

શ્રી દંડકાવબોધ ગ્રંથ

છપાવી પ્રસિધ્ધ કરનાર

શ્રી. શામજી વેલજી વીરાણી

અને

શ્રી. કડવીબાઈ વીરાણી સ્મારક ટ્રસ્ટ

૬, દિવાનપરા, રાજકોટ

તરફથી ભેટ.

કર્તા–પ્રજ્ઞાશીલ

મહારાજ શ્રી માણેકચંદ્રજી સ્વામી

સંપાદક

આઠકોટી મોટા પક્ષના પૂજ્ય આચાર્યશ્રી કર્મસિંહજી
સ્વામીના શિષ્ય મહારાજ શ્રી રામચંદ્રજી સ્વામી.

પ્રકાશક : : મુદ્રણસ્થાન
જયંતિલાલ દેવચંદ મહેતા
જય ભારત પ્રેસ
ગઢ રાંગે પાસે–રાજકોટ.

વીર સંવત ૨૪૮૫
વિક્રમ સંવત ૨૦૧૫
પ્રત ૪૦૦ ચારસો.

પડતર કિંમત
રૂા. ૩–૦–૦

અર્ધી કિંમત
રૂા. ૧–૮–૦

અનુક્રમણિકા

પ્રસ્તાવના.

આત્મા અનાદિ કાળથી સંસાર રૂપી જેલમા નાના વિધ કર્મોના ગુન્હારૂપ બંધન–શિક્ષાઓને, સંસાર જેલમાં પરિભ્રમણ રૂપે ભોગવ્યા કરે છે.

શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર–અધ્યયન ૩–ગાથા ૩–૪ અર્થાત્. આત્મા એક વખત દેવ થાય તો એ જ આત્મા કોઈ વખતે નારકી પણ પામે કોઇ વખતે તે અશુરપણું પામે તો કોઈ વખતે ઇતર ગતિમાં ઉત્પન્ન થાય એમ જે જે પ્રકારના કર્મ બંધનો હોય તે પ્રકારે ગતાનુ ગતિપણુ કર્યા કરે. વળી મનુષ્યપણામાં કોઇ વખતે ક્ષત્રીય કુળમાં, તો કોઈ વખતે ચંડાળ અથવા બકુશ (વર્ણશંકર) કુળમાં ઉત્પન્ન થયો વળી કોઈ વખતે કીડા પણે તો કોઇ વખતે પતંગીઆ પણે તો કોઈ વખતે કુંથુઆ પણે કે કોઇ વખતે કીડી પણે. એમ અનેકાનેક જન્મ જન્માતરો કરતા સ્થૂલ સુખ દુઃખનો અનુભવ કરે છે અને અનેક પ્રકારનાં દંડ ભોગવે છે–માર ખાય છે.

એ મારખાવો–ચાર ગતિમા રખડપટી કરવી તેનુ નામ જ દંડાવું. અને તે દંડાવાના સ્થાનો–ચાર ગતિમા ૨૪ છે, તેને ચોવીસ દંડક કહે છે તે દંડકનુ જ્ઞાન કરવું એ સ્થાનની ઓળખાણ જેનાથી થાય, એનુ નામ **દંડકાવબોધ.**

દંડકાવ બોધની શરૂઆતમા જ વિદ્વાન લેખક કહે છે કેઃ—

दंडयते जीवा यास्मिन् सदंडकः

અર્થાત્–જ્યા જીવ–આત્મા અનેક પ્રકારના સુખદુઃખથી દંડાય છે. તે દંડક

આત્માને દંડાવાનુ કારણ કર્મના બંધનો જ્યા સુધી આત્મા કર્મમેલ સહિત છે કર્મના બંધનોથી બંધાએલ છે, ત્યાંસુધી તેને સંસાર પરિભ્રમણ ચોકસ છે એ પરિભ્રમણ કરાવનાર કર્મ બંધનના બીજ તો શ્રી વીતરાગ પ્રભુએ બે જ કહેલ છે, અને તેં:—

ફોટા :

પ્રસ્તાવના.

આત્મા અનાદિ કાળથી સંસાર રૂપી જેલમા નાના વિધ કર્મોના ગુન્હારૂપ બંધન-શિક્ષાઓને, સંસાર જેલમાં પરિભ્રમણ રૂપે ભોગવ્યા કરે છે.

શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર-અધ્યયન ૩-ગાથા ૩-૪ અર્થાત્. આત્મા એક વખત દેવ થાય તો એ જ આત્મા કોઈ વખતે નારકી પણ પામે કોઇ વખતે તે અશુરપણું પામે તો કોઈ વખતે ઈતર ગતિમા ઉત્પન્ન થાય એમ જે જે પ્રકારના કર્મ બંધનો હોય તે પ્રકારે ગતાનુ ગતિપણું કર્યા કરે. વળી મનુષ્યપણામા કોઇ વખતે ક્ષત્રીય કુળમા, તો કોઈ વખતે ચંડાળ અથવા બકુશ (વર્ણશંકર) કુળમાં ઉત્પન્ન થયો વળી કોઈ વખતે કીડા પણે તો કોઇ વખતે પતંગીઆ પણે તો કોઈ વખતે કુંથુઆ પણે કે કોઇ વખતે કીડી પણે. એમ અનેકાનેક જન્મ જન્માતરો કરતા સ્થૂલ સુખ દુખનો અનુભવ કરે છે અને અનેક પ્રકારનાં દંડ ભોગવે છે-માર ખાય છે

એ મારખાવો-ચાર ગતિમા રખડપટી કરવી તેનુ નામ જ દંડાવું. અને તે દંડાવાના સ્થાનો-ચાર ગતિમા ૨૪ છે, તેને ચોવીસ દંડક કહે છે તે દંડકનુ જ્ઞાન કરવુ એ સ્થાનની ઓળખાણ જેનાથી થાય, એનુ નામ **દંડકાવબોધ.**

દંડકાવ બોધની શરૂઆતમા જ વિદ્વાન લેખક કહે છે કે.-

दंडयते जीवा यास्मिन् सदंडकः

અર્થાત્-જ્યા જીવ-આત્મા અનેક પ્રકારના સુખદુ:ખથી દંડાય છે તે દંડક

આત્માને દંડાવાનુ કારણ કર્મના બંધનો જ્યાં સુધી આત્મા કર્મમેલ સહિત છે કર્મના બંધનોથી બંધાએલ છે, ત્યાસુધી તેને સંસાર પરિભ્રમણ ચોકસ છે એ પરિભ્રમણ કરાવનાર કર્મ બંધનના બીજ તો શ્રી વીતરાગ પ્રભુએ બે જ કહેલ છે. અને તે :-

જીવનને આવરી લેતો ગ્રંથ ગુજરાતી તથા હિન્દી ભાષામાં જુદા જુદા ગ્રંથ રૂપે પ્રકાશન થએલ છે "શ્રી દ્રષ્ટાંતબોધ ગ્રંથ" નામનો ગ્રંથ અમો શ્રી જૈન ધર્મ પ્રેમી મુમુક્ષુઓ સમક્ષ મૂકીએ છીએ જેમાં નિત્ય સ્વાધ્યાય કરવા માટે ઘણું ઘણું છાપ્યું છે

આવા ગ્રંથો સસ્તી કિંમતે મળી શકે તો તેનો લાભ સૌ કોઇ વધારે પ્રમાણમાં લીએ અને જૈન જ્ઞાનનો પ્રચાર વધે એ કારણને અંગે અને અમારા સ્વ. પૂ. પિતાશ્રીની જે ખરા અંતઃકરણની ધગશ અને આકાંક્ષા હતી તેમજ તેઓશ્રીની સૂચના હતી તે પ્રમાણે આજે આ ગ્રંથ "શ્રી દ્રષ્ટાંતબોધ ગ્રંથ" તેમજ શ્રી જૈન તત્ત્વ પ્રકાશ, શ્રી સમ્યગ્દર્શન અને અધ્યાત્મ જ્ઞાન, મહામંત્ર આરાધના શ્રુતજ્ઞાન પ્રશ્નોત્તરી અને તત્ત્વ સમજ, શ્રી ધર્મધ્યાન અને સજ્ઝાયમાળા, શ્રી જૈન જ્ઞાન સાગર, શ્રી બૃહદ્ જૈન થોક સંગ્રહ અતિમુક્ત બા. બ્ર. શ્રી વિનોદમુનિનું જીવન ચરિત્ર (ગુજરાતી) તથા (હિન્દી), શ્રી સિદ્ધિના સોપાન, શ્રી નવતત્ત્વ અને જીવ વિચાર, ભાવના શતક તથા કર્મ અને આત્માનો સંયોગ, શ્રી પ્રતિક્રમણ સૂત્ર, શ્રી સામાયિક સૂત્ર, જેવા ધાર્મિક ગ્રંથો અને ધાર્મિક ઉપકરણો પડતર કિંમત કરતા અર્ધી કિંમતે આપીને તેઓશ્રીની ઇચ્છા અને ભાવનાને માન આપ્યાનો અમોને સંપૂર્ણ આનંદ થાય છે તે સાથે આ ગ્રંથ જૈન ધર્મ પ્રેમી સમાજ સમક્ષ સાદર રજુ કરવાના અમને પ્રાપ્ત થયેલા શુભ અવસર બદલ અમારી જાતને કૃતકૃત્ય માનીએ છીએ.

લિ. આત્મજ પુ

દુર્લભજી રામજી વીરાણી

સ્વ. ધર્માનુરાગી પૂજ્ય

શ્રી શામજી વેલજી વીરાણી

બા. બ્ર. શ્રી વિનોદમુનિનુ સક્ષિપ્ત જીવન ચરિત્ર

※

આ પુસ્તક બા બ્ર શ્રી વિનોદમુનિના સ્મરણાર્થે પ્રગટ કરવામા આવેલ છે તેથી તેમના જીવન ચરિત્રના પુસ્તકમાથી અહીં સક્ષિપ્તમા તેઓશ્રીનુ જીવન વૃતાત છાપવામાં આવેલ છે અને તેમને આ ગ્રંથ અપર્ણ કરવામા આવે છે

આ પરમ વૈરાગી પુરુષનો જન્મ વિક્રમ સવત ૧૯૯૨ મા પોર્ટસુદાન (આફ્રિકા) મા કે જ્યાં વીરાણી કુટુંબનો વ્યાપાર આજ દિવસ સુધી ચાલુ છે ત્યા થયો હતો

શ્રી વિનોદકુમારના પુણ્યવાન પિતાશ્રીનુ નામ શેઠશ્રી દુર્લભજી શામજી વીરાણી અને મહાભાગ્યવાન માતુશ્રીનુ નામ બેન મણિબેન વીરાણી બન્નેનુ અસલ વતન રાજકોટ સૌરાષ્ટ્ર છે બેન મણિબેન ધાર્મિક ક્રિયામા પહેલેથી જ રુચિવાળા હતા, પરતુ શ્રી વિનોદકુમાર ગર્ભમા આવ્યા પછી વધારે દૃઢધર્મી અને પ્રિયધર્મી બન્યા હતા.

પૂર્વ ભવના સસ્કારથી શ્રી વિનોદકુમારનુ લક્ષ ધાર્મિક અભ્યાસ અને ત્યાગ ભાવ તરફ વધારે હોવા છતાં તેઓશ્રીએ નોન-મેટ્રીક સુધી અભ્યાસ કરી વ્યવહારીક કેળવણી લીધેલી અને વ્યાપારની પેઢીમા કુશળતા બતાવેલી

તેઓશ્રીએ યુનાઇટેડ કિંગડમ, ફ્રાન્સ, બેલ્જીયમ, હોલેન્ડ, જર્મની, સ્વીઝલેન્ડ, તેમજ ઇટાલી, ઇજીપ્ત વગેરે દેશોમા પ્રવાસ કરેલ સા ૨૦૦૯ના વૈશાખ માસ સને ૧૯૫૩ મા લડનમા રાણી એલીઝાબેથના રાજ્યારોહણ પ્રસગે તેઓશ્રી લડન ગયા હતા કાશ્મીરનો પ્રવાસ પણ તેમણે કરેલ, દેશ પરદેશ ફરવા છતા પણ તેમણે કોઇ વખતે પણ કદમૂળનો આહાર વાપરેલ નહીં

ઉગતી આવતી યુવાનીમા તેઓશ્રીએ દુનીઆના રમણીય સ્થળો જેવા કે કાશ્મીર, ઇજીપ્ત અને યુરોપના સુદર સ્થળોની

મુલાકાત લીધી હોવા છતાએ તેઓને રમણીય સ્થળો કે રમણીય યુવતીઓનુ આકર્ષણ થયુ નહીં એ એના પૂર્વભવના ધાર્મિક સસ્કારનો રગ હતો અને એ રગે જ તેમને તે બધુ ન ગમ્યુ અને તુરત વતન પાછા ફર્યા અને સાધુ સાધ્વીજીના દર્શન કરવાને ઠેકઠેકાણે ગયા અને તેમના ઉપદેશનો લાભ લીધો અને વૈરાગ્યમાં જ મન લાગ્યુ હુડ ચોવીસીના પાચમા આરાનુ વિચિત્ર વાતાવરણ જોઈ તેમને કંઈક ક્ષોભ થતો કે તુરત જ તેનો ખુલાસો મેળવી લેતા અને ત્યાગ ભાવમા સ્થિર રહેતા. દેશ પરદેશમા પણ સામાયિક, પ્રતિક્રમણ ચોવીહાર આદિ પચ્ચક્ખાણ તેઓ ચૂક્યા નહીં ઉચી કોટની શૈયાનો ત્યાગ કરી તેઓ સુવા માટે માત્ર એક શેતરંજી, એક ઓસીકુ અને ઓઢવા માટે એક ચાદર ફક્ત વાપરતા અને પલંગ ઉપર નહીં પણ ભૂમિ પર જ શયન કરતા અને પહેરવા માટે એક ખાદીનો લેંઘો અને ઝભ્ભો વાપરતા કોઈ વખતે કબજો પહેરતા અને ઠંડી હોય તો વખતે સાદો ગરમ કોટ પહેરી લેતા અને મુહપત્તિ, પાથરણુ, રજોહરણ અને બે ચાર ધાર્મિક પુસ્તકની ઝોળી સાથે રાખતા સડાસમા નહીં પણ જગલમા એકાત જગ્યામા ઘણે ભાગે શરીરની અશુચિ દૂર કરવા જતા હાલવા ચાલવા, સડાસ અને પેશાબ નાખવામાં જીવદયાની બરાબર જતના કરતા.

દેશમા કે પરદેશમા જ્યારે જેમને કોઇના સાથે મળવાનુ થતુ ત્યારે તેમના સાથે અહિંસામય જૈન ધર્મનુ સ્વરૂપ પ્રગટ કર્યા વગર રહેતા નહીં.

દીક્ષાર્થીઓને જલદી દીક્ષા લેવાની પ્રેરણા કરતા અને એમજ કહેતા કે જીંદગીનો કોઇ ભરોસો નથી. ' અસખય જીવિય મા પમાયએ " આયુષ્ય તુટતાં વાર લાગતી નથી જીવન તુટ્યુ સધાતુ નથી માટે ધર્મ કરણીમા સમયમાત્રનો પ્રમાદ ન કરવો જોઇએ”

બોટાદ સપ્રદાયના ઘણાખરા પૂ મુનિવરો અને પૂ. મહાસતીજીઓનો તથા [illegible] સપ્રદાયના પૂ આચાર્યશ્રી માણેકચદજી મહારાજ

અને દરિયાપુરી સંપ્રદાયના ભાયચંદજી મહારાજ, શ્રમણ સંઘના મુખ્ય આચાર્યશ્રીજી આત્મારામજી મહારાજ વગેરે અનેક સાધુ–સાધ્વીઓના ઉપદેશનો તેમણે લાભ લીધેલ મુંબઈમાં સા. ૨૦૧૧ની સાલમાં શ્રી ધર્મસિંહજી સંપ્રદાયના શ્રી લાલચંદજી મહારાજનો પરિચય થયો. લાલચંદજી મહારાજ પોતે, સંસારપક્ષના ત્રણ પુત્રો અને બે પુત્રીઓ એમ કુલ ૬ બલકે આખા કુટુંબે સંયમ અંગીકાર કરેલ તે જાણી તેમને અદ્‌ભૂત ત્યાગ ભાવના પ્રગટ થઇ કે જે કદી ક્ષય પામી નહીં.

આ પહેલા તેઓ જ્યારે માતા–પિતાની સાથે પૂજ્ય આચાર્ય શ્રી માણેકચંદજી-મહારાજના દર્શને બોટાદ ગયેલા ત્યારે તેમના ઉપદેશની જે અસર થઇ તે પણ મુખ્ય અસર પહેલી હતી અને બીજી અસર તે પૂજ્ય લાલચંદજી મહારાજના સહકુટુંબની દીક્ષા એ હતી આ બેઉ પ્રસંગોએ પૂર્વભવની બાકી રહેલી આરાધનાને પુરી કરવાના નિમિત્તરૂપ હોઇને વખતો વખત તેઓ માતા–પિતા પાસે દીક્ષાની આજ્ઞા માગતા હતા અને તેનો જવાબ તેમના પિતાશ્રી તરફથી એક જ હતો, જે હજુ વાર છે. સમય પાકવા દીઓ. જ્ઞાન અભ્યાસ વધારો

સા ૨૦૧૨ ના અષાડ શુદી ૧૫ થી શ્રી વિનોદકુમારે આચાર્ય શ્રી પુરુષોત્તમજી મહારાજ સાહિબ પાસે વેરાવળ ચાતુર્માસ દરમ્યાન આસ્ નિયમીત રીતે દીક્ષાની તૈયારી કરવા માટે તેમની પાસે જ્ઞાનાભ્યાસ કર્યો તેની સાથે શ્રી પુરુષોત્તમજી મહારાજના સંસાર પક્ષના કુટુંબીક દીક્ષાના ભાવિક શ્રી જસરાજભાઈ પણ જ્ઞાનાભ્યાસ કરતા હતા. તેઓએ ત્યાં એવો નિર્ણય કરેલો કે શ્રી પુરુષોત્તમજી મહારાજ પાસે આપણે બન્નેએ દીક્ષા લેવી પહેલા વિનોદકુમારે અને પછી શ્રી જસરાજભાઈએ દીક્ષા લેવી, શ્રી જસરાજભાઇની દીક્ષા તિથી પૂ શ્રી પુરુષોત્તમજી મહારાજ સાહેબે સા ૨૦૧૩ ના જેઠ શુદ ૫ ને સોમવારે માગરોલ મુકામે નક્કી કરી. શ્રી જસરાજભાઈ વિનોદકુમારને રાજકોટ મળ્યા શ્રી વિનોદકુમારે શ્રી જસરાજભાઇની યથાયોગ્ય સેવા બજાવી માગરોલ રવાના કર્યા અને

પોતે નિશ્ચયપૂર્વક દીક્ષા માટે આજ્ઞા માગી પણ તેઓના પિતાશ્રીની એકને એક વાણી સાભળીને તેમને મનના આઘાત થયો અને દીક્ષા લેવા માટેનો તેમણે બીજો રસ્તો શોધી કાઢયો

પૂજ્ય શ્રી લાલચદજી મહારાજ અને તેમના શિષ્યોનો પરિચય મુબઇમા થયેલ હતો અને ત્યારબાદ કોઇ કોઇ વખત પત્ર વહેવાર પણ થતો હતા. છેલ્લા પત્રથી તેમને જાણેલ હતુ જે પૂ શ્રી લાલચદજી મહારાજ બીકાન પૂ. આચાર્ય શ્રી સમર્થમલજી મહારાજ સાહેબ પાસે જ્ઞાનાભ્યાસ અર્થે ગયા છે પોતાને પિતાશ્રીની આજ્ઞા દીક્ષા માટે મળે તેમ નથી અને દીક્ષા તો લેવી જ છે આજ્ઞા વિના કોઈ સાધુ મુનિરાજ દીક્ષા આપશે નહિ અને સ્વયમેવ દીક્ષા સૌરાષ્ટ્રમા લઇને આચાર્ય શ્રી પુરુષોત્તમજી મહારાજ પાસે જવામા ઘણુ વિઘ્ન થાશે, એમ ધારીને તેઓએ દૂર રાજસ્થાનમા ચાલ્યા જવાનું નક્કી કર્યું

તા. ૨૪-૫-૫૭ સા ૨૦૧૩ ના વશાખ વદ ૧૦ ને શુક્રવારના રોજ સાંજના માતુશ્રી સાથે છેલ્લુ જમણ કર્યું ભોજન કરી, માતુશ્રી સામાયિકમાં બેસી ગયા. તે વખતે કોઇને જાણ કર્યા વગર દીક્ષાના વિઘ્નામાથી બચવા માટે ઘર, કુટુબ, સૌરાષ્ટ્ર ભૂમિ અને બોટાદ સપ્રદાયનો ત્યાગ કરી તેઓ બીકાન તરફ રવાના થયા.

આ વિનોદમુનિના નિવેદન પરથી માલુમ પડયુ કે તા. ૨૪-૫-૫૭ ના રોજ રાત્રે આઠ વાગ્યે ઘેરથી નીકળી રાજકોટ જકશને જોધપુરની ટીકીટ લીધી. તા. ૨૫-૫-૫૭ ના સવારે ૮ વાગ્યે મહેસાણા પહોચ્યા ત્યા ગાડી કલાક ગાડી પડી રહે છે તે દરમ્યાન ગામમા જઇને લોચ કરવા માટેના વાળ રાખીને બાકીના કઢાવી નાંખ્યા અને ગાડીમા બેસી ગયા, મારવાડ જકશન તથા જોધપુર જકશન થઇને તા. ૨૬-૫-૫૭ ની વહેલી સવારે ૪ા વાગ્યે ફલોદી પહોચ્યા ત્યાથી પગે ચાલીને બીકાન ઉપાશ્રયમા પહોચ્યા અને ઉપાશ્રયમા બિરાજતા મુનિવરોના દર્શન કર્યા વદણા નમસ્કાર કરી સુખશાતા પૂછી બહાર

નીકળ્યા અને પોતાના સામાયિકના કપડા પહેર્યા અને પછી પૂજ્ય શ્રી સંતોની સન્મુખ સામાયિક કરવા બેઠા તેમા "જાવ નિયમ પજ્જુવાસામિ દુવિહં તિવિહેણ"ના બદલે "જાવ જીવ પજ્જુવાસામિ તિવિહં તિવિહેણ" બોલ્યા તે શ્રી લાલચંદજી મહારાજે સાંભળ્યું અને તેઓ-શ્રીએ પૂછયુ કે "વિનોદકુમાર! તમે આ શુ કરો છો, તેનો જવાબ આપવાને બદલે "અપ્પાણં વોસિરામિ" બોલી પાઠ પૂરો કર્યો અને પછી વિનયપૂર્વક બે હાથ જોડીને બોલ્યાં કે "સાહેબ! એતો બની ચૂકયુ અને મે સ્વયમેવ દીક્ષા લઈ લીધી, બરાબર જ છે અને તેમાં કાંઈ ફેરફાર થઈ શકે તેમ નથી આ સિવાય આપશ્રીની બીજી કોઈ પણ પ્રકારની આજ્ઞા હોય તો ફરમાવો"

તે જ દિવસે બપોરના મુનિશ્રી સમર્થમલજી મહારાજ સાહેબે શ્રી વિનોદકુમાર મુનિને પોતાની પાસે બોલાવ્યા અને સમજાવ્યા કે "તમે એક સારા ખાનદાન કુટુંબના વ્યકિત છો. તમારી આ દીક્ષા અંગીકાર કરવાની રીત બરાબર નથી, કારણ કે તમારા માતા-પિતાને આ હકીકતથી દુઃખ થાય અને તેથી મારી સંમતિ છે કે રજોહરણની ડાંડી ઉપરથી કપડું કાઢી નાખો જેથી તમો શ્રાવક ગણાવ અને જરૂર પડે તો શ્રાવકોનો સાથ લઇ શકો, એમ ત્રણવાર પૂ. મહારાજશ્રીએ સમજાવેલા પરંતુ તેમણે ત્રણેય વખત એકજ ઉત્તર આપેલો કે, "જે થયું તે થયુ હવે મારે આગળ શું કરવુ તે ફરમાવો"

શ્રી વિનોદમુનિના શ્રી સમર્થમલજી જેવા મહામુનિના પ્રશ્નના જવાબ પછી ખીચનનો ચતુર્વિધ સંઘ વિચારમા પડી ગયો અને મુનિ-શ્રીઓ પર સંસારીઓનો કોઇપણ પ્રકારનો નિષ્કારણ હુમલો ન આવે તે માટે શ્રી વિનોદમુનિને જણાવવામા આવ્યુ કે "અમારી સલામતી માટે તમારે જાહેર નિવેદન બહાર પાડવાની જરૂર છે" ત્યારે શ્રી વિનોદમુનિએ પોતાના હસ્તાક્ષરે નિવેદન શ્રી સંઘ સમક્ષ પ્રગટ કર્યું, તેનો સાર નીચે મુજબ છે.-

મારા માતા-પિતા મોહને વશ થઇને દીક્ષાની આજ્ઞા આપે

તેમ ન હતુ અને "અસંખય જીવિય મા પમાયએ" ને આધારે એક ક્ષણ પણ દીક્ષાથી વંચિત રહી શકુ તેમ નથી, એમ મને લાગ્યુ શ્રી લાલચંદજી મહારાજ સાહેબ–વગેરેએ મને મારી દીક્ષા માટે વિચારી પછી કરવાનું કહેલ પરંતુ મને સમય માત્રના પ્રમાદ કરવો ઠીક ન લાગ્યો, તેથી શ્રી અરિહંત ભગવંતો તથા શ્રી સિદ્ધ ભગવંતોની સાક્ષીએ મારા ગુરુ મહારાજ સમક્ષ પ્રવજ્યાનો પાઠ ભણીને, મારા આત્માના કલ્યાણ માટે દીક્ષા અંગીકાર કરી છે સમાજને ખોટો ખ્યાલ ન આવે કે મારી દીક્ષા ક્ષુલ્લિક જુસ્સાથી અગર જોરજુલમથી થઇ છે તેથી તથા સમાજમાં જૈન શાસનની પ્રભાવના થાય તે હેતુથી મારે મારો વૃત્તાંત પ્રગટ કરવો ઉચિત છે

ઉત્તરાધ્યયનજી સૂત્રના ૧૯ મા અધ્યયન પરથી મને લાગ્યુ કે મનુષ્ય જીવનનું ખરૂ કર્તવ્ય મોક્ષફળ આપનારી દીક્ષા જ છે

છેવટ સુધી મે મારા બાપુજી પાસે દીક્ષા માટે આજ્ઞા માગી અને તે વખતે પણ પહેલાની જેમ વાત ઉડાવી દીધી અને અંતત ઉપકારી એવા મારા બાપુજી સમક્ષ હું તેમને કઠક ભાષામા પણ કહી શકતો ન હતો અને બીજી બાજુથી મને થયુ કે આયુષ્ય અશાશ્વત છે અને આવા ઉત્તમ કાર્ય માટે મારે જરાપણ પ્રમાદ કરવો ઉચિત નથી, તેથી મે વિચારીને આ પગલુ ભર્યુ છે અને મને પૂર્ણ વિશ્વાસ છે કે, શ્રી વીરપ્રભુ મહાવીર સ્વામીના સકળ સંઘ મારા આ કાર્યને અનુમોદશે જ' તથાસ્તુ"

રાજકોટમા શ્રી વિનોદકુમારના ગયા પછી પાછળથી ખબર પડી કે વિનોદકુમાર કેમ દેખાતા નથી એટલે તપાસ થવા માંડી ગામમા ક્યાય પતો ન લાગ્યો એટલે બહારગામ તારો કર્યા, ક્યાંથી પણ સંતોષકારક સમાચાર આવ્યા નહીં અર્થાત્ પત્તો મળ્યો જ નહીં આમ નિરાશાના પરિણામે પિતાશ્રીને બે મહિના પહેલાની એક વાતની યાદી આવી. તે એ હતી કે તે વખતે શ્રી વિનોદકુમારે આજ્ઞા માગેલી કે "બાપુજી! આપની આજ્ઞા હોય તો આ ચાતુર્માસ ખીચન (રાજસ્થાન)

જાઉ કારણ કે બીચનમા પૂ ગુરૂમહારાજ શ્રી સમર્થમલજી મુનિ કે જેઓ સિદ્ધાત વિશારદ છે અને અનેકાતવાદના પૂરા જાણકાર છે, તેઓ ત્યા બિરાજમાન છે કે જેઓશ્રી પાસે શાસ્ત્રાભ્યાસ કરવા માટે પૂ. શ્રી લાલચદજી મહારાજ આદિ ઠાણા ૪ જવાના છે તો મારી ઇચ્છા પણ ત્યા તેમની પાસે જવાની છે

આ વાતચીતનુ સ્મરણ પિતાશ્રીને આવવા સાથે તેઓએ પં. પૂર્ણચંદ્રજી ડકને પોતાની પાસે બોલાવ્યા અને વિનોદકુમાર માટેની પોતાની ચિતા વ્યકત કરી પડિતજીનુ પણ આ વાતને સમર્થન મળ્યુ તેઓશ્રીએ જણાવ્યુ કે "થોડા સમય પૂર્વે શ્રી વિનોદકુમારે મારી પાસે જાણવા માગ્યુ હતુ કે, બીચનમા કેવા પ્રકારની સગવડ છે?" આમ મારી સાથે પણ વાર્તાલાપ થયો હતો બન્નેનો આ પ્રમાણે એકમત થતા પિતાશ્રીએ બીચન તાર કરવા સૂચના કરી તા ૨૬–૫–૫૭ ના રોજ પૃથ્વીરાજજી માલુ બીચન (રાજસ્થાન) ઉપર તાર કર્યો.

તા ૨૮–૫–૫૭ ના રોજ જવાબ આવ્યો કે શ્રી વિનોદભાઈએ બીચનમા સ્વયમેવ દીક્ષા ગ્રહણ કરી છે એટલે તેમના પિતાશ્રીએ રાવબહાદુર શ્રી એમ પી સાહેબ, શ્રી કેશવલાલભાઈ પારેખ અને પડિતજી પૂર્ણચદ્રજી ડક એમ ત્રણેયને શ્રી વિનોદકુમારને પાછા તેડી લાવવા માટે બીચન મોકલ્યા તા ૨૮–૫–૫૭ ના રોજ રવાના થઈ તા ૩૦–૫–૫૭ ના રોજ સવારે ફ્લોદી સ્ટેશને પહોચ્યા બેળગાડીમા તેઓ બીચન ગયા કે જ્યા સ્થિવર મુનિશ્રી શીરોમલજી મહારાજ તથા પૂજ્ય પડિત રત્ન શાસ્ત્ર વિશારદ શ્રી સમર્થમલજી મહારાજ આદિ ઠાણા ૮ તથા પૂજ્ય તપસ્વીજી મહારાજ શ્રી લાલચદજી મહારાજ આદિ ઠાણા ૪ બિરાજતા હતા કુલ્લ સાધુ સાધ્વીની સખ્યા અઠ્ઠાવીસથી ત્રીસની હતી

પૂછપરછના જવાબમા શ્રી વિનોદમુનિએ કેશવલાલભાઈ પારેખને કહ્યુ કે "મે તો દીક્ષા અગીકાર કરી લીધી છે, તેમા કાઈ ફેરફાર થાય તેમ નથી તમો અમારા વીરાણી કુટુબના હિતૈષી છો

અને જો સાચા હિતૈષી હો તો મારા પૂ. બા અને બ
આવીને મારી હવે પછીની મોટી દીક્ષાની આજ્ઞા અઠવાડી
અપાવી દો એટલુ જ નહીં પણ " સવિ જીવ કરૂં શાસન ર
ભાવનામા અને આજ દિવસ સુધીના મારી ઉપરના ઉપકારના
બદલા આગમને અનુલક્ષીને મારી ભાવના એ હોય જ અને છે કે,
મારી દીક્ષા તેઓની દીક્ષાનુ નિમિત્ત બને અને મારા માતા–પિતા
સદ્‌ગતિને સાધે. અર્થાત્ મારી સાથે દીક્ષા લીએ.

આવા દૃઢ જવાબના પરિણામે તે જ સમયે શ્રી વિનોદકુમારને પાછા લઈ જવાની ભાવનાને નિષ્ફળતા સાંપડી અને તા. ૩૧–૫–૫૭ની રાત્રિના રવાના થઈ તા. ૨–૬–૫૭ ના સવારે મહા પરીષહરૂપ મિત્રનો અનુભવ કરી અને શ્રી વિનોદકુમારના પિતાશ્રીને તમામ વાતથી વાકેફ કર્યા.

થોડા વખતમાં ફલોદીના શ્રી સંઘે પૂ. શ્રી લાલચંદજી મહારાજને ફલોદીમા ચોમાસુ કરવાની વિનંતી કરી તેનો અસ્વીકાર થવાથી સંઘ બમણીન બન્યો એટલે નિર્ણય ફેરવ્યો અને અષાઢ શુદ ૧૩ ના રોજ ખીચનથી વિહાર કરી ફલોદી આવ્યા.

દીક્ષા પછી અઢી મહિનાને આંતરે ફલોદી ચોમાસા દરમ્યાન શ્રી વિનોદમુનિને હાજતે જવાની સંજ્ઞા થઈ અને તે માટે જવા તૈયાર થયા એટલે તેમના ગુરુએ કહ્યુ કે બહુ ગરમી છે જરાવાર થોભી જાવ એટલે શ્રી વિનોદમુનિએ રજોહરણ વગેરેની પ્રતિલેખના કરી તે દરમ્યાન ન રોકી શકાય એવી હાજત લાગી તેથી ફરી આજ્ઞા માગતા જણાવ્યુ કે મને હાજત બહુ લાગી છે તેથી જાઉ છુ, જલ્દી પાછો ફરીશ. કાળની ગહન ગતિને દુઃખદ રચના રચવી હતી. આજે જ હાજતે એકલા જવાનો બનાવ હતો હંમેશાં તો બધા સાધુઓ સાથે મળીને દિશાએ જતા.

હાજતથી મોકળા થઈ પાછા ફરતા હતા ત્યા રેલ્વે લાઇન ઉપર ત્રે આગો આવી રહી હતી. બીજી બાજુથી ટ્રેઇન પણ આવી રહી હતી

સ્વ ધર્માનુરાગી પૂજ્ય

માતુશ્રી શ્રી કડવીબાઇ વીરાણી

તેની વ્હીસલ વાગતાં છતાં પણ ગાયો ખસતી ન હતી શ્રી વિનોદમુનિનું હૃદય થરથરી ઉઠયું અને મહા અનુકંપાએ મુનિના હૃદયમાં સ્થાન લીધું. હાથમા રજોહરણ લઇ જાનના જોખમની પરવા કર્યા વગર ગાયોને બચાવવા ગયા ગાયોને તો બચાવી જ લીધી પરંતુ આ ક્રિયામા છકાય જીવની દયાના સાધનભૂત રજોહરણ કે જે વિનોદમુનિને આત્માથી વધારે પ્યારો હતો, તે રેલ્વે લાઇન ઉપર પડી ગયો અને શ્રી વિનોદમુનિએ તે પાછો સંપાદન કરવામા જડવાદને સિદ્ધ કરતાં રાક્ષસી એન્જીનને ઝપાટે આવ્યા અને પોતાનુ બલિદાન આપ્યું. **અરિહંત .. અરિહંત** . એવા શબ્દો મુખથી નીકળ્યાં અને શરીર તુટી પડયું. રક્ત પ્રવાહ છુટી પડયો અને થોડા જ વખતમા પ્રાણાંત થઇ ગયો બધા લોકો કહેવા લાગ્યાં કે ગૌરક્ષામાં મુનિશ્રીએ પ્રાણ આપ્યાં. અંતિમ સમયે મુનિશ્રીના ચહેરાપર ભવ્ય શાન્તિ જ દેખાતી હતી

હમેશા તેઓ જે તરફ હાજતે જતા હતા તે તરફ ફલોદીથી પોકરણ તરફ જવાની રેલ્વે લાઇન હતી. આ લાઇન ઉપર રેલ્વે સત્તાવાળાઓએ ફાટક મૂકેલ નથી અને ત્યાં રસ્તો પણ છે એટલે પશુઓની અવરજવર હોય જ છે અને વખતો વખત ત્યા ઢોરો રેલ્વેની હડફેટે ચડી જવાના પ્રસગ બને છે.

ફલોદી સઘે આ દુર્ઘટનાના ખબર રાજકોટ, ટેલીફોનથી આપ્યા. જે વખતે ટેલીફોન આવ્યો, તે વખતે પિતાશ્રી બહાર ગયા હતા અને માતુશ્રી મણિબેન સામાયિક પ્રતિક્રમણમા બેઠા હતા માત્ર એક નોકર ઘરમા હતો કે જેણે ટેલીફોન ઉઠાવ્યો પણ તે કાંઇ ટેલીફોનમાં હકીકત સમજી શકયો નહીં અને સાચા સમાચાર મોડા મળ્યાં. સ્પેશ્યલ પ્લેઇનથી ફલોદી પહોચે તે પહેલા અગ્નિસસ્કાર થઈ ગયો. સૂચનાનો ટેલીફોન અર્ધો કલાક મોડા પહોંચ્યો. જો સદેશો સમયસર પહોચ્યો હોત તો માતા-પિતાને શ્રી વિનોદમુનિના શબરૂપે પણ ચહેરો જોવાનો અને અંતિમ દર્શનનો પ્રસંગ મળત, પરંતુ અંતરાય કર્મે તેમ બન્યુ નહીં.

आदर्श बताकर चले गये

ओह विनोद मुनि आये आये चले

प्रेम-धार से पले हुए थे,
सुख वैभव में बढ़े हुए थे
फूल गुलाबी खिले हुए थे,

ओह नव दीक्षित हँसा रुला कर चले गये

शीघ्र प्राप्त कर सूत्र सार तुम,
मोह माया का तोड़ तार तुम,
स्वयं दीक्षा सोल्लास धार तुम,

ओह त्यागी वीर सौर फैला कर चले गये तुम।

कैसा था वैराग्य तुम्हारा,
कैसा था चरित्र तुम्हारा।
कैसा था सौभाग्य तुम्हारा,

ओह आदर्श मुनि आदर्श बताकर चले गये तुम॥

"असन्नयं जीविय मा पमायए"

श्री વિનોદકુમાર વીશાણી

(દીક્ષા લીધા પહેલાં શાસ્ત્રાભ્યાસ

જન્મ પોર્ટસુદાન સાં.

દીક્ષા

ખીચન-(રાજસ્થાન)
સા ૨૦૧૩ વૈશાખ વદ ૧૨
તા ૨૬-૫-૫૭ દિવા ૨

आदर्श बताकर चले गये तुम

ओह विनोद मुनि आये आये चले गये तुम ॥

प्रेम-धार से पले हुए थे,
सुख वैभव में ढले हुए थे।
फूल गुलाबी खिले हुए थे,

ओह नव दीक्षित ऐसा रुला कर चले गये तुम ॥

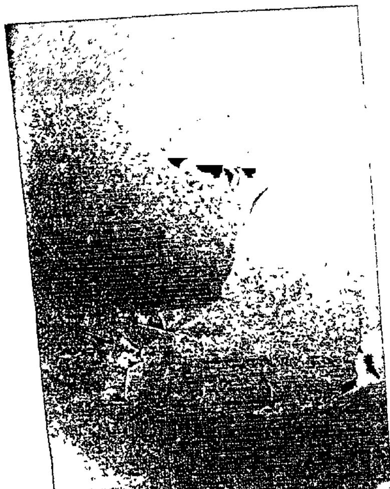
शीघ्र प्राप्त कर सूत्र सार तुम,
मोह माया का तोड़ तार तुम,
स्वयं दीक्षा सोल्लास धार तुम,

ओह त्यागी वीर मौर फैला कर चले गये तुम ॥

ऐसा था वैराग्य तुम्हारा,
ऐसा था चारित्र तुम्हारा।
ऐसा था सौभाग्य तुम्हारा,

ओह आदर्श मुनि आदर्श बताकर चले गये तुम ॥

"असंखयं जीविय मा पमायए"
श्री विनोदकुमार वीराणी.

(दीक्षा लीधा पहेलां शास्त्राभ्यास करता)

જન્મ. પોર્ટસુદાન સા. ૧૯૯૨

દીક્ષા	નિર્વાણ
ખીચન-(રાજસ્થાન)	ફલોદી-(રાજસ્થાન)
સા ૨૦૧૩ વૈશાખ વદ ૧૨	સા ૨૦૧૩ શ્રાવણ શુદ ૧૨
તા ૨૬-૫-૫૭ રવિવાર	તા ૭-૮-૫૭ બુધવાર

મહાનુભાવો,

નીચેના ધર્મકરણી કરવામાં ઉપયોગી ધાર્મિક પુસ્તકો અને ઉપકરણો પડતર કિંમત કરતાં અર્ધી કિંમતે આપવામા આવે છે તો જેઓને જરૂરત હોય તેમણે નીચે બતાવેલ સ્થળેથી મેળવી લેવા અગર પોસ્ટથી મગાવી લેવા (**પોસ્ટેજ ખર્ચ અલગ થશે.**)

વિગત	પડતર કિંમત	અર્ધી કિંમત
શ્રી જૈન તત્ત્વપ્રકાશ	૬–૦–૦	૩–૦–૦
સમ્યગ્દર્શન અને અધ્યાત્મ જ્ઞાન	૪–૦–૦	૨–૦–૦
મહામંત્ર આરાધના, શ્રુતજ્ઞાન–પ્રશ્નોત્તરી અને તત્ત્વ સંગ્રહ	૪–૦–૦	૨–૦–૦
શ્રી ધર્મધ્યાન અને સજ્ઝાયમાળા	૩–૮–૦	૧–૧૨–૦
શ્રી જૈન જ્ઞાનસાગર	૩–૦–૦	૧–૮–૦
શ્રી બૃહદ્ જૈન થોક સંગ્રહ	૩–૦–૦	૧–૮–૦
શ્રી દંડકાવ બોધ ગ્રંથ	૩–૦–૦	૧–૮–૦
અતિમુક્ત બા. બ્ર. શ્રી વિનોદમુનિનું જીવન ચરિત્ર (બીજી આવૃત્તિ) ગુજરાતી	૨–૮–૦	૧–૪–૦
અતિમુક્ત બા. બ્ર શ્રી વિનોદમુનિનું જીવન ચરિત્ર – હિન્દી	૨–૮–૦	૧–૪–૦
શ્રી સિદ્ધિના સોપાન	૧–૮–૦	૦–૧૨–૦
શ્રી નવતત્ત્વ અને જીવ વિચાર	૦–૮–૦	૦–૪–૦
ભાવના શતક તથા કર્મ અને આત્માનો સંયોગ	૦–૮–૦	૦–૪–૦
શ્રી પ્રતિક્રમણ સૂત્ર	૦–૬–૦	૦–૩–૦
શ્રી સામાયિક સૂત્ર	૦–૧–૬	૦–૦–૯
ગુચ્છા ઉનના	૩–૪–૦	૧–૧૦–૦
કટાસણું ઉનનુ	૨–૮–૦	૧–૪–૦
માળા (નવકારવાળી) સુખડની	૧–૦–૦	૦–૮–૦
પુસ્તકો મુકવા માટે લાકડાના સાપડા	૧–૦–૦	૦–૮–૦

: સ્થળ
દિવાન પરા શેરી નં ૬
રાજકોટ

શ્રી શામજી વેલજી વીરાણી અને
શ્રી કડવીબાઇ વીરાણી સ્મારક ટ્રસ્ટ.

સ્વર્ગસ્થોની તિથિઓ,

પૂ. પિતાશ્રી,

શ્રી શામજી વેલજી વીરાણી

[સં. ૨૦૦૨ મહા વદ ૧૨ તા. ૨૮-૨

પૂ. માતુશ્રી,

શ્રી કડવીબાઈ વીરાણી

[સં ૨૦૧૦ ભાદરવા શુદ ૧૪ તા. ૧૧-૯-૫૪]

બા. બ્ર. વિનોદમુનિશ્રી,

[સં. ૨૦૧૪ શ્રાવણ શુદ ૧૨ તા. ૭-૮-૫૭]

ઉપરોક્ત તિથિઓએ

કુટુંબીજનો તથા સ્નેહીઓ

પોતાના આત્માની ઉન્નતિને માટે મહાત્માઓના
જીવનમાંથી અનુકરણીય વ્રત-નિયમ જેવાં કે સામાયિક
પ્રતિક્રમણ, સંવર, ચોવિહાર, ઉપવાસ, એકાસણું આયંબિલ,
ઉણોદરી આદિ તપ પોતાના ભાવ પ્રમાણે કરી તેઓની
વાસ્તવિક જીવન-સ્મૃતિ પોતાના જીવનમાં ઉતારે.
એવી નમ્ર વિનતી.

"આપણી જાગૃતિ એજ એમની સ્મૃતિ બને"

આ મબપુ

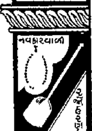
સ્મરણાંજલિ

"असंखयं जीविय मा पमायए"

પોતાના હૃદયની ચિરંતન પ્રકાશતી
ધર્મ જ્ઞાન-જ્યોતે
અમારા જીવનમાં પણ ધર્મના તેજ પાથરનાર
સ્વ. પૂ. પિતાશ્રી
શામજી વેલજી વીરાણી
તેમજ
સ્વ. પૂ. માતુશ્રી
કડવીબાઈ વીરાણી
અને
જન્મથીજ ધર્મના રંગે રંગાએલા
સ્વ. બા. બ્ર. **વિનોદમુનિશ્રીને**

શ્રી દંડકાવ બોધ ગ્રંથ
સમર્પણ

લિ. દુલભજી શામજી વીરાણી
ના વંદન

આત્મ સાધના

(રાગ :– ધોળ સદ્દગુરુનાં વચન વિચારતાં)

માનવભવ સાર્થક કરવા તણી, જિજ્ઞાસા જ્વલંત સદાય....
વંદન એ વિનોદ વીરને.

સ્વપ્ન સમ જગ મિથ્યા જાણીયુ, વૈભવમા ન રાચે સદાય. ..વંદન.
જેણે સદ્દગુરુ શાસ્ત્રના યોગથી, જાણ્યા દુ ખકર વિષય સંભોગ ..વંદન.
જાણ્યા જીવ, અજીવ આશ્રવ સવરને, વળી નિર્જરા બધ ને મોક્ષ ...વંદન.
જેની વિવેકદૃષ્ટિ જાગૃત સદા, જાણે તત્ત્વ પ્રત્યક્ષ પરોક્ષ .. વંદન.
એમ મુક્ત થયા દર્શન મોહથી, સમ્યગ્ દર્શન પામી પ્રકાશ....વંદન.
લક્ષ જીવનનુ જેણે જાણીઉં, ત્યાગે ઐહિક સુખની આશ....વંદન
જેહનુ સયમ જીવન મત્ર છે, નિસ્પૃહતા શ્વાસોચ્છ્વાસ ..વંદન.
જેણે ચારે કષાયો ઉપશમ કર્યા, અહભાવનો જ્યાં નહીં વાસ .. વંદન.
રિદ્ધિ સિદ્ધિ કીર્તિ એના કુળની, જેણે જાણ્યા છે તૃણ સમાન . .વંદન.
આત્મભાવે અપ્રમત્ત થઇ રહ્યા, નહીં પામે પ્રમાદને સ્થાન ..વંદન.
જાણે નિજ સમ જગતના જીવને, પ્રેમ સરિતા વહે નિરપેક્ષ ..વંદન.
જેહની આત્મસ્થિરતા અડોલ છે, ચચલતા નહીં લવલેશ ...વંદન.
સર્વભાવ પ્રત્યે ઉદાસીનતા, રહે તન્મય નિજ સ્વરૂપ ...વંદન.
જીવન મુક્ત દશા છે એહની, તેહ છે ત્રણ ભુવનનો ભૂપ ..
વંદન એ વિનોદ વીરને. .

" आचार्य देवो भव "

મારા પરમ ઉપકારી ધર્મહેતુભૂત
પરમ પૂજ્ય શાસન ભૂષણ
મહારાજશ્રી ૧૦૦૮ બાલબ્રહ્મચારી પંડિતરત્ન,
મહા પ્રભાવશાળી પ્રખર તત્વજ્ઞાની ઓજસ્વી
મહાન આત્મા,

મુનિશ્રી પ્રાણલાલજી સ્વામીને

મારા અંતઃકરણના શુદ્ધ ભાવથી
કોટિ કોટિ વંદન હોજો

ॐ શાન્તિ! શાન્તિ!! શાન્તિ!!!

ગુણાનુરાગી
દુલભજી શામજી વીરાણી

सर्व जिनाय नम

श्री निग्रथ गुरुभ्यो नम

श्री दंडकाव बोध ग्रंथ

मंगलाचरणम् अनुष्टुपवृत्तम्

श्री वीरं नत्वाहं, स्मृत्वा च जिनवाणी ततः निर्ग्रंथगुरुम्
प्रणम्य जैन हितार्थे; वितन्वे दंडक – ध्वाराणि.

અર્થ – શ્રી મહાવીર પ્રભુને નમસ્કાર કરીને, જિનવાણીનુ સ્મરણ કરીને તથા નિગ્રંથ ગુરુદેવના ચરણકમળમા નમીને દંડકાવ બોધ નામનો ગ્રથ રચું છુ

૧ નામદ્વાર

दंडयते जीवायस्मिन् स दंडक :

જીવો જેને વિષે દડાય છે તે દડક કહેવાય છે દડાવાના ત્રણ મુખ્ય કારણ છે, **तिहिं दंडेहिं, मन दंडेणं, वय दंडेणं, काय दंडेणं.** જીવો મન, વચન અને કાયાના ત્રણ યોગથી દડાય છે, તે યોગો ક્રોધ, માન, માયા અને લોભના ભાવોથી રગાએલા હોવાથી જીવ નવા કર્મો બાધે છે અને તે કર્મો ફળ આપવા લાયક તૈયાર થાય છે, ત્યારે જીવો કર્મફળ અનુસાર ચારગતિ અને ચોવીસ દડકમા સુખદુ ખનો અનુભવ કરે છે જીવોની સખ્યા મધ્યમ અનત

અનંત પ્રમાણ છે, તેઓને પ્રત્યક્ષ દંડ શરીર ઉપર પડે છે તેવા સ્થાનો અસંખ્યાત અસંખ્યાત છે પણ તે સર્વ સ્થાનોનું દંડાવાની અપેક્ષાએ વર્ગીકરણ કરતાં તે સર્વ સ્થાનો મુખ્યતાથી ચોવીસ દંડકમાં સમાઇ જાય છે કેવળી ભગવાને કેવળજ્ઞાન અને કેવળ દર્શનથી જે જાણ્યુ અને દેખ્યુ તેવું કહ્યું છે

પહેલો 'દંડક નારકીનો ગણ્યો' છે કારણકે 'નારકીને સર્વથી વધારે પ્રત્યક્ષ દુ:ખ ભોગવવું પડે છે તેમજ તેઓ મુખ્ય જાતિ, પંચેન્દ્રિય જાતિના છે નિગોદના જીવોને તેથી વધારે દુ:ખ છે પણ તે અવ્યક્ત છે તેમજ સૌથી નીચી જાતિ એકેન્દ્રિય જાતિના છે તેથી તેઓ સ્થાવરકાયના દંડકોમાં આવે છે નરક=ન+અર્ક=પ્રકાશ નહિ. ત્યા સૂર્ય, અગ્નિ કે દેદીપ્યમાન પદાર્થો નથી, સર્વ જગ્યાએ અંધકાર છે, વળી નેરય=રતિ નથી એટલે નારકીના જીવોને બીલકુલ રતિ નથી. તેઓ પરમાધામી દેવોથી અને અરસપરસ અનેક પ્રકારે દુ:ખ છે વળી દસ પ્રકારની ક્ષેત્ર વેદના ભોગવે છે તેથી નારકીને જરા પણ ચેન પડતુ નથી, બહુ અકળાય છે વ્યાકુળ વ્યાકુળ થાય છે

સાતે નરકનો એક દંડક થાય છે કારણ કે કોઇપણ બે નરકની વચ્ચે કોઇ પંચેન્દ્રિય જીવ રહેતા નથી તેમજ પ્રકાશનો અભાવ અને રતિનો અભાવ એ સામાન્ય દુ:ખ સર્વ નારકી ભોગવે છે

નરક સાત છે :– તેનાં નામ – (૧) ઘમા, (૨) વંશા (૩) સિલા (૪) અંજણા, (૫) રિટ્ઠા, (૬) મઘા, (૭) માઘવતિ તે સાતના ગોત્ર કહે છે – (૧) રત્નપ્રભા, (૨) શર્કરપ્રભા, (૩) વાલુ પ્રભા, (૪) પંકપ્રભા, (૫) ધુમપ્રભા, (૬) તમપ્રભા, (૭) તમ તમા પ્રભા. એ સાતેનો એક દંડક થયો.

દશ ભુવનપતિનાં દશ દંડક છે, કારણ કે પહેલી નરકના ૧૩ પાથડા વચ્ચેના બાર આતરામાથી પહેલો અને છેલ્લો આતરો

છોડીને વચ્ચેના ૧૦ જુદા જુદા આંતરામા તેઓ રહે છે. તેમના રહેવાના સ્થાનોની ઉપર અને નીચે નારકીના જીવો રહે છે, તેથી ૧૦ વિભાગ પડે છે વળી તેઓનાં નામ, ચિન્હ અને રિદ્ધિમા ૧૦ પ્રકારની ભિન્નતા છે તેઓના ભુવન (ઘર) શાશ્વતા છે, તેઓ અધોલોકમાં રહે છે તેમના નામ – ૧ અસુરકુમાર નિકાય, ૨ નાગકુમાર નિકાય, ૩ સુવર્ણકુમાર નિકાય, ૪ વિદ્યુતકુમાર નિકાય, ૫ અગ્નિકુમાર નિકાય, ૬ દ્વીપકુમાર નિકાય, ૭ ઉદધિકુમાર નિકાય, ૮ દિશાકુમાર નિકાય, ૯ વાયુકુમાર નિકાય, ૧૦ સ્તનિતકુમાર નિકાય.

ભવનપતિ દેવના અસુરકુમારના પેટા ભેદમા ૧૫ પરમાધર્મી દેવો આવે છે તેઓ પોતાના નામના અર્થ પ્રમાણે શસ્ત્રો આદિ વિકરાવીને નારકી જીવોને, છેદન, ભેદન વગેરે અનેક ક્રિયાથી ભયકર દુખ આપે છે તેવુ દુખ ભોગવવાને નારકીના જીવો સિવાય, કોઇ સમર્થ નથી, વળી તે દેવો, નારકીના પૂર્વભવોનુ પાપ કૃત્ય સભળાવીને તે પ્રમાણે દુખ આપે છે તેથી તે દેવો પરમ અધર્મી દેવો ગણાય છે, તે અસુરકુમાર ભવનપતિમાં ભળ્યા. તેમના નામ – અબ, અબરિસ, સામ, સબલ, રુદ્ર વૈરુદ્ર, કાલ મહાકાલ, અસિપત્ર, ધનુષ્ય, કુભ, વાલુ, વૈતરણી, ખરસ્વર, મહાઘોષ એ પદર પરમાધર્મી

પાચ સ્થાવરના પાચ દડક તેના નામ – ૧ ઇદિ થાવરકાય – ઇન્દિ=ઇદ્રિ, થાવર=સ્થાવર નામ કર્મના ઉદયવાળા, કાય=પૃથ્વીરૂપ કાયાનો સમુહ, પૃથ્વીનો અધિપતિ ઇદ્ર છે માટે ઇદ્રના નામ ઉપરથી ઇદિ થાવરકાય ૨ બભી થાવરકાય :- તેની કાયો પાણીના બિંદુઓના સમુહરૂપ છે, નીચે ઢળવાનો સ્વભાવ છે, તેનો અધિપતિ બભી નામનો દેવ છે ૩ સપિ થાવરકાય – તે અગ્નિનો ફેલાવાનો સ્વભાવ છે અને સપિ દેવ તેનો અધિપતિ છે ૪ સુમતિ થાવરકાય – સારા પવનથી સારી મતિ થાય છે અને સુમતિ દેવ પવનનો અધિપતિ છે, ૫યાવચ થાવરકાય :- પયં=

દૂધ. વનસ્પતિ દૂધાદિ રસ ઉત્પન્ન કરે છે અને પદ્માવલ દેવ તેમનો અધિપતિ છે એવી રીતે ગુણ નિષ્પન્ન તથા અધિપતિ સૂચક નામ છે

હવે તેના ગોત્ર કહે છે – ૧ પૃથ્વીકાય, તે પૃથક પૃથક અનેક સ્વભાવવાળી છે ૨ અપકાય તે શિત અને નરમ સ્વભાવનું છે ૩ તેઉકાય–અગ્નિનો તેજ (પ્રકાશ) અને ગરમી આપવાનો સ્વભાવ છે ૪ વાઉકાય–વાયરો ઓક્સિજન આપીને જીવોના શ્વાસોશ્વાસમાં ઉપયોગી છે ૫ વનસ્પતિ, તે ત્રસ જીવોના જીવન માટે આહાર રૂપે ઉપયોગી ઔષધી છે

વિગલેન્દ્રિયના ત્રણ દંડક તેનાં નામ – (૧) બે ઇન્દ્રિય–તેઓને સ્પર્શેન્દ્રિય અને રસેન્દ્રિય એ બે ઇંદ્રિયો છે (૨) તે ઇંદ્રિય તેઓને ઘ્રાણેન્દ્રિય સહિત ત્રણ ઇંદ્રિયો છે (૪) ચૌરીદ્રિય–તેઓને ચક્ષુ ઇંદ્રિય સહિત ચાર ઇંદ્રિયો છે તે ત્રણેને પોતપોતાની ઇંદ્રિયોનો ઉપયોગ સ્પષ્ટ નથી તેથી વિકલેન્દ્રિય કહેવાય છે તેઓ ત્રસ નામ કર્મના ઉદયવાળા છે

૨૦ મો તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયનો એક દંડક તેઓ ત્રીછા વધે અને વાંકા ચાલે અને મુખ્યત્વે ત્રીછા લોકમા રહે છે તેથી તિર્યંચ કહેવાય છે તેઓને પાંચ ઇંદ્રિયો છે તેના પાંચ ભેદ છે–(૧) જળચર, તેઓ પાણીમા હરે ફરે અને રહે છે જેમકે માછલા વગેરે. (૨) સ્થળચર, તેઓ પૃથ્વીપર ચાલે છે જેમકે ગાય, ભેંસ ઘોડા કુતરા, સિંહ વગેરે (૩) ઉરપર, તેઓ પેટ પર ચાલે જેમકે સર્પ અજગર વગેરે (૪) ભૂજપર, તેઓ હાથ પર ચાલે જેમકે નોળિયા, ખીસકોલી વગેરે (૫) ખેચર, તે આકાશમા ઉડનારા પક્ષીઓ એ પાંચ જાતના સમુર્છિમ અને ગર્ભજ તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયનો ૨ મો દંડક થયો

૨૧મો મનુષ્ય પચેન્દ્રિયનો એક દડક—તેઓ મનને વશ કરી શકે અને ઉત્કૃષ્ટ મનોયોગની સહાયથી પોતાની સિદ્ધિ મેળવી શકે છે માટે મનુષ્ય કહેવાય છે તેના ચાર ભેદ છે—(૧) પદર કર્મભૂમિના મનુષ્ય (૨) ત્રીસ અકર્મભૂમિના મનુષ્ય. (૩) છપન અતર દ્વીપના મનુષ્ય. એ ૧૦૧ ગર્ભજ મનુષ્ય તેના પર્યાપ્તા અને અપર્યાપ્તા એવા બે ભેદ એટલે ૨૦૨ ભેદ થયા (૪) સમુર્ચ્છિમ અપર્યાપ્ત મનુષ્ય, તે ૧૦૧ ક્ષેત્રના મનુષ્યોની ૧૪ પ્રકારની અશુચિમા ઉપજે એ સર્વે મળી ૩૦૩ ભેદ મનુષ્યોના થયા, તેનો એક દંડક

૨૨મો વ્યતર દેવનો એક દડક તેઓનુ લક્ષણ—તેઓ વિવિધ પ્રકારના વારવાર રૂપ કરે, વન અને પહાડોમા ફરે, પૃથ્વી પીડના આંતરામા રહે, તેમની રાજધાની ત્રીછા લોકમાં છે તેના ૧૬ પ્રકાર છે આઠ પ્રકારના વ્યતરના નામ—૧ પિશાચ, ૨ ભૂત, ૩ યક્ષ, ૪ રાક્ષસ, ૫ કિન્નર, ૬ કિંપુરુષ, ૭ મહોરગ, ૮ ગાધર્વ. આઠ પ્રકારના વાણવ્યતરના નમ—૧ અણુપન્નિ, ૨ પાણુપન્નિ, ૩ ઇસીવાઇ, ૪ ભૂયવાઈ, ૫ કદીય, ૬ મહાકદીય, ૭ કોહંડ, ૮ પયગદેવ, કુલ ૧૬ વ્યતરના ભેદ થયા દસ પ્રકારના જાભકા, પણ વાણવ્યતરમા અતર્ગત થાય છે તેના નામ—૧ આણ જાભકા, ૨ પાણ જાભકા, ૩ લયણ જાભકા, ૪ સયણજાભકા, ૫ વથ્થજાભકા, ૬ પુષ્પ જાભકા, ૭ ફૂલ જાભકા, ૮ બીયજાભકા, ૯ હરિય જાભકા, ૧૦ વિજુ જાંભકા

૨૩મો જ્યોતિષિનો એક દડક, તેઓના વિમાન પ્રકાશમાન છે, તેના પાચ ભેદ છે—(૧) ચદ્ર, (૩) સૂર્ય, (૩) ગ્રહ, (૪) નક્ષત્ર, (૫) તારા અઢીદ્વીપમા જ્યોતિષિ ફરતા રહે છે સૂર્યની ગતિથી દિવસ રાત્રિનુ માપ થાય છે, તે ઉપરથી બધા વ્યવહારીક કાર્યોની ગણત્રી થઇ શકે છે અઢીદ્વીપ બહાર જ્યોતિષીના વિમાનો સ્થિર છે.

૨૪મો દંડક વૈમાનિક દેવનો એક દંડક જે જીવો શુભ લેશ્યા સહિત તપ જપ વગેરે ક્રિયા કરે છે અને વિશિષ્ટ પ્રકારના

નવ ગ્રૈવેયક, ચૌદરાજલોક રૂપ પુરુષાકારની ગ્રીવા (ગળા)ને સ્થાને રહેલ છે તેના નામ–૧ ભદ્રે, ૨ સુભદ્રે ૩ સુજાયે, ૪ સુ-પુણ્ય રૂપે શુભ-પુદ્ગળો મેળવે છે અને શુભ લેશ્યામા મરણ પામે છે તે જીવો પોતાના પુણ્યનુ ફળ ભોગવવા, ઉર્ધ્વલોકમા વિમાનોમા ઉપજે છે તે વૈમાનિક દેવ છે તેના બે ભેદ છે, કલ્પોત્પન્ન અને કલ્પાતીત. કલ્પ તે ૧૨ દેવલોક છે ત્યાં ચાકર, ઠાકર આદિ રાજ નિતિ જેવી વ્યવસ્થા છે તે દેવોનો, તીર્થંકરના કલ્યાણિકાદિ પ્રસગે મનુષ્ય લોકમા આવવાનો જીત વ્યવહાર છે, કોઈ દેવો તીર્થંકર, કેવળી અને જ્ઞાની આચાર્યના દર્શન કરવા અને પ્રશ્નો પૂછવા પણ આવે છે બાર દેવલોકના નામ–૧ સૌધર્મ ૨ ઈશાન, ૩ સનત્કુમાર, ૪ માહેદ્ર ૫ બ્રહ્મલોક ૬ લાતક, ૭ મહાશુક્ર ૮ સહસાર, ૯ આણુત, ૧૦ પ્રાણુત, ૧૧ આરણ, ૧૨ અચ્યુત.

ત્રણ કિલ્વિશી–૧ ત્રણ પલિયા, ૨ ત્રણ સાગરીયા, ૩ તેર સાગરીયા, તેઓ દેવલોક અતર નિવાસી છે તેથી વૈમાનિકમા ગણ્યા. સજમ પાળવા છતા જે જીવો અરિહત, આચાર્ય ગુરુ અને સઘની નિદા કરે છે તેઓ ત્યા ઉપજે છે બીજા દેવતાઓ તેમના પ્રત્યે ઉતરતી કોટીનો વ્યવહાર રાખે છે

નવ લોકાંતિક–૧ સારસ્વત, ૨ આદિત્ય, ૩ વન્હિ, ૪ વરૂણ, ૫ ગર્દતોયા, ૬ તુસિયા ૭ અવ્યાબાધ, ૮ અગીચ્ચા, ૯ રિઠા. તેઓ પાચમાં બ્રહ્મલોક દેવલોકમા પોતાના ખાસ વિમાનોમા રહે છે તથી વૈમાનિકમા ગણ્યા. તીર્થંકરોને દીક્ષા લેવાનો વખત આવે તે પહેલા તેઓ ભવ્ય દ્રવ્ય તીર્થંકરને વિનયપૂર્વક યાદી આપે છે કે હે પ્રભુ તમે શાસન પ્રવર્તાવો અને જીવોને સસાર સમુદ્રમાથી તારો. આ તેમનો જીતવ્યવહાર છે તેઓ વ્યવહારથી સમકિતી હોય છે કલ્પાતીત દેવોમા ચાકર ઠાકર કે કોઈ જાતની રાજનીતિ હોતી નથી. તેઓ મનુષ્ય લોકમા આવતા નથી, બધા અહમેન્દ્ર છે કલ્પાતીતના બે પ્રકાર છે–(૧) નવ ગ્રૈવેયક, (૨) પાચ અનુત્તર વિમાન,

માણસે, ૫ પ્રિય દ સણે, ૬ સુદ સણે, ૭ આમોહે, ૮ સુપડી બદ્ધે ૯ યશોધરે

, પાચ અનુત્તર વિમાનો સર્વથી શ્રેષ્ઠ છે, તેના નામ–૧ વિજય ૨ વિજયત ૩ જયંત, ૪ અપરાજિત, ૫ સર્વાર્થસિદ્ધ પહેલા ચાર વિમાનના દેવો ૧–૨ કે સખ્યાતા ભવમાં મોક્ષ જાય છે તેઓને નરક કે તિર્યંચમાં જવાનુ નથી અને પાચમા વિમાનના દેવો એકાવતારી હોય છે પાચે વિમાનના દેવો સમકિતીજ હોય છે

૨ જીવ ભેદ દ્વાર (વ્યવહાર નયથી જીવના ભેદો)

(૧) જીવના સામાન્ય ભેદ :

સામાન્યથી જીવના ભેદ ૧૪ છે તે આ પ્રમાણે-(૧) સૂક્ષ્મ એકેદ્રિય (૨) બાદરએકેદ્રિય (૩) બેઇદ્રિય (૪) તેઇદ્રિય (૫) ચૌરિદ્રિય (૬) અસન્નીપચેદ્રિય (૭) સન્નીપચેદ્રિય એ ૭ ના અપર્યાપ્તા ને પર્યાપ્તા મળી ૧૪ ભેદ થયા

૧ નારકી, ૧૦ ભવનપતિ, ૧૨ વાણવ્યતર, ૧૩ મનુષ્ય–એ ૧૩ દડકમા જીવના ભેદ ૩ લાભે તે સન્નીના ૨ અને અસન્નીનો અપર્યાપ્તો એમ ૩ લાભે

૧ જ્યોતિષિ ૨ વૈમાનિક એ ૨ દડકમા જીવના ભેદ ૨ લાભે તે સન્નીનાં ૨ જાણવા

તિર્યંચ પચેદ્રિયના દડકમા જીવના ભેદ ૪ લાભે તે સન્નીના ૨ અને અસન્નીના ૨ મળી ૪ ભેદ જાણવા

પાચ થાવરના પાચે દંડકમા જીવના ભેદ ૪ લાભે તે ૧ સૂક્ષ્મ એકેદ્રિના ૨ તથા બાદર એકેદ્રિના ૨ એમ ૪ ભેદ જાણવા

ત્રણ વિગલેદ્રિયના ત્રણ દડકમા પોતપોતાના બે બે ભેદ જાણવા

(૨) જીવના વિશેષ ભેદ :

વિશેષથી જીવના ભેદ ૫૬૩ છે, ૩૦૩ ભેદ મનુષ્યના, ૧૯૮ એકસો અઠાણું ભેદ દેવતાના, ૪૮ અડતાલીશ ભેદ તિર્યંચના અને ૧૪ ચૌદ ભેદ નારકીના એ સર્વ મળીને ૫૬૩ ભેદ થયા. નારકીના દંડકમા ૧૪ ભેદ નારકીના જાણવા.

દશ ભવનપતિના ૧૦ દંડકમા ૫૦ ભેદ લાભે તે ૧૦ ભવનપતિ અને ૧૫ પરમાધામી એ ૨૫ના અપર્યાપ્તા ને પર્યાપ્તા એમ ૫૦ ભેદ જાણવા.

પૃથ્વી આદિ પાંચ સ્થાવરના પાંચ દંડકમા એકેંદ્રિયના ૨૨ ભેદ જાણવા.

ત્રણ વિગલેંદ્રિયના ત્રણ દંડકમા વિગલેંદ્રિયના ૬ ભેદ જાણવા.

તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયના દંડકમા ૨૦ ભેદ જાણવા તે પાચ ગર્ભજ અને પાચ સમુર્છિમ એ ૧૦ ના અપર્યાપ્તા ને પર્યાપ્તા એમ ૨૦ ભેદ જાણવા.

મનુષ્યના દંડકમા ૩૦૩ ભેદ મનુષ્યના જાણવા.

વાણવ્યતરના દંડકમા જીવના ભેદ ૫૨, લાભે તે ૧૬ જાતના વાણવ્યતર અને ૧૦ જાતના જૃંભક એમ ૨૬ ના અપર્યાપ્તા અને પર્યાપ્તા મળી ૫૨, ભેદ જાણવ

જ્યોતિષિમા જીવના ભેદ ૨૦ લાભે તે ૧૦ જાતના જ્યોતિષિના અપર્યાપ્તા ને પર્યાપ્તા મળી ૨૦ ભેદ જાણવા.

વૈમાનિકના દંડકમા જીવના ભેદ ૭૬ લાભે તે ૧૨ દેવલોક, ૨ કિલ્વિષિ, ૯ લોકાંતિક ૯ ગ્રૈવેયક ૫ અનુત્તર વિમાન એ ૩૮ જાતના દેવતાના અપર્યાપ્તા ને પર્યાપ્તા મળી ૭૬ ભેદ જાણવા.

૩ આહાર દ્વાર

(૧) અપર્યાપ્તા આહારિક તેમજ અણાહારિક હોય છે પર ભવ જતા વિગ્રહ ગતિએ જીવ એક સમયથી માંડી વધારેમા વધારે ત્રણ સમય સુધી અણાહારિક હોય તેને આહાર અપર્યાપ્તા કહે છે એટલે અણાહારિક કહે છે ઇંદ્રિયાદિક પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ નથી કરી એ અપેક્ષાએ અપર્યાપ્તો પણ ઉકત પર્યાપ્તિયો બાંધતી વખતે આહાર કરે છે તે અપેક્ષાએ આહારિક જાણવો એટલે અપર્યાપ્તામા આહારિક અણાહારિક બન્ને ભેદ લાભે તે ચોવીસે દડક આશ્રી સમજવુ

(૨) પર્યાપ્ત આહારિક તેમજ અણાહારિક હોય આહારાદિક છ પર્યાપ્તિ પૂર્ણ કરે છે તેને પર્યાપ્તિ કહે છે ત્રેવીશ દડકમાં પર્યાપ્તામા એકલા આહારિક છે અને મનુષ્યના દડકમા બન્ને ભેદ હોય તેમા અણાહારિક પણ, કેવળ સમુદ્ઘાતના ૩, ૪, ૫ એ ત્રણ સમય તથા ચઉદમા ગુણઠાણા આશ્રી સમજવુ

આભોગ અણાભોગ આહાર

(૩) આભોગ આહાર તે આહાર કરવાની ઇચ્છાથી જે આહારનુ ગ્રહણ કરવુ તે

(૪) અણાભોગ આહાર તે આહારની ઈચ્છા વિના આહાર લેવો તે એ બે જાતના આહારમાના એક દડકે કેટલા લાભે તે આ પ્રમાણે – પાચ થાવરના પાચ દડકમા એક અણાભોગ આહાર છે શેષ ૧૯ દડકમા બન્ને જાતના આહાર જાણવા

કેટલી દિશાના પુદ્ગળોનો આહાર લેવાય

(૫) આહાર જઘન્ય ત્રણ દિશાનો અને ઉત્કૃષ્ટ છ દિશાનો લીએ, ત્રણ દિશા તે ઉચી નીચી ને ત્રીછી છ દિશા તે પૂર્વ પશ્ચિમ, ઉત્તર, દક્ષિણ, ઉચી, નીચી એ છ દિશા જાણવી .

ચોવીસે દંડકના જીવો છએ દિશાનો આહાર લીએ છે પણ એમા એટલુ વિશેષ છે કે એકેદ્રિયના પાચ દંડકના જીવો (સૂક્ષ્મ પૃથ્વી–અપ–તેઉ–વાઉ–નિગોદ અને બાદર વાયુ એટલા) તે ત્રણ ચાર પાચ અને છ દિશાનો આહાર ગ્રહણ કરે છે તેનું કારણ એ છે કે અલોકથી વ્યાઘાત થાય છે જેમ કે (સવથી નીચે) અધો લોકના નિષ્કુટના (ગવાક્ષાકાર લોકાંતના) અગ્નિકોણમા રહેલ એકેન્દ્રિય જીવને પૂર્વ, દક્ષિણ અને અધો એ ત્રણ દિશાએ અલોક હોવાથી એ ત્રણ દિશાઓનો આહાર પ્રાપ્ત થાય નહીં અને શેષ ત્રણ દિશાઓનો આહાર પ્રાપ્ત થાય.

નોંધઃ– લોકનો છેડો સર્વત્ર એક સરખો નથી પણ ચતુર સરખો છે, તે ચતુરાકાર ભાગને નિષ્કુટ કહેવાય છે અલોકમાં આહારના પુદ્ગલો નથી ફક્ત આકાશ છે, તેથી અમુક દિશામા અલોકનો વ્યાઘાત થાય ત્યાથી આહાર ન મળે.

ચાર દિશાના આહાર આથી એટલો ફેર છે કે પૂર્ણાના ચર માનથી નર્કના ભાગમાં ઉપજે તેને ૫ ખાની બે દિશાઓ બધ રહી, શેષ ૪ દિશાનો આહાર લીએ અને પાચ દિશાવાલો ઉર્ધ્વ લોકમાં ચરમતિ ઉપજે તેને એક ઉર્ધ્વદિશા બધ થઈ, શેષ પાચ દિશાનો આહાર લીએ. લોકના મધ્યમા રહેલા જીવો છએ દિશાનો આહાર લીએ.

(૬) આહારેચ્છા–ક્યા દંડકમાં કેટલે કાલે આહારની ઇચ્છા ઉપજે તે કહે છે પૃથ્વી કાયાદિક સર્વ એકેન્દ્રિયને આહાર અભિલાષા સદા સર્વદા નિરંતર હોય છે ત્રણ વિગલેદ્રિય અને નારકીના જીવોને એકવ આહાર લીધા પછી વધારેમા વધારે અંતર્મુહૂર્તને આંતરે રી – હારની ઇચ્છા થાય. પંચેદ્રિય તિર્યંચ ગર્ભજને વધારેમા વધારે બે અહોરાત્રિએ આહારની ઇચ્છા થાય તે દેવકુરુ ઉત્તરકુરુના તિર્યંચ યુગલિયા આશ્રી સમજવું યુગલિયા સિવાયના તિર્યંચોને અંતર્મુહૂર્તકાળ જાણવો

મનુષ્યમા ઉત્કૃષ્ટ અઠ્ઠમ ભકતે આહારની ઇચ્છા ઉપજે તે દેવકુરૂ ઉત્તરકુરૂના યુગલિયા તથા ભરત અને ઐરવત ક્ષેત્રને વિષે અવસર્પિણીના પહેલા આરાના મનુષ્ય આશ્રી સમજવુ, બાકીના મનુષ્યોને જઘન્ય અતર્મુહૂર્ત કાળ જાણવો ભુવનપતિ વ્યતર જ્યોતિષિ અને વૈમાનિકના દડકે આયુષ્યના કાળ માનની અપેક્ષાએ આહારની ઇચ્છાનો કાળમાન કહ્યો છે દશહજાર વર્ષના આયુષ્યવાળા દેવતાને એક અહોરાત્રીના આતરે આહારની ઇચ્છા થાય દશ હજાર વર્ષથી સમયાધિકથી માડીને એક સાગરોપમથી ઓછા આયુષ્યવાળા દેવોને બે દિવસથી સખ્યાતા દિવસો કે વર્ષોને આતરે આયુષ્યના ધોરણ પ્રમાણે આહારની ઇચ્છાનુ કાલમાન જાણવું એક સાગરોપમના આયુષ્યવાળા દેવોને એક હજાર વર્ષે આહારની ઇચ્છા ઉપજે એમ જેટલા સાગરોપમનુ આયુષ્ય હોય તેટલા હજાર વર્ષે દેવોને આહારની ઇચ્છા થાય તે છેવટ અનુત્તર વિમાનવાસી દેવોને તેત્રીશ સાગરોપમનુ ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય છે તે દેવોને ઉત્કૃષ્ટ તેત્રીશ હજાર વર્ષે આહારની ઇચ્છાનો કાળમાન જાણવો એમ સર્વ દેવોને આયુષ્ય પ્રમાણની અપેક્ષાએ આહારની ઇચ્છાનો કાળમાન કહ્યો છે

(૭) આહારના પ્રકાર

આહાર ત્રણ પ્રકારનો છે (૧) જીવસહિત જે આહાર તેને સચિત્ત કહે છે (૨) જીવ રહિત જે આહાર તેને અચિત્ત કહે છે (૩) કાઈક સચિત્ત અને કાઈક અચિત્ત એવા આહારને મિશ્ર કહે છે

પાચ થાવર, ત્રણ વિગલેદ્રિય અને તિર્યચ પચેન્દ્રિય તથા મનુષ્ય એ ૧૦ દડકવાળા જીવોને ત્રણે જાતનો આહાર હોય અને નારકી તથા દેવતાના ૧૩ દડક એમ ૧૪ દડકવાળા જીવોને ફકત અચેત્ત પુદ્ગળોનો આહાર હોય

બીજી રીતે આહાર ત્રણ પ્રકારનો છે – ઓજ, લોમ અને કવળ

(૧) ઓજ આહાર કાર્મણકાય યોગથી અને મિશ્રકાય યોગથી થાય છે જીવ પરભવમા જતા ઉત્પતિ સ્થાને, પ્રથમ સમયે તૈજસ અને કાર્મણ શરીર વડે ઉદારીક અથવા વૈક્રિય શરીર યોગ્ય પુદ્ગળોનો આહાર કરે તે સર્વબંધ આહાર એક જ સમયનો છે અને બીજા સમયથી શરીર અપર્યાપ્ત અવસ્થા સુધી ભવધારણીય દેહ સહિત તૈજસ કાર્મણ સાથે મિશ્રકાય યોગ વડે આહાર કરે તે દેશ આહાર છે શરીર પર્યાપ્તિ પૂરી થાય એટલે ઓજ આહાર બંધ થાય અને લોમ આહાર શરૂ થાય, એટલે ઓજ આહારમા કામણકાય યોગ અને મિશ્રકાય યોગ છે

(૨) લોમ આહાર તે ત્વચાથી આહાર લેવાય છે સ્પર્શેન્દ્રિયથી જીવ જે આહારના પુદ્ગળો ગ્રહણ કરે તે લોમ આહાર છે જેમકે તેલાદિક શરીરે ચોળવાથી તેલના પરમાણુઓ આમડી દ્વારા શરીરમા દાખલ થાય છે તે લોમ આહાર.

(૩) કવળ આહાર (પ્રક્ષેપ આહાર) જે આહાર કોળીઆએ કરીને પેટમા નખાય અથવા હાથથી મોઢામા નાખીને જે આહાર થાય તે કવળ આહાર કહેવાય.

એકેંદ્રિયના પાચ, દેવતાના તેર, અને નારકીનો એક, એ ઓગણીશ દંડકમા બે આહાર લાભે-ઓજ ને લોમ અને બાકીના પાચ દંડકમા ત્રણે આહાર જાણવા.

શરીર પર્યાપ્તિ પૂરી કરે ત્યા સુધી સર્વ અપર્યાપ્ત અવસ્થામા જીવોને ઓજાહાર હોય છે અને શરીર પર્યાપ્તિ પૂરી કર્યા પછી લોમાહાર હોય તે લોમાહાર અસજ્ઞીને અજાણતા અને સજ્ઞીને જાણતા અજાણતા તથા દેવતાને મનોજ્ઞપણે અને નારકીને અમનોજ્ઞપણે પરિણમે છે.

૪ શરીર દ્વાર

(૧) શરીરની ઉત્પતિ કર્મબંધથી થાય છે તે કર્મબંધ

બે કારણોથી થાય છે–(૧) રાગથી (૨) દ્વેષથી નારકી આદિ ચાવીશે દ્વારમાં ઉપર બતાવેલ કારણે શરીરની ઉત્પતિ સમજવી

રાગના પેટામાં :– માયા, લોભ, હાસ્ય, રતિ, સ્ત્રી વેદ, પુરુષ વેદ, નપુસક વેદ, એમ ૭ છે

દ્વેષના પેટામાં :– ક્રોધ, માન, અરતિ, ભય, શોક, દુર્ગચ્છા એમ ૭ છે

(૨) પાંચ શરીર

શરીર–**शीर्यते तच्छरीरं** પ્રતિક્ષણે પુદ્ગળના ઉપચય અપચયે કરીને વધે ઘટે તે શરીર તે શરીર પાંચ છે (૧) ઔદારિક (૨) વૈક્રિય (૩) આહારક (૪) તૈજસ (૫) કાર્મણ

ઔદારિક :– ઉદાર પ્રધાન તીર્થંકર ગણધરાદિક પદવીની અપેક્ષાએ સર્વ શરીરોમા ઉત્તમ, વળી સ્થુલ પુદ્ગળોનુ બનેલુ, ઉત્પન્ન થયા પછી તરત વધે ઘટે પરિણમે અને છેદન ભેદન ગ્રહણાદિ થઇ શકે એવુ ઔદારિક નામ કર્મના ઉદયે ઔદારિક શરીર યોગ્ય પુદ્ગળ ગ્રહણ કરી જીવ પોતાના પ્રદેશ સાથે મેળવી શરીર પણે નીપજાવે તેને ઔદારિક શરીર કહેવાય છે

વૈક્રિય :– વિવિધ પ્રકારની વિક્રિયા કરે જેમકે નાનાનુ મોટુ, મોટાનુ નાનુ, સુરૂપનુ કુરૂપ, કુરૂપનુ સુરૂપ, દ્રશ્યનુ અદ્રશ્ય, અદ્રશ્યનુ દ્રશ્ય, એકનુ અનેક, અનેકનુ એક, અપ્રતિઘાતીનુ પ્રતિઘાતી, પ્રતિઘાતીનુ અપ્રતિઘાતી, ભૂચરનુ ખેચર, ખેચરનુ ભૂચર, ઇત્યાદિ ઘણા પ્રકારનુ થઇ શકે એવુ વૈક્રિય નામ કર્મના ઉદયથી વૈક્રિય શરીર યોગ્ય પુદ્ગળ ગ્રહણ કરી જીવ પોતાના પ્રદેશની સાથે મેળવી શરીરપણે નીપજાવે તે વૈક્રિય શરીર કહેવાય છે તે વૈક્રિય શરીરના બે ભેદ છે–(૧) ભવ પ્રત્યયિક તે નારકી દેવતાને હોય (૨) **લબ્ધિ પ્રત્યયિક** લબ્ધીધર મનુષ્યો, અને તિર્યંચો (ગર્ભજ પચેન્દ્રિય) બાદર વાયરો અને દેવતા તથા નારકી ઉત્તર વૈક્રિય શરીર કરી શકે.

આહારક અલ્પકાળને માટે ચૌદ પૂર્વધર લબ્ધિવંત સંશય દૂર કરવા નિમિત્તે અથવા તીર્થંકરની રિદ્ધિ જોવાને અર્થે સ્ફટિકના જેવું અતિ ઉજ્વલ મુંઠા હાથ પ્રમાણ, અંતર્મુહૂર્તની સ્થિતિવાળું, આહારક નામ કર્મોદયે, આહારક શરીર યોગ્ય શુભ વિશુદ્ધ પુદ્ગલ ગ્રહણ કરી જીવપ્રદેશ સાથે મેળવી શરીરપણે નિપજાવે તે આહારક શરીર કહેવાય છે

તૈજસ-તેજોમય પુદ્ગલોનું બનેલુ તથા કરેલા ભોજનને પચાવનાર અને લબ્ધીધરોને તેજોલેશ્યાથી શ્રાપ કે શિતળલેશ્યાથી અનુગ્રહના પ્રયોજનવાળુ તૈજસ નામ કર્મના ઉદયથી તૈજસ શરીર યોગ્ય પુદ્ગળ ગ્રહણ કરી જીવ પોતાના પ્રદેશની સાથે મેળવી શરીરપણે નીપજાવે તે તૈજસ શરીર કહેવાય છે તેજુલેશ્યા મૂકવામા સમુદ્ઘાત કરવી પડે છે શીતળ લેશ્યામા સમુદ્ઘાત નથી

કાર્મણ-કર્મ પુદ્ગળોને રહેવાનું ભાજન, કર્મમય, કર્મ સ્વરૂપ, સવ શરીરોનું બીજ એવું ક્ષીર નીરની પેઠે જીવપ્રદેશની સાથે જે કર્મદળ મળી રહ્યા છે તે કાર્મણ શરીર કહેવાય છે કાર્મણ શરીર નામ કર્મ તે આ કામણ પિંડનો વર્તમાન પર્યાય રૂપે છે પ્રકૃતિઓ આવે અને જાય પણ જે પિંડ રહ્યા કરે છે તે કાર્મણ શરીર. કાર્મણ અને તૈજસ નિયમા સાથે રહે છે

નારકીનો એક દંડક ભુવનપતિનાં દશ દંડક વ્યંતરનો એક દંડક જ્યોતિષીનો એક દંડક, અને વૈમાનિકનો એક દંડક–તે ચૌદ દંડકમાં વૈક્રિય, તૈજસ અને કામણ એમ ત્રણ શરીર હોય છે

ત્રણ વિગલેંદ્રિયના ત્રણ દંડક વાયરો વર્જિને શેષ સ્થાવરના ચાર દંડક એમ સાત દંડકમા તથા સમુચ્છિંમ તિર્યંચ પંચેંદ્રિ અને સમુચ્છિમ મનુષ્ય તથા ત્રીસ અકર્મભૂમિ અને છપ્પન્ન અંતર દ્વીપના જુગલિયા મનુષ્ય તથા જુગલિયા તિર્યંચો, એટલાઓને ઔદારિક, તૈજસ અને કામણ એમ ત્રણ શરીર હોય છે

વાયુકાય અને ગર્ભજ તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયનાં દંડકમા ઔદારિક, વૈક્રિય, તૈજસ અને કાર્મણ એમ ચાર શરીર લાભે અને ગર્ભજ મનુષ્યના દંડકમા પાંચે શરીર લાભે મનુષ્યણીને આહારક સિવાયના ચાર શરીર લાભે

(૩) **શરીર પર્યાપ્તિ** નીપજાવવાનો કાળ જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુહૂર્તનો જાણવો તે અંતર્મુહૂર્ત અસંખ્યાતા સમયનો નાનો સમજવો. નારકી આદિ ચોવીશે દંડકમા શરીર પર્યાપ્તિ નીપજાવવાનો કાળ અંતર્મુહૂર્ત જાણવો

(૪) સ્થુલ અને સૂક્ષ્મ શરીર

સ્થુલ શરીર-જે શરીરથી જીવો હલન આદિ ક્રિયા કરે છે અથવા લોમ અથવા કવળ આહાર કરે છે તેવા શરીર ત્રણ છે- (૧) ઔદારિક, (૨) વૈક્રિય, (૩) આહારક

નારકીનો એક દંડક તથા દેવતાના તેર દંડક એ ચૌદ દંડકમા એક વૈક્રિય શરીર હોય છે વાયરો વર્જીને શેષ થાવરના ચાર દંડક અને વિગલેન્દ્રિયના ત્રણ દંડક એ સાત દંડકમા એક ઔદારિક શરીર હોય છે વાયગનો એક દંડક તથા તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયનો એક દંડક એમ એ બે દંડકમા ઔદારિક તથા વૈક્રિય એ બે શરીર હોય છે મનુષ્યના દંડકમા ઔદારિક વૈક્રિય ને આહારક એ ત્રણ શરીર હોય છે

સૂક્ષ્મ અથવા અભ્યંતર એટલે ચર્મચક્ષુ વડે દેખી ન શકે પણ વિશેષ જ્ઞાનીઓ દેખી શકે તેવા શરીર બે છે તે તૈજસ અને કાર્મણ નારકી આદિ ચોવીશે દંડકોમા એ બે શરીર હોય છે કાર્મણ શરીર સર્વ કર્મ પુદ્ગળોના આધારરૂપ છે અને સ્થુલ શરીરો ધારણ ન કર્યા હોય અથવા તેમા પ્રવૃત્તિ ન હોય એવા સમયોમા કાર્મણ શરીરથી યોગ પ્રવૃત્તિ થાય છે.

(५) औदारिक शरीर बंधेलगा

बंधेलगा एटले औदारिक शरीरपणे वतमानकाळे बांधेला पुद्गळो अनता छे ते बंधेलगा समजवा एटले एक जीवने बंधेलाना पुद्गळो अनता होय, बंधेलक औदारिक शरीरो असख्याता छे औदारीक प्रयोग वडे जीव, एक समये अनता स्कंधो ग्रहण करे छे ते स्कंधो अनता परमाणु पुद्गलोना बनेला छे दरेक स्कधमा पुद्गलनी सख्या अभव्यथी अनत गुणी अने सिद्धने अनतमे भागे छे एक समयना स्कधोनी सख्या पण तेटली ज छे

नारकीनो एक दडक देवताना तेर दंडक ए चौद दडकमां वतमान काळे औदारिक शरीरना बंधेलगा नथी. शेष पाच स्थावर, त्रण विगलेन्द्रिय, तिर्यच पंचेन्द्रिय अने मनुष्य पचेन्द्रिय ए दश दडकमा वतमान काळे उदारिक शरीरना बंधेलगा छे अने ते पण एक जीवने अनता छे

(६) औदारिक शरीर मुकेलगा

मुकेलगा एटले जे जीवोए भूतकाळमा औदारिक शरीरथी ग्रहण करेला पुद्गळोने ग्रहण करी छोडी दीधा ते पुद्गळो औदारिक पणे जेटला काळ सुधी रहे तेटला काळ सुधी औदारिकना मुकेलगा समजवा. पण ते पुद्गळो ज्यारे औदारिक पणु छोडीने अन्य पुद्गळ स्कंध पणे परिणामे त्यारे बीजा रूपे थया समजवा. एटले औदारिकना मुकेलगा पण एक जीवने अनता समजवा.

नारकी आदि चोवीश दडकमा भूतकाळ आश्री जीवोने औदारिकना मूकेलगा अनता जाणवा.

(७) वैक्रिय शरीर बंधेलगा

वर्तमान काळे वैक्रिय शरीरो असख्याता छे पण दरेक वैक्रिय शरीरमा बांधेला पुद्गळो अनता छे ते वैक्रिय बंधेलगा

સમજવા એટલે વૈક્રિય દેહધારી દરેક જીવને વૈક્રિય બધેલગા પુદ્ગળો અનતા હોય

નારકીનો એક દડક તથા દેવતાના તેર દડક એ ચઉદ દડકમા વર્તમાન કાળે વૈક્રિયના બધેલગા છે કેમકે એ ચઉદ દડકના જીવોને ગતિસ્વભાવથી વૈક્રિય શરીર છે વાયરાના દડકના તથા તિર્યચ પચેદ્રિય અને મનુષ્ય પચેદ્રિય એ ત્રણ દડકમા જે જીવોને વૈક્રિય લબ્ધિ ઉત્પન્ન થઇ હોય તે જીવોને વર્તમાન કાળે વૈક્રિયના બધેલગા છે બાકીનાને વૈક્રિય બધેલગા નથી પૃથ્વી પાણી તેઉ વનસ્પતિ બેઇદ્રિય, તેઇદ્રિય, ચઉરિદ્રિય એ સાત દડકના જીવોને વર્તમાન કાળે વૈક્રિય શરીર બધેલગા નથી

(૮) વૈક્રિય શરીર મુકેલગા

વૈક્રિય મૂકેલગાનુ સ્વરૂપ ઔદારિક મૂકેલગાની પેઠે સમજવુ નારકી આદિ ચોવીશ દડકમા ભૂતકાળ આશ્રી જીવોને વૈક્રિયના મૂકેલગા અનતા જાણવા

(૯) આહારક શરીર બધેલગા.

આહારક શરીરપણે વર્તમાન કાળે બાધેલા પુદ્ગળો અનતા છે તે આહારક બધેલગા સમજવા એટલે એક જીવને આહારક બધેલગા અનતા હોય

મનુષ્ય વર્જીને ત્રેવીશ દડકમા વર્તમાન કાળે આહારકના બધેલગા નથી અને મનુષ્યના દડકમા જે જીવોને આહારક લબ્ધિ ઉત્પન્ન થયેલ હોય તે જીવોને આહારક બધેલગા વર્તમાન કાળે હોય છે બાકીનાને આહારક બધેલગા નથી મનુષ્યમા પણ એક સમયે આહારક લબ્ધિવાળા જીવ જઘન્ય એક, બે, ત્રણ ઉત્કૃષ્ટ બેથી નવ (પ્રત્યેક) હજાર હોય છે

(૧૦) આહારક શરીર મુકેલગા

આહારક મૂકેલગાનું સ્વરૂપ ઔદારિક મૂકેલગાની પેઠે સમજવું નારકી આદિ ચોવીશ દંડકમા ભૂતકાળ આશ્રી જીવોને આહારકના મૂકેલગા પુદ્ગલો અનતા જાણવા, પણ એટલુ વિશેષ કે સર્વ જીવને આ બોલ લાગુ થતો નથી, જેણે ભૂતકાળમા બાંધીને મૂકયા હોય તેનેજ આ બોલ લાગુ થાય. અનતા પડીવાઈ છે તે આશ્રી આબોલ છે ૧૪ પૂર્વધારી પડે તો ઉત્કૃષ્ટ અર્ધ પુદ્ગલ પરાવર્તન (દેશેઉણ) કરે, તે આશ્રી આ બોલ છે

(૧૧) તૈજસ શરીર બંધેલગા

તૈજસ શરીર પણે વતમાનકાલે બંધેલગા પુદ્ગલો અનતા છે તે તૈજસ બંધેલગા સમજવા. એટલે એક જીવને તૈજસ બંધેલગા અનતા હોય.

ચોવીશે દંડકમા વતમાનકાલે અનતા તૈજસ બંધેલગા છે

(૧૨) તૈજસ શરીર મુકેલગા

તૈજસ મૂકેલગાનું સ્વરૂપ ઔદારિક મૂકેલગાની પેઠે સમજવું નારકી આદિ ચોવીસ દંડકમા ભૂતકાલ આશ્રી જીવોને તૈજસના મૂકેલગા અનતા જાણવા.

(૧૩) કાર્માણ શરીર બંધેલગા

કાર્માણ શરીરથી વતમાનકાલે બાંધેલા પુદ્ગલો અનતા છે તે કાર્માણ બંધેલગા સમજવા. એટલે એક જીવને કાર્મણ બંધેલગા અનતા હોય.

ચોવીસ દંડકમા વર્તમાનકાલે કાર્મણ બંધેલગા અનતા છે

(૧૪) કાર્મણ શરીર મૂકેલગા

કાર્મણ મૂકેલગાનુ સ્વરૂપ ઔદારિક મૂકેલગાની પેઠે સમજવુ, નારકી આદિ ચોવીસ દડકમા ભૂતકાલ આશ્રી જીવોને કાર્મણના મૂકેલગા અનંતા જાણવા

બધેલગા મૂકેલગાનું વિશેષ સ્વરૂપ પન્નવણાજી તથા અનુયોગદ્વાર સૂત્રોથી જાણવું.

ઇન્દ્રિય દ્વાર

(૧) ઇંદ્રિયોની લબ્ધિ એટલે ઇદ્રિયોની શકિત પ્રાપ્ત કરવી તે

નારકીનો ૧ દંડક, દેવતાના ૧૩ દડક, તિર્યંચ પચેદ્રિયનો ૧ દંડક, મનુષ્યનો ૧ દડક એ સોળ દડકમા પાચે ઇદ્રિયોની લબ્ધિ પ્રાપ્ત કરે પાચ થાવરના પાચ દડકમા એક સ્પર્શેન્દ્રિયની લબ્ધિ પ્રાપ્ત કરે બેઇદ્રિયના દડકમા રસેદ્રિયના તથા સ્પર્શેન્દ્રિય, એ બે ઇદ્રિયોની લબ્ધિ પ્રાપ્ત કરે તેઇન્દ્રિયના દડકમા રસેદ્રિય, ઘ્રાણેદ્રિય તથા સ્પર્શેદ્રિય એ ત્રણ ઇંદ્રિયોની લબ્ધિ પ્રાપ્ત 'કરે ચઉરિદ્રિયના દડકમા રસેદ્રિય, ચક્ષુઇદ્રિય, ઘ્રાણેદ્રિય, અને સ્પર્શેન્દ્રિયે એ ચાર ઇદ્રિયોની લબ્ધિ પ્રાપ્ત કરે

(૨) ઇંદ્રિય નિષ્પન્ન કાળ પાચે ઇદ્રિયોની શકિત નિપજાવવાનો કાળ અતર્મુહૂર્તનો સમજવો તે અતર્મુહૂર્ત અસખ્યાતા સમયનુ સમજવુ

નારકી આદિ ચોવીસ દડકમા જે જે દડકમા જેટલી જેટલી ઇંદ્રિયો છે તે તે ઇદ્રિયોનો નિષ્પન્નકાળ અતર્મુહૂર્તનો જાણવો, એટલે સર્વે દડકમા ઇન્દ્રિય શકિત નિષ્પન્ન કાળ અતર્મુહૂર્ત પ્રમાણ જાણવો.

ઇંદ્રિય પદ (દ્રવ્ય, ભાવ, નિવૃત્તિ, ઉપકરણ ઇંદ્રિયો)

- **દ્રવ્ય ઇંદ્રિય**
  - **નિવૃત્તિ**
    - **અભ્યંતર** — ઉત્સેધ અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ (જાડપણામાં બાહલ્યેણ) શુદ્ધ આત્મપ્રદેશો ઇંદ્રિયોના આકાર રૂપે થઈને રહે તે પોહલેણ (વિસ્તારથી) અભ્યંતર અને બાહ્ય નિવૃત્તિ જીભિંદ્રિય પ્રત્યેક અંગુલ અને સ્પર્શેન્દ્રિય શરીર પ્રમાણ છે
    - **બાહ્ય** — આત્મ પ્રદેશોમાં નામ કર્મોદયથી ઇંદ્રિય રૂપે પરિણમેલ પુદ્ગલો તેની જાડાઈ અભ્યંતર જેટલી સમજવી
  - **ઉપકરણ**
    - **અભ્યંતર** — તેનો દાખલો આંખમાં કાળાધોળા વગેરે મંડળો છે તે કાનને અંદરની નળી વગેરે નાકના અંદરના વિભાગો રસેન્દ્રિય અને ચામડીની અંદરના જ્ઞાનતંતુરૂપે ઓળખાયેલા અવયવો
    - **બાહ્ય** — તેનો દાખલો આંખના રક્ષણ માટે પોપચાં, પાંપણ ભમર છે તે બાકીની ઇંદ્રિયો જે બહારથી ચક્ષુ દ્વારા દેખાય છે તે
- **ભાવ ઇંદ્રિય**
  - **લબ્ધિ** — જ્ઞાનાવરણીય દર્શનાવરણીય તથા અંતરાય કર્મના ક્ષયોપશમથી ઇંદ્રિયોમાં પ્રગટ થયેલ શક્તિ
  - **ઉપયોગ** — વીર્યના સહચારીપણામાં જ્ઞાન દર્શનના ઉપયોગ પૂર્વક ઇંદ્રિય પોતાના વિષયમાં કામ આવે એટલે ઇંદ્રિયોના વિષયમાં ઉપયોગ

બાહ્ય નિવૃત્તિ અને ઉપકરણ ઇંદ્રિયો નામ કર્મના ઉદયથી ઉપજે છે – નિવૃત્તિ ઇંદ્રિયોનો આકાર– સ્પર્શેન્દ્રિય દેહાકાર, રસના ખુરપા જેવી, નાસિકા [illegible] સરખી, ચક્ષુ ઇન્દ્રિય મસુરની દાળ સરખી કર્ણેન્દ્રિય કદંબવૃક્ષના ફુલ જેવી ઉપકરણ ઇંદ્રિયોનો આકાર દરેક પ્રાણીઓમાં જુદો જુદો હોય છે.

નારકી આદિ ચોવીસ દંડકમા જે જે દંડકમાં જેટલી જેટલી દ્રવ્યેન્દ્રિય છે તેટલી તેટલી દ્રવ્યેન્દ્રિયના નિર્વૃત્તિ દ્રવ્યેન્દ્રિય અને ઉપકરણ દ્રવ્યેન્દ્રિય એવા બે બે ભેદ કરવા એટલે પંચેંદ્રિયના સોળ દંડકમા દ્રવ્યેન્દ્રિય નિવૃત્તિ અને ઉપકરણ મળી ૧૦ છે, ચૌરિંદ્રિયના દંડકમા આઠ છે, તેઇંદ્રિયના દંડકમા છ છે, બેઇંદ્રિયના દંડકમા ચાર છે અને પાચ થાવરના પાચ દંડકમા દ્રવ્યેન્દ્રિય બે છે

નારકી આદિ પંચેન્દ્રિયના સોળ દંડકમા ભાવેન્દ્રિય લબ્ધિ અને ઉપયોગ મળી દશ લાભે ચૌરિન્દ્રિયના દંડકમાં આઠ લાભે; તેઇંદ્રિયના દંડકમા છ છે. બેઇંદ્રિયના દંડકમા ચાર છે. પાચથાવરના પાચ દંડકમા બે લાભે

ઇંદ્રયોના નામ–(૧) અનમની, (૨) ચરચરી, (૩) ખેચરી, (૪) ગોચરી, (૫) અગોચરી, એ પાચના ગોત્ર–(૧) શ્રોતેંદ્રિય, (૨) ચક્ષુઇંદ્રિય (૩) ઘ્રાણેંદ્રિય, (૪) રસેંદ્રિય, (૫) સ્પર્શેન્દ્રિય.

નારકી આદિ પંચેન્દ્રિયના સોળ દંડકમા પાચે ઇંદ્રિયો છે. ચૌરિંદ્રિયના દંડકમા ચાર છે, તેમા ૧ શ્રોતેંદ્રિય વર્જવી તેઇંદ્રિયના દંડકમા ત્રણ છે તેમા શ્રોત અને ચક્ષુઇંદ્રિય એ બે વર્જવી બેઇંદ્રિયના દંડકમા રસેંદ્રિય ને સ્પર્શેંદ્રિય એ બે લાભે. શેષ ત્રણ, વર્જવી પાચથાવરના પાચ દંડકમા એક સ્પર્શેન્દ્રિય લાભે.

૫ અવગાહના.– પાચે ઇંદ્રિયોની અવગાહના ચોવીસે દંડકમા પાચે ઇંદ્રિયોનુ જાડપણુ+ અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ છે વિસ્તારમા (પોહત્તણં) રસેંદ્રિયની અવગાહના પ્રત્યેક અંગુલની પન્નવણાજીમા પંચેંદ્રિય આશ્રી કહેલ છે, અને સ્પર્શેન્દ્રિયનો વિસ્તાર શરીર પ્રમાણ છે, બાકીની ત્રણનો વિસ્તાર અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ છે.

૬) ઇંદ્રિય (વિષય પાંચે ઇંદ્રિયોનો જઘન્ય વિષય ચોવીસે દંડકમા અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગનો છે અને ઉત્કૃષ્ટો વિષય

+ બાહલ્લેણ (જાડાપણામા)

જૂદો જૂદો નીચે પ્રમાણે છે – નારકી આદિ પચેંદ્રિયના સોળ દંડકમા શ્રોતેંદ્રિયનો ઉત્કૃષ્ટો વિષય આત્માગુલ પ્રમાણે બાર જોજન ચક્ષુઇંદ્રિયનો ઉત્કૃષ્ટો એક લાખ યોજન ઝાઝેરાનો, ઘ્રાણેંદ્રિય રસેંદ્રિય તથા સ્પર્શેન્દ્રિય એ ત્રણેનો ઉત્કૃષ્ટો નવ નવ યોજનનો છે તે સજ્ઞી પચેંદ્રિય આશ્રયી જાણવું

ઔદારીક શરીર આશ્રયી કાળ પ્રમાણે શક્તિ અનુસાર વધ ઘટ સભવે છે પાચ સ્થાવરના પાચ દંડકમાં સ્પર્શેંદ્રિયનો ઉત્કૃષ્ટો વિષય ૪૦૦ ધનુષ્ય પ્રમાણે છે બેઇંદ્રિયના દંડકમાં રસેંદ્રિયનો ઉત્કૃષ્ટો ૬૪ ધનુષ્ય પ્રમાણે છે અને સ્પર્શેન્દ્રિયનો ઉત્કૃષ્ટો વિષય ૮૦૦ ધનુષ્ય પ્રમાણે છે

તેઇંદ્રિયમા રસેન્દ્રિયનો ઉત્કૃષ્ટો વિષય ૧૨૮ ધનુષ્ય પ્રમાણે છે ઘ્રાણેંદ્રિયનો ઉત્કૃષ્ટો વિષય ૧૦૦ ધનુષ્ય પ્રમાણે છે અને સ્પર્શેન્દ્રિયનો ઉત્કૃષ્ટો વિષય ૧૬૦૦ ધનુષ્ય પ્રમાણે છે

ચૌરિંદ્રિયના રસેંદ્રિયનો ઉત્કૃષ્ટો વિષય ૨૫૬ ધનુષ્ય પ્રમાણે છે ઘ્રાણેંદ્રિયનો ઉત્કૃષ્ટ વિષય ૨૦૦ ધનુષ્ય પ્રમાણે છે ચક્ષુઇંદ્રિયનો ઉત્કૃષ્ટો વિષય ૨૯૫૪ જોજન પ્રમાણે છે અને સ્પર્શેન્દ્રિયનો ઉત્કૃષ્ટો વિષય ૩૨૦૦ ધનુષ્ય પ્રમાણે છે

અસજ્ઞી પચેંદ્રિયનો શ્રોતેંદ્રિયનો ઉત્કૃષ્ટ વિષય ૧ યોજન પ્રમાણે છે ચક્ષુઇંદ્રિયનો ઉત્કૃષ્ટો વિષય ૫૯૦૮ ધનુષ્ય પ્રમાણે છે ઘ્રાણેંદ્રિયનો ઉત્કૃષ્ટો વિષય ૪૦૦ ધનુષ્ય પ્રમાણે છે, રસેંદ્રિયનો ઉત્કૃષ્ટો વિષય ૫૧૨ ધનુષ્ય પ્રમાણે છે અને સ્પર્શેન્દ્રિયનો ઉત્કૃષ્ટો વિષય ૬૪૦૦ ધનુષ્ય પ્રમાણે છે

(૭) કામી ઇંદ્રિયો– પાચ ઇંદ્રિયોના ૧ શ્રોતેંદ્રિય અને ૨ ચક્ષુઇંદ્રિય એ બે ઇંદ્રિય કામી છે પાચ સ્થાવરના પાચ દંડક તથા બેઇંદ્રિય અને તેઇંદ્રિયનો એક દંડક એવ ૭ દંડકમા કામી ઇંદ્રિયો નથી.

ચૌરિંદ્રિયના દડકમા એક ચક્ષુઇદ્રિય કામી છે શેષ નારકી આદિ પચેંદ્રિયના સોળ દડકમા શ્રોત અને ચક્ષુઇંદ્રિય એ બન્ને કામી ઇંદ્રિયો છે

(૮) **ભોગી ઇંદ્રિયો**—પાચે ઇંદ્રિયોમા ઘ્રાણેદ્રિય, રસેદ્રિય અને સ્પર્શેન્દ્રિય એ ત્રણ ઇંદ્રિયો ભોગી છે પાંચ સ્થાવરના પાંચ દડકમા એક સ્પર્શેન્દ્રિય ભોગી ઇંદ્રિય છે બે ઇંદ્રિયના દંડકમા સ્પર્શેન્દ્રિય અને રસેદ્રિય એ બે ભોગી ઇંદ્રિયો છે શેષ નારકી આદિ ૧૮ અઢાર દડકમા ભોગી ઇંદ્રિયો ત્રણ છે

(૯) **ઇંદ્રિય ઉપયોગ કાળ**—પાંચે ઇંદ્રિયોમા દરેક ઇંદ્રિયોનો ઉપયોગ કાળ અંતર્મુહૂર્તનો છે શ્રોતેદ્રિયના ઉપયોગકાળમાં શેષ ચાર ઇંદ્રિયોનો ઉપયોગ ન હોય એમ દરેક ઇંદ્રિયોનો ઉપયોગ-કાળ જાણવો

ચોવીસ દડકમા જે જે દડકે જેટલી જેટલી ઇંદ્રિયો હોય તેનો ઉપયોગકાળ ઉપર કહ્યા પ્રમાણે જાણવો.

(૧) ઇંદ્રિયોનો અવગ્રહ કાળ.

અવગ્રહના બે ભેદ –(૧) વ્યજન અવગ્રહ, (૨) અર્થ અવગ્રહ.

વ્યજન અવગ્રહ – અહીં પુદ્ગળો ઇંદ્રિયોમા સામા આવીને પડે, ઇંદ્રિયોને સ્પર્શે ત્યારે જ ઇંદ્રિયો તેને ગ્રહણ કરે. જેમ કે કાનમા શબ્દના પુદ્ગળો ભરાય, નાકને ગધના પુદ્ગળો અડે, જીભને રસના પુદ્ગળો મળે, શરીર ને સ્પર્શના પુદ્ગળો સ્પર્શે ત્યારે જ આ ચાર ઇંદ્રિયો પોતાના વિષય શબ્દ, ગધ, રસ, સ્પર્શને ગ્રહણ કરી શકે છે વ્યજન અવગ્રહ એટલે ઇંદ્રિયોથી પોતાના વિષયના પુદ્ગળોનુ ગ્રહણ, ચક્ષુ (આખ) ને વ્યજન અવગ્રહ ન હોય કારણ કે દૂર રહેલી વસ્તુનુ આખમા પ્રતિબિબ પડે છે ત્યારે તેના

ભાવ ગ્રહણ થાય છે આંખને અડેલી વસ્તુને જોઇ શકાતી નથી, તેમજ જોવા માટે અગ્નિનો સ્પર્શ કરે તો આંખ બળી જાય વ્યંજન અવગ્રહનો કાળ જઘન્ય આવલિકાનો અસંખ્યાતમો ભાગ અને ઉત્કૃષ્ટ પ્રથકત્વ શ્વાસોચ્છ્વાસ કાળ પ્રમાણ હોય, કારણ કે અસંખ્યાતા સમયના પ્રવેશ્યા (અડેલા) પુદ્ગળોને જ ગ્રહણ કરી શકાય, અને તે પણ અવ્યકત એક દેશ ગ્રહણ થાય. ચોવીસે દંડકના જીવોને વ્યંજન અવગ્રહ હોવાનો સંભવ છે કારણ કે સર્વ જીવને અક્ષરનો અનંતમો ભાગ ઉઘાડો છે અને મતિઅજ્ઞાન અને શ્રુત અજ્ઞાન પણ અસંજ્ઞીને હોય છે, જો વ્યંજન અવગ્રહ ન હોય તો અસંજ્ઞીને પોતાની ઇંદ્રિયો સ્થાપના રૂપે જ રહે અને મતિશ્રુત અજ્ઞાનનો પણ અભાવ થાય.

અર્થ અવગ્રહ —અહીં ઇંદ્રિયો પોતાના વિષય (શબ્દ રૂપ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ) ના અર્થને સામાન્ય પ્રકારે ગ્રહણ કરે પણ જાણે નહીં કે કોનો શબ્દ અથવા રૂપ, કે ગંધ છે, પાંચે ઇંદ્રિયોને અર્થ અવગ્રહ હોય છે અર્થ અવગ્રહનો કાળ એક સમયનો છે એટલે અસંખ્યાત સમયના વ્યંજન અવગ્રહ પછી એક સમયમાં અર્થ અવગ્રહ થાય છે વ્યંજન અવગ્રહમાં શબ્દ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શના પુદ્ગળોનું ગ્રહણ થાય છે અને અર્થ અવગ્રહમાં શબ્દ, રૂપ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શનું ગ્રહણ થાય છે પણ તે જાણે નહીં કે આ શબ્દ વગેરે કોના છે ૨૪ દંડકના જીવોને પણ અર્થ અવગ્રહનો સંભવ છે તેનું કારણ વ્યંજન અવગ્રહમાં બતાવ્યું છે તે સમજવું કેટલાકનો એવો અભિપ્રાય છે કે અસંજ્ઞી જીવોને અવગ્રહ ન હોય, તો પછી તેમના મતિઅજ્ઞાન અને શ્રુત અજ્ઞાનનો અભાવ થાય તત્ત્વ કેવળી ગમ્ય.

નોંધ – અર્થ અવગ્રહને અર્થ પદાર્થોના ભાવ જાણવા એવો અર્થ લઇએ તો તેમાં ઇહા, અવાપ્ત અને ધારણા પણ અંતર્ગત થાય, તો તે અપેક્ષાએ તો ફકત સંજ્ઞીના ૧૬ દંડકને અથાવગ્રહ હોય. જેમ કે વસ્તુગ્રહણ તેના પર વિચાર વળી કરી ગ્રહણ

ફરી વિચાર આવા પ્રકારનુ જે અર્થગ્રહણ છે તે તે ફક્ત સન્નીને જ હોય

(૨) ઈન્દ્રિયોનો ઈહાકાળ.

ઇહા એટલે અવ્યક્તપણે ગ્રહણ કરેલા પાચેય ઇન્દ્રિયોના અર્થોનો નિર્ણય કરવા માટે વિચાર કરે કે આ શુ છે તેને ઇહા કહે છે તે મનનો વિષયી એટલે ફક્ત સન્નીનો વિષય છે

ચોવીસ દડકમા સન્નીના ૧૬ દડકમા ઈહા હોય છે. શેષ દડકમા ન હોય એનો કાળ અતર્મુહૂર્તનો છે. તે અંતર્મુહૂર્ત જઘન્ય એટલે નાનો અસખ્યાતા સમયનો જાણવો

(૩) ઈન્દ્રિય અવાયકાળ.

અવાય એટલે પાચેય ઇન્દ્રિયોના અર્થોનો વિચાર કરીને નિશ્ચય કરે કે એતો એજ છે એવુ જે પૂર્ણ નિશ્ચયાત્મક જ્ઞાન તેને અવાય કહે છે. તેનો પણ કાળ અતર્મુહૂર્તનો છે અવાય ચોવીસ દડકમા સન્નીના ૧૬ દડકમા હોય શેષ અસન્નીના દડકોમા ન હોય.

(૪) ઈન્દ્રિય ધારણાકાળ.

ધારણા એટલે નિશ્ચય કરેલા ઇન્દ્રિયોના અર્થોને વાસના અને સસ્કારપૂર્વક ઘણા કાળ સુધી ધારી રાખે, વળી પૂર્વે જોએલ વસ્તુ જેવી વસ્તુ જોઇને અથવા સાભળીને પૂર્વની વસ્તુનુ જ્ઞાન થઇ આવે તેને ધારણા કહે છે તેનો કાળ સખ્યાતા અથવા અસખ્યાતા વર્ષ સુધી ધારી રાખે ધારણા ચોવીસ દડકમા સંન્નીના ૧૬ દડકમા હોય છે શેષ અસંન્નીના દડકમા ન હોય

જાતિસ્મરણ જ્ઞાન પણ ધારણાના પેટામાં સમાય છે જાતિસ્મરણ જ્ઞાનથી લગોલગ કરેલા સંન્ની પચેન્દ્રિયના નવસો ભવ સુધી દેખે પણ વચમા અસન્નીનો ભવ કર્યો હોય તો અસન્નીનો ભવ

અને તેની પૂર્વે કરેલા ભવા દેખી શકે નહી સન્ની સન્ની તરીકે સ્હે તો એટલે સન્નીની કાયસ્થિતિ જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ પ્રત્યેક સો સાગર છ કે જેમા ચારે ગતિના સન્નીભવો આવી જાય. આ બધા ભવો જાતિસ્મરણ જ્ઞાનથી જાણી શકાય

(૧૦) નોઇન્દ્રિય અર્થાવગ્રહકાળ—નોઇદ્રિય એટલે મનનો અર્થાવગ્રહ ઇન્દ્રિયોની પેઠે સમજવો. મનનો વિષય વિચાર કરવાનો જાણવો. મનનો અર્થાવગ્રહ સન્નીના ૧૬ સોળ દડકમા જ હોય અસન્નીના દડકોમાં ન હોય.

મનને ચક્ષુની જેમ વ્યજનાવગ્રહ નથી કેમકે મન અને ચક્ષુ ઇદ્રિય એ બેને પદાર્થો અડતા નથી તેથી અપ્રાપ્યકારી છે તેથી મનને વ્યજનાવગ્રહ હોય નહિ.

(૧૧) ઇદ્રિયોના બધેલગા, મુકેલગા દ્વાર

(૧) શ્રોત્રેન્દ્રિય બધેલગા બધેલગા એટલે શ્રોતેદ્રિયપણે વર્તમાનકાળે બાધેલા પુદ્ગલો અનતા છે તે શ્રોતેદ્રિયના બધેલગા સમજવા. તે એક જીવને શ્રોતેદ્રિય બધેલગા અનતા હોય

૨૪ ચોવીસ દડકમા પાંચ સ્થાવર ને ત્રણ વિગલેદ્રિય એ આઠ દડકમા વર્તમાનકાળે શ્રોતેદ્રિયના બધેલગા નથી અને નારકી આદિ પચેદ્રિયના ૧૬ સોળ દડકમા શ્રોતેદ્રિયના બધેલગા અનતા છે એક જીવ આશ્રયી અનતા તેમ સવ જીવ આશ્રયી પણ અનતા સમજવા.

શ્રોતેન્દ્રિય મુકેલગા-મુકેલગા એટલે ભૂતકાળના શ્રોતેદ્રિય પણે ગ્રહણ કરેલા પુદ્ગલો મૂકી દીધા તે શ્રોતેદ્રિય મુકેલગા સમજવા. તે પણ એક જીવને અનતા હોય તેમ સવ જીવોમાં જાણવું શ્રોતેદ્રિયના મુકેલગા ચોવીસે દડકના અનતા સમજવા.

(૨) ચક્ષુ ઇંદ્રિય બધેલગા—ચક્ષુઇંદ્રિયના બધેલગાનુ સ્વરૂપ શ્રોતેંદ્રિય બધેલગાની જેમ સમજવુ

૨૪ ચોવીસ દંડકમા પાચ સ્થાવર, બેઇંદ્રિ, તેઇંદ્રિ એ સાત દંડકમા વર્તમાનકાળે ચક્ષુઇંદ્રિયના બધેલગા નથી. શેષ ૧૭ દંડકમા છે તે પણ અનતા સમજવા

ચક્ષુઇંદ્રિય મુકેલગા – ચક્ષુઇંદ્રિયના મુકેલગાનુ સ્વરૂપ શ્રોતેંદ્રિયના મુકેલગાની જેમ સમજવુ ચક્ષુઇંદ્રિયના મુકેલગા ચોવીસે દંડકના અનતા છે

(૩) ઘ્રાણેંદ્રિય બધેલગા—ઘ્રાણેંદ્રિયના બધેલગાનુ સ્વરૂપ શ્રોતેંદ્રિયના બધેલગાની જેમ સમજવું

ચોવીસ દંડકમાં પાચ સ્થાવર અને બેઇંદ્રિય એ છ દંડકમા વર્તમાનકાળે ઘ્રાણેંદ્રિયના બધેલગા નથી શેષ ૧૮ દંડકમા છે તે પણ અનતા સમજવા

ઘ્રાણેંદ્રિયના મુકેલગા—ઘ્રાણેંદ્રિયના મુકેલગાનુ સ્વરૂપ શ્રોતેંદ્રિયના મુકેલગાની જેમ જાણવુ ઘ્રાણેન્દ્રિયના મુકેલગા ચોવીસે દંડકના અનતા છે

(૪) રસેંદ્રિયના બધેલગા રસેંદ્રિયના બધેલગાનુ સ્વરૂપ શ્રોતેંદ્રિયના બધેલગાની પેઠે જાણવુ

ચોવીસ દંડકમા પાચ સ્થાવરના પાચ દંડકમા વર્તમાનકાળે રસેંદ્રિયના બધેલગા નથી શેષ ૧૯ દંડકમા છે તે પણ અનતા સમજવા

રસેંદ્રિય મુકેલગા રસેંદ્રિયના મુકેલગાનુ સ્વરૂપ શ્રોતેંદ્રિયના મુકેલગાની જેમ જાણવુ રસેંદ્રિયના મુકેલગા ચોવીસે દંડકના અનતા સમજવા

(૫) સ્પર્શેન્દ્રિય બંધેલગા સ્પર્શેંદ્રિયના બધેલગાનુ સ્વરૂપ શ્રોતેંદ્રિયના બધેલગાની પેઠે જાણવુ સ્પર્શેન્દ્રિયના બધેલગા વર્તમાનકાળે ચોવીસે દંડકમા છે તે અનતા સમજવા

સ્પર્શેન્દ્રિયના મુદ્ગલા સ્પર્શેન્દ્રિયના મુદ્ગલાનું સ્વરૂપ શ્રોતેન્દ્રિયના મુદ્ગલાની જેમ સમજવું સ્પર્શેન્દ્રિયના મુદ્ગલા ચોવીસે દંડકના અનંતા છે

૬ શ્વાસોશ્વાસ દ્વાર

(૧) શ્વાસોશ્વાસ નીપજાવવાનો કાળ નારકી આદિ ચોવીસે દંડકમાં શ્વાસોશ્વાસ પર્યાય અસંખ્યાતા સમયે નીપજાવે તે નાને અંતર્મુહૂર્ત સમજવો.

(૨) શ્વાસોશ્વાસ લેવાનો કાળ શ્વાસોશ્વાસ જઘન્યમાં જઘન્ય નારકીની અપેક્ષાએ નિરંતર લીએ અને ઉત્કૃષ્ટમાં ઉત્કૃષ્ટ તેત્રીશ પખવાડીએ લીએ તે સ્વાર્થસિદ્ધ મહાવિમાનના દેવતાની અપેક્ષાએ છે

નારકીના દંડકમાં જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટો નિરંતર શ્વાસોશ્વાસ લીએ. પાંચ સ્થાવર, ત્રણ વિગલેન્દ્રિય, તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય અને મનુષ્ય પંચેન્દ્રિય એ દશ દંડકમાં પ્રમાણસહિત શ્વાસોશ્વાસ લીએ.

અસુરકુમારના દંડકમાં જઘન્ય સ્થિતિવાળા અસુરકુમારો દરેક હવે શ્વાસોશ્વાસ લીએ, શેષ નાગકુમારાદિક ભવનપતિના નવ દંડક અને વાણવ્યંતરનો એક દંડક એ દશ દંડકવાળા જઘન્ય સ્થિતિના દેવોનો શ્વાસોશ્વાસ લેવાનો કાળ અસુરકુમારની પેઠે જાણવો. ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિના અસુરકુમારો એક પખવાડીએ શ્વાસોશ્વાસ લીએ. ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા નાગકુમારાદિક નવ ભવનપતિ તથા વાણવ્યંતર એ દશ દંડકમાં પૃથક્ મુહૂર્ત શ્વાસોશ્વાસ લીએ. પૃથક્, એટલે અહીં બેથી નવ સુધી લેવા.

જ્યોતિષીના દંડકમાં જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ પૃથક્ મુહૂર્ત શ્વાસોશ્વાસ લીએ. વૈમાનીકના દંડકમાં પહેલા બીજા દેવલોકમાં જઘન્ય સ્થિતિવાળા દેવો મુહૂર્ત પૃથક્ત્વે (બે થી નવ મુહૂર્તે) શ્વાસોશ્વાસ-

લીએ અને ઉત્કૃષ્ટમા ઉત્કૃષ્ટ જે જે દેવલોકે જેટલા સાગરોપમની સ્થિતિ છે તેટલા તેટલા પખવાડીયે શ્વાસોશ્વાસ લીએ

દાખલા તરીકે પ્રથમ દેવલોકે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બે સાગરોપમની છે તો તે સ્થિતિવાળા દેવો બે પખવાડિયે શ્વાસોશ્વાસ લીએ અને મૂકે અને સર્વાર્થસિદ્ધ મહાવિમાનમા રહેલા દેવોની જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૩૩ સાગરોપમની છે તેથી તે દેવતાઓ તેત્રીશ પખવાડિયે શ્વાસોશ્વાસ લીએ એમ સર્વ સ્થાનકે સ્થિતિના હિસાબે શ્વાસોશ્વાસ લેવાનો કાળ જાણી લેવો

૭ ભાષાદ્વાર.

(૧) **ભાષા પર્યાપ્તિ કાળ** – ચોવીસ દડકમા પાચ સ્થાવરના પાચ દડક વર્જિને શેષ ૧૯ દડકમા વર્તતા જીવોને ભાષા પર્યાપ્તિ છે તે જીવો ભાષા પર્યાપ્તિ અતર્મુહૂર્ત નીપજાવે તે અતર્મુહૂર્ત અસખ્યાતા સમયનુ નાનુ સમજવુ

(૨) **ભાષગા** – એટલે ભાષા બોલનારા ચોવીસ દડકમા પાચ સ્થાવરના પાચ દડક વર્જિને શેષ ૧૯ દડકમા પર્યાપ્તા ભાષા બોલનારા હોય છે

(૩) **અભાષગા** – એટલે ભાષા નહીં બોલનારા તે ચોવીસે દડકના અપર્યાપ્તા તથા પાચ સ્થાવરના પર્યાપ્તા અને મનુષ્યના પર્યાપ્તા તે પણ તેરમે ગુણઠાણે વર્તતા કેવલી ભગવતો કેવળ સમુદ્ઘાત કરનારા લેવા કેમકે કેવલસમુદ્ઘાત વખતે તેઓ ભાષા બોલતા નથી કેમકે સમુદ્ઘાત કરવાનો કાળ ફકત આઠ સમયનો અતિસૂક્ષ્મ છે અને ભાષા બોલવાનો કાળ અસખ્યાતા સમયનો અતિ સ્થૂળ છે માટે કેવળસમુદ્ઘાતમા વર્તતા કેવળીઓ અભાષગા કહેલ છે તેમજ ચૌદમા ગુણઠાણામા વર્તતા અયોગી કેવળીઓ પણ અભાષગા કહેલ છે કેમકે ચઉદમે ગુણઠાણે વચનયોગનુ રૂધન થયેલ હોય છે તે અપેક્ષાએ ચઉદમા ગુણઠાણાવાળાને અભાષગા કહેલા છે.

(૪) ભાષગકાળ—ચોવીસ દંડકમાં પાંચ સ્થાવર વર્જીને શેષ ૧૯ દંડકવાળા પર્યાપ્તા ભાષકનો કાલ જઘન્ય બે સમયનો અને ઉત્કૃષ્ટો અંતર્મુહૂર્તનો છે ભાષા પણે પુદ્ગળને ગ્રહણ કરવાનો કાળ એક સમય અને કાઢવાનો એક સમય મળી જઘન્ય બે સમય સમજવા

(૫) અભાષગ કાળ—ચોવીસે દંડકમાં અભાષગનો કાળ જઘન્ય અંતર્મુહૂર્તનો ઉત્કૃષ્ટો અનંતોકાળ તે વનસ્પતિ આશ્રયી જાણવો.

(૬) ભાષાના પ્રકાર—ભાષાના ચાર પ્રકારની છે—(૧) સત્ય ભાષા, (૨) અસત્ય ભાષા (૩) મિશ્ર ભાષા, (૪) વ્યવહાર ભાષા.

પાંચ સ્થાવરના પાંચ દંડકમાં એકે ભાષા નથી કેમકે સ્થાવરને વચનયોગ અને ભાષા પર્યાય નથી. તેમજ સમુર્છિમ મનુષ્યમાં પણ સ્થાવર જેમ સમજવું ત્રણ વિગલેંદ્રિય અને સમુર્છિમ તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયમાં એક વ્યવહાર ભાષા છે કેમકે તેઓને વચનયોગ અને ભાષા પર્યાપ્તિ છે માટે અસંજ્ઞી હોવાથી એક વ્યવહાર વચન છે શેષ સંજ્ઞીના ૧૬ દંડકમાં ચારે ભાષાઓ છે

૮ મનદ્વાર

(૧) મનપર્યાપ્ત નીપજાવવાનો કાળ-પાંચ સ્થાવર, ત્રણ વિગલેંદ્રિ, સમુછિમ તિર્યંચ પંચેંદ્રિય, અને સમુછિમ મનુષ્ય પંચેન્દ્રિય એ૮ઓને મનપર્યાપ્તિ નથી માટે તેઓને મનપર્યાપ્તિ નીપજાવવાનો કાળ પણ નથી. શેષ સંજ્ઞીના ૧૬ દંડકમાં મનપર્યાપ્તિ છે તેનો નિષ્પન્નકાળ અંતર્મુહૂર્ત જાણવો.

(૨) મનયોગકાળ – સંજ્ઞીના ૧૬ દંડકમાં મનયોગનો જઘન્ય કાળ એક સમયનો અને ઉત્કૃષ્ટો અંતર્મુહૂર્તનો પછી અવશ્ય બીજી પર્યાપ્તિ પણે ઉપયોગ પ્રવર્ત્તે શેષ અસંજ્ઞીના દંડકમાં મનપર્યાપ્તિ નથી.

(૩) **મન ચાર પ્રકારના છે**–(૧) સત્ય મન, (૨) અસત્ય મન, (૩) મિશ્ર મન, (૪) વ્યવહાર મન

પાંચ સ્થાવર, ત્રણ વિગલેંદ્રિય અને અસંજ્ઞી તિર્યંચ પંચેદ્રિય તથા સમુર્છિમ મનુષ્ય એટલાઓને મન પર્યાપ્તિ નથી માટે એકેય જાતનું મન નથી સંજ્ઞીના ૧૬ દંડકમાં ચારે પ્રકારના મનના યોગ છે

૯ પર્યાપ્તિ દ્વાર

(१) **पर्याप्ति--पुद्‌गलोपचयजः पुद्‌गल ग्रहण परिणमन हेतुः शक्ति विशेषः** – નામ કર્મના ઉદયથી પુદ્‌ગલોનું ગ્રહણ અને ચય ઉપચય થાય છે અને વીર્યાંતરાય કર્મના ક્ષયોપશમથી તે પુદ્ગલોને પરિણમાવવાની જીવની શક્તિ વિશેષ તેને પર્યાપ્તિ કહે છે

જીવ એક ગતિમાંથી જઇને બીજી ગતિમાં ઉપજતાં કાર્મણ કાયયોગ વડે યથાયોગ્ય આહાર ગ્રહણ કરે છે ને પછી એ આહાર દ્વારા ચાર પાંચ કે છ વિભાગે જીવ વીર્ય પ્રવૃત્તિ કરે એટલે શક્તિ ફેરવે છે, કેમકે સ્વયોગ્ય સર્વ પર્યાપ્તિ જીવ સાથેજ આરભે ને અનુક્રમે પૂરી કરે છે

પર્યાપ્તિ ૬ છે (૧) આહાર પર્યાપ્તિ, (૨) શરીર પર્યાપ્તિ, (૩) ઇંદ્રિય પર્યાપ્તિ, (૪) શ્વાસોશ્વાસ પર્યાપ્તિ, (૫) ભાષા પર્યાપ્તિ, (૬) મન પર્યાપ્તિ

પ્રથમ આહારને ગ્રહણ કરી પરિણમાવી રસખલાદિ જુદા કરવાની શક્તિ વિશેષ તેને આહાર પર્યાપ્તિ કહે છે

રસપણે પરિણામને પામેલ આહારને રસ, રૂધિર, માંસ, મેદ, અસ્થિ (હાડકાં) મજ્જા, તથા વીર્ય એ સાત ધાતુપણે પરિણમાવીને શરીર નીપજાવવાની શક્તિ વિશેષ તેને બીજી શરીર પર્યાપ્તિ કહે છે.

સાત ધાતુપણે પરિણામને પામેલ જે રસ તેમાથી જેટલી દ્રવ્યઇંદ્રિયો જોઇએ તેટલા પુદ્ગળો ગ્રહણ કરી તેટલી ઇંદ્રિયપણે પરિણમાવવાની જે શક્તિ વિશેષ તેને ઇંદ્રિય પર્યાપ્તિ કહે છે

જે વડે શ્વાસોશ્વાસ યોગ્ય પુદ્ગલ ગ્રહણ કરીને શ્વાસોશ્વાસ પણે પરિણમાવી શ્વાસોશ્વાસ લેવા મૂકવાની શકિત વિશેષ તે શ્વાસોશ્વાસ પર્યાપ્તિ કહે છે

ભાષા વર્ગણા યોગ્ય પુદ્ગલ દ્રવ્યગ્રહી વચનપણે પરિણમાવી અવલબી મૂકવાની જે શકિત વિશેષ તેને ભાષા પર્યાપ્તિ કહે છે

મનોવર્ગણા યોગ્ય પુદ્ગલ ગ્રહણ કરી તને મનપણે પરિણમાવી અવલબી મૂકવાની શકિત વિશેષ તેને મન પર્યાપ્તિ કહે છે

ઔદારિક શરીરવાલો પહેલી આહાર પર્યાપ્તિ એક સમયમા અને બાકીની બીજી સર્વે પર્યાપ્તિઓ અનુક્રમે અતર્મુહૂર્તમા એક પછી એક પૂર્ણ કરે છે

વૈક્રિય શરીરવાલો આહાર પર્યાપ્તિ પહેલે સમયે પૂરી કરે, શરીરપર્યાપ્તિ-અતર્મુહૂર્તે પૂરી કરે અને ત્યારબાદ ચાર પર્યાપ્તિઓ એક એક સમયમા અનુક્રમે એક પછી એક પૂરી કરે છે પણ દેવોને વચન અને મન પર્યાપ્તિ એ બ ને એકી સાથે પૂરી થાય છે આહાર, શરીર અને ઇંદ્રિય પર્યાપ્તિ પૂરી કર્યા સિવાય કોઇ જીવ મરણ પામે નહિ.

પાચ સ્થાવર અને સમુર્છિમ મનુષ્યને ચાર પર્યાપ્તિ છે તે છ માથી ભાષા ને મન એ બે વર્જીને, સમુર્છિમ મનુષ્ય અપર્યાપ્તા થકા મરે છે માટે એને ચાર પર્યાપ્તિ છે ત્રણ વિગલેંદ્રિય અને અસની તિર્યંચ પચેંદ્રિયમા મન વર્જીને પાચ પર્યાપ્તિ છે સનીના ૧૬ દડકમા છએ પર્યાપ્તિ છે

(૨) પર્યાપ્તા અપર્યાપ્તા – **સ્વયોગ્ય-સર્વપર્યાપ્તિ**, પૂરી કરે તેને પર્યાપ્તો કહે છે અને **સ્વયોગ્ય** સર્વ પર્યાપ્તિ પૂરી કરી નથી ત્યાં સુધી તેને અપર્યાપ્તા કહેવાય છે. પર્યાપ્તાના બે ભેદ છે. એક લબ્ધિપર્યાપ્તો ને બીજો કરણપર્યાપ્તો. **સ્વયોગ્ય** સર્વ પર્યાપ્તિ પૂરી કરી નથી પણ કરશે તેને લબ્ધિ પર્યાપ્તો કહેવાય છે અને **સ્વયોગ્ય** સર્વ પર્યાપ્તિ પૂરી કરી લીધી છે તેને કરણપર્યાપ્ત કહે છે.

અપર્યાપ્તાના પણ બે ભેદ છે-(૧) લબ્ધિ અપર્યાપ્તો ને (૨) કરણ અપર્યાપ્તો **સ્વયોગ્ય** સર્વ પર્યાપ્તિ પૂરી કરશે જ નહિ તેને લબ્ધિ અપર્યાપ્તો કહેવાય છે અને **સ્વયોગ્ય** સર્વ પર્યાપ્તિ પૂરી કરી નથી પણ કરશે તેને કરણ અપર્યાપ્તો કહેવાય છે. પર્યાપ્તા નામકર્મના ઉદયથી લબ્ધિ પર્યાપ્તો અને અપર્યાપ્તા નામકર્મના ઉદયથી લબ્ધિ અપર્યાપ્તો પ્રાપ્ત થાય છે પણ કરણ પર્યાપ્તો અને કરણ અપર્યાપ્તો એ બે નામ માત્ર છે. એ કર્મના ઉદયથી કોઈ જીવને પ્રાપ્ત થતા નથી.

દાખલા તરીકે જેમ દેવતા પર્યાપ્તિ પૂરી કરે જ પણ જ્યા સુધી પૂરી કરી નથી ત્યા સુધી તેનુ કાઈક નામ આપવુ જ જોઇએ માટે તેને કરણ અપર્યાપ્તા કહે છે અને સર્વ પર્યાપ્તિઓ પૂરી કરી લીધી છે એમ જણાવવાને માટે તેને કરણ પર્યાપ્તા કહે છે ચોવીસે દડકમા પર્યાપ્તા અને અપર્યાપ્તા બને છે

(૩) **શાશ્વતા અશાશ્વતા પર્યાપ્તા** – ચોવીસે દડકમા શાશ્વતા એટલે સદા સર્વદા કાળે સાસીયા ભાવે હોવા આશ્રી સમજવા તે પણ ઘણા જીવો આશ્રી લેવા અને અશાશ્વતા એટલે સદા સર્વદા કાળે અસાસીયા ભાવે હોવા આશ્રી સમજવા તે પણ ઘણા જીવો આશ્રી સમજવા.

સંસારી સમુચ્ચય જીવો આશ્રી ચોવીસે દંડકના પર્યાપ્તા સદાકાળ વર્તે છે

(૫) શાશ્વતા અશાશ્વતા અપર્યાપ્તા : પાંચ સ્થાવર અવિરહીયા છે માટે તેમાં અપર્યાપ્તા હમેશા લાભે. બાકીના દંડકમા વિરહ કાળ વખતે અપર્યાપ્તા ન હોય.

(૫) સવીર્ય અવીર્ય ચોવીસે દંડકમાં લબ્ધિ શક્તિ આશ્રી પર્યાપ્તા અપર્યાપ્તા બને સવીર્ય છે શક્તિનો ઉપયોગ કરવા આશ્રી ૨૩ દંડકના પર્યાપ્તા સવીર્ય છે અને મનુષ્યમાં ૧૪મા ગુણસ્થાન સિવાય બધા સવીર્ય છે શક્તિ ફોરવી ન શકે તે આશ્રી ૨૪ દંડકના અપર્યાપ્ત અવીર્ય છે

૧૦ કર્મ દ્વાર

(૧) કર્મોત્પતિ ચોવીસે દંડકમાં આઠ કર્મની ઉત્પત્તિ (૧) ક્રોધ, (૨) માન, (૩) માયા, (૪) લોભ એ ચાર કષાયોથી મોહના સહચારીપણામાં થાય છે

(૨) મૂળ પ્રકૃતિબંધ : કર્મની મૂળ પ્રકૃતિ આઠ છે—(૧) જ્ઞાનાવર્ણીય, (૨) દર્શનાવર્ણીય, (૩) વેદનિય, (૪) મોહનિય, (૫) આયુષ્ય, (૬) નામ, (૭) ગોત્ર, (૮) અંતરાય.

મનુષ્ય વર્જિને ત્રેવીસ દંડકમા આઠેય બાંધે અને જો ૭ બાંધે તો આયુષ્યબંધ વર્જવો કેમકે આયુષ્ય એક ભવમાં એક જ વાર બંધાય છે મનુષ્યના દંડકમાં ૮–૭–૬–૧ બાંધે. આઠ સાતનો બંધ તો ૨૩ દંડકની પેઠે સમજવો. છ કર્મનો બંધ ૧૦મે ગુણઠાણે છે તેમાં આઠમાંથી (૧) મોહનીય (૨) આયુષ્ય એ બે વર્જવા. ૧૧-૧૨-૧૩ એ ત્રણ ગુણઠાણાવાળાને એક સાતાવેદનીય કર્મનો બંધ છે ચૌદમે ગુણઠાણે કોઇ કર્મનો બંધ નથી.

ત્રીજે ગુણઠાણે ૭ કર્મ બાંધે તે આઠમાથી આયુષ્ય વર્જવો કેમકે ત્રીજા ગુણઠાણાવાળા મિશ્રદૃષ્ટિ જીવો છે મિશ્રદૃષ્ટિનો કાળ અંતર્મુહૂર્તનો છે ને તે પર્યાપ્તાને જ હોય આયુષ્યનો બંધ એકલી મિથ્યાદૃષ્ટિમાં અને એકલી સમકિત દૃષ્ટિમાં પડે પણ જ્યાં બંને દૃષ્ટિઓ સાથે હોય એટલે મિશ્ર અવસ્થામાં બંધ ન પડે. વળી મિશ્રગુણસ્થાનના કાળ કરતા આયુષ્ય બંધ કાળ વધારે છે. તેમજ આઠમાં ગુણસ્થાનથી આગળ આયુષ્યનો બધ પડે નહિ શેષ ગુણઠાણે આઠ તથા સાત બાંધે.

(૩) **મૂલ પ્રકૃતિ ઉદય** – મનુષ્ય વર્જિને ૨૩ દંડકમાં આઠ કર્મનો ઉદય છે અને મનુષ્યના દંડકમાં ૮–૭–૪ કર્મનો ઉદય છે તે પેલા ગુણઠાણાથી ૧૦મા ગુણઠાણા સુધી આઠ કર્મનો ઉદય છે. ૧૧–૧૨મે ગુણઠાણે ૭ કર્મનો ઉદય છે તે આઠમાથી મોહનિય કર્મ વર્જવો ૧૩મે ૧૪મે ગુણઠાણે ૪ કર્મનો ઉદય છે તે વેદનીય (૨) આયુષ્ય (૩) નામ (૪) ગોત્ર એ ચારનો ઉદય છે

(૪) **મૂલ પ્રકૃતિ વેદન** – વેદનનુ વિવેચન ઉદયવત્ ચોવીસે દંડકમા સમજવું વેદન એટલે આઠ કર્મનુ વેદવું–ભોગવવું.

(૫) **મૂલપ્રકૃતિ ઉદીરણા** – મનુષ્ય વર્જિને ૨૩ દંડકમાં આઠ કર્મની ઉદીરણા છે અને મનુષ્યના દંડકમા ૮–૭–૬–૫ અને ૨ કર્મની ઉદીરણા કરે છે તે પહેલા ગુણઠાણાથી ૭મા ગુણઠાણા, સુધી આઠ કર્મની ઉદીરણા કરે અને ૭ની કરે તો આયુષ્ય વર્જીને ૮મે ૯મે ગુણઠાણે આયુષ્ય વર્જિને ૭ની ઉદીરણા કરે, અને ૬ની કરે તો મોહની અને આયુષ્ય એ બે વર્જવા ૧૦મે ગુણઠાણે મોહનીય અને આયુષ્ય એ બે વર્જીને ૭ કર્મની ઉદીરણા કરે અને પાચની કરે તો (૧) વેદનીય (૨) મોહનીય (૩) આયુષ્ય એ ત્રણ વર્જવી ૧૧મે ૧૨મે ગુણઠાણે પાચ કર્મની ઉદીરણા કરે છે (૧) વેદનીય (૨) મોહનીય (૩) આયુષ્ય એ ૩ વર્જવા અને બેની કરે તો નામ ગોત્રની ૧૩મે ગુણઠાણે બે કર્મની ઉદીરણા

કરે તે નામ અને ગોત્ર. ૧૪મે ગુણઠાણે કોઈ કર્મની ઉદીરણા કરે નહિ.

(૬) મૂલ પ્રકૃતિ નિર્જરા :– મનુષ્ય વર્જિને, ૨૩ દંડકમા આઠ કર્મની નિર્જરા છે મનુષ્યના દંડકમા ૮–૭–૪ કર્મની નિર્જરા છે. પેલા ગુણઠાણાથી દસમા ગુણસ્થાન સુધી આઠ કર્મની નિર્જરા. ૧૧મે અને બારમે ગુણસ્થાને મોહનિય કર્મ વર્જીને ૭ કર્મની નિર્જરા હોય ૧૩મે ૧૪મે ગુણઠાણે ૪ કર્મની નિર્જરા તે ૧ વેદનીય ૨ આયુષ્ય ૩ નામ ૪ ગોત્ર એ ૪ની નિર્જરા છે

(૭) મૂલ પ્રકૃતિ સત્તા – સત્તા એટલે કર્મદળનો જીવ સાથે સબંધ. જ્યાં સુધી બાંધેલા કર્મના દળ જીવ પ્રદેશથી ખરે નહિ તથા અન્ય બીજી પ્રકૃતિ પણે સંક્રમે નહિ ત્યા સુધી તેની સત્તા જાણવી. ચોવીસે દંડકમા સત્તાનુ સ્વરૂપ નિર્જરાની પેઠે જાણવુ પણ એટલુ વિશેષ કે ૧૧મે ગુણસ્થાને આઠે કર્મની સત્તા છે

નોધ – બંધ એટલે શુદ્ધ આત્માની અષ્ટમહાગુણ રૂપ લક્ષ્મીને સર્વ પ્રકારે જે આવરી આચ્છાદી લેનારી અષ્ટકર્મ પ્રકૃતિ રૂપ પુદ્ગલકર્મોનુ જે આત્મ પ્રદેશો સાથે ખીર નીરની પેઠે લોલીભૂત થઇ બધાવુ તેને બંધ કહે છે તે બંધનુ વિશેષ સ્વરૂપ પન્નવણાદિક ગ્રંથોથી જાણી લેવુ

ઉદય – એટલે બાંધેલા કર્મોનો અબાધાકાળ પરિપૂર્ણ થઈ રહેવાથી તે કર્મોના તીવ્ર મંદ ઘાતીઆ અઘાતીઆ કટુ મિષ્ટ ઇત્યાદિક વિપાકરૂપ જે પ્રભાવ આત્માને પ્રત્યક્ષ થાય તેને આત્મા વેદે–ભોગવે અનુભવે તેને ઉદય કહે છે

ઉદીરણા – એટલે જે કર્મો હજીસુધી ઉદય અવસ્થા રૂપ ફળ આપવાને સમર્થ નથી પણ ઉદય સન્મુખ થયા છે ઉદય આવવાને યોગ્ય થયા છે પણ ઉદય આવલિકામાં આવ્યા નથી એવા કર્મોની જીવ પોતાના કરણ વીર્યની વિશેષતાથી આકર્ષી–ખેંચીને ઉદયાવલીમાં લાવી અબાધાકાળમાં તે કર્મોને ભોગવે તેને ઉદીરણા કહે છે

નિર્જરા – એટલે કર્મ દળોનું આત્માના પ્રદેશોથી ખરીને દૂર થવું અથવા કર્મરૂપે અભાવ થવું.

(૯) ઉત્તર પ્રકૃતિબંધ – આઠ કર્મની ઉત્તર પ્રકૃતિ ૧૪૮ છે, તેમા ૫ જ્ઞાનાવરણીયની, ૯ દર્શનાવરણીયની, બે વેદનિયની, ૨૮ મોહનિયની, ૪ આયુષ્યની, ૯૩ નામની, બે ગોત્રની અને ૫ અંતરાયની. એ ૧૪૮ પ્રકૃતિમાંથી બંધ પ્રકૃતિ ૧૨૦ એકસોને વીસ છે તેની વિગત–જ્ઞાનાવર્ણીયની ૫, દર્શનાવર્ણીયની ૯, વેદનીયની ૨, મોહનિયની ૨૬, તેમાં ચારિત્ર મોહની ૨૫ અને મિથ્યાત્વમોહની એક એમ ૨૬ બંધસ્થાને છે, ૧ મિથ્યાત્વ મોહનીય એટલે મોહનિયની ૨૮ માંથી ૨૬ પ્રકૃતિનો બંધ છે કારણ કે સમકિત મોહનિય અને મિશ્રમોહનિય મિથ્યાત્વના પર્યાય રૂપે ફકત ઉદય ભાવમાં છે, બંધસ્થાને નથી. આયુષ્યની ચાર અને નામની ૬૭ પ્રકૃતિનો બંધ છે (સામાન્ય પણે નામ કર્મની ૯૩ પ્રકૃતિ છે તેમાંથી ૫ શરીરના બંધન અને ૫ સંઘાતન એ ૧૦ પ્રકૃતિ પાંચ શરીર પ્રકૃતિના બંધમાં સમાઈ જાય છે અને વર્ણાદિ ૨૦ પ્રકૃતિઓ વર્ણાદિ ૪ બંધ પ્રકૃતિઓમાં સમાઇ જાય છે એટલે વર્ણાદિ ૧૬ પ્રકૃતિ અને ૫ બંધન ૫ સંઘાતન એ ૧૦ પ્રકૃતિની સાથે ઉમેરતાં ૨૬ થઈ તે ૯૩માથી ૨૬ બાદ કરતાં શેષ ૬૭ નામ કર્મની બંધ પ્રકૃતિ છે) ગોત્રની ૨, અંતરાયની ૫, કુલ ૧૨૦ બંધ પ્રકૃતિ છે.

નારકીના દંડકમા રત્નપ્રભાદિક પહેલી ૩ નરકમાં ૧૦૧ પ્રકૃતિનો બંધ છે તે ૧૨૦ બંધ પ્રકૃતિમાંથી દેવત્રીક (૧. દેવગતિ, ૨. દેવાનુપૂર્વિ, ૩ દેવાયુ) વૈક્રિયદ્વિક (૧. વૈક્રિયશરીર, ૨. વૈક્રિયના અંગોપાંગ) નરક ત્રીક (૧ નરકગતિ, ૨ નરકાનુપૂર્વિ, ૩. નરકાયુ) સૂક્ષ્મત્રીક (૧ સૂક્ષ્મનામ, ૨ અપર્યાપ્તનામ, ૩. સાધારણનામ) ૧૨ એકેદ્રિય જાતિ, ૧૩ સ્થાવર નામ, ૧૪ આતાપનામ, ૧૫ બેઇદ્રિય જાતિ, ૧૬ તેઇદ્રિય જાતિ, ૧૭ ચઉરિંદ્રિય જાતિ એ વિગલેન્દ્રિયત્રીક

૧૮ આહારક શરીર, ૧૯ આહારકના અંગોપાંગ એ આહારકદ્વિક એમ ૧૯ પ્રકૃતિ વર્જવી. શેષ ૧૦૧નો બંધ છે

૪ થી ૬ સુધીની ૩ નરકમાં ૧૦૦સો પ્રકૃતિનો બંધ છે તે ૧૦૧માંથી જિનનામ વર્જવી. છઠ્ઠી નરકે ૯૯ પ્રકૃતિનો બંધ છે તે પાછળ કહેલી સોમાથી મનુષ્યાયુ વર્જવી. એટલે ૯૯ પ્રકૃતિનો બંધ છે

૧૦ ભવનપતિના ૧૦ દંડક, વાણવ્યંતરનો ૧ દંડક, અને જ્યોતિષિનો ૧ દંડક એ ૧૨ દંડકમા ૧૦૩ પ્રકૃતિનો બંધ છે. તે ૧૨૦ બંધ પ્રકૃતિમાંથી દેવત્રીક ૩ નરકત્રીક ૩ વૈક્રિયદ્વિક આહારકદ્વિક ૨ સુક્ષમત્રીક ૩ વિકલેન્દ્રિયત્રીક ૩ અને જિનનામ એ ૧૭ પ્રકૃતિ વર્જવી શેષ ૧૦૩ પ્રકૃતિનો બંધ છે

પૃથ્વી ૧ પાણી ૨ વનસ્પતિ ૩ વિકલેંદ્રિય એ ૬ દંડકમા ૧૦૯ પ્રકૃતિનો બંધ છે તે ૧૨૦ બંધપ્રકૃતિમાંથી દેવત્રીક નરકત્રીક વૈક્રિયદ્વિક આહારકદ્વિક અને જિનનામ કર્મ એ ૧૧ વર્જવી શેષ ૧૦૯ પ્રકૃતિનો બંધ છે

તેઉ ૧, વાઉ ૨, એ બે દંડકમાં ૧૦૫ પ્રકૃતિનો બંધ છે તે ૧૨૦ બંધ પ્રકૃતિમાંથી પૃથ્વીના દંડકમા વર્જવાની ૧૧ લેવી. તેમાં મનુષ્યત્રીક (૧ મનુષ્યગતિ ૨ મનુષ્યાનુપૂર્વિ ૩ મનુષ્યાયુ) અને ઉચ્ચગોત્ર એ ૪ને પૂર્વોક્ત ૧૧મા મેળવતાં ૧૫ થઈ તે ૧૫ પ્રકૃતિ વર્જવી શેષ ૧૦૫ પ્રકૃતિનો બંધ છે

તિર્યંચપંચેંદ્રિયના દંડકમા ૧૧૭ પ્રકૃતિનો બંધ છે તે ૧૨૦ માંથી આહારકદ્વિક અને તીર્થંકર નામકર્મ એ ૩ પ્રકૃતિ વર્જવી શેષ ૧૧૭ પ્રકૃતિનો બંધ છે અને તિર્યંચના અપર્યાપ્તામા ૧૦૯ પ્રકૃતિનો બંધ પૃથ્વીવત્ સમજવો.

મનુષ્યના દંડકમા ૧૨૦ પ્રકૃતિનો બંધ છે અને મનુષ્ય અપર્યાપ્તામાં પૃથ્વીવત ૧૦૯ પ્રકૃતિનો બંધ છે.

વૈમાનિકના દંડકમાં પહેલા બીજા દેવલોકમાં ૧૦૪ પ્રકૃતિનો બંધ છે તે ૧૦૩ તો ભવનપતિના દંડકની લેવી તેમાં જિનનામ ભેળવતાં ૧૦૪ પ્રકૃતિનો બંધ છે. ત્રીજાથી આઠમાં સુધીના ૬ દેવલોકમાં નરકના દંડકની પેઠે ૧૦૧ પ્રકૃતિનો બંધ છે, નવમાં દેવલોકથી નવગ્રૈવેયક સુધીમાં ૯૭ પ્રકૃતિનો બંધ છે. તે ૧૨૦માંથી ૧૯ પ્રકૃતિ રત્નપ્રભામા વર્જેલી લેવી તેમાં ૧ ઉદ્યોતનામ તથા તિર્યંચત્રીક (તિર્યંચગતિ, તિર્યંચાનુપૂર્વિ, તિર્યંચાયુ) એ ૪ ભેળવતાં ૨૩ પ્રકૃતિ વર્જવી, શેષ ૯૭ પ્રકૃતિનો બંધ છે.

નવમા દેવલોકથી ઉપરના તમામ દેવોને ઉદ્યોત નામ કર્મનો બંધ નથી કેમકે ઉદ્યોત નામનો બંધ તિર્યંગતિ પ્રાયોગ્ય છે માટે વર્જેલ છે.

ચોથે ગુણઠાણે ઓઘથી (એકંદર સમુચ્ચયથી) ૭૭ પ્રકૃતિનો બંધ છે તે ૫ જ્ઞાનાવર્ણીય, ૬ દર્શનાવર્ણીયની (તે ૯માંથી નિદ્રાનિદ્રા ૨ પ્રચલાપ્રચલા ૩ થિણધ્ધિનિદ્રા એ ૩ વર્જી શેષ ૬નો બંધ છે) વેદનીયની ૨ મોહનીયની ૧૯ (તે ૨૬ બંધ પ્રકૃતિમાંથી અનંતાનુ બંધીની ચોકડી મિથ્યાત્વ મોહનીય સ્ત્રી વેદ અને નપુંસક વેદ એ ૭ વર્જવી શેષ ૧૯ નો બંધ છે) આયુષ્યની ૨ (દેવાયુ અને મનુષ્યાયુ) નામની ૩૭ (ઔદારિકદ્વિક તે ૧ ઔદારીક શરીર ૨ ઔદારિકના અંગોપાગ ૪ વૈક્રિયદ્વિક ૫ તૈજસશરીર ૬ કાર્મણશરીર ૧૦ વર્ણચતુષ્ક તે ૧ વર્ણ ૨ ગંધ ૩ રસ ૪ સ્પર્શ ૧૧ પ્રથમ સંઘયણ ૧૨ પ્રથમ સંસ્થાન ૧૩ પંચેદ્રિયજાતિ ૧૫ મનુષ્યદ્વિક ૧૭ દેવદ્વિક ૧૮ શુભવિહાયગતિ ૧૯ અગુરુલઘુનામ ૨૦ નિર્માણ નામ ૨૧ ઉપઘાતનામ ૨૨ પરાઘાતનામ ૨૩ ઉશ્વાસનામ ૨૪ તીર્થંકરનામ ૩૪ ત્રસદશક તે ૧ ત્રસનામ ૨ બાદરનામ ૩ પર્યાપ્તનામ ૪ પ્રત્યેકનામ, ૫ સ્થિરનામ ૬ શુભનામ ૭ સૌભાગ્ય નામ ૮ સુસ્વરનામ ૯ આદેયનામ ૧૦ યશોકિર્તિનામ ૩૫ અસ્થિરનામ ૩૬ અશુભનામ ૩૭ અયશોકીર્તિનામ એમ ૩૭ નામની) અને ગોત્રની ૧ તે ઉચગોત્ર, અંતરાયની ૫ એમ એ ૭૭ પ્રકૃતિનો ઓઘે એટલે ૪ ગતિના જીવોને ચોથે ગુણઠાણે બંધ છે.

પાચ અનુત્તર વિમાનમા ૭૨ પ્રકૃતિનો બધ છે કેમકે અનુત્તર વિમાનવાસીં દેવો એકાત સમકિત દષ્ટિ છે તે દેવોને ૧ ચોથુ ગુણઠાણુ છે તેથી દેવગતિમા ઓઘે ૪ થે ગુણઠાણે અને અનુત્તર વિમાનમા ૭૨ પ્રકૃતિનો બધ છે તેમાં ૪ થે ગુણઠાણે જે ૭૭ બધ પ્રકૃતિ છે તેમાથી દેવત્રીક તથા વૈક્રિયદ્વિક એ ૫ પ્રકૃતિ દેવગતિ બધ પ્રાયોગ્ય છે તે દેવગતિમા વર્તતા જીવો ન બાધે માટે ૭૭ માથી પાચ વર્જિ શેષ ૭૨ પ્રકૃતિનો અનુત્તર વિમાનમા દેવોને બધ છે.

(૯) ઉત્તર પ્રકૃતિ ઉદય – બધ પ્રકૃતિ ૧૨૦મા સમકિત મોહનિય તથા મિશ્રમોહનિય એ બે પ્રકૃતિઓ મેળવીએ એટલે ૧૨૨ ઉદય પ્રકૃતિ થાય છે. (દર્શન મોહનીયની ૩ પ્રકૃતિમાથી એક મિથ્યાત્વ મોહનિયનો બધ છે પણ પાછલી બે પ્રકૃતિનો બધ નથી પરતુ ઉદય તો થાય છે માટે બધમાં ન લેતા ઉદયમા લીધી છે)

નારકીના દંડકમા સાતે નરકમા ઉદયપ્રકૃતિ, ૧૨૨માથી ૮૦ નો ઉદય છે તે ૫ જ્ઞાનાવર્ણીય, ૯ દર્શનાવર્ણીયની, ૨ વેદનીય, ૨૬ મોહનિયની, તે ૨૮માથી ૧ સ્ત્રી વેદ, ૨ પુરુષ વેદ એ બે પ્રકૃતિનો નારકીને બધ છે પણ ઉદય નથી વેદ ત્રણમાથી નરકના દંડકમાં ૧ નપુસક વેદનો ઉદય છે માટે બે વેદનો ઉદય વર્જ્યો છે શેષ ૨૬ પ્રકૃતિનો ઉદય છે, આયુષ્યની ૧ પ્રકૃતિનો ઉદય છે તે નર્કાયુનો શેષ ૩ આયુનો ઉદય નથી. ૧ મનુષ્યાયુ ૨ તિર્યંચાયુ એ બેનો બધ છે અને નર્કાયુ દેવાયુ એ બે આયુનો બધ ગતિ સ્વભાવે જ નથી માટે નરકના દંડકમાં એક નર્કાયુનો જ ઉદય છે અને નામ કર્મની ૬૭ બધ પ્રકૃતિમાથી ૩૦ પ્રકૃતિનો ઉદય છે તે ૧ નર્કદ્વિક ૩ પચેદ્રિયની જાતિ ૪ ત્રસનામ, ૫ બાદરનામ, ૬ પર્યાપ્તનામ, ૭ પ્રત્યેકનામ, ૮ દુર્ભાગ્યનામ ૯ દુસ્વરનામ, ૧૦ અનાદેયનામ, ૧૧ અયશોકીર્તિનામ, ૧૨ હુડસઠાણ, ૧૪ વૈક્રિયદ્વિક, ૧૫ ઉપઘાતનામ, ૧૬, પરાઘાતનામ, ૧૭ ઉશ્વાસનામ, ૧૮ અશુભવિહાયોગતિ અને નામની ૧૨ ધ્રુવોદયી તે ૧ તૈજસ શરીર ૨ કાર્મણ શરીર ૩ અગુરુ-

લઘુનામ ૪ સ્થિરનામ ૫ અસ્થિરનામ ૬ શુભનામ ૭ અશુભનામ ૧૧ વર્ણચતુષ્ક ૧૨ નિર્માણનામ એ ૧૨ ધ્રુવોદયી ભેળવતા ૩૦ નામકર્મની ઉદય પ્રકૃતિ અને ગોત્રની ૨ અંતરાયની ૫ એમ સર્વે મળીને ૮૦ પ્રકૃતિનો ઉદય નારકીના દંડકમા છે) શેષ ૪૨ વર્જિ તે નામ નીચે પ્રમાણે છે જાતિચતુષ્કને ૧ એકેદ્રિયની જાતિ ૨ બેઇન્દ્રિયની જાતિ ૩ તેઇદ્રિયની જાતિ ૪ ચઉરિંદ્રિયની જાતિ સંઘ યણષટ્કતે ૧ વજ્રઋષભનારાચસંઘયણ, ૨ ઋષભનારાચસંઘયણ, ૩ નારાચસંઘયણ, ૪ અર્ધનારાચસંઘયણ, ૫ કિલકુસંઘયણ, ૬ છેવટ્ઠુસંઘયણ. સંઠાણ, પાંચ પહેલા, દેવત્રીક, મનુષ્યત્રીક, તિર્યંચત્રીક, ઔદારીકદ્વિક, આહારકદ્વિક, શુભવિહાયોગતિ, સુસ્વરનામ, યશોકીર્તિનામ, સુભગનામ, આદેયનામ સૂક્ષ્મત્રીક, સ્થાવરનામ, આતાપનામ, ઉદ્યોતનામ, જિનનામ, અને વેદયુગલ, એમ એ ૪૨ પ્રકૃતિનો ઉદય નારકના દંડકમા નથી)

દશ ભવનપતિના ૧૦ દંડક, વાણવ્યંતરનો ૧ દંડક, જ્યોતિષિનો ૧ દંડક એ ૧૨ દંડકમા ૮૫ પ્રકૃતિનો ઉદય છે તે જ્ઞાનાવર્ણીયની ૫, દર્શનાવર્ણીયની ૯, વેદનિયની ૨, મોહનીયની ૨૭ (તે ૨૮માથી નપુંસક વેદ વર્જવો દેવગતિમા નપુંસક વેદનો બંધ છે પણ ઉદય નથી) આયુષ્યની એક (તે દેવાયુનો ઉદય છે દેવગતિમા મનુષ્યાયુ અને તિર્યંગાયુનો બંધ છે અને ગતિસ્વભાવે દેવાયુ તથા નરકાયુનો બંધ નથી માટે ત્રણ આયુનો ઉદય વર્જવો કેમકે આયુષ્ય કર્મની ચારે પ્રકૃતિ ઉદય વિરોધીની છે તેથી તેને દંડકમાં અથવા તે તે ગતિમા તેના જ આયુનો ઉદય લેવો બાકીના આયુનો ઉદય ન લેવો એમ સર્વત્ર ભાવના કરવી) નામની ૬૭ માથી ૩૪ લેવી (તે ૨ દેવદ્વિક ૩ પંચેદ્રિયની જાતિ ૪ ત્રસનામ ૫ બાદરનામ ૬ પર્યાપ્તનામ ૭ પ્રત્યેકનામ ૮ સૌભાગ્યનામ ૯ દુર્ભાગ્યનામ ૧૦ સુસ્વરનામ ૧૧ દુસ્વરનામ ૧૨ આદેયનામ ૧૩ અનાદેયનામ ૧૪ યસોકીર્તિનામ ૧૫ અયશોકીર્તિનામ ૧૬ ઉપઘાતનામ ૧૭ પરાઘાતનામ ૧૮ ઉશ્વાસનામ ૨૦ વૈક્રિયદ્વિક ૨૧ શુભ-

વિહાયોગતિ ૨૨ ઉદ્યોતનામ એ ૨૨ મા ૧૨ ધ્રુવોદયી પ્રકૃતિ મેળવતા ૩૪ નામ કર્મની) અને ગોત્ર કર્મની ૨ તથા અંતરાયની ૫ એમ ૮૫ પ્રકૃતિનો ઉદય છે

૧૨૨ ઉદય પ્રકૃતિમાથી ૩૭ પ્રકૃતિનો ઉદય વર્જ્યો કેમકે ૮૫ પ્રકૃતિનો ઉદય છે તે ૧૨૨માથી બાદ કરતાં શેષ રહેલી ૩૭ નો ઉદય વર્જ્યો.

દેવગતિને સ્વભાવે જ ૧ દુસ્વર નામ અને ૨ અશુભવિહાયોગતિ એ બે પ્રકૃતિનો ઉદય ન હોય.

પિશાચાદિ તથા કિલ્વિષિ આદિ દેવોને અયશોકીર્તિનો ઉદય છે માટે દેવગતિમા અયશોકીર્તિનો ઉદય ગ્રહણ કરેલ છે તેમજ દેવતાઓ ઉત્તરવૈક્રિય કરે છે ત્યારે ઉદ્યોત કરી શકે છે એ અપેક્ષાએ દેવોને ઉદ્યોત નામનો ઉદય છે માટે ઉદ્યોતનામનો ઉદય દેવગતિમાં ગ્રહણ કરેલ છે અન્યથા ઉદ્યોતનામનો ઉદય નથી, ઉદ્યોતનામનો ઉદયતો તિર્યંગતિ પ્રાયોગ્ય છે તે આગળ કહેવામા આવશે.

પૃથ્વીકાયના દંડકમા ૧૨૨ ઉદય પ્રકૃતિમાથી ૮૧ પ્રકૃતિનો ઉદય છે તે જ્ઞાનાવર્ણીયની ૫, દર્શનાવર્ણીયની ૯ વેદનીયની ૨, મોહનીયની ૨૪ (તે ૨૮માથી ૧ સમકિત મોહનીય, ૨. મિશ્ર મોહનીય, ૩ સ્રી વેદ, ૪ પુરુષ વેદ એ ૪ વર્જ્યે શેષ ૨૪) આયુષ્યની ૧ તિર્યંચાયુ, નામની ૬૭માંથી ૩૩ પ્રકૃતિનો ઉદય છે (તે ૧૨ ધ્રુવોદયી ૧૩ એકેંદ્રિયની જાતિ ૧૪ ઔદારીક શરીર ૧૫ ઉપઘાતનામ ૧૬ પરાઘાતનામ ૧૮ તિર્યગ્ આનુપૂર્વી ૧૯ સ્થાવરનામ ૨૦ સૂક્ષ્મનામ ૨૧ બાદરનામ ૨૨ પર્યાપ્તનામ ૨૩ અપર્યાપ્તનામ ૨૪ પ્રત્યેકનામ ૨૫ દુભાગ્યનામ ૨૬ અનાદેયનામ ૨૭ યશોકીર્તિ નામ ૨૮ અયશોકીર્તિનામ ૨૯ હુંડસંઠાણ ૩૦ છેવટુ સંઘયણ ૩૧ ઉશ્વાસનામ ૩૨ આતાપનામ ૩૩ ઉદ્યોતનામ એ ૩૩ નામની) ૨ ગોત્રની અને ૫ અંતરાયની એમ ૮૧ પ્રકૃતિનો ઉદય છે

પાંચ સ્થાવર અને ત્રણ વિગલેદ્રિય એ ૮ દંડકમા એક નપુસક વેદનો ઉદય છે શેષ બે વેદનો ઉદય નથી માટે વર્જ્યા અને સમકિત મોહનીયનો ઉદય ચોથાથી તે ૭મા ગુણઠાણા સુધી છે અને મિશ્રમોહનીયનો ઉદય ત્રીજે ગુણઠાણે છે તેથી એ બે પ્રકૃતિનો ઉદય ઉપરોકત આઠ દડકમા ન હોય

પાચ સ્થાવરમા ૧ પેલુ ગુણઠાણુ છે અને ત્રણ વિગલેંદ્રિયમાં પેલા બે ગુણઠાણા છે એટલે પેલા બે ગુણઠાણે ઉપરોકત પ્રકુતિનો ઉદય નથી માટે એ ૮ દડકમા એ બે પ્રકૃતિનો પણ ઉદય વર્જવો.

અપકાયના દંડકમા ૧૨૨ ઉદય પ્રકૃતિમાથી ૭૯ પ્રકૃતિનો ઉદય છે તે પૃથ્વીકાયના દડકમાં કહેલ ૮૧ ઉદય પ્રકૃતિમાંથી ૧ ઉદ્યોતનામ ૨ આતાપનામ એ બે બાદ કરતાં શેષ ૭૯ પ્રકૃતિનો ઉદય અપકાયના દડકમા છે.

તેઉકાયના દડકમા અપકાયની પેઠે ૭૯ પ્રકૃતિનો ઉદય છે તેઉને આતાપ નામનો ઉદય નથી કેમકે અગ્નિમા જે ઉષ્ણ સ્પર્શ રહેલ છે તેનો અનુભવ અગ્નિની નજીક જતાં થાય છે પણ સૂર્યની જેમ દૂરથી અનુભવ થતો નથી માટે તેઉના જીવોને આતાપનામનો ઉદય નથી તેમ વળી ઉદ્યોતનામનો પણ ઉદય નથી કેમકે જેનો સ્પર્શ શીત હોય અને પ્રકાશ કરે તેને ઉદ્યોત નામ કહે છે ચદ્રપ્રભાવત્ અને અગ્નિને તો ઉષ્ણ સ્પર્શ છે માટે ઉદ્યોતનામ પણ નથી

તેઉમા ૭૮ પ્રકૃતિનો ઉદય હોય ત્યારે ૭૯ના ઉદયમાંથી ઉચગોત્ર વર્જવો કેમકે તેઉ વાયુમા ઉચગોત્ર ઉવેલ્યા એટલે સત્તામાથી ટાળ્યા પછી બીજી ગતિમા જ્યા સુધી ઉચગોત્ર ન બાંધે ત્યા સુધી તે જીવોને ઉંચગોત્રનો ઉદય ન હોય, ઘણેભાગે તેઉ વાયુમા નીચગોત્રનો જ ઉદય છે.

વાયુકાયના દડકમા ૮૦ પ્રકૃતિનો ઉદય છે તે ૭૯ તો અપકાયવત્ તેમા એક વૈક્રિયશરીર ભેળવતા ૮૦નો ઉદય છે અને

ઝના ઉદયે એક ઉચ્ચગોત્ર વર્જવો અને ૭૮ પ્રકૃતિનો ઉદય હોય તો ઝસ્માથી યશોકીર્તિનામ વર્જવો કેમકે વાયુને ઉચ્ચગોત્ર, આતાપ, ઉદ્યોત અને યશોકીર્તિ પણ વર્જેલ છે

વનસ્પતિના દડકમા ૮૧ પ્રકૃતિનો ઉદય છે તે પૃથ્વીના દડકમાં ૮૧ પ્રકૃતિનો ઉદય કહેલ છે તેમાથી એક આતાપનામ બાદ કરતાં ૮૦ પ્રકૃતિ રહે તેમા એક સાધારણ નામ ઉમેરતા એકયાસી પ્રકૃતિનો ઉદય વનસ્પતિના દડકમાં છે, વનસ્પતિમાં કેટલીક ઔષધીઓ પ્રકાશ કરે છે તેથી વનસ્પતિમાં ઉદ્યોત નામનો ઉદય છે.

બેઇંદ્રિયના દડકમા ૮૩ પ્રકૃતિઓનો ઉદય છે તે જ્ઞાનાવર્ણીયની ૫, દર્શનાવર્ણીયની ૯ વેદનીયની ૨, મોહનીયની ૨૪ પૃથ્વીવત્, આયુષ્યની ૧, (તે તિર્યંચાયુ), નામની ૩૫ (તે ૧૨ તો ધ્રુવોદયીદેવી ૧૪ તિર્યંચદ્વિક ૧૫ બેઇંદ્રિયની જાતિ ૧૭ ઔદારિકદ્વિક ૧૮ છેવટુસઘયણ ૧૯ હુંડસંઠાણ ૨૦ ત્રસનામ ૨૧ બાદરનામ ૨૨ પર્યાપ્તનામ ૨૩ પ્રત્યેકનામ ૨૪ ઉપઘાતનામ ૨૫ પરાઘાતનામ ૨૬ અપર્યાપ્તનામ ૨૭ દુર્ભાગ્યનામ ૨૮ અનાદેયનામ ૨૯ યશોકીર્તિનામ ૩૦ અયશોકીર્તિનામ ૩૧ ઉશ્વાસનામ ૩૨ ઉદ્યોતનામ ૩૩ સુસ્વરનામ ૩૪ દુસ્વરનામ ૩૫ અશુભવિહાયોગતિ એ ૩૫ નામની), ગોત્રની ૨ અંતરાયની ૫ એમ ૮૩ પ્રકૃતિનો ઉદય બેઇંદ્રિયના દડકમાં છે.

એમ જ તેઇંદ્રિય ચઉરિંદ્રિયમા પણ બેઇંદ્રિયવત્ ૮૩ પ્રકૃતિનો ઉદય છે ફકત જાતિમાં પોતપોતાની જાતિ લેવી ખદ્યોતાદિકના ઉદયથી ઉદ્યોત થાય છે માટે વિકલેંદ્રિયમાં પણ ઉદ્યોત નામનો ઉદય છે.

તિર્યંચ પંચેંદ્રિયના દડકમા ૧૦૨ પ્રકૃતિનો ઉદય છે તે જ્ઞાનાવર્ણીયની ૫, દર્શનાવર્ણીયની ૯, વેદનીયની ૨ મોહનીયની ૨૮, આયુષ્ય ૧ તિર્યંચાયુ, નામની ૫૦ (તે ૧૨ ધ્રુવોદયી લેવી

૧૪ તિર્યંચદ્વિક ૧૫ પંચેંદ્રિય જાતિ ૧૬ ત્રસનામ ૧૭ બાદરનામ ૧૮ પર્યાપ્તનામ ૧૯ અપર્યાપ્તનામ ૨૦ પ્રત્યેકનામ ૨૧ સુભગનામ ૨૨ દુર્ભગનામ ૨૩ સુસ્વરનામ ૨૪ દુસ્વરનામ ૨૫ આદેયનામ ૨૬ અનાદેયનામ ૨૭ યશોકીર્તિનામ ૨૮ અયશોકીર્તિનામ ૩૦ ઔદારીકદ્વિક ૩૬ સંઘયણષટ્ક ૪૨ સંઠાણષટ્ક ૪૪ વૈક્રિયદ્વિક ૪૬ વિહાયોગતિદ્વિક ૪૭ શ્વાસોશ્વાસ ૪૮ ઉપઘાતનામ ૪૯ પરાઘાતનામ ૫૦ ઉદ્યોતનામ), ગોત્રની ૨ અંતરાયની ૫ એમ ૧૦૨ પ્રકૃતિનો ઉદય તિર્યંચ. પચેંદ્રિયના દંડકમાં છે

તિર્યંચને વૈક્રિયરૂપ બનાવતાં ઉદ્યોત થાય તેથી તિર્યંચના દંડકમાં ઉદ્યોત નામનો ઉદય છે

મનુષ્યના દંડકમા ૧૦૫ પ્રકૃતિનો ઉદય છે તે ૧૦૨ તો તિર્યંચના દંડકની લેવી તેમા વળી આહારકદ્વિક અને જિનનામ એ ત્રણ મેળવતાં ૧૦૫ પ્રકૃતિનો ઉદય મનુષ્યના દંડકમા છે

વૈમાનિકના દંડકમા ઓઘે તથા પહેલા બીજા દેવલોકમા ભવનપતિવત્ ૮૫ પ્રકૃતિનો ઉદય છે. ત્રીજાથી બારમા દેવલોક સુધીમા ૮૪ પ્રકૃતિનો ઉદય છે તે ૮૫માથી સ્રી વેદનો ઉદય વર્જવો કેમકે ત્રીજા દેવલોકથી માંડીને ઉપરના દેવલોકોમા દેવીઓનુ ઉપજવુ નથી માટે ત્યા સ્રી વેદનો ઉદય વર્જ્યો છે

નવગ્રૈવેયકમા ૮૩ પ્રકૃતિનો ઉદય છે તે ઓઘે ૮૫ ના ઉદયમાથી ૧ સ્રી વેદ ૨ ઉદ્યોતનામ એ બે વર્જી શેષ ૮૩ પ્રકૃતિનો ઉદય છે ઉદ્યોતનામકર્મનો ઉદય દેવોને ઉત્તરવૈક્રિય કરતી વખતે હોય, છે અને નવગ્રૈવેયકના દેવો ઉત્તરવૈક્રિય રૂપ કરતા નથી. કેમકે ગ્રૈવેયકમા વૈક્રિય સમુદ્દ્યાતનો અભાવ છે. (સાક્ષીસૂત્ર પન્નવણા પદ ૩૬માની) એ ન્યાયથી ઉદ્યોતનામનો ઉદય સંભવતો નથી, તત્ત્વ કેવળી ગમ્ય.

અનુત્તર વિમાનમા ૭૦ પ્રકૃતિનો ઉદય છે તે જ્ઞાનાવર્ણિયની ૫, દર્શનાવર્ણિયની ૯ (તે હમાથી ઉપરની નિદ્રા ત્રણનો ઉદય વર્જ્યો) મોહનીયની ૨૦ (તે ૨૮માથી અનતાનુબંધીની ચોકડી, મિથ્યાત્વ મોહનીય, મિશ્ર મોહનીય, સ્ત્રી વેદ, નપુસક વેદ, એ ૮નો ઉદય વર્જ્યો શેષ ૨૦ પ્રકૃતિનો ઉદય છે) વેદનીયની ૨, આયુષ્યની એક (તે દેવાયુ) નામની ૩૦ (તે ૧૨ ધ્રુવોદયી લેવી ૧૩ પંચેન્દ્રિયજાતિ ૧૪ સમચઉરસસઠાણ ૧૬ દેવદ્વિક ૧૮ વૈક્રિયદ્વિક ૧૯ ત્રસનામ ૨૦ બાદરનામ ૨૧ પર્યાપ્તનામ ૨૨ પ્રત્યેકનામ ૨૩ સુસ્વરનામ ૨૪ સૌભાગ્યનામ ૨૫ યશોકીર્તિનામ ૨૬ આદેય નામ ૨૭ ઉશ્વાસનામ ૨૮ ઉપઘાતનામ ૨૯ પરાઘાતનામ ૩૦ શુભ વિહાયોગતિ એ નામની ત્રીસ પ્રકૃતિનો ઉદય છે), ગોત્રકર્મની એક (ઉંચ ગોત્રની), અતરાયની ૫ એમ ૭૦ પ્રકૃતિનો ઉદય અનુત્તરવાસીઓને છે

ઉત્તર પ્રકૃતિ ઉદીરણા – ઉદીરણાનુ વિવેચન ઉદયદ્વાર પ્રમાણે જાણવુ કેમકે જે જે દડકમા જેટલી જેટલી પ્રકૃતિનો ઉદય છે તેજ પ્રકૃતિની ઉદીરણા થાય પણ અન્ય પ્રકૃતિની ઉદીરણા થઇ શકે નહી માટે ઉદય પ્રમાણે વિસ્તાર જાણવો.

ઉત્તર પ્રકૃતિ સત્તા – આઠ કર્મની ઉત્તર પ્રકૃતિ ૧૪૮ છે તેના નામ જ્ઞાનાવર્ણિયની ૫ (તે ૧ મતિજ્ઞાનાવર્ણિય ૨ શ્રુતજ્ઞાનાવર્ણિય ૩ અવધીજ્ઞાનાવર્ણિય ૪ મનપર્યવજ્ઞાનાવર્ણિય ૫ કેવળજ્ઞાનાવર્ણિય.) દર્શનાવર્ણિયની ૯ (તે ૧ ચક્ષુદર્શનાવર્ણિય ૨ અચક્ષુદર્શનાવર્ણિય ૩ અવધિદર્શનાવર્ણિય ૪ કેવલદર્શનાવર્ણિય ૫ નિદ્રા ૬ નિદ્રાનિદ્રા ૭ પ્રચલા ૮ પ્રચલાપ્રચલા ૯ થિણુદ્ધિનિદ્રા), વેદનીયની ૨ (તે ૧ સાતાવેદનીય ૨ અસાતાવેદનીય) મોહનીયની ૨૮ (તે ૧ સમ્યક્ત્વમોહનીય ૨ મિશ્રમોહનીય ૩ મિથ્યાત્વમોહનીય ૪ અનતાનુબધી ક્રોધ ૫ અપ્રત્યાખ્યાન ક્રોધ ૬ પ્રત્યાખ્યાન ક્રોધ ૭ સજ્વલન ક્રોધ ૮ અનતાનુબધીમાન ૯ અપ્રત્યાખ્યાનમાન ૧૦

પ્રત્યાખ્યાનમાન ૧૧ સંજ્વલનમાન ૧૨ અનંતાનુબંધી માયા ૧૩ અપ્રત્યાખ્યાનમાયા ૧૪ પ્રત્યાખ્યાનમાયા ૧૫ સંજ્વલનમાયા ૧૬ અનંતાનુબંધીલોભ ૧૭ અપ્રત્યાખ્યાનલોભ ૧૮ પ્રત્યાખ્યાનલોભ ૧૯ સંજ્વલનલોભ ૨૦ હાસ્ય ૨૧ રતિ અને ૨૨ અરતિ ૨૩ શોક ૨૪ ભય ૨૫ જુગુપ્સા ૨૬ પુરુષવેદ ૨૭ સ્ત્રીવેદ ૨૮ નપુંસકવેદ), આયુષ્યની ૪ (તે ૧ દેવાયુ ૨ મનુષ્યાયુ ૩ તિર્યંચાયુ ૪ નરકાયુ), નામની ૧૦૩ (તે ૧ નરકગતિનામકર્મ ૨ તિર્યંગતિ ૩ મનુષ્યગતિ ૪ દેવગતિ ૫ એકેંદ્રિયજાતિ ૬ બેઇંદ્રિયજાતિ ૭ તેઇંદ્રિયજાતિ ૮ ચઉરિંદ્રિયજાતિ ૯ પંચેન્દ્રિયજાતિ ૧૦ ઔદારિકશરીર ૧૧ વૈક્રિયશરીર ૧૨ આહારકશરીર ૧૩ તૈજસશરીર ૧૪ કાર્મણશરીર ૧૫ ઔદારિક અંગોપાંગ ૧૬ વૈક્રિય અંગોપાંગ ૧૭ આહારકઅંગોપાંગ ૧૮ ઔદારિક ઔદારિક બંધન ૧૯ ઔદારિક તૈજસ બંધન ૨૦ ઔદારિક કાર્મણ બંધન ૨૧ ઔદારિક તૈજસ કાર્મણ બંધન ૨૨ વૈક્રિય વૈક્રિય બંધન ૨૩ વૈક્રિય તૈજસ બંધન ૨૪ વૈક્રિય કાર્મણ બંધન ૨૫ વૈક્રિય તૈજસ કાર્મણ બંધન ૨૬ આહારક આહારક બંધન ૨૭ આહારક તૈજસ બંધન ૨૮ આહારક કાર્મણબંધન ૨૯ આહારક તૈજસ કાર્મણ બંધન ૩૦ તૈજસ તૈજસ બંધન ૩૧ તૈજસ કાર્મણ બંધન ૩૨ કાર્મણ કાર્મણ બંધન ૩૩ ઔદારિક સંઘાતન ૩૪ વૈક્રિય સંઘાતન ૩૫ આહારક સંઘાતન ૩૬ તૈજસ સંઘાતન ૩૭ કાર્મણ સંઘાતન ૩૮ વજ્રઋષભનારાચસંઘયણ ૩૯ ઋષભનારાચસંઘયણ ૪૦ નારાચસંઘયણ ૪૧ અર્ધ નારાચ સંઘયણ ૪૨ કીલિકા સંઘયણ ૪૩ છેવટ્ઠુ સંઘયણ ૪૪ સમચઉરંસ સંઠાણ ૪૫ ન્યગ્રોધસંઠાણ ૪૬ સાદિ સંઠાણ ૪૭ વામન સંઠાણ ૪૮ કુબ્જ સંઠાણ ૪૯ હુંડ સંઠાણ ૫૦ કૃષ્ણવર્ણ ૫૧ નીલવર્ણ ૫૨ લોહિતવર્ણ ૫૩ હારિદ્રવર્ણ ૫૪ શ્વેતવર્ણ ૫૫ સુરભિગંધ ૫૬ દુરભિગંધ ૫૭ તિક્તરસ ૫૮ કટુરસ ૫૯ કષાયરસ ૬૦ આમ્લરસ ૬૧ મધુરરસ ૬૨ કર્કશસ્પર્શ ૬૩ મૃદુસ્પર્શ ૬૪ ગુરુસ્પર્શ ૬૫ લઘુસ્પર્શ

શીતસ્પર્શ ૬૭ ઉષ્ણસ્પર્શ ૬૮ સ્નિગ્ધસ્પર્શ ૬૯ રૂક્ષસ્પર્શ ૭૦ નરકાનુપૂર્વી ૭૧ તિર્યંગાનુપૂર્વી ૭૨ મનુષ્યાનુપૂર્વી ૭૩ દેવાનુપૂર્વી ૭૪ શુભવિહાયોગતિ ૭૫ અશુભવિહાયોગતિ ૭૬ પરાઘાતનામ ૭૭ ઉચ્છ્વાસનામ ૭૮ આતાપનામ ૭૯ ઉદ્યોતનામ ૮૦ અગુરુલઘુનામ ૮૧ તીર્થંકરનામ ૮૨ નિર્માણનામ ૮૩ ઉપઘાતનામ ૮૪ ત્રસનામ ૮૫ બાદરનામ ૮૬ પર્યાપ્તનામ ૮૭ પ્રત્યેકનામ ૮૮ સ્થિરનામ ૮૯ શુભનામ ૯૦ સૌભાગ્યનામ ૯૧ સુસ્વરનામ ૯૨ આદેયનામ ૯૩ યશ:કીર્તિનામ ૯૪ સ્થાવરનામ ૯૫ સૂક્ષ્મનામ ૯૬ અપર્યાપ્તનામ ૯૭ સાધારણનામ ૯૮ અસ્થિરનામ ૯૯ અશુભનામ ૧૦૦ દુર્ભગ નામ ૧૦૧ દુઃસ્વરનામ ૧૦૨ અનાદેયનામ ૧૦૩ અયશોકીર્તિનામ કર્મ), તેમાં બંધન નામકર્મની ૧૫ પ્રકૃતિનો સમાવેશ ફક્ત પાંચ બંધનમાં કરવાથી નામકર્મની ૯૩ પ્રકૃતિ થાય છે ગોત્રની ૨ (તે ૧ ઉચ્ચૈર્ગોત્ર ૨ નીચૈર્ગોત્ર), અંતરાયની ૫ (તે ૧ દાનાંતરાય ૨ લાભાંતરાય ૩ ભોગાંતરાય ૪ ઉપભોગાંતરાય ૫ વીર્યાંતરાય) એમ ૮ કર્મની ૧૪૮ પ્રકૃતિ જાણવી.

પ્રથમ નરકના દંડકમાં ઓઘે તથા પહેલી ત્રણ નરકમાં ૧૪૮ પ્રકૃતિની સત્તા છે તે જ્ઞાનાવર્ણીયની ૫, દર્શનાવર્ણીયની ૯, વેદનીયની ૨ મોહનીયની ૨૮ નામની ૯૩, ગોત્રની ૨ અંતરાયની ૫, એ પ્રમાણે ૧૪૮ ની સત્તા છે એમ સર્વે દંડકમાં ૧૪૮ પ્રકૃતિની સત્તા છે સર્વે દંડકમાં બંધ અને ઉદયવર્તિ પ્રકૃતિઓ વિચિત્ર પ્રકારે સંભવે છે પણ કર્મદળનું જીવ પ્રદેશ સાથે રહેવું એ આશ્રયી દરેક દંડકમાં ૧૪૮ પ્રકૃતિની સત્તા છે.

(૧૧) ધ્રુવબંધી ઉત્તર પ્રકૃતિ – એકસોવીસ બંધ પ્રકૃતિમાંથી ધ્રુવબંધીની ૪૭ પ્રકૃતિ છે તેમાં પ્રતિપક્ષી પ્રકૃતિનો વિરોધ આવતો નથી. વિચ્છેદ કે ઉપશમ ન થાય ત્યાં સુધી નિરંતર બંધાય છે. તેના નામ—જ્ઞાનાવર્ણીયની ૫ દર્શનાવર્ણીયની ૯ મોહનીયની ૧૯, (તે અનંતાનુબંધાદિક ૧૬ કષાય ૧૭ મિથ્યાત્વ મોહનીય

ભય ૧૯ દુગછા), નામની ૯ (તે ૪ વર્ણ ચતુષ્ક ૫ તૈજસ શરીર ૬ કાર્મણ શરીર ૭ અગુરુલઘુનામ ૮ નિર્માણનામ ૯ ઉપઘાતનામ) અને અતરાયની ૫ એ પ્રમાણે ૪૭ ધ્રુવબધીની પ્રકૃતિ જાણવી.

ચોવીસે દડકમા દરેક દડકે ૪૭ ધ્રુવબધીની પ્રકૃતિ છે. ફક્ત વૈમાનીકના દડકમા પાચ અનુત્તર વિમાનવાસીઓને ધ્રુવબંધીની ૩૯ પ્રકૃતિ છે (તે જ્ઞાનાવર્ણીયની ૫, દર્શનાવર્ણીયની ૬ તે ૯માંથી થિણદ્ધીત્રીક વર્જવી, મોહનીયની ૧૪ તે ૧૯માથી અનતાનુબંધીની ચોકડી તથા મિથ્યાત્વમોહનીય એ ૫ વર્જવી, શેષ ૧૪, નામની ૯, અતરાયની ૫ એમ ૩૯ ધ્રુવબધીની પ્રકૃતિ પાચ અનુત્તર વિમાનમા છે.

(૧૨) **અધ્રુવબધીની પ્રકૃતિ** એકસોવીસ બધ પ્રકૃતિમાથી અધ્રુવબધ પ્રકૃતિ ૭૩ છે તેના નામ વેદનીયની ૨, મોહનીયની ૭, (તે ૧ હાસ્ય, ૨ રતિ, ૩ અરતિ, ૪ શોક, ૭ વેદત્રીક) આયુષ્યની ૪, નામની ૫૮ (તે ૬૭ બધપ્રકૃતિમાથી ૯ ધ્રુવબધીની વર્જી શેષ ૫૮ નામની) ગોત્રની ૨ એમ ૭૩ પ્રકૃતિ અધ્રુવબધીની જાણવી વિરોધી પ્રકૃતિ સાથે તેમનો બધ ન થાય જેમકે હાસ્ય સાથે શોક નહિ, રતિ સાથે અરતિ નહિ, અમુક એક આયુષ્ય અને તેને અનુકુળ પ્રકૃતિ બધાય

નારકીના દડકમા ઓઘે (એકદર) તથા પહેલી ત્રણ નરકમા અધ્રુવબધીની ૫૪ પ્રકૃતિ છે તે નારકીના દડકમા ૧૦૧ બંધપ્રકૃતિ છે તેમાથી ૪૭ ધ્રુવબધીની બાદ કરતા બાકી ૫૪ અધ્રુવબધીની પ્રકૃતિ છે ચોથીથી છઠ્ઠી સુધી ત્રણ નરકમા ૫૩ અધ્રુવબધીની પ્રકૃતિ છે પૂર્વે કહેલ ચોપનમાથી જિનનામની બાદ કરવી

સાતમી નરકમા ૫૨ અધ્રુવબધીની પ્રકૃતિ છે તે પૂર્વોક્ત ૫૩માથી ૧ મનુષ્યાયુનો બધ વર્જવો દશ ભવનપતિના દસદડક, વાણવ્યતરનો ૧ દડક જ્યોતિષીનો ૧ દડક એ ૧૨ દડકમા અધ્રુવ

બંધીની ૫૬ પ્રકૃતિ છે તે ૧૦૩ બંધપ્રકૃતિમાંથી ૪૭ ધ્રુવબંધીની વર્જી શેષ ૫૬ અધ્રુવબંધીની પ્રકૃતિ છે

પૃથ્વી પાણી વનસ્પતિ અને ત્રણવિગલેંદ્રિય એ ૬ દંડકમા અધ્રુવબંધીની ૬૨ પ્રકૃતિ છે તે ૧૦૯ બંધપ્રકૃતિમાથી ૪૭ ધ્રુવ બંધીની વર્જી શેષ ૬૨ અધ્રુવબંધીની પ્રકૃતિ છે

તેઉ વાયુ એ બે દંડકમા અધ્રુવબંધીની ૫૮ પ્રકૃતિ છે તે ૧૦૫ બંધપ્રકૃતિમાથી ૪૭ ધ્રુવબંધીની વર્જી શેષ ૫૮ પ્રકૃતિઓ ધ્રુવ બંધીની છે તિર્યંચ પંચેંદ્રિયના દંડકમા અધ્રુવબંધીની ૭૦ પ્રકૃતિ છે તે ૧૧૭ બંધપ્રકૃતિમાથી ૪૭ ધ્રુવબંધીની વર્જિ શેષ ૭૦ અધ્રુવ બંધીની પ્રકૃતિ છે તિર્યંચના અપર્યાપ્તામાં પૃથ્વીવત્ ૬૨ અધ્રુવ બંધીની પ્રકૃતિ છે

મનુષ્યના દંડકમા ૭૩ અધ્રુવબંધીની પ્રકૃતિ છે તે ૧૨૦ બંધ પ્રકૃતિમાથી ૪૭ ધ્રુવ બંધીની વર્જી શેષ ૭૩ અધ્રુવબંધની પ્રકૃતિ છે મનુષ્ય અપર્યાપ્તામાં પૃથ્વીવત્ ૬૨ અધ્રુવ બંધની પ્રકૃતિ છે વૈમાનિકના દંડકમા એકદર તથા પહેલા બે દેવલોકમા ૫૭ અધ્રુવબંધીની પ્રકૃતિ છે તે ૫૬ ભવનપતિવત્ તેમાં જિન નામ ઉમેરતા ૫૭ અધ્રુવબંધીની પ્રકૃતિ છે ત્રીજા દેવલોકથી આઠમા દેવ લોક સુધી રત્નપ્રભાવત અધ્રુવબંધીની ૫૪ પ્રકૃતિ છે નવમાં દેવ લોકથી તે નવગ્રૈવેયક સુધીમા અધ્રુવબંધીની ૫૦ પ્રકૃતિ છે તે બંધ પ્રકૃતિ ૯૭માથી ૪૭ ધ્રુવબંધીની વર્જવી શેષ ૫૦ અધ્રુવબંધીની પ્રકૃતિ છે પાંચ અનુત્તર વિમાનમા અધ્રુવબંધીની ૩૩ પ્રકૃતિ છે તે બંધ પ્રકૃતિ ૭૨માથી ૩૯ ધ્રુવબંધીની વર્જવી શેષ ૩૩ અધ્રુવ બંધી પ્રકૃતિ છે

(૧૩) ધ્રુવોદયી પ્રકૃતિ–એકસોને બાવીસ ઉદય પ્રકૃતિમાંથી ધ્રુવોદયી સત્યાવીસ પ્રકૃતિ છે તેના નામ જ્ઞાનાવર્ણિની ૫, દર્શના વર્ણિની ૪ (તે ચાર દર્શન લેવા), મોહનીયની ૧ (તે મિથ્યાત્વ

મોહનીય), નામની ૧૨ (તે ૪ વર્ણચતુષ્ક ૫ તૈજસ શરીર ૬ કાર્મણ ૭ નિર્માણનામ ૮ અગુરુ લઘુનામ ૯ સ્થિરનામ ૧૦ અસ્થિર નામ ૧૧ શુભનામ ૧૨ અશુભનામ) અને અંતરાય ૫ કુલ ૨૭ નિરંતર ઉદયવર્તિ પ્રકૃતિ જાણવી

ચોવીસે દંડકમા ધ્રુવોદયી ૨૭ પ્રકૃતિ છે ફક્ત વમાનીકના દંડકમા પાચ અનુત્તરવાસીઓને ૨૬ પ્રકૃતિનો ધ્રુવોદય છે તે ૨૭ ધ્રુવોદયી પ્રકૃતિમાંથી ૧ મિથ્યાત્વ મોહનીય વર્જવો- અનુત્તરવાસીઓ એકાત સમકિત દૃષ્ટિ છે માટે ત્યા મિથ્યાત્વ મોહનીયનો ઉદય નથી.

(૧૪) અધ્રુવોદયી પ્રકૃતિ – સામાન્યપણે ઉદય પ્રકૃતિ ૧૨૨ છે તેમાથી ધ્રુવોદયી ૨૭ બાદ કરતા શેષ ૯૫ પ્રકૃતિ અધ્રુવોદયી છે

પ્રથમ નરકના દંડકમા અધ્રુવોદયી ૫૩ પ્રકૃતિ છે તે ઉદય પ્રકૃતિ ૮૦માથી ધ્રુવોદયી ૨૭ પ્રકૃતિ વર્જતા શેષ ૫૩ અધ્રુવોદયી પ્રકૃતિ નરકના દંડકમા જાણવી

દશ ભવનપતિના ૧૦ દંડક વાણવ્યતરનો ૧ દંડક જ્યોતિષિનો ૧ દંડક એ ૧૨ દંડકમા અધ્રુવોદયી ૫૮ પ્રકૃતિ છે તે ઉદય પ્રકૃતિ ૮૫માથી ધ્રુવોદયી ૨૭ પ્રકૃતિ વર્જતા શેષ ૫૮ અધ્રુવોદયી પ્રકૃતિ છે પૃથ્વીકાયના દંડકમા અધ્રુવોદયી ૫૪ પ્રકૃતિ છે તે ઉદય પ્રકૃતિ ૮૧માથી ધ્રુવોદયી ૨૭ વર્જતા શેષ ૫૪ અધ્રુવોદયી પ્રકૃતિ છે

અપકાયના દંડકમા અધ્રુવોદયી ૫૨ પ્રકૃતિ છે તે ઉદય પ્રકૃતિ ૭૯માથી ધ્રુવોદયી ૨૭ વર્જતા શેષ ૫૨ અધ્રુવોદયી પ્રકૃતિ છે તેઉકાયના દંડકમા અપકાયવત્ ૫૨ અધ્રુવોદયી પ્રકૃતિ છે અને અધ્રુવોદયી ૫૧ પ્રકૃતિનો ઉદય હોય ત્યારે ૫૨માથી ઉંચગોત્રનો ઉદય વર્જવો, એટલે તેઉના દંડકમા ૫૧ અધ્રુવોદયી પ્રકૃતિ છે.

વાયુના દંડકમા અધ્રુવોદયી ૫૩ પ્રકૃતિ છે તે ઉદય પ્રકૃતિ ૮૦માથી ધ્રુવોદયી ૨૭ વર્જતા શેષ ૫૩ અધ્રુવોદયી પ્રકૃતિ છે અને અધ્રુવોદયી ૫૨ પ્રકૃતિનો ઉદય હોય ત્યારે ૫૩માથી યશો કીર્તિનામ વર્જવો અને અધ્રુવોદય ૫૧નો ઉદય હોય ત્યારે ૫૨ માંથી ઉચ્ચે ગોત્ર વર્જવો એટલે વાયુના દંડકમા ૫૩-૫૨-૫૧ એ ત્રણ પ્રકારની અધ્રુવોદયી પ્રકૃતિનો ઉદય છે

વનસ્પતિના દંડકમા અધ્રુવોદયી ૫૪ પ્રકૃતિ છે તે ઉદય પ્રકૃતિ ૮૧માથી ધ્રુવોદયી ૨૭ વર્જતા શેષ ૫૪ અધ્રુવોદયી પ્રકૃતિ છે બેઇંદ્રિયના દંડકમાં અધ્રુવોદયી ૫૬ પ્રકૃતિ છે તે ૮૩ ઉદય પ્રકૃતિમાથી ૨૭ ધ્રુવોદયી વર્જતાં શેષ ૫૬ અધ્રુવોદયીપ્રકૃતિનો ઉદય છે તેઇંદ્રિય અને ચઉરિંદ્રિયના દંડકમા બેઇંદ્રિયવત્ ૫૬ અધ્રુવોદયી પ્રકૃતિનો ઉદય છે.

તિર્યંચ પંચેદ્રિયના દંડકમા ૭૫ પ્રકૃતિ અધ્રુવોદયી પ્રકૃતિનો ઉદય છે તે ઉદય પ્રકૃતિ ૧૦૨માથી ૨૭ ધ્રુવોદયી પ્રકૃતિ વર્જતા શેષ ૭૫ અધ્રુવોદયી પ્રકૃતિ છે અસજ્ઞી તિર્યંચ પંચેદ્રિયમા અધ્રુવોદયી ૫૬ પ્રકૃતિનો ઉદય બેઇંદ્રિયવત્ જાણવો. મનુષ્યના દંડકમાં અધ્રુવોદયી ૭૮ પ્રકૃતિનો ઉદય છે તે ઉદય પ્રકૃતિ ૧૦૫માથી ૨૭ ધ્રુવોદયી વર્જતા શેષ ૭૮ અધ્રુવોદયી પ્રકૃતિ છે

વૈમાનીકમાં જ્યોતિષ્ક તથા પહેલા બે દેવલોકમાં ભવનપતિ વત્ ૫૮ અધ્રુવોદયી પ્રકૃતિનો ઉદય છે ત્રીજા દેવલોકથી બારમા દેવલોક સુધી અધ્રુવોદયી ૫૭ પ્રકૃતિનો ઉદય છે તે ૫૮માથી ૧ સ્રીવેદ વર્જવો. નવગ્રૈવેયકમા ૫૬ અધ્રુવોદયી પ્રકૃતિનો ઉદય છે તે ૫૮માથી ૧ સ્રીવેદ ૨ ઉદ્યોતનામ એ બેનો ઉદય વર્જવો. પાચ અનુત્તર વિમાનમાં અધ્રુવોદયી ૪૪ પ્રકૃતિનો ઉદય છે તે ૭૦ ઉદય પ્રકૃતિમાથી ૨૬ ધ્રુવોદયી વર્જતાં શેષ ૪૪ અધ્રુવોદયીનો ઉદય છે.

ધ્રુવ સત્તા આઠ કર્મની ઉત્તર પ્રકૃતિ ૧૪૮ છે તેમાથી હમેશા સત્તામા ૧૨૬ પ્રકૃતિ રહે છે તેને ધ્રુવ સત્તા કહે છે, તે ધ્રુવસત્તા પ્રકૃતિના

નામ જ્ઞાનાવર્ણીયની ૫, દર્શનાવર્ણીયની ૯, વેદનીયની ૨, મોહનીયની ૨૬, (તે પચીસ કષાય અને મિથ્યાત્વ મોહનીય એમ ૨૬) નામની ૭૮ (તે તિર્યચદ્વિક, જાતિ પચક, શરીર ત્રણ તે ૧ ઔદારિક ૨ તૈજસ ૩ કાર્મણ, બધન ત્રણ, સઘાતન ત્રણ, અગોપાગ ૧ તે ઔદારિકના જાણવા, સઘયણ ૭, સંઠાણ ૭, વર્ણાદિ વીસ, વિહાયોગતિ બે, ત્રસ દસક, સ્થાવરદસક, પરાઘાતનામ, ઉદ્યોતનામ, આતાપનામ, ઉશ્વાસનામ, અગુરુલઘુનામ, ઉપઘાતનામ, નિર્માણનામ, એવ ૭૮ નામની જાણવી) ગોત્રની ૧ (તે નીચૈર્ગોત્ર) અને અતરાયની ૫ એમ ૧૨૬ ધ્રુવસત્તા પ્રકૃતિ જાણવી

ચોવીસે દડકમા દરેકે દરેક દડક ધ્રુવસત્તાની ૧૨૬ પ્રકૃતિની સત્તા છે.

(૧૬) અધ્રુવ સત્તા પ્રકૃતિ-આઠ કર્મની ઉત્તર પ્રકૃતિ ૧૪૮ છે તેમાથી કયારેક સત્તામા હોય અને કયારેક સતામા ન હોય તેને અધ્રુવસતા કહે છે, તેવી અધ્રુવસત્તાની ૧૪૮માથી ૨૨ પ્રકૃતિ છે તેના નામ મોહનીયની ૨, (તે ૧ સમકિત મોહનીય ૨ મિશ્રમોહનીય) આયુષ્યની ચાર, નામની ૧૫, (તે દેવદ્વિક, નરકદ્વિક, મનુષ્યદ્વિક, આહારક ચતુષ્ક, તે ૧ આહારક ૨ આહારકના અગોપાગ ૩ આહારક બધન ૪ આહારક સઘાતન, વૈક્રિય ચતુષ્ક તે ૧ વૈક્રિય ૨ વૈક્રિયના અગોપાગ ૩ વૈક્રિય બધન ૪ વૈક્રિય સઘાતન, તીર્થંકર નામ કર્મ એમ ૧૫) અને ગોત્રની ૧ તે ઉચ્ચ ગોત્ર એમ ૨૨ અધ્રુવ સત્તાની પ્રકૃતિ જાણવી

ચોવીસ દડકમા દરેક દરેક દડકે અધ્રુવ સત્તાની ૨૨ પ્રકૃતિની સત્તા છે

ઘાતિકર્મ. દ્વાર

એકસોને વીસ બધપ્રકૃતિમાથી ઘાતિપ્રકૃતિ ૪૫ છે તે ૫ જ્ઞાનાવરણીય ૯ દર્શનાવરણીય ૨૬ મોહનીયની ને ૫ અંતરાયની એ ૪૫ ઘાતિ પ્રકૃતિ છે ઘાતિપ્રકૃતિ એટલે જે કર્મપ્રકૃતિ આત્માના

ગુણને આવરે તે ઘાતિ પ્રકૃતિ જાણવી ચોવીસે ઉદયમા પિસ્તાલીસે ઘાતિ પ્રકૃતિ છે

(૧૭) સર્વઘાતિ પ્રકૃતિ- એકસોને વીસ પ્રકૃતિમાથી સર્વઘાતિ ૨૦ પ્રકૃતિ છે તેના નામ —(૧) કેવલજ્ઞાનાવરણીય, (૨) કેવલ દર્શનાવરણીય અને નિદ્રા પચક તથા અનતાનુબધીની ચોકડી, અપ્રત્યાખ્યાની ને પ્રત્યાખ્યાનિયની ચોકડીને મિથ્યાત્વમોહનિય એ ૨૦ પ્રકૃતિ સર્વઘાતિની છે તે સર્વે ઉદયમા છે

સર્વઘાતીની પ્રકૃતિનુ સ્વરૂપ સર્વઘાતિની પ્રકૃતિના રસસ્પર્દ્ધક રસનો જથ્થો તો તામ્રપત્રની માફક નિછિદ્ર તથા સ્ફાટીક અભ્રના જેમ નિર્મલ, દ્રાક્ષીની પેઠે સુક્ષ્મ સાર પ્રદેશે બહુલ રસ હોય તેથી સર્વઘાતિની પ્રકૃતિ પ્રદેશે અલ્પ હોય તો પણ શક્તિથી અધિક જાણવી.

કેવળજ્ઞાનાવરણીય ને કેવળદર્શનાવરણીય એ બે પ્રકૃતિ, જીવનો મૂળગુણ કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન તેને સર્વાશે આવરે છે જેમ સૂર્યપ્રભા મેઘે કરી સર્વ આવરી કહેવાય તથાપિ ઝાખી પ્રભાના અંશો આવર્યા વિના રહે છે તેથી કરી રાત્રી દિવસનો વિભાગ જણાય છે તેમ જીવના પણ સપૂર્ણ જ્ઞાનદર્શન ગુણો સર્વ ઘાતિની પ્રકૃતિએ કરી સર્વ અવરાએલા છે તો પણ જેણે કરી જડ ચૈતન્યનો વિભાગ હોય એટલો ચૈતન્યાંશ ઉઘાડો રહ્યો છે

અને પાચ નિદ્રાએ કરી પણ જે ઉઘાડો રહેવા પામ્યો છે એવો દર્શનાશ, તે પણ સર્વાશે ઢાકે એ નિદ્રાપચક સર્વ ઇંદ્રિયના અવબોધને આવરે માટે સર્વઘાતિ કહીએ. અહી પણ મેઘ દ્રષ્ટાત ભાવવો કારણ કે નિદ્રામા પણ શબ્દાદિક સાભળી જાગે છે નિદ્રા વખતે કોઇપણ બોધ ન થાય તેથી નિદ્રા પણ સર્વ ઘાતિની જાણવી. તથા કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શનના આવરણ પણ

ગ્વર્થા ટળ્યા વિના કેવળજ્ઞાન ઉપજે નહીં માટે ર્સ્વઘાતી કહીએ એ સાત સર્વઘાતિના પ્રકૃતિ કહી

એમજ આદિના બાર કષાય સર્વઘાતક જાણુવા તેમા અનંતાનુબંધી ક્રોધ માન માયા અને લોભ એ ચાર તો સમ્યક્ત્વ ગુણને સર્વથી આવરે છે તેથી સર્વઘાતિ કહ્યા અને અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ ક્રોધાદિક ચાર પણ દેશવિરતિ ગુણને સર્વથા આવરે છે તથા પ્રત્યાખ્યાનાવરણ ક્રોધાદિક ચારે સર્વવિરતિ ગુણને આવરે છે માટે તે પ્રકૃતિઓ સર્વઘાતિ જાણવી

અહીંઆ પણ મેઘનો દ્રષ્ટાંત લેવો, તેથી મિથ્યાત્વીને પણ કોઈ એક તપશ્ચર્યાદિકની પ્રત્તિપતિ જિન વચનથી અવિરૂદ્ધ હોય તથા અવિરતિને પણ માસાહારાદિકની નિવૃત્તિ હોય તથા દેશવિરતિને પણ ભાવચારિત્ર હોય એમ એ બાર કષાયની પ્રકૃતિ પણ સર્વ-ઘાતિની છે. મિથ્યાત્વ મોહનીય પણ શ્રી જિન ભાષિત જીવા જીવાદિક અનંત ધર્માત્મક તત્ત્વ શ્રદ્ધાનરૂપ સમ્યકત્વ ગુણને સર્વથી હણે છે તેથી એ પણ સર્વઘાતિ પ્રકૃતિ કહીએ. જોકે એના કેટલા-એક બે ઠાણીયા તથા એક ઠાણીયા રસસ્પર્ધક દેશઘાતીઆ છે તો પણ અહીંઆ શુભાશુભ પરિણામે બંધની અપેક્ષા નથી લીધી એટલે એક કેવળજ્ઞાનાવરણીય, એક કેવળદર્શનાવરણીય, પાચ નિદ્રા, બાર કષાય અને એક મિથ્યાત્વમોહનીય એમ વીસ પ્રકૃતિ સર્વઘાતિની છે સર્વઘાતિના રશસ્પર્ધક ચઉઠાણીઆ, ત્રીઠાણીઆ અને દ્વીઠાણીઆ એ બધા સર્વઘાતિ છે ઘાતિકર્મ ૨૪ દંડકમા છે પણ મનુષ્યમા ૧૩મે અને ૧૪ મે ગુણઠાણે એકે ન હોય.

(૧૮) પચીસ દેશઘાતિની પ્રકૃતિ - દેશઘાતિની પ્રકૃતિના રસસ્પર્દ્ધક સ્થૂલછિદ્ર સાદડીનીપરે, મધ્યમછિદ્ર કાબલાનીપરે, અને સૂક્ષ્મ છિદ્ર વસ્ત્રનીપરે સમજવા સ્થૂલપ્રદેશ નીરસ અસાર બહુપ્રદેશ અલ્પ શકિતવાળા છે અને ૧ મતિ ૨ શ્રુત ૩ અવધિ ૪ મનઃ

પર્યાય એ ચાર જ્ઞાન અને ચક્ષુ અચક્ષુ અવધિ એ ત્રણ દર્શનને આવરે એટલે એ સાત પ્રકૃતિ દેશઘાતિની જાણવી.

જે બાકી કેવળજ્ઞાનાવરણીય કેવળદર્શનાવરણ એ બે પ્રકૃતિએ અણ આવર્યું જે જ્ઞાન અને દર્શનનો અનંતમો અંશ તેને દેશથી હણે તેથી દેશઘાતિ કહીએ. જોકે અવધિજ્ઞાનાવરણ અને અવધિદર્શનાવરણ તથા મન. પર્યવ જ્ઞાનાવરણના કેટલા એક રસસ્પર્ધક સર્વઘાતિપણ છે જેણે કરી પોતાના અવધિજ્ઞાન પ્રમુખનો અંશ માત્ર નથી દેખાતો તોપણ એનો રસોદય ક્ષયોપશમ અવિરોધી છે તેથી એને દેશઘાતિની કહીએ.

સંજ્વલના ક્રોધાદિક ચાર કષાય દેશઘાતિયા છે જેથી એ સર્વવિરતિરૂપ જીવના ગુણોમા દોષ લગાડે છે કેમકે એના ઉદયથી સાધુને સાતિચાર વ્રત થાય તેથી એને દેશઘાતી કહી છે.

નવ નોકષાય મોહનીય પ્રકૃતિ પણ દેશઘાતિની છે જેથી એ પ્રકૃતિ ચારિત્રને વિષે પણ અતિચાર માત્ર ઉપજાવે પણ એહવી અનાચાર જનક ન હોય માટે દેશઘાતિની કહી.

અંતરાય કર્મની પાચ પ્રકૃતિ એ પણ દેશઘાતિની હોય જેથી પુદ્ગલ દ્રવ્યનો અનંતમો ભાગ દાન લાભ ભોગાદિકને વિષે હોય છે જેથી ગ્રહણ ધારણ યોગ્ય જે પુદ્ગલ છે તે પુદ્ગલ દ્રવ્યને અનંતમે ભાગે છે તેમા પણ સર્વનુ દાન લાભ, ભોગ અને ઉપભોગાદિક કરી ન શકે કર્મ નોકર્માદિક તથા આહારાદિકનુ દાન લાભ ભોગાદિક સર્વ જીવને હોય તેથી દેશઘાતિની કહી.

સર્વ જીવને એનો ક્ષયોપશમ હોય જ તથા વીર્યાંતરાયનો પણ જો સર્વઘાતિ રસ હોય તો જીવનુ સર્વ વીર્ય આવરે તો જીવ કાષ્ટની પેરે નિશ્ચેષ્ટાવંત થાય તેથી આહારાદિકને ગ્રહી પરિણમાવી પણ ન શકે તેથી એ પ્રકૃતિ પણ દેશઘાતિની જાણવી. તેથી સર્વ જીવને

વીર્યાંતરાય ક્ષયોપશમ તારતમ્યે વીર્ય તારતમ્ય હોય જ છે એમ પચીસ પ્રકૃતિ દેશઘાતિની કહી.

ચોવીસે દંડકમા એ ૨૫ પ્રકૃતિ છે અને જો ઉદયાપેક્ષાયે ગણીએ તો મિશ્રમોહનીય અને સમ્યકતમોહનીય એ બે પ્રકૃતિ પણ દેશઘાતિની ગણતા સત્તાવીશ પ્રકૃતિ થાય તેની સાથે પૂર્વોકત સર્વ-સર્વઘાતિની ૨૦ પ્રકૃતિ મેલવીયે તો ૪૭ પ્રકૃતિ ઘાતિની થાય.

દેશઘાતિના રસ સ્પર્ધક કેટલાક ચઉઠાણીઆ કેટલાક ત્રિઠાણીઆ કેટલાક દ્વિઠાણીઆ અને કેટલાક એકઠાણીઆ છે તેમા દેશ ઘાતિના ચઉઠાણીઆ તથા ત્રિઠાણીઆ રસ સ્પર્દ્ધક સર્વઘાતિ જ છે અને દ્વિઠાણીઆ તથા એકઠાણીઆ કેટલાક દેશઘાતિના રસસ્પર્ધકો દેશઘાતિ જ છે

સર્વઘાતિની કેટલીક પ્રકૃતિનો ક્ષયોપશમ થતો નથી પરતુ ક્ષય થાય જેમકે કેવળજ્ઞાન કેવળદર્શનાવરણનો ક્ષય થાય પણ ઉપશમ કે ક્ષયોપશમ ન થાય દેશઘાતિની સર્વ તથા સર્વઘાતિની-માથી પણ કેટલીક પ્ર તિઓનો ક્ષયોપશમ થાય છે

દાખલા તરીકે એક પ્રકૃતિ લઇને તેના ઉપર ક્ષયોપશમની યોજના કરીએ જેમકે અવધિજ્ઞાનાવરણરૂપ દેશઘાતિ પ્રકૃતિના સર્વઘાતિ અને દેશઘાતિ બન્ને પ્રકારના રસસ્પર્દ્ધકનો ઉદય છે ત્યા અધ્યવસાયની વિશુદ્ધિથી સર્વઘાતિ ચઉઠાણીઆ અને ત્રિઠાણીઆ રસને વિખેરી સર્વઘાતિ ને દેશઘાતિ પણે પરિણમાવે એટલે ચઉઠાણીઆ કે ત્રિઠાણીઆ રસને દ્વિઠાણીઆ કે એકઠા-ણીઆની સ્થિતિમા લાવી મૂકે અને દેશઘાતિના દ્વિઠાણીઆ એકઠાણીઆ રસને તુચ્છ નિર્બળ બનાવી તેનો જે ભાગ ઉદયાવલીમા આવેલ છે તેનો ક્ષય કરે અને ઉદયાવલીમા નથી આવ્યો તેને એવી રીતે અટકાવે કે તેનો વિપાકોદય એવો રસોદયન થઇ શકે

આવી સ્થિતિમા અવધિજ્ઞાનાવરણનો સર્વઘાતિ રસ જે પ્રભાને સર્વથા અટકાવતો હતો તે પ્રતિબંધ દૂર થવાથી એટલે સર્વઘાતિપણુ છોડી દઇ, દેશઘાતિ બની જવાથી પ્રભા બહાર આવે છે ત્યારે તેને અવધિજ્ઞાનાવરણનો ક્ષયોપશમ થયો યા અવધિજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયુ એમ આપણે કહી શકીએ

જેવી રીતે અવધિજ્ઞાનાવરણનો ક્ષયોપશમ કહ્યો તેવી જ રીતે સર્વે દેશઘાતિ પ્રકૃતિમા ક્ષયોપશમની યોજના કરવી. પ્રકૃતિના અણુઓમા રહેલ જે સ્પર્દ્ધક (રસનો જથ્થો) ત્રાબાના વાસણની પેઠે છિદ્ર વગરનો ઘૃતની માફક અતિ ચીકણો અને દ્રાક્ષની પેઠે સૂક્ષ્મ પ્રદેશોપચિત હોય તે રસ સર્વઘાતિ સમજવો તે રસ અધ્યવસાયની તીવ્ર, તીવ્રતમતા પ્રમાણે ચઉઠાણીઓ ત્રીઠાણીઓ યા દુઠાણીઓ બધાય.

તેનું દ્રષ્ટાત. એક વાસણમા એક શેર કરીયાતુ પડ્યુ છે તેમા કોઇએ ચારશેર પાણી નાખી ઉકાળવા માડ્યુ એક શેર પાણી બાકી રહ્યું ત્યા સુધી ઉકળ્યુ ત્યારે તેમા રસનું સત્વ બધાણુ તેને આપણે ચઉઠાણીયા રસની ઉપમા આપી શકીએ. બશેર પાણી રહે ત્યારે ત્રીઠાણીઆ રસની અને ત્રણ શેર પાણી રહે ત્યારે દ્વીઠાણીયા રસની અને ચારશેર પાણી પડેલ છે ત વખતે કરીઆતાની જે સ્વાભાવિક કડવાસ છે તેને એકઠાણીયા રસની ઉપમા આપી શકાય. તેવી રીતે કર્મ બધાતી વખતે અધ્યવસાયોની જેવી તીવ્રતા, મદતા, હોય તે પ્રમાણે કર્મપુદ્ગલની અદર રસનો જથ્થો ઓછો થાય તે રસ ચઉઠાણીઓ ત્રીઠાણીઓ દ્વીઠાણીઓ એકઠાણીઓ એવા નામથી ઓળખાય છે દેશઘાતિ પ્રકૃતિઓ ચાલીસ દડકમા હોય.

(૧૯) અઘાતિ પ્રકૃતિ દ્વાર

એકસો વીસ બધ પ્રકૃતિમાંથી ૪૫ ઘાતિ પ્રકૃતિ બાદ કરતા ૭૫ રહી તને અઘાતિ કહે છે જે પ્રકૃતિ જીવના જ્ઞાનાદિક ગુણને

તો કાઇ પણ હણે નહીં પણ ચોરની સંગત કરતાં સાધુ પણ ચોર કહેવાય એમ ઘાતિની પ્રકૃતિની સાથે વેદતાં જીવોને ચાર ગતિ અને ઉચ્ચ નીચ ગોત્રમા આયુષ્ય આપી સુખદુખ આપે છે તેમા નામની ૬૭, આયુષ્યની ૪, વેદનીયની ૨, અને ગોત્રની ૨, કુલ ૭૫ છે અઘાતિ પ્રકૃતિ ૨૪ દંડકમા છે.

૧૧. કષાય દ્વાર

(૧) આયપઇઠીયાદિ ક્રોધ આદિ કષાય **आयपइवीये** એટલે પોતાથી ઉત્પન્ન થએલો ક્રોધ **परवइवीये** એટલે પરથી ઉત્પન્ન થએલો ક્રોધ **तदुभयपइवीचे** એટલે આત્મા અને પર બન્નેથી ઉત્પન્ન થએલો ક્રોધ **अपइवीये** એટલે ભયાદિ સજ્ઞાના કારણથી ઉત્પન્ન થએલો ક્રોધ સ્વભાવિક એ ૪ પ્રકારના ક્રોધની સત્તા ચોવીસે દડકમા છે

આયપઇઠીયાદિ માન, આયપઇઠીયાદિ માયા અને આયપઇઠીયાદિ લોભ એ ત્રણનુ વર્ણન આયપઇઠીયાદિ ક્રોધ પ્રમાણે સત્તા આશ્રયી ચોવીસે દડકમા જાણવુ

(૨) આભોગ, અણાભોગ નિવર્તિ આદિ કષાય **આભોગ નિવર્ત્યાદિ ક્રોધ, માન, માયા, લોભ.**

આભોગ : તે સ્વેચ્છાએ પોતે અધિકરણ (પાપના સાધન, હથીઆર) ઉત્પન્ન કરે અને તે અધિકરણો પોતાને દુખદાયી થાય તેથી ઉત્પન્ન થએલો ક્રોધ તેને આભોગનિવર્તિ ક્રોધ કહે છે.

અનાભોગ નિવર્તિ તે પોતાની ઇચ્છા વિના પરના અધિકરણો વડે દુખ ઉત્પન્ન થવાથી ક્રોધ ઉત્પન્ન થાય તેને અનાભોગ નિવર્તિ ક્રોધ કહે છે

ઉપશાંત ક્રોધ તે ઉદય આવેલા અને ઉદય નહીં આવેલા એવા બન્ને જાતના ક્રોધને દબાવવા ઢાકેલા અગ્નિવત્ તે સમકીત દષ્ટિને જાણવો

અનુપશાત ક્રોધ તે દેદીપ્યમાન અગ્નિની પેઠે ક્રોધ મોહ નીચ કર્મનું વેદવું તે મિથ્યાત્વી આશ્રયી જાણવો.

નારકી આદિ સજ્ઞીના ૧૬ દંડકમા ચારે જાતનો ક્રોધ છે અને વિગલેન્દ્રિયના ત્રણ દંડકમા ૧ અનાભોગ નિવર્તિ ૨ અને અનુપશાત ૩ આભોગનિવર્તિ એ ત્રણ જાતના ક્રોધ છે પાચસ્થાવરમા ૧ અનાભોગનિવર્તિ તથા ૨ અનુપશાત એ બે જાતના ક્રોધ છે એમ માન, માયા ને લોભ પણ ક્રોધવત જાણવા.

નોંધ આયુષ્યનો બંધ પડે ત્યારે વર્તમાન આયુ ને બદ્ધાયુ એ બે સત્તામાં હોય અન્યથા એક આયુ સત્તામા હોય માટે આયુષ્યની પ્રકૃતિ અધ્રુવ છે મનુષ્યદ્ધીકની સત્તા તેઉ વાઉમા પલ્યોપકાળ રહે તેઉવેલે માટે ન હોય. વૈક્રિય ચતુષ્ક તથા દેવદ્વીક નરક દ્વીકની સત્તા અનાદિ નિગોદીઆને ન હોય તથા એ પ્રકૃતિ ઉવેલે તેને પણસત્તા ન હોય તથા ઉચ્ચગોત્રની સત્તા તેઉવાઉમા ઉચગોત્ર ઉવેલનારને ન હોય.

(૩) ક્રોધ, માન, માયા, લોભની ક્ષેત્રાદિ ઉત્પત્તિ

ક્ષેત્ર આશ્રી તે પોતપોતાના ઉત્પત્તિ સ્થાનકો સારાં માઠા જોઇને ક્રોધ ઉત્પન્ન થાય તે.

વસ્તુ આશ્રી તે પોતાના ઉપકરણો અન્ય કોઈ ગ્રહણ કરે ચોરી કરે ત્યારે ક્રોધ ઉત્પન્ન થાય તે

શરીર આશ્રી તે પોતાના શરીરનો ખરાબ સસ્થાન જોઇ ક્રોધ ઉત્પન્ન થાય તે.

ઉપધી આશ્રી તે કર્મરૂપ ઉપધીના ઉદયથી ક્રોધનુ ઉપજવુ તે. એ ૪ પ્રકારના ક્રોધ સજ્ઞીના સોળે દંડકમા છે વિગલેન્દ્રિયમા વસ્તુ

આશ્રી અને ૨ ઉપધી આશ્રી એ બે જાતના ક્રોધ છે. પાચસ્થાવરને વિગલેન્દ્રિયવત માન, માયા અને લોભ, ક્રોધવત્ જાણવા

(૪) **મૂળ કષાય** – **कषाय=कष+आय×कष=संसार** અને **आय=लाभ.** એટલે જેનાથી સસારનો લાભ થાય સસારની પરપરા વધે તેનુ નામ કષાય તેના મૂળ ચાર ભેદ છે (૧) ક્રોધ, (૨) માન, (૩) માયા, (૪) લોભ, એ ૪ કષાયો ચોવીસે દંડકમાં છે.

(૫) **ઉત્તર કષાય** – **ઉત્તર કષાય** સોળ છે અનતાનુબંધી, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, અપ્રત્યાખ્યાની ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, પ્રત્યાખ્યાની ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, સજવલનનો ક્રોધ, માન, માયા, લોભ એ પ્રમાણે ૧૬ કષાય થયા

અનતાનુબધી – અનત સસારને વધારનાર અથવા અનત છે, **અનુબંધ** કહેતા રસના સ્થાનો તે અનતાનુબધી કષાય જાણવો અનતાનુબધી ક્રોધ પર્વતની ફાડ જેવો, માન પાષાણના થાભલા જેવુ, માયા વાસના મૂળ જેવી, લોભ કિરમજી રગ જેવો એ ૪ કષાયની ગતિ નરકની, સ્થિતિ જાવ જીવની અને સમકિતનો ઘાત કરે

અપ્રત્યાખ્યાની તે કોઇ પણ પચ્ચક્ખાણને પ્રાપ્ત થવા દીએ નહિ થોડા પણ પચ્ચક્ખાણની પ્રાપ્તિ ન થાય તે અપ્રત્યાખ્યાની કષાય જાણવો અપ્રત્યાખ્યાની ક્રોધ સૂકેલા તળાવની તડ સરખો, માન હાડકાના સ્તભસરખો, માયા મેઢાના શિગડા સરખી, અને લોભ ગાડાના કીલ (ખજન, અજન) સરખો એ ચારેની ગતિ તિર્યચની, સ્થિતિ એક વર્ષની અને દેશ- વિરતિનો ઘાત કરે

પ્રત્યાખ્યાની તે સર્વવિરતિરૂપ પચ્ચક્ખાણને આવરે આવવા ન દે તે પ્રત્યાખ્યાની કષાય જાણવો પ્રત્યાખ્યાની ક્રોધ રેતીની રેખા સરખો, માન કાષ્ટના સ્તભ સરખો, માયા ગોમુત્રીકા સરખી અને લોભ કાજળના રગ સરખો એ ચારેની ગતિ મનુષ્યની, સ્થિતિ ચાર માસની અને સર્વ વિરતિનો ઘાત કરે.

સંજ્વલન તે ચારિત્રીઆને પણ લગારેક ઉદય આવે તે સંજ્વલન કષાય જાણવો. સંજ્વલન ક્રોધ તે પાણીની રેખા સરખો, માન નેતરના સ્તંભ સરખો, માયા વાંસની છોલ સરખી અને લોભ હળદરના રંગ સરખો જાણવો. એ ચારેની ગતિ દેવની, સ્થિતિ પહર દિવસની અને યથાખ્યાત ચારિત્રનો ઘાત કરે.

એ સોળે કષાયો ચોવીસે દંડકમા છે નારકીમા ક્રોધ ઘણો. તિર્યંચમાં માયા ઘણી, મનુષ્યમા માન ઘણો, દેવોમા લોભ ઘણો.

નોકષાય - નોકષાય એટલે કષાય નહિ પણ જેનાથી કષાયો ઉપજે, ઉદય થાય અથવા કષાયોના ઉદય થવામા મદદ કરનાર તેને નોકષાય કહે છે તેના નવ ભેદ છે - (૧) હાસ્ય, (૨) રતિ, (૩) અરતિ, (૪) ભય, (૫) શોક, (૬) જુગુપ્સા, (૭) પુરુષ વેદ, (૮) સ્ત્રીવેદ, (૯) નપુંસકવેદ. એ નવ નોકષાય ચોવીસે દંડકમા છે

૧૨ વેદદ્વાર

વેદ એટલે મૈથુનનો અભિલાષ કરવો તે. વેદ ત્રણ પ્રકારે છે-(૧) પુરુષવેદ (૨) સ્ત્રીવેદ (૩) નપુંસકવેદ, તે દરેકના વળી બબ્બે ભેદ છે-(૧) દ્રવ્યવેદ (૨) ભાવવેદ. દાઢી મુછાદિક મુખ પુરુષાકાર, પુરુષચિન્હ, વીર્યપતન, દક્ષતા અને ધૈર્યાદિ લક્ષણે યુક્ત તે દ્રવ્ય પુરુષવેદ તે અંગોપાંગ નામકર્મના ઉદયથી થાય છે તથા જેમ શ્લેષ્મને જોરે ખટાશની ઇચ્છા થાય ખટાશભાવે તેમ જે કર્મના ઉદયથી સ્ત્રીનુ દર્શન આલિંગન મૈથુનાદિકની વેદમોહનીયકર્મના ઉદયથી ઇચ્છાથાય તે ભાવપુરુષવેદ

ત વેદનો વિકાર ઘાસના ભડકા જેવો જાણવો જેમ ઘાસની જ્વાલા એકદમ ઉઠે પણ પાછી તરત સમાઇ જાય તેમ પુરુષવેદી વેદના ઉદયે આકુળ થાય પણ કામસિદ્ધ થયે તરત શાંત થાય તે પુરુષ વેદ જાણવો સ્તન યોની પ્રમુખ અવયવ સહિત અને દાઢી મુછાદિ રહિત તે દ્રવ્યસ્ત્રીવેદ તથા જેમ પિત્તના જોરે

મિષ્ટાનની ઇચ્છા થાય, મિષ્ટભાવે તેમ જે કર્મના ઉદયથી પુરુષ સુહામણો લાગે, આલિંગન મૈથુનાદિક અભિલાષ ઉપજે તે **ભાવ સ્ત્રીવેદ.** તે વેદ બકરીની લીડીના અગ્નિ સરખો જાણવો.

જેમ લીંડીઓની અગ્નિ જેમ જેમ ખોરીએ તેમ તેમ વિશેષ દીપે ઘણીવાર પ્રજ્વલે તેમ સ્ત્રીવેદી વેદના ઉદયે ઘણી પ્રજ્વલે, પુરુષના કર સ્પર્શાદિકે વધારે દીપે, ઘણે કષ્ટે શાંતિ થાય તે **સ્ત્રીવેદ** જાણવો

સ્તનાદિક સ્ત્રીના અવયવો અને દાઢી મુછાદિક પુરુષના ચિન્હ એ બન્ને જેને હોય અથવા કોઇના અવયવો સ્પષ્ટ કે પ્રમાણસર ન હોય અથવા કાંઇક સ્ત્રીને મલતી કાંઇક પુરુષને મલતી ભાષા બોલે, સ્ત્રીની પરે ચાળા ચેષ્ટા કરે અને સ્ત્રીની જેમ કોમળતા નિર્બળતાદિ સહિત હોય તે **દ્રવ્ય નપુસકવેદ** જાણવો તથા જેમ પિત્તશ્લેષ્મના જોરે ખારા ખાટાની ઇચ્છા થયા કરે ખારૂં ખાટું ભાવે એમ જે કર્મના ઉદયથી સ્ત્રી અને પુરુષ એ બન્ને સબધી વિષયાભિલાષ ઉપજે તે **ભાવ નપુંસક વેદ** જાણવો તે વેદોદય નગર દાહ સરખો છે જેમ નગર બળતુ હોય તેમાં રહેલા ઉકરડાદિક ઘણા કાળ સુધી બળે, તરત ઓલવાય નહીં તેમ નપુસક વેદી મોહાગ્નિ જવાળાએ જાજ્વલ્યમાન ઘણાકાળે પણ શાંતિને પામે નહીં અતરગ વેદરૂપ અગ્નિ ધુંધવાતો રહે તે **નપુસકવેદ** જાણવો

પાચ સ્થાવર, ત્રણ વિગલેદ્રિય અને નારકી એ ૯ દડકમા તથા સમુર્ચ્છિમતિર્યંચ અને સમુર્ચ્છિમ મનુષ્ય એટલાઓને એક નપુંસક વેદ હોય અને દેવતાઓના તેર દડકમા નપુંસક વિના બાકીના બે વેદ છે સંજ્ઞીતિર્યંચ અને સંજ્ઞી મનુષ્યના દડકમા ત્રણે વેદ છે, યુગલીયાતિર્યંચ અને યુગલીયા મનુષ્યમા બે વેદ છે–પુરુષ વેદ અને સ્ત્રી વેદ. એમા નપુસક વેદ ન હોય.

(૧૩) યોગદ્વાર

(૧) મૂળયોગ–યોગ એટલે વ્યાપાર, તે મન, વચન અને કાયાથી થાય માટે ત્રણ મૂળયોગ, મનયોગ, વચનયોગ અને કાયયોગ. (૧) મનોયોગ–અહીં મનોવર્ગણાના પુદ્ગળ પરમાણુઓને ગ્રહણ કરવાની ક્રિયા કાયયોગથી થાય છે પણ તે મનોવર્ગણાના પુદ્ગળોને મનરૂપે પરિણમાવી (ચિંતવનના ઉપયોગમા લઇ) પ્રયત્ન વિશેષે કરી અવલંબન કરી વિસર્જન કરવા રૂપ આત્મવ્યાપાર તે મનોયોગ છે

(૨) વચન યોગ–કાય યોગવડે ભાષા વર્ગણાના પુદ્ગળોને ગ્રહણ કરી, ભાષાપણે પરિણમાવી અવલંબીને વિસર્જન કરવારૂપ આત્મરૂપ વ્યાપાર તે વચનયોગ કહેવાય.

(૩) કાયયોગ–ઔદારિક વગેરે શરીર દ્વારા ગમન, ઉઠવું, બેસવું વગેરે કાયચેષ્ટારૂપ જે આત્મ વ્યાપાર તે કાયયોગ. અહીં જે આત્માનો વ્યાપાર કહ્યો તે જીવના ઉત્થાન, કર્મ, બળ, વીર્ય, પુરૂષાકાર, પરાક્રમ રૂપ જીવના વીર્યની સ્ફુરણાથી થાય, ત્યારે આત્મ પ્રદેશોનું કંપન થાય અને ગ્રહણ પરિણમન, અવલંબન અને વિસર્જન તે પરમાણુ પુદ્ગળોની વર્ગણાનું થાય છે

સંજ્ઞીના ૧૬ દંડકમા એ ત્રણે યોગ છે ત્રણ વિકલેન્દ્રિયના ૩ દંડકમા તથા સંમુર્ચ્છિમ તિર્યંચમા મનયોગ વર્જીને બાકીના બે યોગ છે પાંચ સ્થાવરના ૫ દંડકમા તથા સંમુર્ચ્છિમ મનુષ્યમા એક કાય યોગ છે

(૨) ઉત્તર યોગ – ત્રણ મૂળ યોગના ઉત્તર ભેદ ૫ંદર થાય છે–મનયોગ એટલે મનનો વ્યાપાર તે ચાર પ્રકારનો છે–(૧) સત્ય મનયોગ (૨) અસત્ય મનયોગ (૩) સત્યા મૃષા એટલે મિશ્ર મનયોગ, (૪) અસત્યા મૃષા એટલે વ્યવહાર મનયોગ. વચનયોગ એટલે ભાષાનો વ્યાપાર તે ચાર પ્રકારે છે–(૧) સત્ય વચનયોગ, (૨) અસત્ય વચનયોગ, (૩) સત્યા મૃષા વચનયોગ,

(૪) અસત્યા મૃષા વચનયોગ. **કાયયોગ** એટલે કાયાનો વ્યાપાર તે ૭ પ્રકારે છે-(૧) ઔદારિક કાયયોગ, (૨) ઔદારિક મિશ્રકાયયોગ, (૩) વૈક્રિયકાય યોગ, (૪) વૈક્રિયમિશ્રકાય યોગ, (૫) આહારકાય યોગ, (૬) આહારકમિશ્રકાય યોગ, (૭) કાર્મણકાયયોગ. એ પ્રમાણે બધા મલીને ઉત્તરયોગ ૧૫ કહ્યા છે.

સત્ય મનયોગ એટલે વસ્તુને વસ્તુરૂપે ચિંતવવી જેમકે જીવાદિક પદાર્થ દ્રવ્યરૂપે નિત્ય, પર્યાયરૂપે અનિત્ય. એમ અનેકાતપણે ચિંતવવું તે સત્ય મનયોગ અને તેથી વિપરીત તે **અસત્યમન યોગ.** જેમ જીવાદિક પદાર્થ એકાતપણે નિત્ય, વિશ્વવ્યાપિ ઇત્યાદિક ચિંતવવું તેનુ નામ અસત્યમન યોગ

સત્યાસત્ય મનોયોગ એટલે કાઇક સાચું, કાંઇક જુઠુ એમ મિશ્રભાવે ચિંતવવુ જેમકે આજે ગામમા દસ જનમ્યા; દસ મરણ પામ્યા એમ અનુમાને કાંઇક સાચું-જુઠુ ચિંતવવું

અસત્ય અમૃષા મનયોગ એટલે આનુ અમુક નામ છે, આ અમુક જાત છે, આ વસ્તુ લાવ, આ વસ્તુ લે ઇત્યાદિક ચિંતવવું તેથી જિનવચનની વિરાધના થતી નથી માટે જુઠુ પણ નહિ અને સાચું પણ નહિ એવુ વ્યવહારિક ચિંતવવુ

સાચા વચનને આત્માની સાથે જોડવો તે **સત્ય વચનયોગ.** અસત્ય વચનની સાથે આત્માને જોડવો તે **અસત્ય વચનયોગ.** કાઈક સત્ય અને કાઇક અસત્ય એમ મિશ્ર ભાષા બોલે તે **સત્યાસત્ય વચનયોગ** હે દેવદત્ત, પુસ્તક લાવ યજ્ઞદત્ત, અમુક ગામ ગયો, એમ બોલવુ અર્થાત્ આમંત્રણ, યાચના વિગેરે કરવુ તે **અસત્ય અમૃષા વચનયોગ** જાણવો

ઔદારિક શરીરને યોગે જે જીવનો વ્યાપાર તે **ઔદારિક કાયયોગ** અને અપર્યાપ્તાવસ્થાએ મનુષ્ય અને તિર્યંચને કાર્મણ

પાંચ એકેંદ્રિયના પાંચ દંડક

૧ શરીર

પાંચ એકેંદ્રિયમાં વાયુકાય વિના બાકીના ચાર એકેંદ્રિયમાં શરીર ત્રણ તે, ૧ ઔદારિક, ૨ તેજસ ૩ કાર્મણ.

વાયુકાયમાં શરીર ચાર, ૧ ઔદારિક ૨ વૈક્રિય, ૩ તેજસ, ૪ કાર્મણ

૨ અવગાહના દ્વાર

પૃથ્વ્યાદિ ચાર એકેંદ્રિયની અવગાહના, જઘન્ય, આંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની ઉત્કૃષ્ટ પણ આંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની

વનસ્પતિની અવગાહના, જઘન્ય આંગુલના અસંખ્યાતમાં ભાગની ઉત્કૃષ્ટ હજાર જોજન ઝાઝેરી કમળ પ્રમુખ આશ્રી જાણવી.

૩ સંઘનન દ્વાર પાંચ એકેંદ્રિયમાં સેવાર્ત સંઘનન

૪ સંસ્થાન દ્વાર પાંચ એકેંદ્રિયમાં હુંડ સંસ્થાન

૫ કષાય દ્વાર પાંચ એકેંદ્રિયમાં કષાય ચાર

૬ સંજ્ઞા દ્વાર પાંચ એકેંદ્રિયમાં સંજ્ઞા ચાર

૭ લેશ્યા દ્વાર

પૃથ્વી, પાણી, વનસ્પતિ એ ત્રણ એકેંદ્રિયના અપર્યાપ્તમાં લેશ્યા ચાર, તે ૧ કૃષ્ણ ૨ નીલ, ૩ કાપોત, ૪ તેજો, પર્યાપ્તમાં ત્રણ. તેજસ, વાયુ એ બેમાં ત્રણ લેશ્યા, ૧ કૃષ્ણ, ૨ નીલ, ૩ કાપોત

૮ ઇંદ્રિય દ્વાર

પાંચ એકેંદ્રિયમાં એક ઇંદ્રિય તે એક સ્પર્શેંદ્રિય.

૯ સમુદ્ઘાત દ્વાર

પાંચ એકેંદ્રિયમાં વાયુકાય વિના બાકીની ચાર એકેંદ્રિયમાં ત્રણ સમુદ્ઘાત તે ૧ વેદનીય, કષાય ૩ મારણાંતિક

વાયુકાયમાં ચાર સમુદ્ઘાત. ૧ વેદનીય ૨ કષાય ૩ મારણાંતિક ૪ વૈક્રિય

૧૦ સંજ્ઞી દ્વાર પાંચે એકેંદ્રિય અસંજ્ઞી.

૧૧ વેદ દ્વાર પાંચ એકેંદ્રિયમાં નપુંસક વેદ

૧૨ પર્યાપ્તિ દ્વાર પાંચ એકેંદ્રિયમાં પર્યાપ્તિ ચાર, અપર્યાપ્તિ પહેલી ચાર

૧૩ દષ્ટિ દ્વાર પાંચ એકેંદ્રિયમાં દષ્ટિ એક તે ૧ મિથ્યાત્વ દષ્ટિ.

૧૪ દર્શન દ્વાર. પાચ એકેદ્રિયમા એક અચક્ષુ દર્શન.

૧૫ જ્ઞાન દ્વાર. પાચ એકેદ્રિયમા બે અજ્ઞાન, તે ૧ મતિ અજ્ઞાન, ૨ શ્રુત અજ્ઞાન

૧૬ યોગ દ્વાર.

પાચ એકેદ્રિયમા વાયુકાય વિના બાકીની **ચાર એકેંદ્રિયમાં** યોગ ત્રણ, તે ૧ ઔદારિક શરીર કાયયોગ, ૨ ઔદારિક મિશ્ર શરીર કાયયોગ, ૩ કાર્મણ શરીર કાયયોગ **વાયુકાયમાં** યોગ પાચ ૧ ઔદારિક શરીર કાયયોગ, ૨ ઔદારિક મિશ્ર શરીર કાયયોગ, ૩ વૈક્રિય શરીર કાયયોગ, ૪ વૈક્રિય મિશ્ર શરીર કાયયોગ, ૫ કાર્મણ શરીર કાયયોગ

૧૭ ઉપયોગ દ્વાર.

પાચ એકેંદ્રિયમા ઉપયોગ ત્રણ ૧ મતિ અજ્ઞાન, ૨ શ્રુત અજ્ઞાન, ૩ અચક્ષુદર્શન.

૧૮ આહાર દ્વાર.

પાચ એકેંદ્રિયમા ત્રણ દિશિનો, ચાર દિશિનો, પાચ દિશિનો આહાર લે. ને વ્યાઘાત ન પડે તો ૭ દિશિનો આહાર લે. બે પ્રકારનો આહાર, તે ૧ ઓજસ, ૨ રોમ, તે ૧ સચિત્ત, ૨ અચિત્ત, ૩ મિશ્ર

૧૯ ઉપજવાનાં, ૨૨ ચવવાનાં દ્વાર.

પૃથ્વી, પાણી, વનસ્પતિકાય એ ત્રણ એકેંદ્રિયમાં ત્રેવીશ દંડકનો આવે, તે એક નારકી વર્જીને; જાય દશ દડકમા તે પાચ એકેદ્રિય, ત્રણ વિકલેદ્રિય, એ આઠ ને મનુષ્ય ને તિર્યંચ એ બે મળી દશ દંડકમા જાય

તેજસ્કાય ને વાયુકાય એ બે એકેંદ્રિયમા દશ દંડકનો આવે તે પાચ એકેંદ્રિય ત્રણ વિકલેંદ્રિય, એક મનુષ્ય ને એક તિર્યંચ એ દશ દડકનો આવે ને નવ દંડકમા જાય, તે પાચ એકેદ્રિય ત્રણ વિકલેદ્રિય ને તિર્યંચ પંચેદ્રિય એ નવમા જાય

૨૦ સ્થિતિ દ્વાર.

પૃથ્વીકાયની સ્થિતિ, જઘન્ય, અતર્મુહૂર્તની, ઉત્કૃષ્ટ, બાવીશ હજાર વર્ષની

અપ્કાયની સ્થિતિ, જઘન્ય, અતર્મુહૂર્તની, ઉત્કૃષ્ટ, સાત હજાર વર્ષની

તેજસ્કાયની સ્થિતિ, જઘન્ય, અતર્મુહૂર્તની, ઉત્કૃષ્ટ, ત્રણ અહોરાત્રિની

કાંઈ થતું નથી, તો આવી સ્થિતિમાં તમે શ્રીમતીજીને કહેશો કે તને ઘરની કાંઈ ચિંતા છે કે નહીં ?

ઘરની ચિંતા રાખવી જરૂરી છે ગૃહિણીને જો ઘરની કાળજી (ચિંતા) નહીં હોય તો તમારું દરેક કામ અવ્યવસ્થિત બની જશે. તમને તમારી ઓફિસની ચિંતા રહ્યા કરતી હોય છે પોણાદશ ઉપર ઘડિયાળનો કાંટો આવ્યો કે તમારા મનમાં ખળભળી મચી જાય છે. પુત્રવર્ગ દુકાનના કામમાં જો આળસ કરે અગિયાર વાગ્યે દુકાને જવાનો સમય હોય ત્યારે જમીને બે કલાકની નિંદર ખેંચે અને સાંજ ચારે ઊઠીને દુકાને જાય તો તેવા વખતે શેઠજી (શ્રીમતીજી) જ કાન ભંભેરશે કે તમને દુકાનની ચિંતા છે કે નહીં ! આ તો તમે જ વિચારો કે તમારે ચિંતા-કાળજી રાખવી છે કે નહીં !

પ્રવચનનો સમય સાડા આઠ વાગ્યાનો છે શ્રોતાઓ આવી પહોંચ્યા છે અને હું જો નવ વાગ્યા સુધી ઉપર જ બેઠો રહું તો તમે જ બોલી ઊઠશો કે મહારાજશ્રીને અમારા સમયની કિંમત જ નથી. આ મારી વાત છે તમારી નથી. તમે સાડા આઠને બદલે નવ વાગ્યે આવો તો શું ગેરવાજબ નથી ? તો મુનિજી પોતાના સમયે પાટ ઉપર આવી જતા નથી તો કહેવાય છે કે મહારાજશ્રીને ચિંતા જ નથી. અમારો સમય બગડે છે તો મારે પણ તમારી ચિંતા રાખવી રહી.

તમારો દીકરો બીમાર છે ડૉક્ટરને તમે દેખાડ્યું એણે યોગ્ય દવાઓ પણ આપી. એ ઠીક સમયસર દવા જ લેતો ન હોય ચરી પાળતો ન હોય તો તમે જ કહેશો કે તને તારા શરીરની કાંઈ કાળજી જ નથી તો બીજો એનું શું કરે ! હવે જો ડૉક્ટર જ ઠીક સમય ઉપર ઇન્જેક્શન દેવા આવતો નથી તો તમે ડૉક્ટરને કહેશો કે સાહેબ તમને મારા પુત્રની દરકાર છે કે નહીં ! અને જો ટ્યુશન-શિક્ષક સમય પર આવે નહીં અને બાળક અભ્યાસમાં નબળો હોય તો તમે એ માસ્તરને કહેશો કે તમને પૈસાથી જ મતલબ છે અમારા બાળકની કાંઈ ચિંતા જ નથી.

ડૉક્ટરે ચિંતા જ ન રાખી તો રોગીના પ્રાણ ઊડી ગયા, માસ્તરે કાળજી ન રાખી તો બાળક નાપાસ થઈ ગયો. કોઈ કલાર્ક જો સમયસર ઓફિસે પહોંચતો નથી તો તમે એને નોકરી પરથી કાઢી મૂક્યો. આરોપ મૂક્યો કે તમને તો સમયની કાંઈ પડી જ નથી.

મહારાણી વિક્ટોરીયાનો સેક્રેટરી એકવાર એના સચિવાલયમા ત્રણ મિનિટ મોડો પહોચ્યો મહારાણી બહુ વ્યગ્ર હતી સેક્રેટરી આવ્યો તો બોલી 'તમારી ઘડિયાળ જુઓ' એણે કહ્યુ 'ક્ષમા કરજો, મારુ ઘડિયાળ જરા સુસ્ત છે' વિક્ટોરીયાએ કહ્યુ 'કા તો તમે તમારુ ઘડિયાળ બદલો અથવા તો મારે મારા સેક્રેટરીને બદલવા પડશે કારણ કે તમને સમય પર આવવાની ચિંતા નથી' મત્રી જો પોતાના કામની ચિંતા ન સેવે તો સારાયે દેશની સુરક્ષા ભયમા મૂકાઈ જાય મત્રી જ શા માટે, પચોતેર રૂપિયા મેળવતો સિગ્નલમેન જો પોતાના સમયની ચિંતા ન રાખે તો કેટલુ નુકસાન થાય? બે ટ્રેનો અથડાઈ જાય, સેંકડોના પ્રાણ જાય, હજારોનુ શરીર અને સૌંદર્ય નષ્ટભ્રષ્ટ થઈ જાય

હા, તો જીવનના દરેક ક્ષેત્રમા ચિંતા સેવવી જરૂરી છે ધોબી તમારા કપડા આપી ગયો તમે એની કાળજી રાખી નહી આડા–અવળા મૂકી દીધા રાત્રે ઉંદરોને લાગ મળ્યો અને બધા કપડા રાત્રે કાતરી ખાધા એમા શ્રીમતીજીની રેશમી સાડી પણ હતી સવારે તમે જોયુ તો તમો ઉંદરો પર બળી ઊઠ્યા શ્રીમતીજી પોતાની દોઢસો રૂપિયાની રેશમી સાડીની દુર્દશા જોશે તો એમનુ મગજ પણ ગરમ થયા વિના રહેશે નહી લગભગ સારાયે ઘરનું વાતાવરણ ગરમ થઈ જશે પછી ભલેને એ ગરમ વાતાવરણમાં ચૂલો પણ ઠરી જાય એટલે કપડાની ચિંતા ન કરી, તેથી સારુયે ઘર ગરમી અનુભવી શકે છે અને ઘરનુ મોટેરુ ઘરની સુરક્ષાની ખેવના જ ન રાખે તો કહેવાશે મોટા તો થઈ ગયા પણ ઘરની ચિંતા જ નથી હા, તો તમે હવે સમજી ગયા હશો કે ચિંતા એકદમ છોડવાની વસ્તુ નથી તેમ ચિંતાને વળગી રહેવુ પણ ઠીક નથી, કામની ચિંતા તો જરૂરી છે પણ વગર કામની ચિંતા બિનજરૂરી છે, કારણ કે એ માણસનુ લોહી બાળવાનુ કામ કરે છે

ચિંતાનું બિનજરૂરી રૂપ :

કીડા બે પ્રકારના હોય છે એક તો પદાર્થને ઉપરથી કોરી ખાય છે તો બીજુ અદરથી ચિંતા એ બીજા પ્રકારનો કીડો છે ઉધઈ જો વૃક્ષને લાગી જાય છે તે વૃક્ષને તે ખાઈ જાય છે ઉપરથી તો વૃક્ષની સ્થૂળ કાયા બરાબર દેખાશે પણ અદરથી તે પોલુ બની જાય છે ચિંતા પણ એક પ્રકારની ઉધઈ છે જે છૂપી રીતે માણસની શક્તિને કોરી ખાય છે એ

કાંઈ ચણુ નથી તો આવી સ્થિતિમાં તમે શ્રીમતીજીને કહેશો કે તને ઘરની કાંઈ ચિંતા છે કે નહીં!

ઘરની ચિંતા રાખવી જરૂરી છે ગૃહિણીને જો ઘરની કાળજી (ચિંતા) નહીં હોય તો તમારું દરેક કામ અવ્યવસ્થિત બની જશે. તમને તમારી ઓફિસની ચિંતા રહ્યા કરતી હોય છે પોણાદશ ઉપર ઘડિયાળનો કાંટો આવ્યો કે તમારા મનમાં ઝડપથી ગતી થાય છે પુત્રવત્ દુકાનના કામમાં જો આળસ કરે અગિયાર વાગ્યે દુકાને જવાનો સમય હોય ત્યારે જમીને ઘેર કલાકની નિદ્રા ખેંચે અને સાડા બારે ઊઠીને દુકાને જાય તો તેવા વખતે શેઠીજી (શ્રીમતીજી) જ કાન ખખેરશે કે તમને દુકાનની ચિંતા છે કે નહીં! હા તો તમે જ વિચારો કે તમારે ચિંતા-કાળજી રાખવી છે કે નહીં!

પ્રવચનનો સમય સાડા આઠ વાગ્યાનો છે શ્રોતાઓ આવી પહોંચ્યા છે અને હું જો નવ વાગ્યા સુધી ઉપર જ બેસી રહું તો તમે જ બોલી ઊઠશો કે મહારાજશ્રીને અમારા સમયની કિંમત જ નથી. આ મારી વાત છે તમારી નથી તમે સાડા આઠને બદલે નવ વાગ્યે આવો તો શું ગેરવાજબી નથી! તો મુનિજી પોતાના સમયે પાટ ઉપર આવી જતા નથી તો કહેવાય છે કે મહારાજશ્રીને ચિંતા જ નથી અમારો સમય બગડે છે તો મારે પણ તમારી ચિંતા રાખવી રહી.

તમારો દીકરો બીમાર છે ડૉક્ટરને તમે દેખાડ્યું એણે યોગ્ય દવાઓ પણ આપી. એ ઠીક સમયસર દવા જ લેતો ન હોય પરી પાળતો ન હોય તો તમે જ કહેશો કે તને તારા શરીરની કાંઈ કાળજી જ નથી તો બીજો એનું શું કરે! હવે જો ડૉક્ટર જ ઠીક સમય ઉપર ઈન્જેક્શન દેવા આવતો નથી તો તમે ડૉક્ટરને કહેશો કે સાહેબ તમને મારા પુત્રની દરકાર છે કે નહીં! અને જો ટ્યુશન-શિક્ષક સમય પર આવે નહીં અને બાળક અભ્યાસમાં નબળો હોય તો તમે એ માસ્તરને કહેશો કે તમને પૈસાથી જ મતલબ છે અમારા બાળકની કાંઈ ચિંતા જ નથી

ડૉક્ટરે ચિંતા જ ન રાખી તો રોગીના પ્રાણ ઊડી ગયા માસ્તરે કાળજી ન રાખી તો બાળક નાપાસ થઈ ગયો. કોઈ ક્લાર્ક જો સમયસર ઓફિસે પહોંચતો નથી તો તમે એને નોકરી પરથી કાઢી મૂકશો. આરોપ મૂકશો કે તમને તો સમયની કાંઈ પડી જ નથી.

વખતે અભયકુમાર ત્યા આવી લાગ્યો નાની વયમા જ પોતાની માતા સાથે એ ત્યા આવ્યો હતો એણે ગ્રામ-પચાયતને વિચારમગ્ન જોઈને પૂછ્યુ પણ સરપચે કહ્યુ "ભાઈ, તુ તો હજુ બાળક છે હજુ તો તારે રમવાના દા'ડા છે આ બધી સમસ્યાઓ તો અમારે જ ઉકેલવી રહી" તેમ છતા અભયકુમારે આગ્રહ ચાલુ રાખ્યો આખરે સરપચે એને બધી વાત સમજાવી એણે (અભયકુમારે) કહ્યુ "બસ, આ જ સમસ્યા છે ને?" સરપચે કહ્યુ "હા આ સમસ્યાએ જ સારીયે પચાયતને હેરાન કરી મૂકી છે"

અભયકુમાર બુદ્ધિશાળી હતા કહેવાય છે કે એમની પાસે ઔત્પાતિની બુદ્ધિ હતી અને તમે પણ તમારા ચોપડાઓમા લખો જ છો ને? એ તો તમને યાદ હશે મને યાદ અપાવવાની જરૂર નહી રહે

દિવાળી નજીક છે તમે ચોપડાઓમા લખો છો ગૌતમ સ્વામીની લબ્ધિ હોજો, અભયકુમારની બુદ્ધિ હોજો, ધન્ના શાલિભદ્રની ઋદ્ધિ હોજો, અને કેવન્નાજીનુ સુખ સૌભાગ્ય હોજો" બસ, આમા બાકી જ શુ રાખ્યુ? આમા તો તમે બહુ કુશળ છો વિશ્વની પસદગી કરાયેલી વસ્તુઓ માગી લીધી. ગૌતમ સ્વામીની લબ્ધિ એટલા માટે માગી લીધી કે પાત્રમા અગૂઠો મૂકતાની સાથે જ જેમ ખીર અક્ષય બની ગઈ તેમ તમારી તિજોરીમા અગૂઠો મૂકતાની સાથે જ લક્ષ્મી પણ અક્ષય બની જાય અભયકુમારની બુદ્ધિ તમે માગી છે. કોઈ વાંધો નથી તમે બુદ્ધિશાળી બનો તમારામા જ્ઞાનનો પ્રકાશ ઝગમગે પણ એક પ્રશ્ન એ છે કે અભયકુમારની બુદ્ધિ જો મળી જાય તો એનો ઉપયોગ ફસાયેલાઓને ઉન્મુક્ત કરવામા કરશો કે મુક્તને ફસાવવામા? કારણ કે બુદ્ધિ બને કામ કરે છે એના વડે તમે કોઈની પરિસ્થિતિને સુધારી શકો છો તો કદી એના વડે જ વધુ બગાડી પણ શકો છો

શાલિભદ્રની ઋદ્ધિ તમે માગી છે એમા કાઈ જ ખોટુ નથી કે પોતાની પ્રામાણિકતા જાળવી, બીજાનુ શોષણ ન કરતા કોઈ મર્યાદામા કઈક સપત્તિ મેળવે પણ શાલિભદ્રની ઋદ્ધિ તમારે ઘેર આવી ગઈ તમારુ ઘર લક્ષ્મીના ઝકારોથી રણકી ઊઠે તો એનો ઉપયોગ સમાજના આર્થિક રીતે પછાત એવી દુર્બળ વ્યક્તિઓના હિતાર્થે કરશો કે પોતાના અહકારને પોષવામા કરશો? સપત્તિ મેળવી તમારી દૃષ્ટિ સમાજવિકાસ તરફ જશે અથવા તો સ્વ-વિલાસ તરફ? એનો ન્યાય તો તમારે જ કરવો પડશે

હા, તો અભયકુમાર પાસે ઔત્પાતિ બુદ્ધિ હતી એમની બુદ્ધિએ

શારીરિક જ નહીં પરંતુ માનસિક શક્તિને પણ રૂંધે છે. તમે ચાહે તેટલું ટૉનિક પદાર્થ લ્યો, ચાહે તેટલા પૌષ્ટિક પદાર્થ ખાઓ, પણ સારી શક્તિને ચિંતા કોરી ખાશે. તમે જમવા બેઠા. તમારી સામે મિઠાઈઓનો થાળ આવ્યો. તમે હજુ એક ગ્રાસ પણ લીધો નથી કે પાછળથી ભિખારી ઝપટ મારી બધી મિઠાઈ સાફ કરી ગઈ. આવા અવસરે તમે હેરાન થઈ જશો. તમે નથી ઈચ્છતા કે તમારું જમણ એક ભિખારી આરોગી જાય. હા, તો તે ભિખારી છે ચિંતા, જે તમારામાંના બધા જ વિટામિનોને ખાઈ જાય છે. ખાઓ છો તમે પણ ખાધેલું જાય છે એના પેટમાં.

એક વખતની વાત છે. સમ્રાટ શ્રેણિકે એક બકરું નંદીગ્રામ મોકલ્યું. એની જોડે એક સંદેશો પણ હતો. આ સમ્રાટનું પાળેલું બકરું છે. એને હરરોજ લીલું ઘાસ ખવડાવવામાં આવે અને સારી વ્યવસ્થા કરાય. પરંતુ એની સાથે એક બીજી પણ આજ્ઞા છે, એનું વજન વધવું જોઈએ નહીં. નંદીગ્રામની ગ્રામ પંચાયત ભેગી થઈ. ગ્રામ પંચાયત એ તો ભારતની જૂની પરંપરા છે. આ ઘણી સુંદર પરંપરા કહેવાય. ગામના નાના મોટા બધા પ્રશ્નો ગ્રામપંચાયત દ્વારા જ ઉકેલવામાં આવે છે. જ્યારથી ગ્રામપંચાયતના અધિકાર અને વિશ્વાસ ઓછા થયા ત્યારથી ગામડાના કજિયા શહેરોની કોર્ટોમાં જવા લાગ્યા છે. ત્યાં શક્તિનો, સમય અને ધનનો પણ દુરુપયોગ થાય છે. વકીલોનું ચાલવા લાગે છે. બિચારા ભોળા ખેડૂત વકીલની મીઠી વાતોમાં ફસાઈ પોતાની શ્રમોપાર્જિત કમાણી નકામી વેડફી નાખે છે.

જૈન દર્શન કહે છે, પહેલાં તો કષાયની પ્રવૃત્તિથી દૂર રહો. શ્રમણ ભગવાન મહાવીર ફરમાવે છે "**संकिलेसकरं ठाणं दूरओ परिवज्जए**" કષાયના વાતાવરણથી બચો. કષાય પ્રવૃત્તિ થઈ ગઈ હોય તો એ આગને તરત ઠારી નાખો. ગામના કોઈ પંચની સામે તમારી સમસ્યા રજૂ કરી દો. તે બુદ્ધિમત્તાપૂર્વક ન્યાયનું રક્ષણ કરતાં જે ફેંસલો આપે એનો પ્રેમ સાથે સ્વીકાર કરી લો. જેથી સમય અને સંપત્તિ બન્નેનો બચાવ થશે.

પેલા નંદીગ્રામમાં ગ્રામ-પંચાયત બેઠી છે. વિકટ સમસ્યા તેની સામે આવી હતી. બકરાને ખવડાવવા-પીવડાવવાની જવાબદારી તો સૌ કોઈ લેવા તૈયાર હતું પરંતુ ખવડાવ્યા પછી વજન વધે જ નહીં એની જવાબદારી કોણ લે ? આ સમસ્યાનો ઉકેલ જો આવશે નહીં તો સમ્રાટ શ્રેણિકના કોપના ભોગ બનવું પડશે. સમસ્ત પંચાયત વિચારમાં ડૂબેલી હતી. તે જ

વખતે અભયકુમાર ત્યા આવી લાગ્યો નાની વયમા જ પોતાની માતા સાથે - એ ત્યા આવ્યો હતો એણે ગ્રામ-પંચાયતને વિચારમગ્ન જોઈને પૂછ્યુ. પણ સરપંચે કહ્યુ "ભાઈ, તુ તો હજુ બાળક છે હજુ તો તારે રમવાના - દા'ડા છે આ બધી સમસ્યાઓ તો અમારે જ ઉકેલવી રહી" તેમ છતા અભયકુમારે આગ્રહ ચાલુ રાખ્યો આખરે સરપંચે એને બધી વાત સમજાવી એણે (અભયકુમારે) કહ્યુ "બસ, આ જ સમસ્યા છે ને?" સરપંચે કહ્યુ "હા આ સમસ્યાએ જ સારીયે પંચાયતને હેરાન કરી મૂકી છે"

અભયકુમાર બુદ્ધિશાળી હતા કહેવાય છે કે એમની પાસે ઔત્પાતિની બુદ્ધિ હતી અને તમે પણ તમારા ચોપડાઓમા લખો જ છો ને? એ તો તમને યાદ હશે મને યાદ અપાવવાની જરૂર નહી રહે

દિવાળી નજીક છે તમે ચોપડાઓમા લખો છો ગૌતમ સ્વામીની લબ્ધિ હોજો, અભયકુમારની બુદ્ધિ હોજો, ધન્ના શાલિભદ્રની ઋદ્ધિ હોજો, અને કેવન્નાજીનુ સુખ સૌભાગ્ય હોજો" બસ, આમા બાકી જ શુ રાખ્યુ? આમા તો તમે બહુ કુશળ છો વિશ્વની પસંદગી કરાયેલી વસ્તુઓ માગી લીધી. ગૌતમ સ્વામીની લબ્ધિ એટલા માટે માગી લીધી કે પાત્રમા અગૂઠો મૂકતાની સાથે જ જેમ ખીર અક્ષય બની ગઈ તેમ તમારી તિજોરીમા અગૂઠો મૂકતાની સાથે જ લક્ષ્મી પણ અક્ષય બની જાય અભયકુમારની બુદ્ધિ તમે માગી છે. - કોઈ વાંધો નથી તમે બુદ્ધિશાળી બનો તમારામા જ્ઞાનનો પ્રકાશ ઝગમગે પણ એક પ્રશ્ન એ છે કે અભયકુમારની બુદ્ધિ જો મળી જાય તો એનો ઉપયોગ ફસાયેલાઓને ઉન્મુક્ત કરવામા કરશો કે મુક્તને ફસાવવામા? કારણ કે બુદ્ધિ બને કામ કરે છે એના વડે તમે કોઈની પરિસ્થિતિને સુધારી શકો છો તો કદી એના વડે જ વધુ બગાડી પણ શકો છો

શાલિભદ્રની ઋદ્ધિ તમે માગી છે એમા કાઈ જ ખોટુ નથી કે પોતાની પ્રામાણિકતા જાળવી, બીજાનુ શોષણ ન કરતા કોઈ મર્યાદામા કઈક સપત્તિ મેળવે પણ શાલિભદ્રની ઋદ્ધિ તમારે ઘેર આવી ગઈ તમારુ ઘર લક્ષ્મીના ઝકારાથી રણકી ઊઠે તો એનો ઉપયોગ સમાજના આર્થિક રીતે પછાત એવી દુર્બળ વ્યક્તિઓના હિતાર્થે કરશો કે પોતાના અહકારને પોષવામા કરશો? સપત્તિ મેળવી તમારી દષ્ટિ સમાજવિકાસ તરફ જશે અથવા તો સ્વ-વિલાસ તરફ? એનો ન્યાય તો તમારે જ કરવો પડશે

હા, તો અભયકુમાર પાસે ઔત્પાતિ બુદ્ધિ હતી એમની બુદ્ધિએ

પંચાયતની સમસ્યાનો ઉકેલ શોધી આપ્યો. પંચાયતને એમણે કહ્યું : સમ્રાટ તરફથી આવેલા સંદેશવાહકને સર્વ વિદાય કરો. એને કહેજો કે સમ્રાટની આજ્ઞાનું યથાવત્ પાલન થશે. આવતા ૭ મહિનામાં સ્વયં સમ્રાટ આવીને જોઈ શકે છે. બધા ચકિત થઈ ગયા. કુમાર આ શું કરી રહ્યા છે? એમણે મોટું પાંજરું મંગાવ્યું જેમાં બે ખંડ કર્યા. પાંજરામાં એક બાજુ બકરાને નાખી દીધો અને બીજામાં એક સિંહને પૂર્યો.

બકરાને ખૂબ ખવડાવવામાં આવતું. લીલું ઘાસ પુષ્કળ ભરપૂર હોવા છતાં પણ સામે સિંહને જોતાં જ જાણે એને મોત જ દેખાતું. એ ખાતો પણ એનું લોહી જ બનતું નહીં. સિંહથી લાગતા ભયની ચિંતા એનું લોહી જ બાળી નાખતી. ૭ મહિના બાદ સમ્રાટ શ્રેણિકનો અનુચર પાછો આવ્યો. તોળીને જોયું તો બકરાનું તેટલું વજન હતું કે જેટલું ૭ મહિના પહેલાં. બકરાનું લોહી પેલી ચિંતા ખાઈ જતી. તેવી જ રીતે તમારાં બધાં મિત્રોને પણ ચિંતા ખાઈ જાય છે. માટે તમે એનાથી સાવધાન રહેજો.

સૂતી વખતે ચિંતા રાખવી સારી નથી. કોટની જેમ ચિંતાને પણ ખીંટીએ ટાંગીને પથારીમાં જજો, નહીંતર ચિંતાનો ભાર તમારી પીઠ ઉપર પથ્થર-સમ ભાર બની જશે, જે એક પળ માટે પણ તમને જંપવા નહીં દે.

લહેરાતા ખેતરમાં જેમ ઓળા પડે છે ત્યારે આખો પાક કરમાઈ જાય છે. ખેતરની હસતી હરિયાળી સમાપ્ત થઈ જાય છે. ખેડૂતોનાં હસતાં મોઢાં પણ કરમાઈ જાય છે. બસ તેવી જ રીતે ચિંતાના ઓળા પ્રસન્નતાને હરી લે છે. એ ધૂપ ઓળા છે. ચિંતાના ઓળામાં વજન તો કંઈ જ નથી, પરંતુ પેલા બીજા ઓળા કરતાં આનામાં પ્રખર સંહારક શક્તિ છે. પેલા ઓળાથી તો ફક્ત એક જ વર્ષ બગડે છે પણ ચિંતાના ઓળા જેના જીવન ઉપર પડી જાય છે એનું સ્મિત સદાને માટે સમાપ્ત થઈ જાય છે. સ્મિત જ નહીં, હજારો બનતી જિંદગીઓ પણ બગડી જાય છે. એ જુવાનીને ઘડપણમાં ફેરવી નાખે છે.

ચિંતા અને ચિતા — શબ્દકોશના આ બે શબ્દોમાં સામ્ય છે. ચિંતા ઉપર મીંડું લગાડાય છે અને ચિતા ઉપર નહીં. કારણ કે ચિતા તો પોતાના સ્થાને રહી બળવાની સહાયતા વડે મડદાને બાળે છે. પણ આ ચિંતાની શક્તિ સવિશેષ છે. એના ઉપર સ્થાનનો પ્રતિબંધ નથી. જીવતાઓની

એને જરૂર નથી અને એ મડદાને નહી પણ જીવતાને જ બાળે છે. એની આ શક્તિને કારણે જ એના માથે તિલક બિંદુ લગાડાય છે

એક વિચારકના શબ્દોમા કહુ તો ચિંતા ફરતી ખુરશી છે, જે તમને ઉપર–નીચે ફેરવશે પણ ક્યાય પહોચાડશે નહી એનુ કામ ફેરવવાનુ છે, કોઈ લક્ષ્ય તરફ પહોચાડવાનુ નહી એટલા માટે જ એ વિપત્તિઓનુ વ્યાજ છે મૂળ અદા કરતી વખતે તો તે પોતે જ અદા થઈ જાય છે, અથવા તો માણસને જ સમાપ્ત કરી દે છે

ભારતીય વિચારકોએ તો ચિંતાને અમર વેલ કહી છે કહેવાય છે કે જે વૃક્ષ ઉપર અમર વેલ ચઢે છે, એનુ અસ્તિત્વ સમાપ્ત થઈ જાય છે. એ વૃક્ષનો બધો જ રસ ચૂસી લે છે તેવી જ રીતે જે માણસના મન ઉપર ચિંતાની અમર વેલ છવાઈ જાય છે એનુ જીવન–માધુર્ય સુકાઈ જાય છે. કામ કરવાથી શરીર થાકે છે આ સિદ્ધાન્ત ખોટો છે શ્રમ તો શરીરને સ્વસ્થ રાખે છે શરીર કામથી નહી પણ કામના ભારથી થાકે છે, કામથી તો એ હલકુ રહે છે પરંતુ કામનો ભાર જ્યારે મન ઉપર લાગે છે તે જ વસ્તુ શરીરને થકવી નાખે છે મશીનને ચલાવવાથી જેમ મશીન ખરાબ થતુ નથી પણ સ્ક્રૂ અટકી જવાથી જ મશીન કામ દેતુ બંધ થઈ જાય છે તેવી રીતે મનમા જ્યારે ચિંતાનો સ્ક્રૂ અટકી જાય છે, ત્યારે જ એ માણસનુ મશીન બગડે છે

કેટલાક માણસોને એવી આદત હોય છે કે તેઓ નકામી ચિંતાઓનો પોટલો બાંધી ફર્યાં કરે છે એક ભાઈ જરા લોભી હતા એક પૈસો ખર્ચ કરતા દસ વાર વિચારતા

ખુશનસીબી કહો કે એમના ઘેર પુત્રજન્મ થયો, પરંતુ શેઠે પુત્ર જન્મને ખુશનસીબી માની નહી એમના મન ઉપર ચિંતાનો ભાર વધ્યો. ચિંતાએ એમના મો પરની લાલાશ ભૂસી નાખી, પ્રતિદિન ચિંતામા જ ચકરાવા લાગ્યા એમનો ફીકો પડતો ચહેરો જોઈ શ્રીમતીજીએ પૂછ્યુ; "તમારા મો પરની રોનક ક્યા ચાલી ગઈ? તમે તો રોજ રોજ સુકાતા જ જાઓ છો!"

એમણે કહ્યુ "મારુ દુઃખ મારુ હૃદય જ જાણે છે તમને સ્ત્રીઓને એનો શો અનુભવ? આ જુઓ, પુત્ર જન્મ્યો છે, કાલે એ મોટો થશે, એના સારુ કપડા જોઈશે કદી એ બીસ્કીટ માગશે તો કદી ચોકલેટ. એ એને દેવુ પડશે કદી રમકડા પણ લાવી આપવા પડશે થોડા દિવસો વિતશે

કે પછી એને ભણાવવાનો ખર્ચ કરવો પડશે. ફી અને પુસ્તકોનો ભાર પણ મારા પર જ આવશે. ભણતર પૂરું થતાં એના લગ્નનો ખર્ચો તિજોરીમાંથી કરવો પડશે. તમે તો ચાર રોટલા પછી આળસુ થઈ જાઓ છો પણ બધી વ્યવસ્થાની જવાબદારી મારા પર જ રહેશે. આ હું તમને કેમ સમજાવું!" શેઠના મનનું દર્દ શેઠાણી સમજી ગયાં. એણે કળી લીધું કે નકામી ચિંતાઓએ આમને ઘેરી લીધા છે. આની દવા પણ શું હોઈ શકે! આખરે એણે એક ઉપાય શોધી કાઢ્યો. સાંજે રસોઈ બનાવી નહીં. શેઠ ૭ વાગે ઘેર આવ્યા અને જોયું તો ચૂલો ઠંડો પડ્યો છે. ઘરમાં જઈ શ્રીમતીજીને પૂછ્યું 'આજે ચૂલાએ એકાદશી કેમ પાળી છે! પોતાના અવાજને જરા ભારે કરતાં એણે કહ્યું તમે મારા મનની ચિંતા શું જાણો! રોજ તો ખાધા ને દુકાને ભાગ્યા. શેઠ તાડૂક્યા. તો શું ખાધા વગર જ દુકાને જાઉં! જો આવી જ ઇચ્છા હોય તો પણ ઠીક છે।

શ્રીમતીજીએ કહ્યું હું એમ નથી કહેતી. વાત એ છે કે આજે બપોરે જ્યોતિષી આવ્યા હતા. મારી હસ્તરેખા જોઈને કહ્યું કે તમારી ઉંમર પૂરા સાઠ વર્ષની છે

શેઠજી બોલ્યા. તો એમાં ખોટું શું છે! શું તારી સાઠથી વધુ જીવવાની ઇચ્છા છે!" શ્રીમતીજીએ કહ્યું ના, તમે સમજ્યા નહીં હજુ મારી ઉંમર ત્રીસ વર્ષની છે ત્રણ શેર ઘઉં મારે રોજ દળવા પડે છે આઠ વાસણ રોજ સાફ કરવા પડે છે તો મહિનાના કેટલા થશે અને ત્રીસ વર્ષમાં કેટલાં વાસણો મારે સાફ કરવાં પડશે। સાત બેડાં પાણી ભરવું પડે છે તો ત્રીસ વર્ષમાં કેટલાં બેડાં પાણી ખેંચવું પડશે। બસ, હું તો આ જ ચિંતામાં મરી રહી છું

ચાહના અને ચિંતા

ખરે તો ચિંતા એ જીવનરસનો કીડો છે જે અંદરથી પોલું બનાવે છે માટે ચિંતાથી દૂર રહો. પરંતુ જ્યાં સુધી ચાહના ટળતી નથી ચિંતા પણ નથી ટળી. મનેતુ જોયું છે મનની એક ચાહના હજારો ચિંતાઓ લઈને આવે છે ચાહનાની જન્મભૂમિ છે મન પણ એ પડે છે ચિંતાના ખોળે. મહાભારતના પાનાં ઉથલાવો કેટલાં માનવીઓના લોહીની સલિલ નદીઓ કેમ વહી! શા માટે હજારો સ્ત્રીઓનાં સૌભાગ્ય ભૂંસાયાં! શા માટે હજારો પુત્રો પિતાવિહીન બન્યા। એ મહાયુદ્ધની જ્વાળામાં એક ચિનગારી કામ કરી રહી હતી. તે છે એક વ્યક્તિના મનની ચાહના-વાંછના. કૌરવોની

ઇચ્છા—વાછનાએ એક કરોડ એસી લાખ માણુમોના લોહીની નદી વહાવી દીધી

દુર્યોધનની મનેચ્છાએ સમસ્ત કૌરવવ શને તારાજ કર્યો એ દુર્યોધનને એમ પૂછાય કે પાડવોની ભૂમિ શા માટે હરી લીધી ? શુ એની પાસે ખાવા ધાન નહોતુ ? અથવા વસ્ત્રની સમસ્યા હતી કે મકાનોની કમી હતી એની પાસે વિશાળ સામ્રાજ્ય હતુ ખાવાપીવાની એને શી ઉણપ હોઈ શકે. મેવાના દેશમા તો જન્મ્યો હતો તો શુ વસ્ત્રોની એને કમી હતી ? હુ માનુ છુ, પેટીઓ ને પેટીઓ વસ્ત્રોથી ભરી પડી હશે રહેવા માટે એક નહી પણ અનેક ગગન-સ્પર્શી વિશાળ-ભવનોની હારમાળા ઊભી હશે, તેમ છતાય એની વાછના અસીમ હતી એના ઉપર એનો એક ન્હોતો એણે વિશાળ પૃથ્વી ઉપર રાજ્ય કર્યુ હતુ પણ પોતા પર તે રાજ કરી શક્યો નહી એટલે જ તો એણે હજારો વીરોને મા'ત કર્યા પણ પોતાની ચાહનાને મા'ત કરી શક્યો નહી અને તેથી કરીને એણે હજારો વિપત્તિઓને વ્હોરી લીધી

પેલા પદ્મોગરને પૂછો કે એની સત્તા શા માટે સમાપ્ત થઈ ? પાડવોની સામે શા માટે નારીનુ રૂપ લેવુ પડ્યુ ? એનો પણ જવાબ હશે, એના મનની મહેચ્છા એની મહેચ્છાની પૂર્તિ કરવા માટે જ તો એ સતી સાધ્વી દ્રૌપદીનુ અપહરણ કરી ભારતથી ધાત્રી ખડ લઈ ગયો પણ પરિણામ એ આવ્યુ કે એના હાથમાથી એનુ સારુ યે રાજ્ય છીનવાઈ ગયુ અને નારીના વસ્ત્રોમા પોતાના પ્રાણ બચાવવા પડ્યા

કીચકને પૂછો, ભીમની ગદાએ એના પર શા સારુ વાર કર્યો ? દ્રૌપદીના સતીત્વ ઉપર પ્રહાર કરવાની એની ઇચ્છાએ જ એના પ્રાણ લીધા. સ્થૂળ રૂપે જોવામા આવે તો ભીમે કીચકને માર્યો છે પણ જૈન દર્શનને પૂછો તો તે શુ કહેશે ? શુ એ પણ એમ કહેશે કે ભીમે એને માર્યો છે ? તો પછી કર્મવાદનો પાયો જ હલબલી ઉઠશે સુખ અને દુ ખ અગે જૈન દર્શનનો એક જ સ્વર રહ્યો છે અઢી હજાર વર્ષ પહેલાનો એ સ્વર છે, જે આજે પણ છે

"अप्पा कत्ता विकत्ताय, सुहाणय दुहाणय।"

પોતાના સુખ અને દુ ખ માટે આત્મા પોતે જ જવાબદાર છે બીજો એને સુખની છાયામા લઈ જઈ શકતો નથી તેમ દુ ખના તાપમા એને ઊભો કરી શકતો નથી હા, તો કીચકનુ મૃત્યુ ભીમના હાથે થયુ છે એ

કે પછી એને ભણાવવાનો પ્રબંધ કરવો પડશે. ફી અને પુસ્તકોનો ભાર પણ મારા પર જ આવશે. ભણતર પૂરું થતાં એના લગ્નનો ખર્ચો તિજોરીમાંથી કરવો પડશે. તમે તો ચાર પૈસા ભરી અળગા થઈ જાઓ છો, પણ બધી વ્યવસ્થાની જવાબદારી મારા પર જ રહેશે. આ હું મને કોણ સમજશે!"

શેઠના મનનું દર્દ શેઠાણી સમજી ગયાં. એણે કહ્યું કે નકામી ચિંતાઓએ આપને ઘેરી લીધા છે એની દવા પણ શું કોઈ છે! આખરે એણે એક ઉપાય શોધી કાઢ્યો. સાંજે રસોઈ બનાવી નહીં. શેઠ છ વાગે ઘેર આવ્યા અને જોયું તો ચૂલો ઠંડો પડ્યો છે. ઘરમાં જઈ શ્રીમતીજીને પૂછ્યું, "આજે ચૂલાએ એકાદશી કેમ પાળી છે?" પોતાના સ્વાભાવિક જરા ભારે કરતાં એણે કહ્યું, "તમે મારા મનની ચિંતા શું જાણો! રોટલો આપીને દુકાને આવ્યા. શેઠ તાડૂક્યા, "તો શું ખાધા વગર જ દુકાને જાઉં! જો આવી જ ઇચ્છા હોય તો પણ ઠીક છે!"

શ્રીમતીજીએ કહ્યું, "હું એમ નથી કહેતી. વાત એ છે કે આજે જ્યારે જ્યોતિષી આવ્યા હતા. મારી હસ્તરેખા જોઈને કહ્યું કે તમારી ઉંમર પૂરા સાઠ વર્ષની છે."

શેઠજી બોલ્યા, "તો એમાં ખોટું શું છે? શું તારી સાઠથી વધુ જીવવાની ઇચ્છા છે?" શ્રીમતીજીએ કહ્યું, "ના, તમે સમજ્યા નહીં. હજુ મારી ઉંમર ત્રીસ વર્ષની છે. ગણું છું પણ મારે રોજ રાંધવા પડે છે. અગર વાસણ રોજ સાફ કરવા પડે છે તો મહિનાના કેટલા થશે અને ત્રીસ વર્ષમાં કેટલાં વાસણો મારે સાફ કરવાં પડશે! સ્નાન માટે પાણી ભરવું પડે છે તો ત્રીસ વર્ષમાં કેટલાં બેડાં પાણી ખેંચવું પડશે! બસ હું તો આ જ ચિંતામાં મરી રહી છું."

કલ્પના અને ચિંતા

હા, તો ચિંતા એ જીવનશક્તિનો કીડો છે જે અંદરથી પોલું બનાવે છે માટે ચિંતાથી દૂર રહો. પરંતુ જ્યાં સુધી કલ્પના ટળતી નથી ચિંતા પણ નથી ટળે. મનનું જોર છે. મનની એક ચાલના હજારો ચિંતાઓ સર્જન આપે છે. કલ્પનાની જન્મભૂમિ છે મન. પણ એ પછી છે ચિંતાના ખેલ. મહાભારતના પાનાં ઉથલાવો. હજારો માનવીઓના મોતની સાબિતી નહીં કેમ થઈ? શા માટે હજારો સ્ત્રીઓનાં સૌભાગ્ય ભૂંસાયાં? શા માટે હજારો પુત્રો પિતૃવિહીન બન્યા? એ અર્જુનની ભાષામાં એક ભિખારી કામ કરી ગયા હતા. તે છે એક વ્યક્તિના મનની કલ્પના-જાળ. દ્રૌપદીની

ઈચ્છા-વાછનાઓ એક કરોડ એંસી લાખ માણસોના લોહીની નદી વહાવી દીધી

દુર્યોધનની મનેચ્છાએ સમસ્ત કૌરવવંશને તારાજ કર્યો એ દુર્યોધનને એમ પૂછાય કે પાડવોની ભૂમિ શા માટે હરી લીધી ? શુ એની પાસે ખાવા ધાન નહોતુ ? અથવા વસ્ત્રની સમસ્યા હતી કે મકાનોની કમી હતી એની પાસે વિશાળ સામ્રાજ્ય હતુ ખાવાપીવાની એને શી ઉણપ હોઈ શકે-મેવાના દેશમા તો જન્મ્યો હતો તો શુ વસ્ત્રોની એને કમી હતી ? હુ માનુ છુ, પેટીઓ ને પેટીઓ વસ્ત્રોથી ભરી પડી હશે રહેવા માટે એક નહી પણ અનેક ગગન-સ્પર્શી વિશાળ-ભવનોની હારમાળા ઊભી હશે, તેમ છતાય એની વાછના અસીમ હતી એના ઉપર એનો બ્રેક ન્હોતો એણે વિશાળ પૃથ્વી ઉપર રાજ્ય કર્યુ હતુ. પણ પોતા પર તે રાજ કરી શક્યો નહી એટલે જ તો એણે હજારો વીરોને મા'ત કર્યા પણ પોતાની આશાને મા'ત કરી શક્યો નહી અને તેથી કરીને એણે હજારો વિપત્તિઓને વ્હોરી લીધી

પેલા પદ્મોગરને પૂછો કે એની સત્તા શા માટે સમાપ્ત થઈ ? પાડવોની સામે શા માટે નારીનુ રૂપ લેવુ પડ્યુ ? એનો પણ જવાબ હશે, એના મનની મહેચ્છા એની મહેચ્છાની પૂર્તિ કરવા માટે જ તો એ સતી સાધ્વી દ્રૌપદીનુ અપહરણ કરી ભારતથી ધાત્રી ખડ લઈ ગયો પણ પરિણામ એ આવ્યુ કે એના હાથમાથી એનુ સારુ યે રાજ્ય છીનવાઈ ગયુ અને નારીના વસ્ત્રોમા પોતાના પ્રાણ બચાવવા પડ્યા

કીચકને પૂછો, ભીમની ગદાએ એના પર શા સારુ વાર કર્યો ? દ્રૌપદીના સતીત્વ ઉપર પ્રહાર કરવાની એની ઈચ્છાએ જ એના પ્રાણ લીધા. સ્થૂળ રૂપે જોવામા આવે તો ભીમે કીચકને માર્યો છે પણ જૈન દર્શનને પૂછો તો તે શુ કહેશે ? શુ એ પણ એમ કહેશે કે ભીમે એને માર્યો છે? તો પછી કર્મવાદનો પાયો જ હલબલી ઉઠશે સુખ અને દુખ અગે જૈન દર્શનનો એક જ સ્વર રહ્યો છે અઢી હજાર વર્ષ પહેલાનો એ સ્વર છે, જે આજે પણ છે

"अप्पा कत्ता विकत्ताय, सुहाणय दुहाणय।"

પોતાના સુખ અને દુખ માટે આત્મા પોતે જ જવાબદાર છે બીજો એને સુખની છાયામા લઈ જઈ શકતો નથી તેમ દુખના તાપમા એને ઊભો કરી શકતો નથી હા, તો કીચકનુ મૃત્યુ ભીમના હાથે થયુ છે એ

વ્યવહાર દૃષ્ટિની ભાષા છે. નિશ્ચય દૃષ્ટિએ તો કીચકે જ પોતાને માર્યો છે. કીચકની વાંછનાએ જ એના મોતને નિમંત્રણ આપ્યું હતું. નહીં તર એક ભીમ જ શું—હજાર ભીમો પણ એને મારવામાં સમર્થ નહોતા. હા તો નાની ઇચ્છા એની ચાહના એના હૃદયમાં પેદા થઈ. એની સાથે તે જ ક્ષણે ચિંતા પણ પેદા થઈ ગઈ.

જ્યારે હૃદયમાં કોઈ વસ્તુ માટે ચાહના પેદા થાય છે તો એની પ્રાપ્તિ સારુ ચિંતા પણ આવે છે. કલ્પના કરો કે એક ઘડિયાળ લેવા માટે તમને ઇચ્છા થઈ તો એની સાથે જ એ માટે પૈસા જુટાવવાની ચિંતા પણ થઈ જ. પૈસાના અભાવે તમારી ચાહના પૂરી નહીં થઈ શકે. હવે તમે પૈસા જુટાવવાની ચિંતામાં પડ્યા. પૈસા જુટાવવાની મુશ્કેલીઓ તો મારા કરતાં તમે અનુભવીઓ વધુ જાણો છો. બ નરના ભાવોની ઉથલ-પાથલની સાથે તમારા મનમાં પણ ઉથલ-પાથલ મચી જાય છે. કેટલાકને ઠીક રીતે ઊંઘ પણ આવતી નથી. સ્વપ્નોમાં પણ બ નરના હાલ-હવાલ ચાલતા હોય છે.

દિવસ રાતની દોડ-ધામ પછી થોડાક પૈસા કમાયા. એમાંય બાળ-બચ્ચાંની સાર-સંભાળના ખર્ચમાં કરકસર કરી ઘડિયાળ ખરીદી. મનની મુરાદ બર આવી. ઘડિયાળને હાથમાં બાંધેલી જોઈ તમારી હૃદય-કળી ખીલી ઊઠી. પરંતુ એની સાથે એક વધુ ચિંતા આવી. તે એ કે કોઈ એને ચોરી ન જાય. પહેલાં ઘડિયાળ લેવાની ચિંતા હતી અને હવે એના સંરક્ષણની ચિંતા છે. ઘેર આવ્યા. કાંડે ઘડિયાળ બાંધી છે. નાના બાળકે એ જોઈ તો લેવા માટે રડવા લાગ્યો. હવે આ નવી આફત આવી. બન્ને રીતે મુશ્કેલી છે. નથી દેતા તો બાળક ચારોળ કરે છે. આખરે તમારું હૃદય પીગળે છે. વાત્સલ્ય ઊભરાય છે અને બાળ-રુદન વિજય પામે છે. ઘડિયાળ બાળકને અપાય છે. એ જોઈએ એનાથી રમવા લાગે છે.

આ તરફ તમે શ્રીમતીજીને ઘડિયાળનો ઇતિહાસ સંભળાવવા બેઠા. પેલી બાજુ બાળકે ઘડિયાળને રમકડું સમજી એની મજબૂતીની પરીક્ષા માટે જમીન ઉપર પછાડ્યું. કાચ ફૂટવાના અવાજથી તમે ચોંક્યા. આજે તો ઘડિયાળ લીધું અને આજે જ એની આવી દુર્દશા જોઈ તમે ચીડાયા અને એ ચીડ બાળકના ગાલ ઉપર ઊતરી. એ તો રાડો પાડીને રડવા લાગ્યો. આખરે શ્રીમતીજી વચ્ચે પડ્યા અને એને બચાવ્યો. તમે ઘડિયાળ લઈને રીપેર કરનારને આપી આવ્યા. બે દિવસમાં એ તૈયાર થઈને પાછી આવી.

રૂપિયા દસ થયા પણ તમે પ્રસન્નતા અનુભવી હજુ એક અઠવાડિયું પણ વીત્યુ નહી હોય તમે બાથરૂમમા ગયા ઘડિયાળ ટેબલ ઉપર મૂકી જેવા તમે અંદર ગયા કે આ બાજુ તમારા નોકરે તક જોઈ ઘડિયાળ પર હાથ માર્યો. બહાર નીકળ્યા અને જોયુ તો ઘડિયાળ ગૂમ હતો, ચિંતા પાછી ઘર કરી ગઈ

હવે તમે જ નિર્ણય કરો, આ ઘડિયાળનો ઈતિહાસ છે કે ચાહનાનો? હુ તો કહીશ આ ચિંતાની ઈતિહાસ છે, ચિંતા તો વાછના-ચાહનાની સાથે છાયાની જેમ વળગેલી છે

૧ ગ્રન્થો વિનાનુ ઘર એ આત્મા વિનાના શરીર જેવું છે

૨ જ્ઞાનરાશિના સચિત ભોધનું નામ સાહિત્ય છે

૩ વિચારોના યુદ્ધમા પુસ્તક એક અસ્ત્ર સમાન છે

૪ કપડા ભલે જૂના પહેરો, પરન્તુ પુસ્તકો નવા નવા ખરીદો

"આસ્ટીન ફીલીપ્સ"

૫ મને કોઈ મોટો રાજા થવાનુ વચન આપે પરન્તુ સાથે સાથે એ શરત રાખે, કે પુસ્તકો વાચવા છોડી દેવા તો હુ રાજ્યને તિલાંજલિ આપીને એવો ગરીબ બનવાનુ પસંદ કરીશ, કે જેની પાસે પુસ્તકોનો ભડાર હોય

"લોર્ડ મેકાલે"

૭ માનવ અને એનું હૃદય

પ્રિય સજ્જનો,

પશુની પરીક્ષા બહારથી થાય છે જ્યારે માનવીની અંતરથી. તમારે એક ગાય ખરીદવી હોય છે ત્યારે તમે એનો વર્ણ જોશો, શીંગડાં જોશો, દૂધ જોશો અને પછી જ ખરીદશો. ઘોડો ખરીદવો હોય છે ત્યારે એની તીવ્ર કે મંદ ગતિને જોશો પરંતુ કોઈ વ્યક્તિને તમારે નોકરીમાં રાખવી હશે તો તે યુવાન છે કે નહિ તે જોશો. સૌન્દર્ય એના મુખ પર ક્રીડા કરી રહ્યું હશે તો પણ જો એ હાથચાલાકી કરનારો ને અપ્રામાણિક હશે તો તમે એને કદી નોકર તરીકે નહિ રાખો. કારણ કે માનવી શરીરસૌન્દર્ય વડે નહિ અપિતુ હૃદય-સૌન્દર્ય વડે પરખાય છે.

ધર્મની ભૂમિકા હૃદય છે. ધર્મનું બી એ જ ભૂમિમાં પલ્લવિત થાય છે. ક્રિયા-સમાનતા હોવા છતાં પણ જો ભાવના ત્યાં જુદી જુદી દિશાએ કાર્ય કરી રહી હશે તો એનું પ્રતિફળ પણ જુદું જ હશે. ડૉક્ટર ઓપરેશન કરે છે ત્યારે શસ્ત્ર વડે શરીરને ચીરે છે તેમ ચોર પણ છરી ભોંકે છે. આમ ક્રિયા બન્નેની એક સમાન છે પણ ભાવનાઓના વિભેદને લીધે કામમાં પણ વિભેદ છે. ડૉક્ટરના દિલમાં કરુણાની ભાવના વહી રહી છે ત્યારે ચોર ક્રૂરતાને માટે કરી રહ્યો છે. પરિણામે એકની સફળતા પર પુષ્પમાળા એના ગળાને સુશોભિત કરે છે, ધન અને ઉપહાર સાંપડે છે જ્યારે બીજા ચોરને હાથકડીઓ (સાંકળ) મળે છે અને પ્રાણાન્તનો ઉપહાર પણ પ્રાપ્ત થાય છે.

એક સહૃદય વ્યક્તિ જેના દિલમાં કરુણાનો સ્રોત વહી રહ્યો છે જેની સરિતાનો જેના દિલમાં પ્રવાહ વહી રહ્યો છે તે પંખીઓ સારુ ધાન નાખે છે નાખે છે જ્યારે બીજી બાજુ શિકારી પણ પંખીઓને ફસાવવા સારુ

ધ્યાન નાખે છે ક્રિયામાં સામ્ય છે કિન્તુ હૃદયનું વૈષમ્ય પરિણામમાં એક મોટો ફેર (વિભેદ) લાવે છે આવો, આપણે માનવવક્ષસ્થળમાં ધડકતા હૃદયને જોઈએ અને પરખીએ

હૃદયના ચાર પ્રકાર છે

(૧) સંકુચિત હૃદય (૨) અનુદાર હૃદય

(૩) ઉદાર હૃદય (૪) વિશાળ હૃદય

પ્રત્યેકને આપણે ઊંડાણથી સ્પર્શીએ પહેલો છે સંકુચિત હૃદય જે પોતે પણ ખાતો નથી અને બીજાને પણ ખાવા દેતો નથી સંપત્તિનો ન તો પોતે ઉપભોગ કરે છે તેમ બીજાને પણ કરવા દેતો નથી જેનું અપર નામ છે કૃપણ દિલ સાહિત્યમાં કૃપણોનું પોતાનું સ્થાન છે કવિઓ અને કળાકારોએ કૃપણોથી જ કહેવતો લીધી છે વ્યંગના તીખા બાણ કસાયા છે પરંતુ પ્રાચીન સંતોએ પોતાની સીધી ભાષામાં કૃપણની તુલના 'અડવા'થી કરી છે રાજસ્થાન અને મધ્ય ભારતમાં 'અડવા' એને કહે છે, જે ખેડૂતો ધાન્યની રક્ષા કાજે ખેતરમાં એક પૂતળું ઊભું કરે છે એક લાંબા વાસ ઉપર એક કાળી હાંડલી, અને વચ્ચે વાસની જ નાની ખપાટો આડી મૂકે છે, જે હાથનું કામ સારે છે સફેદ ખડીથી એને પોતી દે છે, એને 'અડવો' કહેવાય છે. એને જોઈને પક્ષીઓ વિચારતા હોય છે કે આ કોઈ આદમી ઊભો છે તે બિચારા ડરીને દૂર ભાગી જાય છે એક કણ એમના પેટમાં પડી શકતું નથી તેમ ન પોતે પણ ધાન્યનો એક કણ પણ ખાઈ શકે છે જુઓ, કેવું માર્મિક જોડકણું છે આ!

માટલામાં પાણી ભર્યું છે તરસથી હોઠ સુકાઈ ગયા છે તો પણ જે પાણી પીતો નથી, એને તમે શું કહેશો? મૂરખ તો જેને આવશ્યકતા પણ છે અને સંપત્તિ પણ પાસે છે, તેમ છતાં એનો ઉપભોગ ન કરે એને આપ શું કહેશો?

શરીર પર પ્રેમ કરનાર પ્રતિ મૃત્યુ હસે છે એ કહે છે આખરે આ સૌંદર્ય રાખ બની જશે ધન પર પ્રેમ કરનાર પ્રત્યે પૃથ્વી હસે છે કારણ કે એ જાણે છે કે આ મારા ખોળામાં સમાવાનું છે કંજુસ કરે પણ શું છે એ (પૃથ્વી) કહે છે, એકઠું કરતા જાઓ, આખરે તારે પણ મારા પેટમાં જ આવવાનું છે ને. એક ગામડે અમે એક લોભી (કૃપણ) માણસને જોયો ત્રણ ત્રણ દિવસની વાસી દાળ એ ખાતો અને ઘેર એ જ શાક કરતા

૭ માનવ અને એનું હૃદય

પ્રિય સજ્જનો

પશુની પરીક્ષા બહારથી થાય છે જ્યારે માનવીની અંતરથી. તમારે એક ગાય ખરીદવી હોય છે ત્યારે તમે એનો વર્ણ જોશો, શીંગડાં જોશો, દૂધ જોશો અને પછી જ ખરીદશો. પૈસા ખરચવાના હોય છે ત્યારે એની ઉંમર કે મંદ ગતિને જોશો પરંતુ કોઈ વ્યક્તિને તમારે નોકરીમાં રાખવી હશે તો તે યુવાન છે કે નહીં તે જોશો. સૌન્દર્ય એના મુખ પર ક્રીડા કરી રહ્યું હશે તો પણ જો એ દગાબાજી કરનારો ને અપ્રામાણિક હશે તો તમે એને કદી નોકર તરીકે નહીં રાખો. કારણ કે માનવી શરીરસૌન્દર્ય વડે નહીં અપિતુ હૃદય-સૌન્દર્ય વડે પરખાય છે.

ધર્મની ભૂમિકા હૃદય છે. ધર્મનું બીજ એ જ ભૂમિમાં પલ્લવિત થાય છે. ક્રિયા-સમાનતા હોવા છતાં પણ જો ભાવના ત્યાં જુદી જુદી ક્રિયાએ કાર્ય કરી રહી હશે તો એનું પ્રતિફળ પણ જુદું જ હશે. ડૉક્ટર ઑપરેશન કરે છે ત્યારે શસ્ત્ર વડે શરીરને ચીરે છે તેમ ચોર પણ છરી ભોંકે છે. આમ ક્રિયા બન્નેની એક સમાન છે પણ ભાવનાઓના વિભેદને લીધે કાર્યમાં પણ વિભેદ છે. ડૉક્ટરના હૃદયમાં કરુણાની ભાવના વહી રહી છે ત્યારે ચોર કરવાને માટે કરી રહ્યો છે. પરિણામે એમની સફળતા પર પુષ્પમાળા એના ગળાને સુશોભિત કરે છે, ધન અને ઉપહાર સાંપડે છે જ્યારે પેલા ચોરને હાથકડીઓ (સાંકળ) મળે છે અને પ્રાણાન્તનો ઉપહાર પણ પ્રાપ્ત થાય છે.

એક સામાન્ય વ્યક્તિ જેના હૃદયમાં કરુણાનો સ્રોત વહી રહ્યો છે, જેની સરિતાનો જેના હૃદયમાં પ્રવાહ વહી રહ્યો છે તે પંખીઓ માટે ધાન નાખે છે. નાખે છે જ્યારે બીજો માણસ શિકારી પણ પંખીઓને ફસાવવા માટે

દક્ષની ઝોળી ખાલી છે, તમારી તિજોરી તર છે તો તેવે સમયે તમે એમની સામે નજર સુદ્ધા કરી છે? હવે દશ તરફ ન જોતા પોતે જ માલ ઉડાવવા લાગ્યા તો તમને શું કહેવુ એનો નિર્ણય તમે જ આપો (હસાહસ)

મેઘ સમુદ્રથી પાણી લઈને પૃથ્વીને ન આપે તો કેટલા દિવસો જીવીશું તમે ને અમે? પોતા માટે ખર્ચ કરવો એ "ગળાનો પથ્થર છે જે એક દિવસ ડુબાડશે" બીજા માટે કરવામા આવેલો ખર્ચ ફિરસ્તા (દેવદૂત)ની પાખ છે એક ફિલસુફની આ વાણીમા કેટલુ જીવનરહસ્ય છે?

માળવાની શસ્ય-શ્યામલા ભૂમિના ખોળે વસેલી ધારા નગરીનો સમ્રાટ ભોજ એક ઐતિહાસિક રાજા હતો એના સાહિત્યપ્રેમે એના રાજ્યમા સરસ્વતી અને લક્ષ્મીના લોક પ્રસિદ્ધ વૈમનસ્ય (ફાટફૂટ)ને સમાપ્ત કરી નાખ્યો હતો અશ્વારૂઢ બની રાજા ભોજ ઉદ્યાન ભણી જઈ રહ્યો હતો ધાન મડીમાથી જ્યારે એનો અશ્વ પસાર થઈ રહ્યો હતો ત્યારે સમ્રાટ જુએ છે કે એક ભિક્ષુક ધૂળમા પડેલા ધાન્યકણોને વીણી-વીણી ખાઈ રહ્યો છે દરિદ્રતાને મૂર્તિમત જોઈ રાજા ભોજ વિચારે છે મારી રાજધાનીમા આવો ભૂખમરો! પછી એની દૃષ્ટિ એના કારણને શોધતા શોધતા જન સખ્યામા થતા રહેલા ઉમેરા (વૃદ્ધિ) તરફ ગઈ એ બોલ્યો

"जननी ऐसो मत जणो, भोंय पड्या कण खाय"

(જનની એવો ના જણ, ભોય પડ્યા કણ ખાય)

માળવાની મીઠી ભાષામા એણે માતૃ-જાતિને સબોધી કહ્યુ -માતા, તારે એવુ તે શુ પડ્યુ છે! આવા લાલને પેદા કરી રાષ્ટ્ર ઉપર શા સારુ ભાર વધારે છે જેને પેટ પાળવા સારુ થઈ ને ભો પડેલા કણ ખાવા પડે છે ઉપરના દોહાનો અવાજ ભિક્ષુકના કાને અથડાય છે એક ક્ષણ માટે જરા ઉપર દૃષ્ટિ ફેરવી લે છે વિચારવા લાગ્યો, ઐશ્વર્યના મદમા ઉન્મત્ત બનેલો રાજા દરિદ્ર ઉપર વ્યગ છોડી રહ્યો છે પણ વૈભવમા પડેલો એ શુ જાણે કે પેટની પીડા કેવી હોય છે? ગરીબો પર કેવી વર્તે છે એ તો અમે જ જાણીએ છીએ પેટના અગ્નિને શાત કરવા ધૂળ-મિશ્રિત કણો મો ભેળા કરી રહ્યો છુ એ પણ એને ગમતુ નથી પોતે દ્રાક્ષ, પીસ્તા ચાવ્યા કરે છે અને ચણા ફાકનારને વેધી રહ્યો છે એણે મારી માતાને દોષ આપ્યો છે તો મારે પણ એને વળતો જવાબ આપવો જ જોઈએ દોહો પણ અધૂરો જ છે એટલે એણે એમા એક બીજી કડી ઉમેરી

બીજું શાક બનાવ્યું તો હાહાકાર મચી જતો. તે સ્વયં એનાથી ખાતો નહીં તેમ પરિવારને પણ ખાવા દેતો નહીં. કુટુંબના લોકો એને જમાડીને દુકાને રવાના કરી દેતા. પછી જ જે ખાવાની ઇચ્છા હોય તે બનાવી જમી લેતા. કદી એ બહાર જતો ત્યારે તો ઘેર હોળી-દિવાળી જ જાણે આવી જતાં. (હસાહસ)

એક તત્ત્વવેત્તાએ તો અહીં સુધી કહ્યું છે કે લોભી આત્મહત્યા કરવા જશે ત્યારે ઝેર પણ બીજા પાસેથી લાવી ખાશે. સંકુચિત દિલવાળો તો મધમાખી સમાન છે. મધમાખી પુષ્પ પરાગનો સંચય કરતી રહે છે પરંતુ એની મધુરતાનો ન તો તે પોતે આનંદ લઈ શકે છે અને બીજો કોઈ પાસે આવશે તો એને કરડશે. લોભી (સંકુચિત) હૃદય પણ સંચયમાં જ સુખ માનતો હોય છે.

૨ અનુદાર હૃદય

આ પહેલા કરતા કંઈક જુદું છે. પહેલા (કૃપણ) ન તો પોતે ખાય છે તેમ ન બીજાને ખાવા દે છે પરંતુ આ પોતે ખાય છે અને બીજાને ખવડાવતો નથી. પોતાનું જ પેટ ભરવું એ જ એનું લક્ષ્ય છે. એને પોતાના પેટની ચિંતા છે. દૂરનો પાડોશી તો દૂર રહ્યો—પણ પરિવારના લોકો પણ જો ભૂખે મરતા હોય તો એની એને ચિંતા નહીં હોય. સાંજવેળાએ બજારે નીકળ્યા. ચીવડાવાળાની દુકાન જોઈ તો બે-ચાર આનાનો ચેવડો ખાઈ લીધો. રસગુલ્લાવાળાને જોયો તો આઠ આનાના એ લીધા અને એ પણ નાખ્યા ટીફીન-બોક્સમાં (પેટમાં) પછી ભલેને બાળકો ઘેર ભૂખ્યાં ટળવળતાં રહ્યા હોય. પોતાનું પેટ ભરાયું કે બધાંનું ભરાઈ ગયું.

આ પશુવૃત્તિ છે. કૂતરાની આદત છે કે એની સામે રોટલો નાખો તો એ ખાઈ લેશે. જાતભાઈને જોશે તો એ ઘુરકશે. દસ ગાયો સાથે બેઠી છે. એની સામે ચારો આવશે તો એ મોં વાળી ચરવા લાગશે પણ એ જોવાની ચેષ્ટા નહીં કરે કે મારી બહેનોની સામે એ આવ્યો છે કે નહીં! તમે મહેમાન બનીને ગયા. તમારી સામે જમણનો થાળ આવ્યો. સાથે બેઠેલાઓને હજુ આવ્યો નથી તો તમારો હાથ કોળિયો લેતાં અટકશે. તમે બીજાની પ્રતીક્ષા કરશો. જો કોઈ અન્ય નરની ચિંતા ન કરે અને પોતે એકલો જ આરોગવા લાગે તો એને શું કહેશો? સભ્ય કે અસભ્ય? નહીં તો તમે નિર્ણય આપી દેશો કે એ તદ્દન અસભ્ય છે કિન્તુ સમાજમાં

દશની ઝોળી ખાલી છે, તમારી તિજોરી તર છે તો તેવે સમયે તમે એમની સામે નજર સુદ્ધા કરી છે ? હવે દશ તરફ ન જોતા પોતે જ માલ ઉડાવવા લાગ્યા તો તમને શું કહેવુ એનો નિર્ણય તમે જ આપો (હસાહસ)

મેઘ સમુદ્રથી પાણી લઈને પૃથ્વીને ન આપે તો કેટલા દિવસો જીવીશું તમે ને અમે ? પોતા માટે ખર્ચ કરવો એ "ગળાનો પથ્થર છે જે એક દિવસ ડુબાડશે" બીજા માટે કરવામા આવેલો ખર્ચ ફિરસ્તા (દેવદૂત)ની પાંખ છે એક ફિલસુફની આ વાણીમા કેટલુ જીવનરહસ્ય છે ?

માળવાની શસ્ય-શ્યામલા ભૂમિના ખોળે વસેલી ધારા નગરીનો સમ્રાટ ભોજ એક ઐતિહાસિક રાજા હતો એના સાહિત્યપ્રેમે એના રાજ્યમા સરસ્વતી અને લક્ષ્મીના લોક પ્રસિદ્ધ વૈમનસ્ય (ફાટફૂટ)ને સમાપ્ત કરી નાખ્યો હતો અશ્વારૂઢ બની રાજા ભોજ ઉદ્યાન ભણી જઈ રહ્યો હતો ધાન મ ડીમાથી જ્યારે એનો અશ્વ પસાર થઈ રહ્યો હતો ત્યારે સમ્રાટ જુએ છે કે એક ભિક્ષુક ધૂળમા પડેલા ધાન્યકણોને વીણી-વીણી ખાઈ રહ્યો છે દરિદ્રતાને મૂર્તિમ ત જોઈ રાજા ભોજ વિચારે છે મારી રાજધાનીમા આવો ભૂખમરો! પછી એની દૃષ્ટિ એના કારણને શોધતા શોધતા જન સ ખ્યામા થતા રહેલા ઉમેરા (વૃદ્ધિ) તરફ ગઈ એ બોલ્યો

"जननी पेसो मत जणो, भोंय पडया कण खाय"

(જનની એવો ના જણુ, ભોય પડ્યા કણ ખાય)

માળવાની મીઠી ભાષામા એણે માતૃ-જાતિને સ બોધી કહ્યુ—માતા, તારે એવુ તે શુ પડ્યુ છે! આવા લાલને પેદા કરી રાષ્ટ્ર ઉપર શા સારુ ભાર વધારે છે જેને પેટ પાળવા સારુ થઈને ભો પડેલા કણ ખાવા પડે છે ઉપરના દોહાનો અવાજ ભિક્ષુકના કાને અથડાય છે એક ક્ષણ માટે જરા ઉપર દૃષ્ટિ ફેરવી લે છે વિચારવા લાગ્યો, ઐશ્વર્યના મદમા ઉન્મત્ત બનેલો રાજા દરિદ્ર ઉપર વ્યગ છોડી રહ્યો છે પણ વૈભવમા પડેલો એ શુ જાણે કે પેટની પીડા કેવી હોય છે ? ગરીબો પર કેવી વર્તે છે એ તો અમે જ જાણીએ છીએ પેટના અગ્નિને શાત કરવા ધૂળ-મિશ્રિત કણો મો ભેગા કરી રહ્યો છુ એ પણ એને ગમતુ નથી પોતે દ્રાક્ષ, પીસ્તા ચાવ્યા કરે છે અને ચણા ફાકનારને વેધી રહ્યો છે એણે મારી માતાને દોષ આપ્યો છે તો મારે પણ એને વળતો જવાબ આપવો જ જોઈએ. દોહો પણ અધૂરો જ છે એટલે એણે એમા એક બીજી કડી ઉમેરી·

જાતે યોગ કુલ ના કરે પેસો ના જાનિયો માય "

(જ્યાં લોક દુઃખ ના હરે એવો ના જણજો માય)

માતા એવા પુત્રને પણ પેદા કરવાની ભૂલ ન કરતી કે જે સંપત્તિ હોવા છતાં પણ જનતાના દુઃખને હરવાની—દૂર કરવાની—કોશિશ ન કરે. સંપત્તિ સમાજના કામમાં ન આવી તો એની ધૂળથી વધુ કોઈ કિંમત નહીં હોય. ધૂળ તો ગરીબ-અમીર સૌને માટે છે. શક્તિ હોવા છતાંય વ્યક્તિને મદદ ન કરી તો સંપત્તિ શા કામની? નાનું બાળક નદીમાં પડી ગયું છે. કોઈ યુવક એ ઊભો ઊભો જુએ છે. એને તરતાં આવડે છે. ઇચ્છે તો એક ક્ષણમાં જ પેલા ડૂબતા બાળકને બચાવી શકે તેમ છે પરંતુ તેમ ન કરતાં પેલો ઊભો ઊભો જોતો જ રહે તો તમે એને શું કહેશો? ઘરમાં તો લક્ષ્મી પાસે છે એટલો વૈભવ છે કે ત્રણના પેટ ભરી શકાય. બીજી તરફ પાડોશીનાં બાળકો ભૂખથી વ્યાકુળ છે અને તમે ચૂપચાપ જોતા ઊભા રહો. તમને શું કહેવા જોઈએ વારુ! અહીં તમે નહીં બોલો પણ હું તો જરૂર કહીશ કે એ અનુદાર હૃદય છે.

ઉદાર હૃદય

ઉદાર હૃદય આ બંને કરતાં શ્રેષ્ઠ છે. એ પોતે ખાય છે તો બીજાને ખવડાવવાનું પણ ઇચ્છે છે. એ પોતાના પેટની સાથે સાથે બીજાના પેટની પણ ચિંતા કરે છે. ગાય ઘાસ ચરે છે પણ એ ઉપર ઉપરથી ખાય છે અને બાકીનો ભાગ બીજા માટે રહેવા દે છે. અને ભૂંડ એ તો એને જડમૂળથી ઉખેડી ખાઈ જશે. એને બીજા માટે થોડું પણ છોડવાની આદત જ નથી. તમારે શું બનવું છે આ બેમાંથી એકની પસંદગી કરી લ્યો. સિંહ પણ અડધો શિકાર આરોગે છે અડધો પાછો મૂકે છે. હાથી પોતાની સૂંઢ વડે થોડુંક ઘાસ ખાય છે અને થોડુંક સૂંઢ વડે જ ચારે બાજુ પસારતો—વિખેરતો હોય છે. એ જાણે સંકેત આપે છે કે બધા ખાઓ. આ છે પશુ સમાજ જે ખાવાની સાથે ખવડાવવાનું પણ પસંદ કરે છે અને માનવ! ફક્ત પોતાનું જ પેટ ભરવાનું જાણે છે.

ઇન્દોરના સર શેઠ હુકમીચંદજીને એક પૂછ્યું, આપની સંપત્તિનો છેડો (પાર) મળતો નથી. આપ લક્ષ્મીપુત્ર છો. જનતા અનુમાન પર અનુમાન જ કરે છે. કોઈ કહે છે દસ કરોડ હશે તો કોઈ કહે છે વીસ કરોડ. શેઠજી સ્મિત સાથે બોલ્યા. મારી પાસે બહુ થોડી સંપત્તિ છે.

તમને આશ્ચર્ય નહી લાગે પણ ફક્ત ૨૭ા લાખ" પ્રશ્નકર્તાને વિશ્વાસ ન બેઠો. બોલ્યો "શા માટે ફોસલાવો છો તમે! આપનો એકલો શીશમહેલ જ ૫૦ લાખનો હશે બીજા મકાનો મીલ વગેરે તો જુદા જ હશે"

શેઠજી બોલ્યા "તમે સમજ્યા નહી, હજુ સુધી આ હાથોમાથી ૨૭ા લાખ નીકળી ચૂક્યા છે અને જનતાના કામમા લાગ્યા છે એ જ ફક્ત મારા છે કેટલી નાની મૂડી છે મારી?" આ છે ઉદાર હૃદયનુ નાનુ-શુ ચિત્ર. જીવનની વિશાળતા સમાજ સુવ્યવસ્થાની અનિવાર્ય ગરજ છે જે સમાજની વ્યક્તિઓના દિલ ઉદાર નથી જ્યા ફક્ત પોતાના જ પેટની ચિંતા છે, ત્યાં તે સમાજમા ગરીબી-દરિદ્રતાની જ બોલબાલા છે

સરોવર જ્યારે સૂકાવા લાગે છે ત્યારે હસો ઊડીને અન્ય સરોવર પર ચાલ્યા જશે પખીઓ બીજે આવાસ શોધી લેશે પરતુ સરોવરની જળ-રાશિમા વસતી ને ક્રીડા કરતી બિચારી માછલીઓ ક્યા જશે? એ તો ત્યાં જ તરફડીને પ્રાણાન્ત પામશે સત હસ સમાન છે સઘ સરોવરનુ સ્નેહ-જળ સૂકાતુ ભાળશે તો અન્ય સ્થાન ભણી ચાલ્યા જશે, આ ક્ષેત્ર નહો તો બીજું ખરુ કિન્તુ સમાજની વિધવાઓ ને અનાથ વિદ્યાર્થીઓ ક્યા જશે? એ સરોવરની માછલીઓ ઉદારતારૂપી જળ-રાશિના અભાવે તરફડી રહી છે. એમની તરફ જુઓ એમના દુખ-દર્દની કહાણી સાભળો અને એમનાં અશ્રુ-બિદુ લૂછો

'વિશાળ હૃદય'

વ્યાખ્યાન લાબુ થતુ જાય છે, ઘડિયાળ કહે છે હવે બસ કરો. તમને પણ ભૂખ સતાવી રહી હશે જલ્દી જ મારા વિષયને સકેલુ છુ વિશાળ હૃદયની વાત કહેવી છે પોતે ન આરોગતા બીજાને ખવડાવી દેવુ એ વિશાળ હૃદયની નાનીશી પરિભાષા છે. આ વનસ્પતિ-સસાર એની તરફ ઈશારો કરે છે આ વૃક્ષો સ્વય ફળ ખાતા નથી, તમને ખવડાવે છે નદીઓ પોતાની જળરાશિમાથી એક ટીપુ પણ પીતી નથી પણ બીજાને સારુ જુટાવે છે.

મર્યાદા પુરુષોત્તમ શ્રીરામના જીવનનુ નાનુ એવુ એક ચિતક યાદ આવે છે રાજા દશરથના સચિવાલયમા મહાકોશલ-સામ્રાજ્યના ઉત્તરાધિકારી માટે શ્રીરામનુ નામ નિર્વાચિત થઈ ચૂક્યુ છે રામના મિત્રોને ખબર પડતા, એને વધામણી દેવા ચાલી નીકળ્યા. એમના મોં પરની પ્રત્યેક રેખા પર પ્રસન્નતા છવાયેલી છે. રામના નિવાસસ્થાને જઈ મધુર-મીઠા હાસ્ય સાથે વધામણીનો

સ્મિત આપે છે કહે છે — અમને મીઠાઈ વહેંચો. રામ એક ક્ષણ માટે વિચાર-સાગરમાં ડૂબી જાય છે. ઉલ્લાસને સ્થાને વિચારાવસ્થા જોઈ મિત્રો બોલ્યા: 'અત્યારથી જ આટલા બોલી બની જશો તે શું? મીઠાઈ ખવડાવવાનું મન નથી? એટલે જ તો તમે સ્મિત સુદ્ધાં કરતા નથી.' રામ બોલ્યા: "મને એક વસ્તુ ગમી નથી." પૂછ્યું — "એ કઈ છે?"

विमल वंश यह अनुचित एकू,
बन्धु विहाय बड़ेहि अभिषेकू ॥

રઘુકુળની ઉજ્જ્વળ કીર્તિમાં એક જ ખૂટાઈ છે. એના તમામ રીત રિવાજો, નીતિ-નિયમો મને પસંદ છે. પરન્તુ એક ચીજ મને ખટકે છે કે બીજા બધા નાના ભાઈઓને છોડી આ રાજ્યનો તાજ મને જ શા માટે પહેરાવવામાં આવે છે!

વિશ્વરોની ઉદારતા હૃદયની વિરાટતા ક્યાં દેખાય છે એ તમે જ વિચારી લો. બીજી બાજુ શાંતિના અવતાર ભગવાન મહાવીરે પોતાના રાજ્યી વૈભવોને પણ ઠોકર મારી એ ત્યાગ એમના વિશાળ હૃદયનું પ્રતીક છે.

આ બેય યોના ચિત્ર તમારી સમક્ષ છે. ક્યા ચિત્તે બેસવું છે? હું તો એટલું સ્પષ્ટ જ જણાવીશ. એ પણ આશા રાખીશ કે હૃદય વિશાળ બને એ જ લક્ષ હોવું જોઈએ. નહિતર એમાંમાં એટલું ઉદારતાથી તો બનો એ જ શુભ કામના સાથે હું વિરમું છું.

દિનાંક
૧૩ જુલાઈ ૧૯૫૮

જૈન ઉપાશ્રય
કોટ મુંબઈ ૧

૮. પ્રેમની પ્રતિભા

પ્રેમ શુ છે? એક વિચારકે કહ્યુ છે કે એ જીવનપુષ્પ છે પ્રેમ એનુ મધુ–શહદ છે સાચુ છે કે 'પ્રેમ' એ શબ્દ તો બહુ નાનો છે પણ એમા અજબ આકર્ષણ છે તે શરીર અને હૃદયને એક સાથે બાધી લે છે. પોતાના સુખને બીજાના સુખમા ભેળવી દેવુ એ જ પ્રેમ છે ઘૃણા–તિરસ્કાર એ તો રાક્ષસોની સપત્તિ છે કારણ ઘૃણા એ સ્વયમેવ રાક્ષસી વૃત્તિ છે એ માણસને રાક્ષસ બનાવે છે જ્યારે ક્ષમા એ માનવતાનુ લક્ષણ છે કારણ કે અપરાધીને ક્ષમા આપીને માણસ પારકાને પોતાનો બનાવી શકે છે અને અપરાધોની ક્ષમા યાચીને તમે એના બની શકો છો આ બને માનવતાના મારગ, એ માનવતાનો પ્રકાશ આપણને ક્ષમામા મળે છે. એટલે પ્રેમ એ તો દેવોની સપત્તિ છે

ઉપર કહ્યુ તેમ પ્રેમમા અજબ આકર્ષણ છે એ અધકારમય હૃદયને પ્રકાશનુ કિરણ આપે છે એમા હૃદય–પરિવર્તનની શક્તિ છે એ પ્રેમની જ તો શક્તિ હતી કે મહામુનિ કેશીકુમાર પ્રદેશી સમા ક્રૂર સમ્રાટના જીવનને બદલી શકયા જ્યા ફક્ત દ્વેષ અને ઘૃણાનુ જ રાજ હતુ, જેના હૃદયમા પ્રેમ માટે એક ઇચ જેટલી પણ જગ્યા નહોતી, એના શુષ્ક રેગીસ્તાન સમા હૃદયમા કયાય લીલાશના નવા અકુર પણ દેખાતા નહોતા, પણ મહામુનિ કેશીકુમાર અગાધ પ્રેમ–સાગર લઈને એની પાસે પહોચ્યા પ્રદેશીની ઘૃણા ઉપર એના પ્રેમે વિજય મેળવ્યો એના હૃદયની પાશવતાને મહામુનિની ક્ષમાએ દેવત્વમા બદલી નાખી જેના હાથ ગતદિવસ લોહીમા ભીજાયેલા રહેતા, એ જ પ્રદેશીને જ્યારે ઘાતક વિષ આપનાર ઉપર પણ ક્ષમાનુ અમૃત વરસાવતા જુએ છે તો સહેજે વિશ્વાસ બેસતો નથી કે શુ એ ખરેખર એ જ પ્રદેશી છે? હોઈ શકે છે? જે શાકભાજીની જેમ માણસોને

કાપીને પણ એના હૃદયના એક ખૂણામાં તિરસ્કાર વછૂટતો નહોતો એને પોતાની કરતા ઉપર ઘૃણા થતી નથી પણ આજે એની જ પ્રિય પત્ની સુરિકાંતા કે એક દિવસે એના પર પોતાના પ્રાણ સુદ્ધાં ન્યોછાવર કરવા તૈયાર હતી તે જ જ્યારે પ્રાણ લેવા તત્પર બને છે ત્યારે એ કેટલું મોટું કપટ રચી જાય છે! સારીયે જિંદગી જેની [illegible] પ્યાર કરી જેના હર્ષ અને આંસુ પોતાના હર્ષ-આંસુ બન્યાં તે જ જીવનની આખર ઘડીઓમાં દગો દેવા તૈયાર થાય છે અને એ પ્રાણઘાતક પ્રહાર! આ બધું જાણવા છતાં પણ પ્રદેશીના મનમાંના એક ખૂણામાં પણ એના પ્રત્યે ક્રોધની એક ચિનગારી સુદ્ધાં પ્રગટી નહીં. પ્રેમની આ નાની-શી જ્યોતિ કેશીકુમારે જગાડી હતી. આજે એ મશાલ રૂપે હતી અને એ જ પ્રકાશપથ પર આગળ વધી રહ્યો હતો. એનો પ્રેમ એટલો વિસ્તૃત થયો હતો કે એણે મૃત્યુને પણ આલિંગન કર્યું અને મૃત્યુના આણનાર સાથે પણ પ્રેમભાવ જ દાખવ્યો.

આ તો મહામુનિ કેશીકુમારે પ્રદેશીમાં પ્રેમની જ્યોત જગવી ત્યારે ભગવાન મહાવીર પોતે સાક્ષાત્ પ્રેમ-દેવ હતા. એમણે પોતાના શત્રુઓ તરફ પણ પ્રેમામૃત જ વરસાવ્યું. પ્રેમની મૂર્તિ એ વળી એક ડગલું આગળ વધ્યા અને પોતાના પ્રેમપ્રવાહ માનવસંસાર પૂરતો ન રાખતાં પશુસંસાર સુધી પણ પ્રવાહિત કર્યો અને એટલા જ કારણસર તો ચંડકૌશિક જેવા વિષધરને પણ એ જીતી શક્યા જેની ક્રૂરતા મર્યાદાતીત બની ચૂકી હતી. જેણે હજારોને ડસ્યા, હજારો માણસો પશુ-પંખીના પ્રાણ લીધા, એમને તરફડાવ્યા અને એમની તરફડાટમાં એણે આનંદ માન્યો. એણે દુનિયા પ્રત્યે ઘૃણા દાખવી તો દુનિયાએ એના પ્રત્યે ઘૃણા દાખવી. પરંતુ પ્રેમના કલાકાર વીતરાગ સ્વામીએ પોતાનું લોહી વહાવીને પણ ચંડકૌશિકની ઘૃણાને પ્રેમમાં રૂપાંતર કરી મૂકી.

એમણે પ્રેમ-શક્તિને પીછાની હતી. એમને વિશ્વાસ હતો કે ઘૃણાને પ્રેમમાં બદલી શકાય છે. ભલા કેટલુંય રાક્ષસીપણું ભલેને આવે એની પાસની દાનવીશક્તિ પણ પ્રચંડ છે પણ પ્રેમની શક્તિ-તાકાત એના કરતાં પણ મહાન છે અને આ સિદ્ધાંતને અનુસરીને જ એમાં વિશ્વાસ રાખીને જ તેઓ જીતી શક્યા અને તેથી જ તેઓ પોતાના રિપુઓ પ્રત્યે નિડર બની ઊભા રહી શક્યા કારણ કે તેઓ જાણતા હતા કે ક્રોધ ગમે તેવો પણ દાનવી દવિતાર વરે સુધરજ તેમ ન હોય પણ ક્ષમાનું અમૃત એને પણ પરાજિત કરી શકે છે. દાનવને દેવત્વ સામે સદા નમવું પડ્યું છે. ક્રોધ

ક્ષમાની સામે હમેશા પરાજિત થયો છે આજ વિશ્વાસના પરિબળે તેઓ ક્રૂરતાને કોમળતામા ફેરવી નાખવા ચાલી નીકળ્યા, કારણ તેઓ હૃદય-પરિવર્તનના સિદ્ધાતમાં અખૂટ વિશ્વાસ ધરાવતા હતા

આજ આપણે પ્રેમનાં ગીતો ગાઈએ છીએ એની સ્તુતિ અર્થે કલાકો સુધી ભાષણો આપી શકીએ છીએ સ્ટેજ ઉપર હજારો-લાખોની મેદની સામે વિશ્વ-પ્રેમના ગીત ગાઈ શકાય છે એના ઉપર મોટુ કાવ્ય રચી શકીએ છીએ, તેમ છતાય પ્રેમ ઉપર આપણને ભરોસો નથી આપણને પ્રેમની અપેક્ષા બદૂક પ્રત્યે વધુ વિશ્વાસ છે પ્રેમની અપેક્ષા મિલીટરી ઉપર વધુ ભરોસો છે આપણે પ્રેમ કરતા પૈસાના બળને વધુ માન આપ્યુ છે એટલા જ માટે તો આપણે પ્રેમને ગુમાવી પોલિસરાજ બનાવ્યુ છે.

શસ્ત્રની શેતાનિયત આપણે જાણીએ છીએ એ આપણા દુશ્મનોની સાથે આપણને પણ મારી શકે છે દૂર ન જતા, આપણુ, પાડોશી રાજ્ય પાકિસ્તાનની બીનાઓ તમારી નજર સામે જ છે ભારતની સાથે લડવા સારુ એણે અમેરિકા કનેથી સૈનિક સામગ્રી ખરીદી છે અને તે પણ એટલા મોટા જથ્થામા કે દેશની આવકનો ૬૦ કે ૭૦ મો ભાગ એણે શસ્ત્રોની આ દોડધામ પાછળ વેડફી નાખ્યો છે : પણ એ વધતી જતી શસ્ત્ર-સહાયતા ખુદ પાકિસ્તાની રાજનીતિજ્ઞો માટે ભસ્માસુરનુ વરદાન બની છે સૈનિક તાકાતને લઈને બળવાન સેનાએ એક જ રાતમા રાજનીતિજ્ઞોને ઉઠાવી મૂકયા અને સેનાપતિ શાસક બની બેઠો

શસ્ત્ર આમ શેતાન છે, જે વિપરીત ચાલતા આપણને પોતાને જ હરામ કરી શકે છે પણ આપણે એના પર એવો અને એટલો વિશ્વાસ બાધી લીધો છે કે એના કાટાળા પજાથી માર ખાવા છતા પણ એના માટે દેશનો પૈસો બરબાદ કરતા જઈએ છીએ કારણ કે આપણને ભરોસો છે કે શસ્ત્ર જ આપણને બચાવી શકે તેમ છે, શસ્ત્ર-બળે આપણે દુશ્મનો પર વિજય મેળવી શકીએ છીએ પણ તમારા રાષ્ટ્રનેતાને એ શસ્ત્રો ઉપર વિશ્વાસ નહોતો, એટલા જ માટે તો એ એક લગોટી ધારણ કરી હાથમા ટેકા સારુ લાકડી લઈ દુશ્મનોની વચ્ચે નોઆખલી જઈ પહોચ્યા હા, એક લાકડી વૃદ્ધત્વને સહારારૂપ હતી, એ ભારતનું શસ્ત્ર નહોતુ. તમે એને ભૂલશો મા, તેઓ એવા આદમીઓ વચ્ચે જઈ પહોચ્યા જ્યા માનવ-માનવ પ્રત્યે પણ નફરત હતી હિદુ નામને તો ઘાસની જેમ વાઢી ઉખેડી ફેકવા ચાહતા હતા પણ એ રાષ્ટ્રપિતા મહાત્મા ગાધી ખુલ્લા હાથે દુશ્મનોના -

કાપીને પણ એના હૃદયના એક ખૂણામાં તિરસ્કાર વછૂટતો નહોતો જેને પોતાની ક્રૂરતા ઉપર ઘૃણા થતી નથી પણ આજે એની જ પ્રિય પત્ની સુરિકાંતા જે એક દિવસે એના પર પોતાના પ્રાણ સુદ્ધાં ન્યોછાવર કરવા તૈયાર હતી; તે જ જ્યારે પ્રાણ લેવા તત્પર બને છે ત્યારે એ કેટલું મોટું કપટ રમી જાય છે! ચારીપે જિંદગી જેની જોડે પસાર કરી જેના હર્ષ અને આંસુ પોતાના હર્ષ–અશ્રુ બન્યાં તે જ જીવનની આખર ઘડીઓમાં દગો દેવા તૈયાર થાય છે અને એ પ્રાણઘાતક પ્રહાર! આ બધું જાણવા છતાં પણ પ્રદેશીના મનમાંના એક ખૂણામાં પણ એના પ્રત્યે ક્રોધની એક ચિનગારી સુદ્ધાં પ્રગટી નહીં. પ્રેમની આ નાની–શી જ્યોતિ કેશીકુમારે આપી હતી. આજે એ મશાલ રૂપે હતી અને એ જ નકારપથ પર આગળ વધી રહ્યો હતો. એનો પ્રેમ એટલો વિસ્તૃત થયો હતો કે એણે મૃત્યુને પણ આલિંગન દીધું અને મૃત્યુના આણનાર સાથે પણ પ્રેમભાવ જ રાખ્યો.

આ તો મહામુનિ કેશીકુમારે પ્રદેશીમાં પ્રેમની જ્યોત જગવી ત્યારે ભગવાન મહાવીર પોતે સાક્ષાત્ પ્રેમ–દેવ હતા. એમણે પોતાના શત્રુઓ તરફ પણ પ્રેમામૃત જ વરસાવ્યું. પ્રેમની મૂર્તિ એ વળી એક ડગલું આગળ વધ્યા અને પોતાના પ્રેમપ્રવાહ માનવસંસાર પૂરતો ન રાખતાં પશુ સંસાર સુધી પણ પ્રવાહિત કર્યો. અને એટલા જ કારણસર તો ચંડકૌશિક સમા વિષધરને પણ એ બદલી શક્યા જેની ક્રૂરતા મર્યાદાતીત બની ચૂકી હતી. જેણે કંઈ નરોને ડસ્યા કંઈ નરો માણસો પશુ–પંખીના પ્રાણ લીધા, એમને તરછોડ્યા અને એમની તકરારમાં એણે અહંકાર માન્યો. એણે દુનિયા પ્રત્યે ઘૃણા દાખવી તો દુનિયાએ એના પ્રત્યે ઘૃણા દાખવી પરંતુ પ્રેમના અવતાર વીતરાગ સ્વામીએ પોતાનું લોહી વહાવીને પણ ચંડકૌશિકની ઘૃણાને પ્રેમમાં રૂપાંતર કરી મૂકી

એમણે પ્રેમ–શક્તિને પીછાની હતી. એમને વિશ્વાસ હતો કે ઘૃણાને પ્રેમમાં બદલી શકાય છે પછી કેટલુંય રાક્ષસીપણું થઈને આવે એની પાસેની દાનવીશક્તિ પણ પ્રચંડ છે પણ પ્રેમની શક્તિ–તાકાત એના કરતાં પણ મહાન છે અને આ સિદ્ધાંતને અનુસરીને જ એમાં વિશ્વાસ રાખીને જ તેઓ ચાલી શક્યા અને તેથી જ તેઓ પોતાના રિપુઓ વચ્ચે નિડર બની ઊભી રહી શક્યા. કારણ કે તેઓ જાણતા હતા કે ક્રોધ કેટલો પણ દાનવી હથિયાર વડે મુસજ્જ કેમ ન હોય પણ ક્ષમાનું અસ્ત્ર એને પણ પરાજિત કરી શકે છે દાનવને દેવત્વ સામે સદા નમવું પડ્યું છે ક્રોધ

આ ક્ષેત્રમા જો પ્રયોગ કરીએ અને જોઈએ તો તમે પોતે એ અનુભવ કરશો કે બુરાઇને ભલાઈમા પરિવર્તન કરવાની જે તાકાત પ્રેમમા છે, તે દડમા-શિક્ષામા નથી જ, કારણ કે દડ કે શિક્ષા તો શરીરને બદલી શકે છે, કેમકે એ દેહ ઉપર શાસન કરે છે પણ દેહી ઉપર શાસન કરવાની એનામા ક્ષમતા ક્યાં છે? કારણ એ સ્થૂળ છે અને શરીર પણ સ્થૂલ છે માટે સ્થૂલ-સ્થળમા થોડુ ક પરિવર્તન લાવી શકે છે પણ આત્મા તો સૂક્ષ્મ છે, ત્યા સ્થૂળ કેવી રીતે પહોચી શકે? સૂક્ષ્મ આત્મામા પરિવર્તન લાવવા માટે તમારે સૂક્ષ્મ પ્રેમને અપનાવવો પડશે

એટલે જેમ જેમ સસારમાં સભ્યતા અને સસ્કૃતિનો ફેલાવો થતો રહ્યો છે તેમ તેમ વિચારકોના દિમાગોમા દડ-શક્તિ પ્રત્યેની આસ્થા-શ્રદ્ધા પણ સમાપ્ત થતી જઈ રહી છે આને લઈને કેટલાક પ્રજાતત્ર દેશોમાં ફાસીની સજા રદ કરવામા આવી છે અથવા તો ઓછી કરી નાખવામાં આવી છે ઇંગ્લેડમાં ઓગણીસમી સદીની અધવચ સુધી લગભગ બસો પ્રકારના અપરાધો માટે ફાસીની સજા કરવામા આવતી હતી તે જ સમયે રોબર્ટ પીલર નામનો એક વિચારક ઇગ્લેડને મળ્યો એણે માનવતાનો પોકાર સાભળ્યો. અને અપરાધીઓનુ મનો-વૈજ્ઞાનિક અધ્યયન કર્યું. અપરાધોનાં મૂળ સુધી પહોચવાની એણે કોશિષ કરી અપરાધોની પાછળ આવેશ અને સયોગોની મજબૂરી-લાચારી જ એને મળી અને એણે સિદ્ધ કરી આપ્યુ કે દરેક અપરાધ માટે ફાસીની સજા આપી શકાય નહી ફાસીથી તમે અપરાધીને સમાપ્ત કરી શકશો પણ અપરાધ-વૃત્તિને નહી એની અસત્-વૃત્તિ તો આત્માની સાથે જ રહે છે એણે સરકાર પાસે અપીલ કરી કેટલાય અપરાધોની પાછળ સયોગોની પકડ હોય છે, જેમા ફસાઈને એને અપરાધ કરવા માટે વિવશ બનવુ પડે છે બીજી બાજુ ક્યારેક વ્યક્તિનો પીડિત આત્મા પણ બદલો લેવા માટે પ્રતિહિસા માટે તત્પર બની જાય છે આવા સમયે એની અપરાધી મનોવૃત્તિને મીટાવવા માટે ફાસીના દોરડાની જરૂર નથી. એના ઘાવો ઉપર થોડોક પ્રેમનો મલમ લગાવી દો, રસ્તો ભૂલેલો રાહદારી ફરી સાચા રસ્તે ચાલતો થઈ જશે

આખરે એની વિજ્ઞપ્તિ-અપીલ ઉપર બ્રીટીશ સરકારે વિચાર કર્યો અને કેટલાક અપરાધો માટે તો ફાસીની સજા રદ કરી દેવામા આવી, કારણ કે પ્રેમમા હૃદય-પરિવર્તન કરવાની ક્ષમતા છે એ કેવી પણ ક્રૂર વ્યક્તિને કોમળ બનાવી શકે છે કેમકે પ્રેમ સ્વય આત્માવિશ્વાસી છે એને માનવની

ઘરમાં જઈ શકતા હતા અને જ્યારે સ્વયંસેવકોએ પેટીમાં શસ્ત્રો સાથે લઈ જવાનો આગ્રહ કર્યો તો બાપુએ કડક શબ્દોમાં એમની ઝાટકણી કાઢી: શું તમને મારા પ્રેમની શક્તિ કરતાં પણ આ રિવોલ્વરો અને બંદૂકોની શક્તિ ઉપર વધુ ભરોસો છે? મિલિટરીની વાત દૂર રહી નિઃશસ્ત્ર સ્વયંસેવકોને પણ એમણે આત્મરક્ષા કાજે સાથે ન લીધા.

અને એ પ્રેમના સ્વરૂપ ભગવાન મહાવીરે તો તખ્તભર્યું સુખનો ત્યાગ કર્યો હતો. શસ્ત્રબળ પર એમણે વિશ્વાસ જ ક્યારે કર્યો! જો એમ હોત તો પિતાનું રાજ છોડવાની એમને શી જરૂર હતી? એમણે તો શસ્ત્રબળ કરતાં પ્રેમ-બળને વધુ સ્થાન-માન આપ્યું અને તેથી શસ્ત્રોને ત્યજી પ્રેમ-બળ ધારણ કરી અનાર્ય દેશો ભણી ચાલી નીકળ્યા.

પણ આજે મહાવીર અને ગાંધીના પ્રેમને ભારત વિસરી ગયું છે તેથી જ તો સૈનિક-ખર્ચમાં કાપ મૂકવાની વાત સૌને ખૂંચે છે. પ્રજા પોકારતા જમાનામાં શસ્ત્ર-અસ્ત્રનો પ્રયોગ થાય છે. આપણે ગીત ગાઈએ છીએ પ્રેમનું અને વિશ્વાસ રાખીએ છીએ શસ્ત્ર ઉપર, કારણ કે આપણી જિહ્વા પર તો પ્રેમ શબ્દ છે પણ હૃદયમાં શસ્ત્રનો ડર રહેલો છે તે એટલા માટે કે આપણે પોતે શસ્ત્રથી ડરીએ છીએ અને ભય-ડર જ તો આપણને શસ્ત્ર-વૃદ્ધિ માટે પ્રેરણા આપતો રહે છે. આપણે માનીએ છીએ કે જેમ આપણે શસ્ત્રોથી ડરીએ છીએ, તેમ આપણાં શસ્ત્રોથી દુશ્મની પણ ડરી જશે. જેટલો વિશ્વાસ આપણને પોસ્ટ-ટપાલ ઉપર છે તેટલો પણ આપણને પ્રેમ ઉપર નથી. ટપાલના ડબ્બામાં ટપાલ નાખતી વખતે આપણને એ ખાત્રી રહે છે કે પત્ર નિયત સ્થાને જરૂર પહોંચી જશે. આ વિશ્વાસને મેળવવા માટે આપણે પોસ્ટ વિભાગની વ્યવસ્થા જોવા પણ જતાં નથી તેમ જ આપણે પોસ્ટમેનો અને પોસ્ટમાસ્તરોને યાદ કરતા ફરીએ છીએ આમ હોવા છતાં ય અપરિચિતના હાથમાં પત્ર તો શું હજારો રૂપિયા પણ આપીએ છીએ અને એમની જ પાસેથી મેળવીએ પણ છીએ પણ આટલો પણ વિશ્વાસ આપણે પ્રેમ પ્રત્યે ધરાવતા નથી. પ્રેમ વડે આપણે કોઈ ચોર-ડાકુને સંત બનાવી શકીએ છીએ. પણ એની શક્તિ પ્રત્યે આપણે સાચા મનથી વિશ્વાસ કર્યો નથી.

એનું એક કારણ છે શસ્ત્રનો પ્રયોગ અને એનાં પરિણામો પણ આપણે નજરે નિહાળ્યાં છે જ્યારે પ્રેમના પ્રયોગ અને એનાં પરિણામોની તો ફક્ત વાતો જ સાંભળી છે તેમ ન આપણામાં એટલો આત્મવિશ્વાસ જ જાગ્રત થયો છે કે જીવનમાં એનો પ્રયોગ કરી જોઈએ. પૂરા આત્મવિશ્વાસ સાથે

આ ક્ષેત્રમા જો પ્રયોગ કરીએ અને જોઈએ તો તમે પોતે એ અનુભવ કરશો કે બુરાઇને ભલાઇમા પરિવર્તન કરવાની જે તાકાત પ્રેમમા છે, તે દડમા-શિક્ષામા નથી જ, કારણ કે દડ કે શિક્ષા તો શરીરને બદલી શકે છે, કેમકે એ દેહ ઉપર શાસન કરે છે પણ દેહી ઉપર શાસન કરવાની એનામા ક્ષમતા ક્યાં છે? કારણ એ સ્થૂળ છે અને શરીર પણ સ્થૂલ છે માટે સ્થૂલ-સ્થળમા થોડુક પરિવર્તન લાવી શકે છે પણ આત્મા તો સૂક્ષ્મ છે, ત્યા સ્થૂળ કેવી રીતે પહોચી શકે? સૂક્ષ્મ આત્મામા પરિવર્તન લાવવા માટે તમારે સૂક્ષ્મ પ્રેમને અપનાવવો પડશે

એટલે જેમ જેમ સસારમા સભ્યતા અને સસ્કૃતિનો ફેલાવો થતો રહ્યો છે તેમ તેમ વિચારકોના દિમાગોમા દડ-શકિત પ્રત્યેની આસ્થા-શ્રદ્ધા પણ સમાપ્ત થતી જઈ રહી છે આને લઈને કેટલાક પ્રજાતત્ર દેશોમાં ફાસીની સજા રદ કરવામા આવી છે અથવા તો ઓછી કરી નાખવામાં આવી છે ઇગ્લેડમા ઓગણીસમી સદીની અધવચ સુધી લગભગ બસો પ્રકારના અપરાધો માટે ફાસીની સજા કરવામા આવતી હતી તે જ સમયે રોબર્ટ પીલર નામનો એક વિચારક ઇગ્લેડને મળ્યો. એણે માનવતાનો પોકાર સાભળ્યો. અને અપરાધીઓનુ મનો-વૈજ્ઞાનિક અધ્યયન કર્યું. અપરાધોના મૂળ સુધી પહોચવાની એણે કોશિષ કરી અપરાધોની પાછળ આવેશ અને સયોગોની મજબૂરી-લાચારી જ એને મળી અને એણે સિદ્ધ કરી આપ્યુ કે દરેક અપરાધ માટે ફાસીની સજા આપી શકાય નહી. ફાસીથી તમે અપરાધીને સમાપ્ત કરી શકશો પણ અપરાધ-વૃત્તિને નહી એની અસત્-વૃત્તિ તો આત્માની સાથે જ રહે છે એણે સરકાર પાસે અપીલ કરી કેટલાય અપરાધોની પાછળ સયોગોની પકડ હોય છે, જેમા ફસાઈને એને અપરાધ કરવા માટે વિવશ બનવુ પડે છે બીજી બાજુ ક્યારેક વ્યક્તિનો પીડિત આત્મા પણ બદલો લેવા માટે પ્રતિહિસા માટે તત્પર બની જાય છે આવા સમયે એની અપરાધી મનોવૃત્તિને મીટાવવા માટે ફાસીના દોરડાની જરૂર નથી એના ઘાવો ઉપર થોડોક પ્રેમનો મલમ લગાવી દો, રસ્તો ભૂલેલો રાહદારી ફરી સાચા રસ્તે ચાલતો થઈ જશે

આખરે એની વિજ્ઞપ્તિ-અપીલ ઉપર બ્રીટીશ સરકારે વિચાર કર્યો અને કેટલાક અપરાધો માટે તો ફાસીની સજા રદ કરી દેવામા આવી, કારણ કે પ્રેમમા હૃદય-પરિવર્તન કરવાની ક્ષમતા છે એ કેવી પણ ક્રૂર વ્યક્તિને કોમળ બનાવી શકે છે કેમકે પ્રેમ સ્વય આત્માવિશ્વાસી છે એને માનવની

માનવતા ઉપર ભરોસો છે. મનોવિજ્ઞાનના આધારે કહી શકાય છે કે દરેક આત્મામાં થોડીક કઠોર અને થોડીક કોમળ વૃત્તિઓ રહેલી છે. જ્યારે કઠોર વૃત્તિઓ ઉભરાઈ આવે ત્યારે એમ ન સમજવું જોઈએ કે કોમળ વૃત્તિઓ બિલકુલ સમાપ્ત થઈ ગઈ છે. જેમ સૂર્યના પ્રખર પ્રકાશમાં તારાઓનો હલકો પ્રકાશ, કિરણો વિલુપ્ત બની જાય છે તેવી જ રીતે કઠોરતાના પ્રચંડ તોફાનમાં મનુષ્યની કોમળ વૃત્તિઓ દબાઈ જાય છે પણ નષ્ટ થતી નથી અને ત્યારે જ અપરાધ સંભવિત બને છે. અપરાધને સમાપ્ત કરવા માટે કઠોરતા તળે દબાયેલી પેલી કોમળ વૃત્તિઓને જગાડવાની જરૂર છે. આ કામ કોમળ હાથો વડે જ બની શકે છે. કઠોરતા ઉપર એક વખત પ્રેમનો હાથ ફરી જાય પછી તો તમે ચકિત થઈ જશો અને જોશો કે જ્યાં ભીષણ તોફાન હતું ત્યાં શાંત શીતળ વાયુ લહેરાતો થઈ જશે. આમ દેખાયું પણ છે. એક ડાકુ પોતાના જીવનની સંધ્યા વેળાએ એવો તો બદલાઈ જાય છે કે એનામાં કરુણા અને દયાના ઝરણાં ફૂટી પડે છે. એની એ વખતની ઉજ્જવળતા સંત કરતાં પણ આગળ વધી જાય છે. આજનો ડાકુ કાલે સંત બની જાય છે એ એનું જ રહસ્ય છે.

ઇંગ્લેંડની વાત છે. હોમરલેન નામનો એક વિચારક પુરુષ થઈ ગયો. એને પ્રેમ—શક્તિ ઉપર અગાધ શ્રદ્ધા હતી. એ માનતો હતો કે પ્રેમ કઠોરતાને કોમળતામાં બદલી શકે છે. જ્યારે પણ એ કોઈ દુષ્ટ સ્વભાવના બાળકને જોતો તો એના પર ગુસ્સો લાવવા કરતાં એને દયા આવતી. એને વિશ્વાસ હતો કે આ દુષ્ટ સ્વભાવને પ્રેમ વડે જીતી શકાય તેમ છે અને એ કોમળ હૃદયને પણ જલદી મેળવી શકે છે. તેથી એણે રિપબ્લીક નામનો એક આશ્રમ ચાલુ કર્યો હતો. એમાં એ ખરાબ આદત ધરાવતાં બાળકોને રાખતો અને મનોવૈજ્ઞાનિક ઢબે એમની અપરાધવૃત્તિની તપાસ કરતો. એનાં મૂળ તત્ત્વોને શોધી એમાં સુધારો લાવવામાં આવતો હતો. એમની કોમળ અન્તવૃત્તિઓને જાગૃત કરી એમનામાં સદાચરણના સંસ્કાર સીંચવામાં આવતા હતા.

એ નિશ્ચિત છે કે દરેક પ્રાણીમાં કોઈ ને કોઈ રૂપે—અંશે કોમળતા વિદ્યમાન છે. ક્રૂરમાં ક્રૂર સિંહણમાં પણ છૂપા રૂપે કોમળતા મોજૂદ છે. માથેથી લઈને પગ સુધી એ ક્રૂર જ હોત તો એ પોતે જ પેદા થઈ શકત નહીં અથવા તો જન્મ પછી જીવતી જ ન રહી શકી હોત. તેમ ન પોતાનાં બચ્ચાંને દૂધ આપી શકત. સિંહણ તમારા અને અમારા માટે ક્રૂર સાબિત હોઈ શકે છે પણ શું પોતાનાં બચ્ચાંઓ માટે પણ તેવી જ ક્રૂર હોઈ

શકે ? નહિ પોતાના બચ્ચાઓ માટે તો એના હૃદયમા એટલી કોમળતા ભરી પડી છે કે જેટલી કે એક માતાને પોતાના બાળક પ્રત્યે હોય પોતાના બચ્ચાને એ એવો પ્રેમ કરે છે કે એમના રક્ષણ કાજે પોતે પ્રાણોત્સર્ગ કરવા તત્પર બની જાય છે આ બાબતમા મારા કરતા શિકારીઓ પાસેથી તમને વધુ માહિતી મળી શકે છે કે કોઈ શિકારીએ જ્યારે એના બચ્ચાને પકડી લીધુ ત્યારે એ એના તરફ કેવી રીતે ઝપટી હતી ! એ જાણતી હોય છે કે શિકારીના હાથમા રહેલી તે લાબી–શી ચીજ (બદુક) એના પ્રાણ હરી શકે છે તો પણ બદુકની પરવાહ કર્યા વગર જ એ ઝપાટો મારશે, પછી ભલેને એ ઝપાટામા એ શિકારીની ગોળીનો ભોગ બની જાય

હા, તો દરેક કઠોરતા તળે કોમળતા દબેલી પડી છે કઠોર પાષાણ પથ્થર તળે કોમળ સરિતા છે તેથી જ તો ઉપરથી કઠોર રૂક્ષતમ દેખાતા ડુગરાઓની અદરથી જ ઝરણાનો જન્મ થતો હોય છે જરૂર છે એ કઠોરતાના આવરણને ભેદીને એમા કોમળતા ભરી દેવાની

હોમરલેન આમ જ કરતો હતો એ કઠોરતમ બાળકને લાવી આશ્રમમા રાખતો અને ધીરે ધીરે પ્રેમના સુવાળા હાથે એમનામા કોમળ સસ્કારોનુ સિચન કરતો ધીરે ધીરે કઠોરતાનુ વૃક્ષ સુકાઈ જતુ અને કોમળતાના નવા અકુરો એનુ સ્થાન લઈ લેતા હતા એવામા કોર્ટમા પોલાસે એનો છોકરો રજૂ કર્યો જે ત્રણ વખત ચોરી કરી ચૂક્યો હતો, જજે એને ત્રણ વર્ષની જેલની સજા કરી હોમરે આ વાત જાણી તો એ કોર્ટમા જઈ ચઢયો અને બાળકને આશ્રમમા ભરતી કરવા માટે પ્રાર્થના કરી જજે એ સ્વીકૃતિ પણ આપી દીધી હોમર એને પોતાના આશ્રમમા લઈ આવ્યો પણ એના સ્વભાવની રૂક્ષતાને કારણે થોડાક જ દિવસોમા આશ્રમના બીજા છોકરાઓ હેરાન–પરેશાન થઈ ગયા હોમર પાસે દરરોજ એની સેકડો ફરિયાદ આવવા લાગી તે જ્યારે બહારથી આશ્રમમા આવતો કે લાગલાજ ફરિયાદોનુ રજિસ્ટર લઈ વિદ્યાર્થીઓ તૈયાર ઊભા રહેતા બીજી બાજુ આશ્રમની કીમતી વસ્તુઓ પણ તે તોડી–ફોડી નાખતો તેથી અધ્યાપકો પણ એનાથી કટાળી ગયા હતા તેઓએ પણ આખરે એક દિવસ હોમરને કહી દીધુ "મિસ્ટર હોમર આ આફત ક્યાથી લઈ આવ્યા ? એના દુષ્ટ સ્વભાવથી તો સમસ્ત આશ્રમ તગ આવી ગયો અને એના સહવાસને લઈને આશ્રમવાસી બાળકો પણ બગડી જશે, માટે આશ્રમને ચાલુ રાખવો હોય તો એને હવે વિદાય આપો "

હોમરસેને આનો જવાબ વાળ્યો : ભાઈ એના જ માટે તો મને સૌ કરતાં વધુ દયા આ છોકરા તરફ આવે છે. બાળપણમાં જ આટલો શેતાન છે તો મોટો થતાં તો એ સાવ જ બની જશે. એનું જીવન કલુષિત બની જશે એવો વિશ્વાસ છે. મારા પ્રેમમાં શક્તિ છે કે એક દિવસે એના આ દુષ્ટ સ્વભાવ ઉપર જરૂર વિજય મેળવશે. આ જ વિશ્વાસના આધારે હું એને સુધારવા તૈયાર બન્યો છું. જો તમે સૌ એને આશ્રમમાં રાખવા તૈયાર ન હો તો હું એને મારે ઘેર લઈ જઈ રાખીશ. ત્યાં એના દુષ્ટ સ્વભાવનું નજીકથી નિરીક્ષણ કરવાની તક પણ મને મળશે. અને મિ. હોમર એને પોતાને ઘેર લઈ આવ્યા. એ શેતાન છોકરાનું નામ હતું જોન. ભોજન વખતે હોમરે જોનને કહ્યું : તમારા ભાણાની આ પ્લેટ જરા પેલા ટેબલ ઉપર લઈને જાઓ તો. જોને મોં મચકોડતાં કહ્યું : હું કંઈ ગુલામનો બેટો છું કે તમારી ગુલામી કરતો ફરું ! હોમરે એ જ કોમળ સ્વરમાં કહ્યું : અચ્છા ત્યારે આજે આપણે ઉઠાવી લઈ જઈશું. કાલથી તો તમે ઉઠાવી લઈ જશોને ! જોને કહ્યું : એ તો નોકરનું કામ છે. આજથી તમે અમારા નોકર છો. પ્લેટ ઉપાડી લઈ જવાના તમને અમે ૫ રૂપિયા આપીશું." આવા અવિવેકભર્યા જવાબો મળવા છતાં પણ હોમર ક્રોધે ભરાયો નહિ. એવું શાંતિથી જવાબ આપ્યો : તમે તો સારા કુળમાં જ આવ્યા છો. કામે કુળને ઉજાળશો પછી તો તમારે ત્યાં દસ નોકરો પણ રહી શકશે. પણ આ માટે સીધે રસ્તે ચાલવું પડશે."

હોમરે જોનની આગળ ભાણું લીધું ને ઊઠીને બહાર ગયો. આ બાજુ જોન મોઢે પથ્થર થઈ બધી પ્લેટો ફોડવા લાગ્યો. હોમર પાછો આવ્યો અને જોયું તો એણે પોતાની ઘડિયાળ પણ જોનની સામે ધરી દીધી અને કહ્યું : લે, આ આના પર પણ ફરી દે. આ સાંભળી જોન લજ્જિત બની ગયો. બસ ત્યારથી જ જોનમાં પરિવર્તન થવું શરૂ થયું. હોમરસેનની પ્રેમશક્તિએ દુષ્ટ સ્વભાવ ઉપર વિજય મેળવ્યો. એ જોનનું જીવન એવું સુંદર અને સૌમ્ય બન્યું કે એને રિપબ્લિકન આશ્રમમાં અધ્યાપકોનો પ્રોફેસર નીમવામાં આવ્યો. આજે પણ આ આશ્રમ ઈંગ્લેંડમાં ચાલુ છે. આ પ્રેમશક્તિનો પ્રભાવ જેના વડે દરેક બાજુથી તિરસ્કૃત જોન જેવો દુષ્ટ વિદ્યાર્થી સમાજમાં આદરણીય સ્થાન મેળવી શક્યો. હા, તો આ જ પ્રેમ-શક્તિ જે પશુને માણસ બનાવી શકે છે. દાનવને દેવ બનાવવાની કળા પણ પ્રેમ પાસે છે.

ત્યાં પ્રેમ-ગંગા વહે છે જે હૃદયોમાં પ્રેમ-ધારા વહે છે ત્યાં શાંતિ

સુમન ખીલે છે આગમોના પાના ખોલો કે જ્યા બે વિભિન્ન પરપરાના મહામુનિ એકત્ર થાય છે પરપરાનો મોહ તજી સ્નેહની ધારા વહાવતા શ્રાવસ્તીના ઉદ્યાનમા મહામુનિ ગૌતમ અને મહાશ્રમણ કેશીકુમાર મળે છે. વિચારોની ધારા સાથે હૃદયમાથી પ્રેમ ધારા વહે છે ત્યારે એ સ્નેહ સુરલિત દશ્યને જોવા માટે ફક્ત શ્રાવસ્તીના નાગરિકો જ દોડયા નહી પણ એની સુગધ દેવ અને ગધર્વ ભૂમિ સુધી પહોચી અને એઓ પણ દિવ્ય ભૂમિના મધુર સુખો ભોગોને છોડી એ પ્રેમ ગગામા ડુબકી મારવા ચાલી નીકળ્યા. આગમકાર એ મધુર દશ્યને ગાથામા અકિત કરે છે

> केसीकुमार समणे गोयमे य महायसे,
> उभओ निसण्णा सोहंति चन्दसूर समप्पभा ॥
> देव दाणव गधव्वा जक्ख रक्खस किन्नरा ।
> अदिस्साणं य भूयाणं आसीतत्थ समागमो ॥
>
> ઉત્તરા અ ૨૩ ગા ૧૮–૨૦

મહાશ્રમણ કેશીકુમાર અને યશસ્વી મહામુનિ ગૌતમ બન્ને ત્યા એક સાથે બેઠા છે, એમના શાત–દાત મુખારવિદ પર દિવ્ય તેજ છવાઈ રહ્યુ છે બન્ને મહાપુરુષો ચદ્ર અને સૂર્ય સમી પ્રભા ફેલાવી રહ્યા છે એ દિવ્ય આનદને નીહળવા માટે દેવ–દાનવ અને ગધર્વનુ શુભાગમન થાય છે, સાચુ છે કે જ્યા પ્રેમની મધુરતા વરસે છે ત્યા દેવતા સ્વયમેવ ચાલ્યા આવે તો એમા કોઈ આશ્ચર્ય નથી કારણ કે પ્રેમ પોતે જ એક દૈવી ગુણ છે શીશીમા ઈત્ર હોય તો એમાથી સુગધ આવશે જ ફૂલમા જો સૌરભ–સુગધ હશે તો એને ભ્રમરને આમત્રવાની જરૂર નહી રહે ભ્રમર પોતે જ દોડયા આવશે પણ શીશીમા ફક્ત પાણીજ ભર્યુ હોય તો એમા સુગધ આવશે ક્યાથી ? જેના જીવનમા પ્રેમ–સૌરભ છે ત્યા દેવોનુ આકર્ષણ પણ હશે જ એક વ્યક્તિ ફાનસ લઈને ચાલે છે તો એનો પ્રકાશ એને અને માર્ગ પરથી પસાર થતા અન્યને પણ મળે છે, તેવી જ રીતે હૃદયમા પ્રેમનો પ્રદીપ લઈને ચાલશો તો એનો પ્રકાશ એ વ્યક્તિને મળે છે અને એનો પ્રકાશ, કિરણો અન્ય વ્યક્તિના હૃદય સુધી પણ પહોચે છે જેના હૃદયમા પ્રેમધારા વહે છે એનામા એવો પ્રભાવ હોય છે કે વિરોધી સ્વભાવનુ પ્રાણી પોતાનો વિરોધ ભૂલી જાય છે કારણ કે હૃદયમા પ્રવેશેલા વેરને પ્રેમ જ ધોઇ શકે છે ભગવાન મહાવીરની પાસે સિંહ અને

બકરી બન્ને સામે બેસતાં હતાં. પણ સિંહ પોતાની ક્રૂરતા ભૂલી જતો હતો. સિંહના મનમાં એ ભાવ નથી આવતો કે બકરીને ખાઈ જાઉં અને બકરીને એ ભય નથી રહેતો કે સિંહ મને ખાઈ જશે. આ છે વીતરાગનો ક્ષમા સ્તોત્રનો પ્રભાવ જે પ્રાણીઓના જન્મગત વૈરને પણ ધોઇ નાખે છે

પ્રેમનું આકર્ષણ ફક્ત માનવ હૃદયને જ આકર્ષિત કરે છે એમાં પૂર્ણ સત્ય નથી. એક કૂતરો પણ પ્રેમને પીછાને છે

તમે જો પ્રેમભર્યો હાથ એની પીઠ પર ફેરવશો તો એ પણ પૂંછડી પટપટાવશે. સ્પેનની એક વાત છે એક ગોવાળીયો દૂધ દોતી વખતે મધુર વાદ્ય વગાડી રહ્યો હતો કોઈએ એનું કારણ પૂછ્યું તો બોલ્યો કે ગાય પ્રેમની તરસી છે એ પણ પ્રેમના બોલ જાણે છે એની સામે જ્યારે હું વાદ્ય વગાડું છું તો એ પોતાની પાસેનું સઘળું દૂધ આપી દે છે માટે એને પ્રેમમાં તન્મય બનાવવા માટે જ હું વાદ્ય વગાડું છું સાચી વાત તો એ છે કે ગાય પ્રેમથી જ દૂધ દે છે અને પ્રેમ વડે જ એના દેહના એક ભાગમાં દૂધનું નિર્માણ થાય છે પોતાના વત્સ પ્રત્યે ઊભરાતો એનો પ્રેમ જ દૂધ પેદા કરે છે અને એ દૂધ આપે છે પણ પોતાના વત્સ માટે. મનુષ્ય તો એનો માન, ન માન મૈં તારો મહેમાન " બની દૂધનો હકદાર બની જાય છે મદ્રાસ તરફ પૈસાના પિપાસુ માણસો દૂધ લેવા પાછળ કદી-કદી પોતાની માનવતાને ભૂલી જાય છે માણસના હૃદયમાં જ્યારે એક માત્ર પૈસો બેસી જાય છે ત્યારે એ પ્રેમને ખોઈ નાખે છે ત્યારે પૈસો પિશાચ બનીને માનવ ને દાનવ બનાવી દે છે પછી એના હૃદયમાંથી કોમળતાના અંકુરો ભૂંસાઈ જાય છે

હા તો હું તમને એક બીના જાણે કહી રહ્યો હતો. મદ્રાસ તરફ ગોવાળીયો ગાય પાસેથી વધુમાં વધુ દૂધ લેવા ચાહે છે ગાયનું બચ્ચું દૂધ પી જાય છે એટલું નુકશાન પણ તેઓ બરદાસ્ત કરવા ઇચ્છતા નથી. તેથી એમણે પેલા નાનકડા બચ્ચાને મારી નાખ્યું પણ સાંજ વેળાએ દૂધ દોહવા બેઠો ત્યારે એક ટીપુંય દૂધ આવ્યું નહી કારણ કે ગાયનું પ્યારું બાળક આજે એની આંખો સામે નહોતું એણે વિચાર્યું આ તો બહુ ખોટું થયું આ તો તે જ કહેવત થઈ કે **माग्यो छोड भागो को धावे सो दुनी मागि तू नहि पावे** પૂરો લાભ લેવા ગયા તો અડધાથી પણ હાથ ધોવા પડ્યા. પણ આખરે માણસ પાસે બુદ્ધિનું ઘણું મોટું બળ છે એના

ચકી તો એ સૃષ્ટિ સમસ્તના પ્રાણીઓનો રાજા બન્યો છે પણ બુદ્ધિ એ તો દુધારી તલવાર છે એનો ઉપયોગ કદી કદી તો બીજાના વિનાશ માટે કરી લેવામા આવે છે હા, તો એણે પણ એમ જ કર્યું એ વત્સના શબને ચીરી એમા ઘાસ ભરી દીધુ સાજે ગાય સામે ઘાસ ભરેલુ મૃત બચ્ચુ ઊભુ કરી દીધુ એ માતાની મમતા તો જુઓ એ પોતાની જીભ વડે એને ચાટતી જતી અને દૂધ આપતી જતી હતી આ છે પશુસસારની વાત, જે પ્રેમના ભૂખ્યા છે ગાય પોતાના મૃત વત્સ ઉપર પણ પ્રેમ વરસાવે છે અને એને જોઇને જ દૂધ આપે છે આ છે પશુજગતની પ્રેમકહાણી

સત્ય એ છે કે જ્યા પ્રેમનુ નાનુ શું પણ કિરણ છે અને એમા જો સજીવતા છે તો એમા આકર્ષણ રહેશે પતગિયાની સામે અગર લાખ રૂપિયાનો ઢગ પડયો હોય, હીરા–મોતી પડયા હોય પણ એમા જો નાની–શી દીપ–શીખા નહી હોય તો પતગિયા માટે એનુ કોઈ આકર્ષણ નહો રહે. બીજી બાજુ પેલુ માટીનુ કોડિયુ છે–એ પૈસાની કીમતનુ છે પણ એમા તેલ છે અને દીપશિખા જલે છે તો પતગિયુ ત્યા તરત દોડી આવશે. એને નિમત્રણ આપવાની જરૂર નહી આજ વાત મહેલોમા વસનારાઓની છે. કરોડોનો વૈભવ છે, અને સગેમરમરના ફર્શ ઉપર લક્ષ્મી ક્રીડા–કલાપ કરી રહી છે પણ એ વૈભવના ઢગ પર પ્રેમની જ્યોત જગતી નથી તો એ કરોડોનો વૈભવ પણ હૃદયને આકર્ષિત નહી કરી શકે આવા સ્થાને તમે પહોચી પણ ગયા તો ત્યાથી પ્રસન્નતા લઇને તમે પાછા નહી વળો તમારુ મન ગ્લાનિથી ભરાઈ જશે બીજી બાજુ એક ઝૂપડુ છે, લૂખા રોટલા ઉપર દિવસ પસાર કરતુ ખેડૂત પરિવાર એમા વસે છે, ત્યા નથી આરસ પથર તેમ નથી ફરનીચર કે રેડિયાનુ મધુર સગીત તેમ છતાય એના હૃદયમાં પ્રેમનો દીવડો ઝગમગે છે. પરિવારમા પ્રેમના છાટણા છટાય છે, તમે ત્યાં પહોચી જશો તો એ જ લૂખા રોટલા અને છાશ વડે તમારુ ભાવભર્યું સ્વાગત થશે રોટલો ભલે લૂખો રહ્યો પણ એમા સ્નેહની એવી ચિકાશ હશે જે તમારા હૃદયને જીતી લેશે તમે ઝૂપડામાથી વિદાય લેશો સાથે તમારુ હૃદય સ્નેહથી ભર્યું–ભર્યું હશે પ્રેમમા એવો જાદુ છે કે તમે બીજાને કઈન આપીને પણ એને પોતાનો કરી શકો છો

અને આ બાજુ તમે સર્વ કાઈ આપી દ્યો, પણ એમા સ્નેહની ભેટ નહી હોય તો સર્વ કાઈ દેવા છતા તમે એને પોતાનો બનાવી શકશો નહીં.

માટે સત્તા દ્વારા કોઈની પાસેથી વધુ કામ થઈ શકાતું નથી. પરંતુ પ્રેમ વડે એની પાસેથી પૂરેપૂરો શ્રમ લેવડાવી લો તો પણ એ હસતો જ મળશે. સાસુ વહુ ઉપર સત્તા જમાવશે તો વહુને પોતાની નહીં બનાવી શકે અને જ્યારે હૃદયમાં સ્થાન નહીં હોય તો પછી નાનું સરખું કામ પણ ભાર બની જશે. સાસુ વહુમાં પોતાપણું જગાવી દે, એને સ્નેહ અને સહાનુભૂતિ આપે તો હું માનું છું કે વહુ એને પોતાની માતા જ સમજશે અને એ જ પ્રેમથી એ એની સેવા કરશે જેટલી કે જન્મદાત્રી માતાની કરે છે. ભારતના પરિવારોમાં જે સાસુ-વહુની ટક્કર ચાલે છે અને સંઘર્ષની ભઠ્ઠીમાં સારોય પરિવાર ઝુલસતો રહે છે અને ક્યારેક એ સંઘર્ષનો આવો કરુણ અંત આવે છે કે સારુંય કુળ કલંકિત થઈ જાય છે. પરિવારમાં જો પ્રેમગંગા વહી જાય તો બધાં જ સંઘર્ષોનાં મૂળ જ સમાપ્ત થઈ જશે.

જ્યારે કન્યા પિતાના ઘેરથી સાસરે જાય છે ત્યારે બહેનો ગીતમાં ગાઈને કહી જાય છે કે "તું જે ઘરમાં જઈ રહી છે એ ઘરની રાણી થઈને રહેજે." આ રીતે માતાએ પુત્રીને ઘર ઉપર શાસન કરવાની કેળવણી આપી છે પરંતુ શાસન કરવા માટે તો સરકારને સિપાહીઓ રાખવા પડે છે. જેમ પણ લોકોએ પણ માતાએ બેટીને આ સાધનો ક્યારે આપ્યાં? છતાં પણ એવું રાણી બનવું છે આ બધી શાસન કરશે? એ તો પ્રેમબળ વડે જ શાસન કરી શકે છે. વહુ બનીને જતી બહેનને હું કહીશ કે એ જે ઘરમાં જાય ત્યાં સ્નેહની નદી વહાવે. એને એક કરવાનું કામ કરે. જુદાં થયેલાં બે હૃદયને મેળવે. તેમાં હૃદયોને પ્રેમસૂત્રમાં બાંધે. તોડવાનું દુનિયા જાણે છે પણ જોડવાનું નહીં. દુનિયા સાંધનાર-જોડનારને જ પ્રથમ સ્થાન આપે છે. તમે કાતર અને સોય બન્નેને જાણો છો. બન્ને લોઢામાંથી બનેલી છે. કાતર એકના બે કરવાનું જાણે છે તેથી જ તો એ દુનિયાની ઠોકરો ખાય છે. આ તરફ તમે સોયને પણ જાણો છો. એમાં કાતર કરતાં લોઢું ઓછું વપરાયું છે અને વજન પણ ઓછું છે તેમ એની કીમત પણ ઓછી છે પરંતુ એનું કામ ટુકડાને સાંધવાનું-જોડવાનું છે તેથી એને સન્માન મળે છે. જ્યારે સોયનું કામ સમાપ્ત થઈ જાય છે ત્યારે કોઈ એને જમીન ઉપર પડવા નથી દેતું એને ટોપી અથવા પાઘડીમાં ખોસતા રહે છે પણ શું તમે કાતરને કદી ટોપીમાં રખાતી જોઈ છે?

જો તમારે દુનિયાની નજરોમાં સન્માન મેળવવું છે તો ટુકડાને જોડવાનું કામ કરો. હૃદયમાં સ્નેહ-ધારા થઈને વહો. તમે પરિવારમાં રહો

અથવા સમાજમા, પણ સર્વત્ર જોડવાનુ કામ કરતા રહેજો પરિવારના સભ્યો વચ્ચે દીવાલ બનીને રહેશો નહી સમાજના ભાઈઓમા અગર વૈમનસ્ય ઈર્ષ્યા-દ્વેષ છે, હૃદયમા ઘૃણાની દુર્ગન્ધ છે તો તમે તમારા હૃદયની સ્નેહ-સુગંધને ફેલાવજો પ્રેમના પાણી વડે ઘૃણાને ધોઈ નાખજો

પ્રેમ તો પાણી છે એને વહેવા દો એને કોઈ ખાડામા કેદ ન કરશો એ ખાડો પરિવારનો હોય કે સમાજનો, સપ્રદાયનો પણ કેમ ન હોય, પણ તમે પ્રેમને એમા કેદ કરી મૂકશો નહી પાણી બંધાઈ જાય છે ત્યારે એમા દુર્ગન્ધ પેદા થઈ જાય છે, ઝેરી કીટાણુ પેદા થાય છે પ્રેમના કટકા ન કરશો. આજે તો પ્રેમને પણ કટકામા વહેચી નાખ્યો છે જાતિ-પ્રેમ, ભાષા પ્રેમ, સપ્રદાય-પ્રેમ પ્રેમના કટકા થાય તો એનો આત્મા ઊડી જશે આ શરીર કેટલુ સુદર છે પણ એના જો ટુકડા કરી નાખવામા આવે તો શુ એની આવી સુદરતા કાયમ રહેશે ખરી ? શુ ટુકડાઓમા આત્મા કાયમ રહેશે ? આત્મા ટુકડામા રહી શકતો નથી અને આત્માના વિદાય થયા બાદ એમા ઝેરી કીટાણુ પેદા થઈ જશે, એમા દુર્ગન્ધ પેદા થશે તેવી જ રીતે પ્રેમના જો ટુકડા કરી નાખવામા આવે તો એમા પ્રેમનો આત્મા સમાપ્ત થઈ જશે, અને દ્વેષના કીટાણુ પેદા થઈ જશે ઘૃણા આવવા લાગશે અને પછી મડદુ પ્રેમને ગળે લગાવી પ્રેમના નામે ઘૃણા જ ફેલાવશે જે પ્રેમ એ હૃદયો વચ્ચે આગનુ કામ કરે છે, તે જીવિત નહી પણ મૃત છે તે અખડ નહી પણ ખંડિત પ્રેમ છે અને એ માનવતાના ટુકડા-કટકા કરવાનુ કામ કરે છે તેથી જ પ્રેમના ગીત ગાવા છતા પણ ભારતવાસી ભાષાવાદ, પ્રાંતવાદ અને સપ્રદાયના નામે લડે છે ભાઈ ભાઈના લોહીનો તરસ્યો બન્યો છે. શુ એને પ્રેમ કહેવાશે ?

ટુકડાઓમા રહેલો પ્રેમ એ ક્ષુદ્ર પ્રેમ છે, જે માનવતાને દેવત્વ તરફ નહી પણ પશુતા ભણી દોરી લઈ જાય છે વિરાટ પ્રેમ અખડ માનવતામા વિશ્વાસ ધરાવે છે, એ વિશ્વના કોઈ પણ પ્રાણથી ઘૃણા કરવાનુ શીખવતો નથી જે પોતાના ભાઈઓથી ઘૃણા કરવાનુ શીખવે છે તે દુનિયાની બીજી કોઈ ચીજ હોઈ શકે છે પણ એ પ્રેમ હોઈ શકે નહિ વિરાટ પ્રેમમા ઘૃણા, દ્વેષ, કલહ અને હિસાને બિલકુલ સ્થાન નથી ચીની સત માઓત્સેએ કહ્યુ છે કે ચોર પોતાના ઘર પ્રત્યે તો પ્રેમ ધરાવે છે પરતુ બીજાના ઘેર ચોરી કરે છે એણે તો ફક્ત પોતાના જ ઘર પ્રત્યે પ્રેમ કરવાનુ શીખ્યુ છે. એનો એ ક્ષુદ્ર પ્રેમ બીજાના માલને ઉપાડી લેવા માટે હાથ ફેલાવવાની

પ્રેરણા આપે છે એક હત્યારો છે એને પોતાના પ્રાણ વ્હાલા છે પણ એ બીજાના પ્રાણો હરી લે છે રાજા પોતાના દેશથી પ્રેમ કરે છે પણ બીજા દેશ સામે યુદ્ધ કરી એનું શોષણ કરે છે ઓર જેમ પોતાના ઘર પર પ્રેમ રાખે છે એમ બધાં જ ઘરો પ્રત્યે પ્રેમ રાખતો થાય હત્યારો પોતાના પ્રાણની જેમ બીજાના પ્રાણોનું રક્ષણ કરતો થાય રાજા પોતાના રાષ્ટ્રની જેમ અન્ય રાષ્ટ્રોની જનતા પ્રત્યે સ્નેહ અને સહાનુભૂતિ રાખતો થાય તો અન્યત્ર સ્વર્ગ શોધવા જવાની જરૂર રહેશે નહીં આ સંસાર જ સ્વર્ગ બની જશે.

સંકુચિત પ્રેમ ફક્ત પોતાનું સુખ ઇચ્છે છે ત્યારે વિરાટ પ્રેમ સૌને સુખી બનાવવા ઇચ્છે છે સૌના સુખમાં એ પોતાનું સુખ જુએ છે એક વખતની વાત છે એક રાજા શિકાર રમવા જંગલમાં નીકળી પડ્યો. ઘોડો પૂરપાટ વેગે દોડી રહ્યો હતો. રાજાનું મન શિકારની કલ્પનાઓમાં ડૂબેલું હતું શિકાર પણ એક જાતનું વ્યસન છે મનુષ્યમાં જ્યારે સ્નેહ અને અહિંસાનું તત્ત્વ ઓછું થાય છે ત્યારે એ બીજાને પીડાતાં અને તડપતાં જોઈ એનું મન પ્રસન્નતા અનુભવે છે આ ક્ષુદ્ર હૃદયની વૃત્તિ છે જે વડે મનુષ્ય બીજાને રોવડાવી પોતે હસે છે

પ્રકૃતિ (કુદરત) પણ આવા પાપને વધુ સમય સુધી સાંખી શકતી નથી. એ પણ મનુષ્યને દંડ દેવા માટે તત્પર બને છે અને આવી જ બીના એ રાજાની સાથે બને છે જ્યારે એ બાણ ચઢાવી એક મૃગલાની પાછળ દોડી રહ્યો હતો ત્યારે જ અચાનક આકાશમાં કાળું વાદળ છવાઈ ગયું અને થોડી જ વારમાં સમગ્ર આકાશ કાળું બની ગયું વીજળીનો કડાકો શરૂ થયો વાવાઝોડું ફૂંકાયો. પ્રચંડ તોફાન વરસાદ એવો આવ્યો વરસાદમાં મોટા મોટા ઓળા પણ પડવા લાગ્યા રાજાએ વૃક્ષનો આશ્રય લઈ કોઈ રીતે પોતાનું રક્ષણ કર્યું પરંતુ વરસાદના શીતના કારણે અને ઓળાના પ્રહારે ઘોડાના પ્રાણ લઈ લીધા. એકાદ કલાક બાદ તોફાન કંઈક શાંત સા ત્યેળા થઈ ગઈ હતી. રાજા પણ થાકી ગયો હતો સુંદર ઘોડાના ચાલી જવાથી એને દુઃખ તો ઘણું હતું ત્યાં વરસી-બીની ઠંડી હવા એના શરીરને વળી વીંધી રહી હતી આ બાજુ ભૂખ સતાવી રહી હતી. આખરે જેમ તેમ કરી રાજા એક નાનકડા ગામડે પહોંચ્યો. અંધારું થઈ ગયું હતું ગામમાં જઈ એણે ખેડૂતો પાસે રાત પસાર કરવા માટે સ્થાનની માગણી કરી પણ કોઈ આ અજાણ્યાને રાત માટે પોતાને ત્યાં ઉતારો દેવા તૈયાર ન થયું કારણ કે આજે મનુષ્યને મનુષ્ય ઉપર વિશ્વાસ રહ્યો નથી.

મનુષ્ય એક અજાયબ–અજાણ્યા પશુને પોતાને ત્યા રાખી શકે છે. જગલમા ગોથા ખાતી રસ્તો ભૂલેલી ગાય કોઈને જો મળી જશે તો એ એને લાવી પોતાને ઘેર બાધી દેશે એ અનજાન–અજાણ્યા પશુ ઉપર ભરોસો કરશે પણ અજાણ્યા મનુષ્ય પર નહી કરે કારણ કે માનવીએ પોતાનો વિશ્વાસ ખોયો છે પશુ ઉપર તમે વિશ્વાસ કરી શકો છો એને થોડુ ઘાસ નીરી છુટકારો મેળવી લેશો પણ મનુષ્ય એક એવુ પ્રાણી છે કે જેને ભરપેટ રોટલો ખવડાવી પાણી પાઈ દો અને એને ખાટલા ઉપર સુવડાવી દો સૂવા માટે શેતરજી, ગાદી અને શાલ પણ આપી દો પણ જ્યારે સવારે ઊઠીને તમે જુઓ છો તો ખાટલો તો પડ્યો છે પણ પેલો માણસ ગૂમ છે એટલુ જ નહી સાથે પેલા ગાદી–શાલ પણ ગૂમ છે અને તક મળશે તો તમારા કોટનુ ખિસ્સુ પણ સાફ કરી દેશે તેથી મનુષ્યને માનવ નામના પ્રાણીથી બહુ મોટો ભય લાગે છે

હા, તો એકનુ પાપ સૌને ભોગવવુ પડે છે આખરે એ છે તો આપણો જ ભાઈ એટલે એના કામોના છાટા આપણુ પર પણ ઊડે છે. તેથી બીજાનો શેતાનિયત અને અન્યાયનો દડ આપણને પણ ભોગવવો પડે છે રાજા પણ આ નિયમમા અપવાદ ન બની શક્યો ઘેર–ઘેર ફરી વળ્યો. પણ કોઈએ ઠડી રાત્રે ઠહુરતા માણસના રક્ષણ કાજે દ્વાર ન ખોલ્યા તે ન જ ખોલ્યા ભોજનની તો વાત જ જુદી હતી. છેવટે ગામનુ બીજુ નાકુ પણ આવી ગયુ રાજા હતાશ બની કોઈ વૃક્ષનુ શરણ લેવા માગતો હતો ત્યાજ કોઈ ટમટમતા દીપકે એને આકર્ષિત કર્યો રાજા ત્યા પહોચ્યો તો એને એક ઘરડો ખેડૂત ત્યા મળ્યો એણે ઊઠીને એનુ સ્વાગત કર્યું રાજાએ પૂછ્યુ 'ગામમા ક્યાય મુસાફરખાનુ કે ધર્મશાળા છે? એક રાત પસાર કરવી છે.'

ખેડૂત બોલ્યો "આ ઘરજ ધર્મશાળા છે, ભાઈ આપણે સૌ મુસાફરો જ છીએ કોઈ સાથે બાધીને લાવ્યુ છે? અને જતી વેળા છાતીએ બાધીને શુ લઈ જવાના છે?" અને એણે તો રાજા માટે એક ખાટલો પાથરી દીધો રાજા ખાટલા પર બેઠો તો ખરો પણ હજુય એના દાત ઠડીને લીધે કચકચ થતા હતા. ખેડૂતે આ જોઈ એની પાસે જલતી સગડી મૂકી. એના વડે એને કાઈ ગરમી આવી ખેડૂતે પૂછ્યુ "ક્યાથી આવો છો, ભાઈ, અને આટલી રાતે ક્યા જાઓ છો?" રાજાએ કહ્યુ "હુ મુસાફર છુ મારે ગામ જઈ રહ્યો હતો પણ વરસાદ અને તોફાનમા ઘેરાઈ ગયો."

પ્રેરણા આપે છે એક ઉત્સાહ છે એને પોતાના બીજાના પ્રાણો હરી લે છે રાજા પોતાના દેશથી સાથે યુદ્ધ કરી એનું શોષણ કરે છે ચોર જેમ છે એમ બધાં જ પશુ પ્રત્યે પ્રેમ રાખતો ? જેમ બીજાના પ્રાણોનું રક્ષણ કરતો થાય, રા રાષ્ટ્રોની જનતા પ્રત્યે સ્નેહ અને સહાનુભૂ શોધવા જવાની જરૂર રહેશે નહીં આ

સંકુચિત પ્રેમ ફક્ત પોતાનું સુ સુખી બનાવવા ઇચ્છે છે સૌના સુ વખતની વાત છે એક રાજા શિક પૂરપાટ વેગે દોડી રહ્યો હતો. રા હતું શિકાર પણ એક જાતનું હિંસાનું તત્ત્વ ઓછું થાય છે એનું મન પ્રસન્નતા અનુભવે બીજાને રોવરાવી પોતે હસે

પ્રકૃતિ (કુદરત)

નથી એ પણ મનુષ્યને
રાજાની સામે બને છે
રહ્યો હતો સારે જ
જ વારમાં સમય
વાવઝોળ ફૂંકાયો
મોટા ઓળા
પોતાનું રક્ષ
પ્રકારે મોટા
સાંભળેલા
સાથી
શરીર
જેમ
૯૮

[illegible]

તમને કાંઈક દેવા ઈચ્છે છે" ખેડૂતે કહ્યું, "તમારી અમૃત–નજર જ મારા માટે બસ છે અને કાંઈક દેવા જ માગતા હો તો આ વર્ષ માટે બધા ખેડૂત ભાઈઓનો લાગ લેવો મુલતવી રાખો, કારણ કે અતિવૃષ્ટિને લીધે લગભગ બધો જ પાક ધોવાઈ ગયો છે" રાજાએ કહ્યું "આ માટે તો મેં પહેલા જ આજ્ઞા આપી દીધી છે તેથી તમે બીજું કંઈક માગો" ખેડૂતે કહ્યું. "ઠીક ત્યારે જે જે ખેડુતોના ખેતરોમાં કૂવા નથી અને પાણીના અભાવે પ્રતિવર્ષ જેમનો ઊભો પાક નષ્ટ થઈ જાય છે, તે બધાના ખેતરોમાં રાજ્ય વતી એક–એક કૂવો ખોદાવી આપો" રાજાએ કહ્યું "આ પણ મને મંજૂર છે રાજનો ખજાનો તમારા સૌ ખેડૂતોની ગાઢી કમાણીથી ભરાય છે. એની પાઈ–પાઈ ઉપર જનતાનો અધિકાર છે અને એમના હિત માટે એનો ઉપયોગ થવો જ જોઈએ પણ તમે તમારા માટે તો કંઈક માગો" ખેડૂત બોલ્યો "આ બધામાં હું પણ આવી ગયો અને હું વધુ ધન સંગ્રહ કરીને પોતાના જ ભાઈઓ વચ્ચે ભેદની દીવાલ ઊભી કરવા ઈચ્છતો નથી સૌ સુખી હશે તો મારો વારો પણ એમાં આવશે જ" આમ તમે જોયું કે સૌના સુખમાં પોતાનું સુખ જોવાની કલ્પના જ વિરાટ બનીને વિશ્વપ્રેમનું રૂપ લે છે. તમે તમારા પ્રેમને ક્ષુદ્ર ઘરમાંથી કાઢી વિરાટ ભણી લઈ જાઓ ત્યારે જ એ (પ્રેમ) મંગળપ્રદ બની શકે છે.

ખેડૂતે કહ્યું, ‘ત્યારે ભૂખ લાગી હશે !” એણે બાજરીનો રોટલો અને છાશ એની આગળ ધર્યાં. રાજાએ એ લૂખા રોટલાને એટલા આનંદની સાથે આરોગ્યો કે રાજમહેલના રસગુલ્લાં પણ એને ફિક્કાં લાગવા માંડ્યાં. કારણ એ સવારથી ભૂખ્યો હતો. થાક અને કઠિન લીધે એનું પેટ પણ કંઈક માગતું હતું.

પેટ માગે ત્યારે તમે એને લૂખો રોટલો આપો તોય એમાં એને સ્વાદ આવશે. પણ પેટ ભરેલું હોય તો પક્વાન ધરશો તોય એ ફિક્કાં લાગશે. આજે તો પેટ કચરાપેટીનો ભંગાર-ગોડાઉન બની ગયું છે. જે આવે તે એમાં ભર્યું. ન ભક્ષ્યનો વિવેક છે કે ન અભક્ષ્યનો, ન સમયનો ખ્યાલ છે ન અસમયનો. પેટ માગતું નથી છતાં તમે એમાં પૂર્યે જાઓ છો. એટલા જ માટે સ્વાસ્થ્ય બગડતું હોય છે. આમ ખાવાનો કશો ઉપયોગ પણ નથી. નિયત સમયે મર્યાદામાં રહી ખાશો તો એ સ્વાસ્થ્યપ્રદ બનશે અને સાચી ભૂખ હશે તો મિષ્ટાન્ન પણ યાદ આવશે નહીં. આનો તો અમને લોકોને અનુભવ છે. જ્યારે દસ માઈલનો વિહાર કરી થઈએ છીએ, થાક લાગે છે અને પેટ પણ કંઈક ખાવું માગે છે તે ટાણે ખેડૂતોના રોટલામાં એ આનંદ આવે છે જે તમારા મોહનથાળમાં પણ અમને આવતો નથી.

આ તો રાજાએ રોટલો અને છાશ ખાધાં. એનું હૃદય ખેડૂતને સો-સો આશીર્વાદ દેવા લાગ્યું. જમ્યા પછી થાકેલું શરીર ખાટલો-વિશ્રામ માગે છે અને ખેડૂતે રાજાને ખાટલો અને ધાબળો આપી દીધાં. રાજાએ આરામથી એના ઉપર લંબાવ્યું અને થોડીક જ વારમાં એ સ્વપ્નલોકમાં રમતો થઈ ગયો.

સવારે આંખ ખૂલી તો રાજા થાક વગર પોતાને સ્વસ્થ અનુભવ કરી રહ્યા હતા. ખેડૂતની આંખ ખૂલી અને દિવસના પ્રકાશમાં જ્યારે આગંતુકનો ચહેરો જોયો તો એ પોતાના અતિથિને પિછાની ગયો કે અરે આ તો આપણા રાજા છે. એણે નમસ્કાર કરતાં કહ્યું, ‘માફ કરજો, તમારું પૂરું સ્વાગત હું કરી શક્યો નથી.” રાજાએ કહ્યું, ‘ના ના, ખેડૂતદેવ, તમારા બાજરાના રોટલા અને છાશને તો હું કદી ભૂલી શકીશ નહીં. અને તમે માણસ સમજીને જ મારો ખાટલો બહાર કર્યો તેથી હું માનું છું કે તમે ઈશ્વરની કદર કરવાનું જાણો છો. તમારા સ્વાગતના બદલામાં મારું મન

તમને કાંઈક દેવા ઇચ્છે છે" ખેડૂતે કહ્યુ, "તમારી અમૃત-નજર જ મારા માટે બસ છે અને કાંઈક દેવા જ માગતા હો તો આ વર્ષ માટે બધા ખેડૂત ભાઈઓનો લાગ લેવો મુલતવી રાખો, કારણ કે અતિવૃષ્ટિને લીધે લગભગ બધો જ પાક ધોવાઈ ગયો છે" રાજાએ કહ્યુ "આ માટે તો મે પહેલા જ આજ્ઞા આપી દીધી છે તેથી તમે બીજુ કઈક માગો" ખેડૂતે કહ્યું: "ઠીક ત્યારે જે જે ખેડુતોના ખેતરોમાં કૂવા નથી અને પાણીના અભાવે પ્રતિવર્ષ જેમનો ઊભો પાક નષ્ટ થઈ જાય છે, તે બધાના ખેતરોમા રાજ્ય વતી એક-એક કૂવો ખોદાવી આપો" રાજાએ કહ્યુ "આ પણ મને મજૂર છે રાજનો ખજાનો તમારા સૌ ખેડૂતોની ગાઢી કમાણીથી ભરાય છે એની પાઈ-પાઈ ઉપર જનતાનો અધિકાર છે અને એમના હિત માટે એનો ઉપયોગ થવો જ જોઈએ પણ તમે તમારા માટે તો કઈક માગો" ખેડૂત બોલ્યો "આ બધામા હુ પણ આવી ગયો અને હુ વધુ ધન સગ્રહ કરીને પોતાના જ ભાઈઓ વચ્ચે ભેદની દીવાલ ઊભી કરવા ઇચ્છતો નથી સૌ સુખી હશે તો મારો વારો પણ એમા આવશે જ" આમ તમે જોયુ કે સૌના સુખમા પોતાનુ સુખ જોવાની કલ્પના જ વિરાટ બનીને વિશ્વપ્રેમનુ રૂપ લે છે તમે તમારા પ્રેમને ક્ષુદ્ર ઘરમાથી કાઢી વિરાટ ભણી લઈ જાઓ ત્યારે જ એ (પ્રેમ) મગળપ્રદ બની શકે છે

આજનું પ્રવચન સુવાસિત-જીવન વિષય પર યોજાયું છે સુગંધમાં એક પ્રકારનું આકર્ષણ છે માનવ-મનમાં સુવાસ-સુગંધ તરફ એક આકર્ષણ છે ગુલાબમાં કાંટા છે છતાં પણ એની લોકપ્રિયતા જગજાહેર છે કારણ કે એમાં મધુર સુવાસ છે એટલા માટે જ તો દુનિયા કાંટામાં હાથ નાખીને પણ ગુલાબને લેવા દોડી જાય છે દુનિયા સુગંધ પ્રિય છે એટલા માટે તો તમે દૂધમાં પણ સેંટ નાંખો છો સેંટ નાખ્યા પછી એનો સ્વાદ પણ બદલાઈ જાય છે તેથી તમે એનું નામ પણ બદલી નાખ્યું છે તમે એને દૂધ નહી પણ દૂધ-કોલ્ડ્રીંક કહો છો. સુગંધે જ તો આ નામ ને કિંમત બન્ને બદલી નાખ્યા આ સુગંધ જ્યારે મિઠાઈમાં પણ નખાય છે ત્યારે એનો સ્વાદ વધી જાય છે

સ્વાગત-સમારોહમાં પણ સુગંધિત પદાર્થોનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે એક સુજ્ઞ પોતાને ત્યાંના મંગળ પ્રસંગોમાં સમાજના ભાઈઓને પોતાને ઘેર નિમંત્રે છે અને ઈત્ર-પાન કરે છે આથીની તો મને ખબર નથી અનુભવ પણ નથી પણ મધ્ય-ભારતમાં આ પરંપરા ઘણા વખતથી પ્રચલિત હતી અતિથિઓનું સ્વાગત ઈત્ર અને પાનથી કરવામાં આવતું હતું.

આજે તો યુગ પલટાયો છે પોશાક પણ બદલાયો છે તેમ સભ્યતા અને રીતરિવાજે પણ પરિવર્તન પામ્યાં છે આજે તો સ્વાગતમાં સર્વ પ્રથમ સોડાના પ્યાલા આવે છે મહેમાનોને બીજી ઘણી ચીજો ખવડાવવામાં આવે પણ સ્વાગતમાં સોડા ન આવી તો એ સ્વાગત અધૂરું જ લેખાશે. તમારા મહેમાનો પણ ભિન્નતા અનુભવશે. તેઓ તમને મોઢે કંઈ નહી કહે પણ બીજાને તો જરૂર કહેવાના જ ફલાણાને ત્યાં ગયા પણ એકે સોડાનો એક પ્યાલો ય પાયો નહીં પરંતુ પ્રાચીન ભારતની પરંપરામાં

સ્વાગત-સભાગ્ભોમા સુગધિત પદાર્થોનુ મહત્ત્વપૂર્ણ સ્થાન હતુ કારણ-કે ખૂશ્બૂ-સુગધને લીધે હૃદયમાં એક પ્રકારનો અનુભવ થાય છે

સુગધ માનવને પ્રિય હોય એમા શુ આશ્ચર્ય ? આજે તો માનવ જ્ઞાન અને વિજ્ઞાનના ક્ષેત્રમા ઘણો આગળ વધી ચૂક્યો છે પણ સભ્યતા અને સસ્કૃતિથી દૂર વસતો પેલો ઝેરીલો ભયકર-કાળા સાપ પણ સુવાસ પ્રિય હોય છે એટલે જ તો એ ચદનથી લપેટાયેલો રહે છે સાપ જેવુ પ્રાણી પણ જ્યારે સુગધને આટલો પ્યાર કરે છે ત્યારે માનવ કરે તો એમાં આશ્ચર્ય જેવુ શુ છે ?

કલ્પના કરો, એક આદમી બે શીશીઓ લઈ તમારી પાસે આવ્યો. એકમા અત્તર ભર્યુ છે અને બીજામા ગટરનુ ગદુ પાણી આગતુક વ્યક્તિ એ બન્ને શીશીમાથી એક તમને દેવા ચાહે છે તમે કઈ શીશી લેશો ? કહેવાની જરૂરત નથી કારણ કે તમારો હાથ તો પેલી અત્તરની શીશી તરફ જ આગળ વધશે આ પરથી એ નિશ્ચિત થાય છે કે તમે પણ સુગધ પ્રત્યે આકર્ષણ ધરાવો જ છો સુગધમય પદાર્થો અગર તમને પ્રિય છે તો જીવન-ક્ષેત્રમા પણ તમને સુવાસિત જીવન પ્રિય હશે જ જેનુ જીવન સુગધમય છે, એને હજારો, લાખો વર્ષો વીતી ગયા પછી પણ લોકો ભૂલી શકતા નથી શ્રીરામનુ જીવન સુવાસિત-જીવન હતુ એનામા સદાચાર અને મર્યાદાની સુગધ ભરી પડેલી હતી જ્યારે રાવણનુ જીવન ગદકીથી ભરાયેલુ હતુ અસદાચારની દુર્ગંધે એના જીવનને ઈતિહાસમા કલકિત બનાવ્યુ છે એટલે રાવણ તો લાખો વખત મર્યો છે પ્રતિવર્ષ દશેરા ઉપર મરે છે. એટલે એ ઓછામા ઓછો ચોર્યાસી લાખ વાર જરૂર મર્યો છે આ એના જીવનની બુરાઈ-ગદકી છે, જે કાળના લાબા પ્રવાહ પછી પણ ધોવાઈ શકી નથી

કહેવાય છે કે રામને હાથે રાવણનુ મૃત્યુ થયુ પણ એ તો એના સ્થૂળ દેહનો અન્ત હતો એનો આત્મા તો ક્યારનોય મરી ચૂક્યો હતો. સાચુ તો એ છે કે રાવણને રામે નહી પણ કામે (કામ-વાસનાએ) માર્યો હતો એની દુર્વાસના અને મનમાની ગદકીએ જ એને મૃત્યુને ભેટાવ્યો હતો રાવણનો આત્મા જો મર્યો ન હોત અને એનામા સદાચારની જ્યોતિ ઓલવાઈ ન હોત તો એક રામ તો શુ પણ હજાર રામ પણ એ રાવણને મારી શકત નહી ખરુ તો એના જીવનની વાસના જ એને ખાઈ ગઈ અને લાખો વર્ષો પછી પણ એની બદબૂ લોકોના મગજમાથી ભૂસી શકાઈ નથી.

જીવનની આવી જ ઘડી છોડીને દુર્યોધન પણ સંસારથી વિદાય પામ્યો હતો. મહાભારતના યુદ્ધમાં એના નવ્વાણુ ભાઈઓ અનંતકાળ માટે સૂઈ ગયા હતા. દુર્યોધનનો સાથળ ભીમની ગદાથી ભાંગી ચૂક્યો હતો. જીવનની છેલ્લી પળોમાં દુર્યોધનને જોઈ કૌરવ દળમાં નિરવ-શાંતિ છવાઈ ગઈ હતી. સર્વત્ર ઊંડી નિરાશા વ્યાપી ગઈ હતી. દુર્યોધન પોતાના જીવનનો મોટામાં મોટો પરાજય લઈને દુનિયાથી વિદાય લઈ રહ્યો હતો. તે જ વખતે એના બે ત્રણ સાથીઓએ અશ્રુભરી આંખોએ કહ્યું – આ જીવન-દીવડો હવે વિરામ પામી રહ્યો છે અને તમારા જતાંની સાથે જ કૌરવકુળનો દીપક સદા માટે અસ્ત થઈ જશે. પણ આ શોકની કાળી રાત્રિએ તમારી કોઈ ઈચ્છા હોય તો કહો. અમારા સમ્રાટની છેલ્લી ઈચ્છાને પૂર્ણ કરીને અમે અમારા મનને સંતોષ આપી શકીશું.

દુર્યોધને જવાબ વાળ્યો : મારી બધી જ ઈચ્છાઓ માટીમાં મળી ગઈ. મારા નવ્વાણુ ભાઈઓ યુદ્ધમાં ખપી ગયા અને મારું વિશાળ સૈનિકદળ પણ સમાપ્ત થઈ ગયું. કૌરવ-દળ વિનાશમય બની ગયું. હવે શું ઈચ્છા શેષ બાકી રહી ગઈ હશે! પણ આ મનમાં એક કામના જરૂર ઊભી રહી છે કે જે દુશ્મનોએ સારાય કૌરવ-કુળને ઘાસની જેમ વાઢી નાખ્યું એ પાંડવપુત્રોના કપાયેલાં માથાં આ આંખોએ જોઈ લેત તો મરતી વેળાએ પણ મારી આંખો શીતળતા અનુભવત અને હું શાંતિથી છેલ્લો શ્વાસ લેત. પણ આ તો હવે કોરું સ્વપ્ન જ છે. જે આ જીવનમાં પૂરું ન કરી શક્યો એ મોતની આ ક્ષણોમાં શું પૂરું કરી શકીશ! અને ત્યારે જ અશ્વત્થામા આગળ આવ્યો. દુર્યોધનને કહ્યું : હું તૈયાર છું. હમણાં જ પાંડવ-પડાવમાં હું જાઉં છું અને મારી આ તલવાર વડે હાથે જ પાંડવોના માથાં કાપી તમારી સામે રજૂ કરીશ. યુદ્ધના મેદાનેથી પ્રાણ લઈને નાઠેલો ભાગેડુ વીર અશ્વત્થામા હવે કાયરની જેમ પાંડવના નિવાસમાં પ્રવેશે છે.

મોડી રાત સુધી વિજયોત્સવ મનાવી પાંડવ-દળ ગાઢ નિદ્રામાં સૂતેલું છે. દેવી દ્રૌપદી પણ પોતાના પાંચેય બાળકોને છાતીએ ચાંપી નિદ્રાધીન છે. કાયર અશ્વત્થામા ત્યાં જઈ પહોંચ્યો અને એક જ પ્રહારમાં એણે દ્રૌપદીના પાંચેય બેટાઓની જીવનલીલા સમાપ્ત કરી નાખી. એ નાનકડા પ્રાણો આંખો ખોલે ત્યાર પહેલાં તો અશ્વત્થામા પાંચેય મસ્તક લઈ ભાગી છૂટ્યો અને કૌરવ-દળના પડાવમાં, જ્યાં દુર્યોધન છેલ્લી ઘડીઓ ગણી રહ્યો હતો ત્યાં જઈ પહોંચ્યો. અશ્વત્થામા વિજયોલ્લાસમાં બોલી ઊઠ્યો : લ્યો સમ્રાટ

આ અશ્વત્થામા આપના દુશ્મનોના માથા કાપી લઈ આવ્યો છે મહાભારતના મેદાનમા મોટા-મોટા યોદ્ધા જે ન કરી શકયા તે આ સેવક કરીને આવ્યો છે"

આ શબ્દો કાને પડતાં જ દુર્યોધનની બિડાયેલી આંખો ખૂલી પાંડવોની જેવી આકૃતિના પાચ માથા જોઈ એની આંખોમા ચમક આવી ગઈ, જે એ બોલી રહી હતી કે મૃત્યુ સુખે પહોચતી વેળાએ પણ મે મારા દુસ્મનોને મારી નાખ્યા છે જીવનના છેલ્લા શ્વાસે પડચો છે દુનિયામાનુ એનું અસ્તિત્વ સમાપ્ત થવામા છે છતાય એનુ મન દુર્ગન્ધથી કેટલુ ભર્યુ પડ્યુ છે! એ અનાથ જીવન દરમ્યિાન દુર્ગંધ ફેકતુ રહ્યુ પણ મૃત્યુ સમીપ પહોચવા છતા દુર્યોધન બદલી શકયો નહી અને અતકાળે પણ દુર્ગંધની સાથે વિદાય થયો આજે હજારો વર્ષો વીતી ગયા છતાય એની એ દુર્ગંધ કાયમ રહી છે

દુર્યોધનના જીવનની દુર્ગંધ તમે જોઈ ગયા હવે દ્રૌપદીની સુગધ પણ જુઓ જ્યારે એના પાચેય બેટાના ગળે છરી ભોકાણી, ત્યારે એમની કરુણ ચિત્કારથી એની નિદ્રા ભગ થઈ ગઈ હતી આખની પ્રથમ દૃષ્ટિ એમની તરફ જતા જ એનુ હૃદય પીખાઈ ગયુ પોતાના વહાલસોયા પુત્રના શરીરમાથી લોહીની ટશો ફૂટતી જોઈ કઈ માતાનુ દિલ નહી રોઈ ઊઠે? કોઈ માતાનુ એક જ સતાન મૃત્યુ પામે છે ત્યારે એ રોઈ-રોઈ સતાપ કરી-કરીને અડધી થઇ જાય છે ત્યારે જે માતાના પાચ-પાચ બેટા-સતાનો એકી સાથે હત્યાના ભોગ બને છે, ત્યારે એના દિલ ઉપર શા શા ઘા વાગ્યા હશે? કેટ-કેટલુ વીત્યુ હશે?

દ્રૌપદીની ચીસોથી સારાય પાડવ-દળમા તોફાન-હાહાકાર મચી ગયો. અર્જુન અને ભીમનો ક્રોધ ઊભરાઈ આવ્યો. કયા કયારે માસૂમ નાના બાળકોનુ ખૂન કર્યુ? તેઓ દોડ્યા, ઝાડી-ઝાખરા ઓથે છુપાયેલા અશ્વ ત્થામાને પકડી પાડયો વાસુદેવ શ્રીકૃષ્ણ સામે એને રજૂ કર્યો એમણે કહ્યુ "મહાભારતના મેદાનથી પ્રાણને બચાવવા સારુ મો છુપાવી નાસી જનાર અશ્વત્થામાએ કાયરની જેમ સતાઈ બાળકોની હત્યા કરી છે" શ્રીકૃષ્ણે કહ્યુ. "દ્રૌપદીના હૃદયને અનત વેદનામા સતાપનાર આ કાયરને એની જ પાસે લઈ જાઓ, એ જ એને દડ દેશે"

દ્રૌપદી પાસે જ્યારે એને લઈ જવામા આવ્યો તો એને જોતા જ પુત્ર-વિયોગિની દ્રૌપદીની આખોથી અગારા વરસવા લાગ્યા. એણે કહ્યુ "જ્યાં

સુધી આ દુષ્ટનું માથું વિખૂટું પાડી એની રક્તધારા વડે હું મારા વાળોનું સિંચન નહી કરી લઉં ત્યાં સુધી મારો આત્મા સુખ નહી પામી શકે. ભીમની ગદા અશ્વત્થામા ઉપર પડવાની જ હતી કે એટલામાં દ્રૌપદીની વિચારધારાએ પલટો ખાધો અને ભીમની ઉપડેલી ગદાને વચ્ચે જ રોકતાં એ બોલી : આ અભાગીને છોડી મૂકવામાં આવે. બેટાનું મૃત્યુ માને કેટલું પીડે છે એ આ પુત્ર-વિયોગિની દ્રૌપદીનું હૃદય સહી ચૂક્યું છે. આ પણ કોઈ માતાનો બેટો છે અને એના મોતના સમાચાર એના કાને પહોંચશે ત્યારે કેટલું રડશે એનું દિલ! મહાભારતની રણજ્વાળામાં પતિ-વિયોગ તો એ પહેલાં જ સહી ચૂકી છે. હવે વૃદ્ધાવસ્થામાં પુત્ર-વિહીન થતાં એનું દિલ કેટલું રડશે! માના દિલનું દુઃખ એક મા જ જાણે છે. માટે એને છોડી મૂકવામાં આવે.

આ છે દ્રૌપદીના જીવનની સૌરભ-સુગંધ, જે દુઃખની અસીમ-જ્વાળામાં પણ ઊભેલા દુશ્મનને ક્ષમા કરી શકી. જીવનની આ સુગંધે મહર્ષિ વ્યાસની કલમે મહાભારતના પાને એને અમર કરી દીધી.

સજ્જન વ્યક્તિ વિપત્તિની ભીષણ ક્ષણોમાં પણ પોતાની સજ્જનતાનો પરિત્યાગ કરતો નથી. બરફને તમે જાણો છો. શીતનું એ પિંડ ભયંકર ગરમીનું આક્રમણ થતાં એ પોતે પીગળી જાય છે અને પાણીમાં રૂપાંતરિત થઈ જશે પણ પોતામાં ગરમીને પ્રવેશવા દેશે નહી. બસ, સજ્જન પ્રકૃતિના પુરુષોનો આવો જ સ્વભાવ હોય છે. વિપત્તિના ભીષણ પ્રસંગોમાં સામાન્ય માનવી ક્રોધમાં જ્વાળામુખીની જેમ ફાટી પડે છે પણ સજ્જન મહાપુરુષ પોતે ઠરી જશે પણ ગરમી એમના દિલમાં પ્રવેશી શકશે નહી.

પણ દુર્જન વ્યક્તિની વાત બીજી છે. સાધુ-પ્રકૃતિવાળો માણસ પોતાના પ્રાણઘાતી પર પણ ક્ષમાનો શીતળ છંટકાવ કરશે ત્યારે દુર્જન વ્યક્તિ પોતાના પ્રાણ-રક્ષક પર પણ વખત આવ્યે અગ્નિ જ વરસાવવાની કોશિશ કરશે. પ્રાકૃતના એક પ્રાચીન કવિએ દુષ્ટ પ્રકૃતિનું ચિત્ર બતાવતાં કહ્યું છે કે:-

रंभंति जाव फग्गे कय फग्गा पुरुअपाव पुम्मति
के के चारिम भेदा हा हा निधिणा पुरिसा ॥

માનવની દુષ્ટ પ્રકૃતિનું ચિત્રણ ઉપરની ગાથામાં આપવામાં આવ્યું છે. દુર્જન વ્યક્તિની જ્યાં સુધી સ્વાર્થ સધાતો રહેશે ત્યાં સુધી એ તમારો

પરમ મિત્ર બનીને રહેશે. તમારા પ્રત્યેક શબ્દોનુ સન્માન–આદર કરશે. તમને ઈશ્વર માનવા તૈયાર થઈ જશે પરંતુ એ ત્યા સુધી જ કે જ્યા સુધી એનો સ્વાર્થ પૂરો થતો રહે છે પણ જે ક્ષણે એની સ્વાર્થપૂર્તિ થતી બધ થઈ કે તમે એના કશા જ કામના નહી રહો એ તમને પગ તળે રગડવા તૈયાર થઈ જશે પહેલા જેટલી સ્તુતિના ફૂલો બાધ્યા હશે, તે બધાં જ નિંદામા ફેરવાઈ જશે તમે પહેલા એના માટે ભગવાન હતા હવે હેવાન કરતા પણ નઠારા હશો

દુર્જન વ્યક્તિનો સ્વભાવ બોરાં જેવો હોય છે જે ઉપરથી કોમળ હોય છે પણ અદરથી કઠોર કોઈએ વ્યગમા બતાવ્યુ છે કે 'ખલ' શબ્દની ઉત્પત્તિ કેવી રીતે થઈ? 'ખર'નો પ્રથમ અક્ષર 'ખ' અને વ્યાલનો છેલ્લો અક્ષર 'લ' મળીને 'ખલ' શબ્દ બન્યો છે માટે 'ખલ'માં ગધેડાની મૂર્ખતા અને સર્પની ક્રૂરતા બન્નેનો સમન્વય છે એ બીજાનુ નષ્ટ કરવાનુ જ જાણતો હોય છે

જેમ વાવાઝોડુ વૃક્ષોની જડો મૂળીયાઓને જ ઉખેડવાનુ જાણે છે પણ ઉખડેલાને જમાવવાનુ એ જાણતુ નથી દુર્જન વ્યક્તિનો સ્વભાવ પણ કઈક આવી જ જાતનો હોય છે કોઈ જામેલાને ઉખેડી નાખવો એ એના ડાબા હાથની રમત છે પણ કોઈ ઉખડેલાને જમાવવાની વાત કરશો તો એ કહેશે એ મારા હાથ વશની વાત નથી બીજાનુ દુખ દરદ જોઈને જો હૃદય આનદ અનુભવે છે તો સમજવુ જોઈએ કે, હજુ દુષ્ટતા બાકી છે. કારણુ કે બીજાની તરફથી આનદનો અનુભવ કરવો એ હૃદયની દુર્જનતા વ્યક્ત કરે છે અને બીજાની ફજેતીથી થતો રાજીપો આત્માની અસ્વસ્થતાને સાબિત કરે છે આ જ જીવનની દુર્ગંધ છે. સત–આત્મા બીજાની પ્રસન્નતામા આનદ માણે છે તો દુર્જન બીજાના નુકસાનમા આનદ અનુભવે છે

અષાઢી આકાશમા કાળા–કાળા મેઘોને છવાયેલા જોઈ મોરના મનમાં ઉલ્લાસ આનદ પ્રગટે છે એ શ્યામવર્ણી મેઘોનુ ગર્જન મોરના મનને પ્રફુલ્લિત કરી દે છે સત પ્રકૃતિનો માણસ પરહિતથી અપૂર્વ આનદ અનુભવે છે સતના હાથે જ્યારે કોઈ ગરીબ વ્યક્તિની કોઈ સેવા થાય છે ત્યારે એને ઘણી જ પ્રસન્નતા થાય છે જ્યારે દુર્જન વ્યક્તિ બીજાને કષ્ટો દઈને પ્રસન્ન થાય છે જ્યારે એ બીજાના અનિષ્ટ માટે કોઈ યોજના ઘડે છે અને

એમાં એ પાર ઊતરે છે એના હાથે બીજાનું અહિત થઈ જાય ત્યારે એ આનંદ અનુભવતો હોય છે

આંબાનો અપૂર્વ રસ પીને પણ કોયલ ગર્વ કરતી નથી પણ દેડકો ખાબોચિયાના ગંદા પાણીના બે ઘૂંટડા પી લેશે તો ટરૂ ટરૂના ધ્વનિમાં ગગન ગજાવી ઉદ્‌ઘોષ કરવા લાગે છે જાણે કે એ પોતાના અમૃત-પાનની વાત આખા વિશ્વને સંભળાવતો ન હોય! ક્ષુદ્રદિલી વ્યક્તિ બે શબ્દ પણ જો ભણી લેશે તો એ પોતાને અપરાજિત ગણવા લાગશે. સરસ્વતી સાથે પણ ચર્ચા કરવા દોડી જશે. એની પાસે જો દસ પૈસા પણ એકઠા થઈ જશે તો એ ધનકુબેરને પણ પરાજિત કરવાની કોશિષ કરશે. આવી વ્યક્તિઓને સંપત્તિના બેચાર ટુકડા મળી જાય છે તો એ સમજવા લાગે છે કે આખા વિશ્વની સંપત્તિ એની જ તિજોરીઓમાં સમેટાઈ ગઈ છે આવી વ્યક્તિનું સન્માન કરવું એટલે તાવના દરદીને તેજ શરાબ (નશો) પાન કરાવવા જેવું છે ક્ષુદ્રદિલી વ્યક્તિને સંપત્તિ તેમ જ સન્માન મળે છે તો એના અત્યાચારો ઘટવાને બદલે વધતા જ જાય છે

આવી વ્યક્તિ કદાચિત સંપત્તિ પામીને પણ નમે છે તો ત્યારે એની એ નમ્રતા પણ કોઈ ભય ઉત્પન્ન કરનારી હોય છે કારણ કે અંકુશ પણ નમીને જ ખૂંચે છે ધનુષ નમીને-વળીને-જ બાણનો પ્રહાર કરે છે સર્પ જ્યારે દરી છે ત્યારે એ પહેલાં નમે છે તેવી જ રીતે શિકારી પણ જ્યારે ઝપટ મારે છે ત્યારે એ પણ નમીને જ શિકારને પકડે છે દુર્જનની નમ્રતા પણ દુઃખદાયક હોય છે આવી વ્યક્તિને છંછેડવી એટલે કાદવમાં પથ્થર ફેંકવો અને પોતાનાં જ વસ્ત્રો ગંદા-ખરાબ-કરવા જેવું લેખાશે. જેના જીવનમાં ગંદકી-મેલ ભર્યો છે એની પાસેથી શું મેળવવાની અપેક્ષા રાખી શકાય!

તમે એના હિતની જ કોઈ વાત કરશો તો એને પણ એ પોતાનું અપમાન સમજશે અને એનો બદલો વાળવા એ કઈ ઘડીએ અને ક્યા રૂપે તમારું અહિત કરી બેસશે એ કંઈ નિશ્ચિત હોતું નથી. આવી વ્યક્તિઓની વાણી વર્તન-પર તમારે વિશ્વાસ ન રાખવો જોઈએ કારણ કે જે એમની જીભ પર છે તે જ એમના હૃદયમાં પણ છે એમ માની શકાય નહીં અને જે એમના હૃદયમાં છે એવું જ એનું વર્તન પણ હશે એ પણ કહી શકાય નહીં સંસ્કૃતના એક કવિએ દુષ્ટ પ્રકૃતિ સ્વભાવના માણસનું શબ્દચિત્ર દોરતાં કહ્યું છે

सुख पद्मदलाकारं, वाचा चदन शीतला,
हृदयं कर्तृणि तुल्य धूर्तस्य त्रय लक्षण ।

ઉપરની બે લીટીમા જ દુર્જન વ્યક્તિના સ્વભાવનુ લક્ષણ બતાવવામા આવ્યુ છે એનુ મુખ સદા કમળદળની જેમ ખીલેલુ મળશે. મધુર હાસ્ય એના હોઠ ઉપર મલકાતુ હશે જ્યારે એ બોલશે ત્યારે એવુ લાગશે કે જાણે ફૂલ જ વરસી રહ્યા હોય એની શાંત પ્રકૃતિ-શીતળતા ચદન અને ચદ્રની શીતળતા કરતા પણ સો ગણી વધુ દેખાશે સાભળનારને એવુ જ લાગશે કે જાણે સેવાની સાકાર પ્રતિમા છે દુખી અને દર્દીને જોઈ એનુ હૃદય પીગળી જાય છે સાન્તવનાનો શીતળ છટકાવ કરવામા પ્રવીણ છે પણ જ્યારે એની છાતીએ ધડકતા હૃદયને જોશો તો ત્યાની હાલત તમને આ બધા કરતા કઈક જુદી જ દેખાશે

વાણીમા અધ્યાત્મનુ તેજ છે પણ હૃદય તો સ્વાર્થના અધકારથી પૂર્ણ છે સ્વાર્થ અને તૃષ્ણાની કાતર કચકચાટ દિવસરાત ચાલુ હોય છે ગહ છે ફક્ત કોઈ પખીને પજામા સપડાવાની-ફસાવવાની સ્વાર્થની કાતર સામે જે કઈ આવ્યુ કે બસ, એક ક્ષણમા જ એ એના બે ટુકડા કરી નાખશે તમે એના વચન પર વિશ્વાસ રાખો છો તો તમે મોટી ભૂલ કરી રહ્યા છો. કારણ કે એક વાત ઉપર અડગ રહેવુ એ તેમની નજરે હઠધર્મ હોય છે. ઘડિયાળનો કાંટો પ્રતિક્ષણ બદલતો રહે છે તેમ એમની જીભ પ્રતિક્ષણ બદલાતી રહેશે તેમ નહી કરે તો એમનામા જડપણુ આવી જશે ને ? એક જીભ-વચન-પર એને વિશ્વાસ હોતો નથી એક વિચારકે કહ્યુ છે, "સાધુને એક જીભ હોય છે સાપને બે જીભ છે કારણ કે એને બે મોઢા હોય છે બ્રહ્માની ચાર જીભો તો પ્રસિદ્ધ છે, રાવણને દસ જીભો છે તો શેષનાગને હજાર જીભો છે વૈદિક પરપરા આના ઉપર વિશ્વાસ ધરાવે છે પરતુ દુર્જન વ્યક્તિની જીભોની કોઈ સખ્યા જ નથી એ દિવસ દરમિયાન કેટલીય વખત બદલાશે, એને માટે કોઈ નિશ્ચિત પ્રમાણ નથી"

હા, તો આ જીવનની દુર્ગંધ છે જે માનવ-જીવનની પવિત્રતાને હણે છે આ અગે હુ ઘણુ લાબુ બોલી ગયો છુ અને એ જરૂરી પણ હતુ કારણ કે કોઈ વસ્તુને સુવાસિત બનાવતા પહેલા એની દુર્ગંધને દૂર કરવી જરૂરી છે માટે જીવનમા સુવાસ લાવવા માટે પહેલા સ્વભાવની આ દુર્ગંધને સમાપ્ત કરવી પડશે

જીવનમાં સુવાસ લાવવા માટે આપણે આપણા સ્વભાવમાં સજ્જનતાને સ્થાન દેવું રહ્યું એ માટે આપણે સુવાસિત જીવન વીતાવતી વ્યક્તિઓની સાથે હરિફાઈ પણ કરીએ એમના જીવનની નકલ પણ કરીએ તો એને અનુચિત કહી શકાય નહીં સિંહની ઉપરથી છલાંગ મારી નીકળી જવું એ બહાદુરીનું કામ ગણાશે. પણ ગધેડા પર સવારી કરીને નીકળવું એ હલક લેખાશે. બસ, તેવી જ રીતે સજ્જનોની સાથે હરિફાઈ કરવામાં પણ શ્રેષ્ઠતા રહેલી છે જ્યારે મૂર્ખો સાથેની મિત્રતા અનુચિત—અહિતકર છે

જીવનને સુવાસિત બનાવવા માટે તમારે કઠોર બનવું પડશે. વાત બહુ વિચિત્ર જેવી લાગે છે તમારા કાન મૃદુ—કોમળ બનવાનો ઉપદેશ સાંભળવા આવ્યા છે પણ હું કહું છું કે તમે કઠોર પણ બનો કેમકે કઠોરતા પણ એટલી જ કામની વસ્તુ છે જેટલી કે કોમળતા. જરૂર માત્ર એટલી છે કે આપણે એ માટેની તકને ઓળખતા શીખીએ. સમય આવ્યે કઠોરતા પણ સદ્ગુણ બની જાય છે તેમ ક્યારેક નમ્રતા અને કોમળતા પણ દુર્ગુણ બની જાય છે

તમે દુઃખ વખતે કઠોર બનો પણ સંપત્તિ સંપન્નતા વખતે કોમળ. વસંતના આગમન સાથે પ્રકૃતિ જ્યારે વન ઉપવનમાં નવું જ સૌન્દર્ય પાથરે છે ત્યારે દરેક વૃક્ષ નવા પાંદડાંથી નવપલ્લવિત બની જાય છે પરંતુ એ નવી સંપત્તિને પામી વૃક્ષ કેટલું કોમળ બની જાય છે એના પાંદડે–પાંદડે કોમળતા–મૃદુતા છવાઈ જાય છે પણ વસંતની પૂર્ણાહુતિ વખતે જ્યારે ગરમી આવે છે અને કુદરતને ભીષણ ગ્રીષ્મ કાળની જોડે ઝઝૂમવું પડે છે ત્યારે તમે નિરીક્ષણ કરશો તો તમને વનનું એકેએક વૃક્ષ કઠોર દેખાશે. એના પાંદડાંમાં પણ અપેક્ષાકૃત વધુ કઠોરતા આવી જાય છે

હા તો તેવી જ રીતે તમે પણ સંપત્તિની ક્ષણોમાં કોમળ બનજો અને જ્યારે વિપત્તિઓ આવી પડે અને એમાં તમે પીસાઈ રહ્યા હો ત્યારે એટલા કઠોર બનજો કે એ દુઃખનું ચક્ર ખસી જાય પણ તમારા મોં પરનો મલકાટ ન જાય વિપત્તિના ગમે તેવા સંયોગોમાં પણ તમે હસી શકો. પણ આજે તો ઊલટું જ દેખાય છે માનવ સંપત્તિ વેળાએ કઠોર બને છે અને વિપત્તિની ક્ષણોમાં મૃદુ—નરમ ક્યાંયથી દસ-વીસ હજાર મળી જાય તો હૃદય એટલું કઠોર બની જશે કે કોઈ પરિસ્થિતિવશ પોતાના ભાઈની કરુણ કથની તમારી સમક્ષ રજૂ કરશે તો પણ એ હૃદયનો એક અણુ પણ પીગળશે નહીં અને દુઃખોની આંધી આવતાં સંપત્તિનાં પાંદડાં ખરી પડશે અને જીવન

રેગીસ્તાન રણની જેમ ઠૂંઠા જેમ બની જશે ત્યારે જીવનમા એટલી નમ્રતા આવી જશે કે બધાયના ચરણો ચૂમવા તૈયાર થઈ જશે ચાદીના ટુકડાઓ પાછળ ભષ્ટમા ભ્રષ્ટ એવી વ્યક્તિની ગુલામી પણ સ્વીકારી લેશે

સપત્તિમા તો મિત્રો તમને શોધતા આવે છે જ્યારે વિપત્તિ ટાણે તમે મિત્રોની પાછળ દોડો છો આ જ મનુષ્યની મોટામા મોટી હાર છે એ વિપત્તિ ટાણે દુનિયાને યાદ કરે છે ' એ મને પૂછવા પણ ન આવ્યો. એને મે બોલાવ્યો હતો પણ એણે મારા ઘર ભણી જોયુ સુદ્ધા નહી ' પણ આ જ સજ્જનને તમે પૂછો કે જ્યારે અન્ય કોઈ બીમાર હતુ ત્યારે તમે એની કેટલીવાર ખબર કાઢવા ગયા'તા ?

સાચી વાત તો એ છે કે માનવ સપત્તિ આવતા કઠોર બને છે અને વિપત્તિમા કોમળ થોડાક વર્ષો પહેલાની એક વાત છે હુ મારા ગુરુદેવ સાથે મુબઈ આવ્યો હતો તે જ વખતે આપણા સમાજના એક મોટા આગેવાન–લીડર–પણ મુબઈ પધાર્યા હતા સઘનો એક સભ્ય એમની પાસે ગયો અને સમાચાર આપ્યા કે ગુરુદેવ કિશનલાલજી મ ઉપાશ્રયમા બિરાજે છે, તો નેતાજી બરાડી ઊઠ્યા ' નો ટાઇમ ' અને એમની વાણીમા જાણે સત્તાનો નશો બોલી રહ્યો હતો

જ્યારે સપત્તિને સત્તા સાપડે છે ત્યારે એમા નશા કરતા પણ વધુ તેજ નશો આવી જાય છે તેથી એમના ઘરમા લક્ષ્મીનો રણકાર હતો અને બહાર સમાજ તરફથી મળતુ મોટુ માન અને નેતાગીરી, આ બધા મળીને જ તો ' નો ટાઇમ ' શબ્દો સરી પડ્યા હતા સમાચાર પહોચાડનાર ભાઈ મારી પાસે આવ્યા અને કહેવા લાગ્યા, આપણા સમાજના નેતાઓ પાસે મુનિઓના દર્શન કરવા માટે સમય–ફુરસદ નથી મે કહ્યુ આજ તો એમની મેવા છે. મુનિઓ પાસે આવી તેઓ પોતાની સમાજ–સેવામા વિઘ્ન શા સારુ પેદા કરશે ? અસ્તુ–જવા દો આ વાતોને ભાઈ!

ચાતુર્માસ વીત્યો થોડાક વર્ષો બાદ ફરતા–ફરતા અમે તે જ નગરમા પહોચી ગયા કે જ્યા આપણા સમાજના આ નેતા રહેતા હતા પણ એ દિવસોમા સમયના વહેણ સાથે એમનામા પણ ઘણો મોટો ફેરફાર થઈ ચૂક્યો હતો સપત્તિ વિદાય લઈ ચૂકી હતી અને નેતાગીરી પણ છીનવાઈ ગઇ હતી. અને જતા એમનો પેલો નશો પણ ઊતરી ગયો હતો હવે એ "નો ટાઇમ" વાળા સજ્જન પ્રતિદિન ઉપાશ્રયે આવવા લાગ્યા સવારે, બપોરે ને સાજે

ત્રણે વખત સમાધિ પણ કરતા હતા મેં જોયું કે સંપત્તિની શાન ચાલી ગઈ છે તેથી તેઓ નિજ પોતાના રૂપમાં પાછા આવી ગયાં છે

પણ હું કહીશ તમે સંપત્તિમાં નહીં પરંતુ વિપત્તિમાં કઠોર બનતા શીખજો. એક પ્રશ્ન પૂછું તમે આંબો-કેરી બનવાનું પસંદ કરશો કે નાળિયેર ? જુઓ તો ખરા આંબો-પાકી કેરીને જરા દબાવશો કે એનો રસ બહાર નીકળી પડશે જ્યારે નાળિયેરને એમ દબાવવાથી એનો રસ બહાર નહીં નીકળે. હું તો ઇચ્છીશ કે તમે આંબો નહીં પણ નારિયેળ જ બનો. જીવનમાં કાયરતા હશે તો વિપત્તિના સાધારણ એવા પ્રસંગે પણ માનવહૃદયથી ધૈર્યનો રસ ટપકી પડશે અને જો હૃદયમાં વીરતા હશે તો ગમે તેવો આઘાત કેમ ન લાગે પણ ધૈર્ય કદી ખૂટશે નહીં

દડાને તમે નીચે પછાડો એ ટક્કર ખાઈને પછડાઈને પણ ઉપર ઉછળશે જ્યારે માટીનું ઢેફું જમીન ઉપર નાખશો તો એ ત્યાં જ પડી રહેશે. તેમ વીર મનુષ્ય વિપત્તિની પછાડો-ટક્કર ખાઈને પણ આગળ વધે છે અને કાયર વ્યક્તિ ત્યાં જ ઢગલો થઈને પડ્યો રહેશે. વિપત્તિઓ સામે ઝઝૂમવાની એનામાં તાકાત નથી દીવડાની વાટને તમે કાપી લ્યો તોય કપાયા છતાં તે પ્રકાશ આપશે જ તેમ આપત્તિ-કાળમાં પ્રહારો ખમીને પણ સંત પુરુષો પોતાના વિચારોની જ્યોતને બૂઝવા દેતા નથી

જનતા સંતો વિચારકોનો સદા વિરોધ કરતી રહી છે જ્યાં સુધી તેઓ જીવિત રહ્યા ત્યાં સુધી એમને અપમાનના કડવા ઘૂંટડા પીવા પડે છે જનતા એમના માર્ગમાં કાંટા પાથરે છે પણ એ કંટકાકીર્ણ માર્ગ પર તેઓ તો જાણે ફૂલો પર ચાલી રહ્યા હોય તેમ ચાલ્યા પગમાં કાંટા વાગ્યા પણ મનમાં એક કાંટો વાગ્યો નહિ. તેથી જ લોકોની વચ્ચે પણ એમનો મહાકાર્ય યત્ન બન્યો નથી. કાંટા વાગ્યાનું દુઃખ હતું પણ કાંટા વગાડનાર પ્રત્યે દુર્ભાવ નહોતો સંસ્કૃતના એક કવિએ સંતના સ્વભાવનું ચિત્ર આપતાં કહ્યું છે કે

घृष्टं घृष्टं पुनरपि पुनश्चन्दनं चारु गन्धम्
छिन्नं छिन्नं पुनरपि पुनः स्वादु चैवेक्षु दण्डम् ।
दग्धं दग्धं पुनरपि पुनः कांचनं कांत वर्णम्
न प्राणान्तेऽपि प्रकृति विकृति र्जायते सज्जनानाम् ॥

ચંદનને તમે પથ્થર સાથે ઘસો પણ જેટલી વાર એ ઘસાશે એટલી વાર એ પોતાની મધુર સુગંધીઓને જ રેડશે પોતાને ઘસનારને પણ એ સૌરભ

જ આપે છે કુવાડી વડે ચદનને કાપો પણ કપાતો ચંદન પોતાની સુવાસ આપવી તજતો નથી એ કપાતો ગયો તેમ કાપતી કુવાડીને પણ સુવાસિત બનાવતો ગયો શેરડીને ચાકુ વડે છોલવામા આવી, પણ જેટલી વાર એ છોલાણી એટલી વાર એની મધુરતા વધતી જ ગઈ અને જ્યારે એને કોલુમા પીલવામા આવી ત્યારે એણે પેલા પીલનારને તો પાત્ર ભરીને મીઠો-મધુરો રસ જ આપ્યો

સુવર્ણ-સોનાને જેટલી વાર અગ્નિમા તપાવશો એમ એની ચમક વધતી જ જશે તેમ સત સ્વભાવવાળો મનુષ્ય પોતાના માર્ગમાં કટક પાથરનારને પણ સુવાસ જ આપશે સત પુરુષ પર જ્યારે કોઈ લાઠીપ્રહાર કરે અને એથી ભલે એનુ લોહી વહેતુ થાય પણ જોવાનુ તો એ છે કે એ વખતે એના મનમા શું વહી રહ્યુ છે? ત્યા શુ ધૃણા કે દ્વેષ તો વહેતો નથી ને? ના, એવુ કદી નહી બને એના શરીરમાથી ભલે રક્તધારા વહી નીકળે પણ એના મનથી તો પ્રેમ-ધારા જ વહેશે એના અતરના આશીર્વાદ જ વરસશે

આને જીવનની સુવાસ કહેવાય, જ્યારે એક પ્રહાર કરનાર પ્રત્યે પણ આપણુ મન પ્રેમથી છલોછલ બને ભલાઈનો બદલો ભલાઈથી જ વાળવો એ દાનવતા છે અને એમાય બુરાઈનો બદલો ભલાઈથી વાળવો એ સતવૃત્તિ છે અને આપણી ભારતીય સસ્કૃતિ તો એમા જ વિશ્વાસ ધરાવે છે આ જ વિશ્વાસના આધારે જ તો એ સાપને પણ દૂધ પાય છે સર્પ તો વિષ છાંડે છે પણ એના વિષના બદલામા આપણે એને દૂધ પાઈએ છીએ

એક સમયની વાત છે બ્રહ્મદત્ત બનારસનો રાજા હતો એના પુત્રનું નામ બ્રહ્મદત્તકુમાર હતું તક્ષશિલાના વિશ્વ-વિદ્યાલય (ગુરુકુળ) મા એણે અભ્યાસ કર્યો હતો તક્ષશિલા એ દિવસોમા પ્રાચીન વિદ્યાઓ માટેનુ મુખ્ય કેન્દ્ર હતુ કે જ્યા ભારતના અમીર અને ગરીબ હજારો વિદ્યાર્થીઓ એકી સાથે બેસી અભ્યાસ કરતા હતા ત્યા જ બ્રહ્મદત્તકુમારે ભારતીય વિદ્યા અને કળાઓનુ શિક્ષણ મેળવ્યુ હતુ પિતાના મૃત્યુ પછી કુમાર બ્રહ્મદત્ત ગાદીએ બેઠો એણે રાજ એવુ કુશળતાપૂર્વક ચલાવ્યુ કે રાજ્યમા કોઈ અપરાધી જ ન રહ્યો ન્યાયાલય-કોર્ટ કચેરીઓ ખાલી ખાલી જ રહેવા લાગી

સાચે જ રાજ્ય-વ્યવસ્થાનો આ જ આદર્શ હોવો જોઈએ પ્રજાને યથાયોગ્ય ન્યાય મળે, એ નીતિ આદર્શ ગણાશે પણ એથી ઊચો આદર્શ તો એ છે કે રાજ્યમા અપરાધ, ગુનો જ ન થાય કોઈને એકબીજાની

ફરિયાદ કરવાની તક જ ન મળે. કુમાર બ્રહ્મદત્ત આમ જ કર્યું. એણે અપરાધના મૂળને જ નાબૂદ કર્યો. તેથી એના ન્યાયાલયનાં દ્વારો સૂનાં જ રહેવાં લાગ્યાં.

આજે તમારે ત્યાંના ન્યાયાલયના ઓરડાઓ સૂના ખાલી રહે છે કે આકંઠ ભીડથી ભરેલા રહે છે? જેમ ન્યાયાલયો વધતાં ગયાં તેમ-તેમ અપરાધો પણ બમણા જ વેગથી વધતા ગયા છે. વકીલો વધ્યા પણ ઝઘડા-કજિયા ઓછા ન થયા. ડૉક્ટરો વધ્યા. ગલી-ગલીમાં ડૉક્ટરો ઇન્જેક્શનો લઈને બેઠા છે પણ વિચારવાનું એ છે કે રોગો ઘટ્યા છે કે વધ્યા? અનુભવ તો એવી જ સાક્ષી પૂરે છે કે ડૉક્ટરો જેમ વધ્યા તેમ રોગો પણ વધ્યા જ છે. તો યથાર્થ ચિકિત્સા તો તેને જ કહી શકાય કે જે રોગોને ઓછા કરે. ન્યાયાલયનો આદર્શ ત્યારે જ સફળ કહેવાય કે જ્યારે સમાજમાં ઝઘડા-કજિયા કંકાસો ઓછા થાય. કુમાર બ્રહ્મદત્તે આવા જ આદર્શનું અનુકરણ કર્યું.

એક વાર કુમાર બ્રહ્મદત્ત રથમાં બેસી ક્યાંક જઈ રહ્યો હતો. એ જ રસ્તેથી કોશલ-નરેશનો રથ પણ આવી રહ્યો હતો. એ રથમાં પોતે નરેશ મલ્લિક બેઠા હતા. રસ્તો સાંકડો હતો. બંને બાજુએ ઊભેલા વિશાળ પર્વતોને કાપતો-ચીરતો એ નાનકડો માર્ગ જઈ રહ્યો હતો. રસ્તો એટલો સાંકડો હતો કે ફક્ત એક જ રથ પસાર થઈ શકતો હતો. બંને રથ આ જ રસ્તે અટકાઈ પડ્યા. બંનેને પોતપોતાની દિશામાં આગળ વધવું હતું. એટલે પ્રશ્ન એ હતો કે બંનેમાંથી કોણ આગળ વધે? બહુ ગંભીર ઘડી હતી. આવા અવસરોમાં જો દીવાના બનેલા ક્ષત્રિયો આગ બની જાય તો ફક્ત તલવાર જ એનો આખરી ફેંસલો લાવી શકે. પણ બંને રથના સારથીઓ કુશળ હતા. એમને તલવારનો ફેંસલો મંજૂર નહોતો. વાર્તાલાપ વાટાઘાટ દ્વારા જે રસ્તો નીકળી આવે એના માટે તલવારને યાદ કરવી એમાં એમને અહંકારનું પ્રદર્શન થવાનો ભય હતો.

ત્યાં તો કોશલના સારથીએ કુમારના સારથીને કહ્યું: 'તમે તમારો રથ પાછો વાળો કેમકે મારા રથમાં કોશલ-નરેશ મલ્લિક બેઠેલા છે.' તે જ વખતે કુમારના સારથીએ કહ્યું: 'રથ તમારે પાછો વાળવો જોઈએ કારણ કે મારા રથમાં કાશીનરેશ કુમાર બ્રહ્મદત્ત બિરાજેલા છે.' કુમારના સારથીએ વિચાર્યું: 'ઠીક, બંને જ નરેશો છે તો પછી આયુ-ઉંમર વડે એને

ફેસલો કરવો જોઈએ જે વયમા મોટા હોય એમનો રથ પહેલા આગળ જવે એણે પૂછ્યુ –

"તમારા સમ્રાટની ઉમર શુ છે?"

કોશલના સારથીએ જવાબ વાળ્યો "ચાલીસ વર્ષ"

કાશીનો સારથી વિચારમા પડી ગયો કારણ કે એનો નરેશ પણ આ જ ઉમરનો હતો એટલે વય એનો ફેસલો કરવામા મદદરૂપ બની શકી નહી પછી એણે રાજ્ય-વિસ્તારના આધારે નિર્ણય લેવાનો વિચાર કર્યો. પણ ભાગ્યવશાત્ બનેનો રાજ્યવિસ્તાર એક જેવો સમાન જ હતો. પછી એના ધન, યશ, કુળ અને ગોત્ર એમ એક પછી એકની સરખામણી કરી જોવાઈ પણ બને સરખા જ-સમાન નીકળ્યા બનેમા સમાન બળ હતું પછી કુમારના સારથીએ પૂછ્યુ "વારુ ત્યારે, એ બતાવો કે તમારા રાજાની સજ્જનતા કેવી છે?" જવાબમા કોશલનરેશના સારથીએ પોતાના રાજાની સજ્જનતાનુ વર્ણન કરતા કહ્યુ –

दलहं दलहस्स खिपति, मल्लिको मुदुना मुदुं ।
साधुंपि साधुना जेति असाधुं पि असाधुना ॥ १ ॥
एतादिसो अय राजा भग्ग उच्यादि सारथि ।।

કોશલનો સારથી પોતાના સમ્રાટની સુજનતા સજ્જનતા બનાવે છે "નરેશ મલ્લિક કઠોર માણસ માટે કઠોરતા અપનાવે છે, અને કોમળ વ્યક્તિઓ માટે મલ્લિક નરેશ હમેશા કોમળ મૃદુ રહ્યા છે" **वज्रादपि कठोराणि मृदुनि कुसुमादपि ।"** મારા સમ્રાટ કઠોર વ્યકિત માટે વજ્ર કરતા પણ કઠોર છે અને મૃદુ વ્યકિત માટે ફૂલની જેમ મૃદુ કોમળ બની જાય છે અમારા સમ્રાટે સાધુ સ્વભાવની વ્યકિતઓને પોતાના સાધુ સ્વભાવે જીત્યા છે અને દુષ્ટોને એમણે દુષ્ટતા કરીને જીત્યા છે અર્થાત્ એમણે ભલાઈની સામે ભલાઈ વાપરી છે અને છે અને બુરાઈને બુરાઈથી દબાવી છે અમારા સમ્રાટ એટલા સજ્જન પ્રકૃતિ-સ્વભાવના છે કે એમના રાજ્યમાં સર્વત્ર શાન્તિની શરણાઈઓ બજી-વાગી રહી છે માટે હે સારથી, તમે અમારા રથને આગળ જવા દો"

કુમારનો સારથી બોલ્યો "હા, તમે ઠીક કહો છો તમારા સમ્રાટની નીતિ સુદર છે પણ આટલાથી તમને રસ્તો નહી મળી શકે, કારણ કે તમે એક જ પક્ષનુ જ્ઞાન મેળવ્યુ છે" તો કોશલ નરેશનાસારથીએ પૂછ્યુ: "વારુ, તો હવે તમે તમારા નરેશની સજ્જનતા અગે કઈક બતાવો"

સારથીએ કહ્યુ

अक्कोधेन जिने कोधं असाधुं साधुना जिने ।
जिने कदरियं दानेन सच्चेनालिकवादिनम् ॥
एतादिसो अयं राजा मग्गा उय्याहि सारथि ।

કુમાર બ્રહ્મદત્તનો સારથિ પોતાના સમ્રાટના સ્વભાવનો પરિચય આપી રહ્યો છે અમારા નરેશ ક્રોધને અક્રોધ વડે જીતે છે અને અસાધુ પર સાધુતા વડે વિજય મેળવે છે ક્રોધને ક્રોધ કરી જીતી શકાતો જ નથી અગ્નિને શું અગ્નિ જ વડે શમાવી શાન્ત કરી શકાય ખરો ! વેરથી વેર કદી શાન્ત થઈ શકતું નથી એના સારુ તો ક્ષમા રૂપી નીર-પાણીની જરૂર રહે છે

અસાધુ સ્વભાવને જીતવા શું આપણે પણ અસાધુ બનવું જોઈએ ! બુરાઈને જીતવા માટે શું ભલાઈને પણ બુરાઈમાં રૂપાંતર થવું પડશે ! જો ભલાઈ ભલાઈ રૂપે જ બુરાઈને જીતી ન શકે તો પછી બુરાઈ પોતે જ શું ખરાબ છે ! પણ આવું જ જો બને તો દુનિયાના ખૂણે-ખૂણેથી ભલાઈ નાશી જશે—નાબૂદ થઈ જશે કૂતરો માણસને કરડે તો શું મનુષ્યે પણ કૂતરાને કરડવા જવું ! માટે સાચું તો એ છે કે આપણે બુરાઈને પણ ભલાઈથી જીતવી જોઈએ.

હા તો કુમારનો સારથિ કહી રહ્યો છે 'અમારા કુમાર નરેશની સજ્જનતાએ દુર્જન વ્યક્તિઓની દુષ્ટતા ઉપર વિજય મેળવ્યો છે અને જે દીન અને સંકુચિત દિલના માનવીઓ છે એમને પોતાની દાનવૃત્તિ વડે જીત્યા છે અર્થાત્ એમની ઉદારતાએ દીનતાને જીતી લીધી છે અને એમના સત્યે મિથ્યા-ભાષીઓને જીત્યા છે મારા કુમાર નરેશે અસત્યને સત્યથી પરાજિત કર્યો છે અસત્યથી સંઘર્ષ કરવા માટે આપણે જ્યાં અને ત્યારે જ અગર આપણે સત્યને તજી અસત્યનો આશ્રય લઈએ તો પછી અસત્યનો જ વિજય થશે ને ! અસત્યને જોતાં જ જો આપણે સત્યનું શસ્ત્ર હેઠે મૂકી દઈએ તો નિશ્ચય સમજવું કે આપણને એના પર વિશ્વાસ નથી.

અસત્ય જીવનની દુર્ગંધ છે ત્યારે સત્ય જીવનની સુગંધ છે ક્રોધ જીવનની ગંદકી છે તો ક્ષમા જીવનની ખુશબુ છે તમારું જીવન પણ સુવાસિત ગુલાબ બને અને જીવનના અણીદાર કાંટામાં પડવા છતાં તમે ફોરમતા રહો એજ કામના છે

દિનાંક — જૈન ઉપાશ્રય
૨૧-૯-૫૮ — કોટ મુંબઈ

૧૦. માનવ અને માનવતા

આજનું પ્રવચન માનવથી સબંધ ધરાવે છે દેવોની વાર્તાઓ તમે સાભળી છે તમે એમને શ્રદ્ધાની સાથે જુઓ છો પરતુ જે ભૂમિ ઉપર આજે તમે છો એના મૂલ્ય અગે તમે કદી વિચાર કર્યો છે ખરો? એક વિચારકે કહ્યુ છે કે 'ઇશ્વર પછી બીજુ સ્થાન કોને અપાય? ઇશ્વર પછીનુ સ્થાન ન તો દેવોને મળી શકે તેમ ન બિચારા પશુઓને અને તો પછી નારકીઓની તો વાત જ શી કરવી, બીજુ સ્થાન ન રાજા માટે છે, ન સમ્રાટ માટે, ન સૈનિક માટે તેમ ન સેનાપતિ માટે બીજુ સ્થાન તો ફક્ત એક જ પ્રાપ્ત કરી શકે છે અને તે છે માનવ

જૈન ધર્મ આત્મવાદી છે એ કોઈ પણ વસ્તુનો તોલ કરવા બેસે તો તે વસ્તુનો બાહ્ય સૌન્દર્ય, ચમક-દમકનો તોલ કરતો નથી, એના તોલમા વસ્તુનો ઉપયોગ જ વધુ મૂલ્યવાન કરે છે તો જૈન ધર્મની દૃષ્ટિએ દેવ ભૂમિ કરતા માનવભૂમિનુ મૂલ્ય વધુ છે જો કે ભૌતિક વૈભવ અને શક્તિમા માનવ કરતા દેવોનુ મહત્વ સવિશેષ છે તેમ છતા માનવ એના કરતા પણ મહાન છે એની પાછળ એક રહસ્ય છે

તમે આરસ-પથ્થરની ફર્શ પર બેઠા છો આ ચીકાશવાળી ફર્શ તમને પસદ છે પણ ખેતરની માટી પસદ નથી કારણ કે એથી તમારા કપડા ગદા થાય છે પણ હા, એ યાદ રાખવુ જોઈએ કે ખેતરની માટીમા ધાન વવાય તો ચાર મહીનામા એક દાણાના હજાર દાણા ઉગેલા તમને મળશે પણ જો તમે તમારા આ આરસ-પથ્થરની ફર્શ ઉપર ધાન વાવશો તો કેટલા દાણા મળશે? બસ, આ જ રહસ્ય માનવ ને દેવ-ભૂમિમા છે

દેવભૂમિ સુદર છે પણ પેદાશવાળી નથી જ્યારે માનવજીવનની

ભૂમિ માટી કાળી છે અને કાળી માટી પેદાશવાળી હોય છે એમાં આત્મસિદ્ધિના બી વાવશો તો તેવી પેદાશ થશે અને સારુ–નરસુ બી પણ તમે આ માટીમાં નાખી શકશો મનુષ્ય જો વિશુદ્ધિ ભણી આગળ વધે છે અને પરપરિણતિથી ચ્યવીને સ્વપરિણતિ તરફ આવે છે તો તે એટલો ઉપર ઊડી શકે છે કે સ્વર્ગની ઉંચાઈ પણ એ પાર કરી લે છે કારણ કે ધર્મની ઉત્કૃષ્ટ આરાધના માનવજીવનમાં જ સંભવિત છે નારકી વેદના–સાગરમાં ડૂબેલા રહે છે એમને ધર્મતત્ત્વ સમજવાની ફુરસદ જ ક્યાં છે? તિર્યંચમાં અંધકાર છે પશુજીવનની કંઈક પરાધીનતા અને કમજોરીઓ એમને ઉચ્ચ અધ્યાત્મોને અપનાવવાથી રોકે છે પણ પાપ–ફળને પ્રતિક્ષણ ભોગવી રહ્યાં છે બાળપણમાં એમને માતાનું દૂધ મળતુ નથી ભૂખ અને તરસને લીધે તેઓ સદા દુબળ રહે છે

શક્તિ–સામર્થ્યથી વધુ ભાર એમને ખેંચવો પડે છે અને સાથે સાથે માર પણ ખાવો પડે છે એમના કોમળ નસકોરાં નાથી દેવામાં આવે છે આમ કષ્ટમય વાતાવરણમાં એ બિચારાઓને ધાર્મિક ક્રિયાઓનો બોધ સમજાવ સંભવ બનતો નથી દેવસૃષ્ટિ પુણ્યના ભોગોમાં રાચે છે વિલાસ અને વૈભવોમાં દેવોને આધ્યાત્મિક જીવન તરફ જોવાની ફુરસદ જ છે? એક માત્ર માનવ જ એવુ પ્રાણી કે જે ધર્મ તત્ત્વોને સમજવાની અને જીવનમાં આચરવાની ક્ષમતા ધરાવે છે

આગમની વાણીમાં કહ્યુ તો નારકી અને દેવ અવધિજ્ઞાનના ધારક હોવાં છતાં ચોથા ગુણસ્થાનથી આગળ જઈ શકતા નથી તિર્યંચ એમનાથી આગળ આવી શકે છે પણ પાંચમો ગુણસ્થાન વટીને આગળ જવાની ક્ષમતા તો એમનામાં પણ નથી એ તો મનુષ્ય પાસે જ એટલું આત્મબળ છે કે ચૌદ ગુણસ્થાન સુધી એની અબાધ ગતિ છે અર્થાત્ જઈ શકે છે

સર્વાર્થસિદ્ધનો અનુત્તર વિમાનવાસી દેવ તેત્રીસ સાગર ને વિશાળ આયુષ્ય પામે છે મધુર સ્વરની સંગીત લહેરોનો દિવ્ય આનંદ પણ એને ત્યાં ઉપલબ્ધ છે સાથે જ એનામાં એવી પણ શક્તિ છે કે પોતાના મનના પ્રશ્નોને મન પરમાણુઓ વડે સર્વજ્ઞ સુધી પહોંચાડી શકે છે અને સર્વજ્ઞ દ્વારા આપેલા માનસિક જવાબને પણ એ સમજી શકે છે પરંતુ યાદ રાખવુ જોઈએ કે આટલી વિશિષ્ટ શક્તિ ધરાવતો દેવ તેત્રીસ સાગર સુધી પણ ને કેવળજ્ઞાન મેળવવા માટે પ્રયત્ન કરતો રહે તો શું એ એમાં (પ્રયત્નમાં)

સફળ થઈ શકશે ખરો ? નહિ, કદાપિ નહી આગમ વાણી એ માટે સ્પષ્ટ શબ્દોમા ઈનકાર કરે છે પણ એક નાનો સામાન્ય માનવી જો પોતાના પુરુષાર્થને મોક્ષ તરફ કેન્દ્રિત કરે તો એક અ તર્મુહૂર્તમા કેવળ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકે છે

હવે તમે મનુષ્યજીવનનુ મૂલ્ય આકી શકયા હશો પોતાની સ્થિતિ જોઈ તમે પોતાને હીણા સમજતા હશો પણ આગમવાણી કહે છે કે સ્વર્ગીય સુખામાઓમા પળતા દેવો પણ સદા ત્રણ વસ્તુઓની કામના કરે છે –

"तओ ठाणाइं देवा पेहेज्जा
माणुस्स भवं आरिय खेत्तं सुकुल जम्मं ॥
स्थानांग सूत्र ठा ३

સ્વર્ગના દિવ્ય વૈભવમા વસતા દેવનુ હૃદય જે વસ્તુઓ માટે અ તુર હોય છે તે છે મનુષ્યજીવન, આર્યક્ષેત્ર અને શ્રેષ્ઠ સદાચારી માતાની કૂખે જન્મ પણ એ કેવી મઝાનો વાત છે કે દેવ તો માનવ બનવા ઇચ્છે છે ત્યારે માનવ ? એ તો દેવ બનવા સારુ યત્નો કરી રહ્યો છે ત્યારે માનવ ? એના તપ અને સયમનુ લક્ષ્ય દેવયોનિ પ્રાપ્ત કરવામા છે તમે દેવી અને દેવોને પ્રસન્ન કરવા માટે ઉપાસના કરતા હો છો

અજ્ઞાનના આવરણમા જીવતા કેટલાક મનુષ્યો તો દેવોને પ્રસન્ન કરવા માટે જીવતા પ્રાણીઓની બલી ચડાવે છે, પણ પ્રશ્ન એ થાય છે કે દેવોની પાછળ થતી આ ઉપાસનાનુ ધ્યેય શું છે ? શુ મનુષ્ય આઠ કર્મોથી આવૃત્ત છે અને દેવ છ અથવા ચાર કર્મોથી ? આગમો સાક્ષી દે છે કે દેવ પણ આઠ કર્મોની જાળમા એટલી જ મક્કમતાથી જકડાયેલો છે જેટલો કે મનુષ્ય અને બીજા આત્માઓ આત્મવિકાસના ક્ષેત્રમા પણ દેવ મનુષ્ય કરતાં કેટલો પછાત રહ્યો છે ! સાગરોપમાની સાધના હોવા છતા એ ચોથા ગુણસ્થાનની ભૂમિકાથી એક ઇચિ પણ આગળ વધી શકતો નથી હમણાં જ તમે એ સાભળી ચૂક્યા છો

પણ હા, કેટલાક ભાઈ ઓ એમ કહે છે કે પુણ્યના ક્ષેત્રોમા તો દેવ સૃષ્ટિએ મનુષ્યને પાછળ જ રાખી દીધો છે ને ! હા, આ તર્ક કઈક હદ સુધી તો ઠીક પણ છે, પુણ્યનો પ્રભાવશાળી પ્રકાશ દેવને મળે છે એના દિવ્ય રત્નોના વિમાન અને એના મુકુટના એક મણિનુ મૂલ્ય એટલુ છે કે માનવલોકની સમગ્ર સ પત્તિ મેળવીને પણ એક મણિનુ મૂલ્ય ચૂકવી શકાય

નહી. પોતાના છ ખંડનુ વિશાળ સામ્રાજ્ય અને ચૌદ રત્નો આપીને પણ ચક્રવર્તી દેવનુ એક મંદિર પણ ખરીદી શકવામા અસમર્થ છે

આ તર્ક પરથી તમે એ માની લો છો કે પુણ્યનો પ્રબળ પ્રભાવ દેવ સૃષ્ટિમાં વિદ્યમાન છે પણ ના તમે કંઈક થાપ ખાવ છો તમારો આ તર્ક કંઈક અધૂરો છે પુણ્યનો પૂર્ણ પ્રભાવ દેવ નથી પણ એ તો દેવાધિદેવ તીર્થંકરમાં છે અને એમનુ જ એ અતિશય પૂર્ણ આકર્ષણ છે કે દેવો અને દેવરાજ ઇન્દ્ર પણ એમની વાણી સાંભળવા સ્વર્ગથી મર્ત્યલોકમાં ચાલ્યા આવે છે

દેવોની સભામાં સિંહની જેમ ગર્જના કરનાર ઇન્દ્ર તીર્થંકરની સામે કેવી રીતે બેસે છે એ તમે જાણો છો ! એક હરણી કરતાં પણ વધુ નમ્ર બની એક આસન ઉપર એ વીતરાગની સામે બેસે છે આ છે તીર્થંકર દેવનો પ્રબળ પુણ્યપ્રભાવ એ એક પ્રશ્ન છે કે દેવસૃષ્ટિને ઝુકાવી દેવાની શક્તિ તો તીર્થંકરની આત્મ-શક્તિના ચરમ વિકાસમાં છે એમના અનંત જ્ઞાન અને અનંત દર્શનમાં જ એ શક્તિ છે કે દેવેન્દ્ર પણ એમના ચરણોમાં નમી પડે છે તો પછી આને પુણ્યનો પ્રભાવ શે કહી શકાય !

આનો જવાબ એ હોઈ શકે કે દેવ શક્તિના આકર્ષણનું કારણ તીર્થંકર દેવની અનંત આત્મ-શક્તિ તો છે જ પરંતુ સાથે જ એમનું પ્રબળ પુણ્ય બળ પણ છે કારણ કે આત્મ-શક્તિનો ચરમ વિકાસ તો એક સામાન્ય કેવળજ્ઞાનીમાં પણ તેટલો જ છે છતાં ય એ જરૂરી નથી કે કોઈ કેવળી પાસે દેવો આવે જ જ્યારે તીર્થંકર દેવ પાસે તો દેવરાજને આવવું જ પડશે. આ એમના પુણ્યનો જ અતિશય છે અને પુણ્ય પ્રકૃતિનુ સર્વોત્તમ પદ તે તીર્થંકરપણુ જ છે માટે એ નિશ્ચિત છે કે પુણ્યનો પ્રબળ પ્રકાશ મનુષ્ય જાતને જ પ્રાપ્ત છે દેવ જાતને નહી

આધ્યાત્મિક ક્ષેત્રમાં તો માનવ બધાં કરતાં આગળ છે જ તીર્થંકરો અને અવતારોનો ઇતિહાસ એ બતાવે છે કે જેટલા પણ તીર્થંકર, પયગમ્બર અને અવતારો થયા છે તે બધા મનુષ્યસૃષ્ટિમાં જ પેદા થયા છે કોઈ દેવો પૈકી એક પણ દેવ તીર્થંકર થયો નથી. વર્તમાન અવસર્પિણી કાળમાં દસ અચ્છેરા થયા છે સેંકડો અવસર્પિણી અને ઉત્સર્પિણીની વચ્ચે સાધારણ રીતે ન બનનાર બનાવો જ્યારે બને છે તો એવા કોઈક જ બને

કદાચિત થતી આશ્ચર્યપ્રદ બીનાઓને જૈન પરિભાષામા અછેરા કહેવાય છે. આ વર્તમાન કાળચક્રમા આવી દસ બીનાઓ બનવા પામી છે

જેમકે સામાન્ય રીતે સ્ત્રીઓ તીર્થંકર થઈ શકતી નથી પરતુ મલ્લિનાથ નારીના જ રૂપે તીર્થંકર બન્યા પણ આવી બીનાઓ કેટલીયે ઉત્સર્પિણી પછી કદાચ સભવિત બની છે પરતુ શુ અનત-અનત ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણીઓની વચ્ચે એક પણ એવી બીના બની છે કે કોઈ પણ દેવ અથવા નારકી તીર્થંકર બન્યો હોય? જવાબ હશે-નહી સર્વજ્ઞના અનંત જ્ઞાનમા એક પણ એવુ દૃષ્ટાત નથી માટે એ નિશ્ચિત છે કે તીર્થંકરની સર્વોચ્ચ ભૂમિકા મનુષ્ય જ પ્રાપ્ત કરી શકે છે એક વિચારકે કહ્યુ પણ છે કે ઈશ્વર એટલા માટે જ મહાન છે કે મનુષ્ય સમુ પ્રાણી એની ઉપાસના કરે છે અને મનુષ્ય એટલો મહાન છે કે એ ઈશ્વર બનવાને શક્તિમાન છે.

આ બધુ બતાવવાનો અર્થ એ છે કે મનુષ્ય પોતાનુ મૂલ્ય સમજી શકે. આગમમા માનવજીવનની દુષ્પ્રાપ્તિ અગે કથાનક આવે છે એક વખતે મહામુનિ ગૌતમ તારક મહાપુરુષ ભગવાન મહાવીર સમીપે પ્રશ્ન કરે છે: "ભગવન્, આ આત્મા અનત ગુણોથી સસારસાગરમા પરિભ્રમણ કરી રહ્યો છે અનત અનતવાર એ જન્મ્યો અને મર્યો પણ ખરો પણ ભગવન્, આ આત્માએ સૌથી ઓછા ભવ કઈ યોનિમા કર્યા હશે?"

આના જવાબમા ભગવાન મહાવીરે જે કહ્યુ તે અત્યત મહત્ત્વપૂર્ણ છે.

તેમણે કહ્યુ "ગૌતમ, આ આત્માએ સૌથી અલ્પ ભવ મનુષ્ય જીવનના કર્યા છે કારણ કે મનુષ્ય બધા કરતા પ્રમાણમા અલ્પ છે એ પણ નિશ્ચિત છે કે જે વસ્તુ કીમતી હોય છે તે જગતમાં અલ્પ પરિમાણમા જ ઉપલબ્ધ બને છે પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમા બતાવ્યુ છે કે અપેક્ષાકૃત અલ્પજીવો ગર્ભથી પેદા થતા મનુષ્ય છે કારણ કે સમસ્ત લોક ત્રણસો તેતાળીસ રાજૂ ઘનાકાર છે એમા ફક્ત પિસ્તાળીસ લાખ યોજનમા વિસ્તૃત અઢી દ્વીપમાં જ મનુષ્યભૂમિ છે એમા દસ લાખ યોજનના વિસ્તારમા બે વિરાટ સાગરો લહેરાઈ રહ્યા છે, જ્યા મનુષ્ય-વસતિ માટે કોઈ સ્થાન નથી ફક્ત પાત્રીસ લાખ યોજન-ભૂમિમા મનુષ્યો વસે છે એમા પણ હજારો લાખો યોજનમાં વિશાળકાય પર્વતો, નદીઓ-નાળાઓ છે તેમ હજારો માઈલ લાબા ઘોર જગલો છે આ બધા વચ્ચે મનુષ્ય વસે છે કેટલા અલ્પ અને સીમિત પરિમાણમા! આ આત્માને એકેદ્રિય, બે-ઇન્દ્રિય તે-ઇન્દ્રિય, ચતુરેદ્રિય,

અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય અને સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયના કેટલાય ભવો પસાર કર્યા પછી માનવજીવન મળે છે ॥

આગમ કહે છે માનવ દુર્લભ છે પણ આપણો અનુભવ કહે છે માનવથી સસ્તુ બીજું કોઈ નથી. એક માણસની જરૂરિયાત ઊભી થતાં એક હજાર હાજર થઈ જાય છે એક ઓફિસમાં બસો આદમીઓની જરૂર હતી એને સારુ બે હજાર વ્યક્તિઓની અરજીઓ આવી હતી એક દિવસ માટે જો તમારે સાઈકલ જોઈતી હશે તો ચાર રૂપિયા આપવા પડે છે પણ જો મનુષ્ય જોઈએ તો ચાર આનામાં પૂરા દિવસનો મજૂર તમને મળી જશે. એટલે એનો અર્થ એ થયો કે એક આદમીની અપેક્ષાએ સાઈકલની કીમત વધુ છે

કલ્પના કરો એક આદમી પચાસ રૂપિયા કમાય છે તો વરસભરની એની કુલ કમાણી થશે રૂપિયા છસોની અને જો એ આજ ક્રમે ત્રીસ વરસ સુધી અવિરામ શ્રમ કરતો રહે તો એ સાઠ હજાર રૂપિયા કમાઈ શકશે. આ એના સમગ્ર જીવનનો નિચોડ છે આમ એક આદમીના જીવનની કિંમત રૂપિયા સાઠ હજાર થશે. જ્યારે બીજી બાજુ એક હીરાની કિંમત એક લાખ સુધીની પણ થઈ શકે છે તમે જ હવે વિચાર કરો કે માનવજીવનની કિંમત થઈ કે એક જડ હીરાની ? પરંતુ આ પ્રશ્નના બીજા પાસાને પણ ચકાસો માની લો કે હીરાની કીમત એક લાખ રૂપિયા છે તે કદાચિત્ દસ લાખ રૂપિયાનો પણ હોઈ શકે પણ આવા કનેરો હીરા ખરીદનાર પણ માનવ જ છે અને એની કિંમત મુકરરર કરનાર પણ માનવ જ છે એટલે તમારે એ ભૂલવુ ન જોઈએ કે હીરા કરતાં હીરાનો પારખનાર મોટો હોય છે અને જો માનવમાં માનવતાની સૂઝ-બૂઝ આવી જાય તો એ હીરાની આભાને પણ ફિક્કી કરી શકે તેમ છે ઠીક ત્યારે ચાલો આપણે માનવતા અંગે પણ પણ કંઈક વિચાર કરી લઈએ

માનવતા

માનવ અને માનવતા વચ્ચે તે શો જ ફેર છે કે જેટલો માટી અને માટીના પ્યાલામાં. માટી જ્યાં સુધી પ્યાલાનું રૂપ લેતી નથી ત્યાં સુધી એ લોટાપયાલી પણ બનતી નથી. તમારે ચહા પીવી છે તો માટીમાં નહી પી શકો પરંતુ માટી જ્યારે પ્યાલાનુ રૂપ લે છે ત્યારે જ તમે એનો ઉપયોગ કરી શકો છો. માનવશરીર પણ એક માટી જ છે પરંતુ માનવતા રૂપે જો એ

માટી ઢળાય છે તો એ દેવો માટે પણ પ્રિય બની જાય છે આગમમા કહ્યુ છે કે —

"देवावि तं नमंसंति"

દેવો પણ માનવને નમસ્કાર કરે છે પણ શુ દેવ અસ્થિ અને ચામડી સારુ નમે છે ? શારીરિક સુદરતા તો માનવીની અપેક્ષા એમની કને સહસ્ર ગણી વધુ છે સપત્તિમા પણ માનવ એમના કરતા ઘણો પાછળ છે, પરતુ માનવમા સમાયેલી માનવતા જ દેવોને નમવા માટે વિવશ કરી મૂકે છે

સાકરમાંથી જો મીઠાશનુ તત્ત્વ કાઢી લેવામા આવે અને મીઠામાથી ક્ષારત્વ (ખારાપણુ) સમાપ્ત થઈ જાય તો એમા બાકી શું રહેશે ? માટીના ભાવે પણ કોઈ એને ખરીદશે નહી એટલે માનવમા જ્યારે માનવતા અસ્ત પામે છે ત્યારે એ જીવનની પણ કોઇ કિમત નથી બાદશાહ ઔરંગઝેબ કહેતો હતો

એમ તો હજારો–લાખોની સખ્યામા માણસો ફરતા જોવામા આવે છે, શક્લ સૂરત (મોં) કહે છે અમે આદમીઓ છીએ પણ ઇન્સાનિયતને ખોળશો તો તેવા ઇન્સાન (મનુષ્ય) મળશે ? કે સભવ છે હજારમા એક પણ ન મળે. હા, તો માનવ ઘણા છે પણ માનવતાનો અભાવ છે.

આજના વિશ્વ–વિદ્યાલયોમા દર વર્ષે હજારો યુવકો પરીક્ષા પસાર કરે છે. પ્રતિવર્ષ વકીલ, બેરિસ્ટર–સોલીસીટર, ડોક્ટર, ઈન્જિનિયરની ડિગ્રીઓ અપાય છે પણ માનવતાની પરીક્ષામા પાસ થનાર કેટલા વિદ્યાર્થીઓ મળશે ? અને માનવતાની પરીક્ષા લેનાર કેટલી યુનિવર્સિટીઓ છે ? વકીલ, બેરિસ્ટરો માટે યુનિવર્સિટીઓ મળશે પણ માનવતાની યુનિવર્સિટી કયા છે ? પરતુ યાદ રાખજો માનવતા વિના બધી ઉપાધિઓ (ડિગ્રીઓ) ફિક્કી જ રહેવાની છે.

એક બહેન દાળ બનાવતા બધા મસાલા નાખે છે પણ મીઠુ નાખવુ ભૂલી જાય છે તો દાળનો સ્વાદ નહી આવી શકે તેવી જ રીતે દૂધ કેશર નાખ્યુ, બદામ પીસ્તા નાખ્યા પણ સાકરના અભાવે એ દૂધ પણ ફિક્કુ જ રહેવાનુ તેમ શરબતમા બધી સામગ્રીઓ નખાઈ છે પણ એમા થોડો બરફ નખાય કે એનો સ્વાદ વધુ સરસ બની જાય છે

હા, તો મીઠા વિના જેમ શાક–દાળ ફિક્કા નીરસ લાગે છે, સાકર વિના દૂધ જેમ સ્વાદિષ્ટ લાગતુ નથી અને બરફ વિના જેમ શરબત તરી આવતુ નથી તેમ માનવતા વગર માનવી પણ સદ્દગુણોથી શૂન્ય હશે એને

જીવનનો આનંદ નહીં મળે. લક્ષાધિપતિ થયા છતાં પણ જો એનામાં માનવતાની મધુરતા નથી તો તે નીરસ જ હશે. મધુ પામવા છતાં એને ખાલી ખાલી જ લાગશે—અનુભવ કરશે.

વિશ્વામિત્રની તળેટીમાં મહર્ષિ સાત્વકિનો આશ્રમ હતો. થોડાક વિદ્યાર્થીઓ એમના આશ્રમમાં અભ્યાસ કરતા હતા. એમને પ્રકૃતિની ખૂલી હવામાં કેળવણી મળતી હતી તેમ જ્ઞાનનો ખુલ્લો પ્રકાશ મળતો હતો. પ્રાચીન યુગમાં આજની કૉલેજો ને સભી કેળવણીપ્રણાલી નહોતી. ત્યાં રહેતો વિદ્યાર્થી આચાર્યની શિક્ષા-દીક્ષાની સાથે-સાથે આત્માના સદ્‌ગુણોને પણ અપનાવવાના પ્રયત્નો કરતો હતો. એના મસ્તિષ્કમાં ભૌતિક ઢકોસ્લા કરતાં આત્માના સૌન્દર્ય ભણી વધુ મહત્ત્વ રાખતા હતા.

તો ઋષિના આશ્રમમાં થોડીક જમીન હતી અને થોડીક ગાયો પણ હતી. વિદ્યાર્થીઓ ગાયોનું દૂધ પીતા અને જમીનની ખેડ કરતા. આમ ઋષિ પાસે એમના શ્રમ અને સ્વાવલંબનના પાઠ ભણતા. ભારતના સમયમાં એમનું શિક્ષણ ચાલતું.

એક વખત બનારસનો રાજા વિક્રમ દેવ રાણી અને સેવકો સાથે એ બાજુથી પસાર થયો. આશ્રમથી થોડેક જ દૂર વહેતી નદીના તટે રથ થોભ્યો. થોડો સમય વન-વિહાર કર્યો પછી બધા જમવા સારુ બેઠા. તે જ વખતે આશ્રમના વિદ્યાર્થીઓ ત્યાંથી પસાર થયા. એક વાડકો મીઠાઈ ભરીને રાજાએ ઋષિ પુત્રને આપવા હાથ લંબાવ્યો પણ એણે એમ કહીને કે આપને જે કંઈ આપવું હોય તે અમારા આચાર્યને આપજો, એનો ઇન્કાર કર્યો. આમ લેવું એ અમારા નિયમ વિરુદ્ધ છે. રાજા વિદ્યાર્થીના આ નિર્લોભપણાથી બહુ પ્રભાવિત થયો.

સંધ્યા ટાણે જ્યારે રાણી અને રાજા જલ-વિહાર બાદ રાજધાની તરફ પાછાં વળ્યાં ત્યારે રાણીનો હાર ત્યાં જ રહી ગયો. થોડીક વારે આશ્રમના વિદ્યાર્થીઓ એ બાજુ આવ્યા. સંધ્યાનાં સોનેરી કિરણોમાં ચમકતી કંઈક પીળી પીળી ચીજ એમની નજરે પડી. વિદ્યાર્થીઓએ હાર લઈ લીધો અને આશ્રમમાં પાછા ફર્યા. આચાર્યશ્રીને કહ્યું ગુરુદેવ, નદીતટેથી આ વસ્તુ મળી છે ક્યાં રાખીએ એને ? ઋષિએ ધીમા પણ શાંત સ્વરમાં જવાબ વાળ્યો જ્યાં ગાય ઊભી છે ત્યાં એના ખાણે ટાંગી દો જેનો હશે તે એ લઈ જશે.

આ બાજુ વિક્રમદેવનો રથ જ્યારે નગરની સીમમા પ્રવેશ કરી રહ્યો હતો ત્યારે જ રાણીને પોતાનો હાર યાદ આવ્યો હાર ન મળતા એ ખૂબ ગભરાઈ. ગભરાટમા જ એણે રાજાને કહ્યુ 'હાર ઘણુ કરીને નદીતટે રહી ગયો છે' રાજાએ રથને પાછો વાળ્યો નદીએ પહોચ્યા ને જોયુ તો હાર ગૂમ હતો હાર ન મળતા એમની ચિંતા વધી પડી શોધતા-શોધતા રાજા આશ્રમે પહોચ્યો ઋષિએ કહ્યુ. "સવારે અહીં વિદ્યાર્થીઓને કોઈક ચીજ મળી તો છે એ જુઓ ગાયના ખીલે ટાંગી છે તમારી હોય તો જોઈ લો"

રાજાએ જોયુ તો હાર લટકી રહ્યો હતો હારને પામી એનુ મન પ્રફુલ્લ બન્યુ તે જ વખતે એના વિચાર-મણકા બદલાયા હુ ભર્યો-ભર્યો હુ છતા ખાલી છુ અને આ ખાલી છે છતા ભર્યા-ભર્યા છે મારા એક નોકર કરતા પણ ઓછા ખર્ચે આ આશ્રમ ચાલી રહ્યો છે, છતા બધા કેટલા પ્રસન્ન છે, જ્યારે મારી પાસે વિશાળ રાજ્ય હોવા છતાં પણ પ્રસન્નતા અને શાંતિ મારા નસીબે નથી કારણ કે હુ ભૂખ્યો છુ, આ લોકો તૃપ્ત છે.

તો જેણે માનવતાનુ અમૃત-પાન કર્યું છે તે સાધનોના અભાવમા પણ એક જાતની તૃપ્તિ અનુભવે છે હમણા જ તમારી સમક્ષ માનવતાનુ એક નાનુશુ ચિત્ર રજૂ કર્યુ છે જેણે માનવતાના ભવ્ય દર્શન કર્યા છે તેણે જીવનનો ભવ્ય-નિધિ પણ મેળવી લીધો જ છે

મધ્યભારતમા સાકરટેટીનુ પનીર બનાવે છે પણ જ્યારે એના નાના-નાના કકડા કરી એમા સાકર મેળવાય છે ત્યારે એને પનીર કહેવાય છે તેમ માનવમા પણ જ્યારે સદ્‌ગુણોની સાકર ભળે છે ત્યારે મનુષ્યત્વ આવે છે અને માનવતા આવવાની સાથે જ માનવ ચમકે છે

એક પાકીટ છે એની કિંમત એક રૂપિયો છે પણ એમા જો દસ હજારની નોટ ભરી દેવાય તો એની કિંમત દસ હજારની થઈ જશે એમ આ માનવ તો ખાલી પાકીટ સમાન છે પરંતુ એમા દયા, પ્રેમ, કરુણાના સદ્‌ગુણ ઊતરી આવે તો અને ત્યારે એની કિંમત સહસ્રગણી વધી શકે છે પાશ્ચાત્ય વિચારક બેર્ન કહે છે કે "મારી નજરમા માનવતા મોટી છે અને માનવ તો એની સામે ઘણો નાનો લાગે છે"

આજે માનવતાવાદની જ આવશ્યકતા છે જે માનવમા માનવતાની પ્રતિષ્ઠા મૂકી શકે એમ તો આજે વિશ્વમા સામ્યવાદ, સમાજવાદ, પૂજીવાદ, સામ્રાજ્યવાદ, ગાંધીવાદ એવા અનેક વાદો પ્રચલિત છે, પણ જોવાનુ એ છે કે આ

વાદોએ માનવતાના વિકાસમાં કેટલો ફાળો આપ્યો છે આજે તો એવા માનવતા-વાદની જરૂર છે કે જે માનવને માનવતા સમીપ દોરી લઈ જઈ શકે.

સૌ કોઈ માનવરૂપે જ જન્મે છે એ પૈકી કેટલાક તો નર-દેવ બને છે કેટલાક નર-પિશાચ બને છે તો કેટલાક નર-પશુ પણ. આનો અર્થ એ થયો કે દેહે તો સૌ માનવ છે પણ વિવિધ કોટિના માનવીઓ. પ્રત્યે જેનું મન વાત્સલ્ય અને પ્રેમ વહેવડાવે છે એનો વિશ્વ-પ્રેમ જ એને વિશ્વ-માનવ બનાવી દે છે પરન્તુ જ્યારે મનુષ્ય પોતાની શક્તિઓને સંહાર ભણી વાળે છે બુદ્ધિ અને શક્તિનો ઉપયોગ અન્યોનું શોષણ કરવામાં કરે છે ત્યારે એ માનવતાવિહીન માનવ બની જાય છે

માનવમાં જ્યારે રાક્ષસી-વૃત્તિ જાગે છે ત્યારે એ નર-પિશાચ બની જાય છે માનવ-આકૃતિમાં ફરતા આવા દાનવ તો તમને હજારો મળશે. એમનામાં પશુતા ભરેલી રહી હોય છે જેમની ક્રિયાની પાછળ વિવેક-શક્તિનો અભાવ છે તેઓ નર-પશુ છે પછી ભલેને તેઓ માનવ-દેહધારી કેમ ન હોય. એમની અવિચારી મનસ્વિતાથી પશુતાને જગાવે છે જગમાં એટલા માટે જ આવા લોકો માટે ગધેડા ને અક્કલ-ખૂટ જેવા શબ્દોનો પ્રયોગ થાય છે

કોઈ મનુષ્યને પશુ કહેવાશે તો એ ખીજાશે. મનુષ્ય માટે જ્યારે પશુત્વનો પ્રયોગ થાય છે ત્યારે એમાં એને શરમાવનારી વાત બને છે પરંતુ આમાં મનુષ્ય માટે જ નહીં અપિતુ પશુ માટે પણ શરમાવનારી વાત બને છે એક વિચારક કહે છે માનવમાં અગર નૈતિકતાની જ્યોત જાગે છે એનું મન જો સ્વાર્થરહિત છે બીજાના દુઃખદર્દ નિહાળી એના મનમાં પણ એ જ અનુભૂતિ થાય છે તો એ મનુષ્યને દેવ કહી શકીશ. પરન્તુ સત્તા અને સ્વાર્થસુખે જેણે માનવતાની હત્યા કરી છે બીજાને કચરી પછી જેનું મોં મલકાય છે બીજાને દુઃખદર્દથી છટપટાતા જોઈ જેના હૃદયમાં આનંદ અનુભવાય છે એવા માનવને હું પશુ પણ કહી શકીશ નહીં કારણ કે એમાં પશુ-જગતનું અપમાન છે

માની લઈએ કે પશુ અસભ્ય-જગતમાં પળે છે એને વિજ્ઞાન-જ્યોત મળી નથી. એટલા માટે જ આપણે પશુઓને અસભ્ય કહીએ છીએ અને સિંહને અસભ્યતમ. પણ અસભ્ય સિંહમાં પણ એટલો તો વિવેક છે કે એ તે પોતાના સજાતીય પશુનો શિકાર કરતો નથી. પણ સભ્યતા અને સંસ્કારોનો ઊંચા સ્વરે જયઘોષ કરનાર માનવ પોતાના જ સજાતીય માન-

વનો એ રીતે શિકાર કરે છે કે પિશાચ પણ એથી શરમાઈ જાય આ છે માનવની સભ્યતાનો નમૂનો

એક વખતની વાત છે થોડા—એક અગ્રેજ લોકો અજાયબ–ઘર જોવા ગયા ત્યા સિહ અને વાઘ–વરૂની ગર્જના સાભળી તેઓ બોલ્યા 'શતાબ્દીઓ વીતી ગઈ પણ આ હેવાન તે હેવાન જ રહ્યા' અજાયબ–ઘર જોઈ તેઓ બહાર નીકળ્યા અને ખિસ્સામા હાથ નાખ્યા કે ચમક્યા એમનું ખિસ્સુ કપાઈ ચૂક્યુ હતુ ખબર પડી કે કોઈ ભલા આદમીએ એમના ખિસ્સા પર હાથ માર્યો હતો પાંચસો રૂપિયાનુ પાકીટ ગૂમ થયુ હતુ. તે જ અગ્રેજો કહેવા લાગ્યા 'આ બિચારા પશુઓએ તો ખિસ્સા કાપવાની કળા તો શીખી નથી'

હા, તો જ્યા સુધી મનુષ્યમા માનવતા છે ત્યા સુધી એ દેવ છે પરતુ માનવતાની મર્યાદા ઓળગી જ્યારે એ પતન તરફ વળે છે ત્યારે એ પશુ કરતા પણ વધુ અધઃપતન કરી ચૂકે છે દુરાચારી માનવને પશુ કહેવો એ પશુનુ અપમાન કરવા સમાન છે, કારણ પશુ–જગતે આજ સુધી પોતાની મર્યાદાનો ત્યાગ કર્યો નથી જો કે પશુઓ પાસે નથી મઠ કે નથી મસ્જીદ કે નથી મદિર ન એમની કેળવણી સારુ શાળાઓ અને કોલેજો છે તેમ છતા પણ એમની વ્યવસ્થા સુદર છે અને તેમાય એમની વાસના–પૂર્તિમા પણ સમયની મર્યાદા છે જ્યારે શાળાઓ અને કોલેજોમા વર્ષો સુધી ભણેલો આદમી પણ આજ સુધી સમય–મર્યાદાને પિછાની શક્યો નથી.

હા, તો તમે માનવતાને પારખો માનવશરીર કેટલુ સૌમ્ય છે, એના પર હિસાનુ એક પણ ચિહ્ન નથી, તેની પાસે સિહ સમા નખ નથી તેમ નથી એની પાસે કૂતરા જેવી ફાડી ખાનાર તીક્ષ્ણ દાત ગાય જો કે સીધું અને સરળ પશુ છે છતાય એની પાસે હિસાના સાધન તરીકે તીક્ષ્ણ શીગડા છે સિહની પાસ તીક્ષ્ણ નખ છે, કે જેના વડે એ શિકાર કરે છે કૂતરા પાસે ફાડી ખાનાર દાત છે પણ માનવ–દેહ કેટલો રમ્ય છે એ અહિસાનુ પ્રતિક છે પરતુ એ જ સૌમ્ય માનવીએ એટમ બોબ સમા ભયકર સહારક શસ્ત્રોનુ આજે નિર્માણ કર્યુ છે.

સાપ ભયકર પ્રાણી છે એની દાઢમા ભયકર વિષ છે અને એ મનુષ્યના પ્રાણ પણ લઈ લે છે પરતુ વિચારવાનુ એ છે કે સાપ દ્વારા દશ દીધેલી વ્યક્તિ વધારે મરી છે કે સ્વય માનવ દ્વારા વધુ કપાઈ છે ?

ઇતિહાસ સાક્ષી પૂરે છે કે માનવીએ જેટલા મનુષ્યોનો સંહાર કર્યો છે તેટલો સંહાર પશુઓએ પણ કર્યો નથી સાચે જ માનવતાવિહીન માનવ સાપ કરતાં પણ વધુ ભયંકર છે અને સિંહ કરતાં પણ વધુ ક્રૂર

માનવમાં જો માનવતા હોત તો ભગવાન મહાવીરના કાનોમાં ખીલા શા માટે ઠોકાત ? રામને શા માટે વનવગડામાં ભટકવું પડત ? ઈશુને ક્રોસ પર ચઢાવનાર માણસ જ હતો અને સોક્રેટીસને વિષનો પ્યાલો પાનાર પશુ નહીં પણ માનવ જ હતો એમનો આકાર તો એ બતાવતો હતો કે એ મનુષ્ય છે પણ એમની પ્રકૃતિ–સ્વભાવને પૂછો એ શું જવાબ આપશે ? એમની પ્રકૃતિ માનવ–માટીથી નહીં પરંતુ દાનવ–માટીથી ઘડાઈ હતી. માટીને મનુષ્યનો આકાર મળી જવામાં કંઈ વિશેષતા નથી એમ તો રાવણ પણ મનુષ્ય હતો અને રામ પણ મનુષ્ય જ હતા છતાં બંને વચ્ચે કેટલો ફેર હતો ! એક શરીરની આકૃતિ માત્રથી મનુષ્ય હતો તો બીજો જીવન સુગંધ દ્વારા માનવ કહેવાયો. એકના માનવ–ચોળા (વસ્ત્ર)માં દાનવતાનું રૂપ ઢંકાયેલું હતું તો બીજાના જીવનમાં માનવતાનો પ્રકાશ ઝગમગી રહ્યો હતો.

માનવતાની શોધમાં

માનવમાં જ્યારે માનવતાનો પ્રકાશ ઓલવાઈ જાય છે ત્યારે ત્યાં અંધકાર જ બાકી રહી જાય છે અને જ્યાં અંધકાર છે ત્યાં અથડામણ છે આપણે ત્યાં સાધુઓની કમી નથી તેમ નથી ગુરુઓની નથી નેતાઓની કે આચાર્યોની. તેમ છતાં સંપ્રદાય પંથવાદ, જાતિવાદનાં ભૂત ભારતમાં વ્યાપેલાં પડ્યાં છે આ જ જીવતાજાગતા દાનવોએ ભાઈના હાથે ભાઈ મરાવ્યો છે અને બે ભાઈઓ વચ્ચે ખાઈ ખોદી છે જાતિવાદે આપણામાં લડાઈ જગાવી છે પંથવાદના નામે પણ લડી મૂક્યા છીએ. પ્રાંતવાદને લઈને મહારાષ્ટ્ર અને ગુજરાતે લોહીની હોળી રમી છે

અમે હિંદુ છીએ મુસલમાન છીએ જૈન છીએ શીખ છીએ પારસી છીએ ખ્રિસ્તી છીએ પણ શું મનુષ્ય નથી ? બીજી બાજુ અમે મહારાષ્ટ્રી છીએ, ગુજરાતી છીએ દક્ષિણી છીએ ઉત્તર ભારતીય છીએ પંજાબી છીએ સિંધી છીએ, પણ શું ભારતીય નથી ! આપણી વિચારવાની રીત જ ઊંધી (વિપરીત) છે આપણે ટુકડાઓમાં વહેંચાઈ ગયા છીએ. અને એ રીતે વિચારવાને ટેવાઈ ગયા છીએ. અખંડ માનવતા આપણા મગજમાં પેસતી જ નથી

કોઈએ જો હિન્દુના ઘેર જન્મ લીધો છે તો એના શિરે હિન્દુત્વ સવાર થઈ જશે ચોટલી અને જનોઈ રાખવી જરૂરી બનશે કોઈ પણ બાળક પોતાની માતાના પેટમા આવે છે ત્યારે હિન્દુ અથવા મુસલમાન દર્શાવતુ કોઈ નિશાન લઈને આવતુ નથી આજ સુધી મનુષ્ય એવુ કોઈ મશીન બનાવી શક્યો નથી કે કોઈ બાળક અગે એમ બતાવી શકે કે એ હિન્દુ છે કે મુસલાન છે પ્રકૃતિને આગળ એવો કોઈ ભેદ નથી પણ એને શી ખબર હતી કે આ મનુષ્યના બાળકને જે પૃથ્વીગ્રહનો અધિષ્ઠાતા બનાવ્યો છે તે આ પૃથ્વીને એશિયા, યુરોપ, આફ્રિકા વગેરે ટુકડાઓમા વહેચી નાખશે અને એ ટુકડાઓમા પણ ભારત, પાકિસ્તાન, જર્મન, જાપાન, ઇગ્લેડ, આફ્રિકા, અમેરિકા જેવા નાના-નાના ટુકડામા ભેદી નાખશે અને એ ટુકડાઓમા પણ પજાબ ને સિધના ટુકડા, ગુજરાત ને મહારાષ્ટ્રના ટુકડા, બગાળ ને બિહારના ટુકડા કરી દેશે? અને એને એની પણ ક્યા ખબર હતી કે માનવનુ આ બાળ જે માનવસમાજનો સભ્ય હશે તેને જ હિન્દુ મુસલમાનના રૂપમા બદલી નાખશે?

પરતુ માનવતા આપણને આ બધા ભેદો કરતા ઉપર અભેદ તરફ દોરી લઈ જાય છે ખડોમાં અખડ તત્ત્વનો સાક્ષાત્કાર માનવતા વડે જ સભવી શકે છે આપણે જ્યારે પોતાને જાતીય, પ્રાતીય અને રાષ્ટ્રીય દિવાલોથી ઉપર ઊઠીને જોવુ શરૂ કરીશુ ત્યારે જ બધા સઘર્ષો સમાપ્ત થઈ જશે પોતાને જ્યારે ટુકડાઓમા વહેચાયેલા જોઈએ છીએ, ભારતીય અને પાકિસ્તાનના રૂપમા નિહાળીએ છીએ ત્યારે મનમા સઘર્ષ-જ્વાલા ઊઠે છે એક અમેરિકન જ્યારે કોઈ રશિયનને જુએ છે તો એ કપાયમાન બની જાય છે

આપણે જ્યારે સમસ્ત માનવ-જાતિને એક રૂપે જ જોવાનો અભ્યાસ કરીશુ અને કરોડો મનુષ્યો વચ્ચે વ્યાપ્ત માનવતાને પિછાનીશુ ત્યારે જ સપ્રદાયવાદ, પ્રાતવાદ, ભાષાવાદ, અને રાષ્ટ્રવાદની દિવાલો એક પછી એક તૂટતી જોવા મળશે સપ્રદાયવાદ અને પ્રાતવાદને લઈને થતા હુલ્લડો પણ સમાપ્ત થઈ જશે રાષ્ટ્રવાદના કારણે થતુ મહાયુદ્ધ બધ થશે અને માનવ માનવતાની છાયા તળે શાતિનો શ્વાસ લઈ શકશે.

દિનાક
તા ૩૧-૮-૧૯૫૮

જૈન ઉપાશ્રય
કોટ, મુબઈ-૧

૧૧ જીવવાની કલા

જીવનનો કલાકાર એ સૌથી મોટો કલાકાર છે. જેને સારી રીતે જીવતાં આવડે છે એ જીવવાની કલા શીખ્યો છે. વાર્તા ગમે તેટલી લાંબી હોય એ કોઈ જોતું નથી, પણ સાહિત્યનો રસિક તો એ જ જોતો હોય છે કે વાર્તામાં સરસતા અને સજીવપણું કેટલું છે! તેવી જ રીતે જીવનની વાર્તા કેટલી લાંબી છે એ એનું મહત્ત્વ નથી. પરંતુ જિંદગી કેવી રીતે વિતાવી એ જ મહત્ત્વનું છે. જિંદગીની સાર્થકતા વર્ષોથી મપાતી નથી, પણ એ તો એના ગુણોથી જ મપાય છે.

ગજસુકુમાર કરતાં સોમિલે લાંબી જિંદગી ગાળી, અને અભિમન્યુ કરતાં જયદ્રથે લાંબું જીવન ગાળ્યું. પરંતુ એની જિંદગીની એ દીર્ઘતાનું શું મહત્ત્વ છે! પેલો સુંદર સુકુમાર ગજસુકુમાર સોળ વર્ષની નાની વયે ચારે બાજુ પ્રેમ અને ક્ષમાની સુવાસ ફેલાવી ચાલ્યો ગયો. એણે રોષના વિષને બદલે ક્ષમાનું અમૃત આપ્યું. અંધકાર સામે પ્રકાશ પ્રકટાવ્યો. અને તે પ્રકાશનો દેહ પ્રકાશમાં જ વિલીન થઈ ગયો. સોમિલનું જીવન અંધકારમય હતું. એની પાસે માત્ર વિષ હતું. એ જ્યાં સુધી જીવ્યો ત્યાં સુધી ચારે બાજુ વિષ જ પ્રસારતો રહ્યો અને અંતે એક દિવસ તે એવા જ અંધકારપૂર્ણ નરકમાં પહોંચી ગયો. આવી જ હકીકત અભિમન્યુની છે. આજ નવો એ બાળ જેના હોઠની લાલીમા હજુ જરા યે ઓછી થઈ ન હતી, હજુ મેંદીની લાલાશ પણ ધોવાઈ ન હતી ત્યાં તો એ નીકળી પડ્યો અન્યાય સામે ઝૂઝવા, સ્વાર્થવાદીઓના ચક્રવ્યૂહને ભેદવા. એકલો અટૂલો તે તરુણ કુમાર ફરી વળ્યો ને મોટા મોટા મહારથીઓના પ્રાણ તેણે કંપાવી મૂક્યા. પરંતુ એ અન્યાયી યુદ્ધમાં જયદ્રથના બાણનો એ શિકાર બની ગયો. આમ ભલે એ અભિમન્યુ જીવ્યો થોડું જ, પણ ઉત્તમ રીતે જીવી ગયો.

જીવન પણ એક કલા છે ચિત્રકાર વાકીચૂકી રેખાઓમા રંગ પૂરી સરસ ચિત્ર ઉપસાવે છે, ત્યારે એમા જાણે જીવન ધમકી ઊઠે છે એક શિલ્પી બિનઘડાયેલો પથ્થર લે છે, અને છીણી અને હથોડી વડે એ પથ્થરને એક ભવ્ય મૂર્તિમા પરિણત કરી દે છે એ એની કલા છે રંગ અને છીણીની કળા પણ સરસ કળા છે પણ જીવનની કળા સૌથી મોટી કળા છે શિલ્પી મૂર્તિ બનાવે છે પરંતુ જીવનનો કલાકાર જીવનને ઘડે છે–બનાવે છે.

કલાકારના હાથમાં લોઢુ પણ સોનુ બની જાય છે બજારમા રખડતા લોઢાના ટુકડાની બે પૈસાની કિંમત હોય છે પણ તેજ લોઢાનો ટુકડો જ્યારે કોઈ કારખાનામા પહોચે છે, અને કોઈ મશીનનુ અંગ કે પૂર્જો બની જાય છે ત્યારે તેની કિંમત દસ રૂપિયા થઈ જાય છે જો સંજોગવશાત્ તે જ ટુકડો વળી સ્વીટ્ઝરલેન્ડ પહોચી ગયો અને કોઈ ઘડિયાળીના હાથમા જઈ ચડ્યો, અને ઘડિયાળીના હાથે તે ટુકડામાથી ઘડિયાળનાં નાના નાના સંચા–મશીન બન્યા, ત્યારે બોલો, એ જ લોખંડના ટુકડાના દામ કેટલા મોઘાં થઈ જશે? સોના કરતાયે એ ટુકડાની કિંમત વધી જશે.

આજ રીતે જીવનનો કલાકાર મૂળ માટીનુ સોનુ બનાવે છે. તે આત્મામાથી પરમાત્માની મૂર્તિ સાકાર કરે છે ભગવાન મહાવીર, મર્યાદા પુરુષોત્તમ રામ, મહાત્મા બુદ્ધ, જરથોસ્ત, મહાત્મા ગાધી, એ બધા આવા જ કલાકાર હતા આપણે પણ જીવનના કલાકાર બનવુ જોઈએ આપણે જીવનની કલા એવી વિકસાવીએ કે આપણે જે કોઈ સ્થિતિમા હોઈએ તે સ્થિતિમા આપણે વિષે બીજાને ગૌરવ થાય એટલે કે ધારો કે હુ મારા પિતાનો પુત્ર છુ તો હુ એવો પુત્ર બનુ કે મારા પિતા "હુ આવા પુત્રનો પિતા છુ" એવુ ગૌરવ અનુભવે રાજા સિદ્ધાર્થને ભગવાન મહાવીર જેવા પુત્રના પિતા હોવાનુ ગૌરવ હતુ રામ સમા પુત્ર મેળવી રાજા દશરથ પણ ગૌરવ અનુભવતા હતા પિતાનુ જીવન જોઈ પુત્ર ગૌરવ અનુભવે કે 'મારા પિતા આવુ ઉજ્જવળ જીવન જીવી ગયા છે' ભાઈ પોતાના ભાઈ માટે એમ ગૌરવ લઈ શકે કે 'મારા ભાઈનુ જીવન એટલુ સુંદર હતુ કે તેની સરખામણીમા કોઈ ઊતરી શકે નહિ એના જીવનમા ક્યાંય કલંકની આછી છાંટ પણ ન હતી' માતાને પુત્રને જોઈ થાય, 'મારો પુત્ર ખરેખરો કૂળદીપક છે તેણે માત્ર કૂળને જ નહિ પણ સારાયે સમાજ અને રાષ્ટ્રના નામને પોતાના પ્રકાશથી અલોકિત કર્યું છે'

ગાંધીજી સમા પુત્ર મેળવી માતા પુતળીબાઈનું અને શિવાજીને મેળવી માતા જીજીબાઈનું હૈયું ગજ ગજ ફૂલતું હતું. આવી જ સ્થિતિ સાસુ અને વહુ વચ્ચે હોઈ શકે. વહુ પોતાની સાસુ માટે જ્યારે ગૌરવ લઈ શકે અને સાસુને પણ જ્યારે એમ થાય કે મારું કેટલું મોટું ભાગ્ય કે મને આવી સુશીલ અને શિક્ષિત વહુ મળી! આવી જ રીતે પતિ-પત્ની પણ એકબીજા માટે ગૌરવ લઈ શકે ત્યારે તે બધાએ જીવનની કલા સાધ્ય કરી ગણાય.

જેણે જીવનની કળા સાધ્ય કરી છે તેને માટે તેનો શિક્ષક-ગુરુ પણ પછી તેની પાસે તેણે એક જ વર્ષ અભ્યાસ કર્યો હોય-અભિમાન લે છે જ્યારે જ્યારે એનું નામ કાને પડે છે ત્યારે ત્યારે એ બોલી ઊઠે છે "ઓહ, એ તો મારો વિદ્યાર્થી! એના જેવા વિદ્યાર્થી તો ગણ્યાગાંઠ્યા જ મળે. વિદ્યાર્થીજીવનમાં પણ એની સુશીલતાએ મારા મનને હરી લીધું હતું વગેરે"

તમારું નામ તમારા વડિલો સામે બોલાય ત્યારે શરમથી તેમને માથું નીચે ઢાળી દેવું પડે, તો એ કેટલું ખરાબ કહેવાય! એ તે કંઈ જિંદગી છે? તમારી જિંદગી એવી હોવી જોઈએ કે તમારું નામ જીભ પર આવતાં જ ગુરુજનોનું હૈયું હરખથી નાચી ઊઠે. જિંદગી જીવો તો એવી જીવો કે જ્યારે તમે આ સંસારમાંથી વિદાય લ્યો ત્યારે દુનિયાની આંખો તમને યાદ કરી રડી ઊઠે. જ્યારે કફન વેચનાર તન ઢાંકવા માટે કફનનો ટુકડો આપે ત્યારે તેની આંખમાંથી આંસુના બે ટીપાં પણ તમારે માટે વરસે. સ્મશાનમાં જ્યારે શબયાત્રા પહોંચે અને લાકડાં આપનાર લાકડાં આપે ત્યારે એની આંખો પણ તમને વિદાય દેતાં ભીની થઈ જાય, અને એના મોંમાંથી શબ્દો સરી પડે કે અરે ગામનો એક ભલો આદમી જતો રહ્યો.

એક ઉર્દુના શાયર કહે છે

ज़िन्दगी ऐसी बना ज़िन्दा रहे दिलशाद तू
जब न हो दुनिया में तो दुनिया को याद आये तू।

આપણું જીવન પેલા ચંદનના લાકડાના જીવન જેવું બનવું જોઈએ. ચંદન જ્યારે લીલાછમ સ્વરૂપે હતું ત્યારે પણ એણે દુનિયાને સુગંધ જ આપી અને કોઈએ એને ત્યારે કાપી નાખ્યું ત્યારે કાપનારને પણ એણે સુગંધ આપી. અને શું કહું? પોતાને કાપતી કુહાડીના મોંને પણ એણે તો સુગંધથી જ ભરી દીધું. જ્યારે એ કાંપ સુકાઈ ગયો ત્યારે પણ પોતાની સોડમને એણે છોડી નહિ. અને ઘસાતાં ઘસાતાં પણ એણે તો દુનિયામાં સુરભિ જ પ્રસારી. આવી જ વાત આપણા જીવન માટે બનવી જોઈએ

જ્યારે આપણે સુખ અને સમૃદ્ધિના હર્યાભર્યા વૃક્ષ ઉપર હોઈએ ત્યારે આપણે બીજાને સુગંધ જ આપવી જોઈએ અને જ્યારે સુખ અને સમૃદ્ધિની ડાળથી કપાઈને જુદા થઈએ અને દુઃખના મધ્યાહ્નમાં સુખના પાંદડાં સુકાઈ જાય, ત્યારે પણ આપણા સ્વભાવની શીતળતા અને ખુશબો સમાપ્ત ન થવી જોઈએ. દુર્જનની જીભ કુહાડી બની આપણા દિલને છેદે તો પણ આપણે સુગંધ જ લુટાવતાં રહેવું જોઈએ એ જ ખરી જીવનની કલા છે

જીવનની કળા ભગવાન મહાવીર શીખ્યા હતા. જ્યારે તેઓ રાજમહેલમાં રહેતા હતા ત્યારે પણ તેઓ બીજાઓ માટે વરદાનરૂપ નીવડ્યા હતા. હજારો-લાખો ગરીબોના દુઃખને એમણે પોતાનું દુઃખ માન્યું અને એને દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો. જ્યારે તેઓ રાજ-વૈભવને ઠોકરે મારી મુનિ બન્યા ત્યારે પણ એમની જીવનસુવાસ તેવી જ રહી. એમની જીવનસૌરભની અસીમતા તો ચંડકૌશિક નાગ જ્યારે એમને ડંખ મારે છે ત્યારે અને ઇન્દ્ર જ્યારે એમના પગની પૂજા કરે છે ત્યારે જ સ્પષ્ટ થઈ જાય છે. પણ એમની સમભાવસાધના કદી સમાપ્ત ન થઈ.

ડંખ મારનાર કૌશિક અને પૂજા કરનાર ઇન્દ્ર બંને પ્રત્યે એમની દૃષ્ટિમાં સામ્ય હતું. શત્રુ અને મિત્રનો ભેદ તેમના મનમાં રહ્યો ન હતો. એમાં તો અભેદભાવ ભર્યો સમભાવ જ વહી રહ્યો હતો.

સંત તુકારામ મહારાષ્ટ્રના ઘણા મોટા સંત થઈ ગયા. એક દિવસ તેઓ વિઠોબાની યાત્રાએ જઈ રહ્યા હતા. માર્ગમાં કબૂતરોના ટોળા ધાનકણો ચણી રહ્યા હતા. ભૂલથી તુકારામ એમની નિકટ ગયા. પણ તેમની નજીક પહોંચતાની સાથે જ કબૂતરો એકદમ ઊડી ગયા. આ દૃશ્ય જોઈ સંત તુકારામને થયું : મારામાં હજુ પૂરતી સંતવૃત્તિ આવી નથી. જરૂર રાક્ષસી તત્ત્વો હજુ મારામાં ક્યાંય ને ક્યાંય છુપાયેલા પડ્યા છે. તેથી જ બિચારા આ પંખીઓ ધાન્ય છોડી ઊડી ગયા. આવું પણ હૃદય હતું જે તમામ પશુ-પંખીઓમાં આત્મીયતાનું દર્શન કરતું હતું અને કોઈને પણ દુઃખી જોઈ પોતે દુઃખી થઈ જતું હતું.

આપણું જીવન જ એવું હોવું જોઈએ કે ન આપણે સિંહથી ડરીએ કે ન આપણાથી એક ચકલું પણ ડરે. એ જીવન એટલું રમ્ય હોય કે સર્વત્ર એ લોકપ્રિય બને. આજે આપણે લોકપ્રિય બનવા ઇચ્છીએ છીએ. સહુ ઇચ્છે છે કે દુનિયાના લોકોમાં પોતે જાણીતો થાય. જ્યાં જ્યાં તે જાય ત્યાં ત્યાં તેના સ્વાગત માટે હજારોની સંખ્યામાં લોકોની મેદની ઊભરાય. પોતે

જે કાંઈ કહે તે બધુ જ હજારો લોકો ધ્યાનપૂર્વક સાંભળે. પોતે ભાષણ આપતો હોય ત્યારે પાંચ પાંચ મિનિટે તાળીઓથી સભાખંડ ગાજી ઊઠે. અને બીજે જ દિવસે એ આખુંય ભાષણ દરેક દૈનિક છાપામાં પહેલે પાને છપાય અને એ સાથે થાય એનો પરિચય પણ આપ્યો હોય અને ફોટો પણ હોય.

ફળ અને માનવ

દુનિયામાં આપણે લોકપ્રિય બનવા ઇચ્છીએ પણ એ પહેલાં આપણે એ વિચાર કરી લેવો જરૂરી છે કે આપણે આપણા પોતાના ઘરમાં પ્રિય બન્યા છીએ કે નહિ. ભારતની ભૂમિ પર પેદા થતા આંબાએ જેટલી લોકપ્રિયતા મેળવી છે એટલી લોકપ્રિયતા આપણી છે કે કેમ ? એના જેવું માધુર્ય આપણે મેળવ્યું છે ? પેલું આંબાનું ફળ તો માટીને ખોળે પડ્યું છે જ્યારે તું તો સોનાને પારણે ઊછર્યો છે એને તો પેલાં આવરણનું પોષણ મળ્યું. પણ તે તો મીઠાં મધુરાં શરબતો પીધાં તે અંધારામાં રહ્યું અને તું વીજળીના પ્રકાશમાં રહ્યો પેલું સદા જ વનમાં રહ્યું, અને તું ચમકદમકવાળા શહેરમાં રહ્યો. પરંતુ હે માનવ તું એકાંતની ક્ષણોમાં બેસી વિચારજે કે તે પેલા ફળ જેવી મધુરતા મેળવી છે ખરી !

એક આંબાનું ફળ જ્યારે ઘેર આવે છે ત્યારે સૌના મોં પર પ્રસન્નતા છવાઈ જાય છે બાળકો કૂદવા લાગે છે પરંતુ જ્યારે તમે ઘેર પહોંચો છો ત્યારે સૌના મોં પર પ્રસન્નતા છવાઈ જાય ખરી ! અથવા છવાયેલી પ્રસન્નતા પણ તમારા જતાં ઊડી જાય એવું બને છે ! તમને જોઈને બાળકો દોડીને નજીક આવે છે કે તમારો શબ્દ સાંભળી ખૂણામાં ભરાઈ જાય છે ઘરમાં પગ મૂકવાની સાથે જ જો પ્રસન્નતાનું વાતાવરણ સર્જાય તો સમજવું કે તમે જીવનની કળા શીખ્યા છો. પરંતુ એને બદલે જો ઘરમાં તમારો પગ પડે કે ઘરનાં માણસોને એમ લાગે કે ઘરમાં અંગારા પથરાયા છે તો સમજવું જોઈએ કે જીવનની કળા હજુ તમારાથી હજારો ગાઉ દૂર છે

પહેલાંના લોકોએ પણ જીવનની કેવી કળા મેળવી હતી ! આત્માના સુંદર શણગાર વૈરાગ્યવાન જંબૂકુમારના ઘરની વાત છે સુંદર સુકુમાર જંબૂકુમારે જુવાનીના દ્વારે પગલાં પાડ્યાં હતાં ત્યારે એમણે આચાર્ય સુધર્મ સ્વામીની પ્રવચનધારા સાંભળી અને એમનું જીવન બદલાઈ ગયું રોમરોમમાં રસની અનુભૂતિ થવા લાગી ફૂલોમાં કાળ દેખાવા જંબૂકુમારે

એક પ્રવચન સાભળ્યું હતું. તમે કેટલા સાભળ્યા છે ? સાભળતા-સાંભળતા તો વાળ ધોળા થયા પણ જીવન બદલાયુ નહિ કારણ તમે પ્રવચનને રોટલો ગણો છો રોટલો પ્રતિદિન ખાવો જોઈએ તેમ પ્રવચનો પણ દરરોજ સાભળવાં જોઈએ પરતુ જેમની પાચનશક્તિ મદ પડી ગઈ છે, તે રોટલી તો શુ બદામ-પિસ્તા આરોગે તો ય એનાથી એનામા શક્તિ નહિ આવી શકે આજે શ્રોતાઓની પ્રાચન-ક્રિયા આવી બગડી ગઈ છે

તમારે પ્રવચનને રોટલો નહિ પણ ઔષધ સમજવુ જોઈએ રોટલી તો પેટ ભરીને ખાઈ શકાય છે, પણ દવા પેટ ભરીને ખાઈ કે પી શકાય નહિ થોડીક સુવર્ણભસ્મ કેવો પ્રભાવ દેખાડે છે! તેવી જ રીતે થોડુ સાભળવુ પણ એનો ચમત્કારિક લાભ દેખાવો જોઈએ ઈર્ષ્યા અને ક્રોધની બીમારી નાબૂદ થવી જોઈએ આર્ય જબુએ એક પ્રવચન સાભળ્યુ અને એમની જીવનધારા બદલાઈ ગઈ તેઓ ભોગથી નાસી ત્યાગના પથે આગળ વધવા મથી રહ્યા

માત-પિતાના સ્નેહભર્યા આગ્રહને તેઓ ટાળી શકયા નહીં અને એમણે આઠ સુકુમારીઓનુ પાણિગ્રહણ કર્યુ જ્યારે તેઓ લગ્ન કરીને પાછા ફર્યા ત્યારે પહેલી જ રાત્રે સુદરીઓને ત્યાગ-પથનો ઉપદેશ આપી રહ્યા હતા આ બાજુ તે સમયનો પ્રસિદ્ધ ચોર પોતાના સાથીઓ સાથે મત્રણા ચલાવી રહ્યો હતો કે આજે કયા ચોરીનો ઘા નાખી શકાય ? ચોરોનો અધિપતિ બોલ્યો 'ઘડા કરતા કૂવામાથી પાણી લેવુ સારુ અને તળાવમા જો પાણી હોય તો કૂવા કરતા તળાવમાથી લેવુ વધુ સારુ છે. તળાવ કરતા નદી અને નદી કરતા સમુદ્રમાથી લેવુ સારુ આપણે ચોરી તો કરવી છે પણ કોઈ મધ્યમ વર્ગના ઘેર નહીં કારણ તે બિચારો સ્વય આર્થિક મુશ્કેલીના ઘાણામા પીસાઈ રહ્યો હોય છે એના ઘડામાથી શું લેવુ, જે પોતે જ તરસ્યો છે!'

એક ચોરે કહ્યુ, "વારુ તો, મમ્મન શેઠને ત્યા જઈએ તે તો રાજગૃહના ધનશ્રેષ્ઠ છે તે સમુદ્ર છે, તેમાથી વધુ ભરાય તો પણ કોઈ નુકસાન નહીં થાય, ચોરશ્રેષ્ઠ બોલ્યો, "વાત તો સાચી છે તે સપત્તિનો સમુદ્ર છે, પણ દિલ તો દરિયાવ નથી તે પૈસાનો એટલો લોભી છે કે જો આપણે એને ત્યા ચોરી કરીશુ તો તે કાલે જ ઝેર ખાઈ મરી જશે માટે ચોરી કરવી જ હોય તો શ્રેષ્ઠકુમાર જબુકુમારને ત્યા જવુ જોઈએ તેને ત્યા સપત્તિનો પણ સાગર છે તેમ પોતે દિલનો પણ સાગર છે આજે જ તે

આઠ કલાકની ભેટ લઈને આવ્યો છે એ ગને તાંબી લઈશું તો જ ત્યાં ખાઈ પાણી નહિ. પેલા ચોરમાં પણ કેટલો વિવેક હતો હું માનું છું આજના શાહુકારોમાં પણ આટલો વિવેક નહીં હોય.

તમે નારાજ ન થાઓ તો એક વાત પૂછી લઉં તમારી દુકાને કોઈ ગ્રાહક આવે છે ત્યારે તમારું લક્ષ્ય શું હોય છે? એ કે એ ભદ્ર ગરીબ છે માટે એની પાસેથી વધુ લેવું ન જોઈએ? છે નહીં ત્યારે તો તમારું એક જ લક્ષ્ય રહે છે કે મારી દુકાને આવેલા ગ્રાહકનું ખિસ્સું કેમ ખાલી કરી લેવાય!

તમે જો જીવનના કલાકાર બનવા માગતા હો તો તમારે બદલાવું પડશે. પોતાની ભાવનાઓ અને વૃત્તિઓમાં પરિવર્તન લાવવું પડશે. એમ તો આ વીસમી સદીમાં ઘણું ખરું પરિવર્તન થયું છે પહેલાં તમે દીવડાનો ઉપયોગ કરતા હતા એમાં તેલ પૂરવાની ઝંઝટ હતી, તે પછી ફાનસ આવ્યું પછી ગેસ-બત્તી (પેટ્રોમેક્ષ) આવી અને હવે તો વીજળી અને ટ્યુબલાઈટ આવી. નાનકડું એવું બટન દબાયું કે ચારેય બાજુ પ્રકાશ થઈ જાય

પહેલાં બહેનો કલાકો સુધી ચૂલા ફૂંકતી હતી. તેમાંય વળી ધુમાડાને લઈને આંખો બળતી હતી પણ હવે તો ગેસના ચૂલા આવી ગયા છે એને લઈને ચૂલાની માથાકૂટ મટી અને ધુમાડાની તકલીફ પણ ગઈ કેટલાક ઠેકાણે તો કૂકર પણ આવી ગયાં છે જે એક કલાકમાં જ તમને દાળ, ભાત, શાક તૈયાર કરી આપે છે તેને સારુ હાથ પગ ચલાવવાની હવે જરૂર નથી. હા પણ રોટલી ચાવવાની તમને મહેનત જરૂર પડે છે હવે એવા મશીનની પણ તમારે જરૂર છે જે રોટલી મોઢામાં મૂકી દે અને હાથ-મોં પણ ધોઈ આપે. (સભામાં હસાહસ)

રોટલી ચવડાવવાનું તો નહીં પણ મોં ધોવાનું મશીન આવી ગયું છે હમણાં જ મેં છાપામાં આની ખબર વાંચી હતી. બ્રશની સાથે બેટરી લગાવી દેવાથી બ્રશ પોતે દાંત સાફ કરી દે છે મશીનયુગે તમારામાં કેવું પરિવર્તન લાવી દીધું છે! તમારી ભોજનવિધિમાં પણ કેટલું પરિવર્તન આવી ગયું છે પહેલાં પાટલે પાણી રાખી ભોજન કરવામાં સભ્યતા ગણાતી હતી. જ્યારે હવે તો ટેબલ ખુરશી પર બેસી કાંટા અને ચમચા વડે ભોજન કરવામાં સભ્યતા ગણાય છે રહેણી-કરણી ભવન-નિર્માણ ઈ. સર્વમાં પરિવર્તન આવ્યાં છે પણ આપણે એ જોવું છે કે જીવનમાં પરિવર્તન આવ્યું છે કે નહીં જરા ઊંડા ઊતરીને જોશો તો જણાશે કે બાહ્ય પરિવર્તન થયું છે પરંતુ માનવીની વિચાર-ધારામાં અને એની વૃત્તિમાં કશું જ પરિવર્તન નથી થયું

બળવાન નિર્બળોને, અમીર ગરીબોને અને સાધનસંપન્ન સાધન-હીનોને ક્યારેય જીવિત રહી શકે છે, એ ભાવનામાં જરા સરખું ય પરિવર્તન આવ્યું નથી હજારો વર્ષોથી જે રીતે આપણે વિચારતા આવ્યા છીએ, તેથી એક તસુ પણ આપણે આગળ વધ્યા નથી હજારો વર્ષો પહેલા આપણે સમજતા હતા કે, ક્રોધ વડે બીજાઓ પર વિજય મેળવી શકાય છે, આજે પણ આપણે એવું જ માનીએ છીએ એકવાર નહી પરંતુ હજારોવાર આપણે એ જોતાં આવ્યા છીએ કે ક્રોધથી મળેલો વિજય થોડી જ વારમાં હારમાં પલટાઈ જાય છે, તો યે આપણે એ માન્યતામાં પરિવર્તન લાવી શક્યા નથી માનવી જ નહી, પરંતુ મોટા મોટા શક્તિશાળી રાષ્ટ્રો પણ તેવા જ પુરાણા ખ્યાલોમાં રાચી રહ્યા છે તેઓ આજે પણ એમ જ માને છે કે શક્તિશાળી રાષ્ટ્રો નિર્બળ રાષ્ટ્રોને દબાવીને જીવિત રહી શકે છે ઇતિહાસે હજાર વાર બતાવ્યું છે કે તમારા ,આ સ્વપ્નો ભૂલભરેલા, ખોટા છે બીજાને દબાવી અથવા પાડીને ઉપર આવનાર સ્વયં નીચે સરી પડે છે, પરંતુ ઇતિહાસના આ સત્યની મોટા રાષ્ટ્રોએ સદૈવ ઉપેક્ષા કરી છે અને શસ્ત્ર-શક્તિ પર ભરોસો રાખી તેઓ નાના રાષ્ટ્રોને હડપવા તલસી રહ્યા છે

જીવનની કલા શીખવી હોય તો તમારે, તમારી જાતને બદલવી પડશે મનોવૃત્તિઓમાં ફેરફાર કરવો પડશે આજથી તમારે વિચારવું જોઈએ કે આપણને જે બળ મળ્યું છે તે નિર્બળોને સતાવવા માટે નહી, તેમનું રક્ષણ કરવા માટે મળ્યું છે જે સંપત્તિ પ્રાપ્ત થઈ છે તે ગરીબ પાડોશીઓ અને સાધન-હીન સહધર્મીઓને ઉપર લાવવા માટે મળી છે જીભ આપણને બીજાની નિંદા કરવા માટે નહી, પરંતુ સદ્‌ગુણસંપન્ન મહાપુરુષોના ગુણ અને ગૌરવગાન કરવા મળી છે

જેણે બીજાના દુઃખો મટાડવા એક પગલું ઉપાડ્યું છે, દુનિયાએ એને પોતાના માથે બેસાડ્યો છે એનું એક એક હાડકું પણ હીરા જેવું મૂલ્યવાન લાગે છે. એકવાર રાષ્ટ્રપિતા ગાંધીજી દિલ્હીમાં એક ડૉક્ટરની પાસે દાન કઢાવવા ગયા એક પ્રમુખ સાહિત્યકાર પણ તેમની સાથે ગયા હતા જ્યારે તેઓ આશ્રમમાંથી ઉપડ્યા ત્યારે એક આશ્રમવાસી હરિજન સેવકે સાહિત્યકારને કહ્યું "ભાઈ, તમે ગાંધીજી સાથે જાઓ છો ગાંધીજીનો દાન ડૉક્ટર કાઢશે, તે લઈ લેજો અને મને આપી દેજો તો બહુ મોટો ઉપકાર થશે બાપુની સ્મૃતિમાં હું એને સદૈવ મારી પાસે જ રાખીશ "

ગાંધીજી દવાખાને પહોંચ્યા ડૉક્ટરે ઊભા થઈ ગાંધીજીનું અભિવાદન

કર્યું અને બાપુને પૂછ્યું 'અહીં આવવાની શા કારણે તસ્દી લીધી' હસતાં હસતાં બાપુએ જવાબ વાળ્યો "આ દાંત પીડા દે છે તે કઢાવવો છે." ડૉક્ટરે કહ્યું, "જે બીજાને પીડા દે તેને તો કાઢવો જ જોઈએ. અંગ્રેજો ભારતવાસીઓને પીડી રહ્યા છે તેથી તમે એમને હિંદુસ્તાનમાંથી હાંકી કાઢવા માગો છો." બાપુએ કહ્યું "તમે સાચું જ કહ્યું છે. ભારત તો મારું શરીર છે. એક પણ ભારતવાસી દુઃખમાં હોય તો આ વૃદ્ધ શરીર એને સહન કરી શકતું નથી." ડૉક્ટરે હવે એમને ઈન્જેક્શન લગાવ્યું. મોંના પેઢાંને સુન્ન કર્યાં અને પછી એમની હસતી દાઢ ખેંચી કાઢી. દાંત કઢાવી લીધા બાદ ગાંધીજી તો આશ્રમમાં પાછા ફર્યા.

પેલા સાહિત્યકાર હજુ દવાખાને જ રોકાઈ રહ્યા. ગાંધીજીના ગયા પછી એમણે ડૉક્ટરને કહ્યું "ગાંધીજીનો પેલો કાઢેલો દાંત મને સોંપી દો." ત્યારે ડૉક્ટરે જવાબ વાળતાં કહ્યું, "જી નહીં. આ દાંત તો અહીં જ રહેશે." આ જ વખતે ત્યાં પાસે ઊભેલા કંપાઉન્ડરના દિલમાં પણ ખળભળાટ થયો કે બાપુનો દાંત હું જ લઈ લઉં. જ્યારે પેલા સાહિત્યકાર ભાઈ વિચારી રહ્યા હતા કે, એ દાંત મારા કબજામાં આવી જાય. બાપુનો દાંત લેવા માટે ત્રણેય જણા મથામણ કરી રહ્યા હતા. તમારા દાંત પણ પડતા જ હશે ત્યારે શું એ દાંત લેવા કોઈ બીજું મથામણ કરે છે ખરું ? મથામણની વાત તો દૂર રહી પણ ખાતાં ખાતાં કદાચિત તમારો દાંત પડી જાય તો તમારી ઘરવાળીને કહો કે "આ દાંત પેલા ઘરેણાંની ડબ્બીમાં મૂકી રાખો" ત્યારે એ ઘરવાળી કહેશે કે "જાવ પેલી કચરાપેટીમાં ફેંકી આવો. બસ આ જ કિંમત છે એને તમારી !"

પરંતુ ગાંધીજી તો જીવનના કળાકાર હતા. એમણે પોતાનું સમગ્ર જીવન દેશવાસીઓના હિતાર્થે સમર્પી દીધું હતું તેથી એમના દાંત માટે ડૉક્ટર, કંપાઉન્ડર અને સાહિત્યકાર ત્રણેય મથી રહ્યા હતા. સાહિત્યકારે જોયું કે દાંત હમણાં મળે તેમ નથી. તેથી તે પાછો ફર્યો અને સાંજવેળાએ ફરી ડૉક્ટર પાસે ગયો અને કહ્યું, "ડૉક્ટર સાહેબ, દાંત આપી દો ગાંધીજી પોતે મગાવી રહ્યા છે." આથી ડૉક્ટરે તે તેમને સુપ્રત કરી દીધો. રાત્રે તેમણે પોતાના દોસ્તોને આ વાત જણાવી તો તેમાંના એકે કહ્યું કે એ મને જ આપી દો. હું એના બદલામાં એક હજાર રૂપિયા આપું. બીજાએ બે હજારની ઑફર મૂકી ત્યારે વળી ત્રીજાએ દસ હજાર દેવાની તત્પરતા દાખવી. પરંતુ પેલા સાહિત્યકારે કહ્યું, "જી નહીં એ બની શકે તેમ નથી. ગાંધીજી સાથે જીવ-

કપટ કર્યુ એ પાગપ છે તો તેમના દાત સાથે પણ છળ-કપટ કરી શકાય નહી આ દાત તો એક હરિજન સેવકે મગાવ્યો હતો, તે તેને જ આપીશ અને બીજે દા'ડે તે દાત પેલા હરિજન સેવકને સોપાઈ ગયો.'

આ દાતની વાત છે હુ તો કહીશ કે આ દાત નહી, જીવનના કલાકારની વાત છે જે આ કળા શીખ્યો છે, એના હાડકાને માણસ સુવર્ણ પાત્રમા સાચવે છે. તે વીતરાગ દેવો કે તીર્થંકર દેવો જ્યારે નિર્વાણ પ્રાપ્ત કરે છે ત્યારે એમના ભૌતિક દેહના સસ્કાર માટે સ્વય ઇન્દ્ર ચાલીને આવે છે વિતરાગી જ જીવનના સાચા કળાકાર છે

આપણને જીવન મળ્યુ છે તો જીવનના સાચા કળાકાર બનીએ અને એક દિવસ વીતરાગ અવસ્થા પામી જીવનની શાશ્વત શાતિ મેળવીએ '

જૈન ઉપાશ્રય,
કાદાવાડી, મુબઈ

એક વાર ગાંધીજી ' જોનિસબર્ગ 'થી કોઈ અન્ય સ્થાન પર જઈ રહ્યા હતા, તેમની રેલ્વેની મુસાફરી બાર કલાકની હતી એ સમયે મિ પોલાટ નામના એક અગ્રેજે રસ્કિનનુ " અ ટુ ધિસ લાસ્ટ " નામનુ એક પુસ્તક આપતા કહ્યુ —

" આપ બાર કલાકની મુસાફરીમા આ પુસ્તક વાચી જજો "

—મહાત્માજીએ તેને વાચ્યુ, તેમણે તે પુસ્તક વાંચ્યા બાદ 'સર્વોદય' એવુ નામ આપ્યુ આ પુસ્તકનો તેમના પર એવો પ્રભાવ પડ્યો, કે તેણે ગાંધીજીને બેરિસ્ટરપણુ છોડાવીને મહાત્મા બનાવી દીધા! જીવનપર્યન્ત તેમણે સાદાઈ સ્વીકારી, અને તેઓ જગવિખ્યાત બન્યા.

અધ્યાત્મવાદનું મધુરું સંગીત લઈને પર્વાધિરાજ આવી પહોંચ્યો છે. આ ઉજવણીની લહેરો ત્યાગનો સંદેશ આપી રહી છે. તે કહે છે કે આપણે ભોગોને તજી ત્યાગ ભણી પગલાં માંડીએ. અંધારેથી અજવાળાં તરફ જઈએ. શરીરથી બહાર નીકળી આત્માનાં દર્શન કરીએ. તમે પર્યુષણ પર્વ ઉજવી રહ્યાં છો પરંતુ એનો ઉદ્દેશ શું છે તે તમે વિચાર્યું છે ક્યારેય! આ આત્મ-પ્રકાશના પર્વ દરમ્યાન આપણે વિચારીએ કે હું કોણ છું, મારું જીવન શું છે અને જીવનનું લક્ષ્ય શું છે!

આજે વિશ્વમાં ત્રણ અબજ મનુષ્યો છે એ સૌને જો પૂછવામાં આવે કે તમે સૌ જીવી તો રહ્યાં છો, તમારી શ્વાસોચ્છ્વાસની ક્રિયા બતાવે છે કે તમારામાં જીવન ધબકે છે, તમે જીવી રહ્યા છો પરંતુ તમારા જીવનનું લક્ષ્ય શું છે!

પ્રશ્ન કોઈ ગણિત-પ્રયોગ નથી. કોઈ ભગવતી સૂત્રનો ગહન પ્રશ્ન નથી કે તમારે ભીંત સામે જોવું પડે. તેમ આ પ્રશ્ન કોઈ સ્વર્ગ અથવા પાતાળની સાથે કાંઈ સંબંધ ધરાવતો નથી. સ્વર્ગ ને નરકના પ્રશ્નો તો તમે ઘણા તર્કો છો અને એનું સમાધાન પણ કરી શકો છો પરંતુ હું તમને સ્વર્ગે જવાનો પ્રશ્ન પૂછતો નથી. તેમ નરકની ઊંડાઈ માપવાનું પણ હું કહેતો નથી. મારો તો નાનો એવો પ્રશ્ન છે તમારા જીવનનું લક્ષ્ય શું છે!

પરંતુ તમે સૌ આ નાનકડો પ્રશ્ન સાંભળીને મૂગા કેમ થઈ ગયા! લાગે છે કે એનું સમાધાન તમારી પાસે નથી. તમે કદી આ બાબત વિચાર્યું જ નથી. દુકાન કઈ રીતે સારી ચાલે, પડોશી કરતાં સારી દુકાને વધુ ઘરાકી કેવી રીતે જમા કરે એ બાબત તમે જરૂર વિચારી છે. દીકરાને ડોક્ટર, વકીલ, બેરિસ્ટર કે એન્જિનિયર બનાવવો છે પણ તમે વિચારો છો અને પછી

એને માટે કેટલા હજારની થેલી લાવે એવી વહુ સાથે એના લગ્ન કરવા છે એ પણ તમે વિચારો છો. ગ્રામપંચાયતમાં સરપંચ બનવું, મુધરાઈ, ધારાસભા કે લોકસભાની ચૂંટણીમાં વિજયી કેમ બનવું એ પણ તમે વિચારી લીધું છે, પરંતુ ફક્ત નથી વિચાર્યું એ કે મારા જીવનનું લક્ષ્ય શું છે?

જીવનયાત્રા તો આપણે કરી જ રહ્યા છીએ, પણ આપણને પોતાના લક્ષ્યની ખબર નથી. આ આપણી કેવી વિડંબણા છે? દાખલા તરીકે એક ભાઈ સ્ટેશને ગયા. ગાડી આવી અને તે ડબ્બામાં બેસી ગયા. એ જીતે સીટી મારી ગાડી છૂટવાની તૈયારીમાં હતી કે, એની નજીક બેઠેલા માણસે એને પૂછ્યું કે ભાઈ ક્યાં જવું છે? તો એણે જવાબ વાળ્યો, 'ભાઈ મને એની ખબર નથી કે મારે ક્યાં જવું છે!' આવી વ્યક્તિને તમે બુદ્ધિમાન કહેશો ને? નહી, તમે તો કહેશો એ તો પહેલા નંબરનો બુધ્ધુ છે. એને ભાન નથી કે એને ક્યા સ્ટેશને ઊતરવું છે! તે તો બુધ્ધુ જ થયો ને! તો આ વાત એના જેવી થઈ સમજવે છે કે રેલ્વે સ્ટેશન ઉપર આવો ને એક પણ આદમી તમને નહીં મળે પરંતુ જીવન રૂપી સ્ટેશન પર તો હજારો લોકો મળી જશે, જેઓ જીવન-રેલમાં બેસી ચૂક્યા છે અને કેટકેટલા પચીસ-પચાસ સ્ટેશનો પાર કરી ચૂક્યા છે. તેમાંય વળી કેટલાકોએ તો સિત્તેર-પંચોત્તેર સ્ટેશનો જોઈ લીધા છે, પરંતુ એમને હજુ સુધી ખબર નથી કે એમને ક્યાં સ્ટેશને ઊતરવું છે. એવાને તે વળી શું કહેવું!

તમે અહીં બેઠા છો, તો બોલો અથવા ન બોલો, હું નથી માની શકતો કે તમે જીવનનું લક્ષ્ય નિશ્ચિત કર્યું જ નથી. તમારામાં કેટલાક એવા પણ હશે જેમણે પોતાના જીવનનું લક્ષ્ય નક્કી કરી લીધું છે. તમે જ્યારે વિદ્યાર્થી હતા ત્યારે પોતાનું લક્ષ્ય નક્કી કરી લીધું હતું. કોઈએ પોતાનું લક્ષ્ય એમ નક્કી કર્યું હશે કે, મારે સારા વકીલ બનવું છે અને એથી એણે વકીલાતની લાઈન લીધી હશે. કોઈએ એન્જિનિયર બનવાનું નક્કી કર્યું હશે તો એણે એન્જિનિયરીંગની લાઈન લીધી હશે. કોઈએ ડૉક્ટર બનવું હશે તો એણે મેડિકલ લાઈન લીધી હશે. કોઈએ લક્ષ્મી એકઠી કરવી હશે તો એણે કૉમર્સ લાઈન લીધી હશે. વળી તમારામાંના કેટલાકોએ પોતાનું લક્ષ્ય નિર્ધારિત કર્યું હશે કે આપણે લક્ષાધિપતિ બનવું છે, શહેરમાં પાંચ માળનું મકાન બાંધવું છે અથવા મરીન ડ્રાઈવ ઉપર બંગલો બાંધવો છે. વળી બે ચાર મોટરો પણ રાખવી છે.

પરંતુ તમારા આ બધા લક્ષ્યો તમને એક મંજિલ સુધી પહોંચાડી

શકે છે એ તમને તમારા જીવનની સાચી મંઝિલ સુધી તો નહીં જ પહોંચાડે. પોતાના નિર્ધારિત લક્ષ્ય સુધી પહોંચ્યા બાદ તમને અનુભવ થશે કે તમે સાચા લક્ષ્ય ભણી તો જઈ જ રહ્યા નથી. તે દિવસે તમે વિચારતા થશો કે લક્ષ્ય નક્કી કરવામાં ઘણી મોટી ભૂલ થઈ ગઈ છે. એક વ્યક્તિને સાતસો રૂપિયા માસિક પગાર મળે છે. તે ઉચ્ચ પરીક્ષામાં બેઠો હતો. તેને પૂછવામાં આવ્યું કે આ પરીક્ષા પાસ કરવાથી તને શો લાભ થશે? એણે કહ્યું કે આ પરીક્ષા પાસ થવાથી મને દોઢ હજારનો પગાર મળશે. આના પછી એક બીજી પરીક્ષા પાસ કરીશ તો મને બે હજાર મળતા થશે.

આ વ્યક્તિનું જીવન-ધ્યેય બે હજાર માસિક પગાર મેળવવાનું છે પણ હું તમને પૂછું છું કે બે હજાર રૂપિયા માસિક મેળવવા છતાં શું એના જીવનમાં પૂર્ણ શાંતિ હશે ખરી? શું પછી એના જીવનમાં કોઈ ઇચ્છા નહીં રહે? શું બે હજાર મેળવનારાઓ સૌ કોઈ સુખી છે? અરે બે હજાર તો શું દસ દસ હજાર મેળવનારા પણ કાળાં બજાર કરતાં પકડાઈ ગયા છે. એનો અર્થ એ થયો કે જીવનના સાચા લક્ષ્યબિંદુને આપણે વિસરી ગયા છીએ.

જે માણસની પાસે ઉચ્ચ ધ્યેય હોતું નથી તે વિલાસી બની જાય છે. વિલાસ જ્યારે એની ચરમ સીમા ઉપર પહોંચે છે ત્યારે એ વિનાશને નિમંત્રણ આપે છે. અતિવિલાસ એ માણસમાં રહેલી માનવતાને પણ તળમાં ફેંકી નાખે છે અને છેવટે એનું અધઃપતન થાય છે. આધુનિક જીવન એટલા માટે ભમી ગયું છે કે માનવી પાસે સાચું લક્ષ્ય નથી. ભૌતિક સૌન્દર્યનો ઝગમગાટ એના જીવનનું લક્ષ્ય બની ગયું છે પરંતુ તે અધ્યાત્મના આનંદથી વંચિત બન્યો છે. એટલે ભૌતિક પક્ષે એણે જેટલો વિકાસ સાધ્યો છે તેટલો અધ્યાત્મનો નહીં. બન્ને વચ્ચેની ખાઈ ઊંડી ને ઊંડી બની જ ગઈ છે. છેલ્લાં સો વર્ષમાં તો આ અંતર ખૂબ વેગ-પૂર્વક વધતું જ ગયું છે. આજે માનવીના હાથમાં જેટલાં ઘાતક શસ્ત્રો આવ્યાં છે તેટલાં પચાસ વર્ષ પૂર્વે નહોતાં ને એમની મારણશક્તિ હજાર ગણી વધી ગઈ છે.

એટલે જ માનવીની સ્થિતિ આજે વગર સરનામાવાળા પત્ર જેવી બની ગઈ છે. એક વ્યક્તિ પોતાના મિત્રને પત્ર લખે છે. કાગળ સુંદર છે. વેલબુટ્ટાવાળો આર્ટ પેપર લીધો છે. અક્ષર પણ સુંદર છે. મધુર શબ્દોમાં ઘણા સ્નેહપૂર્વક એણે મિત્રભર્યો પત્ર લખ્યો છે. એના શબ્દે

શબ્દે સ્નેહ વરસી રહ્યો છે કે, વાચનારના દિલમા પ્રેમની ઉમળકો જાગે. આવુ લખ્યા પછી એણે પત્રને સુદર કવરમા બધ કર્યો એના પર પોતાના મિત્રનુ નામ પણ લખ્યુ, પરંતુ જલ્દી જલ્દીમા શહેર અને જિલ્લાનું નામ લખવુ ભૂલી ગયો અને એણે પેલો પત્ર ટપાલપેટીમા નાખી દીધો. હવે તમે જ કહો, પત્ર ધારેલા સ્થાને પહોચી જશે ખરો ને ? ના, નહી. એના મિત્રના હાથમા તે પત્ર પહોચી શકશે નહી, કારણ કે એણે પત્રનુ નિશ્ચિત લક્ષ્ય લખ્યુ નથી.

બસ એવી જ રીતે માનવીએ જીવનની સજાવટમા કશી ઉણપ રાખી નથી, શરીરને કોટ અને પેંટ વડે સજાવ્યુ છે હાથ ઉપર દોઢસોનું ઘડિયાળ બાધ્યુ છે, તે પણ રેડિયમ ધરાવતુ ઘડિયાળ છે મગજને એણે વિવિધ વિદ્યાઓ વડે સજાવ્યુ છે ઇતિહાસ, ગણિત, ભૂગોળ અને અંગ્રેજીનુ સારુ શિક્ષણ મેળવ્યુ છે આટઆટલી સજાવટ કર્યા છતા એણે જીવન રૂપી પત્ર ઉપર જો સરનામુ કર્યું ન હોય, કે લક્ષ્ય નક્કી ન કર્યું હોય તો તે પણ પેલા પત્રની જેમ ભટકતો જ રહેશે

ચિત્રકાર પીછીને હાથમા લે તે પહેલાં જ એના મગજમા ચિત્રની કલ્પના આવી ગઈ હોય છે ચિત્ર ચિત્રપટ ઉપર તો પાછળથી ઊતરે છે જે ચિત્રને ચિત્રકારે પહેલા પોતાની કલ્પનામા ચિત્રિત કરી લીધુ હોય તે જ ચિત્ર સુદર બની શકે છે એક કુભાર જ્યારે પણ કળશ ઇત્યાદિ બનાવવા બેસે છે ત્યારે એના ઘાટની રચના એના મગજમા પહેલેથી જ આકાર પામી ગઈ હોય છે જીવનનુ નિર્માણ કરવુ હોય તો એનુ લક્ષ્ય પણ આ રીતે પહેલેથી જ નિશ્ચિત કરી લેવુ જોઈએ.

હવે આપણે માનવજીવનનુ લક્ષ્ય શુ હોઈ શકે એ ઉપર વિચાર કરીએ માનવી માનવ બને એ જ એના જીવનનુ સુદર લક્ષ્ય છે આપણે આપણા નિજસ્વરૂપમા સપૂર્ણપણે આવી જઈએ, વિભાવ દશાને છોડી સ્વભાવમા આવી જઈએ એ જ જીવનનુ શ્રેષ્ઠ લક્ષ્ય છે અનત-અનત કાળથી આત્મા ક્રોધની પરિણતિમા લિપ્ત છે તે ક્રોધથી ઉન્મુક્ત થઈ, ક્ષમામા પરિવર્તન પામે, અહંકાર તજી આપણે વિનય તરફ જઈએ, માયા અને છળકપટ તજી સરળતા અપનાવીએ અને લોભ તજી નિર્લોભી બનીએ. આમ આપણે આપણી જાતને બદલી નાખીએ ત્યારે આપણુ લક્ષ્ય સિદ્ધ થાય. રોજ માળા ફેરવનારાઓને હુ કહીશ કે માળા ભલે ફેરવો, એ સારી

વસ્તુ છે પરંતુ માળા ફેરવવા સાથે તમારા સ્વભાવને પણ ફેરવો એ જરૂરી છે તમારી પ્રકૃતિમાં પરિવર્તન લાવો. નાની નાની વાતમાં ક્રોધી થવાની જો તમારી પ્રકૃતિ હોય તો એને શાંતિના વાતાવરણમાં બદલી નાખો. તમે જો તમારા સ્વભાવને ફેરવશો નહિ તો માળા ફેરવવા માત્રથી કાંઈ સુપરિણામ નહિ આવે.

અનંત-અનંત કાળથી આપણા જીવનમાં શેતાને સ્થાન મેળવ્યું છે તો હવે એમાં ઇન્સાનિયત પ્રગટાવો. તમે તમારા જીવનમાં કઈ રીતે ફેરફાર લાવી શકો એ નીચેની નાની એવી વાતથી જાણી શકશો.

એક માણસ ગરીબાઈમાંથી પસાર થઈ રહ્યો હતો. દીકરી એની મોટી થઈ ચૂકી હતી. એના વિવાહની ચિંતા એને ચેન પડવા દેતી ન હતી. જ્યાં જ્યાં એ દીકરીના પ્રશ્નને લઈને પહોંચતો ત્યાં ત્યાં એની સામે સામો જ પ્રશ્ન આવીને ઊભો રહેતો કે દીકરીની સાથે તમે શું આપશો? આ? કન્યાને કોઈ જોતું નથી સૌ કોઈ જુએ છે કે તે કેટલી વજનદાર થેલી લઈને આવશે. આજના લગ્ન અને સગપણ ઇન્સાનથી નહી પણ પૈસા વડે જ મપાય છે. પહેલાં તો તમે ટાળવાનો પ્રયત્ન કરશો કે છોકરો તો હજુ ભણે છે એટલે આવતા ચાર વરસ સુધી તો કોઈ ઇરાદો નથી. આ બહાના પાછળ એક રહસ્ય છુપાયેલું છે કે જેને લઈને તે કહી નાખે કે તે કેટલું નાણું આપવા ઇચ્છે છે અથવા આપી શકશે? જો તે એમ કહી દે કે પાંચ હજાર આપીશ તો તરત તમે કહી બેસશો કે ભાઈસાહેબ હજુ હમણાં એક અઠવાડીયા પહેલાં જ અમુક ગામેથી ફલાણા સાહેબ આવ્યા હતા. તેઓ પણ આમ કરી રહ્યા હતા કહેતા હતા કે કન્યાની સાથે રૂા. આઠ હજાર રોકડા ગણી આપીશ. વળી એણે ઊઠતાં ઊઠતાં એમ પણ કહ્યું કે મારી સ્થિતિ તો નથી પણ તમે કહેશો તો દસ હજાર સુધી મારી શકાશે. પહેલાં પશુઓ માટે આવી બોલીઓ થતી પણ આજે તો હવે કન્યાઓ માટે પણ આવી બોલીઓ થવા લાગી છે અને જે વધારે આપશે તેની જ જોડે સગપણ નક્કી થશે. પછી તમે એને કહેશો સાહેબ જુઓ લેવું દેવું તો તમારી ઇચ્છા પ્રમાણે છે આપનું ઘર મોટું છે આપ આપના ઘર પ્રમાણે વ્યવસ્થા કરશો. આ પણ એક કળા છે એને ઊંચે ચડાવી એનું ખિસ્સું ખાલી કરવાની આ કળામાં તો તમે ખરેખર પાવરધા છો. (સભામાં હસાહસ)

તમે વળી બેટા પાસે સ્પષ્ટતા કરી લ્યો છો કે જુઓ અમારો પરિવાર મોટો છે ઘર પણ મોટું છે જાનમાં વધુ જાનૈયા લાવવાનો અમારો ઇરાદો

નથી તો પણ, હા, એમાંના કોઈ પ્રમોશન રિઝર્વ તો થવાની જ, તમને વધુ તકલીફ દેવા ઈચ્છતા નથી, પણ હા, ત્યાગીઓ માટે વ્યવસ્થા સારી રાખજો કેમ પીનારાઓને દારૂ, અને ચ્હાવાળાઓને ચ્હા, તેની સાથે થોડો નાસ્તો આપજો બપોરે ભાંગ પીનારાઓને ભાંગ અને કંઈ બીડી વગેરેની વ્યવસ્થા તો તમે કરશો જ પણ સોડા લેમન પણ મંગાવી લેજો, કારણ કે ગરમી કેટલી પડે છે હજામ-ધોબીનો ઇન્તેજામ તો જોઈએ જ. તો એકાદ બૂટ પોલીશવાળાને પણ બોલાવી લેજો.

હા, તમે તો એવું જ ઈચ્છો છો કે કન્યાવાળો પોતાનું મકાન લીલામ કરી તમને બધું આપી દે. આ દુનિયાદારીની પ્રથાઓ તમને છેક ક્યાં લઈને પટક્યા છે! એક કવિ કહે છે.

भारत से अब तो देखलो
धर्म रवाना हो गया।
किसको सुनाऊं, भाइयों बदला ज़माना हो गया।
लड़के का बाप पूछता कन्या के साथ दोगे क्या।
मोटर बिना तो ब्याह मुश्किल रचाना हो गया॥

સામાજિક પ્રથા સમાજ માટે આજે શૂળ બની રહી છે. તેમ છતાં તમે એમને ગળાનો હાર માની અને વળગીને બેઠા છો. હા, તો હું કહી રહ્યો હતો કે તે ભાઈની દીકરી જેમ-જેમ મોટી થતી રહી હતી તેમ તેમ એની ચિંતા પણ ઘેરી બનતી જતી હતી. જે કોઈ એને મળતું, તે મોં ફાડીને જ વાત કરતું. આખરે એણે એક ગરીબ છોકરાને જોયો. એને વાત કરી. તેણે થોડામાં જ સંતોષ માન્યો. અરે, ગરીબ તો થોડામાં જ સંતુષ્ટ બની જાય છે. પણ અમીરની તો વાત જ કરવી નકામી!

પેલા ગરીબ છોકરાએ પોતાની સંમતિ આપી. તો પણ લગ્ન માટે તો નાણાંની જરૂર તો હતી જ. તે એક શાહુકાર પાસે ગયો. તેણે પોતાની સમસ્યા એની પાસે રજૂ કરી અને બારસો રૂપિયા માગ્યા. શેઠે એક ચિઠ્ઠી લખાવી એના ઉપર દસ્તખત કરાવી લીધા અને રૂપિયા ગણી આપ્યા. રૂપિયા લઈને તે ગરીબ માણસ ઘેર આવ્યો. લગ્નસમારંભ આટોપ્યો. પછી એ કમાણી કરવાની મહેનતમાં લાગી ગયો. કારણ કે એના ઉપર વ્યાજનો ભાર વધતો જતો હતો. એક તો ગરીબ હોય અને આવી રીતે કરજ કરી લગ્નમાં નાણાંનો ફુગાવો કરવો તે કેટલું અહિતકર છે! સાથી અને સગાંઓ લાડવા ખાઈ જશે, પરંતુ કરજનો ભાર ઓછો કરવા કોઈ નહીં આવે.

શેઠનો વારો આવી રહ્યો હતો માટે એણે જેમ–તેમ કરીને પણ રૂપિયા એકઠા કર્યા. પહેલાં પાંચ ખૂટ્યા અને પછી સો–સોની ચાર નોટ લઈ શેઠ પાસે ગયો. એને જોઈ શેઠ રાજી રાજી થઈ ગયો. તમારો પણ કરજદાર જ્યારે રૂપિયા લઈને આવે છે ત્યારે તમે કેટલી પ્રસન્નતા અનુભવો છો પણ કોઈ સ્વધર્મીને ઘેર આવતો જોઈ એટલી પ્રસન્નતા અનુભવો છો ! ખરા ! એણે શેઠના હાથમાં રૂપિયા મૂક્યા અને કહ્યું ગણી લો શેઠ અને મને મારી પેલી ચિઠ્ઠી આપો ! શેઠે રૂપિયા ગણ્યા અને ચિઠ્ઠી લેવા અંદર ગયા.

માનવીનું મન માખી જેવું છે કદી તો એ સુંદર ફૂલો પર જઈ બેસે છે તો બીજી જ ક્ષણે ગંદકી પર પણ જઈ બેસે છે કદી નીતિના અને સદાચારની સુવાસ લે છે તો કદી અનીતિ તરફ જતાં પણ વાર લાગતી નથી. શેઠ અંદર ગયા. આ બાજુ પેલા ભાઈનું મન બદલાયું અને એનામાંથી નીતિની સુવાસ ઊડી ગઈ અને અનીતિએ પ્રવેશ કર્યો. એણે સો–સોની બે નોટો ઉપાડી ગજવામાં સેરવી દીધી શેઠ આવ્યા ચિઠ્ઠી આપી કે પેલા ભાઈ ઝટ ત્યાંથી રવાના થઈ ગયા. એનું મન કહી રહ્યું હતું કે આજે તેનો પહેલો મોટો વિજય થયો છે કેવી ધૂળ ફેંકી શેઠની આંખોમાં એમણે હજારોની આંખોમાં ધૂળ નાખી હશે પણ આજે તો એ પણ ફસાઈ ગયા. એનું દિલ ખૂબ ઊછળી રહ્યું હતું તે જ વેળા એક નોટ બોલી એ ઇન્સાન, તું ખુશ થઈ રહ્યો છે તારો વિજય થયો છે પરંતુ હું માનું છું કે આજે તારો ઘણો મોટો પરાજય થયો છે તેં એની આંખોમાં ધૂળ ફેંકી નથી પણ તારી જ આંખોમાં એ ધૂળ ખરી છે તેથી જ તે સત્ય અને અસત્યના ભેદને જોઈ શકી નથી

તે આગળ વધી રહ્યો હતો અને છાતીએ દબાવેલી નોટોમાંની એક નોટ કહી રહી હતી અમે સદા તારી પાસે રહેવાના નથી તું માને છે કે તું બસો રૂપિયા કમાયો છે પણ હું કહું છું કે તેં આજે તારી ઇન્સાનિયત વેચી મારી છે ? લાખો અને કરોડોથી પણ મોંઘી છે છાતીએ દબાવેલી નોટોનો અવાજ બની તરત રહેલા દિલે સાંભળ્યો અને એ માણસ પાછો ફર્યો. તે શેઠની પાસે આવ્યો અને બે સોની બે નોટ આપતાં કહેવા લાગ્યો. હું પહેલાં આવ્યો ત્યારે શેતાન બનીને આવ્યો હતો અને હવે સાચો ઇન્સાન બનીને પાછો ફર્યો છું આ બે નોટ સંભાળો મારી ભાવના મારા પર કોપી રહી છે આ નોટ મને બોધ દઈ રહી છે શેઠે આ દશ્ય જોયું તો એનું દિલ પણ ગદ્ગદ થઈ ગયું

બસ, તમે પણ આ જ રીતે પાછા ફરો તમારુ હૃદય જો અનીતિ તરફ જઈ રહ્યુ હોય તો તમે એને ન્યાય તરફ વાળો એ જ તમારા જીવનનું લક્ષ્ય છે તમે અજ્ઞાનના અ ધારાથી જ્ઞાનના અજવાળા ભણી આવો મિથ્યાત્વથી સમ્યક્ત્વ ભણી વળો ભગવાન મહાવીરે માનવજીવનનુ લક્ષ્ય બતાવતાં ફરમાવ્યુ હતુ કે

"अन्नाणं परियाणामि नाणं उवसपवज्जामि ।"

જ્યારે તમે એકાતમા બેસો ત્યારે વિચારજો કે અમારા પગ અપ ગોના પગ બનો, અમારી આખો આધળાની આખો બનો, અને દુ ખ અને શોકમાં આસુડા સારતા ગરીબો માટે સાન્ત્વના દેવામા અમારી જીભનો ઉપયોગ થાઓ. ગરીબો અને રોગીઓની સેવા માટે આપણો પરસેવો વહે લોહીના અભાવે જ્યારે કોઇનો દેહ દુર્બળ બન્યો હોય અને મૃત્યુશૈય્યા પર તે પડેલો હોય, અને તેને માટે જો રક્તની જરૂર હોય તો તે વખતે મારુ રક્ત એને આપી શકુ અને એને નવુ જીવન સાપડે એ રીતે વિચાર કરો આ અસ્થિ, ચર્મમય શરીરનો આથી વધુ શો સુદર ઉપયોગ થશે? આ પ્રકારના કિરણોવાળા વિચારો આપણા મગજને સદા આલોકિત કરતા રહે

શરીર સ્વસ્થ અને મન પ્રસન્ન રહે રોગ સામે ઝઝૂમવાની એનામાં તાકાત હોય, આખો પ્રકાશપૂર્ણ હોય, મુખ તેજોમય હોય, જિહ્વા થકી મૃદુ ભાષણ થાય, અને ગુણીજનોની સ્તુતિ કરતા તે થાકે નહિ

મન સારા વિચારોથી ભર્યું-ભાદર્યું રહે અને તે જીવનલક્ષ્યના સત્ય રાહને પિછાનતુ રહે, વળી, તે દેહની ભાવનાઓથી ઉપર આવી આત્માના પ્રકાશને પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયત્ન કરે તે એટલુ સ્વાર્થી ન બને કે પરહિતોને કચરી નાખે ઈર્ષ્યા, દ્વેષ, લોભ, અને અન્યાયનો એમા અ કુર ન ફૂટે

સ્વસ્થ શરીર અને સ્વસ્થ મનની સાથે સ્વસ્થ બુદ્ધિ પણ જરૂરી છે. એવી બુદ્ધિ જોઈએ કે જે લક્ષ્ય ભણી દોરી લઈ જાય, બુરાઈ અને ભલાઈ, હિત અને અહિતનો વિવેક જાળવા શકે, એવી રીતે આવુ શરીર, આવુ મન અને આવી બુદ્ધિ એ ત્રણેને મેળવી આપણે પોતાના લક્ષ્ય ભણી આગળ વધવુ જોઈએ

પહેલા તમે લક્ષ્યને નિર્ધારિત કરો અને પછી એમા એવા તન્મય બની જાઓ કે જેમ બાળક પોતાની રમતમા અને લોભી ધનમા તન્મય બની જાય છે પતગનો દોર લૂટતી વખતે બાળકોને જોશો તો તમે જોઈ શકશો

કે તેમને નથી શરીરનું ભાન રહેતું કે નથી વસ્ત્રનું ભાન. તેમને નથી લાગતી ભૂખ, કે નથી લાગતી તરસ. બસ, તમે એની જેમ જ તમારા લક્ષમાં તન્મય બની જાઓ.

શું કહો છો તન્મયતા આવતી નથી ? શા માટે નથી આવતી ? જરૂર આવે છે. જ્યારે તમે રૂપિયા ગણવા બેસો છો ત્યારે કેવી તન્મયતા તમારામાં આવી જાય છે ! બસ, જીવનલક્ષ્ય પ્રાપ્ત કરવા માટે પણ તમારામાં એવી જ તન્મયતા આવી જવી જોઈએ. જીવનનાં સમસ્ત કાર્યો કરતાં રહેવા છતાં પણ તમે તમારા લક્ષ્યને ભૂલો નહિ. કુતુબની સોયને તમે જાણો છો ! આકાશમાં હજારો નક્ષત્રો અને તારાઓ છે એ બધામાં અધિકાધિક પ્રકાશ હોય છે પરંતુ કુતુબની સોય કેવળ ધ્રુવના તારાને જ જુએ છે. શાંત શીતળ કિરણો વડે રજનીનો અંધકાર દૂર કરનાર ચંદ્ર અને હજારો સહસ્ર કિરણો વડે વિશ્વને આલોકિત કરનાર સૂર્ય પણ ગગનમાં ફરે છે પણ કુતુબની સોય એમના ભણી જોતી નથી. બસ, તેવી જ રીતે તમારી સામે હજારો પ્રલોભનો આવે પણ તમે એમાં ડૂબજાઓ નહિ. કિંતુ તમારી બુદ્ધિરૂપી કુતુબની સોય સદૈવ લક્ષ્ય ભણી રહે તો લક્ષ્યસિદ્ધિ અવશ્ય પામી શકશો.

ૐ — શાંતિ — શાંતિ —

ભાદરવા વદ
તેરસ

જૈન ઉપાશ્રય
કાંદાવાડી મુંબઈ

૧૩. શાન્તિનો રાહ

ડિક્શનરીમાં હજારો શબ્દો છે એ શબ્દોની પાછળ માનવસમાજમા મતભેદ હોઈ શકે છે, પરન્તુ એક શબ્દ એવો છે જેની બાબતમાં કોઈના બે મત હોઈ શકશે નહી એ શબ્દ છે "શાન્તિ" ગુલાબની સુવાસમા, સાકરની મીઠાશમા અને મીઠાની ખારાશમા કોઈનો મતભેદ નહી હોય એક વૃદ્ધને પૂછશો તો એને પણ ગુલાબની સુવાસ પ્રિય લાગશે યુવક અને બાળક પણ એમ જ બતાવશે આ જ વાત સાકર અને મીઠા માટે પણ છે, બધા સાકરને મીઠી અને મીઠાને ખારુ બતાવશે કોઈ જો એમ કહે કે મીઠુ ગળ્યુ છે અને સાકર ખારી છે તો તમે કહેશો કે એના મગજનો સ્ક્રૂ ઢીલો પડી ગયો છે આ જ રીતે સુખને માટે પણ કોઈને મતભેદ નહી હોય

વિશ્વના અનત-અનત પ્રાણીઓ અનત યુગથી સુખને માટે પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે સુખ સારુ માનવીએ લાખો રૂપિયા એકઠા કર્યા, મોટા-મોટા મહેલો ઊભા કર્યા સુખને માટે એણે લડઈઓ લડી પરન્તુ વિચારવુ એ છે કે સુખ માટેના એના એ પ્રયત્નોમા એને સફળતા કેટલી મળી? આના જવાબ માટે એક કરોડપતિ પાસે પહોચો, જેના મહેલો આસમાને ટકરાઈ રહ્યા છે, જેમના બગલા સામે ચાર-ચાર મોટરકારો ફરી રહી છે, અને પૂછો, "શેઠજી, કેમ છે?"

જરા એમના દિલમા પ્રવેશો પછી જ જવાબ મળશે, "બહારથી ઉજળા છીએ પણ અદર તો હોળીના જગ ચાલી રહ્યા છે" જો બગલા-વાળાઓ પાસેથી આવા જવાબો મળે તો પછી બિચારા મધ્યમવર્ગ અને ગરીબ-વર્ગને પ્રશ્ન જ શો કરવો? આનો અર્થ એ થયો કે આપણને સુખનુ નામ યાદ છે પણ એનો રાહ ભૂલી ગયા છીએ હવે તમે જ બતાવો કે જો

કોઈને મુંબઈનું નામ યાદ રહી જાય અને રસ્તો પકડે આગ્રાનો તો એ મુંબઈ પહોંચશે ક્યારે?

એક બહેન સંચારમાં વલોવવાનું કામ કરે છે. પ્રાચીન યુગનાં ઘરોમાં સ્ત્રીઓ પોતાના હાથે જ વલોવવાનું કામ કરતી હતી. એ સમે શુદ્ધ ઘી મળતું, વેજીટેબલ નહોતું અને તેથી એમનું સ્વાસ્થ્ય કદી બગડતું નહોતું.

જ્યારથી ગૃહસ્થીના ઘેરથી ગો-પાલન છૂટ્યું છે અને બહેનોએ હાથે કામ કરવાને અપમાન સમજ્યું છે ત્યારથી જ વેજીટેબલે ઘરમાં પગ-પેસારો કર્યો છે અને એની સાથે એની સેંકડો બહેનો પણ તમારા ઘરમાં ઘૂસી ગઈ છે. એ છે રોગો અને ડૉક્ટરોને અપાવી દી.

હા, તો એ બહેન સંચારે વલોવવાનું કામ કરી રહી હતી અને બે કલાક થઈ ગયા. એનાં વસ્ત્રો પરસેવાથી ભીનાં થઈ ગયાં. એનો પતિ પાસે જ બેઠો હતો. પરસેવાથી નીતરતી પત્નીને જોઈ એનું મન પણ દ્રવી ઊઠ્યું. એણે પૂછ્યું, "આટલી મહેનત છતાં માખણ ન નીકળ્યું!" એ ઊઠીને ગયો અને હાંડામાં જોયું તો એમાં દહીં નહોતું પણ પાણી ભર્યું હતું. એણે કહ્યું, "દેવી આ શું કરો છો?" પત્ની બોલી, "માખણ કાઢું છું." પતિએ કહ્યું, "તું અનંત યુગો સુધી આમ વલોવતી રહીશ તોય માખણ આમાંથી નહીં નીકળે."

તો આમ આપણે પણ વલોવી રહ્યાં છીએ. અનંત યુગ થયા પણ હજુ સુધી સુખનું માખણ મળ્યું નથી. ત્યારે વિચારવું જોઈએ કે આપણે દહીં વલોવ્યું કે દહીં પાણી જ? દહીંને વલોવ્યું હોત તો સુખ ક્યારનું ય મળ્યું હોત પરંતુ સુખ મળ્યું નથી. એટલે એ વિચારવું પડશે કે ક્યાંક ભૂલ થઈ રહી છે. કદી કદી જીવનમાં નાની શી ભૂલ પણ ગંભીર પરિણામ લાવતી હોય છે. એટલે એક કવિએ કહ્યું છે:

ભૂલ જરા શી જબરું દુઃખ દે છે
અનુભવીઓ જન એમ કહે છે
એક અગ્નિનો તીક્ષ્ણ તણખો
બૂરન પણાને ભસ્મ કરે છે
એક વચન અવળું વદવાથી
જંગ પછી બહુ કાળ ઝરે છે

કવિએ તો માત્ર વાત કરી છે, ભૂલ કદી નાની હોતી જ નથી.

આગની ચિનગારીને તમે ભલે નાની માનો, પરંતુ એ નાની-શી ચિનગારી હજારો મણ રૂને ભસ્મ કરી નાખશે

હા, તો આપણે કયાય આવી ભૂલ તો કરી રહ્યા નથી ને? મને લાગે છે સુખની બાબતમા પણ આવી જ ભૂલ થઈ રહી છે

વૈદિક દર્શનની એક લઘુ કથા છે માનવી જ્યારે સર્વ પ્રથમ ઈશ્વર પાસેથી વિદાય લઈ સૃષ્ટિમા આવવા લાગ્યો ત્યારે ઈશ્વરે એને બે કળશ દીધા એક સુખથી ભરેલો હતો અને બીજો સત્યથી–એક એને એના ડાબા હાથે અને બીજો જમણા હાથે મૂકતા ઈશ્વરે કહ્યુ "સત્યની રક્ષા કરજે અને સુખને વ્હેચતો રહેજે" જ્યારે માનવીએ પહેલો મુકામ કર્યો અને આગલે દિવસે આગળ વધ્યો તો કળશ બદલાઈ ગયા ડાબાનો જમણામા આવી ગયો અને જમણાનો ડાબા હાથમાં પણ ઈશ્વરની આજ્ઞા હજુ એના કાનોમા ગૂંજી રહી હતી એણે સત્યને વહેચવુ શરૂ કર્યું અને સુખની રક્ષા કરવા લાગ્યો આ જ વાત આજે ચરિતાર્થ રહી છે માનવી પોતાના બધા જ પ્રયત્નો વડે સુખની રક્ષા કરી રહ્યો છે અને સત્યને વહેચી રહ્યો છે. ચાંદીના થોડાક ટુકડાઓ સારુ આજે એ સત્યને વેચી રહ્યો છે માનવીએ સુખને સત્યથી વધુ મહત્ત્વ આપ્યુ છે

સુખ માનવીને પ્રિય છે અને સુખ સારુ એ દિવસ–રાત દોડી રહ્યો છે. એણે ભૌતિક પદાર્થોમા સુખની શોધ કરી છે ચાંદીના ટુકડાઓમા એણે સુખ તીરખ્યુ છે અહી જ, બસ, એની ઘણી મોટી ભૂલ થઈ રહી છે. જ્યા સુખનો અભાવ છે ત્યા જ એ એને શોધી–ખોળી રહ્યો છે.

સાધારણ રીતે માનવી માટે ચાર સુખો બતાવ્યા છે પહેલુ સ્વાસ્થ્ય, બીજુ સંપત્તિ, ત્રીજુ સુશીલા પત્ની અને ચોથુ વિનીત પુત્ર જીવનનુ પહેલુ સુખ સ્વાસ્થ્ય છે સ્વાસ્થ્ય જીવનની સંપત્તિ છે ગૃહસ્થજીવનમા સંપત્તિની જરૂર રહે છે કારણ કે દારિદ્રય જીવનનો બહુ મોટો અભિશાપ છે પોતાની પેટ-પૂર્તિ માટે બીજાના મો સામે જોવુ એ કાયરતા છે મનુષ્ય પોતાનો રોટલો પોતે જ કમાઈ લેવો જોઈએ હા, પણ એ રોટલો ન્યાય અને નીતિ દ્વારા જ આવવો જોઈએ

ગૃહસ્થજીવનનુ ત્રીજુ સુખ છે સુશીલા પત્ની ગૃહિણી વગર ઘર સૂનુ લાગે તો પુત્ર વિના ગૃહિણીનો ખોળો સૂનો લાગે અને માનવી આ ચારેય સુખો મેળવવા પ્રયત્નશીલ રહે છે પરંતુ પ્રથમ તો આ ચારેય સુખ માનવીને એક સાથે મળતા જ નથી નહીતર માનવી એવો તો અહંકારી

ભની જશે કે એ પોતાને ભૂલી જશે અને ભગવાનને પણ ભૂલી જશે. કિન્તુ પુરુષોએ ચારેય સુખ એક ખેડૂતને મળી જાય તો શું એ સુખ હશે? નહીં એ ખેડૂત જમીનદાર તરફ જોશે કે એની પાસે સુખ છે જ્યારે ભારતીય જમીનદારની નજર જાગીરદાર ભણી હશે કે સુખ તો એની પાસે છે પણ એક જાગીરદારને પૂછો તો એ કહેશે ભાઈ સુખ અમારા નસીબે ક્યાં! એ રાજાઓના સિંહાસને વસે છે રાજાને પૂછશો તો એ બીજા અવાજે કહેશે સુખ તો સમ્રાટ પાસે છે સમ્રાટ કહેશે હું ક્યાં સુખી છું! સાચું સુખ તો ચક્રવર્તીના વિશાળ સામ્રાજ્યમાં છે અને ચક્રવર્તી કહેશે "હું સુખ ક્યાં છે? હજુ તો છ ખંડ જ સાધ્યા છે સાતમા પર વિજય ન મળે ત્યાં સુધી શાન્તિ ક્યાં!

સુખની ખાતરી મેળવવા આપણે પ્રવાસ કરી આવ્યા એક ખેડૂતથી માંડીને ચક્રવર્તી સુધી ફરી આવ્યા પણ કોઈ સુખી નથી. તો પછી હું તમને સુખ ક્યાં બતાવું? જે પદાર્થોમાં આપણે સુખને શોધી રહ્યા છીએ અને આ ભૌતિક ટુકડા જેને આપણે સુખ માની બેઠા છીએ જરા એનું વિશ્લેષણ કરી જુઓ કે એમાં સુખનો અંશ પણ છે કે નહીં!

એક ભરવાડ હતો. એની એક ગાય એને ત્યારે જ દૂધ દેતી જ્યારે એ એની પાસે લીલું ઘાસ ધરે. વરસાદની ઋતુમાં લીલું ઘાસ મળતું રહ્યું, ફાગણ સુધી પણ મળ્યું પણ જ્યારે ઉનાળો આવ્યો ત્યારે જંગલ પણ સુકાઈ ગયું. બિચારા ભરવાડ સામે એક સમસ્યા ઊભી થઈ લીલું ઘાસ ન મળે તો ગાય દૂધ ન આપે. આખરે એની બુદ્ધિએ એક ઉપાય બતાવ્યો. એણે ગાયની આંખો પર લીલા કાચવાળા ચશ્મા લગાવી દીધા. હવે ગાય જંગલમાં પહોંચી તો એને આખું જંગલ લીલું-લીલું જ દેખાવા લાગ્યું ઘાસ પણ લીલુંછમ દેખાતું હવે એ સૂકા ઘાસને આનંદથી ખાતી અને સંધ્યાકાળે ભરપૂર દૂધ આપતી.

આ તો ઘાસ લીલું નથી પણ ચશ્મા લીલા કાચવાળા છે તેમ સુખ પદાર્થોમાં નથી અપિતુ માનવીના મનમાં છે સુખ ફિલ્મી સંગીતમાં છે કે ગાનોમાં? જો રેકર્ડોમાં સુખ હોય તો એક બહેરાને બેસાડી દો એની સામે, શું એથી એને આનંદ મળશે? સુખ આંખોમાં છે કે સિનેમામાં? જો સિનેમામાં સુખ હોય તો એક અંધ વ્યક્તિને પણ એથી આનંદનો અનુભવ થવો જોઈએ. પણ તેમ થતું નથી. એક બીજી વાત એ પણ છે કે જો આંખોમાં સુખ છે તો આંખને કાઢી લઈને એને ચિત્ર બતાવશો તો શું એ

આનંદ અને સુખ એ આત્માની વ્યક્તિગત સંપત્તિ છે, એને અન્યત્ર ખોળવી વ્યર્થ છે પુષ્પની મધુરી-મીઠી સુવાસ માટે પાદડાને તોડવા એ સમય ને શક્તિ ગુમાવવા જેવુ છે સાકરની મીઠાશ અને દીપકનો ઉજાશ અન્ય સ્થળે ખોળવો વ્યર્થ સિદ્ધ થશે

પણ કદી-કદી એવુ બને છે કે માણસ ભ્રમમાં પડી જાય છે, અને સુંદર વસ્તુને પણ અસુંદર માની બેસે છે મારા ગુરુદેવ કહેતા હતા કે ઉદયપુરના મહારાણાને આગણે બાળ-ફૂલનો ઉદય થયો વર્ષોની પ્રતીક્ષા બાદ મહારાણીનો સૂનો ખોળો ભરાયો સારુ ય શહેર પ્રસન્નતાના મહાસાગરમા નહાવા લાગ્યુ મંગલ ગાન-વાદનોના મધુર ઝંકારોમા આખુય શહેર નાચી ઊઠ્યુ મહારાણાએ આનંદોત્સવની લહેર જનતા સુધી પહોચાડવા સારુ પ્રીતિ-ભોજનનુ આયોજન કર્યું

મંત્રીજીએ રાણાજી પાસે નિવેદન કર્યું કે શહેરના શેઠ-શાહુકારો તો દરરોજ પોતાને ઘેર પકવાન જમે છે પણ આપના સેવકો-ભીલ લોકો-શુ આ પુત્રોત્સવથી વંચિત રહી જશે? શુ આજે પણ એમનુ મો મીઠુ નહી થાય? મહારાણાએ મંત્રીજીની વાત સ્વીકારી ભીલ-જાતિને પણ નિમંત્રણ આપ્યુ એમને સારુ શીરો-પુરી તૈયાર કરવામાં આવ્યાં લાઈનમા બેસાડી સૌની સામે શીરો પીરસવામા આવ્યો.

અબોધ આદિવાસિઓએ જોયુ તો એ ભીના ભીના કાચા લોટ જેવુ લાગ્યુ એક બીજાએ એક બીજા સામે જોયુ અને બધા જ ભાણુ છોડી ઊભા થઈ ગયા મંત્રીજી સમજાવવા લાગ્યા તો તેઓએ જણાવ્યુ કે, 'અમે આવી પોદળા જેવી ચીજ નહીં ખાઈએ મકાઈના રોટલાની આશાએ અમે અહી આવ્યા હતા, પણ અહી તો ન જાણે કેવી વસ્તુ પીરસવામાં આવી છે.' અને મંત્રીજીએ હાર માની એમને માટે મકાઈના રોટલા ને ડુંગળીનુ શાક તૈયાર કરવા પડ્યા મકાઈના રોટલા ખાનાર આદિવાસીઓ શું જાણે એ શીરાનો સ્વાદ? તો પ્રતિદિન ભૌતિક સુખોની ચકાચૌંધમા વસનાર આજનો માનવી જો આધ્યાત્મિક સુખોથી ચોકી જાય અને એને ગાંડપણ સમજવા લાગે તો એમા કોઈ આશ્ચર્ય જેવુ નથી

આજનો વૈજ્ઞાનિક પણ મનુષ્યના સુખ માટે નિરંતર પ્રયત્નશીલ છે રેલ, મોટર, સ્ટીમર, અને વિમાને મનુષ્યની યાત્રાને વધુમા વધુ શીઘ્રગામી અને સુરક્ષિત બનાવી છે પોતાના દૂરસ્થિત સાથીને મળવા માટે ટેલીફોનની સગવડતા છે. ટેલીવીઝનનુ મીટર ફેરવો કે શ્રી નેહરુ, આઈઝનહોવર,

સમાઈ જાય છે હવે તો એ માતાના મનોહર ખોળામાં પણ એકલતાપણું અનુભવે છે એટલે એ પોતાની રચના મંડળીની ટોળીનો મનમોજી રાજા બની જાય છે. મોઈ-દાંડિયાની રમતમાં ભૂખ-તરસને પણ વિસરી જાય છે, તેમ ભણતી વખતે પુસ્તક એનું જીવનસર્વસ્વ બની જાય છે

કોલેજ-જીવનના મન-રંજનના રમકડાં પેલાં રૂમઝરનાં રમકડાં કરતાં કંઈક જુદી જાતનાં હોય છે યુનિવર્સિટીની ડિગ્રીઓ એના માનસ-લોકનું ઇચ્છિત પુષ્પ બને છે સ્વપ્નોનાં ફૂલ સજતા યુવાનના માનસને મધુરી આશાની ગુલાબી સુરતા પ્રસન્ન કરી દે છે સ્વપ્નમાં ભરાતી પલોમાં પોતાની નિરાળી દુનિયાને એ સ્વર્ગ સાથે તોળે છે પછી હસતાં-રમતાં, કૂદતાં ફરતાં બાળકોમાં એની સુખ સુરતિ મૂર્તિમંત બની જાય છે

જીવનના પરિભ્રમણ કરતા ચક્ર પર સુખ પણ આંટા મારી રહ્યું છે એક ક્ષણ થોભવા માટે પણ એને સમય ફુરસદ નથી. પણ એ જોવું પછી કે ચાકો પર ઘૂમતા-ફરતા આ સુખનું કેન્દ્રબિન્દુ ક્યાં છે ! ઘણી-પાંચી પાછળ દોડતાં આપણે મૂળિયાને ભૂલી શકીએ નહીં પ્રજ્વલિત બલ્બની પ્રકાશોજને વળી એના પ્રમુખ કેન્દ્ર પાવર-હાઉસ (વીજળી-ઘર) ને શોધવું જ પડશે.

આજે આપણું મન અમોઘ બાળક જેવું થઈ ગયું છે જે કૂદતાં-કૂદતાં જડ-પૂતળાંઓમાં રમી ગયું છે ચેતનાના આદર્શ કોરા બની રહ્યું એ આજની દુનિયામાં ગાંડપણની પરિભાષામાં સમાવિષ્ટ થઈ ગયું છે. સુખના વિવિધ કિરણોએ આપણા માનસને મોહાવી દીધું છે પણ સ્વર્ણમયી કિરણોના ધારક સૂર્ય તરફ જોવાનું તો આપણે વિસરી જ ગયા છીએ—

मैं हिम को ढूंढ रही हूं जुगनू की उजियाली में ।
मन मांग रहा है मेरा सिक्का हीरक प्याली में ॥'

ભૌતિક સુખોની આકાંક્ષાઓમાં ખરા સુખની કલ્પના કોઈ કેટલું (ભ્રાન્તિપૂર્ણ બનશે જેટલું કે ઝગમગતા જુગનુઓના ક્ષણિક પ્રકાશમાં હિમખંડ અપ્રકાશને ખોળવો અને આ ઇન્દ્રધનુના સપ્તરંગી રંગો વડે આપણા ભવનોને રંગવાની ચેષ્ટા કરવી. આ હાસ્યાસ્પદ જ લેખાય. માટે આત્માની દિવ્ય-જ્યોત દ્વારા શારીરિક સુખોની સાધના કરી એ (અ) બુદ્ધિમત્તાનું પ્રદર્શન (છે) ને! દીવાસળીની અણીમાં રેતી ભરનારને ભૂખ કેવી લાગે તો આધ્યાત્મિક સાધનો વડે આત્મિક શાંતિ મેળવી એને શું કહી શકાય વારુ !

કોમળ-કળી જેવા બાળકને પોતાના હાથેથી ઝૂંટવી લેતા અશ્રુભર્યાં નેત્રો વડે જુએ છે ત્યારે એને લાગે છે કે પૃથ્વી માતા નથી, પણ ડાકણ છે મીઠી નીંદરમા સુતેલા માનવીની છાતી પર જ્યારે અચાનક છાપરું તૂટી પડે છે તો સ્વપ્નલોકનો એ યાત્રી સ્વર્ગ-યાત્રી બને છે આ છે પ્રકૃતિની કાળી છાયા, જેની સામે આજે સરકાર અને વિશેષજ્ઞો બાથ ભીડવા પ્રયત્નશીલ છે.

૨ પર-પ્રાણીકૃત દુઃખ :

આ બીજા તરફથી આવતુ દુ ખ છે મનુષ્યને પ્રકૃતિ કરતા પણ ભયંકર દુ ખ એ લોકો તરફથી મળે છે કે જેને એ પોતાના માને છે ઈતિહાસ ખોળો, સભ્યતાને પ પાળનારાઓના જીવન-પૃષ્ઠો ઉલટાવો વીરતાની કથાઓની ઓથે રક્તના ડાઘા પડ્યા હશે કરોડો મૂક માનવીઓની અશ્રુભરી કથાઓ આજે ક પાવી મૂકે છે પશુસ સારે માનવને એટલો ત્રસ્ત નથી કર્યો જેટલો કે માનવીએ આદમીએ જ આદમી ઉપર વિપત્તિઓનો ઢગ ઊભો કર્યો છે. ભાઈએ જ ભાઈ પર વીજળી વરસાવી છે મનુષ્યે જ મનુષ્યને વિશ્વના પ્લેટફોર્મ પરથી ઉડાડી દેવા સારુ વિશાળ સેનાઓ ઊભી કરી છે, પશુઓએ નહી ચગિઝખાં પણ મનુષ્યનો જ વ શજ હતો બીજા વિશ્વયુદ્ધમાં વિશ્વને તપાવનાર-હ ફાવનાર હિટલર પણ મનુષ્ય જ હતો એટમ બોમ્બ અને હાઈડ્રોજન બોમ્બના આવિષ્કર્તા પણ મનુષ્ય જ છે ને!

રોમની વિશાળ સેનાને યુદ્ધ માટે ઊભેલી જોઈ એક નરભક્ષીએ સેનાપતિને પૂછ્યું "શુ આ લોકો ખાવા સારુ એકબીજાને મારશે? શુ આ લોકો હજારો મનુષ્યોને ખાઇ જશે?" હસતા-હસતા સેનાપતિએ જવાબ વાળ્યો "ના, આ ખાવા સારુ મારતા નથી" તો પેલો નાક ચડાવી કહેવા લાગ્યો -'કેવા છે આ રાક્ષસો કે જે વ્યર્થમા જ હજારો માણસોનું નિક દન કાઢે છે! લોહીની નદીઓ વહાવે છે! આમના કરતા અમે શુ ખરાબ કે પોતાના પેટ માટે એક મનુષ્યને મારી લઈએ છીએ, સભ્યતા ને સંસ્કૃતિથી દૂર એવો નરભક્ષી વિકસિત સભ્યતાવાળી સ સ્કૃતિનુ અટ્ટહાસ્ય કરી રહ્યો હતો.

૩. સ્વકૃત દુઃખ :

ત્રીજુ સ્વકૃત દુ ખ છે કે જે મનુષ્યો પોતાના હાથે પેદા કરેલુ દુ ખ છે કદી-કદી એ પોતાના સ્વભાવથી લાચાર બની જાય છે, ત્યારે દુ ખોને નિમ ત્રણ આપે છે જ્યારે એ પોતાના અનુચિત સ્વભાવને વશમા લાવી શકતો નથી તો પોતે જ પોતા માટે દુ ખોનો દાવાનળ જગવે છે કદી-કદી બીજાના મહેલને ખ ડિયેર બનાવવા માટે પોતાના માથે પ્રહાર કરે છે અને

પ્રત્યક્ષ તમારી નજર સામે આવી ઊભા થઈ જશે. તમે દેવ-વિધાતાઓ જોડે મુલાકાત કરી શકો છો. જેના પ્રખર તાપમાં વાતાનુકૂલિત (એરકન્ડીશનર) તમારા મહેલને મલયાગિરિ બનાવી દેશે. આરોગ્ય માટે તીખા ઇન્જેક્શનો લઈ ગલી-ગલીમાં ડૉક્ટરો બિરાજમાન છે નામ માટે શાન્તિ-પ્રસારક (?) વાણીઓની કોઈ કમી નથી. શું હજુ પણ સુખમાં કમી-ખામી છે?

આ ફૂલોની તળે કાંટા છે દીવા તળે અંધારું છે ચંદ્રલોકવાસી જેતા હશે નીચે સ્વર્ગ ઊતરી આવ્યું છે પણ ભવ્ય મહેલોમાં રહેતા અને કારોમાં ફરતા-ફરતા શેઠ શાહુકારોના હૃદયને પૂછી જોશો તો જણાશે કે ત્યાં પણ દુઃખની હોળી જ ભભૂકી રહી છે વેદનાના અનંત હાહાકારે મન બહેરા કરી મૂક્યા છે પ્રશ્ન એ થાય છે કે સુખની પાછળ આટલા પ્રયત્નો થવા છતાં પણ સુખ મળતું કેમ નથી?

માટે આપણે સુખનું કારણ શોધવું પડશે. સુખ મેળવવા માટે દુઃખને ઓળખવું પડશે. સ્વાસ્થ્ય માટે રોગનું મૂળ શોધવું ચતુર વૈદ્યનું પ્રથમ કર્મ છે સુખ માટે દુઃખનું કારણ જોવું જોઈએ અને એ મળી જતા જાઓ એને (દુઃખને) પગમાં વાગેલા કાંટાની જેમ ઉખાડી ફેંકી દેવું સરળ બનશે. મહર્ષિઓએ દુઃખના ત્રણ પ્રકારો બતાવ્યા છે –

૧ પ્રાકૃતિક દુઃખ

૨ પર-પ્રાણીકૃત દુઃખ

૩ સ્વકૃત દુઃખ

૧ પ્રાકૃતિક દુઃખ

આ ન ઇચ્છવા છતાં પ્રકૃતિ દ્વારા આવતું દુઃખ છે વિભિન્ન ઋતુઓમાં થતો પ્રકૃતિનો કોપ આમાં જ આવે છે પોષ મહિનાની કડકતી ઠંડી, જેઠ મહિનાનો પ્રખર તાપ, ભીષણ આંધી તોફાન, આ છે પ્રકૃતિના રૌદ્ર રૂપનાં રેખાચિત્રો જે માનવ-પ્રાણીને કંપાવી દે છે મદોન્મત્ત બનેલી સરિતાનો નીર-પ્રવાહ જ્યારે પ્રલયકારી દૃશ્ય રજૂ કરે છે ફૂંફાડતી સર્પિણીની જેમ ગર્જતી લહેરો જ્યારે માનવ-પ્રાણીને ડસવા દોડે છે તે સમયે પ્રકૃતિ આપણી પ્યાર-ભરી ન રહે જેવું માનવી-હૃદય કંપી જાય છે

ગડગડાટના ગંભીર અવાજ સાથે થતો ભીષણ ધરતીકંપ જ્યારે ઊંચુંઊંચી ભવ્ય સાથેના મોટિયાને પૃથ્વીના પેટમાં ઉતારી મૂકે છે ત્યો માતા

તારુ કામ નથી. "દુખે ઘેરી લીધો છે, શુ કરીએ," એ લાચારીના પુસત્વહીન શબ્દો તારા છે? પ્રારબ્ધનો વિધાતા, પુરુષાર્થનો દેવ, આમ કદી કહેશે નહી તુ દુખોના અધકારમા શા માટે ભમે છે। સુખનો દિવ્ય પ્રકાશ તારી પા", એના પર આવરણુ પડયુ છે હવે જરૂર છે માત્ર એને દૂર કરવાની. એ અચૂક શસ્ત્ર છે –

"दुक्खं हयं जस्स न होइ मोहो"

મોહને વશ વ્યક્તિ પોતાની પાછળ દુખોની વિશાળ પરપરા ઊભી કરી મૂકે છે.

જીવનમા જેટલી–જેટલી વાસનાઓ છે તેટલા જ સઘર્ષો છે વાસનાથી દૂષિત ચિત્ત અશાતિથી પરિપૂર્ણ છે એ બીજાને પાડીને પોતે ઊઠવા માગે છે ભૌતિકતાની આ દોટમા આજનો માનવી દોડી રહ્યો છે તે પોતાના જ ભાઈઓનો દુશ્મન બની ગયો છે

આજના મોટા–મોટા રાષ્ટ્રો વિનાશકારી શસ્ત્રોની સ્પર્ધામા લાગ્યા છે. પરતુ જ્યા સુધી મનુષ્યના મગજમાથી સ્વાર્થ અને સત્તાનો અહકાર ગળી નહી જાય ત્યા સુધી શાતિનો રાહ દૂર જ રહેશે એના માટે વિશ્વબધુત્વ, સ્નેહ અને સદ્ભાવનાને અપનાવવા પડશે ભગવાન મહાવીરના **'जीओ ओर जीने दो'** 'જીવો અને જીવવા દો'નો સિદ્ધાત સમજવો પડશે પોતાના સ્વાર્થને થભાવવો પડશે ત્યારે જ જનજીવનમા શાતિ સ્થપાશે

દિનાક ‍ જૈન ઉપાશ્રય,
તા ૩–૮–૧૯૫૮ ‍ ‍ ‍ ‍ ‍ ‍ ‍ ‍ ‍ ‍ ‍ ‍ ‍ ‍ ‍ કોટ, મુબઈ–૧.

એના દુઃખરિણામોને ભોગવવા માટે તત્પર બની જાય છે નાની જાળીમાં બેઠેલા ઉંદરનું ભક્ષણ કરવા બિલાડી ખૂબ મહેનત કરી પોતાનું મોં જાળીમાં નાખી તો દે છે પણ न मूसा मिला न बिल्लीके सनम જેમ ઉંદર એક ખૂણામાં લપાઈ જાય છે ને હાથ આવતો નથી અને બિલાડીનું મોં એમાં ફસાઈ જાય છે હવે એ છટપટે છે પણ તમે જ બતાવો એની જવાબદારી કોના શિરે છે !

એક બહેન સાસુ છે વહુની સાથે એને બનતું નથી. દિવસ દરમિયાન એને સો–સો ગાળો સંભળાવે છે ત્રણ ત્રણ દિવસ સુધી એને ખાવા દેતી નથી અને પોતે પણ ખાતી નથી. રોજના કલહ–કંકાસે એના પરનું સુખ છીનવી લીધું છે ક્રોધની જ્વાળામાં એનું રક્ત બળી ગયું છે હસવાનું તો એને મોં પર કદી જોવા મળતું જ નથી. પણ વિચારવાનું એ છે કે આ દુઃખ માટે જવાબદાર કોણ છે ! આમ કરવું તે પોતાના હાથે જ બીજા પર તણખો નાખવા જેવું છે તણખો બીજાને પછી દઝાડશે પણ પહેલાં તો એને જ હાથમાં ફોલ્લો પડશે. આ દુઃખને કોણે નિમંત્ર્યું છે !

અમે વિહાર કરતાં એક નાનકડા ગામે પહોંચ્યા એક ભાઈ દમના રોગથી ખૂબ જ હાંફી રહ્યા હતા. બીડી–બીડીની આદતે એની નીંદરમાં હરામ કરી મૂકી હતી છતાંય સતત એના હાથોમાં હમેશાં રહેતી. એને પૂછ્યું "આ રોગ શેનાથી થયો ?" એ બોલ્યો : "મહારાજ ! આ તમાકુથી. આ સાહેબ મારું શરીર ખાઈ ગઈ છે." અમે કહ્યું "ભાઈ તો આ વ્યસન કેમ છોડતા નથી ? શા માટે પીઓ છો ?" એ બોલ્યો "મરવા માટે ! બાળપણથી આદત છે એના વિના એક કલાક પણ ચેન પડતું નથી." હવે કહો આ રોગીને દુઃખ કોણે બોલાવ્યું ! કહેવું જ પડશે કે એણે એણે જ સ્વભાવે.

જૈન દર્શન લગભગ બધા દુઃખો માટે સ્વયં મનુષ્યને જ જવાબદાર ઠરાવે છે કહ્યું છે કે –

अप्पा कत्ता विकत्ता य दुहाण य सुहाण य ॥

ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર

દુઃખનો અભાવ સુખ છે દુઃખનું કારણ ખતમ થઈ જાય ત્યારે જ્યારે રહે છે એને સ્વભાવથી ઉપેક્ષાની ગતિના અમર દેવ ભગવાન મહાવીર મનુષ્યને સંબોધી કરે છે —હે અબોધ માનવ, દુઃખથી ડરનાર પણ એ

પડદા બદલાયા, પરતુ જીવન જયની યાત્રા ન બદલાઈ દશ્ય બદલાવા છતા દ્રષ્ટા એના એ જ રહ્યા એથી જ પ્રેમની ધારા સૂક્ષ્મરૂપે આજ તારામા વહી રહી છે ”

જરા આગળ વધો ભગવતી સૂત્રના સાતમા શતકના નવમા ઉદ્દેશામાં ચેડા અને કોણિકના ભયાનક યુદ્ધનુ દશ્ય આવે છે. અત્યાચારને રોકવા માટે ગણાધિપ ચેટકે ધનુષ્ય ઉઠાવ્યુ હતુ જો કે ચેટક વ્રતધારી શ્રાવક હતો એક કીડીની હિંસાથી પણ તેનો આત્મા ધ્રૂજી ઊઠતો પણ એ જ ચેટક, એક બાણમા કોણિકના ભાઈઓને વીંધી નાખતો એક કીડીની હિંસાથી ડરનાર, એક કરોડ ને એંશી લાખ મનુષ્યોના સહારથી ન ડર્યો તેનુ કારણ તપાસતા જણાશે કે સા સ્વાર્થનો નહિ પણ નીતિના રક્ષણનો પ્રશ્ન હતો. તેથી જ આટલી વિરાટ હિંસા થવા છતા ચેટકના વ્રતોમા કોઈ વાંધો આવ્યો નહિ, કે ન તો તે દુર્ગતિને માર્ગે ગયો

વાત બહુ લાબી છે આપણે એ ઇતિહાસના ઊડાણમા જવાની જરૂર નથી આગમ કહે છે કે આ મહાયુદ્ધમા દેવોના ઇદ્ર શક્રેન્દ્ર તથા અસુરોના ઇન્દ્ર ચમરેન્દ્ર કોણિકને સહાય કરતા હતા ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્ન કરે છે. “ભગવત! શક્રેન્દ્ર અને ચમરેન્દ્ર માનવીની મદદ માટે ધરતી પર કેમ આવ્યા? અને તેમણે અન્યાયના યુદ્ધમા ભાગ કેમ લીધો?” સર્વજ્ઞ ભગવાન મહાવીરે કહ્યુ “ગૌતમ! મૈત્રી તેમને ખેચી લાવી શક્રેન્દ્ર પૂર્વ ભવમા કાર્તિક શેઠ હતા અને ચમરેન્દ્ર પૂર્ણ તાપસ હતા ત્યારે કોણિકને તે બન્નેની સાથે ગાઢ મૈત્રી હતી દેહ બદલાવા છતા પણ મૈત્રી ન બદલાઈ એ મૈત્રીનો તાર હતો કે જેને લીધે બન્ને ઇન્દ્રોને ઇચ્છા ન હોવા છતા, યુદ્ધમા અન્યાયના પક્ષને મદદ કરવી પડી ”

જીવનની અર્ધી મધુરતા મૈત્રીમા છે પારકાને પોતાના કરવાની કળાનુ બીજુ નામ મિત્રતા છે જે આ કળામા જેટલો વધુ નિપુણ હોય છે તેટલો તે મિત્ર બનાવવામા વધુ નિપુણ હોય છે જીવનનો વિજય જ આ છે કે બીજાને તમારા બનાવી લો એટલે જ કહેવાય છે કે ભાઈ કરતા ભાઇબધ વધે તે ખોળે લીધેલા ભાઈ જેવો છે ઘણી જગાએ એવો રિવાજ છે કે જેને પુત્ર ન હોય તે બીજા કોઈના પુત્રને ખોળે (દત્તક) લે છે તેને પોતાની સપત્તિનો વારસ બનાવે છે આ એક નામનો મોહ છે

નામ અમર રાખવા માટે વ્યક્તિ આ બધા પ્રયત્નો કરે છે પણ કોનુ

સંસારની યાત્રામાં આપણે એકલા આવીએ છીએ પણ સાથી વિના યાત્રા સૂની બની રહે છે. એ યાત્રામાં હમેશાં એક સાથીની જરૂર રહે છે. જેની આગળ આપણે આપણું સુખદુઃખ કહી શકીએ. સહયોગીના અભાવે આપણે પૂરેપૂરી પ્રસન્નતાનો અનુભવ કે દુઃખના ભારને હળવો કરી શકતા નથી. આપણો હર્ષ પણ અપૂર્ણ રહે છે અને આંસુઓ પણ અપૂર્ણ રહે છે. આપણા હર્ષ અને શોકમાં ભાગ લેનાર સાથી તે જ મિત્ર છે. અનુભવે સંસારના સર્વ સંબંધોમાં સૌથી મોટો સંબંધ મિત્રતાનો છે કેમકે તેમાં બે હૃદયોનું મિલન છે જેનાથી કોઈ વાત છુપાવાય નહિ. અંતઃકરણનો પડદો રખાય નહિ. જેની સામે હૃદય ખુલ્લું કરી દઈ શકાય. એવો મિત્ર એ એક જ સ્થળ છે કે જ્યાં વ્યક્તિ કાંઈ પણ ભેદ રાખી શકતી નથી. મિત્રતા એ બે આત્માઓને જોડનારો પુલ છે. શરીરનું મિલન તે કાંઈ મિલન છે! જ્યાં સુધી જીવ ન મળે ત્યાં સુધી એક આસને બેસવા છતાં પણ આપ એકબીજાની નજીક આવી શકતા નથી. પરંતુ એક વખત જીવ મળ્યા પછી, ભલે આપ હજારો માઈલ દૂર હો તો પણ અંતર જણાશે નહિ. કારણ કે સ્થળનું અંતર આત્માના અવ્યક્ત સંદેશને પણ રોકી શકતું નથી.

દેહ મરી શકે છે પણ મિત્રતા મરી શકતી નથી કારણ કે તે તો દેહાતીતની સાથે હોય છે. એટલે દેહ ન રહેવા છતાં પણ મિત્રતા તો રહેશે જ. શ્રી ભગવતીજી સૂત્રનાં પાનાં ઉઘાડીને જોશો તો તેમાં આત્માને દેહાતીત મૈત્રીનું જ્વલંત ઉદાહરણ મળશે. વીતરાગ મહાપુરુષ ભગવાન મહાવીર ચતુર્જ્ઞાની મહામુનિ શ્રી ગૌતમને કહે છે— ગૌતમ! તારો અને મારો આ સ્નેહ આ દેહ પૂરતો જ મર્યાદિત નથી. તે પાછલા કેટલાય જ ભવોથી અખંડ રીતે ચાલ્યો આવે છે. જીવન આવ્યાં અને ગયાં. જીવનનાટકના કંઈક

પડદા બદલાયા, પરંતુ જીવન જ્યની યાત્રા ન બદલાઈ દૃશ્ય બદલાવા છતા દ્રષ્ટા એના એ જ રહ્યા એથી જ પ્રેમની ધારા સૂક્ષ્મરૂપે આજ તારામા વહી રહી છે ''

જરા આગળ વધો ભગવતી સૂત્રના સાતમા શતકના નવમા ઉદ્દેશામાં ચેડા અને કોણિકના ભયાનક યુદ્ધનુ દૃશ્ય આવે છે અત્યાચારને રોકવા માટે ગણાધિપ ચેટકે ધનુષ્ય ઉઠાવ્યુ હતુ જો કે ચેટક વ્રતધારી શ્રાવક હતો એક કીડીની હિંસાથી પણ તેનો આત્મા ધ્રૂજી ઊઠતો પણ એ જ ચેટક, એક બાણમા કોણિકના ભાઈઓને વીંધી નાખતો એક કીડીની હિંસાથી ડરનાર, એક કરોડ ને એંશી લાખ મનુષ્યોના સંહારથી ન ડર્યો તેનુ કારણ તપાસતા જણાશે કે ત્યા સ્વાર્થનો નહિ પણ નીતિના રક્ષણનો પ્રશ્ન હતો. તેથી જ આટલી વિરાટ હિંસા થવા છતા ચેટકના વ્રતોમા કોઈ વાંધો આવ્યો નહિ, કે ન તો તે દુર્ગતિને માર્ગે ગયો

વાત બહુ લાંબી છે આપણે એ ઇતિહાસના ઊંડાણમા જવાની જરૂર નથી આગમ કહે છે કે આ મહાયુદ્ધમા દેવોના ઇંદ્ર શક્રેન્દ્ર તથા અસુરોના ઇન્દ્ર ચમરેન્દ્ર કોણિકને સહાય કરતા હતા ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્ન કરે છે. "ભગવંત! શક્રેન્દ્ર અને ચમરેન્દ્ર માનવીની મદદમાટે ધરતી પર કેમ આવ્યા? અને તેમણે અન્યાયના યુદ્ધમા ભાગ કેમ લીધો?" સર્વજ્ઞ ભગવાન મહાવીરે કહ્યુ "ગૌતમ! મૈત્રી તેમને ખેંચી લાવી શક્રેન્દ્ર પૂર્વ ભવમા કાર્તિક શેઠ હતા અને ચમરેન્દ્ર પૂર્ણ તાપસ હતા ત્યારે કોણિકને તે બન્નેની સાથે ગાઢ મૈત્રી હતી દેહ બદલાવા છતા પણ મૈત્રી ન બદલાઈ એ મૈત્રીનો તાર હતો કે જેને લીધે બન્ને ઇન્દ્રોને ઇચ્છા ન હોવા છતા, યુદ્ધમા અન્યાયના પક્ષને મદદ કરવી પડી ''

જીવનની અર્ધી મધુરતા મૈત્રીમા છે પારકાને પોતાના કરવાની કળાનુ બીજુ નામ મિત્રતા છે જે આ કળામા જેટલો વધુ નિપુણ હોય છે તેટલો તે મિત્ર બનાવવામા વધુ નિપુણ હોય છે જીવનનો વિજય જ આ છે કે બીજાને તમારા બનાવી લો એટલે જ કહેવાય છે કે ભાઈ કરતા ભાઈબંધ વધે તે ખોળે લીધેલા ભાઈ જેવો છે ઘણી જગાએ એવો રિવાજ છે કે જેને પુત્ર ન હોય તે બીજા કોઈનો પુત્રને ખોળે (દત્તક) લે છે તેને પોતાની સંપત્તિનો વારસ બનાવે છે આ એક નામનો મોહ છે

નામ અમર રાખવા માટે વ્યક્તિ આ બધા પ્રયત્નો કરે છે પણ કોનુ

નામ અમર રહ્યું છે ! આ બધો ખોટો મોહ છે કોઈને દત્તક લેવામાં સુખ કેટલું છે એ તો તમે જેણે દત્તક દીકરો લીધો હોય તેને પૂછો. તેના અંતરમાં તો ત્રાસ અનુભવતી હોય છે અને કેટલીક વખત તે બહાર પણ આવે છે તેમના સંબંધો કેટલીક વખત કડવા પણ બને છે પરંતુ દત્તક ભાઈ જેવા મિત્રના સંબંધમાં આમ બનતું નથી કે સંબંધમાં કડવાશ પણ આવતી નથી. શરત એટલી કે તેમાં બનાવટ સજાવટ કે દેખાવ ન હોવો જોઈએ સામાન્ય રીતે જીવનમાં સેંકડો સાથીઓ આવે છે ને જાય છે જો તમારી પાસે પૈસા હોય તો તમારે મિત્રોને શોધવા જવું નથી પડતું પણ એવાઓની મિત્રતા કેટલી ટકવાની ! સંપત્તિ હોય તે વખતે તમારી આજુબાજુ એટલા ફરનાર હશે કે ઝાડનાં પાંદડાં બનીને છાયો કરશે એવા ઘણા ભેગા રહેશે પરંતુ બીજ બનીને તમારા જીવનમાં પ્રવેશ કરનાર તો આંગળીના વેઢે ગણાય એટલા પણ ભાગ્યે જ મળશે.

કેટલાક મિત્રો સરોવરનાં પક્ષી જેવા હોય છે જ્યાં સુધી તમારા જીવનમાં સંપત્તિનું સરોવર છલકાતું હશે ત્યાં સુધી તેઓ તમને છોડશે નહિ પરંતુ જ્યારે સંપત્તિનું સરોવર સુકાવા માંડશે કે તેમાંનું એક પણ પક્ષી દેખાશે નહિ. એવા સરોવરનાં પંખીઓની મિત્રતા ન બાંધો. જો મિત્રતા બાંધવી હોય તો માછલી જેવા મિત્રો બનાવો જેમનું જીવવું અને મરવું બન્ને સરોવરમાં જ છે જ્યાં સુધી પાણી છે ત્યાં સુધી તેનું જીવન છે પાણી સુકાઈ જતાં તે પોતાના પ્રાણ તજી દેશે પણ ત્યાંથી ખસશે નહિ. કદાચ તેની સામે દૂધ ધરવામાં આવશે તો પણ તેને ઠોકરે મારશે. માછલીને કહેવામાં આવે કે—અરે માછલી ! પાણીમાં તું આટલી લીન કેમ છે ! ચાલ તને દૂધના તળાવમાં લઈ જાઉં તો તે શું કહેશે ! તે કહેશે કે ભલે કિંમતની દૃષ્ટિએ દૂધ પાણી કરતાં વધારે કિંમતી હોય પણ મારા માટે તો પાણી એ જ જીવન છે

સરોવરનાં પંખી સરોવર સુકાતાં ઊડી જશે પણ ગરીબ માછલી ક્યાંય પણ નહિ જાય. એવા માછલી જેવા મિત્રોની પાછળ તમે લાખો રૂપિયા ખર્ચો તો પણ તેમની મૈત્રીની ગણત્રીએ તે ઓછા પડશે. તેઓ તમારા પતનનાં નહિ પણ ઉત્થાનનાં સ્વપ્નો જોશે તેમની આંખો તમારો વિકાસ જોવા ચાહશે વિનાશ નહિ. વિનાશના માર્ગે તમારો પગ મંડાતો જોશે તો તે તુરત તમને રોકશે. એવા સાથીઓ હંમેશાં મીઠી મીઠી વાતો નહિ કરે ક્યારેક ક્યારેક કડવાં વેણ પણ સંભળાવશે. જો તમે એમ માનતા હો કે

જે હમેશા મીઠી મીઠી વાતો નથી કરતો તે તમારો સાચો સાથી નથી, તો તમે ભૂલ કરો છો હમેશા પ્રિય એવી જ વાત કરનાર મિત્રના વેશમાં છુપાયેલ આપનો સૌથી મોટો શત્રુ છે.

એક વિચારક કહે છે કે ખુલ્લા તલવારની માફક સાફ દેખાતા દુશ્મનથી એટલા ડરવાની જરૂર નથી, જેટલા મિત્રના વેશમાં છુપાયેલા દુશ્મનથી સાવધાન રહેવાની જરૂર છે એવો મિત્ર તોફાન વખતે નાવ છોડીને ભાગી જશે તિરૂવલ્લુર, દક્ષિણના એક મોટા કવિ થઈ ગયા. તેમણે એકવાર કહ્યું હતુ કે–જે વ્યક્તિ દુ ખના સમયમા દગો દે છે, જેને આપણા માન્યા હોય તે જ જ્યારે સુશીબત વખતે ધક્કો મારી ભાગી જાય છે, ત્યારે હૃદયને કેટલુ દુ ખ થાય છે! વિછીનો ડખ, માનવી ચાર દિવસમા ભૂલી જાય છે, પણ જેને પોતાના માન્યા હોય, તેમનો ડખ તો મૃત્યુની છેલ્લી ઘડી સુધી પણ ભુલાતો નથી જેને ફૂલનો હાર સમજી ગળામા ધારણ કરવા ગયા અને તે જ જ્યારે નાગ બની ડખ દેવા આવે ત્યારે કેટલી પીડા થાય? હુ માનુ છુ કે હજારો વિછીના ડખનીં વેદના કરતા પણ એ પીડા વધારે દાહક હશે

મિત્રની પસદગીમા આપ ખૂબ સાવધાની રાખો અધિક મિત્રો બનાવવા કરતા એક મિત્ર એવો બનાવો કે જે જીવનની અધારી રાતમાં તમને સાથ આપે, જીવનના અધકાર સમયે જે તમને પ્રેમભાવે પ્રકાશ આપે તેવો એક જ મિત્ર બસ છે

બે ચીનાઓ ચર્ચા કરતા હતા કે ચદ્ર અને સૂર્ય એમાથી સૃષ્ટિને માટે વધારે ઉપયોગી કોણ? જો કે બન્ને પ્રકાશમય છે, છતા એક શાત છે અને બીજાની પાસે ક્રાતિની પ્રભા છે પહેલાએ કહ્યુ કે, "મારી દૃષ્ટિએ સૂર્ય વધારે ઉપયોગી છે કેમકે તે પ્રકાશનો દેવતા છે દરરોજ તેના પ્રથમ કિરણો માનવીને માટે જાગૃતિનો સદેશ લાવે છે ચદ્રનો પ્રકાશ તેજરહિત છે. સૂર્યની દિવ્ય-પ્રભા, તેના કિરણો આપણા ખેતરોમા ધાન્ય પકાવે છે"

બીજાએ કહ્યુ "ભાઈ! એ સાચુ છે કે ચદ્ર કરતા સૂર્યમા વધારે તેજ છે પણ જેઠ માસના ધુમ તડકામા જ્યારે ધરતી અને આકાશ તપી જાય છે, માનવીના તન અને ક્યારેક મન પણ તપી જાય છે, ત્યારે આપણને ચદ્રની શાત અને શીતળ ચાદની જ મધુર લાગે છે અને બધા કરતા વધારે અગત્યની વાત તો એ છે કે સૂર્ય તો માત્ર દિવસે જ પ્રકાશે છે, અને રાતના

આપણને ઘોર અંધકારમાં છોડી જતો રહે છે. જ્યારે ચંદ્ર તો આપણો સાચો સાથી છે કે જે આપણને ઘોર અંધારી રાતોમાં પ્રકાશ આપે છે. અંધારામાં અજવાળું કરે તે જ સાચો મિત્ર છે. સુયોગ્ય સાથીની મિત્રતા સંબંધી સંસ્કૃતમાં એક કવિ સુંદર યુક્તિ રજૂ કરે છે —

आरंभ गुर्वी क्षयिणी क्रमेण लघ्वी पुरा वृद्धिमती च पश्चात्
दिनस्य पूर्वार्धे परार्धे भिन्ना छायेव मैत्री खलसज्जनानाम् ।

દુષ્ટ જનોની દોસ્તી પૂર્વ દિશાના સૂર્યની છાયા જેવી હોય છે. શરૂઆતમાં તે ખૂબ લાંબી હોય છે અને ધીમે ધીમે ઘટતી જાય છે. પરંતુ સજ્જનોની દોસ્તી એથી ઊલટી હોય છે. તે બપોરના તડકાની માફક શરૂઆતમાં ઓછી જણાય છે પણ ધીમે ધીમે વધતી જાય છે. બીજા શ્લોકમાં તે કહે છે —

इक्षोरग्रात् क्रमशः पर्वणि यथा रसविशेष
तद्वत् सज्जन मैत्री विपरीतानां तु विपरीता ।

શેરડીના ઉપરના ભાગમાં મીઠાશ ઓછી હોય છે પણ જેમ જેમ નીચે મૂળ તરફ આવીએ તેમ તેમ મીઠાશ વધતી જાય છે એવી જ વાત સજ્જન મિત્રની છે. તે શરૂઆતમાં કાંઈક ફીકી દેખાય છે પણ જેમ ઊંડા ઊતરતા જઈએ તેમ તેમાં પ્રીતિનું માધુર્ય એવું જણાય છે કે જે પછી ઊખડવાનું મન થતું નથી અને એવા મિત્રો વિપત્તિના ભયાનક અંધારામાં પણ છોડી જવાનો પ્રયત્ન કરતા નથી. તેઓ દરેક મુશ્કેલ વખતે આપણી સાથે રહે છે.

સહયોગની ભાવનાનો ઊંચામાં ઊંચો વિકાસ મિત્રતામાં દેખાય છે. શરીરના રક્ષણને માટે બન્ને હાથ હંમેશાં તૈયાર રહે છે. કોઈ પણ જગ્યાએ પીડા થતી હોય તો તરત જ હાથ ત્યાં પહોંચી જાય છે. જો નજરની સામે કાંઈ ભય દેખાશે તો આંખોની રક્ષા માટે બન્ને હાથ આગળ આવી જશે. રામે સુગ્રીવ સાથે મિત્રતા બાંધી. સર્વ પ્રથમ તેમણે વાલીનો વધ કર્યો અને મિત્રનું દુઃખ દૂર કર્યું. તે માટે તેમને કપટીનું નિશાન બનવું પડ્યું. પરંતુ મિત્રને માટે તે બધું સહન કરવા તૈયાર હતા. બીજી બાજુ સુગ્રીવે મિત્રની રક્ષા માટે પોતાની વાનરસેનાને યુદ્ધના મેદાનમાં ઊતારી. મિત્રને માટે સર્વ દુઃખો હસતાં હસતાં સહન કરવાની કળા જાણવી જોઈએ. ખરી મિત્રતા તો પાણી અને કાતવની છે. મિત્ર પર કષ્ટ આવ્યું, પાણી સુકાઈ ગયું તો કાચ

પણ પોતાનુ અસ્તિત્વ મિટાવી દે છે ત્યારે તો તેનુ મોં ફાટી જાય છે. પરંતુ જાન આપીને મિત્રતાને નિભાવનાર મિત્રો બહુ ઓછા મળશે

વિશાળ સમુદાયરૂપી માનવ ખજાનામાથી મિત્રની પસદગી કરવી તેથી વધુ કોઈ કિમતી સગ્રહ બીજો નથી આજનો માનવી પૈસાના સગ્રહની કલા જાણે છે પુસ્તકોનો સગ્રહ પણ તે કરી શકે છે પણ માનવનો સગ્રહ તે કરી શકતો નથી અમેરિકાના એક પત્રકારે, શ્રી હેનરી ફોર્ડને, તેમના અતિમ દિવસોમા એક પ્રશ્ન પૂછતા શ્રી હેનરી ફોર્ડ અમેરિકાની એક મોટી મોટર કપની ફોર્ડ મોટર કપનીના માલિક હતા દુનિયાના પુજીપતિઓમાં તેમની ગણત્રી થતી હતી પત્રકારે તેમને કહ્યુ–"આપને જીવનમા સર્વ સુખ મળ્યા છે આપની પાસે વિપુલ સપત્તિ પણ છે જડ સપત્તિની સાથે, સજીવ સપત્તિ–ખ્યાતિ પણ પુષ્કળ મળી છે દીર્ઘ જીવનયાત્રામા આપે મોટા ગૌરવપ્રદ કાર્યો કર્યા છે આ બધી સફળતાઓની વચ્ચે એવી કોઈ ખામી છે કે જે આપના મનમા ખટકતી હોય?" શ્રી હેનરી ફોર્ડે કહ્યુ, "મને સપત્તિ અને સુયશ બધુ તો પુષ્કળ મળ્યુ છે, પરતુ એક બહુ જ મોટી ચીજ હુ મેળવી શક્યો નથી અને તે દુનિયાની સૌથી વધુ કિમતી ચીજ છે–"મિત્ર" જેનુ મૂલ્ય હીરાથી પણ થઈ શકતુ નથી ધન અને ધનના નશાએ મને લોકોના દિલ સાથે મળવા નથી દીધો જ્યારે મે મળવા કોશિશ કરી ત્યારે ધનનો અહકાર દિવાલ બની અમારી વચમા ખાડો થઈ ગયો"

"તે સમયે તો નહિ, પરતુ આજ મારુ હૃદય આ ખામીનો અનુભવ કરી રહ્યુ છે કે જીવનમા મિત્રનો અભાવ કેટલો મોટો અભાવ છે! આજે મારી આખી સપત્તિના ભોગે પણ મિત્ર મેળવવા મારો આત્મા તલસે છે વાસ્તવમા જીવનનો સાચો સાથી મિત્ર છે જો કદાચ જીવનનો આ ઇતિહાસ ફરીથી રચવાનો પ્રકૃતિ તરફથી મને અવસર મળે, તો હુ આ શોધ કરીશ"

આવી જ કહાણી અમેરિકાના વિશ્વવિખ્યાત ધનકુબેર કાર્નેગીની છે. તે કહે છે–"મારી બધી જ સપત્તિ લઈ લો અને તેના બદલામા મને ફક્ત એક મિત્ર–સાચો મિત્ર આપો"

આ છે મિત્રતાનુ મૂલ્ય પણ યાદ રાખજો કે ધન આપીને તમે મિત્ર મેળવી શકશો નહિ મિત્ર તો તમે તમારી જાત અર્પણ કરીને જ મેળવી શકશો.

માટુગા, તા ૨૬–૭–૫૯.

આપણને ઘોર અંધકારમાં છોડી જતો રહે છે. જ્યારે ચંદ્ર તો આપણો સાચો સાથી છે કે જે આપણને ઘોર અંધારી રાતોમાં પ્રકાશ આપે છે. અંધારામાં અજવાળું કરે તે જ સાચો મિત્ર છે. સુયોગ્ય સાથીની મિત્રતા સંબંધી સંસ્કૃતમાં એક કવિ સુંદર યુક્તિ રજૂ કરે છે—

आरंभ गुर्वी क्षयिणी क्रमेण लघ्वी पुरा वृद्धिमती च पश्चात्
दिनस्य पूर्वार्ध परार्ध भिन्ना छायेव मैत्री खलसज्जनानाम् ।

દુષ્ટ જનોની દોસ્તી પૂર્વ દિવસના સૂર્યની છાયા જેવી હોય છે. શરૂઆતમાં તે ખૂબ લાંબી હોય છે અને ધીમે ધીમે ઘટતી જાય છે. પરંતુ સજ્જનોની દોસ્તી એથી ઊલટી હોય છે. તે બપોરના તડકાની માફક શરૂઆતમાં ઓછી જણાય છે પણ ધીમે ધીમે વધતી જાય છે. બીજા શ્લોકમાં તે કહે છે —

इक्षोरग्रात् क्रमशः पर्वणि यथा रसविशेषः
तद्वत् सज्जन मैत्री विपरीतानां तु विपरीता ।

શેરડીના ઉપરના ભાગમાં મિઠાશ ઓછી હોય છે પણ જેમ જેમ નીચે મૂળ તરફ આવીએ તેમ તેમ મિઠાશ વધતી જાય છે. એવી જ વાત સજ્જન મિત્રની છે. જે શરૂઆતમાં કાંઈક ફીકી દેખાય છે પણ જેમ ઊંડા ઊતરતા જઈએ તેમ તેમાં પ્રીતિનું માધુર્ય એવું જણાય છે કે ? પછી છોડવાનું મન થતું નથી. અને એવા મિત્રો વિપત્તિના ભયાનક અંધકારમાં પણ છોડી જવાનો પ્રયત્ન કરતા નથી. તેઓ દરેક મુશ્કેલીના વખતે આપણી સામે રહે છે.

સહયોગની ભાવનાનો ઊંચામાં ઊંચો વિકાસ મિત્રતામાં દેખાય છે. શરીરના રક્ષણને માટે જ ને હાથ હંમેશાં તૈયાર રહે છે. કોઈ પણ જગ્યાએ પીડા થતી હોય તો તરત જ હાથ ત્યાં પહોંચી જાય છે. જો નજરની સામે કાંઈ ભય દેખાશે તો આંખોની રક્ષા માટે બન્ને હાથ આગળ આવી જશે. રામે સુગ્રીવ સાથે મિત્રતા બાંધી. સર્વ પ્રથમ તેમણે વાલીનો વધ કર્યો અને મિત્રનું દુઃખ દૂર કર્યું. તે માટે તેમને કપટીનું કલંક મળ્યું. પરંતુ મિત્રને માટે તે બધું સહન કરવા તૈયાર હતા. બીજી બાજુ સુગ્રીવે મિત્રની રક્ષા માટે પોતાની વાનરસેનાને યુદ્ધના મેદાનમાં ઉતારી. મિત્રને માટે સર્વ દુઃખો હસતાં હસતાં સહન કરવાની કળા જાણવી જોઈએ. ખરી મિત્રતા તો પાણી અને કાદવની છે. મિત્ર પર કષ્ટ આવ્યું, પાણી સુકાઈ ગયું તો કાદવ

પણ પોતાનુ અસ્તિત્વ મિટાવી દે છે ત્યારે તો તેનુ મો ફાટી જાય છે. પરંતુ જાન આપીને મિત્રતાને નિભાવનાર મિત્રો બહુ ઓછા મળશે

વિશાળ સમુદાયરૂપી માનવ ખજાનામાંથી મિત્રની પસંદગી કરવી તેથી વધુ કોઈ કિંમતી સંગ્રહ બીજો નથી આજનો માનવી પૈસાના સંગ્રહની કલા જાણે છે પુસ્તકોનો સંગ્રહ પણ તે કરી શકે છે પણ માનવનો સંગ્રહ તે કરી શકતો નથી અમેરિકાના એક પત્રકારે, શ્રી હેનરી ફોર્ડને, તેમના અંતિમ દિવસોમા એક પ્રશ્ન પૂછતા શ્રી હેનરી ફોર્ડ અમેરિકાની એક મોટી મોટર કંપની ફોર્ડ મોટર કંપનીના માલિક હતા દુનિયાના પુંજીપતિઓમાં તેમની ગણત્રી થતી હતી પત્રકારે તેમને કહ્યુ–"આપને જીવનમા સર્વ સુખ મળ્યા છે આપની પાસે વિપુલ સંપત્તિ પણ છે જડ સંપત્તિની સાથે, સજીવ સંપત્તિ–ખ્યાતિ પણ પુષ્કળ મળી છે દીર્ઘ જીવનયાત્રામા આપે મોટા ગૌરવપ્રદ કાર્યો કર્યા છે આ બધી સફળતાઓની વચ્ચે એવી કોઈ ખામી છે કે જે આપના મનમા ખટકતી હોય ?" શ્રી હેનરી ફોર્ડે કહ્યુ, "મને સંપત્તિ અને સુયશ બધુ તો પુષ્કળ મળ્યુ છે, પરંતુ એક બહુ જ મોટી ચીજ હુ મેળવી શક્યો નથી અને તે દુનિયાની, સૌથી વધુ કિંમતી ચીજ છે–"મિત્ર" જેનુ મૂલ્ય હીરાથી પણ થઈ શકતુ નથી ધન અને ધનના નશાએ મને લોકોના દિલ સાથે મળવા નથી દીધો જ્યારે મે મળવા કોશિશ કરી ત્યારે ધનનો અહંકાર દિવાલ બની અમારી વચમા ખાડો થઈ ગયો"

"તે સમયે તો નહિ, પરંતુ આજ મારુ હૃદય આ ખામીનો અનુભવ કરી રહ્યુ છે કે જીવનમા મિત્રનો અભાવ કેટલો મોટો અભાવ છે ! આજે મારી આખી સંપત્તિના ભોગે પણ મિત્ર મેળવવા મારો આત્મા તલસે છે. વાસ્તવમા જીવનનો સાચો સાથી મિત્ર છે જો કદાચ જીવનનો આ ઇતિહાસ ફરીથી રચવાનો પ્રકૃતિ તરફથી મને અવસર મળે, તો હુ આ શોધ કરીશ."

આવી જ કહાણી અમેરિકાના વિશ્વવિખ્યાત ધનકુબેર કાર્નેગીની છે તે કહે છે–"મારી બધી જ સંપત્તિ લઈ લો અને તેના બદલામા મને ફક્ત એક મિત્ર–સાચો મિત્ર આપો"

આ છે મિત્રતાનુ મૂલ્ય પણ યાદ રાખજો કે ધન આપીને તમે મિત્ર મેળવી શકશો નહિ મિત્ર તો તમે તમારી જાત અર્પણ કરીને જ મેળવી શકશો.

માટુંગા, તા ૨૬–૭–૫૯.

કરુણા ઉપદેશ નહિ પણ આચરણ માગે છે. કરુણાની વર્ષાનાં એ બિંદુઓ શુષ્ક જીવનમાં લીલીવાડીની સૌરભ લાવે છે. માનવતાનો સ્પર્શ મુખ્ય દયાળુતાનો છે. દયાળુતા એ જીવનના આનંદનું ઝરણું છે. જ્યારે નિર્દય હૃદય એ સૂકી રેતી છે. જ્યાં સ્નેહ, સહાનુભૂતિ, સરળતા અને તરલતાનો અભાવ છે. જીવનનું માધુર્ય સહૃદયતામાં રહેલું છે. જે દિવસે માનવીના હૃદયમાંથી દયા અને સ્નેહની સરિતા સુકાઈ જશે તે દિવસે સંસાર નરકસમો બની જશે. જે દિવસે માતાના હૃદયમાંથી દયા પણ ખલાસ થઈ જશે તે દિવસે તેનાં નાનાં બાળકોની શી હાલત થશે! માતાએ આપણી રક્ષા શાથી કરી છે કે કરુણાથી? જો તેના હૃદયમાં દયા ન હોત તો તે આપણો એવી રીતે નાશ કરી નાખત કે જેવી રીતે નાગણ પોતાના ઇંડાંનો અને કૂતરી પોતાનાં ગલૂડિયાંનો કરે છે.

ક્રૂરતા જીવનનું કલંક છે. કરુણા જીવનનું માધુર્ય છે. પહેલામાં વિદ્વેષની આગ છે. બીજામાં શાંતિનો સ્વર છે. એકમાં જીવનનો અંધકાર છે તો બીજામાં આત્માનો પ્રકાશ છે. એટલા માટે વીતરાગ દેવે અનુકંપાને આત્મિક ગુણોમાં ગણી છે. સમ્યક્ત્વનાં પાંચ ચિહ્નોમાં અનુકંપા પણ એક છે. કેટલાક લોકો અનુકંપાના પણ સાવદ્ય અને નિરવદ્ય એવા ભેદ કરે છે પણ આ માત્ર દર્શનની ભ્રાંતિ છે. વાસ્તવિક રીતે અનુકંપાના ભેદ સંભવી જ શકતા નથી. કારણ કે અનુકંપામાં દીન, દુર્બળ પ્રત્યે દયાનું ઝરણું વહી રહ્યું છે. પીડિતની પીડા દૂર કરવાની પ્રશસ્ત કામના રહેલી છે. અને દયા તથા અહિંસા એ આત્માના ગુણ છે. શું આત્માના નિજગુણ પણ ક્યારેય સાવદ્ય હોઈ શકે છે? આ અનુકંપા એ જ ચારિત્રની જનની છે. અનંત અનંત પ્રાણીઓ પ્રત્યે મનમાં જ્યારે કરુણા જાગૃત થાય છે ત્યારે તો આત્મા અવિરતિપણામાંથી વિરતિપણા તરફ પગલાં માંડે છે.

જ્યારે માનવોના હૃદયમાંથી કરુણાનો પ્રવાહ સુકાઈ જાય છે ત્યારે તે જ્યોત વિનાના દીપક જેવો છે. જે દીવામાંથી જ્યોત બુઝાઈ જાય છે તે દીવો દીવો ન રહેતાં માટીનું કોડિયું બની જાય છે. તેવી જ રીતે દયાહીન માનવ માનવ મટીને પશુ સરખો છે. પતિતોને જોઈને જેનું હૃદય કંપાયમાન થતું નથી.

પૂ. આનંદઋષિના આશ્રમ સામેની એક વાત છે. એક દરિદ્ર મુસાફરને પાસે [illegible] હતું એ [illegible] એક અપાનુ [illegible] છે. નિર્મળ પશુઓને [illegible] આવે છે. તેમના [illegible] નાગરિકોને [illegible]

છે, અને મનમા અનાર્ય કર્મને માટે ક્ષુબ્ધતા છવાઈ જાય છે. ભારતની સરકાર પણ તેનો વિરોધ કરતી નથી આમ તો અહિંસાની ખૂબ મોટી ઘોષણાઓ કરવામા આવે છે પ્લેટફોર્મ ઉપરથી અહિંસાના સૂત્રો પોકારવામા આવે છે અને સારાયે વિશ્વને અહિંસાનો સદેશો આપવામા આવે છે, પણ અહિંસાનો સદેશો આપનાર ભારતમા હિંસામય ક્રૂર–કૃત્યો છડેચોક થઈ રહ્યા છે સરકાર તો તેને પ્રોત્સાહન આપે છે મત્સ્યોદ્યોગની ખીલવણી એ તેનુ પ્રતિક છે

સાભળવા પ્રમાણે, દિલ્હી, મુબઈ, કલકત્તા વગેરે મોટા શહેરોમા ભારત સરકાર કરોડો રૂપિયાના ખર્ચે વિશાળ કતલખાના બાધવાની છે. તેનો હેતુ એ છે કે વધારેમા વધારે પશુઓ એકી સાથે સરળતાથી કાપી શકાય આ છે આપણી અહિંસક સરકારની અહિંસાને માર્ગે પ્રગતિ! ભગવાન મહાવીર, ગૌતમ બુદ્ધ અને મહાત્મા ગાધીના દેશમા શુ આવુ જ બધુ થવાનુ છે! એટલુ તો અવશ્ય કહેવું પડશે કે અહિંસાના પોકારો પહેલા કરતા કઇંક વધારે જોરથી થવા માડયા છે અહિંસાનુ શુદ્ધ સ્વરૂપ એટલુ જ ઘટતુ જતું રહ્યુ છે અને હિંસાનો દાવાનળ પ્રતિક્ષણે તેજ થતો રહે છે

—હા, તો તે સૂવ્વર, હરિજનની રસીના બધનથી છૂટવા માટે વ્યાકુળતાથી ભાગી રહ્યુ હતુ હરિજન પણ હેરાન થઈ ગયો હતો છેવટે મુશ્કેલીથી પકડમા આવ્યુ હરિજને તેને પકડી અને બાધી દીધુ તે વખતે ત્યાથી બે મુસલમાનો પસાર થઈ રહ્યા હતા. તેમણે આ દૃશ્ય જોયુ તેઓ સૂવ્વરને ઉદ્દેશીને બોલ્યા—"આ બહુ બદમાશ છે તેને કેટલો હેરાન કર્યો?" તમે જ વિચાર કરો કે બદમાશ કોણ છે? બિચારુ બધનથી જકડાયેલુ સૂવ્વર બદમાશ કે તેને પકડનાર ક્રૂર–હૃદયી હરિજન?

પણ હૃદયહીન વ્યક્તિના હૃદયમા કરુણા જ્યારે વિદાય થઈ જાય છે ત્યારે તેને પીડિત ક્રૂર જણાય છે અને પીડનાર શાત!

જો બીજાને પીડાતા જોઈને આપણુ હૃદય દુ ખથી ભરાય નહિ, પણ, બીજાના દુ ખથી આપણને આનદ આવે, હૃદયમા ગલગલિયા થાય તો સમજી લેવુ કે શેતાનિયત ગઈ નથી

ગધેડો કોઈને લાત મારીને માફી માગતો નથી તેવી જ રીતે જો આપણે પણ કોઈને દુ ખ દઈને તેની ક્ષમા ન યાચીએ, અથવા દુ ખી

૧૫ હૃદયનું માધુર્ય—કરુણા

જેને કારણે બીજાના સુખની ખાતર આપણા સુખનો ભોગ આપવાની આપણને પ્રેરણા મળે છે તે કરુણા કહેવાય છે. બીજાના સુખે સુખી થવું એ મૈત્રી છે અને બીજાના દુઃખે દુઃખી થવું તે કરુણા છે.

એક પ્રશ્ન પૂછી લઉં. તમે બીજાના દુઃખે દુઃખી થાઓ છો કે બીજાના સુખે દુઃખી થાઓ છો? બીજાના દુઃખને લીધે જો આપને પીડાનો અનુભવ થતો હોય તો સમજજો કે તમારા હૃદયમાં માનવતાનો દીવડો ઝગમગી રહ્યો છે. પરંતુ આજે વિપરીત ગંગા વહી રહી છે. આજનો માનવી બીજાના સુખથી દુઃખી થઈ રહ્યો છે. બીજાના સુખ આનંદ અને ઉન્નતિ જોઈને હૃદયમાં આનંદ ન થતો હોય તો સમજી લેજો કે હૃદયમાં શેતાનિયતનો વાસ છે. આજે બધી બાજુએ આ જ વૃત્તિ કામ કરી રહી છે. ગામનો કોઈ જો લક્ષાધિપતિ બન્યો તો તેના મરણ ઝંખવામાં આવે છે. પણ જો ગામનો કોઈ સ્વધર્મી સારી સ્થિતિએ પહોંચે તો ક્યારે એનું દેવાળું નીકળે તેને માટે પ્રાર્થના કરાય છે. મતલબ કે કોઈને સારી સ્થિતિમાં જોવા માટે આપણી આંખો તૈયાર નથી. આ જ વાત સમાજની છે. કોઈ નવા બુદ્ધિમાન મુનિ આવે અને નવી જ વાણીમાં નવી જ વાત કરે તો સમાજ નૂતન ભરતીનો સ્વર વધુ પસંદ કરે છે. એટલે જૂની સ્થાપિત ગાદીઓ ધરતીકંપથી ધરા ધ્રૂજે તેમ ધ્રૂજી ઊઠે છે. તેવા મુનિને, દરેક પ્રકારે લાંછિત અને અપમાનિત કરવાની ચેષ્ટાઓ થાય છે. નવીન લેખિનીના નવા અક્ષરો ઉપર આખાં મોઢાં કડકી ઊઠે છે અને પછી તે શ્રદ્ધા અને આચારની દુહાઈ દઈને સમાજમાં તેની રોશની પ્રત્યે વિરોધનો વંટોળ જગાવવા પ્રયત્ન કરે છે. પરંતુ, આ બધું શું છે? જરા ઊંડા ઊતરીને જુઓ કે શ્રદ્ધા અને આચારની રક્ષા ક્યાં અને કેટલી થઈ રહી છે! મેલાં કપડાં અને મહાની મૂછો

પાડવાથી શ્રદ્ધાની રક્ષા કદી પણ થઈ નથી પણ આ બધું અસ્વસ્થ માનવતાનું પ્રતિક છે

જ્યારે બીજાને કષ્ટ પડતું જોઈને આપણને પોતાને પીડાનો અનુભવ થવા માંડે, ત્યારે જ સમજવું કે આપણામાં માનવતા આવી છે કેમકે બીજાનું દુઃખ આપણું ત્યારે જ બને છે કે જ્યારે આપણામાં હૃદયની વિશાળતા હોય, વિચારોની પવિત્રતા હોય પવિત્ર હૃદયવાળી વ્યક્તિની વિચારધારા કેટલી ઉદાત્ત હોય છે તે માટે એક પંક્તિમા કવિ કહે છે કે —

દયામય એસી મતિ હો જાય.

અપના દુઃખડો સહલું કિન્તુ, પર દુઃખ દેખા ન જાય

આ સંતહૃદયનો સ્વર છે તે બોલે છે કે-પ્રભો ! એવું હૃદય હો કે મારા પોતાના દુઃખ તો હસતા હસતા સહન કરી લઉં, પરંતુ, બીજાનું દુઃખ જોઈને મારું હૃદય દ્રવે હૃદયની આવી વિશાળતા એ જ જીવનનો આદર્શ છે હવામા ઊડીને મનુષ્ય પોતાને ખૂબ ઊંચો માનવા લાગ્યો છે એરોપ્લેન એ તેની સફળતાનું સીમાચિહ્ન સમજે છે પરંતુ હવામા ઊડવું એમા કાંઈ મોટો ચમત્કાર નથી, કારણ કે ગંદી માખી પણ હવામા ઉડી શકે છે પુલ વિના કે નાવ વિના નદી પાર કરવી એ પણ કોઈ મોટી ચમત્કારની વાત નથી કુતરાઓ કોઈ પણ જાતના સાધન વગર તે પાર કરી શકે છે જો માનવજીવનનો કોઈ ચમત્કાર હોય, તો તે એ જ છે કે માનવ બીજાના દુઃખ જોઈને તેને નિવારવાનો પ્રયત્ન કરે દુઃખીને જોઈને આપણુ હૃદય ખરેખર કરુણાથી ઊભરાઈ જાય અને તે કરુણા શબ્દોમા ઊતરી દુઃખી પ્રત્યે સહાનુભૂતિ પ્રદર્શિત કરે અને વર્તનમા ઊતરી, આપણા હાથ તેની સેવા કરે તે સિવાય આપણે માત્ર સહાનુભૂતિના શુષ્ક ગીત ગાઈએ છીએ જેમા આપણા હૃદયનો રસ નહિ હોય તેમા બીજા કેવી રીતે ભીંજાઈ શકશે ?

સેવા અને સહાનુભૂતિના ટનબંધી ઉપદેશ કરતા એક તોલા જેટલી સહાયતા કરવી એ શ્રેષ્ઠ છે પણ આજનો માનવી સેવાની વાતો કરે છે, સેવા નહિ મોટી વ્યાસપીઠ (Platform) ઉપરથી હજારો માનવીઓની વચમા, કલાકો સુધી સેવા અને સહાનુભૂતિના ઉપદેશો અપાય છે, પણ જો એ મિનિટની પણ સેવા કરવાનો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થાય, તો તે વક્તામહોદય ચાલતી પકડે છે આનો અર્થ તો એ થયો કે તેનો ઉપદેશ માત્ર ઉપદેશ દેવા પૂરતો જ હતો તે ફક્ત **परोपदेशे पांडित्यम्** હતું તેમા સ્વાર્પણનો કોઈ ભાવ નહોતો

કરુણા ઉપદેશ નહિ પણ આચરણ માગે છે. કરુણાની વર્ષાનાં બે બિંદુઓ શુષ્ક જીવનમાં લીલીવાડીની સૌરભ લાવે છે. ભાવકનો શ્રેષ્ઠ ગુણ દયાળુતાનો છે. દયાળુતા એ જીવનના આનંદનું ઝરણું છે, જ્યારે નિર્દય હૃદય એ સૂકી રેતી છે. જ્યાં સ્નેહ, સહાનુભૂતિ, સરળતા અને તરલતાનો અભાવ છે. જીવનનું માધુર્ય સહૃદયતામાં રહેલું છે. જે દિવસે પ્રાણીના હૃદયમાંથી દયા અને સ્નેહની સરિતા સુકાઈ જશે તે દિવસે સંસાર નર્કસમો બની જશે. જે દિવસે માતાના હૃદયમાંથી દયા પણ પલાયન થઈ જશે તે દિવસે તેના નાનાં બાળકોની શી હાલત થશે! માતાએ આપણી રક્ષા શાથી કરી છે? કરુણાથી! જો તેના હૃદયમાં દયા ન હોત તો તે આપણો એવી રીતે નાશ કરી નાખત કે જેવી રીતે નાગણ પોતાના ઇંડાનો અને કૂતરી પોતાનાં ગલુડિયાંનો કરે છે.

ક્રૂરતા જીવનનું કલંક છે, કરુણા જીવનનું માધુર્ય છે. પહેલામાં વિદ્વેષની આગ છે, બીજામાં શાંતિનો સ્વર છે. એકમાં જીવનનો અંધકાર છે તો બીજામાં આત્માનો પ્રકાશ છે. એટલા માટે વીતરાગ દેવે અનુકંપાને આત્મિક ગુણમાં ગણી છે. સમ્યક્ત્વનાં પાંચ ચિહ્નોમાં અનુકંપા પણ એક છે. કેટલાક લોકો અનુકંપાના પણ સાવદ્ય અને નિરવદ્ય એવા ભેદ કરે છે, પણ આ માત્ર દર્શનની ભ્રાંતિ છે. વાસ્તવિક રીતે અનુકંપાના ભેદ સંભવી જ શકતા નથી. કારણ કે અનુકંપામાં દીન, દુર્બળ પ્રત્યે દયાનું ઝરણું વહી રહ્યું છે. પીડિતની પીડા દૂર કરવાની પ્રશસ્ત કામના રહેલી છે અને દયા તથા અહિંસા એ આત્માના ગુણ છે. શું આત્માના નિજગુણ પણ ક્યારેય સાવદ્ય હોઈ શકે છે? આ અનુકંપા એ જ ચારિત્રની જનની છે. અનંત પ્રાણીઓ પ્રત્યે મનમાં જ્યારે કરુણા જાગૃત થાય છે ત્યારે તો આત્મા અવિરતિપણામાંથી વિરતીપણા તરફ ખસવા માંડે છે.

જ્યારે માનવીના હૃદયમાંથી કરુણાનો પ્રવાહ સુકાઈ જાય છે ત્યારે તે જ્યોત વિનાના દીપક જેવો છે. જે દીવામાંથી જ્યોત બુઝાઈ જાય છે તે દીવો દીવો ન રહેતાં માટીનું કોડિયું ગણાય છે. તેવી જ રીતે દયાહીન માનવી માટીના ચિત્ર સરખો છે. પીડિતોને જોઈને તેનું હૃદય કરુણાથી ભીંજાતું નથી.

પૂજ્ય આનંદઋષિના આમોદ ગામની એક વાત છે. એક હરિજન સૂઅરને પકડી રહ્યો હતો. એ પણ એક અમાનુષિ કાર્ય છે. બિચારાં પશુઓને નિર્દયતાથી પકડવામાં આવે છે. તેમના કરુણ ચિત્કારો નાગરિકોને વીંધી

છે, અને મનમા અનાર્ય કર્મને માટે ક્ષુબ્ધતા છવાઈ જાય છે ભારતની સરકાર પણ તેનો વિરોધ કરતી નથી આમ તો અહિંસાની ખૂબ મોટી ઘોષણાઓ કરવામા આવે છે 'પ્લેટફોર્મ' ઉપરથી અહિંસાના સૂત્રો પોકારવામા આવે છે અને સાગરે વિશ્વને અહિંસાનો સ દેશો આપવામા આવે છે, પણ અહિંસાનો સ દેશો આપનાર ભારતમા હિંસામય ક્રૂર-કૃત્યો છડેચોક થઈ રહ્યા છે સરકાર તો તેને પ્રોત્સાહન આપે છે મત્સ્યોદ્યોગની ખીલવણી એ તેનુ પ્રતિક છે

સાભળવા પ્રમાણે, દિલ્હી, મુબઈ, કલકત્તા વગેરે મોટાં શહેરોમાં ભારત સરકાર કરોડો રૂપિયાના ખર્ચે વિશાળ કતલખાના બાધવાની છે. તેનો હેતુ એ છે કે વધારેમા વધારે પશુઓ એકી સાથે સરળતાથી કાપી શકાય આ છે આપણી અહિંસક સરકારની અહિંસાને માર્ગે પ્રગતિ! ભગવાન મહાવીર, ગૌતમ બુદ્ધ અને મહાત્મા ગાધીના દેશમા શુ આવુ જ બધુ થવાનુ છે! એટલુ તો અવશ્ય કહેવુ પડશે કે અહિંસાના પોકારો પહેલા કરતા કઈક વધારે જોરથી થવા માડ્યા છે અહિંસાનુ શુદ્ધ સ્વરૂપ એટલુ જ ઘટતું જતુ રહ્યુ છે અને હિંસાનો દાવાનળ પ્રતિક્ષણે તેજ થતો રહે છે

—હા, તો તે સૂવ્વર, હરિજનની રસ્સીના બ ધનથી છૂટવા માટે વ્યાકુળતાથી ભાગી રહ્યુ હતુ હરિજન પણ હેરાન થઈ ગયો હતો છેવટે મુસ્કેલીથી પકડમા આવ્યુ હરિજને તેને પકડી અને બાધી દીધુ તે વખતે ત્યાથી બે મુસલમાનો પસાર થઈ રહ્યા હતા. તેમણે આ દૃશ્ય જોયુ તેઓ સૂવ્વરને ઉદ્દેશીને બોલ્યા—"આ બહુ બદમાશ છે તેને કેટલો હેરાન કર્યો?" તમે જ વિચાર કરો કે બદમાશ કોણ છે? બિચારુ બ ધનથી જકડાયેલુ સૂવ્વર બદમાશ કે તેને પકડનાર ક્રૂર-હૃદયી હરિજન?

પણ હૃદયહીન વ્યક્તિના હૃદયમા કરુણા જ્યારે વિદાય થઈ જાય છે ત્યારે તેને પીડિત ક્રૂર જણાય છે અને પીડનાર શાત!

જો બીજાને પીડાતા જોઈને આપણુ હૃદય દુ ખથી ભરાય નહિ, પણ, બીજાના દુ ખથી આપણને આન દ આવે, હૃદયમા ગલગલિયા થાય તો સમજી લેવુ કે શેતાનિયત ગઈ નથી

ગધેડો કોઈને લાત મારીને માફી માગતો નથી તેવી જ રીતે જો આપણે પણ કોઈને દુ ખ દઈને તેની ક્ષમા ન યાચીએ, અથવા દુ ખી

અત્રે સામવેદનાના બે શબ્દો પણ જીભેથી ન ઉચ્ચારીએ તો સમજવુ કે માનવતાની જ્યોતિથી આપણુ હજુ ઝગમગતુ નથી દયા, માનવતાને પારખવા માટેની સાચી કસોટી છે જો દયા છે તો માનવતા છે જે હૃદયમાં દયા છે તે જ જીવિત હૃદય છે હૃદય આમ તો એક માંસનો ટુકડો છે પણ આપણને જીવતા રાખવા માટે પ્રત્યેક ક્ષણે તે રક્તને પરિભ્રમણ કરાવે છે તે એટલું જ નહિ, પણ આખા શરીરનુ કેન્દ્ર છે તે લોહીને ગતિ આપે છે તેને શુદ્ધ બનાવે છે એ રક્તમાં જો કરુણાના બે બિન્દુઓ ભળે તો તે સજીવ બની જાય છે કરુણા વિના એ માંસના ટુકડાની કાંઈ કિંમત નથી.

એક કવિ કહે છે

दया हीन बाथरिया होरा जनम गवाय,
कि पत्थरसे दिलको क्यों न फूल बनाए,
कोमलताका भाव न मनमें,
फिर क्या सुंदरता तनमे जीवन विष बरसाय।

દયા વિના જીવન એ ઉજ્જડ બાગ છે ફૂલ છે પણ તે એવુ કે જેમાંથી સુગંધ મરી પરવારી હોય. દયાના અભાવમાં જીવન શુષ્ક રેતીના રણ જેવુ છે હૃદયમાં જો નાનુ સરખુ દયાનુ ઝરણુ ફૂટે છે તો આખુ જીવન ખીલી ઊઠે છે તેનામાં માનવતાની હરિયાળી ફુલો છવાઈ જાય છે

વૈદિક કથાનમાં એક નાનુ રૂપક છે જ્યારે વિશ્વકર્માએ સર્વ સૃષ્ટિનુ નિર્માણ કર્યું અને પોતાની બનાવેલી સુંદર સૃષ્ટિ ઉપર એકવાર નજર ફેરવી તો તે પોતાની કળા ઉપર વારી ગયા. પણ એક વિચાર તેમના મનમાં આવ્યો કે આ સૃષ્ટિનો ઉપભોગ કરનાર તો કોઈ છે નહિ, પછી તેનો આનંદ કોણ માણશે ? ત્યારે વિશ્વના સર્વશક્તિમાન માનવીનુ નિર્માણ કરવનો સંકલ્પ કર્યો.

આ શુભ સંકલ્પની જાણ જ્યારે સત્યને થઈ ત્યારે તે વિશ્વકર્મા પાસે આવ્યુ અને બોલ્યુ ભગવન્ ! આવી ભૂલ ન કરશો. એ પ્રાણી દંભ અને બેઈમાની ફેલાવીને અસત્યને જ મ આપશે અને આપની શુભ સૃષ્ટિને અશુભ બનાવવાનો પ્રયત્ન કરશે. ન્યાયને પણ ખબર પડી. તેણે કહ્યું– ભગવન્ ! માનવ નામનુ પ્રાણી કેવળ સ્વાર્થી જ બનશે. જ્યારે તેનો સ્વાર્થ જોખમાતો જણાશે ત્યારે તે પોતાના માતા પિતા ભાઈ સુદ્ધાંને મારી નાખશે. શાંતિએ જ્યારે વિશ્વકર્માના માનવની રચના કરવાના નિશ્ચયની વાત જાણી ત્યારે તેણે કહ્યું– હે નાથ ! માનવી સત્ય અને ન્યાય એ બન્નેથી

પાછળ તો લઈ લઈને પડવાનો એ બે ગયા તો પછી હુ કયા રહીશ ? આખી સૃષ્ટિમા એ પ્રાણી સહારનુ સાધન બનશે ત્યારપછી, વિશ્વકર્માની સૌથી નાની પુત્રી દયા આવી. તેણે કહ્યુ "પિતાજી ! એ પ્રાણીનુ તમે જરૂર નિર્માણ કરો જો આપના બધા દૂતો સુધારવામા નિષ્ફળ નિવડશે તો હુ તેને સુધારવા પ્રયત્ન કરીશ" પછી, દયાના અનુરોધથી, વિશ્વકર્માએ માનવીની રચના કરી

ખરેખર, દયાનો નજીવો, સાધારણ સ્પર્શ પણ હૃદયને કોમળ અને મધુર બનાવી દે છે એટલા માટે તો આગમમા અનુકપાને સ્થાન છે. એ અનુકપા જ પશુને માનવી અને માનવીને દેવ બનાવી શકે છે.

જ્ઞાતા સૂત્રમા જુઓ પહેલા અધ્યયનમા જ કરુણાની વાત સભળાવી છે મગધ સમ્રાટ શ્રેણિકના પુત્ર રાજકુમાર મેઘ, ભગવાન મહાવીરની અમૃત-વાણીનુ પાન કરી, રાજભવનની જીવિત લક્ષ્મીનો ત્યાગ કરી, મુનિ બને છે પહેલી રાત્રે, જ્યારે દીક્ષા મહોત્સવની શરણાઈઓના સૂર હજી કાનમાં ગુજી રહ્યા હતા, ત્યારે સુકુમાર મેઘમુનિને આખી રાત ઉઘ ન આવી કયા ફૂલોની સુકોમળ શૈય્યા અને કયા જમીન પર એક વસ્ત્રનુ બિછાનુ ! આ શૈય્યા અને મુનિઓના સ્વાધ્યાય તથા મુનિઓની થતી અવરજવર એ બન્નેએ મળીને નવદીક્ષિત મુનિના મહેલની યાદ તાજી કરાવી તેના મનમા થયુ કે હુ કેવો ભોળવાઈ ગયો ! રાજમહેલનો સ્વર્ગીય વૈભવ છોડીને અહી આવી ફસાયો ! કેટલી મોટી ભૂલ કરી ?

તેની મમતાળુ માતાએ કેટલોય સમજાવ્યો હતો પણ દીક્ષાની પણ એક ધૂન હતી છેવટે તેણે વિચાર કરતા કરતા નિશ્ચય કર્યો કે સવારમા ભગવાન મહાવીર પાસે ઉતાવેત જવુ અને સયમના બધા સાધનો તેમને સોપી દઈ, ઘેર ચાલ્યા જવુ અને કહી દેવુ કે સાધનાનો ભાર આ કોમળ શરીર સહન કરી શકતુ નથી

અને આમ રાજભવનોના સ્વપ્ના સેવતા, મેઘકુમાર સવાર પડવાની રાહ જોતા હતા સવાર પડ્યુ સૂર્યના પ્રથમ કિરણો દેખાતા જ તે ભગવાન મહાવીર પાસે પહોચ્યા વદન કર્યો ત્યારે ભગવાન મહાવીરે કહ્યુ—"મુનિ મેઘ ! રાત્રીના મુનિઓના સ્વાધ્યાય અને અવરજવરથી તમે વિચલિત થઈ ગયા ! ભૂમિની શૈય્યાએ તમને મહેલોની સુકોમળ શૈય્યાની યાદ દેવરાવી ! અને તમે મનમા સવારે મારી આજ્ઞા લઈ, મહેલમા જવાનો નિશ્ચય કર્યો. પણ મેઘ ! જરા તમે તમારી પાછલી વાતોનુ સ્મરણ કરો જ્યારે તમે

વિશાળકાય હાથીનો દેહ ધારણ કર્યો હતો. તમે એક હાથીના ટોળાના આગેવાન હતા. તમે તમારા પરિવાર માટે વનમાં એક વિશાળ મંડપ બનાવ્યો હતો. એક વખત વનમાં પ્રચંડ દાવાનળ લાગ્યો અને તમે એ મંડપમાં તમારા ટોળાં સાથે સ્વના પ્રાણની રક્ષા માટે પહોંચ્યા.

જેમ જેમ આગ વધતી ગઈ તેમ તેમ વનનો એક એક ખૂણો તેમાં સપડાતો જતો હતો. પ્રચંડ પવનને લીધે આગ વધતી જતી હતી. ત્યારે વનનાં બીજાં પ્રાણીઓ પણ આત્મરક્ષા માટે તમારા તે મંડપમાં આવ્યાં. અને તમે પ્રેમથી સર્વને જગા આપી. આ આગને લીધે જ જગત વેર પણ ભૂલાઈ ગયાં. સિંહ અને બકરી પણ તમારા મંડપમાં એકબીજાની નજીક ઊભાં હતાં. ખરેખર દુઃખની સમાન અવસ્થા આત્મીયતાને ગાઢ બનાવે છે. જેવી રીતે અંધારામાં દરેક નાની મોટી વસ્તુ પોતાનો ભેદભાવ ભૂલી એક સરખી બની જાય છે તેવી જ રીતે દુઃખના અંધકારમાં પ્રાણીઓ પોતાનાં વેર ભૂલી જાય છે.

તમારા મંડપમાં વનનાં બધાં પ્રાણીઓ મહેમાન બન્યાં હતાં. તે વખતે એક નાનું સસલું ત્યાં આવ્યું. પરંતુ આખોય મંડપ બધાં પશુઓથી ચિક્કાર ભરાઈ ગયેલો હતો. આ નાના સરખા સસલા માટે પણ તેમાં જગા રહી ન હતી. તે વખતે તમારા શરીરે ખંજવાળ આવવાથી તમે એક પગ ઊંચો કર્યો. તે વખતે સસલાએ ત્યાં જગા ખાલી જોઈ અને ત્યાં આવી બેસી ગયું. તમે જોયું કે પગ નીચે મૂકવાની જગા નહોતી. અને મેઘકુમાર! એ વખતે ગજેન્દ્રરૂપ તમે વિચાર કર્યો કે આ નાનું પ્રાણી મારા શરણમાં આવ્યું છે. જો મારો પગ હું નીચે મૂકીશ તો એક ક્ષણ માત્રમાં તેના પ્રાણ નીકળી જશે. તમારું મન કરુણાથી ભરાઈ ગયું. તમે તમારો પગ જમીન પર ન મૂકતાં અધ્ધર રાખ્યો. તે વખતે તમારા હૃદયની કરુણાને કારણે તમે મનુષ્ય ગોત્ર બાંધ્યું.

આગમ આ વાતની સાક્ષી આપે છે.

तए णं तुमं मेहा! ताए पाणाणुकंपियाए, भूयाणुकंपियाए, जीवाणुकंपियाए सत्ताणुकंपियाए, संसारे परीतीकए माणुस्साउए निबद्धे

—જ્ઞાતા ધર્મકથાંગ સૂત્ર અ. ૧

શ્રમણ ભગવાન મહાવીર બોલ્યા—પ્રાણ, ભૂત, જીવ અને સત્ત્વની આ અનુકંપાથી જ તમે સંસારને સીમિત કર્યો અને મનુષ્યનું આયુષ્ય બાંધ્યું.

ત્રણ દિવસ વીત્યા. દાવાનળ શાંત થયો. પશુપક્ષીઓ પોતપોતાને

સ્થાનકે પહોચ્યા ગજેન્દ્રરૂપ તમે જગા ખાલી જોઈ જમીન પર પગ મૂકવા માડયો પણ ત્રણ દિવસથી અદ્ધર રહેવાને લીધે પગમા ખાલી ચઢી ગઈ હતી ચોથે દિવસે પગ જમીન પર મૂકવા જતા આખુ શરીર જમીન પર પડી ગયુ અને પ્રાણ નીકળી ગયા આ હાથીના જીવે રાજા શ્રેણિકના મહેલમા રાજકુમાર તરીકે જન્મ લીધો

પૂર્વજન્મની આ વાત સાભળતા મેઘકુમારની વિચારધારાએ નવો વળાંક લીધો તે સયમમા સ્થિર થયા, અને ગમે તેવા કષ્ટોનો સામનો કરવા માટે તે તૈયાર થયા

આ કરુણાનો સ્પર્શ પશુમાથી માનવ અને માનવમાથી દેવ બનાવે છે એટલે એક વિચારક કહે છે-રૂપ શુ જુઓ છો? ગુણ જુઓ કુળમા શુ જોવાનુ છે? શીલને જુઓ અધ્યયન જોવા કરતા પ્રતિભાનો ચમત્કાર જોવો જોઈએ ભાષણમા શુ જોવુ? આચરણ જોવુ જોઈએ તપ જોવા કરતા સહનશીલતા જુઓ ધર્મમા દયા જુઓ કેમકે, રૂપ અને કુળ તો બાહ્ય આખોને માટે છે, જ્યારે ગુણ અને શીલ તો આતરિક સૌન્દર્ય છે અધ્યયન અને ભાષણ માનવીનુ મૂલ્યાકન કરવાના સાધન ગણાય છે, પણ તેમા કોઈક વખત ભૂલ થવાનો સભવ છે વિશાળ અધ્યયન કરનાર અને લાબા ભાષણો કરનારના અતર જુઓ તો કેટલી વખત તદ્દન ખાલી જ હોય છે

એટલે, જીવનનુ મૂલ્યાકન અધ્યયન અને ભાષણથી નહિ, પ્રતિભા અને આચરણથી કરો તપથી દેહ દુર્બળ બની શકે છે પણ આપણે દેહને નહિ, વાસનાને દુર્બળ બનાવવી છે શરીર તો અનેકવાર જન્મ્યુ છે, અનેકવાર મર્યુ છે પણ આપણે તો મનને મારવુ છે જો તપની સાથે સહનશીલતા આવી તો સમજો કે હીરો સોનાની વીટીમા જડાઈ ગયો તમે ધર્મની તુલના માત્ર ક્રિયાકાંડોથી ન કરશો તમે એ જુઓ કે તમારા હૃદયમા દયા અને કરુણાની લાગણીઓ છે કે નહિ જો તે ન હોય તો ધાર્મિક ક્રિયાઓ સૂકી રેતી જેવી છે માત્ર કરુણા જ એ સૂકી રેતીને સ્નિગ્ધતા અર્પી શકે છે

પ્રેમની આ ત્રણ ધારાઓ સક્ષેપમા આપની સમક્ષ રજૂ કરી ગયો છુ ભક્તિ, મૈત્રી અને કરુણાની ત્રિવેણી, આપના ઉરમા સદૈવ વહેતી રહે અને જનગણમનના તાપને ધોતી રહે એ જ કલ્યાણની કામના છે

તા ૨૭-૭-૫૯ જૈન ઉપાશ્રય, માટુગા.

૧૬ મનનુ માધુર્ય-વિનમ્રતા

મનની કોમળતા જીવનની મિઠાશ છે બરફની મિઠાશ જ્યારે પાણીમાં ઉતરે છે ત્યારે તે વિનમ્રતા કહેવાય છે ફૂલોની કોમળતા જ્યારે હૃદયમાં આવે છે ત્યારે જીવનમાં વિનય પ્રવેશ કરે છે અને ત્યારે જ જીવનની પ્રત્યેક ક્રિયાઓમાં તે સાકાર થાય છે અહંકાર દેવતાને શેતાન બનાવે છે ત્યારે વિનમ્રતા શેતાનને દેવ બનાવે છે વિનમ્રતા એ દેવતાઈ પાંખ છે જે જીવનને ઊંચે લઈ જાય છે

જીવનનો કોઈક એવો નિયમ છે કે માનવી નમીને જ આગળ વધી શકે છે જે ઘડો પાણીમાં નમે છે તેજ ભરાય છે કૂવામાં ઘડો નાખીએ અને જોઈએ તો જણાશે કે ઘડો પોતે પાણીમાં છે તેની ચારે બાજુએ પાણી છે પરતુ તે તો ખાલી જ હોય છે તેમાં એક ટીપુ પણ પાણી ભરાતું નથી જ્યારે તે એક બાજુ નમે છે ત્યારે જ તેમાં પાણી ભરાય છે તેવી રીતે જો જીવનના ઘડાને જ્ઞાનથી ભરવો હોય તો નમવું પડશે. જો નમન કરતાં ન શીખ્યા તો પછી ભલે આપ કોઈ પણ સતની પાસે જાઓ કોઈ વિદ્વાનની પાસે ભલે જાઓ કોઈ દર્શનશાસ્ત્રના પ્રોફેસર કે ઈતિહાસ ભૂગોળ કે સાયન્સના નિષ્ણાત હોય તેની પાસે જઈ આપ આપની જાતને વિજ્ઞાનના મહા સાગરમાં જોઈ શકો પરતુ હૃદયમાં વિનમ્રતા નહિ તો તેની પાસેથી જ્ઞાનની પૂર્ણ પ્રકાશ પ્રાપ્ત નહિ થાય.

વિનમ્રતાના અભાવમાં વિશેષજ્ઞ પણ તમારી સામે પોતાનુ દિલ નથી ખોલી શકતો કારણુ કે વિનમ્રતાની ગેરહાજરી અને ઉદ્ધતાઈ તેના મનમાં ભિન્નતા પેદા કરે છે અને આ ભિન્નતા હૃદયના ખુલતા દરવાજાને બધ કરી દે છે

આજના વિદ્યાર્થીવર્ગમાં જ્ઞાનનુ ઊંડાણ જોવામાં આવતુ નથી. તેમનુ

ક્ષેત્ર વિસ્તૃત છે, પુસ્તકો પુષ્કળ છે, કોલેજો વિશાળ છે, વ્યવસ્થા સુંદર છે, છતા વિદ્યાર્થીની જ્ઞાનની ઝોળી ખાલી છે જ્યારે કોઈ ગહન પ્રશ્ન થાય છે ત્યારે તે દિવાલ તરફ આંખો કરી બેસી જાય છે તેનામા સત્યને સ્પર્શવાનું સાહસ પણ જણાતુ નથી કેમ? આ બધાનો વિચાર કરશો તો જણાશે કે વિદ્યાર્થીવર્ગમા એવી કાઈક ત્રુટિ છે જે તેને જ્ઞાનના ઊડાણમા પહોચવા દેતી નથી જ્ઞાનની ધારા વહે છે તે ઉપર ઉપરથી વહી જાય છે, પરતુ અદર પ્રવેશ કરી જીવનને ભીજાવી શકતી નથી, કારણ કે આજના વિદ્યાર્થી-જીવનમા વિનમ્રતાની માટીની કમી છે માટીને સ્થાને પથ્થર જડાયેલ છે પથ્થરમા ચમક છે, ચળકાટ છે અને હજી વધુ ચમક લાવી પણ શકાય તેમ છે પણ પથ્થરમા પલળવાની શક્તિ નથી એ શક્તિ તો માટીમા જ છે કે જે એક એક કણને ભીજાવી, નરમ બનાવી તેમાથી અકુરો ફોડી શકે છે. આ માટીમા જ એ શક્તિ છે કે એકમાથી હજાર બીજ ઊગી શકે છે પથ્થર પર પડેલા અનાજના દાણા નાશ જ પામે છે પથ્થર અને માટી બન્ને અનાજના દાણાઓનુ અસ્તિત્વ મિટાવી દે છે, પણ પથ્થરથી કાઈ નવુ સર્જન થતુ નથી, જ્યારે માટીનો પ્રત્યેક કણ બીજના એક એક અણુમા નવચેતના લાવે છે અને એકમાથી અનેક કણો સર્જાય છે આમ માટીના સયોગે એકના હજારો થાય છે, જ્યારે પથ્થર કોરો ને કોરો જ રહી જાય છે

માટે હૃદયને પથ્થર જેવુ કઠોર નહિ, પણ માટી જેવુ કોમળ બનાવો તો જ તેમા જ્ઞાનના અકુરો ફૂટી શકશે એટલે જ તત્ત્વવેત્તાઓ કહ્યુ છે કે જો ગુરુની પાસે ખાલી જશો તો ગુરુને પણ ખાલી કરીને આવશો જો મન-રૂપી ઘટ પહેલેથી જ અહકાર, મદ અને મત્સરની વિકૃતિઓથી ભરેલો હશે તો તેમા જ્ઞાનનુ અમૃત ક્યાથી ભરાશે? જો કદાચ પરાણે તેમા અમૃત રેડવાનો પ્રયત્ન કરશો તો, અમૃત ઉપરથી ઢોળાઈ ચાલ્યુ જશે અને જ્ઞાનનો સ્પર્શ થવાથી અહકાર ખીલી ઊઠશે અહકાર ઉપર જ્ઞાનની પાખડી બેસશે જે ભયકર નીવડશે પછી એવો પડિત 'અધૂરો ઘડો છલકાય'ની કહેવત સાચી પાડશે

જીવનનો કુભ જો જ્ઞાનના અમૃતથી ભરવો હોય તો પહેલા તેમાથી અહના વિષને કાઢી નાખવુ જોઈએ તે સિવાય તે જ્ઞાનને પણ વિષમય બનાવી દેશે ઝેરનુ એક ટીપુ વાસણમા ભરેલા દૂધને ઝેર બનાવી દે છે, તો તે પણ ઝેર જ બની જાય

જ્યા સુધી સોનુ નરમ ન થાય ત્યા સુધી તેના ઘાટ ઘડી શકાતા

નથી. તેવી રીતે જ્ઞાનના ઘાટ ઘડવા માટે હૃદયરૂપી સુવર્ણને નરમ બનાવવું જોઈએ. આથી જ જીવન અને જગતના જ્ઞાતા ભગવાન મહાવીરે પાવાપુરીમાં અંતિમ પ્રવચનનો પ્રારંભ કરતાં સર્વપ્રથમ વિનય ધર્મને જ સ્થાન આપ્યું છે કરુણાવતાર મહાત્મા બુદ્ધે આપેલ ઉપદેશોને તેમની પછીના શિષ્યોએ 'વિનય પિટક' ને નામે સગૃહિત કર્યો છે

પાશ્ચાત્ય જગતના વિદ્વાન હેનરી કહે છે કે જો આપણે સ્વર્ગમાં જવું હોય તો નમવું પડશે. કારણ કે સ્વર્ગની છત તો ઊંચી છે પણ દરવાજો નાનો છે માટે આપણે નમવું પડશે. ભગવાનના સમવસરણમાં ઢોળાતાં ચામરો પણ આપણને એ જ સંદેશો આપે છે કે અમે નીચે ઝૂકીને ઊંચે ચઢીએ છીએ.

નમવું એ જરૂરી છે પરંતુ કેવળ શરીરથી નમવું તે વિનય નથી. કાકડીનો માળો તો પચીસે વાર ઝૂકે છે આપણે આપણા સ્વાર્થ માટે રાત દિવસ ઝૂકીએ છીએ આવા ઝૂકવાનો કોઈ અર્થ નથી. એમ તો કસરત કરતી વખતે આખું શરીર વળે છે નમે છે પણ કસરતનું નમન વંદન નહિ કહેવાય. કેમકે રોજ દોઢ કલાક કસરત કરી પસીનો ઉતારનાર યુવક પિતાને સન્માન આપવા ખુરશીમાંથી બેઠો પણ થવાની તસ્દી લેતો નથી ગુરુના ચરણે પડવામાં તે શરમ અનુભવે છે ખરી વાત એ છે કે વિનયમાં મન નમવું જોઈએ. તનની સાથે મન નમે ત્યારે જ વિનયની મધુરતા મળતી છે

મનને નમાવવાની પહેલી શરત છે અહંકારનું ગળી જવું. જ્યાં સુધી મનનું અહં ગળતું નથી ત્યાં સુધી ગુણીજનોના ગુણો જોઈને નમન કરવાની ભાવના થતી નથી મનના અહંકારનો નાશ કરવા માટે આપણે આપણી જાતને નાની માનીએ. મનની લઘુતા જીવનની સરળતાની નિશાની છે જ્યાં લઘુતા છે ત્યાં લોકપ્રિયતા પણ છે

આધ્યાત્મયોગી કવિશ્રી આનંદઘનજી એક પદમાં લઘુતાનો માર્મિક વર્ણન કરે છે

લઘુતા મેરે મન માની લઈ ગુરુગમ જ્ઞાન નિશાની.
શિવરાજ ધામમે જાવે સબિયાં ક્ષિલમિલ લાડ લડાવે.
મોટો હોય તો નન ન પાવે જો જાવે તો શિર કટાવે.

આધ્યાત્મિક યોગીએ ત લઘુતાનું માર્મિક ચિત્ર પ્રસ્તુત કરે છે લઘુતા કેટલી મોહક છે! નાનું બાળક દરેકને પ્રિય હોય છે શત્રુનું બાળક હોય

તો પણ તેને ખોળામા લેવાનુ દિલ થાય છે માણસની વાત તો ઠીક પણ કૂતરીના પણ નાના ગલુડિયા પ્રિય લાગે છે નાના છોકરાઓ તેમને ઉપાડીને ફરે છે નાના બાળકો રાજાના મહેલમા ઘૂસી જાય તો પણ તેમને કોઈ રોકી શકતુ નથી રોકવાની વાત તો શી પણ રાણી—મહારાણી પણ તેમને ખોળામા બેસાડી દે છે તેનુ પણ વાત્સલ્ય જાગી ઊઠે છે પ્રેમથી તેને ખવડાવશે, પીવડાવશે, તેનુ મન રજન કરશે અને વાત્સલ્ય—રસમા પોતાની બધીયે ચિતાઓ થોડા વખત માટે ભૂલી જશે

વર્ષો વીત્યા પછી બાળકમાથી કિશોર અને કિશોરમાથી તરુણ બન્યો. હવે જો એ યુવક કદાચ રાજમહેલમા જવા માગે તો તેને કોણ જવા દેશે? કદાચ દુર્વાસના સાથે તેણે બળપૂર્વક પ્રવેશ પણ કર્યો તો તેની સલામતી પણ જોખમમા આવી પડશે અને જીવતો બહાર નીકળી શકશે કે કેમ તે પણ એક પ્રશ્ન રહેશે

જેના જીવનમા, જેટલે અશે લઘુતા હોય તેટલે જ અશે દુનિયા તેને પૂજે છે અસત્યનો સામનો પણ તે જ કરી શકે છે અધ વિશ્વાસોમા ભટકતી જનતાને તે પ્રકાશ પણ આપે છે અને ખોટી પરપરાઓને વળગી રહેતી દુનિયાને તે લપડાક પણ લગાવે છે, છતા જનતા તેની વાતને પ્રેમપૂર્વક સાભળે છે સત્ય વાત એ છે કે દુનિયાની સામે ઊભા રહેવાની શક્તિ નમ્રતામા જ છે

ભગવાન મહાવીર, ઇસુ ખ્રિસ્ત, મહાત્મા બુદ્ધ, ભક્ત પ્રહ્લાદ, શ્રીકૃષ્ણ વગેરે મહાપુરુષો દુનિયાની સામે થઈ રહ્યા હતા કારણ કે તેઓ નમ્રતાના સાક્ષાત અવતાર હતા જનપ્રવાહની સામે થવાની શક્તિ તેમણે નમ્રતામાથી જ મેળવી હતી જગતની સામે સફળતાપૂર્વક એકલા ઊભા રહેવાની શક્તિ નમ્રતા વિના અસભવિત છે

નમ્રતાના ત્રણ લક્ષણો છે —

૧ કડવા પ્રશ્નનો મીઠો ઉત્તર આપવો
૨ ક્રોધના ભડકા વખતે ચુપ રહેવુ
૩ અપરાધીને દડ દેતી વખતે પણ ચિત્તને કોમળ રાખવુ

કડવી વાતનો કડવો ઉત્તર તો પશુઓ પણ વાળે છે જો કદાચ તમે આવેશમા આવી જઈ તેને તિરસ્કારો છો તો તે પણ ગરમ થઈ જાય છે પણ માનવ! તુ પશુઓ કરતા ઉચ્ચ સ્થાને છે પશુઓ નીચુ મો રાખી

નથી. તેવી રીતે જ્ઞાનના બાટ ઘડવા માટે હૃદયરૂપી સુવર્ણને નરમ બનાવવું જોઈએ. આથી જ જીવન અને જગતના જ્ઞાતા ભગવાન મહાવીરે પાવાપુરીમાં અંતિમ પ્રવચનનો પ્રારંભ કરતાં સર્વપ્રથમ વિનય ધર્મને જ સ્થાન આપ્યું છે કરુણાવતાર મહાત્મા બુદ્ધે આપેલ ઉપદેશોને તેમની પછીના શિષ્યોએ વિનય પિટક ને નામે સંગ્રહિત કર્યો છે

પાશ્ચાત્ય જગતના વિદ્વાન હેનરી કહે છે કે જો આપણે સ્વર્ગમાં જવું હોય તો નમવું પડશે. કારણ કે સ્વર્ગની છત તો ઊંચી છે પણ દરવાજો નાનો છે માટે આપણે નમવું પડશે. ભગવાનના સમવસરણમાં હેળવતાં ચામરો પણ આપણને એ જ સંદેશો આપે છે કે અમે નીચે ઝૂકીને ઊંચે ચઢીએ છીએ

નમવું એ જરૂરી છે પરંતુ કેવળ શરીરથી નમવું તે વિનય નથી. ઘડકાનો માળો તો ઘણીયે વાર ઝૂકે છે આપણે આપણા સ્વાર્થ માટે રાત દિવસ ઝૂકીએ છીએ આવા ઝૂકવાનો કોઈ અર્થ નથી. એમ તો કસરત કરતી વખતે આખું શરીર વળે છે નમે છે પણ કસરતનું નમન વંદન નહિ કહેવાય. કેમકે રોજ દોઢ કલાક કસરત કરી પસીનો ઉતારનાર યુવક પિતાને સન્માન આપવા ખુરશીમાંથી બેઠો પણ થવાની તસ્દી લેતો નથી. ગુરુના ચરણે પડવામાં તે શરમ અનુભવે છે ખરી વાત એ છે કે વિનયમાં મન નમવું જોઈએ. તનની સાથે મન નમે ત્યારે જ વિનયની મધુરતા મળી શકે છે

મનને નમાવવાની પહેલી શરત છે અહંકારનું ગળી જવું જ્યાં સુધી મનનું અહં ગળતું નથી ત્યાં સુધી ગુણીજનોના ગુણો જોઈને નમન કરવાની ભાવના થતી નથી. મનના અહંકારનો નાશ કરવા માટે આપણે આપણી જાતને નાની માનીએ. મનની લઘુતા જીવનની સરળતાની નિશાની છે જ્યાં લઘુતા છે ત્યાં લોકપ્રિયતા પણ છે

આધ્યાત્મયોગી કવિશ્રી આનંદઘનજી એક પદમાં લઘુતાનાં માહાત્મ્યનું વર્ણન કરે છે

લઘુતા મેરે મન માની લઈ ગુરુગમ જ્ઞાન નિશાની.
મદ અષ્ટ થાનક ઘરમેં જાવે અભિમાની ક્રિમિય વાર લહાવે
બડો હોય તો તન ન આવે તે જાવે તો ફિર કરશે.

આધ્યાત્મિક યોગીશ્વરે લઘુતાનું માર્મિક ચિત્ર પ્રસ્તુત કરે છે લઘુતા કેટલી મહત્ત્વની છે! નાનું બાળક રોજને ચિર હોય છે લઘુનું બાળક છે

ગુરુ આવ્યા છતા ઊભો પણ થતો નથી ! આવી ભાવના હોય, અથવા મોટાનુ જેટલુ વધારે સન્માન કરીશુ તેટલા તે વધારે પ્રસન્ન થશે અને બીજા જોનારા પણ મારી નમ્રતાને વખાણશે, આવી બન્ને ભાવનાઓથી કરવામા આવતો વિનય તે લોકોપચાર વિનય છે

૨. ભય વિનય : અપરાધી, ન્યાયાધીશનો ખૂબ જ વિનય કરે છે. તે જાણે છે કે જો તેમનુ સન્માન નહિ કરુ અને તે નારાજ થશે તો સજા વધારે કરશે વિદ્યાર્થીના હાથે ભૂલ થઈ જવાથી તે પણ કયારેક કયારેક શિક્ષકનુ ખૂબ સન્માન કરે છે આ રીતે શિક્ષકને સતોષીને, ઓછી સજા પ્રાપ્ત કરે છે શિષ્ય પણ અપરાધમા આવે ત્યારે આચાર્યનુ વધુ સન્માન કરે છે તે આચાર્યનુ સન્માન એ માટે નથી કરતો કે તેમની પાસે આચાર-ધર્મની પર પરા સુરક્ષિત છે અથવા તે સઘના નાયક છે અથવા તો તે સયમના રસ્તા ઉપરથી ભટકતા સાધુઓને સન્માર્ગે ચઢાવે છે પણ અપરાધી શિષ્ય, તેમના આત્મિક ગુણોથી આકર્ષાઈ ને નહિ પણ પ્રાયશ્ચિતથી બચવા માટે આચાર્ય પ્રત્યે વિનયનુ પ્રદર્શન કરે છે આવી જાતનો જે વિનય તે ભય વિનય છે

૩. અર્થ વિનય : કલાર્ક મેનેજરનુ સન્માન કરે છે. મેનેજર પેઢીના માલિકનુ સન્માન કરે છે. મુનીમ શેઠનુ સન્માન કરે છે અને શેઠ પ્રધાનોનુ સન્માન કરે છે આ બધાની પાછળ એક નાની સરખી ચીજ-પૈસા કામ કરે છે વિનય રાખવો જોઈએ માટે આમા વિનય રાખવામા આવતો નથી. પણ પોતાના કરતા વધુ સપત્તિશાળી છે માટે તેમને નમવુ જરૂરી છે, એમ માની ઝૂકે છે જો વિનયનુ સાચુ સ્વરૂપ હૃદયમા વસ્યુ હોય તો માલિકની પાસે બકરી જેવો બની જતો મેનેજર, કલાર્કની સામે કેમ સિહ જેવો બની જાય છે ? અને પ્રધાનોને નીચા વળીવળીને સલામો કરનાર શેઠ, મુનીમની જરાક ભૂલ થતા કેમ રાતાપીળા થઈ જાય છે ?

તેનુ કારણ એ છે કે આ વિનયમા તેનુ અસલ સ્વરૂપ નથી પણ વિનયના સ્વાગમા પૈસા છુપાયેલા છે આને અર્થ વિનય કહેવામા આવે છે.

૪ કામ વિનય -જેના હૃદયમાં વાસના ભરેલી છે તે પણ નમે છે તે તો એટલો નમે છે કે નાના બાળકને પણ પ્રણામ કરવા તૈયાર થઈ જાય છે નાના માણસોના પગમા પોતાનુ મસ્તક મૂકવા પણ તૈયાર થાય છે પણ કયારે ? કે જ્યારે વાસનાનુ પાપ પહાડ પર ચઢી પોકારવા માડતુ

આવે છે જ્યારે તું ઊંચે મોઢે, છાતી ફાડીને ફરે છે એટલે ઝેરનો ઉત્તર ઝેરથી વાળવામાં માનવતાની કાંઈ કિંમત નથી. તું તો ઝેરનો ઉત્તર અમૃતથી આપ. વાદળ, પૃથ્વી ઉપરના ખારાં પાણીમાંથી પાણી ખેંચે છે પણ મીઠા પાણીના રૂપમાં પૃથ્વી ઉપર વર્ષાવે છે તો તમે સાગર નહિ વાદળ બનો. સાગર પાસે અસીમ જળ છે તે રત્નાકર કહેવાય છે છતાં તે પૃથ્વીથી ઊંચે ચઢી શકતો નથી. તેનો મોટામાં મોટો દોષ એ છે કે મીઠા પાણીને ખારું બનાવી દે છે તો તમે પૃથ્વીના પેટાળ પર, પેટે ઘસડાનારા કીડા નહિ પણ આકાશની સ્વતંત્ર હવામાં શ્વાસ લેનાર વાદળ બનો અને કડવાશને મીઠાશમાં પલટાવવાની કળા શીખો.

વિનયનું બીજું લક્ષણ છે ક્રોધના ભડકા વખતે શાંત રહેવું. ક્રોધની સળગતી જ્વાળાઓમાં પેટ્રોલ છાંટવાનું કાર્ય કોઈ બુદ્ધિમાનનું કાર્ય નથી. જો આપનાથી બની શકે તો આગ વખતે પાણીનું કામ કરો નહિ તો તમારી જાતને બચાવી અલગ થઈ જાઓ.

ત્રીજી વાત અપરાધીને દંડ દેતી વખતે પણ ચિત્ત કોમળ રહેવું જોઈએ. કોઈ સાધુના જીવનમાં દોષ લાગે છે તો આચાર્ય તેને પ્રાયશ્ચિત આપે છે તેમ છતાંય આચાર્યના મનમાં શિષ્ય પ્રત્યે કેટલી કોમળ ભાવના હોય છે! માતા ઘણી વખત બાળકને શિક્ષા કરતી હોય છે કઠોર શિક્ષા કરતી વખતે તેમાં ક્રૂરતા દેખાતી હોય છે જોનારને કેટલીક વખત એમ પણ લાગે કે શું બાળક પર અસીમ મમતા રાખનાર આ જ માતા છે! કે જેની વાત્સલ્યની ધારા બિલકુલ સુકાઈ ગઈ છે અને માત્ર રેતી જ બાકી રહી હોય એમ લાગે છે પણ બહારથી જોનારને શી ખબર પડે કે આ કઠોર દેખાતા આવરણ નીચે વાત્સલ્યનું કોમળ ઝરણું વહી રહ્યું છે! તેવી રીતે શિક્ષા કરતી વખતે હાથ ભલે કઠોર બને પણ મન કઠોર ન બને તે જો જો. એટલે જ શિષ્યની ભૂલ વખતે કઠોર શિક્ષા કરનાર આચાર્યને પણ વિનયની પ્રતિમૂર્તિ કહેવામાં આવેલ છે અને આગમોમાં તેમની વિનમ્રતાની ગાથાઓ ગવાઈ છે. આ લોકમાં માનવે વિનયી રહેવાનું છે પણ વિનયની પાછળ બસ અમર સ્વાર્થ પણ કામ કરે છે.

તત્ત્વવેત્તાઓએ વિનયનાં પાંચ રૂપ બતાવ્યાં છે:

૧ લોકોપચાર વિનય — આ જાતના વિનયમાં અંતરની પ્રેરણા વિના માત્ર બહારનો દેખાવ હોય છે. મોટાઓ આવ્યા અને સ્વાગત નહિ કરીએ તો લોકોમાં ખરાબ દેખાશે. લોકો કહેશે કે કેટલો અવિનયી છે!

ગુરુ આવ્યા છતા ઊભો પણ થતો નથી ! આવી ભાવના હોય, અથવા મોટાનુ જેટલુ વધારે સન્માન કરીશુ તેટલા તે વધારે પ્રસન્ન થશે અને બીજા લોકો પણ મારી નમ્રતાને વખાણશે, આવી બન્ને ભાવનાઓથી કરવામા આવતો વિનય તે લોકોપચાર વિનય છે

૨. ભય વિનય : અપરાધી, ન્યાયાધીશનો ખૂબ જ વિનય કરે છે. તે જાણે છે કે જો તેમનુ સન્માન નહિ કરુ અને તે નારાજ થશે તો સજા વધારે કરશે વિદ્યાર્થીના હાથે ભૂલ થઈ જવાથી તે પણ ક્યારેક ક્યારેક શિક્ષકનુ ખૂબ સન્માન કરે છે આ રીતે શિક્ષકને સતોષીને, ઓછી સજા પ્રાપ્ત કરે છે શિષ્ય પણ અપરાધમા આવે ત્યારે આચાર્યનુ વધુ સન્માન કરે છે તે આચાર્યનુ સન્માન એ માટે નથી કરતો કે તેમની પાસે આચાર-ધર્મની પરપરા સુરક્ષિત છે અથવા તે સઘના નાયક છે અથવા તો તે સયમના રસ્તા ઉપરથી ભટકતા સાધુઓને સન્માર્ગે ચઢાવે છે પણ અપરાધી શિષ્ય, તેમના આત્મિક ગુણોથી આકર્ષાઈને નહિ પણ પ્રાયશ્ચિતથી બચવા માટે આચાર્ય પ્રત્યે વિનયનુ પ્રદર્શન કરે છે આવી જાતનો જે વિનય તે ભય વિનય છે

૩. અર્થ વિનય : કલાર્ક મેનેજરનુ સન્માન કરે છે. મેનેજર પેઢીના માલિકનુ સન્માન કરે છે મુનીમ શેઠનુ સન્માન કરે છે અને શેઠ પ્રધાનોનુ સન્માન કરે છે આ બધાની પાછળ એક નાની સરખી ચીજ-પૈસા કામ કરે છે વિનય રાખવો જોઈએ માટે આમા વિનય રાખવામા આવતો નથી. પણ પોતાના કરતા વધુ સપત્તિશાળી છે માટે તેમને નમવુ જરૂરી છે, એમ માની ઝૂકે છે જો વિનયનુ સાચુ સ્વરૂપ હૃદયમા વસ્યુ હોય તો માલિકની પાસે બકરી જેવો બની જતો મેનેજર, કલાર્કની સામે કેમ સિંહ જેવો બની જાય છે ? અને પ્રધાનોને નીચા વળીવળીને સલામો કરનાર શેઠ, મુનીમની જરાક ભૂલ થતા કેમ રાતાપીળા થઈ જાય છે ?

તેનુ કારણ એ છે કે આ વિનયમા તેનુ અસલ સ્વરૂપ નથી પણ વિનયના સ્વાગમા પૈસા છુપાયેલા છે આને અર્થ વિનય કહેવામા આવે છે.

૪ કામ વિનય -જેના હૃદયમાં વાસના ભરેલી છે તે પણ નમે છે તે તો એટલો નમે છે કે નાના બાળકને પણ પ્રણામ કરવા તૈયાર થઈ જાય છે નાના માણસોના પગમા પોતાનુ મસ્તક મૂકવા પણ તૈયાર થાય છે પણ ક્યારે ? કે જ્યારે વાસનાનુ પાપ પહાડ પર ચઢી પોકારવા માડ્યુ

હોય છે ત્યારે તે વખતે તે એ પણ નહિ જુએ કે તે કોની સામે ઝૂકી રહેલ છે એવે વખતે બધી જ વાતો તે હસતાં હસતાં સાંભળી લેશે. આથી પણ વિનયનો માત્ર દેહ છે આત્મા નથી

પોતાના પ્રેમપાત્રની પ્રસન્નતા અને તેની એક કાસ્યલહરી માટે તે પોતાનું સર્વસ્વ સમર્પણ કરવા તૈયાર રહે છે પણ આવો માણસ, જેના ચહેરા ઉપર સંયમનો પ્રભાવ છે તપનું તેજ છે તેવા કોઈ સંત મળી જતાં તેમને નમન કરવા તૈયાર નહિ થાય.

૫ આત્મ વિનય—આ જાતનો વિનય મુમુક્ષુ આત્માઓમાં જ જોવા મળે છે તેઓ ન તો સ્વાર્થ માટે નમે છે કે ન તો ભય કે પ્રલોભનો સામે ઘુટણીએ પડે છે તેઓ નમે છે માત્ર સાધુજનોની સામે કે જ્યાં કોઈ ગુણશીલ વ્યક્તિ દેખાય છે

પછી તેને વેશનો મોહ કે પંથનો પ્રેમ રહેશે નહિ તેને એવો આગ્રહ નથી હોતો કે અમુક પ્રકારનો વેશ હશે તો જ હુ નમીશ અગર અમુક જાતના ક્રિયાકાંડ કે અમુક પંથમાં વિશ્વાસ રાખનારને જ હુ નમીશ. આવો કોઈ આગ્રહ તેના મનમાં નહિ હોય. તે પંથ અગર વેશને નહિ પણ સદ્ગુણોની સામે જ પોતાનું શિર ઝુકાવશે. જ્યાં તેને સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્રની સાધના દેખાશે ત્યાં તેનું ગુણપૂજક મસ્તક નમી પડશે.

આર્હતી પરંપરામાં માત્ર વિનયનો જ સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો છે. ફક્ત ત્યાંજ વિનયનો આત્મા દેખાશે. બાકી બીજે સ્થાનમાં તો વિનયનો દેહ છે વિનયનો વેશ છે પણ વિનયનો આત્મા નથી.

વિનયના આત્માને પારખનાર મહાસંતોએ જૈન જીવનમાં સ્થાન મેળવ્યું છે એટલા / માટે મહાન વિનયવંત ગૌતમસ્વામી જેવા સંતનુ નામ બધાની જીભ ઉપર વસે છે

જૈનના ઘરમાં જન્મેલ એવી ભાગ્યે જ કોઈ વ્યક્તિ મળી આવશે કે જેને ગૌતમસ્વામી શાલિભદ્ર કે અભયકુમારના નામની ખબર ન હોય. તમને તો જરૂર યાદ હશે જ કેમ ન હોય! દિવાળીના દિવસે ચારદા પૂજન વખતે મંગળ મુહૂર્તમાં આજ મહાપુરુષોનાં નામ તમારા ચોપડામાં સર્વપ્રથમ લખો છો. ગૌતમસ્વામીને માટે તો એક દેવદેરા લોકોની જીભે યાદ હોય છે જેને યાદ દેવરાવવાની જરૂર નથી કે—

અંગુઠે અમૃત વસે, લબ્ધિ તણા ભંડાર,
જય ગુરુ ગૌતમ સમરીયે, મનવંછિત દાતાર

આ દોહરો માંગલિકને અંતે જોડવામાં આવે છે અને આપને ખૂબ જ પ્રિય છે ઘણી જ આનંદની વાત છે કે આપ ભગવાન મહાવીરના પ્રથમ શિષ્ય અને એક પવિત્ર સંત પ્રત્યે આટલી શ્રદ્ધા અને સ્નેહ રાખો છો, પણ આ શ્રદ્ધાની પાછળ હેતુ શો છે?

આની પાછળ બે હેતુ હોઈ શકે છે પહેલો તો એ કે તે જ્યાં અંગુઠો રાખે છે તે વસ્તુ ક્યારે પણ ખલાસ થતી નથી જેવી રીતે ખીરના પાત્રમાં અંગુઠો રાખતા ખીર અખૂટ બની ગઈ તેમ તમો પણ વિચાર કરતા હશો કે તમારી પાસે પણ કોઈ એવી લબ્ધિ આવી જાય કે તમે જ્યાં અંગુઠો રાખો તે વસ્તુ કદિ પણ ખૂટે નહિ આવી લબ્ધિ જો મળે તો તમે તેનો પ્રયોગ ક્યાં કરશો? મુહપત્તિ પર કે માળા ઉપર? ના ના તમે એટલા ભોળા નથી પહેલો પ્રયોગ તો ઝવેરાતની તિજોરી ઉપર કરશો કે અંગુઠો અડતા જ લક્ષ્મી અક્ષય થઈ જાય

ગૌતમસ્વામીના સ્મરણનો બીજો હેતુ તેમના જીવનની પવિત્રતા, સરળતા, વિનમ્રતા અને તપોનિષ્ઠા આપણા જીવનમાં આવે તે છે

એમાંથી તમને કયો હેતુ પસંદ છે? પહેલો કે બીજો? તમે ભલે પહેલો હેતુ પસંદ કરો, પરંતુ જૈન શાસન તો બીજા હેતુને લક્ષમાં લઈને જ તેમની અર્ચના કરે છે

ગૌતમ પ્રભુના હૃદયમાં કેટલી સરળતા અને કેટલી વિનમ્રતા હતી, તેનું એક દૃષ્ટાંત તમારી સામે રજૂ કરું છું વીતરાગ પ્રભુ મહાવીરે, ગૌતમસ્વામીને કેટલીવાર શિક્ષા આપી છે દરેક વખતે તે કહેતા, "સમયં ગોયમ મા પમાયએ"–હે ગૌતમ! એક સમય માત્રનો પ્રમાદ કરીશ નહિ" ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના દસમા અધ્યયનમાં એક વાર નહિ, બે વાર નહિ, પણ ઓગણત્રીસ વાર આ પદ આવે છે

એક વ્યક્તિને એક વખત શિખામણ આપવામાં આવે તો તે સાંભળી લેશે બીજી વખત કહેતા તે મનમાં સમસમી રહેશે અને ત્રીજી વાર કહેવા જશો તો ત્રાડ પાડશે–બસ, હું જ તમારી નજરમાં આવું છું દુનિયાભરની શિખામણ મને જ આપ્યા કરો છો બધા દોષ મારામાં જ ભર્યા છે?

પણ વિનય અને નમ્રતાના અવતાર ગૌતમપ્રભુ, ભગવાન મહાવીરના એક શબ્દને કેટલા આદરસહિત સાંભળતા હતા! તે કહેતા કે એક પિતાને પુત્ર પ્રત્યે કેટલું વાત્સલ્ય હોય છે! પણ તે જ વાત્સલ્ય પિતાને મોટેથી પુત્રને પ્રેરણા આપે છે પિતાના એ વાત્સલ્ય કરતાં પણ પ્રભુનું મારા ઉપર અત્યંત વિશુદ્ધ વાત્સલ્ય છે તેથી જ વારંવાર પ્રભુ મને જ સંબોધન કરે છે

જો વિનયનો અભાવ હોત તો તો તે એમ જ કહી દેત કે દરેક વખતે મને જ કહ્યા કરે છે આખો વખત મારું જ નામ લીધા કરે છે શું હું આખો વખત સૂઈ જ રહું છું? રાત દિવસ આ શિખામણ કેવી? શું હું હજુ પણ અબોધ બાળક છું? મારામાં પણ વિવેક છે જ્ઞાન છે ચાર જ્ઞાન અને ચૌદ પૂર્વોનો મેં અભ્યાસ કરેલો છે આટલા મોટા સમુદાયનો હું અધિષ્ઠાતા છું

પણ આ શબ્દો નીકળે શેના! અહંકાર તો તેમને આવ્યો પણ નહોતો. પદ અને સત્તાનો મોહ તો તેમનાથી દૂર ભાગી ગયો હતો. તેમના પવિત્ર આત્મામાં કેવળ વિનય રૂપી દીપકની શિખા જલતી હતી. એથી જ આજે અઢી હજાર વર્ષ વીતવા છતાં જનતા તેમના જેવી વિનયની મૂર્તિને ભૂલી શકી નથી

તા. ૧૮-૭-૫૫ માટુંગા (મુંબઈ)

૧૭. સરળતાની પગદંડી

ભારતનો ધ્વજ સીધી લાકડી પર લહેરાય છે વાંકીચૂકી લાકડી ધ્વજ ફરકાવવા માટે કોઈ પસંદ કરતું નથી તેના ભાગ્યમાં તો ચૂલામાં જઈ ચહા ગરમ કરવાનું જ લખાયેલું હોય છે જેના જીવનમાં જેટલી સરળતા હોય છે તેટલો જ તે લોકપ્રિય બની શકે છે જીવનની વાંકીચૂકી લાકડી સદ્ગુણો રૂપી ધ્વજ ફરકાવવાનો ઈન્કાર કરે છે એટલા માટે ભગવાન મહાવીર કહે છે કે વક્રતા અને માયાથી દૂર થઈ સરળ બનો

હૃદયની વક્રતાનું નામ જ માયા છે તમે કષાય વિજય ઉપર પ્રવચનો સાંભળી રહ્યા છો તેમાં માયાનું સ્થાન ત્રીજું છે માયા, આત્માની સરળતાનો નાશ કરે છે જ્યાં હૃદયમાં કુટિલતા હોય ત્યાં ધર્મનું બીજ રહી જ કેમ શકે ? ભગવાન મહાવીર, પાવાપુરીની અંતિમ દેશનામાં સાધુઓને ચેતવણી આપે છે કે —

> **सोही उज्जुय भूयस्स, धम्मो सुध्दस्स चिट्ठई।**
> **निव्वाण परम जाई, घयसित्ति व पावए॥**

ઉ સૂત્ર, અ ૩,

જેણે સરળતા અપનાવી છે તે જ અધ્યાત્મ માર્ગનો યાત્રી બની શકે છે સરળ આત્મામાં જ ધર્મ ટકી શકે છે કોઈ વાસણમાં દૂધ ભરીએ પણ જો તેમાં મીઠું ભરેલું હોય તો દૂધ સારું રહી શકતું નથી દૂધ ભરવું હોય તો પહેલાં તેમાંથી મીઠું કાઢી નાખી વાસણ સાફ કરી નાખવું જોઈએ તેમ જ, જો જીવનમાં અધ્યાત્મની જ્યોત જગાવવી હોય તો પહેલા માયા અને વક્રતાની ક્ષાર ભૂમિને સાફ કરી નાખવી જોઈએ જીવનમાં સરળતા આવશે તો શુદ્ધિ પણ આવશે શુદ્ધિ આવી તો ધર્મ આવી જ ચૂક્યો

સમજો, કારણ કે ધર્મ આત્માની શુદ્ધ સ્થિતિની નજીક રહેનાર છે એવો શુદ્ધ-બુદ્ધ આત્મા નિર્વાણરૂપી પરમપદને પામી શકે છે

સરળતામય શુદ્ધ જીવનની સુવાસ સર્વત્ર ફેલાશે. જેવી રીતે ઘી રેડવાથી અગ્નિ ધૂમાડા વિનાનો ધકધખ સળગે છે તેવી રીતે સરળતાથી કરવામાં આવતી ધાર્મિક ક્રિયાઓ દંભ અને પ્રવંચનાથી રહિત હોય છે

આલોચના જીવનનું અમૃત છે સાધુ, પોતાના ગુરુદેવ સમક્ષ આલોચના કરે છે અને તે દોષિત આત્મા, દોષના બોજાથી વિમુક્ત થઈ હળવો થાય છે

દુઃખીને કોઈ સ્વજન મળે તેના ઉપર કોમળતાથી હાથ ફેરવે અને સ્નેહપૂર્વક બે મીઠાં વચનો કહી તેની કરુણ કહાણી પૂછે તો કરુણતાનો સ્પર્શ થતાં જ જેમ વાદળ વરસે તેમ તેની આંખોમાંથી આંસુ વહેવા માંડે છે દુઃખી વ્યક્તિ હમદર્દીની આગળ પોતાનું દુઃખ વ્યક્ત કરી હળવાપણું અનુભવે છે એ જ પ્રમાણે સાધુ આલોચના કરીને અપરાધોના બોજાથી મનને હળવું બનાવે છે સાથે જ પ્રાયશ્ચિત વડે શુદ્ધ પણ બને છે

આગમમાં ફરમાવ્યું છે કે જે સાધક નિષ્કપટ અને સ્વચ્છ અરિસા જેવું હૃદય રાખી આલોચના કરે છે તેને અલ્પ પ્રાયશ્ચિત આવે છે જો તે કપટ રાખી આલોચના કરે તો તેને બમણું પ્રાયશ્ચિત લાગે. વ્યવહાર સૂત્રનું પહેલું પાનું ઉઘાડતાં જ આપને સ્પષ્ટ આભાસ થશે. આચાર્ય કહે છે કે –

जे भिक्खु मासियं परिहारट्ठाणं पडिसेवित्ता
आलोएज्जा अपलिउंचिय आलोएमाणस्स
मासिय, पलिउंचिय आलोएमाणस्स दो मासिय ।

व्यवहार सूत्र ઉ. ૧ સૂ. ૧

જે ભિક્ષુ એક માસના પ્રાયશ્ચિતને યોગ્ય દોષનું સેવન કરે છે પછી આચાર્ય સમક્ષ આલોચના લે છે તે આલોચના જો નિષ્કપટ ભાવે કરે તો એક માસનું પ્રાયશ્ચિત આવે પણ જો તે સકપટ આલોચના કરે તો તેને બે માસનું પ્રાયશ્ચિત આવે છે

કપટ એ એવું ઝેર છે કે જે આલોચનારૂપી અમૃતને ઝેર બનાવે છે આલોચનાના આટલી લાંબી પહોળી વિગતમાં ઊતરવાનો આ વિષય નથી પણ ચારે તેની વિગતોમાં ઊંડા ઊતરવું રહ્યું જે તમે માયાના ઝેરને ઓળખી શકો બે સાધુઓનો દાખલો એક સરખો છે અને આલોચના

પણ કરે છે તેમા એક સરળતાપૂર્વક કરે છે અને બીજો દંભવૃત્તિ રાખીને કરે છે, જેથી તેનુ પ્રાયશ્ચિત બમણુ થઈ જાય છે

એ પણ નક્કી છે કે જો રોગી વૈદ્યની સાથે છળ કરશે, તેના પ્રશ્નોના સીધા જવાબ નહિ આપે, તો તેથી વૈદ્યને તો કાંઈ નુકસાન થવાનુ નથી, તેને તો લાભ જ થવાનો છે રોગ વધશે, સાથે વૈદ્યની કમાણી પણ વધશે. છતા કોઈ પણ પ્રામાણિક વૈદ્ય એવી ઈચ્છા રાખશે નહિ પરતુ રોગોની છળવૃત્તિ જ રોગને વધારશે અને તેની સાથે વૈદ્યની કમાણી પણ વધવાની જ.

શિક્ષણના ક્ષેત્રે, શિક્ષકની સાથે છળ કરીને કોઈ વિદ્યાર્થી આગળ વધી શકયો નથી તેમ જ વકીલ સાથે છળપૂર્વક વર્તીને કેસમા સફળ થવાની આશા રાખવી તે પણ વ્યર્થ છે

વ્યવહારિક જીવનમા છળથી કઠિનાઈ પેદા થાય છે ત્યારે આધ્યાત્મિક જીવનમા કપટ ખૂબ જ મોટી વિડબણા લાવે છે

સાધુજીવનની પહેલી શર્ત છે કે જીવનમા સરસતા હોય કારણ કે સરળતાના અભાવમા પવિત્રતા ટકી શકતી નથી હૃદયની સરળતા સિવાય કરવામા આવતી તમામ સાધના માત્ર કાયક્લેશ બની રહે છે ભગવાન મહાવીરના શાસનમાં દંભવૃત્તિને કોઈ સ્થાન નથી શ્રમણ જીવનની તો વાત શી, પણ તે સિવાયનાને શ્રાવક કે સમ્યક્ત્વી તરીકે પણ સ્વીકારવામા આવેલ નથી ભગવાન મહાવીરની ભાષામાં માયાવત પ્રાણી મિથ્યાદૃષ્ટિ છે આપને યાદ હશે કે —

"मायी मिच्छा दिट्ठी, अमायी सम्म दिट्ठी"

છળ અને દંભથી મુક્ત આત્મા જ સમ્યક્ત્વરૂપી પ્રકાશના કિરણોને પામી શકે છે હૃદયની પવિત્રતા અને સરળતા વિનાની તમામ સાધનાઓ નિષ્પ્રાણ છે, ભલે તેથી સ્વર્ગના ભોગોની પ્રાપ્તિ થય પણ જન્મ અને મૃત્યુના ચક્રવાળી ભવપર પરાનો નાશ કરવામા તેની સાધના કામમા આવી શકતી નથી, સૂત્રકૃતાગ સૂત્રમા વીતરાગ પ્રભુ મહાવીર ફરમાવે છે કે

जइ विय नगिणे किसे चरे, जइ विय भुंजिय मास मंतसो ।
जे इह मायाइ मिज्जई, आगच्छन्ति गब्भायणत सो ॥

સૂત્રકૃતાગ સૂ ૧ અ ૨

સાધનાના ક્ષેત્રમા પ્રગતિશીલ સાધક વસ્ત્રમાત્રનો પરિત્યાગ કરી અચેલક-

ત્વનો સ્વીકાર કરે છે વર્ષો સુધી તપસાધના કરીને જેણે દેહમાંથી રક્ત અને માંસ સુકવી નાખ્યા હોય મહિના-મહિના સુધી નિરાહાર રહીને કઠોર સાધના કરી હોય છતાં જો આ બધી સાધનાની સાથે માયાની મલિનતા છાઈ ન હોય તો એક વાર નહિ, અનંત વાર ગર્ભમાં આવવું પડશે. સરળતાના અભાવમાં તેની ગમે તેવી કઠોર સાધના પણ તેને જન્મમરણના ફેરામાંથી છોડાવી શકતી નથી.

પરંતુ આજે તો સાધનામાં પણ દંભ ચાલી રહ્યો છે બહાર એક અને અંદર બીજો જ રંગ જણાય છે ભોળા લોકો વેશ કપડામાં સાધુતા માની બેસે છે તેને શી ખબર પડે કે વેશ કપડામાં હૃદયનો મેલ છુપાઈ શકે છે! સાધુજીવન હોય કે ગૃહસ્થજીવન, પણ સરળતાના અભાવમાં નર્યું અસત્યપણું જ રહે છે દરેક પ્રયત્નોમાં એ જ ભાવના કામ કરતી હોય છે કે તેની અસલ વાત બહાર ન આવે એટલા માટે દંભ અને માયાના પડદા પાછળ તેને છુપાવવામાં આવે છે

ગૃહસ્થવર્ગ પણ માયાના ક્ષેત્રમાં પાછળ રહી ગયો નથી. તેની આગળ એ હકીકત છે કે ઉપાશ્રયમાં આવતાં ત્રણ વખત તિક્ખુત્તો આયાહિણં કરશે. પરંતુ ઉપાશ્રયની સીડી ઊતરતાં એ જ મુનિઓની ટીકા કરવી શરૂ કરશે. આ શું દંભ નથી! જો તમને મુનિજીવન ઉપર વિશ્વાસ ન હોય તો શું કરવા તેમના પગમાં પડો છો! મેં જાતે અનુભવ કર્યો છે કે એક શ્રાવક જે મુનિની દોઢ કલાક સુધી ટીકા કરતો હતો. તે, તે જ મુનિની પાસે પહોંચતાં હળીમળીને વંદના કરતો હતો આખી વાત એ છે કે પાપકર્મોના આંટા તો બધા તેને ઠેકાણે ટોપી આવી ગઈ પણ હૃદયના આંટા ભમણા વધી ગયા!

યાદ રાખો કે આ વક્રતા અશુભ બંધ બાંધે છે અશુભ નામ પ્રકૃતિના બંધના હેતુઓમાં વક્રતાને ગણાવેલ છે કાયાની વક્રતા ભાષાની વક્રતા, ભાવની વક્રતા અને વિસંવાદ આ ચારે અશુભ નામ પ્રકૃતિઓનો બંધ કરે છે તેનો વિપાકોદય અશુભ વર્ણ-ગંધ-રસ સ્પર્શ આદિમાં થાય છે.

એવી વ્યક્તિ કદાચ પ્રેમપૂર્વક કંઈ બોલે તો પણ એમ લાગે છે કે જાણે લડી રહી હોય. તેની હિતભરેલી વાત પણ કોઈને પ્રિય લાગતી નથી તેનો સ્વર એવો કઠોર બને છે કે સાંભળનાર, ઈચ્છે છે કે તે ક્યારે પોતાની સ્પીચ બંધ કરે.

તમારે મધુર કંઠ જોઈએ છે લોકોનાં દિલ હરી લે તેવી વાણી

જોઇએ છે, પણ જ્યા સુધી વક્રતા નહિ જાય, ત્યા સુધી માધુર્યનો ગુણ આપ નહિ મેળવી શકો અને ત્યા સુધી તમારી વાણી જનતાના દિલને ડોલાવી શકશે નહિ સાથેસાથ મનની આ વક્રતા, દેહને પણ વક્ર બનાવે છે આ વક્રતાનુ પ્રમાણ જોવુ હોય તો પશુઓના દેહ જુઓ પશુઓના દેહ વક્ર હોય છે તેમની ગણના તિર્યંચ યોનિમા થાય છે તિર્યંચનો અર્થ જ વાકાપણુ છે તિર્યંચ યોનિની પ્રાપ્તિ માયા વડે જ થાય છે હવે તમે સારી રીતે સમજી ગયા હશો કે મનની વક્રતા શરીરને પણ વક્ર બનાવે છે જેના જીવનમા અહીં વક્રતા છે, તે અહીથી વિદાય થશે ત્યારે તેની વક્રતા પણ તેની સાથે જ જશે. તે આગામી ભવમાં સાકાર બને છે. માટે વાચક ઉમાસ્વાતિ મહારાજ તત્ત્વાર્થ સૂત્રમા તિર્યંચ યોનિના હેતુ બતાવે છે.

माया तैर्यग्योनस्य

તત્ત્વાર્થ સૂત્ર અ ૬, સૂત્ર ૧૭.

જો દેહની વક્રતાથી બચવુ હોય તો મનની વક્રતાથી બચો.

પણ આજે તો જેટલો માણસ કપટબાજ હોય, તેટલો તે હોશિયાર ગણાય છે તમારો દીકરો કોઈ પ્રપચ રચી, કોઈકનુ ખિસ્સુ ખાલી કરી આવે અને આવીને તમારી સામે આખી વાત કહી સભળાવે, તો તમે તેની પીઠ થાબડશો અને હસતા હસતા તેની માતાને કહેશો કે—જોયુ ? આપણો દીકરો કેવો હોશિયાર થઈ ગયો છે !" આને જ તમે હોશિયારી માનો છો શુ જૈન-કુળમા જન્મ લેનાર વ્યક્તિ, કપટથી કરેલ કમાણીથી પ્રસન્ન થાય ? ખરુ પૂછો તો તેવે વખતે તમારી આખોમાથી આસુ વહેવા જોઈએ, કે—મારો પુત્ર નૈતિકતા અને સરળતા ખોઈને માયા પ્રત્યે જઈ રહ્યો છે

તમે માનો છો કે છળ અને ધોકાબાજીથી કમાણી સારી થાય છે એક રૂપિયાની ચીજ કદાચ આઠ આનામા લઈ આવ્યા, તો હૃદય નાચી ઊઠે છે. તમે સમજો છો કે આઠ આના બચી ગયા એક ચીની વિદ્યાર્થીને કોઈકે પૂછ્યુ કે એક માણસ ઘેરથી એક રૂપિયો લઈને નીકળ્યો એક રૂપિયાની શાકભાજી ખરીદ કરી પણ ચાલાકી કરી આઠ આના પાછા લઈ ઘેર આવ્યો, તો તે શુ કમાયો ?

વિદ્યાર્થીએ જવાબ આપ્યો—"સાહેબ ! તે કમાયો નથી તેણે ગુમાવ્યુ છે. આઠ આના માટે તેણે પોતાની કરોડો રૂપિયાની મોઘી માનવતા ગુમાવી છે'

જેના જીવનમા દભ અને કપટનુ સામ્રાજ્ય છે, તે બોલે છે ઢાઈ, ને ચાલે છે ઢાઈ તેની વાણી મોરના જેવી હોય છે મોરનો કેકારવ ઘણો પ્રિય

ત્વનો સ્વીકાર કરે છે વર્ષો સુધી તપસાધના કરીને જેણે શરીરમાંથી રક્ત અને માંસ સૂકવી નાખ્યાં હોય મહિના-મહિના સુધી નિરાહાર રહીને કઠોર સાધના કરી હોય છતાં જો આ બધી સાધનાની સાથે માયાની ગ્રંથીને છોડી ન હોય તો એક વાર નહિ, અનંત વાર ગર્ભમાં આવવું પડશે. સરળતાના અભાવમાં તેની ગમે તેવી કઠોર સાધના પણ તેને જન્મમરણના ફેરામાંથી છોડાવી શકતી નથી.

પરંતુ આજે તો સાધનામાં પણ દંભ ચાલી રહ્યો છે બહાર એક અને અંદર બીજો જ રંગ જણાય છે ભોળા લોકો ભેખ કપડામાં સાધુતા માની બેસે છે તેને શી ખબર પડે કે ભેખ કપડામાં હૃદયનો ભેદ છુપાઈ શકે છે! સાધુજીવન હોય કે શ્રાવકજીવન, પણ સરળતાના અભાવમાં બન્નેનું અસહ્યપણું જતું રહે છે દરેક પ્રયત્નોમાં એ જ ભાવના કામ કરતી હોય છે કે તેની અસહ્ય વાત બહાર ન આવે એટલા માટે દંભ અને માયાના પડદા પાછળ તેને છુપાવવામાં આવે છે

ગુરુસ્થવર પણ માયાના ક્ષેત્રમાં પાછળ રહી ગયો નથી. તેની આજે એ હાલત છે કે ઉપાશ્રયમાં આવતાં ત્રણ વખત "નિસ્સહી નિસ્સહી" કરશે. પરંતુ ઉપાશ્રયની સીડી ઊતરતાં એ જ મુનિઓની ટીકા કરવી શરૂ કરશે. આ શું દંભ નથી? જો તમને મુનિજીવન ઉપર વિશ્વાસ ન હોય તો શું કરવા તેમના પગમાં પડો છો? મેં જાતે અનુભવ કર્યો છે કે એક શ્રાવક જે મુનિની રોજ કલાક સુધી ટીકા કરતો હતો. તે તે જ મુનિની પાસે પહોંચતાં વળીવળીને વંદના કરતો હતો સાચી વાત એ છે કે પાઘડીઓના આંટા તો ગયા તેને ઠેકાણે ટોપી આવી ગઈ પણ હૃદયના આંટા બમણા વધી ગયા!

યાદ રાખો કે આ વક્રતા અશુભ બંધ બાંધે છે અશુભ નામ પ્રકૃતિના બંધના હેતુઓમાં વક્રતાને ગણાવેલ છે કાયાની વક્રતા, વાણીની વક્રતા, ભાવની વક્રતા અને વિષમવાદ. આ ચારે અશુભ નામ પ્રકૃતિઓનો બંધ કરે છે તેનો વિપાકોદય અશુભ વર્ણ-ગંધ-રસ સ્પર્શ આદિમાં થાય છે

એવી વ્યક્તિ કદાચ પ્રેમપૂર્વક કંઈ બોલે તો પણ એમ લાગે છે કે જાણે લડી રહી હોય. તેની હિતભરેલી વાત પણ કોઈને પ્રિય લાગતી નથી. તેનો સ્વર એવો કઠોર બને છે કે સાંભળનાર, ઇચ્છે છે કે તે ક્યારે પોતાની સ્પીચ બંધ કરે.

તમારે મધુર કંઠ જોઈએ છે બીજાના દિલ હરી લે તેવી વાણી

આરતે વીણી વીણીને મારો વશ ખતમ કરી નાખ્યો છે આ સાધનાનું રહસ્ય પૂછવું હોય તો મને પૂછો

બહારના માણસો પાસે બહાર દેખાતી વસ્તુ જોવાની જ શક્તિ હોય છે, તે માત્ર ઉપરનો દેખાવ જ જોઈ શકે છે પણ માયાનું આ સ્વરૂપ, સાધકજીવનને બદનામ કરનારુ છે સાધુના વેશમા રહીને જેઓ ભ્રષ્ટાચાર ફેલાવે છે, તેઓ સાધુજીવનનુ અપમાન કરી રહ્યા છે તેઓએ બને તેટલો જલ્દી, ઉપરનો વેશ દૂર કરી, પોતાના અસલ સ્વરૂપમા આવી જવુ જોઈએ. આવી વ્યક્તિઓ માત્ર પોતાના જ ચારિત્ર્યનુ પતન કરે છે એમ નહિ, પણ આખા સમાજને બદનામ કરનાર પૂરવાર થાય છે

આ બહુ જ મોટુ નુકસાન છે માત્ર સમાજને જ નહિ પણ પોતાની જાતને પણ એ નુકસાન પહોચાડનાર છે કે જેના બાહ્ય જીવનમા સાધના અને આતરજીવનમા વાસના રહેલી છે એવાઓથી સાવધાન રહો તેઓના માટે પણ એ જ સારુ છે કે તે સાધનાનો દેખાવ છોડી દે સાધનાને, વાસનાનું સાધન બનાવવા કરતા બીજુ કોઈ મોટુ પાપ નથી

ગૃહસ્થ વર્ગમા તમને ઘણા એવા મળી આવશે કે જે પોતાનાં પાપોને ઢાકવા માટે ધાર્મિક ક્રિયાઓ કરે છે દુકાને અનૈતિક આચરણ અને ઉપાશ્રયમાં સામાયિક, આ તો સામાયિકની વિડબણા છે આવાઓ જ્યારે ઉપાશ્રયમા સામાયિક કરીને બેસે છે ત્યારે લોકો કહે છે કે બગભગત બેઠા છે.

દભવૃત્તિ જીવનમા જ નહિ, પરિવારમા પણ અશાતિ ઉત્પન્ન કરે છે. એક વિચારકે કપટી વ્યક્તિની સરખામણી કબરની સાથે કરી છે કબર ઉપરથી ઢકાયેલી હોય છે જોનારને તે પવિત્ર ભૂમિ જેવી દેખાય છે, પરંતુ, એ ઉપરથી સફેદ જણાતી ભૂમિને થોડીક જ ખોદવામા આવતા તેની નીચે શુ મળે છે? ગળીને સડી ગયેલા હાડકા અને દુર્ગંધ ફેલાવતુ માસ નજરે પડશે

એટલે તમે નિષ્કપટ બનો તમને જીવનમા સફળતાના દર્શન થાઓ તમારા આચારમા અને વિચારોમા નિષ્કપટતા પ્રગટ થાઓ આ સરળતા પવિત્રતાને જન્માવશે અને પવિત્રતાની સાથે શાતિ તમારુ સ્વાગત કરશે

માટુંગા, તા. ૧૪-૮-'૫૮

લાગે છે પણ યાદ રાખો કે મીઠો કેકારવ કરનાર મોર સર્પ જેવા ભયંકર વિષધર પ્રાણીને પણ મારી નાખે છે. એવી રીતે કપટી મનુષ્યની મધ જેવી મીઠી વાણીમાં મીઠાશ ખરેખર કેટલી છે તે તો તે પોતે જ જાણે છે અથવા તો તેનો જેને પરિચય થયો હોય તે જાણી શકે છે. દૂર રહેનાર તો માત્ર ઉપરનો ચળકાટ જોઈ અંજાઈ જાય છે. પણ તેને અસલી વાતનો ક્યાંથી પત્તો લાગે! એથી તો કેટલીક વખત અજાણ્યો માણસ એવાઓની પ્રશંસા પણ કરે છે. તેની આંખો ભીતરનો ભેદ પામવા માટે અસમર્થ હોય છે.

એક વાર મર્યાદા પુરુષોત્તમ શ્રી રામ તેમના ભાઈ લક્ષ્મણ સાથે વન-વિહાર માટે ગયા. ત્યાં માર્ગમાં એક સરોવર આવ્યું. સરોવરમાં ખીલેલાં કમળો અને તેના ઉપર ભમરાઓને ગૂંજતા જોઈ તેમની આંખો સ્થિર થઈ ગઈ. તેવામાં એક બગલો તેમની નજરે પડ્યો. તેની પાંખો જાણે સનલાઈટ સાબુથી ધોયેલી હોય તેવી સફેદ હતી. ખૂબ જ મંદ ગતિએ તે ચાલી રહ્યો હતો. જાણે કે કોઈ સંત ઈર્યાસમિતિનું પાલન કરતા ચાલી રહ્યા હોય. આવા બગલાને જોઈને રામે પોતાના ભાઈ લક્ષ્મણને કહ્યું

पश्य लक्ष्मण पम्पायां बकः परम धार्मिकः
शनैः शनैः पदं धत्ते जीवानां वधशंकया ।

ભાઈ! જો તો કેવો બગલો ઊભો છે, જાણે કે પ્રભુપ્રાર્થનામાં લીન કોઈ ભક્ત! અને ચાલે છે ત્યારે કેવી સાવધાનીથી પગ ઉપાડે છે! કેવો તો સાધક દેખાઈ રહ્યો છે. તેને ભય છે કે ક્યાંય પગ નીચે કોઈ જીવ ચગદાઈ જાય. સાચેસાચ કોઈ મોટું સતજન પક્ષી લાગે છે. ચાલો તેનાં દર્શન કરી નેત્ર પવિત્ર કરીએ.

રામ આ પ્રમાણે બગલાની, પોતાના ભાઈ પાસે પ્રશંસા કરતા બોલી રહ્યા હતા ત્યાં સરોવરમાંથી એક અવાજ આવ્યો. રામનું ધ્યાન તે તરફ ગયું. અવાજ માછલીનો હતો. તે કહી રહી હતી કે—

बकः किं वर्ण्यते राम तेनाहं निष्कुली कृता ।
सहवासी विजानाति चरित्रं सहवासिनाम् ॥

હે ભગવાન રાઘવ રામ! તમારું રૂપ જેવું સોહે છે તેથી તમે બગલામાં, ધ્યાની મોટી જાણો છો. પણ તમે આ ભૂલ કરો છો. આ ઉજળાપણું માત્ર ઉપરનું છે. અંદરનું રહસ્ય તમે જાણી શક્યા નથી! ન તો જે સાથે રહે તે જ જાણી શકે. આ તમારા બગલાએ તો મારો વંશ પરિવાર આખો

આરતે વીણી વીણીને મારો વ શ ખતમ કરી નાખ્યો છે આ સાધનાનું રહસ્ય પૂછવુ હોય તો મને પૂછો

બહારના માણસો પાસે બહાર દેખાતી વસ્તુ જોવાની જ શક્તિ હોય છે, તે માત્ર ઉપરનો દેખાવ જ જોઈ શકે છે પણ માયાનું આ સ્વરૂપ, સાધકજીવનને બદનામ કરનારુ છે સાધુના વેશમા રહીને જેઓ ભ્રષ્ટાચાર ફેલાવે છે, તેઓ સાધુજીવનનુ અપમાન કરી રહ્યા છે તેઓએ બને તેટલો જલ્દી, ઉપરનો વેશ દૂર કરી, પોતાના અસલ સ્વરૂપમા આવી જવુ જોઈએ. આવી વ્યક્તિઓ માત્ર પોતાના જ ચારિત્ર્યનુ પતન કરે છે એમ નહિ, પણ આખા સમાજને બદનામ કરનાર પૂરવાર થાય છે

આ બહુ જ મોટુ નુકસાન છે માત્ર સમાજને જ નહિ પણ પોતાની જાતને પણ એ નુકસાન પહોચાડનાર છે કે જેના બાહ્ય જીવનમા સાધના અને આતરજીવનમા વાસના રહેલી છે એવાઓથી સાવધાન રહો તેઓના માટે પણ એ જ સારુ છે કે તે સાધનાનો દેખાવ છોડી દે સાધનાને, વાસનાનું સાધન બનાવવા કરતાં બીજુ કોઈ મોટુ પાપ નથી

ગૃહસ્થ વર્ગમા તમને ઘણા એવા મળી આવશે કે જે પોતાના પાપોને ઢાકવા માટે ધાર્મિક ક્રિયાઓ કરે છે દુકાને અનૈતિક આચરણ અને ઉપાશ્રયમાં સામાયિક, આ તો સામાયિકની વિડબણા છે આવાઓ જ્યારે ઉપાશ્રયમા સામાયિક કરીને બેસે છે ત્યારે લોકો કહે છે કે બગભગત બેઠા છે.

દભવૃત્તિ જીવનમા જ નહિ, પરિવારમા પણ અશાતિ ઉત્પન્ન કરે છે. એક વિચારકે કપટી વ્યક્તિની સરખામણી કબરની સાથે કરી છે કબર ઉપરથી ઢકાયેલી હોય છે જોનારને તે પવિત્ર ભૂમિ જેવી દેખાય છે, પરતુ, એ ઉપરથી સફેદ જણાતી ભૂમિને થોડીક જ ખોદવામા આવતા તેની નીચે શુ મળે છે? ગળીને સડી ગયેલા હાડકા અને દુર્ગંધ ફેલાવતુ માસ નજરે પડશે

એટલે તમે નિષ્કપટ બનો તમને જીવનમા સફળતાના દર્શન થાઓ તમારા આચારમા અને વિચારોમા નિષ્કપટતા પ્રગટ થાઓ આ સરળતા પવિત્રતાને જન્માવશે અને પવિત્રતાની સાથે શાતિ તમારુ સ્વાગત કરશે

માટુગા, તા ૧૪-૮-'૫૮

૧૮ સંગ્રહવૃત્તિનું પાપ

કષાય વિજય ઉપર તમે રોજ પ્રવચન સાંભળી રહ્યા છો. જેનાથી ભવપરંપરાને પોષણ મળે છે તે આત્માની અશુદ્ધ દશાઓને કષાય કહેવાય છે તમે જાણી ચૂક્યા છો કે કષાયના ચાર વિભાગ છે તેમાં બે રાગજન્ય અને બે દ્વેષજન્ય છે જરા આપણે ઊંડાણથી જોઈએ તો આપણામાં રહેલી રાગવૃત્તિ જ દ્વેષને જન્માવે છે જ્યારે કોઈ ખાસ વસ્તુ પર આપણા મનમાં રાગવૃત્તિ ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે આપણા બધા પ્રયત્નો તેને પ્રાપ્ત કરવા માટે જ હોય છે

ઇચ્છિત વસ્તુની પ્રાપ્તિમાં જે અંતરાયભૂત બને છે તેના ઉપર આપણી રાગવૃત્તિ ક્રોધરૂપે બહાર આવે છે અને આ વિઘ્નો ટાળવા માટે અમે લાગી જાય છે પોતાની તમામ તાકાત અમે લગાડી, અંતરાયોને દૂર કરી ઇચ્છિત વસ્તુ તે પ્રાપ્ત કરવા માટે છે પછી તે અંતરાયો પ્રકૃતિજન્ય હોય કે માનવસર્જિત હોય, તેના પ્રત્યે મનમાં રોષ જાગૃત થાય છે આ જ દ્વેષની જન્મભૂમિ છે

હવે તમે જોઈ શકો છો કે હૃદયમાં પહેલા વસ્તુ તરફ રાગવૃત્તિ પેદા થાય છે પછી તેની પ્રાપ્તિ અને સંરક્ષણમાં બાધારૂપ વિરોધી શક્તિઓ પ્રત્યે દ્વેષ થાય છે. અર્થાત્ આત્માને વિભાવદશા તરફ ધકેલનાર મૂળ વૃત્તિ રાગાત્મક છે

રાગાત્મક વૃત્તિનું અર્થ છે લેવાનું જે મનને ગમ્યું તે ગમે તેમ કરીને પણ લેવું પછી એ નથી જોવાતું કે તે લેવા માટે કેટલું ખોવું પડશે. આ લેવાની વૃત્તિ તે જ લોભની માતા છે જેના મનમાં આ લેવાની વૃત્તિ બળવત્તર છે તેને ઉચિત અનુચિતતાનું કોઈ મહત્ત્વ નથી હોતું તે માત્ર સંગ્રહ કરવા જ ઇચ્છે છે પણ, તે એ વિચાર પણ નહિ કરે કે તેની આ

સંગ્રહવૃત્તિને કારણે હર્યાભર્યા ઘરો ઉજ્જડ બની જશે, લીલી કલાર જેવી ફૂલવાડીઓ ઉજ્જડ વન સરખી જઈ જશે, કેટલીયે હસતી આંખોમાથી આંસુઓ વહેશે

આ લેવાની વૃત્તિવાળો ક્યારેય એ પણ વિચાર નહિ કરે કે મારી જરૂરિયાતો માટે કેટલુ જમા કરવુ જરૂરી છે સંગ્રહ હોય, પણ, તેની કોઈ સીમા હોવી જોઈએ જરૂરિયાતો વધે છે, પણ ક્યા સુધી તેને વધારવી ? સંગ્રહ અને જરૂરિઆતોની સીમારેખા તેની પાસે હોતી નથી તે તો માત્ર લઈને તેની રખેવાળી જ કરી જાણે છે

એક પ્રાચીન અર્હતર્ષિ સંગ્રહશીલ હૃદયનુ ચિત્ર દર્શાવતા કહે છે—

आयाण रक्खी पुरिसे परं किंचि न जाणति ।
असाहु कम्म कारी खलु अयं पुरिसे ॥

ઋષિભાષિત સૂત્ર અ ૬–૧

આદાનરક્ષી પુરુષ લેવુ અને સરક્ષણ કરવું એથી ત્રીજી કોઈ વાત જાણતો નથી એવો માણસ હલકામા હલકુ કાર્ય કરતાં પણ અચકાશે નહિ જો કદાચ તેની જાણમા આવે કે અમુક માણસની ખોપરી સોનાની છે, તો સોનાની પાછળ પાગલ બનેલ પુરુષ, તે માણસની ખોપરી પણ કાઢી લેશે

સંપત્તિની પ્રાપ્તિ માટે માનવ જાતનુ દમન પણ ઓછુ નથી કરતો. એક યોગી આત્મસાધના માટે જેવી રીતે તપ કરે છે, ભૂખ, તરસની પરવા કર્યા વિના, સાધનામા દેહને કષ્ટ આપે છે, ખરુ પૂછો તો સાધનાની તન્મયતામા તેને ભૂખ–તરસની ખબર જ પડતી નથી તેવી જ રીતે લોભીની સાધના પણ યોગીની સાધના કરતા જરાયે કમ હોતી નથી રૂપિયાના રણકારમા તેની ભૂખ અને તરસ મરી જાય છે

દુકાન પર ગ્રાહકોની ભીડ જામી હોય, સમય થઈ ગયો હોય, પત્ની વારવાર બહાર આવી જોતી હોય કે અત્યાર સુધી જમવા કેમ ન આવ્યા ? છેવટે અકળાઈને છોકરાને દુકાને મોકલે છે તે કહે છે બાપુજી ચાલો, જમવાનુ ઠંડુ થઈ જાય છે"

ખરુ કહો, આ વખતે તમે શો જવાબ આપશો ?

અહી ઉપાશ્રયમા તો ઘડિયાળનો કાંટો સાડાનવ ઉપર બે મિનિટ પણ આગળ જશે તો તમારુ મન મુબઈ દોડી જશે મનમા થશે કે કદાચ ટ્રેનની ગાડી જતી રહેશે

પરંતુ દુકાન ઉપર ઘડિયાળમાં અગિયારને બદલે બાર પણ વાગી ગયા હોય, છતાં છોકરાને કહેશો કે– જા તું અને તારી મા બન્ને જમી લો. મને જમવાનો વખત નથી. પછી ભલેને પેટમાં ઉંદરડા કુદાકુદ કરતા હોય! ગ્રાહકોની ભીડ આગળ, પેટમાં ઉંદરડા શું શું કરતા હોય તેનો અવાજ સંભળાતો નથી. કેટલું દમન છે આ!

ભૂખ–તરસ માત્ર નહિ, ઘણીવાર ક્રોધને પણ દબાવવો પડે છે. ભાવ બતાવતાં ગ્રાહકને તે પસંદ આવતો નથી. તમે તેની સામે વામન તાકી લાવી હુમલો કરી દો છો. છતાં ન લે તો તમારી આંખો જરા તેજ થઈ જાય છે. પણ એ ગ્રાહક તમારે ત્યાંથી મોટા જથ્થામાં માલ ખરીદનાર છે અને એ બેચાર કડવી મીઠી સંભળાવે પણ છે છતાં તેની વાતો તમે પ્રેમથી સાંભળી લો છો. એક શબ્દ પણ બોલતા નથી. તમે કેટલા ક્ષમાશીલ બની જાઓ છો! જાણે કે ભગવાન મહાવીરની આદર્શ ક્ષમા તમારા હૃદયમાં ઊતરી ગઈ હોય! ખરી વાત તો એ છે કે તમે એ જાણો છો કે જો બગાડીશું તો હંમેશનો ઘરાક ચાલી જશે.

સંગ્રહવૃત્તિ માનવીમાં લોભની ભાવના પેદા કરે છે. જો સંગ્રહની પાછળ જરૂરિયાતો સંતોષવાનો હેતુ હોય તેની તો કોઈ સીમા જરૂર હોય છે. કેમકે માનવની જરૂરિયાતોની હદ હોય છે પણ ઈચ્છાઓ હંમેશાં અનંત છે. તે તો દ્રૌપદીનાં ચીરની માફક અનહદ હોય છે. દુઃશાસનના હાથ થાકી ગયા પણ દ્રૌપદીની સાડીનો છેડો ન આવ્યો. આ તો એક વાર્તા છે પણ વાર્તાને બાજુએ રાખી તેનો સાર કાઢો તો જણાશે કે દુઃશાસન એ બેરસ્તે ચઢેલું મન છે જેની સત્તા દુષ્ટ છે ત્યારે આત્માનું શાસન શુભ છે. મનનું શાસન હંમેશાં દુષ્ટ જ રહેવાનું કારણ કે તેની વૃત્તિઓ વિકારી છે. એ જ દુઃશાસન આંતર વૃત્તિરૂપ દ્રૌપદીનાં ચીર ખેંચે છે. અનંત તૃષ્ણાની સાડી. આ દુઃશાસન થાકી જાય ત્યાં સુધી ખેંચે જાય પણ તેનો છેડો આવવાનો નથી. એ માટે જ આગમ કહે છે–

ઇચ્છાહુ આગાસ સમા અણંતિયા

ઈચ્છા આકાશની માફક અનંત છે

આકાશમાં અસંખ્ય પક્ષીઓ ઊડે છે તે ઊડી ઊડીને પાછાં આવે છે પણ આકાશનો છેડો કોઈ કાઢી શક્યું નથી. ઈચ્છાનું આકાશ પણ એવું જ છે. મનરૂપી પંખી રોજ તેમાં ઊડ્યા કરે છે. તેની પાંખો થાકી જાય છે અને તે પાછું આવે છે પણ તેનો અંત શોધી શકતું નથી.

તૃષ્ણાની પૂર્તિ ક્ષિતિજને ભેટવા જેવી છે તમે સુના જંગલના ખૂણામા ઊભા રહીને જુઓ કેટલેક દૂર, તમને જમીન અને આસમાન ભેગાં થતા જણાશે આ જમીન અને આસમાનનુ મિલન, તે ક્ષિતિજ કહેવાય છે. પણુ કોઈને ઇચ્છા થાય કે હુ આ ક્ષિતિજની મુલાકાત લઈ આવુ અને તે ઊડવા માડે તો તમે માનો છો કે તે ક્ષિતિજને મળીને પાછો આવી શકશે ? આ જન્મમા તો શું પણુ અનત જન્મો વીતી જવા છતા પણુ તે પાછો આવી નહિ શકે કારણુ ? કારણુ કે ક્ષિતિજ જેવી કોઈ વસ્તુ જ નથી એ માત્ર આખોની ભ્રમણા છે અહીથી તમને જેટલે દૂર ક્ષિતિજ દેખાય છે તેટલે જ દૂર ત્યા પહોચ્યા પછી પણુ દેખાશે

ક્ષિતિજ એ આખોનો ભ્રમ છે તેવી જ રીતે ઇચ્છાની પૂર્તિ, એ મનનો ભ્રમ છે એ એક મનનુ ક્ષિતિજ છે જેટલુ આપ તેને ભરતા જશો તેટલુ તે ખાલી થતુ જશે કારણુ કે મનની ઇચ્છા પૂરી કરનાર દરેક ઇચ્છા, પોતાની સાથે નવી ઇચ્છાઓને જન્મ આપે છે કોઈ બાઈને બાળક ન હોય તો તેને બાળકની ખૂબ જ ઇચ્છા થાય છે કારણુ કે તેનુ સ્ત્રીત્વ બદલાઈ જવા ઝખતુ હોય છે. દરેક સ્ત્રી માતા બનવામા એક જાતની મીઠાશ અનુભવે છે પુત્ર પ્રાપ્તિ માટે કોણુ જાણે કેટલાય દેવદેવીઓના ચરણે મસ્તક ઢાળે છે તમને ખબર હશે કે દીકરા-દીકરીઓ માટે માતાઓએ એક સ્વતત્ર દેવી પણુ બનાવી છે તેના પૂજન માટે એક દિવસ પણુ નક્કી કર્યો છે આ દિવસને માટે અઠવાડિયા પહેલેથી તૈયારી ચાલે છે પૂજાના દિવસે તે પોતે ટાઢુ ખાય છે અને આખા કુટુબને ટાઢુ ખવરાવે છે

આટલુ કરવા છતા પણુ આ દેવીઓ દીકરા-દીકરી આપે જ, એવુ કાંઈ નથી સદ્ભાગ્યથી, કાગનું બેસવુ અને તાડનુ પડવુ એમ કદાચ પુત્રનો જન્મ થયો, વર્ષોની કામના ફળી, તો શુ તમે એમ માનો છો કે પુત્રજન્મની સાથે જ માતાની ભાવના પૂરી થઈ જાય છે ? પુત્રજન્મની સાથે બીજી અનેક ઇચ્છાઓ જન્મ લે છે. પુત્રના લાલન-પાલન, તેની શિક્ષા-દીક્ષાથી માડીને કે તેને માટે સુદર વહુ લાવવાના સ્વપ્નો પણુ તેના મનમા આવે છે.

હા તો ઇચ્છા પણુ ક્ષિતિજ છે તેનો પાર તમે કદી પામી શકવાના નથી

ઠાણાગ સૂત્રમા ચોથે ઠાણે કહ્યુ છે કે ચાર સ્થાન હમેશા અપૂર્ણ રહે છે. તેમા ગમે તેટલુ ભરવામા આવે તો પણુ તે ખાલી જ રહેશે

પરંતુ દુકાન ઉપર મધ્યાહ્નમાં ખરીદારને બદલે બાર પણ વાગી ગયા હોય છતાં છોકરાને કહેશો કે– જા તું અને તારી મા જઈને જમી લો. મને જમવાનો વખત નથી. પછી ભલેને પેટમાં ઉંદરડા કુદાકુદ કરતા હોય! ગ્રાહકોની ભીડ આગળ, પેટમાં ઉંદરડા ચું ચું કરતા હોય તેનો અવાજ સંભળાતો નથી. કેટલું દમન છે આ!

ભૂખ-તરસ માત્ર નહિ, ઘણીવાર ક્રોધને પણ દબાવવો પડે છે. માલ બતાવતાં ગ્રાહકને તે પસંદ આવતો નથી તમે તેની સામે તાકાના તાકા લાવી ઢગલો કરી દો છો છતાં ન લે તો તમારી આંખો જરા તેજ થઈ જાય છે પણ એ ગ્રાહક તમારે ત્યાંથી મોટા જથ્થામાં માલ ખરીદનાર છે અને એ બેચાર કડવી મીઠી સંભળાવે પણ છે છતાં તેની વાતો તમે પ્રેમથી સાંભળી લો છો. એક શબ્દ પણ બોલતા નથી તમે કેટલા ક્ષમાશીલ બની જાઓ છો! જાણે કે ભગવાન મહાવીરની આદર્શ ક્ષમા તમારા હૃદયમાં ઉતરી ગઈ હોય! ખરી વાત તો એ છે કે તમે એ જાણો છો કે એને નારાજ કરીશું તો હંમેશનો ઘરાક તૂટી જશે.

સમૃદ્ધિ માનવીમાં લોભની ભાવના પેદા કરે છે જે સમૃદ્ધિની પાછળ જરૂરિયાતો સંતોષવાનો હેતુ હોય તેની તો કોઈ સીમા જરૂર હોય છે કેમકે માનવની જરૂરિયાતોની હદ હોય છે પણ ઇચ્છાઓ હંમેશાં અનંત છે તે તો દ્રૌપદીના ચીરની માફક અનહદ હોય છે દુઃશાસનના હાથ થાકી ગયા પણ દ્રૌપદીની સાડીનો છેડો ન આવ્યો. આ તો એક વાર્તા છે પણ વાર્તાને બાજુએ રાખી તેનો સાર કાઢે તો જણાશે કે દુઃશાસન એ ગેરરસ્તે ગયેલું મન છે જેની સત્તા દુષ્ટ છે ત્યારે આત્માનું શાસન શુભ છે મનનું શાસન હંમેશાં દુષ્ટ જ રહેવાનું કારણ કે તેની વૃત્તિઓ વિકારી છે એ જ દુઃશાસન, અંતર વૃત્તિરૂપ દ્રૌપદીનાં ચીર ખેંચે છે અનંત વસ્ત્રોની સાડી, આ દુઃશાસન થાકી જાય ત્યાં સુધી ખેંચે જાય પણ તેનો છેડો આવવાનો નથી એ માટે જ આગમ કહે છે–

इच्छा हु आगास समा अणंतिया

ઇચ્છા આકાશની માફક અનંત છે

આકાશમાં અસંખ્ય પક્ષીઓ ઊડે છે તે ઊંચી ઊંચી પહોંચી જાય છે પણ આકાશનો છેડો કોઈ પામી શક્યું નથી. ઇચ્છાનું આકાશ પણ એવું જ છે મનરૂપી પંખી રોજ તેમાં ઊડ્યા કરે છે તેની પાંખો થાકી જાય છે અને તે પાછું આવે છે પણ તેનો અંત શોધી શકતું નથી.

તૃષ્ણાની પૂર્તિ ક્ષિતિજને ભેટવા જેવી છે તમે સૂના જંગલના ખૂણામા ઊભા રહીને જુઓ કેટલેક દૂર, તમને જમીન અને આસમાન ભેગાં થતા જણાશે આ જમીન અને આસમાનનુ મિલન, તે ક્ષિતિજ કહેવાય છે. પણ કોઈને ઇચ્છા થાય કે હુ આ ક્ષિતિજની મુલાકાત લઈ આવુ અને તે ઊડવા માંડે તો તમે માનો છો કે તે ક્ષિતિજને મળીને પાછો આવી શકશે? આ જન્મમા તો શું પણ અનત જન્મો વીતી જવા છતા પણ તે પાછો આવી નહિ શકે કારણ? કારણ કે ક્ષિતિજ જેવી કોઈ વસ્તુ જ નથી એ માત્ર આખોની ભ્રમણા છે. અહીથી તમને જેટલે દૂર ક્ષિતિજ દેખાય છે તેટલે જ દૂર ત્યા પહોચ્યા પછી પણ દેખાશે

ક્ષિતિજ એ આખોનો ભ્રમ છે તેવી જ રીતે ઇચ્છાની પૂર્તિ, એ મનનો ભ્રમ છે એ એક મનનુ ક્ષિતિજ છે જેટલુ આપ તેને ભરતા જશો તેટલુ તે ખાલી થતુ જશે કારણ કે મનની ઇચ્છા પૂરી કરનાર દરેક ઇચ્છા, પોતાની સાથે નવી ઇચ્છાઓને જન્મ આપે છે કોઈ બાઈને બાળક ન હોય તો તેને બાળકની ખૂબ જ ઇચ્છા થાય છે. કારણ કે તેનુ સ્ત્રીત્વ બદલાઈ જવા ઝખતુ હોય છે દરેક સ્ત્રી માતા બનવામા એક જાતની મીઠાશ અનુભવે છે પુત્ર પ્રાપ્તિ માટે કોણ જાણે કેટલાય દેવદેવીઓના ચરણે મસ્તક ઢાળે છે તમને ખબર હશે કે દીકરા-દીકરીઓ માટે માતાઓએ એક સ્વતત્ર દેવી પણ બનાવી છે તેના પૂજન માટે એક દિવસ પણ નક્કી કર્યો છે આ દિવસને માટે અઠવાડિયા પહેલેથી તૈયારી ચાલે છે પૂજાના દિવસે તે પોતે ટાઢુ ખાય છે અને આખા કુટુબને ટાઢુ ખવરાવે છે

આટલુ કરવા છતા પણ આ દેવીઓ દીકરા-દીકરી આપે જ, એવું કાઈ નથી સદ્ભાગ્યથી, કાગનુ બેસવુ અને તાડનુ પડવુ એમ કદાચ પુત્રનો જન્મ થયો, વર્ષોની કામના ફળી, તો શુ તમે એમ માનો છો કે પુત્રજન્મની સાથે જ માતાની ભાવના પૂરી થઈ જાય છે? પુત્રજન્મની સાથે બીજી અનેક ઇચ્છાઓ જન્મ લે છે પુત્રના લાલન-પાલન, તેની શિક્ષા-દીક્ષાથી માંડીને કે તેને માટે સુદર વહુ લાવવાના સ્વપ્નો પણ તેના મનમા આવે છે.

હા તો ઇચ્છા પણ ક્ષિતિજ છે તેનો પાર તમે કદી પામી શકવાના નથી

ઠાણાગ સૂત્રમા ચોથે ઠાણે કહ્યુ છે કે ચાર સ્થાન હમેશા અપૂર્ણ રહે છે. તેમા ગમે તેટલુ ભરવામા આવે તો પણ તે ખાલી જ રહેશ

૧ પહેલો સાગર. ગંગા-યમુના જેવી મહા નદીઓ પ્રત્યેક ક્ષણે તેમાં લાખો ટન પાણી રેડે છે હજારો વર્ષ વીતી ગયાં, તેમનો વણથંભ્યો પ્રવાહ સાગરમાં મળે જાય છે પણ હજારો વર્ષમાં એક પણ દિવસ એવો નથી આવ્યો કે જ્યારે સાગરે એમ કહ્યું હોય કે હવે મારે આ પાણી નથી જોઈતું

૨. બીજું સ્મશાન. સ્મશાનનો ખાડો ક્યારે પણ પુરાવાનો નથી. હજારો બાળક યુવક પ્રૌઢ વૃદ્ધ, સ્ત્રી પુરુષ, બળવાન કે નિર્બળ, સત્તાધીશ કે શાસિત, ચક્રવર્તી કે વાસુદેવ બધા જીવો અંતે સ્મશાનમાં જઈ પહોંચે છે હજારો-લાખો વર્ષોથી આ ક્રમ ચાલે છે કંઈ કરોડો ને અબજો માણસો ત્યાં પહોંચ્યા અને બે ચાર કલાકમાં રાખ થઈ ગયા પણ સ્મશાનની ભૂખ આજ સુધી તૃપ્ત થઈ નથી

૩ ત્રીજું પેટ. આપણી જ વાત પેટની છે પેટનો ખાડો સવારે પૂરો ને બપોરે ખાલી. પથારીમાંથી ઊઠતાં જ ચાની માગણી થાય છે ચાની સાથે નાસ્તો પણ જોઈએ છે. એ પણ પેટમાં જાય છે અગિયારેક વાગતાં સુધીમાં ફરી માગે છે રોટલી દાળ, ભાત, શાક કે મિષ્ટાન્ન બધું પણ બે વાગતાં તો પાછું ખાલી. વળી પાછી ચા-નાસ્તાની માગણી. સાંજના ૭ વાગ્યા કે પાછી ખીચડી ને કઢી જોઈએ. રાતના દૂધનો ગ્લાસ પણ ખરો જ. આવો આ પેટનો ખાડો ક્યારેય ભરાતો નથી. ગમે તેટલી વાર ભરો, બે કલાક ગયા કે પાછો ખાલી.

૪ ચોથી તૃષ્ણા પણ તૃષ્ણાનો ખાડો તો બધાં કરતાં ઊંડો છે.

પેટનો ખાડો અમુક હદ સુધી ભરાઈ જાય. બે કલાક માટે તો પેટ બરાબર ભરાય પેટ ભરાયા પછી અમેને ગમે તેવી ભાવતી વસ્તુ મળે, તો પણ મન એક વખત તો ખાવા માટે ઇન્કાર કરશે. પણ મનનો ખાડો એવો ઊંડો છે કે તેને મેરુ પર્વત પણ પૂરી શકે નહિ. જેટલો ખાડો ભરતા જઈએ તેટલો જ તે વધુ ખાલી બનતો જશે.

એક વાર સિકંદર, કોઈ પહોંચેલ યોગી પાસે ગયો. આપણા જ્ઞાનમાં પરિગ્રહનો અર્થ એવો થાય છે કે જે કંઈ મમકાર જાગતો હોય. આવા મમકારોના ચક્કરમાં લાખો લોકો ફરી જાય છે અને કેટલાક તેમાં ફસાય છે પણ તીર્થંકરોની વચ્ચે ચમત્કારરૂપ પેદા થાય છે શક્તિની ખબર ગમ તો પણ ધનભોગનું ચક્કર ચાલુ જ હોય છે

તમે ચારિત્રને નમો ચમત્કારોને નહિ એની બે બદામની વિદ્યા તો બાજીગર પણ જાણે છે જો તમે લેવાનું જાણતા હો કે લેવાનું ચાહતા હો તો સદાચારની સૌરભ લો જ્ઞાનનો પ્રકાશ લો, સરળતાની સુવાસ લો

સિકંદર યોગીની સેવા કરવા મંડ્યો ખરી રીતે આ સેવા યોગીની નહિ, તેના ચમત્કારોની હતી મનમાં સ્વાર્થ ભરેલો હોય તો તેને તપ કે ત્યાગની ઉપાસના ન કહેવાય મનમાં ચાંદીના ટુકડાની લાલસા જાગી છે અને સંતની સેવામાં પહોંચે છે! આ સંતની નહિ, દ્રવ્યની ઉપાસના કહેવાશે. કારણ કે આપના મનમાં સંતનું નહિ, પણ સંતની સેવાથી મળનાર સંપત્તિના ટુકડાનું મૂલ્ય છે. તમારું લક્ષ્ય સંપત્તિમાં છે, ચારિત્રમાં નથી જો કદાચ બીજે સંપત્તિ મળે તેમ હશે તો સેવાનો રસ્તો છોડી પણ દેશો

એક દિવસ યોગીએ સિકંદરને કહ્યું—"તારી સેવા પણ ગજબની છે. મારું હૃદય આજ ખૂબ જ પ્રસન્ન છે બોલ તારે શું માગવું છે?"

સિકંદરને આ જ જોઈતું હતું આવા દિવસને માટે તો તેણે પરસેવો પાડ્યો હતો તેણે કહ્યું—"યોગીશ્વર! હું શું ઇચ્છું? મારી એક નાની સરખી માગણી છે તે એ કે આખી પૃથ્વી ઉપર મારી સત્તા ચાલે"

કેટલી નાની માગણી છે! લોભીહૃદયને માટે તો સારી દુનિયાનું સામ્રાજ્ય પણ ઓછું પડે છે સંતે જોયું કે મનની તૃષ્ણા કેટલી વિશાળ છે. આ તો સુરસાના મો જેવું છે જેમ જેમ તમે અંદર જતા જશો તેમ તેમ તે મોટું થતું જશે

આ સાડાત્રણ હાથની કાયા માટે કેટલી જગા જોઈએ? દેહ તો માત્ર સાડાત્રણ હાથ જ માગે છે પણ મન? ખરું પૂછો તો જેને એક ઇંચ પણ જમીનની જરૂર નથી, તેવાઓ વિશાળ પૃથ્વીના ખંડથી પણ સંતોષ પામતા નથી! કદાચ દુનિયાભરનું સામ્રાજ્ય પણ મળી ગયું, સમગ્ર પૃથ્વી ઉપર એકચક્રી સત્તા પણ મળી, પણ જ્યારે જીવનયાત્રા સમાપ્ત થશે તે વખતે કેટલી જગા મળશે? ફક્ત સાડાત્રણ હાથ અને તે પણ ઇસ્લામ સંસ્કૃતિમાં જન્મેલાને જ બીજા જૈન કે હિન્દુ કુળમાં જન્મેલાને તો તે પણ નસીબમાં નથી આ બધું જાણવા છતાં પણ માનવનું મન કેમ સંગ્રહની પાછળ પાગલ છે?

માનવશરીરની સમસ્યા તો ચાર રોટલીથી પતી જશે રહેવાની સમસ્યા સાડાત્રણ હાથ જમીનથી ઉકલી જશે પણ મનની સમસ્યા કંઈક મુશ્કેલ છે.

ક્યારે મન અનાજ અને મણબંધી સોનું મળવા છતાં મનની સમસ્યા ઉકેલી શકતી નથી

યોગીએ જોયું કે સિકંદરનો રોગ તનનો નહિ પણ મનનો છે એટલે તેનો ઉકેલ પણ બીજી રીતે જ કરવો પડશે. યોગી અંદર ગયા. પોતાની ઝોળીમાંથી એક મનુષ્યની ખોપરી કાઢી સિકંદરને આપી અને કહ્યું કે આને અનાજથી ભરી દે. જે ક્ષણે તે અનાજથી ભરાઈ જશે તે જ ક્ષણે આખી પૃથ્વી ઉપર તારું સામ્રાજ્ય થઈ જશે.

સમ્રાટ સિકંદરના આનંદની હદ નથી. મહેલમાં જવાની જ વાર છે. બે મિનિટમાં જુવારના દાણાથી ભરી દેવાશે અને સમગ્ર પૃથ્વી ઉપર સિકંદરનું સામ્રાજ્ય થઈ જશે. સિકંદર મહેલમાં ગયો. તેણે એક શેર–પૂરી એક શેર જુવાર ખોપરીમાં નાખી પણ જોયું તો ખોપરી ખાલી! ગુણીઓની ગુણીઓ ઠાલવી તેમાં નાખી પણ ખોપરી ખાલી જ રહી. સિકંદરના આશ્ચર્યની હદ ન રહી. તે સમજી ગયો કે આ કોઈ ચમત્કારિક ખોપરી છે.

પાછો પગે તે યોગી પાસે પહોંચ્યો. બધી વાત કહી સંભળાવી. હસતાં હસતાં યોગીએ કહ્યું– સિકંદર! જાણતો નથી કે આ માનવીની ખોપરી છે? આટલું મોટું રાજ્ય પણ તેને ન ભરી શક્યું તો જુવારના દાણાથી તે કેમ ભરાશે? સિકંદર સમજી ગયો. તમે બધા પણ સમજી ગયા હશો કે મનુષ્યની આ ખોપરી ભરવી એ કેટલું કઠણ કામ છે!

સાચી વાત એ છે કે સંગ્રહમાં શાંતિને શોધવી એ જ મોટી ભૂલ છે. જે એમ માને છે કે પૈસા આવવાથી મનમાં સ્થિરતા આવે છે એ ખૂબ જ મોટી ભ્રમણામાં છે. તેઓ ધનને સમજ્યા છે પણ મનને નહિ. મનની ગતિને સમજનાર એવી ભૂલ કદી ન કરે.

તમે સારી રીતે જાણો છો કે વિજ્ઞાન અને વૈભવનાં જે સાધનો મધ્ય યુગના સમ્રાટ અકબર પાસે નહોતાં તે આજે એક સામાન્ય માણસ પાસે હોય છે પરંતુ મધ્યયુગના સાધારણ માનવીને જેટલી શાંતિ હતી તે આજે મોટા ધનવાનના નસીબે પણ નથી. શાંતિ વિજ્ઞાનનાં સાધનો કે સંપત્તિના સંગ્રહમાં નથી પણ મનના સંતોષમાં છે.

આકુરા તા. ૧૫-૮-૫૮ જૈન ઉપાશ્રય

૧૯. સહયોગ ધર્મ

અહિંસા ધર્મના ઘણા ગાણાં તમે ગયા છે સત્ય ધર્મનો જયઘોષ પણ જોરથી કર્યો છે હિન્દુ અને મુસ્લિમ ધર્મની સ્થાપના પણ કરી છે તેને માટે લડ્યા પણ છો, ઝઘડ્યા પણ છો પણ કોઈ દિવસ સહયોગ ધર્મને ઓળખ્યો છે ? જે તમારી નજીકમા છે, અને આજુબાજુમા વસનારાઓ પાસેથી જ શીખી શકાય છે ! ભલે તો આજે આપણે સહયોગ ઉપર વિચાર કરીશુ

માનવ સામાજિક પ્રાણી છે તે સમાજમા જીવે છે, સમાજ પાસેથી કાંઈક લે છે, તો સમાજને કાંઈક આપે પણ છે જે ફક્ત આપે જ છે તે દેવ છે અને જે માત્ર લેતા જ શીખ્યો છે તે દાનવ છે માનવ આ આપવા અને લેની વચ્ચે જીવે છે માનવીના જીવનનો આધાર સહયોગ ઉપર જ છે. માનવી તો શુ પણ દુનિયાના કોઈપણ પ્રાણી એક બીજા વિના જીવી શકતા નથી એકલુ કોઈ રહી શકતુ નથી યોગીઓને માટે કહેવાય છે તે બધાના સહયોગનો ત્યાગ કરી હિમાલયની ગિરિ-કદરાઓમા જીવે છે, પણ તે યોગીને પણ ફળાહારના સહયોગની જરૂર રહે છે સભવ છે કે કોઈ તપસ્વી સાધક આહારનો પરિત્યાગ કરી દે છતા તે પણ પાણી અને હવાનો સહયોગ તો છોડી શકતો નથી

પશુઓની દુનિયા કે જેને આપણે અસામાજિક કહીએ છીએ અને જેની કોઈ સમાજવ્યવસ્થા નથી, તે પણ સહયોગધર્મ તો જાણે જ છે. તે ટોળા બાધીને રહે છે ગાય, ગાય સાથે લડશે છતા પણ રહેશે તો પોતાના ટોળામા જ ભેસ, ભેસથી લડશે છતા સાજ પડતા તે પોતાના ટોળામા ભળી જશે કેમકે, તે જાણે છે તેને ત્યા જ સહયોગ મળશે પશુ-સસાર,

સહયોગ લે છે અને વખત આવે આપે પણ છે. આમ તો આપણને લાગે છે કે પશુઓમાં વળી સહયોગ કેવો ? દરેક પોતપોતાના પેટની ફિકરમાં છે. પિતાને પુત્રની ચિંતા નથી અને બેટાને પિતાની ફિકર નથી. પિતા પુત્ર જેવો સંબંધ રહે છે જ ક્યાં ? પુત્ર માતાની પણ કોઈ સેવા ક્યાં કરે છે ?

આ કેટલા સ્નેહથી પોતાનાં બચ્ચાંને પાળે છે. વાંદરી પોતાનાં બચ્ચાંને હંમેશાં છાતીએ વળગાડેલાં રાખે છે. તેને પૂછો કે— ઓ વાંદરી ! તું જેને દૂધ પીવડાવે છે અને છાતીએ વળગાડી રાખે છે તે મોટો થઈને તારું પેટ ભરવાનો છે ? ઉપર ઉપરથી એમ લાગે છે કે પશુઓમાં સહયોગની ભાવના નથી પણ ના એક ક્ષણ જરા ઊંડા ઊતરીને વિચાર કરો તો તમને પશુજગતની સહયોગની ભાવના સ્પષ્ટ જણાશે. તે એમ ને એમ નહિ જણાય.

કોઈ વાંદરીના પાસેથી તમે તેનું બચ્ચું છૂટવી લો અને પછી જુઓ કે તેનામાં સહયોગની ભાવના છે કે નહિ ! થોડી જ વારમાં વાનરોનું મોટું ટોળું તમારી પાછળ પડશે અને તમને તમારા પ્રાણ બચાવવા પણ મુશ્કેલ થઈ પડશે. તમને એવી રીતે ઘેરી લેશે કે તેના બચ્ચાને પાછું આપી દઈને જ તમે તમારો જીવ બચાવી શકશો.

વાંદરાઓમાં જ નહિ, ગાયો અને ભેંસોમાં પણ સહયોગની ભાવના છે. ભયનો અનુભવ થતાં જ તે ટોળામાં ભેગી થઈ જાય છે. અને શત્રુનો સામનો કરે છે. હરણાં જેવાં કોમળ સ્વભાવનાં પ્રાણીઓથી માંડીને જંગલી ભેંસો અને ગેંડાઓ જેવાં કઠોર સ્વભાવનાં પ્રાણીઓમાં પણ ટોળાં જોવામાં આવે છે. ટોળાબંધી એ સહયોગ ભાવનાનું પ્રતીક છે. આફ્રિકામાં બન્યું છે કે વાંદરાઓનું એક ટોળું કોઈ કાંટાવાળી ઝાડીમાંથી પસાર થયું. પરિણામે તેમના શરીરમાં કાંટા પેસી ગયા. પસાર થયા પછી દરેક વાનરે વૃક્ષની ડાળી પર સતા બાંધ્યું. એક થઈ જાય અને બીજો તેના કાંટા કાઢતા જાય. કેપ્ટન સ્ટેન્સબરીએ અમેરિકાની એક ખારી ઝીલ (બે પર્વતો વચ્ચેની જગા) માં એક વૃદ્ધ અને આંધળી હવાઈ સીસને જોઈ હતી જેને તેના સાથીઓ ભોજન કરાવતા હતા. તેથી તે ખૂબ જ રુષ્ટપુષ્ટ હતી.

પશુજીવનમાં સહયોગની ભાવના જીવિત છે તો પછી પોતાને પશુ કરતાં શ્રેષ્ઠ માનનાર માનવમાં સહયોગ ન હોય તો તે એક ક્ષણ પણ જીવી ન શકે. રાજમાર્ગ ઉપર ચાલતાં આપણે સેંકડો મજૂરોની સેવા લઈએ છીએ. એક કોળિયો અન્ન ગળામાં ઉતારતાં આપણે ખેડૂત, બળદ અને જમીનની સેવા લઈએ છીએ. જ્યારે આપણને સેવા લેવાનો અધિકાર છે ત્યારે સાથે

સાથે એ પણ ન ભૂલવુ જોઈએ કે સેવા લેવાના અધિકારની સાથે સહયોગ આપવાની ફરજ પણ આપણા ઉપર આવી પડે છે એ ભૂલી જશો તે નહિ ચાલે જે માણસ પોતાના અધિકાર માટે જાગૃત હોય અને પોતાની ફરજો અદા કરવાનો ઈન્કાર કરે, તે જીવનનો કલાકાર બની શકતો નથી

જો તમારામાં શક્તિ હોય તો બીજાને સહયોગ આપવાની ફરજ છે—આપવાનુ કર્તવ્ય છે તે વિના યાદ રાખજો કે જરૂર પડે તમને પણ કોઈ સહકાર આપનાર નહિ મળે આપણને કોઈ દિવસ કોઈના સહકારની જરૂર નહિ પડે એનુ અભિમાન રાખવુ એ ખોટુ છે જિંદગીમા કયે વખતે સંપત્તિનો તડકો, વિપત્તિના છાયડામા ફેરવાઈ જશે એ કહી શકાય તેમ નથી. માનો કે કોઈની પાસે સંપત્તિ છે, તો શુ તેને કોઈના પણ સહયોગની જરૂર નથી? પૈસા જરૂરિયાતો મેળવી આપી શકે છે પણ તે તો જડ છે ચૈતન્યમય માનવીનુ સ્થાન તે કયારેય પણ લઈ શકે તેમ નથી આ વાત પૈસાવાળાઓ નોંધી રાખે.

એક નાનુ ગામ હતુ તેમા સમાજના પચાસેક ઘર હશે તેમા એક પૈસાવાળો હતો તેની પાસે જેટલુ ધન હતુ તેના કરતા તેનો ગર્વ વધારે હતો ગામમા કોઈ મરણ પામે, તો તે ઘોડા ઉપર બેસીને સ્મશાનયાત્રામાં જાય લોકો તેને કહે પણ ખરા કે, આ કોઈ શુભ પ્રસંગ નથી આવા પ્રસંગે ઘોડા ઉપર બેસીને આવવુ એ સારુ નથી દેખાતુ પણ તે કોઈનુ માનતો નહિ તે કહે કે મારી પાસે ઘોડો છે તો બેસુ છુ નહિ તો તેનો ઉપયોગ શો?

આવા કેટલાય પ્રસંગોમા તે ઘોડા ઉપર બેસીને ગયો હશે એક વખત તેના ઘરમા તેનો બાપ ગુજરી ગયો તેની જ્ઞાતિના બધા લોકોએ વિચાર કર્યો કે આજે એને પાઠ શીખવવાનો મોકો મળ્યો છે જેમની પાસે ઘોડા હતા, તે બધા ઘોડા ઉપર બેસીને ગયા, અને જેમની પાસે ઘોડા નહોતા, તે બધા ભાડે લઈ આવ્યા બધા ઘોડે ચઢીને તેને ત્યા ગયા તેના ઘરની સામે ઘોડેસ્વારોની લાઈન થઈ ગઈ તે ઘરમાથી બહાર આવ્યો અને બધાને કહેવા લાગ્યો કે—"તમે બધાએ આ શી મશ્કરી માંડી છે? શુ કાંઈ વરઘોડો કાઢવાનો છે? મારા પિતાજીને બાંધીને ખભે ઉપાડી લઈ કોણ જશે?" લોકોએ કહ્યુ કે—"એમા શુ? ભાડેથી માણસો લઈ આવો અમે ઘોડા ઉપરથી ઉતરવાના નથી"

હવે તેને પોતાની ભૂલનુ ભાન થયુ. તેણે કહ્યુ —" સમાજના બધા...

ભાઈઓની હું માફી માગું છું અને હવે પછી કોઈ પણ દિવસ, કોઈને પણ ત્યાં ઘોડે ચડીને નહિ જાઉં.

જ્ઞાતિના આગેવાનોએ વિચાર કર્યો કે ગમે તેમ પણ છેવટે તો તે પણ આપણો જ ભાઈ છે. તેના બાપને ભાડુતી માણસો ઉપાડીને લઈ જાય એ સમાજ માટે સારું નહિ કહેવાય. છેવટે બધા ઘોડા ઉપરથી ઉતર્યા અને સહકાર આપ્યો.

આજે માનવી દુનિયાના બધા ધર્મોને માને છે પણ સદુપયોગ ધર્મને ભૂલતો જાય છે. પહેલાંના વખતમાં સાસુ માંદી પડતી તો વહુ તેની સેવા કરતી અને વહુ માંદી પડે તો સાસુ તેની ચાકરી કરતી.

જ્યારે શ્રીરામને વનવાસ મળ્યો, ત્યારે સીતાદેવી પતિના પગલે ચાલી, વનવાસ જવા તૈયાર થયાં. તે વખતે સાસુ કૌશલ્યાની આજ્ઞા માગતાં તે કહે છે:

सेवा समय दैव बन दीना मोर मनोरथ पूरा न कीना ।

હે મારી સ્નેહમયી સાસુ! તમારી સેવાને વખતે દૈવે મને વનનો માર્ગ આપ્યો. તમારા આશીર્વાદથી વન ઉપવન બની જશે. પણ તમારી સેવા નહિ કરી શકું આ વાત મને ખટકતી રહેશે.

આ તો એ સમયની વાત છે. આજે તો નવા જમાનાના નવા રંગે રંગાયેલી વહુને સાસુની સેવા કરતાં શરમ આવે છે. એટલા માટે સેવા કરવા માટે પરિચારિકા (Nurse) ને બોલાવવી પડે છે. જો કદાચ પરિચારિકા ન આવી અને સાસુની સેવા કરવાનો ભાર વહુને માથે આવી પડ્યો, તો વહુ પહેલાં તો પોતાનાં કપડાંનું ધ્યાન રાખશે. વખત છે ને કપડાં ખરાબ ન થઈ જાય! જેટલી કપડાંની ફિકર છે તેટલી માણસની નહિ!

મનુષ્યના શરીરમાં ચૈતન્યની જ્યોત ઝળહળી રહી છે. તેની સેવા કરતાં જડવસ્ત્રો આડે આવતાં હોય તો સમજવું પડશે કે તમને ચૈતન્ય કરતાં જડની કિંમત વધારે છે. શરીરને માટે વસ્ત્રો છે પણ વસ્ત્રોને માટે શરીર નથી. પણ આ જ પરિસ્થિતિ એ છે કે વસ્ત્રો પહેર્યાં અને સદુપયોગ ભૂલી.

ઘેર અને બહાર બધે જ આ જ વાત છે. બજારમાં ફરતાં કોઈ ભૂલથી કેળાંની છાલ પગ નીચે આવવાથી લપસી પડે, તો તે જોઈને તમે ખડખડાટ હસી પડો છો. આ ખડખડાટ હાસ્ય તમારા હૃદયમાં અસંયોગભાવને બદલે સ્વાર્થભાવનું સામ્રાજ્ય છે એ બતાવી આપે છે. બીજાને પડતા જોઈને જો

તમને મઝા આવતી હોય તો મારે કહેવુ પડશે કે તમે રોમન સમ્રાટ (નીરો) ના વંશજ છો, કે જે રોમ સળગતુ હતુ ત્યારે આનંદથી બંસરી બજાવતો હતો.

શકિત હોવા છતાં પણ જેના હાથ બીજાની મદદ માટે લાંબા થતા નથી તે પથ્થરહૃદયી છે તેવો માણસ, માણસ નહિ, માટીનો પિંડ છે. કોઈની વેદનાના આર્તનાદ કાને પડવા છતા હૃદયમા સહાનુભૂતિ અને સંવેદનાના સૂરો રણકે નહિ, તો તેવા માણસમા અને સીનેમાના ચિત્રોમા ફરક શો ? પડતાને જોઈ ને, જે માણસ જોતો જ રહે છે, તે પશુ છે તેવે વખતે તેના હાથ તેની મદદ માટે આગળ આવે તો જ તે માણસ કહેવાય

સહયોગ વિના આગળીઓ જરા પણ કાઈ ઉઠાવી શકતી નથી અગ્નિમા પ્રચંડ શકિત છે હજારો મણ લાકડાંને તે જોતજોતામા બાળીને રાખ બનાવી દઈ શકે છે તે અગ્નિ પણ વાયુના સહયોગ વિના કાઈ કરી શકતો નથી. તેને પણ વાયુના સહયોગની જરૂર પડે છે તે સિવાય તે કાઈ સળગાવી શકતો નથી સહયોગધર્મ ભારતીઓની સરખામણીમા વિદેશીઓ વધારે શીખ્યા છે અમેરિકામા ચિકિત્સા-વિજ્ઞાને (Surgery) એટલી પ્રગતિ કરી છે કે ડોકટરો, એક તંદુરસ્ત માણસની આખો કાઢી બીજા જન્માન્ધને લગાડે અને તેથી અંધ દેખી શકે છે પણ તે આખોમા થોડુ સરખુ પણ જીવનતત્ત્વ બાકી રહ્યુ હોવુ જોઈએ મૃત શરીરની આખોમાનું જીવનતત્ત્વ નાશ પામ્યુ હોય તો તે કામ આપી શકતી નથી આથી જ્યારે કોઈને એમ લાગે છે કે હવે તેનુ મૃત્યુ સમીપમા છે, ત્યારે, તે ડોકટરને બોલાવીને પોતાની આંખો કાઢી લેવા કહે છે અથવા તે વસિયતનામુ (Will) કરે છે અને તેમા તે પોતાની આખોનુ દાન કરતો જાય છે જેથી તેના મૃત્યુ પછી આખોમાથી ચેતન નાશ પામે તે પહેલા, ડૉકટર તે કાઢી લે છે અને તે બીજા માણસને લગાડે છે અગર ચક્ષુભંડાર (Eye Bank) મા રાખે છે. જે જરૂર વખતે બીજાને લગાડી શકાય છે આવા માણસોના મનમા એ ભાવના હોય છે કે મારી આખો મારા દેશબંધુને કામ લાગે, મારી આખો બીજાઓની આખોને પ્રકાશ આપે એથી વધારે મારું સદ્ભાગ્ય કયુ ? આ કેવુ સહયોગનુ જ્વલંત ઉદાહરણ છે !

ભારતમાં જો સહયોગની ભાવના હોય તો દેશની બેકારી અને ગરીબીનો પંચોતેર ટકા ભાગ ખતમ થઇ જાય એક ગલીમા પચીસ ઘર હોય દરેક ઘરમા છ માણસ હોય જો દરેક વ્યકિત બે કોળીયા જેટલે જ ખોરાક માત્ર

બાઈ બોલી હું મારી સાસુ છું અને હવે પછી કોઈ પણ દિવસ, કોઈને પણ ત્યાં પેઠે ચડીને નહિ જાઉં"

જ્ઞાતિના આગેવાનોએ વિચાર કર્યો કે ગમે તેમ પણ ઉંમરે તો તે પણ આપણી જ થઈ છે તેના બાપને આવુંની માણસો ઉપાડીને લઈ જાય એ સમાજ માટે સારું નહિ દેખાય. ઉંમરે બધા પો। ઉપરથી ઉતર્યા અને સત્કાર આપ્યો.

આજે માનવી દુનિયાના બધા ધર્મોને માને છે પણ સહયોગ ધર્મને ભૂલતો જાય છે પહેલાંના વખતમાં સાસુ માંદી પડતી તો વહુ તેની સેવા કરતી અને વહુ માંદી પડે તો સાસુ તેની ચાકરી કરતી.

જ્યારે શ્રીરામને વનવાસ મળ્યો ત્યારે સીતાજી પતિના પગલે ચાલી, વનવાસ જવા તૈયાર થયાં. તે વખતે સાસુ કૌશલ્યાની આજ્ઞા માગતાં તે કહે છે

सेवा समय दैव बन दीना मोर मनोरथ पूरा न कीना ।

હે મારી સ્નેહમય સાસુ! તમારી સેવાને વખતે દૈવે મને વનનો માર્ગ આપ્યો તમારા આશીર્વાદથી વન ઉપવન બની જશે પણ તમારી સેવા નહિ કરી શકું આ વાત મને ખટકતી રહેશે.

આ તો એ સમયની વાત છે આજે તો નવા જમાનાના નવા રંગે રંગાયેલી વહુને સાસુની સેવા કરતાં શરમ આવે છે એટલા માટે સેવા કરવા માટે પરિચારિકા (Nurse) ને બોલાવવી પડે છે જો કદાચ પરિચારિકા ન આવી અને સાસુની સેવા કરવાનો ભાર વહુને માથે આવી પડ્યો, તો વહુ પહેલાં તો પોતાનાં કપડાંનું ધ્યાન રાખશે. વખત છે ને કપડાં ખરાબ ન થઈ જાય! જેટલી કપડાંની ફિકર કરે તેટલી માણસની નહિ!

મનુષ્યના શરીરમાં ચૈતન્યની જ્યોત ઝગમગી રહી છે તેની સેવા કરતાં જડવસ્તુઓ આડે આવતાં હોય તો સમજવું પડશે કે તમને ચૈતન્ય કરતાં જડની કિંમત વધારે છે શરીરને માટે વસ્ત્રો છે પણ વસ્ત્રોને માટે શરીર નથી. પણ આ જ પરિસ્થિતિ એ છે કે વસ્ત્રો પહેલાં અને સહયોગ પછી.

ઘેર અને બહાર, બધે જ આ જ વાત છે બજારમાં ફરતાં કોઈ ભૂલથી કેળાંની છાલ પગ નીચે આવવાથી લપસી પડે તો તે જોઈને તમે ખડખડાટ હસી પડો છો આ ખડખડાટ હાસ્ય તમારા હૃદયમાં અસહયોગભાવને બદલે સ્વાર્થભાવનું સામ્રાજ્ય છે એ બતાવી આપે છે બીજાને પડતા જોઈને જે

તમને મઝા આવની હોય તો મારે કહેવુ પડશે કે તમે રોમન સમ્રાટ (નીરો) ના વશજ છો, કે જે રોમ સળગતુ હતુ ત્યારે આનદથી બસરી બજાવતો હતો

શકિત હોવા છતા પણ જેના હાથ બીજાની મદદ માટે લાબા થતા નથી તે પથ્થરહૃદયી છે તેવો માણસ, માણસ નહિ, માટીનો પિંડ છે. કોઈની વેદનાના આર્તનાદ કાને પડવા છતા હૃદયમા સહાનુભૂતિ અને સવેદનાના સૂરો રણકે નહિ, તો તેવા માણસમા અને સીનેમાના ચિત્રોમા ફરક શો? પડતાને જોઈને, જે માણસ જોતો જ રહે છે, તે પશુ છે તેવે વખતે તેના હાથ તેની મદદ માટે આગળ આવે તો જ તે માણસ કહેવાય

સહયોગ વિના આગળીઓ જરા પણ કાઈ ઉઠાવી શકતી નથી અગ્નિમા પ્રચડ શકિત છે હજારો મણ લાકડાને તે જોતજોતામા બાળીને રાખ બનાવી દઈ શકે છે તે અગ્નિ પણ વાયુના સહયોગ વિના કાઈ કરી શકતો નથી. તેને પણ વાયુના સહયોગની જરૂર પડે છે તે સિવાય તે કાઈ સળગાવી શકતો નથી સહયોગધર્મ ભારતીઓની સરખામણીમા વિદેશીઓ વધારે શીખ્યા છે અમેરિકામા ચિકિત્સા-વિજ્ઞાને (Surgery) એટલી પ્રગતિ કરી છે કે ડૉકટરો, એક તદુરસ્ત માણસની આખો કાઢી બીજા જન્માન્ધને લગાડે અને તેથી અધ દેખી શકે છે પણ તે આખોમા થોડુ સરખુ પણ જીવનતત્ત્વ બાકી રહ્યુ હોવુ જોઈએ મૃત શરીરની આખોમાનુ જીવનતત્ત્વ નાશ પામ્યુ હોય તો તે કામ આપી શકતી નથી. આથી જ્યારે કોઈને એમ લાગે છે કે હવે તેનુ મૃત્યુ સમીપમા છે, ત્યારે, તે ડૉકટરને બોલાવીને પોતાની આંખો કાઢી લેવા કહે છે અથવા તે વસિયતનામુ (Will) કરે છે અને તેમા તે પોતાની આખોનુ દાન કરતો જાય છે જેથી તેના મૃત્યુ પછી આખોમાથી ચેતન નાશ પામે તે પહેલા, ડૉકટર તે કાઢી લે છે અને તે બીજા માણસને લગાડે છે અગર ચક્ષુભડાર (Eye Bank) મા રાખે છે. જે જરૂર વખતે બીજાને લગાડી શકાય છે આવા માણસોના મનમા એ ભાવના હોય છે કે મારી આખો મારા દેશબધુને કામ લાગે, મારી આખો બીજાઓની આખોને પ્રકાશ આપે એથી વધારે મારુ સદ્‌ભાગ્ય કયુ? આ કેવુ સહયોગનુ જ્વલત ઉદાહરણ છે!

ભારતમાં જો સહયોગની ભાવના હોય તો દેશની બેકારી અને ગરીબીનો પચોતેર ટકા ભાગ ખતમ થઇ જાય એક ગલીમા પચીસ ઘર હોય દરેક ઘરમા છ માણસ હોય જો દરેક વ્યકિત બે કોળીયા જેટલે જ ખોરાક માત્ર

ઓછા થશે તો તેથી કોઈ મરણ નહિ પામે. શાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ તેમને ઉણોદરી તપનો લાભ થશે. સ્વાસ્થ્યની દૃષ્ટિએ તેમના શરીરમાં સ્ફુર્તિ રહેશે. વધુ ખાવાથી જે આળસ અને બીજા રોગો થાય છે તેનાથી મુક્ત રહેશે. અને આમ બે કોળીયા ભોજન ઓછું કરવાથી દસ આંધળાં કે લુલાંને ભોજન કરાવી શકાશે. તે રીતે તેમના પેટનો પ્રશ્ન ઉકલી જશે. એ જ રીતે એક ભણેલી બહેનમાં સહયોગની ભાવના જાગે, તો તે પોતાના પડોશમાં અને મહોલ્લામાં રહેલાં બાળકોને ભણાવે અને ધાર્મિક શિક્ષણ આપે, તો કેટલાં બાળકો સામાયિક પ્રતિક્રમણ શીખી શકે અને તેમનામાં ધર્મના સંસ્કાર રેડાય !

પણ આજે તો સહયોગ આપવાની જગ્યાએ પણ સહયોગ પ્રદાન કરવામાં મનચોરી કરાય છે. લગ્નસમારંભોમાં જાનૈયા બની જવાય છે. વરઘોડા અને જાનો લઈ જવાનો રિવાજ એટલા માટે હતો કે વરના પિતાને બીજાઓનો સહયોગ મળે. પરંતુ આજે તો તેને સહયોગ કરવાને બદલે તેને જાનૈયાઓને સહયોગ આપવો પડે છે. જાનૈયાઓ માટે ચાહ, નાસ્તો શરબત આઈસ્ક્રીમ ઉપરાંત પાન બીડી, સીગારેટ વિના વ્યવસ્થા કરવી પડે છે. તેમ જ બહારગામ જાનમાં જનારાઓને માટે પીણી, હજામ અને બુટપોલીશ વાળાની પણ સગવડ રાખવી પડે છે આ બધું કરવા છતાં પણ જો જમવાનું કદાચ કોઈ વખત જરાક મોડું થાય, કે શાકમાં જરા મીઠું ઓછુંવત્તું પડે તો તેનું કરેલી બધી વસ્તુઓ ઉપર પાણી ફરી વળે છે જાનમાં તમે, આધાર બનીને જાઓ છો કે ભાર બનીને ? આ તો તમારે વિચારવાનો વિષય છે

એક પ્રશ્ન છે કે સહયોગના કાર્યની શરૂઆત ક્યાંથી થાય ? તેનો પ્રયોગ સમાજમાં કરવો જાતિમાં કરવો કે ઘરમાં કરવો ? કેટલાક લોકો સમાજથી તેની શરૂઆત કરવા ઇચ્છે છે તેઓ સમાજની સેવા કરે છે સામાજિક કાર્યને માટે મોડી રાતે ઉંઘમાંથી ઉઠીને દોડવા જશે. પણ ઘેર જો બાળક બિમાર હોય અને તેની દવા લાવવાની હશે તો તેમના પગ દુ:ખવા માંડશે. બીજાઓને માટે દોડાદોડી કરીને દવા લાવનાર, પોતાના બાળકને માટે કેમ ઉપેક્ષાભાવ રાખે છે ?

તમે કહેશો કે પોતાના બાળકોની સેવા તો બધાય કરે છે બીજાનાં બાળકની સેવા કરવી તે જ સાચી સેવા છે આવો વિચાર જો ખરેખર હોય તો તે આદરણીય છે પણ આમાં તો કોઈ જુદી જ ભાવના કામ કરી રહી

હોય છે બીજાઓની સેવા કરીશું તો આગળ આવી શકાશે, સમાજમાં પ્રતિષ્ઠા મળશે લોકો કહેશે કે આ ખૂબ સેવાપરાયણ વ્યક્તિ છે, જ્યારે ઘરના બાળકની સેવા કરવામા કોણુ કઈ કહેવાનુ છે!

દેશમા જ્યારે આઝાદીની લડત ચાલતી હતી, ત્યારે દેશના નવયુવકો હાથમા ઝાડુ લઈ, સડકો સાફ કરવા નીકળી પડતા દેશસેવા માટે આ રીતે નીકળી પડનાર, એ જ યુવકો, જો તેમનો માદી માતા, ઘરમા સાફસફાઈ કરવાનુ કહે તો છેડાઇ પડતા! જે સડક સાફ કરવા તૈયાર થાય, તે ઘર સાફ કરવાની વાતમા કેમ છેડાઈ પડે છે? કારણુ સાફ કરનારના ફોટા વર્તમાનપત્રોમા છપાય છે અને ઘર સાફ કરવાનુ કોઇ નામેય પૂછતું નથી આનો અર્થ એ થયો કે આ જાતની સેવા, સેવાને માટે નહિ, પણ દેખાવ કરવા પૂરતી કરવામા આવે છે

સેવાનો ક્રમ પણ જાણવો જોઈએ પહેલા માતપિતાની સેવા કરો, પછી કુટુબની, મહોલ્લાની, સ્વધર્મીની ત્યારપછી, ગ્રામ, પ્રાન્ત, દેશ અને રાષ્ટ્રની

માતા-પિતા, તમારા સૌથી વધુ અને નિકટના ઉપકારી છે એટલા માટે દુ ખ વખતે તે યાદ આવે છે તેમની સેવા કરવી, એ તમારુ કર્તવ્ય છે ત્યારપછી, સ્વધર્મીની સેવા એ તમારી સેવાભાવનાનો મહત્ત્વનો માર્ગ છે કારણુ કે તેની સાથે તમારો ઘણો ગાઢ સબધ છે તેમની સાથે તમારે દૈહિક અને આત્મિક બન્ને સબધ છે દૈહિક એટલા માટે કે તમે બધાની વચમા રહો છો તમારી પુત્રોના લગ્ન તમે તેમની સાથે કરો છો, અને પુત્રીઓને પુત્રવધૂ તરીકે તમારા ઘરમા લઈ આવો છો, સ્વધર્મીનો સબધ માત્ર વિવાહ પૂરતો જ મર્યાદિત નથી કારણુ કે એ સબધ તો સસારવૃદ્ધિનું કારણું છે સ્વધર્મીની સાથેઆત્મિક સબધ પણ છે સ્વધર્મી, એ પ્રભુના શાસનનુ પ્રતિક છે તેનુ દર્શન, એ જિનેશ્વરના શાસનનુ દર્શન છે તેમની અને તમારી વચમા પ્રભુનો સબધ છે એટલે સ્વધર્મીનુ મિલન, વીતરાગદેવની પાવન સ્મૃતિ તાજી કરે છે

સ્વધર્મીને જોતા મનમા એક પ્રકારનો ઉલ્લાસ આવવો જોઈએ તેના પ્રત્યે સ્નેહ અને સહાનુભૂતિનો પ્રવાહ વહેવો જોઇએ હું તમને જરા પુછુ છુ કે તમારા મનમા સ્વધર્મીને જોઈને ઉલ્લાસ આવે છે કે કોઈ લક્ષ્મીનદનને જોઈને? જો કદાચ કોઈ ધનવાન વ્યાખ્યાન સાભળવા આવે છે તો હાથના ઈશારા ચાલુ થઇ જાય છે—" આગળ પધારો " તમે પણ થોડાક

આઘાપાછા ખસો છો પણ જો કોઈ ગરીબ સ્વધર્મી આવે, અને કમભાગ્યે તે ઓછું સાંભળતો હોય અને આગળ બેસવા ઇચ્છતો હોય તો તેને માટે શું હામના ઇશારા કરો! તેને માટે પણ "આગળ પધારો" ના અવાજ કરો! ખસીને તેને જગા આપવાની તસ્દી તમે લેશો! ના ના એ બધું તેના ભાગ્યમાં ક્યાં છે! તેને તો કહેવામાં આવશે– એય! આગળ ક્યાં જાય છે! અહીં બેસી જા. આગળ બેસવાનો શોખ હતો તો વહેલા આવવું હતું ને!

આટલું અંતર શા માટે! પહેલા આવેલા (ધનિક) ભાઈને માટે આગળ પધારો ના અવાજો થાય છે બીજા ભાઈને માટે એ અવાજો કેમ બદલાઈ ગયા! પહેલા માટેના અવાજ ને શું સ્વધર્મીને માટે હતા! જો કદાચ તમે કહેશો કે એ સ્વધર્મીનું સંમાન હતું તો એ વાત તમારો પોતાનો જ આત્મા કબૂલ નહી કરે સ્વધર્મી તો બન્ને છે ધાર્મિક શ્રદ્ધા અને જ્ઞાનમાં પહેલાની અપેક્ષાએ બીજો કદાચ બે કદમ આગળ હશે પણ અવાજમાં પલટો લાવનાર શક્તિ કાંઈક જુદી જ છે પહેલા ભાઈની પાસે નાણાનું જોર છે રૂપિયાનો રણકાર છે અને સરસ મજાની હીંડી મોટરમાંથી ઉતરીને આવે છે એનુ સન્માન, એ સ્વધર્મીનુ સન્માન નથી. એ તો રૂપિયાનું અને તેની મોટરગાડીનુ સંમાન છે

જેના હૃદયમાં સમ્યગ્દર્શનનો દીવડો ઝગમગતો હોય તે કદી પણ ચાંદીના ટુકડાઓની ખાતર કોઈનું પણ સંમાન ન કરે. તે તો સદ્ગુણ અને ધર્મવત્સલતાને જ માન આપશે. તે જ્યાં જ્યાં સમાનધર્મી વ્યક્તિને જોશે ત્યાં ત્યાં તેના હૃદયમાં પ્રસન્નતા ઉભરાશે તમારા હૃદયમાં સ્વધર્મીને જોઈને પ્રસન્નતા ઉભરાય છે! તમે રેલ્વેમાં મુસાફરી કરતા હો ત્યારે કોઈ સ્ટેશને ગાડી ઊભી રહીને કોઈ તમારા ડબ્બામાં ચડવા માટે આવે અને તમે જાણતા હો કે એ તમારો સ્વધર્મી છે તો તમે તેને જોઈને પગ લાંબા કરશો કે તેનું સ્વાગત કરવા હાથ પહોળા કરશો! જો તમે પગ લાંબા કરશો અને વધારે જગા રોકી રાખશો તો એમ માનવું પડશે કે સ્વધર્મી પ્રત્યે જે વાત્સલ્યના જોઈએ તેનો તમારામાં અભાવ છે કદાચ તમે કાપડ ખરીદ કરવા માટે અમદાવાદ જતા હો અને રસ્તામાં કોઈ સ્વધર્મી મળે અને તમને પૂછે કે તમે ક્યાં જાઓ છો! તો તમે ખરેખર બતાવશો કે પછી અમુક ભાઈને મળવા માટે બોરીબંદર જાઓ છો એમ કહેશો! ઘણા ભાઈઓ આ પ્રમાણે કરે છે કોણ જાણે તમને શેનો ડર લાગે છે! કદાચ

એમ પણ થતુ હોય કે તે પણ એમ કહેશે કે ચાલો, હુ પણ સાથે આવુ છુ અને કદાચ ખરીદીમા પણ ભાગ લે આવી ભાવના સ્વધર્મી વાત્સલ્યના રસને મુકાવી નાખે છે

આવી વાતો હૃદય સકુચિત હોય, તેના જ મનમા આવે છે વિશાળ હૃદયવાળો માનવી જો તેના ઉપર લક્ષ્મીની કૃપા હોય, તો કદી આવો વિચાર નહિ કરે તે તો તે કૃપાના થોડા કણો પોતાના સ્વધર્મી બધુઓને વહેચ્યા વિના રહેશે નહિ તમારે ત્યા કોઈ શુભ પ્રસગ હોય અને તમે તમારા સગા-વહાલાને નોતર્યા હોય, તેમા કદાચ કોઈ નાનો જમાઈ કોઈ કારણસર ન આવી શકે તો તેની ગેરહાજરી તમારા મનમા ખટકશે તમે કહેશો કે બધા આવ્યા અને તે ન આવ્યા પણ ગામનો કોઈ ગરીબ સ્વધર્મી ન આવ્યો હોય તો તેની ગેરહાજરી તમારા મનમા ખટકે છે ખરી ?

ઘરમા મિષ્ટાન્ન બનાવ્યુ હોય, અને પુત્ર અમેરિકા ગયેલો હોય તો દરેક કોળીયો ગળામા ઉતરતા તેની યાદ આવે છે તમે ઘરમા શ્રીમતીજીને કહેશો કે, જુઓ એ તો અમેરિકા છે અને આપણે અહી દૂધપાક ઉડાવીએ છીએ! ત્યા એને કયાથી દૂધપાક મળતો હશે? **દૂધપાક ખાતી વખતે દીકરો યાદ આવે છે. પણ કોઇ દિવસ પડોશનાં ગરીબ સ્વધર્મીનાં બાળકો યાદ આવ્યાં? કોઇ દિવસ તમે એ વિચાર કર્યો કે તેની આર્થિક સ્થિતિ સારી નથી તેનાં બાળકોને સવારમાં દૂધ પણ નહિ મળ્યુ હોય.** જો તેવો વિચાર ન કર્યો હોય તો પછી તમારા હૃદયમા સસારની વાત્સલ્યતા છે કે ધર્મની ?

મને એક વાત યાદ આવે છે કે તમારા સૌરાષ્ટ્રમા જ બની છે. સૌરાષ્ટ્રના શામળશેઠનુ નામ તો તમે સાભળ્યુ હશે તેમને ત્યા એક વખત તેમના દીકરાની વહુના સીમતનો પ્રસગ હતો ગામની સ્ત્રીઓથી હવેલી ભરાઈ ગઈ હતી ચારે બાજુ મગળ ગીતો ગવાઇ રહ્યા હતા, કેમકે દરેક ઘેર મોકલવાના હતા

શામળશેઠે પોતાના પુત્રને કહ્યુ કે-"જો મોટી મોટી હવેલીઓમા રોજ મિષ્ટાન્ન ઊડે છે એ તો મિઠાઇથી ધરાઈ ગયેલ છે પણ સમાજના એવા ઘરોનો ખ્યાલ પહેલો રાખજે કે જે આર્થિક ભીસમા દબાયેલા છે અને કુળની પ્રતિષ્ઠાને કારણે કોઈની આગળ મો ઉઘાડી શકતા નથી ઉપરથી પોતાના કપડા ઊજળા રાખે છે, પણ ઘરમા મહિનાઓ સુધી ગળપણના દર્શન પણ થતા નથી મોટી હવેલીઓવાળા એક બે ઘર કદાચ ભુલાઇ

આઘાપાછા ખસો છો પણ જો કોઈ ગરીબ સ્વધર્મી આવે, અને કમભાગ્યે તે ઓછું સાંભળતો હોય અને આગળ બેસવા ઇચ્છતો હોય તો તેને માટે શું હાથના ઇશારા થશે! તેને માટે પણ "આગળ પધારો" ના અવાજ થશે! ખસીને તેને જગા આપવાની તસ્દી તમે લેશો! ના ના એ શું તેના ભાગ્યમાં ક્યાં છે! તેને તો કહેવામાં આવશે– એય! આગળ ક્યાં જાય છે! અહીં બેસી જા. આગળ બેસવાનો શોખ હતો તો વહેલા આવવું હતું ને!

આટલું અંતર શા માટે? પહેલા આવેલા (ધનિક) ભાઈને માટે આગળ પધારોના અવાજો થાય છે બીજા ભાઈને માટે એ અવાજો કેમ બદલાઈ ગયા! પહેલા માટેના અવાજો શું સ્વધર્મીને માટે હતા? જો કદાચ તમે કહેશો કે એ સ્વધર્મીનું સન્માન હતું તો એ વાત તમારો પોતાનો જ આત્મા કબૂલ નહી કરે. સ્વધર્મી તો બંને છે ધાર્મિક શ્રદ્ધા અને જ્ઞાનમાં પહેલાની સરખામણીમાં બીજો કદાચ બે ડગલાં આગળ હશે પણ અવાજમાં ફરક લાવનાર શક્તિ કોઈક જુદી જ છે પહેલા ભાઈની પાસે નાણાનું જોર છે રૂપિયાનો રણકાર છે અને સરસ મજાની લીલી મોટરમાંથી ઉતરીને આવે છે એનું સન્માન એ સ્વધર્મીનું સન્માન નથી. એ તો રૂપિયા અને તેની મોટરગાડીનું સન્માન છે

જેના હૃદયમાં સમ્યગ્દર્શનનો દીવડો ઝગમગતો હોય તે કદી પણ ગાડીના ટુકડાઓની ખાતર કોઈનું પણ સન્માન ન કરે તે તો સત્યનિષ્ઠા અને ધર્મવત્સલતાને જ માન આપશે. તે જ્યાં જ્યાં સમાનધર્મી વ્યક્તિને જોશે ત્યાં ત્યાં તેના હૃદયમાં પ્રસન્નતા ઉભરાશે. તમારા હૃદયમાં સ્વધર્મીને જોઈને પ્રસન્નતા ઊભરાય છે? તમે રેલ્વેમાં મુસાફરી કરતા હો ચાલો કોઈ સ્ટેશને ગાડી ઊભી રહીને કોઈ તમારા ડબ્બામાં ચડવા માટે આવે અને તમે જાણતા હો કે એ તમારો સ્વધર્મી છે તો તમે તેને જોઈને પગ લાંબા કરશો કે તેનું સ્વાગત કરવા હાથ પહોળા કરશો! જો તમે પગ લાંબા કરશો અને વધારે જગા રોકી રાખશો તો એમ માનવું પડશે કે સ્વધર્મી પ્રત્યે જે વાત્સલ્યતા જોઈએ તેનો તમારામાં અભાવ છે કદાચ તમે કાપડ ખરીદ કરવા માટે અમદાવાદ જતા હો અને રસ્તામાં કોઈ સ્વધર્મી મળે અને તમને પૂછે કે તમે ક્યાં જાઓ છો? તો તમે ખરેખર બતાવશો કે પછી અમુક ભાઈને મળવા માટે મોરીમદર જાઓ છો એમ કહેશો? ઘણા ભાઈઓ આ પ્રમાણે કરે છે પણ તેમાં તમને શો ડર લાગે છે! કદાચ

આવી શકે. તે સિવાય, ફક્ત તિજોરીમાં બંધ કરી રાખવામાં આવેલ સોનું અને પથ્થર બન્ને એકસરખાં છે જે સોનું કદી પણ તિજોરીના બહાર જ ન આવે તેની શી કિંમત છે? જો માત્ર રાખી જ મૂકવું હોય તો એટલા જ વજનના પથ્થરો પણ રાખી શકાય છે તમને થેલીને અંદર રાખી મૂકવામાં આનંદ આવે છે કે તેનો સદુપયોગ કરવામાં? જુઓ, શામળશેઠ લક્ષ્મીને કેટલી સફળ બનાવે છે!

થેલીમાંથી સોનામહોરો કાઢી, દરેક લાડવામાં બબ્બે મહોરો નાખી દે છે અને તેને બરાબર હતા તેવા કરી દે છે

આનો હેતુ કાંઈ સમજ્યા? અરે! તમે ન સમજો એમ કાંઈ હોય?, મુંબઈ જેવા શહેરમાં રહેનારા અને દરરોજ લાખો રૂપીઆની ઉથલપાથલ કરનારાઓની સમજમાં આવી વાત ન આવે એ કાંઈ બનવાજોગ છે? અહીં આપણને શામળશેઠની કુશળતાનો પરિચય મળે છે તમે જાણો છો કે સારા ઘરની બહેનો કદી કોઈની પણ સામે મદદ માટે હાથ લંબાવતી નથી તે ભૂખી રહેવાનું પસંદ કરશે પણ કદી કોઈની પણ સામે હાથ લાંબો નહિ કરે એટલું જ નહિ, પણ તે વિના મહેનતનું કાંઈ લેશે પણ નહિ એવું આપવું પણ ઠીક નથી કારણ કે એવી રીતે આપવામાં તેમનું સ્વાભિમાન હણાય છે, તેમ જ આપનારનો અહંકાર વધે છે.

દાનનો આદર્શ એ છે કે જમણા હાથે અપાય, તેની ડાબા હાથને ખબર ન પડે, અને ડાબા હાથે અપાય, તેની જમણા હાથને ખબર ન પડે. શામળશેઠ, આ આદર્શને અપનાવી રહ્યા હતા પણ તમે આવા આદર્શને પસંદ કરો છો? એક બીજો આદર્શ પણ છે આજે કોઈ ફંડમાં નાણાં આપ્યા, તો બીજે દિવસે છાપામાં ફોટો અને નામ આવવા જોઈએ તમને કયો આદર્શ છે? તેના ઉપર અત્યારે ટીકા કરતો નથી પણ શામળશેઠને પહેલો આદર્શ પસંદ હતો તેમણે લિસ્ટ મુજબ બધાના ઘેર લાડુ પહોંચાડ્યા. તેમાં એક ઘરમાં માતા બહુ મમતાવાળી હતી તે તેના દીકરા વિના શી રીતે ખાય? સાંજના પાંચેક વાગે તેનો દીકરો ભણીને નિશાળેથી આવ્યો.

માતાએ તેને કહ્યું–"બેટા! લે આ તારા માટે લાડવા આવ્યા છે તે ખા" જેને મહિના સુધી ગોળની કાંકરી પણ ન મળી હોય, તેને લાડવાના એક કકડાની પણ કેટલી કિંમત હોય! તેણે ખૂબ ઉત્સાહથી લાડુનો કકડો મોંમાં મૂક્યો ચાવવા જતા, કોઈક કઠણ વસ્તુ તેના દાંતમાં લાગી, તેણે તરત બહાર કાઢી માને કહ્યું–"આ શું છે? મા સમજી ગઈ કે આ પીળું શું

જાય તો મને બહુ ચિંતા નથી પણ, દીકરા! જો કોઈ ગરીબનું એક પણ ઘર ભૂખે જાય તો મને એ લાડવા મીઠા નહિ લાગે અને જરા જો, કબાટ માંથી એ લિસ્ટ પણ કાઢજે જેમાં વિધવાઓનાં નામો લખેલાં છે. તેમની વ્યવસ્થા તો હું મારી જાતે જ કરીશ

ગામમાં કેટલી વિધવાઓ છે કેટલાં સાધનસંપન્ન ઘરો છે કેટલાં દુઃખી છે કેટલાં ઘરોમાં ધનના ઢગલા છે અને કેટલાં ઘરમાં રાતના તો શું પણ દિવસના પણ શોધવા છતાંય કાંઈ પણ મળે તેમ નથી છતાં પણ જે અભાવનાં આંસુઓ લૂછી નાખી મોંનો મલકાટ જાળવી રાખે છે ને લૂખી સૂકી રોટલી ખાઈને પણ જે સત્ય અને શીલને નિભાવે છે જેણે સમાજ અને રાષ્ટ્રના ગૌરવને જાળવી રાખ્યું છે જે પોતે પાપડ અને વડીઓ બનાવી પોતાનાં નાનાં ફૂલ જેવાં બાળકોનું પોષણ કરે છે પણ કોઈની સામે હાથ લાંબો કરતાં નથી એવાઓનો ખ્યાલ તમે કોઈ દિવસ કર્યો છે!

શામળશાહનો પુત્ર એવી નિરાધાર બહેનોની યાદી કબાટમાંથી લઈ આવ્યો. તે શેઠ આવી યાદી પોતાની પાસે રાખતા હતા તમારી પાસે પણ આવી યાદી હશે ને! ગામમાં કેટલા લક્ષાધિપતિ છે તેનું લિસ્ટ તો તમારી પાસે જરૂર હશે પણ ગરીબ વિધવાઓનું લિસ્ટ કોણ રાખે છે! વિધવા બહેનો એ સમાજરૂપ સરોવરની માછલીઓ છે તેને તમે કદી પણ ભૂલશો નહિ. સંતો તો સમાજ–સરોવરનાં પક્ષી છે એક સરોવર સુકાયું તો પક્ષીને માટે બીજાં ઘણાં સરોવરો છે પણ જો સરોવરનું પાણી સુકાઈ જશે તો બિચારી માછલીઓ ક્યાં જશે! તેમનું તો જીવવું અને મરવું બધું એ જ સરોવરમાં છે

જે સરોવર છે તેમાં ઉભરાતું જળ હમેશાં રહેવું જોઈએ. તો જ તેનું ગૌરવ જળવાઈ રહે છે શામળશાહની પાસે સંપત્તિનું સરોવર ભરેલું છે તેની સાથે સાથે તેમના હૃદયમાં સેવા અને સહયોગનો સાગર પણ છલછલ છે

તેઓ પુત્રની પાસેથી લિસ્ટ લે છે તેઓ લિસ્ટ પ્રમાણે દરેક ઘર માટે ચાર ચાર લાડવા લઈને, અંધારના ઓછાયામાં જાય છે તિજોરી ઉઘાડી અંદરથી પૈસા બહાર કાઢે છે પૈસાને માટે કાંઈ વધારે કહેવાની જરૂર નથી કેમકે તમે બધા પૈસાવાળાઓ જ છો! (સભામાં હસાહસ.)

એ જ પૈસાની કિંમત છે જે ગરીબોના દુઃખમાં કંઈક કામ

આવી શકે. તે સિવાય, ફક્ત તિજોરીમાં બંધ કરી રાખવામાં આવેલ સોનું અને પથ્થર બન્ને એકસરખાં છે જે સોનુ કદી પણ તિજોરીના બહાર જ ન આવે તેની શી કિમત છે? જો માત્ર રાખી જ મૂકવુ હોય તો એટલા જ વજનના પથ્થરો પણ રાખી શકાય છે તમને થેલીને અદર રાખી મૂકવામા આનદ આવે છે કે તેનો સદુપયોગ કરવામાં ? જુઓ, શામળશેઠ લક્ષ્મીને કેટલી સફળ બનાવે છે।

થેલીમાથી સોનામહોરો કાઢી, દરેક લાડવામા બબ્બે મહોરો નાખી દે છે અને તેને બરાબર હતા તેવા કરી દે છે

આનો હેતુ કાંઈ સમજ્યા? અરે! તમે ન સમજો એમ કાંઈ હોય?, મુબઈ જેવા શહેરમા રહેનારા અને દરરોજ લાખો રૂપીઆની ઉથલપાથલ કરનારાઓની સમજમા આવી વાત ન આવે એ કાંઈ બનવાજોગ છે? અહી આપણને શામળશેઠની કુશળતાનો પરિચય મળે છે તમે જાણો છો-કે સારા ઘરની બહેનો કદી કોઈની પણ સામે મદદ માટે હાથ લબાવતી-નથી તે ભૂખી રહેવાનુ પસદ કરશે પણ કદી કોઈની પણ સામે હાથ લાંબો નહિ કરે એટલુ જ નહિ, પણ તે વિના મહેનતનુ કાંઈ લેશે પણ નહિ એવુ આપવુ પણ ઠીક નથી કારણ કે એવી રીતે આપવામા તેમનુ સ્વાભિમાન હણાય છે, તેમ જ આપનારનો અહકાર વધે છે.

દાનનો આદર્શ એ છે કે જમણા હાથે અપાય, તેની ડાબા હાથને ખબર ન પડે, અને ડાબા હાથે અપાય, તેની જમણા હાથને ખબર ન પડે. શામળશેઠ, આ આદર્શને અપનાવી રહ્યા હતા પણ તમે આવા આદર્શને પસદ કરો છો? એક બીજો આદર્શ પણ છે આજે કોઈ ફડમા નાણા આપ્યા, તો બીજે દિવસે છાપામા ફોટો અને નામ આવવા જોઈએ તમને કયો આદર્શ છે? તેના ઉપર અત્યારે ટીકા કરતો નથી પણ શામળશેઠને પહેલો આદર્શ પસદ હતો તેમણે લિસ્ટ મુજબ બધાના ઘેર લાડુ પહોચાડ્યા. તેમા એક ઘરમા માતા બહુ મમતાવાળી હતી તે તેના દીકરા વિના શી રીતે ખાય? સાજના પાચેક વાગે તેનો દીકરો ભણીને નિશાળેથી આવ્યો.

માતાએ તેને કહ્યુ–"બેટા! લે આ તારા માટે લાડવા આવ્યા છે તે ખા" જેને મહિના સુધી ગોળની કાકરી પણ ન મળી હોય, તેને લાડવાના એક કકડાની પણ કેટલી કિમત હોય! તેણે ખૂબ ઉત્સાહથી લાડુનો કકડો મોમા મૂક્યો ચાવવા જતા, કોઈક કઠણ વસ્તુ તેના દાતમા લાગી, તેણે તરત બહાર કાઢી માને કહ્યુ–"આ શુ છે? મા સમજી ગઈ કે આ પીળુ શુ

છે માએ કહ્યું– ભાઈ! સારું ખાઈ લે અને એને પીરસીને એક બાજુ મૂકી દે આમ એક એક કરતાં ચાર મહોરો બહાર આવી. માએ દીકરાને કહ્યું– 'ભાઈ! તેં શામળદાસ શેઠનું ઘર તો જોયું છે ને? દીકરાએ કહ્યું– હા, મા! પેલી મોટી હવેલી છે તે જ ને?" માએ કહ્યું– હા બેટા, ત્યાં જા અને આ ચાર મહોરો શેઠને આપી આવ. શક્ય છે કે શાકવા વાળતી વખતે તેમના ખીસામાંથી પડી ગઈ હોય.

દીકરો તૈયાર થઈ ગયો. માએ ચાર મહોરો કાગળમાં પડીકું વાળીને આપી. દીકરો ગયો અને જઈને શામળદાસશેઠના હાથમાં આપતાં બોલ્યો– મારી માએ આ મોકલ્યું છે. શેઠે પડીકું ખોલ્યું અને જોયું તો ચકિત થઈ ગયા. ગરીબ પણ કેટલી પ્રામાણિક છે! જેની પાસ લાખોની મૂડી છે એ પણ આ પીળીપીળી મહોરો જોઈને ડોલી જાય છે તેમનું પણ મન લોભાય છે પણ આ તો પાપડ વેચીને પેટ ભરે છે અને બાળકને ભણાવે છે છતાં તેનું હૃદય કેટલું પ્રામાણિક છે! આ પ્રામાણિકતાએ શેઠના હૃદયને આનંદિત કર્યું તે બાળકને ખોળામાં લીધો અને કહ્યું– તું એવી માનો પુત્ર છે કે જેની પાસે પૈસાનો અભાવ હોવા છતાં જેને પ્રામાણિકતા ખોઈ નથી. પોતાની પાસેથી બીજી ચાર મહોર તે પડીકામાં મૂકી અને કહ્યું–"લે અને કહેજે કે આ બધી તમારી જ છે. શેઠ તે પાછી નહિ લે. બાળકને ભણવામાં ઉપકારક રહેશે.

આ એક સહયોગ ધર્મનું જીવંત ઉદાહરણ છે. પોતાના મોજશોખ માટે હજારોનો ધુમાડો કરનારા આ દાખલા ઉપરથી કંઈક શીખે. જ્યારે પણ કોઈ સ્વધર્મીની સેવાનો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થાય ત્યારે તમે દુનિયાભરની મુસીબતો યાદ કરો છો. વેપાર પડી ગયો છે ઘરમાં આટલી કન્યા દીકરીઓ છે તેને પરણાવવાની છે. પાંચ પાંચ હજારનો કરિયાવર કરવો પડશે. માગનાર બે આંસુ પાડશે તો આપનાર હજાર આંસુ પાડતો જશે. પણ જ્યારે ઘેર દીકરાના લગ્નનો પ્રસંગ હશે અને કોઈ કહેશે કે જોજો નાહક વધારે ખર્ચ ન કરશો. થોડામાં જ પતાવજો. ત્યારે જવાબ આપશો કે પૈસા તો હાથનો મેલ છે કમાઈએ છીએ તે કામનું શું છે? એ વખતે, પાંચ રૂપિયા આપતાં પાંચ હજાર મુસીબતોને યાદ કરી રોદણાં રોનાર, એકાએક ઉદાર કેમ બની જાય છે? કારણ કે તે દીકરાને પોતાનો સમજે છે અને સ્વધર્મીને પરાયો.

દિવાળીને દિવસે તમે દીવા કરો છો અને વરસભરનો હિસાબ કરો છો–

ત્યારે જરા વિચાર કરજો કે ખર્ચ ખાતામા જે મોટી રકમ વપરાઈ છે, તેમાથી કેટલા પોતાના કુટુબ-પરિવારની પાછળ ખર્ચી અને સ્વધર્મીની સહાયતામા કેટલો ખર્ચ કર્યો ? પોતાના દીકરાને અમેરિકા સુધી ભણવા મોકલનાર, પાડોશી સ્વધર્મીના બાળકને ભણાવવાના પ્રશ્ન ઉપર સુપકીદી જાળવે છે કારણ કે એક પોતાનો અને બીજો પારકો છે

"**મિત્તિમે સવ્વ ભૂએસુ**"નો પાઠ બોલનારા તમે જો આવી એક દીવાલ પણ ન ઓળગી શક્યા તો આગળ કેમ વધી શકશો ?

મેઘકુમારે હાથીના ભવમા એક સસલાની રક્ષા માટે અઢી દિવસ સુધી પગ ઊચો રાખ્યો તો સસલા કરતા તો સ્વધર્મી જાય તેમ નથી ! તે તો તેની જાતનુ પણ ન હતુ જો હાથી એક પ્રાણીની રક્ષા માટે અઢી દિવસ સુધી ત્રણ પગે ઊભો રહી શકે છે, તો તમે તો માણસ છો, અને તેમાય પાછા ભગવાન મહાવીરના ઉપાસક છો ફોટોગ્રાફરની પાસે તો તમે ઘણી વખત ગયા હશો ફોટો લેતી વખતે તે શુ કહે છે તેના તો તમે અનુભવી છો. તે કહે છે કે-મો જરા હસતુ રાખજો બાકીનુ બધુ હુ સભાળી લઈશ

તમારી પાસે કોઈ સ્વધર્મી વીલે મોઢે આવે તો તેનુ મો ખીલી ઊઠે છે કે ખીલેલુ હોય તો કરમાઈ જાય છે ? ઓછામા ઓછુ તમે ફોટોગ્રાફરની વાત જેટલુ તો શીખી લો કે જે કોઈ પણ મારી પાસે આવે તે હસતુ રહે. બાકીની વ્યવસ્થા હુ કરી લઈશ તમે તેને કહો કે સામાયિકના સાધનો, પારણા વગેરેની વ્યવસ્થાથી માડીને તેના ધધારોજગાર અને છોકરાના ભણતર સુધીની વ્યવસ્થા હુ યથાશક્તિ કરતો રહીશ પણ તમે તમારુ મો ઊતરેલુ ન રાખશો

સહયોગ ધર્મને ઓળખો સ્વધર્મી પછી, આગળ સમાજ અને રાષ્ટ્રની સેવાના ક્ષેત્રો ખુલ્લા પડ્યા છે કોઈ પણ સીમા સુધી તમે જઈ શકો છો, જો તમારામા શક્તિ હોય તો સ્વધર્મી-સેવા ઉપર તો મે એટલા માટે ખાસ ભાર મૂક્યો છે કે તે તમારી નજીક છે તેનો અર્થ એ નથી કે સ્વધર્મીની સેવા એ એક જ પુણ્ય છે અને બીજા બધા કાર્યો પાપ છે. શુભ ભાવથી કરવામા આવતા દરેક ક્રિયા શુભ છે હુ તો એટલે સુધી કહુ છુ કે સેવાના ક્ષેત્રમા આ સપ્રદાયની દીવાલોને બધનકારક ન બનાવશો. દુનિયાના દરેક પ્રાણીમા તમે તમારુ પોતાનુ પ્રતિબિબ જુઓ તેમનામા આત્મીયતા પ્રસારો **હુ પ્રાણી માત્રનો છુ અને પ્રાણી માત્ર મારાં છે**–આવી મગળમય ભાવના તમારી સહયોગભાવનાને જીવત રાખશે

તા ૬-૮-'૫૯ જૈન ઉપાશ્રય, માટુગા

છે માએ કહ્યું– ભાઈ! થાકું ખાઈ જા અને એને ધોઈને એક બાજુ મૂકી દે બાપ, એક એક કરતા ચારે મહોરો બહાર આવી. માએ દીકરાને કહ્યું– ભાઈ! તેં શામળદાસ શેઠનું ઘર તો જોયું છે ને! દીકરાએ કહ્યું– હા મા! પેલી મોટી હવેલી છે તે જ ને! માએ કહ્યું– હા બેટા. ત્યાં જા. જઈને આ ચારે મહોરો શેઠને આપી આવ. સંભવ છે કે થાળા વાળતી વખતે તેમના ખીસામાંથી પડી ગઈ હોય.

દીકરો તૈયાર થઈ ગયો. માએ ચારે મહોરો કાગળમાં પડીકું વાળીને આપી. દીકરો ગયો અને જઈને શામળદાસશેઠના હાથમાં આપતાં બોલ્યો– મારી માએ આ મોકલ્યું છે. શેઠે પડીકું ખોલ્યું અને જોયું તો ચકિત થઈ ગયા. ગરીબ પણ કેટલી પ્રામાણિક છે! જેની ધન લાખોની મૂડી છે એ પણ આ પીળી પીળી મહોરો જોઈને ઊઠી જાય છે. તેમનું પણ મન લોભાય છે. પણ આ તો પાપડ વેચીને પેટ ભરે છે અને બાળકને ભણાવે છે છતાં તેનું હૃદય કેટલું પ્રામાણિક છે! આ પ્રામાણિકતાએ શેઠના હૃદયને આનંદિત કર્યું. તે બાળકને ખોળામાં લીધો અને કહ્યું– તું એવી માનો પુત્ર છે કે જેની પાસે પૈસાનો અભાવ હોવા છતાં જેણે પ્રામાણિકતા ખોઈ નથી. પોતાની પાસેથી બીજી ચાર મહોર તે પડીકામાં મૂકી અને કહ્યું– જા અને કહેજે કે આ બધી તમારી જ છે. શેઠ તે પાછી નહિ લે. બાળકને ભણવામાં સગવડ રહેશે.

આ એક સદુપયોગ ધનનું જીવંત ઉદાહરણ છે. પોતાના મોજશોખ માટે હજારોનો ધુમાડો કરનારા આ દાખલા ઉપરથી કંઈક શીખે. જ્યારે પણ કોઈ સ્વધર્મીની સેવાનો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થાય ત્યારે તમે દુનિયાભરની મુસીબતો યાદ કરો છો. વેપાર ઘટી ગયો છે. ઘરમાં અડધો ડઝન દીકરીઓ છે તેને પરણાવવાની છે. પાંચ પાંચ હજારનો કરિયાવર કરવો પડશે. માગનાર બે આંસુ પાડશે તો આપનાર હજાર આંસુ પાડતો જશે. પણ જ્યારે ઘેર દીકરાના લગ્નનો પ્રસંગ હશે અને કોઈ કહેશે કે જોજો નાહક વધારે ખર્ચ ન કરશો. થોડામાં જ પતાવજો. ત્યારે જવાબ આપશો કે પૈસા તો હાથનો મેલ છે. કમાઈએ છીએ તે કામનું શું છે? એ વખતે, પાંચ મિનિટ પહેલાં પાંચ હજાર મુસીબતોને યાદ કરી રોદણાં રોનાર, આટલો ઉદાર કેમ બની જાય છે? કારણ કે તે દીકરાને પોતાનો સમજે છે અને સ્વધર્મીને પારકો.

દિવાળીને દિવસે તમે દીવા કરો છો અને વરસભરનો હિસાબ કરો છો.

સદ્અસદ્‌નો પણ વિવેક ગુમાવ્યો છે, અને ખરુ પૂછો તો શક્તિ મેળવવાનો આ સાચો રસ્તો પણ નથી–છતા પણ જો શક્તિ મળી ગઈ તો તેનો ઉપયોગ કઈ રીતે કરશો ? શક્તિનો ઉપયોગ તમે સ્વાર્થમા કરશો કે સેવામા ? બીજાને જાળમા ફસાવવા માટે કરવાના છો કે કોઈને ફસામણમાથી બહાર કાઢવામા ?

શક્તિ તો દુર્યોધન અને દુ શાસનને મળી હતી તેવી જ ભીમ અને અર્જુનને પણ મળી હતી પણ પહેલાના નામો ઇતિહાસમા કાળા અક્ષરે લખાયા ત્યારે બીજાના ઈતિહાસમાં સુવર્ણાક્ષરે લખાયા શક્તિ હનુમાનજીને પણ મળી હતી અને રાવણને પણ મળી હતી પણ એકના પ્રત્યે જગત ઘૃણાની દૃષ્ટિએ જુએ છે તો બીજાના ચરણો પર શ્રદ્ધાના પુષ્પો સમર્પણ કરે છે તેનુ કારણ ? કારણ એ જ કે તેમણે શક્તિ તો મેળવી પણ તેને વાપરવાની રીત ન જાણી શક્તિનો સુદર ઉપયોગ વિકાસનો માર્ગ છે, તો તેનો ગેરઉપયોગ એ પતનનો માર્ગ છે

શક્તિના સદ્વ્યયની રીત જાણો તે જાણવા માટે તમે ચારિત્રશીલ વ્યક્તિઓની નજીક આવો, તેમનો પરિચય કરો, તેમના જીવનનું બારીકાઈથી નિરીક્ષણ કરો માત્ર નિરીક્ષણ જ નહિ પણ તેનુ અનુકરણ કરો સારા પ્રાસગિક સસ્કાર શક્તિને સારા માર્ગે વાળશે

સમ્રાટ અશોકનુ જીવનવૃતાત તમે જાણતા હશો રાજ્યશાસનની શરૂઆતનુ તેનુ જીવન, રાજ્યનો વિસ્તાર વધારવાની તેની ભાવનાનુ ચિત્ર ખડુ કરે છે સામ્રાજ્યના વિસ્તારની લોલુપતાને લીધે હજારો વીરોના ખૂનની નદીઓ તેણે વહાવી પૃથ્વીના ટુકડાની ખાતર ઘાસની માફક માનવીઓને કપાવી નાખ્યા પણ તેજ અશોક, કલિગવિજય વખતે બદલાઈ ગયો. તેના જીવનને નવો વળાક આપવામા મહાત્મા બુદ્ધની વાણીનો પ્રભાવ છે.

જે અશોક સામ્રાજ્યના વિસ્તારની ખાતર હજારો માનવીઓનુ બલિદાન આપતા અચકાતો નહોતો, તે જ અશોક પાછલી ઉમરે એટલો કોમળ હૃદયી બની ગયો, કે એક નાના સરખા પશુની હત્યા પણ તેને ગમતી નહોતી. એટલા માટે તેણે ઠેરઠેર શિલાલેખો કોતરાવ્યા. અને રાજ્યમા ઠેરઠેર ઊભા કરાવ્યા જેમા તેણે પ્રજાને પ્રાણી માત્ર તરફ પ્રેમવૃત્તિ રાખવાનો સ દેશો આપ્યો એટલુ જ નહિ પણ તેણે બૌદ્ધ ધર્મના પ્રચાર માટે પોતાના પ્રિય પુત્ર અને પુત્રીને પણ વિદેશોમા મોકલ્યા

યુરોપના ઇતિહાસમા એક ચમકતી વ્યક્તિ આવી હતી તેનુ નામ હતુ સેન્ટ પોલ ધાર્મિક ક્ષેત્રે તે એક લબ્ધપ્રતિષ્ઠ વ્યક્તિ હતી તે પ્રસિદ્ધ

જૈન દર્શન આત્મવાદી દર્શન છે. તે દરેક આત્માની અનંત શક્તિને માને છે. કીડીના આત્મામાં પણ એટલી જ શક્તિ છે જેટલી હાથી અને સિદ્ધના આત્મામાં છે. આવરણના કારણ તેને ઓળખવાની છે. તમારામાં શક્તિ મોજૂદ છે. તમારી વાત તો શી પણ નાની જરાક અરથી કીડીમાં પણ એટલી મોટી તાકાત છે કે તે મોટા હાથીને પણ હેરાન કરી શકે છે. નાગ જેવા ઝેરી પ્રાણીના દેહને પણ તે કોરી નાખે છે. પરંતુ વાત અહીં અટકતી નથી. શક્તિ મળી જવાથી કોઈ સમસ્યા હલ બની નથી. શક્તિ પ્રાપ્ત થયા પછી, તમે તેનો ઉપયોગ કઈ રીતે કરો છો એ પ્રશ્ન છે.

જેમ તો પૈસા પેદા કરવામાં પણ બુદ્ધિની જરૂર રહે છે પરંતુ પેદા કરવા કે એકઠા કરવા કરતાં તેને ખર્ચવામાં વધારે બુદ્ધિકૌશલ્ય જોઈએ છે. તમે આશ્ચર્ય પામતા હશો કે ખર્ચ કરવામાં તે કોઈ બુદ્ધિ જોઈતી હશે! પણ હા જરૂર. જો ખર્ચ કરવાની કળા ન આવડી તો તમે હજારો રૂપિયા ખર્ચ કરશો છતાં એટલો આનંદ નહિ પામી શકો જેટલો તે કળાનો જાણનાર માત્ર થોડા ખર્ચમાં જ મેળવી શકે છે. ઘણા માણસો હજારો રૂપિયા કમાવા છતાં પણ લોકપ્રિય બની શકતા નથી. કેમકે તે રૂપિયા તો આવે છે પણ તેને આપવાની કળા જાણતા નથી. જ્યારે કેટલાક નજીવું જ ઓછો ખર્ચે ઘણા લોકપ્રિય થઇ શકે છે કારણ કે તે કેમ ખર્ચ કરવું તે જાણે છે.

આ જ વાત શક્તિ માટે છે. શક્તિ પ્રાપ્ત કરવા માટે ઘણા પ્રયત્નો કરવામાં આવે છે. શક્તિને માટે કેટલાક શનિવારે હનુમાનને તેલ ચડાવે છે, કેટલાક વીટામીનની ગોળીઓ ખાય છે તો કેટલાક વળી શક્તિ માટે કોડ માછલીના તેલ (Kodliver Oil)નું સેવન કરે છે. શક્તિ પાછળ પાગલ બનનારાઓને હું પૂછું છું કે જે શક્તિને પ્રાપ્ત કરવા માટે તમે

જે શક્તિ પતનાભિમુખ થઈ રહી છે તેને સેવાના માર્ગે વાળી, વિકાસનો માર્ગ ખુલ્લો કરે છે, તે સ્વાર્થના વૃક્ષ પર સેવાની એવી કલમ લગાડે છે કે જીવનવૃક્ષની ખટાશ, મિઠાશમા પરિણિત થઈ જાય છે તમને ખબર છે કે લીંબુ ખાટુ હોય છે પણ માળી લીંબુના વૃક્ષને નારંગીના વૃક્ષની કલમ જોડી દે છે, ત્યારે લીંબુ પણ મીઠા થઈ જાય છે. પછી તેનુ નામ પણ બદલાઈ જાય છે અને તે સંતરા કહેવાય છે

નારંગીના સહવાસથી લીંબુમાં મિઠાશ આવી તેમ મહાપુરુષોના સહવાસથી જીવનમા પ્રેમની મિઠાશ આવે છે ભલાઈ અને બુરાઈ, એ બન્ને સંસર્ગજન્ય ગુણો છે જેવી પ્રકૃતિના મનુષ્યોના સહવાસમા તમે રહેતા હો, તેમના વિચાર, આચાર અને ઉપચાર, એ ત્રણેનો પ્રભાવ તમારા જીવનમા આવ્યા વિના રહેતો નથી એક માણસ પ્રતિદિન સામ્યવાદ (Communism) સમર્થક વ્યક્તિઓની નજીક રહેતો હોય, એક સમાજવાદી (Socialist)ની નજીક રહેતો હોય, તો તેમના વિચારોની છાયા તે માનવી ઉપર પડ્યા વિના રહેશે નહિ

વિચારોની સાથે આચાર-વ્યવહાર પર પણ પ્રાસંગિક સંસ્કારોની છાપ પડે છે જે વિદ્યાર્થી તદ્દન નિરામિષાહારી (Vegetarian) છે, પણ તેનો સાથી કે જે માસાહારમા પાપ માનતો નથી તેની સાથે હમેશ ફરે છે, કૉલેજમા અને કૉલેજની બહાર, ઘરમા કે હોટલોમા ફરે છે તે ઉચિત નથી. તેમા તેની સ્વતંત્ર વિચારશક્તિ નાશ પામશે પછી સાથીની મજાક અને કટાક્ષોની સામે ટકી રહેવાની તેની શક્તિ ખૂટી જશે છેવટે માસાહાર પ્રત્યે ઘણાથી જોનાર તે પોતે જ ધીમે ધીમે પોતાના માસાહારી સાથીની હરોળમા બેસી જશે

એક કહેવત છે કે-" થાય તેવા થઈએ તો ગામ વચ્ચે રહીએ ". તેની માફક જે વ્યક્તિની સાથે તમે વસતા હો, તેના જેવા બનોને જ તમારે રહેવુ પડશે તે સિવાય તમારી દોસ્તી ટકી નહિ શકે કૃપણની સાથે કૃપણ અને ઉદારની સાથે ઉદાર બન્યા વિના રહેશો તો તે કામ નહિ આવે આપ મુસાફરીએ નીકળો અને તેમા તમારો જોડીદાર જો કંજૂસ હોય તો તેની અસર તમારી ઉપર પણ પડવાની આ એક મનોવૈજ્ઞાનિક નિયમ છે કે-એક વ્યક્તિ ખર્ચ કરે પણ બીજો જો તેની સાથે સાથે જરાપણ ખર્ચ ન કરે તો પોતાનુ હૃદય તરત જ બોલી ઊઠશે કે હુ શા માટે ખર્ચુ ? શું બધા જ ખર્ચની જવાબદારી મે એકલે જ લીધી છે ? એથી ઉલટુ, જો

દેવળ (Church)ના અધિષ્ઠાતા હતા આજ પણ તેમના નામે પ્રતીકે ઈસાઈ (Christian) ધાર્મિક સંસ્થાઓ ચાલી રહી છે તેમનું જીવનચરિત્ર એમ કહે છે કે એક દિવસ તે ગુરોપના ખૂબ જ મોટા લુંટારો-માંનું હતા.

ભારતીય ઋષિ વાલ્મીકિમાં પણ સેંકડોના જીવનચરિત્રનું પ્રતિબિંબ જણાય છે જૈન ઇતિહાસમાં અર્જુન માળી રાજા પ્રદેશી જેવી વ્યક્તિઓ પણ આવી જ જાણીતી છે પહેલાં તેમનાં જીવન કાર્યો ક્રૂરતાથી ભરેલાં હતાં પરંતુ એક મહાપુરુષના પરિચયમાં આવતાં તેમના જીવનનો અંધકાર દૂર થઈ પ્રકાશ ફેલાયો.

સત્પુરુષોનો સંગ દાનવતા પ્રત્યે વહેતી શક્તિનો પ્રવાહ માનવતા તરફ વાળે છે જીવન જે વાતાવરણમાં હોય છે તેની અસર મન ઉપર જરૂર પડે છે હવા જો ઉદ્યાનમાંથી આવતી હોય ગુલાબનાં ફૂલોને સ્પર્શ કરીને આવતી હોય તો તે ગુલાબના ફૂલોની મધુર સુવાસ લઈને જ આવશે, અને જો તે ગંદી ગટરનો સ્પર્શ કરીને આવતી હશે તો ગંદકી ફેલાવશે. બરાબર એ જ પ્રમાણે, જો તમારું જીવન સજ્જન પ્રકૃતિના મહાપુરુષોની પાસે વીતતું હશે તો તમારામાં તેમના ચારિત્ર્યની તપની અને ત્યાગની સુવાસ આવશે. જો દુર્જન પ્રકૃતિવાળી વ્યક્તિઓની સમીપમાં તમો વસતા હશો તો જીવનમાં ક્રોધની અસત્યની અને દુરાચારની ગંદકીનો પ્રવેશ કરશે.

કુશળ વૈદ્યના હાથે ચડેલું વિષ પણ અમૃત બની જાય છે. નૌકાનો આધાર પામીને પથ્થર પણ પાણી ઉપરથી તરી જાય છે જો કે વિષનો સ્વભાવ મારવાનો અને પથ્થરનો સ્વભાવ ડુબાડવાનો છે છતાં પણ સજ્જનતાના સ્પર્શને કારણે તેના સ્વભાવમાં પરિવર્તન આવે છે જીવનનું પણ એમ જ છે અશુભ વૃત્તિઓનું વિષ કુશળ વૈદ્યરૂપી સત્પુરુષના હાથમાં આવે તો તેનો સદુપયોગ થાય છે તે અશુભ તરફ વહેતી ધારાને વાળીને શુભ તરફ ગતિશીલ બનાવે છે જીવનના પ્રવાહને અશુભમાંથી શુભમાં અને શુભમાંથી શુદ્ધમાં ફેરવવાની કળા તે જ ધર્મમાં કળા છે

ચોમાસામાં વરસાદ મન મૂકીને પડે છે પાણી વરસે છે પાણીનો પ્રવાહ સાગરમાં જઈને પોતાની મિઠાશ ખોઈ નાખે છે કુશળ ઇજનેર (Engineer) નદીમાં બંધ બાંધી એ જ જળપ્રવાહનો ઉત્પાદન માટે ઉપયોગ કરે છે સંતો પણ એવા જ ઇજનેર છે કે જે જીવનની ધારા જે વાસનામાં વિનષ્ટ થઈ રહી છે તેને સત્કર્મમાં પલટાવી શકે છે સદાચાર

જે શક્તિ પતનાભિમુખ થઈ રહી છે તેને સેવાના માર્ગે વાળી, વિકાસનો માર્ગ ખુલ્લો કરે છે, તે સ્વાર્થના વૃક્ષ પર સેવાની એવી કલમ લગાડે છે કે જીવનવૃક્ષની ખટાશ, મિઠાશમા પરિણિત થઈ જાય છે તમને ખબર છે કે લીબુ ખાટુ હોય છે. પણ માળી લીબુના વૃક્ષને નારંગીના વૃક્ષની કલમ જોડી દે છે, ત્યારે લીબુ પણ મીઠા થઈ જાય છે પછી તેનુ નામ પણ બદલાઈ જાય છે અને તે સતરાં કહેવાય છે

નારંગીના સહવાસથી લીબુમા મિઠાશ આવી તેમ મહાપુરુષોના સહવાસથી જીવનમા પ્રેમની મિઠાશ આવે છે ભલાઈ અને બુરાઈ, એ બન્ને સંસર્ગજન્ય ગુણો છે જેવી પ્રકૃતિના મનુષ્યોના સહવાસમા તમે રહેતા હો, તેમના વિચાર, આચાર અને ઉપચાર, એ ત્રણેનો પ્રભાવ તમારા જીવનમા આવ્યા વિના રહેતો નથી એક માણસ પ્રતિદિન સામ્યવાદ (Communism) સમર્થક વ્યક્તિઓની નજીક રહેતો હોય, એક સમાજવાદી (Socialist)ની નજીક રહેતો હોય, તો તેમના વિચારોની છાયા તે માનવી ઉપર પડયા વિના રહેશે નહિ

વિચારોની સાથે આચાર-વ્યવહાર પર પણ પ્રાસંગિક સંસ્કારોની છાપ પડે છે જે વિદ્યાર્થી તદ્દન નિરામિષાહારી (Vegetarian) છે, પણ તેનો સાથી કે જે માંસાહારમા પાપ માનતો નથી તેની સાથે હંમેશ ફરે છે, કૉલેજમા અને કોલેજની બહાર, ઘરમા કે હોટલોમા ફરે છે તે ઉચિત નથી તેમા તેની સ્વતંત્ર વિચારશક્તિ નાશ પામશે પછી સાથીની મજાક અને કટાક્ષોની સામે ટકી રહેવાની તેની શક્તિ ખૂટી જશે છેવટે માંસાહાર પ્રત્યે ઘણાથી જોનાર તે પોતે જ ધીમે ધીમે પોતાના માંસાહારી સાથીની હરોળમા બેસી જશે

એક કહેવત છે કે–"થાય તેવા થઈએ તો ગામ વચ્ચે રહીએ". તેની માફક જે વ્યક્તિની સાથે તમે વસતા હો, તેના જેવા બનીને જ તમારે રહેવુ પડશે તે સિવાય તમારી દોસ્તી ટકી નહિ શકે કૃપણની સાથે કૃપણ અને ઉદારની સાથે ઉદાર બન્યા વિના રહેશો તો તે કામ નહિ આવે આપ મુસાફરીએ નીકળો અને તેમા તમારો જોડીદાર જો કંજૂસ હોય તો તેની અસર તમારી ઉપર પણ પડવાની આ એક મનોવૈજ્ઞાનિક નિયમ છે કે–એક વ્યક્તિ ખર્ચ કરે પણ બીજો જો તેની સાથે સાથે જરાપણ ખર્ચ ન કરે તો પોતાનુ હૃદય તરત જ બોલી ઊઠશે કે હુ શા માટે ખર્ચું ? શું બધા જ ખર્ચની જવાબદારી મે એકલે જ લીધી છે ? એથી ઉલટું, જો

મુસાફરીમાં તમારો સહપ્રવાસી ઉદાર હૃદયનો હોય તો તમારે થોડુ પણ તો ખર્ચ કરવું જ પડશે. પછી ભલે તે તમે ઇચ્છાથી કરો કે અનિચ્છાથી કે પછી કચવાઇને કરો કે શહેરમાં આવીને પણ કરવુ તો જરૂર પડશે જ

હા તો આટલુ યાદ રાખો કે આપ જેની સાથે ચાલતા હો તેના જેવા થઈને જ ચાલવુ પડશે. એક યુવક પોતાના સસરાની સાથે ચાલે છે તે જ યુવક કયારેક પોતાના પિતાની સાથે જતો હોય છે તો કયારેક તે પોતાના મિત્રની સાથે પણ ફરતો હોય છે ત્રણેની સાથે ચાલતાં તે કંઈ દૂર રહીને ચાલતો નથી. છતાં તે ત્રણે ચાલમાં અંતર હોય છે કે નહિ ! તમે તો અનુભવ પણ કર્યો હશે. જ્યારે તે પોતાના સસરાની સાથે જતો હોય ત્યારે તેના ચાલવામાં બોલવામાં અને દરેક બાબતમાં વિવેક રહેલો હોય છે તે સમજે છે કે જો જરા પણ અવિવેક દેખાડ્યો તો પરખાઈ જઈશુ ! એટલા માટે તે વખતે તો જોવામાં પણ સંયમ હશે, વાત કરવામાં પણ સંયમ હશે અને ચાલવામાં પણ સંયમ હશે. માનો કે ઈર્યાપથની પૂરી યતનાથી ચાલી રહ્યો છે

પિતાની સાથે ચાલવામાં જો કે થોડો સંયમ તો જરૂર હોય છે જ પરંતુ તે સસરા જેટલો નહિ. કારણ કે ત્યાં પરીક્ષાનો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત જ થતો નથી અને મિત્રની સાથે ચાલવામાં ? ત્યાં તો પૂછવુ જ નહિ. પગ કોઈ બીજો જ રસ્તો માપી રહ્યા હશે આંખો કાંઈક જુદુ જ જોઈ રહી હશે અને હાથ પણ સીધા નહિ રહેતા હોય. પછી જીભ તો ક્યાં મૌન રહે તેવી છે ! તેને માટે તો હમેશાં પંદરમી ઓગસ્ટ (સ્વાતંત્ર્ય દિન) જ છે હસવાનો ખડખડાટ હશે તો ક્યારેક કોઈ નટ (Actor) ની કે નૃત્ય (Dance) ની વાત ચાલી રહી હશે. (હસાહસ)

ત્રણ જુદી જુદી વ્યક્તિઓની સાથે ચાલવામાં કેટલો ફરક પડ્યો ! જેની સાથે રહેશો તેના ગુણદોષ જરૂર તમારામાં આવશે. વિચાર કરતી વખતે એક વખત મેં મારી નજરે એક દશ્ય જોયું છે એક વખત એક પુલ ઉપરથી અમે જઈ રહ્યા હતા તે વખતે એક રબારી પોતાનાં ઘેટાંને પાણી પીવરાવવા નદી પાસે આવ્યો છે ! ઘેટાં પાણી પીતાં હતાં. તેવામાં તે રબારીને પણ પાણી પીવાની ઇચ્છા થઈ એક બાજુ વાંકો વળી તે પણ પાણી પીવા માંડ્યો. પ[illegible]ના ખોબામાં લઈને નહિ પણ મોં પાણીને લગાડીને તે પાણી પીતો. [illegible]રો સામેના મુનિઓને કહ્યું કે જુઓ આ સંગનો રંગ ! રાત-

દિવસ ઘેટાની સાથે રહેવાથી, તે પાણી પીવાની રીત પણ ઘેટાઓ જેવી જ શીખ્યો છે!

જુદા જુદા પ્રાંતોના બે રહેવાસીઓ એકબીજાની પડોશમા રહેતા હશે, તો તેમની રહેણી-કરણી, આચાર-વ્યવહાર ઉપર એકબીજાની અસર જરૂર પડવાની ખાવા પીવાની રીતો પણ કેટલેક અશે તેઓ એકબીજાની અપનાવશે મદ્રાસીની સાથે રહેનાર ઈડલી, ઢોસા વગેરે ખાતા શીખી જશે, એટલુ જ નહિ, પણ તેમની ભાષામા પણ એકબીજાના શબ્દોની આપલે થશે જો બન્ને કુટુબોમા સ્નેહ અને સૌજન્ય હશે તો બન્નેના બાળકો સહેલાઈથી બન્ને ભાષાઓ શીખી જશે બે ભાષાઓના મિશ્રણવાળી એક નવી ભાષા પણ જન્મશે ભાષાવિજ્ઞાનના વિદ્યાર્થીઓ આ વિષયથી ઘણા પરિચિત છે

ભારતની ત્રણ સસ્કૃતિઓ હજારો વર્ષોથી સાથે ચાલી રહી છે જૈન, બૌદ્ધ અને બ્રાહ્મણ સસ્કૃતિઓ, ઈડા, પિગલા અને સુષુમણાની માફક ભારતભરમા વ્યાપેલી છે હજારો વર્ષોના સહવાસથી એક બીજી ઉપર એક બીજીનો ઘણો પ્રભાવ પડ્યો છે વિચાર અને આચારના ક્ષેત્રોમા તેમણે એકબીજાના ઘણા ગુણદોષો અપનાવ્યા છે

જૈન સસ્કૃતિની અહિસાએ બ્રાહ્મણ સસ્કૃતિને વધુમા વધુ અહિસક બનાવી છે યજ્ઞોમા થતી હિસાને જો કોઈ રોકનાર હોય તો તે જૈન સસ્કૃતિની અહિસા જ છે બીજી તરફ જૈન ધર્મ જેવા જાતિવાદના વિદ્રોહી ધર્મમા સ્પર્શાસ્પર્શના સુસ્કારો, એ બ્રાહ્મણ સસ્કૃતિની પરપરાના સસર્ગને લીધે આવ્યા છે મૂર્તિપૂજા અને મૂર્તિપૂજામા સજીવ વસ્તુઓનો ઉપયોગ એ પણ એ જ સસર્ગનુ પરિણામ છે બૌદ્ધદર્શન જો કે ભારત કરતા વિદેશોમા વધારે ફાલ્યુ છે, છતા તેના આચાર-વિચાર જૈન ધર્મ સાથે મોટે ભાગે મળતા છે તેમના સાધુઓ પણ ભિક્ષા લાવે છે માગલિક સભળાવવાની જેવી પરપરા જૈન સમાજમા છે તેથી જરાક જુદા રૂપે પણ તેવી જ પરપરા તેમનામા પણ છે

બે નિર્જીવ વસ્તુઓ જો એક બીજાની નજીકમા રહે છે તો તેમા પણ કઈક પરિવર્તન થાય છે અજમાના ફૂલ, પીપરમિન્ટના ફૂલ અને કપૂર એક બીજાની નજીક આવે તો તેમા કેટલુ પરિવર્તન થાય છે? ત્રણે એકત્ર થતા એક બીજાનો ઘનસ્વભાવ ત્યાગીને પ્રવાહીરૂપ બની જાય છે અને એક-

મુસાફરીમાં તમારો સહપ્રવાસી ઉદાર હૃદયનો હોય તો તમારે થોડુંઘણું તો ખર્ચ કરવું જ પડશે. પછી ભલે તે તમે ઇચ્છાથી કરો કે અનિચ્છાથી કે પછી કમને કરો કે શહેરમાં આવીને પણ કરવું તો જરૂર પડશે જ

હા તો આટલું યાદ રાખો કે આપ જેની સાથે ચાલતા હો તેના જેવા થઈને જ ચાલવું પડશે. એક યુવક પોતાના સસરાની સાથે ચાલે છે તે જ યુવક ક્યારેક પોતાના પિતાની સાથે જતો હોય છે તો ક્યારેક તે પોતાના મિત્રની સાથે પણ ફરતો હોય છે. ત્રણેની સાથે ચાલતો તે કંઈ દૂર રહીને ચાલતો નથી. છતાં તે ત્રણે ચાલમાં અંતર હોય છે કે નહિ? તમે તો અનુભવ પણ કર્યો હશે. જ્યારે તે પોતાના સસરાની સાથે જતો હોય ત્યારે તેના ચાલવામાં બોલવામાં અને દરેક બાબતમાં વિવેક રહેલો હોય છે તે સમજે છે કે જો જરા પણ અવિવેક દેખાડ્યો તો પરખાઈ જઈશું! એટલા માટે તે વખતે તો જોવામાં પણ સંયમ હશે, વાત કરવામાં પણ સંયમ હશે, અને ચાલવામાં પણ સંયમ હશે. માનો કે ધીમેધીમે પૂરી યત્નાથી ચાલી રહ્યો છે

પિતાની સાથે ચાલવામાં જો કે થોડો સંયમ તો જરૂર હોય છે જ પરંતુ તે સસરા જેટલો નહિ. કારણ કે ત્યાં પરીક્ષાનો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત જ થતો નથી અને મિત્રની સાથે ચાલવામાં? ત્યાં તો પૂછવું જ નહિ. પગ કોઈ બીજો જ રસ્તો માપી રહ્યા હશે આંખો ક્યાંક જુદું જ જોઈ રહી હશે અને હાથ પણ સીધા નહિ રહેતા હોય. પછી જીભ તો ક્યાં મૌન રહે તેવી છે! તેને માટે તો હંમેશાં પંદરમી ઓગસ્ટ (સ્વાતંત્ર્ય દિન) જ છે હસવાનો ખડખડાટ હશે તો ક્યારેક કોઈ નટ (Actor) ની કે નૃત્ય (Dance) ની વાત ચાલી રહી હશે. (હસાહસ)

જણ જુદી જુદી વ્યક્તિઓની સાથે ચાલવામાં કેટલો ફરક પડ્યો! જેની સાથે રહેશો તેના ગુણદોષ જરૂર તમારામાં આવશે. વિચાર કરતી વખતે એક વખત મેં મારી નજરે એક દૃશ્ય જોયું છે. એક વખત એક ગામ ઉપરથી અમે જઈ રહ્યા હતા. તે વખતે એક રબારી ઘેટાંને પાણી પીવરાવવા નદી પાસે આવ્યો. ઘેટાં પાણી પીતાં હતાં. તેવામાં તે રબારીને પણ પાણી પીવાની ઇચ્છા થઈ એક બાજુ વળી વળી તે પણ પાણી પીવા માંડ્યો. પણ ઘેટાના ખોબામાં લઈને નહિ પણ મોં પાણીને લગાડીને તે પાણી પીવે છે. મેં મારા સાથીના મુનિઓને કહ્યું કે જુઓ આ સંગનો રંગ! સત-

એક કલાકાર માટીના પિંડને સુંદર કળશનું રૂપ આપે છે, અણઘડ પથ્થરને છીણી અને હથોડા વડે સુંદર હસતી મૂર્તિનું રૂપ આપે છે તેમ સંત પણ એક કળાકાર છે તે માટી કે પથ્થરના નહિ, પણ જીવનના કળાકાર છે તે જીવનમાંથી બુરાઈઓને કાઢી દૂર કરી, ભલાઈની મૂર્તિનું સર્જન કરે છે

જીવનમાંથી બુરાઈઓને દૂર કરવી હોય તો સારા વાતાવરણમાં રહો. સારાની સાથે રહેશો તો સારાપણું આવશે અને નઠારાની સાથે રહેશો તો જીવનમાં ખરાબીઓ આવશે, જો બગીચામાં બેસશો તો સુગંધ પામશો, પણ જો ઉકરડા પાસે બેસશો તો દુર્ગંધનો જ અનુભવ થશે

વાતાવરણની અસર માનવના મન પર જરૂર પડે છે ગાય અને ઘોડો વર્ષો સુધી એકબીજાની સાથે રહેવા છતાં એકબીજાનું અનુકરણ નહિ કરે પણ માનવીના સંબંધમાં એમ કહી શકાય તેમ નથી કારણ કે તે અનુકરણશીલ છે તે બીજાના ગુણોને પણ લઈ શકે છે અને દોષોને પણ તે બીડી પીનારની સાથે રહેશે તો બીડી પીતા શીખશે અને અફીણ ખાનારની સાથે રહેશે તો અફીણ ખાતા પણ શીખશે

કંજૂસની સાથે રહેશો તો તમારામાં કંજુસાઈ આવશે અને નિંદાખોરની સાથે રહેશો તો નિંદાખોરી આવશે, ઉડાઉની સાથે રહેશો તો ઉડાઉપણું આવશે અને ખાઉધરાની સાથે રહેશો તો ખાઉધરાપણું આવશે પછી આખો દિવસ ખાવાની અને ઉડાવવાની વાતો જ યાદ આવશે મતલબ કે જેની પાસે કે જેની સાથે રહેવાનું હોય તેના જીવનની પહેલા પરીક્ષા કરો અને પછી તેનો સંગ કરો

એક વખત લખનૌની બલરામ હોસ્પિટલમાં એક છોકરાને રાખવામાં આવ્યો હતો તે ફક્ત માંસ જ ખાતો અને પશુઓની માફક કરડવા માટે દોડતો હતો તેની ચાલ પણ વિચિત્ર હતી મનુષ્યની માફક પગે ચાલતાં પણ તેને આવડતું ન હતું તે હાથ અને પગ વડે, પશુઓની માફક ચાલતો હતો તે બોલી શકતો જ નહોતો તે ક્યારેક ઘૂરકતો અને ક્યારેક ચીડાતો હતો આનું કારણ એ હતું કે જન્મ પછી, થોડા વખતમાં કોઈ હિંસક પશુ તેને ઉપાડી ગયું હતું અને ત્યાર પછી લગભગ બાર વરસ સુધી તે ત્યાં પશુઓની સાથે ઉછર્યો હતો, પરિણામે તેનામાં મનુષ્યને બદલે પશુની પ્રકૃતિ આવી ગઈ મનુષ્યની એક પણ વાત તેનામાં ન આવી

કેટલાક દિવસ તેને મનુષ્યોના સંપર્કમાં રાખવામાં આવ્યો તો તેનામાં

બીજામાં ભળી જાય છે તો પછી ચૈતન્યશીલ બે આત્માઓ એકબીજાની નજીક વસે તો તેમાં કોઈ પરિવર્તન ન આવે એમ કેમ સંભવે?

બે પેટીઓ બાજુ બાજુમાં ટાંગેલી હતી. એકમાંથી લસણની ગંધ આવતી હતી અને બીજીમાંથી કેસરની સુવાસ મહેકતી હતી. એક ભમરો ગુંજારવ કરતો ત્યાં આવ્યો. તેણે પહેલી પેટીને પૂછ્યું કે તમે બન્ને એક જ જાતના કપડાંમાંથી બનેલી છો છતાં તમારી બન્નેની વાસમાં આટલો બધો ફેર કેમ છે? ત્યારે તેણે કહ્યું: આ તો સંગનો રંગ છે. મેં લસણનો સંગ કર્યો હતો. કેટલોક વખત મારામાં લસણ ભરેલું હતું જ્યારે મારી બહેને કેસરનો સહવાસ કર્યો હતો. તેના ફળ રૂપે બન્નેની વાસમાં ભિન્નતા છે. એકમાંથી મધુર સુવાસ આવે છે ત્યારે બીજાની ગંધ કોઈને ગમતી નથી.

વસ્તુ એક હોવા છતાં પણ સંગતિભેદે તેમાં કેટલો ફેરફાર થાય છે! જળનાં બિંદુઓ એક સરખાં જ હોય છે. સ્વાતિ નક્ષત્રમાં પડતાં વર્ષાનાં બિંદુઓ સર્પના મુખમાં પડે તો ઝેર બની જાય છે. કેળનાં પાન પર પડે તો કપૂર બને છે અને એ જ બિંદુ જો છીપના સંબંધમાં આવે તો તેમાંથી મોતી બને છે. માનવ પણ જેવા સંસ્કારોમાં પોષાય છે તેવા સંસ્કારોની અસર નીચે જ તેના જીવનનો વિકાસ થાય છે.

દીપકમાં તેલ પણ છે, વાટ પણ છે, પણ જ્યાં સુધી જ્યોતિર્મય પ્રદીપનો સંયોગ થતો નથી, ત્યાં સુધી તેમાં જ્યોત પ્રગટ થતી નથી. એવી જ રીતે માનવીમાં જ્ઞાન છે, વિજ્ઞાન છે પણ જ્યાં સુધી સત્પુરુષનો સમાગમ થતો નથી, ત્યાં સુધી તેનું જ્ઞાન, સમ્યક્‌જ્ઞાન રૂપે પરિણમતું નથી. એટલા માટે તે માત્ર જ્ઞાન કહેવાય છે. જેવી રીતે પારસમણિના સ્પર્શથી લોઢું સુવર્ણમાં પલટાઈ જાય છે તેવી રીતે અજ્ઞાન પણ સમ્યક્‌ત્વનો સ્પર્શ પામીને સમ્યક્‌જ્ઞાનમાં પરિણત થાય છે.

સમ્યગ્દર્શન જ્ઞાનમાં વૃદ્ધિ કરતું નથી. જ્ઞાન તો એટલું જ રહે છે. પણ પહેલાં એ જ્ઞાન અજ્ઞાનરૂપ હોય છે. તેમાં સ્વરૂપને ઓળખવાની કે સમજવાની શક્તિ નથી હોતી તેમજ સત્યને સમજવાની તેની તૈયારી પણ હોતી નથી. એટલા માટે તે અજ્ઞાન કહેવાય છે પરંતુ જ્યારે કોઈ સત્લક્ષ્ય સત્પુરુષની પાસે જઈ પહોંચે છે ત્યારે તેની દૃષ્ટિ બદલાઈ જાય છે. દૃષ્ટિ બદલાતાં સૃષ્ટિ પણ બદલાય છે. મિથ્યાજ્ઞાન સમ્યગ્જ્ઞાન બની જાય છે. સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિમાં સત્પુરુષનો સમાગમ એ પણ એક મહત્વનું કારણ છે.

એક કલાકાર માટીના પિંડને સુંદર કળશનું રૂપ આપે છે, અણઘડ પથ્થરને છીણી અને હથોડા વડે સુંદર હસતી મૂર્તિનું રૂપ આપે છે તેમ સંત પણ એક કળાકાર છે તે માટી કે પથ્થરના નહિ, પણ જીવનના કળાકાર છે તે જીવનમાંથી બુરાઈઓને કાઢી દૂર કરી, ભલાઈની મૂર્તિનું સર્જન કરે છે

જીવનમાંથી બુરાઈઓને દૂર કરવી હોય તો સારા વાતાવરણમાં રહો. સારાની સાથે રહેશો તો સારાપણું આવશે અને નઠારાની સાથે રહેશો તો જીવનમાં ખરાબીઓ આવશે, જો બગીચામાં બેસશો તો સુગંધ પામશો, પણ જો ઉકરડા પાસે બેસશો તો દુર્ગંધનો જ અનુભવ થશે

વાતાવરણની અસર માનવના મન પર જરૂર પડે છે ગાય અને ઘોડો વર્ષો સુધી એકબીજાની સાથે રહેવા છતાં એકબીજાનું અનુકરણ નહિ કરે પણ માનવીના સંબંધમાં એમ કહી શકાય તેમ નથી કારણ કે તે અનુકરણશીલ છે તે બીજાના ગુણોને પણ લઈ શકે છે અને દોષોને પણ તે બીડી પીનારની સાથે રહેશે તો બીડી પીતા શીખશે અને અફીણ ખાનારની સાથે રહેશે તો અફીણ ખાતા પણ શીખશે

કંજૂસની સાથે રહેશો તો તમારામાં કંજૂસાઈ આવશે અને નિંદાખોરની સાથે રહેશો તો નિંદાખોરી આવશે, ઉડાઉની સાથે રહેશો તો ઉડાઉપણું આવશે અને ખાઉધરાની સાથે રહેશો તો ખાઉધરાપણું આવશે પછી આખો દિવસ ખાવાની અને ઉડાવવાની વાતો જ યાદ આવશે મતલબ કે જેની પાસે કે જેની સાથે રહેવાનું હોય તેના જીવનની પહેલાં પરીક્ષા કરો અને પછી તેનો સંગ કરો

એક વખત લખનૌની બલરામ હોસ્પિટલમાં એક છોકરાને રાખવામાં આવ્યો હતો તે ફક્ત માંસ જ ખાતો અને પશુઓની માફક કરડવા માટે દોડતો હતો તેની ચાલ પણ વિચિત્ર હતી મનુષ્યની માફક પગે ચાલતા પણ તેને આવડતું ન હતું તે હાથ અને પગ વડે, પશુઓની માફક ચાલતો હતો તે બોલી શકતો જ નહોતો તે કયારેક ઘૂરકતો અને કયારેક ચીડાતો હતો આનું કારણ એ હતું કે જન્મ પછી, થોડા વખતમાં કોઈ હિંસક પશુ તેને ઉપાડી ગયું હતું અને ત્યાર પછી લગભગ બાર વરસ સુધી તે ત્યાં પશુઓની સાથે ઉછર્યો હતો, પરિણામે તેનામાં મનુષ્યને બદલે પશુની પ્રકૃતિ આવી ગઈ મનુષ્યની એક પણ વાત તેનામાં ન આવી

કેટલાક દિવસ તેને મનુષ્યોના સંપર્કમાં રાખવામાં આવ્યો તો તેનામાં

ધીમેધીમે મનુષ્યના ગુણો ઊતરવા માંડ્યા. તે ધીમે ધીમે રોટલી ખાતાં શીખ્યો. થોડું થોડું બોલતાં પણ શીખ્યો. ઘૂરકવાનું અને કરવાનું બંધ થઈ ગયું. સાચી વાત એ છે કે માનવીનું મન કોરા કાપડ જેવું છે. જે રંગમાં નાખો તે રંગ ચડશે. પણ એટલું યાદ રાખજો કે જો એક વખત તેના ઉપર કાચો રંગ ચડી ગયો તો પછી હજારો પ્રયત્નો ભલે કરો પણ તેના ઉપર ગુલાબી કે એવો કોઈ બીજો સારો રંગ ચડી શકશે નહિ. એ પણ એક હકીકત છે કે માનવીનું મન કોઈ એવી વસ્તુનું બનેલું છે કે તે ભલાઈને [illegible] બુરાઈને બહુ જલદીથી પકડી લે છે. પછી તેની સફાઈ કરવી બહુ મુશ્કેલ થઈ પડે છે.

તમે જાણતા હશો કે બાલદીને કૂવામાં નાખતી વખતે કંઈ ખાસ બળનો ઉપયોગ કરવો પડતો નથી. પરંતુ તેને બહાર કાઢવામાં તો બાવડાં દુખી જાય એટલું જોર કરવું પડે છે. નળની નીચે બેસીને નહાનારને એનો અનુભવ ક્યાંથી હોય! જીવનના પતનમાં કંઈ સમય લાગતો નથી. સમય અને શક્તિ તો તેના ઉત્થાનમાં જોઈએ છે.

ખોટા પ્રાસંગિક સંસ્કારો જીવનનું બહુ જલદી પતન લાવે છે. તેને માટે કહેવા કે શીખવવાની જરૂર નથી. બાળકને કોઈ પણ નિશાળમાં ગાળ દેતાં કે બીડી પીતાં શીખવવામાં આવતું નથી. તેમ જ જન્મથી કોઈ ગાળો દેતાં કે બીડી પીતાં શીખીને જ રહ્યું હોતું નથી, છતાં કહો કે તે આ વસ્તુઓ ક્યાંથી શીખ્યો? કહેવું પડશે કે આ બધા પ્રાસંગિક સંસ્કાર છે, જે મોટાઓ તરફથી નાનાઓને મળે છે.

કુસંસ્કારો ભલે થોડા હોય, છતાં પણ તે થોડા છે એમ માની તેની ઉપેક્ષા ન કરશો. એક ચમચો કાભર, મધના આખા વાસણને બગાડી મૂકે છે. ધૂળ જ્યારે પાણીમાં મળે છે ત્યારે પાણી તેને ધોઈને સાફ કરતું નથી, પણ એથી ઊલટું પાણી ગંદું થાય છે. એ જ રીતે જીવનમાં જ્યાં સુધી કમજોરી છે ત્યાં સુધી ખરાબ સંસ્કારોની અસર બહુ જલદી થાય છે. શરીર નબળું હોય તો જરાક ઠંડી પડતાં શરદી થઈ જાય છે અને જરાક ગરમી લાગતાં શરીરમાં ઉષ્ણતા વધી જાય છે.

જ્યારે શરીર સંપૂર્ણ તંદુરસ્ત હોય છે ત્યારે શરીરને ઠંડી કે ગરમીની કંઈ અસર થતી નથી. તેવી રીતે જો આત્મા સ્વસ્થ અને સશક્ત હોય તો ખરાબ સંસ્કારોનો પ્રભાવ તેના પર પડી શકતો નથી. બીજને હવા, પાણી, માટી એ બધાનો સંયોગ મળે, પરંતુ જો તે બીજ જીવિત હોય, તેમાં ચૈતન્ય હોય તો પાણી અને માટી તેને સડાવી શકશે નહિ. તે ન તો માટીને

અનુરૂપ બનશે કે ન તો પાણીને અનુરૂપ તે તો સર્વ બીજનુ બીજ બની, સર્વનો સહયોગ લઈ પોતાનુ સ્વતંત્ર અસ્તિત્વ ટકાવી રાખશે અને વૃક્ષરૂપે આગળ વધતુ જશે

આ જ વાત વિશિષ્ટ આત્માઓની હોય છે જે ખરાબ વાતાવરણમાં રહેવા છતા ખરાબીઓને પોતાનામા પ્રવેશ કરવા દેતા નથી પણ પોતાના સારાપણાના પરમાણુઓ દ્વારા ખરાબ વાતાવરણને સારુ બનાવે છે ગોશાલક મહાવીર સમીપે રહ્યો, તેથી તેની અશુભ વૃત્તિની અસર ભગવાન મહાવીર પર ન પડી પરતુ ભગવાન મહાવીરની શુદ્ધતાના કારણે, ગોશાલક, જીવનના અંત સમયે બદલાઈ ગયો આ વાત એ વિશિષ્ટ આત્માઓની છે કે જેમણે વાસના પર વિજય મેળવ્યો છે પણ સર્વ સાધારણને માટે તો એ જરૂરી છે કે તે કુસંસ્કારો અને કુસોબતથી બચે કારણ કે દુર્બળતાનો લાભ ઉઠાવો તે બહુ શીઘ્રતાથી આક્રમણ કરી શકે છે દૂધમા સાકરનો સંયોગ થાય તો તે ગળ્યુ થાય છે જ્યારે મીઠાના સંયોગે તે ફાટી જાય છે વાતાવરણમા રહેલા સુસંસ્કારો જીવનમા સાકરનુ કામ કરે છે, તે આપણા જીવનને મધુર બનાવે છે, સુવાસિત બનાવે છે

આપ જાણો છો કે કોયલા વેચનારના હાથ કાળા જ રહે છે અને દૂધ વેચનારના હાથ સુવાસિત જેવા કાર્ય અને જેવુ વાતાવરણ હશે, તેવો જ રંગ જીવનમા આવશે મુંબઈના કુશળ નાગરિકો સુસસ્કાર અને સત્પુરુષના સમાગમરૂપી સુવાસિત અત્તર વડે પોતાના જીવનને સુવાસિત બનાવે એ જ શુભ કામના

તા. ૨-૮-૫૯ જૈન ઉપાશ્રય,- માટુંગા.

જીવન - પ્રેરણા

૨૧. વિચારશુદ્ધિ

આચારશુદ્ધિ પહેલાં વિચારશુદ્ધિની આવશ્યક્તા છે કાર્યની પવિત્રતા તે પાછળ રહેલા વિચારોની પવિત્રતા ઉપર આધાર રાખે છે આજે આચાર-શુદ્ધિ જાળવવા માટે ઘણા પ્રયત્નો કરવામા આવે છે લાબી પહોળી સાધના, મોટી મોટી તપસ્યાઓ એ બધુ જ આ આચારશુદ્ધિ માટે છે, પરંતુ આચાર પહેલાં વિચાર આવે છે કોઈ પણ ક્રિયા કરતા પહેલા માનવી પોતામા મનમા એક લક્ષ્ય ધારી લે છે તેના પર વિચાર-વિમર્શ કરે છે પછી જ એના આધારે ચાલે છે; માટે વિચાર જ કાર્યની ભૂમિ છે

વહાણ વડે હજારો માણસો નદી પાર કરે છે પણ ઘણી વાર તમને એમ સાંભળવા મળ્યુ હશે કે, વહાણ ઊંધુ વળી ગયુ અને તેમાના મુસાફરો પાણીમાં ડૂબી મર્યા આવી બીના તમે અનેક વાર સાંભળી હશે તો આનો અર્થ એ થયો કે તરાવનાર છે તે જ વહાણ ક્યારેક ડુબાડનાર પણ બને છે. તો આ દુર્ઘટનાની જવાબદારી કોના પર આવે છે? કે સાધન આત્માને સિદ્ધિ તરફ લઈ જાય છે તે જે ક્યારેક ક્યારેક વચ્ચે જ જળપ્રવાહમાં ડુબાડી દે છે તો એ માટે જવાબદાર કોણ? નાવનો નાવિક જો કુશળ ન હોય, એનુ લક્ષ્ય સ્થિર ન હોય તો નૌકા ઊંધી વળી જાય છે તેમ આત્મા જો અસાવધાન હોય, વિચારોના તરંગોમા એણે પોતાની નૌકાને છોડી દીધી હોય, તો એ ભટકાઈ પડવાનો જ

દાન અને તપની સાધના શ્રેષ્ઠ સાધના છે પરંતુ શું ક્યારે ય પણ તમે એવુ બન્યુ સાભળ્યુ છે કે, માણસ દાન દેવા છતા ય નરકમા ગયો હોય? તમારો આત્મા આ માટે શું કહે છે? આગમના પાના ઉથલાવો. તમને તેમાથી જાણવા મળશે કે દાન દેનાર પણ કોઈ કોઈ નરકે ગયા છે. તપસ્વી સાધકની ગાડી પણ ક્યારેક ઊંધી વળી જાય છે. તમને સદેહ થતો

લાગે છે! કારણ કે આજ સુધી તમે સાંભળતા આવ્યા છો કે દાનથી તો સ્વર્ગના દ્વારે પહોંચાય છે ને આજે આ મહારાજ શું કહી રહ્યા છે! પણ મારી વાત સાચી છે નાગશ્રીએ દાન કર્યું હતું ને! એક મહાન તપસ્વી સાધક એને દ્વારે આવ્યા. એ ઇચ્છત તો એ પવિત્રતમ સંતને પૂજી પોતાની જાતને ધન્ય બનાવી લેત. ત્યાગની પવિત્ર ગંગામાં પાપની કાલીમાને ધોઈ શકત. પરંતુ એની અશુભ વિચારધારા જ એને પુણ્યપથે જતાં રોકી રહી. એણે દાન દીધું મુનિના પાત્રમાં કડવી વસ્તુ નાખી કડવો પદાર્થ તો વૈદ પણ આપે જ છે! શું કોઈ વૈદ કોઈ મુનિ મહારાજને કડવું કરિયાતું નહીં આપ્યું હોય! જરૂર આપે છે પણ તેથી શું તે નરકનો પથિક બની જશે ખરો! કદાપિ નહિ. વસ્તુમાં કડવાશ ભલે હોય પણ હૃદયમાં તો મીઠાશ જ હોય.

નાગશ્રી પાસે હૃદયની મીઠાશનો અભાવ હતો. એના ચક્ષુએ સંતને સંતરૂપે પિછાણ્યા નહીં તે પોતાની ભૂલને છુપાવવા ખાતર તેમનો ઉપયોગ કરવા ચાહતી હતી. તેણે તૂંબડાનું શાક બનાવ્યું હતું તેમાં મસાલો પણ ઘણો નાખ્યો હતો તાજું ઘી પણ રેડ્યું હતું પણ શાક તૈયાર થતાં તેણે ચાખ્યું તો જણાયું કે તૂંબડું તો કડવું છે બસ આ જ એની ભૂલ હતી. પહેલાં વસ્તુ તૈયાર કરી લીધી પછી ચાખવા બેઠી તમે તો કદી આવી ભૂલ કરતા નથી ને! પહેલાં કોઈ અંગે ખોટો ભાવ મનમાં ઠસાવી લેવો અને પછી એના આધારે ચર્ચા કરવી, એ પણ એક એવી જ ભૂલ છે પરિક્ષણ અને પરીક્ષા વિના કોઈના અંગે પૂર્વગ્રહ બાંધી લેવો તે પણ બુદ્ધિમત્તાનું કામ નથી. પહેલાં ખોટી ધારણા બનાવી લેવી અને પછી એ આધારે વાત કરવી તે અયોગ્ય છે કારણ કે મનમાં પહેલેથી જ ખોટી ધારણા બાંધેલી છે આવી સ્થિતિમાં કોઈ પણ વસ્તુનો સાચો નિર્ણય થઈ શકાય નહિ. પહેલાં જોવું અને પછી નિર્ણય કરવો.

નાગશ્રીએ વિચાર્યું તો તેને પોતાની ગંભીર ભૂલ થઈ જણાઈ તેને થયું પરિવારના લોક જમવા આવવાના છે આ શાક તેમના ભાણામાં જશે તો સૌની સામે મારું અપમાનનું પ્રદર્શન થશે. તે જ સમયે પધાર્યા તપસ્વી સાધક ધર્મરુચિ! આ? એમની એક મહિનાની તપશ્ચર્યાનું પારણું હતું. નાગશ્રીએ જોયું કે આ સારી તક છે સાધુ આવી ગયા છે બધું જ શાક એમના પાત્રમાં ઠલવી નાખું ક્યાંક ફેંકી આવશે. સંતને સંતરૂપે નહિ જોતાં એક કચરાપેટીની કોઠીરૂપે એમનો ઉપયોગ કરવા ચાહ્યો. પરિણામે

નાવડી ઊલટી ગઈ જેનો આશરો લઈ તે મુક્તિ ભણી પગલું ભરી શકતી હતી તે હવે આ કૃત્યથી નરકના દ્વારે પહોચી ગઈ.

તરવાના સાધનો જેમને મળ્યા, તે સૌ શું તરી ગયા છે ખરા? તરનાર તો અનંત છે, તો તરવાના સાધનો મેળવ્યા છતા ડૂબી મરનારાઓની સંખ્યા પણ કંઈ ઓછી નથી કારણ શુ? કારણ કે તેઓને સાધન તો મળ્યા પણ તરવાની કળા તેઓ શીખ્યા નહિ

જે ક્રિયા જોડે પુનિત ભાવનાનો સંબંધ જોડાઈ જાય છે તે ક્રિયા પણ પવિત્ર બની જાય છે મનના પવિત્ર સંકલ્પો આસપાસના વાતાવરણને પવિત્ર બનાવે છે. તળાવમા એક કાકરો ફેંકો તો એની લહેરો ઊઠે છે અને એક પછી એક તે કિનારા સુધી પહોચે છે તેવી જ રીતે આપણા મનના પરમાણુઓ પણ સમાજમા લહેરો બની આગળ વધે છે. આ જ કારણ છે કે તીર્થંકર-દેવના સમવશરણમા સિંહ અને બકરી સાથે સાથે બેસી શકતા હતા બકરીના મનમા ભય રહેતો નહોતો કે સિંહ તેને ભરખી જશે, તેમ સિંહના મનમા એ ક્રૂર ભાવ ઉત્પન્ન થતો નહોતો કે હુ બકરીને ખાઈ જાઉ! બકરીના મનમા ભય નથી તેથી સિંહ પણ પોતાની ક્રૂરતા ભૂલી ગયો છે આ છે એક પવિત્ર વ્યક્તિના પવિત્ર વિચારોનો પ્રભાવ

તીર્થંકર-દેવનુ સમવશરણ તો તમારે માટે બહુ દૂરની વસ્તુ છે પરંતુ આ તો તમારા અનુભવની વાત છે કે જ્યારે તમે તમારા પુત્રને પ્યારથી એક થપાટ મારી દો છો, ત્યારે થપાટ ખાઈને પણ તમારુ બાળક હસતું રહે છે, એને ક્રોધ આવતો નથી તેમ તે રોતુ પણ નથી ઊલટું કદી કદી તો તે પ્રેમના આવેગમા તમને બાઝી પડે છે પરંતુ તમે જો ક્રોધે ભરાઈ એના કાનને પણ સ્પર્શ કરી લેશો તો જોરથી રડી પડશે કારણ કે પહેલા તમારા દિલમા પ્રેમ હતો, જ્યારે આ વખતે ક્રોધે એનુ સ્થાન લઈ લીધું છે. વિચારોમા રહેલા પરિવર્તને કેટલો ફેરફાર લાવી મૂક્યો! પહેલા થપાટ ખાઈને પણ બાળક તમને ચોટી પડ્યુ હતુ અને હવે ફક્ત અંગુલી-સ્પર્શથી તે ચીસ પાડી ઊઠ્યુ અને દોડી જઈને એની માતા પાસે ફરિયાદ કરી દીધી "મા, બાપુજી સારા નથી તે તો મને મારે છે" એની ફરિયાદ પરથી તો કદી દેવીજી તમારા પર નોટીસ બજાવી દે છે કે જુઓ હવેથી બાળકને મારશો નહિ આપણે કંઈ દસ-વીસ દીકરા નથી શુ તમને આ એક પણ ગમતુ નથી? બસ, જુઓ કેવુ સ્વરૂપ લઈ લીધુ આ વાતે?

એ વિચારોનુ ઊતરાણુ-ચઢાણુ એવુ હોય છે કે, પ્રસન્નચન્દ્ર રાજર્ષિ

ચોવીસ મિનિટ પહેલાં સાતમા નરકના દ્વારે પહોંચી ગયા હતા ને ત્યાર પછીની ચોવીસ જ મિનિટમાં તેઓ સ્વર્ગને વટાવી મોક્ષ સુધી જઈ પહોંચ્યા. વિચારોમાં પરિવર્તન થયું તેને પરિણામે કેટલા ઉપર ચઢી ગયા!

મનુષ્યના વિચારો જો ઊંચા હશે તો તે ઉપર જ ચઢશે. જેના વિચારોનું પતન થાય છે, તેવી વ્યક્તિનું પતન થતાં વાર લાગતી નથી. કોઈ વ્યક્તિની મોટપ અને નાનપનો કોઈ માપદંડ છે તમારી પાસે? હા, તમારી પાસે એક માપદંડ છે જે વડે તમે સર્વ વ્યક્તિને માપો છો અને તે છે ફક્ત સોનાના ગજથી તમે વ્યક્તિને માપો છો. જેની પાસે પીળું-પીળું સોનું છે, તેને તમે સન્માન આપશો. ધર્મસ્થાનકમાં પણ તેને આગળ આવવાની પ્રેરણા અપાતી રહેશે. અહીં પણ એ ભાગ છે જે સામાન્ય સ્થિતિના ગૃહસ્થો છે તેમનો રસ્તો બીજો છે તેમની હરોળે પ્રગતિ કરી અને જેઓ પૈસાદાર છે તેમને માટે તમે એવો રસ્તો રાખ્યો છે કે તેઓ મોડા આવવા છતાં આગળ બેસશે કારણ કે તેમની પાસે પીળું-પીળું સોનું છે.

હું માનું છું કે આવી વ્યવસ્થા જ ખોટી છે. સોનાના ગજ વડે કોઈને માપવો તે જડની પૂજા છે કારણ કે સોનું તો આખરે જડ છે. કોઈને માપવો હોય તો તેના સુવિચારોના ગજ વડે માપો. જેના વિચારોમાં પવિત્રતા છે જેના આચારમાં પવિત્રતા છે તેવી વ્યક્તિનું તમારે સ્વાગત કરવું જોઈએ. પછી ભલેને તે કોઈ પણ રૂપમાં આવે, એનાં સ્વાગત માટે તમારે ઊભા થઈ જવું જોઈએ.

ભરત ચક્રવર્તીએ કાચ-ભવનમાં કેવળજ્ઞાન મેળવ્યું હતું. તમે પણ કાચની સામે પ્રતિદિન જુઓ છો. ત્યાં શરીરની સજાવટ પાછળ કેટલો સમય વીતી જાય છે! આપણો કલાક તો ફક્ત વાળને સરખા કરવામાં જ વીતતો હોય છે. અને શું કદી કોઈની વીંટી ખોવાઈ નથી હોતી ત્યારે વીંટી તો શું કાર સુધ્ધાં ગુમ થઈ હશે પણ કેવળજ્ઞાન કેટલાને પ્રાપ્ત થયું છે? પરંતુ ભરત ચક્રવર્તીને તો કાચ-ભવનમાં કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું હતું તો શું તમે હોટલમાં બેસી ચા પીતાં-પીતાં કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરશો! અને મરુદેવીએ હાથી ઉપર બેઠાં-બેઠાં કેવળજ્ઞાન મેળવ્યું હતું તો આપણી ભાવનાઓ મોટરમાં બેસી ચોપાટીની હવા ખાતાં કેવળજ્ઞાન મેળવવાની ઇચ્છા રાખતી હશે ખરું ને! (સભામાં હાસ્ય).

વિચારોની પવિત્રતા વિના સર્વ કાંઈ બેકાર છે. જેના વિચારોમાં પવિત્રતા છે એના દુઃખ-દર્દ દુનિયાનાં દુઃખ દર્દ બની જાય છે કારણ

કે તે કોઈ સમ્પ્રદાયનો માણસ નથી પણ વિશ્વનો માનવી હોય છે. તારક મહાપુરુષ ભગવાન મહાવીરના કાનોમાં એક અજ્ઞાન વ્યક્તિએ ખીલા ઠોક્યા હતા એ વાતને આજે અઢી હજાર વર્ષ વીતી ગયાં તેમ છતાંય તે વાત આજે જીવિત છે અને જ્યારે તે સાંભળવામાં આવે છે ત્યારે તે મહાન ક્ષમાશીલ પ્રત્યે સાધકનું મન શ્રદ્ધાથી નમી પડે છે. સાંભળનારનું દિલ દુઃખ અને કરુણા વડે ભરાઈ જાય છે પરંતુ શું અઢી હજારના લાંબા કાળ-પ્રવાહમાં આવી બીના ફરી ક્યારેય બની નહિ હોય? ના, આવી અનેક બીનાઓ બન્યા કરે છે. રતલામમાં એક બહેનને કોઈએ મસ્તક પર ખીલા ઠોક્યા હતા પણ એને કોઈ પણ યાદ કરતું નથી, અને ભગવાન મહાવીરને જ દુનિયા શા માટે યાદ કરે છે? શા કારણે એ કરુણ કથા સામે આવતા ભાવુક મનવાળી વ્યક્તિઓની આંખો ભીની થઈ જાય છે? એનો એક જ જવાબ હોઈ શકે કે તે વિરાટ પુરુષના પવિત્ર વિચારોનો જ એ પ્રભાવ છે.

એક પ્રશ્ન છે, વિચાર તો સૂક્ષ્મ છે તે બહારના વાતાવરણને કઈ રીતે પ્રભાવિત કરી શકે છે? તમારો પ્રશ્ન ઠીક છે "પણ તમે જાણો છો વિચારોના પરમાણુ હોય છે અને તે શુભ અથવા અશુભ ગમે તે જાતમાં હોય પણ એ વિચારો જ્યારે મનમાં ઊઠે છે ત્યારે તો આપણાં શરીરને તથા બહારના વાતાવરણને પ્રભાવિત કરી જાય છે. વૈજ્ઞાનિકોએ આ અંગે શોધ કરી છે તેમણે બતાવ્યું છે કે; હૃદયમાં જ્યારે કોઈ ભાવની તીવ્રતા આવે છે, ત્યારે એમાંથી જુદા જ પ્રકારની ગંધ ફેલાય છે. આપણે એને જાણી શકીએ નહિ કારણ કે, ઘ્રાણ-શક્તિ એટલી તીવ્ર નથી પરંતુ જે જે પ્રાણી-ઓને તીવ્ર ઘ્રાણ-શક્તિ પ્રાપ્ત છે તેઓ તો એને તરત ગ્રહણ કરી લે છે. જ્યારે આપણા મનમાં ભયનો ભાવ આવે છે ત્યારે શરીરમાંથી એક પ્રકારની તીવ્ર ગંધ નીકળે છે, જે પશુઓ માટે અસહ્ય બની જાય છે એ જ કારણ છે કે જો ભયભીત બની કોઈ પશુની પાસે પહોંચે તો એ ભડકી ઊઠે છે ને ક્યારેક તો મારવા પણ તૈયાર થઈ જાય છે પણ તમે જો નીડર બની તેમની પાસે જશો તો તેઓ ચૂપચાપ ઊભા રહેશે, એમનામાં કશી વિશેષ પ્રકારની હિલચાલ નહિ દેખાય. તમે સાંભળ્યું હશે કે જે વ્યક્તિઓ બહુ જ બચી બચીને ચાલતી હોય છે, તેમને ક્યાંક ને ક્યાંક સાપ વીંછીનો ભેટો થઈ જાય છે.

"એ તો તમારા અનુભવની વાત છે કે," જ્યારે મનમાં ભયની ભાવના તીવ્ર રૂપ લે છે ત્યારે હૃદયના ધડકવાનો વેગ વધી જાય છે, રૂંવાડા ઊભા થઈ

જાય છે અને પરસેવો જ છૂટે છે. આ છે આપણા વિચારોની શરીર પરની પ્રતિક્રિયા. જો ક્રોધની ભાવના કરી તો પણ શરીરમાં વિકૃતિ આવી જાય છે. આંખો લાલ થઈ જાય છે વાણી અસ્થિર બની જાય છે તેમાં કંપારી છૂટે છે. ઈર્ષ્યાની ભાવના અંગે ડૉક્ટરોનું કહેવું છે કે જ્યારે આ ભાવના મનમાં આવે છે ત્યારે પિત્તાશયની થેલીમાં એક જાતની હિલચાલ થઈ જાય છે અને એ ગ્રંથીમાંથી રસ ઝરવા લાગે છે.

વીસમી સદીના વૈજ્ઞાનિક યંત્ર દ્વારા શોધ કરીને આ રહસ્ય બતાવે છે. પરંતુ ભારતના ઋષિઓ હજારો વર્ષો પૂર્વે ધ્યાન અને નિદિધ્યાસન વડે આ તમામ ભાવનાઓને જાણી લેતા હતા. ઋગ્વેદમાં ઋષિઓએ બતાવ્યું છે કે મનુષ્યના ચિત્તમાં જ્યારે કોઈ ભાવના બળવાન બને છે ત્યારે શરીરમાંથી એક પ્રાણસૂત્ર બહાર આવે છે. આ જ કારણ છે કે રાત્રે ચોરને દેખતાં જ કૂતરાં ભોં-ભોં કરવા લાગે છે. ઘરના છાપરે બેસી કોઈ કાગડો બોલે છે ત્યારે તમે વિચારવા લાગો છો કે આજે કોઈ પ્રિયજન આવવાના છે. કોઈ અતિથિ આવે અથવા ન આવે પરંતુ સ્નેહીનું પ્રાણસૂત્ર તમારા મનને આકર્ષી જાય છે. આ આજની જ નહિ પણ પ્રાચીન યુગની વાત છે. આજે તો પત્ર અથવા તાર આવી જાય કે અમુક તારીખે અમુક ટ્રેનમાં દેશમાંથી સગાંસંબંધીઓ આવવાના છે તો મન કંપી ઊઠે છે કે એ પાછા ક્યારે જશે અને તેઓ જો ઓપરેશન કરાવવા આવતાં હોય તો તમે વિચારો છો કે તાર લખી નાખું કે હમણાં મારી તબિયત સારી નથી, ઘરમાં બધું બરાબર નથી. ડૉક્ટર કહે છે કે હમણાં ઓપરેશન કરવું ઠીક નથી આવી સો-સો વાતો લખી પણ નાખશો કે પેલા આવવાનું નામ જ ન લે.

પણ પ્રાચીન યુગમાં કાગડાનો શબ્દ સાંભળી મન બોલી ઊઠતું કે કોઈ મહેમાન આવવાના છે. તેમના આગમનના સમાચારથી મન પ્રસન્નતા અનુભવતું હતું. પછી સ્નેહી ભલે આવે કે ન આવે પણ તેમના પ્રાણસૂત્રો તમને આકર્ષે છે. તમે એ જાણ્યું છે કે કાચબો પોતાના બચ્ચાંનું પોષણ સ્વયં કરતો નથી. પરંતુ તેમને સાગરની રેતીમાં રાખી આંતરિક પ્રભાવ વડે તેમનું પોષણ કરે છે. કાચબાને જો લાંબી હટાવી લેવામાં આવે તો બચ્ચાં નિર્જીવ બની જશે. કાચબાની સ્નેહ-ધારા જ એમનું પોષણ કરતી હોય છે.

ક્યાંય સભામાં જો ઘી કોલાહલ મચી રહ્યો છે. નોકર આવે છે તે બૂમ પાડી કહે છે: શાંતિ રાખો. પણ એનો અવાજ પેલા કોલાહલમાં સમાઈ જાય છે. એની કંઈ અસર થતી નથી. સ્વયંસેવક આવે છે અને

શાંતિ જાળવવા માટે વિનવે છે. લોકો સાભળે છે પણ કોલાહલ તો તેવો જ ચાલુ રહે છે પછી નેતા આવે છે તેમણે તો ફક્ત આગળી વડે સકેત કર્યો ને સૌ કોઈ શાત થઈ ગયુ અધ્યક્ષ આવે છે ને તેમને જોઈને વધુ સ્તબ્ધતા છવાઈ જાય છે એટલે એ નિશ્ચિત છે કે પહેલી વ્યક્તિએ તીવ્ર ક્રિયા કરી તો પણ શાતિ ન થઈ, બીજા-ત્રીજાએ અલ્પ ક્રિયાઓ કરી જ્યારે ચોથાએ સૂક્ષ્મ ક્રિયા કરી પણ પ્રભાવ તો ક્રમે ક્રમે વિશિષ્ટ જ રૂપે પડતો રહ્યો આનુ કારણ એ છે કે, જેની ભાવનાઓ શુદ્ધ હોય છે તેનુ જ વ્યક્તિત્વ જનસમુદાયના હૃદય ઉપર પ્રભાવ પાડી શકે છે

આધ્યાત્મિક ક્ષેત્રે વિચારશુદ્ધિનુ મહત્ત્વપૂર્ણ સ્થાન છે તમારે આત્માના રાજ્યમા પહોચવુ હશે અને તે તમે બધુ તમારી સાથે લીધુ હશે, પણ જો વિચારશુદ્ધિનો અભાવ હશે તો તમે અધ્યાત્મનો રસ માણી નહિ શકો સાચી રીતે વિચારવામા આવે તો વિચારશુદ્ધિ વિના ધર્મ ટકી શકે નહિ એક ચિત્રકાર પાસે રગની પીછી છે અને તે કળાવિદ્ પણ છે તેના ચિત્રો જાણે સજીવ છે આવો ચિત્રકાર પણ તેની કુશળતા ગમે તેટલી હોય પણ તે ગદા-મેલા કપડા ઉપર પોતાની હથોટી બતાવી શકશે નહિ કુશળ કળાકાર કદી આવુ કામ કરવા તૈયાર નહિ થાય અને તેમ છતાં ય એ જો એવુ દુસાહસ ખેડશે તો એનો બધો જ શ્રમ અને કળા વ્યર્થ નીવડશે: કારણ કે એનો આધાર શુદ્ધ નથી તેવી જ રીતે માણસના મનની ભાવના જો પવિત્ર નહિ હોય તો તેના પર રચાતુ ધર્મનુ ચિત્ર પણ કદી સુદર બની શકશે નહિ શ્રમ કર્યો, ઉપવાસ કર્યાં તેમ કઠોર સાધના પણ કરી, પરતુ મનનુ જો પરિમાર્જન કર્યું નહિ હોય તો બધી જ સાધના અર્થહીન નીવડશે

તમે વાસણ ઉટકો-માજો છો આપણી મુબઈની માતાઓ તો આ ઝઝટથી મુક્ત બની ગઈ છે! આ કામને ઝઝટ માનો છો પણ રોટલા ખાવા એ ઝઝટ નથી વાસણ માજવા એને ઝઝટ માનો છો એટલે ઘાટી એક દિવસ જો હડતાલ પાડે તો તમારા માથે મોટો પહાડ ઊતરી પડયો હોય એવુ તમને થાય છે હા, તો તમે અથવા તમારો ઘાટી વાસણ એવા માજે છે કે બસ, મોઢુ જ જોઈ લો અને દિવાળીના દિવસોની તો વાત જ કાઈ ઓર, વાસણ માજ્યા અને કપડા પણ શુદ્ધ કર્યાં જરા ગંદુ થયુ કે, સનલાઈટ સાબુ ઘસ્યો જ છે આ બધુ સાફ કર્યું પણ મનને માજ્યુ કે નહિ? કે એને અશુદ્ધ જ રહેવા દીધુ?

માટે મનને સાફ કરો તેમાં વાસના ઇચ્છાઓ અને લોભનું મેલને દૂર કરો. આજે આ વસ્ત્રો ઉજળાં છે પણ મનની શી સ્થિતિ છે? એ તો તમે જ જાણી શકો. ત્યાં તો વાસનાની અંધારી ભરી પડી છે. આમાં મોતના કમ ઘણી કરી મૂકે છે ત્યારે એ તમને રુચાતું નથી તો પછી મનમાં રહેલ કેમ રહી જાય? યાદ રાખો કે જ્યાં સુધી મનની મલિનતા કાયમ રહે છે ત્યાં સુધી તમે સર્વત્ર વિજયી બનશો પણ જેની મનની પવિત્રતા ઓછી છે તે વિજય-મહોત્સવને પણ સમજ્યા વિના વાત નહિ આવે.

એક પર્વતની વાત છે રાવણે પોતાના સાથીઓ પાસે એક ઠરાવ મૂક્યો: હું દિગ્વિજય માટે જવા ઇચ્છું છું. ઠરાવ સાંભળી થોડાક મૌન રહ્યા. કેટલાકે હાથમાં હા પુકારી થોડાકે વળી પોતાની નામંજૂરી બતાવી. દુનિયામાં ત્રણ જાતિના માણસો હોય છે. કેટલાક માણસોમાં એટલું સાહસ હોતું નથી કે તેઓ અન્યાયનો ખુલ્લેઆમ વિરોધ કરી શકે. વિરોધ માટે પણ નૈતિક સાહસની જરૂર હોય છે. તેમાં પોતાના સ્વાર્થનો ભોગ આપવો પડે છે. એક સત્તાધારી સામે ઠરાવ મૂકવા માટે પણ ઘણાં મોટા સાહસની જરૂર રાખી આગળ વધવું પડે છે કારણ કે સત્તાના નશામાં તે પોતાના વિરોધીને ઠેકાણે કરી દેવાની કોશિશ કરતો હોય છે. તેથી વિરોધ કરવા માટે પણ પોતાના હિતોની બલિ દેવા સારુ તૈયાર રહેવું જોઈએ.

પણ આ અન્યાયની વેળાએ મૌન ધારણ કરવું તે છૂપી રીતે તેને પ્રોત્સાહન આપવા જેવું અયોગ્ય. શક્તિસામર્થ્ય હોવા છતાં પણ વિરોધ ન કરવો તે કોઈ સત્કર્મમાં ભાગ ન લેવા જેટલું જ પાપ છે.

રાવણના કેટલાક સાથીઓ ચૂપ રહ્યા તો કેટલાકે હા માં હા ભેળવી. આવા માણસો કંઈ જ કામના હોતા નથી. કારણ તેઓમાં તેમનો પોતાનો કોઈ જ વિચાર હોતો નથી કોઈ સિદ્ધાંત હોતો નથી. તેઓ તો બીજાને ખુશ રાખી પોતાનું કામ કઢાવવા માગતા હોય છે. આવા જ માણસોને સ્વાર્થી કહેવાય છે. તેમની સ્થિતિ ધરતીના લોટા જેવી હોય છે. જેને પોતીકું હોતું નથી. આ બાજુ પણ ઢળી પડે અને બીજી બાજુ પણ ઢળી પડે. આવા માણસોને કહેશો કે દ્રાક્ષ ખાટી છે તો પણ હા માં હા મેળવશે અને કદાચિત્ કહેશો કે ના, મીઠી-મધુર છે ત્યારે પણ તેઓ કહેશે, હા, અમે અમુક સ્થળે ચાખેલું હતું. પણ જે સત્સંગમાં સામેલ થતા હોય તેવા માણસો અંતરના હોય છે. એક વિચારકને મેં કહ્યું કે આ જાનવરોને મારવા શોખ પણ પાળનારા હોય છે તો એવે

જવાબ વાળ્યો કે, 'જંગલીઓમાં નિંદા કરનારાઓ અને પાળેલામાં મસ્કા-પોલીશ ખુશામત કરનારાઓ.''

રાવણના આવા ખુશામતખોર સાથીઓએ એના વિચારોનું સમર્થન કર્યું કારણ આવા માણસો પાસેથી દરેક સારા અથવા ખરાબ વિચારોનું સમર્થન જ મળે છે કોઈ સિદ્ધાન્ત પ્રત્યેની વફાદારીને તો તેઓ જાણતા હોતા જ નથી વ્યક્તિ પ્રત્યે તેમની વફાદારી ત્યાં સુધી જ રહે છે કે, જ્યાં સુધી તેની દ્વારા એમનો સ્વાર્થ પોષાતો રહે એ પણ યાદ રાખવું જોઈએ કે ચાપલુસી અને વફાદારી એ બન્ને જુદી જુદી ચીજો છે વફાદાર સાથી તમારા સારા વિચારોનું સમર્થન કરશે, પરંતુ જ્યારે એ જોશે કે તમે ખોટા માર્ગે જઈ રહ્યા છો ત્યારે એ તમારો વિરોધ પણ કરશે

રાવણના સાચા વફાદાર સાથીઓએ એના આ વિચારનો વિરોધ કર્યો પોતાનો રોટલો મહીસલામત છે તો પછી બીજાનો રોટલો શા માટે છીનવવો જોઈએ? મનુષ્યનો એ સ્વભાવ છે કે જ્યારે એના હાથમાંનો રોટલો કોઈ ઝૂંટવી લે ત્યારે તે ખૂણે બેસી રડે છે પરંતુ જ્યારે એ પોતે જ બીજાનો રોટલો ઝૂંટવી લે છે ત્યારે તે આનંદથી હસે છે સત્તાના નશામાં ભાન ભૂલેલો રાવણ પોતાના સાચા સાથીઓના વિચારને શા માટે ગણકારે? એણે કહ્યું 'તમારા જેવા નામર્દોની સલાહ પ્રમાણે ચાલું તો હું ત્રણ દિવસ પણ રાજ્ય કરી શકું નહિ'

અને એ તો લંકા પર વિશાળ સેના લઈ દિગ્વિજય કરવા નીકળી પડ્યો વીરતા અને ઉત્સાહઘેલી સેના જ્યાં જ્યાં ગઈ ત્યાં ત્યાં એને વિજય મળ્યો સર્વત્ર રાવણની વિજયપતાકા લહેરાવા લાગી રાવણની મદોન્મત્ત સેનાએ ઉત્તરે આવેલી કુબેરની રાજધાની અલકા ઉપર છાપો માર્યો રાવણની સેના સામે કુબેરની સેના ટકી શકી નહિ પોતાના સૈનિકોને હતોત્સાહ જોઈ કુબેરે પોતાના સેનાપતિને બોલાવી સેનાને પાછા ફરવાનો આદેશ આપ્યો કુબેરની પાસે અશાલિકા વિદ્યા હતી. એના વડે એણે અલકાની ચારેય બાજુ અગ્નિનો કિલ્લો ઊભો કરી દીધો કોઈની તાકાત નહોતી કે આ જ્વાલાના કિલ્લાને પાર કરી આગળ વધી શકે પરિણામે રાવણની સેનાએ હથિયાર હેઠાં મૂક્યાં

રાવણે સેનાનો ઉત્સાહ મંદ થતો જોયો ને એ ચિંતામાં પડી ગયો તે વિચારવા લાગ્યો કે હજુ સુધી તો મેં સર્વત્ર વિજયપતાકા જ લહેરાવી છે અને અહીં જો આમ પરાજય મળશે તો પહેલાં મેળવેલો વિજય પણ

પરાજયમાં પરિભ્રમણ. તમે એની રીતે કદી વિચાર્યું છે? કેટકેટલી ભૂમિ પર વિજય મેળવ્યા બાદ તમે અહીં સુધી પહોંચ્યા છો. તમે નિગોદ પર વિજય મેળવ્યો ત્યાંથી બાદરમાં આવ્યા. એકેન્દ્રિયથી બેઇન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય અને ચતુરેન્દ્રિયમાં આવ્યા ત્યાંથી વળી અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય પર આવી તે પર વિજય પ્રાપ્ત કરી સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયમાં આવ્યા. સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયમાં ચરીઘ–ફરીઘ બધાં આવે છે ત્યાંથી પણ આગળ વધી તમે મનુષ્યભૂમિ ઉપર આવ્યા. મનુષ્યમાં પણ કેટલીક એવી જાતિઓ છે જે ઉંદરોનું ભથાણું બનાવી ખાતી હોય છે તેના પર પણ વિજય પ્રાપ્ત કરી તમે આર્યત્વ મેળવ્યું છે આવના પેર આવ્યા છો. હવે જો અહીં હારશો તો સમગ્ર વિજય પરાજયમાં અટવાઈ જશે. આગમ વાણી છે કે આત્મા ત્રાસ રૂપે બે હજાર સાગરથી વધુ રહેતો નથી. આવી સ્થિતિમાં જો તમે વિકારો ઉપર વિજય મેળવી લેશો તો પછી તમે સર્વત્ર વિજયી જ બનશો. નહીંતર ફરી સ્થાવરની ભૂમિ પર જવું પડશે.

એક ભક્ત કવિએ કહ્યું છે કે

अब न बनी तो फिर न बनेगी
नरतन बारंबार नहीं मिलता
तेरी जवानी मरम मे गुजारी
गुरु पितु मात की बात न मानी
जननी तोरी तोहे फिर न जनेगी ॥ अब न बनी तो

મહાકવિ સુરદાસ સંકેત કરી રહ્યાં છે. માનવદેહના મૂલ્યને તમે નહિ જાણ્યું તો ખરેખરની હાર થશે. જીવનમાં જો સદ્ગુણોની સુવાસ ભરી હશે તો આ માટી સોના કરતાં પણ મોંઘી બનશે. નહીંતર પરાજયનાં આંસુ સિવાય બીજું કશું બાકી રહેશે નહિ.

રાવણ વિચારે છે સતત વિજય-દુંદુભી બજાવી પણ હવે પરાજયની વેળા સામે આવી ઊભી છે પરંતુ વિચારવાનું તો એ છે કે રાવણના મન ઉપર દુઃખનો આ ભાર કોણે મૂક્યો છે? કહેવું પડશે કે એના મનની તૃષ્ણાએ જ આ દુઃખને આમંત્રણ આપ્યું છે. નહીં તો શું એને બે ટંકના રોટલાનો તોટો હતો? રોટલા તો શું એ બદામ અને પીસ્તા પણ ખાતો હોત તો ય કશી કમી નહોતી. તનની ભૂખ તો શાંત થતી તે કશું માગતી નહોતી પણ મન ભૂખ્યું હતું. મનની ભૂખ કંઈક એવી વિચિત્ર છે કે તે જેમ જેમ

તમે એને પૂરતા જશો તેમ–તેમ એમા વધુ ને વધુ ખાડો પડતો જશે. કોઈની પાસે જો સો રૂપિયા હશે તો મન બોલી ઊઠશે, સોથી શુ બનશે, હજાર મળી જાય તો એકાદ નાની એવી હાટડી માડી દઉં કમી કેટલાની છે? નવસોની

હજાર જો મળી જાય તો મન માગશે, હજારથી શુ થાય, પચાસ હજાર હોય તો દુકાન પણ સરખી ચાલે હવે કમી કેટલાની છે? ચાલીસ હજારની છે પચાસ હજાર પણ જો મળી જાય તો મન કહેશે, લાખ થઈ જાય તો સારો એવો બગલો લઈ લઈએ, એક મોટર પણ લઈ લઈએ. હવે કમી છે પચાસ હજારની મનની માગણી જેટલી તમે પૂરી કરતા જશો તેટલો જ ખાડો તેમા વધુ પડતો જશે હા, એક જ વસ્તુ એને પૂરી શકે છે, અને તે છે ઇચ્છાનિરોધ ઇચ્છા પર અકુશ રાખશો અને પરિગ્રહને સીમિત બનાવશો તો પછી મન તમારી પાસે કશુ ય નહિ માગે

રાવણ પાસે અસીમ સપત્તિ હતી, પણ એની પાસે સતોષરૂપી સપત્તિ નહોતી તેથી તે ચિતાની લહરોમા અટવાઈ પડ્યો હતો

આ બાજુ કુબેરની પત્ની હેમા બાળપણથી રાવણરાજ પ્રત્યે સ્નેહભાવ રાખતી હતી એણે શરમ તજી પોતાના પિતા પાસે પોતાની આતરિક ઇચ્છા પણ રજૂ કરી હતી એના પિતાએ રાવણરાજની પાસે હેમાના લગ્નનો ઠરાવ લઈને દૂત પણ મોકલ્યો હતો, પરતુ તે વખતે રાવણ દિગ્વિજયની તૈયારીમા હતો તેથી તેણે ના પાડી દીધી એટલે વિવશ બની હેમાના પિતાએ એનો સબધ કૂબેર જોડે બાધ્યો હતો, હેમા રાણી બની કૂબેરના મહેલમાં આવી હતી, છતા ય રાવણને વિસરી શકી નહોતી એટલે રાવણને નગરીની બહાર આવેલો જાણી મહારાણી હેમાના મનમા એક દુર્ભાવના પેદા થઈ આવી એણે વિચાર્યું, રાવણ અત્યારે કઠોર પરિસ્થિતિમા સઘર્ષ કરી રહ્યો છે જો આવે વખતે હુ એને સહાય કરુ તો તે મને પોતાની રાણીઓમા સ્થાન આપવા તૈયાર થઈ જશે

એણે પોતાની દાસીને બોલાવી અને કહ્યુ 'હુ આજે તને એક એવી વાત કહેવા માગુ છુ કે મે આજ સુધી કોઈને ય કહી નથી' આ સાભળી દાસી બોલી 'મારા વ્હાલા સ્વામિની, જે વાત કોઈને કહી નથી તેવી વાત મને પણ કહેશો નહિ' આ પણ મનની પવિત્રતા છે

દાસી લબુલીગણની નહોતા છતા કેવો સુદર જવાબ આપ્યો એણે!

આજે તો બીજાની વાત સાંભળવામાં જ એટલો રસ લેવાય છે કે વાર્તા પ્રસ-વા માટે અનેક પ્રયત્નો કરવામાં આવે છે તેને કહે યાર ! હું તારો દોસ્ત છું મારી પાસેથી કદી કોઈની વાત બહાર ગઈ છે ખરી ! શું તને મારો ભરોસો નથી ! આમ તેઓ અનેક રીતે વાત કઢાવશે, બીજાની રહસ્યભરી વાતો જાણવાની આટલી ઉત્સુકતા શા માટે આપણામાં હોવી જોઈએ ! અને સાંભળનારે વાત ઓકી કાઢી તો બીજાને પણ એ ક્યાં સુધી પચાવી ! અરે, માણસ બદામનો હલવો પચાવી લે છે, પૌષ્ટિક રસાયણો પચાવી લે છે પણ એનાથી આવી વાતો પચાવી શકાતી નથી.

દાસીએ કહ્યું એવી વાત મને કહેશો નહિ. પણ રાણીએ કહ્યું 'તને ન કહું તો મારું કામ પણ શી રીતે થાય ! તારે મારું એક ખાસ કામ કરવાનું છે તારે રાવણના મુકામે જઈ રાવણને કહેવું કે તમે જો [illegible] રાણી કૈમાને તમારી પત્ની તરીકે સ્વીકારશો તો કૈમા તમને [illegible] કામનો મંત્ર બતાવી દેશે.

દાસી આ સાંભળી પાષાણ જેમ સ્તબ્ધ બની ગઈ તેને થયું અરરર રાણીને આવી અપવિત્ર ભાવના ક્યાંથી જાગી ! એણે નમ્રતાપૂર્વક કહ્યું 'મહારાણી મને માફ કરો પણ આ ઘરનો ઈતિહાસ ઉજ્જવળ છે પણ આવા કાર્યથી આપનું જીવન ખરાબ થઈ જશે ને આ ઘરની આવી ઉજ્જ-વળ આબરૂ પર કાળી ઢોળાઈ જશે અને હું જો આવા કામમાં સાથ આપું તો મારી [illegible] ઈતિહાસ પણ બગડી જશે. કારણ કે ચારિત્ર્યહીન વ્યક્તિ પ્રત્યે કોઈને સહાનુભૂતિ હોતી નથી. એવા લોકોના નામ ઉપર લોકો યુગો સુધી ઘૃણા-તિરસ્કાર વરસાવતા રહે છે.

પણ રાણીને દાસીની એક પણ વાત ગમી નહિ. કારણ કે મોહને લીધે એનો વિવેક-દીવડો ઓલવાઈ ગયો હતો. એ વાત નિશ્ચિત છે કે જ્યારે હૃદયમાં મોહનો પ્રવેશ થાય છે ત્યારે વિવેક-બુદ્ધિનો દીવો ઓલવાઈ જાય છે. મોહ આગલે દરવાજેથી પ્રવેશે છે તો વિવેક પાછલે દરવાજેથી ભાગી જાય છે. એક હિન્દી કવિ પણ કહે છે;

चतुर चोर चोरी करने घर में जब घुस जाता है
सोचत प्रकाश घर में जिससे वह दीपक प्रथम बुझाता है।
यह मोह चोर के सदृश है; [illegible] गेह में जब आता है
ज्ञान दीपक को प्रथम बुझा फिर धनमाल चुराता है।

કવિ મોહની ચોરની સાથે તુલના કરે છે કુશળ ચોર ચોરી કરવા માટે ઘરમા પ્રવેશે છે ત્યારે એનુ પ્રથમ કાર્ય હોય છે, દીવાને ઓલવવાનુ, જેથી તે અધારામાં પોતાનુ કામ કરી શકે આ મોહ પણ ચોરને ભાઈ છે. જ્યારે એ મન–મ દિરમા પ્રવેશ કરે છે ત્યારે સર્વ પ્રથમ તો એ જ્ઞાનદીપકને ઓલવે છે, પછી સદાચારરૂપી દોલત–ધનને ચોરે છે

રાણીને વિવેક–દીવડો રામ થઈ ગયો હતો એણે ધમકાવીને દાસીને કહ્યુ 'હુ તારી પાસેથી ઉપદેશ લેવા બેઠી નથી તારે જો આ કામ ન કરવુ હોય તો ના પાડી દે પણ યાદ રાખજે, તારો આ નકાર તને બહુ ભારે પડી જશે તું અને તારુ આ બાળક આ દુનિયામા વધુ દિવસ ટકી શકશો નહિ!' સત્તા અને ભયની સામે દાસી નમી પડી, અને ગઈ રાવણ પાસે. રાવણ પોતાના મુકામ પર બેઠો–બેઠો વિજયની થરથરતી દીવાલોના ભાવિ ઉપર વિચારી રહ્યો હતો

દાસીએ અભિવાદન કરતા કહ્યુ 'આપ જ લ કાના સમ્રાટ રાવણરાજ છો ને?' રાવણે સ્વીકૃત સૂચક માથુ હલાવ્યુ દાસી આગળ વધી 'એમ જણાય છે આપ બહુ ચિ તામા છો મને લાગે છે કે આપની ચિ તાનુ કારણ છે આ અલકાનગરીની ચારે ય બાજુ સળગતી અગ્નિ–જ્વાલાઓ, જે આપને વિજયના સ દેહમા ભમાવી રહી છે હુ ઇચ્છુ છુ કે તમને હું આ બાબતમા મદદ કરું એક ક્ષણમા આ અગ્નિ કિલ્લો શાત થઇ શકે છે અને આપનો પરાજય વિજયમા પરિણમી શકે છે, પણ એ માટે આપે મારી એક શરત સ્વીકારવી પડશે''

રાવણને આ નારીની વાતમા કઈક તથ્ય જણાયુ વિજય એના મગજમા શાસન જમાવી બેઠો હતો. વિભીષણ સમા રાજનીતિજ્ઞની બુદ્ધિ પણ જ્યા હાર પામી હતી ત્યા આ એક નારી વિજયનો રાહ બતાવી રહી હતી, તેથી રાવણને એ વાતમા વિશ્વાસ બેસતો ન હતો છતા ય ઉત્સુકતા ખાતર એણે પૂછ્યુ 'વિજયનુ વરદાન લઈને આવનાર તું કોણ છે? તારો જરા પરિચય તો આપ તારી શરતનુ રૂપ કેવુ છે એ સ્પષ્ટ કર શુ કૂબેરરાજ વતી કોઈ સ ધિ–પત્ર લઈને આવી છો?''

દાસીએ કહ્યુ 'હુ કૂબેરરાજની રાણી હેમાની દાસી છુ અને તેમની વતી જ આવી છુ. હુ સ ધિ–પત્ર લઈને આવી નથી સમર્પણ–પત્ર લઈને આવી છુ સમસ્ત અલકાનગરી તમારી થઈ શકે છે, પણ શરત એ છે કે

અલકાની પહેલાં અલકાની રાણીને તમારે પહેલાં તમારી રાણી બનાવવી પડશે. તમે જો એનો સ્વીકાર કરશો તો વિજય તમારા ચરણોમાં છે."

રાવણે બધું સાંભળી લીધું. એણે કહ્યું : ભોળી દાસી, રાવણની જોડે આવી વાત કરતાં તને શરમ નથી આવતી ! યાદ રાખ, અલકા તો શું લંકા પણ ચાલી જાય અને મારે રાજ્ય છોડી વન-વગડામાં જવાનો પ્રસંગ આવે તોય રાવણ એને મંજૂર કરશે; પરંતુ મહર્ષિઓ દ્વારા બનાવેલી સદાચારની રેખાનું ઉલ્લંઘન કરવા રાવણ કદી તૈયાર નહિ થાય. તું જઈ શકે છે અને તારી મહારાણીને રાવણની આ પ્રતિજ્ઞાની જાણ કરજે.

દાસી નાનું-શું મોઢું લઈ પાછી વળી. એની ગતિમાં વિષાદ હતો. વિભીષણ સામેથી આવી રહ્યો હતો. એ કળી ગયો કે આ નારી જતી વેળા પ્રસન્ન હતી અને હવે વળતી વખતે ઉદાસ મન લઈ જઈ રહી છે. રાવણ-રાજે સત્તાના મદમાં ક્યાંય નારી-જાતિનું અપમાન તો નહિ કર્યું હોય ને ! તે પાસે આવ્યો અને દાસીને પૂછ્યું. દાસીએ વિતક સંભળાવ્યું. વિભીષણે જોયું કે હું તો સંત બની અહીં આવ્યો નથી. વિજય મેળવવો છે તો રાજનીતિનો આશ્રય લેવો જ પડશે. તેણે હસતાં હસતાં કહ્યું : હું રાવણ-રાજનો ભાઈ વિભીષણ છું અને એમનું બધું કામ મારા પર રહે છે. દુનિયાની વાત તેઓ ટાળી શકે છે પરંતુ વિભીષણની વાત એમણે આજ સુધી કદી ટાળી નથી. તું ચિંતા ન કર, અને તારી મહારાણીને કહેજે કે તમારું કામ બની ગયું છે. વિભીષણ તમને આજથી જ પોતાની ભાભી માનવા લાગ્યો છે. પણ આ આશાલિકાના ઉપશમનનો મંત્ર તમારે મોકલવો પડશે.

ભોળી દાસી વિભીષણના વાક્ચાતુર્યને સમજી ન શકી. કાર્યસિદ્ધિની પ્રસન્નતા મેળવી એ મહેલમાં ગઈ અને રાણીને કહ્યું : સફળતા મેળવીને આવી છું. વિભીષણ તમને ભાભી માની બેઠા છે. રાણીનાં સ્વપ્નાં ફળ્યાં. એણે દાસીની સાથે આશાલિકાના ઉપશમનનો મંત્ર રાવણ પાસે મોકલાવી આપ્યો. બીજે જ દિવસે રાવણની સેનાએ અલકા ઉપર આક્રમણ કર્યું અને કુબેરરાજને કેદ કર્યો. અલકાની ભવનો ઉપર રાવણની વિજયપતાકા લહેરાઈ. કુબેરના હૃદય પર વીજળીના કરટની જેમ આ બીનાની અસર થઈ. તેણે વિચાર્યું : આશાલિકાના ઉપશમનનો મંત્ર મારી રાણી સિવાય બીજું કોઈ જાણતું નથી. મારું ઘર જ ફૂટ્યું તો દોષ આપવો કોને ! જેને પોતાના માન્યા છે તે જ પોતાને ભિખારી કરવા તત્પર થાય તો એની ફરિયાદ કોને

કરવી? સાચી વાત તો એ છે કે આપણને બહારનો કોઈ ભય નથી, ભય છે તો પોતાના કહેવાતા હોય એનો જ કારણ કે પોતાનો જ માણસ પોતાને પાડવા કોશિષ કરતો હોય છે

એક કવિએ કહ્યુ છે.

"દુનિયા મહી ના છે છરી,
જે કાચને કાપી શકે, જુઓ કાચની હીરાકણી,
પોતાતણુ પોતે હણે
નહી અન્ય ધાતુ કાષ્ઠ કે પાષાણ કાપે લોહને,
જુઓ છીણી લોખંડની, પોતાતણુ પોતે હણે"

કવિએ કેટલુ સુંદર કહ્યુ છે! અનુભવની એરણે કસાયેલી વાણી બોલે છે દુનિયામા એવી કોઈ ચીજ નથી જે કાચને સીધુ કાપી શકે, પરંતુ કાચની હીરાકણી જ કાચને કાપી શકે છે લોઢાને કાપવા માટે લાકડુ કે પથ્થર કામમા આવતા નથી, લોઢાની છીણી જ લોઢાને કાપે છે સાચી વાત તો એ છે કે પોતાનો પોતાને મિટાવે છે ગામનો કસાઈ જો લાખોપતિ બની જાય તો કોઈ વાણિયો જ માળા ફેરવતો હશે કે હે ભગવાન, આનું દિવાળુ કે દિ' નીકળશે!

વ્યાખ્યાન બહુ કડવુ થઈ ગયુ છે, પણ ક્વીનાઈન પણ કડવી જ હોય છે ને! પણ મેલેરિયાનો તાવ જ્યારે ૧૦૫ ડિગ્રી સુધી પહોચી જાય છે ત્યારે ગળી ગોળીઓ કામ લાગતી નથી એના માટે તો ક્વીનાઈન જ કામ લાગશે. કોઈકે સાચુ જ કહ્યુ છે કે—

यह व्याख्यान नही, ये गोलियाँ है,
जो रोगी को दी जाती है।
ये खाने में कड़वी लगती है,
पर सारा ही रोग मिटाती है।

દવા કડવી હોય છે તો પણ તમે એ લ્યો છો જ. ઈંજેકશન તીખાતીણા હોય છે તો પણ તમે તે લ્યો છો મારી વાત કડવી ભલે લાગે પણ તેમા સત્ય છે આજે આપણા સમાજમા આવુ જ જોવામા આવે છે, કે જ્યારે કોઈ આગળ આવે છે, કોઈ વિચારક મુનિ કાઈક લખવા બેઠો, એની કલમે કંઈ જાદૂ કર્યો કે પુરાણપંથીઓની દુનિયામા જાણે ધરતીકંપ જ આવી જરો સમાજના કહેવાતા રક્ષકુહાગો એને નીચે પાડવાની જ કોશિષો

કરશે, એને મિથ્યાત્વી-ભ્રષ્ટાચારી કહેશે. એનું કારણ છે મનની ઈર્ષા-જે કોઈની પ્રગતિને જોઈ શકતી નથી.

સમય પણ પૂરો થઈ ગયો છે. ઘડિયાળ કહે છે હવે બસ કરો. હા તો કુબેર વિચારે છે જેને મેં પોતાના માન્યા હતા તેણે જ મારી નાવડી ડુબાડી. હવે કોને પોતાનાં કહેવાં? આ બાજુ રંભા વિભીષણ પાસે પહોંચી અને કહ્યું 'તમારું કામ થઈ ગયું છે. હવે મારા કામમાં વિલંબ શા માટે?' વિભીષણે કહ્યું: 'દેવી! જે સલાહ હું મારા દુશ્મનને નથી આપી શકતો તે તમને શે આપી શકું? સદાચારની પવિત્ર રેખાનું ઉલ્લંઘન કરી કોઈ પણ આજ સુધી શાંતિ પ્રાપ્ત કરી શક્યું નથી. વળી બીજી વાત એ છે કે રાવણના મહેલમાં તમે તે સન્માન પણ નહિ પામો જે તમને અલકામાં મળ્યું છે. ચાર નારીઓ વચ્ચે મોં ઊંચું કરી વાત કરવા લાયક પણ તમે નહિ રહો. માટે તમે ત્યાં જ રહો જ્યાં તમે હતાં.' રંભા આ સાંભળી ખિન્ન થઈ બોલી- 'તમે વીર છો. તમે વચન આપ્યું હતું તેનું શું?' વિભીષણે હસતાં હસતાં કહ્યું: 'હું મારા વચન પર આજે પણ મક્કમ છું. મેં તમને મારાં ભાભી બનાવ્યાં છે. કુબેરને મારો ભાઈ બનાવીશ. તેથી તમે મારાં ભાભી બની ચૂક્યાં છો.'

વિભીષણ કુબેર પાસે પહોંચ્યો. કુબેર કારાગારમાં લોખંડની સાંકળે બંધાયેલો હતો. વિભીષણે કહ્યું: 'ભાઈ કુબેર, કેમ છો?' કુબેરે જવાબ આપ્યો: 'ભાઈની આંખો ભાઈને જ્યારે કારાગારમાં બંધ જુએ છે ત્યારે આ કારાગાર અને આ હાથસાંકળો એની આંખોને ગમે છે ને? કેમ ભાઈ શબ્દની વિડંબના કરી રહ્યા છો?'

વિભીષણે કહ્યું: "કુબેરરાજ, વધુ શરમાવો નહિ." એણે તે જ પળે કુબેરની સાંકળો છોડી નાખી, એનું રાજ્ય એને પાછું વાળ્યું અને પોતાની વાણીના પ્રભાવથી બે હૃદયો વચ્ચે જે દ્વેષ ઊભો થયો હતો તેને પણ વિભીષણે દૂર કરી દીધો. વાત અહીં સમાપ્ત થાય છે. પરંતુ આપણે હવે એ જોવાનું છે કે રાણી રંભાના જીવનમાં આવી વિડંબના કેમ ઊભી થઈ? એનો જવાબ છે એની અપવિત્ર વિચારધારાએ એના જીવનની શાંતિ ભસ્મ કરી નાખી. બીજી બાજુ તમે જોયું કે રાવણને વિજય સાંપડ્યો અને તે સફળતા મેળવી પામ્યો. પણ તે જ રાવણ રામથી શા માટે પરાજય પામ્યો હતો? એનું એકમાત્ર કારણ એ છે કે અલકામાં એની પાસે વિચારોની જે પવિત્રતા

હતી તે રામની સામે રાખી નહિ એના વિચારો દૂષિત થયા પરિણામે એને રામને હાથે પરાજિત થવુ પડયુ

માટે જેવા કાર્યો હશે તેવુ પરિણામ આવશે. તેથી કહેવાયુ છે કે. "**परिणामे बन्ध**" । જેવા પરિણામ હશે તેવા જ આત્મબધ કરશે. શ્રાવકના અહિંસા-અણુવ્રતમાના અતિચારમા "**बन्धे वहे**" પાઠ આવે છે જેનો અર્થ છે બાધવુ અને મારવુ તો શુ કદી કોઈ શ્રાવક પોતાના તોફાની બાળકને બાધે છે અથવા કદી લાફો લગાવી દે છે તો શુ તેને અતિચાર લાગશે? આગમ કહે છે, ના-નહિ, કારણ કે તે સમયે તેવા પરિણામ હોતા નથી માટે બાધવા અને મારવા છતા પણ, "**बन्धे वहे**" નો અતિચાર લાગતો નથી માટે વિચારોની પવિત્રતા જાળવો, વિચારોની પવિત્રતા આચારમા ઊતરશે પવિત્ર વિચાર અને પવિત્ર આચાર વડે જ તમે શાતિના દર્શન કરી શકશો

દિનાક
૨૬-૭-૧૯૬૦

જૈન ઉપાશ્રય
કાદાવાડી, મુબઈ

સતસાહિત્ય

૧ સસારસમુદ્રમાં સાહિત્ય એક દ્વીપ સમાન છે.

૨ સાહિત્ય આત્માનો રોગ દૂર કરવાનુ અદ્ભુત ઔષધ છે.

૩ ઊચુ સાહિત્ય ઘરનો ઉપદેશક છે.

૪ પહેલો નબર ઉત્તમ સ્નેહ રાખનારનો, અને બીજો નબર ઉત્તમ સાહિત્યનો છે.

૫ સાહિત્ય સત્ય અને સૌદર્યથી ભરેલા જહાજ સમાન છે.

૬ સાહિત્ય યુવાવસ્થામા માર્ગદર્શક છે, અને વૃદ્ધાવસ્થામા આનદદાયક છે

૨૨ વિચારનો પ્રભાવ

આજના પ્રવચનનો વિષય છે વિચારનો પ્રભાવ. માનવ, વિચારશીલ પ્રાણી છે વિચારની શક્તિ જ તેને પશુજગતથી જુદો પાડે છે કારણ કે પશુઓની પાસે તેમના કોઈ સ્વતંત્ર વિચાર હોતા નથી અથવા તો તે વિચાર અનુસાર ચાલતાં પણ નથી તે ચાલે છે માત્ર ટેવને આધારે. પણ માનવી વિચારવાન છે તેનામાં મનન કરવાની શક્તિ છે એટલા માટે તેને માનવનું પદ મળ્યું છે માનવ શબ્દની વ્યાખ્યા કરતાં પ્રાચીન ઋષિ કહે છે કે—

मननात् मनुष्य ।”

મનન કરવાની વિલક્ષણ શક્તિમાં જ માનવની મહાનતા રહેલી છે. માણસ જેવો વિચાર કરે છે તેવો બને છે અને જેવા તેના વિચારો હોય, તેવા બીજાને બનાવે પણ છે એક કુંભાર ઘડો બનાવતાં પહેલાં ઘડાનો વિચાર કરે છે પછી વિચાર મુજબ વસ્તુનું નિર્માણ કરે છે એક ચિત્રકાર ચિત્ર બનાવવા માટે પીંછી હાથમાં લે છે તે પહેલાં તેના મનમાં ચિત્રની કલ્પના આવે છે ત્યાર પછી જ તે ચિત્રમાં રંગ ભરવા લાગે છે સ્થૂળ આંખોને માટે ભલે ચિત્ર બન્યું હોતું નથી પણ સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિએ ચિત્ર ત્યારે જ બની ચૂક્યું છે કે જે ઘડીએ તેની કલ્પના તેના મનમાં ઉદ્ભવી ભગવાન મહાવીરના “**ચલમાણે ચલિએ**” ના સિદ્ધાન્તનું આ જ રહસ્ય છે

ચિત્રકારના માનસમાં કરુણ ભલા કે મોહક જે ચિત્ર હશે તે જ પ્રમાણે તે, તેની પીંછી અને રંગ વડે સાકાર બનશે. એટલે જેવા વિચાર હોય છે તેવું બનાવે છે તેવી જ રીતે જેવા વિચાર હોય છે તેવો માનવ બને પણ છે સાચું પૂછો તો માનવને બનાવનાર તેના વિચાર જ છે તેના જીવનની ભલાઈ અને બુરાઈ તેના વિચારની ભલાઈ અને બુરાઈ પર આધાર

રાખે છે તમે સારા છો? એ મને ન પૂછશો તમારા વિચાર સારા હોય તો તમે સારા છો સારા હોવા માટે આખની પણ એટલી જરૂર નથી તેમ જીભની પણ જરૂર નથી કેમકે આધળા અને મૂગાં માનવીઓ પણ ભલાઈના ક્ષેત્રમા ઘણા આગળ વધી ગયા છે. ભક્તિરસના મહાન કવિ સુરદાસ પણ અંધ જ હતા છતા કાવ્યકલા અને વાત્સલ્યના તેમના ચિત્રો અજોડ છે ભલાઈને માટે વિચારોની પવિત્રતા જરૂરી છે

વિચારોની પવિત્રતા જ કાર્યને પવિત્ર બનાવે છે તે સિવાય, પવિત્ર ગણાતી ક્રિયાઓ પણ અપવિત્ર જ જણાશે. શિકારની ક્રિયા કેટલી સુદર દેખાય છે! તે માટે પક્ષીઓને એટલુ અનાજ નાખવામા આવે છે કે તેઓ ખાતા ખાતા થાકી જાય છે શિકારી પોતે તેમની નજીક પણ જતો નથી, જરા અવાજ પણ થવા દેતો નથી અને બીજા રાહદારીઓને પણ, ધીરે ધીરે ચાલવાનુ કહે છે અને તે પણ માત્ર હાથના ઈશારાથી બીજાની સાથે વાત પણ ખૂબ ધીમેથી કરે છે કેટલી સાવધાની છે આ? છતા આજ સુધી કોઈએ પણ શિકારીને દયાળુ કહ્યો નથી તેની ક્રિયામા દયા અને અહિંસા છે, પણ તેના વિચાર દયારસથી વિહીન છે તેમા તો કઠોરતા અને ક્રૂરતાનુ સામ્રાજ્ય છે એટલા માટે ક્રિયા પવિત્ર હોવા છતા પણ ભાવનાની અપવિત્રતાને લીધે ક્રિયા પણ અપવિત્ર કહેવાય છે

વિચાર પવિત્ર હશે, તો આચરણ પણ પવિત્ર રહેશે કારણ કે આચરણ શુ છે? તે માત્ર વિચારોની છાયા જ છે વિચાર, બીજ છે અને આચરણ ફળ છે દાડમના બીમાથી દાડમ થશે અને નારગીના બીમાથી નારગીનુ ઝાડ થશે. બીજ, અનુકૂળ તત્ત્વોને ગ્રહણ કરી તેને પોતપોતાને અનુરૂપ રીતે તૈયાર કરે છે તે જ પ્રમાણે વિચારના કણો પણ પોતાને અનુરૂપ તત્ત્વોનો આધાર લઈ, આચારણના સ્વરૂપમા વિકસિત થાય છે વિચારની સરળતા, જીવનને સરળ બનાવે છે, એ વાતની આગમો સાક્ષી પૂરે છે મનુષ્ય સીધો ઊભો રહી શકે છે તેને એ સરળતા કોણ આપી? જૈન સિદ્ધાંતોને પૂછો તો કહેશે કે તેના વિચારોની સરળતાએ જ તેના દેહને સરળતા અપી છે. પશુઓની દેહરચનામા વક્રતા છે તેમનુ મસ્તક પણ કયારેય સીધુ રહી શકતુ નથી કારણ કે પૂર્વજીવનના વક્ર વિચારોએ તેમના શરીરની સૌમ્યતાને હણી નાખી છે

કેટલા કુતરાઓ મોટરમા ફરે છે, તેમને દૂધ પણ મળે છે ડબલરોટી પણ મળે છે, કે જે કેટલાય માનવના બાળકોના ભાગ્યમા પણ હોતી નથી.

છતાં પણ તેમને દંડ વાટ મળ્યો છે તેનું કારણ એ જ છે કે પૂર્વજીવનમાં સભાનત. તેમણે ગરીબોની સેવા કરી હતી. અનાથોનાં આંસુ લૂછ્યાં હતાં પણ સેવા કરતી વખતે વિચારોમાં વક્રતા રહી ગઈ હતી. પરિણામે સેવાનાં ફળ તેને મીઠા સ્વરૂપે મળ્યાં પણ વિચારોની વક્રતાએ તેની સરળતા છીનવી લીધી. પ્રવચનને કંઠની મધુરતા મળી છે તેનો અવાજ મનને મોહ પમાડે તેવો હોય છે તેનું કારણ એ હતું કે તે પૂર્વજીવનમાં બધાંની સાથે મીઠું બોલતી હતી. તે જીભની મીઠાશથી તેનો કંઠ આ ભવે પણ સાકર જેવો છે પરંતુ એ મીઠાશમાં ભાવોની વક્રતા રહી હતી તેથી જ તેને કાળો રંગ મળ્યો છે

દુષિત વિચારો ઝેરનાં કીટાણુઓ થઈને આવે છે તે જેના હૃદયમાં પહોંચે છે તેને ઝેરી બનાવે છે સુવિચારનાં મધુર કિરણોની મધુરતા અમૃતની મધુરતા કરતાં જરા પણ ઓછી નથી. તે પરિમાણમાં ભલે મર્યાદિત હોય પણ તેની કાર્યશક્તિ મર્યાદિત નથી હોતી. રૂપાની વાપમાં ભરું તો દુર્વિચાર પાસ્લેટ તેલ છે કે જેનાં બે ટીપાં પણ જો અત્તરની શીશીમાં નાખવામાં આવે તો સુગંધ, દુર્ગંધમાં પલટાઈ જશે. સુવિચારના કણ સુવાસિત એસેન્સ જેવા છે જેનાં બે ટીપાં દૂધમાં નાખતાં દૂધનો સ્વાદ સોરમ અને તેનું નામ પણ બદલી નાખે છે તેના મૂલ્યમાં અને માપમાં પણ ફેર પડી જાય છે પણ આ મૂલ્ય વસ્તુનું નહિ, તેમાં પડેલી સોરમનું છે

વસ્તુ ભલે નાની હોય, પ્રમાણ ભલે ઓછું હોય પણ જો તેમાં પવિત્ર વિચારોની સૌરભ મળી જાય તો તે વસ્તુની કીમત વધી જાય છે. તમે મોટા મોટા વેપારીઓ છો રોજ હજારો ચેક પણ લખ્યા છે. માનો કે કોઈએ પાંચ હજારનો ચેક લખ્યો તો પાંચ હજારની કીમત ક્યાં છે? કાગળ અને શાહીની કીમત તો પાંચ હજાર નથી જ ત્યારે કીમત ક્યાં છે? કોઈએ ચેક લખ્યા તેમાં આંકડો પણ લખ્યો અને નામ પણ લખ્યું અને નીચે સહી ન કરી તો શું નાણાં મળી જશે? ના, તે કીમત માત્ર સહીમાં જ છે એ જ પ્રમાણે વસ્તુની કીમત તેની પાછળ રહેલા વિચારોમાં સમાયેલી છે

એક યુવક પરદેશમાં ભણવા માટે ગયો પહેલાંના વખતમાં પૂર્વની વિદ્યા પ્રાપ્ત કરવા માટે વિદેશોના વિદ્યાર્થીઓ ભારત આવતા હતા. નાલંદા અને તક્ષશિલાના વિદ્યાલયોમાં ભારતીય સંસ્કૃતિ જીવંત હતી. વિદેશીઓ અહીં આવીને પૂર્વની વિદ્યાની સાથે અહીંની સંસ્કૃતિનો પણ

અભ્યાસ કરતા હતા આજે તમે તમારા છોકરાઓને વિદેશોમા મોકલો છો. તેની પાછળ નમારુ ધ્યેય શુ છે? વિદેશોમા શુ તે ભારતીય સસ્કૃતિ કે જૈન દર્શનના પ્રચાર કરશે? નહિ, નહિ **ધનવાનના પુત્રોને ધર્મ કે સંસ્કૃતિની ક્યાં પડી છે?** એ તો વિચારે છે કે અમારો દીકરો અમેરિકાનુ ધન લઈ આવે, પણ ધ્યાન રાખજો કે અમેરિકાની લક્ષ્મીની સાથે ત્યાની સસ્કૃતિ પણ સાથે ન લેતો આવે

જે યુવક અમેરિકા ગયો છે તેનો મિત્ર તેને પત્ર લખે છે દસ પાનાં ભરીને તે કાગળ લખે છે છેવટમા તેની માતા પણ પોતાના અતરનાં હેતથી ઉભરાઈને ચાર લીટી લખે છે કાગળ, પક્ષીની માફક ઊડતો અમેરિકા જાય છે અને તે યુવકના હાથમા પહોચે છે તે પત્ર જોઈને, તેને પોતાની માતૃભૂમિની યાદ તાજી થાય છે મિત્રનો પત્ર વાચે છે છેવટની ચાર લીટીઓ પર તેની નજર પડે છે તો તેનુ હૃદય તેની માતાના વાત્સલ્ય અને અનુરાગથી ભરાઈ જાય છે ક્યારેક ક્યારેક, તેના કરૂણામિશ્રિત આંસુઓ અની, તેની આખમાથી વરસે છે

આ શુ? મિત્રે દસ પાના ભરીને લખ્યા છે તેમા સમય પણ ખૂબ ખર્ચો છે, ભાષા પણ સરસ છે, અક્ષરો પણ સુદર છે જ્યારે, માતાએ વાકીચૂકી ચાર લીટી લખી છે પણ તે ચાર લીટી તેના હૃદયમા કોતરાઈ જાય છે જ્યારે, દસ પાનાનો કાગળ હવામા ઊડી જાય છે તેનુ રહસ્ય શુ છે? માની લખેલી ચાર લીટીઓમા તેનુ હૃદય બોલી રહ્યુ છે, જ્યારે મિત્રના પત્રમા તેનો અભાવ છે તે માતાનુ હૃદય ક્યાથી લાવશે? એ પણ યાદ રાખો કે હૃદયમાથી નીકળેલી વાત જ હૃદય સુધી પહોંચે છે. પાણીની ટાકી જેટલી ઊંચી હશે તેટલી ઊચાઈ સુધી (નળ મારફતે) પાણી પહોચી શકે છે જે વિચારનો ઉદ્ભવ મસ્તકમા થયો છે, તે મસ્તક સુધી જ રહી જશે પણ જે હૃદયમાથી નીકળે છે તે જ હૃદયને સ્પર્શે છે માના હૃદયમાથી નીકળેલી ચાર લીટીઓ પુત્રના હૃદયને સ્પર્શી જશે-ભલે તે ચાર જ હોય.

શ્રી કૃષ્ણ વાસુદેવ હતા તે રાજકુળમા જન્મ્યા હતા. મોટા મોટા રાજાઓની સાથે બેસીને તેમણે ભોજન કર્યાં હશે પણ સુદામાના તાદુલમાં તેમને જે આનદ આવ્યો, તે રાજમહેલોના રાજસી ભોજનમા નહોતો આવ્યો કેટલી કિમતના આ તાદુલ હતા? અને તે પણ રાધેલા નહિ, કાચા ચોખા હતા, તેની આમ તો કિમત, બે પૈસા પણ નહિ હોય કારણ કે એ વખતે મોઘવારી નહોતી, તેમ વિદેશોમાથી ચોખા, મગાવવા પણ

નહોવા છતાં, તમારી નજરે એ ચોખાની ભલે કાંઈ કિંમત ન હોય પણ તેનું મૂલ્ય જાણવું હોય તો ભૂખ્યાને પૂછો. તે કહેશે કે—તેની કિંમત તમે નહિ આંકી શકો અને તમે તેનો સ્વાદ પણ નહિ ઓળખી શકો. કેમકે તમારી પાસે એવું મિત્રનું હૃદય નથી કે જે સુદામાની મિત્રતાને સમજી શકે.

મિઠાની પાછળ સદ્વિચારનો યોગ હોય તો તેમાં માધુર્ય રહેશે. મિઠાને આપણે અનાજ કહીએ તો સદ્વિચારને મીઠું કહેવું પડશે. મીઠા વિના તમને કોઈ પણ વસ્તુમાં સ્વાદ નહિ લાગે. ઘરમાં દાળ બનાવી હોય, તેમાં મરચું, ધાણા, હળદર, લીલાં મરચાં, કોથમીર, મીઠા લીમડાનાં પાન બધું નાખ્યું પણ મીઠું નાખવું ભૂલી ગયા હોઈએ અને તમે દાળભાત ખાવા બેસો તો પહેલે જ કોળીએ તમારું માથું ગરમ થઈ જશે. હોઠ પર તાળું રાખનારા પણ આવા પ્રસંગે કેટલીક વખત એવા બેકાબૂ બની જાય છે કે થાળી પછાડીને ઊભા થઈ જાય છે. તમારા જેવા કોઈક કુળવાન હોય તો ઉપરથી કાંઈ નહિ બોલે પણ મનમાં તો જરૂર થશે કે આટલો વખત થયો પણ રાંધતાં ન આવડ્યું!

એક માત્ર મીઠા વિના બધો સ્વાદ ફિક્કો પડી જાય છે. એટલા માટે ગુજરાતી ભાષામાં તેને મીઠું કહે છે જો કે તેનો સ્વાદ ખારો છે અને એથી જ મહેલથી માંડીને ઝૂંપડી સુધી તેનું સ્થાન છે. ઉપકારનો બદલો અપકારથી ચૂકવનારાઓને કોઈ મરચાં-હરામ કે સાકર-હરામ કહેતું નથી પણ નીમકહરામ કહે છે. કોઈ ઈમાનદાર નોકરને કોઈ દુર્જન વ્યક્તિ તેના શેઠની સામે થવા કહે છે તો તે કહે છે કે 'મેં તેનું નમક ખાધું છે.' તો શું તેણે માત્ર મીઠું જ ખાધું છે? તેણે શું મીઠાના જ રોટલા ખાધા છે? ખરું કહો તો તેમ નહિ! પણ મીઠું જ—લૂણ, એ સંસ્કૃતિનું પ્રતીક બની ગયું છે. પ્લેટો લખે છે કે—મીઠું જ દેવતાઓનો સૌથી પ્રિય પદાર્થ છે. યુનાનના વાલ્મીકિ હોમરે મીઠાને દિવ્યરસ કહ્યો છે. દક્ષિણના રામાનુજ તેને રામરસ કહે છે. બીજો તેને જીવનરસ કહે છે.

ભોજનમાં મીઠું અનિવાર્ય છે તો સદાચારમાં સદ્વિચાર આવશ્યક છે. તમે ગમે તેટલી સાધના કરવામાં આવે ગમે તેટલાં વ્રત કે ઉપવાસ ભલે કરવામાં આવે, પણ જો તેમાં તમારી ભાવધારા ન રહી તો તેમાં રસ નહિ આવે. તમારો પોતાનો આત્મા જ તેમાં માધુર્ય નહિ અનુભવે. ઉપવાસ કરવા છતાં પણ તેનો આધ્યાત્મિક આનંદ તમને નહિ આવે. ભાવ વિનાની લાંબી તપ-સાધના કરી ચાલીસ કે પચાસ જેટલા ઉપવાસ સુધી પહોંચ્યા,

જોનારાઓ તમારા તરફ શ્રદ્ધાથી જોવા લાગ્યા, તમારાં તપસ્વી ચરણોમાં મસ્તક ઝુકાવવા લાગ્યા—આ બધુ ભલે હોય, પરતુ જ્યા સુધી તેમા તમારો આત્મા ભળ્યો નથી, ત્યા સુધી, તમે તેને ભૂખમરો સમજજો, અથવા તેને પ્રસિદ્ધિનુ સાધન માનો તો ભલે તમને પ્રસિદ્ધિના પુષ્પો મળી શકશે લોકોની વાહવાહ ભલે મળે, પણ આત્માને તેમાથી પ્રકાશ નહિ મળે

હુ તો કહુ છુ કે, વાહવાહ માટે કરવામા આવતી તપશ્ચર્યા તમારે માટે મોઘી પડી જશે જે તપ વડે તમે તમારા અનત જન્મોના વિકારોને દૂર કરી શકો છો, તેનાથી માત્ર લોકોની વાહવાહ મેળવીને અટકી જવુ એ કોઈ બુદ્ધિવાળાનુ કામ નથી આ તો રસગુલ્લા માટે હીરાની વીટી આપી દેવા જેવુ છે તમારો છોકરો હીરાની વીટી આપી આવે અને શેર બશેર રસગુલ્લા લઈ આવે તો શુ તમે તેને ધન્યવાદ આપશો ? કોઈ પણ સમજુ બાપ પોતાના પુત્રના આ કામને વખાણશે નહિ

આ જ વાત દાનની છે **માનને માટે આપવામાં આવતું દાન એ દાન નહિ, પણ એક જાતનો વેપાર છે** તેવા દાનથી તમે આરસની તકતીઓ ચોટાડાવી શકશો, પ્રમુખપદની ખુરશીઓ પણ મેળવી શકશો, ગળામા ફૂલના હાર પણ પહેરી શકશો, અને ફોટાઓ છપાવી શકશો પણ તેમા દાનનુ જે માધુર્ય છે તે તમને નહિ મળી શકે

દેખાવને માટે પાળવામા આવતા શીલની પણ એ જ વાત છે જે ઉદ્દેશને માટે તમે કરો છો, તે જરૂર સફળ થાય છે દેખાવને માટે તમે સદાચારનુ વ્રત લીધુ હોય તો દેખાવ જરૂર થઈ શકે છે, તો પછી તેનાથી વધારે તમારે શું જોઈએ ? પણ ખરેખર જો આમ હોય તો તે દુ ખની વાત છે મને એ વાતનુ દુ ખ નથી કે તમારા ગળામા પુષ્પહાર પરોવાય છે કારણ કે મને તમારી ઈર્ષ્યા નથી, એ વાત તો તમારો આત્મા પણ કબૂલ કરશે દુ ખ તો એ વાતનુ છે કે તમારી મહાન સાધના એળે જઈ રહી છે એ સાધનાનુ તેજ કમી ન થવુ જોઈએ.

આ બધાનુ કારણ શુ છે ? વાત દીવા જેવી સ્પષ્ટ છે આ બધાની પાછળ, તમારી સાચી વિચારધારા કામ નથી કરતી હુ કહુ છુ કે તમે કલાકાર બનો તમારી પાસે એવી કળા છે કે જેના વડે અણુમાથી સુમેરૂ અને સુમેરૂમાથી અણુ બનાવી શકાય છે સત્કૃત્યની અનુમોદના કરીને તમે અણુ જેવા કાર્યને સુમેરૂ બનાવી શકો છો શાળીભદ્રની વાત તો તમે સાભળી છે સાભળતા સાભળતા તમારા વાળ પણ ધોળા થઈ ગયા તેમણે એવુ જ

કર્યું હતું. સુપાત્રને ખીર વહોરાવી હતી. ખીર તો તમે પણ અનેકવાર પાત્રમાં વહોરાવી હશે. પણ શાળીભદ્રે અણુનો સુમેરુ બનાવી દીધો. તેની પાછળ સુંદર ભાવના કામ કરી રહી હતી. મુનિજીવન પ્રત્યે ઉત્કટ અનુરાગ વહેતો હતો. એ શુભ ભાવનાના પ્રવાહે નાના સરખા બીજને વિશાળ વૃક્ષનું રૂપ આપ્યું અને પુણ્યનું કલ્પવૃક્ષની છાયા તેને મળી અને તેનાં મીઠાં ફળ પણ.

સત્કૃત્યની માત્ર અનુમોદના પણ જીવનમાં નવી ચમક લઈ આવે છે. તમે જાણો છો કે બળભદ્ર મુનિની સાથે હરણ પણ પાંચમા દેવલોકમાં ગયું. તેણે ન તો શ્રાવકનાં કોઈ વ્રત (દેશવિરતિ)નો સ્વીકાર કર્યો હતો. છતાં પણ તે સ્વર્ગમાં જઈ શક્યું. આ જ અણુને સુમેરુ બનાવવાની કળા છે.

દુષ્કૃત્યની પાછળ પશ્ચાત્તાપની ભાવધારા સુમેરુ જેટલાં પાપને અણુ જેટલાં બનાવી શકે છે. રાજા પ્રદેશીના જીવનની વાત તો તમારાથી અજાણી નથી. કાળુ શાહી જેવું જીવન આરસ જેવું ઊજળું બની ગયું. અશુભ કર્મોની બેડીઓ શુભમાં ફેરવાઈ ગઈ. કેમ? તેને સુમેરુને અણુમાં બદલવાની કળા સાધ્ય હતી.

સત્કૃત્યની પાછળ રહેલી સુવિચારની ધારા અણુનો સુમેરુ બનાવે છે. પછી વસ્તુ ગૌણ બની છે. વ્યક્તિનું હૃદય જોવાય છે.

એક વખતની વાત છે. મહાન કમાલ પાશા જ્યારે તુર્કી (Turkey)ના રાષ્ટ્રપતિ હતા ત્યારે એક વખત દેશમાં રાષ્ટ્રપતિની જયંતિ સમારોહ ઊજવવામાં આવતો હતો. દેશના ધનવાન નાગરિકોએ પોતાના રાષ્ટ્રપતિને ચરણે લાખો રૂપિયા ધર્યા. સારાયે પાટનગરમાં ધમધમાટ થઈ ગયો હતો. ચારે તરફ ઉત્સવનું વાતાવરણ હતું. ઉત્સવ પૂરો થયા પછી રાષ્ટ્રપતિ પોતાના ભવનમાં આવી ગયા. મોડી વખત પછી, એક જર્જરિત શરીરવાળો વૃદ્ધ રાજભવનની નજીક આવ્યો. તે અંદર જતો હતો. ત્યાં પોલીસે તેને દરવાજે રોક્યો. તેણે કહ્યું — સાહેબ, હું આપણા રાષ્ટ્રપતિ માટે જન્મદિનની કંઈક ભેટ ધરવા આવ્યો છું.

પોલીસે કહ્યું — દેખતો નથી કેટલી રાત થઈ ગઈ છે? સમારંભ તો ક્યારનોય પૂરો થઈ ગયો. હવે તું ક્યાંથી આવ્યો?

વૃદ્ધ, ધ્રુજતો ધ્રુજતો બોલ્યો — સાહેબ, માફ કરજો. હું વીસ માઈલ દૂરથી પગે ચાલતો ચાલતો આવ્યો છું. એટલે મોડું થઈ ગયું.

પોલીસે કહ્યું — મારે એ જોવાનું નથી કે તું કેટલા માઈલથી આવ્યો છે. જા અહીંથી.

વૃદ્ધની પવિત્ર ભાવનાના મૂલ્યની પોલીસને શી ખબર પડે? કોઈના હૃદયની પવિત્રતાની ખબર લાલ-ચબરખી શાહી (Red Tapism) પાસે નથી. તેના મનથી કિંમત છે કાર (Motor car) વાળાઓની. એક્કાઓની તેની શી કિંમત હોય!

આજે પણ કારવાળાઓની જ કિંમત છે તમે પણ મોટરવાળાઓનુ જ સન્માન કરો છો તમે દુકાને બેઠા હો અને કોઈ મોટરમાથી ઊતરીને દુકાન તરફ આવે તો તમે ઊભા થઈ જશો અને હાથ લાબા કરશો પણ કોઈ ગરીબ આવે તો હાથ લબાવશો? નહિ કેમકે એ નકામુ છે

આ વૃદ્ધ પણ કાર વિના આવ્યો હતો એટલા માટે તો તેને રાજભવનમા પ્રવેશ નહોતો મળતો પણ બારીમા ઊભા ઊભા રાષ્ટ્રપતિ આ બધુ સાભળી રહ્યા હતા વૃદ્ધની વાત સાભળતા જ તે તુરત સીધા ઊતરીને નીચે આવ્યા તેમણે તે વૃદ્ધના શરીર તરફ ન જોયુ, તેના મેલા કપડા તરફ પણ ન જોયુ તેમણે તેની અદર રહેલ આત્માને ઓળખ્યો ખૂબ સ્નેહથી તેને ભેટયા અને પૂછ્યુ—'શુ લાવ્યા છો આ સેવકને માટે?'

રાષ્ટ્રપતિના સ્નેહનો સ્પર્શ પામીને તે વૃદ્ધ આનદિત થઈ ગયો તેણે માટીનુ એક કાળુ હાડલુ આગળ ધર્યું અને કહ્યુ—'હુ અમારા રાષ્ટ્રપતિને માટે તાજુ મધ લાવ્યો છુ'

રાષ્ટ્રપતિએ તેમાથી એક આગળી ભરીને જીભ ઉપર મૂકયુ, અને બીજી આગળી ભરીને તે વૃદ્ધના મોમા મૂકયુ પછી તેને પોતાની મોટરમા બેસાડીને તેના ઘર સુધી મૂકી આવ્યા

મધ કેટલુ મીઠુ હશે? પણ એ મીઠાશ, મધની નહિ, હૃદયની છે, જેમાં મધ કરતા પણ વધારે મીઠા પવિત્ર ભાવો રહેલા છે મૂલ્ય પણ ભાવનુ છે. ગોડાઉનમા માલ ભર્યો હોય અને બજારમા ભાવ વધી જાય, તો નાણા, બમણા કે ચારગણા થઈ જાય છે ચહેરા ઉપર નવી રોનક આવે છે પણ જો માલ ભર્યો હોય અને ભાવ બેસી જાય તો ચહેરાનુ નૂર ઊડી જાય છે. તેવી જ રીતે ધાર્મિક સાધનાઓમા પણ ભાવનુ જ મૂલ્ય છે ભાવસહિત કરવામા આવતી ધાર્મિક ક્રિયાઓ, દાન, શીલ, તપ ત્રણે અલ્પ ભલે હોય પણ તેની કિમત છે પણ જો તેની સાથે સદ્‌વિચારોનો સુમેળ ન હોય, તો તે પાણી વિનાના મોતી છે મોતી હોય પણ તેમા પાણી ન હોય તો પછી ઝવેરી તેની કેટલી કિમત આકશે?

દાનાદિ ત્રણ તો બળાત્કારે પણ થઈ શકે છે પણ ભાવ ઉપકાર ધર્મ છે તે કદી બળાત્કારથી થઈ શકતો નથી. સાચું પૂછો તો **ધર્મ બળાત્કારથી બનતો જ નથી, તે તો અંતરની ચીજ છે અને અંતરની પ્રેરણાથી જ તેનો જન્મ થાય છે.**

દાન આપ્યું ખરું પણ જો તે આપવાની ભાવનાથી ન હોય તો તે દાન નથી. એમ તો કડછી પણ આપે છે તો પછી તેને પણ નિર્જરા થવી જોઈએ. પણ તેને કદી નિર્જરા થઈ શકતી નથી કારણ કે તે જડ છે તેમ, જડ મનથી કરવામાં આવેલ દાન પણ કડછીના દાન જેવું છે. દાનની સાથે લક્ષ્મીની મમતાનો પણ ત્યાગ થવો જોઈએ. દાન આપનારને પૂછો કે—તમને લક્ષ્મી ત્યાજ્ય (તજવા યોગ્ય) લાગે છે કે નહિ? બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરનારને પૂછો કે—તમને વિષય વિષના જેવા લાગે છે કે નહિ? તે વિના વાસનાનો ઘેર તમને ભોગી રાખશે અને તપસ્વી આત્માને પૂછો કે ઓ, તપસ્વી! દેહ ઉપરની તમારી આસક્તિ ઘટી કે નહિ? પૌદ્ગલિક સુખોની રમણીયતા તમારે માટે ઓછી થઈ કે નહિ? તે વિનાનું તપ માત્ર કાયકષ્ટ બની રહેશે. **દેહ ઉપરથી મમતાનો સંબંધ તોડી—છોડી દેહાતીત સાથે સમતાનો સંબંધ જોડવો એ જ તપનો પ્રાણ છે.** તે વિના તપ તેજહીન બનશે.

સંસારમાં રહેનાર વ્યક્તિ લક્ષ્મીની જરૂરિયાત અનુભવે એ સંભવિત છે. ચારિત્ર મોહના ઉદયને લીધે ભોગોનો ત્યાગ દુષ્કર લાગે એ પણ સંભવિત છે. તો ક્ષુધા વેદનીય સહન ન થઈ શકવાથી તપની સાધના કઠોર લાગે એ પણ સંભવિત છે. પણ જોવાનું એ છે કે તેની પાછળ તમારું માનસ શું કહે છે? જો તમારો આત્મા તેમાં તમારી દુર્બળતા માનતો હોય તો તો જૈનશાસનમાં તમારું સ્થાન છે. પરંતુ, જો તમે એમ માનતા હો કે તપ કરવું એ ભૂખે મરવા જેવું છે. જૈનશાસનમાં તમને ક્યાંય પણ સ્થાન નથી. કારણ કે આ વિચાર જ તમારા તપના તેજને ખાઈ જાય છે.

લક્ષ્મીનો મોહ દાનની ભાવનાનો નાશ કરે છે ત્યારે શીલનો સુવાસિત ભાવ લાલસાને ભેદી નાખે છે. સ્વાદની લોલુપતા તપના પ્રભાવને ખતમ કરી નાખે છે. કોઈ ફંડમાં સો રૂપિયા આપવાનો વિચાર થયો. પરંતુ સંપત્તિની મમતા આડે આવી અને લખાતા હાથ રોકાઈ ગયા એમ જ્યારે, વિચારનાં પુષ્પ જ કરમાઈ ગયાં પછી સત્કૃત્યનાં ફળ ક્યાંથી મળશે!

એક દીવો બુઝાઈ ગયો હતો. કોઈ વાટને માટે રોયું, કોઈ તેલને માટે રડ્યું તો કોઈ ઘીની વાટડી લઈ આવ્યું પણ જ્યોતિ ક્યાંથી આવે!

કારણ કે તે આવે તે પહેલા શકોરૂ ફૂટી ગયુ હતુ તેમ જ્યારે ભાવનુ શકોરૂ જ ફૂટી ગયુ હોય તો સત્કૃત્યની જ્યોત ક્યાથી ઝગમગે? જો ભાવનાનુ પાત્ર સાજુ હોય, તો તેમા વાણીનો સ્નેહ પૂરનાર પણ મળી રહેશે અને પ્રેરણાનો પ્રકાશ પણ મળી જશે ઓછામા ઓછુ ભાવનાનુ પાત્ર તો ફૂટવા ન દેશો નહિ તો, પ્રકાશની માત્ર કલ્પના જ રહેશે

પ્રતિક્રમણ કર્યું તેની બધી જ વિધિ પણ કરી ધ્યાનના વખતે ધ્યાન પણ કર્યું, વદણા આવસ્યકના સમયે વદણા પણ કરી ઊભા પણ થયા અને ડાબા જમણા ઢીચણ પણ જેમ જોઈએ તેમ રાખ્યા, તેમ જ પાઠ પણ કડકડાટ બોલી ગયા તેના તાલ, પદ, લય, વિન્યાસ બધુ બરાબર જાળવ્યું. ઉચ્ચારમા એક માત્રનો પણ ફેર ન પડવા દીધો—આ બધુ હોવા છતા ય જો તેમા આત્મા ન પરોવાયો, હૃદયનો રસ તેમા ન રેડાયો તો હુ નહિ "અનુયોગ દ્વાર સૂત્ર" કહે છે કે તે દ્રવ્યાવસ્યક જ કહેવાશે, ભાવાવસ્યક નહિ. તેનાથી પુણ્યનો બધ ભલે પડે, પણ તે નિર્જરાનો હેતુ બની શકશે નહિ. કેમકે, પ્રતિક્રમણનુ ખે ખુ જ છે, તેનુ સત્ત્વ નથી એ માત્ર એક શિરસ્તો જાળવી રાખ્યો સવત્સરિનો દિવસ છે આજે જો ઉપાશ્રયમા ન ગયા અને પ્રતિક્રમણ ન કર્યું, તો જૈનના પત્રક (Register)માથી નામ નીકળી જશે. એવા ઉદ્દેશથી કરેલ પ્રતિક્રમણમાથી તમે વધારે શી આશા રાખી શકશો?

બે કલાક સુધી બેઠા. "મિચ્છામિ દુક્કડં" દેતા દેતાં ગળું સુકાઈ ગયું. પણ એક પળ માત્ર પણ અંતરનું ચિંતન ન કર્યું, પાપ પ્રત્યે ઘૃણા ન જન્મી, હૃદયમાં પશ્ચાતાપની એક રેખા પણ ન જાગી તો તે પ્રતિક્રમણ દ્રવ્ય પ્રતિક્રમણ નહિ તો બીજું શું?

સવત્સરિ પ્રતિક્રમણ કર્યું ખમત ખામણા કર્યા આજે તો આ બધુ માત્ર પરપરા નિભાવવાના ઉદ્દેશ જેવુ થઈ ગયુ છે. મિત્રોની ક્ષમા માગે છે, પણ જેની સાથે વરસ સુધી એક શબ્દ પણ બોલ્યા નથી, અને જેના તરફ હૃદયમા દ્વેષની આગ સળગી રહી છે, તેની ક્ષમા માગવાની જરૂર જોતા નથી! ખરૂ ક્ષમા માગવાનુ સ્થાન તો તે છે

કદાચ બીજાઓને બતાવવા માટે તેની પાસે ગયા, તો તુરત જ કહી દેશે કે "ખમાવુ છુ" અગર તો બીજાની પાસે કહેવડાવશો કે "તે તમને ખમાવે છે" આવી ક્ષમાપનાની શી કિમત છે, જેમા હૃદયમા પડેલી ગાઠ છૂટતી ન હોય ક્ષમા માગી પણ ક્ષમાનો ભાવ ન આવ્યો, ઈર્ષ્યા અને દ્વેષની ભઠ્ઠી ચાલુ રહી, તો તે ક્ષમાપના નહિ, ક્ષમાપનાનો દેખાવ માત્ર છે.

પાઠીરની કેરી હોય પણ તેને ઘૂંટીને કાપતાં એક ટીપું પણ રસ ન નીકળ્યો તો તેવી કેરીની કિંમત શી? ક્યાંય સુધી સાધના કરી, પણ તેમાં તોલા જેટલો સમભાવ-રસ ન આવ્યો તો પછી તે સાધનાની કિંમત શી? એવી સાધના—ભાવ વિનાની ક્રિયાની એટલી જ કિંમત છે જેટલી માખણ કાઢી લીધેલા (Seperated) દૂધની છે જો કે તે દૂધ પણ સફેદ તો છે જ પણ તેમાં સત્ત્વનો અભાવ છે કોઈ માટલી ઉપર સુવર્ણ ભરેલું બેનમૂન ચોંટાડ્યું હોય, પણ અંદર કોઢીની ભરમ ભરેલી હોય તો તેના વેચનાર ઉપરથી વિશ્વાસ ઊઠી જશે. આ જ વાત ભાવ વગરની સાધનાની છે. તેનું બહારનું બેનમૂન તો સુશોભિત છે પણ અંદરથી પોલું છે.

કૃષ્ણ વાસુદેવ, પ્રભુ નેમનાથનાં વંદન કરવા ગયા રોજની માફક આજે પણ તે ભગવાનનાં દર્શન કરી બેઠા હતા. ત્યાં તેમના હૃદયમાં એક સુવિચાર આવ્યો. પ્રભુના અઢાર હજાર શિષ્યો છે તે બધા તપ અને ત્યાગની મૂર્તિઓ છે તેમને પણ વંદન કરું તો કેમ? અને બીજી જ પળે તે વિચાર તેમણે અમલમાં મૂક્યો અને સમગ્ર સાધુ વૃન્દને યથાવિધિ વંદન કરવા લાગ્યા. તેમની સાથે તેમનો સેવક વીર સાળવી હતો. તે પણ સાથે સાથે મુનિઓને વંદન કરવા માંડ્યો.

વંદનવિધિ પૂરી થયા પછી તે પ્રભુ પાસે આવ્યા. પ્રભુએ કહ્યું કે તમારો પુરુષાર્થ સફળ છે તે નિર્જરાનો હેતુ છે પરંતુ વીર સાળવીનો પુરુષાર્થ માત્ર કાયાકષ્ટ બનીને રહી ગયો.

વાસુદેવે પૂછ્યું પ્રભુ! એમ કેમ?'

પ્રભુએ કહ્યું તેનું કારણ એ છે કે તમે વંદન કરતા હતા તેમાં ત્યાગ પ્રત્યે અનુરાગ હતો, સંયમી જીવન પ્રત્યે શ્રદ્ધા ઊભરાતી હતી. પરંતુ જ્યારે વીર સાળવી વંદન કરતો હતો ત્યારે તેના મનમાં એવો વિચાર હતો કે-મારા માલિક નમસ્કાર કરે છે એટલે મારે પણ કરવા જોઈએ. આથી તેની મહેનત માત્ર અનુકરણ જ રહી. ”

બન્નેનો એક સરખો શ્રમ હોવા છતાં ભાવભેદને લીધે તેના ફળમાં ફેર પડ્યો.

રામ, ઝાડની નીચે બેસતા હતા અને તેમના સેવક વાનરો, ઝાડની ઉપર બેસતા હતા છતાં તે (વાનરો) તેમના (રામના) આજ્ઞાંકિત સેવક કહેવાતા. કારણ કે તે વાનરોના હૃદયમાં વિનયનો ભાવ ભરેલો હતો. ભાવનો

ચમત્કાર જોવો હોય તો લાખે શું કરવા જાઓ છો. તમારા ઘરમાં જ જુઓ. હૃદયના પ્રેમથી તમે બાળકના મો ઉપર હળવી લપડાક લગાવશો તો પણ તે હસતુ રહેશે પણ જો હૃદયમા ક્રોધ ભર્યો હશે ને જરાક આગળી પણ લગાડશો તો તે રડવા માંડશે

તમારુ ભવિષ્ય ઘડનાર તમારા વિચારો છે પુત્રે પૂછ્યુ –' પિતાજી ! શુ કાલ પણ જોઈ શકાય તેવી છે ?'

પિતાએ કહ્યુ–'હા,' વિચારોરૂપી ક્ષ–કિરણો (X–Ray)થી તમે આવતી કાલને જોઈ શકો જો આજે તમારા વિચાર સારા હોય તો તમારી આવતી કાલ સુખી છે

પરિણામની ધારા, આત્મદશાને માપવાની પારાશીશી છે જો પરિણામની ધારા અશુભ તરફ જતી હોય, તો તમારો આત્મા અશુભનો અનુગામી છે. એટલા માટે તો આગમ કહે છે કે–શુભ પરિણામ, શુભ બધ પાડે છે અને અશુભ પરિણામોથી, અશુભ પ્રકૃતિનો બધ પડે છે પરિણામનો ચમત્કાર જુઓ તે બધને પણ સવરમાં પલટાવી દે છે એટલા માટે આચારાગ સૂત્ર કહે છે –

जे आसव्वा ते परिसव्वा
जे परिसव्वा ते आसव्वा ।

વિચારોના પરિણામો, આસ્રવને સવરમા અને સવરને આસ્રવમાં બદલી નાખી શકે છે અરિસામા તમે પણ તમારુ પ્રતિબિબ જુઓ છો, અને ભરત ચક્રવર્તીએ પણ જોયુ સમ્રાટ ભરતને તો અરિસામા જોતા જોતા કેવળજ્ઞાન થઈ ગયુ તમને થયુ કે નહિ ? પણ કહેવુ પડશે કે એ દૃષ્ટિ જ કોઈ નિરાળી હતી તેની પાછળ, શુદ્ધ પરિણામોની ધારા વહેતી હતી અને એ જ, કેવળજ્ઞાનનો પ્રકાશ લઈ આવી

એ નક્કી જ છે કે જેવા પરિણામ, તેવો બધ શ્રાવકના પહેલા વ્રતના અતિચારમા " **बन्धे वहे** " અતિચાર પણ છે જે શ્રાવકને માટે ત્યાજ્ય ગણાવ્યા છે અર્થાત્, શ્રાવક બાધે નહિ અને ભારે (ભાર ભરે) પણ નહિ. પણ તેનો જ છોકરો, જો ભણતો ન હોય તો ક્યારેક મારે પણ છે અને બાધે પણ છે છતા તેને અતિચાર દોષ લાગતો નથી કારણ કે ક્રિયા અશુભ હોવા છતા, પરિણામો અશુભ નથી માટે તે અતિચાર નથી

વ્યાખ્યાન વખતે કોઈએ પચ્ચખાણ કરાવવા માગણી કરી એ આગ-

ણીઓ જોઈને મહારાજે છનાં પચ્ચખાણ કરાવ્યાં ત્યારે માવો કહ્યું — મેં તો બે સામાયિકનાં પચ્ચખાણ માગ્યાં હતાં હવે માવક છ કરે કે બે સામાયિક કરે ? નિયમ કહે છે કે તે બે સામાયિક કરે પ્રત્યાખ્યાન ભલે છનાં કરાવ્યાં હોય પણ તેના મનમાં ભાવ કયો હતો ? પ્રત્યાખ્યાન શબ્દાનુસારી નહિ, ભાવાનુસારી હોય છે

મનુષ્ય જેવા વિચારો કરે છે તેવાં જ પરમાણુઓ તેની તરફ આકર્ષાય છે જો તમે હસશો તો હસવાનાં પરમાણુઓ તમારી પાસે આવશે. જો રડશો તો રુદનરોગ પરમાણુઓ તમારી તરફ આકર્ષાશે. એ જ પ્રકારે શુભ અધ્યવસાય શુભ પુદ્ગલોને આકર્ષે છે અને અશુભ અધ્યવસાય અશુભ પુદ્ગલોને. એટલે તમે વિચારોના જાદુને સમજો અને મનમાં અશુભ વિચારો પ્રવેશ ન કરે તેને માટે એટલા જ સાવધાન રહો જેટલા ક્ષણનાં જંતુઓથી રહો છો મનમાં શુભ વિચારોનો સંચાર કરો કે જે તમારા જીવનને સુવાસિત બનાવે.

તા ૫-૯ ૫૯ જૈન ઉપાશ્રય માટુંગા

૧ જેમ્સ ટી હિક્કજ નામનો માણસ એક ખૂનના કેસમાં પકડાયો અને તેને પૂછ્યું — ભાઈ! તારા જીવનમાં આવી ઘટના કેમ બની?

ઉત્તરમાં બાળક બોલ્યો — મેં બચપણમાં ખૂન અને એવાં જ ભયંકર કાર્યોથી ભરેલાં પુસ્તકો વાંચ્યાં હતાં. એ વાચનના પ્રભાવથી મને ખૂન કરવાની પ્રેરણા મળી હતી.

૨. બિશપ પેટર કહે છે જે મલિન ગંદું પુસ્તક વાંચે છે તેવો જ મને છે વાંચનથી ઊંચી કક્ષાનો એ બની શકતો નથી

૨૩. જીવનનો નૈતિક વિજય

આજ દશેરા–વિજયાદશમીનો દિવસ છે તેને વિજયનું પર્વ કહેવામા આવે છે આ દિવસે ભલાઈએ, બુરાઈ ઉપર વિજય મેળવ્યો હતો. નીતિએ અનીતિને પરાજિત કરી હતી સદાચાર સામે દુરાચાર હમેશા હારતો જ રહ્યો છે જે વાતને લાખો વર્ષો વીતી ગયા તે આજે પણ જનતાના મનમા સજીવ છે જેના જીવનમા દુરાચારની બદબો હોય છે, તેને લાખો વર્ષોનો કાળનો પ્રવાહ પણ ભૂલાવી શકતો નથી

આજના દિવસ સબધમા બે વિચારધારાઓ પ્રચલિત છે કેટલાક લોકોના વિચાર પ્રમાણે, આજના દિવસે મર્યાદા પુરુષોત્તમ શ્રી રામે દુરાચારની સામે યુદ્ધ આદર્યું હતુ ત્યારે બીજા કેટલાક લોકોની માન્યતા એવી છે કે આ દિવસે તે યુદ્ધની પૂર્ણાહુતિ થઈ હતી બેમાથી ગમે તે હો, પણ એ વાત નક્કી છે કે આજનો દિવસ અનીતિની ફજેતીની કહાણી કહી જાય છે આથી જ, ઉત્તર પ્રદેશ અને મધ્ય પ્રદેશ આદિમા કેટલેક સ્થળે આ દિવસે, ગામની બહાર રાવણનુ પૂતળુ બનાવવામા આવે છે સધ્યા વખતે લોકો સજાવટ કરીને નીકળે છે આઠ આઠ વર્ષના નાના બાળકો પણ નવા કપડા અને નવા બુટ પહેરીને નીકળી પડે છે, તેમને પૂછો કે–"ભાઈ ક્યા જાઓ છો?" તો ગર્વથી કહેશે કે–"રાવણને મારવા જઈએ છીએ"

બધા ગામની બહાર આવે છે ત્યા રાવણનુ મોટુ પૂતળુ વિશાળ અને વિકરાળ સ્વરૂપ ધારણ કરી ઊભેલુ હોય છે તેની ચારે તરફ માણસોની ભીડ હોય છે આ ભીડમા નાના બાળકો પણ ઘૂસી જાય છે દરેક જણ એકેક પથ્થર લઈ મારે છે અને ચાલી જાય છે જો કદાચ તે રાવણ જરાક મો ફાડે તો તેમાનો એક પણ ઊભો નહિ રહે પણ આ તો બિચારુ કાગળનુ પૂતળુ. પોતાની બદીવાન સ્થિતિ ઉપર આસુ સારતુ ચુપચાપ ઊભુ

ણીઓ જોઈને મહારાજે છઠના પચ્ચખાણ કરાવ્યાં ત્યારે શ્રાવકે કહ્યું – મેં તો બે સામાયિકનાં પચ્ચખાણ માગ્યા હતાં હવે શ્રાવક છઠ કરે કે બે સામાયિક કરે? નિયમ કહે છે કે તે બે સામાયિક કરે પ્રત્યાખ્યાન ભલે તેનાં કરાવ્યાં હોય, પણ તેના મનમાં ભાવ કયો હતો? પ્રત્યાખ્યાન શબ્દાનુસારી નહિ, ભાવાનુસારી હોય છે

મનુષ્ય જેવા વિચારો કરે છે તેવાં જ પરમાણુઓ તેની તરફ આકર્ષાય છે જો તમે હસશો તો હસવાનાં પરમાણુઓ તમારી પાસે આવશે. જો રડશો તો દુઃખયોગ્ય પરમાણુઓ તમારી તરફ આકર્ષાશે. એ જ પ્રકારે શુભ અધ્યવસાય શુભ પુદ્ગલોને આકર્ષે છે અને અશુભ અધ્યવસાય અશુભ પુદ્ગલોને. એટલે તમે વિચારોના તદ્દને સમજો અને મનમાં અશુભ વિચારો પ્રવેશ ન કરે તેને માટે એટલા જ સાવધાન રહો જેટલા ક્ષયનાં જંતુઓથી રહો છો મનમાં શુભ વિચારોનો સંચાર કરો કે જે તમારા જીવનને સુવાસિત બનાવે.

તા ૫–૯ ૫૯ જૈન ઉપાશ્રય માટુંગા

૧ જેમ્સ ટી હિલ્ડજ નામનો માણસ એક ખૂનના કેસમાં પકડાયો અને તેને પૂછ્યું — ભાઈ! તારા જીવનમાં આવી ઘટના કેમ બની?

ઉત્તરમાં બાળક બોલ્યો — મેં બચપણમાં ખૂન અને એવાં જ પ્રકારના બનાવોથી ભરેલાં પુસ્તકો વાંચ્યાં હતાં એ વાંચનના પ્રભાવથી મને ખૂન કરવાની પ્રેરણા મળી હતી.

૨ મિલ્ટન પોપર કહે છે કે વ્યક્તિ જેવું પુસ્તક વાંચે છે તેવો જ બને છે વાંચનથી ઊંચી કક્ષાનો એ બની શકતો નથી

વીસ લાખ જેટલા તેમા સ્વર પુરાવશે શ્રીકૃષ્ણ કે રામની જય બોલાવશો તો ભારતના લાખો હિંદુઓ તેમા સાથ પુરાવશે પણ કોઈએ રાવણની જય બોલાવી તો ? તેમા તમારો સ્વર ભળશે ખરો ? નહિ કેમકે તમારો આત્મા તે વાતને સ્વીકારતો નથી તેનુ કારણ એ છે કે તેણે નૈતિક જીવનની ઉપેક્ષા કરી હતી

મનુષ્ય પોતાના સતાનનુ નામ પશુ જેવુ રાખવા તૈયાર થાય છે. પણ જેણે અનીતિના માર્ગે ડગલુ ભર્યું હોય, તેવાનુ નામ રાખવા કદી તૈયાર થતો નથી ઘણા માણસોના નામ પોપટભાઈ કે સુખલાલ હોય છે. કીરચદ નામના માણસો પણ મળી આવશે મહિલાઓમા મેનાબાઈ કે કોકિલાકુમારી મળી આવશે પશુઓ તો શુ પણ માટી અને કચરાના નામ પણ પોતાના પુત્રોને માણસોએ આપ્યા છે કચરાભાઈ અને પુજાભાઈ ઘણાના નામ હોય છે પણ આજ સુધી કોઈએ રાવણ કે દુર્યોધનનુ નામ આપ્યુ નથી તેમ જ સ્ત્રીઓમા કોઈ કૈકેયી કે મથરા નામની બાઈ નહિ મળે તેનુ કારણ એ છે કે તેમણે નીતિના નિયમોને ઠોકરે માર્યા હતા

નૈતિકતાની સીમારેખાનુ ઉલ્લઘન કરવાની મૂળ પ્રેરણા કરનાર અસદ્-વૃત્તિઓ છે પહેલી વાસના, બીજી અપ્રમાણિકતા એકમા રૂપની લાલસા છે તો બીજીમા રૂપિયાનો લોભ છે એ બન્ને વૃત્તિઓ, જ્યા સુધી મર્યાદામા રહી છે, ત્યા સુધી નીતિની સીમારેખામા ગણાય છે ત્યા સુધી સમાજ પણ સમાધાનકારક છૂટ આપે છે મનની વાસનાને નૈતિક રીતે સતોષવા માટે, સમાજે લગ્નપ્રથા ચાલુ કરી છે પરતુ જ્યારે માનવીનુ મન રૂપનુ લોલુપ બની જ્યા ત્યા ભટકતુ ફરે છે, ત્યારે તે નીતિની મર્યાદાની બહારની વસ્તુ બની જાય છે

રાવણ, પદ્મોત્તર અને કીચક, આ જ અનૈતિક વાસનાના શિકાર બન્યા હતા તેમણે પોતાની પત્નીઓ ઉપરાત, પારકી સ્ત્રીઓ ઉપર વિકારભરી નજર નાખી હતી વાસનાની એક ઝાપટે સોનાની લકાને બળી મૂકી અને તે પોતે પણ નાશ પામ્યો અને જતા જતા પોતાની દુર્વાસનાને ત્યા જ મૂકતો ગયો.

નૈતિક પતનનુ બીજુ કારણ છે, અપ્રમાણિકતા તેનો જન્મ લોભની ભૂમિ ઉપર થાય છે ચાદીના થોડાક સિક્કાઓને માટે પણ માનવી ક્યારેક ક્યારેક નૈતિકતાની હદ છોડી દે છે તેની પાછળ બે હેતુઓ હોય છે પહેલો અભાવને કારણે સ્વભાવનો નાશ બીજો ધનને વધુ પડતુ મહત્ત્વ આપવુ તે. ભૂખથી સતાવતી ગરીબાઈ પણ કેટલીક વખત બીજાના ખિસ્સા પર હાથ

રહે છે તે નાના પ્રશ્ન કરતાં બાળકોને પૂછો કે– ક્યાં જઈ આવ્યા!" તો ઉત્તર મળશે કે રાવણને મારી આવ્યા. મહા બળવાન વાસુદેવ લક્ષ્મણને તો રાવણનો સંહાર કરતાં છ માસ લાગ્યા હતા અને આજના આ નાના નાના બહાદુરો તો બે મિનિટમાં રાવણને પૂરો કરીને પાછા આવ્યા!

આ બધું શું છે? આ બધી અનીતિની ફજેતી છે. જેણે નીતિ મર્યાદાની બહાર કદમ ભર્યું તેની ફજેતી ચોક્કસ થવાની જ છે અને એટલું પણ લખી રાખજો કે એવાની અંતે તેની દુર્દશા ઉપર બે આંસુ પાડનાર પણ કોઈ માનવ નહિ મળે. જો જીવનમાં ભલાઈ હશે તો હજારો સાથીઓ ભળી રહેશે. પણ જો ખરાબી હશે તો સગો ભાઈ પણ તેને છોડી જશે. રાવણના જીવનની વાત આ વાતની સત્યતાનો પુરાવો છે. જ્યારે તે સીધા રસ્તે ચાલતો અને સદાચારની મર્યાદામાં હતો, ત્યારે તેણે આખા ભારત ઉપર વિજય પ્રાપ્ત કર્યો હતો. સેંકડો રાજાઓના મુગટ, તેના ચરણોમાં નમતા હતા. હજારો તેની કૃપાની ભિક્ષા માગતા ખડે પગે ઊભા રહેતા હતા. તે વખતે તે જ્યાં જતો ત્યાં વિજયમાળ તેનું સ્વાગત કરતી.

પણ એ જ વિજયવંત રાવણ, રામની સામે કેમ હારી ગયો? તેનો ઉત્તર બહાર ખોળવા જવાની જરૂર નથી. પહેલાં તે નીતિની મર્યાદાની અંદર હતો. એટલા માટે તે જ્યાં પણ જતો ત્યાં માત્ર જનતા જ નહિ મોટા મોટા સમ્રાટો પણ તેનું સ્વાગત કરતા પરંતુ જે દિવસે તેણે સદાચારની સીમા ઓળંગી તે દિવસે તેના દિવસો પલટાઈ ગયા બીજું તો શું પણ તેનો સગો ભાઈ વિભીષણ પણ તેને છોડી ગયો.

જેના જીવનમાં સૌરભ છે તેના નામ ઉપર, પોતાના માથાં કુરબાન કરનારા તેને મળી રહેશે પરંતુ જેનું જીવન બદીઓની દુર્ગંધથી સડી રહેલું છે તેનું નામ પણ કોઈ લેશે નહિ. સવારના પહોરમાં કોઈ ભગવાન મહાવીરનું નામ લે તો સાંભળનાર પણ ખુશી થશે રામનું નામ લેશે તો પણ ખુશી થશે. પણ જો રાવણનું નામ લેશો તો સાંભળનાર કહેશે–સવારના પહોરમાં તેનું ક્યાં નામ લીધું? આખો દિવસ રોટલાય નહિ મળે. રોટલા તો ભાગ્યમાં હશે તો મળવાના જ છે પરંતુ, એવાનું નામ સાંભળનારને આનંદ નહિ થાય અને બોલનારને પણ એક મિનિટ પશ્ચાત્તાપ થશે.

જો કોઈ ભગવાન મહાવીરની જય બોલશે તો તેના જયધ્વનિમાં તમારો સ્વર પણ ભળી જશે. તમારો બોલવાનો જ નહિ પણ ભારતભરના

વીસ લાખ જૈનો તેમા સ્વર પુરાવશે શ્રીકૃષ્ણ કે રામની જય બોલાવશો તો ભારતના લાખો હિંદુઓ તેમા સાથ પુરાવશે પણ કોઈએ રાવણની જય બોલાવી તો? તેમા તમારો સ્વર ભળશે ખરો? નહિ કેમકે તમારો આત્મા તે વાતને સ્વીકારતો નથી તેનુ કારણ એ છે કે તેણે નૈતિક જીવનની ઉપેક્ષા કરી હતી

મનુષ્ય પોતાના સતાનનુ નામ પશુ જેવુ રાખવા તૈયાર થાય છે. પણ જેણે અનીતિના માર્ગે ડગલુ ભર્યુ હોય, તેવાનુ નામ રાખવા કદી તૈયાર થતો નથી ઘણા માણસોના નામ પોપટભાઈ કે સુખલાલ હોય છે. કીરચદ નામના માણસો પણ મળી આવશે મહિલાઓમા મેનાબાઈ કે કોકિલાકુમારી મળી આવશે પશુઓ તો શુ પણ માટી અને કચરાના નામ પણ પોતાના પુત્રોને માણસોએ આપ્યા છે કચરાભાઈ અને પુજાભાઈ ઘણાના નામ હોય છે પણ અ જ સુધી કોઈએ રાવણ કે દુર્યોધનનુ નામ આપ્યુ નથી તેમ જ સ્ત્રીઓમા કોઈ કૈકેયી કે મથરા નામની બાઈ નહિ મળે તેનુ કારણ એ છે કે તેમણે નીતિના નિયમોને ઠોકરે માર્યા હતા

નૈતિકતાની સીમારેખાનુ ઉલ્લઘન કરવાની મૂળ પ્રેરણા કરનાર અસદ્-વૃત્તિઓ છે પહેલી વાસના, બીજી અપ્રમાણિકતા એકમા રૂપની લાલસા છે તો બીજીમા રૂપિયાનો લોભ છે એ બન્ને વૃત્તિઓ, જ્યા સુધી મર્યાદામા રહી છે, ત્યા સુધી નીતિની સીમારેખામા ગણાય છે ત્યા સુધી સમાજ પણ સમાધાનકારક છૂટ આપે છે મનની વાસનાને નૈતિક રીતે સતોષવા માટે, સમાજે લગ્નપ્રથા ચાલુ કરી છે પરતુ જ્યારે માનવીનુ મન રૂપનુ લોલુપ બની જ્યા ત્યા ભટકતુ ફરે છે, ત્યારે તે નીતિની મર્યાદાની બહારની વસ્તુ બની જાય છે

રાવણ, પદ્મોત્તર અને કીચક, આ જ અનૈતિક વાસનાના શિકાર બન્યા હતા તેમણે પોતાની પત્નીઓ ઉપરાત, પારકી સ્ત્રીઓ ઉપર વિકારભરી નજર નાખી હતી વાસનાની એક ઝાપટે સોનાની લકાને બળી મૂકી અને તે પોતે પણ નાશ પામ્યો અને જતા જતા પોતાની દુર્વાસનાને ત્યા જ મૂકતો ગયો.

નૈતિક પતનનુ બીજુ કારણ છે, અપ્રમાણિકતા તેનો જન્મ લોભની ભૂમિ ઉપર થાય છે ચાદીના થોડાક સિક્કાઓને માટે પણ માનવી ક્યારેક ક્યારેક નૈતિકતાની હદ છોડી દે છે તેની પાછળ બે હેતુઓ હોય છે પહેલો અભાવને કારણે સ્વભાવનો નાશ બીજો ધનને વધુ પડતુ મહત્ત્વ આપવુ તે. ભૂખથી સતાવતી ગરીબાઈ પણ કેટલીક વખત બીજાના ખિસ્સા પર હાથ

માટે છે એક કહેવત છે કે "ગરીબાઈ સર્વ પાપોની જનની છે" દરિદ્રની પીડાથી વધે તેવી બીજી કોઈ પીડા ભાગ્યે જ હશે. તેનાથી પીડાતું મન ક્યારેક અપ્રામાણિકતાને આડકતરી રીતે નોતરતું હોય છે આવા ગુનાઓ માટે મોટે ભાગે સમાજ જવાબદાર છે

ઘણાખરા ગુનાઓમાં તો મોટે ભાગે પેટનું ભાડું માત્ર હોય છે. પેટ તો ખોટું જ બદનામ થાય છે જો પેટ જ બધી સમસ્યાઓનું મૂળ હોય તો પેટ ભરાયા પછી તો માનવી અનીતિને માર્ગે ન વળે! પણ એવું પણ જોવામાં આવ્યું છે કે અનીતિને માર્ગે એવાઓ જ આગળ વધે છે કે જેમનાં પેટ પૂરાં ભરેલાં હોય છે એ લોકો માટે એક વિચારકે કહ્યું છે કે પોતાની માગણી પૂરી કરતી વખતે હંમેશાં એ ખ્યાલ રાખજો કે તે તમને ન ખાઈ જાય. વાત પણ કાંઈક એવી જ બની છે માનવી દાળ-રોટલીની ફીકરમાં પડ્યો તે રોટલા ખાય છે પણ રોટલા તેને કદી પણ ખાતા નથી. પરંતુ પીળું પીળું સોનું જરૂર તેની માનવતાનો ભક્ષ કરે છે

ભારત, ઋષિ-મુનિઓની ભૂમિ કહેવાય છે આ ધરતી ઉપર મોટા મોટા તીર્થંકરો અને સંતો જન્મ્યા છે જેમણે પોતાની વાણીથી જ નહિ પણ આચરણથી સત્યના સંસ્કાર રેડ્યા છે તેઓ સત્યને માટે જીવ્યા અને સત્યની ખાતર પોતાના બલિદાન દીધાં. પણ એ જ ભારતમાં આજે સત્યની હોળી વધુ લાગી ઊઠી રહી છે ભાષણોમાં અને લેખોમાં સત્ય છે પણ જીવનનું મંદિર તો તેના વિના સૂનું જ છે ત્યાં તો આ અપ્રામાણિકતા અને અનીતિ ઘર ઘાલીને બેઠાં છે આજે વ્યવહારમાં જોઈએ તો નૈતિકતાની [illegible] છે નૈતિકતાનો નેવું ટકા જેટલો ગુમ થઈ ગયો છે. આજે આપણાં ધર્મ સ્થાનો પણ પૈસામાં અને ટ્રસ્ટીઓના ગોટાળાથી મુક્ત નથી રહ્યાં બીજી સંસ્થાઓની તો વાત જ ક્યાં કરવી!

વેપારમાં તો અપ્રામાણિકતા એક આવશ્યક અંગ બની ગઈ છે લોકોના મનમાં ભ્રમ [illegible] છે કે [illegible] તો ભૂખે મરીશું! એનો અર્થ એ છે કે તમારા [illegible] પર તમને વિશ્વાસ નથી. ધર્મસ્થાનમાં સત્ય [illegible] માથામાં [illegible] પણ વ્યવહારના ક્ષેત્રમાં પ્રવેશ કરો કે સત્યને [illegible] [illegible]

રહેશે ઘીમાં વનસ્પતિ (Vegetable) મેળવવી એ તો આજે ઠેરઠેર છે. દૂધમાં પાણી મેળવવુ એ પણ એટલુ જરૂરી થઈ ગયુ છે, કે જેટલુ જમ્યા પછી પાણી પીવુ જરૂરી બને છે પાચ વર્ષ પહેલા દૂધમા પાણી ભેળવાતું. આજે પાણીમા દૂધ ભેળવાય છે!

આ બધુ છે શુ ? માનવીના મનની અનૈતિકવૃત્તિ કેટલી હદ સુધી પહોંચી ગઈ છે! ભાવમા તો જરા પણ સરખાપણુ રહ્યુ નથી જ્યારે સૂર્ય ફરે છે, ચદ્ર ફરે છે, ગ્રહો અને ઉપગ્રહો ફરે છે, ભૌતિક વિજ્ઞાન મુજબ પૃથ્વી ફરે છે ત્યારે ભાવ કેમ સ્થિર રહે! દરેક ગ્રાહક સાથે નવો ભાવ થશે મને એક ભાઈએ કહ્યુ–ભાવ શો? જેવો ગ્રાહક તેવો ભાવ જરા કોઈ સુધરેલો (Upto-date) આવ્યો, અને તમને લાગે કે આની પાસે કઈ દાળ ગળે તેમ નથી, તો જે સાચો ભાવ હશે તે કહેશો તેના ગયા પછી કોઈ બિચારો ભલો ભોળો ગામડીયો ખેડૂત આવ્યો, અને જાણ્યુ કે આ ઠીક પક્ષી જાળમા આવ્યુ છે, તો તેજ વસ્તુના બમણા કે ચાર ગણા બતાવશો. આ છે આજની વ્યાપારનીતિ!

ભારતના મોટા મોટા શહેરોમા કોઈ પણ ઠેકાણે જાઓ, દરેક જગાએ વ્યાપારની નીતિનુ આ કહ્યુ તેવુ જ ચિત્ર જોવા મળશે હવે યુરોપની વાત, કે જેને તમે અનાર્ય, મિથ્યા દૃષ્ટિ કે ન જાણે શુ શુ કહો છો શ્રી કૌશિકજીનો એક નિબધ છે, દિલ્હી અને લડન તેમા તેમની લડનયાત્રાનુ વર્ણન કરતા તે કહે છે કે–" જ્યારે હુ ઇગ્લાડની રાજધાની લડનમા એક દુકાન ઉપર ગયો, ત્યારે તે વેપારીએ મારુ સ્વાગત કર્યુ મે તેને કહ્યુ કે–મારે એક વરસાદી કોટ (Rain coat) જોઈએ છે તેણે કહ્યુ–પહેલે માળે, જમણી બાજુ પહોચી જાઓ આટલુ કહી તે બીજા ગ્રાહકો તરફ વળ્યો

હુ તેણે બતાવેલી જગાએ પહોચ્યો એક રેઈનકોટ લીધો અને તેના પૈસા ચુકાવી આપ્યા મે પછી, વેપારીને પૂછ્યુ કે તમારે ત્યા એક જ ભાવ છે

તેણે કહ્યુ કે–એક ભાવ છે? એટલે તમે શુ કહેવા માગો છો? માફ કરજો, તમારા કહેવાની મતલબ હુ સમજી શક્યો નથી જેવી ચીજ તેવા ભાવ છે

એ સેકન્ડ પછી તે મારા કહેવાનો ભાવાર્થ સમજ્યો તેણે કહ્યુ–જુઓ, રેઈનકોટની કિંમત બધી જગાએ એક સરખી જ છે હા બનાવનાર કપનામા ફેર હોઈ શકે છે હુ કોટ લઈને બહાર નીકળ્યો મને વિચાર થયો કે લડન

યુરોપનું બજાર છે તો દિલ્હી ભારતનું બજાર છે છતાં દિલ્હીમાં ફુવારા (Fountain)થી ફતેહપુર સુધી આવતાં આવતાં ભાજીના ડુચાની ઝોળીની કિંમત પણ એક ભાજીના ડુચા જેટલી જ થઈ જાય છે

ખાતરી છે તેમના જીવનની એકરૂપતા જે આપણા લેખક અને સાહિત્યકારોને પણ આકર્ષે છે તેમના જીવનની નૈતિકતાનો એક બીજો દાખલો આપું યુરોપ અને અમેરિકામાં છાપાં વેચવાની પદ્ધતિ કંઈક જુદા પ્રકારની છે ત્યાં સમાચારપત્રો વેચનાર ફેરીઆઓ ફરી ફરીને બૂમો નથી પાડતા તેમ ન તો તે વેચવા માટે કોઈ જગ્યાએ બેસી રહે છે રસ્તા ઉપર, અમુક જગ્યાએ તે અખબારોનો ઢગલો કરી તેના ઉપર વજન મૂકી દે છે કે જેથી તે ઉડી ન જાય. એક પાટીઆ ઉપર તેની કિંમત લખેલી હોય છે પેપરવાળો સવારમાં બધુ ગોઠવીને જાય છે સાંજે તે આવે છે અને જુએ છે તો પૈસા અને પેપરનો મેળ, બરાબર મળી રહે છે એક પૈસો પણ ઓછો નીકળતો નથી જો કદાચ ભારતમાં આવો પ્રયોગ કરવામાં આવે તો પેપરો તો બધાં જતાં રહેશે, પણ પૈસા કેટલા રહેશે! સાંજ સુધી જો ખાલી પેટી પણ રહે તો સારુ અગર સત્તર રૂપિયાના અખબારોના બદલામાં સત્તર નવા પૈસા પણ મળે તો સમજવુ કે તમારુ તકદીર તેજ છે

આ એ જ ભારતની ધરતીની વાત છે કે જેને સંતો અને ઋષિમુનિઓએ પોતાના જ્ઞાનનાં જળ વડે સીંચેલી છે અને સત્યનો રાહ બતાવ્યો છે જે ભૂમિ ઉપર સત્યની અગ્નિપરીક્ષા માટે હરિશ્ચંદ્રે પોતાનું રાજ્ય, પ્રિય પત્ની તારામતિ અને નાના કિશોર રોહિતને છોડ્યાં હતા આજ, એ જ ભારતની ભૂમિના રહેવાસીઓ બે પૈસા ખાતર સત્ય અને પ્રમાણિકતાને છોડી દે એ કેટલા દુઃખની વાત છે! આનો અર્થ એ નથી કે હું યુરોપનાં ગીત ગાઉં અને ભારતને અપમાનિત કરું જે ધરતી ઉપર જન્મ લીધો તેને ખોટા આક્ષેપને કારણે તિરસ્કારવી એ કેટલું કૃતઘ્નતાભરેલું કાર્ય છે!

પણ ભારતની નૈતિક સ્થિતિને દયનીય બનતી જોઈને ક્યા ભારતવાસીનું દિલ નહિ દાઝે! યુરોપ પાસેથી તમે પણ લીધું છે છેલ્લા સૈકાના સહવાસથી તમે તેમની ઘણી વસ્તુઓ શીખ્યા છો. કોટ-પાટલુન પહેરતાં, ટેબલ પર બેસી છરી કાંટા અને ચમચા (Knives forks and spoons) થી ખાતાં અને હાથે ઘડિયાળ અને છડી રાખતાં શીખ્યા સ્ત્રીઓ ઉઘાડે માથે ફરતાં શીખી. ન શીખવા જેવુ તો પણ શીખ્યા પણ

શીખવા જેવુ શુ શીખ્યા ? ન શીખ્યા તેમના વેપારની પ્રમાણિકતા ન શીખ્યા તેમનો રાષ્ટ્રપ્રેમ કે ન શીખ્યા તેમની સમયની નિયમિતતા

જો વિદેશીઓની નૈતિકતા ન શીખ્યા તો કાંઈ ફિકર નહિ પણ તમે તમારી નૈતિકતા પણ જાળવો તો સારુ. એવુ નથી કે નૈતિકતા માત્ર વિદેશોમા જ છે અને ભારતમા તે હતી જ નહિ લાખે કયા જાઓ છો ? હમણા હમણાની થોડાક વર્ષ પહેલાની જ વાત છે સુલતાન શાહરૂખનો એલચી અબ્દુલ રઝાક, સને ૧૯૪૨મા ભારતના પ્રવાસે આવ્યો હતો. તેણે પોતાના પુસ્તક "મુતાલુલ સાદીન"મા લખ્યુ છે કે "ભારતમા દરેક જાતનો માલ બજારોમા ખુલ્લો પડ્યો રહે છે માલિક નજીકમા ન હોવા છતા પણ કોઈ તેને હાથ સુદ્ધા લગાડતુ નથી'

આ છે વિદેશીઓના મોઢે આપણા ભારતની વ્યાપારિક નૈતિકતાની પ્રશસા અને જુઓ, કર્નલ સ્લીમેને લખ્યુ હતુ કે "ગામડાના રહેવાસીઓ ગ્રામપચાયતો સમક્ષ દઢતાપૂર્વક સત્યને સાથ આપે છે મારી નજર સમક્ષ સેકડો દાખલા એવા બન્યા છે, જેમા એક બાજુ માણસની સામે સપત્તિ, સ્વાધીનતા અને પ્રાણરક્ષાનો પ્રશ્ન હતો, અને બીજી બાજુ સત્યની રક્ષાનો પ્રશ્ન હતો પરતુ અમારા બધાના આશ્ચર્ય વચ્ચે તેણે સપત્તિ અને સ્વાધીનતાને ઠોકરે મારી, પણ સત્યનો પલ્લો ન છોડ્યો

વિદેશીઓએ તે વખતે કરેલી ભારતની પ્રશસાના ચિત્ર સાથે આજના ભારતની સરખામણી કરો અનૈતિકતાની પાછળ દોડવામા કોઈ વર્ગ પાછળ રહી ગયો નથી માત્ર વેપારીવર્ગની વાત નથી સરકારી નોકરો પણ ક્યાં પાછા પડે તેમ છે ? ત્યા પણ લાચ અને રુશ્વતખોરીનુ બજાર તેજ છે. નાના કારકુન (Clerk) થી માડીને મોટા અમલદાર (Officer) સુધી બધાય હોશિયાર છે જેના હાથે જેટલુ ચઢ્યુ, તેટલુ લેવાનુ તે કદી ભૂલે તેમ નથી અરજી ઑફિસર સુધી પહોચાડવી હોય, તો જ્યા સુધી પટાવાળાના હાથમા રૂપિયો નહિ મૂકો ત્યા સુધી, અરજી આગળ જ વધશે નહિ. તેને ચાપાણીના પૈસા આપી આગળ વધશો, પછી મોટા અમલદારનુ તો મો પણ મોટુ જ હોય છે ને ? એ કહેશે કે અરજી ઉપર કઈક વજન (Paper weight) મૂકો, નહિ તો ઊડી જશે બિચારો કોઈ સીધો સાદો માણસ, પથ્થર ઉપાડીને તેના ઉપર મૂકે તો તે બુધ્ધુ જ ઠરશે. તેના ઉપર મૂકવાનુ વજન કયુ છે તે તો તમે જાણતા જ હશો તેમા વધારે કહેવાની જરૂર નથી તમે પોતે જ તેનો અનુભવ કદાચ કરી ચૂક્યા હશો.

ન્યાયવિભાગમાં પણ શી સ્થિતિ છે ? ત્યાં પણ ભેટ ધરવી પડે. આજે તો આ બહુ સામાન્ય વાત થઈ ગઈ જેના ખીસામાં પૈસાનું જોર હોય તે અપીલમાં જઈ શકે છે તેની અપીલ આગળ પણ વધે છે ન્યાયનું ત્રાજવું પણ કદાચ તેની તરફ ઢળશે કે જે બાજુ વજન વધારે હોય. કોઈના હાથે ગંભીર ગુનો થઈ ગયો અને નિરપરાધી સાબિત થવું હોય તો કોઈ હોશિયાર વકીલને શરણે જાય. તેની ભેટ પૂજા બરાબર કરે. પછી જુઓ, કેવી સફાઈથી તે તમને બચાવે છે કારણ કે કાયદો તો તેના ખીસામાં જ હોય છે. સૌથી પહેલાં તો તે શીખવાડશે કે કોર્ટમાં ગુનાની કબૂલાત ન કરશો.

આજે તો વકીલ બોલ્યો કે ભગવાન બોલ્યા. તે જેટલા અક્ષર શીખવાડશે તેટલા જ બોલવાના એક અક્ષર આઘોપાછો નહિ. કારણ કે એટલા પુરાવો તો તે **કારણ બતાવ** છે તે આરોપીને કહે છે કે **સર્વાન્ પરિત્યજ્ય મામેકં શરણં વ્રજ** અપરાધીની દૃષ્ટિમાં ભગવાન તો ભગવાન છે જ પણ વકીલ પણ ભગવાનથી અંશમાત્ર પણ ઊતરતો નથી. વૈદિક દર્શન અનુસાર કહેવાય છે કે હજારો પાપો કરીને પણ જો ભગવાનના શરણે આવી જાઓ તો તે બધાં પાપો (અપરાધ) માફ કરી દેશે. અહીં પણ બસ આ જ વાત છે વકીલના અનુગ્રહથી સર્વ અપરાધવાળો કદાચ એક દિનમાં નિર્દોષ તરીકે સિદ્ધ થશે. જરૂર પડે ડૉક્ટરનું પ્રમાણપત્ર (Certificate) પણ મળી જશે પણ તારીખ સુધી તો ગરમી કરવી પડશે. પછી તો તે તમારી સેવામાં તૈયાર જ છે

અહીં તો કોઈ વકીલ કે ડૉક્ટર નથીને ? નહિ તો તેમને એમ થશે કે આજે આખું વ્યાખ્યાન અમારા ઉપર જ આપવા માંડ્યું છે (સભામાં હાસ્ય) પણ હું કોઈની વ્યક્તિગત ટીકા કરતો નથી. કે તેમાં ઊતરવા માગતો નથી. પરંતુ આ જે ઈમાનદારીનો અભાવ દેખાઈ રહ્યો છે તેનાથી ખરેખર દુઃખ થાય છે વકીલો જો તેમના કાર્યમાં સફળ થવા ઇચ્છતા હોય તો તેમણે ગાંધીજીના આદર્શને પોતાનો આદર્શ બનાવી લેવો જોઈએ. ગાંધીજીએ શરૂઆતમાં વકીલાતનો ધંધો કર્યો હતો ત્યારે તે મહાત્મા નહોતા બન્યા. પછી તેમણે એવો નિયમ લીધો કે ભલે એક પૈસો પણ ન મળે પણ કોઈ ખોટો કેસ હાથમાં નહિ લઉં કેમકે જ્યારે ખોટો કેસ લડવા માટે કોર્ટમાં ઊભો રહીશ. ત્યારે મારો આત્મા કહેશે કે— ગાંધી ! તું ખોટો છે —જૂઠો છે તો તે વખતે હું બચાવ પણ ભૂલી જઈશ. તેમના [illegible]

સત્ય પ્રત્યે કેટલી નિષ્ઠા ભરેલી હતી ? સત્ય પ્રત્યે તેમને અડગ શ્રદ્ધા હતી તે કહેતા કે ઈમાનદારી એ સાચુ સોનુ છે, તેને જેટલુ કાવે તેટલુ તપાવો

તિરુવલ્લુવર એ બહુ જ મોટા વિચારક થઈ ગયા તેમણે એક વખત કહ્યું હતુ કે-" **દગાબાજીથી ધન એકઠું કરવું એ કાચા ઘડામાં પાણી ભરવા જેવું છે** " એ કેટલો વખત ટકશે ? પણ આજે તો બધા પ્રયત્નો એ જ દિશામાં થઈ રહ્યા છે ધર્મ સુદ્ધાંને તેમા ઘસડવામાં આવે છે તેનો ઉપયોગ પાપને ઢાકવા માટે થઈ રહ્યો છે પણ યાદ રાખજો કે ધર્મ અને અનીતિ, બન્ને એકબીજાની વિરુદ્ધ દિશાના પ્રવાસીઓ છે ધર્મ, બહુ સહી લેશે પણ અનીતિ બરદાસ્ત નહિ કરી શકે એ પણ નક્કી જ છે કે જો વ્યક્તિનુ નૈતિક જીવન સુદર ન હોય તો, તેની ધાર્મિક ક્રિયાઓની છાપ જનતા પર બરાબર નથી પડી શકતી એક માણસ ચાલતી ટ્રેને ખીમુ કાતરે અને મંદિરમા જઈને પ્રાર્થના કરે કે ઉપાશ્રયમા આવીને સમાયિક કરે તો એ પ્રાર્થના કે સામાયિકની શી કિંમત છે ?

નીતિ વિનાનો ધર્મ, એ પાયા વિનાનો મહેલ છે, એક મહાન છે, સાત માળની ભવ્ય હવેલી છે ફરસબંધી ચળકતો છે, દિવાલો પણ રંગ-રોગાનથી ચળકી રહે છે, દરિયાની ઠંડી હવા પણ તેમા આવે છે જો તે દસ હજારમા વેચાતું હોય તો તમે લેવા તૈયાર થશો ? જ્યા દસ હજાર તો એક બ્લોકની પાઘડી આપવી પડે છે ત્યા આખુ મકાન દસ હજારમાં મળતુ હોય, તો તમે જરા પણ વિલંબ નહિ કરો પણ પછી તમને ખબર પડે કે મકાન તો સુંદર છે પણ તેનો પાયો માત્ર દોઢ ફૂટ જ છે, તો શુ પછી તમે તે ખરીદ કરશો ? ખરીદવાની વાત તો બાજુ પર રહી પણ એવું પાયા વિનાનુ મકાન મફતમા કોઈ આપે તો પણ તમે લેવા તૈયાર નહિ થાવ

આ તો મકાનની વાત થઈ હવે જરા જીવનની વાત સાંભળો ધર્મનો મહેલ ઊભો કર્યો વ્રત અને ઉપવાસની તેમા સજાવટ કરી દાનની ચળકતી-ફરસબંધી બનાવી સામાયિકનો મજલો પણ બાંધ્યો પરંતુ તેમા નૈતિક જીવનનો પાયો એક ફૂટ પણ ઊંડો ન ગયો ! તો એવા મહેલની શી કિંમત મળશે ?

કપડું ગંદુ હોય તો તેના ઉપર રંગ સારી રીતે કેમ ચઢી શકે ? સારો રંગ ચઢવવા માટે, પહેલા કપડાને સ્વચ્છ કરવુ પડશે જીવનને પણ આધ્યાત્મના રંગે રંગવા માટે પહેલા સ્વચ્છ બનાવો નૈતિકના જળ વડે તેને સાફ

કરે. ધર્મને માટે નૈતિકતા એ પહેલી શરત છે જો પ્રાથમિક જરૂરિયાતની ઉપેક્ષા કરીને તમે આગળ વધવા જશો તો તમને ભાગ્યે જ સફળતા મળશે.

નીતિ વિનાનો ધર્મ લોકમાં ક્યારેય પણ આદર પામી શકતો નથી. મોટા પ્રમાણમાં પ્રીતિભોજન ગોઠવવામાં આવ્યું હોય જાતજાતનાં મિષ્ટાન્નો હોય પણ જો શાકમાં મીઠું ન હોય તો લોકો કહેશે કે કેવી રસોઈ બનાવી! કોઈ મજા ન આવી બરાબર એ જ રીતે ધાર્મિક ક્રિયાઓ ઠમઠાઠમ કરી સામાયિકો કરતાં કરતાં મોં ઉપર મુહપત્તીની દોરીની રેખાઓ પડી ગઈ હોય પણ જો નૈતિક જીવન ઉજ્જ્વળ ન હોય તો લોકો કહેશે– જોયો ભા! પૂરો બગભગત છે! કારણ કે જનતા સિદ્ધાંતને નહિ, આચરણને જુએ છે જનતા તમને એ નહિ પૂછે કે તમારા આદર્શ કેટલા ઊંચા છે તે તો એ જોશે કે એ આદર્શોને તમે જીવનના વ્યવહારમાં કેટલા ઉતાર્યા છે! સિદ્ધાંત બનાવી લેવામાં કોઈ વાર નથી લાગતી. વાર તો તેને આચરણમાં મૂકવા લાગે છે

સિદ્ધાંત જ્યારે આચરણમાં ઊતરે છે ત્યારે વ્યક્તિની શક્તિની પરીક્ષા થાય છે તે વિના જીભેથી બૂમો પાડી સિદ્ધાંતોની વાતો કરવી એની શી કિંમત છે! નિયમ ભલે નાનો બનાવો પણ સંપૂર્ણ નિષ્ઠાથી તેનું પાલન કરો. તે સિવાય તમારું વ્યાવહારિક જીવન પણ સુંદર નહિ બની શકે. નીતિના ભલે પણ નિયમને, જીવનમાં ઉતારીને જુઓ કે કેવો આનંદ થાય છે માનવ—નીતિની મર્યાદાથી એક કદમ પણ આગળ ભરવામાં હજાર હજાર વિપત્તિઓને આમંત્રણ આપવાનું છે કોઈક વખત ક્ષણિક સ્વાર્થને સંતોષવા માટે માણસ અનીતિના માર્ગે કદમ ભરે છે પણ એ કદમ ભયંકર વિનાશનું સાધન બનીને આગળ જતાં તેને જ નડે છે

એક વખતની વાત છે એક ભાઈએ સપ્તધાતુની અકસીર દવા શોધી કાઢી વૈજ્ઞાનિક રીતે તેનો પ્રયોગ કર્યો અને તેમાં તેમને સફળતા પણ મળી. પછી તેમણે તેનાં ઇન્જેક્શન કાઢ્યાં તેની કિંમત સોળ રૂપિયા હતી જ્યાં લોકોમાં તેની ખપત વધી ગઈ કારણ કે એ ઇન્જેક્શનથી, મરવા પડેલા બેઠા થઈ જતા હતા. સોળ રૂપિયામાં જીવ બચી જાય તો એ સોદો કોઈ મોંઘો નથી

ત્યારે એ કંપનીની ખ્યાતિ પ્રસરવા માંડી મોટા પ્રમાણમાં ઓર્ડરો આવવા લાગ્યા ત્યારે એક જીન વેપારીએ જોયું કે આ વેપારમાં આવક (Income) ખૂબ છે તેણે તે ઇન્જેક્શનની એક શીશી ખરીદ કરી. તે પ્રમાણે તે જ

આકાર અને પ્રમાણના ઇન્જેકશન તૈયાર કર્યાં લેબલ પણ એવું જ હતું. પરંતુ, દવાના નામે, તેમાં રંગીન પાણી જ ભરેલું હતું. ઉપરનાં લેબલ તો બધે સારાં હોય છે પણ અંદર શું ભર્યું છે? લેબલ તો સામાયિકનું લગાડ્યું છે પણ અંદર સમભાવનું તત્ત્વ છે કે ખાલી પાણી, તે તો તમે જ વિચારજો

પૈસાની પિપાસા શું શું નથી કરાવતી! નવી કંપનીએ ઇન્જેકશન તૈયાર કર્યાં અને આઠ રૂપિયે વેચવા શરૂ કર્યાં દુનિયાને તો સસ્તુ પણ જોઈએ છે. એક વસ્તુ આઠ રૂપિયામાં મળતી હોય તો તેના સોળ ખર્ચવા એ તો મૂર્ખાની ગણત્રીમાં નામ નોંધાવા જેવું છે આની હરીફાઈ(Competition)માં જૂની કંપનીને હારી જવું પડ્યું કારણ કે તેને આઠ રૂપિયામાં વેચવાનું પરવડે તેમ નહોતું તેમ, સોળ રૂપિયામાં કોઈ ખરીદનાર નહોતું છેવટે નવી કંપની ચાલી અને જૂની કંપની બેસી ગઈ

બહારની દુનિયા, ફક્ત લેબલ જુએ છે તમે પણ લેબલ જ જુઓ કે તેની અંદરનું તત્ત્વ પણ જુઓ છો? લેબલના ચળકાટમાં તમારી આંખો ભૂલાવામાં ન પડી જાય તેનું ધ્યાન રાખજો તમે લેબલના નહિ, તત્ત્વના ગ્રાહક બનો એ લેબલ અને રંગીન પાણી ઝેરને ઉતારી નહિ શકે એનાથી તો જનતાની સાથે દગો થાય છે કોઈ બિચારાના બાળકને સાપ કરડ્યો હોય અને તે આવું ઇન્જેકશન લાવે અને અપાવે, તો એ રંગીન પાણી શું સાપનું ઝેર ઉતારી, જીવ બચાવી શકશે? તે બિચારો પિતા પોતાના ભાગ્યને દોષ દઈ આંસુઓ પાડ્યા કરશે

આ કેટલું મોટું પાપ છે? ભેળસેળ તો દરેક વસ્તુની ખરાબ છે પરંતુ, તેમાં ય દવાઓમાં આવી જાતની દગાખોરી કરવી, એ બહુ જ મોટું પાપ છે બિચારા દર્દીના મનમાં એમ હોય છે કે તે દવા લેતો રહે છે, પણ ખરેખર તો તેના પેટમાં દવાને બદલે ચાકના ટુકડા જતા હોય, પછી રાખનો આરામ થાય? આવી દગાબાજી તેના પ્રાણ હરી લે, તેની જવાબદારી કોની રહેશે? પૈસાના ગુલામો આવા પાપની તરફ પણ કદી જોશે?

એક કહેવાત છે કે "**अर्थी दोषो न पश्यति**" અર્થાત્-લોભીને મનથી કોઈ પાપ નથી એક દિવસ, એ કંપની ઉપર એક વ્યક્તિનો ફોન (Telephone) આવ્યો– "ઇન્જેકશનની જલ્દી જરૂર છે કોઈની સાથે જલ્દી મોકલી આપો" શેઠનો દીકરો ઇન્જેકશન લઈ ત્યાં પહોંચી ગયો.

તેણે જોયું તો એક બાવીસ વર્ષનો યુવાન પડેલો હતો. તેને વાગે કમ-આયો હતો. તુરત જ ડૉક્ટરને બોલાવ્યા.

પિતાને આશા હતી કે હમણાં દીકરો આંખ ઉઘાડશે. પણ દીકરાએ હમેશને માટે આંખો મીંચી દીધી. દીકરાને મરતો જોઈને મા પછાડો ખાઈને રોઈ પડી. બીજી તરફ તેની તુરતની પરણેલી પત્ની પટકાઈ પડી. આ બાજુ તેના પિતાની આંખમાંથી આંસુ વહી રહ્યાં હતાં. શેઠના દીકરાએ આ કરુણ વાતાવરણ જોયું તો તેનું દિલ દ્રવી પડ્યું. તેણે ઘેર આવી બાપને કહ્યું– બાપા! આ ધંધો તો બહુ ખોટો છે. આ મૂકી દો. આપણા જરા સરખા સ્વાર્થને લીધે કોઈના પ્રાણ જાય એ તો ભયંકર અપરાધ ગણાય."

બાપે કહ્યું દીકરા! તને હજુ ખબર નથી કે પૈસો કેમ કમાવાય છે. આવી ધર્મની વાતો તું ક્યાંથી શીખી આવ્યો? કાલથી ઉપાશ્રયમાં જઈશ નહિ. અને ધર્મ તો તેના ઠેકાણે કરવાની વસ્તુ છે. જો રાત અને દિવસ ધર્મ કર્યો કરીશ તો ભૂખે મરવાના દહાડા આવશે.

બાપની સામે બેટાનું કાંઈ ન ચાલ્યું. એક દિવસ એ જ છોકરો પોતાના મિત્રોની સાથે સહેલગાહ (Picnic) માટે ગયો હતો. સાંજના આવતી વખતે તેના પગે કોઈએ ડંખ માર્યો. બેટરી (Battery)થી જોયું તો કાળો ઝેરી સાપ દશ દઈને જઈ રહ્યો હતો. તેના મિત્રો ગભરાયા. તેને ઉપાડીને ઘેર લઈ આવ્યા. બાપે પોતાના એકના એક દીકરાની આ હાલત જોઈને તે અવાચક થઈ ગયો. તે દોડતો જૂની કંપનીમાં ગયો અને કહ્યું–

સોળ રૂપીયા લો અને મને એક ઈન્જેક્શન આપો. મારા દીકરાને સાપ કરડ્યો છે. જૂની કંપનીના માલિકે કહ્યું– બીજાના છોકરાને સાપ કરડે તો તમે ઈન્જેક્શન આપો છો અને તમારા દીકરાને માટે ઈન્જેક્શન લેવા તમે અહીં કેમ આવ્યા? ખરી વાત તો એ છે કે તમારી કંપનીની હરિફાઈને લીધે અમારો માલ ચાલી ન શક્યો. એટલે અમે બનાવવાનું બંધ કર્યું છે."

શેઠે કહ્યું– જોઈએ તો બત્રીસ લો. પણ એક બાટલી મને ગમે તેમ કરીને પણ આપો. પેલાએ કહ્યું– તમે બત્રીસસો આપો તો પણ હું આપી શકું તેમ નથી. કારણ કે મારી પાસે સ્ટોકમાં જ નથી.

નવી કંપનીનો માલિક પાછો આવ્યો. તેની દુકાનમાં સેંકડો બાટલીઓ પડી હતી. પણ તે બધી તેને માટે હતી. ભલે દુનિયા ન જાણે પણ તે પોતે તો જાણતો જ હતો કે તેમાં રંગીન પાણી જ ભરેલું છે. તે શા કામની? છેવટે ૭ કલાકમાં તેનો પુત્ર દેહ છોડી ગયો.

કુદરતે તેને જબરી લપડાક લગાવી હતી જેના ઘરમા અનીતિનાં પગલા પડ્યા, તે ક્યારેય સુખે સુઈ શકે ? બીજાને રડાવનાર, પોતે કયા સુધી હસતો રહી શકે ? એક કવિએ કહ્યુ છે –

જેવી કરે છે કરણી, તેવી તુરત ફળે છે,
બદલો ભલા બુરાનો, અહી ને અહી મળે છે

ડુંગળી ખાઈને કોઈ એલચીના ઓડકાર લાવવા ઇચ્છે તો શું તે બની શકે ? આગ પર હાથ રાખી, પછી ભગવાનને પ્રાર્થના કરે કે જોજે મારો હાથ ન બળે! ખોટા કામ કરીને માણસ એમ ઇચ્છે કે તેનાં કડવાં ફળ ન મળે, તો એ કદી પણ બનવાનુ નથી મકાન ચણનાર ઊચે ચઢતો જાય છે, અને કૂવો ખોદનાર નીચે ઊતરતો જાય છે તમે જ નિર્ણય કરો કે તમારે કયે રસ્તે જવુ છે

હાલ્લામાં જે ઓર્યું છે, તે જ કડછીથી નીકળવાનુ છે બાજરીનો લોટ નાખી પછી ભાત કાઢવાની આશા રાખે, તે ક્યાથી સફળ થશે ? જીવનમાં બુરાઈનો આટો મેળવી પછી તમે પુણ્યના મીઠા ભાતની આશા રાખો તો તે આકાશકુસુમવત્ છે કુડામા મીઠુ ભરી તેમા ગુલાબનો છોડ રોપનાર બુદ્ધિશાળી નહિ કહેવાય તેવી જ રીતે, બીજાના હક્ક, હિતોને કચડી નાખી તેમા ધર્મનો છોડ ઉગાડવાની ઇચ્છા રાખનાર ક્યાનો બુદ્ધિમાન છે ?

સમય ખૂબ થઈ ગયો છે ઘડિયાળ આગળ વધે છે છતા એક વાત પૂછવાનુ મન થાય છે વીછી ઝેર એકઠુ કરે છે અને દુનિયાને ઝેરી દુ ખ દે છે મધમાખી, મધ એકઠુ કરે છે, તે દુનિયાને મિઠાશ આપે છે હવે શુ કરવુ ? વીછીની માફક ઝેર જમા કરવુ કે મધમાખીની માફક મધ એકઠુ કરવુ ? મને ખાત્રી છે કે તમને પહેલી વાત પસદ નહિ હોય. હુ એ જ ઇચ્છુ છુ કે તમે જીવનમા નૈતિકતાના મધનો સગ્રહ કરો અને દુનિયામા તેની મિઠાશનો ફેલાવો કરો

તા ૧૧-૧૦-૫૯, જૈન ઉપાશ્રય, માટુગા.

પશુની તરફ રોટલીનો ટુકડો નાખશો તો તે ખાઈને ચાલ્યું જશે પણ માનવીના સંબંધમાં એમ નથી. તેની તરફ એ રીતે રોટલીનો ટુકડો નાખશો તો તે ભૂખે મરવાનું પસંદ કરશે પણ એવી રીતની રોટલી તે શું પણ મિષ્ટાન્ન સુદ્ધાંને ઠોકરે મારશે. થાળીમાં સારી રીતે પીરસાઈને વ્યવસ્થિત રીતે ભોજન આવશે, તો જ તે ખાવા બેસશે. કારણ કે એ સૌંદર્ય પ્રિય છે. સૌંદર્યમાં પણ એક આકર્ષણ છે જે હૃદયમાં પરિવર્તન લાવે છે.

મુનિનું સૌંદર્ય ધર્મસ્થાન અને ધર્મોપકરણનું સૌંદર્ય જૈન ધર્મની પ્રભાવના કરે છે. આગમ આ વાતનાં સાક્ષી છે. એનાથી મુનિનાં સૌંદર્ય મગધ સમ્રાટ શ્રેણિકના જીવનની અંધારી ગુફામાં સત્યનાં કિરણોનો પ્રવેશ કરાવવામાં બીજા કારણોની સાથે અનાથી મુનિનું સૌંદર્ય પહેલું નિમિત્ત છે. જે શ્રેણિકને જોઈને સાધુ અને સાધ્વીઓના મનમાં એક [illegible] પેદા થઈ ગયો હતો. જે સૌંદર્યની તેમણે માત્ર આશા જ નહિ, પરંતુ તેવા સૌંદર્યની પ્રાપ્તિ માટે સંકલ્પ (નિયાણું) સુદ્ધાં કર્યો હતો અને તેના બદલામાં પોતાની અણમોલ સાધનાઓને પણ ખાક કરવા તૈયાર થઈ ગયા હતા. તે જ સમ્રાટ મુનિના સૌંદર્યને જોઈને ચકિત થઈ ગયો હતો. તેના કંઠમાંથી સ્વર નીકળે છે —

> अहो वण्णो अहो रूवं अहो अज्जस्स सोमया ।
> अहो खंती अहो मुत्ति अहो भोगे असंगया ॥
>
> — ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર અ. ૨ ગા. ૫

રાજા કહે છે કે—અહો! આ મુનિનો કેવો વર્ણ છે કેવું રૂપ છે કેવી

સૌમ્યના છે! તેમની ક્ષમા, નિર્લોભતા અને ભોગો પ્રત્યેની અસગત, ખરેખર, ચકિત કરી નાખે તેવી છે મહામુનિના આ સૌંદર્યમા કુદરતી સ્વાભાવિક્તા છે, લીપસ્ટીક અને પાવડરની બનાવટી ચમક નથી, કે જેની પાછળ આજે મુબઈ ઘેલુ થયુ છે કુદરતી સૌંદર્યને જો ખોઈ નાખ્યુ તો પછી, નકલી કયા સુધી ચાલશે? આ વાસ્તવિક સૌંદર્ય હતુ, જેણે સમ્રાટને આકર્ષિત કર્યો હતો

આગમોમા, આચાર્યપદ કોને આપવુ તેનુ વર્ણન આવે છે તેને માટે યોગ્ય પાત્ર ખોળી કાઢવાનો આદેશ છે તેની બધી યોગ્યતાઓમાં એક યોગ્યતા એ પણ છે કે તે "रूव संपन्ने" અર્થાત્ સૌંદર્યશાળી હોય તેનુ કારણ એ છે કે આચાર્ય, સઘના નિયામક છે બહારનુ કોઈ પણ આવે તો તેને સૌથી પહેલો પરિચય તેમનો થાય છે વ્યક્તિની આખો સીધી હૃદય ઉપર પડતી નથી પહેલા તે શરીર ઉપર પડે છે ત્યા જો તેને કાઈ આકર્ષણ જેવુ જણાય, તો પછી તે હૃદય સુધી પહોચવાનો પ્રયત્ન કરશે તે સિવાય, પહેલી જ ક્ષણે જો તેના મનમા ઘૃણા થઈ, તો તે આગળ શી રીતે વધશે?

પ્રદેશી રાજા જેવા ક્રૂર રાજાને પણ, મહામુનિ કેશીકુમારનુ સૌંદર્ય આકર્ષતુ હતુ જરા યાદ કરો તમે રાયપસેણીય સૂત્ર તો સાભળી ચૂકયા છો, જ્યારે ચિત્ત સારથી, તેના રથને ઉદ્યાન તરફ વાળતો હતો ત્યારે, તે માત્ર તેના રથનો જ નહિ, જીવનનો પણ સારથી હતો તેણે તેના જીવનરથને એવો વાળ્યો કે તેનો કાયાકલ્પ થઈ ગયો પ્રદેશી રાજા, વિશ્રામ લેવા માટે જ્યારે રથમાથી ઊતર્યો ત્યારે ઉદ્યાનમા મહામુનિ કેશીકુમારને વિશાળ જનસમુદાયની સમક્ષ પ્રવચન કરતા જોયા પહેલા તે તેમને માથુ મુડાવેલ અને મૂર્ખ સમજે છે પણ પછી, તેમના શરીર તરફ નજર પડતા, તેના વિચારના વહેણુ બદલાઈ જાય છે તે વિચાર કરે છે કે–"કેટલો સુદર આનો દેહ છે, કેટલો તેજસ્વી છે! તે શુ ખાતો હશે? રાજા પ્રદેશીના જીવનને નવો વળાક આપવામાં, આમ, કેશીકુમારનો અલૌલિક તેજથી ભરેલો દેહ, પહેલો હેતુ બને છે મુનિમા સૌંદર્યની સાથે સ્વાભાવિક્તા પણ છે કૃત્રિમતા તેમને જરા પણ સ્પર્શી નથી સૌંદર્યના કૃત્રિમ સાધનો અપનાવવાને માટે જૈન ધર્મ જરા પણ છૂટ આપતો નથી ફેશનને માટે તે ઈન્કાર કરે છે તે કહે છે –

"विभूसा वत्तियं भिक्खु कम्मं बंधई चिक्कणं ।"

दसवे० सूत्र

અર્થાત્–વિભૂષા એટલે શરીરની સાજસજાવટમાં રહેનાર સાધુ ચીકણાં કર્મ બાંધે છે–તેને કર્મનાં પ્રગાઢ બંધન થાય છે. તેની સજાવટ સાધકના મનની દેહાસક્તિને પ્રગટ કરે છે. કારણ કે દેહ પ્રત્યે જો અનુરાગ હશે, તો જ તેની સજાવટ માટે પ્રયત્ન કરશે.

જૈન ધર્મ કહે છે કે દેહ સાથે નહિ, દેહાતીતની સાથે પ્રેમ કરો. હાડકાના માળખા સાથે કરવામાં આવતો પ્રેમ વિશુદ્ધ અને સ્થાયી નથી હોતો. આ દેહ એક દિવસ તો રાખ બનવાનો જ છે. પછી તેની સાથે પ્રેમ કરીને કોઈ શું મેળવશે? જો પ્રેમ કરવો હોય તો આત્માની સાથે કરો કે જેનો શાશ્વત આનંદ ક્યારે પણ ઓછો થતો નથી.

ફેશન તો ક્યાં પણ ન જોઈએ. પછી ધાર્મિક ઉપકરણોની તો વાત જ ક્યાં! તે તો તદ્દન સાદાં અને સાફ હોવાં જોઈએ. તેમાં પણ ફેશન દાખલ થઈ તો પછી કહેવાનું શું રહ્યું! જે મોક્ષ મેળવવા માટે, ભભકદાર વેશનો ત્યાગ કર્યો અને સાધુપણામાં આવ્યા પછી તેજ ઉપકરણોને ઘસી-મઠારી, તેમાં મોહ પામવાનો કોઈ અર્થ નથી. આ તો એવું થયું કે ઉપવાસ માટે અનાજનો ત્યાગ કર્યો કર્યો પણ તેના બદલે બીજી ચીજો બમણી ખાધી!

આ વાત આપણી માતાઓ અને બહેનોને વધારે લાગુ પડે છે. મધ્ય પ્રદેશમાં ઘણી બહેનો મુહપત્તી ઉપર જરીના વેલબુટ્ટા ભરે છે. તેની ચારે બાજુ ચળકતી પટ્ટી (Border) પણ લગાડે છે તે એટલા માટે કે મુહપત્તીની સાથે સામાયિકમાં પણ ચળકાટ આવે. પ્રમાર્જનિકા (પૂંજણી)ને પણ વિવિધ રંગો વડે રંગે છે. પછી તેના ઉપર એટલી મમતા થાય છે કે તેની રક્ષા માટે તેના ઉપર નાની ઘાઘરી પણ પહેરાવે છે. પૂંજણી તો જીવોની રક્ષા માટે છે પણ હવે તો પૂંજણીની રક્ષાની તેને ચિંતા થાય છે!

આનો અર્થ એ નથી કે ધાર્મિક ઉપકરણોને ગંદાં રાખવાં. જૈન ધર્મ એક બાજુ સાધુને ફેશનથી બચવાનું કહે છે તો બીજી તરફ ગંદકીથી પણ દૂર રહેવાનું કહે છે. જૈન ધર્મ ફેશનમાં નથી માનતો તેનું કારણ એ છે કે તે ગંદો પણ નથી. આગમોના જાણકારો તો શું પણ દરરોજ પ્રતિક્રમણ કરનારને પણ આ તથ્યનો સારી રીતે પરિચય હશે. સમૂર્છિમ જીવોની ઉત્પત્તિનાં ચૌદ સ્થાન બતાવ્યાં છે. તેમાં મોટે ભાગે એવા પદાર્થો છે કે જે ગંદા હોય છે અને છેવટમાં તો એક પદ આવે છે "સવ્વ અસુઈ ઠાણેસુ વા" એટલે કે જેટલાં પણ ગંદકીનાં સ્થાન છે તે બધાં, ઉત્પત્તિનાં

સ્થાન છે સાચા સાધુને જીવહિંસાથી બચવા માટે, આ બધા સ્થાનોથી બચવું પડશે આમ છતા, "જૈન ધર્મ ગંદો છે" એમ કહેવું એ "સૂર્ય અંધકારમય છે" એમ કહેવા બરાબર છે.

ગંદા રહેવું એ નુકસાનકારક છે તેમ, સૌંદર્યની પાછળ દીવાના બનવું એ એથી ઓછું નુકશાનકારક નથી પણ આજના માનવીની આખો સૌંદર્ય પાછળ ઘેલી છે માટે તો પૈસા ખરચીને પણ બનાવટી સૌંદર્યનાં સાધનો ખરીદ કરે છે જેટલું તેલ વાળમા નાખે છે, તેટલું કદાચ પેટમા નહિ નાખતા હોય મો ઉપર સ્નો અને પાઉડર લગાડવા નખોને રંગવા અને હોઠો ઉપર લાલી (Lipstick) લગાડવી આ બધું સૌંદર્યનું પ્રદર્શન નહિ, તો શું છે?

આ દેશની નારીઓએ પોતાનું રૂપ બીજાને ન બતાવવા માટે સળગતી આગમા બળી મરવાનું પસંદ કર્યું હતું ચિતોડનો જ્વલંત ઈતિહાસ તમારી યાદદાસ્તમાથી ખસી તો નહિ ગયો હોય વીર પદ્મિનિ સામે, માત્ર અરિસ્સામા અલ્લાઉદ્દીનને પોતાનું સૌંદર્ય બતાવવાનો પ્રશ્ન હતો તેને માટે બીજો રસ્તો માત્ર અગ્નિમા કુદી પડીને તે સૌંદર્યની રાખ કરી નાખવાનો હતો તેણે બીજો રસ્તો પસંદ કર્યો અને જીવતી, ચિતામા પ્રવેશ કરી બળીને મરી ગઈ પણ પોતાના સૌંદર્યનું પ્રદર્શન કરવાની વાતનો સ્વીકાર ન કર્યો આજ દેશમા આજે છડેચોક સૌંદર્યનું પ્રદર્શન થાય છે સૌંદર્યની પ્રતિયોગીતા થાય છે કેટલી લજ્જાની વાત છે કે નારી પોતાની લજ્જાનો ત્યાગ કરી રહી છે!

ભારત, આચાર-પ્રધાન દેશ છે તપ અને ત્યાગના ક્ષેત્રમા તે વધારે આગળ પડતો રહ્યો છે સ્ત્રીઓએ તેમા મહત્ત્વપૂર્ણ ફાળો આપ્યો છે ભારતના સાસ્કૃતિક ઈતિહાસના અનેક પાનાંઓ, ભારતના સ્ત્રીરત્નોની શીલનિષ્ઠાથી શોભી રહ્યા છે તેમણે સદાચારના મૃત્યુ કરતા, પોતાના મોતને વધારે મહત્ત્વ નથી આપ્યુ સદાચારને માટે તો તેમણે પોતાના હાથે જ મોતનું સ્વાગત કર્યું પણ શીયળભ્રષ્ટ હાથોને તો તિરસ્કારની નજરે જ જોયા છે જ્યારે શીલ અને સૌંદર્ય એ એની વચ્ચે પસંદગી કરવાનો પ્રસંગ આવ્યો ત્યારે તેમણે સૌંદર્યનું બલિદાન દઈ શીલની રક્ષા કરી

જૈન ઈતિહાસ કહે છે કે જ્યારે, બ્રાહ્મીના સૌંદર્યને જોઈને, ચક્રવર્તી સમ્રાટ ભરતનું હૃદય આકર્ષિત થવા માડ્યું, ત્યારે, દેવી બ્રહ્મીએ કઠોર તપની સાધના કરી અને એ તપની જ્વાળામા સૌંદર્યની આહુતિ

આપી. આજે એ બાઈની ઉત્તરાધિકારિણી (વારસદાર) બહેનોને શરીર શણગારવામાં રોજ દોઢ કલાક જોઈએ છે।

સૌંદર્યનું બિનજરૂરી પ્રદર્શન, હંમેશાં વાસનાને ઉત્તેજિત કરવાનું કામ કરે છે ચોખ્ખા શબ્દોમાં કહું તો આ જાતનું પ્રદર્શન જ ગુનેગારીને પ્રોત્સાહન આપે છે આજે શહેરોમાં બનતા ગુનેગારીના બનાવોને માટે વિકૃત માનસ તો જવાબદાર છે જ પણ ફેશન પણ તે માટે ઓછી જવાબદાર નથી એક છાપામાં મે વાંચ્યુ હતુ કે એક છોકરી કોલેજમાં જતી હતી. તેણે એકદમ બારિક સાડી પહેરી હતી. મોં ઉપર પાઉડર અને કેક લાલી લગાડેલી હતી. તે ઉપરાંત એક વાત તેણે કમાલની કરી હતી. તેણે પોતાના વાળમાં વીજળીના દીવા (Bulb) લગાડ્યા હતા. તેના ખિસ્સામાં બેટરી હતી તે ચાલે ત્યારે થોડોક વખત બલ્બ ચમકે અને થોડી વારે બુઝાઈ જાય.

હવે તમે જ કહો કે આ બધાની પાછળ તેની કઈ ભાવના કામ કરી રહી હશે? સૌંદર્યનુ પ્રદર્શન નહિ તો આ બીજુ શું છે? એટલું જ નહિ પણ સૌંદર્યપિપાસુઓને આ મૂક-આમંત્રણ છે

કુદરતી સૌંદર્ય શણગારો નથી માગતુ એટલા માટે તે પ્રમાણમાં વધુ વખત ટકી રહે છે કૃત્રિમ સૌંદર્યનો ઝળકાટ બહુ જ ઓછુ આયુષ્ય ક્ષણિક જ હોય છે તમે મુંબઈના નાગરિક છો. મુંબઈનુ નામ જ મોહમયી છે તે ભારતનાં સુંદરમાં સુંદર નગરોમાંનું એક ગણાય છે પણ તેની સુંદરતા સ્વાભાવિક છે કે બનાવટી? તમારે કહેવું પડશે કે આ સુંદરતામાં કૃત્રિમતા જણાય છે જ્યારે જંગલનુ સૌંદર્ય સહજ અને સ્વાભાવિક છે એટલા માટે તો રવિવારે તમારી મોટરગાડીઓ નાસિક અને પુના તરફ દોડતી હોય છે કે જેથી તમે ત્યાંની વનરાજીનાં કુદરતી સૌંદર્યનો આનંદ લઈ શકો. એવું તો નક્કી છે કે બનાવટી વસ્તુ માનવમનને વધારે વખત સુધી આકર્ષિત નથી રાખી શકતી. એટલે જ તે કુદરતી વસ્તુને શોધે છે

સૌંદર્યની સાથે સહજતા અને સદ્ગુણ હોય તો તે હૃદયનું સ્વર્ગ બની જાય છે પણ તેમાં કૃત્રિમતા અને દુર્ગુણ ભળે તો તે આત્મઘાતક છે તો તમે સૌંદર્યને પારખવાની દૃષ્ટિ કેળવો સૌંદર્યનો સાચો પરીક્ષક કાળાધોળા રંગ ઉપર વિશ્વાસ રાખતો નથી તે આદમીના રંગને નથી જોતો હૃદયના રંગને જુએ છે તે ઉપર ઉપરથી નહિ. છેક ઊંડે સુધી જુએ છે માત્ર ઉપરછલ્લી રીતે જોનાર, કાળાધોળા રંગમાં જ અટવાઈ જાય છે

પણ તે ભૂલી જાય છે કે કાળા કેશ, શિરની શોભા વધારે છે, આંખની કીકી પણ કાળી છે, છતા તે પસંદ છે કે નહિ ? શરીરનો કાળો વર્ણ પાપના ઉદયથી મળે છે અને ગૌર વર્ણ પુણ્યના ઉદયથી, એમ તમે માનો છો ? પણ એવી કોઈ વાત નથી કાળા વર્ણવાળા માનવીઓ પણ ઝળકયા છે. જેમની પાસે પ્રબળ પુણ્યનો સચય હતો, એવા તીર્થંકરો પણ કાળા વર્ણ-વાળા થયા છે

અર્હંત અરિષ્ટનેમિ શ્યામવર્ણના હતા, મર્યાદા પુરુષોત્તમ શ્રી રામ પણ શ્યામવર્ણના હતા અને ભારતના રાષ્ટ્રપતિ ડૉ રાજેન્દ્રપ્રસાદ પણ શ્યામવર્ણના છે શ્રી કૃષ્ણ પણ કાળા હતા છતા આખુ વ્રજ તેમના ઉપર મુગ્ધ હતુ તમે રૂપની જાળમા ન ફસાતા ગુણના પરીક્ષક બનો રૂપ સર્વત્ર અને સર્વને માટે પૂજ્ય બનશે એવુ કાઈ નથી પણ ગુણો તો સર્વ જગાએ પૂજાશે કહ્યુ છે કે–"**गुणा सर्वत्र पुज्यते।**"

પૈસાવાળો તો પોતાના સગા, સબધી કે કુટુબ પરિવારમા પૂજાય છે, પણ ગુણવાન તો સર્વ જગાએ પૂજાયા છે હરિકેશી મુનિ ચાડાળના કુળમા જન્મ્યા હતા અને તેમના રૂપને માટે કહ્યુ છે કે તેમના દેહનો રગ કાળો મેશ જેવો હતો, શરીરની રચના પણ વિચિત્ર હતી. કોઈ જાતની પણ સુદ-રતા નહોતી, છતા દેવતાઓ સુદ્ધા તેમની ઉપાસના કરતા હતા કારણ કે તેમની પાસે આત્માનુ સૌંદર્ય હતુ જો કદાચ તે મહામુનિ સદેહે અહીં આવી જાય તો, આપણા રૂપના ઉપાસકો તો દોડીને ભાગી જશે પણ હુ તો તેમને શ્રદ્ધાસહિત વદન કરીશ

કાળા રગથી ડરવાનુ શુ છે ? કાળી રાતે જ તારાઓ ચમકે છે કાળાં અધારામા જ રેડીયમનો ચળકાટ વધે છે સોનામાં ચળકાટ છે, તેનો રગ પીળો છે, પણ ગરમીના દિવસોમા તમને ખૂબ તરસ લાગી હોય, હોઠ સુકાઈ જતા હોય, તે વખતે કોઈ તમને સોનાની માટલીમાથી પાણી લાવીને આપે તો તમને ચીડ ચડશે પણ જો કાળી માટીની માટલીમાથી પાણીનો એક ગ્લાસ મળશે તો તમારુ દિમાગ તર થઈ જશે તમે રૂપના નહિ, ગુણના ઉપાસક બનો આજના દિવસને રૂપ ચતુર્દશી કહેવાય છે અને આજે તમે રૂપની ઉપાસના પણ કદાચ કરશો અહીની તો મને ખબર નથી, પણ મધ્ય ભારતમા તો આજના દિવસે રૂપને શણગારવામા આવે છે શરીરને ચોળી–મસળીને ધૂવે છે, પછી નવા કપડા પહેરે છે પણ હુ તો કહુ છુ કે રૂપને શુ કરવા, ગુણને સજાવોને.

પુણ્યના પ્રભાવે જેને સૌંદર્ય પ્રાપ્ત થયું છે, તે એ જુએ કે ક્યાય

દુર્ગુણોનો કાળો રાખ તો મારા સ્વરૂપને વિકૃત નથી કરતો. તેમ જેને સૌંદર્ય સાથે સદ્‌ગુણો નથી મળ્યા તે અભાગી છે તો જેણે સૌંદર્યના અભાવે સદ્‌ગુણો ભર્યા છે તે ઓછો ભાગ્યશાળી નથી.

કાળો વર્ણ એવો ખરાબ નથી, જેવો તમે માની બેઠા છો. મને પૂછો તો હું તો કહીશ કે કાળા કરતાં ગોરાવર્ણે વધારે બુરાઈઓ પેદા કરી છે. ઈતિહાસનાં પાનાં ઉઘાડીને જુઓ કે ગૌરવર્ણે કેવા અત્યાચારો કરાવ્યા છે તેને માટે બે રાજ્યો સામસામે ટકરાયાં અને હજારો યોદ્ધાઓ ખપી ગયા. સંયુક્તા હરણની વાત શું તમે ભૂલી ગયા ? એ ગોરા રંગે તો સીતાને રડાવી નાખી હતી અને એને જ માટે પદ્મિનીને સળગતી આગમાં કૂદવાનું પડ્યું હતું.

આ રૂપની જ્વાળામાં ભાઈઓનો ભાતૃભાવ પણ સળગી ગયો. બે સગા ભાઈ જેમની વચમાં નિર્મળ પ્રેમની ધારા વહેતી હતી, એક રૂપની રેખા તેમની વચમાં આવી અને ભાઈના પ્રાણ લીધા. મણિરથ અને યુગબાહુની વાત તમે ભૂલી નહિ ગયા હો. દુનિયાના તમામ સંઘર્ષોના મૂળમાં ઊતરીને જોશો તો તમને જણાશે કે બધા ઝઘડાઓ માત્ર બે જ ચીજોને લઈને થયા છે : રૂપ અને રુપિયા. રુપિયાની પાછળ પાગલ બનેલાઓએ જુલ્મો ગુજાર્યા છે તો રૂપની પાછળ દીવાના બનેલાઓએ પણ કાંઈ કમ અત્યાચારો કર્યા નથી. સતીઓના જીવનની કથાઓ આ વાતનો સ્વીકાર કરે છે.

રૂપનો તરસ્યો માનવી સિંહથી પણ ભયંકર છે. સિંહ બિચારો સૌંદર્યને ખાઈ જાય છે પણ શીલને ખાતો નથી. પણ આ સૌમ્ય કહેવાતો માનવી તો સૌંદર્ય અને શીલ બન્નેને ખાઈ જાય છે. એટલે રુપિયાની તૃષ્ણાની સાથે સાથે તમે રૂપની તૃષ્ણા પર પણ નિયમન (Control) કરો.

સૌંદર્ય જ સર્વ કાંઈ છે એવું કાંઈ નથી. દુનિયામાં એવી વ્યક્તિઓ પણ પૂજાઈ છે જે બહારથી બેડોળ હતી પણ તેની પાસે અંતરનું સૌંદર્ય હતું. મહાકવિ કાલિદાસ, જેમનું સાહિત્ય ભારતને માટે ગૌરવ લેવા જેવી વસ્તુ છે. માત્ર ભારતમાં જ નહિ પણ વિદેશોમાં પણ જેના સાહિત્યની પ્રતિષ્ઠા છે આજે જેના નામ ઉપર મોટા મોટા સ્મારકો ઊભાં કરવામાં આવે છે તેની આ પ્રતિષ્ઠાનો આધાર ક્યાં સૌંદર્ય ઉપર છે ? રૂપ તો એમનું કદરૂપું હતું કે તેમની પોતાની પત્ની વિદ્યોત્તમાએ જ તેમને નીચે ધકેલી દીધા

હતા છતા આજે તે ભારતીય સાહિત્યમા જીવત છે, તેનુ કારણ તેમનુ રૂપ નહિ, તેમની કાવ્યપ્રતિભા છે

કસ્તુરી પણ કાળી હોય છે પણ છતા કોઈએ તેને ખરાબ નથી કહી. તમે તો ઊચો ભાવ આપી તે ખરીદ કરો છો કોયલની પાસે કયુ સૌંદર્ય છે કે જે ભારતીય કવિઓની કાવ્યધારામા ચમકી ઊઠી છે? કવિઓના મનમા તેણે જે સ્થાન મેળવ્યુ છે તે તેના રૂપના જોરે નહિ, પણ પોતાના કંઠની મધુરતાને કારણે પ્રાપ્ત કર્યું છે

આજ સુધીના ઇતિહાસમા એક પણ વ્યક્તિ રૂપના જોરે ઊચે ચઢી શકી નથી કારણ કે રૂપ એ કોઈ વિકાસ માટેનુ અનિવાર્ય સાધન નથી છતા શ્યામ વર્ણના માનવીઓની વાત તો સાંભળો

એક છોકરો રગે જરા શ્યામ હતો જ્યારે તે બીજા છોકરાઓ સાથે રમવા જતો, ત્યારે બધા તેને ના કહેતા કોઈ તેની સાથે રમવા તૈયાર થતુ નહોતુ ઉલટી બધા તેની મજાક ઉડાવતા અને તે પણ ખોજાઈ જતો આ અપમાનથી તેનુ દિલ રડી પડતુ તેને જોઈને બધાના મો ચઢી જતા

એક હબસી (Negro) એ કહ્યુ છે કે–હુ ખાઉ છુ, કમાઉ છુ, લઉ છુ, આપુ છુ, સાભળુ છુ, સભળાવુ છુ, કોઈને હુ મારુ છુ તો કોઈની બે ખાઈ પણ લઉ છુ મારે પણ આંખ, કાન, નાક બધુ છે. મારી સામેના બગલામા સુલતાની કુટુબ છે. પડોશની ઑફિસમા ગૌરવર્ણના લોકો છે જ્યારે હુ તેમની સામે જાઉ છુ ત્યારે તેમના નાકના ટેરવા ચઢી જાય છે કારણ કે હુ કાળો છુ, કાળાની બધા નફરત કરે છે પણ કાળી દ્રાક્ષ અને કાળા જાબુ તેમના ગળામા જલ્દીથી ઊતરી જાય છે કાળા મરીની તેમારે જરૂર પડે છે અને લખવા માટે કાળી શાહીનો ઉપયોગ થાય છે

કાળી વસ્તુઓ પ્રિય છે પણ કાળા માણસો પસદ નથી! એટલા માટે તો તેમનો ઉપહાસ કરવામા આવે છે

હા તો તે કાળા બાળકની બધા હાસી કરતા એક દિવસ એક ફુગ્ગાવાળો રગબેરગી ફુગ્ગાઓ લઈ ફુટપાથ ઉપર ઊભો હતો તેના હાથમાથી પીળા રગના ફુગ્ગાની દોરી તૂટી ગઈ અને તે આકાશમા ઊચે જવા લાગ્યો. છોકરાઓ તાળીઓ પાડતા હતા. પછી તેને લાલ રગના ફુગ્ગામા ગેસ ભર્યો અને તેને છોડ્યો તો તે પણ ઊડવા માડ્યો પછી કાળા રગનો ફુગ્ગો લઈ તેમા ગેસ ભર્યો, તો તે પણ ઊડવા માડ્યો બાજુમા ઊભેલા તે કાળા

છોકરાએ પૂછ્યું– શું આ કાળા રંગનો ફુગ્ગો પણ બીજા રંગના ફુગ્ગાઓ જેટલો જ ઊંચે પહોંચી જશે!

ફુગ્ગાવાળો હસીને કહે– કાકા શું કે પોચો છ, ઉપર ચડવાની શક્તિ તો રંગમાં નથી પણ ગેસમાં છે જેમાં ગેસ ભરવામાં આવશે તે ઉપર ઊડી શકશે "

હવે તમે સમજી ગયા હશો કે ઊંચા આવવા માટે રંગ કે રૂપની નહિ પણ સદ્‌ગુણોની આવશ્યકતા છે જૈન દર્શન ઊંચે ચડવા માટે આત્માના વિકાસને મહત્ત્વ આપે છે શરીરના વિકાસને નહિ.

એક વખત ગૌતમસ્વામીએ ભગવાન મહાવીરને પૂછ્યું– પ્રભુ! કયા કદવાળાને મુક્તિ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે? લાંબા શરીરવાળો જલદી મોક્ષમાં જઈ જશે કે ટૂંકા શરીરવાળો!

તેના જવાબમાં પ્રભુએ કહ્યું– પાંચસો ધનુષ્યની અવગાહનાવાળો પણ મોક્ષમાં જઈ શકે છે અને બે હાથની કાયાવાળાને માટે પણ મોક્ષનાં દ્વાર ખુલ્લાં છે "

આત્મકલ્યાણને માટે શરીરના કદની પણ અપેક્ષા નથી પછી રૂપ અને સૌંદર્ય તો દૂરની વાત છે તે તો ગુણના પ્રમાણને પૂછે છે કે તમે ગુણોનો કેટલો વિકાસ સાધ્યો છે.

વાસ્તવમાં સદ્‌ગુણ જ સાચો શણગાર છે તેના વિના તો માનવ મણિધર સાપના જેવો છે એક સાપને કોઈ મણિમય અલંકારોથી શણગારી આવી લાવે અને તમારી વચમાં મૂકે તો તમે તેનું સ્વાગત કરશો? કે પછી ઊભા થઈને ભાગી જશો? સાપ ભલે મણિઓથી શણગારેલો હોય તો પણ કોઈ તેને પ્રેમ નહિ કરે. એ જ પ્રમાણે દુર્ગુણી માનવી ભલે સોનાનો હોય છતાં તેને કોઈ પ્રેમ નહિ કરી શકે.

ગ્રહણ કરવા લાયક તો ગુણો છે કારણ કે તે કદી પણ નાશ પામતા નથી દુર્ગુણ અગ્રાહ્ય છે કારણ કે તેનો નાશ થાય છે અર્જુન માળી હિંસાવૃત્તિનો માનવી હતો. તેણે સેંકડો માનવીઓના પ્રાણ લીધા પરંતુ જ્યારે તે પ્રભુ મહાવીરના શરણે પહોંચ્યો ત્યારે કેટલો પલટાઈ ગયો! તેનું રૂપ તો એનું એ જ હતું પણ મન બદલાઈ ગયું તેણે રૂપને જ નહિ, વૃત્તિને પણ બદલી નાખી હિંસાવૃત્તિ નષ્ટ થઈ ગઈ કારણ કે તે આગંતુક હતી એનું સ્થાન અહિંસા અને કરુણાએ લીધું અને તે કર્મને ...

તેની સાથે ગડી શાંતિની ક્ષણોમાં અને અશાંતિની જ્વાળાઓમા પણ તેમણે તેનો સાથ ન છોડ્યો

ઈન્સાન મરે છે પણ તેના સદ્‌ગુણો મરતા નથી. કારણ કે તે તેની સ્વભાવ-દશા છે. ઈમર્સન કહે છે-"કબરની માટીમા મારુ શરીર દફનાવાશે, મારા ગુણો નહિ" સદ્‌ગુણનુ મૃત્યુ સૌથી મોટુ મૃત્યુ છે જેનામાથી સદ્‌ગુણ મરી ગયા પછી તેનુ બીજુ મોત કર્યું હશે! ફૂલમા જ્યા સુધી સુગંધ હશે ત્યા સુધી તે ગળામા શોભશે પરતુ જે ઘડીએ તેની સૌરભ ખલાસ થઈ, પછી તેનુ સ્થાન પણ ક્યા હોય છે? મ્યુનિસિપાલિટીની કચરાની પેટીમાં.

એક શિષ્યે આચાર્યને પૂછ્યું-"ગુરુદેવ! મનુષ્ય શું છે?" આચાર્યે જવાબ દીધો-"મનુષ્ય એ એક માટીનુ ઢેફ છે ન જાણે ક્યા અને ક્યારે વિખરાઈ જાએ કે તેનો પત્તો પણ નહિ લાગે," શિષ્યે પાછો પ્રશ્ન કર્યો-"તો પછી દુનિયા, મહાવીર, બુદ્ધ, ઈસુ, રામ, કૃષ્ણ અને ગાંધીને કેમ પૂજે છે? તે પણ માણસ જ હતા" આચાર્યે કહ્યુ-"તેઓ માનવ નહિ, મહામાનવ હતા તેમનામા એક સૌરભ હતી, જેણે તેઓને મનુષ્યના મૃતત્વમાથી ઉપાડી, દેવતાઓના અમરત્વમા પ્રતિષ્ઠિત કર્યા તેઓ એટલા ઊચે ચઢ્યા કે દેવત્વ પણ નાનુ બની ગયુ અને મહામાનવની પંક્તિમા બેસી ગયા"

દુનિયા, કપડાની પૂજારી નથી, તે ગુણોની પૂજારી છે જો કપડાંની પૂજા જ તેને પ્રિય લાગતી હોત, તો નાટકના પાત્રો જે રામ અને કૃષ્ણનો પાઠ ભજવે છે, તે તેમને માટે વંદનીય બની જાત પણ જ્યાં નાટક પુરું થયું કે કોઈ તેમને તે નામે પણ બોલાવતુ નથી પછી પૂજાની તો વાત જ ક્યા?

તમે કપડાનાં પૂજારી છો કે ગુણોના? જવાબ મળશે કે અમે ગુણના પૂજારી છીએ છીએ તો બરાબર બોલો છો પણ આચરણ શું કહે છે? સાધુનાં કપડા જોયા ત્યા નમી પડ્યા! કોઈ વખત એ પણ જોવાનો પ્રયત્ન કર્યો કે કપડાં મુનિના છે, પણ આચાર મુનિના છે કે નહિ? બીજી તરફ બીલકુલ ભપકાબંધ કપડામા કોઈ તમારી પાસે આવે છે તો તુરત તેનું સ્વાગત કરવા તમે હાથ લબાવો છો એ કદી જોવાની ચેષ્ટા કરી કે કપડાં તો ઊજળા છે પણ આચરણ ઉજળું છે કે નહિ? એવુ કાંઈ નથી કે વસ્ત્રો જ સજ્જનતાની કસોટી છે

સ્વામી વિવેકાનંદ, જ્યારે અમેરિકા ગયા ત્યારે ભગવાં વસ્ત્રો, સાથે

સાદો હાથમાં દંડો અને ખભે ચાદર લઈને સ્વામીજી શીકાગોની સડક પર ચાલ્યા જતા હતા. તેમનો પહેરવેશ અમેરિકનોને વિચિત્ર લાગતો હતો. તેઓ તેમનો ઉપહાસ પણ કરતા હતા. એક મહિલાએ પોતાની સાથેની વ્યક્તિને કહ્યું– જોયું ! કેવો અજબ પોશાક છે ! સ્વામીજી આ વાત સાંભળી ગયા. તેમણે મીઠાશથી જવાબ આપ્યો કે– આ દેશમાં તો કપડાં જ સજ્જનતાની કસોટી છે પણ જે દેશમાં હું રહું છું ત્યાં સજ્જનતાની કસોટી કપડાંથી નહિ પણ ચારિત્રથી થાય છે"

પણ આજે તો માનવી વિચારે છે કે પેટમાં ખાધું તે કોણે જોયું ! કપડાં તો સારાં હોવાં જોઈએ. કારણ કે તેનાથી ઈજ્જત મળે છે પરંતુ કે ચારિત્રની કસોટી કપડાં છે પણ રાવણને કેટલી ઈજ્જત મળી ! શું તેની પાસે કપડાં નહોતાં ! કપડાં શું રાજાશાહી પોશાક તેના શરીર ઉપર રહેતો હતો. અને ગળામાં મોતીઓના હાર પણ હતા છતાં તેને કેટલી ઈજ્જત મળી ! ઈજ્જત કપડાંથી નહિ, ચારિત્રથી વધે છે

ધન સત્તા અને વિદ્યામાં પણ આકર્ષણ છે દુનિયા તેનો આદર પણ કરે છે પણ તે કાયમી નથી. ધનવાનનો આદર તેજ કરશે, જેને તેની પાસેથી કંઈક લાભ ઉઠાવવો છે સત્તાધીશોનાં સ્વાગત પણ કંઈક ભય અને કંઈક સ્વાર્થથી પ્રેરાઈને કરવામાં આવે છે વિદ્વાનનું સન્માન પણ ત્યાં સુધી જ છે જ્યાં સુધી તેની સાથે વિનય વસેલો છે પણ સદ્ગુણનું સન્માન સર્વત્ર થાય છે તેમાં નથી હોતી સ્વાર્થની સાધના કે નથી હોતી ભયની ભાવના. સદ્ગુણી પુરુષોને દુનિયા ખરા હૃદયથી ચાહે છે જ્યારે બીજાઓને ભય અગર પ્રલોભનને કારણે

ગાંધીજી જેલમાં ગયા હતા અને માનસિંહ ડાકુ પણ ગયો હતો. પણ ગાંધીજીના જેલ જવાના સમાચાર સાંભળતાં જ જનતામાં એક તોફાન મચી ગયું જ્યારે માનસિંહને જેલમાં લઈ ગયા તે કોઈએ પણ વિરોધ ન કર્યો. આ સદ્ગુણની પૂજાની જ વાત છે સંપત્તિથી પણ સદ્ગુણની પ્રતિષ્ઠા મહાન છે.

તમારે રૂપ, સત્તા અને સૌંદર્ય બધું જોઈએ છે પણ કદી એમ વિચાર કર્યો કે જ્યાં સુધી સદાચાર ન આવે, ત્યાં સુધી મારે સત્તા નથી જોઈતી હૃદયમાં ઉદારતા ન આવે ત્યાં સુધી મારે સંપત્તિ નથી જોઈતી જ્યાં સુધી હૃદયમાં સહનશીલતા ઉપશાંતતા અને ક્ષમાશીલતા ન આવે ત્યાં સુધી મારે બળ નથી જોઈતું તેમ જ જ્યાં સુધી આંખોમાં સંયમ ન આવે,

ત્યા સુધી સૌંદર્ય પણ મારે ન જોઈએ એ પણ કદી નક્કી કર્યું છે કે કદાચ આ બધી યોગ્યતા આવ્યા વિના, આ બધા પદાર્થો મને મળશે, તો પણ મને આનંદ નહિ થાય ?

બળમા સત્તાનો અહંકાર, માન અને વિજિગિષા (વિજયેચ્છા) છુપાયેલ છે. જ્યારે ગુણમા, સેવા, દયા, દાક્ષિણ્ય અને સૌજન્ય, છુપાયેલા છે એક વિચારકે ઠીક જ કહ્યુ છે કે રૂપને શુ જુઓ છો ? શીલને જુઓ કારણ કે સારા કુળમા, ખરાબ માણસો પણ નીકળે છે અધ્યયનને નહિ, પ્રતિભાને જુઓ એમ એ સુધી ભણેલાઓ બે શબ્દો પણ બોલી શકતા નથી, જ્યારે સાધારણ ભણેલો માણસ મેદાન મારી જાય છે મતલબ કે અધ્યયન કરતા પ્રતિભા વધારે કિંમતી છે તપને નહિ, સહનશીલતાને જુઓ મહિનાઓ સુધી તપ કર્યું. તપ કરીને કાયા દુર્બળ બની ગઈ પણ કષાય દુર્બળ થયા કે નહિ તે જોવાનુ છે. તે સિવાય આજે તો મોટે ભાગે તપોગુણ અને તમોગુણ બન્ને સાથે જ જોવા મળે છે

ઘણા લોકો કહે કે તપની સાથે તેજ તો આવે જ છે. તેજ તો આવશે જ કારણ કે તપ જાતે જ એક તેજ છે પણ એ તેજ સાત્વિક હશે કે તામસિક ? તામસિક તેજ તો તપનુ દૂષણ છે, તપના સત્ત્વને ખાઈ જનારું છે તપને નહિ, પણ તેની સહનશીલતાને જુઓ, કે તપની સાથે સમતા કેટલે અંશે આવી છે સાથે સાથે એક વાત બીજી પણ કહી દઉં ભાષણને નહિ, આચરણને જુઓ. ક્ષમા ઉપર કલાકો સુધી પ્રવચન કર્યું, પણ જરા કાંઈ ઈચ્છાથી વિરુદ્ધ થયુ કે આખો લાલ થઈ ગઈ, સેવા ઉપર લાંબુ લચ્ચ ભાષણ આપી દીધુ પણ જ્યા સેવા સક્રિય રીતે કરવાની વાત આવી કે અગીયારા ગણી ગયા આ શુ કામનુ ? એ ભાષણ શા કામનુ. કે જેના ઉપર વક્તાને જ વિશ્વાસ નથી ? આ પોપટીયુ રટણ નહિ તો બીજુ શુ ?

અંત આપ સૌંદર્યના નહિ, સદ્‌ગુણના ઉપાસક બનો સદ્‌ગુણ, એવુ અત્તર છે કે જે તમારી પાસે હશે તો તમને તો સુવાસિત કરશે જ, પણ તમારી આસપાસના બીજાઓને પણ તે સૌરભ આપશે

તા ૩૦–૧૦–૫૯. જૈન ઉપાશ્રય, માટુંગા.

આજનું પ્રવચન કર્તવ્ય-પાલન સાથે સંબંધ ધરાવે છે. જીવનમાં તેજ વ્યક્તિ સફળતાને વરે છે કે જેણે પોતાના કર્તવ્યને પીછાણ્યું છે. આ યુગનો માનવી પક્ષીની માફક આકાશમાં ઊડતા શીખ્યો છે. માછલીની જેમ પાણીમાં તરતાં શીખ્યો છે અને સર્પની જેમ પૃથ્વી પર દોડતાં શીખ્યો છે. એરોપ્લેન (વિમાન) પનડુબ્બી અને (ટ્રેન) વડે એણે જળ, સ્થળ અને નભને માપી લીધાં છે.

વિજ્ઞાને માનવને આકાશમાં ઊડવાની કળા શીખવી છે પણ એ વિજ્ઞાને આ પૃથ્વી ઉપર માનવને જીવન જીવવાની કળા શીખવી છે ખરી કે નહીં? માનવીએ દૂરની વસ્તુનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું છે પરન્તુ એ પોતાની નિકટની વસ્તુઓને ભૂલી ગયો છે. એક વિદ્યાર્થી સામે નકશો ધરો અને પૂછો કે એમાં હિમાલય ક્યાં છે? વિદ્યાર્થી આંગળી ઉપાડી ઝટ બતાવશે કે આ રહ્યો હિમાલય. તમે એને ગંગા સિંધુ નદી માટે પૂછશો તો તે પણ બતાવશે. પણ જો એને પૂછશો કે તારા શિક્ષકનું ઘર ક્યાં છે તો એ આમતેમ જોવા લાગશે. અર્થાત્ હિમાલયને ગંગા બતાવનાર વિદ્યાર્થી પોતાના શિક્ષકનું ઘર બતાવી શકશે નહીં. શિક્ષકનું ઘર નજીક છે કે હિમાલય? પણ આજના માનવીએ દૂરની વસ્તુ જોઈ છે નજીકની નહીં.

ઇતિહાસના વિદ્યાર્થીને પૂછશો કે સિકંદર ક્યારે મૃત્યુ પામ્યો? તો એ તમને તારીખ અને વર્ષ પણ બતાવશે પણ તમે એને પૂછશો કે તારા દાદા ક્યારે મૃત્યુ પામ્યા તો એ નહીં બતાવી શકે. એના દાદાને ગયે વધુ સમય થયો કે સિકંદરને? આપણે દૂરવર્તી વસ્તુને જોઈએ છીએ પણ આપણી જ નજીકની વસ્તુને ભૂલતાં જઈએ છીએ.

આજનો મનુષ્ય બહુ શીખ્યો છે પણ કર્તવ્ય-ફરજ-ને ભૂલ્યો છે. શુ હુ કર્તવ્યને પત્નીની ઉપમા આપી શકુ છુ? પત્ની છાયાની જેમ પતિનુ અનુસરણ કરે છે સીતા રામની સાથે ચૌદ વર્ષ સુધી જગલમા ભટકી, જો કે વનવાસ તો રામને મળ્યો હતો, સીતાને નહી. પરતુ એણે દુખના દિવસોમા પણ પતિનો સગાથ ન છોડયો એમ કર્તવ્ય પણ પત્નીની જેમ માનવની પરિચર્યા કરે છે પરન્તુ આજનો યુગ છૂટાછેડાનો છે પતિ-પત્નીને પરસ્પર ન બન્યુ તો છૂટાછેડા લઈ શકે છે પતિ-પત્નીને તજી શકે છે પણ શું કર્તવ્યને તજી આપણે જીવી શકીએ ખરા? ના, એ કદી સભવ નથી કર્તવ્યની તુલના એક જ પ્રાણી સાથે કરી શકાય અને તે છે માતા. માતાનો સ્નેહ અને પ્યાર કદી શુષ્ક ન બની શકે અને આ સબધ પણ અભેદ્ય છે માતાને પુત્ર વચ્ચે જો ભયકર ઝઘડો થાય અને પુત્ર માતાને મારી નાખવાના સકલ્પ પર આવી જાય ત્યારે પણ એને જો એની માતા અગે પૂછવામા આવે તો એ માતાને માતા જ બતાવશે એમ કર્તવ્યનો સબધ મા-વત્ પવિત્ર છે માતાની જેમ એમા રક્ષણની સ્નેહભરી સદ્દકામના છે તેમ માતાની જેમ એના સબધમા સ્થાયીપણુ પણ છે। એટલે કર્તવ્યને આપણે છોડી શકીએ નહી એના વિના આપણે જીવી શકીએ નહી જીવનની ચમક-દમક તો એમા જ વસેલી છે

રામ નથી રામાયણમા, કૃષ્ણ નથી ગીતામા અને ભગવાન મહાવીર નથી ભગવતી સૂત્રમા, આ મહાપુરુષો તો વસે છે પોતપોતાના કર્તવ્યની સીમારેખમા એમને મહાપૌરુષના ગૌરવદાયી ચળકતા શિખરે આરૂઢ કરાવનાર તો તેમનુ 'કર્તવ્ય' જ છે ફરજ-કર્તવ્યને બજાવતી વ્યક્તિના જીવનમા એ તેજ વહેતુ હોય છે કે જે વિશ્વના ઇતિહાસને બદલી શકે છે

ભારતીય એક કહેવત છે **'साँप किसका बाप और अग्नि किसकी मा''** અગ્નિ કોઈની માતા થતી નથી એક બાળક જો એનો સ્પર્શ કરશે તો એ પણ દાઝશે અને વૃદ્ધ અડશે તો એને પણ એ અગ્નિ દઝાડશે જ તેમ પવિત્ર વિચારધારી માનવી પણ જો એને સ્પર્શ કરશે, તો એ પણ દાઝશે જ પરતુ ભારતીય સાહિત્ય કહે છે કે, આ નિયમમા પણ એક અપવાદ છે રામાયણના પાના ઉથલાવો ત્યા તમને અગ્નિ પણ માતા થતી જોવા મળશે સતી સાધ્વી સીતા માટે અગ્નિની જ્વાલા પણ પાણી બની જાય છે જે કર્તવ્યની જીવિત મૂર્તિ છે એમને માટે અગ્નિ પણ પાણી બની શકે છે અને સાપ પણ બાપ બની શકે છે.

જે વ્યક્તિને પોતાના કર્તવ્યનું ભાન નથી એ મનુષ્ય સમાજમાં રહેવા છતાં પશુ સમાન છે અને જે પશુએ કર્તવ્યને જાણી લીધું છે તે પશુ સમાજમાં રહેતો હોવા છતાં માનવ સમાન છે જટાયુ પક્ષી હોવા છતાં પણ રામાયણનાં પૃષ્ઠોમાં અમર થઈ ગયો. કારણ કે એણે એક નારીના રક્ષણ કાજે પોતાના પ્રાણો ખપાવી દીધા હતા. એક રાક્ષસના હાથે પડેલી સતીને બચાવવા સારુ એ લડ્યો. એ રાક્ષસી શક્તિ સામે તે નિઃશસ્ત્ર વૃદ્ધમાત્ર એક પક્ષી હતો પણ કર્તવ્યની પ્રેરણા એનામાં જોશ પૂરી રહી હતી. રાવણના હાથે એ મરાયો સ્થૂળ દૃષ્ટિમાં તો એ મરાયો પણ જીવનના કર્તવ્ય-ક્ષેત્રમાં એ સર્વદા માટે અમર જ રહેશે. એટલે જેણે કર્તવ્યને ઓળખ્યું છે તે પશુ-જગતમાં રહેવા છતાં પશુતાથી ઉપર આવ્યો છે અને જેણે માનવ-જીવનમાં કર્તવ્યના દર્શન કર્યાં છે તે મહા-માનવ છે

વિશાળ-કાય ગ્રંથોને વાંચીને પણ જેણે કર્તવ્યનો પાઠ વાંચ્યો નથી તે જાગતા છતાં સૂતેલો છે પગ હોવા છતાં પંગુ છે કાન હોવા છતાં બહેરો છે આંખો હોવા છતાં સુરદાસ છે

હવે આપણે વિચારીએ, કર્તવ્ય શું છે ? એમ તો કર્તવ્યની સેંકડો વ્યાખ્યાઓ છે માનવીનું પ્રત્યેક ઉચિત-સારું-કાર્ય કર્તવ્યની અંદર આવી જાય છે પણ એ પરિભાષાઓમાં કર્તવ્યનું સાચું રૂપ શોધવું મુશ્કેલ છે. એક નાની એવી પરિભાષામાં સંસ્કૃતના એક કવિએ બતાવી છે

“ आत्मनः प्रतिकूलानि परेषां न समाचरेत् ” ॥

જે વસ્તુ આપણા મનને માટે પ્રતિકૂળ છે તે બીજાઓ માટે પણ આપણે વ્યવહારમાં ન લાવીએ. આ છે કર્તવ્યની સંક્ષિપ્ત વ્યાખ્યા આ અંગે આપણે જરા વિસ્તારપૂર્વક વિચારીએ. કર્તવ્ય તે છે કે આપણે બીજાઓ સાથે તેવો જ વ્યવહાર કરીએ જેવો કે આપણે બીજાની પાસેથી અપેક્ષા રાખીએ છીએ. બીજાઓ પાસેથી જો આપણે સરળ-સત્ય વ્યવહારની આશા રાખીએ છીએ તો ત્યારે આપણી પણ એ ફરજ છે કે આપણે પણ તેવો જ નિષ્કપટ વ્યવહાર તેમની જોડે રાખીએ. કારણ કે જે તમારા માટે અનિષ્ટ છે તે બીજાઓ માટે પણ અનિષ્ટ છે તમે જો ગંદુ-ગંધાતુ પાણી પી શકતા નથી તેમ બીજો પણ નહી પી શકે કોઈ આપણને ગાળી ગલોચ કરે તો એ આપણને કડવી લાગે છે તેમ ગાળી-ગલોચ બીજાને માટે મીઠી કે હોઈ શકે !

કર્તવ્યની સીધી-સાદી વ્યાખ્યા એ છે કે જે વસ્તુ તમને ખરાબ જણાય છે તેનો બીજાને માટે પ્રયોગ ન કરો કારણ કે જેમ તમારા આત્મામા જ્યોતિ ચળકી રહી છે તેમ દરેક માનવીમા તેવી જ આત્મ-જ્યોતિ ચળકી રહી છે જીવનની પ્રથમ આવશ્યકતા છે માનવ કર્તવ્ય-ફરજનું જ્ઞાન મેળવે કર્તવ્યની મૂર્તિઓ તે સદૈવ પ્રસન્ન ચિત્ત રહે છે ફરજ બજાવનાર વ્યક્તિ કોઈ પણ ક્ષેત્રમા કામ કરવા જાય તો દુનિયાની કોઈ તાકાત એનો વિરોધ નહી કરે સૂર્ય અથવા ચદ્રનો કોઈએ વિરોધ કર્યો છે વારુ ? નહી. કારણ એ અવિરામ ગતિએ પોતાના કર્તવ્ય-પાલનમા નિમગ્ન છે તેવી જ રીતે પૃથ્વી, વાયુ, જલ અને અગ્નિ બધા પોતપોતાની ફરજમા રત છે. માટે જ તો દુનિયાના ખૂણે-ખૂણે એમનુ સ્વાગત થાય છે

જેઓ કર્ત વ્ય-વિમુખ બન્યા છે, જેમણે કર્તવ્યને જોયો-જાણ્યો નથી અથવા જોયા-જાણ્યા છતા એના પરિપાલન વખતે ભાગેડુ વૃત્તિ અપનાવી છે, એવી વ્યક્તિઓના ચિહ્ન પણ તમને ક્યાય શોધ્યો નહી જડે પછી ભલેને તમે હાથમા ફાનસ લઈ દુનિયાનો ખૂણે-ખૂણો શોધી કાઢો રાવણ પાસે વિશાળ વૈભવ હતો લાબુ-પહોળુ સામ્રાજ્ય હતુ સ્વર્ણમયી નગરી લકા પર એનુ રાજ હતુ પણ આજે જો તમે એના વૈભવની નિશાનીઓ ખોળવા જશો તો તમને શુ મળશે ? અરે, એની સોનાની લકા તો એની આખોની સામે જ રાખ બની ગઇ હતી પણ એના ઈતિહાસની કાળી રેખાઓ આજે પણ ધોવાઈ શકી નથી હજારો વર્ષ વીત્યા પણ જનસમુદાયના મનની ઘૃણા સમાપ્ત થઈ નથી.

એક પ્રશ્ન પૂછી લઉ ? સભ્યતાનો એક નિયમ છે કે બે વ્યક્તિઓની લડાઈમા ત્રીજાએ હસ્તક્ષેપ ન કરવો જોઈએ અને કેટલીક વખતે તમે પણ કહેતા હો છો કે બીજાઓની ખટપટમા-લડાઈમા આપણે શા માટે વચ્ચે પડવુ ! વાત તો ઠીક છે તો પછી રામ ને રાવણની લડાઈમા તમે શા માટે પડો છો ? રાવણ રામની સીતાને હરી ગયો તેમા તમારુ તો કાઇ નુકસાન થયુ નથી, તો પછી તમારુ મન એના પ્રતિ આટલો બધો આક્રોશ અને તિરસ્કાર શા માટે છે ? શા માટે દર વર્ષે રાવણનુ પૂતળુ બનાવી જલાવો છો ? કહેવુ પડશે કે એ રાવણની નહી પણ કર્તવ્ય-વિમુખતાની લડાઈ છે. જેણે પોતાના કર્તવ્યનો પરિત્યાગ કર્યો છે અને જે દુરાચારને પથે અગ્રેસર થયો છે તેના પ્રત્યે, તેના નામ પ્રત્યે જનતામા યુગ-યુગ સુધી તિરસ્કાર જ રહે છે

કર્તવ્ય-પાલનમાં મનોબળ

કર્તવ્ય પાલન માટે સુદૃઢ મનોબળની જરૂર છે. ઘણી વ્યક્તિઓ પોતાના કર્તવ્યને જાણે છે પરંતુ કર્તવ્યનું ક્ષેત્ર જ્યારે સામે આવે છે અને કસોટીનો વખત હોય છે ત્યારે તેઓ કર્તવ્ય-મેદાનમાંથી નાસી છૂટે છે. ભારતીય પૌરાણિક યુગનો એ સમ્રાટ તારો હરિશ્ચંદ્ર કર્તવ્યની સજીવ મૂર્તિ છે. ફરજના રક્ષણ કાજે એણે પોતાના વિશાળ સામ્રાજ્યનો ત્યાગ કર્યો. પત્ની તારાને તજી અને કુસુમ સમા નાનકડા બાળકને પણ તજ્યો. એક દિ એવો પણ સમય આવે છે કે જ્યારે હરિશ્ચંદ્રને કર્તવ્ય-કસોટી પર ચઢવું પડે છે.

કિશોર રોહિત ઉદ્યાનમાં ફૂલ ચૂંટવા જાય છે અને ભયંકર નાગ એ નાના બાળના પગને આંગળે ડસે છે. એના બાળ-સાથીઓ દોડી જઈ એની માતા તારાને આ ખબર પહોંચાડે છે. પુત્ર-વિયોગના સમાચાર તારા માટે વજ્રાઘાત બને છે. એ ઉદ્યાનમાં આવે છે. રોહિતના શબને જોઈ માતાનું હૃદય ફાટી ઊઠે છે. આંખોમાંથી ચોધાર પાણી વહી રહ્યાં તો હૃદય હજાર ધારાઓમાં રડ્યું. પણ એ શબને ઢાંકવા માટે કફનનો એક ટુકડો પણ એની પાસે નહોતો. આખી સાડીના ટુકડામાં પોતાના બાળને લઈ સ્મશાને જાય છે. ત્યાં શબની અન્ત્યેષ્ટિ ક્રિયા માટે જ્યાં લાકડાં ભેગાં કરવા જાય છે કે [illegible] આવી ગઈ એ એને રોકી. "પહેલાં અહીંનો વેરો ચૂકવવો પડશે પછી જ સંસ્કાર ક્રિયા કરી શકશે." તારાએ એક ક્ષણ સામે જોયું. મધ્ય રાતના ઘનઘોર અંધકારમાં એક પુરુષ સામે ઊભો હતો. કરુણ સ્વરમાં એણે જવાબ વાળ્યો: "તમારી પાસે એક માતાનું હૃદય હોત તો તમને મારી હૃદય-વ્યથાનો અનુભવ થાત. મારા કાળજાનો આ ટુકડો જમીન પર પડ્યો છે. એના શબને ઢાંકવા સારુ પૂરું કફન પણ નથી. પણ એક દા'ડે એના પણ લાખ [illegible] હતા. રાજમહેલમાં જન્મ્યો, સોનાના પારણે ઝૂલ્યો કે જ્યારે એના પિતાનું ભાગ્ય સૂર્યની જેમ ચમકતું હતું. પણ કોને ખબર હતી કે આ સૂર્ય-કુળના રાજકુમારને કફનનો ટુકડો પણ આજે નસીબમાં નહીં હોય!" સામે ઊભેલ વ્યક્તિએ પૂછ્યું:

"કોણ? તારું નામ તારા છે?"

"અને તમે સત્યવ્રતના સમ્રાટ હરિશ્ચંદ્ર!" તારાએ વળતો પ્રશ્ન કર્યો અને તે જ વખતે વીજળી આકાશમાં ચમકી. બંનેએ એકબીજાને જોયાં. વર્ષોથી વિખૂટાં પડેલાં બે પ્રાણી મળ્યાં. પણ કેવી કરુણ ઘડીએ!

સામે પુત્રનુ મડદુ જોયુ ત્યાં તો હરિશ્ચન્દ્રનું દિલ દ્રવી ગયુ. ગળતા અવાજે એ બોલ્યો : "દેવી મારુ હૃદય તૂટતુ જાય છે પણ કર્તવ્ય મારા સામે છે. હુ મારા અધિકારની વસ્તુને છોડી શકુ, પણ આ મારા સ્વામીના અધિકારનો પ્રશ્ન છે. એને હુ છોડી શકતો નથી."

આ છે સુદૃઢ મનોબળ, જેના વડે વિપત્તિની ભીષણ ક્ષણોમા પણ હરિશ્ચન્દ્ર પોતાની ફરજને ભૂલી શકયો નહિ કર્તવ્ય-નિષ્ઠ પુરુષ અન્ય ક્ષણોમા કુસુમની જેમ કોમળ હોય છે પણ કર્તવ્યનિષ્ઠ વ્યક્તિ માટે કર્તવ્યનુ મૂલ્ય હોય છે, પ્રાણોનુ નહીં. એક વખતે થોડાક વહાણો આટલાંટિક મહાસાગર ઓળગી રહ્યા હતા જ્યારે બરમદા દ્વીપની સમીપે પહોચ્યા ત્યા સમુદ્રમાં તોફાન ચડી આવ્યુ. એમાનુ એક વહાણ ડૂબવા લાગ્યુ. એટલે રક્ષણ માટે નાની આગબોટો પણ આવી ગઈ પરંતુ આગબોટો ઓછી હતી અને યાત્રીઓ વધુ હતા વહાણના ૩૫ કાર્યકર્તાઓએ નિશ્ચય કર્યો કે જ્યા સુધી યાત્રીઓના પ્રાણોનુ રક્ષણ ન થાય ત્યા સુધી અમે આગબોટમા નહી બેસીએ

કર્તવ્યમા પણ એક આનદ છે પરતુ એ આનદનો અનુભવ તો કર્તવ્ય-પાલન કરનાર જ લઈ શકે છે એક મજૂર બાર આનાનું કામ કરીને સુખની નિદ્રા લઈ શકે છે એક વૈદ અથવા ડોકટરની પાસે જ્યારે રોગી જાય છે અને એ ઔષધિ વડે એની ચિકિત્સા કરે છે. અને રોગીને સ્વાસ્થ્ય લાભ મળતો જુએ છે ત્યારે એના-ડોકટરના મનને એક જાતનો આનદ મળે છે એક આચાર્યનો શિષ્ય જ્યારે વિદ્યામા પારગત બને છે ત્યારે એ આચાર્યનુ મન પ્રફુલ્લિત બને છે પાણીમા ડુબતાને બચાવી લઈને તરવૈયો પોતાને ધન્ય માને છે આ આનદ બહાર શોધ્યો જડશે નહી કારણ કે કર્તવ્યની પરિનિષ્ઠામા જ એ રહેલો છે જીવનની સફળતા ફરજ બજાવવામા જ રહેલી છે એક કવિએ કહ્યુ પણ છે કે –

सफल उन्हीं का जीवन है, जो निज कर्त्तव्य निभाते है ।
वैसे तो पशु-सम जीकर के, लाखों नर मर जाते है ॥

જીવનની સુરભિ-સુગધ કર્તવ્ય-પાલનમા છે કર્તવ્ય-વિહીન જિન્દગી તો પશુ-જિન્દગી છે, કે જેની ચારેય બાજુ મડદાલ નિરાશા છવાઈ રહે છે કર્તવ્ય-નિષ્ઠ પુરુપ મહેકતા ગુલાબ કાટાથી ભરેલી ડાળ પર પણ મલકતો હોય છે કર્તવ્ય-નિષ્ઠ માનવી કષ્ટમય કાટામાં પણ પોતાની મલક છોડતો નથી ગુલાબ ખીલે છે નિર્જન વનમા એ મહેકે છે એને એવી અપેક્ષા

નથી હોતી કે એની સુગંધ-ખુશબુનો આનંદ કોઈ લઈ રહ્યું છે કે નથી કોઈ એની સ્તુતિનાં ગીતો લખી રહ્યું છે કે નહીં ? તેમ કર્તવ્ય-નિષ્ઠ વ્યક્તિ સાવ એકાન્તમાં પણ પોતાના કર્તવ્યનું પાલન તેવી જ દક્ષતા ને મક્કમતાથી કરતી હોય છે જેવી કે હજારો માનવીઓ વચ્ચે એ કરતી હોય છે. એને એની ચિંતા નથી કે સ્તુતિ-પ્રશંસાની પુષ્પમાળા એના ગળે પડે કે નિન્દા કરવા જૂટ્ય એને ઉતારવા પડે.

જે દેશની દરેકે દરેક વ્યક્તિ પોત-પોતાના કર્તવ્યનું ભાન રાખે છે અને એનું સાથે જ પરિપાલન કરે છે તો એ દેશ કેટલો ભાગ્યશાળી હશે, એની તમે કલ્પના પણ નહીં કરી શકો. તમે કોઈ પણ સ્થાને રહો, કોઈ હોદ્દા-પદ પર રહો, તમે ઓફિસર બનો અથવા મિનિસ્ટર-પ્રધાન બનો, ઊંચામાં ઊંચી ખુરશીએ તમે બેસો પણ તમે પોતાને તો ન જ ભૂલો. તમારી કર્તવ્ય-નિષ્ઠા ધ્રુવ-તારાની જેમ તમારો પથનિર્દેશ કરતી રહેશે.

નાગરિક જો પોતાના નાગરિકત્વનાં કર્તવ્યોને બરાબર જાણી લે અને પોતાની મર્યાદાનું જ્ઞાન મેળવી લે તો હું માનું છું કે નગરની ઘણી-ખરી અસુવિધાઓ એક દિવસમાં જ સમાપ્ત થઈ શકે છે. એક વેપારી છે, તો એણે વેપારમાં પોતાના કર્તવ્યને યાદ રાખવું જોઈએ. માટે એણે બેઈમાનદારીને એવી ગુમાસ્તી ન જોઈએ. નાણાંના વટોળમાં ગ્રાહકનું શોષણ ન કરવું જોઈએ. એનું ફળ તેઓ જરૂર આસ્વાદે પણ એના મૂળને તો ન જ ઉખેડે. વેપારીએ એ ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ કે ગ્રાહકના દિલમાંથી એના પ્રત્યેનો વિશ્વાસ ઊઠી ન જાય. સાથે જ એ વિશ્વાસને લીધે વેપારીએ એનો અનુચિત અયોગ્ય લાભ પણ ન લેવો જોઈએ.

વસ્તુના ઉચિત-યોગ્ય વિનિમય (લેવડ-દેવડ) ની જવાબદારી વેપારી-વર્ગ ઉપર છે સાથે જ એના પર પ્રજાના સ્વાસ્થ્ય આરોગ્યની જવાબદારી પણ આવી જાય છે. વસ્તુના વિનિમય વખતે વેપારીના મગજમાં જો તૃષ્ણા પ્રવેશી જાય અને ખાદ્ય પદાર્થોમાં અનુચિત મિશ્રણ-મિલાવટ કરે છે અને અખાદ્ય વસ્તુઓને સારાં-સુંદર લેબલો લગાવી વેચે છે તો સમજવું જોઈએ કે એણે પોતાનું વ્યાપારિક કર્તવ્ય નિભાવ્યું નથી અને પરિણામ એ આવશે કે બગડેલી વસ્તુ જનતાના પેટમાં જશે અને સ્વાસ્થ્ય-ધન નષ્ટ થશે. આ એક જાતની મોટી હિંસા છે. અહિંસાના ઉપાસકો આ હિંસા તરફ પણ કંઈ ધ્યાન દેશે ખરા !

એક વ્યક્તિ ડૉક્ટરના પદે છે રોગી પ્રત્યે ઈમાનદાર રહેવુ એ એનુ પ્રથમ કર્તવ્ય છે કોના ચક્કરમા-લોભમા જે એ રોગને લબાવે છે તો સમજવુ જોઈએ કે, એ રોગી સાથે અન્યાય કરી રહ્યો છે કોઈ વકીલ હોય તો એનાં પણ કર્તવ્યો છે અસત્યના પક્ષની પુષ્ટિ ન કરે, કાયદાની ગૂંચ-વણોમા એ ન્યાયને અટપટાવે નહો ન્યાયના રક્ષણની જવાબદારી વકીલો ઉપર છે પરન્તુ ચાદીના ચમકારામાં એના હાથે ન્યાયની હત્યા જ વધુ થતી હોય છે પણ એણે એની જવાબદારીમાંથી દૂર નાસી જવુ ન જોઈએ

એક મત્રી અને નેતા પ્રજા-હિતને દૃષ્ટિમા રાખી દેશની પ્રગતિ સાધે કારણ કે પ્રજાએ દેશનુ ભાગ્ય-ઘડતર એમના હાથોમા સોપ્યુ છે નેતા જો પાછો પડે છે તો સારોય દેશ પાછો પડશે માટે એના ઉપર ઘણી જવા-બદારીઓ છે સાવધાની સાથે એને નભાવીને ચાલવુ પડશે એણે ઘર ભર-વાની નીતિથી દૂર રહેવુ જોઈએ પોતાના હિતને કોટિ-કોટિ પ્રજાના હિતમાં મેળવીને જ અગ્રગામી બનવુ પડશે અને ત્યારે જ એ પોતાના કર્તવ્યનુ ઠીક-ઠીક પાલન કરી શકશે

કોઈ જો માલિક હોય તો એણે પોતાના આશરા હેઠળ રહેનારાઓના હિતની પૂરેપૂરી સભાળ અને સરક્ષણ રાખવુ જોઈએ વિનિમયના ક્ષેત્રમા ઈમાનદારીની નીતિ અપનાવશે તો જ એ પોતાની ફરજ બજાવી શકશે

હવે આપણે પારિવારિક કર્તવ્ય અગે વિચાર કરીએ એક પરિવારમા માતા હોય છે, પિતા પણ હોય છે અને પુત્ર પણ હોય છે જ્યારે પુત્રના લગ્ન થાય છે ત્યારે પત્ની રૂપે એક નારી ઘરમા પ્રવેશ કરે છે અને ત્યારે માતા સાસુ બને છે

પરિવારના પ્રત્યેક સભ્ય પાછળ કઈક કર્તવ્યો રહેલા છે પરિવારનો દરેક સદસ્ય જો પોતપોતાના કર્તવ્યનું બરાબર પાલન કરે તો એ પરિવારમા કદી અશાતિની ચિનગારી ફૂટતી નથી એ ઘરમા કદી કલહ પ્રવેશ નહી કરી શકે પ્રત્યેક કર્તવ્યનિષ્ઠ પરિવારમા પ્રેમની ગગા વહે છે

હવે આપણે પરિવારના પ્રત્યેક સભ્યના શા શા કર્તવ્યો છે તે અગે વિસ્તારથી વિચારીએ એક પરિવારના સદસ્યોમા પહેલુ સ્થાન આવે છે માતાનુ "એક શિક્ષિત માતા સો શિક્ષકોની ગરજ સારે છે" કારણ કે બાળક સૌથી વધુ અનુકરણ માતાના જીવનનુ કરે છે માતાના જીવનમા જો ઉદારતા હશે તો એ સસ્કાર પુત્રના જીવનમા પણ જરૂર ઊતરશે જ માતામા

એ કૃપણતા કરી તો બાળક પણ વિશેષરૂપે લોભી જ નીકળશે. માતાનું એ કર્તવ્ય છે કે બાળકને વીર બનાવે. એનામાં ઉદારતાના સંસ્કારો સીંચે. પુત્રને કાયર બનાવનાર માતા પોતાના બાળકનું સૌથી મોટું અહિત કરે છે.

માતાનું કર્તવ્ય શીખવું હોય તો મદાલસાનો દાખલો લ્યો કે જેણે પુત્રોમાં વૈરાગ્યના એ સંસ્કારો સીંચ્યા કે મોટા થતા બધા પુત્રો વિરક્ત તત્ત્વવેત્તા સંત બન્યા. આજની માતાઓ પોતાના પુત્રને સંત ન બનાવે તો તેની કશી ચિંતા નથી પણ ઓછામાં ઓછું એને વિશાળહૃદયી માનવ તો જરૂર બનાવે.

પરિવારમાં પિતાનું સ્થાન પણ સર્વોપરિ છે. એ પરિવારનો વડો મુખી છે. પુત્રની કેળવણીનો ભાર ને જવાબદારી એના પર જ છે. પૈસા બચાવવાના વિચારથી જો એ પુત્રને કેળવણીથી વંચિત રાખે છે તો એ કર્તવ્ય-પાલક કહી શકાય નહીં. પિતાનું એ કર્તવ્ય છે કે પોતાના પુત્રને વિદ્વાનોની પહેલી હરોળમાં બેસવા લાયક બનાવે. પિતાનું કર્તવ્ય શીખવું હોય તો એડિસનનો દાખલો લ્યો કે જેણે પોતાના પુત્ર પ્રત્યે કેવું વાત્સલ્ય રેડ્યું. પોતાના નાના પુત્રના અંગૂઠાનું ઝેર ચૂસી થૂંકી નાખ્યું. માતા-પિતા પોતાનાં બાળકોને મનોરંજનનું સાધન ન માને. અને ત્યારે દુઃખ થાય છે કે જ્યારે માતા-પિતા મનોરંજન ખાતર પોતાનાં માસુમ નાનાં બાળકોને સેક્સની વાત પૂછ્યા કરે છે. બાળક જ્યારે પોતાની તોતડી ભાષામાં કંઈક બોલી નાખે છે ત્યારે મા ને બાપ બન્ને હસી પડે છે. પરંતુ આ બે ક્ષણની હસી બાળકના બ્રહ્મચર્યના પાયાને પણ નબળો બનાવી દે છે.

પરિવારના સંબંધોમાં પતિ અને પત્નીનું મહત્ત્વપૂર્ણ સ્થાન છે. એમનાં પણ કંઈક કર્તવ્યો છે. પત્ની ફક્ત ઘરમાં રોટલા ઘડવા સારુ જ આવી નથી. એ ઘરની સ્વામિની છે. ઘરની આબરૂ રાખવી એના હાથમાં છે. ઘરને સ્વર્ગમાં ફેરવી નાખવું એ પણ એના હાથમાં છે તેમ સ્વર્ગીય ઘરને નરકાગાર બનાવવાનું પણ એના જ હાથમાં છે. પણ પત્ની બનતી નારીઓને હું કહીશ કે તમે જો બનાવી શકો તો ઘરને સ્વર્ગ બનાવો, પ્રેમની એવી ગંગા વહાવો કે જેમાં બધાં દ્વેષ, ઈર્ષ્યા અને કલહ-કંકાસ વિલાઈ જાય.

ઘરની સુવ્યવસ્થા સિવાય સ્ત્રી માટે બીજાં પણ કર્તવ્યો છે. જો એ કોઈ વકીલની પત્ની હોય તો તેણે એ જોવું જોઈએ કે એનો પતિ ક્યાંક જૂઠા કેસો તો લેતો નથી ને! કોઈના લોભે ક્યાંક ન્યાયનું તો ખૂન કરતો નથી ને! ચાંદીના ઝણઝણાટમાં કોઈ અન્ય તો સુજનતામાં-સુશીલતામાં

મૂકાતો તો નથીને? મારી નાઈલોનની સાડી બદલે પેલી બાજુ તો કોઈ મારી જ બહેન ઉઘાડી થતી નથી ને?

કોઈ બહેન જો કોઈ વેપારીની પત્ની હોય તો એણે જોવું જોઈએ કે એનો શાહુકાર પતિ હજારો ખેડૂતોને લુટી જો એના માટે સોનાનો નેકલેસ લાવે તો એણે એ પહેરવો ન જોઈએ ગરીબોના મોઢેથી કોળીઓ ઝૂટવીને જો આપણા રસોડે પકવાનો પકાવાય છે તો એ આપણા માટે વિષવત્ લેખાવું જોઈએ મારી માતાઓ બરફીનો કકડો મુખમા મૂકતા પહેલા શું કદી તમે આમ વિચાર્યું હતુ ખરુ? સારોયે દા'ડો સજાવટ પાછળ રહેવું એ તમને શોભતુ નથી બ્રાહ્મી, સુદરી, સીતા અને સાવિત્રીને તમારે તમારા આદર્શ તરીકે ગણવા જોઈએ તમારી વિચારશક્તિમા અભિવૃદ્ધિ થવી જોઈએ ઘરની ચાર દીવાલોમા કેદ રહી જીવન વિતાવવુ એ બ્રાહ્મી અને સુદરીનાં સતાન માટે શોભાયમાન નથી

તો તમે પૈસાને નહી પણ પૈસાના આગમનદ્વાર ભણી જુઓ આવતી લક્ષ્મી, પૈસો, પ્રમાણિકતા-પૂર્વક તમારા ઘેર આવે છે કે અપ્રામાણિકતા-પૂર્વક? પ્રામાણિકતાની સાથે આવતા પૈસાનો તમે જરૂર સદુપયોગ કરો, પણ જો એ પૈસા અયોગ્ય રીતે તમારા ઘરમા પ્રવેશતા હોય તો એને માટે તમે તમારા દ્વાર બધ કરી દો.

વેપારીઓની પત્નીઓની સાથે-સાથે મીલ-માલિકોની પત્નીઓને પણ હુ કઈક કહીશ તમે વિચારો-તમારે ઘેર ચમકતી-દમકતી મોટરો આવે છે પણ તમે જરા જુઓ કે આ મોટરો મજૂરોનુ શોષણ કરીને તો આવતી નથી ને? ગરીબોની કાળી મહેનતની કમાણીમાથી ઝૂટાઈને ઘરમા લક્ષ્મીના ઢગ થાય છે તો તમે એનો વિરોધ કરો તમે સાફ કહી દો કે મોટરો નહીં હશે તો અમે પગે ચાલીશુ-ચાલી શકીએ છીએ અમારા આરાધ્ય દેવ અરિહત પણ પગપાળા ચાલતા હતા અને અમારા ગુરુ પણ પગપાળા જ ચાલે છે એટલે અમને પગે ચાલતા શરમ આવતી નથી-આવશે નહી, પણ અમારી ગરીબ બહેનોનુ થતુ શોષણ અમે સહન કરી શકતી નથી બહેનોની જાગૃત વિચાર-શક્તિ દેશમા ચાલતા અન્યાય અને શોષણને રોકી શકે છે. આથી ઘરમા ક્રાતિ આવશે

સાથે જ સ્ત્રીઓને ઘર ચલાવવાની કળા પણ આવડવી જોઈએ પતિની આવકને અનુરૂપ જ ખર્ચ થવુ જોઈએ નહીતર બિચારો પતિ મહિને રૂા ૧૫૦ કમાતો હોય અને પત્ની રૂા ૭૫ની સાડી માટે લડે તો એ ઘરમા

અશાંતિ જ સ્થાન લેશે. ઘરની ધણી–ભરી આવક સ્ત્રીઓને ફેશનેબલ પ્રસાધનો જુટવવા પાછળ સમાપ્ત થઈ જાય છે

ચીનના ઘણા યુવકો અવિવાહિત રહેવા લાગ્યા ત્યારે એક વ્યક્તિએ એમને એનું કારણ પૂછ્યું એક યુવક બોલ્યો કે અમારી પાસે એટલા પૈસા નથી કે અમે પત્ની માટે એની ઈચ્છિત ફેશનેબલ સાધનો જુટાવી શકીએ. આ ફેશનની બલાથી તંગ આવીને અમે વિવાહ કરવાનો વિચાર જ માંડી વાળ્યો. અને એમ કરીને અમે ઘરમાં રોજબરોજ થતા ઝઘડાઓથી મુક્ત બન્યા છીએ.

તો નારી જ્યારે ફેશનની ગુલામડી બને છે ત્યારે પુરુષ માટે એ એક પ્રશ્નરૂપ બની જાય છે ભારતીય નારીએ તો સાદાઈનો શણગાર સજાવવો જોઈએ. શિવનાથ શાસ્ત્રી એક બહુ મોટા પંડિત થઈ ગયા. સરસ્વતી એમના ઉપર પ્રસન્ન બની હતી, પરન્તુ લક્ષ્મી રૂઠી હતી. જીવનની જરૂરિયાતનાં સાધનો પણ તેઓ સરળતાપૂર્વક જુટાવી શકતા નહોતા. નાણાંના અભાવે અરીસા જેવી નાની–શી વસ્તુ પણ તેઓ વસાવી શક્યા નહોતા. એક દિવસ એમની પત્ની વાળ ઓળવા બેઠી સામે પાણી ભરેલી થાળી રાખેલી હતી. એમાં પ્રતિબિંબ પડતું હતું અને એના વડે એ વાળ ઓળી રહી હતી. શાસ્ત્રીજીએ જોયું તો વિદુષી પત્નીની સાદાઈ–પ્રિયતા ઉપર ગદગદ થઈ ગયા શું મારી માતાઓ આ વાતથી કંઈ શીખશે? જ્યાં સાદાઈ છે ત્યાં સંયમ છે ફેશનનાં ખર્ચાળ સાધનોને તજી તમે સાદાઈ અપનાવશો તો ઘર મંગળમય બની શકશે.

પત્નીના કર્તવ્યનું વિશ્લેષણ કરતાં હું ઘણું કહી ગયો. પત્નીનાં કર્તવ્યો છે તેમ પતિ માટે પણ કર્તવ્યો છે કર્તવ્યોની બધી જ જવાબદારી એકલી (સ્ત્રીઓની) નથી એમાં મોટો ભાગ તમારો પણ છે પતિએ વિચારવું જોઈએ કે મારી વૃત્તિ–ભાવનાથી પત્નીને આંસુ સારવાનો વખત તો આવતો નથી ને? એણે મારા સારુ પોતાના પિતાનું ઘર છોડ્યું છે માતાનો મમતાળ ખોળો છોડ્યો છે ભાઈનો પવિત્ર પ્રેમ મારા ખાતર છોડ્યો છે મારે મારા જીવનથી એના દિલને ઠેસ પહોંચવી ન જોઈએ.

ભારતીય નારી ત્યાગ ને સેવાની મૂર્તિ છે જીવિત શરીર પ્રત્યે પ્રેમ રાખનારી સ્ત્રીઓ તો સર્વત્ર મળશે પણ મૃત્યુ પછી પણ પ્રેમની જ્યોત જલતી રાખનાર સ્ત્રીઓ દુનિયાના બીજા કોઈપણ ભાગમાં તમને જોવા નહીં મળે. ભારતનો ઈતિહાસ બતાવે છે કે હજારો સ્ત્રીઓ પતિની પાછળ સતી થઈ ગઈ

પણ એક વાત પૂછું ? પતિ પાછળ મરનાર સ્ત્રીઓનાં નામ ઇતિહાસમાં તો આજે પણ મળે છે પરન્તુ પત્ની પાછળ મરનાર પતિ કેટલા છે ? કહેવું પડશે કે સ્ત્રીઓએ પ્રાણાર્પણ કરી પ્રેમને ટકાવ્યો છે જ્યારે પુરુષોએ તો સ્ત્રીઓ સાથે કપટ જ કર્યું છે

પતિનું કર્તવ્ય શીખવું છે તો પવનજયને અનુસરવો પડશે. દુર્ભાગ્યે પવનજયને અંજનાના શીલ પ્રત્યે ખોટી શંકા થઈ આવી હતી અને એ બાર વર્ષ સુધી અંજના સાથે બોલ્યો નહીં પણ યાદ કરો કે પવનકુમાર એક રાજકુમાર હતો એ ઇચ્છે તો દસ રાજકુમારીઓ સાથે વિવાહ કરી શકત, પણ એને બીજું લગ્ન સ્વીકાર્યું નહોતું આ છે પતિનું કર્તવ્ય

અને જુઓ જૈન કથા-સાહિત્યમાં ચમકતી દંપતી વિજયકુમાર ને વિજયાકુમારીને ઇતિહાસના કોઈ પાને આવી જોડી શોધ્યે નહીં જડે પ્રથમ પરિચય વખતની એ પહેલી ઘડી કેટલી પવિત્ર છે કે જ્યારે વિજયકુમાર કહે છે 'મારે શુક્લપક્ષનું બ્રહ્મચર્ય-વ્રત છે,' અને ત્યારે જ વિજયાકુમારી પણ બોલી 'મારે વદ (કૃષ્ણ) પક્ષનું વ્રત છે' આ સાંભળી વિજયકુમાર કહે છે 'આ તો વધુ પ્રસન્નતાની વાત છે શું ભાઈ-બહેનના પ્રેમમાં ઓછી મધુરતા છે ?' વિજયા બોલી 'દેવ, કુળપરંપરા કેમ ચાલશે ? તમે બીજાં લગ્ન કરી લો" આ સાંભળી વિજયકુમારે જે જવાબ આપ્યો તે હજારો વર્ષ વીત્યાં છતાં ભૂલાયો નથી એણે જવાબ આપ્યો "તો પુત્રપરંપરાના આધારે કોણ અમર થઈ શક્યું છે, દેવી ? અને જો એક સ્ત્રી બ્રહ્મચારિણી બનીને રહી શકે છે તો શું પુરુષ આટલું પણ ન નિભાવી શકે ?" આ છે આદર્શ દાંપત્યજીવન !

આ સિવાય પારિવારિક જીવનના અન્ય સબંધો, ભાઈ, બહેન, પિતા, પુત્ર, સાસુ, વહુ એમનાં પણ કર્તવ્યો છે પણ ઘડિયાળ હવે વધુ બોલવા સ્વીકૃતી આપતી નથી તેથી પછી ક્યારેક અવસર મળ્યે આપણે આ વિષય પર વિચાર કરીશું.

પરિવારનો પ્રત્યેક સભ્ય જો પોતાના કર્તવ્ય-ફરજ પ્રત્યે સચેત-સાવધાન રહે તો તમારા ઘરમાં પ્રેમગંગા જ પદાર્પણ કરશે દેશનો પ્રત્યેક નેતા અને નાગરિક પોતપોતાના કર્તવ્યને જાણી સાચી દિશાએ કાર્ય કરે તો હું માનું છું કે શાંતિ દૂર નહીં હોય-સમીપ જ હશે

॥ ॐ शान्ति ॥

દિનાંક
તા. ૨૪-૮-૧૯૫૮.

જૈન ઉપાશ્રય,
કોટ મુંબઈ-૧.

પર્યુષણના પાવન દિવસો શરૂ થઈ આવી રહ્યા છે કે આપણે જેટલે જોઈએ અત્યારની દુનિયાને અનેક વાર આપણે જોઈ છે, પરંતુ હવે આપણે આપણને પોતાને જોવું જોઈએ બીજાની આલોચના આપણે અનેકવાર કરી છે પણ હવે આપણે આપણી પોતાની આલોચના કરીએ અને જોઈએ પાછળ કે આપણે કઈ બાજુ જઈ રહ્યા છીએ! આપણી દૈનિક પ્રવૃત્તિ શું છે! આપણે જોઈએ કે આપણે કરવા લાયક કામો કેટલાં કર્યાં છે અને ન કરવા લાયક કેટલાં કર્યાં છે અનુભવ કરવા લાયક કામ કર્યાં હોય તો સારું જ છે નહિતર તે ન કરવા લાયક પ્રવૃત્તિ, કરી જાણ છે. એક કવિ કહે છે

રાત્રે રોજ વિચારો, આજ કમાયા શું ભાઈ રે
કરવાનાં શું શું કામો કીધાં આચરવાનાં શું તજી દીધાં!
પુણ્ય પાપમાં વધેલ બાજુ છે કઈ રે ॥ રાત્રે...

કવિએ કેટલું સુંદર કહ્યું છે! તમે દરરોજ વ્યાપારનો હિસાબ કરવા બેસો છો ના? દિવસભરમાં કેટલું કમાયા અને કેટલું ગુમાવ્યું! ઘેર ગ્રાહકોના કામકાજોના હિસાબ તમે રાખો છો અને એવો હિસાબ રાખવા માટે દેશ-વિદેશના પ્રકારથી તમે ખરેતાજ પણ રાખો છો. પરંતુ તમે જીવનનો હિસાબ પણ કદી રાખ્યો છે! રાત્રે તમે વિચારજો. જીવનની આ દૈનિક કેટલો લાભ થયો છે અને કેટલું નુકસાન!

જો કોઈનો વેપાર સારો ચાલતો નથી તો તે એને માટે પૂરો વિચાર કરે છે કે દુકાન ચાલતી કેમ નથી! દુકાન ખોટમાં પડે છે એટલે જ્યારે ફરીથી દેખ તો ચાલી ચાલે. ખાસ આદમીને ગમે તેવો નથી. આપ

જે માલ માગે છે તે મારી પાસે નથી સો સો જાતના વિચાર તમે એને વિશે કરો છો, પરંતુ જીવનની આ દુકાન કઈ રીતે ચાલી રહી છે, એમાં કમાણી કેમ થતી નથી, એ અંગે તમે કદી વિચાર્યું છે ? આ પર્યુષણપર્વ એ જ બધું કરવા માટે પ્રેરણા આપી રહ્યા છે વિશ્વશાંતિના પથદર્શક ભગવાન મહાવીરે કહ્યું હતું "સાધક, તું તારો રસ્તો શોધી લે. તારે કઈ બાજુ જવું છે" આગમવાણીમા કહ્યું તો–

"अकप्पं परियाणामि कप्पं उवसंपवज्जामि ।"

સાધક પ્રતિજ્ઞા કરે છે કે, હું અકલ્પ અર્થાત્ અનાચરણી તત્ત્વનો પરિત્યાગ કરું છું અને કલ્પ–આચરણીય વસ્તુનો સ્વીકાર કરું છું આપણે વિચારવું છે કે, મુનિનો કલ્પ શું છે અને ભગવાન મહાવીરે કહ્યું હતું: શ્રાવકનો કલ્પ શું છે ? મુનિ પંચમહાવ્રતધારી છે સાવદ્ય અને સદોષ વસ્તુ એને કલ્પતી નથી. જે વસ્તુ મનને ચંચળ બનાવે અને જે સાધકને સંયમપથ પરથી વિચલિત કરે તેવી કોઈ પણ વસ્તુ એને કલ્પતી નથી. મુનિ પોતાના વ્રત અને પ્રતિજ્ઞા પ્રત્યે વફાદાર રહે, જે વસ્તુ એના વ્રતનો ભંગ કરે અને એના આત્માના વિકાસને અવરોધે, તેનો તે દૃઢતાપૂર્વક ઈન્કાર કરી દે પરંતુ સાથે જ હું એ પણ કહીશ કે અનાચારણીય વસ્તુ માટેનો એનો આ ઈન્કાર લોકોને દેખાડવા ખાતર ન રહે. સુયોગ્ય અને આગમના જાણકાર શ્રાવકની સામે તે અમુક વસ્તુ માટે ઈન્કાર કરી દે અને અન્ય ભોળા ભક્તોની ભાવુકતાને જોઈ પ્રતિજ્ઞાને ભૂલી જાય, તેવો સાધક પોતાના પ્રત્યે વફાદાર રહેતો નથી જ્યાં સુધી સાધક સત્યભક્ત બની ચાલતો નથી ત્યાં સુધી એના સાધનાના વૃક્ષને ફળ આવતા નથી

એક વ્યક્તિ આંબો રોપે છે બાર વર્ષ સુધી એમા ખાતર અને પાણી પૂરાં કરે છે, એના મૂળીયાને એણે પાણીથી નહીં પણ જાણે શ્રમબિંદુઓ વડે સીંચ્યો છે, પરંતુ બાર વર્ષના કઠોર શ્રમ પછી પણ જો એના પર ફળ આવે નહીં, તો એને અવશ્ય ચિંતા થશે, કારણ કે, શ્રમ અને સમયને વ્યર્થ જતો જોઈને કોને દુઃખ નહીં થાય ? તો મુનિ અને શ્રાવક પણ વર્ષો સુધી સાધના કરે છે, શ્રમબિંદુઓ વહાવે છે પરંતુ જોવાનું તો એ છે કે, સાધનાના એના વૃક્ષ પર ફળ લાગ્યાં છે કે નહીં ? તે સાધનાનું ફળ કયું છે ? અનુયાયીઓની વિશાળ ગિરદી જામે છે, કરોડાધિપતિઓથી હમેશા ચારે બાજુથી ઘેરાયેલો રહે છે અને સર્વત્ર પ્રશંસાના એ પુષ્પો વરસતા રહે છે ! આ સર્વ શું આ સાધનાનું ફળ છે ?

એ એવું વિચારવાનું કે હું તો કહીશ આ સાધનાનું ફળ નથી. અને તમે જો સાધનાનું ફળ માનશો તો હું કહીશ કે તમે ભ્રાંતિમાં છો. અનુયાયીઓની ભીડ અને પ્રશંસાનાં પુષ્પો એક રાજનૈતિક નેતાને પણ મળે છે હું કહીશ કે તમારે જો આવું જ જોઈતું હોય તો તમે ખોટની પસંદગીમાં ભૂલ ખાધી છે. તમને સંયમ કરતાં રાજનીતિમાં વધુ જ સરળતાપૂર્વક આથી પણ વધુ અનુયાયીઓ મળી શકશે અને પ્રશંસાનાં ફૂલો પણ તમે વધુ વીણી શકશો.

વસ્તુતઃ તો આ સાધનાનું ફળ નથી. સાધનાનું ફળ તો છે કષાયોનું મંદત્વ, અંતર અને બાહ્યની એકતા, જીવનની પવિત્રતા. સાચા અર્થમાં આ જ સાધનાનાં ખરાં ફળ છે. સાધના રૂપી વૃક્ષની આ વાત આવી છે ત્યારે મને મારા પાવન ગુરુદેવ શ્રી કિશનલાલજી સ્વામીની યાદ આવે છે. સાધનાનાં ફળ તો તેમની પાસે દેખાતાં હતાં. શું એમની સરળતા હતી, અને શું એમની સમતા હતી! એ મારા ગુરુદેવે પોતાની જિંદગીમાં કદી છળકપટ આચર્યું નથી. એકને કંઈ કહેવું અને બીજાને કંઈ એ છળ અને દંભની વૃત્તિ એમને સ્પર્શી પણ શકી નહોતી. પ્રપંચ શું છે એ તેમણે જાણ્યું સુદ્ધાં નહોતું હું જાણું છું ત્યાં સુધી એમણે પોતાના સમગ્ર જીવનમાં એક કાર્ડ પણ છપાવ્યું નથી. અંતર અને બાહ્યની આવી એકતા બીજે કોઈકે શોધવા જતાં પણ ક્વચિત જ જોવા મળશે.

કષાયની મંદતા, સરળતા અને અંતર-બાહ્યની એકતા જ્યાં સુધી આપણામાં આવતી નથી ત્યાં સુધી સાધનાના આપણા વૃક્ષ પર ફળ આવતાં નથી. પછી ભલેને મેલાં વસ્ત્રો પહેર્યાં ન હોય કે આમ વિહારો ફરતા રહે કરી ન હોય! મેં તો હું મુનિના કલ્પની વાત કરી રહ્યો હતો. મુનિ પોતાના વ્રતની મર્યાદામાં સ્થિર રહે, મહાવ્રતોની એણે જે પ્રતિજ્ઞા લીધી છે એને દૃઢતાપૂર્વક નભાવે. એક બીજી વાત પણ અહીં કહી દેવા ઇચ્છું છું. મુનિએ કલ્પ ઉત્તર અને મૂળ ગુણોને કારણે જ સુરક્ષિત રહે છે. ઉત્તર ગુણ પણ મૂળ ગુણોના પોષક છે અને જ્યારે ત્યાં ગરબડ થાય છે ત્યારે મૂળને પણ આઘાત પહોંચે છે. અને તમે જાણો છો કે નાની એવી ખામી પણ વિશાળ કાય યંત્રને અટકાવી દે છે. માટે સાધકે ઉત્તર ગુણો પ્રત્યે પણ સાવધ રહેવું જોઈએ અને જો દૃઢતાપૂર્વક ઉત્તર ગુણોને સંપૂર્ણપણે નિભાવી ન શકો તો સરળતાપૂર્વક પોતાની દુર્બળતાનો સ્વીકાર કરી લે. એની આ દુર્બળતા ક્ષમાને પાત્ર બની શકે છે પરંતુ મૂળમાંની ભૂલ તો કદી ક્ષમ્ય થઈ શકે નહિ. મહાવ્રતના આગમની ઉપેક્ષા કરવી જોઈએ નહિ. આ જાતની ઉપેક્ષા

અને ખોટો બચાવ સાધકના આત્માને અને સધને વિકૃત બનાવે છે આંતર-શુદ્ધિના માર્ગમા શિષ્યમોહ અથવા સપ્રદાયમોહને કદી પણ બાધક બનવા દેવા જોઈએ નહિ

અકલ્પનો પરિત્યાગ કરી કલ્પમા સ્થિત રહેવાની વાત ચાલી રહી છે. મુનિના કલ્પ સબધે તો હુ થોડુક કહી ગયો છુ. મુનિના કલ્પને તમે પણ સારી રીતે જાણો છો મુનિને શું કલ્પે છે અને શુ નહિ એનુ તમને સારુ જ્ઞાન છે એક નાનુ બાળક પણ જાણે છે કે સાધ્વીજી તેમને સ્પર્શી શકતાં નથી એટલે જ્યારે પણ કોઈ સાધ્વીજી ઘરમા પ્રવેશ કરે છે અને તે દરવાજે ઊભો હશે તો તે ત્યાથી દૂર ચાલ્યો જાય છે એવી જ વાત છોકરીની છે. એ જ્યારે મુનિને જોશે કે તે પણ દૂર ઊભી થઈ જશે તમારા છોકરા-છોકરીઓને પણ મુનિના આચારનુ પરિજ્ઞાન છે પરતુ તમને તમારા આ-ચારની જાણકારી છે કે નહિ ? શ્રાવક શુ કલ્પે છે અને શુ નહિ ? તમે કહેશો, અમે તો ગૃહસ્થ છીએ અને ગૃહસ્થ સ્વતત્ર હોય છે ચાહે તે કરી શકે છે પણ એમ માનવુ તે ભૂલ છે શ્રાવક માટે પણ તેનો આચાર છે, તેને માટે પણ તેની મર્યાદા છે ગૃહસ્થ થવાનો એ અર્થ નથી કે તે ચાહે તે કરી શકે શ્રાવકનો કલ્પ છે કે તે નિર્ગ્રન્થોના પ્રવચનો પ્રત્યે આસ્થાવાન બને શ્રમણ નિર્ગ્રન્થ કે મુનિઓને જુએ કે એના હૃદયમા પ્રેમસ્રોત વહી ઊઠે. બીજી બાજુ તે મહારભનો પરિત્યાગ કરે, એની આજીવિકા અલ્પારભથી ઉત્પન્ન થાય છે. પોતાની અલ્પ એવી જિદગી સારુ મહારભ કરવો તે શ્રાવકને કલ્પે નહિ બીજી બાજુ શ્રાવકે દુર્વ્યસનોના પરિત્યાગી બનવુ જોઇએ. આજે તો જે વ્યસનોમા ગળા સુધી ડૂબેલા છે, રાત્રે બાર વાગે પણ જેને બીડી અને સિગારેટ જોઈએ છે, તેવો માણસ પણ પોતે આનદજી, કામદેવજી, સમો શ્રાવક હોવાનો દાવો કરતો હોય છે

શ્રાવક અલ્પારભથી જીવવાની કળા શીખે એ એનુ કલ્પ છે તમે શ્રાવક છો તમે ઘણુખરુ જાણ્યુ છે શીખ્યા છો, શાસ્ત્ર ભણ્યા છો, થોકડા-બધ વિષયો શીખ્યા છો ઈતિહાસ, ભૂગોળ, ગણિત શીખ્યા વ્યાકરણ અને કાવ્યશાસ્ત્ર પણ શીખ્યા હવે એક ચીજ બીજી જાણી લો, શીખી લો, તે કાઈ લાણુપહોળુ શાસ્ત્ર નથી કારણ હુ જાણુ છુ કે લાબા શાસ્ત્રો શીખવા માટે તમારી પાસે અવકાશ નથી એક નાનકડો શબ્દ છે બહુ મોટો નહિ, ફક્ત એક જ અક્ષરનો તે છે 'ના' તમે 'ના' કહેતા શીખી જાઓ

જેણે આ નાનકડુ સૂત્ર શીખી લીધુ છે, એણે જીવનની ઘણી મોટી

સમસ્યા ઉપર વિજય મેળવી લીધો છે. વ્યવહારમાં પણ એમ જ કહેવાય છે કે ના પાડી દેવી તે સારું છે. પહેલેથી ના પાડી દેવી એ સારો વિચાર કે પહેલાં હા પાડવી અને પછી ના પાડવી એ વિચારો તો અહીં સુધી કહ્યું છે કે અનિષ્ટ શીખવા કરતાં તમે ના કહેતાં શીખી લો. એક માણસ કોર્ટમાં ઊભો છે. જજ એને પૂછે છે કે તેં આ અપરાધ કર્યો છે ? જો તે હા કહે છે તો જજ એને સજા આપે છે. પણ જો તે ઈન્કાર કરે તો જજ સજા દઈ શકતો નથી. કોઈ તમને કહે કે ચોપડામાં તમારા નામે હજાર રૂપિયા લખી લઉં અને તમે હા પાડી દેશો તો તમારે હજાર રૂપિયા ભરવા પડશે અને ના પાડી દેશો તો એ મુશ્કેલીમાંથી ઉગરી જશો ને ! આ તો હું તમારા કામની વાત કરી રહ્યો છું અને હું માનું છું કે આવી વાત તમારે ગળે બહુ જલદી ઊતરી જાય છે. (સભામાં ખળભળાટ)

પરંતુ આ નો મંત્ર બધી જગ્યાએ કામમાં ન લેવાય. શુભ કાર્યોમાં ના નો ઉપયોગ કરવાનો હોય છે. માત્ર ત્યાં તે ગણાતું નથી. પરંતુ અશુભ અને પાપનાં કર્મોમાં ના નો મંત્ર અવશ્ય ભણવો જ જોઈએ. આવો સહુ પાપ માટે ના કહી દેવી જોઈએ. આ એક ના તમને સેંકડો બુરાઈઓથી બચાવી લેશે. કૈકેયીએ જો ભરતની સલાહ લેવા માટે ના કહી દીધી હોત તો એનો મહાન વિશ્વમાં કાયમ માટે રહી જાત. જ્યારે રાવણના મનમાં સતી-સાધ્વી સીતાને અશોકવાટિકામાંથી ઉપાડી લાવવાનો પાપભર્યો વિચાર આવ્યો અને તે જ ક્ષણે એણે એ માટે જો ના કહી દીધી હોત તો એનો કોઈ પણ ન ચાલત. આજે હજારો વર્ષો વીતી જવા છતાં પણ એનો એ અપયશ ભૂંસાઈ શક્યો નથી. અને જે સમયે રાવણે પોતાના પાપમાં સહાયક બનવા માટે મારીચીને બોલાવ્યો ત્યારે તેણે તે જ સમયે રાવણને જો દૃઢતાપૂર્વક એક જ શબ્દ ના કહી દીધો હોત તો એનો ઉજ્જવળ યશ પણ દુનિયામાં કાયમ માટે રહી જાત.

આ વાર્તા તો તમે અનેક વાર સાંભળી ચૂક્યા હશો. ભારતમાં અનેક રાવણની આ વાર્તા કોણ જાણે કેવી રીતે સંભવિત બની. એના અંતે યુદ્ધ અને વિધ્વંસનું વાતાવરણ એટલા માટે ઊભું થયું કે એણે ના નો મંત્ર જાણ્યો નહોતો.

ના નો મંત્ર તો જાણ્યો હતો સતી સીતાએ. રાવણ દ્વારા હજારો પ્રલોભનો અને વિપત્તિઓની વીજળીઓ વરસી છતાં એ ના ના મંત્ર પર અડગ રહી. ના નો મંત્ર જાણ્યો હતો સતી રાજમતીએ. રાજમતીનું અપ્રતિમ

સૌંદર્ય જોઈને ગિરનારની ગુફામા ધ્યાનસ્થ બેઠેલો યોગી રથનેમિ સાધના-પથેથી ચલિત થયો અને તે સતી રાજમતીની પાસે જઈ બોલ્યો 'હે રાજમતી, સાધનાના કાંકરિયા પથ પર ચાલવા માટે તમારા કોમળ કદમ નથી મારી વાત માનો અને ભોગોની દુનિયામા થોડાક દિવસો વિતાવો. પછી આપણે પાછા ત્યાગપંથ પર ચાલી નીકળશુ ' સતી સાધ્વીએ દઢ-સ્વરમા એક જ શબ્દ કહી દીધો "નહી " તે સાધ્વી પથભ્રષ્ટ થયેલા સાધકને ફિટકારતા કહે છે

धिरत्थु ते ऽजसो कामी, जोतं जीविय कारणा
वन्त इच्छसि आवेऊ सेयं ते मरणं भवे ॥

હે સાધક, તને ધિક્કાર છે, આ વિષભર્યા વિષયો માટે તુ તારા ઉજ્જવળ યશને માટીના મૂલે વેચી રહ્યો છે ઓકી કાઢેલી વસ્તુ માટે ફરી હાથ પસારતા તને શરમ નથી આવતી ? એથી સારુ તો એ છે કે તુ મૃત્યુને જ ભેટી લે

નારીનો આ ફિટકાર લપસી પડેલા સાધકને પુન. સાચે રસ્તે લઈ આવ્યો સૂતેલુ વીરત્વ જાગી ઊઠ્યુ નારીને નાગણુ બનાવનારાઓ આ જ્વલત દષ્ટાતથી કઈક શીખશે શુ આ સાંભળ્યા પછી પણ તમે નારીને નરકની ખાણુ માનશો ?

હા, તો આ "ના" એ એ સાધકોને સાધના—પથ પર પુન સ્થિર કર્યા નહી તો તેમને લપસી પડવામા વાર જ ક્યા હતી ?

કેટલાક લોકો કહે છે કે યદ્યપિ દુયુક્ત 'હા' શબ્દ ઘણો જ રમણીય છે તમારી સામે કોઈ ગ્રાહક આવીને ઊભો રહે છે તમે પૂછો છો કે શુ માલ ખરીદવો છે ? રોકડા પૈસા લાવ્યો છે'ને ? ત્યારે એના જવાબમાં જ્યારે એના મોઢેથી 'હા' શબ્દ નીકળે છે ત્યારે તમને કેટલો આનંદ થાય છે ! એક હજારનો માલ ખરીદવો છે અને તે પણુ રોકડા નાણાં દઈને, ત્યારે તમારા આનદમા કોઈ ખામી રહે ખરી ? "હા" શબ્દ તમને મીઠો તો લાગે છે, પણ ક્યારેક એ પણ મુશ્કેલીમા મૂકી દે છે માની લો કે ધર્મસ્થાનકના ભવન—નિર્માણુના ખરડામા એક માણુસે દસ હજાર આપવાની "હા" ભણી દીધી અને એના ભરોસે કામ પણ શરૂ થઈ ગયુ, પણ જ્યારે તમે એની પાસે રૂપિયા લેવા ગયા ત્યારે એણે ઈન્કાર કરી દીધો આવે વખતે મુશીબત ઊભી થઈ કે નહિ ? તમે કહેશો કે તેણે પહેલેથી જ "ના" કહી દીધી હોત તો સારુ થાત

તમારે મોઢેથી જો પડોશીને જ "ના" નીકળી જશે તો તમે એને સરળતાપૂર્વક "હા"માં બદલાવી શકો છો. પરંતુ 'હા' કહ્યા બાદ 'ના' કહેશો તો દુશ્મનાવટ વધી જશે. એક ભાઈ તમારી પાસે કોઈ સેવા માગે અને તમારી તેને તે દેવાની ઇચ્છા ન હોય તો તમારે એ માટે તરત જ ઈન્કાર કરી દેવો જોઈએ. જેથી તે પોતા માટે બીજી વ્યવસ્થા કરી લે. પરંતુ પહેલાં તમે ખોટી "હા" પાડી એ વખતે તે રાજી પણ થઈ જશે પણ જ્યારે પ્રસંગ આવે તમે 'ના' પાડી દો તો તે તમારો શત્રુ બન્યા વગર રહેશે ખરો? 'હા' કહ્યા પછી 'ના' કહેવામાં હજાર બહાનાં શોધવાં પડશે. ઉપરાંત દગાખોર અને કપટીની ઉપાધિ પુરસ્કારમાં મળે તે જુદી. જે કરવામાં તમે અસમર્થ છો તે માટે તમે 'ના' જ પાડી દો. તમે કોઈ કિંમતી વસ્તુ ખરીદવા માગો છો પણ પૈસા નથી તો પડોશીને 'ના' પાડી દો. કોઈના નિમંત્રણ ઉપર તમે જો સમયસર પહોંચી શકો તેમ ન હો તો એને સ્પષ્ટ રૂપે 'ના' જ લખી દો. આ નાનકડો એવો શબ્દ 'ના' તમને અનેક ઉપાધિઓથી ઉગારી લેશે.

હું પણ તમને એ જ કહી રહ્યો છું કે તમે પાપ માટે 'ના' કહેવાનું શીખી લો. કારણ પાપનો આરંભ પ્રાતઃકાળની જેમ ચમકદાર હોય છે પરંતુ એનો અંત રાત્રીની જેમ અંધકારપૂર્ણ હોય છે. ચીભડાનાં ફૂલોમાં ભારી ફોરમ આવે છે પણ એને ચાખશો તો તે કડવાં લાગશે. બસ એવું જ પાપનું પણ છે. એના ફૂલોમાં સૌરભ છે પરંતુ જ્યારે એનું આસ્વાદન લેવામાં આવે છે ત્યારે મોં કડવું થયા વિના રહેતું નથી.

કુંભાર લાકડી વડે ચાકને ફેરવે છે અને પછી પેલી લાકડીને જુદી કાઢી લે છે પરંતુ પેલું ચાક તો વેગને લઈને ફરતું જ રહે છે. તેવી જ રીતે આત્મા પાપકર્મ કરે છે અને એના વેગને લઈને ચતુર્વિધ સંસારમાં પરિભ્રમણ કરતો રહે છે. પાપની પરિણતિ આત્માના સ્વભાવને વિભાવ તરફ લઈ જાય છે. આત્માનો સ્વભાવ ઊર્ધ્વગતિ કરવાનો છે. આગમ કહે છે:

उर्ध्व गति धर्माणो जीवा ॥

ત્યારે પ્રશ્ન એ થાય છે કે આત્માનો સ્વભાવ ગતિ કરવાનો છે તો નરક તો અધોલોકમાં છે ત્યારે પેલો ઉર્ધ્વગતિ કરનાર આત્મા અધોગતિ કેવી રીતે કરે છે. એના જવાબમાં વીતરાગ ભગવાન મહાવીર જ્ઞાતા ધર્મકથાંગ સૂત્રમાં એક સુંદર રૂપક રજૂ કરાવે છે

जह मिउलेया लितं गरुयं तुम्बं अहो वयइ एवं ।
आसव कायं कम्म गुर जीवा वच्चन्ति अहरगइ ॥
–જ્ઞાતા ધર્મકથા અ. ૬

અર્થાત્ જેમ તૂબડાનો સ્વભાવ પાણીમા તરવાનો છે પરંતુ એ તૂબડાને જો માટીનો લેપ લગાવી દેવામા આવે તો આ ડૂબી જશે તેવી જ રીતે આત્માનો સ્વભાવ ઉર્ધ્વગતિ કરવાનો છે, પરંતુ પાપ પરિણુતિ વડે આત્માને અધોગતિ કરવી પડે છે.

પાપ કર્મ દ્વારા આત્મા ભારી બને છે શ્રીમદ્ ભગવત્ સૂત્રમા આત્માના ભારે થવા અગે એક રોચક પ્રશ્નોત્તરી આવે છે

प्रश्न—समण भगवं महावीर वन्दित्ता नमंसित्ता एवं वयासी
कहण्ण भन्ते ! जीवा गरुयत्त हव्व मागच्छन्ति ?

उत्तर—जयन्ति ! पाणाइवाइ वायणं जाव मिच्छा दसण सल्लेणं
एवं खलु जीवा गुरुयत्ते हव्व मागच्छन्ति ।—

જયંતી શ્રમણોપાસિકા ભગવાન મહાવીર પ્રભુ પાસે પ્રશ્ન કરી રહી છે. નારી જાતિ માટે આ ગૌરવ લેવા જેવી વાત છે કે એક નારી આવા મહાપુરુષ જેમની સામે સ્વર્ગનો ઇંદ્ર પણ એક સસલાની જેમ નમ્ર બની બેસે છે, અને જેમના તેજ સામે ઇન્દ્રો અને ચક્રવર્તીઓનું તેજ પણ ફીકકું બની જાય છે, એવા તારક ભગવાન મહાવીર સ્વામીને પ્રશ્ન કરી શકે છે. આ વીર નારી સુશ્રાવિકા જયંતીએ જે પ્રશ્નો પૂછ્યા છે તે જ બતાવી આપે છે કે એ યુગની નારી પણ કેવી ભણેલી–ગણેલી હતી. આજની આપણી માતાઓ પણ જ્ઞાનના ક્ષેત્રે આગળ વધશે ખરી?

હા, તો જયંતી શ્રાવિકા પ્રભુને વન્દના કરી પૂછી રહી છે "પ્રભો, આ આત્મા ભારે કઈ રીતે બને છે?" આ કેટલો માર્મિક પ્રશ્ન છે! પ્રશ્નનો જવાબ આપતા વીતરાગદેવ કહે છે 'હે જયંતી, પ્રાણાતિપાત અને મિથ્યાદર્શનના શલ્યરૂપ અઢાર પાપો દ્વારા આત્મા ભારે થાય છે"

પાપની પરિણુતિ આત્માને ભારે કરે છે અશુભ પરિણુતિ વડે એના ઉપર અનંત–અનંત કર્મના પરમાણુ આવીને ચોંટી જાય છે અને તમે જાણો છો કે ભારે વસ્તુ હમેશા નીચે જ જાય છે કર્મના ભારથી આત્મા પણ અધોગતિ કરે છે જેમ માત્ર એક સાપના ડસવાથી માણસ મૃત્યુ પામે છે; મારવા માટે એકથી વધુ સર્પોની જરૂર રહેતી નથી તેવી રીતે મનુષ્યને

નરકમાં પહોંચાડવા માટે ક્યારેક ક્યારેક તો એક પાપ જ પર્યાપ્ત બને છે. જે પાપની પરિણતિમાં તીવ્ર રસ આવે છે તે વધુ પ્રગાઢ બંધન કરે છે. નાગશ્રીએ તો એક જ પાપ કર્યું હતું એવું એક સંતને કડવા તુંબડાનું શાક વહેરાવ્યું હતું એ પાપે એને કેટલી વાર નરકના અગ્નિમાં શેકાવું પડ્યું હતું

દુનિયામાં પેદા થતાં તમામ ફળો જ્યારે કાચાં હોય છે ત્યારે ખાટાં હોય છે પણ જ્યારે એ પાકે ત્યારે તેમાં મીઠાશ આવે છે પરંતુ પાપમાં એક એવું ફળ છે કે જ્યાં સુધી એ કાચું રહે છે ત્યાં સુધી એમાં મીઠાશ રહે છે પરંતુ પાકતાં એમાં કડવાશ આવે છે એની કડવાશ કેવી છે? તમે જાણો છો? ખાવા ભાવતું નથી અને ભાવે છે તો પચતું નથી. થોડું ખાધો તોય ઝાડા થતી મળે છે અને ભૂખ્યાં રહી શકાતું નથી જીવનની આ તો કેવી વિડંબના છે? પણ તમે જ મને બતાવો કે આ વિડંબના કોણે પેદા કરી છે? જવાબ એ જ હશે કે આ વિડંબના તે પાપની પરિણતિને કારણે જ

એટલા માટે હું કહું છું કે તમારી પરિણતિ માટે તમે ઈકરાર કરી દો. એક વિચારકે કહ્યું છે કે જીવનનિર્માણના ચાર માર્ગ છે. પહેલો છે—કલેશ થાય તેવું બોલવું નહીં એક કાંકરો સો ઘડાને ફોડી શકે છે તેમ એક વ્યક્તિના શબ્દથી સમાજની સેંકડો વ્યક્તિઓની શાંતિનો ભંગ થઈ જાય છે. સભામાં સેંકડો માણસો હાજર છે એક વક્તા બોલવા ઊભો થાય છે ત્યારે સભા હસી—હસીને લોથ—પોથ થઈ જાય છે બીજો માણસ ઊભો થાય છે ભાષણની શરૂઆતમાં જ એ એક એવો શબ્દ ઉચ્ચારે છે કે સભામાં અશાંતિ છવાઈ જાય છે ચારેય બાજુ તોફાન શરૂ થાય છે બધાંય અશાંત બની જાય છે આ શું થયું? શાંતિની લહેરમાં આ અશાંતિ ક્યાંથી આવી ગઈ? એનું કારણ એ જ કે બોલતાં આવડ્યું નહીં બધું શીખ્યા પણ બોલતાં શીખ્યા નહીં

હાં તો પહેલું સૂત્ર છે કલેશ થાય તેવું બોલો નહીં બીજું છે: રોગ થાય તેવું ખાઓ નહીં " ભોજન સ્વાસ્થ્ય માટે છે પરંતુ ભોજન એવું હેતુ છે કે જમ્યા પછી તરત જ પથારીમાં પડવું પડે. બરાબર પચાવીને જેવું મન વશમાં રહી શકે ના। ભૂખની સીમાનું અતિક્રમણ કર્યું અને ઉદર ભરવા વધારે ખાધું તો સમજી લેવું કે આપણે ભોજન ખાધું નથી પરંતુ ભોજન આપણને ખાઈ ગયું છે મરચાં-મસાલાના તમતમાટભરી

મોહમા આપણે તણાવુ ન જોઈએ સ્વાદના પ્રવાહમા સ્વાસ્થ્ય બગડે નહી, એ માટે સાવધાન રહેવુ જોઈએ

જીવનનિર્માણનુ ત્રીજુ સૂત્ર છે "કરજ થાય તેટલુ ખર્ચ કરશે નહી." "ऋणं कृत्वा घृतं पिबेत्" વાળી કહેવત આપણે ચરિતાર્થ કરવી નથી. તમારા દૈનિક અનાવશ્યક ખર્ચો તમારે ઓછા કરવા જોઈએ સિનેમા, ચહા, અને બીડી-સિગારેટનો શોખ તમારા માથે કરજનો ભાર વધારે છે

ગરીબાઈમા વ્યસન તે કોઢમાં દરાજ સમાન છે લગપણ લગ્નના ઉમગે જરૂર કરતા વધુ ખર્ચ કરવો એ ઠીક નથી લગ્નનો ઉમગ એ એક પ્રકારનો નશો છે. તે વખતે ખબર પડતી નથી એ સમયે કોઈ જો કહે કે, વધુ ખર્ચ કરશો નહી. ત્યારે ઉમગઘેલો મનુષ્ય બોલી ઊઠશે 'અરે સાહેબ, પૈસો તો હાથનો મેલ છે' પણ તો પછી જ્યારે કોઈ સ્વધર્મને કઈંક આપવાની વાત આવે છે ત્યારે એ જોશ શા માટે ઠડો પડી જાય છે? એનો અર્થ એ થયો કે મનુષ્યને રાગમા એટલો રસ આવી ગયો છે કે ત્યાગની વાત એને રુચતી નથી હા, તો મતલબ એ છે કે વ્યવહારમા માણસ એટલો અનુરક્ત બની જાય છે કે બધુ જ ભૂલી જાય છે, પરતુ માનવીએ દરેક સમયે વિવેક રાખવો જોઈએ, કારણ કે અતિ ખર્ચ કરી કરજનો ભાર વધારવો અનુચિત છે.

જીવનનિર્માણનુ ચોથુ સૂત્ર છે "પાપ થાય તેવુ કાર્ય કરવુ નહી" કરુણાશીલ મહાત્મા બુદ્ધે પોતાના પ્રવચનમા કહ્યુ હતુ

वणिजो भमयं मग्ग अप्पसत्थो हिद्धनो ।
विस जीवितु कामो पापानि परिवज्जए ॥

—ધમ્મપદ

બહુ ધન ધરાવતો ધનિક જ્યારે ધન કમાઈને સ્વદેશ તરફ પાછો ફરે છે ત્યારે તે ભયભર્યો માર્ગને છોડી દે છે કારણ કે, ત્યા એને લૂટાઈ જવાનો ભય છે અને જીવવાની ઈચ્છા રાખનાર જેમ વિષને તજી દે છે તેવી જ રીતે વિચારશીલ પુરુષ પાપને છોડી દે છે

પરતુ આજનો માણસ તો પાપને છોડવાનો નહી ઊલટુ એને છુપાવવાનો પ્રયત્ન કરતો ફરે છે એક ચોર ચોરી કરતા જ્યારે પકડાઈ જાય છે ત્યારે એ વિચારતો નથી કે તેણે ચોરી કરી છે એટલે પકડાયો છે, પરતુ એમ વિચારતો હોય છે કે તેણે ચોરી કરતા સાવધાની રાખી નહી ગફલતના લીધે જ હુ પકડાઈ ગયો છુ"

નરકમાં પહોંચવાને માટે ક્યારેક ક્યારેક તો એક પાપ જ પર્યાપ્ત બને છે. જે પાપની પરિણતિમાં તીવ્ર રસ આવે છે તે વધુ પ્રગાઢ બંધન કરે છે. નાગશ્રીએ તો એક જ પાપ કર્યું હતું એવું એક સંતને કડવા તુંબડાનું 'શાક વહોરાવ્યું હતું એ પાપે એને કેટલી વાર નરકના અગ્નિમાં શેકાવું 'પડ્યું હતું

દુનિયામાં પેદા થતાં તમામ ફળો જ્યારે 'કાચાં હોય છે ત્યારે ખાટાં હોય છે પણ જ્યારે એ પાકે ત્યારે તેમાં મીઠાશ આવે છે પરંતુ પાપનું 'આ એક એવું ફળ છે કે ત્યાં સુધી એ કાચું રહે છે ત્યાં સુધી એમાં મીઠાશ રહે છે પરંતુ પાકતાં એમાં કડવાશ આવે છે એની કડવાશ કેવી છે! તમે જાણો છો! ખાવા ગમતું નથી અને ગમે છે તો પચતું નથી. પેટ ખાધો તોય ઝાઝા ઘાણી મળે છે અને ભૂખ્યાં રહી શકાતું નથી જીવનની આ તે કેવી વિટંબણા છે! પણ તમે જ મને બતાવો કે આ વિટંબણા કોણે પેદા કરી છે! જવાબ એ જ હશે કે આ વિટંબણા તે પાપની પરિણતિને કારણે જ

એટલા માટે હું કહું છું કે તમારી પરિણતિ માટે તમે વિચાર કરો. એક વિચારકે કહ્યું છે કે જીવનનિર્માણના ચાર માર્ગ છે પહેલો છે— ક્રોધ થાય તેવું બોલવું નહીં એક કાંકરો સો ઘડાને ફોડી નાખે છે તેમ એક વ્યક્તિના શબ્દથી સભા આખી સેંકડો વ્યક્તિઓની શાંતિનો ભંગ થઈ જાય છે. સભામાં સેંકડો માણસો હાજર છે એક વક્તા બોલવા ઊભો થાય છે સારીય સભા હસી-હસીને લોથ-પોથ થઈ જાય છે બીજો માણસ ઊભો થાય છે બોલવાની શરૂઆતમાં જ એ એક એવો શબ્દ ઉચ્ચારે છે કે સભામાં અશાંતિ છવાઈ જાય છે ચારેય બાજુ તોફાન શરૂ થાય છે બધાંય અશાંત બની જાય છે આ શું થયું! શાંતિની લહેરમાં આ અશાંતિ ક્યાંથી આવી ગઈ! એનું કારણ એ જ કે બોલતાં આવડ્યું નહીં ભણ્યું શીખ્યા પણ બોલતાં શીખ્યા નહીં

હાં તો પહેલું સૂત્ર છે ક્રોધ થાય તેવું બોલો નહીં" બીજું છે રોગ થાય તેવું ખાઓ નહીં ભોજન સ્વાસ્થ્ય માટે છે પરંતુ ભોજન એવું કેવું છે કે જમ્યા પછી તરત જ પથારીમાં પડવું પડે. ચટાકેદાર પદાર્થો જોતાં મન હાથમાં રહી શકતું નથી પેટની સીમાનું અતિક્રમણ થયું અને ભૂખ કરતાં વધારે ખાધું તો સમજી લેવું કે આપણે ભોજન ખાધું નથી પરંતુ ભોજન આપણને ખાઈ ગયું છે ભાગ્યા-ભગાડવાના તમામ ટકામાંથી

જ્ઞેયને જાણે એવુ ન બને કે ઉપાદેયને તજી દો અને હેયને ગ્રહણ કરી લો. નહીતર મોટી વિટંબણા પેદા થઈ જશે

હા, તો એણે તરબૂચમા સોનુ છૂપાવી દીધુ અને પોતાની કુશળતા ઉપર મનમા ને મનમા મલકાવા લાગ્યો પોતાના આઠ વરસના બાળકને લઈને તે સ્ટેશને ઊપડ્યો નાકેદારે એને રોક્યો સામાન બતાવવા માટે કહ્યુ, તો એણે ખૂબ ઉલ્લાસની સાથે આખો ટ્રન્ક બતાવી દીધો કપડા સિવાય બીજુ કશુ ય મળ્યુ નહી હાથમા તરબૂચ હતુ એટલે તેને નાકેદારે આગળ વધવા ઇસારો કર્યો સંકેત મળતા જ એ તો ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યો સ્ટેશને પહોચ્યો ત્યારે ગાડી આવી ગઇ હતી. ડબ્બામા બેસવાની તે તૈયારી કરી રહ્યો હતો ત્યા બાળકે હઠ લીધી તરબૂચ મારા હાથમા આપો તો જ હું ડબ્બામા ચઢીશ. પિતાએ ઘણુ ઘણુ સમજાવ્યુ કે, તુ પહેલા ડબ્બામા ચઢી જા પછી તરબૂચ તને આપીશ પણ તેણે એ કઈ સાંભળ્યુ નહી આ રકઝકમા એન્જીને સીટી મારી આખરે વિવશતાપૂર્વક તેણે બાળકને હાથમા પેલુ તરબૂચ મૂક્યુ

તરબૂચ લઈને જેવો એ બાળક ડબ્બામા પેસવા જાય છે કે, એના નાના હાથ તરબૂચના ભારને ખમી શક્યા નહી અને તરબૂચ છૂટી પ્લેટ ફોર્મ ઉપર પડી ગયુ અને પડતાની સાથે જ એના ટુકડા થઈ ગયા પેલી સોનુ ભરેલી ડબ્બી એક બાજુ જઈ પડી આ બાજુ પોલીસના માણસો પણ ત્યા જ ઊભા ઊભા જોઈ રહ્યા હતા સોનાની ડબી જોતા જ તેમણે એને પકડી લીધો હિંદુસ્તાન આવવાને બદલે એ જેલની કોટડીમા પહોચી ગયો. પાપને છૂપાવવા માટે એણે કોઈ ઊણપ રાખી નહોતી પરંતુ હું કહુ છુ કે, પાપને છૂપાવી શકાતુ જ નથી વિશ્વમા હજારો વણકરોએ કપડા વણ્યા છે, જેનાથી શરીર ઢાકી શકાય છે પરંતુ આજ સુધી એવો એકપણ વણકર પાક્યો નથી કે જેણે એવો કોઈ પડદો વણી આપ્યો હોય કે જેના વડે પાપને ઢાકી શકાય

મનુષ્ય પાપના પ્રતિફળથી અને એ વડે થનાર બદનામીથી જેટલો બચવા માગે છે તેટલો જો તે પાપથી બચવાનો પ્રયત્ન કરે તો આ દુનિયા સ્વર્ગ સમી બની જાય એક વિચારકે કહ્યુ છે કે, એક સાઢની આગળ તમે ચાલતા હો ત્યારે તમારે સચિંત રહેવાનુ છે, અને એક ગધેડાની પાછળ ચાલી રહ્યા હો ત્યારે પણ સચિંત રહેવાનુ છે તેમ પાપમા જો આગળ વધી રહ્યા હો તો પણ ચિંતા કરવાની છે અને જો ધર્મ અને સંવરના ક્ષેત્રે પાછળ રહ્યા હો તો પણ તે ચિંતાનો જ વિષય છે તમે ક્યારેય વિચાર્યુ છે કે, હું

મનુષ્ય પાપને છુપાવવાનો જેટલો પ્રયત્ન કરે છે તેટલો જો તેમાંથી છૂટવાનો પ્રયત્ન કરે તો તેનું જીવન સ્વર્ગીય બની શકે છે. પરંતુ પાપ તે છુપાવવા માગે છે અને આ કામમાં એની બુદ્ધિ પણ તીવ્ર બની જાય છે.

ભારતનો એક માણસ પોંડીચેરી ગયો. આ તે સમયની વાત છે કે જ્યારે પોંડીચેરી ફ્રાંસના તાબામાં હતું. તે સમયે ત્યાં સોનું પણ સસ્તું મળતું હતું. જે સોનું ભારતમાં સો રૂપિયે તોલો મળતું હતું તે પોંડીચેરીમાં ૩૫ થી ૪ રૂપિયે તોલો હતું. ત્યાંની સરકાર ત્યાંથી સોનું બહાર લઈ જવા દેતી નહોતી. કિંતુ સોનું એક એવી ચીજ છે કે, જેને કારણે માનવીએ હજારો પાપ કર્યા છે. સોનું માનવી સાથે પ્રેમ કરતું નથી. પરંતુ મનુષ્ય સોનાને પ્રેમ કરે છે અને એથી ય આગળ હું તો કહીશ કે મનુષ્ય મનુષ્યને જેટલો પ્રેમ કરતો નથી તેટલો સોનાને પ્રેમ કરે છે.

સોનાનો સસ્તો ભાવ જોઈ એનું મન પીગળી ગયું. એણે વિચાર્યું કે સસ્તા ભાવનું સોનું લઈ જઈ ભારતમાં વેચી નાખીશ તો કેટલી કમાણી થશે! એણે દસેક તોલા સોનું ખરીદી લીધું. પણ હવે સમસ્યા એ ઊભી થઈ કે, નાકેદારની આંખોથી બચી એને ભારતમાં કઈ રીતે લઈ જવું! મનુષ્યની પાસે બુદ્ધિ એક એવી ચીજ છે જેનાથી તે સર્વ સમસ્યાઓ ઉપર વિજય મેળવી લે છે. હું કહીશ કે અંધારામાં જેમ ઘુવડની આંખો સતેજ બની જાય છે અને એની જોવાની શક્તિ સો ગણી વધી જાય છે તેમ પાપથી મનુષ્યની બુદ્ધિ પણ પાપમાં તીવ્ર બની જાય છે. પરંતુ આ બુદ્ધિનો દુરુપયોગ છે. તમે સઘળું વેચી સોનું ખરીદવા ચાહો છો!

સઘળું વેચી સોનું ખરીદવાનો સોદો મોંઘો પડશે! પરંતુ પેલા ભાઈએ ભારતીય આ મોંઘો સોદો પસંદ કરી રાખ્યો હતો. એની બુદ્ધિએ એક ઉપાય ખોળી કાઢ્યો. પણ તે ઉપાય તમે શીખી લેતાં નહીં (સભામાં હસાહસ)

તે બજારમાં ગયો. એક મોટું તરબૂચ લઈ આવ્યો. એની ડગળી પાડી થોડું [illegible] નાના નાના લગડી એમાં મૂકી દીધી અને ફરી એની ઉપર પેલી કાપેલી ડગળી મૂકી દીધી. ખરે! માનવીની બુદ્ધિ કમાલ કરે છે. પરંતુ હું ફરી કહું છું કે તમે આ તરકીબ શીખી લેશો નહીં. એક વક્તા જ્યારે પ્રવચન આપે છે ત્યારે તેમાં રૂપ અને [illegible] આવતા લાગે અને એમ અનેક [illegible] લાગે અને ઉપદેશ એટલે ગ્રહણ કરવા લાયક એ સારનો ઉપયોગ કરે. જે ગ્રહણ કરવા લાયક હોય તે ગ્રહણ કરે, હેયને છોડે અને

જ્ઞેયને જાણે એવું ન બને કે ઉપાદેયને તજી દો અને હેયને ગ્રહણ કરી લો. નહીં તર મોટી વિટંબણા પેદા થઈ જશે

હા, તો એણે તરબૂચમા સોનુ છૂપાવી દીધુ અને પોતાની કુશળતા ઉપર મનમા ને મનમા મલકાવા લાગ્યો પોતાના આઠ વરસના બાળકને લઈને તે સ્ટેશને ઊપડ્યો નાકેદારે એને રોક્યો સામાન બતાવવા માટે કહ્યુ, તો એણે ખૂબ ઉલ્લાસની સાથે આખો ટ્રૂન્ક બતાવી દીધો કપડા સિવાય બીજુ કશુ ય મળ્યુ નહીં હાથમા તરબૂચ હતુ એટલે તેને નાકેદારે આગળ વધવા ઈસારો કર્યો સંકેત મળતા જ એ તો ત્યાથી ચાલી નીકળ્યો સ્ટેશને પહોચ્યો ત્યારે ગાડી આવી ગઇ હતી ડબ્બામા બેસવાની તે તૈયારી કરી રહ્યો હતો ત્યા બાળકે હઠ લીધી તરબૂચ મારા હાથમા આપો તો જ હુ ડબ્બામા ચઢીશ. પિતાએ ઘણુ ઘણુ સમજાવ્યુ કે, તુ પહેલા ડબ્બામા ચઢી જા પછી તરબૂચ તને આપીશ પણ તેણે એ કઈ સાભળ્યુ નહીં આ રકઝકમા એન્જીને સીટી મારી આખરે વિવશતાપૂર્વક તેણે બાળકને હાથમા પેલુ તરબૂચ મૂક્યુ.

તરબૂચ લઈને જેવો એ બાળક ડબ્બામા પેસવા જાય છે કે, એના નાના હાથ તરબૂચના ભારને ખમી શક્યા નહીં અને તરબૂચ છૂટી પ્લેટ ફોર્મ ઉપર પડી ગયુ અને પડતાની સાથે જ એના ટુકડા થઈ ગયા પેલી સોનુ ભરેલી ડબ્બી એક બાજુ જઈ પડી આ બાજુ પોલીસના માણસો પણ ત્યા જ ઊભા ઊભા જોઈ રહ્યા હતા સોનાની ડબી જોતા જ તેમણે એને પકડી લીધો હિંદુસ્તાન આવવાને બદલે એ જેલની કોટડીમા પહોચી ગયો. પાપને છૂપાવવા માટે એણે કોઇ ઊણપ રાખી નહોતી પરંતુ હુ કહુ છુ કે, પાપને છૂપાવી શકાતુ જ નથી વિશ્વમા હજારો વણકરોએ કપડા વણ્યા છે, જેનાથી શરીર ઢાકી શકાય છે પરંતુ આજ સુધી એવો એકપણ વણકર પાક્યો નથી કે જેણે એવો કોઈ પડદો વણી આપ્યો હોય કે જેના વડે પાપને ઢાકી શકાય

મનુષ્ય પાપના પ્રતિફળથી અને એ વડે થનાર બદનામીથી જેટલો બચવા માગે છે તેટલો જો તે પાપથી બચવાનો પ્રયત્ન કરે તો આ દુનિયા સ્વર્ગ સમી બની જાય એક વિચારકે કહ્યુ છે કે, એક સાઢની આગળ તમે ચાલતા હો ત્યારે તમારે સચિંત રહેવાનુ છે, અને એક ગધેડાની પાછળ ચાલી રહ્યા હો ત્યારે પણ સચિંત રહેવાનુ છે તેમ પાપમા જો આગળ વધી રહ્યા હો તો પણ ચિંતા કરવાની છે અને જો ધર્મ અને સંવરના ક્ષેત્રે પાછળ રહ્યા હો તો પણ તે ચિંતાનો જ વિષય છે તમે ક્યારેય વિચાર્યુ છે કે, હુ

પાપમાં આગળ વધી રહ્યો છું કે નિર્જરાના ક્ષેત્રમાં ? યાદ રાખો જો પાપના ક્ષેત્રે આગળ વધ્યા તો પાપ તમારા માર્ગમાં પથ્થર બની ઊભું થઈ જશે. ગાડી ચાલતા ચાલતા થંભી જાય છે ત્યારે સમજવું કે માર્ગમાં મોટો પથ્થર આવી ઊભો છે તેવી જ રીતે જીવનના સુખ અને શાંતિમાં વિઘ્ન આવે છે અને જીવન-રથ અટકે છે તો સમજવું જોઈએ કે પાપનો ઉદય થયો છે

હું પાપની વાત કરી રહ્યો હતો. તમે આ પાપને છોડી અપ તરફ વળો. એમ તો આ વાક્યનું ફલક વિસ્તૃત છે એની પૂરી વ્યાખ્યા આપવા માટે આજે સમય નથી પરંતુ ટૂંકમાં તમારો ફલક બતાવું તો તે। એટલે જ થશે કે, પાપ માટે તમારે ના પાડી દેવી જ્યાં પણ અને જ્યારે પણ પાપની પ્રવૃત્તિનો પ્રસંગ આવે ત્યારે તમારે ઇન્કાર કરી દેવો. કારણ કે છુપાઈને પાપ કરવું તે કાયરતા છે તો ખુલ્લી રીતે પાપ કરવું તે અભાનતા છે. કરિયાતાના ગાંગડાને એક ખૂણેથી થોડુંક લઈને ચાખશો તો તે કડવું અને બીજે ખૂણેથી ચાખશો તો તે પણ કડવું જ લાગશે અને વળી કોઈ બીજી લઈને એનો સ્વાદ લેશો તોય તે કડવું જ લાગશે. તેવી જ રીતે પાપની પ્રવૃત્તિ જ્યારે અને જ્યાં પણ કરાય ધર્મને નામે, સમાજને નામે અથવા રાષ્ટ્રને નામે ગમે તે કારણે થાય તે તો સર્વત્ર જ ખરાબ જ છે. હું તો કહીશ કે નરકમાં પડેલા નારકીઓ નરકમાંથી છૂટવા માટે ચેષ્ટા કરે છે જ્યારે પાપમાં સદૈવ લિપ્ત રહેતા જીવો પણ એવી જ રીતે નરકમાં જવા માટે ઉતાવળ કર્યા કરે છે.

શ્રાવક કદી એવી પ્રવૃત્તિ ન કરે કે જે એને માટે નરકનું કારણ બને નરકનાં કારણોનો શ્રાવક પરિત્યાગ કરે છે મારા કહેવાનો આશય એટલો જ છે કે તમે પાપપ્રવૃત્તિઓથી અળગા રહો પાપમાં ફસાઈ જવું તે માનવોચિત છે કારણ જીવનમાં સ્વાર્થ અને લોભ એને પાપ માટે પ્રેરિત કરે છે પરંતુ પાપમાં લિપ્ત રહેવું તે શેતાનનું કામ છે. થયેલા પાપ માટે દુઃખ પ્રગટ કરવું તે સંત જેવું કામ છે કારણ સંત તપ અને ત્યાગની આગમાં પાપને ધોઈ નાખવા માગે છે તે પાપ કરતો નથી પરંતુ થઈ જાય છે પણ તેને માટે તેના મનમાં પશ્ચાતાપ જ મુક્તિનું મુક્તિપણું પ્રગટ કરે છે. એટલે પાપને સર્વથા છોડી દેવું એ ઈશ્વરી શક્તિનું કામ છે જે પાપની પરિસ્થિતિથી સર્વથા અળગો રહી જાય છે તે જ સમયે તે સંપૂર્ણ કર્મોને

હલકું સાહિત્ય

૧ ખરાબ સાહિત્ય સમાન બીજો કોઈ લટાગ નથી

૨ તમે તમારું જીવન સફળ અને તેજસ્વી બનાવવા ઇચ્છતા હો, તો ગંદા પુસ્તકોને હાથ ન લગાડજો! નહિતર એ ગંદુ સાહિત્ય તમારા જીવનને ધૂળધાણી બનાવી દેશે!

પાપમાં આગળ વધી રહ્યો છું કે નિર્જરાના ક્ષેત્રમાં ! યાદ રાખો કે પાપના ક્ષેત્રે આગળ વધ્યા તો પાપ તમારા માર્ગમાં પથ્થર બની ઊભું થઈ જશે. ગાડી ચાલતા ચાલતા થંભી જાય છે ત્યારે સમજવું કે માર્ગમાં મોટો પથ્થર આવી ઊભો છે તેવી જ રીતે જીવનના સુખ અને શાંતિમાં વિઘ્ન આવે છે અને જીવન-રથ અટકે છે તો સમજવું જોઈએ કે પાપનો ઉદય થયો છે.

હું કલ્પની વાત કરી રહ્યો હતો. તમે અકલ્પને છોડી કલ્પ તરફ વળો. એમ તો શ્રાવકનું કલ્પ વિસ્તૃત છે એની પૂરી વ્યાખ્યા આપવા માટે સમય નથી પરંતુ ટૂંકમાં તમારો કલ્પ બતાવું તો તે એટલો જ થશે કે પાપ માટે તમારે ના પાડી દેવી. જ્યાં પણ અને જ્યારે પણ પાપની પ્રવૃત્તિનો પ્રશ્ન આવે ત્યારે તમારે ઇન્કાર કરી દેવો. કારણ કે છુપાઈને પાપ કરવું તે કાયરતા છે તો ખુલ્લી રીતે પાપ કરવું તે અમાનવતા છે. કરિયાતાના ભૂકાને એક ખૂણેથી થોડુંક લઈને ખાશો તો તે કડવું અને બીજે ખૂણેથી ખાશો તો તે પણ કડવું જ લાગશે અને વળી કોઈ વચ્ચેથી લઈને એનો સ્વાદ લેશો તો પણ તે કડવું જ લાગશે. તેવી જ રીતે પાપની પ્રવૃત્તિ જ્યારે અને જ્યાં પણ કરાય ધર્મને નામે સમાજને નામે અથવા રાષ્ટ્રને નામે ગમે તે કારણે થાય, તે તો સર્વત્ર જ ખરાબ જ છે. હું કહીશ કે નરકમાં પડેલા નારકીઓ નરકમાંથી છૂટવા માટે પ્રયત્ન કરે છે જ્યારે પાપમાં સદૈવ લિપ્ત રહેતા જીવો પણ એવી જ રીતે નરકમાં જવા માટે ઉતાવળ કરી રહે છે.

શ્રાવક કદી એવી પ્રવૃત્તિ ન કરે કે જે એને માટે નરકનું કારણ બને. નરકનાં કારણોનો શ્રાવક પરિત્યાગ કરે છે. મારા કહેવાનો આશય એટલો જ છે કે તમે પાપપ્રવૃત્તિઓથી અળગા રહો. પાપમાં ફસાઈ જવું તે માનવોચિત છે કારણ જીવનમાં સ્વાર્થ અને લોભ એને પાપ માટે પ્રેરિત કરે છે પરંતુ પાપમાં લિપ્ત રહેવું તે શેતાનનું કામ છે. થયેલા પાપ માટે દુઃખ પ્રગટ કરવું તે સંત જેવું કામ છે કારણ સંત તપ અને ત્યાગની સાધનામાં પાપને ધોઈ નાખવા માગે છે. તે પાપ કરતો નથી પરંતુ થઈ જાય છે પણ તેને માટે તેના મનમાં પશ્ચાત્તાપ જ મુનિનું મુનિત્વ પ્રગટ કરે છે. એટલે પાપને સર્વથા છોડી દેવું એ ઈશ્વરી શક્તિનું કામ છે. જે પાપની પરિસ્થિતિથી સર્વથા અળગો રહી જાય છે તે જ સમયે તે સંપૂર્ણ ઈશ્વર

સમાપ્ત કરી દે છે, અને કર્મથી મુક્ત થવાની સાથે જ આત્મા અનંતજ્ઞાન અને અનંતદર્શનની સાથે શુદ્ધ-બુદ્ધ બની જાય છે

હા, તો તમે શ્રાવક છો અને અમે મુનિપદે છીએ આપણા બન્નેનું લક્ષ્ય આત્માની શુદ્ધ દશા પ્રાપ્ત કરવાનું છે. અને એ દશાને મેળવવા માટે આપણે પાપપ્રવૃત્તિઓથી પાછા ફરવું પડશે કારણ કે, આ પ્રવૃત્તિઓ અશુભ છે અને અશુભને તજી શુભ ભણી પ્રયાણ કરતા આપણે શીખીએ શુભથી શુદ્ધમા પહોંચવું એ જ આપણું લક્ષ્ય છે એ કલ્પમા આપણે સ્થિત બનીએ અને શુદ્ધ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરીએ એ જ કામના છે

ભાદરવા વદ
અમાસ

જૈન ઉપાશ્રય,
કાંદાવાડી મુંબઈ.

હલકું સાહિત્ય

૧ ખરાબ સાહિત્ય સમાન બીજો કોઈ લૂટારો નથી.

૨ તમે તમારું જીવન સફલ અને તેજસ્વી બનાવવા ઈચ્છતા હો, તો ગંદા પુસ્તકોને હાથ ન લગાડજો। નહિતર એ ગંદુ સાહિત્ય તમારા જીવનને ધૂળધાણી બનાવી દેશે।

ચાર પુરુષાર્થ (૧)

પુરુષાર્થ એ સફળતાનું પ્રથમ સોપાન છે. પુરુષાર્થ પરત્વે તમે સાંભળ્યું છે. પણ મને લાગે છે કે પુરુષાર્થનો વિષય હજુ અધૂરો છે. તે હજુ વધારે વિચાર માગે છે. એક પ્રસિદ્ધ અંગ્રેજ લેખક લોન્સે કહ્યું છે કે સફળતાની પ્રાપ્તિ માટે દસ ટકા આત્મપ્રેરણાની જરૂર છે. મગજમાં વિચાર હોય, નવી સ્ફુરણા હોય, લખવાની કળા પણ હોય છતાં જો શ્રમ ન ઉઠાવે તો વિચાર કલ્પનાલોકમાંથી ઊતરીને વાસ્તવિક લોકમાં આવી શકતા નથી.

પણ જરા વિચાર કરવો પડશે કે કયો પુરુષાર્થ છે કે જે આપણને સફળતાની નજીક પહોંચાડી શકે છે. અનંત અનંત યુગ એવા વીતી ગયા જેમાં એક ક્ષણ પણ એવી નથી ગઈ કે જ્યારે આત્માએ પુરુષાર્થ ન કર્યો હોય. કારણ કે વીર્યાન્તરાયનું ક્યારે પણ પૂરું આવરણ આવતું નથી. હમેશાં તેનો ક્ષયોપશમ રહે છે જ. ભલે આત્મા ગમે તે યોનિમાં હોય ગમે તે ગતિમાં હોય એકેન્દ્રિય દ્વિન્દ્રિય નરક અને નિગોદ જેવી યોનિઓમાં આત્માની પુરુષાર્થની ક્રિયા ચાલુ જ રહે છે.

અનંત અનંત કાળના અવિરત પ્રયત્ન પછી પણ આત્મા ચેતનાના લક્ષ્યની નજીક નથી પહોંચ્યો, ત્યારે એ વિચારવું જરૂરી થઈ પડશે કે હજુ આજ સુધી જે પુરુષાર્થ કર્યો તે સત્પુરુષાર્થ હતો કે અસત્પુરુષાર્થ! એક દીકરી સવારમાં ઊઠીને આખા ઘરમાંથી કચરો સાફ કરે છે. પછી તે એક જગ્યાએ ભેગો કરી રાખે છે. પછી તેની બહેન આવી તે પૂળને કામમાં લઈ ઘરમાં વેરે છે. આમ પુરુષાર્થ બન્ને બહેનો કરે છે. કચરો સાફ કરવો એ એક કામ છે. તેમ કચરો વેરવો એ પણ એક કામ છે. પરંતુ એકનો પુરુષાર્થ સાધક છે, બીજાનો નિરર્થક છે.

ભારતીય સસ્કૃતિમા ચાર પુરુષાર્થ બતાવેલા છે ધર્મ અર્થ, કામ અને મોક્ષ જેમા બે સાધન છે કામ-પુરુષાર્થ માટે અર્થ એ સાધન છે અને મોક્ષ-પુરુષાર્થ માટે ધર્મ એ સાધન છે આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિએ બે હેય (ત્યાગવા યોગ્ય) અને બે ઉપાદેય (ઉપાર્જન કરવા યોગ્ય) છે

અર્થ અને કામ એ જો કે પુરુષાર્થ કહેવાય છે અને વાસના-વિદૂષિત આત્મા, અનત યુગોથી તેને વળગેલો છે, છતા પણ તે અસત્પુરુષાર્થ છે તે આત્માને અવળે રસ્તે ચઢાવે છે જો કે ચાલવાનુ તો તે પણ શીખવે છે, પણ ખરે ઠેકાણે પહોચાડવાનુ તેનુ કાર્ય નથી. તે તો પોતાના સ્થળે પહોચાડે છે અને રસ્તમા હજારો સકટો આવવા છતા એ બધાની સાથે સગ્રામ ખેડી, તેના અતિમ લક્ષ્ય તરફ લઈ જાય છે ત્યા પહોચતા યાત્રીને એમ લાગે છે કે તે ધારેલે ઠેકાણે આવી ગયો છે પણ આ ખરુ અતલક્ષ્ય નથી

જે મુસાફર સકટો, કટેકા, ભૂખ, તરસ બધુ ભૂલી જઈ વીસ માઇલની મુસાફરી કરી એક ઠેકાણે આવી પહોચે, હજી પગનો થાક પણ ઊતર્યો ન હોય, અને બીજી જ ક્ષણે તેને ખબર પડે કે તે ખોટે રસ્તે ચાલ્યો છે, તેને જ્યા જવુ હતુ તે જગા તો વીસ માઇલ પાછળ રહી ગઈ છે અને હવે તેને વીસને બદલે ચાલીસ માઇલ ચાલીને જવુ પડશે અને તો જ તેને તેની ધારેલી જગા મળશે, તો એવે વખતે તેને કેટલુ દુખ થશે!

જો તમારો પથદર્શક (Guide) આવી ભૂલ કરી બેઠો હોય તો તમો તેના ઉપર ચિડાયા વિના રહેશો નહિ મને પોતાને પણ આવો અનુભવ થઈ ચૂકયો છે આજથી લગભગ સત્તર વર્ષ પહેલા અમે ઈદોરથી કરી-કસ્બા તરફ જઈ રહ્યા હતા એક બહેન દીક્ષા લેવા ઈચ્છતી હતી હુ મારા ગુરુદેવની સાથે હતો માર્ગદર્શક તરીકે એક ભાઈ અમારી સાથે હતા તેમણે કહ્યુ કે સડક પરથી જવામા બહુ ચકાવો ખાવો પડશે તેને બદલે આ ટેકરી ઉપરથી ઉતરી જઈએ તો સીધા ગામની નજીક પહોચી જઈશુ લગભગ છ માઇલ થશે ટૂકા રસ્તાની આશાએ અમે સીધો રસ્તો પડતો મૂકયો પહાડની ટેકરીને રસ્તે અમે ઊતર્યા ખૂબ ભયકર પગદડી પસાર કરી અમે નીચે આવ્યા ચાલતા ચલતા અમને ચાર કલાક લાગ્યા પણ ગામનો પત્તો ન લાગ્યો તડકો ખૂબ ચઢી ગયો હતો તરસથી ગળુ સુકાઈ રહ્યુ હતુ પણ ગામનો પત્તો નહોતો અમે એ ભાઈને (માર્ગદર્શકને) કહ્યુ-ભાઈ! સવારથી અગિયાર વાગ્યા સુધી ચાલ્યા છતા હજુ તાગ છ માઇલ પૂરા નથી થયા?

તેણે કહ્યુ-મહારાજ! હુ જાતે રસ્તો ભૂલી ગયો છુ

તેણે પહેલાં ખોલવું જોઈતું હતું. કોઈને પૂછવું હતું. આ બાજુ વયોવૃદ્ધ તારાચંદજી મહારાજ તો એટલા વ્યાકુળ-વ્યાકુળ થઈ ગયા કે તેમણે કહી દીધું કે મારાથી તો હવે એક ડગલું પણ આગળ ભરાય તેમ નથી. હું તો હવે અહીં જ સંથારો કરું છું. જેને જીવ બચાવવો હોય તે આગળ જાય અને તે તો એક ઝાડ નીચે બેસી ગયા. હવે કોની હિંમત છે કે આગળ વધે! આ ભયંકર મુસીબતની પળો અમે પસાર કરી રહ્યા હતા ત્યાં બે ખેડૂત આવ્યા. તેઓ ક્યારથી અમને ખોળી રહ્યા હતા. તેમણે કહ્યું-મહારાજ! આપ આવી ક્યાંથી પહોંચી ગયા! ગામ તો ઘણું પાછળ રહી ગયું. છેવટે તેઓ અમને નજીકના એક ગામમાં લઈ ગયા. જ્યાં અમને પીવાનું મળ્યું. જ્યારે પાણીનો ઘુંટડો ગળે ઊતર્યો ત્યારે જ જીવમાં જીવ આવ્યો.

પૂરા જાણકાર ન હોય તેવા પથદર્શકોની સાથે મુસાફરી કરવી એ પણ જોખમકારક છે. કામ અને અર્થ એ બન્ને પુરુષાર્થ આત્માના પથદર્શક છે. પણ તે ખોટા રસ્તે દોરનાર છે. જે સાચે માર્ગે નહિ પણ ખોટે રસ્તે અને ખોટી જગ્યાએ પહોંચાડે છે.

સુખની શોધમાં નીકળ્યા. કામ અને અર્થને ભોમિયા બનાવ્યા. મુસાફરોના પ્રકાર એઓઓને લક્ષ્યસ્થાને પહોંચ્યા. પણ પહોંચતાં જ તમને લાગશે કે તમે ખરી જગ્યાએ પહોંચ્યા નથી. રાવણે પણ કામને પોતાનો ભોમિયો બનાવ્યો હતો અને આવી નીકળ્યો હતો. મહામહેનતે તે સીતાને મેળવી શક્યો, પણ તેને શાંતિ ન મળી. કારણ કે તેણે પોતાના ભોમિયા તરીકે ખોટી વ્યક્તિની પસંદગી કરી હતી. આવી જ વાત પયોધર અને કંચનની છે.

અર્થ અને કામ પુરુષાર્થ જો કે બહારથી મનોરમ લાગે છે. જ્યાં પણ અસલી સૌંદર્ય તેમની પાસે નથી. જ્યારે શરીરના કોઈ ભાગ પર સોજો ચઢે છે ત્યારે તે ભાગ પહેલી નજરે ભરાવદાર દેખાય છે પરંતુ અંદરથી શક્તિહીન થઈ જાય છે. એ જ પ્રમાણે અર્થ અને કામમાં બહારના દેખાવ પૂરતી ચમક હોય છે. અર્થ અનર્થકારી છે અને કામ વિકારી છે. ચાલો આપણે બન્નેને સારી રીતે સમજી લઈએ.

અર્થ-પુરુષાર્થ

જે પૈસા (અર્થ)ની પાછળ માનવી પાગલ બને છે તે પૈસાને જરા પૂછી તો લો કે તું હંમેશાં સાથે તો રહીશ ને? બીજાઓની શી સ્થિતિ છે? પુણ્યના અખૂટ ભંડાર જેવા ચક્રવર્તીઓને પૂછો કે તમારાં વિશાળ સામ્રાજ્ય,

દિવ્ય ચૌદ રત્નો અને નવનિધાનો તમારી સાથે આવવાના છે? શો ઉત્તર આપશે એ ચક્રવર્તીઓ? કહેવાય છે કે જગતશેઠની પાસે એટલું બધું ધન હતું કે તેની ઈચ્છા હોત તો તે ગંગા અને યમુના બન્ને નદીઓના કિનારે સોનાની ઇંટોથી ઘાટ બંધાવી શકત પણ આજે તેમના જ વંશવારસો, નોકર માટે ફાંફાં મારી રહ્યા છે તે વખતે તો સિક્કાઓ ચોરસ હતા ત્યારે આજના ચકરડીની માફક ફરતા ગોળ, સફેદ રૂપિયાને રગડી જતા વાર કેટલી? આમ તો તમે બહુ જલ્દી સમજી જાઓ છો પછી આ તો તમારા લાભની વાત છે. (હસાહસ)

રૂપિયાને રગડતા કદાચ થોડી વાર લાગે, પણ પેલા કાગળીયાને ઊડી જતાં કેટલીવાર લાગશે? લખવાના કાગળોની આ વાત નથી આ તો પેલા લાલ અને લીલી રીઝર્વ બેન્ક ઓફ ઇન્ડીયાની છાપવાળા કાગળની વાત કરું છું, જે તમે તમારી છાતી ઉપર અંદરના ખિસ્સામાં સાચવીને રાખો છો! આ ગોળ પૈસા કેવો રગડે છે, કેવા ઢળે છે! કોહીનુર હીરો–જન્મ્યો ભારતમાં અને પહોંચ્યો સમુદ્રપાર–ઇંગ્લાંડમાં.

કહેવાય છે કે કોહીનુર હીરો, કૃષ્ણા નદીને તીરે પડેલા એક ખેડૂતને મળ્યો હતો ખેડૂતના હાથમાં એ તાકાત ક્યાં હતી કે તેને પકડી રાખે? તે હિંદુ રાજાઓની પાસે આવ્યો. ત્યાં પણ રહી ન શક્યો. સામ્રાજ્ય બદલાયાં તેની સાથે કોહીનુરના સ્વામીઓ પણ બદલાયા તે મોગલ સમ્રાટોના તાજને શોભાવતો હતો ત્યાં પણ તેને આરામ ક્યાં હતો? અંગ્રેજો આવ્યા અને મોગલ સમ્રાટોના પતનની સાથે તેમના તાજ પણ ડુલ થઈ ગયા એટલે કોહીનુર પણ ત્યાંથી નીકળી અંગ્રેજો સાથે સાગર પાર કરી લંડન પહોંચ્યો. હવે તેને ક્યાં ક્યાં ફરવાનું બાકી છે તે તો કોઈ જ્યોતિષી જ કહી શકે.

પૈસો ગોળ અને ઢળકણો છે તેની સાથે રહીને માનવીએ પણ એવી વૃત્તિ અપનાવી લીધી છે જ્યાં પૈસા હોય છે ત્યાં માનવી ઢળતો જાય છે. ન્યાયની ખુરશી પર બેસી કાયદાની બારીકીઓ ખોળનારા અને ન્યાયની રક્ષાનો દંભ કરનારા ન્યાયાધીશો પણ તેની સામે નમી પડ્યા, તેમજ ધર્મના સિંહાસને બેસીને આત્મા અને પરમાત્માની શોધ કરનારા પણ તેની સામે ઢળી પડ્યા. તે પણ લક્ષ્મીપુત્રો તરફ દૃષ્ટિ રાખવામાં જ પોતાના સિંહાસનની સ્થિરતા માનવા લાગી ગયા સત્યના ઉપદેશકો આજે સોનાના ઉપાસકો બની ગયા છે અપરિગ્રહના પ્રચારકો આજે પરિગ્રહના ઇશારે નાચી રહ્યા છે આ કેટલી અપરિગ્રહની હાર છે!

વાણીઓ પણ તેની સામે ઝૂકે છે અને તે તો ભાગ્યે જ જાણીતી થઈ છે જેમ શિરસામાં વજન વધારે તે જ પશુ સાચો થવાનો પછી અતેને પ્રાઈમૂન કરીને પણ કેમ નથી આવતો! ત્યારે વેપારીઓ પણ શું પાપમાં પડે છે? તે તો આટે પહેલાં તેની પૂજામાં જ ગયો છે અને ઉપાસનામાં લીન હોય ત્યાં સુધી અમે અપરિગ્રહનો ઉપદેશ સાંભળતા જાય અને "છી" "છી" કરવા લાગે પણ દુકાન પર પહોંચતાં જ પોતાના આરાધ્ય (પૈસા) ની પૂજા આરાધનામાં લીન થઈ જશે. ત્યાં તે બધું જ ભૂલી જશે. તે પૈસાની આરાધનાના સમયમાં કોઈ ગરીબ અનાથ પોતાની આપવીતી કહેવા આવે, તો તેને તે પોતાનો ભયંકર મોટો વિઘાતક સમજશે.

આ કમનસીબ લોકો સંપત્તિના સ્વામી નહિ, તેના ગુલામો છે. સંપત્તિના સ્વામી હોવું તે એક વાત છે અને ગુલામ હોવું તે બીજી વાત છે. તમે ઘોડા ઉપર સવાર હો તો ધારેલે સ્થળે પહોંચી શકો છો. તે ઘોડાની લગામ તમારી પાસે હોય ત્યાં સુધી તો ચિંતા નથી. તે તમારા ઈશારા પર દોડશે, પણ જો તમારી લગામ તેના હાથમાં પહોંચી અને તેના ઈશારે તમે ચાલતા થઈ ગયા તો તે તમારી કેટલી મોટી હાર થશે!

એકાંતના સમયમાં વિચાર કરજો કે સંપત્તિ ઉપર તમારી માલિકી છે કે તમારા મન ઉપર સંપત્તિનો અધિકાર છે! સંપત્તિની લગામ તમારા હાથમાં હશે તો તમે ખોટે રસ્તે નહિ જઈ શકો. પૈસા તમને ખોટે રસ્તે લઈ જવા ચાહશે તો પણ તમે ઈન્કાર કરશો અને કહેશો કે નહિ, એવા પૈસા મારે નથી જોઈતા જે મારી ઈમાનદારીને લૂંટતા હોય. જો તે માર્ગ ન્યાય અને નીતિને માર્ગે આવતા હશે તો જ હું સ્વાગત કરીશ. તે સિવાય તેને માટે મારા ઘરનાં બારણાં બંધ છે. આપનું માન સદૈવ જાગૃત રહે. સંપત્તિ તમારી માનવતાને કચડી ન નાખે. હમેશાં દરેક રીતે લક્ષ્મીની ઉપાસના ઉચિત હોતી નથી.

એકવાર ગાંધીજીએ અમેરિકા માટે સંદેશ મોકલતાં કહ્યું હતું કે મને લાગે છે કે અમેરિકાનું ભવિષ્ય ઊજળું છે પરંતુ જો તે ધનની જ પૂજા કરતું રહેશે તો તેનું ભવિષ્ય અંધકારમય હશે."

ધન અંત સુધી કોઈની સાથે રહ્યું નથી. એ તો હંમેશાં બેવફા દોસ્ત જ સાબિત થયું છે. પૈસાનું મહત્ત્વ સાધન તરીકે ભલે હોય પરંતુ તેને સાધ્ય ન બનાવશો. ખરું પૂછો તો પૈસો જિંદગીની સાચી જરૂરિયાત

પણ નથી વગર પૈસે પણ કામ થાય છે પણ જરા પૈસા છોડીને તો જુઓ. ઘણી વાર રાગનો આનંદ તો લીધો છે હવે એક વાર ત્યાગનો આનંદ તો લઈ જુઓ!

એક અંગ્રેજ તત્ત્વવેત્તાએ કહ્યુ છે કે ધન તો સોપારી જેવુ છે સોપારી કાતરતા સેકડો જણાની આગળીઓ કપાઈ ગઈ હશે પણ સોપારીથી કોઈનું પેટ ભરાયુ નથી માનવી તો ધનથી પેટ ભરવાનો વિચાર કરી રહ્યો છે જો કે તે જાણે છે કે પૈસો એ કોઈ ખાવાની ચીજ નથી છતા તે ખાઈ જાય છે, પચાવીયે જાય છે અને એવુ પચાવે છે કે એક ઓડકાર આવતો નથી કોઈ બિચારી ગરીબ ડોશી, વિશ્વાસ રાખીને કોઈને ત્યા પોતાની જિંદગીની મૂડી સાચવવા મૂકે પછી તે રૂપિયા હજમ થઈ જાય છે, કે નહિ? હા કેમ નહિ? એ તો બહુ જલ્દી હજમ થઈ જાય છે કારણ કે તેની પાછળ લડનાર કોણ છે?

એકવાર એક ભાઈ બીજાને કહી રહ્યા હતા—તુ મારા રૂપિયા ખાઈ ગયો ગરીબોના પૈસા ખાઈ જતા તને શરમ નથી આવતી? પાસે એક ગાય ઊભી હતી તેણે સાભળ્યુ અને વિચાર કર્યો—રૂપિયા તે કાઈ ખાવાની ચીજ છે? મે ઘાસ ખાધુ, કડબ ખાધી, રોટલી ખાધી અને ક્યારે એ હલવાડ પણ ખાધો પણ રૂપિયા તો કદી પણ ખાધા નથી જો પ્રસગ મળે તો રૂપિયા પણ ખાવા જોઈએ

એક દિવસ શેઠ રૂપિયા ગણી રહ્યા હતા ઢગલો પડ્યો હતો ગાય ચરીને આવી રહી હતી અંદર જતા તેણે રૂપિયા જોયા તેનુ મન રોકી ન શકી અને તેણે રૂપિયાના ઢગલામા મો ઘાલ્યુ, એક વખતમા લગભગ પચીસેક રૂપિયા તે ગળી ગઈ હશે પણ બે મિનિટ પછી, તેના પેટમા ભયકર પીડા થવા લાગી તેણે કહ્યુ રૂપિયા તો બહુ ભારે છે તેને ખાવામા તો કાઈ સ્વાદ ન આવ્યો અને હવે તો પેટમા કુદાકુદ કરે છે હે ભગવાન! એ તો માનવની જ શકિત છે કે જે રૂપિયા હજમ કરી શકે છે અમારાથી તો એ હજમ થઈ રહ્યા.

આ પૈસાની પાછળ ઘેલી બનેલી દુનિયાએ પ્રમાણિકતા અને ઈમાનદારીનો તો નાશ જ કરી નાખી છે જે સોનાને તમે પકડવા ઇચ્છો છો તે સોનુ એવી તો ખરાબ વસ્તુ છે કે જ્યારે તે આવે છે, ત્યારે, માનવીની ઊઘ હરામ થઈ જાય છે તેનો રગ આખોમા આવે છે ત્યારે, આખુ શરીર મડદા જેવુ થઈ જાય છે જ્યારે આખોમા તેનો વાસ થાય છે ત્યારે, ખરી

વસ્તુને ખરા સ્વરૂપે જોઈ શકાતી નથી. પછી જેની આંખોમાં માત્ર અર્થ પુરુષાર્થ જ સમાયેલો છે તે સત્યને ક્યારે ઓળખી શકશે ! ગોલ્ડસ્મીથ કહે છે કે—જે દેશમાં લક્ષ્મીનો સંગ્રહ વધવાથી મનુષ્યો વૈભવશાળી બની જાય છે તે દેશનું પતન પણ નક્કી જ હોય છે. પૈસાને સાચપણાનો નાપદંડ માનવો એ બધાથી મોટી ભૂલ છે અને તે એવી ભૂલ છે કે જે આજે બધા કરે છે. એથી જ આજે બધાના મગજમાં પૈસા રમી રહ્યા છે અને બધા અર્થ પુરુષાર્થ તરફ જ દોડી રહ્યા છે.

કામ-પુરુષાર્થ

હું પહેલાં કહી ચૂક્યો છું કે અર્થ પોતે સાધ્ય નથી. તે તો સાધન માત્ર છે. તેનું સાધ્ય છે કામ. પૈસાથી વસ્તુ મળે છે માટે જ પૈસાની કિંમત છે. તમે તો શું પણ નાનાં બાળકો પણ જાણે છે કે આ નાના કાગળના કટકાઓથી મોટી મોટી ચીજો મેળવી શકાય છે. એટલે તો તે નોટ લેવાનું પસંદ કરે છે. જે દિવસે પૈસાની કિંમત ખલાસ થઈ જશે અને બજારમાં તેના બદલામાં કોઈ વસ્તુ નહિ મળે ત્યારે મને લાગે છે કે તમારી આ નોટો પડીકાં બાંધવામાં કામ લાગશે.

અર્થનું સાધ્ય કામ છે એટલા માટે અર્થ ઓછો કરવામાં આવે છે. અર્થપુરુષાર્થને સમાપ્ત કરવા માટે કામ પુરુષાર્થને સમાપ્ત કરવો જોઈએ. કેમકે પદાર્થો પ્રત્યે મનમાં વાસના ઊભી હોય છે તો જ તેને પ્રાપ્ત કરવા માટેનાં આવશ્યક સાધન તરીકે અર્થનું મહત્ત્વ રહે છે. એટલે વાસનાઓને ખતમ કરો. પદાર્થો તરફની આસક્તિનો નાશ કરો.

આ પદાર્થો ઉપરની વાસના, જ્યાં સુધી તમે તેનું ખરું સ્વરૂપ નહિ જાણો ત્યાં સુધી તમારા મનને વિચલિત કરતી રહેશે. લીમડાની વાસ મીઠી હોય છે પણ તેનો સ્વાદ કડવો હોય છે એ પ્રમાણે વાસનાનો રંગ સુંદર હોય છે તે મનને આકર્ષિત કરે છે પણ જ્યારે તેને પ્રાપ્ત કરવા જઈએ ત્યારે કટુતાનો અનુભવ થાય છે. ખાવતી વખતે જેમ જમવા પછીની સાથે સામો હાથ આગળ જાય છે તેમ ભોગની સાથે રોગ પણ જાગે છે. જો કદાચ મારી વાત ઉપર વિશ્વાસ ન આવતો હોય તો ચક્રવર્તી સાવર્ત ને પૂછી આવશો. વર્ષોના ભોગોએ તેને શું આપ્યું ! તેત્રીશ સાગરોપમની નાની આયુ !

સ્વાદની વાત છે કે સ્વાદ તો કુપથ્યમાં પણ હોય છે પરંતુ એ કુપથ્યનો સ્વાદ રોગને જામતો વધારે છે એ પ્રમાણે વાસનાનો સ્વાદ દુઃખોની પરંપરાને જામતી નહિ પણ હજારગણી વધારી મૂકે છે. વાસનાના એક

બિન્દુને લીધે રાવણ જેવો રોળાઈ ગયો માટીમા મળી ગયો તો પછી બીજાઓની તો વાત જ શી કરવી ?

ભોગોની વિડબણાનો ચિતાર આપતા, વીતરાગ દેવ, ભગવાન મહાવીર કહે છે —

कामाणु गिद्धिप्पभव खु दुक्खं,
सव्वस्स लोगस्स सदेवगस्स ।
जं काइयं माणसियं च किंचि,
तस्संतगं गच्छई वीय रागो ॥

ઉત્તરાધ્યન સૂત્ર, અધ્ય ૩૨, ગા ૧૮

દુનિયામા તમામ દુ ખોનુ જન્મસ્થાન વાસના છે આ દુ ખોની પરપરા માત્ર માનવ સુધી જ નહિ, પણ સ્વર્ગમા રહેનારા દેવતાઓ સહિત સમગ્ર લોકમા વ્યાપેલી છે અહી દેવોના ખાસ ઉલ્લેખ કરવામા આવ્યો છે. કારણ કે, નારકી અને તીર્યચના દુ ખો તો જલ્દી સમજી શકાય છે, કેમકે તે સ્પષ્ટ છે, જ્યારે, દેવતાઓના સબધમા માનવીની કલ્પના એવી છે કે તે અત્યત સુખમા છે આ ભ્રાતિજનક કલ્પનાના નિવારણ માટે અહી દેવતાઓનો ખાસ ઉલ્લેખ કરવામા આવ્યો છે સ્વર્ગની દિવ્ય ભૂમિ ઉપર વસનારા દેવતાઓ જો કે ભૂખ અને તૃષાના દુ ખથી મુક્ત છે, છતા વાસનાની પીડા તો ત્યા પણ છે તેઓ પણ વાસનામા લપટાયેલા છે એથી ત્યા કાયિક નહિ પણ માનસિક પીડા છે વાસના હમેશા અતૃપ્ત જ રહેનારી છે

વાસના છાયડામા, તડકા અને વરસાદથી રક્ષણની આશા રાખવી એ જેમ ખોટુ છે, તેમ, વાસનાથી સુખની આશા રાખવી એ પણ ખોટુ છે. તેની પાસે પીડા છે–માત્ર પીડા જ છે ભલે તમે તેને મીઠી માનો એ જુદી વાત છે આ કાયિક અને માનસિક પીડાથી કોઈ પણ બચી શક્યુ હોય તો તે ફક્ત વીતરાગ વીતરાગ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવા પછી શરીરની જન્મવેદના કદાચ હોઈ પણ શકે, છતા તે વેદના મનની નહિ હોય અને તે મનને પીડી નહિ શકે

હા, તો બધુ પીળુ પીળુ હોય તે સોનુ ન સમજશો બહારની ચમકઝમકથી ખુશી ન થશો, તેનો અત પણ જુઓ માનવી ભોગોને માખણ માનીને ગ્રહણ કરે છે સદેદાઈમા તો માખણ જેવા લાગે છે પણ તેને ગ્રહણ

વસ્તુને ખરા સ્વરૂપે જોઈ શકાતી નથી. પછી જેની આંખોમાં માત્ર અર્થ પુરુષાર્થ જ સમાયેલો છે તે સત્યને ક્યારે ઓળખી શકશે ! સોક્રેટીસ કહે છે કે—જે દેશમાં લક્ષ્મીનો સંચય વધવાથી મનુષ્યો વૈભવશાળી બની જાય છે તે દેશનું પતન પણ નક્કી જ હોય છે. પૈસાને સાધ્યસ્વરૂપે નાણાં માનવો એ બધાથી મોટી ભૂલ છે અને તે એવી ભૂલ છે કે જે આજે બધા કરે છે. એથી જ આજે બધાના મગજમાં પૈસા રમી રહ્યા છે અને બધા અર્થપુરુષાર્થ તરફ જ દોડી રહ્યા છે.

કામ-પુરુષાર્થ

હું પહેલાં કહી ચૂક્યો છું કે અર્થ પોતે સાધ્ય નથી. તે તો સાધન માત્ર છે. તેનું સાધ્ય છે કામ. પૈસાથી વસ્તુ મળે છે માટે જ પૈસાની કિંમત છે. તમે તો શું પણ નાનાં બાળકો પણ જાણે છે કે આ નાના કાગળના કટકાઓથી મોટી મોટી ચીજો મેળવી શકાય છે. એટલે તો તે નોટ લેવાનું પસંદ કરે છે. જે દિવસે પૈસાની કિંમત ખલાસ થઈ જશે અને બજારમાં તેના બદલામાં કોઈ વસ્તુ નહિ મળે, ત્યારે મને લાગે છે કે તમારી આ નોટો પડીકાં બાંધવામાં કામ લાગશે.

અર્થનું સાધ્ય કામ છે એટલા માટે અર્થ ઓછો કરવામાં આવે છે. અર્થપુરુષાર્થને સમાપ્ત કરવા માટે કામ પુરુષાર્થને સમાપ્ત કરવો જોઈએ. કેમકે પદાર્થો પ્રત્યે મનમાં વાસના બની હોય છે તો જ તેને પ્રાપ્ત કરવા માટેનાં આવશ્યક સાધન તરીકે અર્થનું મહત્ત્વ રહે છે. એટલે વાસનાઓને ખતમ કરો. પદાર્થો તરફની આસક્તિનો નાશ કરો.

આ પદાર્થો ઉપરની વાસના જ્યાં સુધી તમે તેનું ખરું સ્વરૂપ નહિ જાણો ત્યાં સુધી તમારા મનને વિચલિત કરતી રહેશે. લીમડાની વાસ મીઠી હોય છે પણ તેનો સ્વાદ કડવો હોય છે. એ પ્રમાણે વાસનાનો રંગ સુંદર હોય છે. તે મનને આકર્ષિત કરે છે પણ જ્યારે તેને પ્રાપ્ત કરવા લાગો ત્યારે કડવાશનો અનુભવ થાય છે. આવતી વખતે જેમ જમણા પગની સાથે ડાબો હાથ આગળ જાય છે તેમ ભોગની સાથે રોગ પણ લાગે છે. જો કદાચ મારી વાત ઉપર વિશ્વાસ ન આવતો હોય તો બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તીને પૂછો. સાતસો વર્ષોના ભોગોએ તેને શું આપ્યું ! તેત્રીસ સાગરોપમની નરકની આગ !

સ્વાદની વાત છે કે સ્વાદ તો કુપથ્યમાં પણ હોય છે પરંતુ એ કુપથ્ય-આહારનો સ્વાદ રોગને ભભૂકો વધારે છે એ પ્રમાણે વાસનાનો સ્વાદ દુઃખની પરંપરાને ઓછી નહિ પણ હજારગણી વધારી મૂકે છે. વાસનાના એક

નબર જરૂર લગાડશે ભલે પછી ટીકીટ લેવા માટે અઢી કલાક તડકામાં કેમ નથી ઊભા રહેવુ પડતુ ! આ કામ પુરુષાર્થની કહાણી છે પણ તે જીવનના શાશ્વત સૌદર્યનો નાશ કરી કૃત્રિમ સૌદર્ય પાછળ પાગલ બનાવે છે. અને એમ બનવુ પણ નક્કી જ છે કે જ્યારે અસલી હીરા ઓછા થયા ત્યારે કૃત્રિમ (Imitation) હીરા બહાર આવ્યા

આ માટે વાસનાના પ્રભાવને રોકવો જોઈએ, નહિ તો એક દિવસ તે આપણને ક્યા તાણી જશે તે કહી શકાય નહિ એ પ્રવાહને રોકવા માટે મનને શુભ કાર્યોમા કામે લગાડવુ જોઈએ કે જેથી મન વાસના પ્રત્યે જાગૃત ન થાય સ્વામી રામતીર્થે એક જગાએ કહ્યુ છે કે **કામની દવા કાર્ય** છે મતલબ કે શ્રમજન્ય કાર્યોમા તન્મયતા સાધવાથી માનવનુ મન વિષયોથી દૂર વાળી શકાય છે

એક વખત વનસ્પતિશાસ્ત્રના મહાન તત્ત્વવેત્તા અક્ષયકુમાર દત્તને તેમના સાથીઓએ પૂછ્યુ કે–" તમે લગ્ન કેમ નથી કરતા ? " તેમણે હસતાં હસતા કહ્યુ કે–' મારા લગ્નની તમને શી ઉતાવળ છે ? ખરી વાત એ છે કે આજ સુધી મને લગ્ન સબધી વિચાર કરવાની ફૂરસદ જ મળી નથી. હુ મારા કામમા એટલો રોકાયેલો રહુ છુ કે બીજા વિષયો તરફ મારુ લક્ષ્ય જ જતુ નથી '

બગાળના એક લેફટેનન્ટ જનરલ શ્રી દત્તની પાસે શીખવા માટે આ યા કરતા હતા પણ જ્યારે પણ તે આવતા, ત્યારે, તે શ્રી દત્તને તેમના કામમા પરોવાયેલા જોતા અવાજથી તો તેમની એકાગ્રતાનો ભગ થઈ શકતો નહોતો ક્યારેક ક્યારેક તો લેફ્ટનન્ટ સાહેબ તેમની પાસે જઈ પકડીને હલાવતા, ત્યારે જ તેમને ખબર પડતી કે કોઈ આવ્યુ છે

હૃદયમાથી વાસનાને દૂર કરવા માટે વિષયોમા વિષમિશ્રિતતાનો અનુભવ થવો જોઈએ મનની ગતિને અસત્માથી સત્ય પ્રત્યે વાળવી એનુ જ નામ ધર્મ છે

તા ૧૭–૮–૫૯ જૈન ઉપાશ્રય, માટુગા

ક્યાં પછી તે માખણનું નહિ, પણ ચુનાનું કામ કરે છે પણ વાત એવી છે કે જેમ આંધળો સામે આવેલી વસ્તુને જોઈ શકતો નથી, તેમ કામી વ્યક્તિ સામે આવતાં દુઃખોને જોઈ શકતી નથી. આંખો બંધ કરીને ન ચાલો. વાસનાના જાદુને સમજો. તેનાં પરિણામોનો વિચાર કરો.

વાસનામય પદાર્થો સાથે ભલે તમે ગમે તેટલાં વર્ષો વીતાવો, પણ એક દિવસ તે એવી રીતે છૂટી જશે કે જેવી રીતે ફળ વિનાના વૃક્ષને પક્ષીઓ છોડી જાય છે. છોડવાનું તો જરૂર છે જ. પણ જો તે તમને છોડી જશે તો તમારી આંખમાંથી આંસુ વહેશે, તેને બદલે, જો તમે તેને છોડશો તો અનંત આનંદ આવશે. જેવી રીતે રૂપિયા ચોરાઈ જતાં માનવી રડતો હોય છે પણ દાનમાં આપી દેતાં આનંદ આવે છે. સંપત્તિ અને વૈભવ એમ ને એમ ચાલી જશે તો દુનિયા કહેશે કે બિચારાનું બધું જતું રહ્યું. કાલ મરતી વખતે સુખ સાહ્યબી અને સંપત્તિ છોડી જવાની થશે ત્યારે દુનિયા કહેશે કે આજ બિચારો બધું છોડીને ચાલી ગયો. પણ જો તમે તમારી જાતે જ બધું છોડી દેશો અને આસક્તિનો ત્યાગ કરશો તો દુનિયા કહેશે કે જોયો મર્દ આદમી હતો! પોતાની જાતે બધું ત્યાગીને નીકળ્યો. હવે તમે જ નિર્ણય કરી લો કે તમારે શું બનવું છે.

પરંતુ, આ તો વાસના છોડવાની વાત જ ક્યાં છે? ત્યાગનો ઉપદેશ તો બાળપણમાં મળ્યો છે. આજે તો દરેક વાતમાં વાસના ઘૂસી ગઈ છે. આજે કોઈ પણ વસ્તુ કોઈક સ્ત્રીના ચિત્ર વિના વેચી શકાતી નથી. વાંચનારની આંખો બધામાં સૌંદર્ય શોધે છે. આજે તો પુસ્તકો પણ એવાં જ વધુ વેચાય છે કે જેનાં પૂંઠા ઉપર કોઈ સીનેતારિકા (Actress)નું ચિત્ર હોય! જેટલું ચિત્ર આકર્ષક હોય તેટલી જ તેની માગણી વધારે રહેશે. કપડાં પણ અભિનેત્રીઓના નામે જ આવે છે. સાબુની જાહેરાત અને તારીખિયાં (Calonder) માટે પણ તેમનાં ચિત્રોની જરૂર પડે છે.

આજનો પહેરવેશ પણ સીનેમાને અનુરૂપ હોય છે. ફિલ્મમાં નાયિકા (Heroine) જેવી સાડી પહેરે તેવી સાડી સારા ઘરની સ્ત્રીઓને પણ જોઈએ છે. આપણો વિદ્યાનો ઉપાસક ગણાતો વિદ્યાર્થીવર્ગ પણ આજે સૌ અભિ[illegible] ઉપાસક બની ગયો છે!

સાધુઓનાં દર્શન કરવા જવા માટે તમને સમય નથી મળતો, કારણ કે [illegible] નડે છે પણ અભિનેતાઓનાં દર્શન કરવા માટે તેને સમયની કમી નથી! નવી ફિલ્મ શરૂ થતાં પહેલાં શો (Show)માં તેનો

નબર જરૂર લગાડશે અને પછી ટીકીટ લેવા માટે અઢી કલાક તડકામાં કેમ નથી ઊભા રહેવુ પડતુ ! આ કામ પુરુષાર્થની કહાણી છે પણ તે જીવનના શાશ્વત સૌંદર્યનો નાશ કરી કૃત્રિમ સૌંદર્ય પાછળ પાગલ બનાવે છે અને એમ બનવુ પણ નક્કી જ છે કે જ્યારે અસલી હીરા ઓછા થયા ત્યારે કૃત્રિમ (Imitation) હીરા બહાર આવ્યા.

આ માટે વાસનાના પ્રભાવને રોકવો જોઈએ, નહિ તો એક દિવસ તે આપણને ક્યા તાણી જશે તે કહી શકાય નહિ એ પ્રવાહને રોકવા માટે મનને શુભ કાર્યોમા કામે લગાડવુ જોઈએ કે જેથી મન વાસના પ્રત્યે જાગૃત ન થાય સ્વામી રામતીર્થે એક જગાએ કહ્યુ છે કે **કામની દવા કાર્ય** છે મતલબ કે શ્રમજન્ય કાર્યોમા તન્મયતા સાધવાથી માનવનુ મન વિષયોથી દૂર વાળી શકાય છે

એક વખત વનસ્પતિશાસ્ત્રના મહાન તત્ત્વવેત્તા અક્ષયકુમાર દત્તને તેમના સાથીઓએ પૂછ્યુ કે–" તમે લગ્ન કેમ નથી કરતા ? " તેમણે હસતાં હસતા કહ્યુ કે–' મારા લગ્નની તમને શી ઉતાવળ છે ? ખરી વાત એ છે કે આજ સુધી મને લગ્ન સબધી વિચાર કરવાની ફૂરસદ જ મળી નથી. હુ મારા કામમા એટલો રોકાયેલો રહુ છુ કે બીજા વિષયો તરફ મારુ લક્ષ્ય જ જતુ નથી '

બગાળના એક લેફ્ટેનન્ટ જનરલ શ્રી દત્તની પાસે શીખવા માટે આ યા કરતા હતા પણ જ્યારે પણ તે આવતા, ત્યારે, તે શ્રી દત્તને તેમના કામમાં પરોવાયેલા જોતા અવાજથી તો તેમની એકાગ્રતાનો ભગ થઈ શકતો નહોતો ક્યારેક ક્યારેક તો લેફ્ટેનન્ટ સાહેબ તેમની પાસે જઈ પકડીને હલાવતા, ત્યારે જ તેમને ખબર પડતી કે કોઈ આવ્યુ છે

હૃદયમાથી વાસનાને દૂર કરવા માટે વિષયોમા વિષમિશ્રિતતાનો અનુભવ થવો જોઈએ મનની ગતિને અસત્‌માથી સત્ય પ્રત્યે વાળવી એનુ જ નામ ધર્મ છે

તા ૧૭–૮–૫૯ જૈન ઉપાશ્રય, માટુંગા

૨૮ ચાર પુરુષાર્થ (૨)

ધર્મ-પુરુષાર્થ

અર્થ અને કામ એ બે પુરુષાર્થ ઉપર આપણે વિચાર વિનિમય કરી ગયા છીએ. તેમાં સમય અને શક્તિનો વ્યય તો થાય છે જ પણ તેના પરિણામની જે સુંદર કલ્પના માનવીના મગજમાં રચાયેલી હોય છે તે ઠગારી નીવડે છે કેમકે તેની પાછળ નથી તો ભાવધારા શુદ્ધ કે નથી આચરણ સારું. બન્ને અશુભ હોવાને લીધે તેનું પરિણામ પણ સારું નથી હોતું એથી જ એ બન્નેથી નિરાશ થયેલો મનુષ્ય ધર્મનું શરણ લે છે.

ધર્મ શું છે? શુદ્ધભાવ સહિત કરવામાં આવતી શુદ્ધ ક્રિયા તેનું નામ ધર્મ છે. ભાવ અને ક્રિયા બન્નેને એટલા માટે સાથે મૂકવામાં આવેલ છે કે કેટલીક વખત વ્યક્તિની ક્રિયાઓ સુંદર હોય છે પણ તેમાં ભાવના પવિત્ર નથી હોતી. એ પણ યાદ રાખો કે નિષ્ઠાની પવિત્રતા વિના, ક્રિયા પવિત્ર ક્યાંથી દેખાશે! માતા પોતાના બાળકને ગલીપચી કરીને હસાવે છે. જગતમાં જ્યારે મનુષ્યને કોઈ વખત રીબણું મળી જાય છે તો તે પણ તેને પકડીને ગલીપચી કરે છે અને હસાવે છે.

હવે જરા ઊંડાણથી વિચાર કરો કે બન્નેમાં કેટલું અંતર છે! જેટલું અંતર અંધકાર અને પ્રકાશની વચમાં છે તેટલું જ અંતર એ બે વચ્ચે છે. મા બાળકને હસાવીને તેના મનને આનંદ પમાડે છે. ત્યારે રીબણું મનુષ્યને હસાવીને તેનો જીવ લે છે.

વસ્તુ પોતે તો શુભ પણ નથી અને અશુભ પણ નથી. તેની પાછળ રહેલી ભાવના જ તેનામાં શુદ્ધતા કે અશુદ્ધતાનો પરિચય કરાવે છે. કેટલીક વખત શુભ વસ્તુ અશુભ ભાવના વડે જન્મે છે તો ક્યારેક અશુભ વસ્તુનો શુભ ભાવનાથી થતો હોય છે.

ઉપાશ્રય જેવા ધાર્મિક સ્થળોના નિર્માણનુ કાર્ય પણ કેટલીક વખત ભાવોની અપવિત્રતાથી અપવિત્ર બની જાય છે એક માણસ વિચાર કરે છે કે જો ઉપાશ્રય થશે તો લોકોની ધાર્મિક ભાવનાઓને ઉત્તેજન મળશે, ત્યા સામાયિક વગેરે ધાર્મિક ક્રિયાઓ થશે—આમ વિચાર કરી તે ઉપાશ્રય બધાવે છે બીજો માણસ એમ વિચાર કરે છે કે ઉપાશ્રય મારા ઘરની નજીક હોવો જોઈએ ઉપાશ્રય માટે ફડ થતુ હોય ત્યારે તે કહે છે કે અમુક જગાએ થશે તો જ હુ પૈસા આપીશ

આ ઉપાશ્રયને ઘરની નજીક બનાવવાનો આશય શો છે? શુ એવો આશય છે કે ઉપાશ્રય નજીક હશે તો જવાઆવવામા સગવડ પડશે? ના. આમા તો બીજી જ ભાવના કામ કરે છે જો ઉપાશ્રય ઘરની નજીકમા હશે તો સઘની વ્યવસ્થા મારા હાથમા રહેશે, ઉપાશ્રયની ચાવી મારી પાસે રહેશે, આવતાજતા મહેમાનોને ત્યા ઉતારવા કામ લાગશે, જ્યારે મારી દીકરીના લગ્ન વખતે જાન આવશે તો ત્યા ઊતારી પણ શકાશે, સભાઓ વગેરે માટે પણ સારુ સ્થાન બનશે તો આ તે શુ ઉપાશ્રય બનાવવાનો છે કે ધર્મશાળા? આવી ભાવનાની અપવિત્રતા કાર્યની પવિત્રતાને સહીસલામત રાખતી નથી

ભાવ અને ક્રિયાનો સમન્વય હોવો જોઈએ એક માણસ સામાયિકના સ્વરૂપને સમજીને સામાયિક કરે છે અને બીજો પોતાના ધર્મીપણાનુ પ્રદર્શન કરવા માટે સામાયિક કરે છે એ બેની વચમા કાંઈ અતર ખરુ કે નહિ? એક માણસ જિજ્ઞાસાની પૂર્તિને માટે પ્રશ્ન કરે અને બીજો પોતાની પડિતાઈનું પ્રદર્શન કરવા માટે પ્રશ્ન કરે—આ બન્નેની વચમા બહુ મોટો ફેર છે

બે મુનિઓ પ્રવચન કરે છે. બન્ને આચારશાસ્ત્ર ઉપર પ્રવચન કરે છે. એકનુ લક્ષ્ય આચારશુદ્ધિ છે. શ્રાવકો પોતાના આચાર સમજે, મુનિવર્ગ તેમના આચારને ઓળખે અને બન્ને દૃઢતાપૂર્વક પોતપોતાના આચારનુ પાલન કરે, આ પહેલા પ્રવચનકારનુ લક્ષ્ય છે બીજા મુનિ પણ આચારશાસ્ત્ર ઉપર જ પ્રવચન કરે છે પણ તેમનુ લક્ષ્ય જુદુ છે તે એટલા માટે આચારશાસ્ત્રનુ પ્રવચન કરે છે કે જેથી શ્રોતાઓ એમ માને કે તે મહાન આચારવાન છે અને તેમની સરખામણીમા બીજાઓ શિથિલાચારી છે

પહેલામા સર્વના કલ્યાણની ભાવના રહેલી છે, ત્યારે, બીજામા પોતાની પ્રતિષ્ઠાની ભાવના છૂપી રીતે કાર્ય કરી રહેલી છે હવે તમે સમજી ગયા હશો કે એક જ જાતની ક્રિયા ભાવનાના ભેદથી, પવિત્રતા અને અપવિત્રતાને ધારણ કરે છે.

પવિત્ર વિચારોની સાથેનો પવિત્ર આચાર એ જ ધર્મ છે. જો ક્રિયાની સાથે તમારો ઉદ્દેશ પવિત્ર હોય તો તમારી ક્રિયાઓ ધર્મમાં સમાય છે. તે સિવાય ઉદ્દેશની અપવિત્રતા ધર્મને પણ પાપમાં ફેરવી નાખી શકે છે. જો ધર્મનું શરણ પવિત્ર બનવા માટે જ લો. ધર્મનું શરણ એટલા માટે લેવામાં આવે છે કે બૂરા કર્મનું ફળ આલોક ને પરલોકમાં ન મળે.

જો જીવનની ગંદકીને છૂપાવવા માટે ધર્મનો ઉપયોગ કરશો તો તે ધર્મની સાથે અન્યાય થશે. આ તો ફૂલોના ઢગલાથી ગંદકીને ઢાંકવા જેવું કામ બની રહેશે. અને તેમ કરનાર, ગંદકીને તો સૌરભયુક્ત નહિ બનાવી શકે પણ ફૂલ તો જરૂર ગંદાં થશે જ. એવી જ રીતે લોકોએ ધર્મને બદનામ કર્યો છે. તેઓ બહારથી ધાર્મિક ક્રિયાઓ કરે છે પરંતુ અંતરનો સ્વાર્થ એક ક્ષણ પણ તેમનો સાથ છોડતો નથી. ઉપાશ્રયમાં કરવામાં આવતી ધાર્મિક ક્રિયાઓના રસનું એક પણ બિંદુ જીવનમાં ન ઊતર્યું તો જીવન શુષ્ક અને નિષ્પ્રાણ બની જશે.

અંતરમાં ધર્મનો રસ ઊતરે તેની અસર જીવનના રોજબરોજના વ્યવહારમાં પણ મળી જોઈએ. કેરી જો પાકેલી હોય તો તેની અંદરનો કેસરી રંગ બહાર જણાયા વિના રહેતો નથી. અંતરમાં ધર્મરસ ઊતર્યો છે કે નહિ તેની પરીક્ષા તેના નૈતિક જીવનથી જ થઈ શકે છે. જેના હૃદયમાં ધર્મ હોય તેનું જીવન નીતિયુક્ત હોવું જોઈએ. તે વિના તો એમ જ વિચારવું પડશે કે આપણે જે કાંઈ કરીએ છીએ તે ધર્મ છે કે કાંઈ જુદું જ છે!

એક મુસલમાન એક વખત પોતાના પૈસા માટે ચણા લેવા એક દુકાને ગયો. રાતનો વખત હતો. તેણે દુકાનદારને કહ્યું કે પૈસા ભલે વધારે લે પણ ચણા સારા આપજે. માનવનું મન સારી વસ્તુનું ચાહક છે. તમે પણ જ્યારે કાંઈ ખરીદ કરવા જાઓ ત્યારે કહો છો કે ભાઈ! ભલે પૈસા વધારે લાગે પણ માલ સારો આપજે. પણ કેટલાક વેપારીઓ એવી મનોવૃત્તિના હોય છે કે સારી વસ્તુના નામે પૈસા સારા (વધારે) લે છે છતાં, માલ સારો નથી આપતા. આ કેટલી ખરાબ વાત છે!

સારી વસ્તુ બતાવીને ખરાબ વસ્તુ આપવી—એ આચારધર્મની વિરુદ્ધ છે. ભગવાન મહાવીરે આવાં કાર્યોને જીવનના બહુ જ મોટા દોષ તરીકે ગણાવ્યા છે. શ્રાવકોને તેનાથી બચવા માટે પ્રેરણા જ નહિ નિર્દેશ પણ કર્યો છે.

તેમણે કહ્યું છે કે—શ્રાવક! તું તારા નૈતિક જીવનનો પાયો સુદૃઢ નહિ

રાખે તો તારા અધ્યાત્મનો મહેલ એક દિવસ તૂટી પડશે એ અતિચાર છે. જો તેનાથી નહિ બચે તો તારા વ્રતોને તે દુષિત કરી નાખશે

હા, હવે આપણે વાત આગળ ચલાવીએ તે મુસલમાનભાઈએ પૈસા વધારે આપીને વસ્તુ સારી માગી પણ શેઠે તો મે ઉપર કહ્યુ છે તેવુ જ કર્યુ તેણે પૈસા તો વધારે લીધા પણ ચણા ખરાબ આપી દીધા તે ચણા લઈને ઘેર આવ્યા અને ખોલીને જોયુ તો તેમા કેટલા જીવડા ખદબદી રહ્યા હતા તેવી જ રીતે તેનુ મન પણ ખદબદી રહ્યુ હતુ. તેણે તે ચણા કપડાના કકડામા બાધી દીધા. બીજે દિવસે તે ઉપાશ્રય તરફ આવ્યો તેણે જોયુ કે પૂજ્યશ્રી ખુબચદજી મહારાજ પ્રવચન આપી રહ્યા હતા તે શેઠ મોઢે મુહપત્તી બાધીને આગળ બેઠા હતા, અને જીકારો દઈ રહ્યા હતા તે મુસલમાનભાઈ ઘેર પાછો ગયો અને ચણાની પોટલી લઈ આવ્યો અને વ્યાખ્યાન પૂરુ થતા તેણે ચણાની પોટલી ખોલી અને બધાને બતાવ્યા, અને બોલ્યો–સારા માલનો ભાવ લઈ તમારા દયાધર્મી શેઠે કેવા ચણા આપ્યા છે તે જુઓ! કેટલા જીવડા છે આમાં!

ધર્મ જ્યારે આવી વ્યક્તિઓના હાથમા આવે છે, ત્યારે તે સ્વય કલકિત થઈ જાય છે દૂધ મીઠુ હોય છે પણ કોઈ તેને કડવા તુબડામા ભરે તો તે બગડશે જ ધર્મ એ શુદ્ધ દૂધ છે પણ જ્યારે તેને સ્વાર્થી મન રૂપી કડવા તુબડામા ભરવામા આવે છે ત્યારે તેમા કડવાશ આવ્યા વિના રહેતી નથી

ધર્મ સ્વાર્થરહિત મનમા જ ટકી શકે છે. જેના જીવનમા ધર્મ પુરુષાર્થ કામ કરી રહ્યો છે, તેના સાક્ષી તો તેના શત્રુઓ પણ આપી શકશે એક વિચારકે કહ્યુ છે કે–જો કદાચ તમારો મિત્ર તમને સારા માનતો હોય તો હુ તમને સારા માનતા અચકાઈશ પણ જો તમારો દુશ્મન તમને સારા માનતો હશે તો હુ અચકાયા વિના તમને સારા માની લઈશ. જેમના જીવનમા ધર્મનો રસ ઊતર્યો હોય છે, તેમના શત્રુઓના મનમા પણ તે સ્થાન પામે છે

ગૌશાલક ભગવાન મહાવીરના શત્રુરૂપે જ રહ્યો આખી જિદગી, પ્રભુ પ્રત્યે દ્વેષ અને ઈર્ષ્યાની આગ વરસાવતો રહ્યો પણ જીવનના અત સમયે તે જ ગોશાલક બદલાઈ ગયો અને તે પણ એટલો બદલાઈ ગયો કે કાળો ભમ્મર મટીને સફેદ આરસ જેવો બની ગયો તે વખતે તેણે જે શબ્દો કહ્યા છે તે ઉપરથી ભગવાન મહાવીરની મહાનતા જાણી શકાય છે. તેણે

પવિત્ર વિચારોની સાથેનો પવિત્ર આચાર એ જ ધર્મ છે. જો ક્રિયાની સાથે તમારો ઉદ્દેશ પવિત્ર હોય તો તમારી ક્રિયાઓ ધર્મમાં સમાય છે. તે સિવાય, ઉદ્દેશની અપવિત્રતા ધર્મને પણ પાપમાં ફેરવી નાખી શકે છે. તમે ધર્મનું શરણ પવિત્ર બનવા માટે જ લો. ધર્મનું શરણ એટલા માટે લેવામાં આવે છે કે બૂરા કામનું ફળ આલોક ને પરલોકમાં ન મળે.

જો જીવનની ગંદકીને દબાવવા માટે ધર્મનો ઉપયોગ કરશો તો તે ધર્મની સાથે અન્યાય થશે. આ તો ફૂલોના ઢગલાથી ગંદકીને ઢાંકવા જેવું કામ બની રહેશે. અને તેમ કરનાર ગંદકીને તો સોગંધયુક્ત નહિ બનાવી શકે પણ ફૂલ તો જરૂર ગંદાં થશે જ. એવી જ રીતે લોકોએ ધર્મને બદનામ કર્યો છે. તેઓ બહારથી ધાર્મિક ક્રિયાઓ કરે છે પરંતુ અંતરનો સ્વાર્થ એક ક્ષણ પણ તેમનો સાથ છોડતો નથી. ઉપાશ્રયમાં કરવામાં આવતી ધાર્મિક ક્રિયાઓના રસનું એક પણ બિંદુ જીવનમાં ન ઊતર્યું તો જીવન શુષ્ક અને નિષ્પ્રાણ બની જશે.

અંતરમાં ધર્મનો રસ ઊતરે તેની અસર જીવનના રોજબરોજના વ્યવહારમાં પણ થવી જોઈએ. કેરી જો પાકેલી હોય તો તેની અંદરનો કેસરી રંગ બહાર જણાયા વિના રહેતો નથી. અંતરમાં ધર્મરસ ઊતર્યો છે કે નહિ તેની પરીક્ષા તેના નૈતિક જીવનથી જ થઈ શકે છે. જેના હૃદયમાં ધર્મ હોય તેનું જીવન નીતિયુક્ત હોવું જોઈએ. તે વિના તો એમ જ વિચારવું પડશે કે આપણે જે કાંઈ કરીએ છીએ તે ધર્મ છે કે કાંઈ બીજું જ છે!

એક મુસલમાન એક વખત પોતાના ઘોડા માટે ચણા લેવા એક દુકાને ગયો. રાતનો વખત હતો. તેણે દુકાનદારને કહ્યું કે પૈસા ભલે વધારે લે પણ ચણા સારા આપજે. માનવનું મન સારી વસ્તુનું ચાહક છે. તમે પણ જ્યારે કાંઈ ખરીદ કરવા જાઓ ત્યારે કહો છો કે ભાઈ! ભલે પૈસા વધારે લાગે પણ માલ સારો આપજો. પણ કેટલાક વેપારીઓ એવી મનોવૃત્તિના હોય છે કે સારી વસ્તુના નામે પૈસા સારા (વધારે) લે છે છતાં માલ સારો નથી આપતા. આ કેટલી ખરાબ વાત છે!

સારી વસ્તુ બતાવીને ખરાબ વસ્તુ આપવી—એ સત્યધર્મની વિરુદ્ધ છે. ભગવાન મહાવીરે આવાં કામોને જીવનના બહુ જ મોટા દોષ તરીકે ગણ્યા છે. શ્રાવકોને તેનાથી બચવા માટે પ્રેરણા જ નહિ નિર્દેશ પણ કર્યો છે.

તેમણે કહ્યું છે કે—શ્રાવક! તું તારા નૈતિકજીવનનો પાયો સુદૃઢ કરી

દાનવત તો અપરિગ્રહમા વિશ્વાસ રાખે છે એક બાજુ પાપ કરીને પૈસા ભેગા કરવા અને પછી તેનાથી ધર્મ કરવો એ તો એવુ થયુ કે કોઈ કાદવમાં પગ નાખે અને પછી ધોવા બેસે ખરી વાત તો એ છે કે પૈસાનો સગ્રહ એ જ અર્થ પુરુષાર્થનું લક્ષ્ય છે અને તે સગ્રહ કામનાં પ્રસાધનોને કરવા માટે જ કરવામા આવે છે પૈસાના તોફાનમાં ધર્મનુ પાદડુ તો ટકી શકતુ જ નથી તે તો શાતિના સમયમા શાત મનમા જ ટકી શકે છે

કેટલાક લોકોને એમ કહેતા પણ સાભળ્યા છે કે ધર્મ પુરુષાર્થ અર્થ અને કામને આપનાર છે આનો અર્થ તો એવો થયો કે જેને છોડીને આપણે ચાલવુ છે તે જ સામે આવે છે પછી એ ત્યાગનો કાઈ અર્થ જ રહેતો નથી તેમની દલીલ એવી છે કે ધર્મ એ શુભ પરિણતિ છે અને પરિણતિથી પુણ્યનો સચય થાય છે તેના મીઠા ફળોને ભોગવવા માટે સ્વર્ગમા જાઓ અને પુણ્યક્ષય થાય એટલે પાછા અહીં આવો જે કામપુરુષાર્થનો તમે વિરોધ કર્યો તે સ્વર્ગમા વિપુલ પ્રમાણમા ઉપલબ્ધ છે પછી એ ત્યાગનો કોઈ અર્થ નથી અર્થપુરુષાર્થને એટલા માટે ત્યાજ્ય બનાવ્યો હતો કે એ કામનો સહાયક છે પણ અહીં તો અર્થની અપેક્ષાએ ધર્મ જ કામનો અધિક સહાયક બન્યો!

હા, વાત ઠીક છે જો કોઇ સ્વર્ગને માટે ધર્મનો આશ્રય લે અને આ દુનિયાના ભોગોનો તેને માટે ત્યાગ કરે, કે સ્વર્ગમા હજારગણા વધારે પ્રમાણમા તેનુ ફળ મળે તો તો તમારી વાત બરાબર છે પણ એવા ધર્મનુ અધ્યાત્મના ક્ષેત્રમા કાઈ મૂલ્ય નથી જૈનદર્શન, એવા ધર્મનો ધર્મ તરીકે સ્વીકાર કરતું નથી તે તો કહે છે કે સ્વરૂપમા રમણતા એનુ નામ જ ધર્મ છે વિભાવદશામાથી સ્વભાવદશામા આવવુ, તે ધર્મ કહેવાય છે

પણ વાત અધૂરી છે સ્વર્ગને માટે કરવામા આવતી ધર્મસાધનાનો જૈન ધર્મ ઉચ્ચ પ્રકારની સાધના નથી માનતો એટલુ જ નહિ, તે તો તેને નિદાનકૃત કહે છે અને સાધુઓને તેનાથી બચવા કહ્યુ છે નિર્જરાની સાથે પુણ્ય થાય છે એ વાતનો ઇન્કાર પણ કરી શકાતો નથી આગમમાં વર્ણન આવે છે કે શુભ પરિણતિથી શુભ કર્મોનો સચય થાય છે પણ એટલું ન ભૂલશો કે નિર્જરાની સાથે પુણ્ય થાય અને પુણ્યને માટે સાધના કરવી —એ બેમાં ઘણો ફેર છે પહેલી વાતમાં પુણ્યની કામના નથી, એ આવી જાય તે જુદી વાત છે તમે ચોખાની ગુણીઓ ખરીદ કરો છો, તે વખતે તમે ચોખા ખરીદ કરો છો, ગુણીઓ નહિ કેળા અને નારગી ખરીદ કરી લાવો

પોતાના અનુયાયીઓ સમક્ષ કહ્યું—સાચી વાત તો એ છે કે ભગવાન મહાવીર જ સાચા જિન છે હું તો સ્વાર્થનો કપિ છું મેં મારા અહંકારની પુષ્ટિ માટે ભગવાન મહાવીરના ઉજ્જ્વળ જીવન તરફ કાદવ ફેંકવાનો પ્રયત્ન કર્યો.

આ ભગવાન મહાવીરની ધર્મસાધના હતી કે જેણે શત્રુના મુખે તેમના પ્રત્યે મહાંજલિ દેવડાવી.

આજ વાત ધર્મરાજની છે તેમના જાનીદુશ્મન દુર્યોધનના મનમાં પણ તેમની ધર્મ પ્રત્યેની શ્રદ્ધા ચમકી રહી હતી.

ધર્મ જ એવો ચમત્કાર છે કે જે શત્રુતાભર્યા હૃદયમાં મિત્રતા સ્થાપિત કરે છે

હા તો યાદ રાખજો કે ધર્મ એ મોક્ષસાધક પુરુષાર્થ છે અને અર્થ કામસાધક પુરુષાર્થ છે કેટલીક વખત એથી ઊલટું પણ જોવામાં આવે છે ક્યારેક ધર્મ અર્થસાધક પણ બની જાય છે જેના જીવનમાં ધર્મનું તત્ત્વ વ્યાપેલું છે જેણે પ્રામાણિકતાને પોતાના જીવનનું લક્ષ્ય બનાવી છે તે આર્થિક ક્ષેત્રમાં પણ આગળ વધી જાય છે બીજી બાજુ એમ પણ કહેવાય છે કે અર્થ વડે ધર્મ પણ થઈ શકે છે

કોઈ વ્યક્તિએ લાખ રૂપિયામાંથી દસ હજાર રૂપિયા દાનમાં આપ્યા તો ધર્મ થયો કે નહિ ? કેમકે દાન પણ ધર્મનો એક પ્રકાર છે

તેનો ઉત્તર એ પણ મળશે કે ધર્મ એટલો સસ્તો નથી કે તે પૈસાથી ખરીદ કરી શકાય કારણ કે તે આત્માનો ગુણ છે તેને જડથી કોઈ ખરીદી શકતો નથી. ધર્મ પૈસાથી નહિ, પૈસાના ત્યાગથી થઈ શકે છે. જેણે જેટલું દ્રવ્ય દાનમાં આપ્યું તેની તેટલા ઉપરથી આસક્તિ મટી ગઈ છે અને આસક્તિ મટી જવી એ જ ધર્મ છે

બીજી વાત એ છે કે ધનથી ધર્મ તરફ નથી જઈ શકાતું કેમ કે તે તમારું લક્ષ્ય પણ નથી. પૈસા કમાતી વખતે તમારો આશય કોઈ બીજો જ હોય છે તમે બજારમાં શાક ખરીદવા જાઓ તો શાકની સાથે ધાણા અને મરચાં પણ આવશે છતાં તમારું મુખ્ય ધ્યેય તો શાક લેવાનું જ છે ધાણા અને મરચાં નહિ. એ સાથે આવે છે તે જુદી વાત છે એવી જ રીતે અર્થોપાર્જન સમયે તમારું લક્ષ્ય શું દાન તરફ હોય છે ? નહિ. તે વખતે તો નિરંતર રૂપિયાની કમાણીનું જ ધ્યાન રાખતા હોય છે (શ્રાવકધર્મ દર્શન)

કદાચ કોઈ એમ કહે કે હું ધર્મને માટે અર્થનો સંગ્રહ કરું છું તો તે પણ અનુચિત છે જૈનદર્શન તે વાતનો ઈન્કાર કરે છે. કારણ કે

ગરમ લવિંગના ઉકાળાની જરૂર નથી હોતી છતા કોઈ તમને તેનો પ્યાલો આપે તો તે તમને દુ ખરૂપ થઈ પડશે ઠંડી ઋતુમા આપનું મન આઈસ્ક્રીમ ઈચ્છતું નથી જો કદાચ કોઈ રકાબીમા આપે તો તમને મુશીબત થશે, કેમ કે તમારે તે વસ્તુઓની જરૂર નથી.

બરાબર એ જ પ્રમાણે સિદ્ધક્ષેત્રમાં દુનિયાની કોઈ વસ્તુની જરૂર પડતી નથી જ્યારે ભૂખ હોય ત્યારે ખાવાના પદાર્થની જરૂર પડે છે અને જ્યારે ચાહની ઈચ્છા હોય ત્યારે પ્યાલો યાદ આવે છે પણ ત્યાં તો અશાતિના મૂળ જેવી ઈચ્છા જ સમાપ્ત થઈ ગઈ હોય છે. બીજું એ કે ત્યા મૃત્યુ પણ નથી સૌથી મોટું સુખ તો એ જ છે જે મૃત્યુ–મોતને નામે દુનિયા આખીને થથરાટી છૂટે છે તે મોતનો ત્યા અભાવ છે કોઈ તમને એમ કહે કે હું એવી નગરીમા રહું છુ, જ્યા ભૂખ પણ નથી અને મૃત્યુ પણ નથી, તો તમે જશો એવી નગરીમા ?

જો કહેનાર ઉપર તમને વિશ્વાસ હશે તો તમે ત્યા જવા માટે, વિના વિલબે તૈયાર થઈ જશો પછી ભલેને ત્યા જવા માટે મુબઈ જેવી મોહક નગરી પણ કેમ ન છોડવી પડે ! મોક્ષ તો એ નગરી છે, કે જ્યાં આ બધી (જન્મ, જરા, મૃત્યુ, ભૂખ–તૃષા આદિ) વસ્તુઓનો અભાવ છે. જ્યા જન્મ છે, ત્યા મોત પણ છે જે જન્મે છે તે મરે છે અને જે મરે છે તે જન્મવાનો જ છે ? ના. જૈનદર્શન કહે છે કે અહી અનેકાન્ત છે જન્મ લેનાર તો મરશે જ એમાં બે મત નથી પણ જે મર્યો તે જન્મશે જ તેમાં સદેહ છે જે મર્યો છે, પણ મોતને મારીને મર્યો છે તેને જન્મ નહિ લેવો પડે.

સિદ્ધ સ્થિતિમા પહોચી ગયા પછી તે આત્માનો મોત પીછો પકડી શકતુ નથી કાળ પણ ત્યા પહોચી શકતો નથી કારણ કે ત્યા આત્માનુ પોતાનુ ઘર છે તમને તમારુ પોતાનુ ઘર પસદ છે કે ભાડાનુ ? કહેવાની જરૂર જ નથી કે દરેકને પોતાની માલિકીનુ જ ઘર પસદ હોય છે તેમાં ય મુંબઈની વાત જ ન પૂછો અહી તો જેની પાસે પોતાની માલિકીના મકાન છે તે તો લક્ષાધિપતિ છે પોતાની માલિકીના ઘરનુ મોટામા મોટુ સુખ તો એ છે કે, ત્યાથી કોઈ તેને કાઢી શકતુ નથી, ખાલી કરાવી શકતુ નથી.

હા, તો હવે કહો કે ચોરાશી લાખ જીવયોનિ–એ આત્માના પોતાના ઘર છે કે પારકા ? કહેવુ પડશે કે એ બધા પારકા ઘર છે, ઘરના ઘર નથી. એટલા માટે તો ત્યાથી નીકળવુ પડે છે ભલે તેત્રીસ સાગરોપમ સુધી કેમ

હો ત્યારે તેની સાથે ફોતરાં પણ આવે છે છતાં કોઈ એવો તો બુદ્ધિવાળો નહિ નીકળે કે જે ફોતરાંને માટે કેળાં કે નારંગી ખરીદ કરે! ધર્મની સાથે અર્થ અને કામ આવે કે નિર્જરાની સાથે પુણ્ય આવે તેને ખાસ મહત્ત્વ ન આપશો. તેમ તેની પ્રાપ્તિને પણ મહત્ત્વ ન આપશો.

બીજી વાત એ છે કે ધર્મની સાથે પુણ્યનો સંબંધ હંમેશાં હોય એવું કોઈ નથી. કારણ કે ક્ષમા, માર્દવ આદિ દસ વિધિ ધર્મ સંવર છે. સંવર, શુભ કરતાં શુદ્ધની વધારે નજીક છે. શુદ્ધ પરિણતિમાં પુણ્યનો પણ ક્ષય થાય છે અને ત્યારે જ મોક્ષ સંભવે છે. તે સિવાય શુદ્ધની સાથે પુણ્યનો સંબંધ માનશો તો મોક્ષનો સંભવ જ નહિ રહે. પુણ્ય, શુભ સુધી જ સીમિત રહે છે ત્યારે સંવર શુદ્ધ સુધી પહોંચાડે છે.

મોક્ષ-પુરુષાર્થ

આત્માની શુદ્ધ સ્થિતિની પ્રાપ્તિ માટે કરવામાં આવતો પુરુષાર્થ એ જ મોક્ષ-પુરુષાર્થ છે. જેમાં આત્મા બધી વિભાવદશાને છોડીને સ્વભાવમાં આવે છે તે જ મુક્તાવસ્થા છે. મોક્ષનો અર્થ ફક્ત સ્થાન વિશેષ ન કરશો. સિદ્ધશિલાને મુક્તિશિલા કહી છે પણ તે તો દ્રવ્ય મોક્ષ છે. ત્યાં જવા માત્રથી કામ નહિ થાય. એમ તો આત્મા અનંતવાર ત્યાં પહોંચી ગયો છે. સૂક્ષ્મ કાયના રૂપે ત્યાં ઉત્પન્ન પણ થયો છે અને ત્યાં મર્યો પણ છે. પણ તે એકેન્દ્રિયાદિ જીવ મુક્ત નથી કહેવાતા. કારણ કે તે કર્મ બંધનથી બંધાયેલા છે. કર્મની જંજીરોથી મુક્ત થવું એ જ સાચી મોક્ષાવસ્થા છે.

તમે પણ મુક્ત થવા માટે સાધના કરતા રહો. આ બધા જપ, ઉપવાસ, સામાયિક વગેરે મોક્ષની પ્રાપ્તિને માટે છે. પણ હું જરા પૂછી લઉં? મોક્ષની પ્રાપ્તિ માટે તમે આટલા આતુર છો. તેમાં એવું શું છે? ત્યાં ખાવાનું નથી, પીવાનું નથી, સૂવાનું નથી. સંસારમાં છતાં જે તમને હંમેશાં યાદ આવે છે તે પત્નીની યાદ તમને ત્યાં મળવાની નથી. ત્યાં બીડી નથી, સિનેમા નથી, ફરવા માટે ચોપાટી પણ નથી. એવી સૂની નગરીમાં જવા માટે તમે કેમ તૈયાર થઈ ગયા છો? (હાસ્ય)

તેનો જવાબ પણ છે. માની લીધું કે દુનિયાની આ બધી કોઈ ભૌતિક વસ્તુઓ ત્યાં નથી. તો એ પણ છે કે ત્યાં તેની વસ્તુઓની કોઈ જરૂર પણ નથી. જરૂર હોય અને વસ્તુ ન મળે તો દુઃખ થાય. પણ જરૂર ન હોય અને વસ્તુ મળે તો તે એક દુઃખરૂપ થઈ પડે છે. ગરમીના દિવસમાં તમને

ગરમ લવિંગના ઉકાળાની જરૂર નથી હોતી છતા કોઈ તમને તેનો પ્યાલો આપે તો તે તમને દુઃખરૂપ થઈ પડશે ઠંડી ઋતુમા આપતુ મન આઇસ્ક્રીમ ઈચ્છતુ નથી જો કદાચ કોઈ રકાબીમા આપે તો તમને મુશીબત થશે, કેમ કે તમારે તે વસ્તુઓની જરૂર નથી.

બરાબર એ જ પ્રમાણે સિદ્ધક્ષેત્રમાં દુનિયાની કોઈ વસ્તુની જરૂર પડતી નથી જ્યારે ભૂખ હોય ત્યારે ખાવાના પદાર્થની જરૂર પડે છે અને જ્યારે ચાહની ઈચ્છા હોય ત્યારે પ્યાલો યાદ આવે છે પણ ત્યા તો અશાતિના મૂળ જેવી ઈચ્છા જ સમાપ્ત થઈ ગઈ હોય છે બીજું એ કે ત્યા મૃત્યુ પણ નથી સૌથી મોટુ સુખ તો એ જ છે જે મૃત્યુ–મોતને નામે દુનિયા આખીને થથરાટી છૂટે છે તે મોતનો ત્યા અભાવ છે કોઈ તમને એમ કહે કે હું એવી નગરીમા રહુ છુ, જ્યા ભૂખ પણ નથી અને મૃત્યુ પણ નથી, તો તમે જશો એવી નગરીમા ?

જો કહેનાર ઉપર તમને વિશ્વાસ હશે તો તમે ત્યા જવા માટે, વિના વિલબે તૈયાર થઈ જશો પછી ભલેને ત્યા જવા માટે મુબઈ જેવી મોહક નગરી પણ કેમ ન છોડવી પડે ! મોક્ષ તો એ નગરી છે, કે જ્યા આ બધી (જન્મ, જરા, મૃત્યુ, ભૂખ-તૃષા આદિ) વસ્તુઓનો અભાવ છે જ્યા જન્મ છે, ત્યા મોત પણ છે જે જન્મે છે તે મરે છે અને જે મરે છે તે જન્મવાનો જ છે ? ના જૈનદર્શન કહે છે કે અહી અનેકાન્ત છે જન્મ લેનાર તો મરશે જ એમા બે મત નથી પણ જે મર્યો તે જન્મશે જ તેમા સદેહ છે જે મર્યો છે, પણ મોતને મારીને મર્યો છે તેને જન્મ નહિ લેવો પડે

સિદ્ધ સ્થિતિમાં પહોચી ગયા પછી તે આત્માનો મોત પીછો પકડી શકતુ નથી કાળ પણ ત્યા પહોચી શકતો નથી કારણ કે ત્યા આત્માનુ પોતાનુ ઘર છે તમને તમારુ પોતાનુ ઘર પસદ છે કે ભાડાનુ ? કહેવાની જરૂર જ નથી કે દરેકને પોતાની માલિકીનુ જ ઘર પસદ હોય છે તેમાં ય મુબઈની વાત જ ન પૂછો અહી તો જેની પાસે પોતાની માલિકીના મકાન છે તે તો લક્ષાધિપતિ છે પોતાની માલિકીના ઘરનુ મોટામા મોટુ સુખ તો એ છે કે, ત્યાથી કોઈ તેને કાઢી શકતુ નથી, ખાલી કરાવી શકતુ નથી

હા, તો હવે કહો કે ચોરાશી લાખ જીવયોનિ–એ આત્માના પોતાના ઘર છે કે પારકા ? કહેવુ પડશે કે એ બધા પારકા ઘર છે, ઘરના ઘર નથી. એટલા માટે તો ત્યાથી નીકળવુ પડે છે ભલે તેત્રીસ સાગરોપમ સુધી કેમ

ન રહે પણ એક દિવસ કાળનો દંડ તેને તે ઘર ખાલી કરવા વિવશ બનાવે છે પણ મોક્ષ એ આત્માનું પોતાનું ઘર છે કોઈની તાકાત નથી કે તેને ખાલી કરવાનું કહી શકે

પણ ત્યાં પહોંચવા માટે પારકા ઘરની બધી વસ્તુઓ છોડવી પડશે ત્યારે જ તમે ત્યાં પહોંચી શકશો. જન્મ લીધા પછી આજ સુધીમાં તમે જેટલી વસ્તુઓ ભેગી કરી છે તે બધી સ્વની છે કે પરની? જો તમારી પોતાની હોય તો અહીંથી જતી વખતે તે બધી સાથે લઈ જવી જોઈએ. અચ્છા, જરા બતાવો કે કઈ કઈ વસ્તુઓ સાથે લઈ જશો? મોક્ષની વાત તો દૂર રહી પણ પરલોકમાં પણ તમે અહીંની કોઈ પણ વસ્તુ સાથે નહિ લઈ જઈ શકો મુક્તિના રાજ્યમાં પહોંચવા માટે તમારે આપના રાજ્યની બધી જ વસ્તુઓ છોડવી પડશે. આ ધર્મને પણ તમારે છોડવો પડશે. કારણ કે તે પણ આ દુનિયાની જ વસ્તુ છે

તમને જરા આશ્ચર્ય થશે કે અત્યાર સુધી તો મહારાજ કહેતા હતા કે ધર્મ મોક્ષનો સહાયક છે અને હવે કહે છે કે તેને છોડવો પડશે! એટલી વારમાં આટલું પરિવર્તન!

ધર્મ મોક્ષનો સહાયક છે એમ તો હું અત્યારે પણ કહું છું અને તે નક્કી જ વાત છે કે આત્માને ભોગનગરીમાંથી મોક્ષનગરીમાં પહોંચાડનાર ધર્મ છે જે લક્ષ્ય સુધી પહોંચાડવામાં સહાયક હોય તેને લક્ષ્યસ્થાને પહોંચ્યા પછી છોડવું જ પડે છે

ઘોડો તમને જંગલમાંથી ઘર સુધી પહોંચાડે છે ઘરનાં બારણાં સુધી તે પહોંચાડી શકે છે પણ ત્યાં પહોંચ્યા પછી તો તમે તેની પીઠ ઉપરથી નીચે ઊતરી જાઓ છો એ જ પ્રમાણે જે સાધના અને ક્રિયાઓ મોક્ષની પ્રાપ્તિમાં મદદકર્તી હોય છે તેની આવશ્યકતા ત્યાં પહોંચવા સુધી જ છે. ત્યાં પહોંચ્યા પછી તો તેને છોડી જ દેવી પડશે.

બીજા શબ્દોમાં કહું તો ધર્મ અને મોક્ષનો સંબંધ લોટ અને રોટલીનો છે રોટલી બનાવવા માટે તવો ચૂલો બળતણ બધું જરૂરી છે એ બધાં વિના રોટલી થઈ શકતી નથી છતાં ખાવાના કામમાં તો તેમાંની એક પણ વસ્તુ આવી શકતી નથી તેમજ ભોજન તૈયાર કરવા માટે અગ્નિ આવશ્યક સાધન છે પણ ભોજન તૈયાર થઈ ગયા પછી અગ્નિ સળગાવનાર પોતાની જાતે જ બુઝાવી નાખે છે પણ તેનો અર્થ એ નથી કે તે વિચાર

કરતો રહે, કે અગ્નિ બુઝાવાનો જ છે, ભોજન તૈયાર થયા પછી તેને શાંત કરવાનો જ છે, એટલે પહેલેથી જ ચૂલામા લોટો ભરીને પાણી રેડી દે તો તો એકાદશી જ કરવી પડે-ભૂખે જ મરવુ પડે

સાધનાના સમય દરમ્યાન, સાધનોને પકડી રાખવાં એ જેટલુ જરૂરી છે, એટલુ જ સિદ્ધિ મેળવ્યા પછી તેને છોડવુ જરૂરી છે સિદ્ધ સ્થિતિમાં પહોંચવા માટે તમારે સસારની સમસ્ત વાસનાઓનો ત્યાગ કરવો પડશે. સસારી અવસ્થાની નાની સરખી રેખા પણ છોડવી પડશે ચૌદમુ ગુણસ્થાન કે જે અયોગી કેવળી ગુણસ્થાન છે, તેનો પણ સિદ્ધ થતીવખતે ત્યાગ કરવો પડશે ત્યારે જ આત્મા સપૂર્ણ શુદ્ધ સ્થિતિને પ્રાપ્ત કરી શકે છે તે જ મોક્ષ-પુરુપાર્થ છે

તમે તમારા આત્માને અશુભમાંથી વાળીને શુભમા લાવો અને શુભમાથી શુદ્ધ તરફ અભિયાન કરો પણ તેને માટે પુરુષાર્થ તો અનિવાર્ય રીતે આવશ્યક છે શુદ્ધ સ્થિતિને પુરુષાર્થથી જ મેળવી શકાય છે **કેટલાક લોકો કહે છે કે પુરુષાર્થ અનાવશ્યક છે કેમકે કાળ પાકશે, ત્યારે જ આપણે મુક્ત થઇ જઈશું પરંતુ આ સિદ્ધાંત ભગવાન મહાવીરનો નથી, ગોશાળાનો છે.** ભગવાન મહાવીર પોતે કટ્ટર પુરુષાર્થવાદી હતા. તે જાણતા હતા કે-" મારુ આયુષ્ય બોતેર વર્ષનુ છે ત્યારપછી, હુ જરૂર મોક્ષે જવાનો છુ " છતા તેમણે શુ કરવા દીક્ષા લીધી અને કઠોર તપ-સાધના કરી? તેનો અર્થ એ છે કે તે એકલા નિયતિવાદી નહોતા, પુરુષાર્થવાદી પણ હતા તે જાણતા હતા કે-" હુ મોક્ષમા તો જઈશ, " પણ તે એ પણ જાણતા હતા કે " તે માટે આટલી સાધના પણ કરવી જ પડશે "

નિયતિવાદ પૂર્ણ જ્ઞાનીઓને માટે છે ત્યા મારી અને તમારી લાયકાત નથી આપણી પાસે તો પુરુષાર્થ છે તે મારફતે જ આપણે વિકાસના ધ્યેય સુધી પહોચી શકીશુ પણ તે પુરુષાર્થ સમ્યક્ હોવો જોઈએ આપ સર્વના આત્મામા સમ્યક્ પુરુષાર્થ જાગૃત થાય અને તે આપના ચરમલક્ષ્ય સુધી પહોચાડવામા સહાયક થાય, એ ઈચ્છા સથે વિરમુ છુ

તા ૧૮-૮-૫૯ જૈન ઉપાશ્રય, માટુંગા

૨૯ મોહ અને પ્રેમ

મોહ અને પ્રેમને આજની દુનિયામાં લગભગ સમાનાર્થી ગણાય છે અને જ્યારે આ શીર્ષક રાખવામાં આવ્યું તો શેઠશ્રી મગનભાઈ દોશી જ કહેવા લાગ્યા કે આ બન્ને તો એક જ છે મેં કહ્યું આ બન્નેમાં ઘણો ફેર છે એટલો ફેર છે જેટલો કે ગાય અને આકડાના દૂધમાં ફેર હોય છે. નામ અને રંગની દૃષ્ટિએ બન્ને એક જેવા છે પણ શું ગુણ-દૃષ્ટિમાં પણ એક જેવા છે ખરા ? નહી બન્નેમાં દિવસ-રાતનો ફેર છે. પહેલું (ગાયનું દૂધ) પ્રાણપોષક છે ત્યારે બીજું (આકડાનું દૂધ) પ્રાણહારક છે ગાયનું દૂધ નાના બાળકથી લઈને સો વર્ષના વૃદ્ધને પણ હિતકારક છે એટલા માટે જ તો ગાયને માતા કહી છે પણ ભેંસનું દૂધ આટલું સ્વાસ્થ્યપ્રદ નથી અને આકડાનું દૂધ તો પ્રાણ-ઘાતક છે પ્રેમ એ ગાયનું દૂધ છે તો મોહ એ આકડાનું દૂધ છે

આગમમાં જ્યાં શ્રાવક-જીવન અંગેનું વર્ણન આવે છે ત્યાં એને **प्रेमाणुराग रत्ता** વિશેષણ અપાયું છે સાથે જ **धम्माणुराग रत्ता**" એ પાઠ પણ આવે છે પણ મોહાણુરાગ રત્તા એવો પાઠ ક્યાંય આવતો નથી. કારણ કે પ્રેમ જીવનનો પ્રકાશ છે તો મોહ અંધકાર છે પ્રેમ ઉત્થાનનો માર્ગ છે તો મોહ પતનની પ્રેરણા છે તેથી જ મોહને કર્મ બંધનનું મૂળ કારણ બતાવ્યું છે

रागो य दोसो विय कम्म बीयं कम्मं च मोहप्पभवं वयंति ।
कम्मं च जाइमरणस्स मूलं दुक्खं च जाइ मरणं वयन्ति ॥

(ઉત્તરા. અ. ૩૨ ગા. ૭)

રાગ અને દ્વેષ કર્મના બીજો છે અને કર્મ મોહનો પુત્ર છે મોહની ચિકાશ જ આત્મા ઉપર કર્મ ચોટવાનુ પ્રમુખ કારણ બને છે આ કર્મ ભાવ–પરપરાના બીજો છે આના વડે જ આત્મા જન્મ અને મૃત્યુના ચક્રને ગતિ આપે છે. દુખ શું છે? જન્મ અને મૃત્યુનો પર્યાય જ તો છે

દુખનુ મૂળ–મોહ

આત્મા દુખથી બચવા ચાહે છે પણ દુખના કારણથી બચવા ઈચ્છતો નથી એ તાપથી બચવા માગે છે પણ સૂર્યના કિરણોના મોહને પણ છોડવા માગતો નથી પરતુ એ પણ નિશ્ચિત છે કે જ્યાં સુધી કારણ હાજર છે ત્યા સુધી કાર્ય–પરપરા ચાલુ રહેવાની જ કાર્યની સમાપ્તિ માટે પહેલા કારણને સમાપ્ત કરવુ પડશે દુખને સમાપ્ત કરવા માટે તો આપણે ચાલી નીકળ્યા પણ એનો રસ્તો જ જોયો–જાણ્યો નહી તો આપણા પ્રયત્નો નિષ્ફળ નીવડશે. દુખથી મુક્તિ પામવાનો સાચો રાહ તો અઢી હજાર વર્ષ પહેલા પાવાપુરીના છેલ્લા પ્રવચનમા વીતરાગ આત્મા ભગવાન મહાવીર બતાવી ગયા છે

दुक्खं हयं जस्स न होई मोहो ॥

આ સોનેરી સૂત્રને તમે સૌ યાદ રાખો. વિશ્વના દુખોના ઉપરની છાલને તોડીને જોશો તો ત્યા તમને મોહનુ બીજ દેખાશે એક મિનિટ જરા ઊડા ઊતરી જુઓ તો ખરા કે દુખ એ શુ છે? અને તે ક્યા છે? તમે માનો છો કે વિયોગની ક્ષણો એ દુખની ક્ષણો છે એ ક્ષણો ક્યારેક એટલી કરુણ હોય છે કે કદી–કદી તો વિયોગનુ દુખ આખોમા આસુ વહાવી દે છે. આ વિયોગ પછી સપત્તિનો હોય કે સબધીનો હોય, પણ એ માનવ મનને દ્રવિત કરી દે છે અને આ બધા વિયોગોમા પુત્ર–વિયોગની વાત સૌ કરતા વધુ કરુણ હોય છે, એ વિયોગનો સર્વાધિક પ્રહાર માતાના મમતાળુ હૃદય ઉપર પડે છે.

મુબઈ તો વિરાટ નગરી છે લાખોની સખ્યામા અહી માણસો વસે છે. અહી ઓછામા ઓછા પચાસથી સો માણસો પ્રતિદિન મૃત્યુ પામતા હશે પણ શું એ બધાનુ દુખ તમારા મનને પીડા પહોચાડે છે? જવાબ આવશે, કે નહી જો મૃત્યુ જ દુખનુ એક માત્ર કારણ હોય તો દુનિયામા પ્રતિક્ષણ મૃત્યુ પામતા હજારો માનવીઓ તમને શા સારુ પીડા દેતા નથી? જો મૃત્યુ દુખ દેતુ નથી તો કોઈની પ્રિય વ્યક્તિ જ્યારે સસાર–યાત્રા સમાપ્ત કરી વિદાય લે છે ત્યારે શા માટે એ કલાકો સુધી આસુ વહાવ્યા કરે છે? દુખનુ અસલી રૂપ તમે જાણવા માગશો તો દુખ કોઈના જીવવા અથવા મરવામા નથી જો એમ જ હોત તો ઓછામા ઓછુ તો

૨૯ મોહ અને પ્રેમ

મોહ અને પ્રેમને આજની દુનિયામાં લગભગ સમાનાર્થી ગણ્યા છે અને જ્યારે આ શીર્ષક રાખવામાં આવ્યું તો કેટલી સજ્જનોએ હસીને જ પૂછવા લાગ્યા કે આ બન્ને તો એક જ છે ને ? ખરું ! આ બન્નેમાં ઘણો ફેર છે. એટલો ફેર છે જેટલો કે ગાય અને આકડાના દૂધમાં ફેર હોય છે. નામ અને રંગની દૃષ્ટિએ બન્ને એક જેવા છે પણ શું ગુણ-દૃષ્ટિમાં પણ એક જેવા છે ખરા ? નહીં. બન્નેમાં દિવસ-રાતનો ફેર છે. પહેલું (ગાયનું દૂધ) પ્રાણપ્રદ છે ત્યારે બીજું (આકડાનું દૂધ) પ્રાણહર છે. ગાયનું દૂધ નાના બાળકથી લઈને સો વર્ષના વૃદ્ધને પણ ઠીક રહે છે એટલા માટે જ તો આપણે માતા કહી છે. પણ એવું દૂધ આકડું સ્વાસ્થ્યપ્રદ નથી અને આકડાનું દૂધ તો પ્રાણ-ઘાતક છે. પ્રેમ એ ગાયનું દૂધ છે તો મોહ એ આકડાનું દૂધ છે."

આગમમાં જ્યાં શ્રાવક-જીવન અંગેનું વર્ણન આવે છે ત્યાં એને "પ્રેમાનુરાગ રત્તા" વિશેષણ આપ્યું છે સાથે જ "મજ્જાનુરાગ રત્તા" એ પાઠ પણ આવે છે પણ મોહાનુરાગ રત્તા એવો પાઠ ક્યાંય આવતો નથી. કારણ કે પ્રેમ જીવનનો પ્રકાશ છે તો મોહ અંધકાર છે. પ્રેમ ઉત્થાનનો માર્ગ છે તો મોહ પતનની પ્રેરણા છે તેથી જ મોહને કર્મ બંધનનું મૂળ કારણ બતાવ્યું છે.

रागो य दोसो विय कम्म बीयं कम्मंच मोहप्पभवं वयंति।
कम्मंच जाइमरणस्स मूलं दुक्खंच जाइ मरणं वयंति॥

(ઉત્તરા. અ. ૩૨ ગા. ૭)

તો એમા મોહ જ દેખશે પછી ભલેને એ રૂપનો મોહ હોય કે પછી રૂપિયા-પૈસાનો સુદરી અને સપત્તિને લઈને જ મોટા મોટા યુદ્ધો રમાયાં છે પશ્ચિમી-દેશોમા થયેલા બે-બે વિશ્વયુદ્ધોની પાછળ જુઓ, ત્યા પણ તમને મોહનો ઈતિહાસ જ મળશે

હા, તો જ્યા મોહ છે ત્યા મારા-પોતાપણુ છે અને આ પોતાપણુ જ તો બધી પીડાઓનુ મૂળ છે એક સમળી માસનો ટુકડો લઈ આકાશમા ઉડી રહી હતી બીજી સમળીઓએ આ જ્યારે જોયુ તો એ એના ઉપર ઝપટી એ માસના ટુકડા માટે સમળીઓ આપસ-આપસમા લડી પડી પરતુ-પેલી સમળી જેવી બદલો વાળવા એના ઉપર વાર કરવા ગઈ કે લાગલો જ એના મોમાથી પેલો માસનો ટુકડો છૂટી પડયો નીચે તળાવ હતુ. માછલીઓ મો ફાડી તૈયાર જ હતી માસના ટુકડા ત્યા પહોચતા જ ત્યા પણ સઘર્ષ શરૂ થઈ ગયો પણ સમળી હવે શાત હતી આ વાત સસારના બધા જ મોહવૃત્ત પ્રાણીઓની છે જ્યાં સુધી મોહ છે ત્યા સુધી સઘર્ષોની પરપરા-સમાપ્ત થશે નહી લોઢામા જ્યા સુધી અગ્નિ રહે છે ત્યા સુધી એણે ઘણુ -પ્રહાર પણ સહેવા પડશે, તેવી જ રીતે આત્મામા જ્યા સુધી મોહની જવાલા છે ત્યા સુધી એ એને બાળતી જ રહેશે

એક વાત મને યાદ આવે છે એક વાર એક શેઠ મેળામા ગયા મેળો એક એવી જગ્યાએ છે કે જ્યા અનેક સસ્કૃતિઓ ભેળી થાય છે દૂર દેશના રહેવાસીઓ એક-બીજા જોડે મળે છે શેઠે મેળામા માલ ખરીદ્યો, સામાનને પેટીમા બધ કરી ખીલીઓ લગાડાવી દસ મજૂરો બોલાવ્યા. સાત-સાત પેટી પ્રત્યેક મજુરના માથે મૂકી શેઠ ઘર ભણી ચાલી નીકળ્યા. રસ્તો લાબો, જેઠ, મહિનાનો સૂર્ય તો ભર જુવાનીમા હતો સહસ્ર કિરણો વડે તે પૃથ્વીને, તપાવી રહ્યો હતો આવા સમયમાં તો ખાલી હાથે પણ ઘરની બહારે નીકળવુ મુસ્કેલ બને છે ત્યારે આ મજૂરો તો સાત-સાત પેટીઓ માથે મૂકી ધોમ-ધખતા તડકે રસ્તો કાપી રહ્યા હતા ભાર અને ગરમીને કારણે મજૂરોના-શરીરમાથી પરસેવાની ધારાઓ નીતરી રહી હતી

આખરે મજૂરોના ધૈર્યે જવાબ આપી દીધો. તેઓ કહેવા લાગ્યા કે-હવે તો ચલાય તેમ નથી ચાલવુ અને ભાર લઈને ચાલવુ એ બની શકે તેમ નથી હવે તો એક એક ડગલુ કષ્ટ-પ્રદ બને છે જો આવી જ સ્થિતિ ચાલુ રહેશે અને ભાર ઓછો કર્યા વગર આગળ વધશુ તો સભવ છે કે-આપણે અહી જ ઢગલો થઈ જઈશુ, શેઠે મજૂરોની આ વાત સાભળી તો:

પાડોશીના પુત્રના મૃત્યુથી તમને જરૂર દુઃખ થાત. વાસ્તવમાં તો એવું બન્યું નથી. દુઃખ તો મારાપણામાં વસે છે. આપણું પોતાનું કોઈ પ્રિયજન મર્યું જ તો જ એનો વિયોગ આપણને ખટકે છે. પુત્ર મરણ પામ્યો એનું દુઃખ નથી પરંતુ તે પોતાનો હતો અને તેથી જ તો મારાપણાની મમતા આડી ફરી જાય છે. દુઃખ થાય છે. પાડોશીમાં કોઈ મરી પણ જાય તો એના મોં પર એક દુઃખની રેખા પણ ફરકતી નથી.

કલ્પના કરો એક આદમીએ પચાસ હજાર રૂપિયા રોકી એક બંગલો બંધાવ્યો. એના હૃદયમાં એ બંગલા પ્રત્યે કેટલો મોહ હશે! એમાં સહેજ પણ થોડું-ઘણું નુકસાન થાય તો એના હૃદયને ઠેસ પહોંચે છે. પરંતુ પરિસ્થિતિવશ એને એ બંગલો વેચી દેવો પડ્યો. એના એને સાઠ હજાર રૂપિયા મળ્યા. થોડા દિવસ બાદ એને સમાચાર મળે છે કે બંગલાની પાસે આગ લાગી અને તમારા ભવ્ય બંગલાના સ્થાને હવે ફક્ત અડધી-પડધી દીવાલોના ખંડેરો ઊભા છે. શું આ સમાચારથી એ સજ્જનને કંઈ દુઃખ થશે? નહિ. પ્રશ્ન એ થાય છે કે એવું શા માટે બને છે? પહેલાં તો બંગલાને થતું જરા સરખું નુકસાન એના હૃદયમાં આઘાત પહોંચાડતું પણ હવે જ્યારે બંગલો રાખનો ઢગલો બની ગયો તેમ છતાંય તેને દુઃખ-અનુભૂતિ થતી નથી. એનું કારણ છે, પહેલાં બંગલો પોતાનો હતો માટે દુઃખ થતું હતું. હવે એ બીજાની માલિકીનો છે. એના રૂપિયા એ ગજવે મૂક્યા છે તેથી એને એનાથી થતા હાનિ-લાભની સાથે હવે કોઈ સંબંધ રહ્યો નથી. આ પોતાપણું ગયું કે સાથે જ દુઃખ પણ ગયું. પરંતુ મોહમયી આત્મા આ તથ્યનો સ્વીકાર કરતો નથી. ભગવાન મહાવીર આચારાંગ સૂત્રમાં ફરમાવે છે

'एस मेव णाव बुज्झति पै लप्पा मोह एत्थगा ॥'

આચારાંગ સૂત્ર

મોહગ્રસ્ત આત્મા સત્યના પ્રકાશ મેળવી શકતો નથી. મોહની આંધી જ્યારે હૃદયમાં પ્રચંડ રૂપે પ્રવેશે છે ત્યારે એનો પહેલો પ્રહાર વિવેકની દીપશિખા ઉપર પડે છે. વિવેક પોતે જ પ્રકાશ છે પરંતુ મોહ અંધકાર ફેલાવે છે. એ પોતાના ભાવિ જીવન પ્રત્યે સાવધાન થતો નથી. તેમ એના પરિણામ તરફ પણ એનું ધ્યાન જતું નથી. સીતા સોનાના મૃગ ઉપર મોહિત થઈ. રામાયણકાળમાં અનાર્ય ને મહાયુદ્ધના મૂળમાં આ મોહ જ છુપાયેલો રહ્યો છે. સુવર્ણ મૃગનો મોહ પણ યુદ્ધની એક ચિનગારી બનીને રહ્યો છે. એના પછી આવે છે રાવણનો સીતા-મોહ. આમ અનેક યુદ્ધના મૂળમાં કામ ઉપરાંત

તો એમા મોહ જ દેખ શે પછી ભલેને એ રૂપનો મોહ હોય કે પછી રૂપિયા-પૈસાનો સુદરી અને સપત્તિને લઈ ને જ મોટા મોટા યુદ્ધો રમાયા છે પશ્ચિમી દેશોમા થયેલા બે-બે વિશ્વયુદ્ધોની પાછળ જુઓ, ત્યા પણ તમને મોહનો ઈતિહાસ જ મળશે

હા, તો જ્યા મોહ છે ત્યા મારા-પોતાપણુ છે અને આ પોતાપણુ જ તો બધી પીડાઓનુ મૂળ છે એક સમળી માસનો ટુકડો લઈ આકાશમા ઉડી રહી હતી બીજી સમળીઓએ આ જ્યારે જોયુ તો એ એના ઉપર ઝપટી એ માસના ટુકડા માટે સમળીઓ આપસ-આપસમા લડી પડી પરતુ. પેલી સમળી જેવી બદલો વાળવા એના ઉપર વાર કરવા ગઈ કે લાગલો જ એના મોમાથી પેલો માસનો ટુકડો છૂટી પડ્યો નીચે તળાવ હતુ. માછલીઓ મોં ફાડી તૈયાર જ હતી માસના ટુકડો ત્યા પહોચતા જ ત્યા પણ સઘર્ષ શરૂ થઈ ગયો પણ સમળી હવે શાત હતી આ વાત સસારના બધા જ મોહવ્રત્ત પ્રાણીઓની છે જ્યા સુધી મોહ છે ત્યા સુધી સઘર્ષોની પરપરા-સમાપ્ત થશે નહી લોઢામા જ્યા સુધી અગ્નિ રહે છે ત્યા સુધી એણે ઘણ -પ્રહાર પણ સહેવા પડશે, તેવી જ રીતે આત્મામા જ્યા સુધી મોહની જ્વાલા છે ત્યા સુધી એ એને બાળતી જ રહેશે

એક વાત મને યાદ આવે છે એક વાર એક શેઠ મેળામા ગયા મેળો એક એવી જગ્યાએ છે કે જ્યા અનેક સસ્કૃતિઓ ભેળી થાય છે દૂર દેશના રહેવાસીઓ એક-બીજા જોડે મળે છે શેઠે મેળામા માલ ખરીદ્યો, સામાનને-પેટીમા બધ કરી ખીલીઓ લગાડાવી દસ મજૂરો બોલાવ્યા. સાત-સાત પેટી પ્રત્યેક મજુરના માથે મૂકી શેઠ ઘર ભણી ચાલી નીકળ્યા. રસ્તો લાંબો, જેઠ, મહિનાનો સૂર્ય તો ભર જુવાનીમા હતો સહસ્ર કિરણો વડે તે પૃથ્વીને, તપાવી રહ્યો હતો આવા સમયમાં તો ખાલી હાથે પણ ઘરની બહારે નીકળવુ મુશ્કેલ બને છે ત્યારે આ મજૂરો તો સાત-સાત પેટીઓ માથે મૂકી ધોમ-ધખતા તડકે રસ્તો કાપી રહ્યા હતા ભાર અને ગરમીને કારણે મજૂરોના-શરીરમાથી પરસેવાની ધારાઓ નીતરી રહી હતી

આખરે મજૂરોના ધૈર્યે જવાબ આપી દીધો. તેઓ કહેવા લાગ્યા કે-હવે તો ચલાય તેમ નથી. ચાલવુ અને ભાર લઈને ચાલવુ એ બની શકે તેમ નથી હવે તો એક એક ડગલુ કષ્ટ-પ્રદ બને છે જો આવી જ સ્થિતિ ચાલુ રહેશે અને ભાર ઓછો કર્યા વગર આગળ વધશુ તો સભવ છે કે. આપણે અહી જ ઢગલો થઈ જઈશુ, શેઠે મજૂરોની આ વાત સાભળી તો:

એમનું હૃદય દ્રવી ઊઠ્યું. મજૂરોની મનઃસ્થિતિને એ સમજતો હતો. શ્રીમાઈની પીડા એણે અનુભવી હતી. એટલે જ તે એ મજૂરોના પ્રત્યે સમજી શક્યો. એક કવિએ કહ્યું છે કે —

> જેને વીતી હોય તે જાણે રે આળપણો કોઈ ન જાણે રે
> કાંટો ખરે ખર બોરડી કેરો હાથમાં વાગ્યો હોય,
> વાગ્યા વિનાની વેદના રે જાણી શકે નહીં કેમ.

જે જેના ઉપર વીતે છે તે જ જાણી શકે છે. હંમેશાં મોટરોમાં ફરે છે એને શું ખબર કે પગે ચાલવું કેવું હોય છે? જે હંમેશાં રસગુલ્લાં ખાય છે અને વિશાળ આરસ પથ્થરના મહેલોમાં વસે છે એને શું ખબર કે ગરીબોની જિંદગી કેવી હોય છે, ફૂટપાથ ઉપર સૂનારને કેવી વીતે છે! નળ તળે બેસી નહાનાર શું જાણે કે કૂવામાંથી પાણી ખેંચીને નહાવું કેવું હોય છે! જે માણસ જે પરિસ્થિતિમાંથી પસાર થઈ ચૂક્યો છે તે પોતાના જેવા દુઃખીઓના દુઃખને પિછાની શકે છે.

આ તો શેઠે મજૂરોની મનઃસ્થિતિ જાણી લીધી અને કહ્યું કે "જેટલો ભાર ઉપાડીને આરામથી ચાલી શકો તેટલો જ ભાર ઉપાડો અને બાકીનો અહીં જ મૂકી દો. મને એનું કોઈ દુઃખ નથી લાગે. તમારું કષ્ટ તે મારું કષ્ટ છે કારણ કે તમારા સૌમાં હું મારા જ આત્માના પ્રતિબિંબ જોઉં છું. આ જડ દ્રવ્ય કરતાં તમારામાં ઝળકતા ચૈતન્ય પ્રત્યે મારા આત્માને વિશેષ પ્રેમ છે." શેઠનાં મધુર વચનોથી મજૂરોને કંઈક આશ્વાસન મળ્યું. એમણે તો ચાર ચાર પેટીઓ ઉતારી દીધી.

ફક્ત એક મજૂર એવો હતો જેણે વિચાર્યું કે આ પ્રશ્ન તો તે જ સમયે અમારી સામે આવ્યો હતો જ્યારે અમે શેઠને ઘેર આ પેટીઓ પહોંચાડવાનું વચન આપ્યું હતું. હવે અમે જો પેટીઓ ફેંકી દઈએ તો શેઠને કેટલું નુકસાન થશે! આ બાજુ અમે અમારાં વચનોથી ભ્રષ્ટ થઈએ છીએ. આમ વિચારી એ તો સાતેય પેટીઓ માથે મૂકી ચાલતો રહ્યો. છેવટે મંજિલ આવી પહોંચી. હવે બધા મજૂર ભાર-વહનથી મુક્ત થઈ પોતાને ઘેર જવા ઉત્સુક હતા. તેઓ જેવા પેટીઓ ઉતારવા લાગ્યા કે શેઠ બોલ્યા "આ કષ્ટ શા માટે કરો છો. જેની પાસે જેટલી પેટીઓ છે તે તે લઈને પોતપોતાને ઘેર જઈ શકો છો. આ બધું તમારે માટે જ છે." આ સાંભળતાં જ મજૂરોએ પશ્ચાત્તાપનો આંચકો અનુભવ્યો. વિચારવા લાગ્યા: "અમને શી ખબર હતી નહીંતર નાખી પેટીઓ આપણે ઉપાડી લાવત."

જે પેટીઓ કે કીને મનુષ્યોએ શાંતિનો શ્વાસ લીધો હતો, હવે એ જ પેટીઓ માટે એમની આંખોમાં આંસુ ચાલી નીકળ્યાં કારણ ત્યારે તો પેટીઓ બીજાની હતી અને હવે એ પોતાની થઈ ગઈ, પહેલા એના પર પોતાની માલિકી–પોતાપણું નહોતુ એટલે માલ ભરેલી પેટીઓ કે કશામાં શાન્તિ માની હતી હવે એ પેટીઓ પર પોતાપણું–મારાપણું આવ્યું એટલે ભારથી હલકા હોવા છતાં પણ દુઃખની શિલા એમની છાતી પર લદાઈ ગઈ છે. માટે જ ભગવાન મહાવીર બતાવે છે જ્યાં મારાપણું છે, મમત્વ છે, ત્યાં દુઃખ રહેશે જ.

મોહ અંગે હું ઘણું બોલી ગયો છું. હવે આપણે પ્રેમ અને મોહ બંને ઉપર તુલનાત્મક વિચાર કરીશું. મોહ બહિરંગ છે તો પ્રેમ અંતરંગ છે. પ્રેમ અને મોહમાં તેટલો જ ફરક છે જેટલો કે હીરા અને કાચમાં હોય છે. ચમક તો કાચને પણ છે અને કદી–કદી તો ભોળા માણસની આંખને થાપ આપી એ હીરાના ભાવમાં પણ વેચાઈ જતો હોય છે તો પણ કાચ અને હીરાના મૂલ્યમાં ઘણો મોટો ફેર છે, તેમ એમના ચકળાટમાં પણ ફરક છે જ, તો તેવી રીતે મોહ પણ કદી–કદી પ્રેમનો પોષાક પહેરી પ્રેમનું મૂલ્ય મેળવી જાય છે, પરંતુ એના અસલીપણાને જેણે પીછાની લીધું છે તે બંનેને એક માનવાની ભૂલ કદી નહીં કરી શકે.

પ્રેમ આત્મધર્મ છે તો મોહ દેહ–ધર્મ છે. મોહ બીજાને ઉજાડવા માગે છે તો પ્રેમ બીજા માટે સ્વયં બરબાદ થવામાં આનંદ માને છે. કારણ કે મોહશીલ આત્મા પોતાના જ સુખને જુએ છે, જ્યારે પ્રેમશીલ માનવ સૌના સુખમાં પોતાનું સુખ જુએ છે. પ્રેમની પુષ્ટિ વિયોગમાં થાય છે અને મોહ સંયોગોમાં પુષ્ટ બને છે. પ્રેમ દિલમાં વસે છે તો મોહ ફક્ત આંખોમાં વસે છે. મોહ વિકારશીલ છે ત્યારે પ્રેમ વિચારશીલ છે, માટે પ્રેમ ત્યાગ ચાહે છે જ્યારે મોહ રાગ અને ભોગનો ભિખારી છે. પ્રેમ નિત્ય છે તો મોહ અનિત્ય છે. પ્રેમ અસલી છે તો મોહ નકલી છે. પ્રેમને રૂપ અને વયની અપેક્ષા રહેતી નથી જ્યારે મોહ તો રૂપનો તરસ્યો છે. રૂપના ખસવાની સાથે જ મોહ પણ ત્યાંથી ખસી જશે. એટલા માટે જ પ્રેમ પ્રતિદિન વધે છે તો મોહ સમય જતાં ઘટતો જાય છે. પ્રેમ સદા યુવક રહે તો મોહ વૃદ્ધ થતો જાય છે.

એ મોહની જ તો પ્રેરણા હતી ને કે સુરિકાંતા પોતાના પતિને ઝેર દેવા માટે તૈયાર થઈ ગઈ હતી. ચુલ્લણી પોતાના પુત્ર બ્રહ્મદત્તને મારી નાખવા માટે તૈયાર થઈ ગઈ, ત્યાં પણ મોહની જ વાત હતી. આજે અધિકાંશ યુવકો સીનેમા–સંસાર શોખીન છે. ફિલ્મોમાં પ્રેમ–કહાણીઓ જુએ છે અને સંગી-

તના નામે કિંમતી ચીજ એમની ઇચ્છા ઉપર ચડેલા રહે છે. શું આવું પ્રેમ છે? નથી. આ પ્રેમના નામે મોહની માયાજાળ છે. જે પ્રેમમાં વાસનાનો રસ છે તે પ્રેમ નથી. ત્યાં તો પ્રેમની આડમાં મોહ બેઠો હોય છે. શુદ્ધ હૃદયમાં વસતો પ્રેમ પણ મોહનું જ એક રૂપાંતર છે, કારણ કે જે પ્રેમ શરીરાશ્રયી છે, તે તુચ્છ છે. તે પોતાની પાછળ દુઃખોની પરંપરા લઈ આવતો હોય છે. પરંતુ આત્માશ્રયી પ્રેમમાં એવી વિકૃતિઓ પૂરી શકતી નથી. માટે તે શુદ્ધ છે અને અપેક્ષાકૃત સ્થાયી પણ છે.

સાથે-સાથે પ્રેમ સેવાશીલ છે, કારણ તે બીજાના દુઃખમાં હમદર્દી ધરાવે છે, જ્યારે મોહ તો પોતામાં જ આસક્ત રહે છે. બીજાની એને ચિંતા નથી. પ્રેમ કહે છે:

औरों के दुख को दुख समझ, सुख का करूँ उपाय।
अपना दुख तो सहलूँ किन्तु, पर-दुख देखा न जाय।
दयामय ऐसी मति होजाय॥

કારણ કે પ્રેમ મીણબત્તીની જેમ સ્વયં બળીને પણ બીજાને પ્રકાશ આપવા માગે છે, જ્યારે મોહ કોઈક જુદું જ ચિત્ર બતાવે છે:

किस किस की फिक्र कीजिए, किस किसको रोइये।
आराम बड़ी चीज है, मुंह ढक के सोइये॥

કારણ કે મોહ સ્વાર્થી અને પ્રેમ પરાર્થી છે. એટલે જ મોહ કાચ પોતાના ચામ અને ચામના પિંડ સુધી જ સીમિત રહે છે. મોહમાં ન્યાય અને અન્યાયનો પણ વિવેક રહેતો નથી, જ્યારે પ્રેમ વડે તો વિશ્વ-દીપ ઝગમગતો રહે છે. એક હિંદુ ગાયને ધર્માનુરાગથી પણ માની એની સેવા કરે છે. એમાં પૂજ્ય ભાવ રાખી એની ભક્તિ પણ કરે છે તે એનો પ્રેમ છે. પણ જો એ ગાય કોઈ બીજાના ખેતરમાં જઈ કંઈ નુકસાન કરી આવે તો પણ એનો માલિક એની કશી દરકાર ન કરે તો એ મોહ જ લેખાશે. કારણ કે મોહમાં બીજાને થતી હાનિ પ્રત્યે આંખો બંધ થઈ જાય છે.

માટે હું ફરી ભારપૂર્વક કહીશ કે પ્રેમ એ તો આત્મિક સંપત્તિ છે, જ્યારે મોહ શારીરિક છે. જ્યાં આત્મિક ગુણો પ્રત્યે આકર્ષણ છે ત્યાં સાચા પ્રેમનું આકર્ષણ છે. જ્યાં શારીરિક સૌંદર્ય તરફ આકર્ષણ વધે છે ત્યારે વિચારવું જોઈએ કે આ મોહનું આકર્ષણ છે. જેમ આપણે એક પુષ્પને જોઈએ છીએ, એના મધુર સૌંદર્ય પર મુગ્ધ થઈ જઈએ છીએ. આ તો સૌંદર્ય પ્રેમ છે, પણ એને તોડી લેવા માટે જ્યારે આપણો હાથ આગળ વધે છે અથવા એના પર અધિકાર જમાવી બેસી જઈએ અને

બીજો લેવા માગે તો એની સાથે લડાઈ–ઝઘડો કરવા તૈયાર થઈ જઈએ તો સમજવુ જોઈએ કે એ ફૂલ પ્રત્યેનો આપણો મોહ છે.

જેના પ્રત્યે આપણો પ્રેમ હોય છે તેના સારુ ત્યાગ, ઉત્કર્ષ તથા સેવાના વિચારો જાગૃત થાય છે પરતુ મોહમા સેવા આપવાની નહી લેવાની ભાવના રહે છે પ્રેમી પોતે કષ્ટ વેઠી લેશે અને બીજાનુ તનિક કષ્ટ પણ એના માટે ભારરૂપ બની જશે ત્યારે મોહશીલ વ્યક્તિ તો 'હુ' અને 'મારા'ને સદા બચાવવાની ચેષ્ટા કરતો ફરશે પોતાના કષ્ટોને એ બીજા ઉપર જ લાદવાનો પ્રયાસ કરશે

એક માતાનો પુત્ર શાળાએ ભણવા ગયો માતાની એના પર અસીમ મમતા હતી તેથી એ પણ સાથે ગઈ શિક્ષકને પોતાના પુત્ર અગે સૂચના આપતી કહેવા લાગી "માસ્તર સાહેબ, મારા દીકરાને તમે કઈ ન કહેશો. કદાચિત જો એ તોફાન કરે અને તમારે એને ડરાવવો હોય તો તમે એની પાસે બેઠેલા છોકરાના ગાલ ઉપર જોરથી તમાચો મારજો એ તમાચાથી એ ડરી જશે આ માતાનુ હૃદય છે એની આખો પોતાના બાળકને સદા સુખી અને હસતુ જોવા માગે છે આ એનો સ્નેહ છે પણ પોતાના બાળકને બચાવવા માટે જ્યારે એ બીજા બાળકના ગાલ ઉપર તમાચો મારવાની સૂચના કરે છે તો સમજી લેવુ જોઈએ કે એ પ્રેમ નથી, પણ મોહ છે.

પ્રેમથી મોહ, મોહથી વાસના અને વાસનાથી પતન એ અધોગામી પ્રેમ છે પ્રેમથી સેવા, સેવાથી ત્યાગ, ત્યાગથી આત્મશુદ્ધિ એ પ્રેમની ઉર્ધ્વમુખી ચેતના છે પહેલો પ્રેમ છે અને બીજો મોહ છે આ મોહ જીવનને પતનના રસ્તે ઘસડી જાય છે તમે પ્રેમથી મોહ ભણી જઈ રહ્યા છો કે સેવા ભણી ? એ તો તમારુ આત્મ–નિરીક્ષણ જ બતાવશે

હા, તો તમે પ્રેમ અને મોહમા વિવેક રાખો જો કે ઉપરથી બન્ને એક સરખા જ દેખાય છે, પરતુ બન્નેમાં તેટલો જ ફરક છે જેટલો કે ચાપલુસી (મસ્કા પોલીશ) અને વિનયમા ચાપલુસી વિનયમા જ ઘૂમે–ફરે છે પરતુ એ પિશાચિની છે, જ્યારે વિનય દેવતા છે તે તો આત્માનો પોતીકો ગુણ છે એક ચૂનો છે તો બીજૂ માખણ સફેદી બન્નેની એક જેવી છે પણ એક સ્વાસ્થ્યકારક છે તો બીજો પ્રાણનાશક છે માટે તમે મોહ અને પ્રેમમા ઠીક ઠીક વિવેક રાખો અને પ્રેમના પ્રકાશમા આગળ વધો ઉર્ધ્વમુખી પ્રેમ તમાર આત્માને ઉર્ધ્વગામી બનાવશે.

॥ૐ॥ શાતિ

દિનાક ૧૯–૧૦–૫૮

જૈન ઉપાશ્રય, કોટ, મુબઈ

જીવનના બે રૂપ-૧

આજે અમે સૌ જીવનનાં બે રૂપો જોવા આવ્યા છીએ. પણ પ્રશ્ન એ છે કે જીવન એ છે શું ! મનુષ્યની શ્વાસ ધારણ કરવાની ક્રિયા એ જીવન કહેવાય છે પરંતુ ફક્ત શ્વાસક્રિયા માત્રમાં જ જીવન નથી કારણ કે એમ તો શ્વાસ તો પેલી ધમણ પણ લે છે પણ જેના જીવનમાં કાંઈક જિંદાદિલી છે તેજ તો જીવિત છે એમની જિંદાદિલી પોતા પૂરતી જ સીમિત રહે છે બીજે કંઈક એથી આગળ વધે છે એની દિવાલને પાર કરી જેણે બીજા જીવનમાં આત્મીયતાનો સંચાર કર્યો છે તે જીવન અગરબત્તીના જીવનસમું છે અગરબત્તી પોતે બળીને આસપાસના વાતાવરણને સુવાસિત કરે છે એ તો આપણે જાણીએ જ છીએ.

એ પણ એક જિંદગી છે જે બીજા અર્થે પોતાની જિંદગી નિછાવર આપે છે. વૃક્ષ એકેન્દ્રિય જીવ છે ગ્રીષ્મ ઋતુના સખત તાપને એ સહી લે છે પણ એના શરણે આવનારને એ શાંતિ અને શીતળતા પ્રદાન કરે છે. શીમડાના છાંયડા તળે જે વ્યક્તિ વધુ રહે છે તેનું શરીર સ્વસ્થ બની જાય છે સુખડની પાસે કોઈ જાય તો એનું હૃદય પ્રસન્નતા વડે ભરાઈ જાય છે પણ હે માનવ, તું તો પંચેન્દ્રિય છે તારી પાસે આવનાર બીજો માનવી પ્રસન્નતા અનુભવે છે કે ચિંતા સહિત પાછો ફરે છે ! તમારી પાસેથી અગર કોઈ ચિંતા લઈને પાછો વળે છે તો સમજવું પડશે કે હજુ સુધી આપણે પેલા એકેન્દ્રિય જેટલો પણ જીવનવિકાસ સાધી શક્યા નથી.

જીવન વિકાસ અંગે જૈન દર્શન બતાવે છે કે આ આત્મા જ્યારે નિગોદથી નીકળી પ્રયોગમાં આવ્યો ત્યારે એણે ધીરે ધીરે વિકાસ કર્યો. એકેન્દ્રિયમાંથી બે-ઈન્દ્રિય તેઈન્દ્રિય ચતુરેન્દ્રિય અને પંચેન્દ્રિય થવું એ આત્માનો વિકાસક્રમ છે પંચેન્દ્રિયમાં પણ અસંજ્ઞીથી સંજ્ઞીપણું મેળવવું અને એમાંય

મનુષ્યપણુ પ્રાપ્ત થવુ એ જીવનનો દ્રવ્ય વિકાસ છે પણ ભાવવિકાસની વાત જુદી છે કષાય અને સ્વાર્થના ભારથી જેટલો હલકો બની આત્મા ઉપર ઊઠે છે, આધ્યાત્મિક પરિભાષામાં એને ભાવ-વિકાસ કહે છે

દ્રવ્ય-વિકાસની અપેક્ષાએ મનુષ્યથી દેવો આગળ વધી જશે, કારણુ ભૌતિક વૈભવ અને સુખની દૃષ્ટિએ દેવ માનવ કરતા મહાન છે, પણ અતુલ સપત્તિનો સ્વામી એ દેવ કષાય અને વાસનાનો પોટલો બાંધીને ફરતો હોય છે સ્વર્ગની સુકોમળ પુષ્પ-શય્યા ઉપર પણ એને શાતિ નથી ત્યા પણુ ઈર્ષ્યાની જ્વાળા જલી રહી છે એ નીરખે છે કે મારા કરતા પણ આ લોકો પાસે મકાનો વધુ છે અપ્સરાઓ અને રત્નો માટે પણ ત્યા સઘર્ષ થતા હોય છે માટે કહેવુ જોઈએ કે દ્રવ્ય-વિકાસની દૃષ્ટિએ દેવ ઘણો આગળ વધેલો હોવા છતા ભાવ-ક્ષેત્રે એ પાછળ છે વિશાળ સ્વર્ણ સિહાસન મળ્યુ હોવા છતા પણ એના મનનુ દારિદ્ર મટયુ નથી ભાવસપત્તિ દેવ કરતા એક એકેન્દ્રિયની પાસે વધુ હોઈ શકે છે જે હીરા માટે દેવો પણ સઘર્ષ કરે છે, એ એકેન્દ્રિય જ તો છે જેના સારુ સઘર્ષ થાય છે તે સઘર્ષ કરનારાઓ કરતા શ્રેષ્ઠ ગણાવો જોઈએ છે બીજી બાજુ, એકેન્દ્રિય એક-ભવી હોઈ શકે છે દ્રવ્ય સપત્તિથી તેઓ હીન-રહિત છે પણુ ભાવ સપત્તિ એટલી વિશાળ છે કે કેવળ એક ભવ પછી જ સીધુ મોક્ષ જઈ શકાય છે

એકેન્દ્રિયના જીવન-વિકાસનુ એક રહસ્ય એ પણ છે કે એનો દેહ અન્ય પ્રાણીઓના ઉપયોગમા આવે છે જેનુ જીવન જેટલુ વધારે બીજાના ઉપયોગમા આવે છે, એ તેટલો જ લોકપ્રિય બને છે એમ તો સામાન્ય કેવળી અને તીર્થકરના જ્ઞાન અને દર્શનમા કોઈ ફરક નથી જેટલુ વિશિષ્ટપૂર્ણ કેવળજ્ઞાન અને કેવળ દર્શન તીર્થકરના આત્મામા છે તેટલુ જ એક સામાન્ય કેવળીમા પણ હોય છે છતા પણ તીર્થકરના પચકલ્યાણક ઉજવવામા આવે છે એમના જન્મદીક્ષા વગેરે કલ્યાણકોમા દેવ અને દેવેન્દ્ર હાજર થાય છે જ્યારે સામાન્ય કેવળીના કેવળજ્ઞાન મહોત્સવમા પણ સદૈવ દેવો હાજર થતા નથી આ ભેદનુ કારણુ શુ છે? આત્મિક ગુણોના વિકાસની પરિધિમા બન્ને સમક્ષ હોવા છતા પણ આ ભેદનુ રહસ્ય છે તીર્થકર, નામકર્મ પણ એ વિચારવુ જોઈએ કે તીર્થકર નામકર્મના આત્મા કઈ રીતે ઉપાર્જન કરે છે? આગમ સાક્ષી પૂરે છે કે જે આત્મા પ્રાણીમાત્રની સેવાનો વિરાટ સકલ્પ લઈને ચાલે છે, સાધના-રસમા સેવાનો રસ ભેળવી દે છે, એ તીર્થકર નામ

કર્મનું ઉપાર્જન કરે છે ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના ૨૯ મા અધ્યાયમાં પ્રશ્નોત્તરમાં એનું સુંદર નિરૂપણ થયેલ છે

प्र० वेयावच्चेणं भन्ते ! जीवे किं जणयइ ?

उ० वेयावच्चेणं तित्थयरनाम गोत्त कम्म निबन्धई ॥

મહામુનિ ગૌતમ મહાશ્રમણ ભગવાન મહાવીર પાસે પ્રશ્ન રજૂ કરે છે કે પ્રભો, આત્મા સેવા વડે કઈ વસ્તુને પ્રાપ્ત કરે છે ?

પ્રભુ જવાબ આપે છે વૈયાવૃત્ય અર્થાત્ સેવા વડે આત્મા તીર્થંકર પદને પ્રાપ્ત કરે છે નિષ્કામ સેવા અને જનસમુદાયના મનમાં શાંતિ અને આનંદ-ધારા વહાવવાની પવિત્ર વિચારશ્રેણી જ એને તીર્થંકરપણાના વિરાટ પદ પર લઈ જાય છે

સેવાના પવિત્ર સંકલ્પો એક દિવસે સાકાર બને છે અને તીર્થંકરપદ પ્રાપ્ત મહાપુરુષ સ્વકલ્યાણ પછી અનંતાનંત પ્રાણીઓને દુઃખ અને અશાંતિના અંધકારમાંથી ઉગારવા માટે વાણીનો પ્રકાશ પાથરે છે તેથી સામાન્ય કેવળી કરતાં જ્ઞાન અને દર્શનની જ્યોતિ સમાન હોવા છતાં પણ તીર્થંકર વધુ વંદનીય બને છે એ જ કારણ છે કે આજનો ચોર કાલે કેવળી બની શકે છે પણ આજનો એ ચોર કાલે તીર્થંકર બની શકતો નથી કારણ કે તીર્થંકર થવા માટે પાછલા અનેક જ ભવોની સાધનાની અપેક્ષા રહે છે.

એક મહત્ત્વપૂર્ણ વાત એ પણ છે કે એ નિશ્ચિત છે કે તીર્થંકર નામ કર્મનો બંધ સમ્યક્ત્વ દશામાં જ થાય છે પરંતુ એ નિશ્ચિત નથી કે બધાં ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વીઓ તીર્થંકર ગોત્રનું ઉપાર્જન કરે જ છે બધા જ ઔપશમિક અથવા ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વી તીર્થંકર ગોત્રનું ઉપાર્જન કરે એમ પણ હોતું નથી. પરંતુ ત્રણેમાં પણ સમ્યક્ત્વશીલ આત્મા જ્યારે વિશિષ્ટ લોકોત્તર સેવા-ભાવનો વિકાસ કરે છે ત્યારે જ તેઓ તીર્થંકરપદ પ્રાપ્ત કરે છે આ જ સેવા-ભાવના માનવીને મહાનતા આપી ટોચે લઈ જાય છે

જીવન ભલે નાનું-અમથું હોય પણ એમાં જો સેવાની સુવાસ હશે તો એ આગળ વધી શકશે. એક કેળના પાન ઉપર એક ઝાકળ-બિંદુ પડેલું હતું સૂરજનાં સોનેરી કિરણો પામી એ હીરાવત્ ચળકી રહ્યું હતું એની જ પાસે એક હીરો પણ ચળકી રહ્યો હતો એક પંખી ઊડીને ત્યાં આવ્યું ચળકતા તુષાર-બિંદુ તરફ ઈશારો કરતાં એ બોલ્યું શું આ તમારૂં સંબંધી છે ? એટલામાં હીરો ક્રોધે ભરાઈ બોલ્યો શું એક તુષાર-બિંદુની સાથે મારી તુલના સંભવ છે ? બસ તે જ વખતે એક માળી ત્યાં આવી અને તેણે પેલા હીરા ઉપર ગાંઠ મારી પણ એને તો કાંઈ નિરાશા

જ સાપડી આ જોઈ પેલુ નાનકડુ તુષાર-બિદુ બોલ્યુ 'બહેન, મારી જિદગી નાની-અલ્પ છે, પણ આ જીવન જો તમારા ઉપયોગમા આવે છે તો હું પોતાને ધન્ય માનીશ '

પ્રશ્ન એ નથી કે જીવન કેટલુ મોટુ છે ? સપત્તિ કેટલી વિશાળ છે ? પ્રશ્ન એટલો જ છે કે આ જીવનનો કેટલો અશ પરહિતમા ઉપયોગી બન્યો છે ? વિશાળ સપત્તિનો કેટલો અશ પર-સેવામા વપરાયો છે ? ઘણીવાર સપત્તિ વિશાળ હોવા છતા માણસ કઈ આપી શકતો નથી જ્યારે સાધારણ સ્થિતિવાળો ઘણુ બધુ કરી જાય છે લાબે જોવાય તો મધ્યમ સ્થિતિ વાળો વધુ ઉત્સર્ગ કરે છે જો કે એની આવક સીમિત હોય છે છતા એનુ દિલ અમીર હોય છે એ પોતાની પ્રતિષ્ઠા કાયમ રાખવા માટે પણ પોતાની સ્થિતિથી વધુ કરી જાય છે, જ્યારે ઊચી સ્થિતિવાળા પોતાની મસ્તીમા મસ્ત રહે છે એમને વધુ દરકાર પણ હોતી નથી કારણ તેઓ જાણે છે કે બીજાનુ સ્વાગત થશે તોય ઠીક છે અને ન થાય-કરાય તોય ઠીક છે સપત્તિની સુગધ છે તો ભ્રમરોનો ગુજારવ પણ કાયમ રહેવાનો છે જ, પછી શા માટે નકામુ ખર્ચ ગળે નખાય !

સાચુ પૂછો તો નાના-નાના પ્રાણીઓનુ જ જીવન આપણા માટે વિશેષ ઉપયોગી બને છે સ્થાનાગ સૂત્રમા ભગવાન મહાવીરે એની પૂરી વિગતો આપી છે જીવન ઉપર કોનો કેટલો ઉપકાર છે, આગમ એનો સાક્ષી છે. મનુષ્ય ઉપર ષટ્કાયિક જીવોનો અનત ઉપકાર છે પવનને જ લ્યો, કેટલો ઉપકાર છે એનો આપણા ઉપર ! એના અભાવે આપણે એક દિવસ તો શુ પણ એક કલાક પણ આપણે જીવી શકીએ નહી શુ આ ઉપકારનો બદલો વાળવા માટે પણ તમે કદી વિચાર્યું છે ? લેણદાર ભલે ન માગે પણ ઇમાનદાર શાહુકારનુ શુ કર્તવ્ય છે ? અને વિચારો કે જો સમસ્ત સૃષ્ટિમા એક પણ માનવ ન હોય તો પવનને શુ ચિતા થશે ? પાણીનુ શુ બગડશે ? પણ જો હવા અને પાણી ન રહે તો મનુષ્યને ચિતા થશે કે નહી ? અરે, ચિતાની તો વાત જ ક્યા રહી, મનુષ્ય એના વિના જીવી પણ નહી શકે નળમા પાણી થોડુ મોડુ આવે અથવા સમય કરતા વહેલા બધ થઈ જાય ત્યારે પણ માણસ કેટલો અધીર બની જાય છે ? ત્યારે એનો-પાણીનો પૂર્ણ અભાવ તો પ્રલયનુ જ દૃશ્ય ઉપસ્થિત કરશે

હા, તો આ નાના જીવોનો કેટલો ઉપકાર છે ! પૃથ્વી આપણો આધાર છે કરોડો, અબજો મનુષ્ય એના વક્ષસ્થલ ઉપર ઘૂમી રહ્યા છે.. છતા એને

એનો વનિક પણ રોષ નથી. તમારા શરીર ઉપર નાની-શી ફોડી પણ થશે તો એનું ઔષધ-કરવું તમને ગમશે નહીં. આટલું હોવા છતાં પૃથ્વી પોતાનું કર્તવ્ય મૂકી દે તો ક્યાં જઈશું આપણે? તમને યાદ હશે કે કચ્છમાં પૃથ્વીએ બે મિનિટ માટે પણ પોતાની ફરજનું પાલન કરવામાં ઢીલ કરી તો ત્યાંના રહેવાસીઓની શી સ્થિતિ થઈ હતી? ધરતીકંપના બે સેકંડના ધક્કામાં મનુષ્ય-સૃષ્ટિ કંપી ઊઠે છે.

પૃથ્વી આધાર છે અને પાણી પેય છે. અગ્નિ મનુષ્યનો પ્રમુખ સહાયક છે. એના અભાવે કાચું ધાન-અન્ન સ્વાસ્થ્યને બગાડશે. અને પવન તો આપણું જીવન છે. એટલે જ તો એનું બીજું નામ પ્રાણ રાખવામાં આવ્યું છે. વનસ્પતિ માનવીનો આહાર છે. એ પૃથ્વીમાંથી રસ તત્ત્વ લઈને આપણને આપે છે. એક નાનકડી વેલ પૃથ્વીમાંથી નીકળી વૃક્ષ ઉપર ચડે છે. જળ અને પૃથ્વીના પરમાણુઓને ગ્રહણ કરે છે પણ એ લઈને પણ પોતાની પાસે એ સંગ્રહ કરતી નથી. એ જળ અને પૃથ્વીનાં સત્ત્વતત્ત્વોને ફૂલ-ફળરૂપે અર્પે છે. એ સુગંધમય ફૂલોનો આનંદ ન એ વેલ લે છે તેમ નથી એનું વૃક્ષ પણ ભોગવતું. એ મધમાખીને આમંત્રે છે. કહે છે ફૂલોનો પરાગ લે અને મનુષ્ય માટે મધનું નિર્માણ કર. ફૂલો પછી એ રસતત્ત્વ વડે ફળોનું નિર્માણ કરે છે. તે પોતે પણ ફળ ન ખાતાં તમને જ એ અર્પણ કરે છે.

આ સૌનો કેટલો ઉપકાર છે આપણા ઉપર! એ અંગે તમે કદી વિચાર્યું હતું ખરું? ધાનના એક દાણાની સાથે કેટલી વ્યક્તિઓનો શ્રમ આપણે એકી સાથે આપણા ગળામાં ઉતારી જઈએ છીએ! દરેક ગ્રાસમાં ખેતરના રૂપમાં પૃથ્વીનો જ આપણે ઉપયોગ કરીએ છીએ. ખેડૂતે પોતાના શ્રમ-બિંદુઓ નીતાર્યાં છે. કેટલા બળદોનો એમાં પુરાણ રહ્યો છે ત્યારે બીજનું બલિદાન એમાં રહ્યું છે. અને પાણી તેમ જ સૂર્યનો એમાં સંયોગ રહ્યો છે. વનસ્પતિના ઉપકારોની આ કથની તો અસીમ છે. મનુષ્યસમાજ ઓક્સીજન ગ્રહણ કરે છે અને એના બદલામાં કાર્બોનિક ગેસ (વાયુ) છોડે છે. પણ તમને ખબર છે કે એ કાર્બોનિક ગેસ હવામાં ભળી જો સમસ્ત સંસારમાં ફેલાઈ જાય તો સમસ્ત મનુષ્યસૃષ્ટિ એક દિવસ સમાપ્ત થઈ જાય. પણ વનસ્પતિ જગત કાર્બન વાયુને લઈ લે છે અને એ બદલામાં ઓક્સીજન છોડે છે. મનુષ્ય પ્રાણવાયુ ગ્રહણ કરે છે અને વિષવાયુ છોડે છે. પરંતુ વનસ્પતિ જગત મનુષ્યને દૂર રાખી વિષવાયુ ગ્રહણ કરે છે અને પ્રાણવાયુ આપે છે.

સાચે જ જીવનના બલિદાનમા જ જેણે જીવનનો આનદ માન્યો છે તે જ જીવનનો સાચો કળાકાર છે પરોપકાર માટે જે એક ડગલુ પણ આગળ વધ્યો નથી, તે પગ હોવા છતા પગુ છે માનવ હોવા છતા પણ જેણે સારીય જિદગીમાં એક પણ માણસનુ રક્ષણ કર્યું નથી, એના કરતા તો પેલા બાવળના કાટા શ્રેષ્ઠ છે કે જેના વડે ખેતરનુ રક્ષણ તો કરી શકાય છે.

બીજાના રક્ષણ કાજે જે હાથ લબાવે છે તે જ બીજાઓ માટે પ્રિય પણ થાય છે એક ગરીબ ડોસીમા હતી. એ ડોસીમાનુ એક નાનુ-સરખુ ઘર હતું ગરીબોને તો ઝૂપડુ પણ એ મહેલ છે જ્યા સાજની વેળાએ આશ્રમ-વિશ્રામ એમને પ્રાપ્ત થાય છે એક દા'ડો રસોઈ કરતા અગ્નિ જરા તેજ થયો અને એની ઝૂપડીને આગ લાગી ગઈ બિચારી ગરીબ વૃદ્ધા આગ ઠારવા માટે લોકોને વિનતી કરવા લાગી સેકડો માણસો એ રસ્તેથી પસાર થઈ રહ્યા હતા એક વિદ્યાર્થી તો આગનો પ્રકાશ જોઈ ત્યા જ પુસ્તક ખોલી વાચવા લાગી ગયો બીજા સજ્જનો પણ ત્યાથી પસાર થઈ રહ્યા તેઓ સિગરેટના શોખીન હતા એમણે વિચાર્યું અહી અગ્નિ છે ચાલોને, એકાદ સિગારેટ જ પેટાવી લઈએ એક-બે દિવાસળીની બચત થશે કોઈ વ્યક્તિ વળી આવી જે ચહાની શોખીન હતી એણે વિચાર્યું આગ તેજ છે વળી બળતણ પણ ઘણુ છે તેથી ચહા જલ્દી બની જશે એણે તો વદ્ધાના બળી રહેલા ઘરના દરવાજાને ચૂલો બનાવી ચહા બનાવવી શરૂ કરી પણ ચોથી વ્યક્તિ એક સજ્જન માણસ હતી. એના હૃદયમા માનવતા છલોછલ ભરી હતી એણે પોતાના જોડીદારોને બોલાવ્યા અને આગની જ્વાલાઓને સહીને પણ આગ શમાવવામા મદદ કરી

ઉપરના ચારેય જાતની વ્યક્તિઓ તમારી સામે છે એકે પુસ્તક વાચ્યુ, બીજાએ સિગરેટ સળગાવી, ત્રીજાએ ચહા બનાવી અને ચોથાએ ગરીબ વૃદ્ધાની ઝૂપડી બચાવી હવે તમે પેલી વૃદ્ધાને પૂછશો કે તને એ ચારેયમાથી કોણ પ્રિય છે ? તો એ શું કહેશે ? પહેલા ત્રણના હૃદયમા સહૃદયતા તથા સ્નેહાભાવ ન તેઓ તો ફક્ત પોતાના સ્વાર્થમા જ રાચતા રહ્યા-સીમિત રહ્યા પણ ચોથો તો દેહની દિવાલથી ઉપર ઊઠ્યો તેથી એ પ્રિય બન્યો

આ જીવનની ખુશબુ-સુગધ-સૌરભ જ બાકી રહેશે મૃત્યુ તો સૌને એક ને એક દિવસે તો સમાપ્ત કરી જ દેશે કાળક્રમે સ્મૃતિ પણ ધોવાઈ જાય છે પરતુ દુનિયાના માનસ-પટળ પર તેમની જ સ્મૃતિ-રેખા શેષ રહી જાય છે જેઓ દુનિયાના હિતમા કઈક કરીને જાય છે દુનિયા પૈસાદારોને

યાદ કરતી નથી. તેમ નથી કરતી સત્તાધીશોને. ભારતના ઇતિહાસમાં મોટા-મોટા અમજોપતિઓ થઈ ગયા, જેમના મહેલો ગગનને સ્પર્શતા હતા, જેમના મહેલોમાં લક્ષ્મી નૃત્ય કરતી હતી અને સેંકડો નોકરો જેમના હુકમની પ્રતીક્ષા કરતા ઊભા રહેતા હતા. પરંતુ જરા શોધો તો ખરા કે દુનિયાના કયા ખૂણામાં એમનું સ્મૃતિચિહ્ન છે? ફાનસ લઈને ફરી વળશો તોય તમને એમનું નામોનિશાન નહીં મળી શકે.

સત્તાસંપન્ન વ્યક્તિઓની જીવનયાત્રા પણ સાગરની યાત્રા સમાન છે. તેઓ આગળ વધતા ગયા પણ પાછળનાં એમનાં ચરણચિહ્નો પણ ભૂંસાતાં ગયાં. આ પૃથ્વી ઉપર મોટા-મોટા ચક્રવર્તીઓ આવી ગયા. જેઓ ગર્વ કરતા કે મારું એક બાણ લાખ વ્યક્તિઓને મોતના ખોળે સુવડાવી શકે છે. ભગવાન વાસુદેવ આવ્યા જે પોતાના સારંગ ધનુષ વડે પૃથ્વીને કંપાવી દેતા. મોટા-મોટા બળવાન યોદ્ધા અને સેનાપતિઓ એના નામથી એવી રીતે ધ્રૂજી ઊઠતા જેમ પવનના ઝોકાથી પીપળાના પાંદડાં કંપી ઊઠે છે. પરંતુ તેઓ પવન વેગે દુનિયાની સામે આવ્યા. તેમ જ દુનિયા પણ એમના બળ અને સત્તાની સામે ઝૂકી પણ ગઈ પરંતુ એમની આંખો બંધ થતાંની સાથે જ દુનિયાએ પણ એમના ભણીથી આંખો મીંચી લીધી.

ઇતિહાસકારો ભલે એમના ઇતિહાસની કડીઓ શોધતા ફરે પરંતુ જનસાધારણ એમને કદી યાદ કરતો નથી. જનતા તો એમને જ યાદ કરે છે જેઓએ એના માટે કંઈક કર્યું છે. અઢી હજાર વર્ષ પહેલાં પૂર્વ મગધમાં સમ્રાટ શ્રેણિક પણ થઈ ગયા. જેની પાસે આગમકારો કહે છે મગધનું સામ્રાજ્ય હતું. સોનાના બાવન કુંગરા હતા. હજારો નર-નારીઓ એના ચરણની ધૂળ લેવા ઊભાં રહેતાં. જે બાજુથી એ નીકળતા કે પ્રચાર થતો ત્યાં જય-જયના શબ્દોથી રાજ્યના ભવનો ગુંજી ઊઠતા હતા.

બીજી બાજુ એ જ મગધ ભૂમિ પર અધ્યાત્મ જગતના સર્વ ભગવાન મહાવીર પણ આવ્યા. એમણે રાજ-પરિવારમાં જન્મ લીધો હતો. એમના પિતા પણ યશસ્વી રાજા હતા. એમના મામા ગણતંત્રના નાયક હતા. પણ શું આપણે એમને એટલા માટે યાદ કરીએ છીએ કે તેઓ એક રાજકુમાર હતા? જો અહીં સુધી જ એમનો વિકાસ સીમિત રહ્યો હોત તો જનતા પેલા હજારો રાજકુમારોની જેમ રાજકુમાર વર્ધમાનને પણ ભૂલી ગઈ હોત. પણ ના, એમણે ભોગનો નહીં ત્યાગનો રાહ લીધો હતો. તેઓ સાધના-પથે આગળ વધ્યા અને એ પથ પર ચાલતી વખતે એમણે ગરીબ ભારતની બે

આગળી લગોટી પણ ન લીધી પરંતુ યાદ રાખજો, એ અપરિગ્રહના ઉપાસકની ઉપાસના માટે સ્વર્ગનો ઈન્દ્ર પણ વિલાસ તજી ત્યાં હાજર થતો હતો જ્યારે સમ્રાટ શ્રેણિક પાસે ઈન્દ્ર તો શું સામાન્ય દેવ પણ હાજર થયો નહીં હોય, જો કે એમના આધિપત્યમાં સોનાના ડુંગરો હતા આજે અઢી હજાર વર્ષ પછી પણ ભગવાન મહાવીરને તમે યાદ કરો છો દર વર્ષે વીસ લાખ જૈનો એમની જયંતિ ઊજવે છે પણ શું કોઈએ સમ્રાટ શ્રેણિકની જયંતિ ઊજવી છે? અહિંસાના અવતાર ભગવાન મહાવીરના મંદિરો તમને મળશે પણ સમ્રાટ શ્રેણિકનું મંદિર બનાવી એમને કોઈએ પૂજ્યા હોય એવું સાંભળવામાં આવ્યું નથી

શું તમે કદી વિચાર્યું હતું કે આનું રહસ્ય શું છે? દુનિયા શા માટે સમ્રાટો અને ચક્રવર્તીઓને વિસરી જાય છે? અને એક સંતનું નામ રટે છે અને એના પ્રત્યે શ્રદ્ધાના પુષ્પો ચઢાવે છે? એનું રહસ્ય છે, જેણે પોતાનું સમગ્ર જીવન જનતાની સેવામાં અર્પી દીધું, કરોડો માણસોને હિત અને કલ્યાણનો માર્ગ બતાવ્યો અને બદલામાં શું લીધું? તાંબાની એક પાઈ પણ દુનિયા પાસેથી ન લીધી જનતા એના જ ચરણોમાં શ્રદ્ધાથી નત મસ્તકે રહેશે

જેની પરહિત-વૃત્તિમાં સ્વાર્થના કાદવની એક પણ કાળી રેખા નથી, દુનિયા એને જ હૃદય સમર્પિત કરે છે. બીજો એક એવો છે જે થોડું લઈને સહસ્રગણું પાછું આપી દે છે, એને પણ સ્વાર્થી કહી શકાશે નહીં. વૃક્ષ પૃથ્વીથી રસ લે છે, હવા પ્રકાશ અને પાણી પણ લે છે તેમ છતાં કોઈએ એને સ્વાર્થી કહ્યું નથી, કારણ એ જે લે છે, એના બદલા રૂપે સહસ્રગણું ફળ અને ફૂલ પ્રદાન કરે છે મેઘને આજ સુધી કોઈએ સ્વાર્થી કહ્યો કે ગણ્યો નથી જો કે એ સાગરથી પાણી લે છે, તોપણ એ સ્વાર્થી નથી, કારણ ખારું જળ એ લે છે અને એને મધુર બનાવી જનતાને એ પાછું વાળે છે જે લઈને બદલામાં પાછું વાળે છે એને સ્વાર્થી કહી શકાય નહીં સંતો પણ તમારી (ગ્રહસ્થો) પાસેથી ચાર રોટલા લે છે, એના બદલે તેઓ સત્યનો રાહ બતાવે છે એટલે એમને સ્વાર્થી કહી શકાય નહીં.

જે કેવળ લેવાનું જ જાણે છે અને બદલામાં કશું જ વાળતો નથી, અથવા વાળવાનું એના સ્વભાવમાં નથી તો એ સંત તો નથી જ પણ માનવ પણ નથી દેવું અને બદલામાં કંઈ પણ ન લેતા દેતા રહેવું એ દેવોની સંપત્તિ છે અને લેવું અને બદલામાં કંઈ પણ દીધા વિના લેતા જ રહેવું

એ રાક્ષસોની સંપત્તિ છે. માણસ તો બે અને રૂની વચ્ચે જીવે છે. એ કંઈક દે છે તો કંઈક લે પણ છે. પણ આજનો માણસ તો ફક્ત લેવાનું જ શીખ્યો છે. દેવાની-આપવાની વાત આવે છે ત્યારે એ કહે છે અમારી પાસે છે જ શું ? અમે શું આપી શકીએ એમ છીએ ? અહીં કોઈ માગનાર આવે છે તો એ આગળ બે આંસુ સારે છે ત્યારે દેનાર હજાર આંસુ સારતો કરે છે. કમાણી ખલાસ થઈ ગઈ. ખર્ચા વધી ગયા. ટેક્સોનો ભાર એટલો વધી ગયો છે કે અમે તો માથું પણ ઊંચું કરી શકતા નથી. પણ આમ કહેનારા સજ્જનો સિનેમા જોવા નથી જતા શું ? કમાણી જો ઘટી જાય અને ખર્ચા વધી જાય તો સિનેમા તો પહેલાં બંધ કરવાં જોઈએ, પણ નવી ફિલ્મ આવી કે એમને તો પહેલી ટિકિટ જોઈએ. પછી ભલેને પાંચની ભલે કે દસની. મોટર ફર્નિચરનો ફા. ૨ નો માસિક ખર્ચ ઓછો થતો નથી પણ કોઈ ગરીબને પાંચ રૂપિયા આપવા હોય તો સારી દુનિયાભરના ખર્ચા અને ટેક્સ યાદ આવી જાય છે.

મુસાફરી કરવી હોય તો ફર્સ્ટ ક્લાસમાં જઈશું અને આઠ દિવસ અગાઉ સીટ રિઝર્વ કરાવશું. શું કોઈ થર્ડ ક્લાસમાં બેસાતું નથી ? અરે રાષ્ટ્રપિતા બાપુ હંમેશાં ત્રીજા વર્ગમાં મુસાફરી કરતા હતા. શું એમની પાસે ફર્સ્ટ ક્લાસમાં જવા-આવવા પૈસા નહોતા ? એકવાર કોઈએ એમને પૂછ્યું "બાપુ, તમે થર્ડ ક્લાસમાં શા માટે મુસાફરી કરો છો ? ભારતનો બેતાજ બાદશાહ ત્રીજા વર્ગમાં મુસાફરી કરે એ અમારા વાસ્તે શરમની વાત છે." બાપુએ શો જવાબ વાળ્યો, ખબર છે તમને ? તેઓએ કહ્યું : હું ત્રીજા વર્ગમાં એટલા માટે મુસાફરી કરું છું કે ચોથો વર્ગ નથી. ભારતની ગરીબ જનતાને ત્રીજા વર્ગમાં પણ ઊભા-ઊભા જવું પડે છે. હું તો એમનો સેવક છું. પછી ફર્સ્ટ અને સેકન્ડ ક્લાસમાં કેમ બેસી શકું ?

હા, જો તમે ગરીબોના ગામે આવવા ચાહતા હો તો ફર્સ્ટ ક્લાસમાં ન બેસતાં થર્ડ ક્લાસમાં મુસાફરી કરી શકો છો. અને એમ કરવાથી બચેલો પૈસો કોઈ ગરીબને આપો તો કેવું સારું ! આપ બહેનોને કહીશ કે તમે રેશમી અને જ્યોર્જેટની સાડીઓ પહેરો છો. શરીર તો સાદાં કપડાંથી પણ ઢાંકી શકાય છે. પછી રેશમ પહેરીને જીવ-જંતુનું પાપ શા માટે ખરીદો છો ?

તમે સાદાં કપડાં પહેરતાં શીખો. તેથી ગરીબ ભારતના ગ્રામોદ્યોગને પ્રોત્સાહન મળશે. આમ કરવાથી તમે તમારી અનાથ અને ગરીબ બહેનોને કામ અને રોજી મેળવવામાં સહાયક થઈ શકશો અને તેથી બચતો પૈસો

તમે ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને મદદ કરવામા વાપરો તો તમને બમણો લાભ મળશે પહેલો લાભ એ થશે કે જીવનમા સાદાઈ અને અપરિગ્રહ આવશે અને બીજો એ કે તમે ગરીબ ભારતની સેવા કરી શકશો આ સેવાના ક્ષેત્રે તમે જેમ-જેમ આગળ વધશો તેમ તેમ તમને જીવનની સાચી મધુરતા મળતી જશે તમે આજ પર્યંત ભોગનો આનંદ લીધો છે પણ હવે ત્યાગનો પણ આનંદ લેતા શીખો

રસગુલ્લાનો આનંદ તમે ઘણી વખત લીધો છે હવે આવો આનંદ લ્યો કે તમે પોતે ભૂખ્યા છો અને તમારી સામે ભાણુ આવ્યુ કે બરાબર તે જ વખતે ત્રણ દિવસનો ભૂખ્યો કોઈ હોય પસારો તમારી સામે આવીને ઊભો રહે તમારો આત્મા એના કરુણા-સ્વરને પીછાને અને ભાણુ આખુ તમે એ ભૂખ્યાને આપી દો તો એમા પણ એક સાત્વિક આનંદ છે- ચોપાટીનો સ્વાદ માણનારા શુ એક દિવસ આ સ્વાદ પણ લેશે ખરા?

તમારા જીવનની સુવાસ અને સેવાથી કોઈ વ્યક્તિની આખોમા કૃતજ્ઞતાના આંસુ ઊભરાઈ આવે તો હુ માનુ છુ કે એની આખોના એ મોતી, પેલા મોતીઓ કરતા પણ વધુ કિમતી હશે કે જે તમે પાચ કે દશ હજાર આપી ઝવેરી બજારમાથી ખરીદી લાવો છો અને તેનો હાર ગળે પહેરી ગૌરવમિશ્રિત આનંદનો અનુભવ કરી શકો છો

સ્વીડનની વાત છે ત્યાના સમ્રાટની બહેનનુ નામ રાજકુમારી યુજિની હતુ એના હૃદયમા એટલી બધી દયા હતી કે રોગીઓને જોઈ એના હૃદયમા કરુણા ઊભરાઈ આવતી આ કરુણાથી પ્રેરિત થઈ રાજકુમારી યુજિનીએ પોતાના હીરા અને મોતીના આભુષણો વેચી એક ઘણી મોટી હોસ્પિટલ બધાવી હતી આ હોસ્પિટલમા સુશ્રુષાના સમસ્ત સાધનો ઉપલબ્ધ હતા. આટલાથી રાજકુમારીને સતોષ ન થતા એ પોતે હોસ્પિટલ જતી અને પોતાના હાથે રોગીઓની સેવા કરતી બીજી નર્સો કહેતી, "તમે સ્વીડનના રાજકુમારી છો સેવાનુ કામ તમારુ નહી, અમારુ છે" રાજકુમારી જવાબ વાળતી "આ પરિચર્યામા મને સેવાનો એટલો આનંદ મળે છે કે તમે એ જાણી શકશો નહી સેવાનો આનંદ પૈસા આપીને મેળવી શકાતો નથી એ તો સ્વ-હાથે વડે કરીને જ લઈ-મેળવી શકાય છે."

એક વાર એની હોસ્પિટલમા એક કોઢના રોગથી પીડાતો માણસ આવ્યો બધા એનાથી બચવા માગતા હતા રાજકુમારીને ખબર પડી તો એ પોતે એ કોઢી માણસની પાસે પહોચી ગઈ અને બોલી "ભાઈ, કેટલા દિવસથી આ રોગથી તમે પીડાઓ છો?" એ દર્દથી પીડાતો બોલ્યો-

માતાજી ૭ વર્ષ થઈ ગયાં. આ ભયંકર બીમારીએ ઘર ઘાલ્યું છે. આ ગેંગરીનમાં પીડા થાય છે, લોહી અને પરુ ઝરે છે. કોઈ પણ પાસે ફરકવા માગતુ નથી. હવે તો ભગવાન બોલાવી લે તો જ સારુ છે. રાજકુમારીની આંખોમાં આંસુ આવી ગયાં. એણે કહ્યું, ભાઈ ગભરાવ નહી. આ પવિત્ર કામ હું કરીશ. રાજકુમારીએ પાણી ગરમ કર્યું અને પોતાના હાથે રોગીના ઘાવો ધોયા, દવા લગાવી નવા પાટા બાંધી દીધા. નોકરની પાસે થોડા ફળ મંગાવ્યાં અને રોગીને ખવડાવ્યાં. સાત મહિના સુધી આ ક્રમ ચાલ્યો. દરરોજ રાજકુમારી આવતી, રોગીને નવડાવતી, ઘાવોને પોતાના હાથે ધોતી અને નવો પાટો બાંધી દેતી. એક એવો દિવસ આવ્યો કે રાજકુમારીની સેવા સફળ થઈ અને રોગી સ્વસ્થ-સાજો થઈ ગયો. જે વિધિએ એને જવાની ન આપી અને એ જવા લાગ્યો ત્યારે રાજકુમારીને કહ્યું

તમે મારી ઉપર માતા છો. એક માતા પણ બાળકની આટલી સેવા નહી કરે જેટલી કે તમે રાજકુમારી હોવા છતાં મારી સેવા કરી છે. તમારી સેવા અને મમતાએ જ રોગ મટાડ્યો છે. તમારી પરિચર્યાને આ માનવું હૃદય જીવનની છેલ્લી ઘડીઓમાં પણ ભૂલી નહી શકે." અને એનો ચરણ સ્પર્શ કરતાં એની આંખોમાં આંસુનાં મોટાં-મોટાં બિંદુઓ નીતરી રહ્યાં.

આ જોઈ રાજકુમારી બોલી, "ભાઈ આ હોસ્પિટલના નિર્માણમાં મેં હીરા ને મોતીનાં આભૂષણો આપ્યાં છે. આજે તે મોતી ઊગી નીકળ્યાં છે. તમારા નયનોનાં મોતી પામી હું આજે ધન્ય બની ગઈ છું."

સાચું પૂછો તો આજ જીવનની કળા છે. આંસુઓનાં મોતીઓથી માણસને તોળાય છે. જેનું મૃત્યુ દુનિયાને ખટકે, જેનું નામ લખવા પર આવતાં જ સાંભળનારની આંખો મોતીઓની ભેટ ચઢાવે એ જ જીવનનો સાચો કળાકાર છે. નહીતર જેના મૃત્યુ પર લોક કહેવા લાગે સારું થયું, આજે ધરાયે આમનો રોગ ગયો, તો સમજવું જોઈએ કે એનું જીવન દિવાળીના જેવું છે.

એક વખત એક શેઠને ત્યાં પુત્રજન્મ થયો. શેઠનું ઘર ને કુમારનો જન્મ, અને તેમાંય પાછો એ નગરશેઠ રહ્યા. લોક દૂર-દૂરથી વધામણી દેવા આવવા લાગ્યા. શેઠને તો આ વૃદ્ધાવસ્થાનું સંતાન હતું. એમના હર્ષમાં કરખ મા તો નહોતો. તેઓ પણ આગળ વધી-વધીને લોકોનું સ્વાગત કરી રહ્યા હતા. સૌના મોં પર મલકાટ હતો પણ પેલું નવજાત બાળક રડી રહ્યું હતું. એના રુદનનો અવાજ પડોશમાં રહેતા શેખસાદીજીના કાને પડ્યો. તેઓ પણ આવ્યા અને સીધા બાળકની પાસે જઈને બોલ્યા, "આજે

ારો જન્મોત્સવ ઉજવવા દૂર-દૂરથી લોકો આવી રહ્યા છે સૌ હસે છે અને
રડી રહ્યો છે કોઈ ચિંતાની વાત નથી પણ તું તારી જિંદગી એવી
ાવજે કે જ્યારે તું સંસારથી વિદાય લે ત્યારે તું હસતો રહેજે અને
નિયા રોતી રહે" બસ, આજ તો જિંદગી છે.

હસવું એ જ તો જિંદગીની જિંદાદિલી, મર્દાનગી છે રડતા અને
ડદાની જેમ જીવવું એ પણ શું કોઈ જિંદગી છે? પણ યાદ રાખજો,
ખના મહેલોમા રહેતા ચહેરાઓ પર મલકાટ રહે, એમા કશો ચમત્કાર
થી પણ વિપત્તિની ભયાનક ઘડીઓમા જ્યારે દુ ખની અંધારી રાતમા
ષ્ટોની વીજળીના કડકડાટ થઈ રહ્યા હોય ત્યારે-તેવા વખતે પણ તમારા
ા પરનો મલકાટ જાય નહીં-જવો જોઈએ નહીં, એનું તમે સદૈવ ધ્યાન
ાખજો વળી એક વાત એ પણ છે કે પોતાના સુખમા તો હરકોઈ હસી
કે છે પણ બીજાની સેવા કરતી વેળા મુસીબતો આવી પડે, વિપત્તિઓના
ાફાનો આવે તો પણ તમારો મલકાટ-સ્મિત કાયમ રહેવો જોઈએ તમારે
લા ગુલાબની જેમ સદા ખીલ્યા રહેવું જોઈએ, જે પથ્થરની સાથે અથ-
ાતાં પણ પોતાની સુગંધ આપતું રહે

એક વાર થોડા ગુલાબ પીસાઈ-દળાઈ રહ્યા હતા ઇત્રવાળો એમને
મરળમા ખાડી રહ્યો હતો ફૂલની કળી તો શું પણ એનો અણુએ અણુ
મ ડાતો જઈ રહ્યો હતો અને સાથે જ પોતાને મૃતપ્રાય કરનારને પણ એ
સુગંધિત કરી રહ્યું હતું એ જ વખતે એક દાર્શનિક તે બાજુથી પસાર
થયો એણે પૂછ્યું "રે મોહક પુષ્પ તારું જીવન તો સુવાસિત જીવન છે,
છી તારા થકી એવો તે શો અપરાધ થયો છે કે તું નિર્દય શિલા તળે
પીસાઈ રહ્યો છે?" એમાના પૈકી થોડાક ફૂલો બોલ્યાં.

"અમારો તો શો અપરાધ, અમે તો દુનિયાને ખુશબુ આપવા આવ્યાં
છીએ પણ અમારો અપરાધ હતો કે અમે હસી પડ્યા અને દુનિયા અમારી
એ હસીને જોઈ ન શકી દુનિયા બીજાની આંખોમા આંસુ જોઈ શકે છે
પણ બીજાના આંખોની હસી એ જોઈ શકતી નથી દુનિયા દુ ખીઓને
જોઈ એમના પ્રત્યે દયા લાવી શકે છે પણ સુખીને જોઈ એ ઈર્ષ્યા કરવા
લાગે છે" એમાના વળી બીજા ફૂલો બોલ્યા 'હે મનુ-પુત્ર, અહીં મળની
પીડાથી અમને તો કિંચિત માત્ર પણ દરદનો અનુભવ થતો નથી કારણ
અમે જાણીએ છીએ કે અમારું આ દુ ખ બીજાઓ માટે છે બીજાઓ
માટે પોતાને મીટાવી દેવામા અમને દુ ખ થશે નહીં અમારું જીવન સૌરભ-
સુગંધ લુટાવવા માટે જ છે. રે માનવ, અમારી જિંદગીથી તો તમે કાંઈ

શીખ્યા નથી પણ જો મોતથી કંઈ શીખશો તો આ મોત પણ જિંદગીનું વરદાન બનશે." આ વિશાળ હૃદયની પવિત્ર પ્રેરણા છે "પરહિતાર્થે" પોતાને મિટાવી જે હસતા રહે છે મોતની છેલ્લી ઘડી સુધી એમના મોં પર સ્મિત ફરકતુ રહે છે એ જ તો હૃદયની સુવાસ છે અને એ સુવાસ એમના મૃત્યુ પછી પણ જનતાના હૃદય-પટલ પર રહી એમની સ્મૃતિને સજીવ રાખે છે

એક બીજી વાત છે બીજાને કરવામાં આવેલી ભલાઈ પ્રકારાન્તરે સ્વ ઉપકાર છે આજે જો આપણે બીજાને કામ આવીશુ કાલે એ આપણા કામે આવશે. તમે કંઈક મેળવ્યુ છે અને તમારી પાસે અગર અભાવથી પીડાયેલો કોઈ હાથ પસારે છે ત્યારે એના દુઃખમાં જો તમે સહયોગી બનો છો તો કાલે એ પણ તમારો સહયોગી બનશે. કારણ જીવન તો ચાલતો ફરતો ભાગ્ય છે કર્મ-સિદ્ધાંત ઉપર વિશ્વાસ ધરાવનાર કદી પોતાને સદા માટે સંપત્તિનો સ્વામી માની શકતો નથી. ક્યારેક પાસો બદલાઈ શકે છે આજનો ધનકુબેર કાલે ગલીનો ભિખારી બની શકે અને આજનો ગલીનો ભિખારી, ઘેર-ઘેર રોટલાના બે કટકા માટે હાથ લંબાવનારનુ પણ ભાગ્ય જાગી શકે છે અને તેઓ નગરના ધનવાનોની શ્રેણીમાં આવી શકે છે આવા ઘણા પ્રસંગો સાંભળ્યા છે એટલુ જ નહી નજરે જોવામાં પણ આવ્યા છે કે એક દિવસે જેઓ દસ રૂપિયામાં નોકરી કરતા હતા તેઓ લાખોના સોદા કરનારા બની ગયા

હા તો બીજાની મુસીબતોમાં તમે જો ભાગ પડાવ્યો છે એમના આંસુ લૂછ્યાં છે તો તમારી પરિસ્થિતિ બગડતા અને તેમનામાં માનવતાનો દીવો પ્રગટેલો હશે તો તેઓ તમારા કામમાં પણ આવશે જ

ખેડૂત પોતે કેટલો ચતુર છે એ ગામડામાં વસે છે એનામાં કેળવણી-સભ્યતા વ.નો અભાવ છે તેમ છતાં ગામડાવાળાઓએ શહેરો પાસેથી કંઈક શીખવાનુ છે તેમ શહેરીઓએ પણ ગામડાવાળાઓ પાસેથી કંઈક શીખવાનું-લેવાનુ છે શહેરની સફાઈ અને વ્યવસ્થા ગામડાએ શીખવાની છે તો શહેરીઓએ ગામડાની સેવા, સરળતા અને નિષ્કપટપણું શીખવાની જરૂર છે

હુ ગામડામાં રહેતા ખેડૂતની કુશળતાની વાત કરી રહ્યો હતો. એના ઘરમાં હજારો મણ અનાજ આવે છે ભૂમિ-પુત્ર ભૂમાતાની સેવા કરી બદલામાં ધાન્યના ઢગલા મેળવે છે પણ જે કંઈ મેળવે છે બધુ એ ખાઈ જતો નથી. એનો થોડો ભાગ પાછો પૃથ્વીને આપી દે છે પૃથ્વીના પેટાળ પર

વિખરેલા થોડાક દાણાના બદલામા સહસ્ત્રગણા થઈને એને મળે છે આ જ આપણી સેવા અને સમર્પણનુ પ્રતિફળ છે

તમે પુરુષોત્તમ પાર્શ્વનાથ પ્રભુના જીવનથી સારી રીતે પરિચિત છો. કમઠ એનો હરીફ હતો એ હમેશા એમનો વિરોધી બનીને જ સામે આવ્યો. વારાણસી એ દિવસોમા કમઠ સમા તાપસોનુ તપ-કેન્દ્ર હતુ પણ એમનો અજ્ઞાન સાધનામા દેહદડની પ્રધાનતા હતી હિસા-જન્ય પ્રવૃત્તિઓની પણ તેટલી પ્રધાનતા હતી પાર્શ્વનાથ ભગવાન ઉગ્ર કષ્ટ પ્રદર્શન દ્વારા જનતાને આકર્ષતા ભૂલેલા રાહદારીઓને સત્ય પથ ભણી દોરવા નીકળી પડ્યા. વારાણસીની બહાર તપ કરતા કમઠની પાસે તેઓ ગયા એની સાધનાને આત્મ-લક્ષ્યથી વિપરીત દર્શાવતા તેઓ બોલ્યા "હે ભોળા સાધક, તમે જે તપ કરી રહ્યા છો તે તો અન્ય પ્રાણીઓ માટે ઉત્પીડનનુ કારણ બની રહ્યું છે. તમારી આ ધૂણીની લપેટોમા સર્પ અને સર્પિણી શેકાઈ રહ્યાં છે"

જ્યારે બળતા કાષ્ઠ-લાકડાને ચીરવામા આવ્યુ તો અર્ધ-દગ્ધ-સર્પ-સર્પિણી બહાર નીકળ્યા પાર્શ્વકુમારે એમને નવકાર મત્ર સભળાવ્યા. સર્પ-સર્પિણી ત્યાથી મરી ધરણેન્દ્ર અને પદ્માવતીના રૂપમા સ્વર્ગભૂમિમા ઉત્પન્ન થાય છે, ક્ષુદ્ર જીવો ઉપર પ્રભુનો આ ઉપકાર હતો પણ આ ઉપકાર વૃત્તિ જ એક દિવસે એમના માટે પ્રત્યુપકારમાં બદલાઈ ગઈ પાર્શ્વનાથ ભગવાન આત્મા-સાધન માટે મુનીન્દ્ર બની વનમા જ્યારે ધ્યાનસ્થ ઊભા હતા ત્યારે અસુર કમઠે પોતાના વૈરનો બદલો લેવા માટે પ્રભુને જલમગ્ન કરી દેવા સારુ પ્રલયકારી વૃષ્ટિ કરી હતી એ જલ-પ્રવાહ-પ્રભુના ગળાથી પણ ઉપર આવી ગયો હતો કે તે જ વખતે ધરણેન્દ્ર અને પદ્માવતી સર્પ-સર્પિણી રૂપે આવી છત્ર બની એમનુ રક્ષણ કર્યું પ્રભુએ એમનુ રક્ષણ કર્યું તો તેઓ પણ નાગ રૂપે જ પ્રભુના રક્ષણ કાજે દોડી આવ્યા હતા

આ છે ઉપકાર અને પ્રત્યુપકારની કથની, આજનો ઉપકાર આપણા માટે જ પ્રત્યુપકાર રૂપે ક્યારે કઈ ક્ષણે આપણુ રક્ષણ કરવા આવી જશે એ કહી શકાતુ નથી કોઈ પણ પ્રકારે તમે જીવનમા પરોપકારને આશ્રય આપશો તો જીવનનો રોટલો મધુરો બની જશે તમે જાણો છો કે મીઠા વિના રોટલો મીઠો લાગતો નથી તેથી જ મધ્ય-ભારત વગેરે પ્રદેશોમા રસોઈ કરતા પહેલા લોટમા મીઠુ નાખવાની પ્રથા છે આપણી બહેનો આ કળામા નિપુણ છે ઘણા બધા લોટમા થોડુક મીઠુ પડે છે તો રોટલાનો સ્વાદ વધી જાય છે, તેમ આપણા ઢગલાબધ સ્વાર્થના લોટ-આટામા જો પરમાર્થનુ ચપટીભર મીઠુ પડી જાય તો સ્વાર્થનો રોટલો મીઠો બની જશે.

આજનો માણસ સેવા અને પરોપકાર વૃત્તિને ભૂલી ગયો છે જાણે કે એ બધા જ મની વાત હોય એને તો પોતાના મતલબની વાતો યાદ છે પર-કામને કામ નહીં પણ હરામ માને છે એ તો સ્વાર્થ ભણી જ દોડ્યો ભાગ્યો જઈ રહ્યો છે પાકા ફળને જોઈ જેમ પક્ષી દોડે છે તેવી જ રીતે માણસ પૈસા તરફ દોટ લગાવી રહ્યો છે આ પૈસાની દોટ પાછળ એણે પોતાની માનવતા પણ વેચી દીધી છે પોતાની પારિવારિક જવાબદારીઓનો એણે પરિત્યાગ કર્યો છે એટલે આજે મનુષ્યને મનુષ્ય કરતાં પણ જડ પૈસો વધુ પ્રિય છે

યાદ રાખજો, પૈસાના પ્રેમે ભાઈને ભાઈનો શત્રુ બનાવ્યો. ઔરંગઝેબે પોતાના પિતા શાહજહાંને કારાગૃહમાં ધકેલ્યો. ભાઈઓની હત્યા કરી. એને તમે પૂછો કે આવો જુલમ શા માટે કર્યો ! શું તારી પાસે ખાવા-પીવાનું કંઈ ઓછું હતું ! એની પાસે આ માટે હા નો જવાબ નહીં હોય. અને કદાચિત્ એ કહી પણ દે તો દુનિયા એના કથનનો સ્વીકાર કરી શકશે નહીં એ શાહજાદો હતો. એને સમસ્ત રાજવી વૈભવો પ્રાપ્ત હતાં. ખાવા-પીવાની વાત તો શું આગ્રાના શાહી મહેલો પણ એને સારુ ખુલ્લા હતા, તેમ છતાં એની સ્વાર્થબુદ્ધિએ વિરામ ન લીધો અને પિતાને કારાવાસની કોટડીમાં ધકેલી દીધા શુજા અને દારા જેવાં વીર ભાઈઓને પથ-અવરોધક માની હણીને એમને મરાવી નાખે છે સાચું છે કે સ્વાર્થી માણસ પોતાના સ્વાર્થ માટે કયો અત્યાચાર નથી કરતો ! એક હિંદી કવિએ કહ્યું છે

तेरी परायनता चराचर विश्व में छा रही;
उपकार करना स्वार्थ बिन यह बुद्धि तो जाती रही ॥

કવિ કેટલુ માર્મિક કહી ગયો છે! સ્વાર્થને ઉપાલભ દેતા કહે છે: સ્વાર્થે આપણા સ્નેહીઓ-સબધીજનોમા વેર અને વિદ્વેષની ખાઈ ઊભી કરી દીધી છે. પહેલા તો તેઓ એક બીજાને જોયા વિના જીવવું પણ અસભવિત માનતા, હવે તેઓ સ્વાર્થમા ભગ પડતા એક બીજાનુ મો જોવામાં પણ પાપ માને છે આ સસારના સબધો અને સગપણો સ્વાર્થના દોરા વડે બધાયેલા છે સ્વાર્થનો દોરો કાચા સૂતરના દોરા કરતા પણ વધુ કાચો હોય છે જ્યા સુધી માણસના સ્વાર્થને પોષણ મળતુ રહેશે, ત્યા સુધી એ બીજાની સેવા પણ કરતો રહેશે એને પોતાના આરાધ્ય માની પૂજા પણ કરશે પણ સ્વાર્થની સમાપ્તિની સાથે જ એક ક્ષણમા એટલા દૂર જઈ પડશે જાણે કે કોઈ જાતની આપસમા ઓળખાણ જ ન હોય તમે જાણો છો કે મકાનના થાભલા (લાકડાના થાભલા) જ્યા સુધી ઉપરની મજિલોનો ભાર સહન કરવાની ક્ષમતા ધરાવે છે, ત્યા સુધી મકાનમાલિક એમની સુરક્ષા સારુ ચિતા રાખતો રહે છે સાફ-સફાઈ પણ કરે છે અને દિવાળીના તહેવારે તેલ ને વાર્નિશ પણ લગાડે છે પણ જે ક્ષણે એ સ્તભ (થાભલો) ભાર સહન કરવાનો ઈન્કાર કરશે-અર્થાત્ જીર્ણ બનશે ત્યારે એની શી સ્થિતિ થાય છે? પછી એને કોણ તેલ અને વાર્નિશ લગાડશે! તેલ ને વાર્નિશના દિવસો તો ગયા પણ હવે તો એના ટૂકડે ટૂકડા કરી ચૂલામા જ હોમશે પછી તો અગ્નિની જ્વાલામા એમનુ અસ્તિત્વ જ ભૂસાઈ જશે કારણ કે એની પ્રીતિ પણ સ્વાર્થના દોરા વડે બધાયેલી હતી

સ્વાર્થ-પ્રેમ હમેશા સાથ આપે એવુ પણ બનતુ નથી આપણને શઠ-કપટી મનુષ્યો પસદ નથી પણ કપટ પસદ છે કારણ બદમાશ આદમી તો ધન લઈ જાય છે જ્યારે લુચ્ચાઈ તો બીજાનુ ધન અપહરણ કરી લઈ આવે છે હા, તો સ્વાર્થી સદા 'સારા'થી પ્રેમ કરતો નથી, એ તો સ્વાર્થને જ પ્રેમ કરે છે સ્વાર્થની પ્રીતિ અલ્પ-આયુ લઈને આવે છે

એક વખત કુતરાઓની કોન્ફરન્સ મળી કૂતરા-સમાજના વિકાસ અને ઉજ્જવલ ભાવિ માટે ચર્ચા-વિચારણા શરૂ થઈ એક સજ્જન કૂતરાએ ઠરાવ રજૂ કર્યો "આપણો સમાજ પરસ્પર લડવા માટે બહુ બદનામ થયો છે. આપણે આપસમા લડીએ છીએ નાનાશા રોટલાના બટકા માટે આપણે ઝનૂની બની લડી પડીએ છીએ, આ કેટલી ખરાબ વાત છે? આજે પ્રેમ અને ભ્રાતૃ-

જીવનનો યુગ છે માનવધર્માનુ વિશ્વ-પ્રેમ નજીક પહોંચી રહ્યો છે. ખાત્રી થઈ ગયો છે કે હવે આપણે આપણું કેવળ પોઈ નાખીએ. વિશ્વ-પ્રેમની વાત બહુ દૂરની છે પરંતુ એકમાં એક જાતિ-પ્રેમને તો આપનાવીએ જ તેથી અમે એવો ઠરાવ કરીએ છીએ કે "કોઈ પણ પ્રયોજનો આગે કામ ન આવે પણ આપણું કંઈ વધ્યું નથી" સૌએ એક સ્વરે ઠરાવને અનુમોદન આપ્યું.

અનુમોદનનો સ્વર હજુ ગુંજી રહ્યો હતો કે આકાશમાં ઊડતી સમડીની ચાંચમાંથી છૂટીને હાડકાનો ટુકડો નીચે પડ્યો. કૂતરાને જોતાં જ સૌ એના ઉપર ઝાપટી પડ્યા અને પછી તો એને જ મેળવવા માટે લડીને પરસ્પર કપાવા લાગ્યા. ઠરાવની શાહી હજુ પૂરી સુકાઈ નહોતી કે એની મોતની ઘંટ વાગી ગયો. એટલે સ્વાર્થના ક્ષેત્રમાં એક પણ ઠરાવ ટકીન રહી શકતો નથી. ઠરાવની શાહી હજુ સુકાઈ નથી હોય કે ઠરાવનિર્માણ કરનારને હાથે જ એનું મૃત્યુ થઈ જાય.

એમ તો માનવી આપસમાં હળી મળીને જીવવા માટે છે પણ જ્યાં એના નાના-શા સ્વાર્થને હાનિ પહોંચી કે એ વળી ઊઠે છે. પોતાના નાનકડા સ્વાર્થના રક્ષણ કાજે બીજાના મોટામાં મોટા હિતને કચરી નાખવા એ તૈયાર થઈ જાય છે. આ માનવની ક્ષુદ્ર બુદ્ધિ છે જે એને પોતાના દેહની સીમાથી ઉપર ઊઠવા દેતી નથી. પોતા માટે એ હજારો રૂપિયા ખર્ચ કરી શકે છે પણ બીજા માટે બે રૂપિયા ખર્ચ કરવા માટે એની દાનબુદ્ધિ જાગતી નથી. પણ યાદ રાખજો કે પોતાના સ્વાર્થ ખાતર ખર્ચ કરવામાં આવેલા હજારો રૂપિયા નષ્ટ થવા માટે છે જ્યારે ગરીબોના હિતાર્થે ખર્ચેલા બે રૂપિયા ખેતરમાં વીખેરેલા-વાવેલા ધાન સમાન છે જે એક દિવસે હજારગણું પ્રતિફળ લઈને આવશે.

એક મોટર ડ્રાઈવર છે. મોટરના રક્ષણની જવાબદારી એની છે. પણ એ કેવળ પોતાની મોટરની સુરક્ષાની જ ચિંતા કરે અને સડક પર જ ચાલનારાઓના પ્રાણોની ચિંતા ન કરે તો શું એની મોટર પણ સુરક્ષિત રહેશે ખરી! કેટલા અકસ્માતો થશે! કેટલાના પ્રાણો ચાલ્યા જશે!

આપણે આપણી જીવનરૂપી મોટરની સુરક્ષા કરીએ એની જવાબદારી આપણા ઉપર છે. જીવન મેળવ્યું છે તો એ નષ્ટ કરવા માટે નહીં પણ સાથે-સાથે એ બીજાની જવાબદારી પણ આપણા ઉપર આવી પડે છે કે આપણી આ જીવનરૂપી મોટરના વેગમાં સ્વાર્થમાં પડીને કોણ કોઈ

કચડાઈ ન જાય જેને ફક્ત પોતાના હિતોની જ ચિંતા છે, તે જઘન્ય સ્વાર્થી છે બીજો છે જે પોતાના હિતની સાથે–સાથે બીજાનાં હિતનો પણ કાંઈક ખ્યાલ રાખે છે તેને મધ્યમ પ્રકૃતિનો માણસ કહી શકાય પરંતુ બીજા માટે પોતાના હિતોનુ બલિદાન કરે તે તો મહાપુરુષ જ છે.

અથવા એમ પણ કહી શકાય કે જેટલુ લે છે તેટલુ પાછુ પણ વાળી દે છે, તે સાધારણ ભદ્ર પુરુષ છે જેટલુ લે તેના કરતા વધુ વાળી આપે એ વિશિષ્ટ પુરુષ છે, પરંતુ જેણે પોતાની સમગ્ર જિંદગી પરાર્થ કાજે સમર્પી દીધી છે તે અસાધારણ મહાપુરુષ છે તે તીર્થંકર દેવોનો મહાન આત્મા છે, જેનુ સમગ્ર જીવન લોક–કલ્યાણ અર્થે છે અનંતાનંત આત્માઓને અંધારેથી પ્રકાશ ભણી દોરી લઈ જવા માટે જ એમનુ જીવન છે પરંતુ આ ત્રણેયથી જુદો એક પ્રકાર બાકી રહી જાય છે ફક્ત લેવાનુ જ જાણે છે પણ બદલામા કઈ દેવા માગતો નથી લેવાની કોઈ સીમા માનીને એ ચાલતો નથી

માણસ મોટામાં મોટી હિંસા સ્વાર્થથી પ્રેરાઈને જ તો કરે છે. માનવીની સ્વાર્થબુદ્ધિ જ્યારે એનો વિવેક–દીપ બોલવે છે ત્યારે જ તો એ હિંસા માટે પ્રેરિત થાય છે ચીના લોકો કર્મોરેંટ નામનુ પક્ષી પાળે છે. આ પખી લગભગ બગલા જેવુ હોય છે, એનો ઉપયોગ તેઓ માછલા પકડવા માટે કરે છે પરંતુ તે પોતે એક પણ માછલુ ખાઈ ન જાય એ માટે એના ગળામા એક ગોળી ફસાવી દે છે જુઓ, કેટલી સ્વાર્થીલી બુદ્ધિ છે માણસની! તેની પાસેથી બીજો કોઈ કશુ લઈ ન શકે તે માટે કેટલી સાવધાની રાખે છે!

ક્ષણિક સ્વાર્થ માટે માણસે હિંસાની પ્રક્રિયાને કેવું વિશાળ રૂપ આપ્યું છે? મોટા–મોટા કસાઈ–ખાનાઓ માનવીની સ્વાર્થવૃતિની વાતો કહી રહ્યા છે અલ્પ એવા સ્વાર્થ ખાતર એણે ચીખતા–બરાડા પાડતા પશુઓની કબ્રર પોતાના પેટમા નિર્માણ કરી છે

શિકાગોમા કસાઈખાનુ છે જ્યા દરરોજ સવારથી લઈને સાંજ સુધી અવિરત પશુઓની કત્લ થયા કરે છે એ પશુઓની કત્લથી લોહીની નદીઓ વહી રહી છે એ એક જ કસાઈખાનામા અઢારસો મજૂરો પ્રતિદિન કામ કરે છે આ તો થઈ વિદેશની વાત પણ ભારતની જ વાત લ્યો ભગવાન મહાવીર અને મહાત્મા બુદ્ધ જેવા અહિંસાના પેગબરો અહીં થઈ ગયા મહાત્મા ગાંધીએ અહિંસાનો સદેશ ચોટી આપ્યો જે ભારતીય સરકાર વિશાળ મંચ ઉપરથી અહિંસાનો ઉદ્દ્ઘોષ કરે છે તે જ ભારત સરકાર મુંબઈ

મદ્રાસ કલકત્તા દિલ્હી જેવા ભારતનાં પ્રમુખ નગરોમાં કરોડો રૂપિયા ખર્ચી વિશાળ કસાઈખાનાં નિર્માણ કરી રહી છે શું આ પશુઓના આરામ માટે છે? ના. નહીં વ્હેલામાં વ્હેલા વધુમાં વધુ સંખ્યામાં પશુઓની કતલ થાય એ આ નિર્માણ પાછળનો ઉદ્દેશ છે

અહિંસાની ભૂમિ ભારતમાં મત્સ્યોદ્યોગને પ્રોત્સાહન મળી રહ્યું છે કસાઈખાનાં વધી રહ્યાં છે આપણી અહિંસા દેવી ચુપચાપ આંસુ વહાવી રહી છે એનાં આંસુડાં કોણ લૂછશે? આહાર ઉપરાંત ફેશનેબલ વસ્તુઓ માટે પણ ઘણી હિંસા થાય છે આ ચીકણા ચમકતા ચામડાના પર્સ અને બૂટ બધાં મહા હિંસાથી જ તૈયાર થયેલાં છે એ નિશ્ચિત છે કે ચામડાની જે વસ્તુ જેટલી વધુ મુલાયમ અને ચમકીલી હશે એના નિર્માણમાં એટલી જ જ વધુ હિંસા થઈ હશે.

લંડનમાં એકવાર એક વર્ષમાં ૭ લાખ પશુઓનું ચામડું વેચાયું હતું એનો શું ઉપયોગ થયો હતો ખબર છે તમને? એના વડે ચામડાની બેગો બૂટો ચંપલો વગેરે બનાવવામાં આવ્યાં હતાં. મનને આનંદ પમાડનારી વસ્તુઓ માટે ૭ લાખ પશુઓની ચિત્કારો કેટલી મર્મવેધી બની હશે? પરંતુ સ્વાર્થી મનુષ્યો પાસે એ કરુણ ચિત્કારો સાંભળવા કાન નથી કેવળ મનોરંજન માટે થઈને અનેક પશુઓના પ્રાણ લઈ લેવામાં આવે છે ક્યારેક એમની પૂંછડી કાપી નાખવામાં આવે છે કેટલાક આદમીઓને કપાયેલી પૂંછડીવાળાં પશુ પસંદ હોય છે એટલા માટે ગાય બળદ કૂતરાનું પૂંછડું કાપી નાખવામાં આવે છે પૂંછડું કાપતાંની સાથે જ લોહીની ધારા વહી નીકળે છે એમનો આત્મા કેટલો તરફડતો હશે! પણ એ મૂક પશુના તરફડાટને કોણ જુએ છે? લોહીની ધારને બંધ કરવા માટે લોઢાના સળીયા ગરમ કરી એ સ્થળે ચોંટાડી દેવામાં આવે છે એક તો ઘા અને ઉપરથી પાછા ગરમ સળીયા. લોહી તો બંધ થઈ જાય પણ એને કેટલી પીડા થતી હશે એની કલ્પના પણ કરી શકાતી નથી. પાછળથી કપાયેલાં પૂંછડાંવાળાં પ્રાણીને મચ્છર પણ ઘણો ત્રાસ આપે છે કારણ કે પૂંછના અભાવે મચ્છરોને ઉડાડવામાં પણ તેઓ અસમર્થ બની જાય છે

આ બધાં કાર્યો ક્ષુદ્ર મનોવૃત્તિની પ્રતીક છે પીડિત જોઈ મનમાં આનંદ અનુભવે છે તો સમજવું જોઈએ કે મનના ખૂણે ક્યાંક ક્રૂરતા જામી બેઠી છે પણ ક્ષુદ્ર વૃત્તિની વ્યક્તિ માટે એનો સ્વાદ એ મોટી ચીજ છે બીજાના પ્રાણનું કોઈ મૂલ્ય નથી. આવી સ્વાર્થી વ્યક્તિઓ દેશના અને સમાજના

ગૌરવને નષ્ટ કરે છે જ્યારે મનુષ્યની દૃષ્ટિમા દેશની પ્રતિષ્ઠા, સમાજનું ગૌરવ અને રાષ્ટ્રગરિમા એ બધા ઉપર સ્વાર્થને સ્થાન મળે છે ત્યારે તે બધાને એક ક્ષણમા તજી શકે છે કોઈ આશ્ચર્ય જેવુ નથી કે આવી વ્યક્તિઓ જ્યા રહેશે ત્યાની ફૂલવાડી જલદી જ ઉજ્જડ બની જશે કારણ જ્યા બધા જ માણસો સ્વાર્થી બની જશે ત્યા વિધ્વંસ સિવાય બીજુ શુ નિર્માણ થઈ શકશે ?

એક વખત એક હંસ–જુગલ ઉડતુ ઉડતુ એક એવા પ્રદેશમા પહોચ્યુ જે બિલકુલ ઉજ્જડ બની ગયુ હતુ ક્યાય સૌંદર્ય અને સ્વચ્છતાના દર્શન થતા નહોતા સમસ્ત પ્રદેશમા ભયનુ વાતાવરણ સર્જાઈ રહ્યુ હતુ એટલે થાક્યા–પાક્યા પખીઓએ એક વૃક્ષની સુક્કી ડાળ પર આશ્રય લીધો પાસેની ડાળ પર બે ઘૂવડ બેઠા હતા એમને જોઈ હંસે હંસણીને કહ્યુ · "એક દિવસે આ વનસ્થળી હરી–ભરી હતી પ્રકૃતિનુ સૌંદર્ય સર્વત્ર પ્રસરી રહ્યું હતુ પણ આજે આ કેવુ ઉજ્જડ બની ગયુ છે ? એ સૌંદર્ય અને સુષમા હવે કલ્પનાવત્ બની ગયા છે એનુ શુ કારણ હોઈ શકે છે, તે તુ જાણે છે !" હંસણીએ ના પાડતા હંસે બીજી ડાળ ઉપર બેઠેલા ઘૂવડની તરફ ઈશારો કરતા કહ્યુ "આ અહી આવી વસ્યા તેથી લીલીછમ આ વનસ્થલી ઉજ્જડ બની ગઈ આ પક્ષીઓ જ્યા આવીને વસે છે ત્યા ધ્વંસ જ ધ્વંસ થાય છે દેશને વેરાન થતા વાર લાગતી નથી "

ઘૂવડે હંસની વાત સાભળી તો હંસનુ તીર એના કાળજામા વીધાયુ. પણ એની પાસે એનો જવાબ પણ નહોતો કડવો ઘૂંટડો પી–ગયુ અને બેસી રહ્યુ રાત વીતી સવારે હંસ–યુગલ ઊડવા લાગ્યુ તો ઘુવડે હંસણીને રોકી લીધી અને બોલ્યુ "આને કયા લઈ જાય છે, આ તો મારી પત્ની છે " હંસે કહ્યુ "એ પણ કદી સંભવિત બને ખરુ ? હંસણી શુ કદી ઘૂવડની પત્ની બની છે ખરી ?" ઘૂવડે કહ્યુ "શા માટે નહી, આજે તો બધુ સંભવિત છે " હંસ વિચારમા પડી ગયો હંસણી ચીખવા લાગી ત્યારે ઘૂવડે કહ્યુ કે, "તમે જો ચાહો તો આ દેશના પંચો પાસે એનો નિર્ણય કરાવી શકો છો એ પંચો જે ન્યાય આપે તે સૌએ મંજૂર કરવો પડશે " સૌ પંચોની પાસે પહોચ્યા બંને પક્ષોએ પોતપોતાની ફરિયાદ રજૂ કરી. પંચોએ વિચાર્યું હંસ તો પરદેશી છે આજે એ છે ને કાલે ઊડી જશે. આપણો પાડોશી તો આ ઘૂવડ છે જો એને નારાજ કરીશુ તો એ ઠીક નહી થાય અને ઘૂવડનો પક્ષ લઈશુ તો સત્યનુ ખૂન થશે આખર સુધી પંચો કોઈ નિર્ણય ન આપી શકયા

પંચોને મૌન બેઠેલા જોઈ વૃદ્ધ-કાય પ્રમુખ બોલ્યા "તમે સૌ અનુમતિ આપો તો હું આ કેસમાં હાથ નાખું." પંચો તો ઇચ્છતા જ હતા કે આ બલા કોઈ બીજાના શિરે જાય તો સારું. એમ સમજી તો સહર્ષ સ્વીકૃતિ આપી દીધી. સ્વીકૃતિ મળતાં જ પ્રમુખે ન્યાયાસન સંભાળ્યું પરંતુ ન્યાય દેવાની એક ક્ષણ પહેલાં પંચોને ખાનગીમાં મંત્રણા માટે જુદા લઈ ગયા. બોલ્યા "આ તો બપોરના અજવાળાની જેમ સ્પષ્ટ છે કે હંસણી હંસની પત્ની છે પણ આ ઇન્સાફથી દેશને પણ મોટું નુકસાન થશે. કારણ કે આ હંસ પરદેશી છે અને ઇન્સાફ મળતાની સાથે જ હંસણીને સાથે લઈને ઊડી જશે. કંઈ પણ ઉપાયે જો હંસણીને રોકી લેવામાં આવે તો જે પ્રદેશ આજે ઘુવડોથી ભર્યો છે તે એક દિવસ હંસોનો પ્રદેશ બની જશે." બધા પંચો ઠરાવથી સંમત થઈ ગયા કારણ દેશનું હિત સર્વોપરી હતું.

બધા બહાર આવ્યા. પ્રમુખ ન્યાયાસન પર બેઠા અને થોડી વાર પછી એમણે ફેંસલો આપ્યો: "હંસણી ઘુવડની પત્ની છે. એ ઠીક છે કે એ હંસ જાતિની છે પણ આજના પ્રગતિશીલ યુગમાં આન્તરજાતીય વિવાહ પણ થાય છે. ભારતીય વ્યક્તિ યુરોપીઅન નારી સાથે શું લગ્ન નથી કરતો? માટે આન્તરજાતીય લગ્ન કાયદા પ્રમાણે હંસણી ઘુવડની પત્ની હોવામાં કોઈ જાતનો સંશય રહેતો નથી."

ફેંસલો સાંભળતાં જ હંસના હોશ-હવાસ ગુમ થઈ ગયા. ત્યાં અપીલ માટે બીજું કોઈ ન્યાયાલય પણ નહોતું અને પંચ પ્રમુખનો ન્યાય સર્વોપરી હોય છે. આંસુઓ સારી ખિન્ન મને હંસ પોતાના દેશ ભણી ઊડી ચાલ્યો. હંસણીની આંખોમાં આંસુ નીતરી રહ્યાં હતાં. હંસ હજુ થોડેક દૂર ગયો હશે કે પેલા ઘુવડે એને પાછો બોલાવ્યો અને બોલ્યો, "હંસણીને મૂકીને ક્યાં જઈ રહ્યો છે? હંસણી શું કદી ઘુવડની પત્ની થઈ છે? મારે બે સ્ત્રીની વચ્ચે વિવાદ બનવું નથી." હંસનો ગભરાટ પાછો મોં પર ફરી વળ્યો. એ બોલ્યો "તો પછી આ નાટક કેમ રચ્યું?" ઘુવડે કહ્યું "એ બધું એટલા માટે જ કે તેં ગઈ કાલે કહ્યું હતું ને કે આ ઘુવડોના વસવાટને લીધે ચમન વનસ્થલી ઉજ્જડ બની ગઈ. મારે એ જ બતાવવું હતું કે વનસ્થલી ઘુવડોના કારણે ઉજ્જડ બની કે સભ્યતા અને સંસ્કૃતિના રક્ષક તમારા સમા સ્વાર્થીઓને કારણે!"

જ્યાં સ્વાર્થનું સામ્રાજ્ય છે ત્યાં સત્યનું ગળું ઘોંટી શકાય છે ત્યારે આદિસમા વનોમાં ભટકી ફરે છે વિવેક પોતાના ભાગ્ય ઉપર આંસુડાં સારે છે

હવે જીવનના બન્ને રૂપો તમારી સામે છે એકમા સેવા છે, સમર્પણ છે, તો બીજો કેવળ લેવાનુ જ જાણે છે એકમા બીજા માટે પોતાને કુરબાન કરવાની ભાવના છે તો બીજો પોતા માટે બીજાને કચડી નાખવા માગે છે એકનુ નામ પરોપકાર છે, તો બીજાનુ નામ સ્વાર્થ છે એક કટકનો રાહ છે બીજામા ફૂલ નજરે પડે છે પણ પહેલાનુ પર્યવસાન ફૂલોની વાટિકામા છે ત્યારે બીજો રાહ કટકાકીર્ણ પથ પર લઈ જાય છે હુ આશા રાખુ છુ કે મુબઈના સુવિજ્ઞ નાગરિકો પ્રશસ્ત માર્ગ અપનાવશે એ માર્ગ જ જીવનનો શાશ્વત અને સુરમ્ય માર્ગ છે

જૈન ઉપાશ્રય, કોટ,
બઝાર ગેટ, મુબઈ

કોઈ એક યુવક વિદ્યાર્થી એક સાધુ પાસે આવ્યો. સાધુએ તેને પૂછ્યુ —"કેટલુ ભણ્યા છો ?"

ઉત્તર આપતા એ વિદ્યાર્થી બોલ્યો —"હુ છ હજાર પુસ્તકો ભણ્યો છુ !"

સાધુએ કહ્યુ —"આટલુ ભણ્યા છતા તમારા જીવનમા કોઈ સુધારો થયો કે નહિ ?"

વિદ્યાર્થી બોલ્યો—"મહારાજ! પુસ્તકોના અભ્યાસથી તો મારા જીવનમા અનેક દુર્ગુણોએ સ્થાન જમાવી લીધુ છે "

—આવુ ગદુ સાહિત્ય જીવનને ઝેર બનાવી દે છે તેનાથી દૂર રહેજો

૩૨ સાધકની દૃષ્ટિ

આજનું પ્રવચન દૃષ્ટિ અંગે મેં નક્કી કર્યું છે. સાધક જીવનક્ષેત્રમાં આગળ વધે છે ત્યારે એણે શુદ્ધ દૃષ્ટિ રાખીને જ વધવું જોઈએ. દૃષ્ટિમાં ફેરફાર થતાં સૃષ્ટિમાં પણ પરિવર્તન આવે છે. ઘરમાં એક સ્ત્રી છે. પતિ એને પત્ની રૂપે જુએ છે તો પુત્ર એને માતા રૂપે નિહાળે છે. સાસુ અને સસરા એને કુળવધૂ ગણે છે તો દિયર અને નણંદ એને ભાભી કહે છે. સ્ત્રી તો એક જ છે પણ દૃષ્ટિમાં ભેદ થવાથી એમાં રૂપ-ભેદ પણ આવી ગયો છે. એટલા જ માટે ભારતીય કહેવત છે કે 'જેવી દૃષ્ટિ તેવી સૃષ્ટિ'. જે આદમી જે દૃષ્ટિ લઈને ચાલે છે વસ્તુ એને તેવા જ રૂપમાં દેખાય છે.

જૈન દર્શન પ્રમાણે પ્રત્યેક પદાર્થ અનંત ધર્માત્મક છે. કેટલાક ધર્મ વ્યક્ત રૂપે રહે છે તો કેટલાક વળી અવ્યક્ત રૂપે. જે મનુષ્ય જે દૃષ્ટિબિંદુને સામે ધરી એના પર ચિંતન કરે છે તે જ ધર્મ એની અભિવ્યક્તિ પામે છે. બે વ્યક્તિઓ બગીચામાં જાય છે. બગીચામાં કાંટાળી ડાળીએ ગુલાબ મહેકી રહ્યાં છે. એકે કહ્યું – "ગુલાબ કેવું મહેકી રહ્યું છે!" બીજાએ કહ્યું "ફૂલની નીચે તો કાંટા છે." આ જ દૃષ્ટિમાં ભેદ છે.

એકની દૃષ્ટિ ગુલાબની સુંદરતા ભણી છે તો બીજાની એની તળેના કાંટા ભણી. અને તથ્યની દૃષ્ટિમાં કાંટા પણ છે તેમ ફૂલ પણ. પરંતુ કાંટાની દૃષ્ટિ લઈને-ધારીને ચાલીશું તો કાંટા જ દેખાશે અને ફૂલોની દૃષ્ટિ રાખીને ચાલીશું તો ફૂલો જ દેખાશે. એકને માટે કાંટામાં પણ ફૂલ છે તો બીજા માટે ફૂલમાં પણ કાંટા છે.

આ જ વાત તમારી અને અમારી છે. કોઈ વ્યક્તિ પ્રત્યે આપણે શત્રુભાવ ધરાવીએ છીએ તો આપણે તરત જ એના અંગે વિપરીત ધારણા બાંધી લઈએ છીએ. પણ આપણે એના પક્ષમાં વિચારવા બેસીએ તો

આપણી દૃષ્ટિમા પેલા કાટા જ આવી જાય છે ફૂલ બધા ઓજલ થઈ જાય છે, કેમકે આપણી દૃષ્ટિ ફૂલો ઉપર નથી પણ કાટા તરફ છે તેવી જ રીતે એના પ્રત્યે આપણા મનમા સ્નેહ ને સદ્‌ભાવના છે અને આપણે એના તરફ રાગાત્મક દૃષ્ટિએ જોઈએ છીએ ત્યારે આપણને એક કાંટોય દેખાશે નહી કારણ કે એના ફૂલો તરફ જ આપણી દૃષ્ટિ ટેકાશે અને એ જ તો દૃષ્ટિનો જાદુ છે, જ્યા કાટા પણ ફૂલ બની જાય છે અને ફૂલ કાટા.

એક હૉટેલમા થોડાક આદમીઓ ખુરશી પર બેઠેલા હતા. એમના માથે ધોળી ટોપીઓ હતી અને હાથમા દારૂની બાટલીઓ દારૂ પીવાઈ રહ્યો હતો અને ગપશપ ચાલી રહી હતી ત જ સમયે સડક પરથી પસાર થતી થોડાક વ્યક્તિઓની નજર એમના પર પડી એકે કહ્યુ "જોયુ, હવે તો ખાદીધારી-ખાદી ટોપીવાળા જ દારૂ પીવા લાગ્યા છે જે કોગ્રેસે દેશને આઝાદી અપાવી, જેના ચારિત્ર્યબળ ઉપર સમસ્ત ભારતને વિશ્વાસ હતો, એક દિવસ એવો હતો કે જ્યારે ગાધી ટોપી સત્ય ને સદ્‌ગુણનુ પ્રતિક હતી, પણ આજે એ જ ખાદીની ટોપી હેઠળ મદ્ય-પાન ચાલી રહ્યુ છે" ત્યારે બીજાએ કહ્યુ "વાત એવી નથી ખરુ તો એ છે કે દારૂડિયા જ ગાધી ટોપી પહેરવા લાગી ગયા છે ગાધીજીની જીવન-સાધનાના જાદુનો એવો પ્રભાવ પડ્યો છે કે ભારતમા ઘેર-ઘેર ખાદીનો પ્રચાર થઈ ગયો અને એટલે હવે દારૂડિયાઓ પણ ખાદીની ટોપી પહેરવા લાગી ગયા છે" દાવ બદલાઈ ગયો ને ? આ છે દૃષ્ટિનો જાદુ

એક વખત એક કાગડાએ એક ઘૂવડને કહ્યુ "કેટલી ભયાનક રાત છે! ચારેય બાજુ અધકાર છવાઈ રહ્યો છે મને તો કાઈ જ દેખાતુ નથી." ઘૂવડ બોલ્યુ. "કાગડારાણા, જૂઠુ ન બોલો કેટલો પ્રકાશ છે ? હજુ હમણા તો સૂર્યનો ઉદય થયો છે અને તમે બતાવો છો રાત" સાચુ તો છે કે કાગડા માટે રાત છે, તો પેલા ઘૂવડ માટે રાત પણ દિવસ છે કારણ એ રાત્રે જ જોઈ શકે છે સૂર્ય નીકળતા જ એની આખો બધ થઈ જાય છે અને પછી એને માટે સમસ્ત સૃષ્ટિ અધકારપૂર્ણ બની જાય છે.

હા, તો દૃષ્ટિ બદલાતા સૃષ્ટિ પણ બદલાઈ જાય છે આપણે જે દૃષ્ટિને લઈને ચાલીએ છીએ, તે વસ્તુ આપણે મેળવી પણ શકીએ છીએ. એક અત્તર બનાવનારની નજર ફૂલો ઉપર રહે છે કારણ એ એમાંથી જ તો અત્તર બનાવવુ છે, જ્યારે કાગડાની નજર ગદકી તરફ રહે છે એટલે

આપણે જે દૃષ્ટિ ધરીને ચાલીશું તેવા જ રૂપમાં આપણે સૃષ્ટિને પામી શકીશું. આપણે જો હંસની દૃષ્ટિથી દુનિયાને ચકાસીશું તો ત્યાં મોતી મળશે—દેખાશે. કાગડાની દૃષ્ટિએ જોઈશું તો માંસ અને એવું જ જોવા મળશે. હંસની દૃષ્ટિ મોતી પર જ રહે છે એ મોતીનો જ ગ્રાહક અને ચાહક છે એટલે એ મોતી પણ મેળવે છે પણ પેલો કાગડો તો ગલિત ચીજો તરફ દૃષ્ટિ રાખતો હોય છે તેથી એ માંસ ને એવી જ ગંદકીમાં ચાંચ મારતો હોય છે.

દુનિયા તો એક જાતનું દર્પણ છે. દર્પણમાં તમે તમારું પ્રતિબિંબ જોઈ શકો છો. જેવી આકૃતિ બનાવીને તમે એમાં જોશો તેવી જ આકૃતિ તમને જોવા મળશે. તમે એ વખતે સૌમ્ય રૂપમાં હશો તો તમારું પ્રતિબિંબ પણ સૌમ્ય જ દેખાશે. તમે ક્રોધના આવેશમાં હો, તમે ક્રોધના પંજામાં હો ત્યારે એ તમારા સૌમ્ય રૂપને ભરખી જશે અને એથી મોં પર ભયંકરતા છવાઈ જશે. આવી આકૃતિ લઈને તમે દર્પણ પાસે પહોંચશો તો એની પ્રતિકૃતિ પણ ભયંકર જ દેખાશે.

મોં પરની ભયંકરતા માટે તમે દર્પણને દોષિત ઠેરવી શકતા નથી. તમે એને દોષિત ગણશો અને એના પર જ તમારો ક્રોધ ઠલવાઈ જાય તો ક્રોધમાં ને ક્રોધમાં તમે એના ટુકડા કરી શકો છો પણ એ દર્પણ તમારી પ્રતિકૃતિને બદલી શકશે નહીં. તમારી પ્રતિકૃતિમાં તો ત્યારે જ પરિવર્તન આવશે કે જ્યારે તમારી આકૃતિ જ બદલે. આ તો તેવી જ રીતે દુનિયા પણ એક દર્પણ છે. એમાં તેવું જ પ્રતિબિંબ પડશે, જેવા તમે હશો. સમગ્ર પ્રકૃતિ તમને એવા જ રૂપમાં દેખાશે. શૉપેન હૉવર નામનો માણસ પાશ્ચાત્ય જગતનો એક ઘણો મોટો વિચારક થઈ ગયો છે. એનું સાહિત્ય જ્યારે પ્રગટ થયું ત્યારે એના આલોચકોનું જાણે એક પૂર જ આવી ગયું. એ આલોચકોના બકવાદ સામે એણે એક નાનો એવો જવાબ આપ્યો. "મારું પુસ્તક તો એક દર્પણ છે. જે એમાં ગધેડારૂપે જોશે એને દેવદૂત દર્શનમાં કેવી રીતે થશે વારુ! ગધેડો પોતાનું રૂપ લઈને ગયો છે. જો કોઈ મનુષ્ય ત્યાં પહોંચ્યો હોત તો એને માનવીય-સૌન્દર્યનો જ આભાસ, અનુભવ થાત. એટલે કે આપણે જે રૂપ લઈને જઈશું તેવું તેવું પ્રતિબિંબ હશે.

એક રોતા પોગાનું ચિત્ર હતું. ચિત્રકાર પોતાના એ ચિત્રને લઈને કોઈ એક સજ્જન પાસે પહોંચ્યો. પેલા દર્શક સજ્જનને એ ચિત્રને ઊંધું કર્યું તો એમાં પોતાના પગ ઉપરની તરફ દેખાતા. તેથી તેઓ નારાજ

ઊઠયા "આ તે કેવુ ચિત્ર છે? એક ગધેડો આગ્ય પગ ઉપર કરીને આળોટી રહ્યો છે" ચિત્ર જ. જ્યારે ઉલ્ટુ પકડી રાખ્યુ છે તો ઘોડો ગધેડા રૂપે જ દેખાશે એટલે સર્વ પ્રથમ, દૃષ્ટિ જ ઠીક કરવાની જરૂર છે પછી જુઓ કે ઘોડો છે કે ગધેડો? અને દોડી રહ્યો છે કે આળોટી રહ્યો છે?

એક બહેન કોઈ એકના ઘેર રસોઈયણનુ કામ કરતી હની પગાર કઈ એને વધુ મળતો નહો રસોઈ કરવી અને ઘરનુ બીજુ નાનુ-મોટુ કામ કરવુ અને એના બદલામા એને ખાવાનુ તથા કપડા મળતા હતા પેલુ ઘર લક્ષ્મીસપન્ન હતુ એક દા'ડો ત્યા શીરો બનાવવામા આવ્યો ઘરના બધાયે જમી લીધુ પછી એ બહેન જમવા બેઠી શીરાનો કોળિયો મોમા મૂકયો પણ એ ગળે ઊતર્યો નહી ઘેર એનો દસ વર્ષનો દીકરો જુવારનો સૂકો રોટલો ખાતો હતો એટલે માના ગળે શીરાનો કોળિયો શે ઊતરે?

માની મમતા જાગી ઊઠી અને એણે થોડોક શીરો કાગળમા બાધી લીધો ઘરનુ કામ જલ્દી-જલ્દી આટોપી એ પોતાના ઘર ભણી જવા નીકળી પડી, પણ હજુ ઘરના ઉંબરેથી પગ બહાર મૂકયો નહી કે પેલુ પડીકુ હાથમાથી સરી પડ્યુ એમાથી ઘીના ટીપા ચૂઈ રહ્યા હતા દ્વાર નજીક ઊભેલી ત્રણ બહેનોની નજર એના પર પડી પહેલી બહેન બોલી "કેવી ચોર છે? અહી ખાધુ અને હવે પોતાના ઘેર પણ લઈ જાય છે પકડો એને" બીજી બોલી "આ ગરીબાઈનુ પાપ છે"

ગરીબાઈ પોતે જ એક પાપ છે સાચુ છે કે **"बुभुक्षित किं न करोति पापम्"** ભૂખ્યો કયુ પાપ નથી કરતો? દરિદ્રતા જીવનના સમસ્ત ગુણોને હરી લે છે એક ગરીબના મનની પીડા અમીર-ધનવાન જાણી શકતો નથી જેના ઘેર ચાર-ચાર મોટરો છે અને જે કદી બે ફર્લાંગ પણ ચાલ્યો નથી એ પગપાળા ચાલનારના કષ્ટનો શો અનુભવ કરશે? તેવી જ રીતે જેને ત્યા બદામ-પિસ્તાની બરફીઓના ટીનો ભર્યા પડયા છે, જેને ખાધેલુ પચાવવા સાર પાચન માટેની ટીકડીઓ લેવી પડે છે, એ ભૂખ્યાની પીડાને જાણી શકતા નથી કે સાધનોના અભાવે મનુષ્યને કેટકેટલી મુશ્કેલીઓનો સામનો કરવો પડે છે હા, તે બીજી બહેને કહ્યુ કે 'દોષ એનો નથી, પણ ગરીબાઈનો છે'

ત્રીજી બહેને કહ્યુ "તમે બન્ને એના રહસ્યને સમજી શકયા નથી.

આ ચોર-વૃત્તિ નથી તેમ ગરીબાઈનું પાપ પણ નથી. આ તો માતાની મમતા છે અને શીરો બન્યો. તે આ શીરો આરોગે અને એનો બાળક પેટ ભરી રોટલી ચાવે એ માનું મન કેમ કરી સ્વીકાર કરે? કોળિયો એને ગળે શે ઊતરે? માની મમતાનું માપ આપણે કરી શકીએ નહીં." જેવી મમતા એક માતાને પોતાના બાળક પ્રત્યે હોય છે તેવી જ મમતા વિશ્વના સમસ્ત પ્રાણીઓ પ્રત્યે આપણા મનમાં ઉભરાઈ આવે તો આપણે પરમાત્મા બની શકીએ છીએ. માની મમતા મનુષ્ય અગર મેળવી લે તો એ મહામાનવ બની જાય. માતા પોતાના બાળક પ્રત્યે જેટલી સ્નેહધારા વરસાવે છે તેટલી દુનિયાના તમામ બેટા-દીકરાઓ પ્રત્યે વરસાવી શકે તો એ કરુણાની સાક્ષાત્ મૂર્તિ બની શકે છે. પ્રલય-કાળમાં સાગરનું વિશાળ પાણી-સમૂહ સુકાઈ શકે પણ માતાની હૃદય-મમતા તો પ્રલયકાળમાં પણ સુકાઈ શકતી નથી.

શીરો ભરેલું નાનું-એવું પાત્ર છે, ત્રણ બહેનો છે અને એમની જુદી-જુદી ત્રણ દૃષ્ટિઓ છે. પહેલી એને ચોરની દૃષ્ટિએ જુએ છે. બીજીની દૃષ્ટિમાં એ ગરીબ સ્ત્રી છે. તો ત્રીજીની આંખોમાં એ એક માતા છે અને એના હૃદયમાં મમતાની ધારા છે. આને જ કહેવાય છે, જેવી દૃષ્ટિ તેવી સૃષ્ટિ. વિચારકોએ દૃષ્ટિના અનેક ભેદ-પ્રકારો બતાવ્યા છે. આપણે એ વિશે આગળનાં પ્રકરણોમાં વિચાર કરીશું.

આસન્ન સંકુચિત દૃષ્ટિ

જેની દૃષ્ટિ ફક્ત નજીકની વસ્તુને જ જોઈ શકે છે અને દૂરની દૃષ્ટિ (દૂરદર્શિતા) નબળી હોય તેને આસન્न [illegible] કહેવાય છે. આ થઈ વ્યવહારની ભાષામાં સંકુચિત દૃષ્ટિની વ્યાખ્યા. પરંતુ અધ્યાત્મના ક્ષેત્રે સંકુચિત દૃષ્ટિ (નિકટ દૃષ્ટિ)ની વ્યાખ્યા બીજી જ છે. જેણે ફક્ત વર્તમાન અને વર્તમાનના સુખને જ જોયું છે, વર્તમાનના ભોગો ઉપર જ જેની નજર છે, એના બીજા પાસાને જોવા જે ઇન્કાર કરે છે, તેને સંકુચિત (નિકટ) દૃષ્ટિ કહેવાય છે. આજે અધિકાંશ માણસો સંકુચિત દૃષ્ટિવાળા જ જોવા મળે છે. તેઓ વર્તમાનના ભોગોને જ જીવનનું પરમ લક્ષ્ય માને છે અને ભોગો પાછળ આંખ મીંચીને દોડ્યા જાય છે. વળી આજે તો ભોગોની આ હોડમાં જે જેટલો આગળ વધી ગયો છે એને જીવનની દોડમાં એટલો જ આગળ વધેલો માનવામાં આવે છે.

બાળકને રમકડું પ્રિય હોય છે. કેટલાક બાળકો રમકડાં સારુ રોતાં

અને કચવાતા હોય છે રમકડામા બાળકોને તેટલો જ આનદ આવે છે જેટલો તમને નોટોની થપ્પીઓમા હા, તો બાળકની પાસે એક કિમતી હીરો છે અને તમારી પાસે એક રમકડુ છે પેલુ બાળક રમકડુ લેવા માગે છે એને જો એ રમકડુ પસદ આવી જશે તો એ હીરાને બદલે પણ પેલુ રમકડુ ખરીદી લેશે ચાર પૈસાના રમકડા પાછળ પેલો હજારોની કિમત-વાળો હીરો બાળક ગુમાવી શકે છે પણ તમે આવા સોદા. માટે કદીયે તૈયાર. નહી થાવ પણ કોઈ પચ્ચીસ વર્ષનો નવજુવાન જો આવો સોદો કરી બેસે તો તમે એને શુ કહેશો ? એને તમે બુદ્ધિમાન તો નહી જ કહી શકો, તો જે વ્યક્તિ માનવજીવનને ભોગોના રમકડા બદલે વેચી નાખે છે એને શુ કહેવાશે ?

કોઈ માકડુ (વાદરો) તમારો હાર લઈ જાય છે તમારે એની પાસેથી હાર પાછો મેળવવો છે પણ તમે એને જો ડરાવશો, ધમકાવશો તો સભવ છે કે એ હાર લઈને નાસી જાય અથવા હારને તોડી પણ નાખે એટલે તમારે હાર મેળવવો જ હોય તો તમે એને થોડાક ચણા બતાવો એ ચણા લઈ લેશે અને હાર ફેકી દેશે ચણાને બદલે કિમતી હારને ફેકી દેવાનુ કામ માકડુ (વાદરો) કરી શકે છે, મનુષ્ય નહી કરે પરતુ જે માનવ ક્ષુદ્ર વસ્તુ-ઓના બદલામા બહુમૂલી જીવનને લૂટાવી દે છે, એને માટે તમારી પાસે કયો શબ્દ છે વારુ ? એ સકુચિત (નિકટ) દષ્ટિ છે કારણ એણે ફક્ત વર્તમાન સુખને જ જોયુ છે

જેને પોતાના ભાવિ–ભવિષ્ય–ઉપર વિશ્વાસ નથી તેમ ભવિષ્યની પ્રગતિ સારુ કાઈ સકલ્પ કર્યો નથી એને આપણે એક દષ્ટિએ અસજ્ઞી કહીશુ. અસજ્ઞીનો અર્થ આગમની ભાષામા કહીએ તો જેને ફક્ત વર્તમાનનુ સુખ. પ્રિય છે, જેની વિચારશક્તિ ફક્ત વર્તમાન પૂરતી જ સીમિત છે ભૂત ને ભવિષ્ય અગે જેને વિચારવાની શક્તિ જ નથી, તેમ નથી કદી એની પાસે વિચારવા માટે એક મિનિટની ફુરસદ, એ થાય

માખીને તમે ઉડાડશો તો પણ ઊડીને પાછી શરબતના પ્યાલામા પડશે કેમકે શરબતની મીઠાશ એને પ્રિય છે આખો વડે એણે ફક્ત મીઠાશને જ જોઈ છે પણ એમા પડયા પછી શરબતની મીઠાશ માણવા એ જીવતી રહેગે કે કેમ એ અગે એ વિચારી શકતી જ નથી એટલા માટે માખીને અસજ્ઞી કહી છે તેવી જ રીતે જે મનુષ્યે ફક્ત ભોગને જ પોતાનુ જીવન–લક્ષ્ય

માન્યુ છે તે પણ વર્તમાન સુખને જ જોઈ રહ્યો છે ફક્ત વર્તમાન સુખ ચાહનાર માટે ઋષિ ભાષિત સૂત્રમાં મધુરાય અર્હત-ઋષિ એક સુંદર રૂપક આપે છે કે -

पाव परस्स कुव्वंतो हसति मोह मोहितो ।
मच्छोगले गसंतो वा विणिघातं न पस्सति ॥

ઇસિભાસિયાઈ સૂત્ર અ. ૧૫ ગા. ૧૧

મોહ-જાળમાં ફસાયેલો આત્મા બીજા પર અત્યાચાર કરે છે પોતાના ક્ષુદ્ર સ્વાર્થ ખાતર બીજાનું શોષણ કરે છે બીજાને દુઃખ દર્દમાં તરફડતો જોઈ એનું હૃદય આનંદ-મગ્ન બની જાય છે મોં પર મલકાટ છવાય છે પણ એનો આનંદ તો પેલી માછલી જેવો છે જે લોટની ગોળી જોઈ એને લેવા દોડી જાય છે માછીમાર જ્યારે નદીએ માછલી પકડવા જાય છે ત્યારે તે કાંટામાં લોટની ગોળી ભેરવી દે છે અને પછી કાંટો પાણીના વહેણમાં છોડી દે છે એ ગોળી માછલી લોટની ગોળીની લાલચે કાંટા પાસે આવે છે અને ગોળીને ખાય છે પણ એ પૂરી ખાઈ લે ત્યાર પહેલાં તો ગોળીની આરપાર-ઓળ-ખેંચી કાંટો એના ગળાને વીંધી નાખે છે એક ક્ષણનો આનંદ એના જીવનને હરી લે છે

આ છે નિકટ દૃષ્ટિ (સંકુચિત દૃષ્ટિ) જે પદાર્થના બાહ્ય સૌન્દર્યને જ જુએ છે એની પાછળ છુપાયેલા અંતને જોવાની સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિ એની પાસે નથી. એક પ્રાચીન કવિએ માનવની નિકટ દૃષ્ટિનું સુંદર ચિત્ર એક શ્લોકમાં આપ્યું છે મારા ગુરુદેવ શ્રી કિશનલાલજી મહારાજ પોતાનાં પ્રવચનો દરમ્યાન એને બહુ મર્મભાવે કહ્યા કરતા હતા.

स्वर्णे स्थाले क्षिपति स रजः पादशौचं विधत्ते
पीयूषेण प्रवर करिणं वाहयत्येन्ध भारम् ॥
चिन्ता रत्नं विकिरति कराद् वायसोड्डायनार्थम्,
यो दुष्प्राप्यमिदं गमयति मुधा मर्त्यजन्म प्रमत्तः ॥

એક દરિદ્ર વ્યક્તિ છે પિત્તળની તો શું માટીની થાળી પણ એના નસીબમાં નથી. અચાનક કોઈ સમ્રાટ પ્રસન્ન થઈ એને સોનાની થાળી આપી દે છે ભિખારી પ્રસન્ન થઈ ઘેર પાછો ફરે છે ઘેર આવ્યો ને જોયું તો ઘર આખું ધૂળના થરોથી ભર્યું પડ્યું છે ભીંતો પણ બધી ભરેલી. ત્યાર જ કર્યું પરંતુ હવે એ ઝાડુ હાથમાં લે છે અને કચરો ભેગો કરે છે વિચારે છે આ કચરો કેમાં ભરું તે શેમાં ભરી ફેંકું? તે જ વખતે એને

સમ્રાટે આપેલી થાળી યાદ આવે છે સોનાની થાળી ઉપાડી, એમા કચરો ભર્યો અને બહાર ફેંકી આવ્યો તમે હવે એને બુદ્ધિમાન કહેશો ને ? કે બીજુ કંઈ ?

વારુ ત્યારે, જુઓ, એક આદમીએ વર્ષો સુધી સાધના કરી તેથી એક દેવ એના પર પ્રસન્ન થયો અને એણે એને અમૃતનો એક ઘડો આપ્યો. કેટલો ભાગ્યશાળી છે એ ! જેને જીવનમા પાશેર દૂધેય મળ્યુ નથી એને અમૃત ભર્યો એક ઘડો મળી ગયો જેનુ એક ટીપુ પણ શરીરમા નવજીવન અર્પે છે એવા અમૃતને લઈ માણસ ઘેર આવે છે, નીચે જુએ છે તો પગ ધૂળ–ધૂળથી ભરાઈ ગયા દેખાય છે એ વિચારે છે પાણી લેવા તે કોણ જાય, આ અમૃતનો ઘડો તો ભર્યો છે જ, એનો જ પાણીને સ્થાને ઉપયોગ કરી લઉ અને એમ વિચારીને એ એ જ અમૃત વડે પગ ધોઈ નાખે છે. શુ તમે એને ચતુર કહેશો ? નહી, તમારુ મન એમ કહેવા સ્વીકૃતિ નહી જ આપે તમારી પાસે તો એવા માટે બીજો જ શબ્દ છે

ત્રીજી વ્યક્તિ એક એવી છે જેને હાથી મળ્યો છે જેણે જીવનમાં કદી પૂર્ણરૂપે ઘોડેસ્વારી કરી નથી અથવા તો જેને સાડા ત્રણ પગો ઘોડો પણ નસીબમા નથી અને હાથી મળી જાય તો સમજવુ જોઈએ કે એનુ કિસ્મત તેજ છે પણ એ શ્રીમાન હાથી મળતા એમ વિચારે કે આને માટે એક મણના રોટલા જોઈશે આનુ ખર્ચ શે પૂરુ થશે ? અને ખર્ચની પૂર્તિ સારુ એ જગલમા જાય છે ત્યાથી લાકડા કાપી, હાથી પર લાદી શહેરમા વેચવા જાય છે વિચારે છે ચાલો સારો ગંધો મળી ગયો એકી સાથે ઘણુ બધુ બળતણુ આવી જાય છે અને પોતે પણ પહેલા એની શ્રેણીમા બેસશે.

ચોથા એક ભાઈ છે એમની વાત પણ સાભળી લ્યો વર્ષોની સાધના પછી કોઈ દેવની કૃપાથી ચિતામણી રત્ન એમને મળ્યુ એના પ્રભાવથી વિશાળ મહેલ અને સ્વર્ગીય વૈભવ એમને સાપડયુ એ વખતે જ એક કાગડો વૃક્ષની ડાળે બેસી કાવ કાવ કરી રહ્યો હતો અને પેલા ભાઈ સાહિબના આરામમા ખલેલ પડી રહી હતી એને ઉડાડવો પણ કાકરો લાવવાનો પ્રયત્ન કોણ કરે ? એમને વિચાર સ્ફૂર્યો કે શા માટે આ ચિંતામણીનો જ ઉપયોગ ન કરી લેવાય ? એ તો તે જ ચિતામણી વડે કાગડાને ઉડાડે છે કાગડો તો ઊડી ગયો સાથે જ પેલો સ્વર્ગીય વૈભવ પણ સમાપ્ત થઈ ગયો.

આને પણ તમે કુશળ અને બુદ્ધિમાન નહી કહો આવી વ્યક્તિઓ માટે તમારી પાસે એક શબ્દ છે 'મૂર્ખ' બધા મૂર્ખની શ્રેણીમાં બેસશે.' હા.

માન્યુ છે તે પણ વર્તમાન સુખને જ જોઈ રહ્યો છે ફક્ત વર્તમાન સુખ ચાહનાર માટે ઋષિ ઇસિત સૂત્રમાં મધુરાય અર્હત-ઋષિ એક સુંદર રૂપક આપે છે કે -

पावं परस्स कुव्वंतो हसति मोह मोहितो ।
मच्छोगलं वसंतो वा विणिघातं न पस्सति ॥

ઇસિભાસિયાઈ સૂત્ર અ. ૧૫ ગા ૧૧

મોહ-જાળમાં ફસાયેલો આત્મા બીજા પર અત્યાચાર કરે છે પોતાના ક્ષુદ્ર સ્વાર્થ ખાતર બીજાનું શોષણ કરે છે બી તને દુઃખ દરમાં ઝડપતો જોઈ એનું હૃદય આનંદ-મગ્ન બની જાય છે મોં પર મલકાટ છવાય છે પણ એનો આનંદ તો પેલી માછલી જેવો છે જે બેટની ગોળી જોઈ એને લેવા દોડી જાય છે આછીમાર જ્યારે નદીએ માછલી પકડવા જાય છે. ત્યારે એ કાંટામાં લોટની ગોળી ભેરવી દે છે અને પછી કાંટા પાણીના વહેણમાં છોડી દે છે એ ગોળી માછલી લોટની ગોળીની લાલચે કાંટા પાસે આવે છે અને ગોળીને ખાય છે પણ એ પૂરી ખાઈ લે ત્યાર પહેલાં તો ગોળીની આડ-ઓથે-રહેલો કાંટો એના ગળાને વીંધી નાખે છે એક ક્ષણનો આનંદ એના જીવનને હરખી લે છે

આ છે નિકટ દૃષ્ટિ (સંકુચિત દૃષ્ટિ) જે પદાર્થના બાહ્ય સૌન્દર્યને જ જુએ છે એની પાછળ છુપાયેલા કાંટાને જોવાની સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિ એની પાસે નથી. એક પ્રાચીન કવિએ માનવની નિકટ દૃષ્ટિનું સુંદર ચિત્ર એક શ્લોકમાં આપ્યું છે મારા ગુરુદેવ શ્રી કિશનલાલજી મહારાજ પોતાનાં પ્રવચનો દરમ્યાન એને બહુ મર્મભાવે કહ્યા કરતા હતા

स्वर्णं स्थाले क्षिपति सरिता पाद शौचं विधत्ते
पीयूषेण प्रवर करिणां वाहयत्यैन्ध भारम् ॥
चिन्ता रत्नं विकिरति कराद् वायसोड्डायनार्थम्,
यो दुष्प्राप्यमिदं नरभवं मुधा मर्त्यजन्म प्रमत्त ॥

એક દરિદ્ર વ્યક્તિ છે જિંદગીની તે શુ ખાટીની થાળી પણ એના નસીબમાં નથી. અકસ્માત્ કોઈ ભાગ્ય પ્રસન્ન થઈ એને સોનાની થાળી આપી દે છે ભિખારી પ્રસન્ન થઈ ઘેર પાછો ફરે છે ઘેર આવ્યો ને એનું તો ઘર આખું ધૂળના થરોથી ભર્યું પડ્યું છે અહિનાઓ ખાતી બધા દેશી થાળ જ કર્યું નહેતુ હવે એ રજુ રજમાં લે છે અને કચરો ભેગો કરે છે દરિદ્રારે છે આ કચરો ફેંકવો છે તે શેમાં ભરી ફેંકું? તેજ વખતે એને

સાધના કરવાની છે પરંતુ મનુષ્ય તો આજે ઉલટું કાર્ય કરી રહ્યો છે એકવાર એક ઘરમાં કૂતરો આવ્યો માતાએ જોયો તો બાળકના હાથમાં લાકડી આપી અને કહ્યું કે, જા આ લાકડી વડે પેલા કૂતરાને કાઢી આવ પરંતુ એ બાળક લાકડી લઈ ને બહાર ગયો પણ કૂતરાને ન કાઢતા પોતાના નાના ભાઈ ને જ મારવા લાગ્યો માને આની ખબર પડતા બાળકના હાથ માંની લાકડીને એ લઈ લેશે અને પેલા બાળકને વઢશે ય ખરી આજે આમ થઈ રહ્યું દેખાય છે પ્રકૃતિ માતાએ આપણને આ શરીર એટલા માટે આપ્યું છે કે એના વડે આપણે આત્માના કષાય ને વાસનાને કૂતરાની જેમ બહાર કાઢીએ પણ આપણે તો ઉલટું જ કામ કર્યું છે કૂતરાને તો કાઢતા નથી પણ એ લાકડીનો ઉપયોગ પોતાના જ જીવનના સદ્‌ગુણોને સમાપ્ત કરવામાં કરી રહ્યા છીએ ચંદ્રહાસ ખેડૂત–તલવાર હજારો દુશ્મનોની વચ્ચે પણ આપણું રક્ષણ કરી શકે છે પણ એ તલવારનો ઉપયોગ દુશ્મનોના માથા વાઢવા કરતા ઘાસ કાપવામાં–વાઢવામાં કરવામાં આવે તો એના માટે શું કહી શકાય, વારુ!

હા, તો આ નિકટ–સંકુચિત–દૃષ્ટિ છે જે ફક્ત દેહ અને દેહ–સુખને જ જુએ છે પણ એના કડવા પરિણામોને જોતી જ નથી

રાગ અને દ્વેષ દૃષ્ટિ

એક રાગ દૃષ્ટિ છે, જેમાં દોષ પણ ગુણ રૂપે દેખાય છે જેના પ્રત્યે રાગ હોય છે પછી એના દોષ દેખાતા જ નથી બીડીના શોખીનને એના દુર્ગુણ કદી નજરમાં નહી આવે, ભલે ને તમે એને ચાહે તેટલું સમજાવો. બીડીથી લોહી સુકાય છે, હૃદયમાં જલન થાય છે હોઠ કાળા થાય છે અને સાથે જ પૈસાનો દુર્વ્યય થાય છે પરંતુ જેને બીડી પ્રત્યે અનુરાગ છે તે આ મોટા–મોટા દુર્ગુણો પૈકી, એકેયને સ્વીકારવા તત્પર નહી બને તેથી જ તો ખાંસીથી- પીડાતા કફના ગડફા કાઢવા છતાય લોકો એને (બીડીને) વળગી રહેતા હોય છે એમને જ્યારે બીડી છોડવાનું કહેવામાં આવે છે તો, તેઓ બોલી ઉઠે છે, ભાઈ એ તો હવે મર્યા પછી જ છૂટશે આવી જ રીતે અફીણ, અને મદ્યપાનના શોખીનો સામે તમે જો એ નશીલા પદાર્થોની બુરાઈ –દુર્ગુણનું વર્ણન કરશો તો તેઓ પણ એ માનવા તૈયાર નહી થાય નશો કરનાર નશાની બુરાઈ ને જો ખરેખર એક વખત સ્વીકારી લેશે તો હું માનું છું, જીવન પર્યંત એનો તે સ્પર્શ પણ નહી કરે

એ રાગદૃષ્ટિ છે કે ચોરને અંધારી રાત પ્રિય લાગે છે, ચાંદની અપ્રિય.

તો સોનાની થાળીમાં કચરો ભરીને દેનાર મૂર્ખ છે. અમૃતથી પગ ધોનાર અબુઝ છે. હાથી ઉપર બળતણ વહેનાર ચતુર નથી અને ચિંતામણી રત્નથી કાગડો ઉડાડનાર પણ મૂર્ખ જ છે તો માનવ-જીવનને ભોગો પાછળ દોડાવનાર કેવો બુદ્ધિમાન છે! વાસના ને ભોગ જેના જીવનના લક્ષ્ય છે એણે એની પાછળ આત્મ ચિંતનને ખોયું છે. આત્મ-રાજ્યના સ્થાને પદાર્થ-રાગ જેના જીવનમાં જ આવ્યો છે એ નિકૃષ્ટ (સંકુચિત) દૃષ્ટિવાળો મનુષ્ય છે.

ભોગને જ જો લક્ષ્ય મનાયું હોય તો એ દૃષ્ટિએ માનવ કરતાં પશુ જીવન વધુ સુંદર ઠરી, કારણ કે માનવજીવન કરતાં પશુ-જીવનમાં ભોગો સહજ-સુલભ છે. મનુષ્યે જો ભોગોના સાધનો એકઠાં કરવાં હોય તો એણે નાણાં ખરચવાં પડશે. જ્યારે પશુઓને તો એક નવો પૈસો પણ ખરચવો પડતો નથી. એક માખીને જો મીઠાઈ ખાવી હશે તો એ ઊડીને સીધી કંદોઈની દુકાને પહોંચી જશે. એને એક પૈસો પણ દેવો નથી પડે. પણ તમને મીઠાઈ ખાવાની ઇચ્છા થઈ અને તમે માખીની જેમ મીઠાઈની દુકાન ઉપર ધા નાખશો તો તમે માર જ ખાશો અને મીઠાઈનો એક ટુકડો તમારા હાથમાં નહીં આવે. એ મીઠાઈ માટે તો તમારે પૈસા ખરચવા પડશે.

ભલે તેમ કોઈ બાગ સુરક્ષિત હોય, દરવાજા ઉપર સશસ્ત્ર પોલીસ પહેરો ભરી રહી હોય પણ ભ્રમર (ભમરા)ને પુષ્પની સુવાસ લેવી હશે તો વિના રોકટોક ત્યાં તે પહોંચી શકશે, એને નથી પોલીસનો ડર કે નથી ગાર્ડની પરવાહ. અને તમારે જો એ સુરક્ષિત બાગમાં પહોંચવું હોય તો પાસ (પરવાનો) લેવો પડશે. વગર પરવાને અંદર પ્રવેશ કરવો જોખમભર્યું ગણાશે. મહેલોમાં સ્વચ્છંદ રૂપે ફરતી ચકલીઓ અને કબૂતર જેવાં પંખીઓ રાણીના રૂપને સ્વતંત્રતાપૂર્વક પ્રતિદિન જોઈ શકે છે. એમને કોઈ રોકી શકતું નથી પણ કોઈ મનુષ્ય જો આ રીતે જોવાનો પ્રયત્ન કરશે તો એને તો હાથકડી જ પહેરવાનો વખત આવશે. હા, તો ભોગને જ જો જીવનનો ઉદ્દેશ માની લીધો હોય તો તમે ભવની ચૂંટણી કરવામાં મોટી ભૂલ કરી ગયા છો. પછી તમારે મનુષ્યભવ નહીં પણ પશુ-ભવ જ ચૂંટવો જોઈએ. કેમ કે ત્યાં સ્વતંત્રતા છે.

વિચારવાની એ રીત જ ખોટી છે કે માનવજીવન વાસનાની પૂર્તિ અર્થે (મળ્યું) છે. જીવનનું લક્ષ્ય છે આત્મિક આધ્યાત્મિક પ્રગતિ સાધીએ. આપણી ઉન્નતિ અન્ય ભવોમાં અશક્ય છે એવી ઉન્નતિ કરવા માટે આપણે

શોધતા ફરતા રહેશો પણ જ્યારે કોઈની સાથે તમારી દીકરીનુ વેવિશાળ થઈ જશે તો પછી ભલેને એ મુરતીયો દોઢ ટાગનો પણ કા ન હોય, તો પણ સાસુ ને સસરાની આંખોમા દેવકુમારથી કોઈ અ શે એ ઓછો નહી હોય.

જેની દૃષ્ટિમા પ્રેમ ભર્યો છે એને માટે સમસ્ત સૃષ્ટિ સૌન્દર્યપૂર્ણ છે સાચુ પૂછો તો સૌન્દર્ય પદાર્થોમા નહી પણ આપણી આખોમા વસે છે, આપણે જ એમા સૌન્દર્યનો ર ગ ભરતા હોઈએ છીએ નહી તર પદાર્થોમા તે વળી શુ ભર્યુ છે? વસ્તુમા જ જો સુ દરતા ભરી પડી હોય તો એ સદૈવ સર્વને માટે સુ દર હોવી જ જોઈએ, પણ એવુ બનતુ નથી

હા, તો સુ દરતા અને અસુ દરતા બહાર નથી પણ મનુષ્યની આખોમા છે એ જ એને સૌન્દર્યપ્રદાન કરે છે સૂર્ય પોતાના સેકડો કિરણો વડે જલ, થલ અને નભ (આકાશ) ને પ્રકાશમાન કરે છે, કારણ કે પૃથ્વી પર્વત વગેરે બધા પોતાના સ્વરૂપમા પ્રકાશમાન નથી એમનો પ્રકાશ ઉપર સાપેક્ષ હોય છે તેવી જ રીતે પદાર્થ ન સુ દર છે તેમ ન અસુ દર, પર તુ માનવમનનુ સૌન્દર્ય જ પદાર્થોમા સુ દરતાના ર ગ ભરે છે બીજા શબ્દોમા કહુ તો આજ દૃષ્ટિ તે રાગ દૃષ્ટિ છે જ્યા વસ્તુમા ફક્ત ગુણ જ દેખા દે છે, પછી ભલેને એમા હજારો દુર્ગુણો હોય અને તે એના મનમા વસી ગયો છે ત્યાં તે એના દોષો પ્રત્યે ઉપેક્ષા કરે છે.

કહેવાય છે કે નેપોલિયનના અક્ષરો અત્ય ત ખરાબ હતા. જ્યારે એના પત્રો મિત્રો પાસે પહોચતા ત્યારે બહુ હાસી–પાત્ર બનતા. એક વખત એના મિત્રે કહ્યુ :–" સમ્રાટ, અક્ષરો તો એવા છે કે સ્વય સરસ્વતી પણ ચશ્મા લગાવે તો પણ વાચી–ઊકેલી શકે નહી " નેપોલિયને જવાબ વાળ્યો " મારા અક્ષર કેવા છે, એ મને નહી પણ જોસેફાઈનને જઈને પૂછો." પેલો મિત્ર પત્ર લઈને જોસેફાઇન પાસે ગયો અને એને અક્ષરો અ ગે પૂછતા એ બોલી: " આનાથી વધીને વધીને બીજી સુ દરતા શી હોઈ શકે? કેવા મોતી જેવા ચળકી રહ્યા છે?" આ જ તે રાગ દૃષ્ટિ છે જ્યા અસુ દર પણ સુ દર બની જાય છે

જેના પ્રત્યે મનમા રાગ છે એની પાછળ આવતા હજારો કષ્ટોને આપણે હસતા મુખડે સહન કરી લઈશુ એમા કષ્ટો જેવુ લાગશે જ નહી કોઈ આપણી પ્રિય વ્યક્તિ બીમાર હોય તો આપણે કલાકોના કલાકો એની સેવા સુશ્રુષા કરીશુ અડધી–અડધી રાત સુધી આખોમા ઊ ઘ નહી હોય તેમ

ચાંદની શીતળ ચાંદની સારાયે પ્રાણીજગતને આકર્ષિત કરે છે પરંતુ અલ્પ ઉદયથી ચોરનું મન ખિન્ન બને છે કેમકે અંધકાર એના સ્વાર્થને પોષે છે લાભ આપે છે તેથી જ તો શાંત-સ્નિગ્ધ મધુરી ચાંદની એને અપ્રિય લાગે છે આમ જ ચોરનો એક ભાઈ ઘૂવડ છે જેને પણ પ્રકાશ પ્રિય નથી. સૂર્યોદયની સાથે જ કમળ ખીલી ઊઠે છે પ્રથમ કિરણનો સ્પર્શ પામી એ પ્રફુલ્લિત બની જાય છે ચક્રવાકીઓ મંગળ ગાન ગાઈ એનું સ્વાગત કરે છે. માનવસમાજ સૂર્યના પ્રથમ કિરણથી જાગૃતિનો સંદેશ મેળવે છે પરંતુ સૂર્યનાં એ જ શુભ કિરણો ઘૂવડ માટે કષ્ટદાયી બને છે કારણ કે સૂર્યના ઉદયની સાથે જ તે પોતાની દૃષ્ટિની શક્તિ ખોઈ બેસે છે એટલા માટે જ એ અંધકાર પસંદ કરે છે

જેના જીવનમાં મિથ્યાત્વનો પ્રબળ અંધકાર છવાયેલો છે એને વીતરાગ દેવની પતિતપાવન વાણી પણ ગમતી નથી જીવનજાગૃતિનાં સૂત્રોમાં—બોધમાં—એને અધઃપતનનો ભાસ થાય છે આધ્યાત્મિક વિકાસમાં વિનાશ જુએ છે અને વિનાશમાં વિકાસ કારણ કે એને ભૌતિક પદાર્થો પ્રત્યે અનુરાગ છે અને એ રાગ જ એને તે પદાર્થોમાં આનંદનો અનુભવ કરાવે છે એટલા જ માટે અશુભ પરિણામ ભોગવીને પણ પરરાગ દૃષ્ટિ—આત્મા પદાર્થ—રાગમાં જ અનુરક્ત—રંગાયેલો રહે છે

આવી બહેનો બેઠી છે કોઈ બહેનનું બાળક પેશાબ કરી દે તો પાસે બેઠેલી બીજી બહેન મોં મચકોડશે અને બોલી ઊઠશે કેવો ગંદો છે આ અહીં જ પેશાબ કરી નાખ્યો પરંતુ બીજે જ દિવસે એ જ બહેનનું બાળક એના ખોળામાં પેશાબ કરી દે છે તો એ જ મોં મચકોડનારી બહેન પોતાના બાળકને પ્યારથી ઉપાડે છે અને સાફ કરી લે છે જુઓ—પાડોશી બહેનના બાળકે પેશાબ કર્યો તો મોં મચકોડ્યું પણ જ્યારે એના પોતાના જ બાળકે એની કિંમતી સાડી ગંદી કરી નાખી ત્યારે એ ખુશાલ છે કારણ કે માતાની પોતાના બાળક પ્રત્યે રાગ-દૃષ્ટિ છે

માતાની દૃષ્ટિએ એનું બાળક સર્વ કાંઈ છે એની નજરમાં એ કોઈ રાજકુમારથી ઓછો નથી, ભલેને એનો ચહેરો કોઈ માંકડ (વાંદરા) જેવો કાં ન હોય! અરે સ્વયં બાળક પણ દર્પણમાં જ્યારે પોતાનું પ્રતિબિંબ જુએ છે ત્યારે એનું હૃદય પણ પ્રસન્નતાથી નાચી ઊઠે છે આવી જ વાત કોઈ એક સાધુની છે એની આંખોમાં એવો કોપ જણાઈ પણ [illegible] છે જ્યાં સુધી દીકરીનાં લગ્ન ન થઈ જાય ત્યાં સુધી તો તમે ફક્ત [illegible]

શોધતા ફરતા રહેશો પણ જ્યારે કોઈની સાથે તમારી દીકરીનુ વેવિશાળ થઈ જશે તો પછી ભલેને એ મુરતીઓ દાઢ ટાગનો પણ કા ન હોય, તો પણ સાસુ ને સસરાની આંખોમા દેવકુમારથી કોઈ અ શે એ ઓછો નહી હોય.

જેની દૃષ્ટિમા પ્રેમ ભર્યો છે એને માટે સમસ્ત સૃષ્ટિ સૌન્દર્યપૂર્ણ છે સાચુ પૂછો તો સૌન્દર્ય પદાર્થોમા નહી પણ આપણી આંખોમા વસે છે, આપણે જ એમા સૌન્દર્યનો રગ ભરતા હોઈએ છીએ નહીતર પદાર્થોમા તે વળી શુ ભર્યુ છે ? વસ્તુમા જ જો સુદરતા ભરી પડી હોય તો એ સદૈવ સર્વને માટે સુદર હોવી જ જોઈએ, પણ એવુ બનતુ નથી

હા, તો સુદરતા અને અસુદરતા બહાર નથી પણ મનુષ્યની આંખોમા છે એ જ એને સૌન્દર્યપ્રદાન કરે છે સૂર્ય પોતાના સેકડો કિરણો વડે જલ, થલ અને નભ (આકાશ) ને પ્રકાશમાન કરે છે, કારણ કે પૃથ્વી પર્વત વગેરે બધા પોતાના સ્વરૂપમા પ્રકાશમાન નથી એમનો પ્રકાશ ઉપર સાપેક્ષ હોય છે તેવી જ રીતે પદાર્થ ન સુદર છે તેમ ન અસુદર, પરતુ માનવમનનુ સૌન્દર્ય જ પદાર્થોમા સુદરતાના રગ ભરે છે બીજા શબ્દોમા કહુ તો આજ દૃષ્ટિ તે રાગ દૃષ્ટિ છે. જ્યા વસ્તુમા ફક્ત ગુણ જ દેખા દે છે, પછી ભલેને એમા હજારો દુર્ગુણો હોય અને તે એના મનમા વસી ગયો છે ત્યા તે એના દોષો પ્રત્યે ઉપેક્ષા કરે છે.

કહેવાય છે કે નેપોલિયનના અક્ષરો અત્યત ખરાબ હતા. જ્યારે એના પત્રો મિત્રો પાસે પહોચતા ત્યારે બહુ હાસી–પાત્ર બનતા. એક વખત એના મિત્રે કહ્યુ :–" સમ્રાટ, અક્ષરો તો એવા છે કે સ્વય સરસ્વતી પણ ચશ્મા લગાવે તો પણ વાચી–ઉકેલી શકે નહી " નેપોલિયને જવાબ વાળ્યો " મારા અક્ષર કેવા છે, એ મને નહી પણ જોસેફાઈનને જઈને પૂછો." પેલો મિત્ર પત્ર લઈને જોસેફાઇન પાસે ગયો અને એને અક્ષરો અગે પૂછતા એ બોલીઃ " આનાથી વધીને વધીને બીજી સુદરતા શી હોઈ શકે ? કેવા મોતી જેવા ચળકી રહ્યા છે ?" આ જ તે રાગ દૃષ્ટિ છે જ્યા અસુદર પણ સુદર બની જાય છે

જેના પ્રત્યે મનમા રાગ છે એની પાછળ આવતા હજારો કષ્ટોને આપણે હસતા મુખડે સહન કરી લઈશુ. એમા કષ્ટો જેવુ લાગશે જ નહી કોઈ આપણી પ્રિય વ્યક્તિ બીમાર હોય તો આપણે કલાકોના કલાકો એની સેવા સુશ્રુષા કરીશુ અડધી–અડધી રાત સુધી આંખોમા ઊઘ નહી હોય તેમ

બાક પણ નહી જણાય પણ કોઈ બીજી વ્યક્તિ કે જેના પ્રત્યે આપણને રાગ નથી પ્રેમ નથી તેની પાસે એક કલાક પણ વીતાવવો આપણને ભારી થઈ પડશે.

આ જ વાત એક માતાની છે એનુ બાળક બીમાર હશે તો આખીયે રાત એને ખોળામાં રાખી વીતાવી દેશે. એની પાછળ ઉજાગરા કરશે છતાંયે પણ એના મનમાં આનંદ ઊભરાતો રહેશે પણ એની સાસુની સેવામાં દસ મિનિટ પણ વીતાવવી પડે તો એનુ માથુ ચડી જશે કેમકે બાળકમાં તો એણે આત્માનો રાગ કેળવ્યો છે ત્યારે સાસુ પ્રત્યે એનો રાગ પ્રેમ નથી

તમે સિનેમા જોવા જાઓ છો ત્યાં સ્થાનાભાવ છે ટીકીટ માટે તમે ત્રણ-ત્રણ કલાક ઊભા રહેશો છતાંય તમારા પગ દુખશે નહીં થાકશે નહીં બીજા શોમાં રાતનો એક વાગી જશે તોય તમારી આંખો ઊંઘથી ઘેરાશે નહીં કેટલી સાધના તમારી ! ! અડધી રાત વીતી જાય તોય તમે જાગતા રહો છો. કેવો પ્રમાદનો પરિત્યાગ છે ! ફિલ્મ ચાલુ છે એક પછી એક ચિત્રો આવે છે ને જાય છે એટલે એક સમય માટે પણ તમારી આંખો મીંચાશે નહીં **समयं गोयम मा पमायए** નો ભગવાન મહાવીરનો ઉપદેશ તમે પૂરો અમલમાં મૂક્યો છે ને ! પણ મારે તો કહેવુ જ પડશે કે આ રાગદૃષ્ટિ છે કે જેના કારણે તમને સિનેમાનાં કષ્ટોની અનુભૂતિ જ થતી નથી

રાગદૃષ્ટિવાળો આત્મા એ જોતો નથી કે આમાં ગુણ છે કે નહિ ! ગુણની વાતને તો આ તુએ મૂકો તે એ પણ જોતો નથી કે એમાં ચૈતન્ય પણ છે કે નહિ ! એ તો બસ વળગી જ જાય. સાંભળ્યુ છે કે વાંદરીઓ પોતાના મૃત બાળકને મહિનાઓ સુધી છાતીથી ચોંટાડેલા રાખે છે એવી જ રીતે રાગદૃષ્ટિવાળો આત્મા પરરૂપ ને વળગેલો રહેશે. પછી તે એ નહિ જુએ કે એમા ચેતન છે કે નહી ! એ તો રૂઢત પરંપરાનો પુજારી છે એ એવુ છે કે સાચુ એ જોવાની એની પાસે ફુરસદ જ નથી પહેલાથી ચાલ્યુ આવે છે અમારા બાપ-દાદ કરતા આવ્યા છે બસ આવાં જવાબો એની જીવન-ગાડીને ચાલવા માટેના મજબૂત પાટા છે જેના ઉપર તે આંખો મીંચીને દોડે છે તે એ વિચારતો નથી કે આગળ જતાં પાટા તૂટેલા છે કે સાચા !

પોતાના વિચારો પ્રત્યે પણ માનવને મમતા થઈ આવે છે તેથી એક વાર સત્યને નજીક દીઠાં છતાં પણ એને છોડવા એ તૈયાર થતો નથી કેમકે એ એના પોતાના વિચારો છે વિચારમોહ પણ એક રીતે રાગદૃષ્ટિ જ છે જેને કારણે પોતાના ભૂલભરેલા વિચારોને પણ એ સાચા માનતો જાય છે અને આ નના યથાર્થ હોવા છતાં એના પર ચોકડી ફેરવી મારે છે એ

બીજાના ગુણોને સ્વીકારવા તૈયાર નહિ પણ પોતાના દુર્ગુણો પર સદ્‌ગુણોનું લેબલ લગાડવાનો પ્રયત્ન કરશે

હિસાબનીશના હાથે શેઠના ખમીસ ઉપર શાહીનો ડાઘ પડી જશે તો શેઠજી બોલશે . " ચશ્માના નબર વધી ગયા હોય તો ચશ્મા બદલી નાખો ' પણ પોતે શેઠના દીકરાના પગના ઠેબાથી આખોય ખડિયો ઢોળાઈ જાય અને હિસાબનીશનુ નવુ-નક્કોર ખમીસ ખરાબ થઈ જાય તો શેઠજી બોલશે "વાહ, આજે તો સારા શુકન થયા છે તેમને ઘણો ફાયદો થવાનો લાગે છે, અને આમા બગડયુ પણ શુ છે ? આ ખમીસને આવાજ રગમા રગાવી લો બહુ સારુ લાગશે. રગારો તો પૈસા લેત પણ અમે તો મફતમા જ રગી દીધુ તમે અમારા જ છો ને તો પછી તમારી પાસેથી લેવુ પણ શુ ?" બસ અહી જ ફાયદો ને કાયદો બધુ યાદ આવી જશે કેમકે પોતના પુત્રના જ હાથે આ પરાક્રમ થયુ છે એના હાથે થયેલુ બૂરુ કામ પણ ભલુ છે અને હિસાબનીશના હાથે જો કઈક થયુ હોય તો ભલુ પણ બૂરુ થઈ જાય છે આ જ સરાગ દૃષ્ટિ છે જ્યા પોતાનુ બધુ સારુ લેખાય છે

દ્વેષપૂર્ણ દૃષ્ટિ

આ દૃષ્ટિ સરાગ-દૃષ્ટિથી બિલકુલ વિપરીત છે અહી ગુણ પણ દોષ છે રાગ તો કુટુબ-શત્રુ ગણાય છે, જ્યારે દ્વેષ અગ્નિ, રાગ પદાર્થો પ્રત્યે મનને ચચળ બનાવે છે મનોરમ પદાર્થોની પ્રાપ્તિમા જે બાધક-વિઘ્નરૂપ બને છે તેના પ્રત્યે દ્વેષ પ્રગટ થાય છે રાગ આત્માને સ્વગુણમાથી વિચલિત કરે છે અને દ્વેષ એને પર-ગુણમા વિકલિત કરાવે છે, જેટલા અશે રાગ સકુચિત હોય છે તેટલા જ અશે દ્વેષ વિકલિત બને છે અને જેટલા પ્રમાણમા રાગ વિકસે છે તેટલા જ પ્રમાણમા દ્વેષ સકુચિત બને છે

શ્રીમદ્ રાજચદ્રના શબ્દોમા સસારરૂપી ગાડીના રાગ અને દ્વેષ બે બળદ છે. રાગ મીઠુ ઝેર છે તો દ્વેષ કડવુ ઝેર છે પણ બનેનુ કામ છે પ્રાણ હરવા વીજળીમા જેમ બે જાતની શક્તિ હોય છે, પહેલી શક્તિ ખેચે છે અને બીજી શક્તિ ફેકે છે ઝાટકો મારે છે પણ બને શક્તિઓ મનુષ્યના પ્રાણ હરણનુ કામ કરે છે તેવી જ રીતે રાગ ખેચે છે અને દ્વેષ ધક્કો મારે છે પણ બને આત્માની સ્વભાવ-દશાને બદલે છે તેથી જ ભગવાન મહાવીરે કહ્યુ છે

रागो य दोसो विय कम्मं बीय,
कम्मं च मोहप्पभवं वयन्ति ।

कम्मं च जाई मरणस्स मूलं
दुक्खं च जाई मरणं वयन्ति ॥

ઉત્તરાધ્યયન અ ૩૨ ગા ૮

વીતરાગ પથના પ્રદીપ ભગવાન મહાવીર સાધકને સદ્બોધ આપે છે વીતરાગ પથ પર તો વીતરાગ બનીને જ ચાલી શકાય છે જ્યાં સુધી રાગ ને દ્વેષ હસ્તિમાં હશે ત્યાં સુધી આત્મા વીતરાગ બની શકતો નથી અને ભવપરંપરા પણ સમાપ્ત થઈ શકતી નથી. કારણ કે રાગ અને દ્વેષ જ ભવપરંપરાના બીજો છે બીજ સાનુકૂળ સાધનો પામતાં વૃક્ષરૂપે જરૂર પલ્લવિત બને છે રાગ અને દ્વેષ કર્મબીજો છે અને કર્મ મોહ દ્વારા પેદા થાય છે જન્મ અને મૃત્યુનુ મૂળ કર્મમાં જ મળશે અને દુઃખના મૂળમાં જન્મ અને મૃત્યુ છે કારણ કે જન્મ પોતે દુઃખ છે અને મૃત્યુ તો માનવના પ્રાણ કંપે છે

જન્મની સાથે મૃત્યુ જોડાયેલું છે મૃત્યુને સમાપ્ત કરવું પડશે એ નિશ્ચિત સિદ્ધાંત છે કે જે જન્મ્યો છે તે જરૂર મરશે જ પણ જે મર્યો છે તે જન્મશે જ એવું નિશ્ચિત કહી શકાશે નહીં કારણ કે જન્મ ધારણ કરનાર માટે તો મૃત્યુ સુનિશ્ચિત છે જ પણ જેણે ભવ-પરંપરાનાં બીજરૂપી કર્મોનો ક્ષય કરી દીધો છે તેવો વીતરાગી આત્મા જન્મ અને મૃત્યુની જંજાળમાંથી છૂટી જાય છે પરંતુ જ્યાં સુધી રાગ અને દ્વેષ છે ત્યાં સુધી જન્મ અને મૃત્યુની સમાપ્તિ એ કેવળ સ્વપ્ન જ ગણાશે.

દ્વેષની પાછળ કૃષ્ણ લેશ્યા હોય છે રૌદ્ર ધ્યાન હોય છે તેથી જ તો જેના હૃદયમાં દ્વેષની જ્વાળા પ્રજ્વળે છે તે આત્મા પોતાના દ્વેષ-ભાવને સમાપ્ત કરીને જ આનંદ અનુભવશે. એ સંત માનવ કે સામાન્ય માનવનો પછી વિચાર જ નથી કરે એ દ્વેષનું જ કારણ હતું કે પરમ પ્રશાંત સત્પુરુષ ઋષિ જેવા પુનિત સંતને વિષ દઈને મારી નાખવામાં આવ્યા હતા. દ્વેષ બુદ્ધિ ધરાવતા મનુષ્યને સંતને સ્થાને અસંત ગણ્યો છે મનુષ્યના મનમાં જ્યારે દ્વેષબુદ્ધિ આવે છે ત્યારે એ સંત જેવા પુનિત આત્માને પણ અપમાનિત કરવાનું ચૂકતો નથી ગોશાળાની પણ તે જ દ્વેષદૃષ્ટિ હતી કે એણે ભગવાન મહાવીર જેવા વીતરાગ આત્મા પ્રત્યે પણ દ્વેષાગ્નિ પ્રગટાવ્યો અને એમને ખરેખર ભસ્મ કરી દેવા માટે તેજો લેશ્યાની જ્વાળા છોડી હતી એમના શરણે, શાંત બે શિષ્યોને એમની આંખો સામે જ ભસ્મ કરી દીધા હતા.

સોમિલની પણ એવી જ દ્વેષદષ્ટિ હતી કે એણે ગજસુકુમાર જેવા સુદર અને સુકુમાર સતના માથા ઉપર બળતા અગારા નાખ્યા હતા શો અપરાધ હતો ગજસુકુમારનો ? જેના કારણે એનો સુકોમળ દેહને અગ્નિદાહ મળ્યો ? કહેવુ જ પડશે કે સોમિલની દ્વેષદષ્ટિએ જ એવુ જઘન્ય કૃત્ય કરવા પ્રેરણા આપી હશે.

દ્વેષદષ્ટિ ધરાવતી વ્યક્તિ કદી–કદી પોતાના પ્રિયવરનુ જ અહિત કરી બેસે છે કારણ કે એની પ્રતિદ્વેષની ભાવના હિતમા પણ અહિતની કલ્પના કરી લે છે અને પછી એમને કષ્ટો આપવાની ક્રૂર કામના એમના દિલમા ઊછાળા મારે છે એ દ્વેષની અગ્નિમા આત્મા પોતે પણ દાઝે છે શાતિ પાળવા માટે સાધકે રાગ કે દ્વેષ બ ને દષ્ટિઓથી મુક્તિ મેળવવી જોઇએ

સતસાહિત્ય

૧ સાહિત્યનો પ્રેમ દુર્ગુણોને પકડવાનુ વૉરન્ટ છે

૨ કેટલાક ગ્રન્થો 'પ્રેય' વસ્તુ તરફ પ્રેરણા અને સચાલન કરે છે તો ગ્રન્થો 'શ્રેય' તરફ પ્રેરણા અને સચાલન કરે છે. 'પ્રેય'નો સાધક ભોગસામગ્રીનો સગ્રહ કરવામા તત્પર બને છે, ત્યારે 'શ્રેય'નો સાધક આધ્યાત્મિક સામગ્રીનો સગ્રહ કરે છે

૩ માનતાને પ્રેરણા આપનારુ સતસાહિત્ય છે

દોષદૃષ્ટિ ધરાવતો મનુષ્ય ગુણોની અપેક્ષા કરી દોષોને શોધતો ફરે છે એની નજર ગુણો ઉપર ચોંટતી જ નથી જેમ જળ-બિંદુ જેમ કમળ-દળ ઉપર ન રોકાતાં કાળા કીચડમાં જઈ પડે છે તેવી જ રીતે જેની દૃષ્ટિ દોષ જોવા પાછળ જ રત રહે છે તેની દૃષ્ટિ બીજાના સદ્ગુણો તરફ ઓછી જ જાય છે સુંદર શરીરમાં માખી વાગેલા ઘાને જ શોધે છે સુંદર અવયવોને છોડી એ ત્યાં જ બેસશે કે જ્યાં ઘા વાગ્યો હશે અને પરુ વહેતું હશે. તેવી જ રીતે દુર્જન વ્યક્તિ પણ બીજાની તરફ જોશે ત્યારે એના હજારો સદ્ગુણોને છોડીને એ જ્યાં નાની એવી પણ બુરાઈ હશે ત્યાં જ જઈને એ પોતાની આંખણી મીંચશે. સજ્જન પ્રકૃતિનો મનુષ્ય હજારો દોષોમાંથી પણ એક ગુણ ગ્રહણ કરી લેશે જ્યારે દુર્જન હજારો સદ્ગુણોમાંથી એક દુર્ગુણ શોધી લેશે અને તેમ કરવા પાછળ બધા જ સદ્ગુણોને એ છોડી દેશે.

જેની દૃષ્ટિ દોષમય બની ચૂકી છે તે સંતની પાસે રહીને પણ એમના સદ્ગુણોને પામી નહીં શકે ભમરા અને ગાંધાર (એક જાતના લોહીના ચૂસનાર કીડા)નો સ્વભાવ તમે જાણો છો. આ જંતુઓ દિવસ-રાત ગાયના સ્તન પાસે કે જ્યાં દૂધની ધારા વહેતી રહે છે ત્યાં ચોંટી રહે છે પણ તેઓ દૂધની અમૃતધારામાંથી એક ટીપું પણ પીતાં નથી પરંતુ ગાયના સ્તનનું લોહી ચૂસશે. આવી જ રીતે આલોચના-પ્રિય વ્યક્તિ સંત વ્યક્તિની સમીપ રહે તો પણ સદ્ગુણોની દૂધ-ધારામાંથી એક ટીપું લેશે નહીં પણ એમના દોષોનું જ રસ-પાન કરશે.

જેની દોષ જોવાની દૃષ્ટિ છે એના માટે ગુણ પણ દોષમય બની

જાય છે આલોચના—ટીકા—પ્રિય વ્યક્તિને કોઈનીય સ્તુતિ કદી ભાવશે નહીં. છાણમાં જીવતા જંતુને તમે ગુલાબમાં છોડી આવશો તો એ ગુલાબની સુગંધથી એનું ગળું ઘૂંટાવા લાગશે ગુલાબની સુગંધ એ જંતુ માટે કષ્ટ પ્રદ જ બનશે નિંદા કરનારાની જીભથી તો પોતે પરમાત્મા પણ બચવા પામ્યો નથી એણે તો એ વીતરાગની પણ ટીકા કરી છે તો પછી છદ્મસ્થમાં તો ભૂલો થવાને સંભવ છે અને તેથી ટીકા કરવાનો પ્રસંગ મળી જાય તો એમાં આશ્ચર્ય જ શું છે? શાહીચૂસ (બ્લોટીંગ પેપર)નું કામ છે, શાહી ચૂસવાનું જ્યાં ક્યાંય શાહીનું ટીપું હશે, ત્યાં શાહીચૂસ લગાડવાથી એ શાહીને ચૂસી લેશે તેવી જ રીતે આલોચક ટીકાકાર વ્યક્તિ જ્યાં દુર્ગુણ જોશે, એને જ ગ્રહણ કરશે

કાગડાની સામે સુંદર ભોજનસામગ્રી મૂકશો પણ એ એને તજી કોઈ મડદાના શરીર પર જ ચાંચ મારશે કેમકે એને સુંદર ભોજનમાં તેટલો આનંદ આવતો નથી જેટલો કે મૃત પશુના શરીર પર ચાંચ મારીને એનું લોહી પીવામાં દુર્જન પ્રકૃતિના માનવની આદત પણ કંઈક આની સાથે હળે-મળે છે તે સદ્‌ગુણોના સુંદર ભોજનને છોડી દે છે અને બુરાઈઓના ઘા ઉપર ચાંચ મારીને એમનો સ્વાદ માણવામાં જ આનંદ માને છે વાત જરા કડવી જરૂર લાગે તેવી છે પણ સાચે જ આજે આપણા સમાજમાં આ જાતની ટીકા કરવાની બીમારી બહુ ફેલાયેલી છે

જેમ ભસતા કૂતરા માટે સજ્જન અને દુર્જન બંનેય સમાન છે; બંને તરફ એ સમાન રૂપે ભસે છે તેવી જ રીતે જેઓને આલોચના ટીકા કરવાની આદત પડી ગઈ છે એમના માટે તો સંત અને દુર્જન બંનેય સમાન છે. અને મઝાની વાત તો એ છે કે બીજાની રજ જેટલી ભૂલને તેઓ ગજ બનાવી મૂકશે એમની આંખો પોતે જ એન્લાર્જ (મોટી) થઈને એમની સામે આવી જાય છે પોતાની ભૂલ તો કદી એમની નજરે આવી શકતી નથી અને જો કોઈ એનું દિગ્દર્શન કરાવે છે, તો એનો સ્વીકાર કરવામાં પોતાનું અપમાન માની લે છે, વળી કોઈ જુદી જ માન્યતામાં ભમી પોતાની ભૂલ માટે તેઓ બીજાને જવાબદાર ઠેરવવાની કળા આદરે છે

એકવાર, કહેવાય છે કે રાવણના પાપો માટે શિક્ષા કરવા પોતે રામ લંકાના મેદાનમાં ઊતરી પડ્યા હતા આ બાજુ રાવણ પોતાના પાપ ઉપર પુણ્યની છાપ બેસાડવા તનતોડ મહેનત કરી રહ્યો હતો જ્યારે એને

સમજાવવાની શક્તિ સમાપ્ત થઈ તો પછી શસ્ત્રની શક્તિ અજમાવવામાં આવી. રામ અને રાવણની સેનાઓ રણ મેદાનમાં પહોંચી ગઈ અને તરફના હજારો સૈનિકો રણ મેદાનમાં ખપી ગયા પણ યુદ્ધની જ્વાળા શમી નહીં એક દિવસ પોતે મેઘનાદ અને કુંભકરણ રણ મેદાનમાં આગળ આવ્યા. રાવણને પોતાના ભાઈ કુંભકરણની શક્તિ પર અભિમાન હતું અને મેઘનાદ તો ઈન્દ્રને પણ જીતી શક્તો હતો. તેથી જ તો એણે મેઘનાદનું બીજું નામ ઈન્દ્રજિત રાખ્યું હતું અને વીરો લડ્યા. શસ્ત્રની પૂર્ણ શક્તિ હોવા છતાં ય સદાચારની શક્તિ આ વીરો કને નહોતી કેમકે સદાચારના વિરોધમાં તેઓ અસદાચાર વતી લડવા આવ્યા હતા ને ! સાચું પૂછો તો રાવણનું પાપ આ વીરોની શક્તિ પણ નષ્ટ કરી ચૂક્યું હતું અને લક્ષ્મણના તીક્ષ્ણ બાણોએ બન્ને વીરોને સદા માટે ભૂમિ ઉપર સુવડાવી દીધા હતા.

બન્ને વીરોના મૃત્યુના ખબર લંકામાં ખૂબ વેગથી પ્રસરી ગયા રાવણે અત્યંત દુઃખની સાથે આ સમાચાર સાંભળ્યા. મેઘનાદના મૃત્યુની વાતથી તો રાવણનું દિલ કંપી ઊઠ્યું એના પગ તળેની ભૂમિ ખસવા લાગી. કારણ કે એની આખી શક્તિ તો આજે સમાપ્ત થઈ ચૂકી હતી

એણે (રાવણે) વિચાર્યું સીતાના ચરણ જ અમંગળ છે જ્યાં એના પગલાં પડે છે ત્યાં સર્વનાશ થાય છે જન્મના વેર જ શી ત્યારે મિથિલા પિતાને વન–વનમાં ભટકવું પડ્યું લગ્ન બાદ અયોધ્યા આવી તો ત્યાં દશરથના પ્રાણ લીધા અને પતિને ચૌદ વરસ સુધી જંગલોમાં ભટકવું પડ્યું હવે લંકામાં આવી છે જ્યારથી એનાં પગલાં આ લંકામાં પડ્યાં છે તે જ દિવસથી હમેશાં અશુભ સમાચારો જ સાંભળવા મળે છે કદી અશોક વાટિકા ઉજ્જડ બની થઈ છે તો કદી અક્ષયકુમાર મર્યો છે આના લીધે જ સોનાની લંકા રાખનો ઢગલો બની ગઈ છે આ ? મારો વીર ભાઈ અને લાડિલો પુત્ર મેઘનાદ બન્ને અસ્ત થઈ ગયા. સાચે જ સીતાનાં જ્યાં પગલાં પડ્યા ત્યાં સર્વનાશ સર્જાયો છે.

આ છે રાવણની વિચારવાની રીત. એ તે બની સાધ્વી સીતાના ચરણને સર્વનાશ માની રહ્યો છે પણ આપણે વિચારવું તો એ છે કે સીતાના ચરણો સર્વનાશના કારણ બન્યા છે કે એની–રાવણની–દુરાચારમાં ભાન ગુમાવી બેઠેલી બુદ્ધિ ? એટલે સાચું તો એ છે કે નિંદક વ્યક્તિ પોતાના પાપો માટે પણ બીજાને જ જવાબદાર ઠરાવે છે આવી વ્યક્તિ બીજાના

દોષોનો નિર્ણય કરવા માટે ઘણી જલ્દી તૈયાર થઈ જાય છે પણ એ સારું ન થાય કે એ વ્યક્તિ જરા પાછા વળીને પોતા ભણી પણ દૃષ્ટિ ફેંકવાની તસ્દી લે તો? ચાળણી સોયનો નિર્ણય કરવા ચાલી, એણે કહ્યું. "સોય, તું શા માટે અહંકાર કરી રહી છે, તારા મો પર તો છિદ્ર છે?" સોયે જવાબ વાળતા કહ્યું "બહેન, મારું નાનું-શું છિદ્ર તને દેખાયું પણ જરા તું તારા પોતા ભણી નજર નાખી જો ને! મારામા તો એક છિદ્ર છે પણ તારામા તો કેટલા છિદ્ર છે એની ગણત્રી તો કરી જો" એક કવિએ કહ્યું છે –

पगतर जरत न जानत मूरख
परघर जाई बुझावे,
अचम्भो इन लोगन को आवे।

ભારતના સંત કવિ સુરદાસ કહે છે કવિ સુરદાસ આંખે અંધ હતા પણ એમને જીવનનું દર્શન સાંપડયું હતું. તેથી જ પ્રજ્ઞાચક્ષુએ આંખવાળાઓને રાહ બતાવ્યો છે, તો કવિ કહે છે ! કે મનુષ્ય બીજાના ઘરની આગ બુઝાવવા દોડી પડે છે, એ બૂમો પાડે છે ત્યા આગ લાગી, પણ તે પોતાના પગ તળે બળતો આગને દેખતો નથી. જે એની જ ઝૂપડીને જ બાળી રહી છે

આજનો યુગ બીજાના ઘરની આગ બતાવવાનો છે વહુને પૂછશો તો એ સાસુનો દોષ બતાવશે એ કહેશે "માનો ખોળો છોડીને આવી છું ત્યારથી એક દા'ડોય ચેન લઈ શકી નથી જીભ દિવસરાત કામ ને કામમાં લાગી રહું છું તોય સાસુની જીભ તો આખો દા'ડો કાતરની જેમ કંઈને કંઈ કાપ્યે જ જાય છે, એ કદી મારું દિલ કાપે છે, તો કદી મારી માતાનો, તો કદી મારા પિતાનો જ દોષ કાઢતી ફરે છે"

તમે અગર સાસુને પૂછશો કે ઘરમા શાતિ કેમ નથી? શા માટે રાતને દિ' વઢાવઢ ચાલુ રહે છે? શા માટે રોજ-બરોજ ખાવા-પીવાનું હરામ બને છે? તો એ વહુના ગીત ગાવા બેસી જશે "શું કહું, અમારા ભાગ્યે તો એવી વહુ મળી છે કે બસ આખોય દિ' રેડિયા પાસે બેસી રહે છે કયારેક નાટક-ઉપન્યાસ વાંચે છે પણ મારી પાસે આવવાની એને ફુરસદ જ મળતી નથી મને દરદ છે કે કંઈ દુઃખ છે, એની એને કાંઈ જ ચિંતા નથી"

નોકર શેઠનો દોષ કાઢે છે એમની ફરિયાદ હોય છે કે અમારી પાસેથી વધુ કામ લેવામા આવે છે, પણ અમારી મહેનતની સામે એનું પૂરું પરિશ્રા-

મિક (પ્રતિફળ) આપવામાં આવતું નથી. આમ શોષણનું ચક્ર ચાલી રહ્યું છે. અમે દિવસ રાત લોહીનું પાણી કરીએ છીએ તેમ છતાં પણ અમારાં બાળક ભણવા જાય છે ન એમને પૂરતી કેળવણીની સગવડતા છે કે નથી કોઈ વ્યવસ્થા. શિક્ષકને પૂછશો તો તેઓ કહેશે પગાર તો પૂરો અપાય છે પણ આઠ કલાકનું કામ આઠ દિવસમાં પણ પૂરું કરતાં નથી. હડતાળોએ તો નાકમાં દમ લાવી ગયો છે.

વિદ્યાર્થી શિક્ષકનો દોષ બતાવશે. પૂછવામાં આવશે તો કહેશે શું કહું માસ્તર એવા મળ્યા છે કે પૂરું ભણાવવાનું જાણતા નથી. સરકાર પાસેથી હરામના પૈસા લે છે. ત્યારે શિક્ષક ફરિયાદ કરશે કે વિદ્યાર્થીઓમાં સ્વચ્છંદતા વધી ગઈ છે. અનુશાસન શિસ્તના નામની શિક્ષકની એક પણ વાત વિદ્યાર્થીઓ માનવા તૈયાર નથી અને કદાચિત કંઈક કહી દેવામાં આવે તો એમનું મા-બાપ-સમાજ—એ શિક્ષકની વેરી જ કરશે. બધા બીજાના જ દોષો બતાવે છે. પોતા તરફ કોઈ જોવા માગતું નથી.

દેશમાં આજે અશાંતિ શા માટે છે? એનો જવાબ તમે સરકાર પાસેથી માગશો તો એ કહેશે જનતાનું નૈતિક ધોરણ ઘણું નીચું પડી ગયું છે. વેપારીઓમાં પ્રમાણિકતા રહી નથી. રોજ-બરોજ પડતી હડતાળો દેશની પ્રગતિમાં મોટામાં મોટી બાધક છે. જ્યારે જનતા કહે છે શાસક વર્ગમાં ભ્રષ્ટાચાર વધી ગયો છે. કર-વેરાનો ભાર એટલો લાદવામાં આવ્યો છે કે શ્વાસ લઈ શકાતો નથી અને વેરા દ્વારા અમારી પરસેવાની કમાણીનો પૈસો ખેંચીને મિનિસ્ટરો–પ્રધાનો મોજ ઉડાવે છે.

આ તો આપણી આંખની ટીકી કાળી છે. એટલે બીજાની કાળાશ–કુરૂપને જલદી નીરખી લે છે. બીજાની ઉજ્જ્વળતાને જોવામાં આપણને એવી રુચિ પણ નથી થતી જેટલી કે કાળાશ જોવામાં ધરાવીએ છીએ. એટલે જ તો પ્રતિદિન ઉગતા સૂર્યને કોઈ જોવા જતું નથી પણ સૂર્યગ્રહણ થયું હોય—એટલે કે એમાં કાળાશ આવવાની હોય ત્યારે મનુષ્યો એને જોવા માટે કેટલીક વખતે વિશેષ–ખાસ–તૈયારીઓ પણ કરે છે. કાચ ઉપર કાળો રંગ ચઢાવી એને જોવાની કોશિશ કરે છે. ઉજળું કોઈએ જોયું નથી પણ કાળાશ જોવા સૌ દોડી પડ્યા.

ઉજ્જૈનના સમ્રાટ ભર્તૃહરીએ પિંગળાના પાપ પોતાની નજરે જોયાં. એના મનમાં વૈરાગ્ય ઊભરાઈ આવ્યો. જે પિંગળાના જીવન ઉપર એને

પૂરો વિશ્વાસ હતો અને જેને સારુ એણે પોતાના ભાઈ વિક્રમને વનવાસ-દીધો હતો, એ જ પિંગળાનુ ચારિત્ર્ય આટલુ પતિત બની શકે છે! ભર્તૃહરી એની કલ્પના પણ કરી શકતા નહોતા અન્ય કોઈએ કહ્યુ હોત તો તેઓ એની વાત માનવા કદી તૈયાર ન થાત પણ જ્યારે પોતાની સગી આંખોએ જ જોઈ લીધુ તો એને ખોટુ પણ કેમ માની લેવાય? એક દિવસ જે પિંગળાના ચરણોમા સમગ્ર રાજ્ય ન્યોછાવર કરવા તૈયાર હતા, આજે એ જ પિંગળા માટે એમના મનમા ઘૃણા અને તિરસ્કાર છે પિંગળાના પ્રેમ પાછળ ઘેલો બનેલો ભર્તૃહરી આજે તે જ પિંગળા તરફથી પીડા પામી રહ્યો છે વાત પણ યથાર્થ છે કે જે માનવીએ પોતાનુ ચારિત્ર્ય ખોયુ તે બધુ જ ખોઈ ચૂક્યો છે તેથી જ ભર્તૃહરીના મનમા ઘૃણા પેદા થઈ, વૈરાગ્ય જન્મ્યો અને એમણે વનનો રાહ લીધો રાજવીય-વિભૂષાને સ્થાને એમના શરીર ઉપર ભગવા રંગની કફની ફરકી રહી હતી

એક વખત એક વૃક્ષની નીચે પાદડાની શૈય્યા અને પથ્થરનો તકિયો બનાવી તેઓ સૂતા હતા એટલામા ત્યા થઈને થોડીક બહેનો પાણી ભરવા નીકળી એક બહેનની નજર ભગવા રંગની કફની પહેરેલા રાજા ભર્તૃહરી ઉપર પડી તો એણે પોતાની સાહેલીઓને કહ્યુ "સામે સૂતેલા યોગીને તમે જાણો છો?" સાહેલીઓએ ના પાડી ત્યારે પેલી બહેને પરિચય આપતા કહ્યુ "આ ઉજ્જૈનના નરેશ ભર્તૃહરી છે પિંગળાના પાપથી એમને સંસારથી વૈરાગ્ય થયો છે પણ કેવો વૈરાગ્ય છે આ? મખમલની ગાદીઓ પર સૂનાર આ રાજા આજે પાદડાની શૈય્યા પર આળોટે છે, રેશમી તકિયા જેના માથા હેઠળ રહેતા હતા ત્યા આજે પથ્થરનુ ઓશીકણુ છે"

બીજી બહેન બોલી "વાહ!, હવે રહેવા દે તુ વધુ સ્તુતિ ના ગા રાજ્ય તો ઉપરથી છોડ્યુ છે પણ દિલમા તો રાજવૈભવ જેમ ને તેમ ભર્યો પડ્યો છે રાજ્ય છોડ્યુ પણ ગાદીનો મોહ ક્યા છૂટ્યો છે? મખમલની ગાદીના સ્થાને પાદડાની ગાદી બનાવી છે તકિયાના સ્થાને રેશમી નહી તો પથ્થરનો તકિયો લગાવી મૂક્યો છે"

વાતો કરતી એ બહેનો આગળ વધી ગઈ એમના શબ્દો યોગીના કાન સાથે અથડાયા એમણે વિચાર્યું "અરે, હા, હુ પણ કેવો છુ? પૂરુ રાજ્ય છોડ્યુ અને હવે આ પાદડાની ગાદીની પણ શી જરૂર છે? અને આ પથ્થરનુ ઓશીકણુ પણ શા માટે? બહેનો ઠીક જ કહી રહી હતી, ભૂમિ મારુ બિછાનુ છે અને નીલ ગગન મારી ચાદર ઓઢણુ" યોગી તો ઊઠ્યા.-

અને પાંદડાં એક બાજુ ફેંકી દીધાં. પથ્થર દૂર ફેંક્યો અને ભૂમિ ઉપર જ હાથનું ઓશીકું કરી સૂઈ ગયા.

પેલી બહેનો પાણી ભરીને પાછી તે જ રસ્તેથી પસાર થઈ. પહેલી બહેને જોયું તો કહેવા લાગી : કેવો મનસ્વી યોગી છે! અમારી એક વાત સાંભળી તો પાંદડે-પાંદડું ફેંકી દીધું અને જુઓ હવે જમીન ઉપર જ ઘ નાખી દીધું છે. આજ તો સાધના છે ને! ખજૂરીએ એક જ વખત વાત સાંભળી અને એવું પોતાના જીવનમાં પરિવર્તન આણી દીધું ત્યારે તમે મારી કેટલી વાતો સાંભળી છે! આજે ત્રણ-ત્રણ મહિના વીત્યા કેટ-કેટલી વાતો તમારી સામે મૂકી ગયો-કહી ગયો ને વીતરાગ વાણીનું અમૃત તમારી સામે ઢોળ્યું પણ તમારા જીવને કેટલો વળાંક લીધો વારુ! (સભામાં સ્મિત હાસ્ય)

હા તો પહેલી બહેનની વાત સાંભળી તો બીજી સહેલાણી બોલી : રહેવા દે, બેન, શું યોગની વાતને તું મારી રહી છે. યોગી બન્યા પણ હજુ દુનિયાના શબ્દો સહન કરવાની કળા તો શીખી જ નથી. આપણે ઓશીકું કહ્યું અને ક્રોધે ભરાઈ પાંદડે-પાંદડું એક તરફ ફેંકી દીધું. પથ્થર બીજી બાજુ ફેંકી દીધો. આને તે યોગી કહેવાય!"

જેની દૃષ્ટિ ફક્ત દોષો તરફ જ હશે, એને સર્વત્ર દોષો જ જોવા મળશે. પરંતુ યાદ રાખજો, ભાઈઓ, દોષો ભણી જ જો દૃષ્ટિ રહેશે તો જીવનમાં દોષ જ આવશે અને સદ્ગુણો ભણી તમારી દૃષ્ટિ રહેશે તો તમે પણ સદ્ગુણી બની શકશો.

જૈન ઉપાશ્રય,
કોટ મુંબઈ

૩૪. ગુણ દષ્ટિ

ગુણ દષ્ટિ આપણને ગુણાનુરાગી બનાવે છે આપણી દષ્ટિ જો સદ્દગુણ ભણી હોય તો પછી એવુ કોઈ કારણ નથી કે આપણે સદ્દગુણી ન બની શકીએ ફક્ત આપણી દષ્ટિમા સદ્દગુણોને ગ્રહણ કરવાની કળા આવી જવી જોઈએ ચિત્રકાર જુદી-જુદી આકૃતિઓ જોતો હોય છે પણ એ બધામાથી થોડી થોડી સુદરતા લઈને પોતાના રગ અને કલમ વડે એ સુદર ચિત્ર ચીતરે છે જો કે એની દષ્ટિ તો સારા અને નરસા બન્ને જાતના ચિત્રો પર જાય છે પણ એ તો એ સૌમાથી સારુ જ ગ્રહણ કરે છે એમાથી જો એ કદરૂપ જ ગ્રહણ કરશે અને પોતાના ચિત્રમા તેવુ જ કદરૂપ લાવશે તો એનું ચિત્ર કદરૂપુ જ બની જશે પછી તો એની કળાની તો કશી કિમત જ અકાશે નહિ તેવી જ રીતે દિવસ દરમ્યાન આપણી નજરે સામે અનેક આકૃત્તિઓ પસાર થતી હોય છે એ પૈકી કેટલીક સારી અને કેટલીક નરસી પ્રકૃતિ ધરાવતી હોય છે. કેટલીક આપણા પરિચયમા પણ આવે છે. આવે વખતે જો આપણે કળાકાર હોઈએ, તેવી દષ્ટિ આપણામા હોય અને એમાથી આપણે અશ-અશ રૂપે પણ સારુ જ ગ્રહણ કરતા થઈશુ તો આપણા જીવનનુ સુદર ચિત્ર તૈયાર થઈ જશે

નિહાર ધૂળશોધક હોય છે એ માટીમાથી પણ સોનુ ખોળે છે. ગોનાની દષ્ટિ સામે રાખીને ચાલે છે તેથી એ ધૂળના ઢગલામાથી પણ સોનુ મેળવે છે આપણી પાસે પણ એવી દષ્ટિ આવી જાય તો માટીમાથી સોનું શોધવા જઈએ તો આપણને સોનુ જરૂર મળશે પણ આજે તો સોનામા પણ માટી ભળેલી દેખાય છે જે દષ્ટિને લઈને ચાલશો તે જ વસ્તુ તમને મળશે સદ્દગુણ તરફ દષ્ટિ રહેશે તો તમે વિશ્વની પ્રત્યેક વસ્તુમાથી એ

મેળવી શકશો અને દુર્ગુણ જોવાની જ દૃષ્ટિ હશે તો સત્ય સિવાય પ્રત્યેક વસ્તુમાં તમને દુર્ગુણ દેખાશે.

વ્યવહારમાં તમે સારું લેવાના મતવાળા છો. તમારી દુકાને કોઈ ગ્રાહક આવશે. તમે એને એની માગેલી વસ્તુના ગુણ બતાવશો પણ દુર્ગુણ નહીં. કોઈ અનાજનો વેપારી હોય અને ગ્રાહક જુવાર માટે એને પૂછશે તો એ બતાવતાં કહેશે: અરે જુઓ તો ખરા આ જુવાર નથી પણ મોતી છે મોતી. મોતી હોય તો પછી એને કોઈ ઝવેરી પાસે લઈ જાઓ અને પાંચ પાંચ હજારમાં વેચી નાખો. મતલબ એ છે કે દુકાન ઉપર આવેલા ગ્રાહકને એની માગેલી વસ્તુના ફક્ત ગુણ જ બતાવશો. કોઈ દુકાન ઉપર તમે જાતે જશો તો ત્યાં પણ તેવાં જ ગુણ સાંભળવા મળશે. મીઠાઈ લેવા તમે કંદોઈને ત્યાં જશો ત્યાં તમે એ કંદોઈનાં કપડાં જોશો કે કેવાં ગંદાં કપડાં છે! એને ત્યાંથી મીઠાઈ ખરીદવી ન જોઈએ. અથવા તમે એની મીઠાઈ જોશો? તમારી નજર તો મીઠાઈ ઉપર જ જશે, કંદોઈનાં વસ્ત્રો પર નહીં. તો તમે પણ બીજાના પરિચયમાં આવો ત્યારે ત્યાં સદ્ગુણો રૂપી મીઠાઈ તરફ જ દૃષ્ટિ રહેવી જોઈએ. વસ્ત્રોની પંચાતમાં રહેશો તો મીઠાઈ જતી કરવી પડશે.

તમે તો મુંબઈના નાગરિક છો. પ્રતિદિન સેંકડો વ્યક્તિઓના પરિચયમાં તમે આવતા હશો. એ પૈકી કેટલીક વ્યક્તિઓ સચ્ચારિત્ર્ય હોય છે તો કેટલીક ચારિત્ર્યહીન. તમારા મગજમાં જો ચારિત્ર્યહીન વ્યક્તિઓ જ ભરાઈ જશે તો એમની ચારિત્ર્યહીનતાની વાતો જ તમારા કાનોમાં ગૂંજતી રહેશે અને મન પણ જો વારંવાર એ વાતોમાં જ ચોંટેલું રહેશે તો યાદ રાખજો કે એક દિવસ ચારિત્ર્યહીનતાની બુરાઈઓ તમારામાં પણ પેસી જશે. પણ તમે જો ચારિત્ર્યશીલ વ્યક્તિઓને જ તમારા મગજમાં કેન્દ્રિત કરશો તો એ સુનિશ્ચિત છે કે એમના સુવાસિત જીવનની મહેક (સુગંધ) તમને પણ સાંપડશે. તમે જેટલું વિચારશો તમારી સ્મૃતિમાં બિરાજેલા મહાપુરુષ તેટલી જ વધુ વિચારોની ખૂશબુ તમને દેતા રહેશે.

ગુલાબનાં ફૂલો કાંટાળી ડાળીઓ ઉપર સ્મિત હાસ્ય વેરી રહ્યાં હતાં. તોફાની પવન કાંટા ઉપર ખીલેલાં ફૂલોના સ્મિત-હાસ્યને જોઈ ન શક્યો. વાયુનો એક વેગીલો ઝપાટો આવ્યો કે ફૂલો ડાળ પરથી જમીન ઉપર પડી ગયાં. થોડાક માટી તળે દબાઈ ગયાં અને થોડાક માટી ઉપર જ હસી રહ્યાં હતાં. રસ્તા પર પડેલા ફૂલો રાહદારીઓના પગ તળે કચડાઈને પણ એમને મહેકાવી રહ્યાં. રાત વીતી ગઈ. પ્રભાત વેળાએ નગરનો બાદશાહ ફરવા નીકળ્યો ત્યારે

એ માટીથી હાથ ધોઈ રહ્યો હતો ત્યારે એમા એને ગુલાબની સુગધ આવી. એણે વિચાર્યુ આ માટીમા ગુલાબની સોડમ ક્યાથી ? લાગલુ જ ગુલાબનુ ફૂલ બોલ્યુ -રાત આખીય અમે માટીના ખોળે સૂતા હતા માટીને અમે અમારી સુવાસ આપી પણ માટીની સુવાસ અમે લીધી નથી

હા, તો માટી તળે દબાએલુ ગુલાબ કહી રહ્યુ છે તમે જનતાના સપર્કમા આવો તો તમારા જીવનની સુવાસ જન-સમૂહમા પ્રવેશવી જોઈએ પણ એના જીવનની દુર્ગંધ તમારામા પ્રવેશવી જોઈએ નહી. તમે ખરાબમા ખરાબ વાતાવરણમા પણ તમારી ખૂશબૂ આપવી છોડશો નહિ ત્યારે જ જીવનના ખરા કળાકાર બની શકો છો જુઓ તો, પેલી નાનકડી કીડીમા એટલી અક્કલ છે કે એ ધૂળના ઢગલામા પડેલા સાકરના દાણાને શોધી લે છે, તેમ તમેય ધૂળના નહી પણ સાકરના દાણાના ગ્રાહક બનજો અને ધૂળમાથી સાકરનો દાણો શોધવાનુ શીખી લેજો

લોહચૂબકની આસપાસ હજારો ચીજો પડેલી છે તેમા ધનના કણ હોય કે પથ્થરના ટુકડા હોય કે માટીના કાકરા હોય પણ એમાથી એકયને પોતા તરફ આકર્ષિત નહિ કરે પરતુ એ ઢગલામા લોઢાની એક નાની પાતળી એવી સોય પણ હશે તો એને પોતા તરફ આકર્ષિત કરી લેશે તેવી જ રીતે સામા માણસમા ક્રોધના કીટાણુ હોય, અહકાર ભર્યો હોય અથવા અવિચારના અણુ હોય પણ એમાથી એક્ય આપણે ગ્રહણ ન કરવુ જોઈએ પણ દુર્વિ-ચારોના ઢગલાની વચ્ચે એક પણ સદ્‌વિચાર હોય તો એને જ આપણે ગ્રહણ કરવાનુ શીખતા થઈએ, પણ એ માટે તો આપણે ચુબક બનવુ પડશે

આવુ ચુબકીય આકર્ષણ રાષ્ટ્રપિતા ગાધીજી ધરાવતા હતા આ ચુબ-કીય શકિત વડે જ તો એમણે ભારતના છત્રીસ કરોડ હૃદયોને એકી સાથે પોતાના તરફ ખેચી લીધા હતા એક વાર ગાધીજી લડન જઈ રહ્યા હતા. છત્રીસ કરોડ ભારતવાસીઓના ભાગ્યનો ફેસલો કરવા એક સ્ટીમરમા યાત્રા કરી રહ્યા હતા રસ્તામા એક અગ્રેજ સાથે મહાત્મા ગાધીજીનો પરિચય થઇ ગયો પણ પેલો અગ્રેજ બાપુના હૃદયને પિછાની શક્યો નહી એની કને એવી આખો જ-દૃષ્ટિ જ નહોતી એણે તો એમને અગ્રેજોના શત્રુરૂપે જ જોયા, પરતુ બાપુની વૃદ્ધ કાયાની ભીતર છુપાયેલા હૃદય અને એમા પ્રાણીમાત્ર માટે વહેતી કરુણા અને પ્રેમના અસ્ખલિત પ્રવાહને એ જોઈ શક્યો નહી.

વધી જ એ જ્યારે ગાધીજી મળે ત્યારે બાપુ–ગુરૂ જેવું કર્યા કરતો. બાપુ સાંભળતા અને હસી દેતા. એક દિવસ એણે લાંબી કવિતા લખી જે પંદર પાનાંથી ભરેલી હતી. એ કવિતાની એક–એક લીટીમાં બાપુ પ્રત્યે ધૃણા અને દ્વેષ વ્હેતો દેખાતો હતો. એ કવિતા આખરે બાપુના હાથમાં આવી. બાપુએ બે લીટી વાંચી અને બધુ સમજી ગયા. એમણે તો કાગળમાં લાગેલી પીન (ટાંકણી) સારરૂપે કાઢી લીધી અને ટીનદાનીમાં બેસરી દીધી અને પત્રને કચરાની ટોપલીને હવાલે કર્યો. પેલા ભાઈએ કહ્યું "જરા આગળ વાંચો." હસતાં હસતાં બાપુ બોલ્યા "સાર તો મે લઈ લીધો છે."

વિરોધીઓની વચ્ચે પણ બાપુ સાર કાઢી શકતા હતા આ જ દૃષ્ટિએ તો એમને લોકપ્રિય બનાવી દીધા હતા. હા તો આપણામાં પણ આ કળા આવવી જોઈએ. બુરાઈઓમાંથી પણ સા, જ ગ્રહણ કરતાં શીખીએ.

ગુણ દોષ દૃષ્ટિ

આવી દૃષ્ટિ વ્યક્તિમાં ફક્ત દોષ જ નહી પણ ગુણ પણ જુએ છે. ગુણ અને દોષોની સાથે–સાથે જોવાની કળાનું નામ ગુણ દૃષ્ટિ છે. કેટલીક વ્યક્તિઓમાં એવી આદત હોય છે કે પહેલાં તો તેઓ બહુ પ્રશંસા (સ્તુતિ) કરી લે છે અને તે પણ એટલી હદ સુધી કે એનો કોઈ મર્યાદા જ રહેતી નથી. પણ સ્તુતિ બાદ એક એવો દુર્ગુણ બતાવશે કે સ્તુતિનો મહેલ જમીન દોસ્ત થઈ જશે.

ત્યારે આદમી કોઈની પ્રશંસાનાં પુલ બાંધવા બેસે છે ત્યારે એ કેટલીક વખતે ભૂલી જાય છે કે એમાં જ આ દોષ છે. ભાઈ સાહેબ એનું સૌંદર્ય કેવું છે! પણ પ્રકૃતિએ એને પગને તો સાવ પાંઈ નાખ્યા છે. આંખો તો જાણે હરણની જ જોઈ લ્યો. વળ ગુલાબી અને મોંએ હસમુખો. દાંતના મોતી જેવા તો દાંત છે પણ પગે જરા લંગડાય છે.

પાડોશીને દેખો! પહેલાં તો એને ખૂબ માથે ચડાવ્યો પણ પાછળથી એક એવી વાત કહી દીધી કે માથે ચડાવ્યા ઉપર પાણી જ ફરી ગયું. કોઈની રસ્ત ન્ના અને પ્રશંસા કરશે તો કહેશે એવો તો સ્વચ્છ રહે છે કે એના કપડાં તો જાણે બગલાની પાંખો ૮ નેઈ લ્યો. એક પણ માખી એના ઉપર બેસતી નથી. ધૂળ–માટીની એક ૨ ૮ દેખાતી નથી. ખગ્ગ કામનું તો નામ નિશાન ય નથી હોય. રોજ બે વખત ન્હાય છે અને બન્ને વખત કપડાં બદલે છે. રમુ ભરમી આટલો સ્વચ્છ રહેવા છતાંય ઘરમાં એ ગણુ–ગણુ

દિવસના વાસણોય સાફ કરતો–કે કરાવતો નથી ઘરમા મુશ્કેલથી અઠવાડિયામા એક વખત ઝાડુ કાઢતો હશે " હો, જોઈ હશે, પ્રશસા કરનાર એને લઈ આવ્યો ને ધગતળ ઉપર પડેલા સાગ શબ્દોમા સ્વચ્છતાની વાત ગળાવી અને માર્યો ધક્કો તે સારીયે પ્રશસા ધૂળમા ભળી ગઈ

મને જાતઅનુભવ છે એક ભાઈ આવ્યા અને કોઈ એક શેઠ અગે વાતચીત દરમ્યાન બોલ્યા "શુ શેઠ છે, લક્ષ્મી તો એમના ઉપર પૂર્ણરૂપે પ્રસન્ન થયા છે પેઢીઓથી એમણે આવી જ વાસ કર્યો છે ચાર ચાર તો મોટરો છે કલકત્તા, દિલ્હી, મુબઈ જેવા શહેરોમા મોટી દુકાનો ચાલે છે, પાચ પુત્રરત્નો છે અને એ બધાય કમાણીની કળામા નિપૂણ છે ઘરમા પ્રેમ પણ સારો છે ભર્યું ઘર છે અને ઘરમા કશી જ ખટપટ નથી બધા ભાઈઓ એક બીજા માટે મરી છૂટે છે પૈસો ઘણો પણ ઉદારતાનો અભાવ છે સમાજના કામ માટે કઈક લેવા જઈશુ તો દશ તો ચક્કર–ધક્કા ખવડાવશે અને અ તે સાફ ના સુણાવી દેશે પોતાના વિલાસ પાછળ તો હજારો ફૂકી દેશે પણ ધાર્મિક કાર્ય માટે તો સો રૂપિયા પણ કાઢશે નહી "

સપત્તિ અને સપની પ્રશસા ગાઈને શેઠ પ્રત્યે કેટલી પ્રીતિ જગાવી હતી અને વ્યક્તિત્વની છાપ પાડી હતી, પણ પાછળના વાક્યે એના ઉપર પાણી ફેરવી નાખ્યુ જ્યારે કોઈ વિદ્વાનની સ્તુતિ કહેશે " અહા, કેટલા વિદ્વાન છે એ ! મોટા–મોટા પ્રોફેસરો પણ એમની સામે કોઈ ચીજ નથી; સસ્કૃત તો એકધારુ બોલી શકે છે પ્રાકૃત ઉપર સારો કાબૂ છે વ્યાકરણ, સાહિત્ય , કાવ્યનો એકેય ખૂણો બાકી રહ્યો નથી કે જ્યા એમણે સ્પર્શ ન કર્યો હોય દર્શન અને ફિલસૂફીમા ખૂબ ઊડા ઊતર્યા છે એમની પ્રતિભાને જોઈ દગ થઈ જવુ પડે છે જાણે કે સાક્ષાત્ સરસ્વતીના પુત્ર જ ન હોય " પણ છેલ્લે કહેશે " વિદ્વાન તો પૂરા છે પણ વ્યવહારકુશળતાનો અભાવ છે ત્રણ પૈસાનુ કાર્ડ લખશે તો એ પૈસા પણ હિસાબમા લખશે " વિદ્વાનની પ્રશસા કરી જે પ્રભાવ પાડ્યો હતો પણ છેલ્લા વાક્યે એ પ્રભાવને સમાપ્ત કરી દીધો આ છે ગુણ દોષ–દૃષ્ટિ, જેમા આદમી પહેલા ગુણો ગાય છે પણ આખરે એક એવો દોષ બતાવી દે છે કે જેથી સારાયે ગુણનો પ્રભાવ સમાપ્ત કરી નાખે છે

આવી વ્યક્તિ જ્યારે કોઈ નેતાની વાત કરશે તો કહેશે . " અહા, શુ એમનો પ્રભાવ છે ? જ્યા ઊભા થાય છે, વગર બોલાવ્યે પચાસ–સો આદમીઓ આવી ઊભા થઈ જાય છે, સારાયે સમાજ ઉપર એમનો પ્રભાવ

છે એક ઈશારાએ હજારો આદમીઓ જાન દેવા તૈયાર થઈ જાય છે ફાળો એકઠો કરવો હોય તો એમને સાથે લઈ જાઓ જ્યાં કોઈની આશા નહી હોય ત્યાં થેલીઓ ભરી-ભરીને લઈ આવશે. એકવાર પૂરગ્રસ્તો માટે સભા યોજવામાં આવી પૂરા દસ વકતા હતા. બધાએ એક-એકથી વધીને અપીલો કરી પણ કોઈના ખિસ્સામાંથી એક પૈસો નીકળ્યો નહીં આખરે આ મહાશય ઊભા થયા કે ફકત પાંચ જ મિનિટમાં હજારો રૂપિયા ખણખણતા બહાર નીકળી આવ્યા સ્ત્રીઓએ તો પોતાના દાગીના ઉતારી-ઉતારીને ફેંકી દીધા. સમાજ ઉપર તો એમનો આવો સુંદર પ્રભાવ છે પણ ઘરમાં મિસ્ત્રી બની જાય છે શ્રીમતીજી તો માથાના મળ્યા. આ એક કહેશો તો પેલી ચાર ગરમાગરમ સંભળાવશે બસ ધોવાઈ ગયોને બધો પ્રભાવ! નેતાગીરીના રુઆબ જમાવ્યો અને એમની ધૂળ પણ કાઢી નાખી.

આવા ગુણ-દોષ દૃષ્ટિ ધરાવતા કોઈ આદમીને તમે કોઈ તપસ્વી સંત અંગે પૂછશો તો કહેશે કેવા એ તપસ્વી છે અમારાથી તો એક ઉપવાસ પણ થતો નથી પણ એ તો બાઈ વીસ ત્રીસ ખેંચી કાઢે છે પાછી એમાં કોઈ જાતની ઉણપ નહીં ત્રીસમા ઉપવાસને દિવસે એમને જોશો તો એમના ચહેરા ઉપર બસ પ્રસન્નતા જ દેખાશે. જાણે કે એમને એની ખબર જ નહીં હોય કે એમને આજે ત્રીસમો ઉપવાસ છે આવા તપસ્વી શોધ્યા નહીં જડે. આ તો થયો એનો ઉજળો પક્ષ, હવે જોઈ લ્યો એનો બીજો પાસો.

આટલું તપ તો કરે છે પણ મન ઉપર પૂરો કાબૂ નથી. શરીર તપમાં રહે છે પણ મન તો ખાવામાં રહે છે તપની સાથે તેજો લેશ્યા પણ ઓછી નથી. નાની એવી ભૂલ થઈ કે બસ એ તો અંગારા જ વિખેરશે. આત્મા શું આવા તપથી પવિત્ર થતો હશે! તપ શું છે એ ફકત ભૂખ્યો મરવાનું છે!

આ તો ગુણ-દોષ દૃષ્ટિ જેઓ ધરાવતા હોય છે તેવા આદમીઓ પણ જોખમી હોય છે એના થકી થતી પ્રશંસાથી પણ સાવધાન રહેવું ઘટે છે કહેવા તો પ્રશંસાના પુષ્પો પાથરશે અને પાછળથી એક જ પ્રહાર એવો કરશે કે એ પુષ્પો કરમાઈ જશે અને જમાવેલો-જામેલો પ્રભાવ એક જ મિનિટમાં માટીમાં મળી જશે.

આત્મ-દૃષ્ટિ

આત્મ દૃષ્ટિનું બીજું નામ સ્વદોષ-દર્શન, આ દૃષ્ટિ દ્વારા સાધક

પોતાને જુએ છે બહારનુ જોતાં-જોતા તો સારુ ય જીવન વીતી ગયુ. પણ જરા અદરની તરફ પણ જોઈ લ્યો બીજાના ગુણ-દોષ તો ખોળ્યા પણ કદી પોતા ભણી જોયુ કે મારામા કયા ગુણદોષ છે? બીજાના ચોપડાઓ તો તપાસ્યા પણ પોતાનો ચોપડો ખોલીને કદી જોયુ? કુશળ વેપારી પ્રતિદિન પોતાનો ચોપડો તપાસી જાય છે, બીજાના ચોપડા જોનાર-તપાસનાર વેપારી આજ સુધીના ઈતિહાસમા કદી સફળ થયો હોય એવુ દેખાયુ નથી હા, તો બીજાના દોષો તરફ નહી પણ પોતાના દોષો ભણી પણ આખોને વાળી જુઓ તો ખરા બીજાના દોષો જોવા પાછળ તો મનુષ્યની આખો ગીધ જેવી તેજ બની જાય છે, પરતુ પોતા ભણી જોવા માટે તો એની પાસે માખીની આખ પણ નથી

દર્પણમા જ્યારે આપણે જોઈએ છીએ ત્યારે આપણુ એ લક્ષ્ય હોય છે કે એમા પોતાનુ પ્રતિબિમ્બ જોઈ મો પર લાગેલા કાળા ડાઘને ભૂસી નાખીએ-લૂછી નાખીએ તેવી જ રીતે આપણી દૃષ્ટિ અતર્મુખ બનવી જોઈએ આપણે આપણી ભૂલો તરફ દૃષ્ટિ દોડવતા થઈએ જ્યારે પણ કોઈની ટીકાના શબ્દો આપણા કાન સાથે અથડાય અને આપણુ મન પણ એ ટીકામા ભળે ત્યારે તે જ ક્ષણે તમારા મનના વેગને થભાવી દો, એને પોતા ભણી વાળી લ્યો પછી મનને કહો કે બીજાનુ નહી, પોતાના દોષોનુ ગીત ગાઓ, પોતાની ભૂલોને જ જુઓ, એવુ પરિમાર્જન કરો જ્યારે આવી અતમ-દૃષ્ટિ તમને મળી જશે ત્યારે તમારુ મન જાતે જ ઠરી ઊઠશે.

રે ચેતન પોતે તૂ પાપી, પરના છિદ્ર ચિતરે રે તૂ
નિર્મળ હેય કરમ કર દમ, શુ નિજ ગુણ અબુ નિતાર રે તૂં
જેમ તેમ કરવા શોભા આપણી, આ જગ માહે દિખાવે તૂં
પ્રગટ કહાવે ધર્મનો ધોરી અતર ભર્યો વિકાર રે તૂ ॥

ભારતનો એક સત કેટલુ માર્મિક ઉપરની લીટીઓમા કહી ગયો છે! એક એક શબ્દમા આત્માની આલોચના બોલી રહી છે હુ કોઈનીય નિદા શા સારુ કરવા જાઉ? મારો આત્મા પોતે જ દોષોના ભારથી દબાઈ ગયો છે. કવિનુ મન પશ્ચાત્તાપના અશ્રુબિદુઓથી ભીજાઈ રહ્યુ છે "અરે, ચેતન, તુ પોતે જ પાપી છે, પછી શા માટે બીજાના દોષો જોવા દોડી જાય છે? જો તુ શુદ્ધ બનીને સાધના કરે છે તો પોતાના ગુણોના પાણીને સાફ કરી શકે છે અને જેમ તેમ કરીને પણ તુ પોતાની સરસતાનુ પ્રદર્શન કરવા

ચાહે છે બહારની આંખોમાં તું સંત બની રહ્યો છે પરંતુ અંદર તો વિકાર અને વાસનાઓ ભરી પડી છે.

આ છે સાધકની આત્મ-આલોચનાભરી આત્મદૃષ્ટિ. જેના વડે સાધક બીજાની નહીં પણ પોતાની જ આલોચના કરતાં શીખ્યો હોય તો આલોચના કરે. જૈન દર્શન એ માટે ના પાડતું નથી. પણ આલોચના કોની હોય પોતાની કે બીજાની? એ જ સવાલ સામે આવે છે. પર-આલોચનાથી તો તમે જીવનના દુઃખોમાં વધારો કરશો અને સ્વ-આલોચનાથી જીવનનું પરિમાર્જન કરી શકશો. જૈન દર્શન તો સ્વ-આલોચનામાં વિશ્વાસ ધરાવે છે. શિષ્ય પ્રશ્ન કરે છે –

प्रश्न—आलोयणाए णं भन्ते ! जीवे किं जणयइ ?

जवाब—आलोयणाए णं माया नियाण मिच्छा दंसणसल्लाणं-मोक्ख-मग्ग-विग्घाणं अणंत संसार वद्धणाणं उद्धरणं करेइ। उज्जुभावं च जणयइ। उज्जुभाव पडिवन्ने य णं जीवे अमाई इत्थीवेयनपुंसगवेयं च न बंधई। पुव्वबद्धं च णं निज्जरेइ।

ઉત્તરાધ્યયન અ. ૨૯ સૂ. ૧૫

આલોચના જીવનનું કલ્પવૃક્ષ છે. શિષ્ય આલોચના અંગે પ્રશ્ન કરે છે: "પ્રભો! આલોચના દ્વારા આ આત્મા કયા લોકોત્તર ગુણને મેળવે છે?" શિષ્યના મનની જિજ્ઞાસાનું સમાધાન કરતાં વીતરાગ દેવ ફરમાવે છે: "આલોચના આત્મામાં રહેલા માયા, નિદાન અને મિથ્યા દર્શન શલ્ય કાઢી ફેંકી દે છે. આ મોક્ષમાર્ગમાં વિઘ્નરૂપ છે. માયા, નિદાન અને મિથ્યા દર્શન શલ્યથી રહિત શુદ્ધ બનીને આત્મા અનંત સંસારના બંધનોમાંથી વિમુક્ત થઈ જાય છે."

આ તો સ્વ-આલોચનાએ મેળવેલું ફળ છે ત્યારે પર-આલોચના નરકના દ્વાર ભણી ધકેલે છે. આલોચના એવી થવી જોઈએ કે આપણે આપણા જીવનની કાળાશને પ્રગટ કરી ધોઈ શકીએ. એક કવિની નીચેની પંક્તિઓમાં આલોચનાનું આ જ રૂપ દેખાય છે –

"मतिहीन दीन कुकर्म-रागी पापी कुटिल कुमति हमारो ।
मेरी गति मति तुम्हरो नाथ, तुम अपनो हि बिरुद बिचारो ॥
शरण मे लीनो तुम तारो ॥

આચાર્યશ્રી માધવમુનિજી મ ફરમાવે છે આચાર્યશ્રીએ પ્રત્યેક શબ્દમાં પ્રભુ સમક્ષ પોતાનુ હૃદય ખોલીને રજૂ કરી દીધુ છે હુ મતિહીન છુ, વિશિષ્ટ પ્રજ્ઞાનો મારામા અભાવ છે દૈત્ય-ભાવ મારામા ભર્યો પડયો છે અને સાધકનો તો ફક્ત વેશ જ મારી પાસે છે, સાધનના નામે ફક્ત વેષ-પૂજાને મે પ્રોત્સાહન આપ્યુ છે મારામાં આધ્યાત્મિક પ્રકાશનો અભાવ છે હૃદય ગુફામા પાપનો અધકાર છવાઈ રહ્યો છે

તો આલોચના કરવામા સ્વદોષના દર્શનની કામના હોવી જોઈએ પાપની આલોચના થવી જોઈએ અને પુણ્યને છુપાવવુ જોઈએ પણ આજે તો ઉલટી ગગા વહે છે દાનના શિલાલેખો લખાય છે અને પાપને એ શિલા તળે છુપાવાય છે

અષાઢી ગગનમા જ્યારે મેઘભર્યાં કાળા વાદળો ઉમટી આવે છે, ત્યારે એમની જોશીલી ગર્જના સાભળી મોર કળા કરવા નાચવા લાગે છે જ્યારે દુનિયાની આખો એની રગ-બેરગી ચિતરાયેલી પાખોને નીરખે છે ત્યારે મોરની આખો ક્યા હોય છે? એની આખો હોય છે પોતાના પગ તરફ જ એ પોતાની પાખોના રગભર્યા સૌન્દર્ય પર ગૌરવ કરતો નથી, પરતુ પોતાના પગની કુરૂપતા ઉપર એનુ મન રડી પડે છે તેમ દુનિયાની આખો તમારી તરફ હોય, હજારો મોએ તમારી પ્રશસા-સ્તુતિ ગવાઈ રહી હોય ત્યારે તમારી દૃષ્ટિ પોતાની બુરાઈઓ તરફ જ રહેવી જોઈએ પોતાના દોષો તરફ જ દૃષ્ટિ રહેવી જોઈએ

એક વિચારકે કહ્યુ છે કે મનુષ્યે દોષજ્ઞ બનવુ જોઈએ દોષજ્ઞ એટલે પોતાના દોષોને જાણી લેવા તે બીજાની પીઠ જોવી તો સરળ છે પણ પોતાની પીઠ જોવી બહુ મુશ્કેલ કામ છે તેવી જ રીતે આપણે બીજાના દોષો તો ઘણી ઝડપથી જોઈ લઈએ છીએ પણ પોતાની આખે પોતાના દોષ જોઈ શકતા નથી સ્વદોષ દર્શનથી આપણને મોટામા મોટો લાભ છે કે આપણે આપણી નબળાઈનુ માપ કાઢી શકીએ છીએ એના સારુ જરૂર છે આપણે આપણી દૃષ્ટિને અતમુર્ખી બનાવતા થઈએ, પોતાને જ નિરખીએ અતર્દૃષ્ટિ મેળવીએ આતર-સૌદર્યને જ જોતા શીખીએ

એક વખતની વાત છે શ્રાવણની રૂમઝુમ વર્ષાએ પ્રકૃતિને નવુ જ સૌન્દર્ય સમર્પિત કર્યુ હતુ ચારેય બાજુ લીલુછમ દેખાતુ હતુ પૃથ્વી અને પર્વતોએ લીલી ચાદર ઓઢી હતી પર્વત-માળાઓમાથી અહી-તહી

કલ-કલ નિનાદ કરતાં ઝરણાં વહી રહ્યાં હતાં. એવી પ્રકૃતિના ખોળે એક નાનકડી ઝૂંપડીમાં અધ્યાત્મ-યોગી આનંદઘનજી સાધનામાં લીન થઈને બેઠા હતા. એમનો એક શિષ્ય બહાર ઊભો હતો. પ્રકૃતિનું મનોહર સૌન્દર્ય જોઈ મુગ્ધ બની ગયો. આનંદમાં ને આનંદમાં એ બોલી ઊઠ્યો: ગુરુદેવ, બહાર પધારો. જુઓ તો ખરા કે પ્રકૃતિનું કેવું મોહક સૌન્દર્ય છે આજે! સાધનારત આનંદઘનજીના કાને આ શબ્દો અથડાયા. એમણે કહ્યું: વત્સ, અંદર આવો અને અહીંનું સૌંદર્ય જુઓ. બહારનું સૌન્દર્ય તો અનેક વાર જોઈ ચૂક્યા છીએ પણ હવે જરા અંદર ડૂબકી મારો ત્યાંનું સૌન્દર્ય જુઓ.

આ તો તમે પણ તેવી જ રીતે અંદરનું સૌન્દર્ય જોતાં શીખો. તમે તમારી જાતને તપાસો અને પરખ કરો પછી આલોચનાના આ બાહ્ય શબ્દો તમારા ઉપર કોઈ અસર કરી શકશે નહીં. તમે જો દુનિયાના સંકેતો પ્રમાણે જ ચાલો છો અને તમારી પોતાની કોઈ જ દૃષ્ટિ નથી તો તમે તમારી શક્તિ ખોઈ બેસશો. આલોચકોના સંકેતો પ્રમાણે જ જો તમે ચાલતા રહેશો તો તમારી સ્થિતિ પેલા ઘડિયાળના પેંડલ જેવી ઉપર નીચે થતી રહેશે. એટલે કે તમે તમારી મનની સ્થિરતાને ખોઈ બેસશો. અમેરિકાના ભૂતપૂર્વ પ્રેસિડેન્ટ સ્વ. લિંકને પોતાના વિરોધીઓને જવાબ વાળતાં કહ્યું હતું કે જો હું મારા અંગે લખાયેલી આલોચના અને આરોપોને વાંચતો જ રહું તો આ કાર્યાલયમાં મારા માટે બીજું કોઈ કામ જ નહીં રહે. સિવાય કે હું એ બધાના જવાબ વાળતો રહું.

તો તમે અગર આત્મશાંતિ કાયમ રાખવા માગતા હો તો વિરોધીઓની આલોચનાથી ગભરાશો નહીં, મૂંઝાશો નહીં. તમે આત્મસ્થ બનો અને પોતાની જ પોતાની દૃષ્ટિને વાળતાં શીખો તો આત્મ-શાન્તિનો લહેરાતો સાગર તમારી નજીક જ હશે.

જૈન ઉપાશ્રય,
કોટ મુંબઈ

૩૫. ઇચ્છાઓ પર બ્રેક મૂકો

માણસના મનમા હજારો ઈચ્છાઓ હોય છે મન તો એક વિરાટ સાગર છે, જેમા પ્રતિક્ષણ ઈચ્છાઓ રૂપી લ્હેરો આવતી જ જાય છે પણ એ ઈચ્છાઓની લહેરોને રોકતા શીખો, બ્રેક વગર તો જીવન જોખમમા મૂકાશે કલ્પના કરો કે તમે કયાક જઈ રહ્યા છો રસ્તામા ટેકસી મળી, ટેકસીને જોતા જ તમારા પગ મ દ ગતિ બની જશે તેમાય મુબઈની તો વાત જ ન પૂછો અહી તો ચાર ડગલા ચાલતુ હશે તોય ટેકસી, ટ્રામ કે બસની રાહ જોશો બસની પ્રતીક્ષામા ભલેને પછી અડધો કલાક નીકળી જાય અને પગે ચાલીને જવામા તો ફકત પ દર જ મિનિટનો સમય લાગે તેમ છે, આજે માણસની પુરુષાર્થ પર શ્રદ્ધા જ સમાપ્ત થઈ ગઈ છે. શહેરોની વાત બાજુએ મૂકીએ તો પણ ગામડાના ખેડૂતો, જેઓ પહેલાં ૫–૭ ગાઉ તો હસતે મોઢે ચાલ્યા જતા હતા, તેઓ પણ હવે સાઈકલ રાખવા લાગ્યા છે

હા, તો ટેકસી ભાગી કે તમારા પગ અટકયા સ કેત મળતા ડ્રાઈવરે ટેકસી થોભાવી તમે બેસવા લાગ્યા ત્યા જ પેલાએ કહ્યું કે ભાઈ, તમે ખુશીથી બેસી શકો છો પણ મોટરને બ્રેક નથી હવે તમે જ કહો કે તમે મોટરમા પગ મૂકશો કે પાછા ફરશો ? તમને જો એ મફતમા લઈ જાય તો પણ શુ તમે જવા ઇચ્છશો ? નહી તમે એવી મોટરમા બેસવાનો સ્વીકાર નહી કરો, કારણ કે તમે જાણો છો કે બ્રેક વગરની મોટરમા બેસવુ જોખમ ભરેલુ છે

આજના માણસોને ઈચ્છાઓ ઉપર નિરોધ (બ્રેક) નથી એટલા માટે જ તો અકસ્માત (એકસીડેન્ટ) થયા કરે છે સામાજિક અશાતિનુ મૂળ તપાસો તો જણાશે કે એની અ દર માનવ–મનની અનિય ત્રિત ચાહનાઓ

જ કામ કરી રહી છે એટલા જ માટે તો એક બાજુ ધાનના ભંડારોમાં ધાન સડે છે જ્યારે બીજી બાજુ એવા પણ માનવીઓ છે જેમને બે ટંક પૂરું ખાવા પણ મળતું નથી. એક બાજુ પોષાક શોખ પાછળ વસ્ત્રોના ઢગલા ભર્યા પડ્યા છે બહેનો પાસે એટલી બધી સાડીઓ છે કે તે વિમાસણમાં રહે છે કે આ રંગની સાડી પહેરું કે તે રંગની! જ્યારે બીજી બાજુ ભારતમાં એવી પણ સ્ત્રીઓ છે જેની પાસે લજ્જા ઢાંકવા માટે પણ પૂરતાં વસ્ત્રો નથી. અરે એમની પાસે બદલવા માટે બીજી સાડી કે વસ્ત્ર સુદ્ધાં નથી. આ વિષમતા કેમ આવી? જ્યારે માનવીની તૃષ્ણા અસીમ બને છે અને એક બાજુ વિપુલ સંગ્રહ ઊભો થાય છે તો સ્વભાવતઃ જ બીજી બાજુ તેટલો ખાડો પડવાનો જ.

દૂર ન જતાં આપણે મુંબઈને જ લઈએ. એક બાજુ વિશાળકાય —આકાશને સ્પર્શતા જેવાં—ઊંચાં ભવનોની હારમાળા ઊભી છે જેમાં લક્ષ્મીના પ્રિય પુત્રોનો આવાસ રહે છે. જેમનાં ભવનો રેડિયોના સંગીતના મધુર સ્વરો વડે ગૂંજી રહ્યાં છે ત્યારે બીજી બાજુ એવા પણ માણસો છે જેમને મકાનના નામે રહેવા ઘાસનું ઝૂંપડું પણ નથી. ગામડાંઓમાં જમીનદારો પાસે એટલી જમીન છે કે તેઓ એનો પૂરો ઉપયોગ પણ કરી શકતા નથી. પણ હવે તો ભારત સરકાર જાગીરદારી અને જમીનદારીને નાબૂદ કરી રહી છે તેમ છતાં ય એક આદમી પાસે સેંકડો વીઘા જમીન છે ત્યારે બીજી બાજુ એવો એક ખેડૂત છે જેની પાસે ચાર પેટ પાળવા માટે ચાર વીઘા જમીન પણ નથી. સાચું કહેવામાં આવે તો ભારતનું આ ગૌરવ નથી પણ કલંક છે. એક તરફ લોકો રોટી માટે તલસી રહ્યાં છે ત્યારે બીજી તરફ સોનાની ઈંટો જમીનમાં દાટી રહ્યા છે.

જ્યારે એક બાજુ અતિ સમૃદ્ધિ હોય છે અને બીજી તરફ ખાડો પડે છે ત્યારે નિશ્ચિત રીતે જ ક્રાંતિની જ્વાળા ભભૂકી ઊઠે છે. સમાજ આખરે સમાજ છે. બધા માણસોને એક જ કોટિમાં મૂકી શકાય નહીં. થોડી ઘણી વિષમતા તો કાયમ રહેવાની જ. પણ એ વિષમતા અમુક મર્યાદામાં રહેવી જોઈએ. એમ તો વિષમતા આપણી આંગળીઓમાં પણ છે. કોઈ નાની છે તો કોઈ મોટી છે. પણ જમતી વખતે બધી ભેળી થઈ જાય છે. કોઈની લંબાઈ જમવામાં બાધક થતી નથી. પણ કલ્પના કરો કે એક આંગળી ૫ ફૂટની થઈ જાય તો ભોજન ભારે થઈ પડશે. ભોજનમાં તો બધા બરાબર

વાસીઓએ સમાન રહેવુ જોઈએ ભારતનુ એક બાળક પણ ભૂખ્યુ સૂવુ જોઈએ નહી

હા, તો તમે મનખાની દોડને સીમિત કરો અતિ સગ્રહના પરિણામ પણ બહુ ગભીર આવે છે પેલો ફુગો હવાનો સગ્રહ કરીને જ ઉપર ઊડે છે પણ જે હવાએ એને ઉપર ઊડવામા મદદ કરી, મનોરમ આકાશમા ઉડ્ડયન કરવાનુ બળ આપ્યુ તે જ હવાનો સગ્રહ જો મર્યાદા કરતા વધુ થઈ જાય તો ઉડાડનારી હવા જ એ ફુગાની જીવન-લીલા સમાપ્ત કરી નાખે છે બીજી તરફ લોટ (આટો) અને શાકમા મીઠુ નાખવુ જરૂરી છે એના વિના રોટલા ફિક્કા લાગશે અને શાકમા કાંઈ સ્વાદ નહી આવે, પણ એ જ મીઠુ જો પ્રમાણથી વધુ નખાઈ જાય તો એનો સ્વાદ જ બગડી જાય છે, માટે અતિ સગ્રહ અશાતિને જ નિમત્રે છે

તમે ટ્રેન અથવા ટ્રામમા મુસાફરી કરો છો પણ તમે જો બિસ્તરો ફેલાવી ચાર આદમીની જગ્યા રોકી લ્યો તો સઘર્ષ જરૂર થવાનો જ ચાર આદમીની જગ્યા રોકી પોતે એકલા જ બેસવુ એ કાયદા વિરુદ્ધ છે, તેમ ચાર આદમીઓના રોટલા ઉપર પોતે એકલો જ અધિકાર જમાવી બેસે તો શુ એ કાનૂનસમત ગણાશે ?

ઇચ્છા પર માણસનો અધિકાર રહે છે ત્યા સુધી તો કોઈ ચિતા નથી, પણ માણસ ઉપર જ્યારે ઇચ્છાઓનો અધિકાર થઈ જાય છે ત્યારે સમજી લ્યો કે ગાડી પાટા બહાર છે ધવલ શેઠની તૃષ્ણા જ્યારે મર્યાદાથી બહાર ગઈ ત્યારે એણે શ્રીપાલને સાગરની શીતળ આગમા ધકેલ્યો હતો એક દિવસ એવો પણ આવ્યો કે શ્રીપાલની હત્યા માટે એ જ્યારે આગળ વધ્યો, તો શ્રીપાલ તો બચી ગયો અને ખુદ ધવલ શેઠની જ જીવન-યાત્રા સમાપ્ત થઈ ગઈ ધવલ શેઠની હત્યા કોણે કરી ? કહેવુ પડશે કે ધવલ શેઠની તૃષ્ણાએ જ એની ઇહલીલા સમાપ્ત કરી ધવલ શેઠની ઉમર ઘણી હતી એ જિદગીના સાઠેક વર્ષ પાર કરી ચૂક્યા હતા, તો પણ એની તૃષ્ણાનો પાર ન આવ્યો. જેમ જેમ મૃત્યુદ્વારે પહોચતો ગયો તેમ-તેમ એની તૃષ્ણા વધતી જ ગઈ શરીર વૃદ્ધ થઈ જાય છે પણ ઇચ્છાને વૃદ્ધાવસ્થા કદી આવતી નથી. એટલા માટે ભારતના સત કવિ સુરદાસ કહે છે

तृष्णा तू न गई मेरे मन से ।
पाके केस जन्म के साथी ज्योति गई नैनन से,

पग थाके, कर कंपन लागे छाज गई लोचनसे
री तृष्णा ! तू न गई मेरे मन से ॥

એક સંત કવિ બોલે છે મારા શરીરની બધી શક્તિઓ એક પછી એક વિદાય લઈ રહી છે. બળપણના સાથી ભાઈ સૌ પાછા ગયા છે. એક દિવસ એવો હતો કે જ્યારે કાળી કેશવાળી કાળા ભમરાની પેઠે ખિલતી શોભામાં વૃદ્ધિ કરતી હતી. આજે ચાંદીની જેમ એ શ્વેત થઈ ગયા છે. આંખોની જ્યોતિ પણ વિદાય લઈ રહી છે. જે આંખો વડે પહેલાં નાની સોય પણ એક જ સેકન્ડમાં પરોવી શકતો હતો. આજે સગો પુત્ર પણ પાસે આવે છે ત્યારે પૂછવું પડે છે કે કોણ છે? જે પગ વડે દાડામાં વીસ-વીસ માઈલ ચાલી લેતો હતો આજે ઘરનો દરવાજો પણ ઓળંગાતો નથી. સૌને થાકપણ આવે છે પણ રી તૃષ્ણા તારો કેવો યૌવનનો છે. શરીર જરાને લીધે જર્જર બને છે ત્યારે તને જુવાની આવી રહી છે.

માણસ પૈસા વડે તૃષ્ણાને શાન્ત કરવા માગે છે પણ પૈસા વડે તૃષ્ણા શમાવવાનો પ્રયત્ન તેવો જ છે જેવો કે પેટ્રોલ વડે આગ બુઝાવવાનો. દુનિયાના ઇતિહાસમાં આજ સુધી પેટ્રોલથી અગ્નિ કદી બુઝાયો નથી તેમ પદાર્થો દ્વારા માનવ-મનની તૃષ્ણા સમાપ્ત બની નથી. એક વિચારકે કહ્યું છે કે તૃષ્ણાળુ માણસની આંખોને કાં તો સંતોષ ઠારશે અથવા તો પછી મસાણની માટી.

સુખ પૈસા માગતું નથી. કારણ કે પૈસામાં સુખ હોત તો તીર્થંકર અને ચક્રવર્તી એનો ત્યાગ ન કરત. આ તરફ તમે પૈસા વડે કોઈ પ્રત્યેક વસ્તુ મેળવી શકતા નથી. પૈસા વડે ફાઉન્ટન પેન ખરીદી શકાશે પણ પૈસાથી લેખન-કળા નહીં ખરીદી શકો. પૈસાથી તમે ચશ્માં ખરીદી શકો પણ પૈસાથી આંખ નહીં મેળવી શકો. પૈસા વડે તમે પગરખાં-બૂટ ખરીદી શકો છો પણ પૈસાથી પગ તો નહીં જ. પૈસો તમને રોટલો આપશે પણ એના વડે ભૂખ કદી ખરીદી શકાશે નહીં. તો પછી માનવ શા સારુ હાથ ધોઈને એની પાછળ પડ્યો છે!

પૈસા વડે માનવ પોતાની વાસનાને પૂરી કરવા માગે છે પણ તૃષ્ણાની પૂર્તિ પૈસો કરી જ શકતો નથી. હા, સંતોષ તૃષ્ણાને જરૂર શાંત કરી શકે છે. જેની તૃષ્ણા વિશાળ છે એના માટે સંપત્તિ સદા અલ્પ જ રહેશે. એક ભાઈ યુરોપ ગયા હતા. ત્યાંનો અનુભવ સંભળાવતાં કહ્યું કે એક અંગ્રેજ સંપત્તિસંપન્ન હતો. એ ભાઈ એને મળી આવ્યા. બીજે જ દિવસે એમનું

છાપામા વાચ્યુ કે એ સજ્જને ગોળી ખાઈને આત્મહત્યા કરી રિપોર્ટમા લખ્યુ હતુ એના ટેબલ ઉપરથી એક ચિઠ્ઠી મળી જેમા એણે પોતાની આ ત્મહત્યાનુ કારણુ બતાવતા લખ્યુ હતુ કે મારી સમસ્ત સપત્તિ બરબાદ થઈ ગઈ મારી પાસે ફક્ત બે કરોડ પૌડ સિવાય બીજુ કાઈ બચ્યુ નહોતુ એટલે લાચાર થઈને હુ આત્મહત્યા કરવા તરફ પ્રેરાયો છુ

એના માટે બે કરોડ પણુ ઓછા હતા જ્યારે ભારતીય સત માટે બે રૂપિયા પણુ વધુ છે, એટલે જ તો એ એનો પણુ ત્યાગ કરી અકિચનવૃત્તિ ધારણ કરે છે મહાત્મા ગાધીએ એકવાર કહ્યુ હતુ કે " જેને આવશ્યકતા પ્રમાણે મળી ગયુ છે, છતા એને સતોષ નથી તો સમજવુ જોઈએ કે એ આદતનો ગુલામ છે અને વૃત્તિની ગુલામીથી વધીને બીજી કોઈ ગુલામી નથી " એક ભિખારી છે, એ રોટી માટે ઘેર ઘેર ભટકે છે કચાયથી સૂકો રોટલો પણુ એને મળી જાય તો તેથી એ સતોષ માને છે રાજી થઈ સો-સો આશિર્વાદ દેતો જશે જ્યારે અમીર–ધનવાન મીઠાઈ અને સુરબ્બો ખાવા છતા પ્રસન્ન નહી થાય દિવસે એને ચેન નથી, રાત્રે એની આખોમા સુખની નિદર નથી કારણુ એને સતોષ નથી

આજે ફકીરોમાં તમને સતોષ જેવી ચીજ જોવા મળશે, જેની પાસે પૂરી સાધન–સામગ્રી પણુ નથી તો પણુ એમના મો પર ચમક છે–પ્રસન્નતાની રેખા છે ત્યારે બીજી બાજુએ લાખો નહી, કરોડોની સપત્તિ હોવા છતા પણુ મનમા એક પીડા છે–રોગ છે, મો પર આનદનુ સ્મિત પણુ નથી

એક ફકીર એક શહેરમા આટા મારી રહ્યો હતો શ્રીમતોના વિશાળ પ્રાસાદો પાસેથી પસાર થયો ત્યારે એણે એક અવાજ કર્યો કે, " ધની લોકો, જે તમારા હૃદયમા સતોષ હોત અને અમ લોકો (ભિખારીઓ)મા આત્મગૌરવ હોત તો સસારમા સ્વર્ગ હોત ભીખ માગવાની પ્રથા જ રહેત નહી. પણુ સત્ય તો એ છે કે ધનવાનોમા તો સતોષવૃત્તિ નથી તેમ ભિખારીઓમા આત્મગૌરવ જાગ્યુ નથી માણુસને કાલનો ભય સતોષ લેવા દેતો નથી. એના મનમા ભય છે, કે જો મારી પાસે નહી હોય તો કાલે હુ ખાઈશ શુ ? જેના મનમા દાન દેતી વખતે કાલની ચિતા છે તો સમજવુ પડશે કે એને પોતાના સ્વર્ણિમ ભાવિ ઉપર વિશ્વાસ નથી અને એણે પુણ્ય અને પાપની વ્યાખ્યા ઉપર ઠીક રીતે વિચાર જ કર્યો છે

જુઓ પેલો ઝેરી ફણીધર, જેને કાઈપણુ જ્યારે ખાવાનુ મળતુ નથી તો એ ફક્ત હવા ખાઈને જ પડયો રહે છે તો પણુ એના દેહમા દુર્બળ-

તાનું નામ નથી. પેલો વિશાળ કાયા ધરાવતો ગજરાજ ફક્ત સૂકું ઘાસ જ ખાય છે બદામ અને પિસ્તાના દર્શન એને મળતા નથી પણ તમારા ઘરમાં તો બદામ-પિસ્તાના ડબ્બા ભર્યા છે ટોનિક પદાર્થોનું પણ તમે સેવન કરો છો શું તમારામાં શક્તિ વધારે છે કે પેલા સૂકું ઘાસ ખાનાર હાથીમાં ? (સભામાં હસાહસ)

એ નિશ્ચિત છે કે હાથીની શક્તિ જોડે માનવ-શક્તિની તુલના કેમ કરી શકાય ? એની શક્તિનું એક માત્ર કારણ છે કે તે પોતાના ખોરાકની સાથે વિટામીન પણ લે છે તમે વિચારો છો કે વિટામીનો તો અમારા ખાદ્ય પદાર્થોમાં વધુ છે પણ હાથીના ખોરાકમાં જે વિટામીન છે તે એ. બી. સી.ના નથી પણ સંતોષનું વિટામીન છે તમે એ બી. વાળાં વિટામીન તો લીધાં છે પણ સંતોષનું વિટામીન તમારી પાસે નથી જે હાથીને તો જન્મમાં જ મળે છે માટે સંપત્તિની ચાહનાએ જ તો તમને ચિંતિત કરી મૂક્યા છે એટલે જ્યાં ચાહના છે ત્યાં ચિંતા અવશ્ય છે જ

ચિંતાથી છૂટવાનો ઉપાય

હવે પ્રશ્ન એ છે કે સંતોષ લાવવો કેવી રીતે ? પોતાની ઇચ્છાઓ ઉપર બ્રેક મૂકવા માટે તમે તમારાથી નીચેનાઓ તરફ જુઓ તમે અગર આર્થિક રીતે પછાત છો અને પૂરા પ્રયત્ન કરવા છતાં તમને સફળતા પ્રાપ્ત થતી નથી અર્થોપાર્જનની ચિંતા નિરંતર તમારો પીછો કરે છે તો તેવી સ્થિતિમાં તમે તમારી નજર એ લોકો ભણી લઈ જાઓ કે જેમને એક ટંક પૂરું ખાવાનું પણ મળતું નથી સવારે સાંપડે છે તો સંધ્યા-ટાણાની ચિંતા છે અને સાંજે ખાવાનું મળ્યું છે તો આવતી કાલની રોટીનો પ્રશ્ન તેમની સામે છે

તમે જ્યાં રહો છો તે વાતાવરણને જરા ગંભીરતાપૂર્વક જુઓ તો તમને અનેક વ્યક્તિઓ એવી મળશે કે જેમની આર્થિક સ્થિતિ તમારા કરતાં પણ વધુ નબળી છે તમે એમને જોશો તો તમારું મન એક નવી ચેતના અનુભવશે. ચિંતાનાં વાદળાં હટી જશે અને તમે પોતાને નિરાંત સહજ જોઈ શકશો. પણ તમે જો તમારી તુલના શ્રીમંતની સાથે કરવા બેસશો તો શ્રીમંત બનવાની ધૂનમાં તમે સુખ ઈને ફક્ત બની રહેશો અને પછી તો તમારા ઉચિત સાધન પણ ખૂંચી જશે. માટે ચિંતામાંથી વિમુક્તિની મુક્ત થવા માટે તમે તમારાથી નીચેના તરફ જુઓ.

એક વખતની વાત છે શેખ શાદી બહુ ભીડભરી ગભીર ઘડીઓ પસાર કરી રહ્યા હતા શેખ શાદી ફારસીના પણુ મોટા શાયર હતા પણ તમે જાણો છો કે સરસ્વતી અને લક્ષ્મીને તો અણબનાવ છે જ શેખ શાદી ઉપર સરસ્વતી તો પ્રસન્ન હતી, આજે પણ એમની શાયરી દિલને હલાવી દે છે પણ લક્ષ્મીએ એમના દ્વાર કદી ખટખટાવ્યા નહોતાં

એક વખત તો તેઓ એવી તગ સ્થિતિમા આવી ગયા કે પગરખા ખરીદવા જેટલા પૈસા પણ એમની પાસે રહ્યા નહી ઈદનો દિવસ હતો. ગામના નાના–મોટા સૌ નવા પગરખા પહેરતા હતા. પણ શેખ શાદી ફારસીના તે શાયર, પોતાના ભાગ્ય ઉપર આસુ વહાવી રહ્યા હતા એ પણ એક નસીબ છે કે ગામનો માગણિયો પણ આજે નવા પગરખામા હતો પણ તેઓ પગરખા ખરીદી શકતા નહોતા વિચારોની આ ઉથલ–પાથલમા તેઓ નહાઈ રહ્યા હતા તેઓ જિન્દગીથી કટાળી ગયા એમનુ હૃદય આવા જીવન કરતા મૃત્યુને પ્રીત કરવા લાગ્યુ અને એને આલિંગન કરવા માટે તેઓ ચાલી નીકળ્યા પોતાના ભાગ્યને દોષ દેતા જેવા આગળ વધ્યા કે રસ્તે ચાલતા એક લૂલા તરફ એમની નજર પડી એના બન્ને પગ ઠીક નહોતા અને એ લગડાતો ઘણી મુશ્કેલીથી રસ્તો પસાર કરી રહ્યો હતો એને જોતા જ શેખ શાદીની વિચારધારાએ પલટો ખાધો તેઓ ખુદાનો લાખ લાખવાર આભાર માનવા લાગ્યા એમની ચિતાઓના વાદળા વિખેરાઈ ગયા અને પ્રસન્નતાનો સૂર્ય પ્રકાશી ઊઠ્યો એમણે વિચાર્યું, ભલે પગરખા ન મળ્યા, પણ મારા બન્ને પગ તો સહીસલામત છે જ્યારે પેલા બિચારાને દોઢ જ ટાગ છે

હા, તો જ્યારે–જ્યારે તમારા માનસમા ચિતાની કાળી રેખાઓ ઘેરાઈ આવે અને દુખના વાદળ તૂટી પડે તો તમે નીચે જોજો નીચે જોવાના મતલબમા ભૂમિ જોવાની નથી પણ તમારા કરતા પણ વધુ નબળી સ્થિતિના લોકોને જોજો ગરીબી ગરીબના મનમા એક પ્રકારનુ હલકાપણુ લાવે છે. કારણ કે સમાન દુખીઓ વચ્ચે પારસ્પરિક સહાનુભૂતિના તાર ઝણઝણી ઊઠશે જ્યારે બે સુખી જનો વચ્ચે ઈર્ષ્યાની હરીફાઈ જામશે દુખી અગર દુખીયાને જોશે તો એના મોએથી તો સહાનુભૂતિના સ્વર નીકળશે પણ સુખના પારણે ઝુલતી બે વ્યક્તિઓ કદી એક બીજાને પ્રેમથી જોઈ શકતી નથી તેઓ અહકાર અને ઈર્ષ્યાની આગમા બળી જશે રૂપકુ અગર મહેલ ભણી જોશે તો પીડા અને વ્યથામા એ ડૂબી મરશે અને બીજા જ કોઈ રૂપડાને જોશે તો હમદર્દીના બે મધુર બોલ કાઢશે

ધારો કે તમે આર્થિક અભાવની ચિંતામાં હો તો પણ નીચેનાઓને જુઓ. કેટલાક કુપુત્રની ચિંતામાં ગળાઈ રહ્યા હોય છે. બેટો તો મળ્યો પણ તે તમારી આજ્ઞાનું ઠીક રીતે પાલન કરતો નથી. એનાથી તમને તિરસ્કાર અને અપમાન મળે છે. તમારું મન એના તરફ ઘૃણાથી–તિરસ્કારથી ભરાઈ ગયું છે અને એથી તમારું હૃદય બોલી ઊઠે છે કે આવા પુત્ર કરતાં પુત્ર ન મળ્યો હોત તો શું ખોટું હતું? આવી ચિંતાના ઘેરા અંધારા વખતે તમને દશરથના ઘરનું સ્મરણ થઈ આવે છે. રામ જેવા વિનયી પુત્રને પામી દશરથ રાજા ધન્ય બની ગયા હતા. રામે પિતાની પ્રતિજ્ઞા ખાતર અયોધ્યાનું સિંહાસન પણ તજી દીધું. જ્યારે તમારો પુત્ર તમારી આજ્ઞાથી બે પૈસા છોડવા તૈયાર નથી તો તમે ખીજાઈ જાઓ છો. પણ અહીં તમે ભૂલ કરી રહ્યા છો. આવા સમયે તમે તમારી સ્મૃતિને દશરથના ઘર પરથી ઉઠાવી લઈ ધૃતરાષ્ટ્રના ઘર ઉપર લઈ જાઓ. કૌરવકુળના સંહારક દુર્યોધનને યાદ કરો જેની પાછળ અંધ રાજા ધૃતરાષ્ટ્રે સો વખત આંસુ વહાવ્યાં હતાં. આવા સમયે કંસને યાદ કરો, કોણિક અને ઔરંગઝેબના ઇતિહાસને સ્મૃતિ પટ પર લાવો. આ જ પુત્રોને કારણે તેમના પિતાઓને કારાગૃહની અંધારી કોટડીઓ મળી હતી.

જ્યારે આ દુર્જનોનો ઇતિહાસ તમારી નજર સામે આવશે ત્યારે એ વિચારી ખુશ થઈ જશો કે દુર્યોધન કરતાં તો મારો પુત્ર લાખગણો સારો છે. ભલે એ પૈસા ન આપે પણ કોણિક કંસની જેમ એણે મને કારાગૃહમાં તો ધકેલ્યો નથી. તમે જોશો કે આમ કરવાથી પુત્ર પ્રત્યેનો તમારો રોષ ઓછો થઈ જશે. ઘૃણાભાવ પ્રેમભાવમાં બદલાઈ જશે. એમાં કોઈ આશ્ચર્ય નહીં રહે કે પ્રેમ તમારા ઘરના ઉજ્જડ વનને વળી પાછું લીલુંછમ કરી મૂકશે.

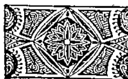
આવી જ રીતે તમે તમારી પત્નીથી હેરાન છો. એના કટુ સ્વભાવના લીધે રોજ કલહ–કંકાસ થયા કરે છે અને તમે વિચારો છો કે આના કરતાં તો દીક્ષા લઈ લેવી સારી. પણ આમ ઘેરથી નાસી જઈ દીક્ષાનો પથિક બની પણ આધ્યાત્મિક આનંદ મેળવી શકાતો નથી. ચારિત્ર તો વીરોનો પથ-માર્ગ છે, ભાગેડુઓનો નહીં.

ધારો તો આવા વખતે તમારી નજર દોડે છે રામાયણના અયોધ્યાકાંડ ઉપર જેમાં વનવાસ તો મળ્યો છે રામને, પણ એની સુકુમારી સીતા પણ

વનની ભીષણ યાતનાઓ સહેતી–સહેતી પતિની જોડે-જોડે વને–વને ભટકી રહી છે કાંટા અને કાંકરાના કષ્ટોને પણ એ હસતે મોઢે ઝીલી લે છે. વનવાસ મળ્યો હતો રામને, સીતાને નહીં પરંતુ પતિ-સેવા માટે સીતાએ તો સ્વેચ્છાપૂર્વક વનનો રાહ લીધો હતો પછી સીતા સમી પત્ની પામીને રામને સારું જંગલ પણ અયોધ્યા બની જાય તો એમાં શું આશ્ચર્ય ? હા, તો તમે વિચારો છો કે સીતા રામને સારું અયોધ્યાનું વૈભવભર્યું સુખ તજી શકે છે વન–વગડાના અસીમ કષ્ટો સહન કરી શકે છે તો મારી આ સીતા (પત્ની) મારા સારું નહીં સહી શકે ? અને તમારી ખીજ તો વધતી જ જાય છે

પરંતુ આ ખીજનું કારણ છે તમે ભૂલ ભરેલી પાત્ર-વરણી કરી છે. રામાયણનો અયોધ્યાકાંડ ભલે તમારી સામે રાખો, પણ તમે જરા આગળ વધી ગયા એની પ્રથમ લીટીઓ વાંચો કે જ્યાં કૈકેયીના પુત્ર–મોહને લીધે પતિના પ્રાણ સંકટમાં મૂકાયા છે, દશરથના સર્વ સ્વપ્નો ભાંગી પડ્યા ક્યાં તો તેઓ રામના રાજ્યાભિષેકનું સોનેરી સ્વપ્ન નિહાળી રહ્યા હતા, રાજ-મહેલ જ નહીં, પણ સમસ્ત અયોધ્યા નગરી સુખના સ્વપ્નામાં હતી, પરંતુ પેલી એક સ્ત્રીએ સર્વના આનંદમાં એક ક્ષણમાં ભંગ પાડી દીધો, દશરથના જીવન–મરણનો પ્રશ્ન પેદા કરનાર એ નારી હતી.

હા, તો આવી સ્થિતિમાં તમે તમારી પત્નીની તુલના સીતાથી નહીં અપિતુ કૈકેયી સાથે કરજો, જેણે પુત્રના મોહમાં અંધ બની પતિના પ્રાણની પણ ચિંતા ન રાખી આવી તુલના જ તમારા મનને શાંતિ પ્રદાન કરશે–અને અશાંતિ દૂર કરશે તમારું મન જ બોલી ઊઠશે, આ લાખ રીતે બૂરી છે પણ કૈકેયી કરતા તો સારી છે આવા વિચારો તમારા ઘરની જે પ્રેમ ગંગા સુકાઈ ગઈ છે, એને ફરી પ્રવાહિત કરી મૂકશે માટે ચિંતાની ક્ષણોમાં મનને તમે નીચેના મેદાનમાં દોડાવતા શીખો એના માટે તમારે તમારી મનોકામનાઓ ઉપર બ્રેક મૂકવી પડશે ચાહના ટળી તો ચિંતા પણ તે જ ક્ષણે ટળી જશે અને તમારા મનમાં શાંતિ–સરિતા ફરી વહેતી થશે

અંતરનો દીપ પ્રગટાવો

પવિત્રતાની પ્રેરણા પાતા પર્વાધિરાજ પર્યુષણના દિવસો ચાલી રહ્યા છે. પર્યુષણ પર્વનો સંદેશો છે કે અંતરનો દીપ પ્રગટાવો. આજનો દિવસ કહે છે તમારા હૃદયને માંજો, મનની વૃત્તિઓને સ્વચ્છ બનાવો. આ બધા માટે જ્ઞાનની મશાલ જલાવવી પડશે. કારણ એના વિના જીવનની અંધારી રાત્રે તમે આગળ વધી શકશો નહીં.

અજ્ઞાન અંધકાર છે જ્યારે જ્ઞાન પ્રકાશ છે. તે એવો પ્રકાશ છે કે જેને તેલની આવશ્યકતા નથી તેમ બત્તીની જરૂર પડતી નથી. જ્ઞાન સ્વતઃ પ્રકાશમાન છે. એને અન્ય પ્રકાશની જરૂર પણ નથી. હું તો કહીશ કે જ્ઞાનનો પ્રકાશ સૂર્યપ્રકાશ કરતાં પણ અધિક છે. કારણ સૂર્ય તો ફક્ત દિવસના ભાગમાં જ આપણા પથને પ્રકાશિત કરે છે જ્યારે જ્ઞાન દિવસ તેમ જ રાતના એક સરખા પથ બનાવે છે. ક્યારેક તો વળી જ્ઞાન દિવસ કરતાં રાત્રે વધુ અજવાળું આપે છે એમ પણ કહી શકાય. કારણ દિવસની વિવિધ પ્રવૃત્તિમાં સંલગ્ન મન-જ્ઞાનપ્રાપ્તિ ભણી ઓછું પ્રેરિત થાય છે જ્યારે રાત્રિના શાંત વાતાવરણમાં મન જ્ઞાન-પ્રકાશની શોધ કરતું હોય છે. તેથી કહેવાયું છે કે —

" या निशा सर्व भूतानां तस्यां जागर्ति संयमी "

સૌ પ્રાણીઓ માટે જે અંધારી રાત છે તે જ જ્ઞાનીઓ માટે પ્રકાશથી ઝળહળતી રાત છે. બીજી બાજુ સૂર્યનો પ્રકાશ કેવળ આંખવાળાઓને જ, નહીં આંખ વગરનાને પણ પ્રકાશ આપે છે.

જ્ઞાનના અભાવે આ આત્મા અનંત-અનંત કાળથી ભમતો રહ્યો છે. દુઃખની અંધારી રાતમાં ફરી રહ્યો છે. એને સુખનાં દર્શન થતાં નથી. તારક મહાપુરુષ ભગવાન મહાવીર જીવનશક્તિનો સાચો રસ્તો બતાવતાં કહે છે.

जावन्ति जविज्जापुरिसा
सव्वेते दुक्ख सभवा । —ઉત્તરાધ્યયન અ ૬

આ સંસારના પ્લેટફોર્મ પર જેટલી અજ્ઞાન વ્યક્તિઓ છે એ સૌના ભાગ્યમા સુખની રેખા નથી ઘોડો ભલે સવા લાખ રૂપિયાનો હોય પણ એના ઉપર બેસનાર સવાર અંધ હોય તો તે લક્ષ્ય સુધી પહોચી શકતો નથી તેવી જ રીતે ક્રિયા ચાહે તેટલી સુંદર હોય, તો પણ સાધકના હૃદયમાં જ્ઞાનનો પ્રદીપ પ્રજ્વલિત નથી તો તે સત્યનુ દર્શન કરી શકતો નથી. અધ્યાત્મ પથ પર એ ચાલી શકતો નથી એટલા માટે આગમમા ક્રિયા પૂર્વે જ્ઞાનને આવશ્યક બતાવવા વીતરાગ દેવ ફરમાવે છે **"पढम नाणं तओ दया"** સાધનાના ક્ષેત્રે ક્રિયાની સાથે-સાથે જ્ઞાનનુ પણ મહત્ત્વપૂર્ણ સ્થાન છે.

આધ્યાત્મિક જ નહી બલ્કે વ્યાવહારિક ક્ષેત્રમા પણ જ્ઞાનનુ પહેલુ મહત્ત્વ છે વેપાર કરવા માટે પણ પહેલા વેપારનુ જ્ઞાન હોવુ જોઈએ. કાપડના વેપારી પાસે ગજ અને કાતર છે પણ જો એને કાપડના ભાવની ખબર નથી તો તે વેપારમા સફળ થઈ શકતો નથી તેલની પાસે ઘાણીના બળદ, તલ અને મગફળી છે તેમ છતા જો એને કાકરા અને મગફળીના ભેદની ખબર નથી તો એનો શ્રમ વ્યર્થ જશે તેવી જ રીતે જ્યા સુધી ઇન્દ્રિયધર્મ તેમ જ આત્મધર્મનુ જ્ઞાન નથી ત્યા સુધી તે સાધનાનો રસ મેળવી શકતો નથી આ આત્માએ અનત-અનત જન્મ અજ્ઞાનમા વિતાવ્યા છે, એવા એવા ભવો કર્યા છે જ્યા ઉદરોનુ અથાણુ બનાવી ખવાય છે. આજે પણ સેંકડો એવી જાતિઓ છે જે કીડાઓનુ રાયતુ બનાવી ખાય છે.

અજ્ઞાન પાપને જન્મ આપે છે તમે જાણતા હશો અમેરિકાની રેડ ઇન્ડિયન જાતિમાં એવો રિવાજ છે કે, સ્ત્રી તેને જ પોતાનો પતિ બનાવે છે કે, જેની ઝૂપડીમા વધુમા વધુ માણસોના માથા લટકતા હોય સમાજમા પણ તેવા લોકો વીર અને પ્રતિષ્ઠિત ગણાય છે આફ્રિકાની જગલી જાતિઓનો એવો વિશ્વાસ છે કે કોઇનો મર્યા બાદ એની કબરમા જે વસ્તુ રખાશે તે મરનારને પ્રાપ્ત થશે આ અજ્ઞાન અહી સુધી વધી ગયુ હતુ કે કોઈ રાજા કે સરદારના મરણ બાદ એમની સ્ત્રીઓ, ગુલામો અને નોકરોને પણ મારીને કબરમા દફનાવવામા આવતા હતા જેથી રાજાને તે મળી શકે આ વિટબણાનુ કારણ અજ્ઞાન જ જણાય છે

આ અજ્ઞાને કેટલા પાપકર્મ કરાવ્યા છે તમે સાભળશો તો કપી

જશે. ચીની જાતિમાં દર વર્ષે થોડાક નોકરોને કેવળ એટલા માટે જ મારી નાખવામાં આવે છે કે મૃત બાદશાહને પરલોકમાં નવા-નવા અનુચરો મળતા રહે. આ લોકો મનુષ્યોની ખોપરીઓ વડે પોતાનું ઘર શણગારે છે અને એની ચોરી થતાં યુદ્ધ સુદ્ધાં કરવા તૈયાર થઈ જતા હોય છે એ તો અહીં સુધી સાંભળ્યું છે કે પહાડી મુલકોની માતાઓ દેવી અને દેવતાઓ પાસે પ્રાર્થના કરે છે એમની પાસેથી કંઈક યાચના કરે છે જેમ આપણી માતાઓ મડી-મડી અને જોગણીઓને મનાવે છે અને પ્રાર્થના કરે છે કે મારો દીકરો બી. એ. માં પાસ થઈ જાય, એને સારી નોકરી મળી જાય. પણ તમામ આપણા મનની નિર્બળતા છે શું દેવી અને દેવતાઓમાં એ તાકાત છે કે તેઓ સારું અથવા બૂરું કરી શકે! જો એમનામાં તાકાત હોય તો સંસારમાં કોઈ દુખી રહેત નહીં પછી તો કર્મવાદ જેવી કોઈ વસ્તુ રહેત જ નહીં

જેમ દાનના કર્મસિદ્ધાંત ઉપર તમને પૂરો વિશ્વાસ નથી તેમ પોતાના પુરુષાર્થ પર ભરોસો નથી. એટલા જ માટે તો આવાં અનામણાં કરવામાં આવે છે હાં તો હું કહી રહ્યો હતો કે પહાડી મુલકોની માતાઓ દેવી પાસે પ્રાર્થના કરતાં માગે છે કે મારો દીકરો પહેલા નંબરનો ડાકુ બને. આ તે કેવી પ્રાર્થના છે! મારો દીકરો સારો સંત બને, સારો વિદ્વાન બને એવું ન માગતાં પ્રથમ નંબરનો ડાકુ બનાવવાની માગણી કરવામાં આવે એ બધું અજ્ઞાનનું જ કારણ છે

સામાજિક અજ્ઞાન કરતાં ધાર્મિક અજ્ઞાન વળી વધુ ભયંકર હોય છે. તે અજ્ઞાન બે-ચારની આહુતિ-ભોગ લે છે જ્યારે ધાર્મિક અજ્ઞાન હજારો લાખોનું ભક્ષણ કરી ગયું છે પ્રાચીન મેક્સિકોના નરમેધનું સ્મરણ કરીને કોને રોમાંચ પેદા નહીં થાય! કહેવાય છે કે ત્યાં દેવતા નર-રક્તના તરસ્યા રહેતા હતા. ઇતિહાસકાર કહે છે કે ત્યાં પ્રતિવર્ષ વીસ હજાર માણસોનો સંહાર થતો હતો. કેટલાક ઇતિહાસકારો તો આ સંખ્યાને પચાસ હજાર સુધીની માને છે આ બલિ તેમને મન એટલો આવશ્યક હતો કે ત્યાંના જાતિઓમાં આ માટે વિધિવત સંધિઓ થતી હતી. એક સ્પષ્ટ પ્રકારનો કરાર અને નિયત સમયે યુદ્ધ થતું એમાં જે જાતિ હારી જતી એના સૈનિકો [illegible] કરી તરત [illegible] ઓને દેવતાની સામે બલિમાં હોમવામાં આવતા હતા.

આ રોમ રોમ ઊભા કરી દેનારા પાપો માટે પ્રેરણા આપનાર કોણ હતુ ? હુ કહીશ કે, આ તમામ પાપો અજ્ઞાનને લઈને થયા છે એટલા માટે જ અનંત જ્ઞાની વીતરાગ દેવોએ અજ્ઞાનને સૌથી મોટુ પાપ બતાવ્યુ છે એમની દેશના જ અજ્ઞાન–અંધકારને દૂર કરાવવા માટે થાય છે આગમ વાણી કહે છે

णाणस्स सव्वस्स पगासणाए ।
अन्नाण मोहस्स विवज्जणाए ॥

અજ્ઞાન અને મોહને દૂર કરવા માટે તેમ જ સંપૂર્ણ જ્ઞાનના પ્રકાશ માટે આવી વીતરાગ દેવની દેશના પ્રકાશિત થઈ છે, અજ્ઞાન તે અંધારી રાત છે જેમા હીરા અને કાકરા એક સમાન દેખાય છે અંધકારમા હીરો પણ કાકરો દેખાય છે એનુ મૂલ્ય ન જાણતા આપણે એને તજી દઈએ છીએ. અજ્ઞાન વસ્તુના સ્વરૂપનુ ભાન થવા દેતુ નથી મંડુક વશાંજન એક પ્રકારનુ અંજન થાય છે જો એને આખોમા લગાવો લેવાય તો વાસ પણ સાપ દેખાય છે જેને સાપે ડસ્યો છે એવી વ્યક્તિને પાણીમા એક વાળ નાખીને જોવાનુ કહેવામા આવે તો એને તે વાળ પણ સાપ રૂપે દેખાય છે. તેવી જ રીતે અજ્ઞાનને લીધે અસત્ય વસ્તુ પણ સત્ય દેખાય છે જે આત્માના નિજગુણ છે, અજ્ઞાની વ્યક્તિ એમનામા પરાયાપણાનો અનુભવ કરે છે. સાચા અર્થમા જે વિકાસના સાધનો છે તેમા એ વિનાશનો પડછાયો જુએ છે.

અપથ્ય વસ્તુઓ સ્વાદિષ્ટ લાગે છે પરંતુ એનુ પરિણામ સારુ આવતુ નથી. કોઈને જો સંગ્રહણીની બિમારી છે ત્યારે ડૉક્ટર એને દહી અથવા છાશ સિવાય અન્ય બધી ચીજો ખાવા માટે ઈન્કાર કરે છે પરંતુ રોગીને તો ડૉક્ટરે ઈન્કાર કર્યો હોય તે જ વસ્તુઓ વધુ ભાવે છે તેવી જ રીતે અજ્ઞાનમાં ડુબેલો આત્મા તેવા જ પદાર્થોમા આનંદ માને છે જે એને નુકસાન પહોંચાડનારા હોય. અજ્ઞાનમા આત્મા હેયને ઉપાદેય અને ઉપાદેયને હેય સમજવા લાગે છે જેમ સર્પ અને અગ્નિ ભયંકર લાગે છે અને સોનુ અને ચાદી આકર્ષક અને ગ્રાહ્ય લાગે છે પરંતુ જેમ સર્પ અને અગ્નિથી તમને ભય લાગે છે, તેમ અસત્યથી કદી ડર લાગે છે ખરો ? અને ન્યાય અને સત્ય તમને સોના જેવા પ્રિય લાગે છે ખરા ?

જ્ઞાન પ્રકાશ છે અને અજ્ઞાન અંધકાર છે. પ્રકાશ વડે કાટા, કાંકરા કે સર્પાદિના વિવિધ ભયોથી આપણે મુક્ત બની નિર્ભય બની શકીએ છીએ. પરંતુ અંધકારમા સોનાની સાકળ પણ સાપ સમી જ દેખાય છે.

જૈન દર્શનમાં જ્ઞાન-અજ્ઞાનની ચર્ચા આવે છે. એ કેવળ સમ્યક્ત્વ સમવેત જ્ઞાન સાથે સંબંધ ધરાવે છે. જે જ્ઞાન સાથે સમ્યક્ત્વ છે તે જ્ઞાન સમ્યક્ હોય છે. સમ્યક્ત્વના અભાવે જ્ઞાન અજ્ઞાન કહેવાય છે પછી ભલેને તે અવધિજ્ઞાન પણ કેમ ન હોય. જે જ્ઞાન આત્માને વિકાસપથ ભણી દોરી જાય છે અને આત્માને નિજગુણના દર્શન કરાવે છે તે સમ્યક્ જ્ઞાન છે. હું કોણ છું? અને મારું સ્વરૂપ શું છે? એ સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ કઈ રીતે થઈ શકે છે? આ સમસ્ત બોધ તે સમ્યક્ત્વ સમવેત જ્ઞાન છે. માટે એને જ્ઞાન કહ્યું છે. એવું જ્ઞાન મળતાં આત્મા સ્વ અને પરનો ભેદ સમજી લે છે. નિજ સ્વરૂપનું ભાન થતાં જડ પુદ્ગલ પરથી આત્માની આસક્તિ છૂટી જાય છે. કિંતુ આત્મા ઉપર જ્યારે અજ્ઞાનનું આવરણ હોય છે ત્યારે તે તારક સાધનોને પામવા છતાં એમનો ઉપયોગ ખોટી રીતે કરે છે.

ગોશાલકે એવું જ કર્યું હતું. ભગવાન મહાવીર જેવા પરમપવિત્ર સંતને ગુરુ રૂપે પામવા છતાં એણે કષાયની પરિણતિમાં વધારો કર્યો હતો. આગમની ભાષામાં કહું તો એણે ભવભ્રમણમાં વધારો કર્યો હતો.

જ્ઞાની વ્યક્તિ આસ્રવના સ્થાને સંવરનું ઉપાર્જન કરી શકે છે જ્યારે અજ્ઞાની સંવરના સ્થાને આસ્રવ ઉપાર્જિત કરી લે છે. તેથી ભગવાન મહાવીરે આચારાંગ સૂત્રમાં ફરમાવ્યું છે કે

जे आसवा ते परिसवा
जे परिसवा ते आसवा ॥

ચક્રવર્તી સમ્રાટ ભરત અરીસાભવનમાં ગયા હતા. તે આસક્તિનું સ્થાન છે પણ ત્યાં એમણે કેવો સંવર કર્યો! પર-પરિણતિઓથી દૂર રહી સ્વ તરફ વળ્યા. નવાં હળવાં પોશાકથી તેઓ જ્યારે ઊભા હતા ત્યારે જ અચાનક તેમના હાથમાંથી મુદ્રિકા નીકળી પડી. એમના હાથ એ લેવા માટે નીચે નમ્યા કે મને વળાંક લીધો. જેને માટે તું નમી રહ્યો છે તે શું તારી પોતાની વસ્તુ છે? અને જેના પર તે અહંકાર કર્યો છે તે પણ શું તારું છે? આ સૌંદર્ય અને ગુમાન એ બધું તારું નથી. પરંતુ તું પુદ્ગલોની સંગતે પાગલ બની રહ્યો છે. વિચારોની આ ધારા શુભમાંથી શુભતર થતી ગઈ. ધીમે ધીમે જે દાગીના તે દૂર કરતા ગયા અને શુક્લ ધ્યાન શ્રેણી ગહનતમ બની જાય છે અને એનું પરિવર્તન કેવળ જ્ઞાનમાં થાય છે. એમનો આત્મા કેવળજ્ઞાનની જ્યોતિ વડે જગમગી ઊઠે છે.

ચક્રવર્તી સમ્રાટ ભરતે અરિસાના ભવનમાં કેવળજ્ઞાન મેળવ્યું પરંતુ તેવા જ ભવનમાં એક કૂતરીને પૂરી દેશો તો એની શી દશા થશે? કેવળજ્ઞાન તો દૂર રહ્યું, જે થોડુંઘણું જ્ઞાન તેને હશે તે પણ જતું રહેશે અને ભૂંકી ભૂંકીને તે હેરાન થઈ જશે, એક ભારતીય કવિએ કહ્યું છે

जीवा ताकु समझ न आइ मूरख ते उमर गुमाई।
राग द्वेष तू किनसे करता है पङ ब्रह्म रह्यो छाइ ॥
जैसे श्वान कांच भुवन बीच, भुक भुक के मर जाइ।
खबर अपनी नहीं पाई ॥

જ્યાં સુધી આત્મા જ્ઞાનદશાને પ્રાપ્ત કરતો નથી ત્યાં સુધી એની વિટંબણાઓ સમાપ્ત થતી નથી

જ્ઞાની અને અજ્ઞાનીમાં એટલો જ ફરક છે જેટલો સળગતી અને બૂઝાયેલી મીણબત્તી વચ્ચે છે સળગતી મીણબત્તી પોતાને પ્રકાશિત કરે છે અને પોતાના નિકટવર્તી પદાર્થોને પણ પ્રકાશિત કરે છે જ્યારે બૂઝાયેલી મીણબત્તી નથી પોતાને પ્રકાશિત કરતી કે નથી કરતી બીજા પદાર્થોને જ્ઞાન સ્વ અને પર બંનેને જાણે છે હું કોણ છું? મારો સ્વભાવ શું છે? આત્માના નિજ ગુણો ક્યા છે? જડનો ગુણધર્મ શું છે તે જ જુએ છે કિંતુ જેનો જ્ઞાનદીપક બુઝાઈ ગયો છે તે પોતાને જોઈ શકતો નથી જૈન તર્ક ભાષા સૂત્રમાં કહેવાયું છે કે, "स्व पर व्यवसायी ज्ञान प्रमाण" સ્વ અને પરનું નિશ્ચયાત્મક જ્ઞાન જ પ્રમાણ છે જ્ઞાનની આ પરિભાષા બતાવે છે કે આપણે સ્વ અને પરનો વિભેદ જાણતા શીખીએ ઓલવાયેલા હજારો દીવડા કરતા સળગતો એક દીપક શ્રેષ્ઠ છે એ જલતા દીપકે હજારો દીપકો પ્રગટાવી શકાય છે પરંતુ બૂઝાયેલો દીપક પોતે જ અંધકારમાં પડ્યો છે તો એ બીજાને પ્રકાશનો રાહ બતાવી શકતો નથી એક વિદ્વાન હજારો અજ્ઞાનીઓને સત્યનો રાહ બતાવી શકે છે

અજ્ઞાની બધું કરી શકે છે પરંતુ બુદ્ધિની વાત માની શકતો નથી મૂરખ જેની બધી વાતોનો ડગલે ને પગલે વિરોધ કરે છે, સમજવું જોઈએ કે, તે વિદ્વાન છે, એની વાતોમાં તથ્ય છે તે વિચારક છે એણે દુનિયાને વિચારોનો પ્રકાશ આપ્યો છે પરંતુ અજ્ઞાની વ્યક્તિ પોતાની પૂરી તાકાતની સાથે એનો વિરોધ કરશે જેણે સત્યનો પ્રકાશ મેળવ્યો છે તે કદી વિરોધોથી ગભરાતો નથી ઊલટો બમણા ઉત્સાહની સાથે અજ્ઞાન સામે લડાઈ ચાલુ રાખે છે

જેણે પોતાનો પ્રકાશ મેળવ્યો છે તે અંધવિશ્વાસના અન્ધકારમાં રહી શકતો નથી. પરંતુ અજ્ઞાની વ્યક્તિ પ્રકાશના પ્રમાણથી એવી તો ભાગે કે જાણે ઘુવડ પ્રકાશથી ભાગી રહ્યું હોય. તે પરંપરાઓને વળગી રહે છે. એક વસ્તુ અમુક સમય માટે યોગ્ય લાગતી હોય પરંતુ તે સૌવ તેવા જ રૂપમાં આચરવા યોગ્ય ન યે રહે તે સમજવું જોઈએ. પરંતુ અંધવિશ્વાસુ વ્યક્તિ માટે તે બ્રહ્મવાક્ય છે. સદાને માટે ન બદલાતો એવો ધ્રુવ સિદ્ધાંત છે. આજે આપણા સમાજમાં કેટલાય રીતિ-રિવાજો એવા છે જેને કારણે માણસને પણ કષ્ટ વેઠવું પડે છે તેમ છતાં રોતા કકળતા પણ એ નિષ્પ્રાણ રિવાજોના શબને ખભે ઉપાડી ચાલે છે. જેમ વાંદરી પોતાના મૃત બચ્ચાના શબને છાતીએ વળગાડી રાખે છે તેમ અંધ વિશ્વાસુ વ્યક્તિઓ મૃત રીતિ-રિવાજોને વળગી રહે છે.

જ્યાં સુધી બાળકનો છેલ્લો શ્વાસ પણ બાકી હોય ત્યાં સુધી માતા એને પોતાની છાતીથી જુદું કરતી નથી. પરંતુ જે ક્ષણે એમાંથી ચૈતન્યની જ્યોતિ વિદાય થઈ જાય છે તે જ ક્ષણે પોતાના એ લાડીલા બેટાને તે આગ તથા જમીનના હાથમાં આપી દે છે. જેને પોતાનું દૂધ પાયું છે, જેને અનેક પ્રકારના લાડ કર્યા છે, જેનો જરા એવો રડવાનો અવાજ સાંભળી તે બધાં કામ છોડી દોડી આવે છે, અડધી રાતે પોતાની ઊંઘ હરામ કરીને પણ એને હાલરડાં ગાઈ પારણું ઝુલાવ્યું છે, આખી આખી રાત સુધી એને ખોળામાં લઈ બેસી રહી છે, પોતે ભીનામાં સૂતી છે અને એને સૂકામાં સુવાડ્યું છે, એવા બાળકને આજે તે સદાને માટે જુદું કરી દે છે. બહારથી માણસો આવે છે અને માતા પિતાના હાથે તેમને પોતાનું બાળક સોંપી દે છે. એને પારણામાં સુવડાવવા નહીં પરંતુ ખાડો ખોદી તેમાં સુવડાવવા સોંપી દે છે.

બસ એવી જ રીતે જે રીત-રિવાજોમાં જીવન છે જે સૌને માટે વરદાનનું કામ કરી રહ્યાં હોય એવી પરંપરાઓના રક્ષણ કાજે જો હજારો કષ્ટો સહેવાના આવે તો પણ તે આપણે સહીએ અને એમનું રક્ષણ કરીએ. પરંતુ જે રિવાજોમાં જીવન જ નથી, સમાજ અને દેશ માટે જેમાં કંઈ વરદાન નથી, ઊલટું એને બદલે તે અભિશાપનું કામ કરતા હોય છે તો તેવાને વળગી રહેવું જોઈએ નહીં. યોગ્ય રિવાજોના પરિપાલનમાં જેટલી પ્રસન્નતા થાય તેટલી જ પ્રસન્નતા આપણને અયોગ્ય રિવાજોને છોડવામાં પણ થવી જોઈએ.

એક ઘરમાં લગ્નનો પ્રસંગ હતો. વર-વધૂ ચોરીમાં બેઠાં હતાં. બહે-

નોના મગળ ગીતોના લગ્ન-મડપ જ માત્ર નહી, આખોય મહોલ્લો પડઘા પાડતો હતો વાજિંત્રો વાગી રહ્યા હતા વર-વધૂ ચોરીમાથી ઊઠી ગુરુદર્શન માટે જવા તૈયારી કરી રહ્યા હતા-તે જ વેળા એક બિલાડી એ બાજુ આવી. વરના પિતાની દૃષ્ટિ એના પર હતી એણે વિચાર્યુ, અપશુકન થઈ જશે. આ પણ આપણા એક મોટી બિમારી છે એક વ્યક્તિને બહાર જવુ હોય અને કોઈ શરદીથી પિડાતી વ્યક્તિએ આવી છીક ખાધી તો જાણે ધરતીકપ જ થઈ જશે એમ માણસને લાગે છે એ વખતે બહાર જવાનો બધો ઉત્સાહ ઠડો પડી જશે આ માનવના મનની દુર્બળતા છે

એ જ દુર્બળતાથી પિડાતા વરના પિતાએ વર-વધૂની શુભ યાત્રાને આ અપશુકનથી બચાવવા માટે એક ઉપાય રચ્યો અને પાસે પડેલો ટોપલો એના ઉપર ઢાકી દીધો ઘૂઘટ તાણેલી ઢીગલી જેવી વહુએ આ બધુ જોયું. અને વર-વધૂ ગુરુદર્શન કરવા ગયા

વાત આમ પતી ગઈ બને ગૃહસ્થાશ્રમી બન્યા એ વાતને પચ્ચીસ વર્ષ વીતી ગયા આજે એમના દીકરાના લગ્નનો પ્રસગ આવ્યો છે મગલ ગીતો વડે ઘર ગૂજી રહ્યુ છે વર-વધૂ ચોરીમા બેઠા છે અને ગુરુદર્શને જવાનો પ્રોગ્રામ થાય છે ત્યારે જ વરની માતાએ કહ્યુ 'ઘરના રીત-રિવાજોનો તમને ખ્યાલ સુદ્ધા નથી' પતિદેવ બોલ્યા "દેવી, હવે કયો રિવાજ બાકી રહ્યો છે તે બોલી "ઘરના રિવાજોને તમે પુરુષો શું જાણો? જાવ, એક બિલાડી લાવો," પતિદેવ બોલ્યા "બિલાડીને શુ કરવી છે, અને આ શુભ પ્રસગમા બિલાડીની શી જરૂર પડી છે?" દેવી બોલી "તેથી જ તો કહુ છુ ઘરના રિવાજોની તમને ખબર નથી મને યાદ છે કે જ્યારે આપણે લગ્નગ્રથીથી જોડાતા હતા અને ગુરુદર્શન માટે જઈ રહ્યા હતા, ત્યારે તમારા પિતાશ્રીએ એક બિલાડીને ટોપલા હેઠળ છૂપાવી હતી એ આ ઘરનો ખાસ રિવાજ છે ભલે આપણે આજે એનો અર્થ ન સમજીએ પણ આપણા વડીલો-મોટેરાઓ કરતા આવ્યા છે તે બધુ કાઈ ખોટુ થોડુ જ હોઈ શકે છે? શુ તેઓ સૌ મૂરખ હતા! જાઓ, એક બિલાડીને પકડી લઈ આવો ત્યારે જ વર-વધૂ અહીથી ઊઠશે "

પતિની પાસે એની શો જવાબ હોય! આખરે આસપાસના પાડોશીઓ પાસે ગયો અને પૂછ્યુ, "બિલાડી છે?" લોકોએ સામો પ્રશ્ન કર્યો, "બિલાડીની શી જરૂર પડી વળી?" જે કોઈ આ સવાલ સાભળતુ તે મશ્કરી કરતુ આખરે ક્યાક ભટકતી એક બિલાડી એને દેખાણી. એને

એ પકડવા ગયો તો તે એના ઉપર ઝપટવા લાગી. (સભામાં ખિલખિલાટ) મહામુસીબતે એ બિલાડીને મનાવી શક્યો. બિલાડી નહિ આવે તો દેવીજી ચિડાશે. આખરે બિલાડી આવી અને એને એક ટોપલા નીચે બંધ કરી ત્યારે જ વર-વધૂ આગળ વધી શક્યાં હવે તમે જ કહો આ રીતિરિવાજોમા શું છે ? આવા તો અનેક રીતિરિવાજ છે જેને નથી માથુ કે નથી પગ. આ આપણી માતાઓ આજના બધા દેવ-દેવતાઓને પૂજે છે એમનો ઇતિહાસ પણ તેઓ જાણતી નહિ હોય. આ દેવીઓ જૂટમાને પૂજે છે જૂટમા તે કઈ દેવી છે ? એમનો ઇતિહાસ શું છે ? તેવી જ રીતે શીતળામાને પણ એ પૂજે છે. ચૈત્ર વદી સાતમના દિવસે ચૂલાને ઉપવાસ કરાવી તેઓ પોતે ટાઢું જમે છે અને સવારે થાળમાં કુમકુમ અને અન્ય સામગ્રીઓ સજાવી દેવીને પૂજવા જાય છે અને એમની પાસેથી એક દીકરો માગે છે અરે જેને અડધો ડઝન દીકરા-દીકરીઓ હોય તે પણ એક વધારે દીકરો માગે છે આટલા દીકરા-દીકરીઓ મેળવીને શું ફોજ તૈયાર કરવી છે ? સંતાનવૃદ્ધિ સામે પહેલેથી જ સરકાર બૂમો પાડી રહી છે નહેરુજી કહે છે બધી વસ્તુઓનું ઉત્પાદન કરો, પરંતુ સંતાનવૃદ્ધિ ન કરો (સભામાં હસાહસ)

આ દેવીઓને જરા પૂછો તો ખરા કે તમારી શીતળા મા પાસે કેટલાં દીકરા-દીકરીઓ છે ? અને શું તેઓ ખરેખર દીકરા-દીકરીઓ આપી શકે તેમ છે ખરાં ? આ માતાઓ તે દેવીને ધૂપ ઇત્યાદિ સામગ્રી ચડાવે છે અને એમની સામે જ શ્વાન એ બધું ચટ કરી જાય છે તો જે પોતાના માલ સામાનને પણ બચાવી શકતી નથી તે તમને દીકરા-દીકરીઓ કઈ રીતે આપશે ? એ તો વિચારો, અને આ શીતળામાને પૂજનારી માતાઓને પૂછો તો ખરા કે આ શીતળા તે કઈ દેવી છે ? એનો ઇતિહાસ શો છે ? તો તેઓ શું જવાબ આપશે ? (હસાહસ)

આ બધું શું છે ? આ બધો માત્ર અંધવિશ્વાસ છે અને જો આપણી માતાઓએ પોષ્યો છે અંધવિશ્વાસ તે અજ્ઞાનનો પુત્ર છે જ્યાં અજ્ઞાન છે ત્યાં જ આવી નિરર્થક ક્રિયાઓ જન્મે છે આપણા સમાજમાં ધર્મને નામે ? રિવાજો ચાલી રહ્યા છે એમાં કેટલું જીવન રહ્યું છે તેનો કદી કોઈએ વિચાર કર્યો છે ?

એક ઈશ્વરની જ વાત લ્યો. એની ચિંતામાં પુરા વિચારો ભરી [illegible] હોય છે [illegible] ની ધારી [illegible] હોય અને જેની આર્થિક સ્થિતિ નબળી [illegible] તેમના [illegible] ની સ્થિતિના ખ્યાલ [illegible] એ સાથે [illegible]

ચેન, નથી બેસતા ચેન, તેમ છતા કોઇનામા એવી હિંમત નથી કે આવી ગળા ફાંસા જેવી રૂઢિને દૂર કરવાની પહેલ કરે એ પરંપરાઓમા કશુ ચે-જીવન નથી હોતુ, પણ આપણને ખોટી પ્રતિષ્ઠાનો મોહ આડો આવે છે, જ્યારે આવી રૂઢિઓને તોડવાની વાત ચર્ચાય છે ત્યારે સૌ એનો સિદ્ધાંત તરીકે સ્વીકાર કરી લે છે, પણ જ્યારે એ જ બાબતને આચરણમા મૂકવાનો પ્રશ્ન આવે છે ત્યારે સૌ પાછા પડી જાય છે, ત્યારે તેઓ એમ વિચારે છે કે જો આપણે આ રિવાજને તોડી નાખીશુ તો લોકો આપણે માટે શુ કહેશે? સમાજમા આપણી બદનામી થશે આવી બદનામીનુ ભૂત જ માણસને તત્ત્વનો સ્વીકાર કરવા દેતુ નથી

આવી જ હકીકત રડવા-કુટવાના રિવાજની છે સો વરસનો ઘરડો ડોસો મરી જાય, તો યે બધા યે રડવુ જોઈએ જેમ જમ્યા પછી હાથ ધોવા જરૂરી છે તેમ કોઈના પણ મરણ બાદ રડવુ જરૂરી છે, પછી ભલેને આસુ એક પણ ન આવે હુ મારી જ વાત કહી દઉ જ્યારે હુ નાનો હતો ત્યારે એક વાર અમે ગાડીમા બેસી ઉજ્જૈનથી રૂઈગઢા ગયા ગામની બહાર ઊતરી ગયા સૌએ વસ્ત્રો બદલ્યા ભાઈ આગળ થયા અને બહેનો પાછળ આવતી હતી ગામના દરવાજાની પાસે પહોચ્યા કે પાછળથી એકી સાથે સૌ બહેનોના રડવાનો અવાજ આવવા લાગ્યો હુ ગભરાયો આટલી વારમા આ શુ થઈ ગયુ ? મે પાછળ ફરીને જોયુ તો ઊ ઊ ઊ . નો અવાજ તો લાખો હતો પણ આસુ તો એકેયની આખોમા નહોતા તે જ વખતે એક બહેન પાછળ રહી ગઈ અને પોતાના બાળકને પાસે બોલાવી કહેવા લાગી "જો, લાડુ લાડુ ખાજે, એકલી પૂરી ખાઇને પેટ ભરીશ નહિ" અને બાળકને આમ શીખવાડી એ પહેલી બહેનોના સમૂહમા ભળી ગઈ. અને પછી ઊ .. ઊ નુ સગીત ચાલુ કરી દીધુ (સભામા હસાહસ)

તમે હસ્યા, અને વાત પણ હસવા જેવી છે આ બધુ નાટક છે કારણ એમા કૃત્રિમતા રહેલી છે બાર-બાર મહિના સુધી ખૂણે બેસી રહેવુ, અને જ્યારે પણ કોઇ બહારનુ આવે કે ઊ ઊ નુ સગીત શરૂ કરી દેવુ, દિવાળી-દશેરા જેવા કોઈ પણ પર્વ આવે ત્યારે પાલવ પાથરી લેવો, એ બધા ખોટા રિવાજો છે જૈનકુળમા જન્મેલી વ્યક્તિને આવુ નાટક શોભા આપતું નથી કોઈ પ્રિયજનનુ મૃત્યુ થાય, વીસ વર્ષનો યુવાન પુત્ર જેણે હજુ યુવાવસ્થામા પહેલુ જ ડગલુ ભર્યુ હોય, અને તે બે દા'ડા બિમાર રહી મૃત્યુ પામે તો માતા-પિતાના તમામ સ્વપ્નના ચૂરેચૂરા થઈ જાય છે યુવાન

પુત્રની લાશ જોઈને એમનું દિલ ફાટી પડે છે. ઊંડો શોક એમના દિલમાં વસી જાય છે અને અંતરનો અગ્નિ આંસુ બની નીકળે છે. પરંતુ આવે વખતે પણ તમારે તમારા મનનું ધૈર્ય ખોઈ બેસવું ન જોઈએ. શોકના ઊંડા અંધારામાં ભટકતા મન માટે જ્ઞાનની મશાલ જલતી રાખતાં શીખો. દુઃખ અને શોકની અંધકારપૂર્ણ ક્ષણોમાં તમે તમારા મનને સમજાવો, જરા ઊંડા ઊતરી વિચારો. તમારો યુવાન પુત્ર ગયો, પરંતુ એનો નાનો ભાઈ તો હજુ હયાત છે. કેટલાક એવા પરિવારો પણ છે જેમને ત્યાં એક પણ પુત્ર નથી. એના કરતાં તો તમારી ઘણી સારી સ્થિતિ છે!

દુઃખમાંથી સુખ શોધવાની પણ એક કળા હોય છે. દુઃખની આ ક્ષણોમાં પણ તમે તમારા વિચારોને વળાંક આપો અને જરા ઊંડાણપૂર્વક વિચારવાની ટેવ પાડો તો દુઃખમાંથી પણ સુખ શોધી શકશો. આવા દુઃખના વખતે તમે એમ વિચારવા પ્રયત્ન કરો કે પુત્ર ગયો એ તો ખોટું થયું, પરંતુ સારું થયું કે દીકરાનાં લગ્ન કર્યાં નહોતાં, કેટલાંય માગાં આવતાં હતાં, સાથે મિલકતો પણ મળતી હતી પણ પુત્ર હજુ અભ્યાસ કરી રહ્યો છે એમ કહી સગપણની વાતને આગળ ઠેલતા રહ્યા. એ સારું જ થયું. નહીં તર જો ભાવિનું વિધાન હોત તે મિથ્યા થાત નહિ અને પુત્ર તો જતો રહેત, પણ પાછળ એક ભિખારી વિધવા બનત. એની વૈધવ્ય દશા જોઈ જોઈને કેટલું દુઃખ થાત! જ્યારે જ્યારે શોકમગ્ન વહુ પર આપણી નજર પડત ત્યારે-ત્યારે હૃદયને એવો આઘાત લાગત કે જાણે વીજળી પડી હોય. એવા દુઃખથી તો બચી ગયા.

તમે જો આ પ્રમાણે તમારા વિચારોને બદલશો તો દુઃખમાંથી પણ સુખ મેળવી શકશો. જે આપણે ઘેર જન્મ્યો છે અને જેણે વીતરાગનો ધર્મ ગ્રહણ કર્યો છે તે વધુ શોક કરી જ શકતો નથી. એ તો એમ જ વિચારશે કે મારો અને એનો સંબંધ જ એટલો હતો. તે મારે ઘેર આવ્યો હતો પુણ્યનું ભાથું લઈને આવ્યો હતો તેથી તો એને આવકારનું સુખ મળ્યું હતું, પરંતુ તે આયુષ્ય ઓછું લઈ ને આવ્યો હતો. જો એનું આયુષ્ય વધારે હોત તો જિન-શાસનની પ્રભાવના કરત, સમાજની સેવા કરત.

તમે પણ શું આમ વિચારો છો? ના, તમારું મન તો એમ જ કહે છે કે દીકરો મોટો થાત તો ધામધૂમથી એનાં લગ્ન ઊજવત. જાનમાં સેંકડો માણસો થઈ જાત, વહુ આવત અને સાથે પચ્ચીસ હજારની થેલી લાવત. દીકરો મોટો થઈને વકીલ, ડૉક્ટર કે એન્જિનિયર બનત અથવા દુકાનમાં

ચારગણી પ્રગતિ સાધત અને હુ ઘડપણમા આરામથી બેઠા બેઠા ખાત આ-બધા વિચારો જ્ઞાનગર્ભિત નથી, પરંતુ સ્વાર્થગર્ભિત છે

જેના હૃદયમા જ્ઞાનનો દીપક ઝગમગી રહ્યો છે તે સ્વાર્થના શુદ્ર ઘેરા-માથી ઉપર રહીને વિચારે છે, અને શોકના અધારામા પણ જ્ઞાનની દીપશિખા પ્રજ્વલિત રાખી આગળ વધે છે આધળી પરંપરાઓ અને મિથ્યા વિશ્વાસોની સામે તે લડે છે અને જ્ઞાનની મશાલ હાથમા લઈને આગળ વધે છે તમે અજ્ઞાનના ઘેરા અંધારામા જ્ઞાનની જ્યોતિ લઈને આગળ વધો. આ પ્રકાશ પથ સ્વ-પર બને માટે કલ્યાણકારી સિદ્ધ થશે

ભાદરવા સુદ એકમ

જૈન ઉપાશ્રય,
કાંદાવાડી, મુબઈ

•

નાનો શો દીપક સારાયે ઘરમા પ્રકાશ પાથરી દે છે તેમ શરીર નાનુ હોવા છતા જો એમાં સદાચારની નાની શી બત્તીનો પ્રકાશ આવી મળે તો સારા સસારમા તેની ખ્યાતિ ફેલાય છે

રૂપલાવણ્યની સાથે શીલસમાનતા પણ હોવી જોઈએ.

શીલ વિનાનુ જીવન એટલે ગંધાઈ ગયેલી છાશ.

પુત્રની લાશ જોઈને એમનું દિલ ફાટી પડે છે. ઊંડો શોક એમના દિલમાં વસી જાય છે અને અંતરનો અગ્નિ આંસુ બની નીકળે છે. પરંતુ આવે વખતે પણ તમારે તમારા મનનું ધૈર્ય ખોઈ બેસવું ન જોઈએ. શોકના ઊંડા અંધારામાં ભટકતા મન માટે જ્ઞાનની મશાલ જલતી રાખતાં શીખો. દુઃખ અને શોકની અંધકારપૂર્ણ ક્ષણોમાં તમે તમારા મનને સમજાવો. જરા ઊંડે ઊતરી વિચારો. તમારો જુવાન પુત્ર ગયો પરંતુ એનો નાનો ભાઈ તો હજુ હયાત છે. કેટલાક એવા પરિવારો પણ છે જેમને ત્યાં એક પુત્ર નથી. એના કરતાં તો તમારી વાડી લીલીછમ છે!

દુઃખમાંથી સુખ શોધવાની પણ એક કળા હોય છે. દુઃખની આ ક્ષણોમાં પણ તમે તમારા વિચારોને વળાંક આપો અને જરા ઊંડાણપૂર્વક વિચારવાની ટેવ પાડો તો દુઃખમાંથી પણ સુખ શોધી શકશો. આવા દુઃખના વખતે તમે એમ વિચારવા પ્રયત્ન કરો કે પુત્ર ગયો એ તો ખોટું થયું પરંતુ સારું થયું કે દીકરાનાં લગ્ન કર્યાં નહોતાં. કેટલાંય માગાં આવતાં હતાં. સાથે થેલીઓ પણ મળતી હતી પણ પુત્ર હજુ અભ્યાસ કરી રહ્યો છે એમ કહી લગ્નની વાતને આગળ ઠેલવા રહ્યા. એ સારું જ થયું. નહીંતર જો ભાવિનું વિધાન હોત તે મિથ્યા થાત નહિ અને પુત્ર તો જતો રહેત, પણ પાછળ વહુ ભિખારી વિધવા બનત. એની વૈધવ્ય દશા જોઈ જોઈને કેટલું દુઃખ થાત! જ્યારે જ્યારે શોકમગ્ન વહુ પર આપણી નજર પડત ત્યારે-ત્યારે હૃદયને એવો આઘાત લાગત કે જાણે વીજળી પડી હોય. એવા દુઃખથી તો બચી ગયા.

તમે જો આ પ્રમાણે તમારા વિચારોને બદલશો તો દુઃખમાંથી પણ સુખ મેળવી શકશો. જે શ્રાવકને ઘેર જન્મ્યો છે અને જેણે વીતરાગનો ધર્મ ગ્રહણ કર્યો છે તે વધુ શોક કરી જ શકતો નથી. એ તો એમ જ વિચારશે કે મારો અને એનો સંબંધ જ એટલો હતો. તે મારે ઘેર આવ્યો હતો પુણ્યનું ભાથું લઈને આવ્યો હતો તેથી તો એને માનવનું ફળ મળ્યું હતું પરંતુ તે આયુષ્ય ઓછું લઈને આવ્યો હતો. જો એનું આયુષ્ય વધારે હોત તો જિન-શાસનની પ્રભાવના કરત, સમાજની સેવા કરત.

તમે પણ શું આમ વિચારો છો? ના તમારું મન તો એમ જ કહે છે કે દીકરો મોટો થાત તો ધામધૂમથી એના લગ્ન ઊજવત. જાનમાં ઠસ્સો માણ્યો થઈ જાત વહુ આવત અને સાથે પચ્ચીસ હજારની થેલી લાવત. દીકરો મોટો થઈને વકીલ, ડૉક્ટર કે એન્જિનિયર બનત અથવા દુકાનમાં

નથી જ્ઞાનાવરણ કર્મના અનંત પ્રદેશો હોવા છતાં પણ જડ ચૈતનનો ભેદ રહે જ છે એટલે નંદી સૂત્રમા કહેવામા આવ્યુ છે કે

" अक्खरस्स अणन्तमो भागो णिच्चुग्घाडियो !"

નંદી સૂત્ર.

અક્ષર અથવા જ્ઞાનનો અનંતમો ભાગ સદૈવ અનાવૃત્ત (ખુલ્લો) રહે છે.

અનંતાનંત કાળ વીત્યો આત્માએ અનંત જન્મ-મરણ કર્યા છે. અને એવા પણ ભવ કર્યા છે જ્યા અજ્ઞાનનુ પ્રગાઢ સામ્રાજ્ય રહ્યુ છે તેમ છતા જ્ઞાન સમાપ્ત થયુ નથી પરંતુ એવો સમય જરૂર આવી શકે કે, જ્યારે આત્મા સંપૂર્ણ રાગદશાને સમાપ્ત કરી વીતરાગદશા પ્રાપ્ત કરી શકે છે સોનુ અનંત કાળથી ખાણમા રહે છે એના પર માટી ચઢેલી રહે છે પરંતુ એક દિવસ તે ખાણની બહાર આવે છે અને પ્રયોગો દ્વારા તે શુદ્ધ થઈ જાય છે તેવી જ રીતે અનંત કાળથી સાથે લાગેલી રાગદશાને ખતમ કરી આત્મા પોતાના નિજરૂપમા આવી જાય છે અને કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકે છે

મારા કહેવાનો અર્થ એ છે કે, રાગ ખતમ થઈ શકે છે કારણ તે પર છે પરંતુ જ્ઞાન સંપૂર્ણ લુપ્ત થઈ શકતુ નથી કારણ તે આત્માનો નિજગુણ છે એટલા માટે જ તે સદૈવ આત્માની સાથે જ રહે છે ભગવતી સૂત્રમા ગણધર ગૌતમસ્વામી ભગવાન મહાવીરને એક માર્મિક પ્રશ્ન કરે છે.

" इह भविए भन्ते ! नाणे ? परभविए भन्ते ! नाणे तदुभय भविए नाणे ? " गोयमा ! इह भविए वि नाणे परभविए विनाणे तदुभय भविए विनाणे ! "

—ભગવતી સૂત્ર-શતક-૧

પ્રભુ ગૌતમ સ્વામી વીતરાગ દેવને માર્મિક પ્રશ્ન કરી રહ્યા છે, એના પ્રશ્નમા સ્વર્ગનુ ઉડ્ડયન નથી તેમ નરકને પણ મપાયુ નથી આત્માથી નિકટ સબંધ રાખતા તત્ત્વ અંગે તેઓ પ્રશ્ન કરી રહ્યા છે " પ્રભો ! આત્માની સાથે જ્ઞાન આ જ ભવ સુધી રહે છે અથવા પરભવે પણ સાથે જાય છે અથવા બન્ને ભવોમા સાથે રહે છે ? " વીતરાગ દેવ આ પ્રશ્નનુ સમાધાન કરતા કહે છે " હે ગૌતમ ! જ્ઞાન આ ભવમા પણ આત્માની સાથે રહે છે, તેમ પરભવમા પણ, અને બન્ને ભવોમા પણ, જ્ઞાન આત્માની સાથે સદૈવ રહે છે, કારણ આત્માનો નિજગુણ જ જ્ઞાન છે પરંતુ ચારિત્રની વાત જુદી છે એના અંગે પણ ત્યા પ્રશ્ન પૂછાય છે

૩૭ આત્માનો ઝગમગતો દીપ-જ્ઞાન

પર્યુષણ પર્વ પ્રકાશનું પર્વ છે. દીપાવલીમાં તમે વીજળીઓ અને દીપમાળા વડે તમારા ઘરને સજાવો છો. પરંતુ આ પર્વ શરીરને નહીં આત્માને સજાવવાનું પર્વ છે. એમાં દ્રવ્યપ્રકાશ નહીં ભાવ-પ્રકાશ અપેક્ષિત છે. એને માટે દ્રવ્ય-દીપક નહીં ભાવ-પ્રદીપની આવશ્યકતા છે અને તે આત્માનો ઝગમગતો દીપ છે-જ્ઞાન.

જ્ઞાન આત્માનો સહગુણ છે. આગમની ભાષામાં કહું તો આત્માનું સ્વરૂપ જ જ્ઞાન છે. આચારાંગ સૂત્રમાં ભગવાન મહાવીર કહે છે:

'जे आया से विण्णाया ।'

આત્મા જ્ઞાન સ્વરૂપ છે રાગ સ્વરૂપ નહીં. કારણ જ્ઞાન સદા આત્મામાં જ રહે છે. રાગની પ્રગાઢ અવસ્થામાં પણ જ્ઞાન નષ્ટ થતું નથી. પછી ભલેને તે અલ્પરૂપે રહે અથવા અશુદ્ધ રૂપે, પણ રહે છે અવશ્ય. નિગોદમાં અજ્ઞાનનું ઘેરું અંધારું છે તો પણ ત્યાં જ્ઞાનનો અનંતમો ભાગ ખુલ્લો રહે છે. જ્ઞાનાવરણ કર્મના અનંતા અનંત પરમાણુ પણ આત્માને આચ્છાદિત કરી લે તો પણ તેઓ આત્માના સંપૂર્ણ જ્ઞાનગુણને ઢાંકી શકતા નથી. કારણ કે જ્ઞાન આત્માનો નિજગુણ છે. જેમ સૂર્ય ઉપર હજારો વાદળ આવી જાય એના પ્રકાશને ઢાંકવાની ચેષ્ટા કરે તો પણ તેઓ સંપૂર્ણ પ્રકાશને ઢાંકી શકતાં નથી. એ આવરણ ન હોવા છતાં પણ એટલો પ્રકાશ તો જરૂર રહે છે જ કે જેથી દિવસ-રાતનો ભેદ દેખાઈ શકે.

તેવી રીતે કર્મનું આવરણ પણ જ્ઞાનગુણને એટલું ઢાંકી શકતું નથી કે જેને કારણે એના ચૈતન્ય ગુણ જ વિલુપ્ત થઈ જાય નહીંતર સંપૂર્ણ આવરણ આવી જતાં આત્મા જડ બની જાત. પરંતુ એવું કદી થઈ શકતું

નથી જ્ઞાનાવરણ કર્મના અનંત પ્રદેશો હોવા છતાં પણ જડ ચૈતન્યનો ભેદ રહે જ છે એટલે નંદી સૂત્રમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે

"अक्खरस्स अणन्तमो भागो णिच्चुग्धाडियो ।"

નંદી સૂત્ર.

અક્ષર અથવા જ્ઞાનનો અનંતમો ભાગ સદૈવ અનાવૃત્ત (ખુલ્લો) રહે છે.

અનંતાનંત કાળ વીત્યો આત્માએ અનંત જન્મ–મરણ કર્યા છે. અને એવા પણ ભવ કર્યા છે જ્યાં અજ્ઞાનનું પ્રગાઢ સામ્રાજ્ય રહ્યું છે તેમ છતાં જ્ઞાન સમાપ્ત થયું નથી પરંતુ એવો સમય જરૂર આવી શકે કે, જ્યારે આત્મા સંપૂર્ણ રાગદશાને સમાપ્ત કરી વીતરાગદશા પ્રાપ્ત કરી શકે છે સોનું અનંત કાળથી ખાણમાં રહે છે એના પર માટી ચઢેલી રહે છે પરંતુ એક દિવસ તે ખાણની બહાર આવે છે અને પ્રયોગો દ્વારા તે શુદ્ધ થઈ જાય છે તેવી જ રીતે અનંત કાળથી સાથે લાગેલી રાગદશાને ખતમ કરી આત્મા પોતાના નિજરૂપમાં આવી જાય છે અને કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકે છે

મારા કહેવાનો અર્થ એ છે કે, રાગ ખતમ થઈ શકે છે કારણ તે પર છે પરંતુ જ્ઞાન સંપૂર્ણ લુપ્ત થઈ શકતું નથી કારણ તે આત્માનો નિજગુણ છે એટલા માટે જ તે સદૈવ આત્માની સાથે જ રહે છે ભગવતી સૂત્રમાં ગણધર ગૌતમ સ્વામી ભગવાન મહાવીરને એક માર્મિક પ્રશ્ન કરે છે.

"इह भविए भन्ते ! नाणे ? परभविए भन्ते ! नाणे तदुभय भविए नाणे ?" गोयमा ! इह भविए वि नाणे परभविए विनाणे तदुभय भविए विनाणे।"

—ભગવતી સૂત્ર–શતક–૧

પ્રભુ ગૌતમ સ્વામી વીતરાગ દેવને માર્મિક પ્રશ્ન કરી રહ્યા છે, એના પ્રશ્નમાં સ્વર્ગનું ઉડ્ડયન નથી તેમ નરકને પણ મપાયું નથી આત્માથી નિકટ સંબંધ રાખતા તત્ત્વ અંગે તેઓ પ્રશ્ન કરી રહ્યા છે "પ્રભો ! આત્માની સાથે જ્ઞાન આ જ ભવ સુધી રહે છે અથવા પરભવે પણ સાથે જાય છે અથવા બન્ને ભવોમાં સાથે રહે છે?" વીતરાગ દેવ આ પ્રશ્નનું સમાધાન કરતા કહે છે "હે ગૌતમ ! જ્ઞાન આ ભવમાં પણ આત્માની સાથે રહે છે, તેમ પરભવમાં પણ, અને બન્ને ભવોમાં પણ, જ્ઞાન આત્માની સાથે સદૈવ રહે છે, કારણ આત્માનો નિજગુણ જ જ્ઞાન છે પરંતુ ચારિત્રની વાત જુદી છે એના અંગે પણ ત્યાં પ્રશ્ન પૂછાય છે

प्रश्न— इह भविए भन्ते! चरित्ते परभविए भन्ते! चरित्ते तदुभय भविए भन्ते! चरित्ते?

उत्तर—"गोयमा! इह भविए चरित्ते नो परभविए चरित्ते नो तदुभय भविए चरित्ते!

—ભગવતી સૂત્ર પ્રથમ શતક

ગણધરદેવ શ્રી ગૌતમ સ્વામીએ ચારિત્ર સંબંધે ભગવાન મહાવીરને પ્રશ્ન પૂછ્યો પ્રભો ચારિત્ર આત્માની સાથે આ જ ભવમાં રહે છે કે, પરભવ પણ સાથે જાય છે અથવા બન્ને ભવોમાં સાથે રહે છે! એનું સમાધાન કરતાં વીતરાગ દેવ ભગવાન મહાવીર પ્રભુ બોલ્યા હે ગૌતમ! ચારિત્ર આત્માની સાથે કેવળ એક જ ભવ માટે રહે છે અને તે પણ વર્તમાન ભવમાં જ

તેથી જ ચારિત્ર ગ્રહણ કરતી વખતે જ્યારે પાંચ મહાવ્રતોની પ્રતિજ્ઞા આપવામાં આવે છે ત્યારે એ વર્તમાન જીવન પર્યન્તની જ અપાય છે કારણ ચારિત્ર આગલા જીવનમાં સાથે આવતું નથી પરંતુ એક પ્રશ્ન એ ઊભો થાય છે કે જ્ઞાન આત્માનો ગુણ છે તો શું ચારિત્ર આત્માનો ગુણ નથી? જો છે તો પછી તે જ્ઞાન સમાન આત્માની સાથે બીજા જન્મમાં શા માટે જતું નથી! એનો જવાબ એ છે કે ચારિત્ર પણ આત્માનો નિજગુણ છે અને તે આત્માની સાથે જાય પણ છે આગલા જીવનમાં તો શું સિદ્ધ સ્થિતિમાં પણ તે સાથે રહે છે ચારિત્ર મોહના ક્ષયથી આત્મા ચારિત્રગુણ પ્રાપ્ત કરે છે અને તે પછી જ કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે સિદ્ધ સ્થિતિ મેળવતાં તે ગુણ સમાપ્ત થતો નથી સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્દર્શનની સાથે સમ્યક્ ચારિત્ર પણ આત્માનો નિજગુણ છે આ ત્રણેય મોક્ષના માર્ગ છે. વાચક મુખ્ય ઉમાસ્વાતિ પણ તત્ત્વાર્થ સૂત્રમાં કહે છે

सम्यग्दर्शनज्ञान–चारित्राणि मोक्षमार्गः ।

—તત્ત્વાર્થ સૂત્ર અ. ૧ સૂ. ૧

ત્રણેયનો ચરમ વિકાસ તે મોક્ષ છે માટે મુક્તિમાં પણ ચારિત્ર છે અને ચારિત્ર આત્માની સાથે પરભવમાં પણ જાય છે પરંતુ શ્રીમદ્ ભગવતી સૂત્રમાં ચારિત્ર પરભવમાં સાથે જતું નથીની જે વાત કહેવામાં આવી છે તે વ્રતાચરણરૂપ ચારિત્રના સંબંધે છે સિદ્ધ સ્થિતિમાં જે ચારિત્ર કહેવાય છે તે વ્રતાચરણરૂપ ચારિત્ર નહીં પરંતુ આત્મ સ્વરૂપમાં રમણતા રૂપ ચારિત્ર

છે આત્માનુ નિજ ગુણોમા રમણ કરવુ તે જ ચારિત્ર છે. એવુ ચારિત્ર મોહના ક્ષય દ્વારા મળે છે અને સિદ્ધ સ્થિતિમા પણ રહે છે. માટે ભગવતી સૂત્રમા પાચ મહાવ્રત રૂપ અગે પ્રશ્ન કરવામા આવ્યો છે અને તે ચારિત્ર પરલોકમા સાથે જતુ નથી

વાસ્તવિક રીતે તો વિકાસના ચરમ લક્ષ્ય સુધી પહોચવા માટે સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યગ્ચારિત્ર એ ત્રણેય જરૂરી છે ત્રણેમાથી એકેયને પણ જો છોડી દેવામા આવે તો મુક્તિનો સભવ નથી તમે તિપાઈને જાણો છો એના ઉપર પાણીનુ માટલુ રાખી શકાય છે એ તિપાઈને એક પગ પણ ખસી જાય કે નીકળી જાય તો શું હાલત થશે? માટલાના ટુકડે-ટુકડા થઈ જશે અને પાણી પણ ઢોળાઈ જશે અધ્યાત્મ રસની માટલી મૂકવા જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રની તિપાઈ હોવી જરૂરી છે એનો એક પણ પગ તૂટ્યો કે, "" **हुवाणं ढाविवाणं** " (હસાહસ)

અંજન, મજન અને રજન એ ત્રણેયને તમે જાણો છો અજન આખે અજાય છે મજનથી દાંત ચમકે છે અને રજન કહે છે આનદને જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રને હુ અજન, મજન અને રજન કહીશ જ્ઞાન આત્માનુ આજણ છે જે આત્માને પ્રકાશ આપે છે દર્શન અર્થાત્ સમ્યક્ત્વથી આત્માની ઉપર ચમક આવે છે એના પરનો શ્રદ્ધાભાવ સશયાદિ દોષોથી રહિત હોય છે આત્માની ચચળ અને અસ્થિરાવસ્થા નાબૂદ થાય છે અને ચારિત્ર રૂપી રજનથી આત્માને નિજગુણોમા રમણતા અને આનદનો અનુભવ થાય છે જેમ અગ્નિના ત્રણ ગુણ છે-પ્રકાશ, દાહકપણુ અને પાચકપણુ, તેવી જ રીતે આત્માના પણ ત્રણ ગુણ છે, જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્ર, જ્ઞાન પ્રકાશ સ્વરૂપ છે તો દર્શનમા ખોટી ધારણાઓ અને અધવિશ્વાસોને ભસ્મ કરવાની ક્ષમતા છે ચારિત્ર પાચનનુ કામ કરે છે જ્યા સુધી ચારિત્ર આવતુ નથી ત્યા સુધી જ્ઞાનનુ પાચન થતુ નથી અને વગર પચેલુ જ્ઞાન હાનિકારક બને છે સુવર્ણભસ્મ લેવામા આવે કે બદામનો હલવો પણ ખાવામા આવે પરતુ એનુ પાચન થતુ ન હોય તો તે શરીરને માટે હાનિકારક બને છે વગર પચેલુ અન્ન શરીર માટે વિષ છે તેમ જ પચ્યા વગરનુ જ્ઞાન પણ આત્મા માટે વિષનુ કામ કરે છે માટે ચારિત્રથી જ્ઞાનનુ પાચન આવશ્યક છે

મુસાફરીમા ત્રણ વસ્તુની જરૂર રહે છે ૧ પાથેય-ભાથુ ૨ પૈસો અને ૩ બિસ્તરો ત્રણેમાથી એકની પણ ખામી હોય તો મુસાફરી શાતિદાયક

બનતી નથી તેવી જ રીતે મુક્તિ માટેની મુસાફરી માટે પણ સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યગ્ચારિત્રની અપેક્ષા રહે છે જો કે સાધનાના પથ પર ત્રણેય મહત્ત્વના છે પરંતુ આપણે અહીં જ્ઞાનનો જ વિચાર કરીએ. પ્રકાશના અભાવે રોપ કરમાઈ જાય છે પાણી રોપના મૂળનું સિંચન કરે છે પરંતુ સૂર્યપ્રકાશના અભાવે છોડ વિકાસ કરી શકતો નથી તેવી જ રીતે જ્ઞાનના અભાવે આત્મા પ્રગતિ પથે આગળ વધી શકતો નથી. જ્યાં સુધી વસ્તુના સ્વરૂપનું જ્ઞાન થતું નથી ત્યાં સુધી એને મેળવવાની ઇચ્છા પણ પેદા થશે નહીં જો તમે હીરાનું સ્વરૂપ જાણી લીધું હોય તો તમે એને તિજોરીમાં સુરક્ષિત રાખશો પરંતુ એનું જો તમને ભાન ન હોય તો એને કાંકરો માની ફેંકી દેશો.

બાળક હીરાની સાથે રમે છે અને તે ગુમાવી પણ શકે છે તે બે આનાના રમકડાને બદલે બે હજારનો હીરો પણ આપી દે છે પરંતુ આવું કામ બાળક જ કરી શકે મોટાં નહીં બાળક એવું કરે તો એને અણસમજુ કહી ક્ષમ્ય કરી શકાય છે પરંતુ મોટા આવી ગઈ હોવા છતાં પણ તે એમ રમતો રહે તો એની તો મશ્કરી જ થશે. અજ્ઞાની ભૌતિક દુઃખ માટે આત્મગુણોને વેચી દે તો તે ક્ષમ્ય હોઈ શકે છે પરંતુ શ્રાવક અને સમ્યગ્દષ્ટિઓ એવું કરે તો તે ઉપહાસને પાત્ર બનશે.

જ્યાં સુધી વસ્તુના સ્વરૂપનું જ્ઞાન થતું નથી ત્યાં સુધી એને લેવાનો વિચાર થતો નથી. ધારો કે તમારે એક સ્નેહી છે પચાસ વર્ષથી એ તમારો પરિચિત છે બન્ને વચ્ચે વખતોવખત પત્ર-વ્યવહાર થયા જ કરે છે પરંતુ તમે એને જોયો નથી અને એણે તમને જોયા નથી. પણ જ્યારે તે તમારા ગામમાં આવે છે ત્યારે તમારે ઘેર પણ એ આવે છે પરંતુ જ્યાં સુધી તમે એને ઓળખી શકતા નથી ત્યાં સુધી તમારા મનમાં એના પ્રત્યે પ્રેમનો પ્રવાહ ઊભરાશે નહીં પરંતુ જે ક્ષણે તમને એ જ્ઞાત થઈ જશે કે આ તો તે સ્નેહી ✓ છે તો તે જ ક્ષણે તમારા હૃદયની કળીઓ ખીલી ઊઠશે. મનની પ્રસન્નતા હોઠે ઉતારી આ સ્મિત હાસ્ય-ઉમળકા કયાંથી આવ્યો! કહેવું પડશે કે એ પ્રસન્નતા જનક જ્ઞાનનું કારણ છે વ્યક્તિનો પરિચય વ્યક્તિ પ્રત્યે પ્રેમ વધારે છે તો આત્માના સ્વરૂપનું જ્ઞાન આત્મા પ્રત્યે પ્રેમ વધારે છે જેને આત્માના સ્વરૂપનું જ્ઞાન નથી તે આત્મગુણોની ઉપાસના તરફ ઢળી શકતો નથી. એટલા જ માટે ભગવાન મહાવીર આગમમાં કહે છે—

"जो जिवे वि न याणइ, अजीवे वि न याणइ ।
जीवा जीवे अयाणन्तो कह सो नाहिइ संजमं ॥

જે આત્માના સ્વરૂપને જાણતો નથી તેમ જડના સ્વરૂપને પણ જાણતો નથી, તે સંયમપથે આગળ વધી શકતો નથી. જ્ઞાન વડે આત્મા જાણે છે કે હું કોણ છું, મારુ પોતાનુ ઘર કયુ છે? પરંતુ એને એવુ જ્ઞાન નથી તેથી અનાદિ કાળથી પરઘરમા ઘૂમી રહ્યો છે, આધ્યાત્મિક કવિ દૌલતરામજી કહી રહ્યા છે

हम तो कबहु न निज घर आये,
परघर फिरत बहुत दिन बीते ।
नाम अनेक धराये ॥
पर पद निज पद मानि मगन भये
परिणति सौं लिपटाये हम तो ॥

કવિ કેટલુ સુદર કહી રહ્યા છે—'અનંત અનંત કાળ વીત્યો, પરંતુ હે ચેતન, તુ પરઘરમા ફરી રહ્યો છે પરંતુ હજુ સુધી મને સ્વઘરની ખબર નથી' તમને તમારુ પોતીકુ મકાન સારુ લાગે છે કે ભાડાનુ? એ નિશ્ચિત છે કે ભાડાનુ ઘર પરાયુ છે અને પોતાનું તે પોતાનુ! બસ, તો તેવી જ રીતે ચોર્યાસીલક્ષ જીવ-યોનિઓ આત્મા માટે પરાયુ ઘર છે એટલા માટે જ આત્મા સ્વર્ગમા તેત્રીસ સાગર સુધી રહી શકે છે પરંતુ એક દિવસ એવો આવે છે કે, જ્યારે એને તે ઘર તજવુ પડે છે કારણ તે પરાયુ ઘર છે, જ્યારે મોક્ષ આત્માનુ સ્વઘર છે, માટે ત્યા ગયા બાદ કોઈની તાકાત નથી કે, એને કોઈ કાઢી શકે

પોતાના ચૈતન્યને હવે કહો કે, તારા ઘર તરફ પ્રયાણ કર એ અનાદિનો ભૂલ્યો રહી, તને તારા ઘર તરફ જવાનો વિચાર થતો નથી સાંજ થતા મજૂર પણ પોતાને ઘેર પાછો ફરે છે, વિદેશ ગયેલી વ્યક્તિને પણ પોતાને ઘેર પાછા ફરવાની યાદ આવે છે પરંતુ હે પથિક, તુ એક જ એવો પથિક છે કે તને તારા ઘરનુ પણ ભાન નથી જ્યા જાય છે ત્યા એને પોતાનું ઘર માની લે છે, અને પથારી પાથરી ત્યા જ ધામો નાખી લે છે મોહ અને રાગની પરિણતિને તે તારો સ્વભાવ માની લીધો છે અને તેમા જ આનંદ અનુભવી રહ્યો છે

તમને રાગમા આનંદ આવે છે કે ત્યાગમા? એક માણસ તમારા

દીકરાના સગપણની વાત લઈને આવે છે તમે એનું સ્વાગત કરો છો એને સારુ કેટલીય ભાત બને છે ત્યારે બીજો માણસ તમારા દીકરાની દીક્ષાની વાત લઈને આવે છે ત્યારે શું તમે એને કેસરિયા ભાત ખવડાવો છો ખરા ! ના આવી વાત જ કરશો નહી દીક્ષાની વાત કરનારને એક મિનિટ પણ તમે તમારા ઘરનાં ઊભો રહેવા દેતા નથી આ રાગની પૂજા છે (સભામાં હસાહસ)

જ્યાં સુધી આત્માને પોતાના નિજરૂપનું જ્ઞાન થતું નથી ત્યાં સુધી તે પરપરિણતિમાં આસક્ત રહે છે જ્ઞાનનું મહત્ત્વ એટલા માટે જ છે કે તે આપણને નિજ ઘર બતાવે છે

હમણાં જ્ઞાન સંબંધે તમે પ્રવચન સાંભળી રહ્યા છો વિશ્વના વિચારકોએ કહ્યું છે કે જ્ઞાન વિકાસનો હેતુ છે અને તે સુખનું કારણ છે પણ હું કહીશ કે જ્ઞાન દુઃખનું કારણ પણ છે તમે વિચારમાં પડી ગયા ખરું ! વાત અટપટી છે ખરી, પરંતુ જરા ઊંડા ઊતરીને વિચાર કરશો તો વાતની સચ્ચાઈ અરીસા જેવી સાફ અને સ્પષ્ટ થઈ જશે. જૈન સિદ્ધાંત પ્રમાણે એકેન્દ્રિય બે-ઇન્દ્રિય ત્રેઈન્દ્રિય ચતુરેન્દ્રિય અને અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય મરીને નરકમાં જતાં નથી કારણ કે એમનામાં મતિ અને શ્રુતિ (અજ્ઞાન રૂપી) બે જ જ્ઞાન છે જ્યારે સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય મરીને નરકમાં જઈ શકે છે કારણ એમાં પૂર્વાપેક્ષા જ્ઞાનનો વિકાસ વધુ હોય છે હવે તો તમે માનશો ને કે જ્ઞાન દુઃખનું કારણ છે

એક માણસ તમારો સ્નેહી છે તે વિદેશ ગયેલો છે ચાર વર્ષ પછી તે પાછો ફરી રહ્યો છે તમારી પાસે એનો ત્યાંથી રવાના થવાનો તાર પણ આવી ગયો છે તમે હર્ષાન્વિત બની ગયા છો એને મળવા માટે ઉત્સુકતા પૂર્વક રાહ જોઈ રહ્યા છો. એક-એક પળ તમને ભારે લાગે છે તમારું દિલ આનંદ-આનંદથી ભર્યું છે જેથી આવતું તે જ વિમાન જેમાં પેલા ભાઈ સફર કરી રહ્યા હતા તે થોડે દૂર સુધી ઊડ્યા પછી એકાએક દુર્ઘટના ગ્રસ્ત બની ભૂમિ પર પડી જાય છે પૃથ્વીની સાથે ટકરાતાં જ તેમાં આગ લાગે છે અને તેમાં બેઠેલા યાત્રીઓ અને પેલો તમારો મિત્ર સહુને માટે તમને [illegible] જાય છે પરંતુ તમને આ દુર્ઘટનાની ખબર નથી. તમે તો [illegible] આનંદ અનુભવી રહ્યા છો પરંતુ જે સમયે એર-પોર્ટ [illegible] આ દુર્ઘટનાના સમાચાર આપે છે ત્યારે તમારો ચહેરો [illegible] ખિન્નતામાં બદલાઈ જાય છે દુર્ઘટનાની આગમાં જરોજન બળ્યું અને વિમાનની આગમાં તમારું હૃદય જલવા લાગે છે

પરંતુ હું પૂછું છું કે, જ્યાં સુધી દુર્ઘટનાની ખબર તમને થઈ નહોતી ત્યાં સુધી તો તમારું મોં મલકાઈ રહ્યું હતું પરંતુ એની ખબર મળતાં જ મલકાટ વિષાદમાં ફેરવાઈ જાય છે એનો અર્થ એ થયો કે, જ્ઞાને તમને દુઃખ આપ્યું હવે તો તમે માનશો ને કે જ્ઞાનથી દુઃખ થાય છે નહીં તો વળી એક બીજી વાત સાંભળો લ્યો એક ગધેડું કોઈ ગવર્નરના બંગલાની પાસે પેશાબ કરી દે છે, તો એને કોઈ પકડતું નથી, તેમ એને સજા પણ મળતી નથી કિંતુ કોઈ વકીલને જો આવી ભૂલ કરી તો તે તરત પકડાઈ જશે એનું કારણ એ છે કે, ગધેડામાં જ્ઞાન નથી તેથી એ પકડાયો નહીં જ્યારે વકીલમાં એના કરતાં વધુ જ્ઞાન છે, એ જ્ઞાનની જ શિક્ષા (દંડ) છે કે, એને ગિરફતાર થવું પડ્યું

જ્ઞાનથી દુઃખ જ નહીં, લોભ અને ભય પણ વધે છે માની લો કે તમારા દીકરાને તમે દસ સુધી ગણત્રી શીખવાડી અને એને પૂછશો કે, બોલો, બાબુ, તમને કેટલા પૈસા આપું? તો તે કહેશે કે, મને દસ પૈસા જોઈએ અને તમે એને જો સો સુધીની ગણત્રી શીખવાડી હોય અને પૂછશો તો તે કહેશે સો રૂપિયા આપો બોલો ગણત્રીનું જ્ઞાન વધ્યું તો બાળકનો લોભ પણ વધ્યો

આ તો થઈ લોભની વાત હવે જાણી લો ભયની વાત તમે જો ભરનીંદરમાં હો અને પાસેથી વિષધર સાપ પસાર પણ થઈ જાય તો શું તમને એનો ભય લાગશે ખરો? નહીં, કારણ એ વખતે તમને સર્પનું જ્ઞાન હોતું નથી પરંતુ અહીં હમણાં જ જો કોઈ એક નાગ લાવી છોડી દેવામાં આવે તો સભામાં ખળભળાટ મચી જશે સૌ આમતેમ નાસી જશે કારણ કે, તમને અત્યારે સર્પનું જ્ઞાન છે સાંભળ્યું છે કે એક નાના અણસમજુ બાળકે નાગને પકડી લીધો એને પકડી એ એની સાથે રમવા લાગ્યો આ બાજુ બાળકની માતા દૂધ લઈને આવી અને બાળકને સર્પની સાથે રમતો જોયો તો તે ભયને લીધે એના હાથમાંની દૂધની વાડકી પડી ગઈ તો માતાને ભય લાગ્યો પણ બાળકને નહીં તે જ બાળક જ્યારે મોટું થઈ જાય ત્યારે શું તે સર્પની સાથે રમી શકશે ખરું? જવાબ મળશે, ના નહીં કારણ હવે એને એનું જ્ઞાન થઈ ગયું છે એટલે જ્ઞાન ભયનું કારણ થયું કે નહીં?

હવે તમે માની શક્યા છો કે, જ્ઞાન દુઃખ, લોભ અને ભયનું કારણ છે. હવે તમને જ્ઞાન જોઈતું નથી ને? અને ખરું પૂછો તો તમને જ્ઞાનની જરૂર

જ કર્યાં છે ! આજે સમાજમાં જેટલો આદર સંપત્તિસંપન્નોને મળે છે તેટલો જ્ઞાનીઓને નહીં. શાળાની ભીંતો ઉપર લખેલું હોય છે કે વિદ્યાધન જ સૌથી મોટું ધન છે પરંતુ જ્યારે એ જ શાળાનો દીક્ષાન્ત સમારોહ થાય છે ત્યારે એના માટે સભાપતિ કોણ બને છે ! વિદ્યાધનનો ધનવાન કે ચાંદીના ધનનો ધનવાન ! પ્રમુખપદ પર નગરનો સૌથી મોટો ધનવાન બિરાજે છે અને વિદ્યાધનનો ધનવાન તો એની સામે હાથ જોડી ઊભો રહે છે

હા તો હું કહી રહ્યો છું કે જ્ઞાન દુઃખનું કારણ છે પરંતુ જરા ભાઈઓ જલ્દી-જલ્દી કોઈ નિર્ણય કરી લેશો મા હમણાં-હમણાં જે કંઈ કહેવાયું છે તે ઠીક નથી. તમે સાંભળ્યું કે એકેન્દ્રિયાદિમાં જ્ઞાન અલ્પ છે તેથી તેઓ નરકમાં જતા નથી. માની લો કે એ નરકમાં જતા નથી પરંતુ તેઓ મોક્ષમાં પણ જઈ શકતા નથી સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય નરકમાં જાય છે પરંતુ એનું કારણ જ્ઞાન નથી, સમ્યગ્જ્ઞાનનો અભાવ છે જ્ઞાન અને જ્ઞાનની સાથે મળેલા મહારંભ અને મહા પરિગ્રહ જ નરકનાં કારણો છે નિશ્ચય દૃષ્ટિએ તે જ્ઞાન નથી પરંતુ અજ્ઞાન છે પંચેન્દ્રિય જો સમ્યગ્જ્ઞાનની સાથે સમ્યક્ પુરુષાર્થ કરે તો તે મોક્ષે પણ જઈ શકે છે

સ્નેહીને નડેલી દુર્ઘટનાના જ્ઞાનથી તમને દુઃખ થયું પરંતુ જરા ઊંડા ઊતરીને જોશો તો દુઃખ દુર્ઘટનાને કારણે નહીં પરંતુ એના પ્રત્યેના મોહને લઈને થયું નહીંતર દુર્ઘટનાની ખબર તો તમારા પહેલાં સૂચના આપનારને મળી હતી. પરંતુ એના મોં પર તો દુઃખનું કોઈ ચિહ્ન જ દેખાતું નથી. આ દુઃખ મોહના મારથી આવ્યું છે જ્ઞાનના મારથી નહીં

અસીલ અને વકીલની વાત પણ લઈ લો. માની લો કે અપરાધીના ખૂન-ખાની પક્ષે પૈરવી કરવાથી વકીલ ગિરફતાર થાય છે અસીલ નહીં પરંતુ ખૂનની પાછળ વકીલને જ ખુરશી મળે છે અસીલને નહીં ગિરફતારીનું કારણ વકીલનું જ્ઞાન નહીં અવિવેક છે

હવે તમે બાળકની વાત લઈ લો. અમુકીના જ્ઞાનની સાથે એનો લોભ વધ્યો છે ઉપરથી તપાસતા આ વાત સાચી છે પરંતુ ઊંડું જોવાય તો લોભ અને આપનું ચિહ્ન બાળકમાં રહેલું જ વાસનાના બીજમાં વિશાળ વડલો સમાયેલો હોય છે બીજમાં પહેલો નહીં હોય તો તે આવશે ક્યાંથી ! બાળકમાં તપ અને આગલા સંસ્કાર રહેલા છે તેથી જ મોટા થતાં તે પલ્લવિત બને છે

હવે તો તમારો મનનો સંશય દૂર થયો કે નહી ? જ્ઞાન આત્માનો પ્રકાશ છે તે પ્રકાશ તરફ તમે આગળ વધો એક વખત તમે વસ્તુનુ સ્વરૂપ જાણી લો અને પછી એને આચરણમા ન મૂકો અને તમે તેમા દુર્બળતા અનુભવો તો પણ તે ખોટુ નથી એવુ કહેવાય છે કે, વસ્તુના સ્વરૂપને જાણવુ અને એનો અમલ કર્યો નહી તો તે જાણવુ વ્યર્થ છે ક્રિયા નયની દષ્ટિએ ઠીક પણ છે પરન્તુ જ્ઞાન નયની દૃષ્ટિએ આપણે વિચારીએ તો જણાશે કે, જાણકારી થવી એ પણ એક મોટી સફળતા છે એક ઝવેરીની પાસે ઝવેરાત આવે છે ખરીદવા માટે એની પાસે પૈસા નથી પરતુ એને ઝવેરાતની પરીક્ષાનુ જ્ઞાન છે તેથી હીરાને બદલે કાચના ટુકડાને તે કદી ખરીદશે નહી

હુ તમને પૂછવા માગુ છુ કે ઘડિયાળ સારી છે કે ઘડિયાળ બનાવવાની કલાનુ જ્ઞાન સારુ છે ? ઘડિયાળની કિમત મોઘી હજારની હોઈ શકે પરતુ જેને ઘડિયાળનુ જ્ઞાન નથી એની કિમત કેટલી હોઈ શકે ? અને તે કેટલામા ખરીદશે ? ઘડિયાળ બગડશે તો ચિતા કરવા લાગશે પરતુ ઘડિયાળીને આવી ચિતા થશે ખરી ? નહી, કારણ તે જાણે છે કે, ઘડિયાળ બગડી જશે તો તે ફરીથી દુરસ્ત કરાવી લેવાશે તેવી જ રીતે આત્માના સ્વરૂપનુ જ્ઞાન નથી, તે શરીર રૂપી ઘડિયાળના બગડી જવાથી રડવા બેસે છે પરતુ જેને સ્વરૂપનુ જ્ઞાન છે, તે એમ રડવા બેસતો નથી તે તો વિચારે છે આવતા ભવના આ ફરી મેળવી લેવાશે । તો પછી એને માટે રડવા શા માટે બેસવુ ?

બીજી બાજુ જે વસ્તુને જાણી લે છે, તેમ છતા પરિસ્થિતિવશ ભૂલ કરી બેસે છે ત્યારે એના મનમા પશ્ચાત્તાપ થાય છે એક માણસ જાણે છે કે, હુ અપરાધ કરી રહ્યો છુ પરતુ પરિસ્થિતિ એ માટે એને પ્રેરી રહી છે તે ગુનો કરે છે, સજા ભોગવી જેલમાથી છૂટી પણ જાય છે પરતુ જેને સાચા રસ્તાનુ ભાન નથી, તેમ હૂ ભૂલ કરી રહ્યો છુ એ જ્ઞાન પણ નથી તે ખરે જ પાગલ છે ગુનેગારને જેલમાથી છૂટવા માટે કોઈ અવધિ હોય છે પરતુ પાગલની મુક્તિ માટે શુ અવધિ હોઈ શકે ? માટે જ્ઞાન દરેક ક્ષેત્રમા સદૈવ ઉપયોગી છે

નાનુ બાળક હજારો આધળાઓને રસ્તો બતાવી શકે છે તે બાળક છે જ્ઞાન, જે હજારોને પ્રકાશનો રાહ બતાવે છે, હાથમા બેટરી હોય તો તમે નિર્ભય બની અધારામા ચાલી શકો છો, જ્ઞાન બેટરી રૂપ છે જે આત્માને ચારિત્રનો સુપથ બતાવે છે જ્ઞાનના પ્રકાશમા રહી તમે આચાર-માર્ગે ગતિમાન બનો એ જ કામના છે

જૈન ઉપાશ્રય
કાંદાવાડી, મુબઈ ૪.

ભાદરવા શુદ
બીજ

પ્રિય સજ્જનો,

આજે રવિવાર નથી શુક્રવાર છે પણ ઉભરાયેલો જનસમૂહ કહી રહ્યો છે કે આજે રવિવારથી પણ વધીને કંઈક છે આજે અષાઢી પૂનમ છે બીજી પૂર્ણિમાઓ કરતાં આમાં એક મહત્ત્વપૂર્ણ વિશેષતા પણ છે આજે ચાતુર્માસનો પ્રારંભ દિવસ છે આજના દિવસે સૌ વિચરનારા સંતો નિશ્ચિત સ્થાન પર સ્થિર થઈ જશે. મુનિને વિહાર પ્રિય હોય છે અને વિહારમાં એના સંયમની સુરક્ષા પણ છે ત્યારે શ્રાવકો મુનિની સ્થિરતામાં આનંદ માને છે

મુનિ જો બિરાજતા હોય તો શ્રાવક સવારે સંતદર્શન પ્રાપ્ત કરી શકે છે માંગલિક સાંભળી શકે છે પ્રવચન અને સ્વાધ્યાયનો લાભ લઈ શકે છે સાથે-સાથે તે આહારમાં સંતનો લાભ પણ મેળવી શકે છે પરંતુ સંતને તો વિચરણમાં જ લાભ છે વહેતી સરિતા જેમ નિકટવર્તી વૃક્ષોને તાજગી દેતી આગળ વધે છે તેમ સંત-ચરણ જ્યાં-જ્યાં ઘૂમે છે ત્યાં-ત્યાં નર-નારીના સમુહોને તાજગી મળે છે તેમ છતાં મુનિને પ્રભુની આજ્ઞામાં વધુ આનંદ છે વર્ષાવાસમાં જીવોની વિશેષ ઉત્પત્તિ થતી હોવાને કારણે વીર પ્રભુએ નિર્ગ્રંથોને ચાતુર્માસમાં એક જ સ્થળે સ્થિર થવાનો આદેશ આપ્યો છે

ત્રણ ચાતુર્માસિક દ્વારો છે શીત ચાતુર્માસિક દ્વાર ઉષ્ણ ચાતુર્માસિક દ્વાર અને ત્રીજું છે વર્ષા ચાતુર્માસિક દ્વાર. પરંતુ સર્વાધિક મહત્ત્વપૂર્ણ હોય તો તે છે વર્ષાવાસ. જો વધુ ઠંડી ન પડે તો તેથી માનવને કંઈ નુકસાન થતું નથી તેવી રીતે ગરમી પણ વધુ ન પડે તો એથી માનવને પ્રત્યક્ષરૂપે

કોઈ નુકસાન થતુ નથી પર તુ જો વરસાદ ન પડે તો માનવસમાજના શા હાલ થશે? માનવ જ શા માટે, પશુ અને પ ખી, પૃથ્વી અને પર્વત સૌ કોઈ સુષમાવિહીન બની જશે

અસાઢના વાદળો ને જોતાંની સાથે જ મોર એમની ગર્જના સાભળવા ઉત્ક ઠિત બની જાય છે તેવી રીતે ચાતુર્માસ સન્નિકટ આવતા જ શ્રદ્ધાળુ લોકો પ્રભુવાણી સાભળવા ઉત્સુક બની જાય છે વર્ષાને લઈને પ્રાકૃતિક સૌન્દર્ય હજારગણુ વધી જાય છે પૃથ્વી તો જાણે લીલી સાડી જ પહેરી લે છે સર્વત્ર સૌન્દર્ય સુષમા નાચી ઊઠે છે. ચાતુર્માસના દિવસોમા પ્રવચન સાભળ્યા બાદ જીવન રમણીય બની જવુ જોઈએ–સર્વત્ર શાત સૌન્દર્ય વિખેરાઈ જવુ જોઈએ વરસાદના રીમ–ઝીમ ઝાપટા જેઠની તપેલી ધરતીને શીતળ, શાત બનાવી દે છે વરસાદ થયો અને પૃથ્વી પણ શીતળ થઈ પર તુ જોવાનુ એ છે કે શાત–સુધા ભરેલી વ્યાખ્યાનધારા સાભળીને પણ મનના ખૂણામા એક શાતિનુ નાનકડુ વાદળુ ઊડયુ નહીં અને એક હલકો ઝાપટો પણ થયો નહીં અને કષાયની જ્વાળામા મનની ધરતી તપતી રહી તો કહેવુ પડશે કે વરસાદની આ કાળી વાદળીઓથી તમે કઈ શીખ્યા નથી

વર્ષાની ધારાઓ સડકો ઉપર જામેલા ધૂળના ઢગલાઓને, ગ દી ગટરોને ધોઈ સાફ કરી નાખે છે તેમ હે ઉપાસક, તુ પણ મનના દ્વાર ખોલી દે. વર્ષાની આ ધારાઓને અ દર જવા દે જ્યા સ્વાર્થનો કચરો ભર્યો છે. વાસનાની ગટરોમા કીડા ખદબદી રહ્યા છે તેમને આજે ધોઈ નાખો મનને શીતળ અને શાત બનાવી દો કડવો–મીઠો ઘૂટડો મળે તો પણ મન સમ-સ્થિતિમા રહે તેવી સાધના હોવી જોઈએ મેઘ ગરજે છે ત્યારે એ ગર્જના સાભળીને ખેડૂતની આખો ઉપર ચઢે છે કે પેલી ગર્જનાની તર્જના કરતા મેઘને પણ પ્યાર કરે છે? નહી, તે પ્યાર જ કરે છે તમે તમારા ઉપર ગર્જના કરનારથી પ્રેમ કરો છો કે એની ગર્જના સાભળી એના તરફ આખ કાઢો છો? અરે, મુબઈનિવાસીઓ, તમે પેલા ગ્રામીણ પાસેથી પણ થોડુ ક શીખી લેજો પોતા પર ગરજનારને પણ પ્યાર કરતા શીખો એ ગરજે ત્યારે તમારુ મનડુ મયૂર બની જાય મેઘની ગર્જના સાભળી મોર પોતાની પાખો ફેલાવીને નાચવા લાગે છે તેમ જ્યારે કોઈ અકારણે જ તમ રા પર ગરજી ઊઠે ત્યારે તમે વિચારજો કે હમણા નહીં પણ થોડા દિવસો બાદ તે પોતાની ભૂલ સમજશે અને જો તમારી ભૂલ તમને દેખાતી હોય તો તમારુ

મન વિચારોની પાંખો ફેલાવીને નાચી ઊઠવું જોઈએ અને વિચારવું જોઈએ કે ખરેજ હું અંધકારમાં હતો. મારી ભૂલ મને સમજાતી નહોતી.

વારુ, ત્યારે જલ્દી બતાવો કે તમારી ભૂલ બતાવનાર સારો લાગે છે કે તમારી પ્રશંસા અને જાહેરાત કરનાર? તફાવત તો એ છે કે આજનો માનવ પોતાની ભૂલ સ્વીકાર કરવાનું જાણતો જ નથી. તેમ જ એને પોતાની ભૂલ બતાવનાર ન ગમે છે. એક રસોઈયાના હાથે એક વાર શાકમાં મસાલો વધુ પડી ગયો. ખાનારની જીભ તતડવા લાગી અને આંખે નીર ચાલવા લાગ્યાં. એટલે શેઠે પૂછ્યું આટલો મસાલો કેમ કરતાં પડી ગયો? તો તે રસોઈયો બોલ્યો: આજે મારવાડ જેવું શાક બનાવ્યું હતું. વળી બીજા થોડાક દિવસો પછી શાકમાં મસાલો ઓછો પડ્યો. જમનારાઓને આ [illegible] જેવું લાગ્યું. પૂછવામાં આવતાં એણે કહ્યું: આજે મુંબઈ જેવું શાક બનાવ્યું હતું. વધુ મસાલો પડ્યો તો કહે મારવાડ જેવા અને ઓછો મસાલો પડ્યો તો કહે મુંબઈ જેવા. એને પોતાની ભૂલ તો દેખાતી જ નહોતી.

આવી જ વાત ઘર-ઘરની છે. લગ્ન પછી ત્રીજા જ મહિને વહુએ નવું ઘર વસાવી લીધું. સાસુને પૂછશો કે વહુ ત્રણ જ મહિનામાં જુદી કેમ થઈ ગઈ? તો કહેશે, વહુના નખરાંથી હું તો તંગ થઈ ગઈ. અને વહુને પૂછશો તો કે જુદા થવાની એવી તે કઈ આવશ્યકતા પડી ગઈ? તો તે જવાબ આપશે— શું કહું, મારા સાસુની જીભ સત્ય ગજની છે (સભામાં હસાહસ) તે હમેશાં મારા પરિવારને જ નહીં, પૂરી સાત પેઢીઓને આપતી રહે છે. આમ એક બીજાને નિંદે છે. પોતાની ભૂલ કોઈને દેખાતી નથી.

નમ્રતા મેરુથી જેમ શીખવું છે તેમ ચળકતા જુગનુથી પણ કંઈક શીખો. અમાવસ્યાની અંધારી રાતે પણ જુગનુ ચળકે છે તેમ તમે વિપત્તિની કાળી રાતે ચળકતાં રહેજો. જ્યારે ઘનઘોર વિપત્તિઓ ઘેરાય, પ્રકાશનું એક કિરણ પણ ન દેખાય ત્યારે તમે સુદર્શન અને કામદેવનું સ્મરણ કરજો. તેઓ તમારી અંધારી રાતે દિવ્યતાના દીવડા પ્રગટાવી દેશે.

શ્રાવક કુળમાં જન્મતા બાળક કામદેવ અને સુદર્શનને કોઈ કામે ભૂલી શકે નહીં. કામદેવ પૌષધ ભવનમાં બેઠા છે. એમની સામે મિથ્યાત્વ રૂપ દેવ ઉભો છે. દુષ્ટ [illegible] તલવાર છે તે કહી રહ્યો છે કામદેવ [illegible] ધર્મ [illegible] તેમ ન કરે તો વિકરાળ [illegible] તારા [illegible] શરીરના ટુકડે-ટુકડા

કરી નાખશે કામદેવે આનો જે જવાબ આપ્યો તે અઢી હજાર વરસ પછી પણ આજે આગમમા સુરક્ષિત છે એમણે કહ્યુ 'તમારી તલવાર શરીરને મારી શકે છે, આત્માને નહી અને શરીર તો અનત વાર મર્યુ છે. આવા પાર્થિવ શરીર માટે આત્માના શાશ્વત ધર્મને કામદેવ કદી પણ અસત્ય કહી શકે નહી, ભલે મારા આયુઓ અણુ જુદા થઈ જાય તેમ છતા એમાથી એક જ ધ્વનિ આવશે –

નિર્ગ્રંથ પ્રવચન–* મહાવીરનુ પ્રવચન સત્ય અને સર્વશ્રેષ્ઠ છે

બીજી બાજુ જ્યારે રાજગૃહ અર્જુન માળાના ભયાનક ઉપદ્રવથી પીડાયેલુ હતુ ત્યારનો આ વાત છે સ્વયસમ્રાટ શ્રેણિક પણ મહેલોમા લપાઈને બેસી ગયા હતા તે વખતે રાજગૃહમા ઢઢેરો આવ્યો કે પ્રભુ મહાવીર રાજગૃહની બહાર પધાર્યા છે સાભળ્યુ સૌએ પણ વિચાર્યું ફક્ત સુદર્શને " પ્રભુ ઉદ્યાન સુધી પધારે તેમ છતા આખોની તરસ શાત ન થાય અને અર્જુન મને મારા પ્રભુથી મળવા ન દે એ કદી બનવા શકે નહી અર્જુનનો આતક મારી ગતિને ચલાવા દે તો એ જીવનની બહુ મોટી હાર ગણાશે અને આ કાયરતા વીરના ઉપાસકને શોભશે નહી " આમ વિચારતાની સાથે જ એના કદમ ગુણશીલ ચૈત્ય તરફ આગળ વધ્યા વચ્ચે અર્જુન ક્રૂરતાનો પ્રતિમૂર્તિ બનીને આવ્યો પણ ધૈર્યના મહાશીલા સાથે ટકરાઈને એની ક્રૂરતાના ભૂક્કેભૂક્કા ઊડી ગયા

દુખની અધારી રાતે તમે ચળતા રહેજો અને જો સુખના પારણે ઝૂલતા હો તો પણ પોતાને ભૂલશો નહી શ્રાવણના ઝૂલા તો તમે જોયા હશે મુબઈમા પ્રાકૃતિક સૌન્દર્ય મળતુ નથી પણ આજે પણ ગામડાઓમા ચાલ્યા જશો તો પ્રાકૃતિક સૌન્દર્ય સર્વત્ર પથરાયેલુ જોવા મળશે શ્રાવણમા પૃથ્વી લીલી સાડી પહેરી લે છે, ચારે ય બાજુ વનસ્પતિ ખીલી ઊઠે છે બહેનો શ્રાવણના દિવસોમા પારણા–હીચકા બાધી હીચકે છે હીચકાના ઉતારચઢાણ પણ આનદદાયી હોય છે કદી અઢળક સપત્તિ વચ્ચે હો તો ફુલાવુ નહી અને વિપત્તિમા હો તો રડવા બેસવુ નહી

વર્ષાવાસનુ–અકૃત્રિમ સૌન્દર્ય બોલે છે કે હે માનવ, કૃત્રિમતાને છોડી સહજ સૌન્દર્ય તરફ આવ તમે કૃત્રિમ સૌન્દર્ય વધારો છો કે સહજ સૌન્દર્ય? વીસમી સદી જેટલુ કૃત્રિમતાને પસદ કરે છે તેટલુ વાસ્તવિકતાને નહી

* " इणमेव निग्गथं पावयण सच्चं अणुत्तर "

એટલા જ માટે તો સૌંદર્ય અને વેશભૂષા બધામાં કૃત્રિમ સૌન્દર્ય પસંદ કરાય છે. વેશભૂષા તો શું ફેશન પણ તેવી જ પસંદ કરે કે જે કોઈ સિનેમા એક્ટ્રેસે પસંદ કરી હોય. વસ્ત્ર-ભૂષા પણ તેવી જ હશે કે જેને કળામણો પહેરે છે પછી ભલેને ઠંડીમાં ઠરતા રહો અને ગરમીમાં બફાતા રહો. કેટલાયને એવા જોવામાં આવ્યા છે કે ચાહે ઠંડી હોય કે ગરમી મોજાં હંમેશા એમના પગમાં હશે. ત્યાં જરૂરિયાતને પ્રમુખતા અપાતી નથી. પ્રમુખતા તો મળે છે ફક્ત ફેશનને.

આ ફેશને તો ગજબ કરી નાખ્યો છે. સ્વતંત્ર ભારતની રાજધાની દિલ્હી અને મહારાષ્ટ્રની રાજધાની મુંબઈ અંગ્રેજોના શાસન તળે જેટલી અભારતીય નહીં રહી હોય એટલી કે આજે છે. વેશભૂષા, ખાન-પાન, આચાર અને વ્યવહાર, બધામાં વેગથી ભારતનું વિલાયતીકરણ થઈ રહ્યું છે. મુખ પર પાવડર અને હોઠે રંગ (લિપસ્ટિક) એ બધું ફેશને આપ્યું છે પરંતુ જૈન શાસનમાં જન્મેલ વ્યક્તિઓને એમના પાર્થિવ શરીરની આ પૂજા શોભા દેતી નથી. આ ફેશનપરસ્તીનો આપણે લાભ શું છે! બીજાની આંખે આપણે સારા દેખાઈએ વાહ! ત્યારે તમે જરા જણાવો કે તમે કપડાં શા માટે પહેરો છો! બીજાની આંખે તમે ભલા દેખાઓ એટલે કે શરીરને આરામ મળે એટલા માટે! બીજાના દિલમાં મોહ ઉત્પન્ન કરવા માટે શ્રાવક કદી કપડાં પહેરી શકતો નથી.

સાચો શ્રાવક વેશપરિધાનમાં ત્રણ બાબતને મહત્ત્વ આપે. ૧ તે આરામપ્રદ હોય ૨ સસ્તાં હોય અને ૩ સ્વચ્છ હોય. પહેલી બાબત છે વસ્ત્રભૂષા આરામપ્રદ હોય. કારણ કે દેહની સુરક્ષા માટે જ વસ્ત્રોનો ઉપયોગ કરાય છે. એવો પોષાક શા કામનો કે જેનાથી ગણુ ભીંસાવું હોય અને સ્વતંત્રતાપૂર્વક આરામથી બેસી શકાતું ન હોય. એક વાર એક ભાઈ દર્શનાર્થે આવ્યા. તે બેસવા માગતા હતા. એમની આંખો કોઈ ચીજ ખોળી રહી હતી. મે પૂછ્યું—શું જોઈ રહ્યા છો! તેઓએ જવાબ આપ્યો. શું અહીં કોઈ ખુરશી નથી! હું સમજી ગયો કે એમણે પહેરેલું પાટલૂન ખુરશી માગી રહ્યું હતું. નીચે બેસશે તો એમાં સળ પડી જશે. આ પેન્ટ તમને આરામથી બેસવા દેતું નથી.

બીજી બાબત છે આપણી કપડાંની પસંદગીમાં ધ્યાન રાખવું જોઈએ કે તે સસ્તા હોય, સાદા વસ્ત્રો વડે પણ શરીર ઢાંકી શકાય છે તો પછી હોડ શી આ નમૂનાની સાડીઓની શી જરૂર છે! પૈસા જે તિજોરીમાં સમાતા ન

હોય તો ગરીબ સ્વધર્મી ભાઈ-બહેનોને આપો તેમની સમસ્યાઓનો ઉકેલ આવશે પાશ્ચાત્ય વિચારક વિલિયમ પેગે ખરુ જ કહ્યુ છે કે ફેશન અને પ્રદર્શનના પ્રિય લોકોની સાજસજ્જાવટથી અનેક નગ્ન વ્યક્તિઓને વસ્ત્રવાળી બનાવી શકાય છે મને ખબર છે, એક ફેશનપ્રેમી યુવક જ્યારે પણ કયાય-બહાર જતો ત્યારે પોતાની જોડે ૫દર–૫દર જોડ કપડાની લઈ જતો જરૂર છે ચાર કપડાની અને સાથે રાખે છે ચોવીસ જોડ એટલે વધારાના કપડા જો બીજાને આપી દેવામા આવે તો કેટલાય અર્ધનગ્ન વ્યક્તિઓના વસ્ત્રોની સમસ્યાનો ઉકેલ લાવી શકાશે

ત્રીજી બાબત છે કપડા સ્વચ્છ હોય જૈન ધર્મ ફેશનનો વિરોધી છે પરતુ આવશ્યક સ્વચ્છતાને એણે આશ્રય જરૂર આપ્યો છે એટલા માટે જ આગમમા જ્યાજ્યા શ્રાવકના બહિર્ગમનનુ વર્ણન આવે છે ત્યા ત્યા **"ण्हाए कय बलिकम्मे"** નુ વિધાન આવે છે માટે વસ્ત્રભૂષામા ફેશનને મહત્વ ન આપવુ જોઇએ શુ તમે એમ સમજો છો કે સાજસજેલ પોષાકને લઈને લોકો તમારી તરફ વધુ આકર્ષાશે? સાજસજાવટવાળો પોષાક તો દુર્યોધન, કસ અને ઔરગઝેબ પાસે પણ હતો લોકોએ કેટલુ સન્માન કર્યુ તેમનુ ? એક વિચારકે સાચુ જ કહ્યુ છે કે 'કોઈ આદમી પોતાની સાજ-સજેલ અને છેલછબીલ પોષાકને કારણે મૂરખાઓ અને સ્ત્રીઓ અન્ય કોઈ દ્વારા સમ્માનિત થઈ શકતા નથી માટે દેહને શા માટે સજાવો છો ? સજાવવુ છે તો દિલને જ સજાવો

દિલને સજાવવાનો એ અર્થ નથી કે છાતી પાસે ગુલાબના ચાર ફૂલ લગાવી લો ગુલાબના હજાર હજાર ફૂલ ભેળા મળે તોય દિલને સજાવી શકતા નથી ઉદારતા અને સેવાના ફૂલ જ દિલને શોભાવી શકે છે શુભના-ઉદયને લઈને જે પ્રસાધનો મળ્યા છે, સ્વધર્મીઓની સેવામા તમે એમનો કેટલો ઉપયોગ કર્યો છે, વારુ ? દીકરીને ઓછુ અપાયુ છે, એ તો તમે જરૂર વિચાર્યુ હશે પરતુ શુ કદી એવુ પણ વિચાર્યુ કે મારી સપત્તિનો કેટલો ભાગ સ્વધર્મીઓના કામમા આવ્યો ? હા, તો મને જરા જલ્દી બતાવો કે તમને હાથ જોડી દેવુ સારુ લાગે છે કે હાથ જોડાવી દેવુ ? દુર્ભાગ્યનો પીડાયેલો કોઈ ગરીબ ભાઈ કઈક સહયોગની આશા સાથે તમારી પાસે આવે છે તે હાથ જોડીને માગે છે ત્યારે તમે શુ કરો છો ? તિજોરીમા હાથ નાખી જે કઇ હાથમા આવે તે આપી દો છો ખરા ? કે આખો કાઢી બોલ.-

નાખો છો કે બધા ભિખારીઓ મારી જ દુકાને આવે છે. પણ જ્યારે ઈન્કમટેક્સ ઓફિસર દુકાન પર આવે છે ત્યારે પણ શું તમે આંખો કાઢતાં તેવી જ તે રજૂ થાઓ છો કે જેવા કે પેલા ગરીબ ભાઈની સામે રજૂ થયા હતા? નહીં. એની સામે તો એક સજ્જનની માફક નમ્ર બની જશો. એને હાથ જોડી જોડીને આપશો. કહેશો સાહેબ આટલું લઈ લો અને રજા આપો. આજનો માનવ હાથ જોડીને દબાણે આપી શકે છે પરંતુ જે હાથ જોડીને લેવા આવે છે એને બે પૈસા પણ નહીં આપે.

જુઓ પેલો મેહુલો (મેઘ) જુએ છે પૃથ્વીના પટ પર વહેતા સરિતા અને સરોવર સુકાઈ ગયા છે ત્યારે તે દિલ ખોલીને વરસે છે. તમે જરા પેલા શ્યામલ મેહુલાથી પણ થોડુંક તો શીખો. જો સ્વધર્મી ભાઈઓના જીવન-સરોવર સુકાઈ ગયાં છે, દરિદ્રતાના ભીષણ તાપમાં જેમનું જીવન બળી રહ્યું છે ત્યાં જઈને થોડુંક પણ વરસો! એમના દુઃખદર્દમાં પણ કંઈ કામમાં આવો. યાદ રાખજો સંપત્તિનો જેટલો ભાગ બીજાના કામમાં પરાર્થે વપરાય છે તે જ તમારો છે.

તમે ભાગ્યશાળી બનવા ચાહો છો તો ભાગ્યમાંથી ભાગ આપતાં શીખો, નહીંતર ખરા અર્થમાં તમે ભાગ્યશાળી બની શકતા નથી. તમારી સંપત્તિમાં સ્વધર્મીઓનો પણ ભાગ છે. વહેંચણીમાં જો તમને તમારો ભાગ ન મળે તો તમે બેચેન બની જશો. પોતાના ભાગને લેવા સારુ તમે એટલા બધા બેચેન છો કે એ સારુ તો તમે કોર્ટના બારણાં ખખડાવવા તૈયાર થઈ જાઓ છો. ત્યારે સ્વધર્મીને ભાગ આપવા તમે તૈયાર છો કે નહીં? તમે સ્વધર્મીને જો ભાગ ન આપ્યો તો એ માટે આંસુના બે ટીપાં પાડવા જોઈએ. કારણ તમારી આ ભૂલ કેટલાય ભાઈઓને ખોટો રસ્તો સ્વીકારવા વિવશ કરી મૂકશે.

ધાર શહેરની વાત છે. ઉપાશ્રયમાં ચોમાસી પાક્ષિક પ્રતિક્રમણ કરવા એકત્ર થયા. પ્રતિક્રમણ એ જીવનની કંપનીનું સરવૈયું છે. દરરોજ સવારસાંજ તમે હિસાબ માંડો છો. જીવનનો હિસાબ પણ કદી કર્યો? આજે કેટલું આવ્યું અને કેટલું ગયું? આત્મા ક્ષમાથી ક્રોધ તરફ કેટલો ગયો? નમ્રતાથી અહંકાર તરફ કેટલો ગયો? સરળતાથી છળકપટ તરફ ક્યાં સુધી પહોંચ્યો? સંતોષે લોભવૃત્તિને પકડી છે કે લોભે સંતોષને? રાગથી ત્યાગ વધી ગયો કે ત્યાગથી રાગ અને આસક્તિ વધ્યો? પુદ્ગલોના કામોનો હિસાબ રાખનાર શું આ આત્માના વૃત્તિઓનો હિસાબ પણ રાખશે ખરા?

શ્રાદ્ધે પ્રતિદિન પ્રતિક્રમણ કરવુ જોઈએ જો પ્રતિદિન ન થઈ શકે તો પાક્ષિક પ્રતિક્રમણને ચૂકવુ જ ન જોઈએ

આશ્રવથી અળગા થઈ સવર તરફ આવવા માટે શ્રાવકો પ્રતિક્રમણ કરી રહ્યા હતા પરતુ દુર્ભાગ્યથી પીડિત એક ગરીબ શ્રાવક કઈક બીજુ જ વિચારતો બેઠો હતો તે આત્માનુ નહી, ઘરનુ સરવૈયુ કરી રહ્યો હતો. દીકરી સોળ વર્ષ પસાર કરી ચૂકી છે, પણ એના હાથ પીળા કરવા માટે બીજી પીળી વસ્તુ પણ જોઈએ એ પીળી વસ્તુને તમે જાણી જ ગયા હશો. તમે સૌએ એવા રિવાજ બનાવી દીધા છે કે એ રિવાજની જાળમા કદી-કદી તો તમે જ ફસાઈ જાઓ છો પેલો ગરીબ શ્રાવક વિચારે છે કે નાણાના અભાવે લગ્ન લેવાયા નથી તે જ વેળા એની દ્રષ્ટિ નગરશેઠના હાર પર પડી એને શેઠે સામાયિક કરતી વખતે ઉતારી બાજુએ મૂકયો હતો વિચાર્યુ કે આ લઈ લેવામા આવે તો સમસ્યાનો ઉકેલ આવી જશે પરતુ આત્મા ધિક્કારી ઉઠયો "તુ સવરના (ધર્મના) સ્થાને બેઠો છે અને ચોરી સમા જઘન્ય પાપ તરફ તારી વૃત્તિ જઈ રહી છે ત્યારે મન બોલ્યુ લાખોનુ ધન છે, હાર ચાલ્યો ગયે તો ય ચિતાની વાત નથી અને તારી બધી સમસ્યા ઉકેલાઈ જશે

હાથ આગળ વધ્યા અને હાર લઈને સુરક્ષિત સ્થાને મૂકી દીધો વળી વિચાર્યુ કે અત્યારે જ ચાલી નીકળવુ તે ઠીક નથી શેઠને આ હાર ઉપર અત્યાધિક આસક્તિ હશે તો તેઓ એને ન પામતા બેચેન બની જશે જો એવી સ્થિતિ ઊભી થશે તો અન્ય શકય તેવા ઉપાયો વડે એ હાર પાછો આપી દેવો એ જ ઉચિત લેખાશે અને હાર ખોયાનુ એમને દુ ખ નહીં થાય તો લઈ ચાલવામા કાઈ નુકસાન નહી, માટે શેઠની સામાયિક પૂરી ન થાય ત્યા સુધી પ્રતિક્ષા કરવી જ પડશે

સામાયિકનો સમય પૂરો થયો શેઠ જ્યા વસ્ત્ર ઉતાર્યા હતા ત્યા ગયા. કપડા તો યથાવસ્થિત હતા પણ હાર ગૂમ ! આસપાસ તપાસી જોયુ વિચાર્યુ કોઈ પરિસ્થિતિનો માર્યો સ્વધર્મી ભાઈ આ કામ માટે વિવશ બન્યો હશે. ચાલો, ભાઈની ચીજ ભાઈને કામ લાગશે તમે પણ શુ આમ વિચારો છો ખરા ? જો સડેલી છત્રી અને જૂના પુરાણા પગરખા કોઈ લઈ જાય તો સો સો ગાળો વરસાવશો અને ઉપરથી પ્રતિજ્ઞા લેશો કે હવેથી ઉપાશ્રયે કદી જવુ નહી

જો કે ધર્મસ્થાનોમા ચોરી કરવી તે જઘન્યમા જઘન્ય પાપ અપરાધ

છે આ એ વાતનો દ્યોતક છે કે ભારતીય જનતાનું નૈતિક સ્તર કેટલું અધઃપતન થયું છે એનું ધાર્મિક સ્થળ પણ બૂટ અને છત્રી ચોરોથી સુરક્ષિત નથી તો એની સાથે આ સ્થળે એ પણ જોવું પડશે કે ચોર ચોરી કરવા શા માટે પ્રવૃત્ત થાય છે? જો તે આદતને લઈને પ્રવૃત્ત થાય તો તે કદી ક્ષમ્ય બની શકતો નથી. પરંતુ જો પરિસ્થિતિવશ એવું કરે છે તો તેની તેવી પરિસ્થિતિને બદલવા માટે સાધનસંપન્ન વ્યક્તિઓએ આગળ આવવું જોઈએ.

પેલા નગરશેઠ વિચારે છે ખરી તો મારી ભૂલ છે. હું નગરપતિના સ્થાને છું તેમ છતાં મેં મારા કર્તવ્યને પીછાણ્યું નથી, પોતાના સાથીઓની મેં સારસંભાળ પણ લીધી નથી. તેઓ કઈ સ્થિતિ વચ્ચેથી પસાર થઈ રહ્યા છે? એમના ઘરમાં અનાજ છે કે નહીં? એ બાજુ મારું લક્ષ જ ગયું નથી એટલા જ કારણે આ ઉપાશ્રયમાં આ બીના બની છે અને ચોરી જેવા જઘન્ય કૃત્ય માટે વિવશ થવું પડ્યું હશે. અન્યથા મનુષ્ય પોતે એટલો ખરાબ નથી.

આ બાજુ હાર લઈ જતો ભાઈ ઘેર તો પહોંચ્યો પણ રસ્તે એનો આત્મા એને ખતો રહ્યો. આ દુષ્કૃત્ય માટે હાથ આગળ કેમ વધ્યા! મોતીઓથી પણ મોંઘી માનવતા હું વેચી આવ્યો અને જડ ટુકડાને વીણી લાવ્યો. રાત આખી આળોટતો રહ્યો અને એવી સ્થિતિમાં એણે રાત પસાર કરી. સવાર થતાં જ હાર લઈ તે શેઠની દુકાને પહોંચ્યો. પણ જીભ કેમે ય કરીને બોલે નહીં કે કાલે ઉપાશ્રયેથી આપનો હાર હું લઈ આવ્યો છું. ધ્રૂજતો હાથ આગળ પ્રસારતાં બોલ્યો : આ હાર રાખી લો! નગરશેઠની આંખોને પોતાનો હાર ઓળખતાં વાર લાગી નહીં પણ તેઓ અજાણ્યા બની પૂછવા લાગ્યા. ભઈ આ કિંમતી હાર શા માટે લાવ્યા છો? આગંતુકે રોતા અવાજે જવાબ આપ્યો, આ રાખી લો અને એના બદલે થોડું ધન આપો જેથી એક ગરીબની સમસ્યાનો ઉકેલ આવે.

આ તો થઈ શેઠની વાત. તમને પણ વાત પૂછી લઉં. આવો જ તમારો હાર ખોવાઈ ગયો હોય અને પાછો મળે તો લાવનારને તમે પોલીસને હવાલે કરશો કે નહીં? બીજે જ દિવસે મુંબઈ સમાચારમાં ખબર છપાઈ જશે અને ઘેર ઘેર એની જ વાત કહેતા ફરશો. ઘી પચાવ્યું, માખણ પચાવ્યું, બદામનો હલવો પણ પચાવ્યો પણ હવે જરા વાત પણ પચાવતાં શીખો. જુઓ પેલા નગરશેઠના દિલની ઉદારતા—

તેઓ બોલ્યા, "ભાઈ, તમે જૈન કૂળમા જન્મ્યા છો, હુ પણ એક શ્રાવક છુ. આ મારો આત્મા કબૂલ કરતો નથી તમે ચાહો તો એમ જ રૂપિયા લઈ જઈ શકો છો આગતુક ભાઈ હાર રાખી લેવાનો અતિ આગ્રહ કરવા લાગ્યો એટલે શેઠે એક ડબ્બીમાં હાર રાખી એના ઉપર કપડુ સીવી પેલા ભાઈનુ નામઠામ લખી નાખ્યુ અને કહ્યુ: 'આ તમારી જ વસ્તુ છે, જ્યારે ચાહો ત્યારે લઈ જઈ શકો છો હુ તો નામનો એક રક્ષક માત્ર રહીશ, સાથે જ બે હજારની થેલી પેલા શ્રાવકના હાથમાં આપતા બોલ્યા, "આ મારી તુચ્છ ભેટ છે એ સ્વીકારો અને જરૂર પડે ત્યારે આ ભાઈને ફરિયાદ કરજો"

આવનાર ભાઈ નાણાં લઈ પાછો ફર્યો પરતુ શેઠના સદ્વ્યવહારે એના આત્મા ઉપર અમિટ છાપ પાડી રહી રહીને એમની ઉદારતાના ચિત્ર એની સ્મૃતિમાં આવી રહ્યા હતા આ બાજુ શેઠ ઘેર ગયા. પત્નીના હાથમા પેલી ડબ્બી દેતા બોલ્યા, "જિંદગીનો કશો ભરોસો નથી આને સભાળીને રાખજે આમા એક ભાઈની જિદગીની કમાણી છે જુઓ, આના ઉપર નામ લખ્યું છે, તે ભાઈ હાર આપી ગયા છે અને બદલામા થોડાક રૂપિયા લઈ ગયા છે. મે એને લાખવાર સમજાવ્યો કે હાર રાખો નહી, એમ જ રૂપિયા લઈ જાઓ, પણ તે માન્યો નહી હારની કિમત ઘણી છે પણ તે ઘણા ઓછા પૈસા લઈ ગયો છે"

શ્રાવિકા ડબ્બી હાથમા લેતા કહેવા લાગી, "આ તમને શોભતું નથી. તમે શ્રાવક છો એક શ્રાવકનો હાર ગીરવી રાખી પૈસા આપવા તે શ્રાવક માટે ઉચિત નથી એને એમ જ આપી દેત તો કાંઈ કમી થવાની નહોતી. ભર્યુંભાદર્યું ઘર છે જો કોઈના દુખ દરદમા કામમા નહી આવીએ તો લક્ષ્મી શા કામની છે?"

શેઠે જવાબ વાળ્યો, "મે એને ઘણુ ઘણુ સમજાવ્યો, પણ સમાજનો રિવાજ જ એવો છે કે એમ જ લેવામા એને પણ શરમ આવતી હતી"

આ છે વિશાળ હૃદયનુ એક ચિત્ર મુબઈના કુશળ નાગરિકો આનાથી કઈ બોધપાઠ જરૂર લેશો લેશો નહી, પણ શીખ્યા પણ છે મુબઈવાળા વરસે છે, પરતુ કદી કદી મુબઈના મેઘ સમુદ્રમા જ વરસી પડે છે સાગરમા વરસેલુ શુ કામ આવે? જ્યારે નાના નાના છોડ તો તરસ્યા જ રહી ગયા. માટે વરસો, શ્રાવણની જેમ વરસો! અભાવની દુપહરીમાં સુકાઈ રહેલ છોડવા

માટે દિલ ખોલીને વરસો. બેકારીની ચક્કીમાં પીસાઈ રહેલ સમાજના મધ્યમવર્ગી ભાઈઓ અને આ બાજુ અસહાય વિદ્યાર્થીઓ જેઓ બુદ્ધિએ કુશળ છે પરંતુ અર્થાભાવે જેમની પ્રગતિ રૂંધાઈ ગઈ છે અને વચ્ચે જ રૂંધાઈ પામ્યા છે તે સૌ માટે તમારાં સાધનો કામ આવે અને તમે તેવા સૌ મંગળમય બનો એવી મંગળ કામના છે.

અષાઢી પૂનમ,
સંવત ૨૦૧૭

જૈન ઉપાશ્રય કાંદાવાડી મુંબઈ

બુદ્ધિમાનોનું દુનિયા સન્માન કરે છે. ચારિત્ર્યવાનનું દુનિયા અનુસરણ કરે છે.

અત્યાચારી જેવો અભાગી માણસ બીજો કોઈ નથી કેમકે એની આપત્તિના સમયે એનો કોઈ મિત્ર હતુ નથી.

એક પાશ્ચાત્ય વિદ્વાને કહ્યું છે કે સત્ય અને વિશ્વાસ સંસારનું મંદિર છે.

સત્ય અને તેલ સદા ઉપર જ રહે છે. સત્ય બાટલીના બૂચ સમાન છે.

બુદ્ધિબળથી પણ ચારિત્રબળ ઉચ્ચ છે.

કદાચરણને છોડવું એટલે સદાચાર. સારો સ્વભાવ એટલે શીલ.

૩૯. કેળવણી છે જીવનની એક ચમક

(જૈન હાઈસ્કૂલ દિલ્હીમા આપેલ એક પ્રવચન)

પ્રિય વિદ્યાર્થી બંધુઓ,

તમારામા બહુ જ મોટુ આકર્ષણ છે આ ભારતની રાજધાની દિલ્હીમા આવ્યાને મને લગભગ આ ત્રીજુ અઠવાડિયુ ચાલી રહ્યુ છે હમેશા મહાવીર ભવન કે ચાંદની ચોકમા પ્રવચન ચાલે છે પરતુ તમારામા બહુ મોટી શક્તિ છે એ આકર્ષણ શક્તિ મને તમારા પાસે ખેચી લાવી છે જ્યારે હુ મને વિદ્યાર્થીઓની વચ્ચે આવો પડેલો જોઉં છુ ત્યારે મને બહુ જ હર્ષ થાય છે હમણા સાહિત્યરત્ન શ્રી મનોહર મુનિજી કેળવણીના વિષય પર તમને સુન્દર રીતે સભળાવી ચૂક્યા છે ખરેખર કેળવણી એ એક બહુ જ મોટી વસ્તુ છે એ જીવનમા એક નવી જ ચમક લાવે છે માણસની સુષુપ્ત શક્તિને જગાડનાર કેળવણી જ છે કેળવણીનુ આખરી અને સાચુ લક્ષ્ય તો માનવીને સાચો માનવ બનાવવાનુ જ છે

ખેતરમા પેદા થયેલો કપાસ સીધે સીધો આપણી મર્યાદા જાળવવાનુ કામ નથી કરતો તેમ ઠંડીથી પણ એ આપણને પૂરેપૂરી રીતે બચાવી નથી શકતો એને તો જ્યારે વણકર દોરા રૂપે ફેરવી કાપડનુ રૂપ આપે છે ત્યારે જ તે આપણા કામમા આવી શકે છે ત્યારે એ આપણે પહેરી શકીએ છીએ, કે તમારા કોટ-પાટલુન એમાથી બની શકે છે જો કોઈ માણસ પોતાના આખા શરીર પર સુદર લગાડી કપાસ ચીટકાડી દે ને બહાર નીકળે તો તમને કેવુ લાગશે ? બીજા બધા આશ્ચર્યમા પડી જશે, પણ દિલ્હીમા તો તેની મજાક જ કરે તમે બધા એની બુદ્ધિમના જોઈ હસી ઊઠો. હા, તો આપણુ જીવન તો પેલા ખેતરમા પેદા થયેલા કપાસ જેવુ છે, તદ્દન કપાસ જેવુ.

એમાંથી આપણે કાપડ બનાવવું પડશે. શિક્ષણ એ કાર્ય કરે છે એ જ આપણને સમાજને ઉપયોગી બનાવે છે એટલે જ જીવનમાં કેળવણીનું ઘણું મોટું સ્થાન છે

આજનું શિક્ષણ માણસને વકીલ, ડૉક્ટર, શિક્ષક વગેરે બધું બનાવે છે પણ દુઃખની વાત છે કે તે માણસને માણસ નથી બનાવતો. હું તમે ધારો નહીં એવો એક સવાલ એક પરીક્ષકે પરીક્ષાર્થી વિદ્યાર્થીઓને એકવાર પૂછ્યો હતો. એક બાળક પોતાનો અભ્યાસ પૂરો કરી શાળા છોડી સાઈને ભટકવા નીકળ્યો. નોકરીની ચિંતામાં તે બેચેન રહેતો હતો. આ વાત પણ કેવી છે કે એક મજુર રોજના ૩ રૂપિયા કમાઈ લે છે જ્યારે આપણા ભણેલાઓ નોકરી માટે આંટાફેરા માર્યા કરશે.

જે શિક્ષણ માણસને એનો રોટલો પણ મેળવી નથી આપતું તો તે બીજું શું અપાવશે! પણ સાચું કારણ એ છે કે આજના શિક્ષણથી મગજ તો ભલું વધી જાય છે પણ હાથ નાના રહી જાય છે. એક એવો વિદ્યાર્થી તમે જુઓ કે જેનું માથું ખૂબ મોટું હોય ને હાથ ઉંદર જેવા નાના હોય તો તમને એ દૃશ્ય કેવું લાગશે! આજકાલ હાથ નાના રહી જાય છે ને મગજ વધી જાય છે એમાં હિન્દી ગણિત ઇતિહાસ, ભૂગોળ, સાહિત્ય કેટલું જાણે છે શું શું ભણે છે પરંતુ હાથમાં કામ કરવાની તાકાત નથી રહી. કારણ શિક્ષણનો ક્રમ જ બદલાઈ ગયો છે એનો પ્રારંભ જ કૂતરાં ને બિલાડાંથી થાય છે પહેલાં ભારતીય શિક્ષણપદ્ધતિમાં સહુ પ્રથમ બાળકને શીખવાતું હતું (मातृदेवो भव पितृदेवो भव) તેને સ્થાને આજે શિક્ષણની શરૂઆત થાય છે Dog ડૉગ એટલે કૂતરો અથવા Cat કૅટ એટલે બિલાડી. આજથી ત્રણ વર્ષ પહેલાંની બાળપોથી જુઓ તો એમાં ગ ગણપતિનો હતો તે ગ આજે ગધેડો થઈ ગયો

પાશ્ચાત્ય શિક્ષણનો આપણા ઉપર એ પ્રભાવ પડ્યો કે ન આપણે પૂરા અંગ્રેજ થઈ શક્યા કે ન આપણે પૂરા ભારતીય રહી શક્યા. આપણું મન બની ગયું યુરોપિયન અને આત્મા રહ્યો ભારતીય અને શરીર પણ ભારતીય જ રહ્યું કારણ કે એને તમે યુરોપિયન જેવું ગોરું ન બનાવી શક્યા અને સ્નો પાવડરમાં પણ એવી તાકાત નથી કે જે તમારા શરીરને યુરોપિયન જેવું બનાવી દે. પણ હા તમારી વેશભૂષા તો યુરોપીય બની ચૂકી છે

આજે આપણા જીવનનું ધ્યેય જ બદલાઈ ગયું છે જીવનમાં જ્યાં સમતા સુશીલતા અને સદાચારની આવશ્યકતા છે ત્યાં માત્ર એકલી સાધ-

રતા રહી છે. સાક્ષરતા જરૂરી છે, પણ સદાચાર વિનાની એકલી સાક્ષરતા એક વિડમ્બના છે જીવનમાં સહુ પ્રથમ સદાચારનુ શિક્ષણ આવશ્યક છે. આજના નાના વિદ્યાર્થીની જીભ પર ફિલ્મી ગાયનોની તરજો રમતી હોય છે. તેઓ દેવાનદ કે ગોપના સ્વપ્ના જોતા હોય છે આવુ આપણુ ચારિત્રનુ પતન આપણને ક્યા લઈ જશે? એણે નવા ઊગતા ફૂલ જેવા વિદ્યાર્થીના મોઢા પરનુ ગુલાબી સૌંદર્ય ઝુટવી લીધુ છે.

આથી જ હુ તમને અનુરોધ કરુ છુ કે, તમારુ ચારિત્ર્ય રામ-લક્ષ્મણ જેવુ બનાવો, કારણ કે, તમે જ ભારતના ભવિષ્યના ઘડવૈયા છો. સદાચારી જ્યાં જ્યા જશે, જે સમાજમા જશે ત્યા ત્યા તે નેતા બની જશે. જે દેશમાં તે જશે તે દેશના તે પ્રિયપાત્ર બની જશે એટલે જ કેળવણી સાથે વિનય, વિનમ્રતા, સદાચાર અને સહિષ્ણુતાનુ સક્રિય શિક્ષણ મળે તો તમારુ ભવિષ્ય નિશ્ચિંત ઉજ્જવલ છે, મ ગલમય છે.

હા, તો આપણી મૂળ વાત પર આવીએ શાળામાં એક પરીક્ષક પરીક્ષા લેવા આવ્યા પરીક્ષકને જોતા જ શાળામા હલચલ મચી ગઈ કારણ કે, પરીક્ષાનું નામ જ એક જ ભૂત સમાન ભયાનક છે વિદ્યાર્થીઓના વિભાગમા પુસ્તકો ફરવા લાગ્યા કોઈ ધારતુ હતુ ગણિતમાથી પ્રશ્ન પૂછશે, કોઈ ઈતિહાસ ભૂગોળમાથી ધારતુ હતુ આમ બધા જુદુ જુદુ ધારતા હતા ત્યા પરીક્ષકે, પહેલા વિદ્યાર્થીને પ્રશ્ન પૂછયો, 'તમારા ભણતરનુ ધ્યેય શુ છે?' પ્રશ્ન સાભળી તે વિદ્યાર્થી ગભરાઈ ગયો એને થયુ આ પ્રશ્ન નથી ઈતિહાસનો, નથી ભૂગોળનો કે નથી ગણિતનો ગભરાટમા તે ઉત્તર ન આપી શક્યો નીચે બેસી ગયો કારણ કે ગભરાટ બહુ ખરાબ વસ્તુ છે એમા વિદ્યાર્થી પોતાના વિષયને પણ ભૂલી જાય છે બીજા વિદ્યાર્થીને પણ પરીક્ષકે એ જ પ્રશ્ન કર્યો, 'તમારા અભ્યાસનો ઉદ્દેશ શો છે? પ્રશ્ન સાભળી તે ગભરાયો નહી. તે હિમતપૂર્વક બોલ્યો 'આપ આપના અધિકાર બહાર જઈ રહ્યા છો કારણ કે આપનો પ્રશ્ન અમારા આખાયે અભ્યાસક્રમમા ક્યાય આવતો નથી આવો પ્રશ્ન જે વિદ્યાર્થીના પાઠ્યપુસ્તક સાથે સબધ ધરાવતો હોય નહી તે પૂછવાનો તમને કોઈ હક્ક નથી,' કેવો લાગ્યો આ જવાબ તમને? તમે સહુ આ જવાબ સાભળી હસી પડ્યા આ એનો ઉત્તર ઉદ્ધતાઈપૂર્વક આપવામાં આવ્યો હતો કારણ કે, આજકાલના વિદ્યાર્થીઓમા ગેરશિસ્ત સારા પ્રમાણમા વધી ગયુ છે. સરકાર પણ એ બાબત ચિતામા પડી છે વિદ્યાર્થી તો વિનયી અને નમ્ર હોવા જોઈએ પણ આ વિદ્યાર્થી આવો શિસ્ત વગરનો હતો.

પછી પરીક્ષક આગળ વધ્યા. ત્રીજા વિદ્યાર્થીને પૂછ્યું. તેણે જવાબ આપ્યો, "મારે ડૉક્ટર બનવું છે." કોઈએ વકીલ બનવાની ઈચ્છા પ્રગટ કરી, કોઈએ બેરિસ્ટર, કોઈએ એન્જિનિયર એમ સહુએ પોતાના વડીલોની ભાવના વ્યક્ત કરી. છાત્રોને છેડે એક વિદ્યાર્થી ઊભો હતો. એને પણ પરીક્ષકે પૂછ્યું "તમારા અભ્યાસનું ધ્યેય શું છે?" એણે કહ્યું "મારે નથી ડૉક્ટર બનવું કે નથી બનવું બેરિસ્ટર. મને આ ટર ટર માં વિશ્વાસ નથી. હું તો એટલા માટે શાળામાં આવ્યો છું કે હું મારા જીવનનું ધ્યેય સમજી શકું અને હું સાચો માનવી ઈન્સાન બનું." આ જવાબથી પરીક્ષક એટલા પ્રસન્ન થયા કે પોતાના ગળામાં રાખેલો સુવર્ણચંદ્રક એ વિદ્યાર્થીના હાથમાં મૂકી દીધો. કદાચ તમે પણ આ જવાબથી ખુશ થઈ ગયા હશો. પરંતુ હું આ જવાબ ઉપર બેહદ ખુશ છું. કેળવણીનું સૌથી મોટું કાર્ય છે માનવને માનવતા શીખવવાનું. જો આ શીખી શક્યા તો આપણે ઘણું નવું શીખી ગયા છીએ એમ સમજવું.

પરંતુ આજનું શિક્ષણ પુસ્તકી રહ્યું છે. શિક્ષિત વ્યક્તિ શારીરિક શ્રમની વાતને અપમાનજનક સમજે છે. જીવનને ઘડનારા શ્રમથી તેઓ વિમુખ બની ગયા છે અને તેથી આજે એક મજૂરમાં જેટલો આત્મવિશ્વાસ, કે શ્રમનિષ્ઠા જોવા મળે છે તેટલી એક શિક્ષિતમાં જોવા નથી મળતી.

તા. ૧-૧-'૫૭ જૈન સાહિત્ય [illegible]

ધર્મ - દર્શન

૪૦. ધર્મ અને યુવકો

પ્રિય સજ્જનો,

આજના પ્રવચનનો વિષય છે 'ધર્મ અને આજનો યુવક.' **થોડી** વાર આપણે ધર્મ અંગે વિચાર કરીએ યુવાનો, તમે ગભરાશો મા, **હું** ધર્મ પર બોલી તમારા ખાન-પાન પર અવરોધ નાખવા ઇચ્છતો નથી.

બજારેથી આંબા લાવ્યા, એમા થોડુંક ખાવાનું છે અને થોડુંક ફેંકી દેવાનું છે. રસ ખાવા માટે છે તો ગોટલો ને છાલ ફેંકી દેવા માટે. દાડમનું પણ તેવું જ છે દાડમ લાવ્યા, એના બીજ તમે ખાઈ શકો પણ એની ઉપરની છાલને તો તમારે ફેંકી દેવી જ રહી પરંતુ નાની મોટી દ્રાક્ષ [અંગૂર] મા કશું જ ફેંકવા જેવું હોતું નથી ધર્મ પણ દ્રાક્ષવત્ છે, જેમાંથી બધું જ લેવા જેવું છે, ફેંકી દેવા જેવું કશું જ નથી પાશેરનું નાનકડું તુંબડું ત્રણ મણના દેહને નદી પાર કરાવી દે છે તેમ અઢી અક્ષરનો નાનો-શો ધર્મ શબ્દ પણ આત્માને ડુબવાથી બચાવે છે એટલા સારુ ભગવાન મહાવીર કહે છેઃ

पच्छावि ते पयाया, खिप्पं गच्छन्ति अमर भवणाइं ।
जेसिं पिओ तवो संजमो अ, खंती य बम्भचेरं च ॥

(દશવૈકાલિક અ ૪ ગાથા ૨૫)

જીવનની સંધ્યા ટાણે જેઓ સાધના-પથે અગ્રેસર થયા છે, તપ, સંયમ અને બ્રહ્મચર્ય જેઓને પ્રિય છે, જેઓના જીવનની રગેરગમા ધર્મ પ્રત્યે શ્રદ્ધા જાગૃત છે, તેઓ નરક ને તિર્યંચની અશુભ ગતિઓમાંના ભ્રમણથી બચી જઈ સ્વર્ગનાં દિવ્ય ભવનોને પામે છે

સમાજ બે પ્રકારનો છે. પહેલો સમસ્ત વૈજ્ઞાનિક સાધન-પ્રસાધનો વડે ભરપૂર છે—જ્યાં પાંચ-પાંચ મિનિટે રેલો દોડે છે. સડકો ઉપર મોટરો ફરતી હોય છે. પોલીસના હાથ બતાવવા માત્રથી એક જ મિનિટમાં મોટરોની લાંબી હારમાળા ઊભી થઈ જાય છે. વેપારીઓની કચેરીઓ (ઓફિસો) પર ટેલિફોનની ઘંટડી રણકાર બાંધી જ કરતી હોય છે. રેડિયો દ્વારા મધુર સંગીત-ધ્વનિ ગૂંજતો રહેતો હોય છે.

જ્યારે બીજો સમાજ ગ્રામ્ય-સભ્યતામાં પળતો હોય છે. જ્યાં નથી રેલગાડીઓ કે નથી ટેલિફોનના રણકારા કે નથી તાર કે નથી રેડિયો. કદાચ એનું નામ પણ સાંભળ્યું નહીં હોય. સમાજના બંને નકશા (ચિત્રો) તમારી સામે છે. તમે કયો પસંદ કરશો? તમારી જીભ ભલે ન ઉપડે પણ તમારું દિલ તો જરૂર બોલી જ ઊઠે કે તમે વૈજ્ઞાનિક સાધનયુક્ત સમાજમાં રહેવું વધુ પસંદ કરશો. પરંતુ જો પહેલા સમાજમાં સ્વાર્થ, તિરસ્કાર, ઈર્ષ્યા-દ્વેષનું સામ્રાજ્ય હોય, ચારેય બાજુ બીજાને ફાડી ખાઈ પોતાના જ સ્વાર્થનો રોટલો શેકાતો હોય, છળ-કપટ ચાલે, ત્યાં લૂંટ અને મારફાડનાં કાવતરાં રચાતાં હોય ત્યાં એવા સમાજમાં પણ શું તમે રહેવું પસંદ કરશો? નહીં. આવા સમાજમાં તમે એક દિવસ પણ રહેવાનું પસંદ નહીં કરો. બીજા સમાજમાં ભલે રેડિયોના સંગીતનો અભાવ હોય પરંતુ ત્યાં આત્માનું સંગીત છે. પ્રેમ અને આત્મીયતાની સ્નેહ-ધારા વહે છે. તમે આવી ગ્રામ્ય-સભ્યતા ધરાવતા સમાજમાં રહેવું પસંદ કરશો. યુરોપીય સભ્યતા પ્રથમ સમાજની ગણનામાં આવે છે કેમકે ત્યાં વિજ્ઞાન ઉન્નતિની ચરમ કોટી સુધી પહોંચી ચૂક્યું છે. અણુબોમ્બની હોડ ચાલી રહી છે. જ્યારે ભારત બીજા પ્રકારનો સમાજ છે કે જ્યાં ભૌતિક નહીં અપિતુ આધ્યાત્મિક વિજ્ઞાનનો વિકાસ થતો રહ્યો છે. ધર્મ કળાનો પ્રચાર-પ્રસાર થતો રહ્યો છે અને બધી જ કળાઓ ધર્મ-કળાના અભાવે નિષ્પ્રાણ છે. "सव्वकला धम्मकला जिणाइ"।

રામના ઘેર ધર્મ કળા જીવિત હતી એટલે એમને ત્યાં લેવાની નહીં પરંતુ દેવાની લડાઈ હતી. રામ કહેતા અયોધ્યાનો તાજ મુબારક હું નહીં લઉં. જ્યારે આ બાજુ ભરત કહેતો-હું નહીં લઉં.

તમારા ઘેર લડાઈ લેવાની છે કે દેવાની?

ધર્મ હૃદયમાં જામી ગયેલી લેવાની-વૃત્તિને દૂર કરે છે અને માનવતાનું

પુણ્ય-પ્રતિષ્ઠાન કરે છે બીજા શબ્દોમા કહુ તો ધર્મ દાનવને માનવ બનાવે છે ને માનવને દેવ

હવે એ વિચારીએ કે ધર્મનુ અસલી રૂપ શુ છે? આજે ધર્મની સેંકડો પરિભાષા થયેલી આપણા જોવામા આવે છે. એની પાછળ હજારો બાહ્ય આડબરો રહ્યા છે આજે ધર્મ એક ગીચ વન બની ગયો છે, જ્યા એનુ અસલી રૂપ પામવુ મુશ્કેલ છે એક વેશ્યા કહે છે રૂપ વેચી રૂપિયા કમાવવા એ અમારો ધર્મ છે સૈનિક શત્રુને હનન કરવામા પોતાનો ધર્મ સમજે છે ફાસીગર અપરાધીને ફાસીના તખ્તે ચઢાવવામા ધર્મ માને છે એક મુસલમાન કુરાનની ઓથે કાફિરોની કત્લ કરવાને ધર્મ ગણે છે સતી પતિ પાછળ બળી મરવામા પોતાનો ધર્મ માને છે તો વિધવા પતિના નામે એક વર્ષ સુધી ખૂણે બેસી રડવામા ધર્મ માને છે પાદરી સ્વર્ગના નામે હુંડી લખી આપવામા ધર્મ માને છે બ્રાહ્મણ દૂધપાક-પુરીનો ઉપભોગ કરી સવા રૂપિયાની દક્ષિણા સ્વીકારવામા ધર્મ માને છે, એક ભક્ત પોતાને માથે સાડા અગિયાર નબરનો તિલક લગાવી ભક્તિનુ પાટિયુ લગાવવામા ધર્મ માને છે આ બધુ ધર્મ નહિ પણ ધર્મનો ઉપહાસ છે જે ક્રિયાઓમા ધર્મનો આત્મા બોલતો નથી તે ક્રિયાઓ નિષ્પ્રાણ છે, ત્યા ધર્મનો આત્મા વિદાય લઈ ચૂકયો હોય છે મૃત શરીર પડ્યુ છે, પોતે સડે છે અને સ્વસ્થ માનવીને પણ મુડદાલ બનાવે છે

જીવિત ધર્મ તો તે જ છે કે જેની રગેરગમા અહિસા, દયા અને પ્રેમની ધારાઓ સતત વહી રહી હોય પવિત્ર જીવન જીવવાની કળાનુ નામ જ ધર્મ છે જે વિચાર અને આચાર આત્માની ચારિત્ર્યશક્તિને વિકસિત કરે, જીવનમા સદ્‌વિચાર અને સદાચારની જ્યોત જગવે એ જ ધર્મ છે જેના જીવનમા સદ્‌વિચારોની-ધર્મની જ્યોત ઝગમગે છે, એના જીવનની વિપત્તિઓ એટલી જ દૂર રહે છે જેટલી કે હરણી સિંહના ભયથી દૂર રહે છે જેના ઘેર ધર્મનો પ્રકાશ હોય તેને ત્યા રોગ પગપેસારો કરી શકે નહી, એના ઘેર મૃત્યુ કદી અસમયે આવશે નહી

એક સમયની વાત છે આચાર્ય દિગ્વિજય પાસે બનારસના ધર્મપાલનો પુત્ર પણ અભ્યાસાર્થે આવ્યો પ્રાચીન યુગે આજના જેવી ખર્ચાળી કેળવણી નહોતી, ત્યારે ન તો ફી દેવી પડતી હતી તેમ ન ચોપડીઓનો આજના જેવો ભાર તેમના પર હતો કુદરતના ખોળે, નદી તટના આશ્રમમા વિદ્યાર્થીઓ ભણતા નાના મોટા દરેક વિદ્યાર્થીઓને આચાર્યશ્રી સમાનભાવે ભણાવતા.

પછી ભલેને એ વિદ્યાર્થી કોઈ રાજકુમાર હોય કે શ્રેષ્ઠીપુત્ર હોય કે પછી કોઈ ગરીબ જનનો પુત્ર હોય. આચાર્યશ્રી બધા પ્રત્યે એકભાવ રાખતા. તેમ વિદ્યાર્થીઓ પણ આચાર્યશ્રી પ્રત્યે પ્રગાઢ શ્રદ્ધા ધરાવતા.

ધર્મપાલનો પુત્ર પણ કુદરતના ખોળે બેસી આચાર્યશ્રી પાસે અભ્યાસ કરતો. એક દિવસ આચાર્ય દિગ્વિજયનો આઠ વર્ષનો નાનો પુત્ર સંસારથી વિદાય પામ્યો. પુત્ર-વિયોગ ગ્રસિત મનને ઉદ્વેગ પમાડી રહ્યો હતો એનો સ્નેહ આંખોમાં આંસુનું રૂપ ધારણ કરી નીતરી રહ્યો હતો. વિદ્યાર્થીઓમાં પણ શોક-છાયા છવાઈ રહી હતી. ધર્મપાલના પુત્રે આચાર્યશ્રીની આંખે આંસુ જોયાં. આચાર્યશ્રીને કહ્યું – ભગવન્ મને આશ્ચર્ય એ વાત છે કે નાની વયમાં આપનો પુત્ર કેમ વિદાય પામ્યો! અમારા કુળમાં તો બાળપણમાં કદી કોઈ મૃત્યુ પામતો જ નથી." આચાર્યશ્રીએ જવાબ વાળ્યો: કુદરતના ખેલ વિચિત્ર છે. એનું રહસ્ય કોણ પામી શક્યું છે ભાઈ! અને મૃત્યુ ક્યારે અને કઈ ક્ષણે આવશે તે કોણ કહી શકે તેમ છે!"

વિદ્યાર્થી બોલ્યો: ગુરુદેવ ક્ષમા કરજો આપ નહીં કહી શકો પણ એટલું તો હું જરૂર કહી શકું છું કે મારા ઘેર મૃત્યુ કદી અસમયે પ્રવેશ પામી શકતું નથી." એક અઠવાડિયું પસાર થયું. આચાર્ય દિગ્વિજય બનારસ છોડી ચાલી નીકળ્યા. હાથમાં એક ઝોળી હતી જેમાં થોડી રાખ હતી. સીધા જ ધર્મપાલને ઘેર પહોંચ્યા. ધર્મપાલે આચાર્યશ્રીનું સ્વાગત કર્યું બોલ્યા: કેમ પધારવું થયું! એ વાત પછી પણ પહેલાં આપ ભોજન કરો.

આચાર્યશ્રી બોલ્યા: મને ભૂખ નથી. તમે પહેલાં જમી લ્યો પછી હું એનો સંદેશ આપીશ. એના માટે જ હું અહીં સુધી પગપાળો આવ્યો છું." ધર્મપાલે કહ્યું: મારા આત્મામાં વિશ્વાસ છે મારા માટે એવો કોઈ સંદેશ હોઈ શકે નહીં કે જે મારી ભૂખ-તરસ ઉડાડી શકે. આચાર્યશ્રીએ ફરી એક વખત આગ્રહ કર્યો પણ ધર્મપાલના ઇન્કાર પર આંસુભરી આંખોએ બોલ્યા: "ધર્મપાલ બહુ ખરાબ સંદેશો લાવ્યો છું. [illegible] જ તમારો પુત્ર અચાનક અવસાન પામ્યો છે. આ જુઓ એની રાખ લઈને હું તમને આ સમાચાર પહોંચાડવા આવ્યો છું.

આચાર્યશ્રીને ખાત્રી હતી કે પુત્રના અવસાનના સમાચારથી ધર્મપાલનું મુખ પડી [illegible] અને આંખોમાંથી આંસુડાં ઢળી પડશે. પરંતુ એમની આશાથી વિપરીત પ્રસન્ન મુખે ધર્મપાલ બોલ્યો: ભગવન્, ક્ષમા કરજો,

આપ સમા આચાર્યશ્રીના મુખેથી આટલુ મોટુ અસત્ય શોભા દેતુ નથી મારો આત્મા મને કહે છે મારો પુત્ર હાલ મૃત્યુ પામી શકતો જ નથી.''

આચાર્યશ્રીએ પૃછ્યુ "તમારો આ વિશ્વાસ શેના આધારે છે ?"

ધર્મપાલે કહ્યુ

धम्मं चरामो न मुसं वयामो ।
पापानि कम्मानि विवज्जयामो ॥
अनारियं च परिवज्जियामो ।
तस्माद् वयं असमय न मरामो ॥

અમારા જીવનમા ધર્મનો આત્મા બોલે છે અમે મૃષાવાદ (જૂઠુ) બોલતા નથી આયુના તાતાને તોડનાર દુષ્કર્મોથી અમારો સમગ્ર પરિવાર બચે છે, માટે જ અમોને શ્રદ્ધા છે કે મારા કુળનુ એક પણ બાળક અસમયે મૃત્યુ પામી શકે નહી "

અત્યાર સુધી હુ ધર્મ ઉપર બોલ્યો; ઘણુ લાબુ બોલી ગયો હવે મારે જરા યુવકવર્ગને સબોધીને વાત કરવી છે ધર્મતત્ત્વ જીવનનો પ્રકાશ-સ્તભ છે ધર્મ આત્માનો પોતાનુ સ્વરૂપ છે ભારતના બધા જ સતોએ, ઋષિ અને મહર્ષિઓએ ધર્મ ઉપર ભાર મૂક્યો છે તો પછી એ જ માટી-માથી જન્મેલા ભારતીય યુવકો ધર્મ-ભાવનાથી શા માટે દૂર નાસી રહ્યા છે ? આજે ઉપાશ્રયોમા કે મદિરોમા પ્રૌઢો અને વૃદ્ધો જ વધારે જોવામા આવે છે, પરતુ કાળા વાળવાળા બહુ ઓછા-જૂજજાજ-જ દેખા દે છે આપ આવીને કહે છે 'મહારાજ, છોકરાને કહીએ છીએ કે, જા ઉપાશ્રયે, મહારાજશ્રીના દર્શન કરી આવ, માગલિક સાભળી આવ, બને તો સામાયિક કરી આવ, પણ એ તો કેરમ રમવા બેસી જશે ઉપાશ્રયે નહી આવે " આમ કેમ બને છે એ વસ્તુ પર જ આપણે જરા ઊડાણથી વિચાર કરવાનો રહે છે અધ્યયનમા, સીનેમામા, ફિલ્મી સિતારોને જોવામા કે ફિલ્મ શૂટીગ જોવામા, પિકનીક-પાર્ટીઓમા, હોટલો અને કલબોમા યુવકો હમેશા આગળ પડતા રહેતા હોય છે, તો ધર્મક્ષેત્રે પાછળ શા માટે ? શુ એના આ પછાત-પણામા આપ લોકો (પ્રૌઢ વર્ગ)ની તો ક્યાય ભૂલ છુપાયેલી તો નથી ને ? જરા એક મિનિટ પોતા ભણી પણ નજર નાખી જુઓ યુવકવર્ગને સુધારતા પહેલા તમારે સુધરવુ પડશે કારણ કે બાળકોમા માતા-પિતાના જ સસ્કારોનુ સિચન થાય છે કેટલીક વાર માતાઓ જ બાળકોમા એવા

સંસ્કાર નાખતી હોય છે કે જેથી ભવિષ્યમાં એ (બાળક) સંતો કે સત્ સંસ્કૃતિ સમીપે જાય જ નહીં.

મારો પોતાનો અનુભવ છે. એક વખત ગોચરી (આહાર) માટે હું ઘેર ગયો. બાળક રડી રહ્યો હતો. માની પુચકારીઓ અને રમકડાં વગેરે એનું મન જીતવાની પેરવી નિષ્ફળ જતી હતી. મને આવતો જોઈ એ બોલી: 'બાબા, રડીશ નહીં, નહીંતર જો આ મહારાજ સાહેબ આવ્યા છે ને, એ તને પકડીને લઈ જશે.' તો શું અમે બાળક પકડનાર છીએ? (સભામાં હસાહસ) એક બાજુ તો માતાઓ ભિક્ષુકોના પાત્રમાં વહોરાવ્યા કરે છે તો બીજી બાજુએ બાળકના કોમળ હૃદયમાં ઝેરી સંસ્કારો રેડતી હોય છે. જ્યારે એ મોટો થાય છે ત્યારે આવા સંસ્કારો પણ વિકાસ પામે છે. બાળક વિચારતો થાય છે કે આ કોઈ પકડનારા છે એટલે એમની પાસે જવું ન જોઈએ. પછી માતા કહે કે ભાઈ, વ્યાખ્યાન સાંભળી આવ, પણ એ એને સ્થાને કેરમ રમવા બેસે તો એમાં નવાઈ શી? માતાઓ પાસે ફરિયાદ લાવે, પણ માતાઓ, આ સંસ્કારો તો તમે જ રેડ્યા છે.

યુવકવર્ગમાં આજે પણ ધર્મના શુદ્ધ રૂપ ઉપર વિશ્વાસ છે. અહિંસા, દયા, ક્ષમાને કોઈ પણ યુવક ખરાબ નહીં કહેશે. હા, રૂઢીગત ક્રિયાકાંડો પર, અમુક પ્રકારના વિશેષ રીતિ-રસમો ઉપર એના મનમાં ઓછી શ્રદ્ધા છે. એની પાછળ પણ એક કારણ છે. આજનો આપણો વડીલવર્ગ ઉપાશ્રયમાં ધર્મની ઊંચી ઊંચી વાતો કરે છે: 'મહારાજ, સંસાર અસાર છે, સર્વ મિથ્યા ભ્રમ છે. પાઈ પણ સાથે નહીં આવે.' ધર્મની આવી ઊંચી ઉડાનો ભરે છે અને જાણે એમ લાગે છે કે આજના યુગના જંબૂકુમાર, શાલિભદ્ર તો આ લોકો જ છે. પરંતુ દુકાને પહોંચ્યા, ચાંદીની ખણખણાટ થવા લાગી કે બધા જ વૈરાગ્યનો રંગ કોણ જાણે ક્યાં અદૃશ્ય થઈ જાય છે! પુદ્ગલોને મિથ્યા બતાવનાર એક નવો પૈસો પણ છોડવા તૈયાર નહીં થાય. (સભામાં હસાહસ) એનો અર્થ એ થયો કે ધર્મ ફક્ત ઉપાશ્રયમાં છે. બજારની એને હવા લાગતાં જ એ છૂમંતર થઈ જાય છે. આજનો બુદ્ધિવાદી યુવક આ બધું પોતાની નજરે નિહાળે છે અને જાણે છે કે ઉપાશ્રયમાં રંગ એક છે, બજારમાં કંઈ બીજો જ. તમારા જીવનનું આ બહુરૂપીપણું યુવકના મનમાં ધર્મ ઉપર કેમ કરી વિશ્વાસ જામવા દે?

બીજી બાજુ એક વૃદ્ધ માતા સામાયિક કરે છે, પણ અડતાલીસ મિનિટની સમભાવનાની સાધનામાં એનું મન એમાં (સાધનામાં) ચોંટતું

નથી એની આખો ફરતી ફરે છે વહુ શુ કરી રહી છે, છોકરો શુ કરી રહ્યો છે? સામાયિક પૂરી થતા જ એનો પ્રથમ ઘા વહુ ઉપર થતો હોય છે. આમ કેમ કર્યું, તેમ કેમ કર્યું પાસે ઊભેલો યુવક આ જુએ છે, માજીએ એક કલાક ધર્મસાધના કરી કે કરિયાદોની હારમાળા ઊભી કરી?

આ જ કારણે છે કે આજનો યુવક રૂઢ ધાર્મિક ક્રિયાઓથી પીછેહઠ કરી રહ્યો છે

બીજી બાજુ આજની કેળવણીમા પણ કેટલાક એવા તત્ત્વો છે જે યુવકોને ધર્મ–વૃત્તિથી પાછળ ધકેલે છે આજની કેળવણીમા ભારતીય સસ્કૃતિની છાયા નથી તે યુરોપથી આવી છે એમા પાશ્ચાત્ય સભ્યતાની બોલબાલા છે ભારતીય સસ્કૃતિમા કેળવણીનો પ્રારભ ત્રણ વાક્યોથી થાય છે — **"मातृ देवो भव, पितृ देवो भव अने आचार्य देवो भव"** આચાર્ય શિષ્યના માનસમા સસ્કારોના બી રોપતો તારી માતા તારા માટે દેવ સ્વરૂપ છે, તારા પિતા તારા માટે દેવ સ્વરૂપ છે, તેમ જ તારા આચાર્ય પણ તારા માટે દેવ સ્વરૂપ છે આ બીજ–અકુરો એવા છે જે પલ્લવિત થતાની સાથે માતા, પિતા અને આચાર્ય પ્રત્યે બાળકના મનમા શ્રદ્ધા અને વિનય પેદા કરે છે, પરતુ પાશ્ચાત્ય કેળવણીનો પ્રારભ થાય છે Dog ડૉગ અને Cat કેટથી કૂતરા–બિલાડાથી પ્રારભ થતી કેળવણીમા વડીલો પ્રત્યે સન્માન, ગુરુજનોનો આદર અને ધર્મ પ્રત્યે શ્રદ્ધાનો અભાવ હશે જ! (હસાહસ)

બીજી તરફ આ કેળવણી આદમીને ફક્ત પેટપૂર્તિ સુધી જ સીમિત બનાવી દે છે વધુમા વધુ પૈસા એકઠા કરવા અને પોતાના વૈભવવિલાસમા વૃદ્ધિ કરવી એ જ એક માત્ર જીવનનો ઉદ્દેશ્ય બની ગયો છે કેળવણીનો ધ્યેય પણ આજ બની ગયો છે વિદ્યાર્થી વિચારે છે કે તે જ કેળવણી ઉત્તમ છે જે સારામા સારી નોકરી અપાવે પૈસાનુ આકર્ષણ જ્ઞાનમા ઊડા ઊતરવાને રોકે છે એટલે જ આજનો કેળવાયેલો વર્ગ થોડા પૈસા ભલે જોડી લે, પરતુ જ્ઞાનનો પ્રકાશ એનો પામે નહી હોય

વિદ્યાર્થીના મગજમા પૈસા પ્રત્યે આટલુ આકર્ષણ પેદા કરનાર પણ તમે જ બધા છો અને જે સમાજમા સપત્તિશાળીનુ માન છે પૈસા માનવનુ ઉપજીવન છે પણ એ જીવન બની શકે નહી એ સાધન ભલે હોય પણ એ સાધ્ય બની શકે નહી પૈસા હાથમા રહે છે ત્યા સુધી એ પાપ નહી બને પરન્તુ જ્યારે એ હૃદયમા પેસે છે ત્યારે એ પાપ બની જાય છે હાથમા

રહેલો પૈસો સમાજ અને રાષ્ટ્રના વિકાસમાં ઉપયોગી પણ બની શકે છે પરંતુ હૃદયમાં પેઠેલો પૈસો ભૂખથી વ્યાકુળ માટે પણ કામમાં આવી શકતો નથી. પરંતુ આજે તમે પૈસાવાળાઓને જેટલો આદર આપો છો તેટલો એક ત્યાગી, કે તપસ્વી કે વિદ્વાનને આપતા નથી. તો પછી એ આશા કેમ રાખી શકાય કે સમાજમાં ત્યાગી અને સેવાભાવી પુરુષો પેદા થાય?

આ બાજુ શ્રીમંતોનાં દુષ્કૃત્યો પૈસા વડે ઢાંકી દેવાય છે પૈસાથી પાપ ઢંકાય છે પણ પાપ ધોવાતાં નથી. એક ધનવાનને એક પત્ની હોવા છતાં બીજી વાર લગ્ન કરે છે એના જીવન પ્રત્યે જનસમુદાયમાં તિરસ્કાર વ્યાપી રહ્યો હોય તો પણ કોઈ સંસ્થાના ઉદ્‌ઘાટનમાં દસ હજારની થેલી ભેટ કરે કે એ સમારોહનો પ્રમુખ બની જાય છે અને એ જ ધર્માલયોમાં શેઠ સાહેબને સમાજના આગેવાન બનાવી એમની સ્તુતિ પાછળ કલાકો વિતાવી દેતા હોય છે દૈનિક પત્રોમાં એમના ફોટાઓ સાથે મોટા ટાઈપોમાં એમનો પરિચય છપાય છે એ સમાજનો લોકપ્રિય બની જાય છે પણ પેલી પ્રથમ પત્ની જે એક ખૂણે બેસી સિસકારા મારી રહી છે એનાં આંસુ કોણ લૂછે?

પરંતુ આ પૈસાની પ્રતિષ્ઠા યુવકો ઉપર બહુ માઠી અસર નાખે છે એમનો જીવનધ્યેય એક માત્ર પૈસો જ બની જાય છે તો પછી ધર્મનો પગ પેસારો ત્યાંથી ઉપડી જાય તો તેમાં નવાઈ પણ શી?

આ તો યુવક-વર્ગને જો ધર્મ તરફ આકર્ષિત કરવો હોય તો પોતાના ધાર્મિક જીવનના બહુરૂપીપણાને દૂર કરો કેળવણીમાં આમૂલ પરિવર્તન લાવો અને પૈસાના પ્રભુત્વને ઓછું કરો ત્યારે જ આપ જોઈ શકશો કે ધાર્મિક કાર્યક્ષેત્રે યુવકવર્ગ તમારા કરતાં મોખરે જ હશે.

ચિંક — જૈન ઉપાશ્રય
૬ જુલાઈ ૧૯૫૮ — કોટ મુંબઈ ૧.

૪૧. સત્યશ્રવણ

સત્યશ્રવણ એ વિકાસની પહેલી સીડી છે નદીના કિનારા ઉપરનાં વૃક્ષો લીલાછમ રહે છે, કારણ કે તેમને નદીના પાણીમાંથી તાજગી મળે છે. તે આપણા જ્ઞાનને પુષ્ટ બનાવે છે હજાર વાતો જ્યારે કાન ઉપર પડે છે, ત્યારે સો વાતો યાદ રહે છે, અને સોમાંથી દસ પણ જો આચરણના ક્ષેત્રમા પહોચી તો જીવનમા નવી ચમક આવે છે

એટલા માટે પ્રાચીન ઋષિઓ પોતાના શિષ્યોને કહ્યા કરતા કે પહેલા કાનને ભોજન આપો, પછી જીભને કાનને ભોજન આપવાનો અર્થ એ નથી કે જમણનો કોળીયો મોને બદલે કાનમા નાખવો કાનને ભોજન આપવાની મતલબ કે સત્યનુ શ્રવણ કરવુ

ભારતીય સસ્કૃતિમા બે પરપરાઓ મહત્ત્વપૂર્ણ રહી છે પહેલી સ્વાધ્યાય અને બીજી શ્રવણ પ્રાચીન ગૃહસ્થો સવારમા ઊઠીને શાસ્ત્ર-સ્વાધ્યાય કરતા અથવા કોઈ ઋષિ કે સત પાસે જઈ તેમના મુખેથી બે શબ્દો સાભળતા આજે તો યુગ પલટાઈ ગયો છે, સસ્કૃતિ બદલાઈ ગઈ છે એ પરપરાઓને બદલે બે નવી પરપરાઓ દાખલ થઈ ગઈ છે પથારીમાથી ઉઠતાવેત જ પહેલુ કાર્ય ચાહદેવીનુ સ્વાગત કરવાનુ અને બીજુ વર્તમાનપત્ર (News paper) વાચવાનુ

પ્રાચીન યુગની સસ્કૃતિની છાયા આગમોમા જોવા મળે છે તે જમાનાના રહેન-સહન, આચાર-વ્યવહારના રેખાસૂત્રો વિખરાયેલા મળી આવે છે. કથાનુયોગ જોઈએ તો તેમા જણાય છે કે ભારતીય સસ્કૃતિ શ્રવણને કેટલુ મહત્ત્વ આપતી હતી જ્યા ત્યા વર્ણન આવે છે કે અમુક શહેર કે નગરમા ભગવાન મહાવીર પધાર્યા કે અન્ય કોઈ સત પધાર્યા, તેમના આગમનની ખબર શહેર કે નગરમા હવાની માફક ફેલાઈ જતી ચારે તરફ રાજમાર્ગ

અને ઉપમાર્ગે બધી બાજુ એક પ્રકારની હલચલ મચી જતી. ઘરઘરમાં ચર્ચાઓ ચાલતી કે આજ પ્રભુ પધાર્યા છે ચાલો તેમનાં દર્શન કરીએ. તેમની જીવનસ્પર્શિની વાણીના બે શબ્દો કાન ઉપર પડે. અને ચારે બાજુ જનપ્રવાહ ઊભરાતો. આ તેમની સત્શ્રવણની ઊભરાતી ભાવનાનો પરિચય કરાવે છે.

આજે પણ જનપ્રવાહ ઊભરાય છે પણ ક્યાં ! સત આવે ત્યારે ! એ તો યુગ વીત્યો તેમ તે વાત પણ વીતી ગઈ. આજ તો શહેર કે ગામના ચલચિત્રગૃહ (Cinema)માં કોઈ નવું ચિત્ર (Film) આવે છે ત્યારે, નગરમાં એક જાતની હલચલ મચે છે. પણ કાનને આત્મવિકાસની વાતો પ્રિય લાગે છે કે ફિલ્મી સંગીત ? જો ફિલ્મી ગીતો પ્રિય લાગે તો વિચારવું પડશે કે મનમાં કેટલી વાસના ભરી છે ! અંતરની વાસના જ વાસનાભર્યાં ગીતો પસંદ કરે છે. પણ જો કદાચ મનને જીવનના વિકાસની વાતો પ્રિય લાગતી ન હોય તો સમજજો કે હૃદયમાં વિકૃતિ આવી ગઈ છે. શરીરમાં વિકૃતિ આવી હોય, તાવ આવ્યો હોય ત્યારે દૂધપાક કડવો લાગે છે અને પાણી મીઠું લાગે છે. કોઈને સાપ કરડ્યો હોય ત્યારે તેને લીમડાનાં કડવાં પાંદડાં વાટીને પીવરાવવામાં આવે છે. તે કડવાં પાંદડાં તેને મીઠાં લાગે છે કારણ કે તેના શરીરમાં ઝેર ફેલાયેલું છે. એ ઝેરની વિકૃતિને લીધે જ કડવામાં મીઠાશનો અનુભવ થાય છે.

તમે કાનને મીઠું લાગે તેવું નહિ, પણ જે જીવનને માટે મીઠું હોય તેને સાંભળો. સત્શ્રવણથી હૃદય વિવેકની જ્યોતને પામે છે.

એ માટે વીતરાગ પરમાત્મા ભગવાન મહાવીર ફરમાવે છે કે :

सोच्चा जाणइ कल्लाणं सोच्चा जाणइ पावगं ।
उभय जाणइ सोच्चा जं सेय तं समायरे ॥

દશવૈકાલિક સૂત્ર અ. ૮—૧૧

સત્શ્રવણથી આત્મા ઓળખી શકે છે કે કલ્યાણનો માર્ગ કયો છે અને પાપનો માર્ગ કયો છે. શ્રવણથી વિકાસનો રાહ અને વિનાશનો માર્ગ જાણી શકાય છે. શ્રવણનું કામ માર્ગ બતાવવાનું છે. કયા રસ્તે ચાલવું તેની પસંદગી તો તમારે કરવાની છે. એ તો માત્ર દૃષ્ટિ આપે છે. ચાલવાનું કામ તો તમારું છે. પણ એક વાત છે કે શ્રવણ, ગાંઠ પડી ગયેલી બુદ્ધિને પણ ખૂબીપૂર્વક ખોલી આપે છે. જ્યાં મોટા મોટા રાજનીતિજ્ઞોની મતિ

પણ મુઝાઈ જાય છે ત્યા એક સામાન્ય માનવીની સાધારણ વાત પણ તેની ગુચ ઉકેલવામા સહાયભૂત નીવડે છે.

એક વખત સમ્રાટ ચદ્રગુપ્ત મૌર્ય અને ચાણક્ય ફરતા હતા મૌર્ય-યુગ એ ભારતનો સુવર્ણયુગ કહેવાય છે. ચાણાક્ય તો ભારતના ઇતિહાસના વહેણને નવો વળાક આપનાર છે સાથે જ તે ઘણો મોટો કુશળ નીતિ-નિર્માતા પણ હતો

બન્ને કોઈ મહત્ત્વભરી યોજના લઈ ચાલી રહ્યા હતા ત્યા સુધી હજુ નદવશની જડ હાલી ન હતી ફરતા ફરતા એક ગામમા પહોચ્યા અને એક વૃદ્ધાના ઘર પર આવ્યા

ગ્રામ્યજીવનમા પૈસાનો અભાવ હોય છે પણ તેની પાસે હૃદયની સપત્તિ વિશાળ હોય છે એટલા માટે તે અપરિચિત અતિથિનુ પણ પ્રેમપૂર્વક સ્વાગત કરે છે આ વાત તો તમે અમને પૂછો કે ગ્રામ્યજીવન કેટલુ સરળ હોય છે! કેટલીક વખત એવી ભાવુક વ્યક્તિઓ મળી આવે છે કે માત્ર બે જ મિનિટના પરિચયમા તે આપણુ મન હરી લે છે તેની પાસે જે કાઈ લુખીસુકી રોટલી હોય છે તે ખૂબ પ્રેમથી આપે છે પણ તેની લુખીસુકી રોટલી પર સ્નેહની સ્નિગ્ધતા એટલી બધી હોય છે કે શુદ્ધ ઘીની ચિકાશ પણ તેની સામે કાઈ વિસાતમા નથી

આ વૃદ્ધ માતાનુ મકાન તો નાનુ સરખુ હતુ, પણ તેનુ હૃદય ઘણું વિશાળ હતુ એટલા માટે તેણે પ્રેમપૂર્વક એ બન્ને જણાને પોતાના ઘરમા રહેવા દીધા તેને એ ખબર પણ ન હતી કે આ બન્ને ભારતના ભવિષ્યના ભાગ્યનિર્માતા છે તેણે તો માત્ર તેમને અતિથિરૂપે જોયા અને અતિથિસત્કારની ભાવનાથી જ તેમનો સત્કાર કર્યો સાંજના સમયે તે વૃદ્ધાનો છોકરો ખેતરમા મહેનત મજૂરી કરી આવ્યો દિનભરના પરિશ્રમથી તેના પગ થાકેલા હતા.

આવતાની સાથે જ તેણે માને કહ્યુ કે–ખૂબ ભૂખ લાગી છે ખાવાનુ થવાની કેટલી વાર છે? ભૂખની સૌથી સારી દવા શ્રમ છે શહેરોમા શારીરિક શ્રમનો અભાવ છે એટલે ભૂખ લાગવા માટે ચૂર્ણો અને દવાઓ લેવા પડે છે છતા પણ કહે છે કે ભૂખ લાગતી નથી

વૃદ્ધ માતાએ વાત્સલ્યથી કહ્યુ –બેટા! કંઈ વાર નથી ખીચડી તૈયાર છે તુ બેસી જા, હું પીરસી દઉ તે બેસી ગયો અને માતાએ તેના ભાણામા ખીચડી પીરસી

ક્ષુધથી આકુલ પુત્રે જલ્દીથી ખીચડી વચમાથી લઈ ખાવા માટે તેમા

હાથ નાખ્યો. બીજી જ ક્ષણે તે એકદમ ચીસ પાડી ઊઠ્યો. કારણ કે તેનો હાથ ગરમ ખીચડીને અડતાં દાઝી ગયો. માએ કહ્યું કે તું પણ પેલા ચાણક્ય અને ચન્દ્રગુપ્ત જેવો મૂર્ખ છે.

ચાણક્યના કાને આ શબ્દો પડતાં તે ચમકી ઊઠ્યો. આશ્ચર્ય અને ઉત્સુકતાભરી આંખો તેણે ચન્દ્રગુપ્ત તરફ ફેરવી. ભારત નીતિનિર્માતાઓને એક સામાન્ય વૃદ્ધા મૂર્ખ કહેતી રહી હતી! આનું કારણ શું છે તે જાણવા માટે બન્ને જણા વૃદ્ધ માતાની પાસે ગયા અને પૂછ્યું—માતાજી! હમણાં તમે તમારા પુત્ર પાસે ચાણક્ય અને ચન્દ્રગુપ્તને મૂર્ખ કહેતા રહ્યાં હતાં તો એ બે જણે શી મૂર્ખાઈ કરી? આમ તો બન્ને જણા ઘણા બુદ્ધિમાન ગણાય છે.

વૃદ્ધાએ કહ્યું—બેટા! દરેક વસ્તુને ગ્રહણ કરવાની રીત હોય છે તેને તેની રીતે પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ. ચાણક્ય અને ચન્દ્રગુપ્ત, નન્દનું સામ્રાજ્ય કબજે કરવા માગે છે પણ તેમણે મોટી ભૂલ કરી છે. આસપાસની સીમાઓને કબજે કર્યા વિના તેમના સૈન્યને વચ્ચે ઉતાર્યું અને પાટલીપુત્ર ઉપર આક્રમણ કર્યું. પરિણામ એ આવ્યું કે ચારે બાજુથી ઘેરાઈ ગયા. આવી જ ભૂલ તારો દીકરો કરી રહ્યો હતો. આજુબાજુથી ખીચડી ઠારીને તેણે ખાધી હોત તો હાથ દાઝત નહિ. પણ તેણે તો એકદમ વચમાં જ હાથ નાખ્યો એટલે હાથે દાઝી ગયો.

ચાણક્ય અને ચન્દ્રગુપ્તે એ માજી ની સામે જોયું. એક ઘરડી ગામડીયણે તેમને વિજયનું રહસ્ય સમજાવી દીધું હતું!

આ તો તમે સાંભળો. સાંભળવામાંથી જ તમને આવી વાતો મળશે જે તમારી મુંઝવણ ભરેલી સમસ્યાઓને એક મિનિટમાં ઉકેલી આપશે. મનુષ્યત્વના વિકાસમાં શ્રવણનું જેટલું મહત્ત્વ છે તેટલું જ આધ્યાત્મિક જીવનમાં પણ છે. શ્રી ભગવતી સૂત્રમાં ભગવાન મહાવીર કહે છે કે —

‘ सवणे णाणे य विण्णाणे पच्चक्खाणे य संजमे ”
अणण्हए तवो चेव वोदाणे अकिरिया सिद्धि ॥

ભગવતી સૂત્ર શ. ૨-ઉ-૫

જ્ઞાન અને વિજ્ઞાનની પહેલી ભૂમિકા શ્રવણ છે. સાંભળ્યા પછી જ આત્મા જ્ઞાનના ક્ષેત્રમાં આગળ વધે છે. જ્ઞાનથી વિજ્ઞાનને માર્ગે વધે છે. વિજ્ઞાન એટલે આપ સાયન્સ (Science) ન સમજશો. વિનિશ્ચિતાત્મક જ્ઞાન

એ વિજ્ઞાન છે અથવા જે જ્ઞાન, તત્ત્વવિનિશ્ચયનો હેતુ હોય, તે વિજ્ઞાન છે. તત્ત્વનિશ્ચય પછી જ આત્મા ત્યાગાભિમુખ થાય છે કારણ કે જડ અને ચેતન એ બેના ભેદનું વિજ્ઞાન થયા પછી, જડ પ્રત્યે અનાસક્તદશા પ્રાપ્ત થવી અનિવાર્ય છે પ્રત્યાખ્યાન છે ત્યા સયમ છે સયમ અને તપ નિર્વાણનો હેતુ છે આ પ્રમાણે સાધનાની ભૂમિકામા ભગવાન મહાવીરે શ્રવણને મહત્ત્વ આપ્યુ છે

શ્રવણની સાથે મનન પણ ચાલવું જોઈએ તે વિના શ્રવણનો રસ નહિ બને સાભળવા છતા પણ જો સમ્યગ્જ્ઞાન ન આવ્યુ તો વિચાર કરવો પડશે રોટલા ખાધા અને પેટ જો ન ભરાયુ તો બીજા પૂછશે કે તમે તે રોટલા ખાધા કે બીજુ કાઈ ખાધુ ? રોટલા ખાઈએ તો પેટ ભરાવુ જ જોઈએ તેમ, શ્રવણની સાથે જ્ઞાન પણ મળવુ જ જોઈએ

રોટલી ખાવા માત્રથી કામ ચાલતુ નથી તેનુ એકરસ થઈ શરીરમા પાચન થવુ પણ જરૂરી છે તેનો રસ બને અને શરીરના એકએક અણુએ અણુ સુધી પહોચે ત્યારે જ તે ઉપયોગી થાય છે એ જ રીતે શ્રવણની સાથે મનન કરો, ચિતન કરો અને આચરણ કરો, ત્યારે જ તેનો રસ બની જીવનના અણુએ અણુમા પહોચશે અને ત્યારે જ તે શક્તિ આપશે

ઘરમાથી બહાર નીકળતા પહેલા તમે વાળ ઓળીને દર્પણમા જુઓ છો કે કોઈ ડાઘ તો નથી રહી ગયો તેવી રીતે, સત્યશ્રવણ એ જીવનનું દર્પણ છે તેમા તમારા આત્માનુ પ્રતિબિબ પડે છે તેમા તમે જુઓ કે ખરાબી ક્યા છે ? જીવનમા કોઈ કાળો ડાઘ તો નથી ? દર્પણનુ કામ તો માત્ર ડાઘ બતાવવાનુ છે સફાઈ તો તમારે જાતે જ કરવાની છે દર્પણ કાઈ સફાઈ કરવા આવવાનુ નથી જો દર્પણે તમને ડાઘ બતાવ્યો અને છતા તમે તેને સાફ ન કર્યો, તો તેમા દર્પણનુ કાઈ બગડવાનુ નથી પરતુ દર્પણમા જોવાનો કોઈ અર્થ સરશે નહિ આ જ વાત સત્ય શ્રવણની છે. સાભળ્યુ છતા જીવનમા પરિવર્તન ન આવ્યુ, અસત્યમાથી સત્ય તરફ ન આવ્યા, સ્વાર્થ અને દ્વેષના કાળા ડાઘ જો સાફ ન કર્યાં, તો શ્રવણ નિષ્ફળ જશે

સતોનુ જીવન અરિસા જેવુ છે તેમા સમાજનુ પ્રતિબિબ પડે છે. પણ સતો જડ આયના જેવા નથી તેમા ચૈતન્યની જ્યોતિ હોય છે એટલે જો તેમને ખરાબી નજરે ચડે છે, તો તેને દૂર કરવાના પ્રયત્નો પણ તે કરે છે પોતાની વાણીના જળથી સમાજમા ઘુસેલી વિકૃતિઓને સાફ કરવા

તેઓ પ્રયત્નો કરે છે વર્ગવિશેષમાં સ્વાર્થ વૃત્તિનાં ઊંડે સુધી જડ ઘાલી બેઠેલાં ભૂમિકાનો નાશ કરવાનું મોટું કામ સંતો કરે છે સમાજમાંની સંપત્તિની ઉપાસનાની વૃત્તિને દૂર કરી સત્પ્રવૃત્તિ અને સદ્ગુણોની ઉપાસનાને પ્રોત્સાહન આપવાનું કામ પણ તેમનું છે પણ જ્યારે સમાજના વિકારો પ્રત્યે સંતો અંગુલીનિર્દેશ કરે છે ત્યારે સમાજનો એક ભાગ ખળભળી ઊઠે છે કેમકે તેમને તેમના સ્વાર્થની જામેલી જડ હલતી જણાય છે સમાજની વિકૃતિઓ બતાવનાર સાધુ તેમને પ્રિય પણ લાગતા નથી.

ત્યારે ખાદી અને મિલની લડાઈ ચાલતી હતી ભારતમાં ગાંધીજી ઘરઘરમાં ખાદીની પ્રતિષ્ઠા કરવા ઇચ્છતા હતા ત્યારે એક જણે કહ્યું – બાપુ! સફેદ ખાદી કરતાં કાળી ખાદી સારી હોય છે ત્યારે તેમણે હસતાં હસતાં કહ્યું – કેમ! સફેદ ખાદીમાં એવો કયો અવગુણ છે!

ત્યારે પેલા ભાઈએ જવાબ આપ્યો કે તેને મેલ જલદી ચડતો નથી અને સફેદ ખાદી જલદી મેલી થઈ જાય છે ત્યારે ગાંધીજીએ કહ્યું – ત્યારે કાળી ખાદીમાં કંઈક ચમત્કાર છે! ખરી વાત તો એ છે કે ખાદી કાળી હોય કે સફેદ મેલ બન્નેને લાગે છે પણ વાત એ છે કે કાળી ખાદી મેલને છુપાવે છે કેમકે તે જાતે જ કાળી છે જ્યારે સફેદ ખાદી મેલ બતાવે છે આ જ વાત સંતજીવનની છે તેમનું જીવન સફેદ ખાદીનું જીવન છે સત્તા અને સંપત્તિની કાલિમા તેમની પાસે નથી એટલે ખરાબીનો મેલ તે જલદી બતાવે છે

સત્યભગવાન પણ એક શ્વેત વસ્ત્રધારી સંત છે જે જીવનની ખરાબીઓને બહુ જલદી દર્શાવે છે પણ તેમનું કામ માત્ર બતાવવાનું છે તેને દૂર કરવાનું કામ તમારું પોતાનું છે પરંતુ આજના આપણા શ્રોતાઓ માત્ર શ્રોતાઓ છે સાધક નથી. તમે અહીં સાંભળવા જ આવો છો કે કંઈક લેવા પણ!

મને તો લાગે છે કે તમે શ્રાવક છો અને શ્રાવક શબ્દને ચરિતાર્થ કરી રહ્યા છો. પણ શ્રાવકનો અર્થ છે "શ્રવણ કરીને કરનાર." માત્ર સાંભળતા રહે અને કોઈ તે અનુસાર વર્તન ન કરે, તો કહેવાય છે કે આ તો કોઈ સાંભળતા જ નથી બાપ કહેતો રહે અને દીકરો કામ ન કરે તો બાપ કહેશે કે હું કહું છું તે સાંભળે છે કે નહિ! માને તે માનવ." આપ સંતની કેટલી વાતો માનો છો! તમે તો માત્ર સાંભળવા આવો છો, અને તે પણ મીઠી મીઠી વાતો કે જે કાનને પ્રિય લાગે. જીવનમાં જાગૃતિ

લાવે અને હૃદયના વિકારોને દૂર કરે એવી વાતો આપને પસંદ નથી. પણ યાદ રાખો એકદમ મીઠી અને ગળી દેખાતી વસ્તુઓ પરિણામે ઝેર જેવી હોય છે. તે શરીરના બગાડને દૂર નથી કરી શકતી તેમા વૃદ્ધિ ભલે કરી શકે. પરંતુ, વિકારને દૂર કરવાની શક્તિ તો કડવી ચીજોમા હોય છે એટલા માટે તો જ્યારે તાવ ૧૦૫ અંશ (Degree) જેટલો ચઢ્યો હોય છે, ત્યારે તમે દૂધપાકને યાદ નથી કરતા કદાચ માતા પ્રેમની ઘેલછામાં દૂધપાકનો વાટકો લઈને આવે તો પણ પુત્ર કહેશે કે મારી નજર સામેથી દૂર હટાવો તેના તરફ જોવાથી પણ મને ઊલટી થવા જેવું થાય છે. પણ તે સમયે તમે કડવુ કરિયાતુ કે કવીનાઈન (Quinine)ની ગોળીઓ સહેલાઈથી કંઠે ઉતારી જાઓ છો

જીભને માત્ર ગળી અને ગળપણવાળી ચીજો આપવી તે નુકસાનકારક છે તેવી રીતે કાનને પણ માત્ર કર્ણપ્રિય મીઠી ચીજો આપવી તે પણ હાનિકર્તા છે

આમ તો હું તમારી શ્રવણ કરવાની જીજ્ઞાસાનું સ્વાગત કરું છુ. અને આપણો સમાજ સાભળવાનો શોખીન પણ છે આ સાભળવાનો શોખ પણ એટલી હદે પહોચ્યો છે કે ગામમા સંત આવે તો વ્યાખ્યાન જરૂર જવુ જ જોઈએ જમ્યા પછી મો ધોવુ જરૂરી છે તેમ ગામમા સાધુ આવે ત્યારે વ્યાખ્યાન થવુ પણ જરૂરતું છે કેટલીક વખત તો આ શ્રવણની પિપાસા કમાલ કરે છે

એક વખત લગભગ નવ માઈલ જેટલું ચાલીને અમે એક ગામમાં પહોંચ્યા ગરમીના દિવસો હતા, શરીર પરસેવાથી તરબોળ થઈ ગયુ હતુ. ઘડિયાળમા સાડાનવ વાગ્યા હતા અમે ખભેથી સામાન નીચે મૂક્યો ત્યા એક જિજ્ઞાસુ શ્રાવક આવ્યો અને બોલ્યો–આપ વ્યાખ્યાન ફરમાવશો ? હજુ વખત છે કહો તો લોકોને બોલાવી લાવુ

ગજબની શ્રવણ–પિપાસા છે ! મને લાગે છે કે કોઈ સાધુનો અંતકાળ નજીકમા હોય તો પણ ભક્તો કહેશે કે–જુઓ મહારાજ ! વ્યાખ્યાન આપીને પછી જજો (હસાહસ)

આ શ્રુતિપિપાસાને માટે તો ધન્યવાદ ઘટે છે પણ તેની સાથે આચરણની પિપાસા પણ રાખતા રહો સાભળવાની સાથે બદલાવાનુ પણ શીખો એક મંકોડો હોય અને તે પથારી તરફ આવતો હોય, ત્યારે જરાક

હાથ ફેલાવો કે તેના ધક્કા સાથે તે પોતાનો રસ્તો બદલે છે પણ મનુષ્ય! બગાડી મૂકો પાછીને કહેવા છતાં પણ રસ્તો બદલવા તૈયાર થતો નથી. સેંકડો પ્રવચનો સાંભળ્યાં, માથાના વાળ બદલાઈ ગયા તે તો કાળામાંથી ધોળા થયા. પણ આપણે તો એ જોવું છે કે હૃદય કેમ ઉજ્જવળ બન્યું? આજે વાત એવી થઈ છે કે ધર્માત્માઓના પગથી ઉપાશ્રયનાં પગથિયાં ઘસાઈ ગયાં પણ કષાયની વૃત્તિઓ ન ઘસાઈ.

બે મિત્રો સાયકલ ઉપર જઈ રહ્યા હતા. સાયકલને જરા કાંઈ ધક્કો લાગ્યો ત્યારે પાછળની જગ્યા (Carrier) પર બેઠેલા મિત્રે પૂછ્યું—ગાડી કેમ ઉથલી પડી? ત્યારે આગળ બેઠેલાએ જવાબ આપ્યો કે ખાડો હતો. ત્યારે પાછળ બેઠેલાએ કહ્યું કે ઘંટડી કેમ ન વગાડી!

જો ચૈતન્યવાળો માનવી હોત તો ઘંટડીનો અવાજ સાંભળી દૂર ખસી જાત. સાંભળવા છતાં પણ જીવનનો માર્ગ બદલાય નહિ એક ઇંચ પણ એનાથી બીજી બાજુ ખસાય નહિ, તો પછી શું સમજવું? હું એમ નથી કહેતો કે તમારામાં ચેતન નથી. તમે બધા ચૈતન્યની જીવંત મૂર્તિઓ છો. પણ એટલું જરૂર છે કે જડના વધુ પડતા સહવાસથી કાંઈક જડતા આવી ગઈ છે. આટલાં પ્રવચનો સાંભળ્યા પછી પણ જીવનમાંથી જડતા કેમ ખસતી નથી એ જોવું પડશે અને તેનું કારણ ખોળવું પડશે. ભૂલ ક્યાં છે એ શોધી કાઢવું પડશે. એક ગુજરાતી કવિએ કહ્યું છે

જૂનો ધર્મ ભલો જાણી મારા સંતો
જૂનો ધર્મ ભલો જાણી રે

નદી કિનારે કોઈ નર ઊભો તરસ્યા નહિ સમાણી રે

કાં તો અગમ્ય આળસુ એનું
કાં તો સરિતા સુકાણી રે

કપટ તજી કોઈ નર બેઠો ક્ષુધા ભૂખ પીવાણી રે
નહિ કપટ એ નાસ્તિક, કે ભાગ્યરેખા ભૂંસાણી રે.

નદીના તીરે કોઈ વ્યક્તિ ઊભી છે છતાં પણ તેના હોઠ સુકાઈ રહ્યા છે. તેનાં બે કારણો હોઈ શકે. કાં તો તે વ્યક્તિ એવી આળસુ હોય કે નદીમાં નીચા વળીને બે ઘૂંટડા પાણી પીવાની મહેનત ન કરતી હોય અથવા બીજું કારણ

એ પણ હોઈ શકે કે નદીમા પાણી સૂકાઈ ગયુ હોય! કલ્પવૃક્ષની નીચે બેસીને કોઈ ભૂખ્યો રહે તો સમજવુ કે કા તો તે કલ્પવૃક્ષની નીચે નહિ પણ બાવળીયા નીચે બેઠો છે, અને ભૂલથી તેને કલ્પવૃક્ષ માની બેઠો છે. અથવા બીજુ કારણ એ પણ હોય કે તેની ભાગ્યરેખાઓ જ અવળી હોય.

આટલા પ્રવચનો પછી પણ જો સમાજ એક તસુ પણ આઘોપાછો થવા તૈયાર ન બને, તો અમારે વિચાર કરવો પડશે કે કયા કઈ વિકૃતિ આવી છે કા તો સતના જીવનની સયમસરિતા સુકાઈ ગઈ છે અને માત્ર શુષ્ક વિધિવિધાન અને ક્રિયાકાડની રેતી જ રહી ગઈ છે, જે રેતીના સુકા કણો નથી તો નદીમા પાણી લાવી શકતા કે ન તે તેને તીરે આવનારની તૃષા શાત કરી શકતા

બીજો વિકલ્પ છે ગૃહસ્થજીવનનો પ્રમાદ અને રાગપ્રત્યેની આસક્તિ. આજનો યુગ ત્યાગનો યુગ નથી, રાગનો યુગ છે એથી તો તમને લોકોને રાગદ્વેષની વાતો યાદ રહે છે બે વરસ પહેલા કોઈને ત્યા જમવા માટે ગયા હો અને સ્વાગતમા દૂધપાક-પુરી થાળીમા આવ્યા હોય તો તેને તમારી યાદદાસ્ત ભૂલશે નહિ કદાચ ભજિયામા મીઠુ ઓછુ હોય તો તે પણ તમે નહિ ભૂલો બે વરસ પછી પણ ભજિયાનો સ્વાદ તમને યાદ રહેશે.

અરે! આ માતાઓની પણ સ્મરણશક્તિ કાઈ કમજોર નથી કોઈ પડોસણ એક વાટકી ચણાનો લોટ ઉછીનો લઈ ગઈ અને એક મહિના સુધી પાછો ન આપી ગઈ તો તે પણ ભૂલશે નહિ (હસાહસ) એક વાટકી લોટ છ મહિના સુધી ભૂલી શકાતો નથી લગ્ન જેવા પ્રસગે કોઈ સગા કે સબધી ન આવ્યા હોય તો ચાર વરસ પછી, તેમને ત્યા પ્રસગ આવશે ત્યારે કહેશે કે અમારે ત્યાં ન આવ્યા તો અમે તેમના ઘેર શેના જઈએ? ચાર વરસ થયા પણ વાત ભૂલાઈ નથી ગઈ પણ જો ગઈ કાલના વ્યાખ્યાનની વાત આજે પૂછો તો ભૂલાઈ ગઈ હશે! સાચી વાત એ છે કે રાગદ્વેષની વાતો યાદ રહે છે પણ વીતરાગત્વની નથી રહેતી વીતરાગત્વની વાતો યાદ રાખવા માટે રાગદ્વેષની વાતો દૂર કરો

એક બીજી પણ વાત છે છીપ નદીમા પણ હોય છે અને સમુદ્રમાં પણ હોય છે પરતુ તમે જાણો છો કે નદીની છીપમા મોતી પાકતા નથી. મોતી તો સમુદ્રમાની છીપમા જ થાય છે આનુ કારણ શુ? તમે બતાવી શકશો? નદીની છીપને હમેશા મીઠુ પાણી મળે છે પણ સમુદ્રમાં રહેતી

હાથ ઠપકારો કે તેના ધડાકા સાથે તે પોતાનો રસ્તો બદલે છે પણ મનુષ્ય ! બરાડી બૂમો પાડીને કહેવા છતાં પણ રસ્તો બદલવા તૈયાર થતો નથી. સેંકડો પ્રવચનો સાંભળ્યાં, માથાના વાળ બદલાઈ ગયા તે તો કાળામાંથી ધોળા થયા. પણ આપણું તો એ જેવું છે કે હતા તેવા ઉજ્જવળ બન્યા ! આજે વાત એવી થઈ છે કે ધર્માત્માઓના પગથી ઉપાશ્રયનાં પગથિયાં ઘસાઈ ગયાં પણ કષાયની વૃત્તિઓ ન ઘસાઈ

બે મિત્રો સાયકલ ઉપર જઈ રહ્યા હતા સાયકલને જરા કંઈ ધક્કો લાગ્યો ત્યારે પાછળની જગા (Carrier) પર બેઠેલા મિત્રે પૂછ્યું—ઘંટી કેમ ઉપડી પડી ! ત્યારે આગળ બેઠેલાએ જવાબ આપ્યો કે ખાડો હતો. ત્યારે પાછળ બેઠેલાએ કહ્યું કે ઘંટડી કેમ ન વગાડી !

જો ચૈતન્યવાળો માનવી હોત તો ઘંટડીનો અવાજ સાંભળી દૂર ખસી જાત. સાંભળવા છતાં પણ જીવનનો માર્ગ બદલાય નહિ એક ઉંચ પણ એકથી બીજી બાજુ ખસાય નહિ તો પછી શું સમજવું ! હું એમ નથી કહેતો કે તમારામાં ચેતન નથી. તમે બધા ચૈતન્યની જીવંત મૂર્તિઓ છો. પણ એટલું જરૂર છે કે જડના વધુ પડતા સહવાસથી કાંઈક જડતા આવી ગઈ છે આટલાં પ્રવચનો સાંભળ્યા પછી પણ જીવનમાંથી જડતા કેમ ખસતી નથી એ જોવું પડશે. અને તેનું કારણ ખોળવું પડશે, ભૂલ ક્યાં છે એ શોધી કાઢવું પડશે. એક ગુજરાતી કવિએ કહ્યું છે

જુનો ધર્મ ક્યો જાણી મારા સંતો
જુનો ધર્મ ક્યો જાણી રે

નદી કિનારે કોઈ નર ઊભો તરસ્યો નહિ ધરાણી રે

કાં તો અમૃત જાણ્યું એવું
કાં તો સરિતા સુકાણી રે

કલ્પતરુ તળે કોઈ નર બેઠો ક્ષુધા ખૂબ પીડાણી રે
નહિ કલ્પતરુ, એ બાવળીયો, કે ભાગરેખા ભૂસાણી રે.

નદીના તીરે કોઈ વ્યક્તિ ઊભી છે તૃષાથી તેના હોઠ સુકાઈ રહ્યા છે. તેનાં બે કારણો હોઈ શકે કાં તો તે વ્યક્તિ એવી આળસુ હોય કે નદીમાં વાંકા વળીને બે ઘૂંટડા પીવાની મહેનત ન કરતી હોય. અથવા બીજું કારણ

૪૨. અશાંતિનાં મૂળ

દુનિયાના ત્રણ અબજ મનુષ્યોમા એક પણ મનુષ્ય એવો નહિ મળે કે જે શાતિ ન ચાહતો હોય મનુષ્ય માત્ર જ નહિ, પણ દુનિયાના દરેક પ્રાણીઓ સુખ અને શાતિને ઝખે છે. પછી ભલે તે સ્વર્ગનો અધિપતિ ઇંદ્ર હોય કે ઝાણુમાનો કીડો હોય દરેકનો આત્મા સુખની અભિલાષા રાખે છે. શાતિના અમર દેવતા ભગવાન મહાવીર, જીવનના આ અમર સત્યનુ ઉદ્ઘાટન કરતા કહે છે કે.

"सव्वे सुहसाया दुक्ख पडिकूला" ।

આચારાગ સૂત્ર

આત્મા શાતિનો ઇચ્છુક છે શાતિ માટે તે પ્રયત્ન કરે છે એક જન્મથી નહિ, અનત યુગોથી તે આ દિશામા અવિરત પ્રયત્ન કરતો આવ્યો છે પણ વિચારવાનુ એ છે કે તેને આ પ્રયત્નોમા કયા સુધી સફળતા મળી છે?

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં જ્યારે આપણે આત્માના શાતિ માટેના પ્રયાસોની લબાણુ પરપરાને લક્ષમા રાખી તેના પરિણામોની તુલના કરીએ છીએ ત્યારે આપણને માત્ર શૂન્ય જ દેખાય છે આનો અર્થ એ છે કે આપણે અત્યાર સુધી અશાતિના વૃક્ષની ડાળીઓ-પાખડીઓ કાપવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે, પરતુ તેના મૂળ તરફ આપણુ ધ્યાન ગયુ નથી જ્યા સુધી મૂળ નાશ પામતું નથી ત્યા સુધી તેમા નવા નવા અકુરો ફુટે જવાના અને એ અકુરોમા વળી પાછુ એક દિવસ વિશાળ વૃક્ષ ઊભુ થવાનુ અને તેમા પાછી અનેક ડાળીઓ-પાખડીઓ ફાલવાની

અશાતિના મૂળ છે ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ-આ ચાર કષાયો. અશાતિની જડ છે અનત જ્ઞાનીઓ કહે છે કે

છીપ તો ફક્ત સ્વાતિ–નક્ષત્રનું જ પાણી લે છે. સ્વાતિ નક્ષત્રમાં પડતાં વર્ષાનાં બિંદુઓ તેમાં મોતી નીપજાવે છે, જ્યારે નદીની છીપને હજારો ટન મીઠું પાણી મળવા છતાં તેમાં મોતી ઉત્પન્ન થતાં નથી.

મને લાગે છે કે અમારા શ્રોતાઓ પણ નદીની છીપ જેવા છે. તેમને દરરોજ મીઠું પાણી મળે છે. અનાવૃષ્ટિને કારણે દુકાળ પડે છે તો અતિવૃષ્ટિ પણ પાકને બગાડે છે. તો આ અતિવૃષ્ટિ તો નથી થતીને!

વ્યાખ્યાનને તમે ભોજન તરીકે નહિ પણ દવા તરીકે ગ્રહણ કરો. ભોજન તો પેટ ભરીને ખાવાનું હોય છે પરંતુ દવા પેટ ભરીને ખાવાની હોતી નથી. ઉપદેશ તમે દવા તરીકે તેની માત્રામાં–પ્રમાણમાં લો.

જાપાનની એક પ્રાચીન પરંપરા છે. ત્યાં જ્યારે કોઈ ભાષણ આપવા ઊભું થાય છે ત્યારે તેને કહેવામાં આવે છે કે તમે એક પગે ઊભા રહીને બોલો. તેનો મતલબ એ છે કે જેટલી વાર એક પગ ઉપર ઊભા રહીને બોલી શકાય એટલું જ બોલો–એટલો જ ઉપદેશ આપો. લાંબા ચોડાં ભાષણો કરનારને માટે આ કેટલી સરસ સજા છે!

શ્રવણની સાથે આચરણનો શોખ રાખો. શ્રવણ પણ કંઈક છે જરૂર, પણ તે સર્વસ્વ નથી. અગ્નિ પર લખેલ નિબંધ વાંચવાથી ઠંડી દૂર નથી થઈ શકતી. ઠંડી તો અગ્નિના સાંનિધ્યથી દૂર થાય છે. તેમ ખાલી શ્રવણ કે વાંચનથી આત્મવિકાસ થતો નથી. આત્મવિકાસ માટે આચરણના અગ્નિનું સાંનિધ્ય જોઈએ. ત્યારે જ જીવનમાં ચમક આવે. શ્રવણ આચરણમાં ઊતરીને જ જીવનનાં રહસ્યોને સમજાવી શકે.

તા. ૨–૯–૫૪ જૈન ઉપાશ્રય માટુંગા.

૪૨. અશાંતિનાં મૂળ

દુનિયાના ત્રણ અબજ મનુષ્યોમા એક પણ મનુષ્ય એવો નહિ મળે કે જે શાતિ ન ચાહતો હોય મનુષ્ય માત્ર જ નહિ, પણ દુનિયાના દરેક પ્રાણીઓ સુખ અને શાતિને ઝખે છે. પછી ભલે તે સ્વર્ગનો અધિપતિ ઇદ્ર હોય કે છાણમાનો કીડો હોય દરેકનો આત્મા સુખની અભિલાષા રાખે છે. શાતિના અમર દેવતા ભગવાન મહાવીર, જીવનના આ અમર સત્યનુ ઉદ્ઘાટન કરતા કહે છે કે.

"सव्वे सुहसाया दुक्ख पडिकूला"।

આચારાગ સૂત્ર

આત્મા સાતિનો ઇચ્છુક છે શાતિ માટે તે પ્રયત્ન કરે છે એક જન્મથી નહિ, અનત યુગોથી તે આ દિશામા અવિરત પ્રયત્ન કરતો આવ્યો છે પણ વિચારવાનુ એ છે કે તેને આ પ્રયત્નોમા કયા સુધી સફળતા મળી છે?

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં જ્યારે આપણે આત્માના શાતિ માટેના પ્રયાસોની લબાણુ પરપરાને લક્ષ્યમા રાખી તેના પરિણામોની તુલના કરીએ છીએ ત્યારે આપણને માત્ર શૂન્ય જ દેખાય છે આનો અર્થ એ છે કે આપણે અત્યાર સુધી અશાતિના વૃક્ષની ડાળીઓ–પાખડીઓ કાપવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે, પરતુ તેના મૂળ તરફ આપણુ ધ્યાન ગયુ નથી જ્યા સુધી મૂળ નાશ પામતુ નથી ત્યા સુધી તેમા નવા નવા અકુરો ફૂટે જવાના અને એ અકુરોમા વળી પાછુ એક દિવસ વિશાળ વૃક્ષ ઊભુ થવાનુ અને તેમા પાછી અનેક ડાળીઓ–પાખડીઓ ફાલવાની

અશાતિના મૂળ છે ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ–આ ચાર કષાયો અશાતિની જડ છે અનત જ્ઞાનીઓ કહે છે કે

वमे चत्तारि दोसा इच्छन्तो हिय मप्पणो ।

—દશવૈકાલિક સૂત્ર.

સોનાના અક્ષરે લખી રાખવા જેવું આ સુવર્ણ મંત્ર છે. તમે તમારી નોટબુકમાં લખી લો. કોઈની પાસે નોટબુક છે? ઘણા દુઃખની વાત છે કે જીવનને પ્રકાશમય બનાવનાર આવાં સોનેરી સૂત્રો લખવા માટે કોઈની પાસે નાની સરખી નોટબુક પણ નથી!

જડ વસ્તુઓના હિસાબને માટે દોઢ દોઢ હાથ લાંબા ચોપડાઓ અને ખાતાંઓ રાખો છો. તેને લખનાર મોટા પગારના મુનિમો રાખો છો પરંતુ ચૈતન્યના વિકાસને માટે એક નાની સરખી નોટબુક પણ રાખતા નથી!

માતા મોહનાં હાલરડાં ગાઈ બાળકને સુવાડે છે એવી રીતે અનંત જ્ઞાન દર્શનશીલ વીતરાગ દેવો જ્ઞાનનાં હાલરડાં ગાઈ આત્માને મોહની નિદ્રામાંથી જાગૃત કરે છે.

વીતરાગદેવ શાંતિનું સ્વરૂપ દર્શન કરાવતાં કહે છે કે —

ઓ શાંતિના શાશ્વત માર્ગી! જો તારે આત્મશાંતિ પ્રાપ્ત કરવી હોય તો આ ચારે દોષોનું નિવારણ કર. જ્યાં સુધી આ દોષો તારા હૃદયમાં ભરેલા હશે ત્યાં સુધી શાંતિ મળવાની નથી. એક ક્ષણનો પણ વિલંબ કર્યા વિના તેનું વમન કર.

મોસંબીનો રસ પીધો અને પેટમાં ટક્યો નહિ અને દસ મિનિટમાં ઉલટી થઈ જાય તો ડોક્ટર પાસે જાઓ છો. જો કોઈએ આવેશમાં આવી ઝેર પીધું હોય તો તેને પણ હોસ્પિટલમાં લઈ જવામાં આવે છે. ડોક્ટર રોગીને તપાસે છે. પહેલાને મોસંબીનો રસ પેટમાં ટકી રહે અને પાચન થાય તેવું ઔષધ આપે છે બીજાને ઉલટી થઈ અને ઝેર બહાર નીકળી જાય તેવી દવા આપે છે. ડોક્ટર કહેશે કે જેટલી જલદી ઉલટી થઈ ઝેર બહાર નીકળી જશે તેટલો જલદી દરદીને આરામ થશે.

આપને પાચનની દવા જોઈએ છે કે વમનની! આજે તો ઉલટો પ્રવાહ ચાલી રહ્યો છે. ઉપાશ્રયમાં આવી સમભાવની સાધનાના અમૃતનાં પાન કરો છો અને ઘેર જઈ કાઢી નાખો છો. કષાયવિજયનો રસ પીધો અને ઓફિસમાં જઈ કાઢી નાખ્યો અને જે કષાયભાવને કાઢી નાખવાનું કહેવામાં આવે છે તેને હૃદયપાત્રો પ્રેમ આપે છે! આ તો એવી વાત થઈ કે અમૃત પચતું નથી અને ઝેર નીકળતું નથી! પછી તંદુરસ્તી શી રીતે મળે!

જ્યાં સુધી કષાય ઓછા ન થાય ત્યા સુધી શાતિના તમામ બહારના પ્રયત્નો નકામા નીવડવાના ચૂલા ઉપર દૂધ ગરમ કરવા મૂકવુ હોય, નીચે દેવતા સળગતો હોય, દૂધ ગરમ થતા તેમાં ઊભરો આવે તો એકદમ ઊભરાઈ ન જાય તે માટે તેમા બેચાર પાણીના ટીપા નાખો છો પાણીના ટીપાથી ઊભરો બેમી જાય છે પરતુ કેટલીવાર? વળી પાછો બે પાચ મિનિટમા ફરીથી ઊભરો આવે છે આમ કેટલી વાર એમ પાણીના છાટા નાખ્યા કરશો? સાચો રસ્તો તો તેની નીચે રહેલ અગ્નિને દૂર કરવાનો છે જ્યા સુધી નીચે અગ્નિ હશે ત્યા સુધી તે ઊભરાયા જ કરશે

માણસ પણ અકળાય છે જરાજરામા તે ઊકળી ઊઠે છે ઉપદેશના છાટા નાખી તેને શાત કરવામા આવે છે, પરતુ ઘેર ગયા અને જરાક નિમિત્ત મળ્યુ કે વળી ઊકળે છે ઉપદેશના છાટા નાખી નાખીને ક્યા સુધી તેને શાત રાખી શકાય? જો ખરેખર અતરનો ઉકળાટ દૂર કરવો હોય તો પહેલા કષાયરૂપી અગ્નિના ઇંધન જે અનત યુગથી સળગી રહ્યા છે તેને દૂર કરવા જોઈએ તે સિવાય તો મનની સાથે તન પણ તપતુ રહેશે અને કદિક એ આગ બહાર આવી સારા ઘરને, કદિક પૂરા પરિવારને અને અને કોઈક વખત સારાયે સમાજ, દેશ કે રાષ્ટ્રને સળગાવી દેશે

પણ યાદ રાખજો કે ક્રોધની મશાલ લઈ જે કોઈ બીજાના સુખને સળગાવવાની કોશિષ કરે છે તેણે એ મશાલ મારફતે પોતાની માનવતાને સળગાવી દીધી છે ક્રોધ એક આગ છે જે જલાવે છે પણ તે એક એવી આગ છે કે જે પહેલા તો બીજાને નહિ પરતુ પોતાને જ જલાવે છે બીજાને સળગાવતા પહેલા તો પોતાની જાતે જ સળગી જવુ પડશે બીજા તો જો તેમા સળગાવનારુ તત્ત્વ ભર્યું હશે તો જ સળગશે ક્રોધથી ક્રોધ ટકરાય છે જો અજાણપણે કોઈને પગ અડકી જાય છે તો ક્રોધ નથી ચઢતો પણ જો કોઈ આવેશમા આવી સભાનપણે ઠોકર મારે છે તો મગજનો પારો ઊચે ચઢ્યા વિના રહેતો નથી

ક્રોધની આગથી બચવા માટે એ જરૂરતુ છે કે આપણે મનને શાત બનાવીએ, કષાયોને મદ પાડીએ જ્યા સુધી દોરાનો છેડો પાતળો અણીદાર થતો નથી ત્યા સુધી તે સોયના નાકામાથી પસાર થતો નથી એટલા માટે જ્યારે બહેનો સીવવા બેસે છે ત્યારે પહેલા દોરાને વળ દઈને પાતળો અણીદાર બનાવે છે અને સોય પરોવે છે એ નાનો દેખાતો દોરો અને સોય અનેક ગરીબ વિધવાઓને રોટલા અપાવે છે જેવી રીતે સોયના નાકામાથી

वमे चत्तारि दोसा इच्छन्तो हिय मप्पणो ।

—દશવૈકાલિક સૂત્ર

સોનાના અક્ષરે લખી રાખવા જેવું આ સુવચન છે. તમે તમારી નોટબુકમાં લખી લો. કોઈની પાસે નોટબુક છે ? પણ દુઃખની વાત છે કે જીવનને પ્રકાશમય બનાવનાર આવાં સોનેરી સૂત્રો લખવા માટે કોઈની પાસે નાની સરખી નોટબુક પણ નથી !

જડ વસ્તુઓના હિસાબને માટે દોઢ દોઢ હાથ લાંબા ચોપડાઓ અને ખાતાંઓ રાખો છો. તેને લખનાર મોટા પગારના મુનિમો રાખો છો પરંતુ જીવનના વિકાસને માટે એક નાની સરખી નોટબુક પણ રાખતા નથી !

માતા મોહનાં હાલરડાં ગાઈ બાળકને સુવાડે છે એવી રીતે અનંત જ્ઞાન દર્શનશીલ વીતરાગ દેવો જ્ઞાનનાં હાલરડાં ગાઈ આત્માને મોહની નિદ્રામાંથી જાગૃત કરે છે.

વીતરાગદેવ શાંતિનાં સ્વરૂપનું દર્શન કરાવતાં કહે છે કે.—

ઓ શાંતિના શાશ્વત માર્ગી ! જો તારે આત્મશાંતિ પ્રાપ્ત કરવી હોય તો આ ચારે દોષોનું નિવારણ કર. જ્યાં સુધી આ દોષો તારા હૃદયમાં ભરેલા હશે ત્યાં સુધી શાંતિ મળવાની નથી. એક દોષનો પણ વિલંબ કર્યા વિના તેનું વમન કર.

મોસંબીનો રસ પીધો અને પેટમાં ટક્યો નહિ અને દસ મિનિટમાં ઉલટી થઈ જાય તો ડૉક્ટર પાસે જાઓ છો. જો કોઈએ આવેશમાં આવી ઝેર પીધું હોય તો તને પણ હોસ્પિટલમાં લઈ જવામાં આવે છે. ડૉક્ટર રોગીને તપાસે છે. પહેલાને મોસંબીનો રસ પેટમાં ટકી રહે અને પાચન થાય તેવું ઔષધ આપે છે બીજાને ઉલટી થઈ અને ઝેર બહાર નીકળી જાય તેવી દવા આપે છે. ડૉક્ટર કહેશે કે જેટલી જલ્દી ઉલટી થઈ ઝેર બહાર નીકળી જશે તેટલો જલ્દી દરદીને આરામ થશે.

આપને પાચનની દવા જોઈએ છે કે વમનની ? આજે તો ઉલટો પ્રવાહ ચાલી રહ્યો છે. ઉપાશ્રયમાં આવી સમભાવની સાધનાના અમૃતનાં પાન કરો છો અને ઘેર જઈ કાઢી નાખો છો. કામવિજયનો રસ પીધો અને ઓફિસમાં જઈ કાઢી નાખ્યો અને જે કષાયભાવને કાઢી નાખવાનું કહેવામાં આવે છે તેને ટકાવવાનો પ્રયત્ન થાય છે ! આ તો એવી વાત થઈ કે અમૃત પચતું નથી અને ઝેર નીકળતું નથી ! પછી તંદુરસ્તી ક્યાંથી સારી રહે ?

આવેશની ક્ષણોમા તે ગુરુને ગુરુરૂપે જોતી નથી. રાજા અને દેવતાઓ સુદ્ધાનો તિરસ્કાર કરી બેસે છે. ક્રોધ એવા અંધ બનાવે છે કે તે વખતે એ પણ વિચાર નથી આવતો કે વહુ દીકરીઓ બેઠી છે તેમની સામે આ શબ્દો બોલવા ઉચિત છે કે અનુચિત સભ્યતા અને શિષ્ટતાની મર્યાદા ખોવાઈ જાય છે. કેટલીક વખત તો તે પોતાને માટે પણ એવા અનુચિત શબ્દો બોલે છે કે જો બીજાએ તેને માટે તેવા શબ્દો વાપર્યા હોય તો લડવા કે મરવા તૈયાર થઈ જાય.

મને એક અનુભવ છે એક માનવી આવેશમા બોલી રહ્યો હતો કે હું એવો નાગ છુ કે જો ડખીશ તો પાણી પણ પીવા નહિ પામો. મને થયું કે દેહ તો માનવનો મળ્યો છે પણ હજી અંદર સર્પયોનિના સંસ્કાર રહી ગયા છે. એક ભાઈ સાહેબ કહેતા હતા કે હુ સો ગુડાનો એક ગુડો છું. આખા શહેરમા મારા ગુડાપણાની ધાક છે કોઈની તાકાત નથી કે મારી સામે જુએ મારા મનમા થયુ કે હુ તો આ ભાઈને સજ્જન વ્યક્તિ સમજતો હતો પણ મારી એ ભૂલ હતી કારણ એ પોતે જ પોતાના ગુડાપણાનો સ્વીકાર કરે છે।

ક્રોધનો આવેશ મનુષ્યને કર્તવ્યથી ભ્રષ્ટ કરે છે માતા પ્રત્યે ક્રોધ કરનાર પુત્ર, ખરેખર પુત્ર તરીકેનુ કર્તવ્ય ચૂકે છે, જો તેને કર્તવ્યનુ સતત ભાન હોય તો ક્રોધ તેને આગલ નથી બતાવી શકતો પણ ક્રોધ પવનની આંધીની માફક આવે છે જ્યારે તે આવે છે ત્યારે વિવેકનો દીવો તો બધાથી પહેલો બુઝાઈ જાય છે દીવો બુઝાયા પછી જેમ અંધકાર વ્યાપે છે તેની રીતે વિવેક થયા પછી અનિષ્ટો ફેલાય છે ક્રોધથી અંધ વ્યક્તિને શુ વિતશે તે તો ક્રોધનો નશો ઊતર્યા પછી જ ખબર પડે છે.

મુંબઈ શહેરમા રસ્તા ઉપર એક બહેન ફૂટપાથ ઉપર જઈ રહ્યા હતા સાથે તેમની એક છએક વર્ષની દીકરી હતી થોડેક દૂર એક ફુગ્ગા વેચનાર ઊભો હતો તેની પાસેના રંગબેરંગી ફુગ્ગાઓ જોઈ છોકરી અટકી ગઈ. ફુગ્ગાની કિંમત માત્ર બે પૈસા હતી પણ બે પૈસાની કિંમત આપના મનથી ભલે ખાસ ન હોય, પરંતુ ગરીબોને તો બે પૈસા પણ બે રૂપિયા જેવા થઈ પડે છે તમને પણ પૈસાની કિંમત તો છે જ કોઈ ગરીબ કે અનાથ સામે આવે અને હાથ લબાવે ત્યારે બે પૈસા પણ કાઢતા હાથ સંકોચ અનુભવે એ, છતાં એ જ માણસ પોતાનો ભોગવિલાસ માટે સેંકડો રૂપિયા બરબાદ

પસાર કરવા માટે દોરાને પાતળો બનાવવો જરૂરી છે તેવી જ રીતે સંસાર સાગરને પાર કરવા માટે કષાયરૂપી દોરાને પાતળો પાડવો આવશ્યક છે. જ્યાં સુધી કષાયોની તીવ્રતા છે ત્યાં સુધી ભવપરંપરાની વૃદ્ધિ અટકી શકતી નથી.

ઉપરાંત આગમમાં ભગવાન મહાવીર કહે છે—

> **कोहो य माणो य अणिग्गहिया**
> **माया य लोभो य पवड्ढमाणा ।**
> **चत्तारि एए य कसिणा कसाया**
> **सिंचन्ति मूलाइं पुणब्भवस्स ॥**

—દશવૈકાલિક સૂત્ર

જ્યાં સુધી ક્રોધ અને માન અનિગ્રહિત છે અને માયા તથા લોભ ઉપર અંકુશ નિયંત્રણ નથી ત્યાં સુધી કષાયોની વિષવેલ વધતી જ રહેશે અને ભવપરંપરારૂપી ફળો ઘટવાનાં નથી.

એટલે આપ હમેશાં જાગૃત રહો. એકાન્તની ક્ષણોમાં જ્યારે બેઠા હો ત્યારે વિચાર કરો કે આપનો ક્રોધ પર અધિકાર છે કે ક્રોધનો આપના પર અધિકાર છે! જ્યારે ક્રોધ આક્રમણ કરવા આવી બેસે છે ત્યારે વિવેક પાછળ સરવા લાગે છે, આગળ આવી જાય છે તે વખતે આપના ઉપર આપનું નહિ પણ શેતાનનું શાસન રહે છે. વિવેકનું શાસન ગયું એટલે પ્રકાશ ગયો. પછી માણસ એ પણ વિચાર નથી કરતો કે હું કોની સામે બોલું છું. મારી સામે મારા આદરણીય પૂજ્ય પિતા ઊભા છે. જે મહાન માતા છે કે જેણે વર્ષો સુધી મને કેડમાં ઉપાડી ફેરવ્યા કર્યો છે, ખવરાવ્યું છે અથવા મારી સામે મારા ગુરુ છે જેમણે જ્ઞાનની આધારી ગુફામાં પ્રકાશ પાથર્યો છે જેના કલ્યાણ હસ્તસ્પર્શથી મારા જીવનની માટી સોનું બની ગઈ છે એમનો તિરસ્કાર કરવા તે તૈયાર થઈ જાય છે.

તારાયણ અર્હતર્ષિ જીવનના આ સત્યને એક ગાથામાં રજૂ કરે છે:

> **कोवाविद्धाण याणन्ति मातरं पितरं गुरुं ।**
> **अधिक्खिवन्ति साधु य रायाणो देवयाणि य ॥**

ઋષિ ભાષિતાઈ સૂત્ર અ. ૩૬ ગા. ૧૪

અર્હદ્ભાષિત સૂત્રમાં તારાયણ અર્હતર્ષિ ક્રોધાવિષ્ટ વ્યક્તિનું ચિત્ર દોરે છે. જ્યારે વ્યક્તિના પ્રત્યેક અંગમાં કોપનું તાંડવ થાય છે ત્યારે તેની આંખો બંધ થઈ જાય છે. પછી તે માતાપિતાને જોઈ શકતી નથી.

પતી ગયુ હતુ પોતાના હાથે જ પોતાની પુત્રીની હત્યા થએલી જોઈ માતા પગથી માથા સુધી કપી ગઈ એ પણ જોરથી આક્રદ કરવા મડી તેના અવાજમા તેના હૃદયની વેદનાઓ વ્યકત થતી હતી

ત્રણ મિનિટમા બધુ બની ગયુ પણ ત્રણ મિનિટના આવેશે કેવો ગજબ કરી નાખ્યો હતો! તો પછી જેના હૃદયમા હમેશા ક્રોધની જ્વાળાઓ સળગતી રહે છે તેમની તો વાતજ શી કરવી? ક્રોધનો કા તો તદ્દન ત્યાગ કરી દેવો જોઇએ કે કા તો તેને એકદમ ઓછો કરી નાખવો જોઈ એ આખી જિદગી ક્રોધની જ્વાળામા સળગતા રહેવુ એ તો આપણા સદ્ગુણોની રાખ કરવા જેવુ છે, જ્યા સુધી ક્રોધની આગ હૃદયમા જલતી રહે છે ત્યા સુધી આત્મા સત્યાસત્યનો વિવેક રાખી શકતો નથી સત્ય તરીકે સ્વીકાર કરવાની તેનામા હિમત જ રહેતી નથી તેની પાસે નથી હોતો પ્રેમનો પ્રવાહ કે શાતિના શીતળ જળ તેની પાસે હોય છે માત્ર આગ જે જ્યા પહોચે ત્યા સળગાવવાનુ કાર્ય જ કરે છે જેણે જિદગી સુધી સળગાવવાનુ જ કાર્ય કર્યું છે તેને આપ માનો છો કે સ્વર્ગના પુષ્પ મળશે? તેના નસીબમા તો નર્કની આગ જ લખાએલી છે

અનત અનુબધ કરનારા ક્રોધને જૈન પરિભાષામા અનતાનુબધી કહેવાય છે તે અનત અનત જન્મ અને મૃત્યુની પરપરામા વૃદ્ધિ કરે છે આત્માને સમ્યકત્વથી દૂર કરી નર્કની જ્વાળાઓ તરફ ધકેલે છે તમે તો વેપારી છો જે ઘરાક આપની પાસેથી માલ લઈ બદલામા પૈસને બદલે પત્થર આપે તેવા ઘરાકને આપ કદિ પસદ નહિ કરો અનતાનુબધી ક્રોધ પણ એ ઘરાક જેવો છે જે તમારી પાસેથી સમ્યકત્વ રૂપી માલ લઈ આપને નર્કના પત્થર આપે છે છતા આપ એવા ઘરાક સાથે કેમ સબધ રાખો છો?

અનતાનુબધી જાય તો ભવપરપરાનુ મૂળ કપાઇ જાય અને જેનુ મૂળ કપાઇ ગયુ, વિનાશ પામ્યુ તે વૃક્ષ કેટલા દિવસ ટકી રહેવાનુ? જીવનમા જો સહૃવિવેકની જ્યોત જગાવવી હોય તો અનતાનુબધીના અધકારને દૂર કરો ચાર પ્રકારના ગોળા છે એક માટીનો, બીજો લાકડાનો, ત્રીજો પત્થરનો અને ચોથો લોખડનો, ચારેની ઉપર સૂર્યના પ્રખર કિરણો એક સાથે પડે છે ચારે ગરમ થાય છે પરતુ સૂર્ય અસ્ત થયા પછી ચારે ઠડા થવા માડે છે, ત્યારે માટીનો ગોળો સૌથી પહેલા ઠડો થાય છે, લાકડાનો, પત્થરના અને લોખડના ગોળાને ઠડા થતા અનુક્રમે બમણો વખત લાગે છે

ઠડા થવામા જેને વધુ વખત લાગે છે તેનામા ગરમીના તત્ત્વો વધુ પ્રવેશેલા છે એ સમજજો, એવી જ રીતે બાહ્ય વાતાવરણ એક સરખુ હોવા

કરે છે બે પૈસા શું ચાર કે આઠ આના તો ફૂ કે ફૂ માં પૂરા કરે છે બે પૈસા શું ચાર કે આના તો ફૂ કે ફૂ માં પૂરા થઈ જાય છે ફૂ અને થું અને પાન ચાવીને થૂંકી નાખવું તે ફૂ બીડીએ તો પાયમાલ કરી નાખ્યું છે તેણે કેટલું ખોટી બાળ્યું છે કેટલા સુંદર ચહેરાઓને શ્યામ બનાવ્યા છે તેનો તો કોણ હિસાબ ગણે છે!

ધુમ્રપાન તો રાક્ષસની માફક આખા ભારતવર્ષમાં ફેલાઈ ગયું છે. ઝૂંપડીથી માંડીને મહેલો સુધી તેની ગતિ કોઈ રોકી શક્યું નથી એક ખેડૂત ખેતર ઉપર જાય છે ત્યારે ચાર આનાના ચણા નહિ લઈ જાય. પણ ચાર આનાની તમાકુ અને ચલમ લઈ જવાનું ભૂલતો નથી. એવી જ રીતે શિક્ષિત માણસો ઓફિસે જતી વખતે બદામ કે પિસ્તા ખીસ્સામાં નથી નાખતા પણ સિગારેટનું પાકીટ તો હંમેશ સાથે જ રાખે છે

ગરીબો પણ આવાં દુર્વ્યસનોની પાછળ કેટલાં નાણાં બરબાદ કરે છે! એક બાજુ ગરીબીની ફરિયાદ કરે છે અને બીજી બાજુ સૌંદર્ય અને સંપત્તિનો નાશ કરનાર આવાં વ્યસનો ગળે વળગાડીને ફરે છે!

એક તો ફૂટપાથ ઉપર ચાલતી માતાની પાસે બે પૈસા નહોતા નહિ તો કઈ અભાગણી મા હશે કે જે છતાં સાધને પોતાનાં નાનાં બાળકોના આશની લાગણી ઓછી થવા દે! તેની નાની બાળકીને શું ભાન હોય કે તેની માની પાસે બે પૈસા પણ નથી! તેની જીદ વધતી ગઈ તેણે ફુગ્ગો લેવા માટે કજીઓ કરવા માંડ્યો. રસ્તા ઉપરથી જોરથી રડવા માંડી. તેને શાંત કરવા માટે તેની માતાએ બધા ઉપાયો કર્યા. પણ એકે કામ લાગ્યો નહિ. આ જોઈ આજુબાજુના રાહદારીઓ ભેગા થયા અને તે માતાને ઠપકો આપવા લાગ્યા કે કેમ ફુગ્ગો અપાવતી નથી! બે પૈસામાં શી મોટી વિસાત છે! બાળકી કજીયા શું કરવા થાય છે!

રાહદારીઓની વાત તેના દિલને ચોટ લગાવી ગઈ દારિદ્ર અને દુઃખથી તેની સમજશક્તિ નાશ પામી. મનની શાંતિને સ્થાને ધમધમાટ થવા માંડ્યો. આ બાજુ બાળકીએ જોરથી ભેંકડા તાણવા માંડ્યા. આથી માતાએ આવેશમાં આવી જઈ જોરથી એક ધક્કો માર્યો અને બાળકી રસ્તા ઉપર પડી ગઈ અને પવનની સાથે જ સડસડાટ કરતી એક મોટર ત્યાંથી પસાર થતી હતી તે તેની ઉપર ફરી વળી. લોહીનું ખાબોચીયું ભરાઈ ગયું એક ચીસની સાથે તે બાળકી હંમેશને માટે સૂઈ ગઈ મા નીચે વળીને જુએ ત્યાં તો બસ.

કહી રહ્યુ છે તેણે કહ્યુ 'શુ કહી રહ્યા છો, વરુણ દેવ, કઈ સમજણુમાં આવતુ નથી !' પાણીએ જવાબ વાળ્યો, 'કહેવાના દા'ડા તો ગયા; હવે તો શેકાવાના દા'ડા છે તેમ છતા તમે સાભળવા ઇચ્છો છો તો સાભળો - 'નીચે અગ્નિ તપી રહ્યો છે, પણ એની તે શી તાકાત છે કે તે મને બાળી શકે હુ એક મિનિટમા જ એને ઠડો કરી શકુ છુ પણ અફસોસ છે કે વચ્ચે આ વાસણ પડ્યુ છે બસ, એના જ કારણે આજે મારો અણુએ અણુ તપી રહ્યો છે'

આ એક રૂપક છે પાણીની વાત તમે સાભળી તેવી જ છે આત્માની કથની તે અડતાળીશ મિનિટમા અશાતિના અગ્નિને સદા સારુ ઓલવી શકે એ પરતુ વચ્ચે પડેલુ છે આવરણ, તે આવરણ જ તેને દેહાશક્તિના દાવાનલમા તપાવી રહ્યુ છે એ પુત્ર પરનો રાગ જ હતો કે જેને કારણે ધૃતરાષ્ટ્રની આધળી આખોને સો વખત રડવુ પડ્યુ એ રાગ-દશા જ હતી કે, એક નટકન્યાની પાછળ ગાડા બનેલા ઇલાયચીકુમારે પોતાના વૃદ્ધ માતા-પિતાને તજ્યા

રાગ કેટલો કઠોર હોય છે, એ પણ તમે જાણી લ્યો. અનેક સસરાઓએ પોતાના જમાઈના શિરે પાઘડી બધાવી હતી પરતુ ઇતિહાસમાં એક જ સસરો એવુ કઠોર હૃદય લઈને આવ્યો હતો કે, જેણે પોતાના જમાઈને-માથે, ધગધગતા અગારા મૂક્યા હતા જૈન જગતનો ઉજ્જવળ ત્યાગી ગજસુકુમાર તમારી સ્મૃતિમા આવ્યો હશે સોમિલની સુદરી કન્યા જોડે એનો વિવાહ નક્કી થયો અને ભોગમા પડેલો રાજકુમાર ત્યાગના પથે વિચર્યો સવારનો ભોગી, સાજનો જોગી બની મહાકાળ સ્મશાને પહોચી જાય છે અને ત્યા જ આવે છે તેમનો સસરો પણ તે પ્રેમ નહી પરતુ પ્રતિશોધ-બદલાની ભાવના લઈને આવે છે અને જુવાન જોગીના માથે ધગધગતા અગારા મૂકતા એના હાથ જરા સરખાય કપ્યા નહી આ હતો પુત્રી પ્રત્યેનો રાગ જેણે આવુ કઠોર કર્મ બાધવા પિતાના હાથને પ્રેરિત કર્યા.'

છતાય આશ્ચર્ય તો એ છે કે, આવા કઠોર કર્મ કરનાર રાગને તમે છોડી શકતા નથી તેને જ તમે લાડ અને પ્યારથી પોષો છો વારુ, ત્યારે તમે જલ્દી બતાવો કે, તમે રાગને લાડ કરો છો કે ત્યાગને ? અરે, વર અને વહુને શણગાર્યા ત્યારે રાગને જ લાડ કર્યા હતા ને ? તમને રાગની વાતો ગમે છે કે, વિરાગની ? એક વ્યક્તિ તમારા પુત્રના વેવિશાળ માટે આવે

પરંતુ રાગના ડંખથી બચવા માટે કંઈ કરે છે ખરી ? જી નહિ, કશું જ નહિ. કારણ ? કારણ કે એનો ડંખ તીક્ષ્ણ લાગતો નથી. પરંતુ યાદ રાખજો કે વેદનીય કર્મનો ડંખ એ વિંછીનો ડંખ છે જે થથરાવી મૂકે છે પણ પ્રાણ લેતો નથી. તે આત્માના સદ્‌ગુણોને મારતો નથી જ્યારે રાગનો ડંખ સર્પનો ડંખ છે જે મનુષ્યને થરથરાવતો નથી. પણ બેભાન કરી મૂકે છે યાદ રાખજો વીંછી કરતાં સાપનો ડંખ ભયંકર છે એની મૃત્યુ સુધી પણ ખબર પડતી નથી માટે વેદનીય કર્મથી બચવા માટે પણ પહેલાં રાગને સમાપ્ત કરવો પડશે.

રાગ-દશા શુભને પણ અશુભમાં ફેરવી નાખે છે એ એક સિદ્ધાંત છે કે શુભ ક્રિયાનું શુભ પ્રતિફળ હોય છે પરંતુ રાગ-ભાવને લઈને શુભ ક્રિયા કરશો તો તે પણ અશુભ ફળદાયી બનશે ! દાન એ શુભ ક્રિયા છે. શ્રેયાંસકુમારે આદીશ્વર પ્રભુને ઈક્ષુરસનું દાન કર્યું અને ભવપરંપરાને સીમિત કરી લીધી. દુઃખમાં પડેલી રાજકુમારી ચંદનબાળાએ પ્રભુ મહાવીરને સૂપડાના ખૂણામાં અડદના બાકળાનું દાન કર્યું અને જીવનની સફળતા પ્રાપ્ત કરી પરંતુ ભગવાન મહાવીરની સાસુએ એમને મોતીઓ વડે વધાવ્યા. ખૂબ જ પ્રસન્નતાપૂર્વક એમને દાન દીધું છતાં આમ કરવાથી એની તો ભવ-પરંપરામાં વધારો થયો. કારણ કે સતી ચંદનબાળાએ એમને દીર્ઘ તપસ્વી મહાન સંત જાણી દાન દીધું હતું જ્યારે સાસુએ પોતાનો જન-માતા માની દાન દીધું હતું. પહેલામાં ત્યાગની દ્રષ્ટિ હતી ત્યારે બીજામાં રાગ-દૃષ્ટિ હતી. આ રાગ-દૃષ્ટિ જ મિથ્યા-તત્ત્વન બરબી જાય છે જેમાં ઉધઈ લાકડાને અંદરથી કાતરી નાખે છે તેમ જ રાગદૃષ્ટિ ધર્મ અને વૈરાગ્યની દૃષ્ટિને ખાલીખમ કરી નાખે છે

મોહ-ઘરમાં બેઠી મોહનને ભજવું અસંભવ છે ! કારણ કે એ આત્માની દૃષ્ટિને વિકૃત કરી મૂકે છે એ એક જાતનું આવરણ છે જેને લઈને નિકટ નમ વસ્તુને પણ જોઈ શકાતી નથી. આવા જ આવરણમાં ઢંકાઈ અનંત શક્તિશાળી આત્મા પણ ક્રૂર અને ઘાતક રૂપે વ્યક્ત થતો દેખાય છે આધિ-વ્યાધિ અને ઉપાધિના ભયંકર અગ્નિમાં એ શેકાય છે.

એક વાસણમાં પાણી ભરેલું હતું નીચે રહેલો તેજ અગ્નિ જે-નો પાણીને ગરમ કરી રહ્યો હતો તે જ રાખે પાણીમાં સૂર્ય-ચંદ્રનો આકાર જોવા લાગ્યો પામે બેઠેલી બહેને તે જાણ્યું તેને લાગ્યું પણી કંઈ

અથવા મોક્ષને પામે છે આ છે ત્યાગનુ મહત્ત્વ જે નરકથી ઉગારી સ્વર્ગ અથવા મોક્ષ અપાવે છે

હવે તો તમે ત્યાગનુ મહત્ત્વ સમજી શકયા હશો ભોગ હમેશા ત્યાગની સામે નમ્યો છે શક્રેન્દ્ર પાસે કેટલો વૈભવ છે. એના મુકુટ પર અમૂલ્ય રત્નો જડેલા છે જેના તેજથી એનુ મુખ દીપી ઉઠે છે. ચક્રવર્તીનુ સપૂર્ણ રાજ એના રત્નને ખરીદી શકતુ નથી તેવો બત્રીસ હજાર વિમાનોનો સ્વામી શક્રેન્દ્ર પોતાના સિહાસન પર બિરાજે છે ત્યારે સિહની જેમ ગર્જના કરે છે, પરતુ તેજ ઈન્દ્ર જ્યારે ત્યાગના દેવ–તીર્થકર દેવની સામે આવીને બેસે છે ત્યારે એક સસલાથી પણ વધુ નમ્ર બની જાય છે

હજુ સુધી તો તમે ત્યાગનુ મહત્ત્વ જ સાભળ્યુ છે પરતુ ત્યાગનો આનદ કદી લીધો છે કે નહી ? રાગનો આનદ તો તમે કેટલીય વાર લીધો છે, હવે જરા ત્યાગના આનદને પણ માણી લ્યો, જુઓ, એમા પણ કેટલો આનદ ભર્યો છે ! પરતુ ભોગના આસને બેસી ત્યાગનો આનદ કદી લઈ શકાતો નથી, જમ્બુ જેવો યુવક આઠ–આઠ પત્નીઓનો સહવાસ તજી એક દિવસમા સુધર્મ ગણધરના ચેલો બની ગયો એ હતો ત્યાગનો આનદ ત્યાગનો રસ માણ્યો'તો શાલિભદ્રે ! જે પન્નાના એક ટિટકારે બત્રીસ-સુકુમારીઓને તજી ત્યાગના પથે સચર્યો

ત્યાગમા પણ એક આનદ છે પણ એનો આસ્વાદ તો જેણે ત્યાગનો પથ અપનાવ્યો હોય તે જ લઈ શકે છે સરોવરમા કમળ ખીલ્યા છે, એમા ભમરા છે તેમ દેડકા પણ પરતુ કમળની સુવાસનો આનદ ભમરો લઈ શકે છે, દેડકો એ આનદને શુ જાણે ? ત્યાગનો આનદ અતિમુક્તે લીધો હતો નવ વર્ષની ઉમરે, આ અવસ્થા તો છે રમવા અને ખાવા–પીવાની અને એક તૃષ્ણાભરા વ્યક્તિને જેટલુ ધન ગમે છે એટલુ જ બાળકને રમવુ ગમે છે પરતુ જ્યારે ત્યાગી સત ગૌતમ પ્રભુને અતિમુક્તે જોયા ત્યારે તે રમતનુ સ્થાન છોડી ત્યાગની ભૂમિ (ઉપાશ્રય)મા આવી પહોચ્યો તમે સૌ પણ વેપારની ભૂમિ છોડી ત્યાગની ભૂમિ–ઉપાશ્રયમા આવ્યા જ છો ને ? (સભામા હસાહસ)

જન્મ અને મૃત્યુ જ ત્યાગના સૂચક છે. જન્મ્યા હતા ત્યારે પણ કઈ સાથે લાવ્યા નહોતા અને સસારથી વિદાય લઈશુ ત્યારે પણ સાથે શું લઈ જવાના ? તમે, લોહીનુ પાણી કરીને જે વસ્તુઓ એકઠી કરી છે એમને જરા પૂછી લ્યો કે એમાથી કઈ વસ્તુ તમારી સાથે આવવાની છે ! તે હજારો વસ્તુઓમાથી એક પણ સાથે આવશે ખરી ? તમારો આત્મા શો જવાબ

છે તે પણ સાથે વજનદાર ઝોળી લઈને જ આવે છે. વજનદાર ઝોળીનો અર્થ તમે સમજી ગયા હશો. તમે તમારા સ્વાર્થની વાતને બહુ જલદી જ સમજી લ્યો છો.

બીજી વ્યક્તિ તમારા પુત્રની દીક્ષાની વાત કરવા આવે છે જરા જલદી બતાવો કે બન્નેમાં દુશ્મન કોણ આવી? દીક્ષાની વાત કરનાર કે વેવિશાળની કરનાર? પણ આજના યુગમાં ત્યાગની વાત કરનાર કોઈને ગમતો નથી.

તમને ગમે કે ન ગમે, અમે તો આઈ ત્યાગની જ વાતો કહેવાના. વિકાસમાં ત્યાગ એ પહેલી શરત છે. જ્યાં સુધી બીજ પોતાને માટીમાં એકરૂપ કરી લેતું નથી ત્યાં સુધી પૃથ્વીને ભેદીને ઉપર આવી શકતું નથી. જ્યારે બીજ પોતાનું વિસર્જન કરી નાખે છે ત્યારે જ એકને બદલે હજારનું વરદાન થઈ તે આગળ વધે છે.

આ જ વાત મોટા મહાપુરુષોની છે કે જેઓ એક દિવસ તમારી અને અમારી જેવા જ હતા. પરંતુ જ્યારે તેમણે પોતાની ઇચ્છાઓ અને અરમાનોનું બલિદાન કર્યું બીજાના હિતમાં પોતાને ખપાવી દીધા ત્યારે જ તેઓ મહાપુરુષોની હરોળમાં આવી શક્યા. દુનિયાએ એમને જોયા અને તે એમની પાસે નમી પડી. વર્ધમાન રાજકુમારે ત્રીસ વર્ષની ઊગતી ભર-જુવાનીમાં રાજ-પ્રાસાદોને ઠોકરે મારી વનનો રાહ લીધો ત્યારે તેઓ ભગવાન મહાવીરના સ્વરૂપમાં પૂજાયા. બુદ્ધ અને ગાંધી બધા મહાપુરુષો ત્યાગના બળે જ આગળ વધ્યા હતા.

દુનિયાએ ભોગીઓનો દેખાવ જોયો છે પણ તે નમી છે તો ફક્ત ત્યાગીઓના ચરણોમાં જ. ભારતની ભૂમિ પર જેમ ચક્રવર્તીઓ થયા છે તેમ અનેક ત્યાગીઓએ પણ અહીં જન્મ ધારણ કર્યો છે. ત્યાગીઓનાં મંદિર તો તમે આજે પણ મોજૂદ રહેલાં જોઈ શકશો પરંતુ ચક્રવર્તીનું એક પણ મંદિર ક્યાંય તમને દેખાશે નહીં. આ ત્યાગીની દેણ છે. હજારો દેવો ચક્રવર્તીની સેવામાં રહે છે પરંતુ એક પણ દેવ તેમને નમસ્કાર કરતો નથી. પણ જ્યારે તે ચારિત્ર-ધર્મનો સ્વીકાર કરે છે ત્યારે તેઓ નમસ્કાર કરે છે. બીજી વાત આગમમાં વર્ણન આવે છે કે ચક્રવર્તી જો ચક્રવર્તી સ્વરૂપે મરણ પામે છે તો એને મરીને નરકમાં જવું પડે છે. ચક્રવર્તીનું સિંહાસન તજી ને તે ત્યાગના સિંહાસન પર બિરાજે છે તો તે સ્વર્ગ

અથવા મોક્ષને પામે છે આ છે ત્યાગનુ મહત્ત્વ જે નરકથી ઉગારી સ્વર્ગ અથવા મોક્ષ અપાવે છે

હવે તો તમે ત્યાગનુ મહત્ત્વ સમજી શકયા હશો ભોગ હમેશા ત્યાગની સામે નમ્યો છે શક્રેન્દ્ર પાસે કેટલો વૈભવ છે, એના મુકૂટ પર અમૂલ્ય રત્નો જડેલા છે જેના તેજથી એનુ મુખ દીપી ઊઠે છે. ચક્રવર્તીનુ સપૂર્ણ રાજ એના રત્નને ખરીદી શકતુ નથી તેવો બત્રીસ હજાર વિમાનોનો સ્વામી શક્રેન્દ્ર પોતાના સિહાસન પર બિરાજે છે ત્યારે સિહની જેમ ગર્જના કરે છે, પરતુ તેજ ઇન્દ્ર જ્યારે ત્યાગના દેવ–તીર્થંકર દેવની સામે આવીને બેસે છે ત્યારે એક સસલાથી પણ વધુ નમ્ર બની જાય છે

હજુ સુધી તો તમે ત્યાગનુ મહત્ત્વ જ સાભળ્યુ છે પરતુ ત્યાગનો આનદ કરી લીધો છે કે નહી ? રાગનો આનદ તો તમે કેટલીય વાર લીધો છે, હવે જરા ત્યાગના આનદને પણ માણી લ્યો, જુઓ, એમા પણ કેટલો આનદ ભર્યો છે ! પરતુ ભોગના આસને બેસી ત્યાગનો આનદ કદી લઈ શકાતો નથી, જબુ જેવો યુવક આઠ–આઠ પત્નીઓનો સહવાસ તજી એક દિવસમા સુધર્મ ગણધરના ચેલો બની ગયો એ હતો ત્યાગનો આનદ ત્યાગનો રસ માણ્યો'તો શાલિભદ્રે ! જે ધન્નાના એક ટિટકારે બત્રીસ-સુકુમારીઓને તજી ત્યાગના પથે સચર્યો

ત્યાગમા પણ એક આનદ છે પણ એનો આસ્વાદ તો જેણે ત્યાગનો પથ અપનાવ્યો હોય તે જ લઈ શકે છે સરોવરમા કમળ ખીલ્યા છે, એમા ભમરા છે તેમ દેડકા પણ પરતુ કમળની સુવાસનો આનદ ભમરો લઈ શકે છે, દેડકા એ આનદને શુ જાણે ? ત્યાગનો આનદ અતિમુક્તે લીધો હતો નવ વર્ષની ઉમરે, આ અવસ્થા તો છે રમવા અને ખાવા–પીવાની અને એક તૃષ્ણાભરી વ્યક્તિને જેટલુ ધન ગમે છે એટલુ જ બાળકને રમવુ ગમે છે પરતુ જ્યારે ત્યાગી સત ગૌતમ પ્રભુને અતિમુક્તે જોયા ત્યારે તે રમતનુ સ્થાન છોડી ત્યાગની ભૂમિ (ઉપાશ્રય)મા આવી પહોચ્યો તમે સૌ પણ વેપારની ભૂમિ છોડી ત્યાગની ભૂમિ–ઉપાશ્રયમા આવ્યા જ છો ને ? (સભામા હસાહસ)

જન્મ અને મૃત્યુ જ ત્યાગના સૂચક છે જન્મ્યા હતા ત્યારે પણ કઈ સાથે લાવ્યા નહોતા અને સસારથી વિદાય લઈશું ત્યારે પણ સાથે શું લઈ જવાના ? તમે, લોહીનુ પાણી કરીને જે વસ્તુઓ એકઠી કરી છે એમને જરા પૂછી લ્યો કે એમાથી કઈ વસ્તુ તમારી સાથે આવવાની છે ! તે હજારો વસ્તુઓમાથી એક પણ સાથે આવશે ખરી ? તમારો આત્મા શો જવાબ

આપે છે! જવા દો જરા ચીજને શું જવાબ વાળશો! પરંતુ ચૈતન્ય પરિ-શ્રમને જ પૂછી લ્યો તે તો જવાબ આપશે ને! તેમનો જવાબ સ્વીકાર–સમા હશે કે નકાર સહશો! એ નિશ્ચિત છે કે જે કાંઈ એકઠું કર્યું છે તે સર્વ કાંઈ અહીં જ છોડીને ચાલ્યા જવું પડશે. હિન્દીના એક કવિએ પણ કહ્યું છે કે:

मेरा मेरा जो तू कहता है वह कुछ भी काम न आएगा
तू बंधी मुट्ठि आया है और खाली हाथों जाएगा ॥"

જ્યારથી ભાન આવ્યું છે ત્યારથી ઇન્સાન બોલે છે કે આ મારું છે તે મારું છે આ હું ... મારું જ સર્વ સંઘર્ષનાં મૂળ છે. મમતાની મહોર મારી જે કાંઈ એકઠું કર્યું છે તે તારા જીવનની છેલ્લી ઘડીઓમાં–પળોમાં મૃત્યુની કાળી છાયાથી તને ઉગારી લેવામાં અસમર્થ છે. તું આવ્યો ત્યારે મુઠ્ઠી બાંધીને આવ્યો હતો. તમે જોયું હશે કે જ્યારે બાળક અવતરે છે ત્યારે એની મુઠ્ઠી વાળેલી હોય છે. જ્યારે તું આંખો મીંચી લઈશ ત્યારે આ બધું પડ્યું રહી જશે. તું તો ખાલી હાથે જ દુનિયામાંથી વિદાય થઈશ.

એટલું તો નિશ્ચિત છે જ પણ છોડવાની પણ રીત હોય છે. એક માણસ લોહીનું પાણી–પરસેવો કરીને આખી જિંદગી સુધી પૈસા ભેગા કર્યા કરે છે. ખાતો ય નથી ને ખવડાવતો ય નથી. પરંતુ મૃત્યુના એક જ ઝપાટે સર્વ કાંઈ તજી ચાલી નીકળે છે ત્યારે લોકો બોલે છે: આપણે બધું છોડીને ચાલી ગયો. બીજો માણસ પણ છે જે બુદ્ધિબળે હજારો–લાખો રૂપિયા કમાયો છે પણ તેમાંથી તેણે ખાધું અને કોને ખવડાવ્યું છે. પોતાના ગરીબ ભાઈ–બાંધુઓના માટે હજારો રૂપિયા તેણે આપ્યા હોય છે. જ્યારે આવો માણસ મૃત્યુ થતાં ચાલી નીકળે છે ત્યારે દુનિયા કહે છે: બહુ બહાદુર હતો. જીવન જીવવાની કળા એણે જાણી હતી. તે ધનનો કીડો નહોતો. ફક્ત એણે કરીકરીને મરી જનારાઓમાંનો તે નહોતો. તેણે કમાઈ જાણ્યું તેમ વાપરી પણ જાણ્યું. વારુ, ત્યારે હવે જલદી કહેશો? આપો કે તમારે ભિખારી–બાપડા બનવું છે કે બહાદુર! હું માનું છું કે કોઈપણ બાપડા બનવાનું પસંદ નહીં કરે. હાય–હાય કરીને કમાવું અને રોતાં–રોતાં છોડીને ચાલી નીકળવું એ બહાદુરોનું નહીં પણ કાયરોનું–ભિખારીઓનું કામ છે.

બહાદુર બનવું છે તો મનને વિશાળ બનાવો. બીજા માટે કંઈક ત્યાગ કરતાં શીખો. મનને એવું તો સાધો કે જ્યારે સંપત્તિના વિભાજનનો પ્રશ્ન આવે ત્યારે પણ તમે કહી શકો કે: તમે લ્યો, મારે કંઈ નહીં જોઈએ."

આ શબ્દોમા તમને વિશાળ હૃદય જોવા મળશે સકુચિત દિલનો માણસ-આવી તદ્દન વિપરીત મનોવૃત્તિ ધરાવતો હોય છે તે કહેશે, " હુ જ લઈશ; તને નહી આપુ " આ નીતિ પર ચાલીને કૈકેયીએ અયોધ્યાને નરક બનાવી મૂકી હતી રામ તો વનમા સીધાવ્યા ભરતને અન્તસ્તાપ થયો દશરથનુ પ્રાણપખેરુ ઊડી ગયુ અને અયોધ્યાનગરી સૂની બની ગઈ

જીવનનો વિકાસ વિલાસમાં નહી, ત્યાગમા છે નબળાઈને, દુર્બળતાને, સજ્જનતા માનવી એ ભૂલ છે અને કાયરતાને અહિંસા માનવી એ પણ એવી જ એક ભૂલ છે અને એમ વિલાસમા વિકાસ માનવો એ તેથી પણ ગભીર ભૂલ છે વિલાસી વ્યક્તિ કદી વિકાસ કરી શકતી નથી એક કવિએ કહ્યુ છે

ત્યાગ નહી, જેને ગાદી ગમે,
જેના હૈયામા વાસ કર્યો કુકર્મે,
જેના રોમે રોમે સ્વાર્થ રમે,
મેલુડા માનવી તે જરીએ
જેને સ્થાનક માટે અવકાશ નથી
એવા પાપી વિલાસીના મદિરમા,
મારા દીન દયાળુ નો વાસ નથી "

જેને ત્યાગથી વાત પ્રિય નથી, જેનો શ્રમ જોઈતો નથી, સેવા નહી પણ સત્તાની જેને ભૂખ છે, જેને સત્ય નહી પણ સ્વાર્થ પ્રિય છે જેને સીનેમા જોવા જવા સમય છે, પણ ધર્મસ્થાનકે આવવાની ફુરસદ નથી, એવા વિલાસી કાદવમા ખૂપેલાના મન-મદિરમા આત્મા કદી સ્વસ્થ રહી શકતો નથી તેને તો ત્યાગની મધુર ખૂશબોની જરૂર છે જ્યારે હૃદયમા ત્યાગનો દેવ બિરાજેલો હોય છે ત્યારે મન બોલશે, 'હુ એકલો ખાઈ શકતો નથી તમે ખાશો ત્યારે જ ખાઈશ " ઉપનિષદ્મા પણ કહેવાયુ છે કે

"तेन त्यक्तेन भूंजिथा ।
मा गृद्ध ऽकस्यविद्धनम् ॥

"બીજાને આપ્યા પછી જ આરોગો કોઈની સપત્તિ ઉપર મમત્વ ન રાખો "

જ્યારે મનમા અનાસક્તભાવ જાગે છે અને તે સમયે પદાર્થનો જે ત્યાગ કરવામા આવે છે તે સાચા અર્થમા ત્યાગ છે આ આત્માએ મોહ-દશામા રહી અનેકવાર ત્યાગ કર્યો છે તમે પણ અનેકવાર એવા ત્યાગ કર્યા

છે અમુક વસ્તુ મળશે તો આટલા ઉપવાસ કરીશ છોકરો ઘેર ફરશે તો પાંચ આયંબિલ કરીશ આમાં ત્યાગ તો છે પણ તે રાગનિમિત્ત ત્યાગ છે. ક્રોધમાં પણ ત્યાગ કર્યો છે. આવેશમાં આવીને લાત મારી ચાલી નીકળ્યા અને ત્રણ દિવસ સુધી એક કણ પણ ખાધું નહીં તો શું એને આમ તપ માની શકાશે ખરું ? વીતરાગ દેવ આવા તપને તપરૂપે સ્વીકારતા નથી.

લોભી મનની વ્યક્તિ પણ ત્યાગ કરે છે. દુકાને ગીરદી જામી છે. ઘેરથી બાળક આવ્યું અને કહેવા લાગ્યું, "ચાલો બાપુ, ઠંડું થઈ રહ્યું છે. આ બાજુ બાર વાગ્યા છે અને પેટમાં ભૂખ લાગી છે." તેમ છતાં ગ્રાહકોની ગીરદીને જોઈ ઊઠવાનું મન થતું નથી. તે કહી દે છે કે "જા, તું જમી લે ? અને તારી બાને કહેજે કે તે પણ જમી લે. મને હમણાં ભૂખ લાગી નથી !" એ ભોજનનો અહીં ત્યાગ કર્યો છે પણ તેમાં આત્મ-દૃષ્ટિ નથી. ભૌતિક પદાર્થોના રાગમાં અનેકવાર આપણે ત્યાગ કર્યો છે. કઠોરમાં કઠોર પ્રતિજ્ઞાઓ પણ કરી છે પરંતુ જે ત્યાગમાં જ્ઞાનદૃષ્ટિ ન મળે તેને સાચા અર્થમાં ત્યાગ કહી શકાય નહીં.

બિકાનેરના મહારાજાના ભાઈનું નામ પૃથ્વીરાજ હતું. તેમનાં લગ્ન લાલદે નામની સુંદર રાજકુંવરી સાથે થયેલાં. એકવાર લાલદે બીમાર પડી. તેની અસ્વસ્થતા જોઈ પૃથ્વીરાજ બેબાકળો થઈ ગયો. સર્વશ્રેષ્ઠ ચિકિત્સકોનો ઉપચાર પણ કારગત ન નીવડ્યો. સાચી વાત તો એ હતી કે આયુષ્યનો તાંતણો એટલો નાજુક છે કે જ્યારે તે તૂટે છે ત્યારે એને સાંધનાર કોઈ મળતું નથી. એક શાયરે કહ્યું છે કે,

કીમિઓના હૈને કાનાવનારું કોણ છે ?
દોરી તૂટી આયુષ્યની તો સાંધનારું કોણ છે ?

જીવન-દીવડો જ્યારે બુઝાય છે ત્યારે દુનિયાની કોઈ તાકાત એવી નથી કે એને ફરી પ્રદીપ્ત કરી શકે. પૃથ્વીરાજના સર્વ પ્રયત્નો વ્યર્થ ગયા અને લાલદેએ એક દિવસ સદાને માટે આંખો બીડી લીધી. જે દિવસે બિકાનેરના રાજમહેલમાંથી લાલદેની અર્થી બહાર નીકળી તે દિવસે પૃથ્વીરાજની આંખોમાંથી અશ્રુધારા વહી નીકળી અને એનો આત્મા તો વળી હજાર-હજાર ધારાઓમાં રડી પડ્યો. છેવટની વિદાય દેવા પૃથ્વીરાજ પણ સ્મશાનભૂમિ સુધી ગયો. ચંદન-ચિતા ઉપર લાલદેના મૃતદેહને મૂકવામાં આવ્યો. જોત-જોતામાં અગ્નિની જ્વાળાઓમાં ભૌતિક દેહ ભસ્મ થવા લાગ્યો.

એ દશ્યને નિહાળી પૃથ્વીરાજનુ દિલ જાણે છાતીમા ગોળી લાગવાથી મૃત્યુ અનુભવી રહેલુ પખી પોતાની પાખો ફફડાવતુ હોય એમ ફફડી ઊઠ્યુ. વિયોગની વેદનામા બળતાં હૃદયે પૃથ્વીરાજ બોલ્યો

" तो रांध्यो नही खावशु रे वासदे निसड,
मो देखत ही बालियो लाल दहदां हड्ड ॥

અરે ઓ નિર્લજ્જ અગ્નિ! મારી આખો સામે જ મારી પ્રિય લાલ-દેના કોમળ દેહને બાળીને ભસ્મ કરી નાખ્યો આજથી હુ તારા ઉપર પકવેલી કોઈ વસ્તુ ખાઈશ નહી

કેટલો મોટો ત્યાગ છે! અગ્નિ પર પકાવેલી વસ્તુ ના ખાવી એ બહુ મોટો ત્યાગ છે! તેણે મીઠાઈથી માડી રોટલા સુદ્ધા ખાવાને છોડી દીધુ આટલો મોટો ત્યાગ છે પણ જરા થોભો, આપણે હજુ ઊડા ઊતરીને જોવાનુ છે આ ત્યાગની પાછળ આત્મવિજ્ઞાન કહે છે કે એક નારી પરનો મોહ છે એ નિશ્ચિત છે કે અહીં આત્મ-જ્ઞાન બોલતુ નથી પણ દેહ પરની મમતા બોલી રહી છે, એટલે વીતરાગના ધરમા આવા ત્યાગની કોઈ કિંમત નથી મનમા રાગને સ્થાપી ત્યાગ કરી લેવાનો કોઈ અર્થ નથી માટે પહેલાં રાગને તજો અને પછી પદાર્થને તજો, આવો નાનો એવો ત્યાગ પણ આત્માને શાશ્વત શાતિ તરફ લઈ જશે

જૈન ઉપાશ્રય,
ભાદરવા સુદ ૩ — કોટાવાડી, મુબઈ.

" सपूर्ण कुम्भो न करोति शब्द "

૪૪ ભરેલો ઘડો અવાજ કરતો નથી

વ્યવહારવિજ્ઞાનના સંબંધમાં આપણે વિચાર-વિનિમય ચાલી રહ્યો છે. કાલે મેં માનવિત્વ સંબંધમાં વિચારો રજૂ કર્યા હતા. આપણે વિચાર કરવો છે કે માન કેવી વ્યક્તિને થાય છે. માન હંમેશાં અધૂરાને થાય છે. મહેનો અવાજ હોય છે તે તમે જોયું છે. હવે તો 'છે" ના બદલે હતો" કહેવું જોઈએ. કારણ કે હાથે દળવું એ તો ગરીબાઈનું ચિહ્ન થઈ ગયું છે. કોઈ પણ ન કરવું એ શ્રીમંતાઈની નિશાની ગણાય છે. પછી બને એમ આળસુ જીવનથી ગમે તેટલી બિમારીઓ ચાલી આવે ! ક્યારેક માથું ભારે થાય છે, ક્યારેક પેટ ભારે થાય છે. કોઈ વખત કબજિયાત થાય છે. તો વળી કોઈ વખત ઊંઘ નથી આવતી. રોજ રોજ ડોક્ટરને ત્યાં દોડો. એને ફી આપો, પેટમાં દવાઓ નાખે જાઓ અને ઇન્જેક્શનો ભોંકાવો. આવી શ્રીમંતાઈ કે જે રોટલી પણ શાંતિથી ખાવા ન દે. તેના કરતાં ગરીબાઈ શું ખોટી છે ? ગરીબી, ભલે રોટલી સાથે ઘી ન આપે, જાતજાતની ચટણી-અથાણાં ન આપે પણ તંદુરસ્તી તો સારી રાખે છે. રોજે રોજ ઇન્જેક્શનોથી શરીરમાં કાણાં તો નથી પાડવા પડતાં. અને ગરીબોની પાસે એવા વધારાના પૈસા પણ ક્યાં છે ? ખરું પૂછો તો તેમની પાસે બિમારીઓ વધુ જતી પણ નથી. કારણ કે તે જાણે છે કે ત્યાં તેનું ઝાઝું સન્માન થવાનું નથી. આ તો તમે લોકોએ તેની સાથે પ્રીતિ બાંધી રાખી છે. એ સંબંધીનો રસ તેને તમારે ત્યાં મળે છે. પછી ગરીબોની ઝૂંપડીમાં તે શું કરવા જાય ?

ગામડાની બહેનો આજે પણ હાથે ઘંટીએ દળે છે. એટલે તેમને

ચોખ્ખો લોટ મળે છે અને તે પણ વીટામીનવાળો કારણ કે હાથઘટી વીટામીનને બાળી નાખતી નથી જ્યારે મશીનની ઘટી અનાજના સત્વનો નાશ કરે છે, એથી તમારે વીટામીનની ગોળીઓ શોધવી પડે છે

જ્યારે બહેનો ઘટીમા દળે છે ત્યારે જે અનાજ પાણીમા પલળેલુ હોય તો અવાજ થતો નથી પણ જો અનાજ સૂકુ હોય તો કડકડાટ અવાજ થાય છે

તેવી રીતે જેનામા જ્ઞાનની ભીનાશ છે, તે અવાજ ઓછો કરે છે પણ જે સૂકા છે તે વધુ અવાજ કરે છે એટલે, એટલુ સત્ય સમજજો કે જેના જીવનમા ગભીરતા છે, વિચારોમા પ્રૌઢતા છે, તે તેટલુ જ ઓછુ પ્રદર્શન કરે છે

અગ્રેજ વિચારક માર્કટવેઈન કહે છે કે—માત્ર બે ઇંડા મૂકનાર મુરઘી એટલો કડકડાટ કરે છે કે જાણે તેણે કોઈ નક્ષત્રને જન્મ આપ્યો હોય અધૂરો આદમી જ્યારે કપડા પહેરે છે, ત્યારે એમ જ સમજે છે કે તે કોઈ દિવસ નગ્ન રહ્યો જ નહિ હોય જ્યારે તેની પાસે બે પૈસા ભેગા થાય છે ત્યારે તે એમ સમજે છે કે જાણે તેણે કોઈ દિવસ ગરીબી જોઈ જ નથી જ્યારે તે ચાર અક્ષર ભણે છે ત્યારે તો તે બૃહસ્પતિ સાથે પણ ચર્ચા કરવા તૈયાર થઈ જાય છે અહથી ભરેલો આદમી જ્યારે બે પાનાનો નિબધ લખી નાખે છે, ત્યારે તે પોતાની જાતને એક મહાન સાહિત્યકાર માની લે છે.

એટલા માટે એક સસ્કૃત કવિ કહે છે કે—

यदा किंचिज्ज्ञोऽहं द्विप इव मदान्ध समभवम्
तदा सर्वज्ञोऽस्मीत्यभवदवलिप्तं मम मन ।
यदा किंचित्किंचिद्बुधजन सकाशादवगतं ।
तदामूर्खोऽस्मीति ज्वर इव मदो मे व्यपगत ।

પિગળાની પાપકહાણીએ જેના અતરને અજવાળ્યુ, એવા ભર્તૃહરિ કહે છે—જ્યારે હુ કાઈક જાણતો હતો ત્યારે, મારુ અહકારી મન એમ કહેતુ કે હુ બધુ જ જાણુ છુ આ અહકારે મારો જ્ઞાનદીપક બુઝાવી નાખ્યો હવે જ્યારે હુ અધારામા ડૂબીને ગોથવા મડ્યો, ત્યારે જ્ઞાનનો પ્રકાશ મને મળ્યો પણ જ્યારે હુ કેટલાક વિદ્વાનોના પરિચયમા આવ્યો, તેમની જ્ઞાનધારાના થોડાક બિન્દુઓ પ્રાપ્ત કર્યા, ત્યારે મને સમજાયુ કે આજ સુધી હુ જે કાઈ શીખ્યો, જે કાઈ વિચાર્યુ અને જે કાઈ સમજ્યો

હતે. તે જ્ઞાન નહિ પણ અજ્ઞાન હતું અને તેને હું જ્ઞાન માની બેઠો હતો. તેથી મારા મનમાં અહંકાર વ્યાપ્યો. આજે હું સમજી શક્યો છું કે હું કેટલા અંધારમાં છું! જ્ઞાનરૂપી પ્રકાશનાં કિરણોનો હજારમો ભાગ પણ મેં મેળવ્યો નથી.

જે ઊંડી નદીઓ હોય છે તે શાંત હોય છે પણ છીછરાં નાળાં એવો અવાજ કરે છે કે જાણે પાણીનો અખૂટ ભંડાર હોય. વર્ષાઋતુમાં તો ઘણી વખત તે એવો દેખાવ કરે છે કે પૂછો જ નહિ. આજુબાજુની નાની ઝૂંપડીઓ અને ઝાડોને પણ તે ખેંચી જાય છે.

એ નદીનું જોર ત્રણ દિવસમાં ઊતરી જશે. પણ તેણે જે વિનાશ સર્જ્યો હશે તે માનવીના મનમાંથી ત્રણ વર્ષે પણ દૂર નહિ થાય. જ્યારે તે તેની નજીક જશે ત્યારે તેની કહાણી કહેશે કે અમુક વર્ષમાં આ નદીમાં એવડું મોટું પૂર આવ્યું હતું કે તેમાં અમારા ગામની તમામ સંપત્તિ તણાઈ ગઈ હતી. કેટલાં દૂધ પીતાં બાળકો મરી ગયાં. કેટલા પશુઓ અને વૃક્ષો તણાઈ ગયાં. જેનો આજ દિન સુધી પત્તો નથી. કેટલી જમીન ધોવાઈ ગઈ. વાવેતર સાફ થઈ ગયું. કેટલાં ઘરો તણાઈ ગયાં.

આવી જ રીતે સંપત્તિ અને વૈભવનાં પૂર પણ ત્રણ દિવસમાં ઊતરી જશે. પણ એ પૂરમાં માનવીએ કરેલાં કાળાં કામની યાદ તો હંમેશને માટે રહી જશે. કેટલા હસતાને રડાવ્યા. બીજાઓના રોટલા છીનવી લીધા. એવી કાળી કહાણીઓ માનવીના મનમાંથી વર્ષો સુધી જશે નહિ.

પરંતુ અહંકારી વ્યક્તિના પ્રયત્નો જ એવા ચાલતા હોય છે કે તે બીજાને નીચે પાડી પોતે ઊંચા આવવા ઇચ્છે છે. પણ અહંકારી પોતે જ પોતાનું પતન લાવે છે. અહંકાર શું છે? તે છે માત્ર મનનો ભાર. જો વજન ગણો તો એક તોલાભાર પણ નથી. પણ તેનો ભાર એટલો છે કે તે આત્માને ઉચ્ચ કક્ષાએ જવા નથી દેતો. તે આપણી ઊંચે ચડવાની ભાવનાને કાપી નાખી પતનના માર્ગે પટકે છે. જો શાંતિ જોઈતી હોય તો પહેલાં આ મનના ભારને દૂર કરો. ખરું માન તે કે મનમાંથી માનનો [illegible] તો નમન એટલું હળવાપણું લાગશે કે તમે [illegible] થી મનનું ભાર [illegible] માનવિજયનો લાભ [illegible] કરતાં વધુ છે. જીવન પ્રભુ [illegible] આ વર્ધમાનને પ્રણામ કરે છે.

પ્ર૦— 'माण विजयेण भन्ते ! जीवे किं जणयई !

૭૦—माण विजयेणं भदर्व जणयइ । माण वेयणिज्जं कम्मं न बन्धइ । पुव्व बुद्धं च निज्जरेइ ।

ગૌતમ સ્વામી પૂછે છે-ભગવન્ત ! માનવિજયથી આત્માને શો લાભ થાય ?

કેટલો માર્મિક અને જીવનને સ્પર્શતો આ પ્રશ્ન છે ! નથી તેમા સ્વર્ગની ઊંચી ઉડાન કે નથી તેમા નર્કની પાતાળયાત્રા

ઘણા મુમુક્ષુઓ આવે છે પ્રશ્નો કરે છે પણ તેમના પ્રશ્નો આકાશમા ઊડતા હોય છે કે પાતાલને ફોડતા હોય છે પણ આ પૃથ્વીની કોઈ વાત નથી હોતી કે જ્યા આપણે રાતદિવસ રહીએ છીએ જાણે કે આ દુનિયાના તમામ સવાલો ઊકલી ગયા ! પછી ભલેને કોઠાની ગાંઠ઼ ઘરમા કકળતા હોય, ખાવાનામાં જરા જેટલુ મીઠુ વધારે પડતા, ઘરમા મહાભારત જગાવતા હોય અને આખા કુટુબને ગેરી નાખતા હોય, પણ ઉપાશ્રયમા આવશે ત્યારે આસમાનની જ વાતો કરશે

ક્યા ઉપાય વડે મનની આગ બુઝે, કષાય મદ પડે, કૌટુબિક જીવનમા કેમ શાતિ આવે, જીવનની નાનીમોટી સમસ્યાઓ કેવી રીતે શાતિપૂર્વક ઉકલે, બીજાની ભૂલોને પ્રેમપૂર્વક કેવી રીતે સુધારી શકાય, સ્વર્ગ આકાશમા નહિ પણ જીવનમા કેવી રીતે ઊતરે, આ બધા પ્રશ્નો સાથે આજના તત્ત્વજ્ઞાનપ્રિય પિપાસુઓને જાણે કે કાઈ લાગતુવળગતુ જ નથી તેમની સામે તો હમેશા સ્વર્ગ અને નરકની તસ્વીરો જ નાચતી હોય છે

પણ મહાન સાધક પ્રભુ ગૌતમ જીવન અને જગતના રહસ્યના જ્ઞાતા ભગવાન મહાવીરને જીવનને સ્પર્શતો પ્રશ્ન કરે છે

પ્રભુ ! આત્મા માનનો ભાર ઉતારીને ફેંકી દે છે ત્યારે તેને શો લાભ મળે છે ? આ લાભને તમે ચળકતા ચાદીના ટુકડાનો લાભ ન સમજશો

તમારે શુ જોઈએ ? ચમકતી ચાદીનો લાભ કે આત્માની ઉજ્જ્વળતાનો લાભ ? આજનો માનવી ચાદીના ચળકાટમા એટલો લોભાઈ ગયો છે કે આત્માની ઉજ્જ્વળતાનો તેણે નાશ કરી નાખ્યો છે પણ અહી ભૌતિક લાભનો પ્રશ્ન નથી, પણ આત્મિક સૌંદર્ય અને નિજગુણની પ્રાપ્તિનો પ્રશ્ન છે આત્મિક સાધના દ્વારા, ભૌતિક લાભના ટુકડાની ભીખ માગવી એ બુદ્ધિમત્તાથી દૂર છે

આ નમના જવાબમાં વીતરાગ પ્રભુ મહાવીર ફરમાવે છે કે– હે ગૌતમ! મન પર વિજય મેળવનાર આત્મા મૃદુતાના માધુર્યને મેળવે છે.

જીવનની કોમળતામાં કેવો આનંદ છે તે તો આપ સંતોને પૂછો.

તોફાની નદી મોટાં મોટાં મકાનોને અને ઝાડોને ખેંચી જાય છે ત્યારે તે નાની લતાને તાણી જઈ શકતી નથી. નાની વેલો અને તેવા પ્રચંડ પ્રવાહના પુરમાં પણ પોતાને સલામત રાખે છે, કારણ કે તેમણે કોમળતાની કળા જાણી છે. પાણીના પુરની સામે અક્કડ રીતે તે રહી શકે છે. મોટાં મોટાં વૃક્ષો જેમનાં મૂળ જમીનમાં ઊંડે સુધી ગયેલાં હોય છે તે ઉખડી જાય છે, તેના સાંધેસાંધા ઉખડી જાય છે. પણ નાની વેલીઓ એ તોફાનની સામે નમતી હોય છે કેમકે તેને ઝૂકતાં આવડે છે.

જેને ઝૂકતાં આવડે છે તે તોફાન સામે રહી શકે છે. ભગવાન મહાવીરને ઝૂકતાં આવડતું હતું, માટે તો તે તોફાનો સામે ખેલી શક્યા. અને એવા ખેલ્યા કે તેમનાં કષ્ટોની વાતો સાંભળનારનાં આજે પણ રોમાંચ ખડાં થઈ જાય છે. વિપત્તિઓની વીજળીઓના કડાકા અને સંકટોના પહાડ તૂટી પડ્યા. આ કષ્ટોના પહાડ માત્ર અબોધ અનાર્યો તરફથી જ નહોતા આવ્યા, પણ આપ કહેવડાવનાર લોકોએ પણ એ કષ્ટોની પરંપરાને વધારવામાં કોઈ બાકી રાખી નહોતી. છતાંય એ મહાન સાધક એ સઘળાં દુઃખો વચ્ચે સમભાવ ર[illegible] વિરોધીઓના પ્રહારોની મધ્યમાં રહેતા છતાં પૈર્યની પ્રતિમા સરખા મહાવીરે ધૈર્યને છોડ્યું નહોતું. તેઓ આગમ વચના જ ર[illegible] વિરોધને વિનેદના [illegible] ભાવથી નાખવાની કળાનું નામ કોમળતા છે.

માન ઉપર વિજય મેળવનાર સાધકને હૃદયની મૃદુતા પ્રાપ્ત થાય છે અને [illegible] સાધનામાં આગળ વધવાનું બળ પણ તે જ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. [illegible] કેમ નથી કે તે અસત્ય કે અન્યાયની સામે નથી પડે [illegible] મક્કમ હોય. ત્યાં એ સાધનામાં [illegible] કોમળતા [illegible] નાશ [illegible] મધ્યની મોખરામાં [illegible] પણ પોતાની [illegible] પ્રતિકાર [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] અન્યપોની સામે તમને [illegible] મન [illegible] તમનો વિરોધ કરનારની સાથે [illegible] એ તો તેમના પરિમાણમાં [illegible] ભારી

વિનયવત આત્મા માનના બોજાને ઉતારીને ફેંકી દે છે પછી માનને પરિણામે વેઠવા પડતા કર્મોનો બધ તેને થતો નથી એનો અર્થ એવો છે કે તેના કાર્યો એટલા કોમળ હશે કે ભવિષ્યના જન્મોમા પણ અહકાર, તેની નજીક નહિ આવે કારણ કે તેનામા બહાર વિનય છે તેવો અદર પણ વિવેક છે એવી નિરભિમાન વ્યક્તિ પરોક્ષ રીતે પણ અહકાર વ્યકત થતો હોય એવા પ્રયત્નોથી દૂર રહેશે તે મહાપુરુષોનુ સ્વાગત કરશે પણ તેમના અપમાનથી દૂર રહેશે.

એક માણસ ટોકીયોના બજારમાં ફરી રહ્યો હતો એકાએક તેની નજર તેના એક ફોટા તરફ ગઈ તે જરા અટકી ગયો કાઇક વિચાર કર્યો અને ફોટો લટકાવેલો હતો તે સ્ટુડીયોમાં ગયો ત્યા જેટલા ફોટા તેના હતા તે બધા તેણે ખરીદી લીધા અને ફોટોગ્રાફરની સામે જ તેમા દીવાસળી ચાપી દીધી ફોટોગ્રાફર સ્તબ્ધ થઈ ગયો આશ્ચર્યચકિત થઈ તેણે પૂછ્યુ. "આ તમે શુ કર્યું ?"

તેણે પૂછ્યુ–"તમને ખબર છે આ કોનો ફોટો છે?"

ફોટોગ્રાફરે કહ્યુ–'હા બરાબર ખબર છે, આ અમારા જાપાનના મુખ્ય સેનાપતિનો ફોટો છે, જેના ઉપર દેશની સ્વતત્રાની ખૂબ જ મોટી જવાબદારી રહેલી છે પણ તમે કહો કે તમે આટલા પૈસા ખર્ચ્યાં અને તેના ફોટાઓને સળગાવી દીધા, તો શુ તમે વિદેશી "

"શુ કહ્યુ ? વિદેશી જાસુસ ? વિદેશી નહિ, પણ વિદેશીઓને માટે જરૂર જાસુસ છુ "

ફોટોગ્રાફર આગળ કાઈ પણ બોલે તે પહેલા પેલા આવનારે કહ્યુ

"તમે મને ઓળખી શકયા નથી આ ફોટાઓ મારા જ છે હુ જ તે જાપાનનો મુખ્ય સેનાધિપતિ છુ જુવાનીના સમયમા હુ લશ્કરમા જોડાયો હતો આજે તો હુ ખૂબ બદલાઈ ગયો છુ અને મે ફોટા સળગાવી દીધા તેનુ કારણ જાણવુ હોય તો સાભળો જાપાનના લોકો પોતાના લાકડાનાં મકાનોને શણગારે છે, મારા ફોટો પણ તેમા લગાડશે પણ તેમા મારો એકલાનો ફોટો નહિ હોય મારી સાથે અનેક મહાપુરુષોના હશે એ બધી અહિસા અને વિશ્વપ્રેમી મૂર્તિઓની સાથે મારો ફોટો કેટલો શરમાશે ! કયા કરુણામય સત અને મહાપુરુષો અને કયા બીજાઓના ખૂનથી ખેલનારો હુ ! એમની વચમા બેસતા કેટલી શરમ આવશે ! હુ નથી ચાહતો કે સત અને

સૈનિક એક આસન ઉપર બેસે. એટલા માટેજ બે ફોટા જળવાશે કે જેથી જનતાના મનમાં પવિત્ર સંતોની સ્મૃતિ રહે [illegible] સેનાપતિની નહિ.

આ એક નિરાભિમાનીપણું અને નિખાલસતાનું ચિત્ર છે જેના આત્માને અભિમાન સ્પર્શ્યું નથી તેના જીવનમાં આવી વાતો મળી શકે છે જેમ સૂર્યમાં શીતળતા અસંભવ છે, તેમ અહંકારીના મોંમાંથી નમ્રતા-ભર્યાં વાક્યો નીકળવાં અસંભવ છે અહંકારીની પાસે તમે વારંવાર એક વાક્ય સાંભળશો 'મને ઓળખો છો હું કોણ છું!'

એક સાત વર્ષની બાલિકાને પૂછવામાં આવ્યું કે અભિમાન અને અહંકારમાં શો ફેર છે તેણે કહ્યું—અભિમાન કહે છે કે તમે મને શું સમજો છો? ત્યારે અહંકાર કહે છે કે—હું તમને કાંઈ કાંઈ સમજતો નથી

સાત વર્ષની બાલિકાએ અભિમાન અને અહંકારની જુદી પરિભાષા આપી છે [illegible] અંતરમાં અહંકાર પ્રવેશ કરે છે ત્યારે માનવી મોટામાં મોટી એ ભૂલ કરે [illegible] પોતે જ હો તે પોતાને સર્વસ્વ માને છે અને બીજા તેને તુચ્છ સમજે છે યાદ રાખજો કે તમે બીજાને તુચ્છ માનશો તો બીજાની નજરમાં તમે [illegible] જશો

આકાશમાં ઊડતા પતંગ, આખી દુનિયાને નાની માનતો હતો. તે વિચારતો હતો કે હું કેવો ઊંચો થઈ ગયો છું! આથી જોતાં દુનિયાનાં મોટાં મોટાં પ્રાણીઓ પણ નાનાં નાનાં દેખાય છે! અહંકારભરી આંખોમાં તને કોણ તો શું મનુષ્યો પણ કીડી જેવા દેખાય છે પણ એ ન ભૂલ કે દુનિયાને નાની જોનાર પતંગને એ ખબર નથી કે દુનિયાની આંખોમાં એ પણ નાનો જ દેખાય છે

પરંતુ અહંકાર એટલું ભાન જ ક્યાં રહે છે! [illegible] શીમાં [illegible] દવાને [illegible] રેની નથી અને [illegible] એમો [illegible] નીકળતા રેની નથી એ [illegible] રીતે [illegible] રહેશી [illegible] અભિમાન ને [illegible] નીકળતા રેની નથી અને [illegible] પ્રકાશને [illegible] અજ્ઞાનના અંધકારમાં [illegible] છે તે [illegible] નથી પણ [illegible]

[illegible] ઉપર [illegible]

બધ થઈ જાય છે પછી પ્રશ્ન ન્યાયાન્યાયનો ન રહેતા વ્યકિતગત પ્રતિષ્ઠાનો બની જાય છે વ્યકિતગત માન પાછળ અધ બનેલો માનવી શુ નથી કરતો ?

પણ અહકાર જ તેના પતનનુ કારણ બને છે તે બધી ભલાઈઓને દડો મારીને કાઢી મૂકે છે અહકારીને કોઈની સાચી શિખામણ પણ સાભળવામા અપમાનનો આભાસ થાય છે પછી માનવાની તો વાત જ કયા રહી ? પછી તેના જીવનમા રહેલા સદ્દગુણો, પહાડ ઉપરના ઝરણાની માફક સમાપ્ત થઈ જાય છે, પાણીનો સ્વભાવ છે કે તે હમેશા ઉપરથી નીચેની તરફ વહે છે, એવી રીતે સદ્દગુણ પણ નીચે ઊતરતા જાય છે જેના જીવનને અહકારનો સ્પર્શ થયો છે, તેનામા સદ્દગુણનુ પાણી ટકી શકતુ નથી, એટલે મનમાથી અહકારને કાઢી નાખી તેમા સદ્દગુણોને ભરવાનો પ્રયત્ન કરો

પરતુ, માન જેટલી અનાવશ્યક વસ્તુ છે, તેટલુ જ સ્વાભિમાન આવશ્યક છે તમે નમ્ર બનજો, પણ દીન ન બનશો સદ્દગુણેની સામે નમવામા નમ્રતા છે, પણ સ્વાર્થ સામે નમવામા દીનતા છે કોઇ સદ્દગુણી વ્યકિતને તમે હજાર વાર નમો તમારુ ગૌરાવ વધશે પરતુ સ્વાર્થના પ્રલોભન અને ભયની સામે એક વાર પણ મસ્તક નમાવશો નહિ ત્યા નમવાનો અર્થ સ્વાર્થ અને અન્યાયને ઉત્તેજન આપવા જેવો થશે

ભગવાન મહાવીર, પાવાપુરીની અતિમ દેશના-ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં સૌથી પહેલા અધ્યયનમા, વિનય ગુણ ખીલવવાની પ્રેરણા આપે છે તે જ ભગવાન બીજા અધ્યયનમા પોતાના સાધુઓને દીનતાનો પરિત્યાગ કરવાનુ પણ ફરમાવે છે ભગવાન કહે છે –

સાધકજીવનની લાબી યાત્રામા તારે ભૂખ અને તૃષાના સકટો પણ સહન કરવા પડશે કારણ કે સાધુજીવનનો માર્ગ ફૂલોથી નહિ પણ કાટાથી પથરાયેલો છે, પરતુ એ માર્ગ પર ચાલતા તારા જીવનમા દીનતાની જરા સરખી છાટ પણ ન આવે, ભલે ભૂખ તારા શરીરને દુર્બળ બનાવે પણ તે મન ઉપર આક્રમણ ન કરે એ જોજે

તનની દુર્બળતા મનમા ન પેસે તે માટે વીતરાગ પ્રભુ ચેતવણીરૂપે કહે છે–

"कालो पव्वंग सकासे, कीसे घमणि सतप ।
मायन्ने असण-पाणस्स अदीणमणसो चरे" ॥

ઉત્તરાધ્યયન અ ૨.

ભૂખ અને તરસને કારણે તારો દેહ કાગડાના પગ જેવો કૃશ થઈ જાય છતાં તું મનમાં દીનતા ધારણ કર્યા વિના આણજે ભિક્ષા તારું ઉપ-જીવન છે. છતાં તેને માટે તું કોઈની પ્રશંસા ન કરીશ. ધર્મ કથા સ્વાધ્યાયનું એક અંગ છે અને એ તપ પણ છે. મુનિજીવનમાં સ્વાધ્યાયનું મહત્ત્વપૂર્ણ સ્થાન છે. છતાં પણ સાધક તું ભિક્ષા માટે સ્વાધ્યાય ન કરીશ. નહિ તો સામાન્ય જનતા તેનો સીધો અર્થ એવો કરશે કે આટલું ગાયું આટલો ઉપદેશ દીધો એ બધું માત્ર બે રોટલા માટે હતું. આ વૃત્તિ તારા સ્વાભિમાની જીવન માટે શોભાસ્પદ નથી તેમ જ જૈન શાસનને માટે લાંછનરૂપ છે.

તમે નમ્ર બનો પણ દીન નહિ. એવી જ રીતે સ્વાભિમાની બનો પણ અભિમાની નહિ. અભિમાન અને સ્વાભિમાનમાં એટલું અંતર છે કે જેટલું તાવની ગરમી અને સ્વાસ્થ્યસૂચક ગરમીમાં છે.

તંદુરસ્ત માનવીના શરીરમાં ગરમી હોય છે. જો ગરમી ન હોય તો તો મોતનું વોરંટ જ આવે. પણ જો ટેમ્પરેચર સાધારણ કરતાં ઉપર જાય તો તે ચિંતાનું કારણ બનશે. તેને માટે ઇંજેક્શન પણ લેવું પડશે.

બરાબર એવી જ રીતે, સ્વાભિમાન શરીરની જરૂરી ગરમી છે. વ્યક્તિને પોતાના દેશનું, પોતાના ધર્મનું, પોતાના સમાજનું ગૌરવ હોવું જોઈએ. જો કોઈ મનુષ્ય થોડાક પૈસાની ખાતર રાષ્ટ્રના હિતનો નાશ કરવા તત્પર થાય તો જાણવું કે અભિમાનરૂપે રાષ્ટ્રને મોટું નુકસાન કરી શક્યો છે.

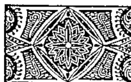
તમારામાં આત્મગૌરવ હોવું જોઈએ. ગાંધીજી એટલા વિનમ્ર હતા કે તેમની વિનમ્રતા એ ભારતનો આદર્શ છે. પોતાની ભૂલ જો જણાતી તો એક નાના બાળકને નમવામાં પણ તેમને શરમ નહોતી આવતી. પણ આફ્રિકાની મુસાફરીમાં એક અંગ્રેજે તેમને ગાડીમાંથી જગ્યા ખાલી કરવા કહ્યું તો તેઓ જરાયે ખસ્યા પણ નહિ. જો કદાચ કોઈ રૂપે તેમને કહ્યું હોત તો તેને જગ્યા આપવામાં એક ક્ષણનો પણ વિલંબ ન કર્યો હોત. પરંતુ અહીં પ્રશ્ન જુદો હતો. જો તેમણે જગ્યા ખાલી કરી હોત તો સમગ્ર ભારતનું સ્વાભિમાન ન રહેત. એટલા માટે તેઓ તે અંગ્રેજની ગાળો અને માર ખાઈને પણ જગ્યા ઉપર બેસી રહ્યા. કારણ કે આ સ્વાભિમાનનો સવાલ હતો.

આત્મગૌરવ કોને નથી? ધૂળ જેવી વસ્તુ પણ કોઈનો તિરસ્કાર સહન કરી શકતી નથી. ઠોકર મારવામાં આવે છે તો તે ઠોકર મારનારના માથે ચઢીને બેસી જાય છે.

હા તો તમે સ્વાભિમાનની રક્ષા કરો પણ તેને માટે તમારે અહંકારને તો વિદાય આપવી જ પડશે અહંકાર ગયા પછી ધ્યેયની પ્રાપ્તિમા એક સેકન્ડની પણ વાર લાગવાની નથી સ્વામી વિવેકાનંદના શબ્દોમા કહું તો–

"જો તમારો અહંકાર ઓગળી ગયો તો કોઈ પણ ધર્મપુસ્તકની એક લીટી પણ વાચ્યા સિવાય મંદિરનુ એક પણ પગથિયુ ચઢ્યા સિવાય, જ્યા બેઠા હશો ત્યાથી જ મોક્ષ મેળવી શકશો."

તા. ૧૮–૭–૫૯ જૈન ઉપાશ્રય, માટુંગા.

દ્વેષી માનસ સદા ભયભીત રહે છે

પૃથ્વીની રક્ષા સમુદ્ર કરે છે, ઘરની રક્ષા ચાર દિવાલો કરે છે, રાષ્ટ્રની રક્ષા શાસક કરે છે, તો મનુષ્યની રક્ષા ચરિત્ર કરે છે

જેમ મયૂરની શોભા એની પાખોથી અને પાખોની શોભા મયૂરથી છે તેમ વ્યક્તિ અને સમાજની શોભા પરસ્પરના પ્રેમસબંધથી છે

વેરથી વેર વધે છે, આપણા હૃદયનુ વેર શત્રુના વૈરાગ્નિને માટે ઇંધનરૂપ છે જો આગમા ઇંધણ ન પડે તો તે બુઝાઈ જાય છે

૪૫ દર્પનો સર્પ

દરેક માનવીના મનમાં એક મહત્ત્વાકાંક્ષા હોય છે કે તે મહાન બને. તેના દરેક પ્રયત્નો મહાન બનવાની દિશામાં જ હોય છે પણ જેમ જેમ તે આગળ વધવાનો પ્રયત્ન કરે છે તેમ તેમ તેના મનનો અહંકાર તેના માર્ગમાં અટકાયત કરતો ઊભો રહે છે સફળતાની સાથોસાથ માનવમનમાં અહં જન્મે છે તે અહં તેની પ્રગતિને રૂંધે છે મનના અહંકારને એક અંગ્રેજ વિચારકે ટાંકણીની ઉપમા આપી છે ટાંકણી કાગળમાં પેસે છે પરંતુ તેનું માથું તેને આગળ જવા દેતું નથી, એ જ પ્રમાણે અહંકારથી ગર્વોન્નત બનેલ વ્યક્તિનું મસ્તક તેની પ્રગતિને અટકાવે છે

અહંકારી વ્યક્તિની એક ખાસિયત હોય છે કે તે પોતાના જ કાર્યોને સર્વશ્રેષ્ઠ માને છે તેના કાન હંમેશાં પોતાની પ્રશંસા સાંભળવા જ ઉત્સુક હોય છે

અહંકાર એ ક્રોધનું જનક રૂપ છે આ ક્રોધના સંબંધમાં સાંભળતા આવ્યા છો. આ પહેલાં તમે મનની જ્વાળા ક્રોધ કરવાના સંબંધમાં સાંભળ્યું જ આજે મન પર વિચાર કરીએ

એક પ્રશ્ન થાય છે કે તે આવે છે શા માટે! એક માણસ શાંત અને સ્વસ્થ બેઠો છે તેની પાસે જઈ કંઈ વાત થઈ કે તેના હૃદયમાં છૂપી આગ ભભૂકી ઊઠે છે તે શાંતચિત્ત પ્રસન્ન આદમી એકદમ લાલપીળો થઈ જાય! છે એ શત્રુ એવું શું કામ કરે છે કે જેથી દબાયેલો ક્રોધ જાગી જાય છે આપ જરા ઊંડાણથી જુઓ ક્યારે પણ એકાન્તમાં ચિત્તને શાંત રાખી આ સંબંધમાં વિચાર કર્યો છે! મચ્છરો અને અન્ય જંતુઓનો નાશ કરવાની યોજનાઓ થાય છે કોઈ રોગના જંતુઓ જે શરીરમાં ઘૂસી ગયાં

હોય તો તેનો નાશ કરવા તમે કેટલા આતુર બનો છો? તુરત જ ડૉક્ટર પાસે જઈ ઇન્જેક્શન લો છો.

હોશિયાર ડૉક્ટર શરીરમા પ્રવેશેલા રોગના જતુઓનો નાશ કરતાં પહેલા, તેની ઉત્પત્તિના કારણો શોધે છે તમે પણ કુશળ ડૉક્ટર બનો અને જુઓ કે ક્રોધના ઝેરી જતુઓ કેવુ આક્રમણ કરે છે જરા બારીકાઈથી જુઓ તો જણાશે કે ક્રોધના જતુઓ અહકારમા પેદા થાય છે ક્રોધનુ મૂળ અહકાર છે, જ્યારે માનવ મનના અહકાર પર આઘાત થાય છે, ત્યારે તે ઉછળે છે, આ ઊછળતા અહકારનુ નામ ક્રોધ છે

જ્યારે કોઈ કાંઈ કડવી વાત કહે છે તો તે બોલી ઊઠે છે-મને જાણો છો હું કોણ છુ? આ "હુ" ઉપર ચોટ લાગી કે ઊભરો ચડ્યો આ અહ કેટલીક વાર કુટુબ પરિવાર સુધી વિસ્તરે છે, તો કેટલીક વાર પોતાની જાતિ કે વશપરપરા સુધી ફેલાય છે આથી કેટલીક વખત કોઈના મોઢે પોતાના કુટુબ કે પરિવારને હલકા પાડે તેવી વાત સાભળી આખો લાલ થઈ જાય છે તેની વશપરપરાને કોઈ નીચી કે હલકી કહે તો તે સહન કરી શકતો નથી. આ બધુ શું છે? અહકારના જ આ બધા રૂપાતર છે

શરીર ઉપર ઘા પડે તે માણસ હસતો સહન કરી શકે છે, પણ તેના અહ ઉપર ઘા પડે ત્યારે તે ધુધવાઈ ઊઠે છે અહપર થયેલ ઘા તેના તન, મન અને પ્રાણને ઘાયલ કરી નાખે છે અહ ઉપર થયેલો ઘા એવો હતો કે જેને પરિણામે આખુ કૌરવસૈન્ય નાશ પામ્યુ દ્રૌપદીએ માત્ર એક જ વાક્ય ઉચ્ચાર્યું કે, "આધળાના દીકરા પણ આધળા જ હોય" આ વાક્ય દુર્યોધને સાભળ્યુ અને તેનુ અહ ઘવાયુ અને તે ઘામાથી અઢાર અક્ષૌહિણી સેનાના રુધિર વહ્યા યાદ રાખો કે માનવ મનના સુપ્ત અહકાર પર ચોટ લાગે છે, ત્યારે ક્રોધ ઉભરાય છે

તો એ પણ ન ભૂલશો કે જ્યા સુધી હૃદયમા અહકાર ભર્યો છે ત્યાં સુધી તેના પર ચોટ લાગવાની જ એક વાર ફુટબોલને કોઈએ પૂછ્યુ કે દુનિયા તને કેમ ઠોકર મારે છે? તુ ઠોકરો ખાવા છતા પગ ઉપર ઊછળે છે માટે જગતે તારુ સન્માન કરવુ જોઈએ, તેના બદલે તારે તો ઠોકરો ખાવી પડે છે આ બાજુ આવે તો પણ લાત અને સામી પાર્ટી પાસે જાય તો ત્યા પણુ લાત

ફુટબોલે કહ્યુ-વાત તો સાચી છે મને પણ આ તિરસ્કાર પર રોષ ચઢે છે જ્યા જાઉ ત્યા લાતે ચડુ છુ, પણ તેનુ કારણ એ છે કે મારા

પેટમાં અહંકારની હવા ભરેલી છે તે મને ઠોકરો ખવરાવે છે જ્યાં સુધી એ હવા રહેશે ત્યાં સુધી દુનિયાની ઠોકરો ખાવાનું ચાલુ રહેશે.

અહંકારના આવેશમાં ભલે માનવી પોતાને મહાન માને પણ દુનિયાની નજરમાં તે નીચે પડતો જાય છે એ નક્કી છે કે જો તમે બીજાઓને નીચા માનશો તો તેઓ નિર્ધન હોય કે ગરીબાઈથી દબાયેલા હોય, તમારા અહંકાર સામે વિરોધનો સૂર ભલે ન કાઢે પરંતુ તેને ઠોકર તો જરૂર લાગે છે યાદ રાખો કે અનંતકાળ સુધી કાયમને માટે કોઈ કોઈને ગુલામ રાખી શકતું નથી અનંતકાળની વાત જવા દો પણ જો શુભકર્મનો ઉદય અને તેનાં ફળ મળવા મંડે તો થોડા જ દિવસ તેનું કિસ્મત બદલાઈ જાય છે અને તેના આશ્રયદાતાનું કિસ્મત તેની આગળ ફિક્કુ પડી જાય છે તમે એ જોયું હશે અને અનુભવ પણ કર્યો હશે કે જેમનાં કિસ્મત મધ્યાહ્નના સૂર્યની માફક ચમકતાં હતાં જેમના મહેલોમાં ઘી કે તેલને બદલે અત્તરના દીવાઓ બળતા હતા. તેમનાં કિસ્મત એવાં તો બગડી ગયાં કે તેમના ઘરનાં વાસણો સુદ્ધાં વેચાઈ ગયાં અને તેમના ઘરની વહુ અને દીકરીઓ કે જેમણે કોઈ દિવસ એક પાણીનો લોટો પણ ભર્યો નહોતો કે તેમ કરવામાં પાપ માનતી તેમને પારકે ઘેર દાસીઓ બની વાસણ માંજવાનાં કામ પણ કરવાં પડ્યાં

બીજી બાજુ મુંબઈમાં એવી એક નહિ અનેક વ્યક્તિઓ મળી આવશે કે જેમના જીવનનો ઈતિહાસ જુઓ તો આપને આશ્ચર્ય થશે. તેમના જીવનના ઈતિહાસનો પ્રારંભ ગરીબીથી થાય છે અને તે એવા આગળ વધ્યા છે કે આજે મિલમાલિકોની પંક્તિમાં બેસે છે માનવીએ પોતાના ભાગ્યનું અભિમાન ન કરવું જોઈએ વૈભવના ઝગારા મારતા તડકામાં ઊભા રહી કોઈના દુખીઓના ભાગ્યની મશ્કરી કરશો નહિ. બીજી વાત માનવીની પાસે એવી કઈ વસ્તુ છે કે જેનો તે ગર્વ કરે? ને કદાચ વૈભવનો ગર્વ મનમાં આવતો હોય તો જરા એ ચક્રવર્તી સમ્રાટોને યાદ કરો કે જેમની પાસે ભારતભરનું વિશાળ સામ્રાજ્ય હતું અને જૈન કથા સાહિત્યમાં ઝગમગતા રત્ન **શાલિભદ્રની** સંપત્તિને યાદ કરો અને તેમની સાથે તમારી સંપત્તિની સરખામણી કરી જુઓ.

સંપત્તિનો ગર્વ આવતો હોય તો નિરાશ્રિતો તરફ નજર કરો. જેઓ ગઈ કાલ સુધી વરસોથી મોટરોમાં મહાલતા હતા અને આજે ભાગ્ય પરવારી જતા એક પૈસા માટે બીજાના તરફ નજર કરે છે **અમીરી** એક રાતમાં ગરીબીમાં પલટાઈ ગઈ

સંપત્તિ સિવાય માનવીની પાસે શક્તિનું બળ પણ છે, કદી કદી તેને સત્તાનો અહંકાર પણ આવી જાય છે એવો અહંકાર મનમાં આવે તો નેપોલિયન, હિટલર કે મુસોલિની તરફ નજર કરો તેમના સત્તાશાળી જીવન તરફ જુઓ તેઓ એક દિવસ દુનિયાભરના સામ્રાજ્યના સ્વપ્ના જોતા હતા. સમ્રાટ નેપોલિયન તો છાતી ઠોકીને કહેતો કે મારી ડિક્શનેરીમાં "અસંભવિત" જેવો કોઈ શબ્દ જ નથી આવા આત્મવિશ્વાસ સાથે જે દિશામાં તે પગ ઉપાડતો તે દિશાની પૃથ્વી ચગચરી ઊઠતી જનતાના પ્રાણ કંપી ઊઠતા તે ગર્વની સાથે કહેતો કે આખી દુનિયાને એક દિવસ મારી ઘુંટણીયે પડવું પડશે પણ તેનું કિસ્મત એવું બદલાયું કે તેને મરતા કફન પણ ન મળ્યું પૃથ્વીના પ્રાણને કંપાવનાર યોદ્ધો એક નાના સરખા ટાપુ ઉપર કેદીની હાલતમાં મર્યો હજારો વીરોના લોહી વહાવી મેળવેલો વિજય તેની સામે જ પરાજયમાં પલટાઈ ગયો

મદાંધ મુસોલિની ઉપર ગર્વવૃત્તિ એવી જોર કરતી હતી અને પોતાની વાયુસેના ઉપર તેને એટલો ગર્વ હતો કે તે અભિમાનભર્યા અવાજે કહેતો કે યુદ્ધ તો વિશ્વના અનિવાર્ય આવશ્યકતા છે નાના સરખા એબિસિનિયાને તેણે કેટલા જ ગલીપણાથી કચડી નાખ્યું હતું ! નાનાસરખા દેશના આધુનિક શસ્ત્રસરંજામથી વિહીન નાગરિકો પર ઝેરી ગેસ છોડયો પણ યુદ્ધને અનિવાર્ય કહેનાર મુસોલિનીનું ગર્વોન્નત મસ્તક યુધ્ધે જ નીચું નમાવ્યું લશ્કરના પડાવમાં જ તેની જીવનલીલા સમાપ્ત થઈ ગઈ

અને હિટલર ! તેનું નામ જ આતંકનું પ્રતિક બની ગયું હતું વિશ્વ વિજયની ધૂનમાં તેણે માનવતાને ગુલામ બનાવવાનો આતંક ફેલાવ્યો હતો એક હાથમાં હાથકડી અને બીજા હાથમાં બોમ્બ લઈ દુનિયાને પડકારી રહ્યો હતો કાં તો આપ ચુપચાપ હાથકડી પહેરી લો કાં તો તમારા ઉપર બોમ્બ પડે તમારા મહેલો ઉપર બોમ્બ પડે અને તમારા અરમાનો ધુમાડો થઈ ઉડી જાય પણ એક દિવસ એવો આવ્યો કે હિટલરના પોતાના અરમાનોની રાખ થઈ ગઈ, માત્ર તેના અરમાનો જ નહિ, પણ તેનો પ્રિય દેશ જર્મની પણ ખંડિયેરોમાં પલટાઈ ગયો વીજળીના ઝબકારા જેવો તે જગતની રંગભૂમિ પર આવ્યો અને તે જ રીતે નાશ પામ્યો અને તેના શબનો પણ પત્તો ન લાગ્યો

જો સત્તા જ ટકવાની નથી તો એવી સત્તાનો મદ શી રીતે ટકશે ? આપની નજર સામે જોતજોતામાં ભારતના સાતસો રાજા રજવાડાઓની

સત્તા છિનવાઈ ગઈ. સદીઓથી ચાલી આવેલી પુરાણી રાજસત્તાને ખતમ થતાં બે મહિના પણ ન લાગ્યા.

ક્યારેક ક્યારેક માનવીને પોતાના સૌંદર્યનું પણ અભિમાન આવે છે. પણ સૌંદર્ય પણ કેટલો વખત ટકવાનો છે? વ્યાધિની ઉપાધિ તેની પાછળ પડેલી જ છે. જો મારી વાત ઉપર વિશ્વાસ ન આવતો હોય તો મુંબઈની હૉસ્પિટલોમાં જઈને ખાતરી કરો. ચાર દિવસ પહેલાંનું સુંદર સુકુમાર બાળક આજે ચામડીના રોગથી એવું બીહામણું જોવામાં આવશે કે તેના સામું પણ જોવું તમોને નહિ ગમે. કદાચ વ્યાધિથી બચશો તો સૌંદર્યના દુશ્મન જેવી વૃદ્ધાવસ્થા તો આવશે જ. આ જ વાત બળની છે. જે ચક્રવર્તીઓ એક બાણ વડે એક લાખ યોદ્ધાઓને મારી શકતા હતા તેઓ પણ ઘડપણને માટે થઈ ગયા. લોઢાની બેડીઓને કાચા સૂતરના તાંતણાની માફક તોડી નાખવાની શક્તિ ધરાવનાર બહાદુરો કાચા સૂતરથી એવા બંધાઈ ગયા કે પાસું ફેરવવાનું પણ મુશ્કેલ બન્યું.

એક ચીજ બીજી પણ છે કે ક્યારેક ક્યારેક માનવીને તેનું પણ અભિમાન થાય છે. તે છે તેની જ્ઞાનશક્તિ. જ્યારે કોઈ ક્ષુદ્ર હૃદયવાળા મનુષ્યને ચાર અક્ષર આવડે છે ત્યારે તે પોતાની જાતને સર્વજ્ઞની કોટિમાં જ મૂકે છે. બે ચાર શ્લોક આવડ્યા કે તેમણે મોઢે કર્યા પછી જ્યારે કોઈ સાધુ સંત પાસે ગયા ત્યારે તે શ્લોકો એવી ઢબથી ઉચ્ચારે છે કે જાણે કવિ કાલિદાસ જ બોલી રહ્યા હોય અને જરાક પાછળ જોઈ, કેમ જાણે એમ બતાવતો હોય કે હું પણ એક વિદ્વાન છું.

આગમ કે થોકડામાંથી બેચાર પ્રશ્નો યાદ કરી લીધા પછી જો કોઈ સાધુ કે સાધ્વી ગામમાં આવે તો તેમની સામે તે આ પ્રશ્નો કરશે. જો કોઈ પ્રખ્યાત મુનિ બરાબર ઉત્તર આપશે તો કહેશે કે મારું ધારવું પણ એમ જ છે. કદાચ કોઈ એવો પ્રસંગ આવ્યો કે કોઈ અલ્પમતિ સાધુ કે સાધ્વી મળી ગયા તો પછી તેના અહંકારની માત્રા એકદમ વધી જવાની. વટભેર પ્રશ્ન કરશે અને તેનો ઉત્તર નહિ મળે તો ગૌરવભરી રીતે ગરદન ઊંચી કરશે. હસતે મોઢે પ્રશ્નનું સમાધાન કરશે અને આજુબાજુ બેઠેલાઓ તરફ એવી રીતે નજર કરશે કે જાણે કોઈ મોટો વિજય પ્રાપ્ત કર્યો હોય. પણ જો કદાચ કોઈ પરિચિત સાધુસંત તેને એ થોકડામાંથી જ વચ્ચેથી પ્રશ્ન પૂછે તો રંગ બદલાઈ જશે અને તે સહેજ પહેલેથી જ ગણવા બેસી જશે.

હા, તો આ વાત ક્ષુદ્ર હૃદયની છે. જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમથી

થોડુ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયુ તો તેને આચરણમા ઉતારી તેનુ પ્રદર્શન કરી તમારા અહંકારને ન પોષો

તમને ખબર છે કે જે ઊંચી જાતના વૃક્ષો હોય છે તે પોતાના ફળોને ઢાંકીને રાખે છે તેના ઉપર કઠણ કોટલુ હોય છે બદામ, નાળિયેર વગેરે ઊંચી જાતના ફળો છે તે બધા ઉપર કઠણ કાચલી હોય છે કારણ કે તેના વડે તે પોતાની મોટાઈ ઢાંકી શકે, પણ હલકી જાતના ફળો પર આવુ એક પણ આવરણ હોતુ નથી જમરૂખ જુઓ તેના ઉપર કાઈ હોતુ નથી હા, તો સદ્‌ભાગ્યથી જ્ઞાનનુ ફળ પ્રાપ્ત થયુ હોય તે ઢાંકીને રાખો. ગૌરવને પ્રગટ કરવાથી તેનુ સત્વ નાશ પામે છે જે બી ઉપર માટી પડે છે તે જ ઊગી શકે છે જો તેના ઉપરથી માટી કાઢી નાખવામા આવે તો ગમે તેટલુ સરસ બી હોય, ગમે તેવુ ખાતર નાખ્યુ હોય પણ તે ઊગી શકતુ નથી તેવી જ રીતે જ્ઞાનના બીજને ખુલ્લુ ન કરો તેની જાહેરાત ન કરો જ્ઞાન જાહેરાતની વસ્તુ નહિ, પણ આચરણની વસ્તુ છે તેની જાહેરાત કરવી તે તેના ઉપર બળાત્કાર કરવા જેવુ છે

જો કદાચ આપને આપના જ્ઞાનનો અહંકાર જાગે તો આપ વિશિષ્ટ જ્ઞાનશીલ મહાપુરુષો કે ચૌદ પૂર્વધારીઓના જ્ઞાનનુ સ્મરણ કરો અને વિચાર કરો એ અનંતજ્ઞાનીઓના જ્ઞાન સાથે તમારા જ્ઞાનની સરખામણી કરો અને જુઓ કે તેમની સરખામણીમા તમારુ જ્ઞાન ક્યા સુધી પહોચ્યુ છે! હુ માનુ છુ કે આ તુલના જ્ઞાન-અહંકાર રૂપી રોગને માટે પાવરફુલ ઈન્જેક્શનનુ કામ આપશે

ઉપાધ્યાય યશોવિજયજીનુ નામ તમે સાભળ્યુ હશે જૈન સમાજના તેઓ એક ઘણા મોટા વિદ્વાન થઈ ગયા જૈનદર્શનની સાથોસાથ તેમણે અન્ય દર્શનોનો પણ ઊંડો અભ્યાસ અને ચિંતન કર્યાં હતા બાર વર્ષ સુધી કાશીમા રહી તેમણે અધ્યયન કર્યુ હતુ તે વખતના વિદ્વાનો ઉપર તેમની વિદ્વતાની છાપ હતી કેટલીયે સભાઓમા તેમણે વાદવિવાદમા ભાગ લીધો હતો જે સભામા જતા તે સભામાથી વિજય મેળવીને જ આવતા સ્થળે સ્થળેથી મળતા આ વિજયોની સાથે તેમને ન્યાયવિશારદની પદવી પણ મળી હતી

એક વાર એક વિદ્વત્સભા મળી હતી આ સભામા વિદ્વાનો કોઈ એક વિષય ઉપર શાસ્ત્રાર્થ કરતા અને એક નિર્ણાયક જય-પરાજયનો નિર્ણય કરતો આવી સભાઓનો ઉદ્દેશ એ હતો કે વિદ્વાનો ભેગા મળી કોઈ તર્ક

કે શાસ્ત્ર પર તેમના મૌલિક વિચારો રજૂ કરે નવી શોધ અને નવા વિચારો જનતા સમક્ષ સામૂહિક રૂપે રજૂ થાય સામા પક્ષની ખોટી ખોટી ધારણાઓ દૂર થઈ તેમનામાં જ્ઞાનનો પ્રકાશ ફેલાય. પણ જ્યારે આ વાદ થાય ત્યારે તેમાંથી સત્ય જ્ઞાનનો પ્રકાશ ફેલાય. પણ ત્યારે આ વાદ થાય ત્યારે તેમાંથી સત્ય તો દૂર જ ભાગી જતુ અને વ્યક્તિગત અહં કામ કરવા મડી પડતુ જ્યારે વાદમાંથી સત્ય જતુ રહે છે અને અહંમ્મ્યતાનો પૂર્વગ્રહ પ્રવેશે છે ત્યારે વાદ વાદ ન રહેતાં વિવાદ બની જાય છે પછી સત્યની શોધ અને રક્ષાનો સવાલ ન રહેતાં વ્યક્તિગત માન અને પ્રતિષ્ઠાનો વિષય બનાવવામાં આવે છે જેનુ ધ્યેય માત્ર બીજાને પરાજય આપી પોતાની પ્રતિષ્ઠાનુ સ્થાપન કરવાનુ રહે છે જય-પરાજયની આ સ્પર્ધામાં સત્ય ખોવાઈ જાય છે

હા તો આ વિદ્વત્સભામાં શાસ્ત્રાર્થનુ આયોજન થયુ વિજેતાને સભાએ પાંચસો ધજાઓ આપવાનુ નક્કી કર્યું કે જે તેની વિજયની નિશાની બની રહે શાસ્ત્રાર્થની શરૂઆત થઈ ઉપાધ્યાય યશોવિજયજીએ તેમાં ભાગ લીધો. વિદ્વત્તા અને પ્રતિભાના જોરે તેઓ વિજયી નીવડ્યા નિયમ મુજબ સભાએ તેમને પાંચસો ધજાઓની ભેટ આપી જ્યારે તેઓ એક સ્થળેથી બીજે સ્થળે વિહાર કરતા ત્યારે આ પાંચસો ધજાઓ તેમની યશપતાકાઓ બની આગળ ચાલતી. આ ધજાઓ જોઈને તેઓ ગૌરવાન્વિત બનતા. જ્યારે તેઓ વિચરતાં વિચરતાં ગુજરાત તરફ જતા હતા ત્યારે રસ્તામાં આધ્યાત્મિક યોગી આનંદઘનજીનો ભેટો થયો બન્ને પૂર્વના સ્નેહીઓ હતા

યોગી આનંદઘનજીએ ધજાઓ જોઈ અને તે આચાર્યની મનોદશા પામી ગયા પોતાના સાથીના મનનો અહંકાર જાણવા તેમણે પ્રશ્ન કર્યો–

આચાર્ય ! તમે સર્વશ્રેષ્ઠ જ્ઞાની કોને માનો છો ?"

આચાર્ય યશોવિજયજીએ કહ્યું– મારી દૃષ્ટિએ કેવળ જ્ઞાની મહાપુરુષ સર્વશ્રેષ્ઠ જ્ઞાનના ધારક છે કે જેમનો આત્મા અનંત જ્ઞાનના તેજથી પ્રકાશમય છે

જ્ઞાનની કક્ષામાં તેમનાથી બીજા જ્ઞાનવાળા કોણ છે ? યોગીરાજે બીજો પ્રશ્ન કર્યો

તેમનાથી બીજે નંબરે ચૌદ પૂર્વધરો આવે. જિનેશ્વરની પછી તેમનો નંબર આવે." આચાર્ય યશોવિજયજી બોલ્યા.

પ્રશ્ન પૂર્વધર પછી ?

ઉત્તર સિદ્ધસેન દિવાકર

પ્રશ્ન -તેમની પછી ?

ઉત્તર આચાર્ય હેમચંદ્રસૂરિ

આટલી ચર્ચા પછી આનંદઘનજીએ આનંદ પામી ફરી પ્રશ્ન કર્યો. "અચ્છા, હવે આપ બતાવો કે વિશિષ્ટ જ્ઞાનીઓની પંક્તિમા આપનુ જ્ઞાન કયા સ્થાન પામે છે ?"

આચાર્ય યશોવિજયજીએ કહ્યુ "તેમની સરખામણીમા તો મારુ જ્ઞાન ટકી જ શકે નહિ કયા તે વિશિષ્ટ જ્ઞાની અને કયા હુ અલ્પજ્ઞ ?"

" તો પછી એ કહો કે એ અનંત જ્ઞાનીઓની આગળ કેટલી ધજાઓ ફરકતી હતી ?"

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં આચાર્ય મૌન હતા હવે તેમને તેમની ભૂલ જણાઈ અને તે જ વખતે તેમણે તેમની ભૂલ સુધારી લીધી

આ તો આચાર્ય યશોવિજયજીની વાત છે હવે થોડી તમારી વાત કરુ ? ખોટુ તો નહિ લાગે ને ?

તેમણે તો ભૂલ જોઈ તેનો સ્વીકાર કર્યો અને સુધારી પણ લીધી. પણ આજે જો ભૂલ બતાવવામા આવે તો તે ભૂલ બતાવનારની જ ટીકા કરવાનુ શરૂ થઈ જાય છે અચ્છા, હવે તમે એ બતાવો કે તમે અહીં તમારી ભૂલો તપાસવા આવો છો કે તમારી પ્રશંસાના ગીત સાભળવા આવો છો ? " તમે ઉદાર હૃદયવાળા છો સમાજની તમે ઘણી સેવા કરી છે તમારા જેવાઓ તો સંઘનુ ગૌરવ છે સંઘની પ્રગતિ માટે ઘણી સેવાઓ આપી છે" આપના કાન આવી પ્રશંસા સાભળવા આતુર છે કે ભૂલોને તપાસવા અને સુધારવા ? તમે જે કંઈ છો તેના ગુણગાન સાભળવા ઉપાશ્રયમા આવો છો કે જે કરવાનુ છે અને નથી કરતા તે કરવાની પ્રેરણા લેવા આવો છો ?

જો પ્રશંસાના પુષ્પ જ પ્રિય હોય તો યાદ રાખો કે પ્રગતિ રુંધાયેલી જ પડી છે આચાર્ય યશોવિજયજીએ ભૂલ જોઈ તો સહજ ભાવથી તેનો સ્વીકાર કર્યો અને સુધારી લીધી તથા ભૂલ બતાવનાર તરફ જરા પણ રોષ-દ્વેષ તેમના મનમા પણ ન આવ્યો એ જ ક્ષણે તેમના મનમાથી જ્ઞાનનો અહંકાર નાશ પામ્યો

જ્ઞાનનો હેતુ વિકાસ છે પણ તેનો અહંકાર તો ઉત્થાનને બદલે પતન જ લાવે છે. ચંદન ઠંડુ હોય છે પણ તેની આગ ઠંડી નથી હોતી. આગનો ગુણધર્મ ઉષ્ણતા છે એટલે તે તો સળગાવવાનું જ કામ કરશે. પછી ભલે તે આગ લાકડાની હોય કોલસાની હોય કે ચંદનની પણ તે દઝાડ્યા વિના રહેશે નહિ.

આગની માફક જ અહંકારનો સ્વભાવ પણ દઝાડવાનો જ છે તે હંમેશાં મનની શાંતિને સળગાવ્યા કરે છે વિનયના ગુણને નાશ કરે છે પછી ભલે તે અહંકાર દેહનો હોય સંપત્તિનો હોય, બળનો હોય જ્ઞાનનો હોય કે ક્રિયાનો હોય પણ તે આત્માના ગુણોને તો ખતમ કરી નાખશે.

ઘણા માણસોમાં પોતાની ધાર્મિક ક્રિયાઓ કે ધર્મસ્થાનોનો અહંકાર જાગે છે કે મેં આટલી સામાયિક કરી આટલા ઉપવાસ કર્યા આટલી ભક્તિઓ કરી બીજા શું કાંઈ કરી શકશે! પણ અરે! અરે ભલા માણસ ઠીક છે તેં વ્રત કર્યાં સામાયિક કરી ઉપવાસ કરી દેહને કૃશ કર્યો. પણ તારા મનનો અહંકાર કૃશ થયો કે નહિ? તે સિવાય તારી આ બધી સાધનાઓ, મનનો છૂપો ચોર—અહંકાર, ગળી જશે અને તું પાછો કોરો જ રહી જઈશ.

મનનો અહંકાર સાધનાના દૂધમાં ઝેર ભેળવે છે ઝેરવાળું દૂધ તંદુરસ્તીનું રક્ષક નહિ, પણ ભક્ષક હોય છે એટલે જો તમે સાધનાના દૂધને અહંકારના ઝેરથી મુક્ત રાખશો તો પછી સર્વત્ર બધાને માટે સુખદ નીવડશે.

તા ૧૭–૭–૫૯ — જૈન ઉપાશ્રય, માટુંગા

૪૬. ભક્તિનું માધુર્ય

સંસારની આસક્તિ વાસના કહેવાય છે અને પ્રભુની આસક્તિ, ભક્તિ કહેવાય છે ઈશ્વર પ્રભુને આપણી તરફ ખેંચવાનો પ્રયત્ન, તે ભક્તિ છે ભક્તિમા ભક્ત, પોતાના અંતરમા ભગવાનને શોધે છે, જ્યારે આત્મા સસારના પદાર્થોમા પોતાનો રાગાત્મક સબધ જોડે છે ત્યારે તે રાગ આત્માને માટે પતનનુ કારણ બને છે, કારણ કે તેના મોહ છે મોહ પોતે એક બધન છે જ્યા સુધી પદાર્થો પ્રત્યેની આસક્તિ મટી નથી જતી ત્યા સુધી વીતરાગતા તરફ મનનુ આકર્ષણ નથી થતુ

મોહની સ્થિતિ સીત્તેર ક્રોડાક્રોડી સાગરોપમની છે તેમાથી જ્યારે અગણોતેર ક્રોડાક્રોડી ક્ષય થાય છે ત્યારે આત્માને 'નમો અરિહંતાણં' બોલવાની ભાવના જાગૃત થાય છે.

જ્યાં સુધી ભૌતિક પદાર્થોનુ આકર્ષણ મનને ખેચતુ રહેશે ત્યા સુધી, તેમા ભક્તિના અકુરો ફૂટી જ નહિ શકે દેહાસક્તને માટે દેહાતીતની ઉપાસના સભવિત નથી દેહાસક્તિ લઈને કદાચ દેહાતીતની પાસે પહોચશે તો ત્યા પણ તેની મોહમય દૃષ્ટિ, ભૌતિક દ્રવ્યોને જ શોધશે પદાર્થો સાથેનો આત્માનો રાગસબધ અનાદિ કાળનો છે માટે તેના ઉપરથી આસક્તિ દૂર કરવા માટે પુષ્કળ સાધનાની જરૂર છે એ રાગને ત્યાગવા માટે પ્રભુમા પ્રેમ જોડવો પડશે એટલા માટે જૈન દર્શનમા અપ્રશસ્ત રાગને હઠાવવા માટે પહેલા પ્રશસ્ત રાગનો આશરો લેવામા આવે છે પરંતુ, તે પ્રશસ્ત રાગ પણ છોડવા માટે જ છે તેને માટે એક આચાર્યે ઘણી સુદર ઉપમા આપી છે **कंटकनेव कंटकम्**-પગમા કાટો વાગ્યો હોય તેને કાઢવા માટે તેના કરતા પણ વધુ અણીદાર કાટો ભોકવામા આવે છે, પરંતુ તેનુ કાર્ય પૂરુ થતા તેને પણ કાઢી નાખવામા આવે છે એવી જ રીતે અશુભની અનાદિ

કામની વૃત્તિને ફેરવવા માટે શુભમાં લાવવી જરૂરી છે. જિનેશ્વરના ગુણોનું વર્ણન આ મનોવૃત્તિ પેદા કરે છે. ક્યારેક એ શુભ ભાવ, શુદ્ધનું કારણ બની શકે છે.

જેવી રીતે સાધારણ વસ્તુ નદીના પ્રવાહમાં ભળીને, સમુદ્ર સુધી પહોંચી શકે છે તેવી રીતે ભક્તિના પ્રવાહમાં તણાતો આત્મા પ્રભુમય બની જાય છે. ચિત્તશુદ્ધિ માટે તપ, જપ, દાન, ધ્યાન વગેરે અનેક કર્મ છે. તે બધાં સાધનોને સોડા, સાબુ, અરીઠા ઇત્યાદિની ઉપમા આપીએ તો ભક્તિને પાણીની ઉપમા આપવી પડે. સોડા, સાબુ વગેરે સફાઈ માટે વધારે કામ કરે છે, પણ જો પાણી ન હોય તો એ બધાનો કોઈ ઉપયોગ નથી. બીજું, જો સોડા સાબુ વગેરે ન હોય તો એકલા પાણીથી પણ કપડાં ધોઈ શકાય છે. આ જ વાત તપ-જપની સાથે પરમાત્મ-ગુણોમાં તન્મયતાની છે. સાચી તન્મયતા આત્માના મેલને ધોઈ શકે છે.

પણ આ સ્તુતિસ્તવન અંતઃપ્રેરિત હોવાં જોઈએ. તેમાં અંતરનો અવાજ હોવો જોઈએ. જેમાં આત્મા ન બોલતો હોય એવી વસ્તુ માત્ર બહારનો આડંબર છે. જો દુકાનમાં માલનો સ્ટૉક ન હોય તો માત્ર શો-કેસો વેપારમાં સહાયક થઈ શકતાં નથી. માત્ર સૈનિકનાં કપડાં પહેરી લેવાથી કોઈ સૈનિક બની શકતું નથી. જેઓ હંમેશાં સુકુમાર શૈયા ઉપર સૂતા રહે છે, બંદૂકનો અવાજ સાંભળીને ભય પામે છે, રણભૂમિના નામથી જેમને ધ્રુજારી છૂટે છે, તલવાર પકડતાં પણ જેમને આવડતું નથી એવા સૈનિકો શું ઇતિહાસના પાને અમર થઈ શકતા હશે? આવી જ વાત બાહ્ય ક્રિયાની છે. અમુક પ્રકારની વિશેષ ક્રિયાઓ કરવી તે બહારનાં વસ્ત્રો જેવું સાધનનું સાધન છે પરંતુ સ્તુતિસ્તવની તન્મયતા કંઈક જુદી જ ચીજ છે. તેનો સંબંધ બહારથી એટલો નથી જેટલો અંતરથી છે. સૈનિકનો સંબંધ જેટલો વીરતાથી છે એટલો તેના ગણવેશમાં નથી. વીરતા ન હોય તો ગણવેશની કિંમત કેટલી? સૈનિકનાં વસ્ત્રો તો એક માટીનાં પૂતળાને પણ પહેરાવી શકાય છે.

આ તો સાધના અને ભક્તિમાં વસ્ત્રો અને માળાઓ એટલી ગંભીર બાબત નથી કે જેટલી અંતરની તન્મયતા કરે છે. અંતરની તન્મયતાના અભાવે સાધના નિષ્પ્રાણ બની જશે. તેમાં સચ્ચાઈ અને સહજતાનો અભાવ હશે. સચ્ચાઈ વિના કોઈ પણ વસ્તુની કિંમત નથી. જે અસલ વસ્તુ હોય તો પ્રમાણમાં ઓછી હોવા છતાં તેનું મૂલ્ય વિશેષ હોય છે. સાંભળવામાં

આવે છે કે રેડિયમ ધાતુ દુનિયાની સર્વ ધાતુઓમા અધિક કિંમતી છે, તેની એક તોલાની કિંમત લગભગ ચાર કરોડ રૂપિયા જેટલી થાય છે તેનો એક કણ પણ મહા કિંમતી છે, પરંતુ શરત એ છે કે તે અસલી હોવી જોઈએ ભલે એક કણ હોય, જો અસલ રેડિયમ હો તો તે ચમકશે, પણ જો અસલ નહિ હોય તો એક તોલો શું દસ તોલા એકઠું કરશો તો પણ તેમા જરાય ચમક નહિ આવે આવી જ વાત સાધના અને પ્રાર્થનાની છે જો તેમાં હૃદયનો રસ ન હોય, સચ્ચાઈની ચમક ન હોય, તો પછી તેનું પ્રમાણ ગમે તેટલું હોય, તેની કિંમત કાંઈ નથી તેવી સાધના વડે આત્મકલ્યાણની ઈચ્છા રાખવી એ એટલું જ નકામું છે, કે જેટલું લોઢાની નાવમા બેસી સાગર પાર કરવાની ઈચ્છા રાખવી તે તરશે નહિ પણ તળીયે જરૂર પહોંચાડશે

સુવર્ણભસ્મ તમે ખાઓ છો મહિના સુધી સેવન કરવામા આવે તો જરૂર તેની અસર થશે તમે નવી તાજગી અને સ્ફુર્તિનો અનુભવ કરશો, તમારા લોહીમા નવું બળ દેખાશે, પણ મહિનાઓ સુધી ભસ્મનું સેવન કર્યું શરીરમા તલમાત્ર ફેર ન પડ્યો, સ્ફુર્તિને બદલે જડતા આવી, શક્તિ જરા પણ ન આવી, તો પછી તમે એ ભસ્મ આપનાર વૈદ્યને પૂછશો કે “ વૈદ્ય રાજ, આ તો તમે સુવર્ણભસ્મ ખવડાવી કે બીજી કોઈ ભસ્મ ? ” એવી જ રીતે વર્ષો સુધી જપ કર્યા, સાધનાની માળાઓ ફેરવી, છતા મનમા પવિત્રતાનું એક કિરણ પણ ન આવ્યું, અરિહંતની ઉપાસના કરતા કરતા વર્ષો વીતી ગયા છતા પણ કામ અને ક્રોધરૂપી દુશ્મનો ઉપર જરા પણ વિજય ન મળ્યો, થોડા પણ કારણ મળતા ક્રોધ તમારા આત્મા ઉપર સ્વાર થઈ ગયો, વીતરાગને રટતા રટતા, એક ઇંચ જેટલો પણ રાગ ઘટ્યો નહિ, તો પછી વિચારવું પડશે કે સુવર્ણભસ્મના રંગ જેવી કોઈ બીજી ભસ્મ તો નથી લઈ લીધી ! અથવા તો તેનું બીજુ કારણ એમ પણ હોય કે શરીરમા કોઈ છૂપો વિકાર હોય કે જે સુવર્ણભસ્મની શક્તિને ખાઈ જતો હોય જ્યા સુધી પેટમા વિકાર હોય ત્યા સુધી સુવર્ણભસ્મની કાંઈ અસર થતી નથી તેમજ, મનમા વિકૃતિઓ છે ત્યા સુધી, વીતરાગતા કાંઈ અસર પેદા કરી શકતી નથી, કારણ કે સરાગ-દૃષ્ટિ તમને તેની તરફ ખેંચી રાખે છે

તમારે દવા જોઈતી હોય તો સારામા સારી લો, ભલે તે ગમે તેટલી કિંમતી કેમ ન હોય, છતા જો પરેજી ન પાળો તો દવાથી લાભ નહિ થાય. તે જ પ્રમાણે તમે સાધનાના ઔષધનું સેવન કરો પણ તેની સાથે વિચાર

અને આચાર-શુદ્ધિની પરેજી નહિ જાળવો તો આત્મરોગને મટાડવામાં તે ઔષધિ કામ નહિ લાગે. સ્વાદ તો અપથ્ય વસ્તુઓમાં હોય છે સન્નિપાતના રોગીને મીઠાવાળી ચીજો શું સ્વાદિષ્ટ નથી લાગતી? સ્વાદ તો મધુર હોય છે પણ તેનું પરિણામ સારું નથી આવતું.

આશ્ચર્ય તો એ થાય છે કે પ્રાર્થના મારફતે પણ તમે અપથ્ય વસ્તુઓની માગણી કરો છો! રોગી વૈદની પાસે જાય છે અને પોતાને ભાવતી પણ અપથ્ય વસ્તુઓ ખાવાની છૂટ આપવાની વિનંતિ કરે છે પણ કુશળ વૈદ જરા પણ તેની વિનંતિને માન્ય રાખતો નથી.

ગ્રીસનો તત્ત્વવેત્તા સોક્રેટિસ, ઈશ્વર પાસે હંમેશાં એવી પ્રાર્થના કર્યા કરતો કે "હે પ્રભુ! હાથે હું માંગુ કે ન માંગુ પણ મને એવી વસ્તુ કદી પણ ન આપવી કે જે મને પ્રિય હોવા છતાં મારું અહિત કરનારી હોય તથા મારી બુદ્ધિને અશુભ માર્ગે લઈ જનારી હોય." મતલબ કે માગવું એ ભક્તિના ક્ષેત્ર બહારની વસ્તુ છે. ભક્તિમાં તો સમર્પણ છે. આરાધ્યની સમક્ષ સર્વસ્વ સમર્પણ કરવાનો પવિત્ર ભાવ એ ભક્તિ છે.

એક સંતને એક જણે પ્રશ્ન કર્યો કે ભક્તિની પૂર્ણતા શી છે? તેમણે કહ્યું કે "અસ્મિતાનો નાશ થઈ જવો એ ભક્તિની પૂર્ણતા છે." બીજા શબ્દોમાં હું-પણું તન્મય થઈ જાય અને પ્રભુ તારામાં સમાઈ જાય એ ભક્તિની ચરમ સીમા છે. હનુમાન ભક્ત હતા. કેમકે તેમણે રામના ચરણે પોતાનું સર્વસ્વ સમર્પણ કર્યું હતું. તેઓ રામમય હતા. મીરાંની તન્મયતા કૃષ્ણમાં પોતાની [illegible] ને પણ ભૂલાવી દેતી હતી. આપણી [illegible] ને ભૂલીને જ આપણે તેને [illegible] બનાવી શકીએ છીએ. જ્યાં સુધી હું-પણું રહેશે ત્યાં સુધી દેહબુદ્ધિ રહેશે અને આ દેહાધ્યાસ તો સાધનામાં બાધક છે. દેહાધ્યાસી વ્યક્તિ [illegible] પ્રેમ કરે છે તે ભલે તેનું સ્મરણ કરે પણ તેની દૃષ્ટિ [illegible] હોય છે. તેના બંધ પ્રયત્નો દેહાધ્યાસને માટે જ હોય છે.

ભક્તિના ચાર પ્રકાર છે —

૧ આર્તભક્તિ : દુઃખથી પીડાઈને જે ભક્તિ કરવામાં આવે છે તે આર્તભક્તિ. [illegible] દુઃખના સમયમાં બધી બાજુથી નિરાશ બનીને શરણરૂપ પ્રભુ [illegible]

૨ અર્થાર્થભક્તિ : આ બીજા પ્રકારની ભક્તિ છે. તેમાં ભક્ત [illegible] ના સ્વાર્થથી પ્રેરાઈને ઉપાસના કરે છે. ઉપાસનાનું ધ્યેય અર્થ [illegible] અર્થાર્થભક્તિ કહેવાય છે.

૩ **જિજ્ઞાસુભક્તિ** આ પ્રકારની ભક્તિમા, ભક્તના મનમા નથી તો દુખના દાવાનળ, નથી કોઈ વસ્તુના અભાવે કષ્ટની પીડા કે નથી તેના મનમા કોઈ પ્રકારનુ પ્રલોભન તેની ઉપાસનાનુ એક માત્ર લક્ષ્ય હોય છે ઈશ્વરીય સ્વરૂપનુ જ્ઞાન આત્મા અને પરમાત્માના ભેદનુ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા માટે જ તે ઉપાસના કરે છે.

૪ **તન્મયભક્તિ** આ ભક્તિમાં માનવી પ્રભુમય બનવા ઈચ્છે છે કોઈ પીડાની મુક્તિથી તેને સતોષ થતો નથી, ચાદીના ટુકડાઓથી તેના મનની પ્યાસ બુઝાતી નથી, ન તો તે માત્ર ઇશ્વરીય સ્વરૂપને જાણીને સતોષ પામે છે તે દહીં, દૂધ કે છાશથી સતોષ પામનારો નથી તે તો માખણનો ચાહક છે તે આત્માને પરમાત્મામય બનાવવા ચાહે છે, એવો ભક્ત સોપાધિક ભક્તિમા શ્રદ્ધા રાખતો નથી તે નિરૂપાધિક ભક્તિનો ગ્રાહક હોય છે

અધ્યાત્મયોગી આનદઘનજી તેમના કવિતામા સુદર વ્યાખ્યા આપે છે

પ્રીત સગાઈ જગમા સૌ કરે, પ્રીત સગાઈ ન કોય,
પ્રીત સગાઇ નિરૂપાધિક કરી, સૌપાધિક ધન ખોય.

અધ્યાત્મના પ્રખર કવિ કહે છે-પ્રીતિ તો દુનિયાના બધા પ્રાણી કરે છે પણ પ્રીતની રીત કોણે જાણી છે? પ્રીતના બે પ્રકાર છે એક સોપાધિક અને બીજો નિરૂપાધિક જે સ્વાર્થથી પ્રેરાયેલી અને જેની પાછળ મોહ રહેલો છે તે સોપાધિક છે તેમા સ્થાયિત્વ (ટકવાપણુ) ઓછુ હોય છે. સ્વાર્થના તતુ વડે બધાયેલી પ્રીતિનુ આયુષ્ય બહુ ઓછુ હોય છે તે સાસારિક પ્રીતિ હોય છે અને સસારની વૃદ્ધિને માટે હોય છે નિરૂપાધિક ભક્તિ આત્માથી પરમાત્મા સાથે હોય છે તેમા સ્વાર્થનુ શોધણુ નહિ, પવિત્રતાનો પ્રકાશ હોય છે તેમા છીછરી નદીનો છણછણાટ નહિ, પણ સાગરની ગભીરતા હોય છે તે દેહને નહિ, પણ દેહાતીતને ચાહે છે તે રૂપનો પ્રેમ નહિ, પણ રૂપાતીતના શરબતી સૌદર્યનુ પાન કરે છે એટલે તેમા સ્થિરતા હોય છે. નિરૂપાધિક ભક્તિ, આપવા જ ચાહે છે સ્વાર્થ હશે તો પણ આપશે અને સ્વાર્થ નહિ હોય તો પણ આપશે સોપાધિક ભક્તિની દૃષ્ટિમા સ્વાર્થનુ મહત્ત્વ છે જ્યા સુધી સ્વાર્થ સધાતો રહેશે ત્યા સુધી તે આપશે પરતુ સ્વાર્થમા જરાપણ કાઈ ખામી આવી કે તે દુશ્મન બની જશે

એક વાર ગાધીજી સુરત ગયા તેમની પ્રાર્થના સભામા હિદુ મુસ્લિમ –બધાય સાપ્રદાયિક ભેદો ભૂલીને ભેગા થતા હતા જે વિચારોને વ્યક્ત કરવામા

જેટલો ઉચ્ચ છે તેટલો જ તે પુરુષ વિરાટ છે તેની સમક્ષ પ્રાણીઓ પોતાનાં જ મગત વેર પણ ભૂલી જાય છે વીતરાગ દેવ—અરિહંતની સામે વાઘ—બકરી સાથે બેસે છે ત્યાં વાઘ પોતાની ક્રૂરતા ભૂલી જાય છે અને તેથી બકરીના હૃદયમાંથી ભય ભાગી જાય છે એવી રીતે વિરાટ પુરુષોની સમક્ષ હિન્દુ અને મુસ્લિમ પોતાના સાંપ્રદાયિક ભેદો ભૂલી જાય તેમાં કાંઈ આશ્ચર્ય નથી.

ગાંધીજીના પ્રાર્થના પ્રવચનોમાં હિન્દુ અને મુસ્લિમો વચ્ચેની દિવાલને તોડવાનો અમલ થતો રહેતો તેમાં તેમને ઘણે ભાગે સફળતા પણ મળતી હતી. જેમ સારું અને સ્વચ્છ દિલ થઈને એક હિન્દુ તેમની પાસે આવતો તેવી જ હૃદયની પવિત્રતા લઈ એક મુસ્લિમ વહોરા આવતા. વહોરાસમાજના હૃદયમાં પણ તે ખૂબ જ ઘર કરી ગયા હતા. એક વહોરાજી પ્રાર્થના—પ્રવચન પછી ગાંધીજી પાસે પહોંચ્યા તેમણે પચાસ રૂપિયા ભેટ આપ્યા અને કહ્યું કે

તમે તો ખરેખર પયગંબર છો જ્યારે મને તાવ આવ્યો ત્યારે આપનું સ્મરણ હૃદયમાં થયું મેં મનથી નક્કી કર્યું કે જો તાવ ઊતરી જશે તો આવતી કાલે પચાસ રૂપિયા ગાંધીજીને ભેટ ધરીશ ખરેખર, આપના નામમાં જાદુ છે કાલે રાતના જ મારો તાવ ઊતરી ગયો એટલે હું આપને ભેટ આપવા આવ્યો છું

ગાંધીજીએ કહ્યું— ભાઈ! આ રૂપિયા મારે ન જોઈએ. એ તો ઠીક છે કે તમે મને યાદ કર્યો અને તાવ ઊતરી ગયો એટલે રૂપિયા ભેટ ધરો છો. પણ જો કદાચ તાવ ન ઊતર્યો હોત તો ગાંધીજીને ગાળો દેવા પણ તૈયાર થયા હોત. એટલે આવી ભેટ મારે જોઈતી નથી

આ સોપાધિક ભક્તિ છે જ્યાં સુધી સ્વાર્થ સધાતો રહેશે ત્યાં સુધી તે રહેશે અને સ્વાર્થ પૂર્ણ થતાં તે પણ ખતમ થઈ જશે ભક્તિનું ફળ છે તૃષ્ણાનો નાશ, વાસનાનો ક્ષય અને ઇચ્છાઓની નિવૃત્તિ. જો ત્યાર પણ હૃદયમાં લાલસા હોય તો સમજવું કે હજુ સાચી ભક્તિએ આપના હૃદયમાં પ્રવેશ કર્યો નથી. ભક્તિ અને લાલસા બન્ને એક જગ્યાએ રહી શકતી નથી કેમકે એક દૂધ છે તો બીજી છાશ. છાશ અને દૂધ કાંઈ એક વાસણમાં રહી શકે?

આપણે માનીએ છીએ કે ભક્તિથી વાસના પૂરી થશે તૃષ્ણા સંતોષાશે અને ? ઇચ્છાઓ સફળ થશે પરંતુ આ તો ભક્તિનું શોષણ છે તમે કેમ જ ભૂલી જાઓ છો કે સાચી ભક્તિ લાલસા તૃષ્ણા અને ઇચ્છાઓનો નાશ કરે છે અંધકાર અને પ્રકાશ બંને એક સાથે રહી શકતાં નથી જ્યાં અંધારું ત્યાં પ્રકાશ ન હોય એવી રીતે આસક્તિ વિષય

ઇચ્છે છે, જ્યારે ભક્તિ ઈશ્વરને ઇચ્છે છે આસક્તિ પ્રભાવ ઈચ્છે છે, અને અનાસક્તિ પ્રભુને ઇચ્છે છે ઐશ્વર્ય મળ્યુ તો શુ થયુ ? ઈશ્વર મળવો જોઈએ. પ્રભાવ માટે યાચના નહિ પણ પ્રભુને માટે ઇચ્છા હોવી જોઈએ હનુમાનની ભક્તિમા સીતાના મુક્તાહારને સ્થાન ન હોય, તેને રામ જોઈએ હરામ નહિ.

એકલી શક્તિથી માનવી શેતાન બને છે, તો એકલી ભક્તિથી હેવાન બને છે અને એકલું જ્ઞાન ઈન્સાન બનાવે છે પણ ભગવાનમા શક્તિ, ભક્તિ અને જ્ઞાન એ ત્રણે હોવાં જોઈએ એથી જ કહેવામા આવે છે કે તીર્થંકરદેવોની સ્તુતિથી સાધકને આધ્યાત્મિક બળ મળે છે, મરી ગયેલી શ્રદ્ધા સજીવન થાય છે અને ત્યાગ થતા વૈરાગ્યનો પ્રકાશમય આદર્શ આંખો સામે તરે છે. પરંતુ સ્તુતિમા હૃદયનો અવાજ હોવો જોઈએ તે સિવાય તો ખાલી હોકારા દેકારા છે કોઈ માણુસ ચાર દિવસોનો ભૂખ્યો હોય, પેટમા બિલાડીયા બોલતાં હોય, છતા પોતાની શાન બતાવવા ખોટા ઓડકાર ખાય તો તેથી શુ તેની ભૂખ છુપાવી શકાય છે ? નહિ કદાપિ નહિ, કેમકે ભૂખ્યાના ઓડકાર અને ધરાયેલના ઓડકારના પ્રકાર જુદા હોય છે આવી જ વાત અસલી અને નકલી ભક્તિની છે સાચી ભક્તિની છે સાચી ભક્તિની તલ્લીનતા જુદી હોય છે અને નકલી ભક્તિનો તન્મયતાનો દેખાવ જુદો હોય છે ભાવોનો પ્રવાહ અને ભાવ તેની પાસે કયાથી હોય ?

જો હૃદયની તન્મયતા હોય તો કોઈ પણ સ્થાન, સાધના માટે બાધક નથી થતુ એકવાર પંજાબ કેસરી રણજીતસિંહજી અંદર બેઠા જપ કરી રહ્યા હતા તેમના એક મિત્ર અસુઉદ્દીન બહાર બેસી માળા ફેરવી રહ્યા હતા. ત્યારે રણજીતસિંહજીએ પોતાના સાથીને પૂછ્યુ–" મિત્ર પ્રવાર ! એ તો કહો કે બહાર બેસીને માળા ફેરવવી એ ઉત્તમ કે અંદર બેસીને ? " અસુઉદ્દીને કહ્યુ–" માળા ફેરવવાના બે ઉદ્દેશ હોય છે સદ્ગુણોને ગ્રહણ કરવા અને દુર્ગુણોને છોડવા તમે અંદર બેસી સદ્ગુણોને ગ્રહણ કરી રહ્યા છો અને હું બહાર બેસી દુર્ગુણોને કાઢી રહ્યો છુ

ભક્તિનો ઉદ્દેશ છે સદ્ગુણોનુ ગ્રહણ એ માટે તો આપણે ઉપાસ્યનું માનસચિત્ર આપણા હૃદયમા રાખીએ છીએ

ભક્તિ અને જ્ઞાન

ભક્તિથી જ જ્ઞાનની કિંમત છે ભક્તિશૂન્ય જ્ઞાનશૂન્ય જ છે કાગળ ઉપર સરકારની છાપ લાગી છે માટે જ તેનુ માન છે અને નોટની કિંમત છે તે સિવાય તો તે કોરો કાગળ જ છે કાગળની કિંમત અને નોટની કિંમતમા

કેટલો મોટો ફેર છે તે તો તમે સારી રીતે જાણો છો જ તો તેવી જ રીતે જ્ઞાન ઉપર ભક્તિની છાપ લાગે છે ત્યારે જ તેની કિંમત વધે છે. ગંદા વાસણમાં દૂધ જો રાખીએ તો તે ખરાબ થઈ જાય. તેવી રીતે ભક્તિશૂન્ય ચિત્તમાં જ્ઞાન પણ વિકૃત થઈ જાય. ભક્તિ વિનાનું જ્ઞાન પાંગળું છે. જેમ સાસરામાં જતાં પતિની બધી મિલકત ઉપર પત્નીનો હક થઈ જાય છે તેવી રીતે ભક્તિમાર્ગમાં પ્રવેશ કરતાં માનવની સમસ્ત આધ્યાત્મિક શક્તિઓ ઉપર ભક્તનો અધિકાર થઈ જાય છે. સાથે સાથે જેમ સાસરે આવતાં વહુનાં પીયેરનાં નામ ગોત્ર વગેરે જતાં રહે છે તેમ ભક્તિયોગમાં પહોંચતાં સંકુચિત બુદ્ધિ અને દુર્ભાવનાભરી વાસના પણ નાશ પામે છે. શેરડી ભલે કાળી હોય કે વાંકી પરંતુ તેનો રસ મીઠો જ હોય છે તેવી રીતે ભક્ત ગમે તે જાતિ, વર્ણ કે પરંપરાનો હોય તે જનતાને માટે તો આદરણીય રહેશે.

આદુઆ તા. ૨૫-૭-૫૮

જીવનમાં બુદ્ધિમાનીની ચીજ હોય તો એકાગ્રતા છે જો એમાં ખરાબી હોય તો આપણી શક્તિને વિખેરી દે છે.

પ્રસિદ્ધ નવલકથાકાર ચાર્લ્સ ડિકન્સ કહે છે કે ધ્યાન એક ઉપયોગી નિરાપદ નિશ્ચિત અને પ્રાપ્ય કરવા યોગ્ય ગુણ છે.

જો ચિત્તમાં એકાગ્રતા હોય તો ૭ વર્ષનો વૃદ્ધ પણ ખૂબ ઉત્સાહપૂર્વક કામ કરી બતાવશે.

જે કાર્યમાં તન્મય થઈ જાય છે એને કાર્યનો બોજો લાગતો નથી અને જે કામમાં પ્રેમ નથી એ અતિ અલ્પ કામ કરતાં બોજો લાગે છે.

૪૭. સ્વાધ્યાય પણ એક તપ છે

આપણે સ્વાધ્યાય સબધી વિચાર કરીશુ સ્વાધ્યાય, એક અતરનુ તપ છે બાહ્ય તપના ક્ષેત્રમા આજનો આપણો સમાજ ખૂબ આગળ છે. બાહ્ય તપની તરફ તે જેટલો આગળ વધ્યો છે, તેના પ્રમાણમા અભ્યતર-તપ પ્રત્યે તેનુ લક્ષ્ય તેટલુ જ ઓછુ ગયુ છે

ઘણાઓને એ પણ ખબર નહિ હોય કે સ્વાધ્યાય પણ એક તપ છે કેમકે અણસણ, વ્રત, ઉપવાસ વગેરેના સબધમા તમે ઘણી વખત સાભળ્યુ છે જ્યારે પણ તપની વાત નીકળે છે ત્યારે આપણી નજર સામે ઉપવાસ અને વ્રત આવે છે એટલે જ જૈન સમાજમા મોટા મોટા તપસ્વીઓ બેઠા છે શ્રમણવર્ગમા મોટા તપસ્વીઓ છે તેવી જ રીતે શ્રાવકોમા પણ એવા તપસ્વીઓ પડયા છે, જે માત્ર ઉકાળેલા પાણીના આધારે પચાસ કે સાઠ દિવસો સુધી રહી શકે છે, છતા તેમના ચહેરા ઉપરથી પ્રસન્નતા જતી નથી આજે તમારી સામે એક તપોનિષ્ઠ વ્યક્તિ આવે છે, જેમને આજે છત્રીસમો ઉપવાસ છે

ગયે વર્ષે તેમણે પચાસ ઉપવાસ કર્યા હતા આ વર્ષે પણ તેમની ઇચ્છા બાવન ઉપવાસ સુધી પહોચવાની છે તેમનુ આત્મબળ અને તપો-નિષ્ઠા ખરેખર વધાવવા લાયક છે

બહેનો પણ તપસાધનામા ખૂબ આગળ છે કેટલીકને છઠ-છઠના વર્ષીતપ ચાલે છે, તો કેટલીકને પાચમો ઉપવાસ છે, કેટલીકને સાતમો છે. કેટલીકને સાતમો છે. જો કે પર્યુષણ હજી દૂર છે જૈન શાસનની તપસાધના ખરેખર મહાન છે તેનુ કારણ છે જૈન શાસનના અન્તિમ તીર્થંકર ભગ-વાન મહાવીરની કઠોર તપસાધના અને એટલા માટે જ તેમને દીર્ઘ તપસ્વીના

નામે ઓળખવામાં આવે છે. તપ અને ત્યાગની પ્રતિમૂર્તિ-ભગવાન મહાવીરની ઉગ્ર તપસાધનાના પગલે પગલે જૈન સમાજ ચાલી રહ્યો છે. તેમની તપસાધના સાથેસાથ વણાઈ છે.

સાથોસાથ એ પણ ભૂલવાનું નથી કે ભગવાન મહાવીરે તપની મીમાંસા કરતાં તેના બે ભેદ બતાવ્યા છે. એક છે બાહ્ય તપ અને બીજું અભ્યંતર. બાહ્ય તપની સાધના અભ્યંતર તપની પોષક બને ત્યારે જ તે સમાદરણીય બનશે.

તપનું લક્ષ્ય છે મનની સાધના. બાહ્ય તપ મનની બહિર્મુખ વૃત્તિઓને વાળે છે. તો અભ્યંતર તપ મનને અંતર્મુખતાથી જોડે છે. સ્વાધ્યાય પણ અંતરનું તપ છે. જે મનને આત્માની સાથે એકતાન કરે છે. મનની એકાગ્રતા સ્વાધ્યાયથી તમે જેટલી સાધી શકો છો, તેટલી બીજી કોઈ પ્રવૃત્તિથી સાધી શકશો નહિ.

મનની એકાગ્રતા માટે માળાનો આશરો પણ લેવાય છે. પણ માળા, ક્યાં સુધી મનને પકડી રાખી શકશે? માળાના મણકાની સાથે સાથે તમારા મનના મણકા પણ ફરતા રહે છે. મનની એકાગ્રતાને માટે માળા કરતાં સ્વાધ્યાય ઉત્તમ સાધન છે. સ્વાધ્યાયથી બે લાભ છે.

પહેલો લાભ છે મનની એકાગ્રતા. કોઈપણ સાહિત્ય તમે વાંચતા હશો પણ જ્યાં સુધી તેમાં તન્મયતા નહિ આવે ત્યાં સુધી તેનો ખરો રસ આપ માણી નહિ શકો.

સ્વાધ્યાયનો બીજો લાભ છે જ્ઞાનપ્રાપ્તિ. જ્યારે આપણે સ્વાધ્યાય કરીએ છીએ ત્યારે તે વિચારોમાં રમીએ છીએ. હજારો વર્ષોમાં મહાપુરુષોએ જે ચિંતન અને મનન કર્યું છે. જીવન અને જગત સંબંધી વિશ્વને જે વિચારરત્નો આપ્યાં છે તેનાથી આપણે પરિચિત થઈએ છીએ. સ્વાધ્યાય હજારો વર્ષોનાં મનનનું માખણ આપણને આપે છે. જે આપણા જીવનના પ્રવાહને નવો ઓપ આપવામાં ઉપયોગી નીવડે છે.

હું માળાને ખરાબ નથી માનતો. જપના અભ્યાસ માટે તે પણ આવશ્યક છે. જે વૃદ્ધો અક્ષરજ્ઞાનથી શૂન્ય છે તેમને માટે તો માળા એક માત્ર સાધન છે. પણ જેઓ અક્ષરજ્ઞાન સહિત છે તેમણે તો માળા કરતાં સ્વાધ્યાય તરફ વિશેષ લક્ષ આપવું જોઈએ.

ભારતીય સંસ્કૃતિમાં સ્વાધ્યાયનું મહત્ત્વપૂર્ણ સ્થાન છે. જ્ઞાન અને

વિજ્ઞાનનો જે પ્રકાશ આપણે પામ્યા છીએ, જેના બળ ઉપર આપણે ગૌરવ અનુભવીએ છીએ અને કહીએ છીએ કે 'ભારતની પાસે વિશ્વ માટે સદેશો છે,' તે જ્ઞાન સ્વાધ્યાય દ્વારા જ પ્રાપ્ત થયેલુ છે જ્ઞાનના દીપકને જલતો રાખવા માટે તેમા સ્વાધ્યાયનુ તેલ પૂરવુ પડશે તો જ તે જ્યોતિ કાયમ રહી શકશે

જૈન આગમો આજે ઉપલબ્ધ છે હજારો વર્ષોનો કાળનો પ્રવાહ વહી ગયો ભારતના ઈતિહાસમા મોટા મોટા સામ્રાજ્યો આવ્યા, અને કાળના પ્રવાહમા તણાઈ ગયા પણ આગમો આજે પણ જીવિત છે તેને જીવિત રાખનારી કોઈ શક્તિ હોય તો તે સ્વાધ્યાય છે એટલા માટે ભગવાન મહાવીરે સાધુઓને પોતાની દિનચર્યાનો અર્ધો સમય સ્વાધ્યાયમાં વીતાવવાનો નિર્દેશ કર્યો છે

पढम पोरिसी सज्झायं बीय झाणं झियायइ ।
तइयाए भिक्खायरियं पुणो चउत्थी सज्झायं ॥

ઉત્તરાધ્યયન અ ૨૬ ગા ૧૨

સાધક પહેલા પહોરમા સ્વાધ્યાય કરે, બીજામા તેનુ ધ્યાન કરે, ત્રીજા પહોરમાં ભિક્ષાચરી માટે જાય અને ચોથા પહોરે ફરીથી સ્વાધ્યાયમા પ્રવૃત્ત થઈ જાય જોકે કાળના પ્રવાહમા આ વિધાન, તેના મૂળ સ્વરૂપમા જળવાઈ રહ્યુ નથી ભિક્ષાચરીનો સમય, આચાર્ય શ્રી ભદ્રબાહુ સ્વામીના સમયમા જ બદલાઈ ગયો "**तइयाए भिक्खारियं**" ને સ્થાને "**काले कालं समायरे**" નુ વિધાન આવી ગયુ છતા સ્વાધ્યાયની પરપરા ઓછેવત્તે અશે આજ પણ ચાલુ છે

જે આગમો વિચ્છિન્ન થઈ ગયા, તેનુ જો મૂળ કારણ જોઈએ તો ત્યા પણ સ્વાધ્યાયનો અભાવ જ જણાશે ઈતિહાસ કહે છે કે બાર વર્ષના લાગટ દુકાળના વખતમા મુનિઓના આહાર–વિહાર અવ્યવસ્થિત થઈ ગયા પરિણામે સ્વાધ્યાયમા ભગ પડતો ગયો અને આગમો સ્મૃતિ–મજૂષામાથી બહાર જતા રહ્યા

એટલા માટે ભારતીય ઋષિઓએ સ્વાધ્યાયને જીવનનુ અમૃત માન્યુ છે જ્યારે શિષ્ય ગુરુની પાસે વિદ્યા મેળવી ઘેર પાછો ફરે છે ત્યારે ગુરુદેવ તેને છેલ્લા આશીર્વાદ વખતે જીવનનો મહામત્ર આપતા કહે છે કે–

सज्झाये मा पमय

અર્થાત્ હે વત્સ! સ્વાધ્યાયમાં જરા પણ પ્રમાદ કરીશ નહિ. કારણ પ્રમાદ સ્વાધ્યાયનો સૌથી મોટો દુશ્મન છે.

સ્વાધ્યાય જીવનનું નંદનવન છે. તેમાં વિચારો રૂપી કેટલાંક પુષ્પો મળે છે. આચારોનાં મધુર ફળો પણ તેમાં દેખાય છે. જેવી રીતે નંદનવનમાં જ્યાં દૃષ્ટિ જાય છે ત્યાં મનોરમ્ય દૃશ્યો નજરે પડે છે, તેવી રીતે સ્વાધ્યાયમાં એક પછી એક મનોરમ્ય દૃશ્યો દેખાય છે. કોઈક જગાએ મહાપુરુષોની જીવનગાથાનાં રંગીન ચિત્રો તો કોઈક જગાએ તેમના વિચારોની સૌરભ મળે છે.

ભગવાન મહાવીર સ્વાધ્યાયના કદર સમયક હતા. તેઓ ભોજન ત્યાગી શકતા હતા પણ સ્વાધ્યાય નહિ. એક બે દિવસ નહિ, પણ મહિનાના મહિનાઓ સુધી તેમણે ભોજનનો ત્યાગ કર્યો છે પરંતુ સ્વાધ્યાયને એક દિવસ પણ છોડ્યો નથી. એક વખત તેમના પ્રથમ શિષ્ય ગણધર ગૌતમે પ્રશ્ન કર્યો કે—

प्र० सज्झाएण भंते जीवे किं जणयइ ?

उ० 'सज्झाएण णाणावरणिज्जं कम्मं खवेइ।

અર્થાત્—હે પ્રભુ! સ્વાધ્યાયથી આત્માને કયો ગુણ પ્રાપ્ત થાય છે? ત્યારે ભગવાન તેનો ઉત્તર દેતાં કહે છે કે—સ્વાધ્યાયથી આત્મા જ્ઞાનાવરણીય કર્મને ખપાવે છે.

કારણ કે સ્વાધ્યાય જ્ઞાનનાં અવરોધક તત્ત્વનો નાશ કરે છે. દૂર શું કરવા જઈએ? સ્વાધ્યાયનું રૂપ એટલું જલદી અને સહેલી રીતે મળે છે? જેટલું રોટલી ખાવાથી રોટલી ખાધી અને પેટ ભરાઈ ગયું એવું તો નથી જ. પણ કે રોટલી આજે ખાઓ અને પેટ મહિના પછી ભરાય. એવી જ રીતે સ્વાધ્યાયનું ફળ પણ તુરત જ મળે છે. આપ સ્વાધ્યાય કરો અને બીજી જ ક્ષણે આપને તેનું જ્ઞાન મળે છે.

આજ રીતે સ્વાધ્યાય વાણીનું તપ છે. તે આત્માને મહાત્મા અને મહાત્માને પરમાત્માના સાથે જોડનારી કડી છે. એ બરાબર છે કે સ્વાધ્યાય વાણી રૂપે સમાપ્ત થાય છે, જ્યાં તેને માત્ર વાણી સુધી જ સીમિત રાખવાની ભૂલ ન કરો. માત્ર પોપટની માફક પાઠ બોલી જવા કે તેનું ભાષ્ય દાન કરવું એ સ્વાધ્યાય નથી. એ તો સ્વાધ્યાયનું પહેલું પગથિયું

છે. પાઠ બોલ્યા પછી, તમે તેને સમજવાનો પ્રયત્ન કરો જ્યા સુધી કોઈ પણ વસ્તુનો અર્થ સમજવામા નથી આવતો ત્યા સુધી, તે રસદાયક બની શકતી નથી, તેમા આપણુ મન ચોટતુ નથી તે મન ઉપર એક ભાર જેવી બની રહે છે આજ આપણા સમાજમા અર્થહીન મુખપાઠોને સ્વાધ્યાયના નામે મહત્ત્વ આપવામા આવે છે તે સ્વાધ્યાય નથી પણ ફક્ત દિમાગની કસરત છે

સ્વાધ્યાયનુ અતસ્થળ છે સ્વનુ અધ્યયન અને ચિતન અર્થાત્ જે કાઈ આપણે શીખીએ તેમા આપણા જીવનનુ પ્રતિબિમ્બ જોતા જઈએ. કોઈપણ શાસ્ત્ર કે સાહિત્યનુ વાચન કરો તે પહેલા તેનુ હાર્દ જાણવાનો પ્રયત્ન કરો તેની સાથે આપણા મનમા આપણા જીવનનુ ચિત્ર પણ દોરાતુ જશે આપણે આપણા મનનુ માપ કાઢતા જઈએ કે તે સાહિત્યમા બતાવેલ આદર્શ આપણામા આવ્યા છે કે નહિ ? જો ન આવ્યા હોય તો તેમા બાધક શક્તિઓ કઈ છે ? આપણે તે આદર્શોની તુલનાએ કેટલા પાછળ છીએ અને કયા સુધી પહોચવાનુ છે ? વાચનની સાથે સાથે આ પ્રક્રિયા પણ આપણા માનસમા ચાલવી જોઈએ આવુ ચિતન, એ જ સાચો સ્વાધ્યાય છે

આગમમા સ્વાધ્યાયના પાચ ભેદ બતાવ્યા છે —

१ વાચના

२ પૃચ્છના

३ પર્યટના

४ અનુપ્રેક્ષા

५ ધર્મકથા

१ વાચના—વાચન તો સ્વાધ્યાયની પહેલી શરત છે વાચનની સાથે ચિતન પણ હોવુ જોઈએ

२ પૃચ્છના—વાચનની દરેક લીટી, હેતુ અને પ્રશ્નની સાથે વાચો. વાચનની સાથે જેટલા વધુ પ્રશ્નો તમારા મનમા ઊભા થશે તેટલા જ વધુ રહસ્યોને તમે સમજી શકશો પ્રશ્ન, ચિતનની કસોટી છે પ્રશ્ન સમાધાન માગે છે એટલે સ્વાધ્યાય-સમયે એ પ્રશ્નો તમે નોધી રાખો પછી, કોઈ અનુભવી અને ઊડા ઉતરેલાની પાસે તેનુ સમાધાન મેળવવાની કોશિશ કરો.

તમે પ્રશ્ન કરો તેમાં જિજ્ઞાસાબુદ્ધિ હોય, વિજિગીષુ વૃત્તિ નહિ. બીજાને હરાવવાની ભાવના જો કામ કરતી હોય તો તમે સમાધાન નહિ મેળવી શકો. તમે પ્રશ્ન કરો તો સાચી જિજ્ઞાસાથી કરો.

૩ પર્યટન—પ્રશ્ન અને પ્રત્યુત્તરો દ્વારા જે જ્ઞાન તમે મેળવો તેને સ્થિર રાખવા માટે તેનું પર્યટન ચાલુ રાખો. પર્યટન (રિવિઝન)ના અભાવે તમારું જ્ઞાનધન વિચ્છિન્ન થઈ જશે. પછી ભૂલાઈ ગયેલા જ્ઞાન માટે તમને એટલું દુઃખ થશે કે જેટલું દસ તોલા રૂપિયા મેળવ્યા પછી તેને ખોઈ નાખતાં થાય છે. મતલબ કે પઠિત જ્ઞાનની આવૃત્તિ પણ જરૂરી છે.

૪ અનુપ્રેક્ષા—અનુપ્રેક્ષા એ સ્વાધ્યાયનો પ્રાણ છે. અનુપ્રેક્ષાનો અર્થ છે તેના ઉપર ચિંતન અને મનન કરવું. જે કાંઈ તમે વાંચ્યું હોય પ્રશ્નોત્તરોથી જે જ્ઞાનનો વિસ્તાર વધાર્યો હોય તેના ઉપર ફરીથી વિચાર કરો. આત્મા સંબંધી તમે જૈનદર્શનનાં પુસ્તકો વાંચ્યાં હોય બૌદ્ધદર્શનનાં વાંચ્યાં હોય, તો તેમાં શું આવ્યું છે? બન્નેમાં કેટલું સામ્ય છે? ક્યાં તેમાં મતભેદ છે? મતભેદ હોય તો કેટલે અંશે છે? શા માટે છે? બન્નેની ચિંતન શૈલીમાં ક્યાં વિભેદ છે? એ વિભેદની પાછળ શો હેતુ કામ કરે છે?

કોઈ પણ પુસ્તક તમે વાંચો તેમાં તેના લેખકનું હાર્દ તપાસો. પુસ્તક ઉપર તે સમયના અન્ય લેખકોનો કેટલો પ્રભાવ પડ્યો છે? તત્કાલીન પરિસ્થિતિએ લેખકને કેટલો પ્રભાવિત કર્યો છે? યુગ ભાવનાઓને સાકારરૂપ આપવામાં તે કેટલો સફળ થયો છે?

આ બધી વાતોનો વિચાર તે અનુપ્રેક્ષા છે.

૫. ધર્મકથા—ધર્મકથા સ્વાધ્યાયનો પાંચમો ભેદ છે. કથાનુયોગ જીવનમાં પ્રેરણા આપે છે. સાધનાના માર્ગે દઢતાપૂર્વક આગળ વધનારા મહાપુરુષોના જીવનની કથાઓ આપણા જીવનમાં સમ્યક્ પ્રત્યે આગળ વધવામાં પ્રેરણાદાયી છે. આપણા પણા તત્ત્વજ્ઞાનના પિપાસુઓ કરે છે કે કથામાં શું [illegible] પણ [illegible] રાખો [illegible] કથામાં આવ્યો ઈતિહાસ જીવનો પડેલો છે [illegible] [illegible] કથાઓ કાઢી નાખવામાં આવે તો ઈતિહાસની કડીઓ [illegible] ભગવાન મહાવીરનો [illegible] પણ [illegible] કથા છે અને [illegible] ઈતિહાસ પણ [illegible] છે. જો આ વાતોને [illegible] આપણા ઈતિહાસ [illegible] બીજું જૈન આગમોનો [illegible] કથાનુયોગ [illegible] વિચાર કરો તો [illegible] પણ કથા [illegible] [illegible] પણ [illegible] વાર્તાના રૂપમાં [illegible]

શ્રોતાઓ તેને બહુ જલ્દીથી સમજી શકશે દરેક વાર્તાનુ એક ધ્યેય હોય છે કે કોઈ એક સત્યનો પરિચય આપવો વાર્તા એ માધ્યમ છે, એટલે લક્ષ્ય પર ન પહોચતા માત્ર વાર્તામા જ આનદ માનવો એ પણ બરાબર નથી.

આગમમા વર્ણવેલા સ્વાધ્યાયના ભેદો ટૂકમા મે તમારી સામે મૂક્યા છે હવે સ્વાધ્યાય માટે જરૂરી વાતો તરફ તમારુ ધ્યાન ખેચુ છુ તે આ પ્રમાણે છે

૧ **એકાગ્રતા**–સ્વાધ્યાયના સમયે આપણુ ધ્યાન શાસ્ત્રો કે ગ્રથોના શબ્દો અને તેના અર્થો તરફ હોવુ જોઈએ જો મનમા અસ્થિરતા હશે તો આપણે માત્ર તેના શબ્દો બોલતા રહીશું, પણ તેના અર્થ આપણા સમજ-વામા નહિ આવે એટલે સ્વાધ્યાય વખતે મનને બીજી બધી બાજુઓથી દૂર કરી, તેમા જ પરોવવુ જોઈએ, તે માટે મનને ચલિત કરે તેવા પ્રસા-ધનોથી બચવુ જોઈએ સ્વાધ્યાય માટે સ્થાનની પસદગી કરતી વખતે પણ એ વાત લક્ષમા રાખવી જોઈએ કે ત્યા મનને ચચળ બનાવે તેવુ વાતાવરણુ કે ચિત્ર ન હોય

૨ **નિયમિતતા**–સ્વાધ્યાય માટે બીજી જરૂરી વસ્તુ છે નિયમિતતા. ચાર દિવસ વાચ્યુ અને બે દિવસ નહિ આ રીત સ્વાધ્યાયમા વિક્ષેપ કરે છે ઘણા લોકો આરભે શૂરા હોય છે મોટા ગ્રથો લઈને બેસે છે ચાર પાના વાચે અને પછી ચાર મહિના સુધી તેને અડે પણ નહિ ! પરિણામે, સ્વાધ્યાયનો રસ ઊડી જાય છે

૩. **વિષયોપરતિ**–સ્વાધ્યાયની ત્રીજી જરૂરિયાત છે વિષયોપરતિ. સ્વાધ્યાય માટે પુસ્તકોની પસદગી કરતા બહુ જ સાવધાની રાખવી જરૂરી છે ચેપી રોગોથી બચવા માટે તમે જેટલા પ્રયત્નો કરો છો તેટલા જ મનની વાસનાને ઉત્તેજનારા કચરા સાહિત્યથી બચવા માટે પ્રયત્ન કરવા જરૂરી છે સાહિત્યને નામે આજે એવા પુસ્તકો બહાર પડે છે કે તેને સાહિત્ય કહેવુ એ સાહિત્યનુ અપમાન કરવા જેવુ છે

સાહિત્યનો અર્થ છે–જેમા સર્વનુ હિત સમાયેલુ હોય, પણ જેના વાચનથી તમારુ અહિત થાય તેને બીજુ ગમે તે કહો, પણ સાહિત્ય તો ન જ કહેવાય

સાહિત્યનુ લક્ષ્ય છે મનને વાસનામાથી ઉપાસનામા લઈ જવાનુ, અસત્ય-માથી સત્ય તરફ દોરવાનુ અને અધકારમાથી પ્રકાશને શોધવાનુ

વાસનાના રગે રગાયેલુ સાહિત્ય આપણને સન્માર્ગે લઈ જઈ શકે

નહિ. કારણ લેખકનું હૃદય વાસનાના રંગમાં ડૂબેલું છે ત્યાં ઉત્પન્ન થતી કલ્પના વાસનાને ભડકાવે છે. ટોલ્સ્ટોય કહે છે—ગંદુ સાહિત્ય ઝેરથી પણ વધારે ભયંકર છે. કેમકે ઝેર શરીરને મારે છે પણ ગંદુ સાહિત્ય તો સદ્વૃત્તિને મારી નાખે છે.

એવી જ રીતે પુસ્તકની પસંદગીમાં ખુલ્લા મને કામ લેવું જોઈએ. સાંપ્રદાયિક વૃત્તિઓ મનમાં રાખીને જો બીજાના સાહિત્યને જોઈશું તો તે આપણને ખરાબીના પ્રકાશ જેવું લાગશે. અમુક પુસ્તક સમ્યક્ છે કે અમુક મિથ્યા છે તેનો એકદમ નિર્ણય કરવો એ અવિવેક દર્શાવે છે. વાસ્તવમાં સમ્યક્ અને મિથ્યાત્વ દૃષ્ટિમાં સમાયેલાં છે. શ્રી દેવર્ધિગણિ ક્ષમાશ્રમણ, શ્રી નંદી સૂત્રમાં આ સત્યને રજૂ કરતાં કહે છે—

सम्मदिट्ठिस्स सम्म सुयाइ । मिच्छादिट्ठिस्स मिच्छा सुयाइ ।

સમ્યક્ દૃષ્ટિ રાખનારને માટે મિથ્યા શાસ્ત્રો પણ સમ્યક્ છે અને મિથ્યાદૃષ્ટિ રાખનારને માટે સમ્યક્ શાસ્ત્ર પણ મિથ્યા બને છે. મતલબ કે અમુક સંપ્રદાય સિવાયનું બીજું સાહિત્ય મિથ્યા છે એવી વિચારણાની સંકીર્ણતા તમને મહાપુરુષોના તત્ત્વચિંતનથી વંચિત રાખશે.

ખુલ્લા મને અને સ્વસ્થ ચિત્તે તમે સ્વાધ્યાયના ક્ષેત્રમાં પ્રવેશ કરો. તેની સાથે તમારા જીવનની કિતાબ પણ વાંચો તો સ્વાધ્યાય તમારી દૃષ્ટિને નવો માર્ગ બતાવશે અને જીવનમાં પ્રકાશની નવી રેખા મળશે.

માટુંગા તા. ૨૦-૮-૫૪

૪૮. જીવનમાં પ્રાર્થનાનું સ્થાન

આજના પ્રવચનનું મથાળુ એ કહે છે કે હું તમારી સામે પ્રાર્થના અંગે કંઈક કહુ પણ પ્રાર્થના અંગે શુ કહેવાય ? પ્રાર્થના પોતે જ આત્માનુ સંગીત છે આત્માને પરમાત્માનો પ્રકાશ દેનાર પ્રાર્થના છે એક પ્રશ્ન એ થાય છે કે પ્રાર્થનાનુ જીવનમા શુ સ્થાન છે ? જેમ માછલી માટે પાણીનુ મહત્ત્વ છે તેટલુ જ અને તેવુ જ જીવનમા પ્રાર્થનાનુ સ્થાન છે. માછલીનુ જીવન જ પાણી છે પાણીમા જ એ જન્મ લે છે અને પાણીમા જ એ મરે છે માછલીને એમ કહેવામા આવે કે હુ તને દૂધના તળાવમા મૂકી આવું પાણીનુ તો એની સામે મૂલ્ય જ શુ છે ? શક્તિ અને કિંમત બન્ને દૃષ્ટિએ પાણી કરતા દૂધમા વિશિષ્ટતા છે પણ તમારા આ પ્રલોભનભર્યા આકર્ષણમા એ ફસાશે નહી એ તો કહેશે કે તમારા દૂધના તળાવ કરતા મારુ પાણીનુ તળાવ શ્રેષ્ઠ છે તેમ છતાય એના પર બળપ્રયોગ કરશો તો એ પાણીથી જુદા થતાની સાથે જ પોતાના પ્રાણ અર્પી દેશે પાણીમા શુ આનંદ છે ? એ જાણવુ હોય તો જઈને માછલીને પૂછો એનો આનંદ આપણે જાણી શકતા નથી.

બસ, તેવી જ રીતે પ્રાર્થનાનો આનંદ ભક્ત–હૃદય જ જાણી શકે છે માછલીના જીવનમાં પાણીનુ જે સ્થાન છે, તેવુ જ સ્થાન ભક્તના હૃદયમા પ્રાર્થનાનુ છે શરીર માટે કસરત જરૂરી છે કસરતથી શરીરને નવ–સ્ફુર્તિ (તાજગી) મળે છે એથી શરીરમાના ખરાબ તત્ત્વો પરસેવારૂપે બહાર નીકળી જાય છે અને એમનુ સ્થાન આરોગ્ય દેનાર તત્ત્વો લઈ લે છે તેમ પ્રાર્થના પણ એક આધ્યાત્મિક કસરત છે શારીરિક કસરત શરીરની ચરબી ઘટાડી સ્વસ્થ રક્તનો સંચાર કરે છે, તો પ્રાર્થના આપણા જીવનમાની બુરાઈઓને દૂર કરી સ્વસ્થ સુંદર વિચારોનો જીવનમા સંચાર કરે છે

શરીર માટે ભોજનનું જેસ્થાન છે આત્મા માટે પ્રાર્થનાનું તેવું જ સ્થાન છે ભોજન-ખોરાક વિના આપણું શરીર કેટલા દિવસ ટકી શકે નહીં તો પછી પ્રાર્થના વિના ક્યાં સુધી ટકી શકાશે ! ભોજનમાં એક જાતની તેજી છે એક તાકાત છે એક દિવસ પણ જો અન્ન ન મળે તો ગુલાબની જેમ હસતું મોં પણ કરમાઈ જશે. તેમ પ્રાર્થના આત્માનો ખોરાક છે શરીરને એનો ખોરાક નહીં મળે તો તે દુર્બળ બની જશે તો આત્માને પણ તેનો ખોરાક નહીં મળે તો શું એ નિર્બળ નહીં બની જાય ! આજનો માનવી શરીરને ખોરાક દેવા માટે આઠ-આઠ કલાક અવિરત શ્રમ કરે છે પણ આત્માના ખોરાકને એ વિસરી ગયો છે

પ્રાર્થના અંગે એક વખત ગાંધીજીએ કહ્યું હતું કે મારા માટે ખાવા કરતાં પ્રાર્થના કરોડ ગણી ઉપયોગી છે ખાવાનું ભલે છૂટી જાય પણ પ્રાર્થના છૂટવી ન જોઈએ અને પ્રાર્થના જો છૂટી જાય તો મનુષ્યે હૃદયમાં એનું દુઃખ થવું જોઈએ પ્રાર્થના કરવી રહી જાય તો મહાત્માજીને દુઃખ થતું હશે પણ તમને પણ શું દુઃખ થાય છે ! ઘેર ચા મોડી બને અને તમને ચા લીધા વગર જ ઓફિસે જવું પડે તો દુઃખ થશે ! હા કેમ ન થાય ! જરૂર તમને ચા વિના ઓફિસે જવું દુઃખપ્રદ બનશે અને એ બદલ શ્રીમતીજીને તો દસ વાતો પણ સાંભળવી પડશે. એક દિવસ ચા છૂટવાથી તમને જેટલું દુઃખ થાય છે પ્રભુ પ્રાર્થના છૂટી જવાથી તેટલું દુઃખ શું થાય છે ખરું !

તમે પાન લેવા માટે પાનવાળાની દુકાને ગયા એને તમે બે આની આપી. એક આનાનું પાન લીધું અને મોંમાં મૂકી ચાલી ગયા. પણ એ પાનના સ્વાદમાં પેલો બાકી રહેલો એક આનો લેવાનું ભૂલી ગયા. ઘેર આવતા જ તમને એક આનો યાદ આવ્યો અને તેથી તમને દુઃખ થશે! હા તો આનો ભૂલી જવાથી તમારા મનમાં દુઃખ થાય છે તેમ એક દિવસ પ્રભુ-પ્રાર્થના ભૂલી ગયા તો શું એનું દુઃખ થાય છે ! ત્યાં તો તમારા દિમાગમાં પ્રભુ-પ્રાર્થના કરતાં પણ પેલા એક આનાની કિંમત વધી જાય છે પરંતુ સંતના હૃદયમાં પ્રભુ બિરાજેલા છે તે એને કદી ભૂલી શકે ખરો ! સંત એ દિવસ ખાવાનું છોડી શકે છે અરે એક દિવસ જ શા માટે તપસ્વી તો મહિના અને બે-બે મહિના સુધી ભોજનને છોડી દે છે પણ તેઓ ભજનને છોડતા નથી શરીર કરતાં આત્માનું મૂલ્ય વધારે છે તો એ

નિર્વિવાદ સિદ્ધ થઈ જાય છે કે ભોજન કરતા ભજનનુ મૂલ્ય પણ વધુ છે, કારણ કે પહેલા ભજન છે અને પછી ભોજન છે

ગાંધીજીએ પ્રાર્થના અંગે એક બીજી મહત્ત્વપૂર્ણ વાત કહી છે એમણે બતાવ્યુ છે કે "હુ સંસારમા વ્યભિચારી થતા બચ્યો છુ તો તે રામનામનો જ પ્રતાપ છે વાનરસેનાએ રાવણને માર્યો, હનુમાને પર્વત ઊચકી લીધો, સીતાનુ સતીત્વ રખોપાયુ અને ભરત ચૌદ વર્ષ પર્યંત પ્રાણ ધારણ કરી શક્યો એ બધાનુ કારણ એ જ હતુ કે એમના મુખેથી 'રામ' શબ્દ જ નીકળતો હતો મારો પાસે પણ રામ શબ્દ ન હોત હુ સ્ત્રીઓને બહેન કહેવા યોગ્ય ન હોત જ્યારે-જ્યારે મુજ પર સકટો આવ્યા છે, મે રામનુ નામ લીધુ અને હુ બચી ગયો છુ તથા અનેક સકટો વખતે તો રામ નામે જ મારુ રક્ષણ કર્યુ છે"

હા, તો ગાધીજી પરમ આસ્તિક હતા એમના મનના ખૂણે ખૂણામાં હિંદુ સસ્કૃતિ રમતી હતી તેથી જ પ્રત્યેક સમય એમની જીભ ઉપર રામ બિરાજતા હતા એટલા માટે જ પ્રભુ-પ્રાર્થનામા એમને દૃઢ વિશ્વાસ હતો. પ્રતિદિન સધ્યાટાણે પ્રાર્થના યોજાતી હતી અને પછી તેઓ પ્રવચન કરતા હતા

પ્રાર્થના એ કોઈ અધ વિશ્વાસ નથી નવા ચીલે દોડનારાઓ માટે પ્રાર્થના એક વહેમ અને ઢોંગ માત્ર બની ગઈ છે તેથી જ્યારે પણ નવી પેઢી સામે પ્રાર્થનાનો પ્રશ્ન આવે છે ત્યારે તેઓ વહેમ બતાવી એની મશ્કરી કરે છે, પરતુ જરા અદર ડોકીને જુઓ, જેને અન્તર્દર્શન થયા છે, તેને આત્મા ઉપર વિશ્વાસ છે, પણ જેને આત્મા ઉપર વિશ્વાસ નથી, એને પરમાત્મા ઉપર શો વિશ્વાસ હશે વારુ? એના માટે ધર્મ, કર્મ, આત્મા અને પરમાત્મા બધુ જ વહેમ માત્ર જ બની જશે પરતુ જેને આત્મા ઉપર વિશ્વાસ રાખ્યો છે, એકાતની શાત ક્ષણોમા જેણે આત્માનુ સગીત શ્રવણ કર્યુ છે, એના માટે આત્માનુ સગીત-પ્રાર્થના-એટલી જ સત્ય છે જેટલુ કે હરવુ-ફરવુ, ખાવુ અને પીવુ

પ્રાર્થના તો સતજીવનનુ અમૃત છે પ્રભુ-પ્રાર્થના એવી જ રીતે વગર દગાની વસ્તુ છે જેવુ કે અમૃત સ્વપ્નમા કોઈ દેવે પ્રસન્ન થઈને તમને અમૃતનો ઘડો દીધો અને પેલા દેનાર પર તમને વિશ્વાસ છે, વળી અમૃત ઉપર પણ વિશ્વાસ છે તો તમે એને સપ્રસન્ન બની પીજશો અમૃત જો કે વગર દગાની વસ્તુ છે, પરતુ દેનારની પૂરી ભાવનાથી અથવા પીવાના

પરિમાણની માહિતીના અભાવે એ પણ કદીક નુકસાન પહોંચાડી શકે છે પરંતુ પ્રભુપ્રાર્થના તો એ અમૃત છે જ્યાં-જેમાં દગાબાજીની સંભાવના કદી દેખાતી જ નથી

પ્રાર્થના કહેવાની નથી કરવાની વસ્તુ છે એનો આનંદ શબ્દોમાં વ્યક્ત કરી શકાય તેમ નથી. આનંદનો મધુર અનુભવ તો એ જ હૃદયને થઈ શકે છે જે પ્રાર્થનાના સંગીતથી રંગાયેલો છે

સંધ્યાવેળાએ ગાય ઘાસ ચરીને ઘર ભણી પાછી ફરે ત્યારે એનું વાછરડું માની રાહે ઉત્સુકતાપૂર્વક દ્વાર ભણી નજર નાખે છે પોતાની જનનીને આંગણે આવતી જોઈએ ચારેય પગે ઊછળી-કૂદકાને નાચવા લાગે છે અને હર્ષ-આનંદ વ્યક્ત કરે છે પણ દોરડા વડે એ હજુ બંધાયેલું છે માલિક જ્યારે એ દોરડાના બંધનમાંથી મુક્ત કરે છે ત્યારની એની પ્રેમ વિહ્વળતા તમે કદી જુઓ તો ખરા! પૂરા વેગથી એ માતા તરફ દોડી અને જ્યારે એ સ્તન-પાન કરે છે તે વખતનો એનો દુગ્ધપાનનો પરમ આનંદ શું પાસે ઊભેલો ગોવાળ-ભરવાડ માણી શકે ખરો ! ના નહીં પેલા સ્તનને પણ કેટલો આનંદ નહીં આવે કે જ્યાંથી પેલા વાછરડા માટે અમૃતધારા વહી રહી છે એ પરમ આનંદ માટે તો પેલા વાછરડાના હૃદયને જ પૂછો હા તો તેવી જ રીતે પ્રાર્થનાનો આનંદ ન તો શબ્દોમાં આ[illegible] તેમ છે તેમ ન એ પ્રાર્થનાના કોઈ પુસ્તકમાં છે કે ન એ એના સંગીતમાં જ છે એની અનુભૂતિ તો ફક્ત કોઈ ભક્ત હૃદય જ કરી શકે છે

હા એક વાત પણ છે મીઠાઈનો આનંદ સૌ કોઈ લઈ શકે છે પરંતુ પુસ્તકનો આનંદ ફક્ત શિક્ષિતો અને રસિકો જ લઈ શકે છે તેમ પ્રાર્થનાનો આનંદ પણ ફક્ત પ્રાર્થના કરનારાઓ જ લઈ શકે છે બીજા તો માત્ર દર્શક જ રહી જાય છે આનંદની લહેરો એમના હૃદયને સ્પર્શી શકતી નથી તેમ ન શબ્દો દ્વારા કહેવાયેલું વક્તવ્ય પણ એમને આ આનંદની અનુભૂતિ કરાવી શકે છે

એટલા માટે વિશ્વના પ્રત્યેક ધર્મમાં પ્રાર્થનાને મહત્ત્વ અપાયું છે જો કે સિદ્ધાન્તોમાં ધર્મ ધર્મ વચ્ચે ઘણો મતભેદ પ્રવર્તે છે છતાંય પ્રભુ-પ્રાર્થના સંબંધે તો લગભગ બધા ધર્મોમાં એક મત રહ્યો છે હિંદુ ધર્મ તો પ્રાર્થનાનું મહત્ત્વ આંકતાં કહે છે " राम से अधिक राम कर नामा " અર્થાત્ રામ કરતા પણ રામ નામમાં વધુ શક્તિ છે મુસ્લિમ ધર્મ અને હિંદુ ધર્મ વચ્ચે ન કે ઊંડી ખાઈ જેટલો તફાવત છે અને બિલકુલ વિપરીત સિદ્ધાન્તો

પથિક છે, તેમ છતા પણ પ્રભુ-પ્રાર્થના અ ગે એમનામા એકમત જોવા મળશે

એમની નમાજ પણ એક પ્રકારની પ્રાર્થના જ છે જો કે એમની ભાષા ફારસી છે, ઉપરાંત એના ઉપર મુસ્લિમ સ સ્કૃતિનો પ્રભાવ છે, તો પણ શબ્દ અને શૈલી-ભેદને એક બાજુ રાખી તમે એમા ઊ ડા ઊતરશો તો ત્યાં પણ તમને ઈશ્વર પ્રત્યે ઊભરાતો અનુરાગ જ દેખાશે

ખ્રિસ્તી ધર્મ કે જેનો વધુ પડતો વિકાસ પશ્ચિમના દેશોમાં થયો છે, તેમા પણ પ્રાર્થનાને સ્થાન અપાયુ જ છે તમે જોતા હશો કે રવિવારના દિવસે ઇસુ ખ્રિસ્તને માનનાર બાળક દેવળમા શાંત-શબ્દહીન પ્રાર્થનામાં તલ્લીન ઊભેલુ દેખાશે જૈન દર્શન જો કે આત્મામા જ પરમાત્માની સત્તા સ્વીકારીને ચાલે છે, ઈશ્વરને સૃષ્ટિના નિર્માતા રૂપે એ સ્વીકાર કરતા નથી છતાય કર્તા નહી પણ પ્રેરણા દેનારને રૂપે જૈન દર્શને ઈશ્વરની ઉપાસના કરી છે અને તેથી જ ચોવીસી સ્તવન અને સ્તવન-સ્તુતિ રૂપે અરિહ ત તથા સિદ્ધ ભગવાનની પ્રાર્થના માટે એ વિધાન કરે છે

અત્યાર સુધી આપણે જીવન અને ધર્મના વિવિધ ક્ષેત્રામા પ્રાર્થનાના પ્રસાર વિષે વિચાર કર્યો હવે આપણે એ વિચારીશુ કે પ્રાર્થના શુ છે અને એ શા માટે કરવી જોઈએ ?

પ્રાર્થના શું છે?

પ્રાર્થનાનુ બીજુ નામ છે અહ કારરહિત પ્રયત્ન અર્થાત્ અસત્યથી સત્ય ભણી જવા માટે નિર હકારી પ્રયત્ન કરવો એ પ્રાર્થના છે પ્રાર્થના અન્ત કરણનુ પરિમાર્જન, સ્ફૂર્તિ અને બળ છે પ્રાર્થનામા પ્રયત્નવાદ અને દૈવવાદનો સમન્વય છે દૈવવાદમા પુરુષાર્થને સ્થાન નથી એટલે તે પાંગળો છે, જ્યારે બીજી બાજુ પ્રયત્નવાદમા પુરુષાર્થનુ તેજ છે છતા નિરહ કાર વૃત્તિ રહેતી નથી એટલે ત્યા ગર્વ આવી જાય છે એટલે બન્ને ગ્રહણ કરી શકાય નહી પર તુ બન્નેને છોડી પણ શકાય તેમ નથી, પુરુષાર્થના દૈવવાદ (ભાગ્યવાદ)ના અભાવે જીવી શકતો નથી તો પુરુષાર્થના અભાવમા તે જડ બની જશે જીવનની ગાડી પ્રયત્નવાદ અને ભાગ્યવાદના પાટા ઉપર જ દોડશે મનુષ્ય દૈવવાદ ભાગ્યવાદમા એક નમ્રતા છે જે આપણને વિનયશીલ બનાવે છે. પ્રયત્નવાદમાં પરાક્રમ છે જે આપણને ગતિ દે છે અને પ્રાર્થના બન્નેને જોડવાનો એક સેતુ-પૂલ છે.

પ્રાર્થનાથી થતા લાભ

હવે પ્રાર્થનાથી થતા લાભો વિષે વિચારીએ. પીપળ નાની હોય છે એનું મૂલ્ય પણ બહુ અલ્પ છે પરંતુ એ નાની પીપળને ખરણમાં ચોક્ક પ્રહર સાથે ઘૂંટીએ તો એનો ગુણ પણ વધી જશે અને સાથે-સાથે એનું મૂલ્ય પણ વધી જશે. તેવી જ રીતે પ્રભુપ્રાર્થનાનો શબ્દ જો આપણા આત્મામાં રમે છે પ્રાર્થનાના સુમધુર સંગીતધ્વનિથી જેનું હૃદયમંદિર ગુંજી ઊઠ્યું છે તે શબ્દનું રટણ આત્માની પવિત્રતામાં અભિવૃદ્ધિ કરે છે જેવી રીતે ધમણી અગ્નિ પરની રાખને દૂર કરી એને વધુ પ્રદીપ્ત કરે છે તેવી જ રીતે પ્રભુસ્મરણ જીવનના અજ્ઞાન અને મોહની રાખને દૂર કરી એની ચમકમાં સો ગણી વૃદ્ધિ કરે છે.

ઘરમાં રાતના અંધારું હોય ત્યારે ઉંદરડાની રમઝટ ચાલુ થઈ જાય છે સંસારની ઊંઘ હરામ કરી નાખે છે તમે એનાથી મુક્તિ પામવા માંગો છો અને એક નાનો એવો દીવડો પેટાવીને ઘરમાં મૂકી દો છો તો બધાં ઉંદરડાં ક્યાંય ભાગી નાસી જશે. એવી જ રીતે જ્યાં સુધી શ્રદ્ધાનો દીવડો જીવનમાં પ્રકાશવંત બનતો નથી ત્યાં સુધી કષાયની દોડદોડ (રમઝટ) ચાલુ રહેશે અને તે તમારા મનની શાંતિને હરામ કરતા રહેશે. તેથી તમે મનના ખૂણામાં પણ પ્રભુના નામનો દીવડો પેટાવી દો છો તો કષાય અને વાસના રૂપી ઉંદરડાં નાસી જ જશે.

વડલાનું બીજ જો કે રાઈના દાણા કરતાં પણ નાનું હોય છે પણ તે અલ્પ બીજ ઉપર માટી ઓઢી થઈ જાય છે અને એને પાણીનું સિંચન મળે છે તો એ જ નાનું બીજ એક દિવસ વિશાળ વડલાનું રૂપ ધારણ કરી લે છે તેવી જ રીતે પ્રભુના નામનું બીજ જે તમારી હૃદયભૂમિમાં વાવ્યું છે અને એના ઉપર નિરહંકારરૂપી માટી નાખી પ્રેમરૂપી પાણીથી એનું સિંચન કરો છો તો તમારા જીવનમાં એક દિવસે ખરેખર ઈશ્વરીયતા પ્રગટશે. તમારા મનમાં રગ-રગમાં ઈશ્વરપણાનો લોત શુભ પ્રકાશ પ્રસરી જશે. તમે પોતે તમારામાં એક વિશિષ્ટ જ્યોતિનું દર્શન કરશો. રૂપની ભાષા છોડી સાદી ભાષામાં કહું તો તમે પોતે ઈશ્વરરૂપ બની જશો. હું તો તમો સર્વેમાં ઈશ્વરનો પડછાયો જોઉં છું જો કે આજે ભલે એ સુષુપ્તરૂપે હોય પરંતુ એનું અસ્તિત્વ તમારામાં જરૂર છે. હવે ફક્ત જરૂર છે એને જાગૃત કરવાની.

તે જેવી રીતે અમર કોઈ આપાને તમે શીખો છો ત્યારે એના શબ્દો

ગોખી-ગોખીને પણ તમે એક દિવસ એ ભાષા ઉપર સારો એવો કાબૂ મેળવી લો છો તેવી જ રીતે પ્રભુસ્મરણ કરતા-કરતાં તમે તમારામા છુપાયેલી એ ઈશ્વરીય જ્યોતિને જગવી શકશો એક કવિએ કહ્યુ છે.

> **आतम परमातम पद पावे,**
> **जो परमातमसे लयको लगावे, सुनके शब्द कीट भृन्गीको,**
> **निज तन मन की सुध विसरावे।**
> **देखहु प्रगट ध्याल की महिमा,**
> **सो ही कीट भृन्गी हुई जावे ॥**

આધ્યાત્મિક કવિ આનદઘનજી કહે છે એમને જૈન સસારમા યોગી આનદઘનજીના નામથી પણ ઓળખે છે એમણે સમાજ અને સપ્રદાયની રૂઢી પર પરાઓને તોડી એકાન્ત વનમા સાધના કરી હતી એમણે કેટલાય વર્ષો આત્મ-સાધના પાછળ વીતાવ્યા હતા તેથી જ એમના પદ્યોમા સાધનાનો રસ નીચોવાઈ આવે છે અને સાધક આત્માભિમુખ બની જાય છે તેઓ ફરમાવે છે કે સાધક અગર સાચી અને ખરી તન્મયતાપૂર્વક પરમાત્માની સાથે ભળી જાય છે તો એક દિવસ તે પોતે જ પરમાત્મ-દશા પ્રાપ્ત કરી લે છે કેટલાક દર્શનો એ તથ્ય માનવા ઈન્કાર કરે છે કે કોઈપણ આત્મા પરમાત્મા થવાની ક્ષમતા-સામર્થ્ય રાખતો નથી, ભલેને તે ચાહે તેટલા વ્રતો ઉપવાસાદિ અનુષ્ઠાન કરે જ્યારે જૈન દર્શન પ્રમાણે તો ભક્તમા ભગવાન બનવાની ક્ષમતા છે. આત્મા જ પરમાત્મા છે એવો દિવ્ય સદેશ એણે વિશ્વને આપ્યો છે

જૈન દર્શનની એ જ વાતમા સૂર પૂરાવતા આધ્યાત્મિક કવિ આનદઘનજી કહે છે

आतम परमातम पद पावे, जो परमातमसे लय को लगावे

'**अप्पा सो परमाप्पा**' નો નાદ આ સ્વરોમા સભળાય છે કવિ એના માટે સુદર રૂપક આપે છે ભમરીના શરીરમા જ્યારે ગરમી પેદા થાય છે ત્યારે એ ભીની માટીથી પોતાનુ ઘર બનાવે છે અને સાથે જ એક કીટક-કીડો લાવી એની સામે ભૂ-નો શબ્દ ગૂજવે છે અને એ ભમરીના શબ્દથી પેલો પેટ ઘસીને ચાલનાર કીડો ૧૭ દિવસમા આકાશમા ઊડતી ભમરી બની જાય છે આ શબ્દશક્તિનો પ્રભાવ છે

આ એક કવિએ પ્રસિદ્ધ કરેલી કહેવત છે પણ એમા એક સૈદ્ધાતિક ભેદ એ આવે છે કે એક એકેન્દ્રિય જીવ ચતુરેન્દ્રિય કેવી રીતે બની શકે?

વાત તો એ છે કે ભમરી જ્યારે ઈંડાં મૂકે છે ત્યારે ઇંડાની સુરક્ષા માટે અને એમના ખોરાક માટે એ કીડો લઈ આવે છે. આમ સત્તર દિવસ સુધી ઈંડાને સેવ્યા બાદ ઇંડું ફૂટી જાય છે. એમાંથી ભમરો નીકળે છે અને ઊડી જાય છે. પણ અહીં કવિ યોગી આનંદઘનજીએ કઈ દૃષ્ટિએ આ રૂપક મૂક્યું છે તે આજે સમજી શકાય તેમ નથી. તો પણ કવિનો મુખ્ય ઉદ્દેશ તો પ્રાર્થનાનું મહત્ત્વ બતાવવાનો છે કે પ્રાર્થના વડે આત્મા પરમાત્મા બની શકે છે. દહીંના મથનથી જેમ માખણ મેળવાય છે તેમ પ્રભુ નામના મંથનથી આત્મા ઈશ્વરીય જ્યોતિ મેળવે છે.

પ્રભુ નામ તો મેઘ છે જે પાપના પ્રખર તાપને શાંત કરે છે. જેઠ માસના પ્રખર તાપમાં જ્યારે ધરતી અને આકાશ તપવા લાગે છે. સૂર્ય જ્યારે આગના ગોળા વરસાવી રહ્યો હોય છે ત્યારે આરસ પથ્થરના મહેલો પણ તપી ઊઠે છે. ત્યારે માનવ હજી ઠંડક માગતુ હોય છે. અષાઢી ગગનમાં જ્યારે શ્યામવર્ણાં વાદળાં ઊભરાય છે અને રૂમઝૂમ વરસાદ પડે છે ત્યારે તાપ શમે છે. પૃથ્વી પણ શાંત બને છે. તેમ આકાશ પણ શાંત બને છે. અંગારા ને ઉકળાટ આપતા મહેલો પણ હવે તો ગમવા લાગે છે. બસ, આવી જ શક્તિ પ્રભુના નામમાં પણ છે. જ્યારે મનરૂમાં કષાયની જ્વાળા જાગી રહી હોય છે. વાસનાનાં તોફાન જાગ્યાં હોય છે તે વેળાએ પ્રભુનું નામ મેઘનું કામ કરે છે અને કષાયોની જ્વાળા શાંત બને છે. વાસનાનાં તોફાન શમી જાય છે.

સાચે જ પ્રભુનું નામ અશાંત મન માટે પ્રશાંત મેઘ છે. અશાંત સાગર માટે વહાણ પણ છે. ભક્ત માટે તે હોડીનો જ મિત્ર છે. જેવું કે ડૂબતા વહાણમાંના માણસો માટે નાની એવી નૌકા. જ્યારે ચારે બાજુ અસીમ જલ-રાશિ (પાણી જ પાણી) દેખાય અને કિનારો શોધતી આંખો લહેરોની સાથે અથડાઈને પાછી ફરે અને જીવન-સાથી વહાણ પણ દગો દેવા લાગે છે તેવા સમયે અગર એક નાની એવી નૌકા પણ મળી જાય તો એથી મનુષ્યને એટલી પ્રસન્નતા મળે કે જાણે ડૂબતા પ્રાણો પાછા આવ્યા. તેવી જ રીતે સંસારના અસીમ સાગરમાં દુઃખ અને અશાંતિની ઝડી અગ્નિમાં જ્યારે તમારો આત્મા ગોથાં ખાતો હોય ત્યારે તમે પ્રભુ નામની નૌકામાં સવાર થઈ જશો તો એ તમને કિનારે પહોંચાડશે-પાર ઉતારશે.

શબ્દ-શક્તિ

પ્રાર્થનાના ઊંડાણમાં ઊતરશો તો ત્યાં તમને શબ્દ-શક્તિનું ઝાંખી

તત્ત્વ કામ કરતુ દેખાશે શબ્દમા પણ ઘણી મોટી શક્તિ છે—તાકાત છે કેટલાક શબ્દો એવા છે જે સ ભાળતા જ તમારા મનમા પ્રસન્નતા સ ચારિત થશે કેટલાક શબ્દો એવા છે જે હૃદયની પ્રસન્નતાને હરી લે છે તમે કોઈને ઘેર ગયા. એણે ખૂબ સ્નેહની સાથે તમને દૂધ પાયુ દૂધ પણ જેવુ—તેવુ નહી, સ્વાદિષ્ટ હતુ બદામ કેસરવાળુ હતુ તમે ખૂબ આન દથી બે પ્યાલા ગટગટાવી ગયા પણ દૂધ પીને જેવા તમે બહાર નીકળ્યા ત્યારે જ દોડતો—હાફતો તમારો મિત્ર આવી જાય છે ક ઈક ગભરાતા અવાજે એ તમને કહે છે " અરે, તમે જે દૂધ પીધુ એમા તો થોડુ ક ઝેર ભળેલુ હતુ " બસ, થઈ રહ્યુ ઝેર શબ્દ કાન સાથે અથડાતા જ તમારા મનમા ઉછળકૂદ મચી જાય છે કયા તમે દૂધનો સ્વાદ લઈ આન દથી નીકળી રહ્યા હતા અને હવે તો તમારા મનની બધી પ્રસન્નતા છૂમ તર થઈ ગઈ આ શબ્દની જ તો શકિત છે

એક માતા અહી બેઠી છે શાત મનથી એ પ્રભુ પ્રાર્થનામા લીન છે. અચાનક કોઈએ આવી એને કહ્યુ કે તમારુ બાળક કૂવામા પડી ગયુ બસ આટલુ સાભળતા જ એ માતાના દિલમા તોફાન જાગી ઊઠશે સર્વ પ્રસન્નતા ગુમ થઈ જશે પ્રભુ પ્રાર્થનાના શબ્દો હોઠો પર જ રહી જશે અને એ રડી પડશે " અરે, મારો બેટો કયા ગયો " એક શબ્દે જ એના મનની સારીયે શાતિનો ભ ગ કરી દીધો બીજી જ ક્ષણે બીજો કોઈ આવી એને કહે છે કે કૂવામા જે બાળક પડ્યું હતુ એ તમારુ નહિ પણ કોઈ હરિજનનુ હતુ આ સાભળતા જ એના મનની વ્યાકુળતા સમાપ્ત થઈ જશે એનુ મન શાત બનશે એક શબ્દે એની શાતિ હરી લીધી, જ્યારે બીજા શબ્દે એને પાછી વાળી દીધી

રામ શબ્દ ૫ દર કરોડ હિ દુઓ માટે પ્રિય છે શ્રીકૃષ્ણ અને બુદ્ધનુ નામ લેતા જ ભારતવાસીઓના મનમા શ્રદ્ધા જાગી ઊઠશે ભગવાન મહાવીરનુ નામ લઓ જૈનોના હૃદયોને હલાવી દે છે પર તુ મુસ્લિમ ધર્મમા વિશ્વાસ ધરાવનાર માટે આ શબ્દોની કાઈ જ કિ મત નથી એમની સામે અલ્લાહ અથવા પેગ બર–મોહમ્મદને ય દ કરશો તો તેઓ શ્રદ્ધા સાથે નમી પડશે. તેવી જ રીતે ઈસુને માનનરા કરોડો ખ્રિસ્તીઓ ઈસુનુ નામ સાભળતા જ તર ગિત બની જશે આ બધુ શુ છે ? કહેવુ જ જોઈએ કે શબ્દની શક્તિ છે

શબ્દ હસાવી પણ શકે છે અને રોવડાવી પણ શકે છે. કોઈએ તમારી સ્તુતિભર્યા બે શબ્દો કહ્યા તો તમારું મોં ગુલાબના ફૂલની જેમ ખીલી ઊઠશે. પણ કોઈ અપમાનભર્યો શબ્દ કહેશે કે જેમાં તમારા પ્રત્યે તિરસ્કાર અને ઘૃણા ભરી છે તો તેથી તમારી મુખાકૃતિ ગંભીર બની જશે.

રણમેદાનમાં જ્યારે યુદ્ધની ભેરીઓ ગૂંજી ઊઠે છે ત્યારે વીરોના મનમાં વીરતાની ભાવના જાગી ઊઠે છે. ભેરી વાજિંત્રોમાં પણ એક શબ્દ જ તો કામ કરી રહ્યો છે. વાજિંત્રોમાં પણ ભેદ હોય છે. લગ્નના પ્રસંગે પણ શરણાઈઓ વિ. વાજિંત્રો વગાડાય છે. સો વર્ષના વૃદ્ધ કોઈ શેઠ આ દુનિયામાંથી વિદાય લે છે ત્યારે પણ વાજિંત્ર વાગે છે. આ બંને પ્રકારમાં કાંઈ ભિન્નભેદ જણાય છે? હા, ઘણો મોટો તફાવત દેખાય છે. પહેલા પ્રસંગે વગાડાતાં વાજિંત્રોનો ધ્વનિ તમારા હૃદયમાં આનંદ ભરી દેશે. જ્યારે બીજા પણ પ્રસંગનો ધ્વનિ તમારામાં ગમગીની પ્રસરાવશે. તમારા ખિસ્સામાંથી એક રૂપિયો પડી જશે તો એનો રણકારો તમારા હૃદયમાં ખુશી ઊભી કરશે. જ્યારે વરસાદની ધૂમ રમઝટ અને તોફાનમાં પાડોશમાંની કોઈ કાચી ભીંત ભૂમિગત થશે અને ત્યારે જે શબ્દ તમને સંભળાશે એમાં તમને મધુરતા નહીં લાગે જેટલી તમે પેલા રૂપિયાના રણકારમાં અનુભવી હતી.

સંગીતમાં પણ એક શબ્દ-શક્તિ રહેલી છે. કુશળ સંગીતજ્ઞ વીણાના તાર ઉપર જ્યારે સુરીલા અવાજમાં તાન વહેતી મૂકે છે ત્યારે શ્રોતાજનોનાં હૃદયો ડોલી ઊઠે છે. સંગીતમાં હૃદયને આકર્ષિત કરવાની ઘણી મોટી તાકાત—શક્તિ છે. તેથી જ એને જીવતો જાદુ કહેવાય છે. મધ્યયુગનો સંગીતકાર જ્યારે મેઘ રાગનો આલાપ કરતો ત્યારે વાદળોમાંથી છાંટા વરસી જતા. ભારતના પ્રસિદ્ધ સંગીતજ્ઞ તાનસેનની વાત તો પ્રખ્યાત છે. એવું કહેવાય છે કે તેલ અને વાટથી યુક્ત ઓલવાયેલા દીવડાની હારમાળા સજાવી જ્યારે એ દીપક—રાગની તાન છેડતો ત્યારે પેલા ઓલવાયેલા દીવડા જલી જતા.

એમ સંગીત હૃદયની ભૂમિને હળવું બનાવી દે છે. પણ એમાં આશ્ચર્ય જેવું કાંઈ નથી. સંગીત વડે ક્રૂર પશુઓની હિંસક વૃત્તિમાં પણ પરિવર્તન આણી શકાય છે તો માનવ હૃદય એથી હર્ષાન્વિત બની જાય એમાં તે શું આશ્ચર્ય છે વારુ! અને પશ્ચિમના દેશોમાં તો સંગીત વડે કેટલાક રોગો પણ મટાડવામાં આવે છે.

ઈરાની દેશની વાત છે. તેરમા સૈકામાં ત્યાં એક વિચિત્ર રોગ ફેલાયો હતો. એને નાચ-રોગ કહેતા હતા. શરીર ઉપર જ્યારે એ રોગનું આક્રમણ

થતુ ત્યારે સૂતેલો આદમી પણ મધમાખીના ડખની પીડા અનુભવતો અને પછી તરત ઊઠીને બહાર આવી નાચવા લાગતો આવા કેટલાક રોગીઓને તો વસ્ત્રોનુ પણ ભાન રહેતુ નહો કેટલાક લોકો તો બહાર આવી વસ્ત્રો ફેકી દેતા અને અશ્લીલ શબ્દો બકવા લાગતા અને જ્યારે વધુ પડતી બેચેની જણાય કે ગામડી ડુક્કરની જેમ ગદા સ્થાનોમાં આળોટવા લાગતા પણ આશ્ચર્યની વાત તો એ હતી કે ઈટાલીના ડૉક્ટરો પાસે આ રોગ માટે કોઈ દવા નહોતી–કોઈ ઈલાજ નહોતો સૌ હેરાન હતા એમને રોગનુ મૂળ જ સમજમા આવતુ નહી તો પછી એનો ઉપચાર તો શે શોધી શકાય? ત્રીસ–વર્ષ સુધી આ રોગ ચાલતો રહ્યો એક વખત ડૉક્ટર ફાર્ડિનાન્સ પાસે એક કેસ આવ્યો તે વખતે તેઓ વીણા–વાદન કરી રહ્યા હતા સગીતનો મધુર ધ્વનિ પેલા આવનાર રોગીના કાનોમા પડ્યો એની આશ્ચર્યજનક અસર એના શરીર પર થઈ ધીમે ધીમે મધમાખીના ડખ જેવી પીડા ઓછી થવા લાગી અને એનો બેચેનીભર્યો નાચ પણ ઓછો થવા લાગ્યો થોડીક ક્ષણોમાં તો એ તદ્દન સ્વસ્થ બની ગયો ત્યાર પછી તો ડૉક્ટરે કેટલાય રોગીઓ ઉપર સગીતનો પ્રયોગ કર્યો અને એમા એમને સફળતા મળી એમની આ સફળતા સારાયે ઈટાલીમા સ્તુતિ–પાત્ર બની અન્ય ડૉક્ટરોએ પણ સગીતના પ્રયોગ કર્યા અને તેઓ પણ એમા આશ્ચર્યજનક સફળ થયા પછી તો સગીત જ એ નાચરોગનો ઉપચાર–ઔષધ બની ગયુ આવી જ રીતે એ નાચ–રોગ ઉપર કાબૂ મેળવી શકાયો

સગીતની સ્વર–લહેરોથી હૃદય આનદ અનુભવે છે, પ્રાર્થનામા શબ્દ અને સગીતનો જ સુમેળ છે પરતુ પ્રાર્થનાની જન્મભૂમિ કઠ નહી, હૃદય છે કઠ વડે ફક્ત સગીતના સ્વરો ફૂટે છે પણ એમા હૃદયને ડોલાવી દેનાર શક્તિ તો ત્યારે પેદા થાય છે કે જ્યારે એની સાથે હૃદય એકતાર–એકયોગ બની જાય પ્રાર્થના પરથી હૃદય જ્યારે ઉઠી જાય છે ત્યારે તે નિષ્પ્રાણ બની જાય છે અને મનુષ્ય–શરીરમાથી હૃદય જ નીકળી જાય તો પછી શુ બાકી રહેશે? એની જીવન–યાત્રા બે ડગલા પણ આગળ વધી શકશે નહી

પ્રાર્થનાના ક્ષેત્રમા પગની આવશ્યકતા નથી કારણ કે કેટલાક લૂલા [પગુ] મનુષ્યો પણ આત્મા–કલ્યાણ સાધી ગયા છે પ્રાર્થના માટે હાથ પણ કંઈ જરૂરી નથી પ્રાર્થનાના ક્ષેત્રમા જીભની પણ જરૂરત નથી મૂગો માનવી પણ આત્મ–સાધનાના ક્ષેત્રમા આગળ વધી શકે છે પ્રાર્થનાના ક્ષેત્રમા આખોની પણ અનિવાર્યતા નથી ભારતના ભક્ત કવિ સૂરદાસ પોતાની પાસે આખોનો

પ્રકાશ ન હોવા છતાં પણ ભક્તિના ક્ષેત્રે અમર થઈ ગયા છે એ ક્ષેત્રમાં તો ફક્ત નાનું એવું દિલ જોઈએ હૃદય અગર પ્રેમથી પરિપૂર્ણ છે અને તમે એક શબ્દ પણ બોલશો તો તે પ્રકાશની રેખા બની જશે.

સમયને સજીવ બનાવવા માટે તમે પ્રાર્થના જરૂર કરો સમય નષ્ટ કરવા માટે નહીં કેટલીક વખતે માણસ એવું વિચારે છે કે ચાલો અત્યારે ફુરસદ છે પ્રાર્થના કરી લઈએ. એ સાચું છે કે તમે કામવાળા છો પણ પ્રાર્થના પણ કોઈ કામની વસ્તુ નથી શું ? તમે શું એના માટે નકામો સમય વીતાવો છો ? કોઈ અતિથિને જેમ વધેલ ફળ આપી શકાતું નથી તેવી જ રીતે પ્રાર્થનામાં ફુરસદનો વખત પણ આપી શકાય નહીં તમારા હૃદયમાં પ્રાર્થના પ્રત્યે મધુરતા પેદા થવી જોઈએ પ્રાર્થનાના પ્રત્યેક શબ્દથી હૃદયમાં આનંદ ઊભરાવવો જોઈએ પ્રાર્થનાના પથમાં મનને જોડી દેવું જોઈએ. એમાં જો મનને ન જોડ્યું તો એ પ્રાર્થના દ્રવ્ય-પ્રાર્થના ગણાશે જેનું જીવનમાં કોઈ મૂલ્ય નથી.

ભોજન અને ભજન બન્નેનો સંબંધ જીભ સાથે છે કેમકે બો જનો સ્વાદ જીભ જ લઈ શકે છે અને ભજનની મધુરતા પણ જીભથી જ મેળવી શકાય છે પરંતુ ફક્ત જીભ ન તો પૂરો ભોજનનો આનંદ લઈ શકે છે તેમ ન ભજનનો રસ. જ્યાં સુધી એમાં મનનો સંયોગ નહીં થાય ત્યાં સુધી આનંદ અનુભવાતો નથી કારણ કે એનો સંબંધ જીભ-અને મનની સાથે છે. તેવી જ રીતે પ્રાર્થના પણ જીભ અને મનથી થવી જોઈએ જો જીભ અને મન જુદા-જુદા થઈ જાય તો સાચી નક્કી સ્થાને પહોંચી શકતી નથી. તેવી જ રીતે મન અને વચન બંને અગર જુદા-જુદા રહે છે તો પ્રાર્થના ફળ દેનાર બની શકતી નથી. એની સફળતા તો મન અને વચન બંનેના સમન્વયમાં વસે છે

ફક્ત નામ લેવા માત્રથી એક વ્યક્તિનો ભૂતપૂર્વ ઈતિહાસ આંખો સામે તરી આવે છે માતાનું નામ લેતાં જ મમતા કરુણા અને સેવાનું ચિત્ર સામે આવી જાય છે કસાઈનું નામ લેતાં જ છરી ચાકુ અને લોહીલોહી થયાનું દૃશ્ય ગમગીનીભર્યું દૃશ્ય નજર સામે આવી ઊભું થઈ જાય છે તેવી જ રીતે મહાવીરનું નામ લેવામાં આવશે તો એની અહિંસા દયા ક્ષમાનું ચિત્ર સાકાર બની આવશે. અને વીતરાગ દેવનું નામ લેવાથી વીતરાગતા આવી જાય છે વીતરાગ દેવની આધ્યાત્મિક શક્તિઓ એમની પવિત્રતા અનંત જ્ઞાન વગેરે બધા જ આપણી સ્મૃતિમાં આવી જાય છે વીતરાગપણું કરાવતું એક માનસ-ચિત્ર જેવું બની આવે છે

ભગવાન મહાવીરનુ નામ લેતા જ એમના જીવનનો સમગ્ર ઈતિહાસ ચમકી ઊઠે છે એમની બાર બાર વર્ષ સુધીની કઠોર સાધના! અનુકૂળ અને પ્રતિકૂળ ઉપસર્ગ અને પરિષહોની વચ્ચે પણ એમનુ અડિગ વ્યક્તિત્વ નજર સમક્ષ આવી અ કાઈ જાય છે એ વિરાટ વ્યક્તિત્વ આપણા જીવનની દુર્બળતાઓને સબળતામા પલટાવે છે મુશ્કેલીઓથી ભરેલી ઘડીઓમા જ્યારે આપણે સાહસ અને ધૈર્ય હારી બેસીએ છીએ, ત્યારે ભવિષ્ય ફકત અધકાર-મય જ દેખાય છે જીવનની એ અધારી રાતમા એમનું પ્રકાશવત જીવન આપણી સામે પ્રકાશના કિરણો પાથરી જાય છે એ પ્રકાશપુજથી આપણે પ્રેરણા મેળવતા રહીએ, વાવાઝોડા અને તોફાનો વચ્ચે દૃઢતાપૂર્વક પગલું ભરતા થઈએ એ જ પ્રાર્થનાનો ઉદ્દેશ છે.

આજે પણ ઘણા લોકો પ્રાર્થના કરે છે પરતુ તેઓ કહેતા હોય છે કે અમને પ્રાર્થનાનો આનદ આવતો નથી માળાના મણકા ગણતાં અને પ્રાર્થના કરતા વર્ષો વીતી ગયા પણ પ્રાર્થનાનો આનદ મળ્યો નહી પણ એનુ ય કઈક કારણ હશે એ કહેવુ ખોટુ જ ઠરશે કે એનો આનદ પર-લોકમાં મળશે એ તો એના જેવુ થયુ કે રોટલા અહી ખાવા અને ભૂખ મટશે પરલોકમાં રોટલા ખાધા પણ ભૂખ શમી નહી એમ કહેનાર માટે કહેવુ પડશે કે તમે રોટલા ખાધા જ નથી અથવા તો ખાવાની રીત જાણી નથી તેવી રીતે પ્રાર્થનાનો આનદ આવતો નથી તો સમજવુ જોઈએ કે તમે કા તો પ્રાર્થના કરી નથી અથવા તો પ્રાર્થનાની રીત જ જાણી નથી.

પ્રાર્થનાનો ઉદ્દેશ્ય

એક વિચારકે કહ્યુ છે કે પ્રાર્થના-મદિરમા પરમાત્મભાવ સિવાય અન્ય કોઈ વસ્તુ માગવી એ ભૂલ છે ઇશ્વર પાસેથી તે ઐશ્વર્ય શુ માગવુ! માગવુ જ હોય તો ઇશ્વિરત્વ માગો વીતરાગના આગણે પહોચીને પણ મનમાં જો રાગની ઈચ્છા રહી ગઈ તો તમે વીતરાગ-મદિરમા પ્રવેશ કરવાના સાચા અધિકારી જ નથી કેટલાક લોકોએ પ્રાર્થનાને લાચ રૂશ્વતનુ રૂપ આપી દીધુ છે તેઓ વિચારે છે જીવનમા ચાહે તેટલા પાપ થાય પણ સધ્યા વખતે પ્રભુ પાસે ક્ષમા માગી લ્યો એટલે બસ બધુ માફ પ્રભુ તો અનત કરુણાશીલ છે એના હૃદયમા ભક્તો પ્રત્યે અસીમ સ્નેહ-સાગર વહે છે. એટલે તે તમને ક્ષમા કરી દેશે પાપ કરીને એના ફળથી બચવાની પ્રાર્થના કરવી એના જેવુ છે કે કલકત્તા મેલમા બેસી પ્રભુને પ્રાર્થના કરી કે ભગવાન્ મને મદ્રાસ પહોચાડી દે અરે ભાઈ, મદ્રાસ જવુ

હતુ તો કસાઈના મેળામાં બેઠો જ શા માટે ? તેમ પાપના ફળથી બચવુ હોય તો પાપથી બચો. એક હિંદી શાયરે કહ્યુ છે કે **यदि इबादत करना है तो आदत से बचो। क्योंकि आदत और इबादत दोनों साथ नहीं रह सकती** અર્થાત્ ઇબાદત કરવી હોય તો આદતથી બચો. કારણ કે આદત અને ઇબાદત બન્ને સાથે રહી શકતાં નથી.

સ્વાર્થબુદ્ધિને લઈને કરવામાં આવેલી પ્રાર્થના પ્રાર્થના કહેવાતી નથી. બીજા વિશ્વયુદ્ધમાં જર્મનીના લોકો દેવળમાં જઈ ઈશ્વરને પ્રાર્થના કરતા કે "ઇંગ્લાંડ સમાપ્ત થઈ જાઓ" ત્યારે આ બાજુ ઈંગ્લાંડમાં અંગ્રેજો દેવળમાં જઈ પ્રાર્થના કરતા કે ભગવન્ અમારા દુશ્મન જર્મનીને સમાપ્ત કરી દે. હવે તમે જ બતાવો ઈશ્વર કોનો પક્ષ લે ? ખરેખર પ્રાર્થનાની આ રીત જ ભૂલભરેલી છે. તુ તો આવી રીત-રસમને ત્યાગ જ કરીએ. પ્રાર્થનામાં તમે તમારા પાપોની આલોચના કરો. આલોચનાપ્રધાન પ્રાર્થના સુંદર કહી શકાય. એક કવિએ કહ્યુ છે કે

પરનિંદા કરવે સુણી મારુ હૃદય હરખ્યો અપારો
સુણી જનોના ગુણ નહી કીધાં દીધાં મેં આશ હજારો નાથ,
વીર પ્રભુ હવે તારો

નિજ સ્વાર્થે તન મન ધન દીધુ પરમારથ નથી પ્યારો
દુખી જનોની કરુણા ન કીધી દીધાં મે કષ્ટ અપારો નાથ
વીર પ્રભુ હવે તારો

જે પ્રાર્થનામાં પોતાના અંતર મનને ખોલીને ખુલ્લુ મૂકવામાં આવે તે જ ખરી પ્રાર્થના છે સાથે જ પ્રાર્થના દરમ્યાન આપણી દૃષ્ટિ ભૌતિક સુખો તરફ જવી જોઈએ નહી તેમ ન આપણે સાંસારિક બૈભવ સુખ માટે પ્રભુ સામે હાથ ફેલાવવા જોઈએ. પરંતુ એમના જીવનનો ઉજ્જ્વળ ઇતિહાસ જોઈ એમના જીવનનાં પ્રકાશકિરણો મેળવતાં શીખવુ જોઈએ. એ જ પ્રાર્થનાનો સાચો ઉદ્દેશ છે

પ્રાર્થના કરવાની રીત

દરેક વસ્તુને પોતાની એક રીત હોય છે અને એ રીતે કરવાથી જ એમાં સુરભિ આવે છે સામગ્રી તો તે જ હોય છે પરંતુ રીતની ભિન્નતાને

લીધે વસ્તુમા ઘણો મોટો ફેર આવી જાય છે લોટ [આટો] અને મેંદો બન્ને એક જ વસ્તુ છે અને એક જ વસ્તુના બને છે, પણ બનાવટની રીતમા ફેર પડવાથી એમાથી બનતી વસ્તુઓમા ઘણો ફેર પડી જાય છે સવત્સરીના પારણા વખતે તમે શિરો અને રાબ પીધા હશે બન્નેમા એક જ જાતની સામગ્રી રહે છે પણ એ બનાવવાની રીતમા ભિન્નતા હોય છે એટલે બન્નેના સ્વાદમા અને સમ્માનમા પણ ભિન્નતા આવે છે

તમે લગ્ન, વિવાહાદિ પણ વિધિવત્ જ કરો છો એની પાછળ કેટલા રીત-રિવાજો છે ! પણ જો કોઈપણ જાતની વિધિ વિના શ્વસુર-ગૃહે (સાસરે) જઈ કન્યાને ઉપાડી લાવે તો તમે એને શું કહેશો ? જો કે લગ્નનો ઉદ્દેશ્ય પણ આ જ છે, બીજાની કન્યાને વહુ બનાવી પોતાને ઘેર લઈ આવવી, પણ વગર વિધિએ આમ લઈ આવવી તે રાવણની રીત કહેવાય

પાણીનો સ્વભાવ તો ડુબાડવાનો છે પણ જો તરવાની રીત આવડતી હોય તો તેમાથી પણ પાર પહોચી શકાય છે નદી-કિનારે ઊભેલો એક માનવી સામા કાઠે જવા ઇચ્છતો હતો નદીનો પ્રવાહ વેગીલો હતો પાણી પણ ઊડુ હતું એણે પાસે ઊભેલા એક બીજા સજ્જન પાસે સામા કાઠે જવા અગે સલાહ માગી પેલા સજ્જને કહ્યુ 'હવા વડે તમે પાર પહોચી શકો છો ' પેલો માણસ વિચારવા લાગ્યો 'હવા તો ઘણી કુ કાઈ રહી છે મારા મો અને પેટમા પણ ઘણી હવા ભરી છે એટલે સામે પાર પહોચતા શી વાર લાગશે ? ' આમ વિચારી એ તો એકદમ નદીમા કૂદી પડયો પણ સામે પાર પહોચવાને બદલે એ તો વચ્ચે જ ડૂબવા લાગ્યો કાઠે ઊભેલા અન્ય લોકોએ એને ઘણી મુશ્કેલીએ બહાર કાઢી ઉગારી લીધો સામે પાર પહોચવાની સલાહ દેનારા પેલા સજ્જન પણ ત્યા આવી પહોચ્યા સામે કાઠે જવા ઇચ્છતો માણસ એને જોઈને બળો ઊઠયો કહેવા લાગ્યો ' ડૂબી મરવાનો સારો ઉપાય તમે મને બતાવ્યો ! એ તો ઠીક થયુ કે આ લોકોએ મને ઉગારી લીધો, નહી તર તો હુ અત્યારે સ્વર્ગધામ પહોચી ગયો હોત ' પેલા સજ્જને જવાબ વાળ્યો ' ભાઈ, આટલા ઉકળો નહી મે તો તમને સાચી રીત બતાવી હતી મશકમા હવા ભરી દો અને એના સહારે તમે સામે પાર તરી શકશો પણ તમે તો રીત જ જાણી નહી '

હા, તો તેવી જ રીતે પ્રાર્થના કરવાની પણ રીત હોય છે તમે એ રીતે જ કરશો તો જ તેમા મધુરતા આવશે અને જો ફક્ત દશ-પદર મિનિટ

પાઠ ગોખી ગયા તો એમાં તમારું મન પણ પરોવાશે નહી તેમ એમાં તન્મયતા પણ આવશે નહી તો પછી એવી પ્રાર્થના કરવાથી તમને શો આનંદ મળશે વારુ? શબ્દ તો સ્તુતિનું શરીર છે અને ભાવ એ એનો આત્મા છે આત્મા–શૂન્ય દેહનું શું મૂલ્ય હોઈ શકે? જે દેહમાંથી આત્મા વિદાય થઈ ચૂક્યો છે એ શરીરને તમે ચાહે તે લો સજાવો આભૂષણોથી લદાઈ જવા છતાં શું તેમાં તેજ આવી શકે છે? નહી તેવી જ રીતે પ્રાર્થનાના શબ્દ સ્વર અને લય એ બધાં એના દેહ છે પણ એમાં અગર ભાવ નથી તો તે અર્થશૂન્ય છે એમાં ચેતન નહી આવે.

એટલે પ્રાર્થના પણ અમુક પ્રકારે કરવી જોઈએ

પ્રાર્થના કરવાની રીત એક પ્રાચીન કવિએ ઘણી જ મર્મશૈલીમાં બતાવી છે કે –

> જયું પનિહારી કુંભ ન વિસરે નટી નૃત્ય નિધાન,
> પલક ન વિસરે પદમણી પિઉ ભણી ચકવી ન વિસરે રે ભાન
> પરમ જિનેશ્વર મુજ હિયડે વસો પ્યારા પ્રાણ સમાન.

કવિ વિનયચંદ્રજી કહે છે એમના આ કાવ્યમાં આધ્યાત્મિક રસ ભરેલો છે ધીરીએ–ધીરીએ અંતરને દ્રવિત કરતો જાદુ ભર્યો છે તેઓ પ્રાર્થના કરવાની રીત બતાવે છે આજે પણ નાના ગામડાંઓમાં આ રીત કાયમ છે માતાઓ દૂર દૂર જઈ પાણી ભરી લાવે છે પરંતુ આપણાં શહેરોની અને ખાસ કરીને મુંબઈની માતાઓ તો પુણ્યશાળી છે તેઓ તો આ ઝંઝટથી દૂર છે ગામડામાં રહેતી માતાઓ આજે પણ બધું જ કામ પોતે જ કરે છે પનીહારીએ ભરેલાં હોય છે એટલે એમને ઘેર ડોક્ટરો ભાગ્યે જ પહોંચે છે કારણ કે એમના શરીરને કસરત મળે છે સ્વાસ્થ્ય પણ સારું રહે છે.

મુંબઈ આદિ મોટાં શહેરોમાં દૂર–દૂરથી પાણી લાવવાનું તો દૂર છે પણ બધી સાથે જ રોનાઓ પણ ઘર ઘરમાં છે ગલીએ–ગલીએ ડોક્ટરો [illegible] એમના થઈને બેઠા છે અને વાત દર્દી એક એક નહી પણ દસ વીસ દર્દીઓ [illegible] [illegible] નારાજ ન થશો કું કોઈ ડોક્ટરોની ટીકા કરતો નથી [illegible] [illegible] ઉપરથી વિશ્વાસ ઊઠ્યો છે ત્યારથી જ શહેરોમાં રોગોએ [illegible] કર્યો છે

[illegible] ગામડાની માતાઓ જ્યારે કૂવા ઉપર પાણી ભરવા જાય છે ત્યારે એમના શિરે એક નહી પણ બે–બે ઘડા હોય છે સાથે–સાથે તેઓ

પોતાની સહેલીઓ સાથે હાસ્યવિનોદ પણ કરતી જતી હોય છે પણ એમનુ ધ્યાન ક્યા હોય છે, એ તમને ખબર છે? હાસ્ય-વિનોદમા નહી પણ શિરે રહેલા પેલા જળ-ભરેલા ઘડા તરફ અને પેલી નટ-કન્યા જેનુ નૃત્ય જોવા હજારો માણસો એકઠા થયા છે તે બન્ને બાજુએ બે વાસ ખોડી વચ્ચે લોહ-તાર બાધી એના ઉપર ચાલે છે, નૃત્ય કરે છે લોકો તાળીઓ પાડે છે. હજારો માણસોની નજર એના તરફ હોય છે પણ એની દૃષ્ટિ ક્યા હોય છે, શુ લોકો તરફ? ના, એ તો ફક્ત જુએ છે પેલા તારને જેના ઉપર એને નૃત્ય કરવુ છે એની તન્મયતા પેલા તારમા જ પરોવાયેલી હોય છે જેમ પાણી લાવનાર માતાની તન્મયતા શિરે રહેલા ઘડા તરફ હોય છે તેમ સાધકની તન્મયતા પ્રાર્થનાના સ્વરોમા હોય છે

પ્રાર્થના કરતા-કરતા એવી તન્મયતા આવી જવી જોઈએ કે એમા મન ને પ્રાણ બન્ને એકરૂપ બની જાય ફૂલની સુગધ સારી હોય છે પણ ફૂલ જ્યારે એકદમ નજીક હોય તેમ એની ખૂશ્બુ ખાસ આનદપ્રદ હોય છે. તેવી જ રીતે જીભ આત્માની નજીક હોય ત્યારે જ પ્રાર્થનામા માધુર્ય આવી શકે છે હૃદયના સ્વર જેમ ગૂજી ઊઠે તે જ સાચી પ્રાર્થના છે ફક્ત દાત અને હોઠ વચ્ચે થતી પ્રાર્થના એ નકલી પ્રાર્થના છે એમા તન્મયતા આવતી નથી નકલી વસ્તુથી દુનિયાને રાજી કરી શકાય છે પણ આત્મા એનાથી કદી આનદ પામી શકતો નથી નકલી હાર પહેરીને બજારે નીકળો, દુનિયા એ હારની ચમક-દમકથી અજાઈ જાય અને એ અજપામા દુનિયા એને કદાચ કરોડપતિ પણ કહી બેસે પણ એનો આત્મા શુ કહેશે? શુ એ પણ પોતાને કરોડાધિપતિ માનવા તૈયાર થશે?

હા, તો જે પ્રાર્થનામા તન્મયતા નથી, એના વડે તમે આસપાસ ઊભેલાઓના દિલમા છાપ કદાચ પાડી શકશો પણ એની છાપ આત્મા ઉપર તો પડશે જ નહી જ્યા સુધી તમે પોતાને એમા ભૂલી ન જાઓ ત્યા સુધી એનો લહાવો પણ લઈ શકશો નહી

એક ફકીર એક શહેરમા આટા મારી રહ્યો હતો અચાનક એના પગમા એક તીણી ખીલી ભોકાઈ ગઈ આ પણ નાગરિકતાનુ પાપ છે જ્યા સુધી નગરવાસીઓમા નાગરિકપણાએ સાચી રીતે પ્રવેશ કર્યો નથી ત્યા આવી બીનાઓ રોજ બનતી જ રહેવી હરો કદી કોઈ કેળાની છાલથી લપસી પડે છે ત્યારે કા તો કોઈના પગનુ હાડકુ ભાગે છે અથવા તો કોઈને કમરમા

આવ્યો આવે છે. રસ્તે ચાલતા કદી કોઈના પગમાં ખીલી વાગે છે તો કોઈને અણીદાર પતરાની કણી ખૂંચે છે અને તેથી પગ લોહી-લોહાણ બને છે. રાહદારી તોબા પોકારી જાય છે. ક્યારેક વળી રસ્તે ચાલતા કોઈનો પગ થૂંક અથવા ગળફા ઉપર પડે છે અને ગંદો થઈ જાય ત્યારે એનું મન તિરસ્કાર વરસાવે છે. આ બધી અસ્વસ્થ નાગરિકપણાની વાત છે. શહેરમાં રહી નાગરિકપણાની ઉપેક્ષા જ્યાં સુધી થતી રહેશે ત્યાં સુધી આવી ઘટનાઓ બનતી જ રહેવાની.

હા, તો પેલો ફકીર મસ્ત બની લોકોને દુઆ દેતો અને બદલામાં મળતો ભોગ (ભાગ) લેતો ચાલ્યો જતો હતો કે અચાનક એના પગમાં તીખી ખીલી વાગી. ખીલી અણીદાર હોવાથી ખૂબ ઊંડે સુધી એને જખમ થયો. એક આહની સાથે તે ત્યાં જ ઢળી પડ્યો. એના પગમાંથી અઢળક લોહી વહી ગયું. પીડાને લીધે એનું તદ્દન બેચેન હતું. રસ્તે આવતાં કેટલાક રાહદારીઓ ત્યાં ઊભા રહી ગયા. કેટલાક તો ફક્ત દયા ... ત્યાં ઊભા રહી ગયા તો કેટલાક વળી પેલા ફકીરની પીડા સાથે પોતે પણ પીડા અનુભવવા લાગ્યા. ગામના હકીમજી પણ આવ્યા. પાટો બાંધવાની સામગ્રીઓ પણ હતી પણ પેલી ખીલી જ્યાં સુધી નીકળે નહીં ત્યાં સુધી પાટો પણ બાંધી કઈ રીતે? હકીમે ખીલી કાઢવાનો પ્રયત્ન કર્યો. હજુ આંગળી પણ નહોતી ને ફકીરે ચીસ પાડી. એણે ખીલી કાઢવા માટે ઈનકાર કર્યો. એણે કહ્યું [illegible] આ પીડા સહી જતી નથી [illegible] ઈલાજ કરવો કેવી રીતે? આખરે એણે [illegible] ત્યારે [illegible] નમાજ પઢીશ. [illegible] જ્યારે એમાં તન્મય બની જઉં ત્યારે આ ખીલી ખેંચી કાઢજો. મને એની ખબર પણ નહીં પડે. [illegible] એ જ્યારે નમાજમાં તન્મય બન્યો કે આ [illegible] ખીલી ખેંચી કાઢી. નમાજનું કામ પૂરું થતાં જ એણે પૂછ્યું [illegible] નીકળી ગઈ? [illegible] કરવા માંડ્યો [illegible] ખબર પણ ન પડી કે ખીલી તો ખેંચી કાઢી છે. [illegible] માં સુધાર થવું જ [illegible] છે.

[illegible] ને [illegible] આપણા વિભાગમાં હશે [illegible] પરંતુ [illegible] ત્યારે [illegible]

રીતે પ્રાર્થનાની ક્ષણોમા પણ આપણામા એટલી તન્મયતા આવી જાય કે આપણે પોતાને પણ વીસરી જઈએ

સાથે જ જપની સફળતા માટે તપ પણ જરૂરી છે જેમ મેલા વસ્ત્રોને ધોવા માટે પાણી જોઈએ તેમ સાબુ પણ જોઈએ, અને ત્યારે જ વસ્ત્રો સ્વચ્છ થાય છે તેમ આત્મ–શુદ્ધિ માટે જપ અગર જળ છે તો તપ સાબુનું કામ કરે છે. તપથી જીવન પવિત્ર બને છે અને જપથી બળ આવે છે. માટે તન વડે તપ કરતા રહો અને મન વડે જપને ચાલુ રાખો

આજનું પ્રવચન મનોનિગ્રહથી સંબંધ રાખે છે. તમારી સાધના મનને વશ કરવા માટે જ છે. લક્ષ્મીને વશ કરવાની રીત તમે જાણો છો. ગોદરેજની તિજોરી અને વળી એના પર મજબૂત તાળું તમે મારો છો. છતાંય ભય જેવું હોય—અનુભવ ન હોય તો ઇલેક્ટ્રીક વાયર (તાર) લગાવી દો છો. આ તો તમે લક્ષ્મીને વશ કરી શક્યા છો પણ મનની વાત ન્યારી છે. એ તમારા વશમાં નથી. તમે એને વશ છો. લોકો કહે છે: મન ચપળ છે.

દુનિયામાં સૌ કરતાં વધુ ચપળ પ્રાણી વાનર છે પરંતુ રાત્રે તો એ પણ સૂઈ જાય છે. પરંતુ ચંચળ મન રાત ને દિ અવિરામ ગતિથી દોડતું રહે છે. એક રૂનું પૂમડું જ લ્યો. આ બાજુથી દોરો અને બીજી બાજુથી હવા આવી તો તે બાજુ દોડશે. બસ, મન પણ એ રૂના પૂમડાં સમાન છે. વાસનાના ઝપાટા ખાતું ડોલતું રહે છે. મનની આ ચપળતા જોઈ મહામુનિ કેશીકુમાર શ્રમણ ગૌતમ સામે એક પ્રશ્ન કરે છે. આ બાજુ ગીતામાં અર્જુન શ્રીકૃષ્ણ પાસે પોતાની અંતર-વ્યથા રજૂ કરે છે:

चञ्चलं हि मनः कृष्ण! प्रमाथि बलवद्दृढम् ।
तस्याहं निग्रहं मन्ये वायोरिव सुदुष्करम् ॥

યોગીન્દ્ર કૃષ્ણ! મનની ચપળતા દુર્ગમ છે. આ મનની બળવાન શક્તિ માનવના વિચારોને મથનાર છે. આપણા જેવા માટે એનો નિગ્રહ વાયુને મુઠ્ઠીમાં બંધ કરવા જેમ છે.

આ તે અર્જુન મનની ફરિયાદ લઈને શ્રીકૃષ્ણ પાસે ગયો છે. હું પણ જ્યારે આબાથી મુંબઈ આવ્યો ત્યારે વચ્ચે આવતું ધોધ, એવું બના

ગયુ હશે કે જ્યા કોઈએ મારી સામે મન અગે ફરિયાદ ન કરી હોય અને મન છે પણ માખી જેવુ માખી કદી પણ મીઠાઈ પર જઈ બેસે છે તો કદી ગદકી પર આ મન પણ કદી તો સાહિત્યના સુદર પુષ્પોનો રસ લે છે તો ક્યારેક વાસનાની ગદકી તરફ દોડી જાય છે

સિનેમાના દૃશ્યો સ્થિર હોતા નથી તમને તો એનો સારો અનુભવ છે એક દશ્ય આવ્યુ અને બે સેકડ પણ પૂરી નહી થઈ હોય કે તરત બીજુ દશ્ય આવી જાય છે મનની ફિલ્મમા હમણા એક દશ્ય ચાલે છે તો બીજી ક્ષણે કોઈ નવુ જ દશ્ય આવી જશે મનને બદલતા દશ્યોની ફિલ્મ મનુષ્યને એક ક્ષણમા ક્યાયને ક્યાય લઈ જાય છે

રાજર્ષિ પ્રસન્નચદ્ર રાજગૃહની બહાર અડોલ ધ્યાનમા ઊભા હતા સમ્રાટ શ્રેણિક આધ્યાત્મિક જીવનના કળાકાર ભગવાન મહાવીરના દર્શને આવે છે વચ્ચે રાજર્ષિ પર નજર જાય છે એમની નિશ્ચલ સાધના જોઈ એમનુ મન શ્રદ્ધા સાથે ઋષિના ચરણોમા ઢળી પડે છે સમવસરણમા પહોચ્યા. શાતિના અમરદેવ ભગવાન મહાવીરને વદણા કરે છે પરન્તુ મન-પટલ પર રાજર્ષિની સાધનાના ચિત્રો અકાઈ ગયા હતા પૂછ્યુ જો આ સમયે એમની આયુદોરી તૂટી જાય તો, ભગવાન, તેઓ કયા જાય ?' પ્રભુ વર્ધમાન શાત ચિત્તે બોલ્યા "સાતમા નરકમા"

"શુ કહ્યુ ભગવાન્ ? સાતમુ નરક ?" કાનો પર વિશ્વાસ બેસતો નથી "આવો સાધક જો સાતમા નરકે જશે તો અમ જેવા ભોગી કીટકો ક્યા ટકશે ?"

પણ સર્વજ્ઞની વાણી સદેહોથી પર-દૂર-હોય છે વિકલ્પને ત્યા સ્થાન હોતુ નથી પણ મનનુ સમાધાન હજુ બાકી હતુ થોડીક ક્ષણો થોભી શ્રેણિકે પોતાના પ્રશ્નનુ પુનરાવર્તન કર્યુ

"પહેલુ નરક" ભગવાન મહાવીરે સમ્રાટને જવાબ આપ્યો હજુ મનનુ પૂરુ સમાધાન થયુ ન હતુ સદેહ-સાગરમા ડૂબતા-ઉતરતા સમ્રાટે ફરી પૂછ્યુ, 'ભગવન્, જો રાજર્ષિની આયુ-દોરી હમણા તૂટે તો'

"હવે એ સ્વર્ગના પથિક છે પહેલા સ્વર્ગમા" ભગવાને જવાબ વાળ્યો

શ્રેણિક હજુ વિચારી જ રહ્યા હતા કે આકાશમા દેવદુન્દુભિનો ગડગડાટ શરૂ થયો દેવોનુ આગમન શરૂ થઈ ગયુ, શ્રેણિકે ફરી પૂછ્યુ "ભગવન્, આ અસામયિક ગડગડાટ કેમ થઈ રહ્યો છે ?"

ભગવાન બોલ્યા : સમ્રાટ રાજર્ષિ પ્રસન્નચન્દ્ર સર્વજ્ઞ બની ગયા છે. દેવતાઓ એના જયઘોષ કરી રહ્યા છે અને એમના માટે જ આ દેવ-દુન્દુભિઓ ગાજી રહી છે. હા, આ તે જ રાજર્ષિ છે જેમની નિમગ્ન સાધના પર તમારું મન ભક્તાનુગત બની ગયું હતું અને જેમના વિશે હમણાં-હમણાં તમે મને પ્રશ્નો પૂછતા હતા.

સમ્રાટ બોલ્યા : પણ ભગવન્! હું કંઈ સમજી શકતો નથી ભગવન્! આ કોયડો ઉકેલી શકતો નથી. થોડીક મિનિટો પહેલાં સાતમું નરક હતું અને હમણાં જ કેવળજ્ઞાન! ભગવન્, જરા સ્પષ્ટ કરી મને સમજાવશો?"

પ્રભુ બોલ્યા : શ્રેણિક! જે ક્ષણે રાજર્ષિને વંદન કરી તમે આવી રહ્યા હતા તે ક્ષણે એમનું તન તો મુનિ-સાધનામાં હતું, પણ મન! તમે એની ગતિને પકડી નહીં શક્યા. તે એ ક્ષણે ભીષણ સંહાર કરી રહ્યું હતું. પોતાના નાના પુત્ર પર રાજ-ભાર નાખી તેઓ પ્રસન્નચન્દ્ર મુનિ બન્યા. આ બાજુ શત્રુઓએ દુર્બળતાનો લાભ લઈ ચઢાઈ કરી હતી. યુદ્ધ ખેલાઈ રહ્યું હતું. રસ્તે પસાર થતાં કોઈ વ્યક્તિએ રાજર્ષિ તરફ ઇશારો કરતાં કહ્યું : પિતા મુનિ બન્યા પણ પુત્રને માટે રાજ્ય વિપત્તિ થઈ આવ્યું. શત્રુની વિશાળ સેના દ્વારા નવા સમ્રાટ ઘેરાઈ ગયા છે.

આ શબ્દો રાજર્ષિના કાને અથડાયા અને એમનામાં વિદ્વેષનો અગ્નિ ભભૂકી ઊઠ્યો. મન યુદ્ધના મોરચે જઈ પહોંચ્યું અને બાજુએથી ભીષણ પ્રહારો થઈ રહ્યા હતા. કષાયની જ્વાળામાં સળગતું મન અશુભની તીવ્રતમ પરિણતિ દ્વારા સાતમા નરકના દળો એકઠાં કરી રહ્યું હતું. આ તે જ ક્ષણે થઈ રહ્યું હતું કે જ્યારે તમે પ્રશ્ન કર્યો હતો અને મેં મન સ્થિતિની પરીક્ષા કરતાં તમને જવાબ વાળ્યો હતો. બાહ્ય શરીર સાધનામાં હતું પણ અન્તર્મન શત્રુઓના શિરો સાથે ક્રીડા કરી રહ્યું હતું.

હા, કથા હજુ અધૂરી છે. યુદ્ધ પૂરજોશમાં હતું. હજારો વીરો કપાઈ ચૂક્યા હતા. શત્રુદળ પણ સમાપ્ત થવા આવ્યું હતું. શસ્ત્ર-સામગ્રી પણ સમાપ્ત થવા આવી હતી કે અચાનક સમ્રાટ પ્રસન્નચન્દ્રનો ક્રોધ ઊભરાઈ આવ્યો અને એક શ્વાસે શત્રુ-સમ્રાટની જીવનલીલા સમાપ્ત કરવા માટે એ શસ્ત્ર શોધવા લાગ્યા. પણ બધાં શસ્ત્રો કામમાં આવી ચૂક્યાં હતાં. સમ્રાટે વિચાર્યું : માથે મુકુટ છે ખરો. એક જ પ્રહારે શત્રુ-શિર જમીન સાથે અફળાશે. અને જ્યાં હાથ ઉપાડ્યો છે તો મુંડન કરેલું શિર હતું. ક્યાં હતો મુકુટ!

બસ, તે જ ક્ષણે વિચારધારા બદલી અરે, હું તો મુનિ છું કેવો શત્રુ ને કેવું યુદ્ધ ? ક્યાંથી ક્યાં પહોંચી ગયો અને હવે તો પશ્ચાત્તાપની પુનિત ગંગામાં પાપને ધોવા લાગ્યા અને તે જ વખતે તમારો પ્રશ્ન ફરી નથી હતો

થોડીક જ ક્ષણોમાં શુભ પરિણતિએ શુદ્ધિની ધારામાં મળી રાગ અને દ્વેષ પરિણતિનો ક્ષય કરી નાખ્યો અને રાજર્ષિ કેવળ જ્યોતિ પ્રાપ્ત કરી શક્યા

આ કથા જરા લાંબી જરૂર થઈ છે પણ જૈન દર્શનની આ લઘુ કથા એ સંકેત કરે છે કે મનનું વહેણ જો ઉપર ઊડે છે, મનુષ્યને એ નિર્વાણ નજીક પહોંચાડી દે છે અને નીચે વહે છે તો એ સાતમા નરકની અંધારી ગુફામાં ધકેલી દે છે એટલે એક કવિએ કહ્યું છે કે —

"અજબ છે વેગ આ મનનો, ગજબ છે શક્તિ પણ ભારી,
ઘણા જ્ઞાની અને ધ્યાની, ગયા મન શત્રુથી હારી"

મનનો વેગ (ગતિ) વિદ્યુત-વેગ કરતા પણ તીવ્ર છે એરોપ્લેન, રોકેટ અને તમારો નવો ઉપગ્રહ પણ એને પકડી નહીં શકે

પરંતુ મનની આ ચપળતા સફળ થવામાં વિઘ્નરૂપ બને છે અસ્થિર મનવાળી વ્યક્તિ કોઈ એક કામમાં પોતાને લગાવી શકતી નથી તે તો પ્રતિદિન નવું કામ બદલશે અને પરિણામ સ્વરૂપે એક પણ કામ એ પૂરું નહીં કરી શકે આવો આદમી સાહિત્યવાચન માટે બેસશે, તો એક દિવસમાં દસ પુસ્તકોને સ્પર્શશે પણ એકનેય પૂરું વાંચી શકશે નહીં

ડૉ એસ ટી કાલરેજ બડે પ્રતિભાશાળી હતા એ પ્રબળ સાહિત્યકાર હતા એ હમેશા પોતાની સામે એક નવો નિશ્ચય, નવો વિચાર લાવતા. જ્યારે એ આ સંસારથી વિદાય પામ્યા, ત્યારે એમની ફાઇલોમાંથી ૪૦ હજાર લેખો મળ્યા પણ દુર્ભાગ્યે બધા જ અધૂરા કારણ કે મન શક્તિ પર એમનો કાબૂ નહોતો જ્યારે તેઓ લખવા બેસતા, થોડીક લીટીઓ લખી કે એમના મસ્તિષ્કમાં કોઈ નવી જ કલ્પના જાગતી એ એમાં પરોવાઈ જતા. પહેલો લેખ અધૂરો જ રહેતો અને આ જ અસ્થિરતામાં તેઓ ચાલીસ હજારમાંથી એક પણ લેખ પૂરો કરી શક્યા નહીં

માનવીએ પોતાની શક્તિને કેન્દ્રિત કરવી જોઈએ વિખરાયેલી શક્તિ વિખરાયેલા કિરણો છે કિરણોમાં જો તેજ લાવવું હશે તો એમને એકઠી

શક્તિ કરવી પડશે. આતશીકાચના મધ્યમાંના કેન્દ્રિત કિરણોમાં તેજ પ્રગટ કરી શકાય છે આ અગ્નિતત્ત્વ કંઈક બહાર આવ્યું નથી પણ એમાં જ સમાયેલું છે સૂર્યનાં સહસ્રકિરણો એક ચિનગારીનું કામ કરી શકતાં નથી પરંતુ એમને જ્યારે એક કાચમાં કેન્દ્રિત કરી લેવાય છે ત્યારે જ એમાંથી ચિનગારી ચેતાય છે.

શક્તિને વિખેરવી એ અસફળતાને નોતરવા સમાન છે એક ખેડૂતે ખેતરે કૂવો ખોદવો શરૂ કર્યો. પચ્ચીસ હાથ સુધી ખોદ્યો પણ પાણી ન નીકળ્યું એનું મન ઉદાસ થઈ ગયું બીજી જગ્યાએ એણે નવો ખાડો ખોદ્યો પચ્ચીસ હાથ સુધી ત્યાં પણ ખોદ્યું પણ પાણીનું એક ટીપુંય ન નીકળ્યું તેમ એણે વળી ત્રીજે ઠેકાણે પણ પચ્ચીસ હાથ સુધી ખોદતા પાણી ન નીકળવાથી ચોથે ઠેકાણે ખોદવું શરૂ કર્યું ત્યાં પણ એણે પચ્ચીસ હાથ ઊંડું ખોદ્યું પણ ત્યાંય પાણીનું ટીપું નસીબમાં ન હતું પચ્ચીસ-પચ્ચીસ હાથના ચાર કૂવા જુદા-જુદા ન ખોદતાં એક જ જગ્યાએ સો હાથ ખોદ્યું હોત તો એને પાણીનાં દર્શન જરૂર થાત ચંચળ મન જ એની અસફળતાનું મૂળ છે

નીરના નાનાં ટીપાં પણ જો ધારા રૂપે એક જ વસ્તુ પર સતત પડતાં રહે તો પથ્થર જેવી કઠોર વસ્તુને પણ કોરી શકે છે પરંતુ તે જ ગતિથી વહેતું પાણી અને તેનો પ્રવાહ ફક્ત અવાજ કરીને વહી જાય છે એના અસ્તિત્વને બતાવનાર કોઈ ચિહ્ન પણ બાકી રહેતું નથી

પાશ્ચાત્ય વિચારક ઇમર્સન બોલે છે જીવનમાં બુદ્ધિમાની એકાગ્રતામાં છે અને જીવનની મોટામાં મોટી બુરાઈ પોતાની શક્તિઓને વિખેરવામાં રહેલી છે

મનની એકાગ્રતામાં મહાન શક્તિ છે કિન્તુ પ્રશ્ન એ છે કે એને કઈ રીતે મેળવી શકાય કેટલાક લોક કહે છે મનોનિગ્રહ વડે મોટી-મોટી સિદ્ધિઓ મેળવી શકાય છે પણ મનની ચંચળ ગતિને રોકવી એ તો મહાન યોગીઓનું કામ છે અમારા જેવા લોક માટે એ અસંભવ છે મનની પ્રબળ શક્તિને કેન્દ્રિત કરવી અશક્ય છે આમ તે લોકો કહેતા હોય છે કે જેઓ વાસનાના ગુલામ છે આત્મ-દર્શી સાધકોને પૂછશો તો એ કહેશે-મન જેવું સરળ તત્ત્વ દુનિયામાં બીજું કોઈ નથી. કારણ કે એના પર આપણા વિવેકનું સદ્વિચારોનું શાસન છે એ આપણું ગુલામ છે આપણે એના નથી

મનોનિગ્રહના ઉપાય

એક વાર સમ્રાટ સેન કરૂણાવતાર ભગવાન બુદ્ધ પાસે ગયા અને મનની ચપળતાની વાત એમને કહેતા કહ્યુ "ભગવન્, અમારા જેવા પ્રાણી શું મનોનિગ્રહના ક્ષેત્રમા પ્રવેશ કરી શકે છે? અમે સાધના કરવા ઇચ્છીએ છીએ પણ એ માટે સમયનો અભાવ છે ચારેય બાજુનુ વાતાવરણ પણ અમોને પ્રવૃત્તિમાર્ગ ભણી ધસડી જાય છે નિવૃત્તિમાર્ગ ગ્રહણ કરવો એ અમારા જેવા માટે અસભવ નહી તો અશક્ય તો જરૂર છે માટે એવી સાધના બતાવો કે જેમા અમે રાજ્યની જવાબદારી પણ અદા કરી શકીએ અને મન પરની નિરકુશતા પણ દૂર કરી શકીએ"

હા, તમે પણ એવી જ સાધના ચાહો છો કે ઘર પણ છોડવુ ન પડે ઓફિસ પણ ચાલતી રહે અને સાધના પણ ચાલતી રહે ભગવાન બુદ્ધે જવાબ વાળ્યો "સમ્રાટ, હા, એવી પણ સાધના છે કે જેના વડે માનવી સસારને છોડયા વગર પણ મનની સ્થિતિ પર વિજય પ્રાપ્ત કરી શકે છે પ્રતિદિન જો એ ચાર વિચારોનુ ચિતન-મનન કરતો રહે તો એ પારિવારિક જવાબદારી નભાવવાની સાથે-સાથે મન પર સયમ રાખી શકે છે એ ચાર વિચારો આ પ્રમાણે છે

(૧) હુ જરા (વૃદ્ધત્વ) ધર્મી છુ
(૨) હુ વિયોગ ધર્મી છુ
(૩) હુ રોગ ધર્મી છુ
(૪) હુ મરણ ધર્મી છુ

જરા ધર્મી.

મનુષ્યના મગજમા એક ચિતન ચલતુ રહેવુ જોઈએ કે "હુ જરા (વૃદ્ધત્વ) ધર્મી છુ" મને એક દિવસ ઘડપણ આવવાનુ છે એ જેમ ઝૂપડામા પ્રવેશ કરે છે તેમ મહેલોમા પણ જાય છે ખુલ્લી તલવારો સાથે દરવાજે ઊભેલા ચોકીદારો પણ એને મહેલમા પ્રવેશતા રોકી શકતા નથી ચક્રવર્તીનુ ચક્ર દુશ્મનોનો સહાર કરી શકે છે પરન્તુ વૃદ્ધાવસ્થાનો સહાર કરવો એ એની શક્તિની બહારની વાત છે

જૈન આગમોમા ચક્રવર્તીના ભોજનનુ વિશદ વર્ણન આવે છે એમના ભોજન સારુ ત્રણસો ને સાઠ બ્રાહ્મણ માલમસાલા તૈયાર કરે છે એમની

ખીર એ શી શક્તિ ધરાવે છે કે એને ચક્રવર્તી જ પચાવી શકે! જ્યારે એ જમીને ઊઠે છે ત્યારે એમની દાસી એમનું વધેલું એંઠું ખાય છે અને કહેવાય છે કે એથી એનામાં એટલી બધી શક્તિ આવી જાય છે કે ચક્રવર્તી જ્યારે દિગ્વિજય માટે નીકળે છે ત્યારે એ દાસી હીરાને પોતાની ચપટીમાં ચૂર્ણ કરી એનો ચક્રવર્તીના કપાળે ચાંલ્લો કરે છે. તમે જ કલ્પના કરો કે જ્યારે એંઠું ખાનાર દાસીમાં આટલી-શક્તિ છે તો ક્ષીરભોજન કરનાર ચક્રવર્તીમાં કેટલી શક્તિ હશે!

તેમ છતાં આવા બળવાન ચક્રવર્તીને વૃદ્ધાવસ્થા આવે છે કે નહીં! જવાબ મળશે જરૂર આવે છે. શક્તિના અક્ષય ભંડાર સમા ચક્રવર્તી પણ વૃદ્ધાવસ્થાના આક્રમણથી બચી શકતા નથી તો બીજાની તો વાત જ શી કરવી! આ પ્રકૃતિનો અટલ નિયમ છે એને કોઈ તાકાત બદલી શકતી નથી.

વૃદ્ધાવસ્થાના આક્રમણ બાદ શરીરની શી સ્થિતિ થશે વારુ! જરા એક ક્ષણ માટે વિચારો તો ખરા. શરીરની બધી શક્તિઓ જવાબ આપી દેશે. મનુષ્ય પોતા પરથી નિયંત્રણ ગુમાવી બેસશે. આપણે બોલવા ચાહીશું કંઈ અને ઉચ્ચારણ કોઈ બીજા જ શબ્દો થાય? આપણી ગતિમાં વેગ છે ચાલમાં અક્કડપણું છે પણ જરા (વૃદ્ધત્વ)નું આક્રમણ પગ પર થશે તો કદમ મૂકવા જશો સીધા પણ પડશે અને વાંકાચૂકા પણ. ઉર્દૂના એક શાયરે પણ કહ્યું છે કે

और चल फिर ले जरा तन तन के ए बांके जवां,
चार दिन के बाद तेरी टेढी कमर हो जायगी ”

ઘડપણનું આક્રમણ થશે કે બધી અક્કડ સમાપ્ત થઈ જશે. કહેવાની સાથે વાત એક બીજા સાથે અસંબદ્ધ છે તેમ ઘડપણમાં તમારા મન પણ પરસ્પર અથડાશે. વાણી રુક્ષ બની જશે અને એવા શબ્દો નીકળશે જાણે ફૂટેલા વાસણનો અવાજ હોય. તે સમયે પરિવાર પણ એ માનવનો તિરસ્કાર કરવા લાગે છે. જેમ વેલ કરમાઈ ગયેલાં ફૂલોનો પરિત્યાગ કરે છે તેમ પરિવાર પણ વૃદ્ધ વ્યક્તિનો સ્નેહ છોડે છે કારણ કે એ પરિવારને ઉપયોગી વ્યક્તિ રહેતો નથી.

હા આ જરા-ધર્મનું ચિંતન માનવીના સૌંદર્યનો અહંકાર ગમાવી દે છે. દરરોજ સ્નો ને પાવડર ચોપડનારાઓ એ વિચારે કે આખરે આ સૌન્દર્ય ક્યાં સુધી રહી રહેવાનું છે? મનુષ્યને પોતાના સૌન્દર્યનો નશો હોય છે

અને આ અહંકારે જિન્દગી બરબાદ કરી છે આ રૂપાસક્તિએ મનુષ્યને અત્યાચાર કરવા તરફ પ્રેરિત કર્યો છે આ રૂપની પાછળ પાગલ બનતા માણસોએ ક્ષણિક રૂપની આસક્તિ સારુ હજારોની જિન્દગીઓ લઈ લીધી છે.

પણ આ વૃદ્ધાવસ્થા રૂપ ને બળના અહંકારને ચેલેંજ આપે છે એક દિવસ આ શરીરના સૌન્દર્યનો પ્રવાહ વહી જશે અને સૂકી રેત જ બાકી રહી જશે તો પછી અહંકાર કોના પર કરવો ? વૃદ્ધાવસ્થાનુ ચિંતન માનવીને રૂપાસક્તિ બચાવે છે

ભગવાન બુદ્ધને સાધના માટે જે-જે વસ્તુઓથી પ્રેરણા મળી હતી એમાં જરા પણ એક હતી એક દા'ડો રાજકુમાર સિદ્ધાર્થ જ્યારે શહેરથી બહાર જઈ રહ્યા હતા ત્યારે વૃદ્ધત્વથી જર્જરીત શરીરવાળા કૃશકાય માણસને હાથે લાકડીનો સહારો લઈને ચાલતો જોયો પોતાના સારથિને પૂછ્યુ . "આ શું છે ?" સારથિએ કહ્યુ -જરા (વૃદ્ધત્વ) છે" તો રાજકુમાર સિદ્ધાર્થ પૂછે છે -"શુ આ જરા સુકુમાર સુંદરી યશોધરાને પણ આવશે ?" સારથિએ કહ્યુ "હા, રાજકુમાર, એ જરૂર આવશે" "અને શુ મને પણ ?" રાજકુમારે ફરી પ્રશ્નનુ પુનરાવર્તન કર્યું

સારથિએ સ્વીકૃતિ રૂપે કહ્યુ -"જરૂર" રાજકુમારે વળતો પ્રશ્ન કર્યો 'તો શુ એથી બચવાનો કંઈ ઉપાય છે ?' જવાબ ન મળ્યો અને રાજકુમાર સિદ્ધાર્થનુ હૃદય સૌન્દર્યમયી દુનિયાથી ઊઠી ગયુ

વિયોગ ધર્મી

અનાસક્તિનુ બીજુ રૂપ છે "હુ વિયોગ ધર્મી છુ" મનુષ્યે વિચારવુ જોઈએ કે જેટલા સંયોગો છે, તે એક દિવસે વિયોગમા બદલાઈ જવાના છે સંયોગના સૂત્રો (દોરા) કાચા છે, ગમે તેટલી મજબૂતીથી બાંધો, એ એક દિવસે તૂટી જ જવાના છે એક આચાર્યે કહ્યુ છે કે

"संयोगास्ते वियोगान्ता"

સંયોગનો અંત વિયોગમા જ થવાનો છે જ્યા સંયોગ છે ત્યા વિયોગ અવશ્યભાવી છે મનુષ્ય સંયોગો જોડવા પ્રયોગો પ્રયત્ન કરે છે અને એમા સફળતા મેળવતા એ પ્રસન્નતા અનુભવે છે અને વિયોગમા એ રોવા બેસે છે પણ એણે એ યાદ રાખવુ જોઈએ કે સંયોગ વિયોગ માટે જ છે.

સંયોગ બે પ્રકારના છે પહેલો જડ સંયોગ અને બીજો તે ચૈતન્ય-સંયોગ. મહેલની પ્રાપ્તિ સંપત્તિનો લાભ એ જડ-સંયોગ છે પત્ની પુત્ર-પરિવાર એ ચૈતન્ય સંયોગ છે પરંતુ સંપત્તિ શાશ્વત નથી પુત્ર અને પરિવાર અમર નથી દુનિયાની જે-જે વસ્તુઓ સાથે તમે તમારો સંબંધ બાંધી રહ્યાં પૂછો પણ એ બધાયને છો તો જુઓ કે તમને એ છોડી તો નહીં જાય. દૂર ન જાઓ શરીરના અંગો આંખ કાન નાક વગેરેને જ પૂછી જુઓ ને કે એ તો સાથે આવશે ને!

મનુષ્ય પોતાના મનને સમજાવે છે ધન સ્ત્રી પરિવાર પર મારું સ્વામીત્વ છે કારણ કે એ મારી પાસે છે પરન્તુ માત્ર પાસે હોવાને લીધે એના સ્વામી કંઈ તમે બની શકતા નથી. વિયોગનો પ્રસંગ આવે ત્યારે મનુષ્ય આંસુ વહાવે છે રોવું એ ગુલામીનું ચિહ્ન છે એક નોકરને આખિર જ્યારે કાઢી મૂકે છે ત્યારે એ આંસુ એની ગુલામી સિદ્ધ કરે છે માટે તમે વસ્તુના સ્વામી નહીં પણ સેવક છો. પરન્તુ મનુષ્ય પાસે જ્યારે કોઈ ચીજ આવે છે ત્યારે એ એનો સ્વામી બની બેસે છે અને તે પણ અનંત અનંત કાળ સુધી. તમે જ્યારે કોઈ મકાન ખરીદો છો અને એનું રજિસ્ટ્રેશન કરાવો છો ત્યારે એમાં લખાવો છો જ્યાં સુધી સૂર્ય અને ચંદ્ર રહેશે ત્યાં સુધી આ ભૂમિ ઉપર મારો અધિકાર રહેશે. પણ ઓ ભોળા માનવી! આ રજિસ્ટ્રેશન કરાવતાં પહેલાં તું એ તો વિચારી લે કે સૂર્ય અને ચંદ્ર જ્યાં સુધી રહેશે ત્યાં સુધી તું પણ રહીશ ને!

સાચે જ સંપત્તિ સ્વપ્નવત્ અને લક્ષ્મી પુષ્પ સમાન છે એક કવિએ કહ્યું છે।

जिनके महलों में हजारों रंग के फानूस थे
झाड़ उनकी कब्र पर है, और निशां कुछ भी नहीं ॥

દુનિયાના રંગમંચ પર મોટા-મોટા સમ્રાટો અને બાદશાહો આવ્યા ને ચાલ્યા ગયા એમનો સાચો પ્રતિભાસ કહેનાર આજે કોઈ રહ્યું નથી. બાદશાહ શાહજહાન અંગે કહેવાય છે કે એના જમાનામાં એના ખજાનામાં વૈભવ નૃત્ય કરતો હતો આજનો ઇતિહાસકાર એની સંપત્તિનો આંક કાઢી શક્યો નહીં હાથ અને ઈરાન ગજનીની સંયુક્ત સંપત્તિ કરતાં એની સંપત્તિ વધુ હતી. એક દિવસે શાહજહાંને ખજાનો જોવાનો ભાવ. માટે દિવાઓ પ્રગટાવવા કહ્યું કારણ કે સંપત્તિ જોવા માટે એ જમા હવે નાની

પાની હતી. શાહજહાંએ પોતાના ઉપયોગ માટે 'તખ્તેતાઉસ" બનાવ્યો, જેનું મૂલ્ય એ જમાનામાં પણ કરોડ રૂપિયાનું હતું અને એમાં કિંમતી હીરા જવાહરો જડવામાં આવ્યા હતા. એ તખ્તેતાઉસમાં ૭ મણ સોનું ઉપયોગમાં લેવાયું હતું અને જડેલાં હીરા-જવાહરોનું વજન હતું સાત મણ. રાજ્યના કુશળ કારીગરોએ સાત વર્ષમાં એ તૈયાર કર્યું હતું.

આજે જરા જોઈએ તો ખ્યાલ આવે કે શાહજહાન અને એના તખ્તેતાઉસને આયનો ડિનો એની કડી-કડી કરવા ભલે મળવાવે. શાહજહાન સમાપ્ત થયા અને સાથે જ એની સંપત્તિ પણ સમાપ્ત થઈ.

માટે માનવીએ ચિંતન કરવું જોઈએ કે 'હું વિયોગ ધર્મી છું." આ ચિંતન એના મન પરથી સંપત્તિનો અહંકાર દૂર કરશે, કે જે સંપત્તિ પાછળ માનવી આજે હાથ ધોઈને પડ્યો છે.

સંપત્તિના ટુકડા સારુ ભઈને ન જોયા જે સંપત્તિ માટે માનવીએ પોતાની માનવતા વેચી, ઈમાનદારી વેચી, પ્રમાણિકતાને વેચી થોડાક ટુકડા ભેગા કર્યા એ બધા અહીં જ રહી જવાના છે. માટે વિયોગ ધર્મનું ચિંતન માનવીની પદાર્થ-જન્ય આસક્તિ દૂર કરે છે.

રોગ ધર્મી :

મનોનિગ્રહ માટે ત્રીજો વિચાર છે, "હું રોગ ધર્મી છું" આ ચિંતન દેહ પ્રત્યેની આસક્તિ દૂર કરે છે. જો આ ચિંતનનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ મેળવવો હોય તો તમે હૉસ્પિટલમાં જાઓ. ત્યાં કોઈના પગે ઑપરેશન થયું હશે અને એ ચીખો નાખી રહ્યો હશે, કોઈનો પગ કપાઈ ગયો છે, તો કોઈની આંખે પાટા બાંધ્યા છે. કોઈ દર્દને લીધે ચીસકારા મારી રહ્યો છે. તો કોઈ બૂમો પાડી રહ્યો છે. આ બધું જોશો તો દેહાભિમાન દૂર થશે. નંદન મણિયાર પાસે કરોડોની સંપત્તિ હતી. આગમોમાં એની સંપત્તિનું વિશદ વર્ણન આવે છે. પરંતુ જ્યારે એ એકી સાથે સોળ રાજરોગોથી ઘેરાયો અને એથી એના અણુ-અણુમાં જે વેદના થઈ રહી હતી, તે એનાથી ન સહેવાતાં એણે ઘોષણા કરાવી કે જે મારા રોગોનું શમન કરી દેશે એને મારી બધી સંપત્તિ આપી દેવા હું તૈયાર છું.

અનાથી મુનિની વાત ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં આવે છે. સ્વયં ભગવાન મહાવીર પોતાના છેલ્લા પ્રવચનમાં એ વાર્તાનું નિરૂપણ કરે છે. સમ્રાટ શ્રેણિકને સાચું અનાથપણું બતાવતા અનાથીમુનિ પોતાનો જીવન-ઈતિહાસ

એમની સામે રજૂ કરી દે છે. મહામુનિ બોલ્યા : "મારી આંખોમાં જ્યારે પીડા ઊપડી ત્યારે મારા પિતાજીએ વૈદ્યોનાં મોઢાં ખુલ્લાં કરી દીધાં. કુશળમાં કુશળ વૈદો આવ્યા. દિલ દઈને મારી ચિકિત્સા પણ કરી પણ સમ્રાટ પિતાજીની અખૂટ સંપત્તિ અને વૈદોની લાંબી ચિકિત્સા પણ મને રોગથી મુક્ત કરી ન શક્યાં. એ જ વેદનાએ મને મુક્તિનો રાહ બતાવ્યો છે."

રોગ પણ માનવીનો એક મિત્ર છે, પણ તે એવો મિત્ર છે જે લેવા-દેવાની નીતિને પસંદ કરે છે. જ્યાંય તે જાગૃતિ આણે છે. વિલાસ-વૈભવના સાગરમાં ડૂબેલો માણસ પરિજનોની ઉપેક્ષા કરે છે. સંપત્તિ હોય ત્યારે મિત્રો એને શોધતા આવે છે, જ્યારે બીમારી વખતે એ મિત્રોને શોધતો ફરે છે. બીમારીમાં આત્મીયતાનો તાંતણો જરા સમજાય છે. અસ્વસ્થ હાલતમાં જ્યારે કોઈ આપણી સેવા-સુશ્રૂષા કરે છે ત્યારે એ આપણા મનમાં સહેજે વસી જાય છે. આપણે એના પ્રત્યે કૃતજ્ઞ બનીએ છીએ. કેટલીક વખતે એવું બને છે કે એક જ પરિવારની બે વ્યક્તિઓમાં મનભેદ હોય અને એમાંથી એક જણ બીમાર પડે અને બીજો એની સેવામાં લાગી જાય છે ત્યારે વર્ષોનો એ મનભેદ ભુલાઈ જાય છે અને એ વખતે બીમારી પણ એક વરદાન બની જાય છે.

"હું રોગ ધર્મી છું" – એ ચિંતન માનવીની સૌ દેહાસક્તિને ઓછી કરે છે. એક સુંદર બાળક છે. જ્યારે ઓરી-અછબડા એના શરીર ફૂટે છે અને એના મોં પર વ્રણ-ચિહ્ન છવાઈ જાય છે ત્યારે એનું સૌન્દર્ય સમાપ્ત થઈ જાય છે. માટે જ્યારે આપણને આપણામાં જ રૂપનો અહંકાર થઈ આવે ત્યારે એ ચિંતવું જોઈએ કે "મને રોગો પીડિત કરી શકે છે અને આધિ-વ્યાધિ મારા સૌન્દર્ય તેમ જ શક્તિને પણ ભરખી શકે છે." આ ચિંતન જો તમારામાં સદા જાગતું રહેશે તો તમે શરીરમોહથી પાછા ફરશો અને આત્મા ભણી જવાનો જોર પ્રયાસ કરશો. દિવસ-રાત ચાલતી શરીર સેવામાં આત્મસેવાને ત્યારે જ સ્થાન મળશે.

મરણ ધર્મી

મનોનિગ્રહનો ચોથો ઉપાય છે મૃત્યુનું ચિંતન. મૃત્યુ જીવનનો મોટામાં મોટો પરાજય છે. કોઈની પાસે જો પુરુષાર્થ હશે તો રોગો એની પાસે ફરકશે નહીં. માતા મરુદેવીનું જીવન એનું સર્વશ્રેષ્ઠ દૃષ્ટાંત છે. જીવનની લાંબી યાત્રામાં માતા મરુદેવીને એક દાઢ પણ માથું દુખવા આવ્યું નહોતું, પરંતુ મૃત્યુના બંધનમાંથી તો એ પણ બચી શકી નહીં.

આ નિયમ-મધન સમ્રાટને માટે પણ તેટલો જ લાગુ થાય છે જેટલો કે સડક પર રઝળતા એક ભિખારીને આગમમા વર્ણન આવે છે, વાસુદેવ અર્ધ ચક્રવર્તી થાય છે, આઠ હજાર દેવો એમની સેવામા રહે છે એમની પાસે સુદર્શન ચક્ર છે, જે શત્રુઓનો શિરચ્છેદ કરે છે અપ્રતિમ સારગ ધનુષ છે કૌમુદી ગદા છે યુદ્ધના મેદાને એ દસ હજાર વીરોને એકીસાથે રણભૂમિમા સુવડાવી શકે છે પરન્તુ એ વાસુદેવ પોતે પણ એક દિવસે તો સદાને માટે સૂઈ જ જાય છે

નવ તત્ત્વો અગે આચાર્યોમાં મતભેદ છે પુણ્ય હોય છે કે ઉપાદેય એ અગે પણ મતભેદ છે કેળા ને એલચીના પ્રશ્ન પર પણ આચાર્યો એક મત ધરાવતા નથી સવત્સરીના પ્રશ્ન પરત્વે પણ સમાજમા એક મત પ્રવર્તતો નથી કોઈ ભાદરવા મહિનાના પક્ષને બળ આપે છે તો કોઈ શ્રાવણને જ વળગી રહ્યા છે બધા પ્રશ્નોમા મતભેદ છે પણ જરા એ આચાર્યોને પણ પૂછી તો લો કે મરવામા પણ કોઈને મતભેદ છે ? મૃત્યુ સબધે તો કોઈના બે મત હોઈ શકે જ નહી

એક વિચારક કહે છે—"તને મિત્ર જોઈએ તો એ માટે ઈશ્વર (ઘણો) પૂરતો છે સાથી જોઈએ તો વિધાતા ઘણા છે માન જોઈએ તો દુનિયા ઘણી છે, શાન્તવના જોઈએ તો ધર્મ પુસ્તક ઘણુ છે અને ઉપદેશ જોઈએ તો મૃત્યુ ઘણુ છે મૃત્યુ ભયની નહી પણ કેળવણીની વસ્તુ છે. મનુષ્ય માટે મૃત્યુ જ મોટામા મોટો એનો ઉપદેશક છે

જીવનથી એ કઈ શીખી શકશે નહી, પણ મૃત્યુથી એ જરૂર શીખી શકશે જે લોકો પોતાના જીવન દરમ્યાન ઝળક્યા નથી તેઓ એવા મૃત્યુને પામ્યા છે કે ઇતિહાસના પૃષ્ઠોમા અમર થઈ ગયા છે મૃત્યુ જેવી કોઈ નિશ્ચિત વસ્તુ કોઈ બીજી નથી. પરતુ માનવી જેવો ભૂલકણો પણ કોઈ નથી જાણે એને એ વિશ્વાસ જ નથી કે એ કદી મરવાનો પણ છે માનવીને જો પોતાના મૃત્યુ પર વિશ્વાસ હોત તો એ એને માટે તૈયાર જ રહેત, જેમ ટ્રેન-આવવા પહેલા યાત્રી તૈયાર રહેતો હોય છે તેમ મૃત્યુ માનવને પ્રતિક્ષણ સચેત-સાવધાન-રાખે છે

મનુષ્ય જ્યારે પણ અન્યના શોષણમા પ્રવૃત્ત બને છે ત્યારે એ માની લે છે કે તે અમર રહેવા માટે આવ્યો છે અને અનત કાળ સુધી એ સપત્તિ પણ એકત્રિત કરવા ચાહે છે પરતુ એને જો તે જ ક્ષણે એના મસ્તિષ્કમા મૃત્યુની સ્મૃતિ થઈ આવે કે મારે માટે પણ એ દિવસ નિશ્ચિત

જ છે અનંત-અનંત યુગ સુધી જીવવા માટે હું આવ્યો નથી મારી પાસે આટલા અને સીમિત દિવસો છે તો પછી આ અલ્પ-શા જીવન માટે પાપની આ વિશાળ ભારી શા માટે! હું માનું છું કે અત્યાચાર ભણી આગળ વધતા હાથોને મૃત્યુની આ સ્મૃતિ આગળ વધતાં અટકાવશે, અને તેમ થતાં માનવમાંની માનવતા સજીવ થશે!

મૃત્યુની યાદદાસ્ત મનુષ્યને મૃત્યુના ભયથી નિર્ભય બનાવે છે જેણે મૃત્યુને નિશ્ચિત માની લીધું છે તે કદી એનાથી ડરશે નહીં જીવનક્ષેત્રે મૃત્યુ પગલે ને પગલે નૃત્ય કરતું દેખાય છે દુર્બળ મનનો મનુષ્ય મૃત્યુને સામે જોઈ આગળ વધવાની હિંમત કરી શકતો નથી પણ જેના સ્મૃતિ-પટલ પર મૃત્યુનું ચિંતન છે એના પગ કદી પાછા પડે નહીં

ચીનમાં મરણ પહેલાં જ પોતાને રાખવા માટે એક પેટી ખરીદી લેવાય છે અને એ પેટી પોતાના સાથીઓ પરિજનોને બહુ હિંમત સાથે દેખાડાય છે પુત્ર પોતાના માતા-પિતાને એ પેટી પ્રેમ સાથે ભેટ કરે છે પરંતુ આત્માને અમર માનનાર ભારતમાં મૃત્યુ નામથી દિલ થડકવા લાગે છે.

હા તો મૃત્યુનું ચિંતન માનવોને અત્યાચાર અને અન્યાય ભણી જતાં રોકશે. સાથે જ એ મૃત્યુથી નિર્ભય બની જીવન-ક્ષેત્રમાં આગળ વધી શકશે.

આ ચારેય ચિંતન જીવનમાંની આસક્તિને દૂર કરે છે જ્યાં સુધી આસક્તિ છે ત્યાં સુધી મનની ચંચળતા દૂર થઈ શકશે નહીં ચંચળતાના મૂળ આસક્તિ પર પ્રહાર કરો અને મનની ચંચળતાને દૂર કરવા માટે ધ્યાનનો અંકુશ લગાવો

નાનો શો અંકુશ વિશાળકાય હાથીને પણ વશમાં રાખી શકે છે તો ધ્યાનનો અંકુશ મન પર નિગ્રહ શા માટે નહીં કરી શકે! પરંતુ આ મનનો નિગ્રહ કોઈ એક જ દિવસમાં થઈ જતો નથી એને માટે દીર્ઘ-કાલીન સાધનાની આવશ્યકતા છે સાધના ચાલુ રાખો. વાસના દૂર કરો પછી મન તમારું સ્વામી નહીં પણ તમે મનના સ્વામી બનશો અને ત્યારે સફળતા પણ તમારી સાથે જ હશે.

લિ૦ — જૈન ઉપાશ્રય,
તા. ૧-૮-૧૯૫૮ — કોટ મુંબઈ-૧

૫૦. પ્રકૃતિની વિકૃતિ-ક્રોધ

સ્વભાવનું વિભાવમા પરિવર્તન કરનાર ક્રોધ છે સ્વભાવદશામા આત્મા સ્વસ્થ હોય છે, પરંતુ જ્યારે આત્મા સ્વભાવમાથી વિભાવ તરફ જાય છે ત્યારે, તેમા વિકાર પેદા થાય છે આ વિકારોમાના કેટલાક રાગાનુપ્રેરિત હોય છે તો કેટલાક દ્વેષાનુપ્રેરિત હોય છે દ્વેષાનુપ્રેરિત વિકારોમા સર્વથી પ્રથમ સ્થાન ક્રોધનુ છે સ્વભાવને વિભાવમા પલટાવનાર ક્રોધ છે ક્રોધ પોતે જ પ્રકૃતિની વિકૃતિ છે અને તે પોતાની સાથે અનેક વિકૃતિઓને લાવે છે.

ક્રોધ વિકૃતિનો જન્મદાતા છે અને ક્રોધને કારણે મનુષ્યને ઘણી વાર નુકસાન વેઠવુ પડે છે ક્રોધને કારણે, ઉચ્ચ શિક્ષણ પ્રાપ્ત કરેલ સુયોગ્ય વ્યક્તિઓએ ઘણા ઊંચા સ્થાનો ગુમાવ્યા છે અને નીચી પાયરીએ ઊતરી ગયેલ છે કોઈને પૂછીએ કે-ભાઈ! પચોતેરના પગારમા કેમ પડ્યા છો? ત્યારે તે કહે છે કે-શુ કરીએ? પહેલા તો ઘણી સારી જગાએ હતો દોઢસો રૂપિયા મળતા હતા, પણ એક દિવસ મેનેજર સાથે બોલાચાલી થઈ એટલે બીજે દિવસે રાજીનામુ આપ્યુ પછી નવી નોકરીની શોધમા નીકળ્યો પરન્તુ છ મહિના સુધી ઘણી ઘણી ઑફિસો અને પેઢીઓમા ફર્યો, પરંતુ જ્યા જાઉ ત્યા એક જ ઉત્તર મળતો કે જગા નથી પછી એક જગાએ મેનેજરના ભાઈના સાળાની લાગવગ લગાડી ત્યારે જગા મળી પહેલા સાઠ મળતા અત્યારે પચોતેર થયા છે

જરા સરખી બોલચાલે જીવનમા કેટલી વિટંબણા ઊભી કરી! આપ મુંબઈના રહેનારા છો આપે આવી એક નહિ, અનેક વાતો સાભળી હશે એવી કેટલીયે વ્યક્તિઓના પરિચયમા પણ આવ્યા હશો કે જેમણે વર્ષો સુધી મહેનત કરી, કેટલી લાગવગો લગાડી, મોટા જવાબદારીભર્યા સ્થાન મેળવ્યા હોય, ઊંચો હોદ્દો અને આબરૂ જમાવી હોય, પણ એક ક્ષણના

ક્રોધની ચિનગારીએ તેમની એ સર્વ વસ્તુઓને ખાકમાં મિલાવી દીધી હોય- જે વસ્તુને પ્રાપ્ત કરતાં વીસ વર્ષ લાગે છે તેને ખોવામાં વીસ મિનિટ પણ લાગતી નથી

એક માનવીને હું ઓળખું છું તેના પર મોટા મોટા સત્તાધીશોની હંમેશાં કૃપા ઊતરતી રહી છે અને તેણે પણ મોટી જગાઓ મેળવી છે પરંતુ દુર્ભાગ્ય કહો કે ગમે તે કહો, પણ તે કોઈ પણ જગાએ ત્રણ મહિનાથી વધારે ટકી શક્યો નથી કાર્યશક્તિ અને આવડતવાળો માણસ ભટકતો રહે એ શું ઓછી શરમની વાત છે? પ્રતિભાશાળી અને શક્તિશાળી વ્યક્તિઓને આમ ભટકતી જોઉં છું ત્યારે મારા હૃદયમાં ચિંતા થાય છે તંદુરસ્ત અને શક્તિશાળી માણસ પોતાના કુટુંબના પોષણ માટે પોતાના મિત્રો અને સગા સંબંધીઓની ગુલામી કરતો ફરે અગર દાતાઓ તરફ હાથ લંબાવે એ શું ઓછી ચિંતાની વાત છે!

પણ આ બધા દુઃખનું મૂળ છે ક્રોધની જરા સરખી ચિનગારી, કે જે માનવીની બધી ઇચ્છાઓ અને અરમાનોને ભસ્મિભૂત કરી નાખે છે એમ ન માનશો કે ક્રોધની આગ બીજાને સળગાવે છે બીજા તો બચે જ છે પરંતુ ક્રોધ કરનારનું હૃદય પણ એ આગના ભડકાથી બળતું જ રહે છે એક મિનિટના આવેશને કારણે માનવી પર જે વીતે છે તે તેને જીવનભર યાદ રહી જાય છે એટલા માટે એક તત્ત્વવેત્તા કહે છે કે ક્રોધની શરૂઆતમાં મૂર્ખતા હોય છે અને અંતમાં પશ્ચાત્તાપ.

શું તમે એમ માનો છો કે જેણે હોદ્દો ગુમાવ્યો છે તેને કાંઈ દુઃખ નહિ થયું હોય? હોદ્દાની પ્રાપ્તિથી જે પ્રસન્નતા હૃદયમાં ઉત્પન્ન થાય છે તે તો કોઈ હોદ્દા પર બેઠેલ વ્યક્તિને પૂછો ત્યારે ખબર પડે. એક વખત ખુરશી મળ્યા પછી કેટલાં વર્ષો સુધી તેના પર ચીટકી રહેવાનાં તે વ્યક્તિ સ્વપ્નાં સેવતી હોય છે પ્રયત્નપૂર્વક સાધના મેળવીને પ્રાપ્ત કરેલ ખુરશીને તે મરતાં સુધી છોડવા તૈયાર નથી હોતી ભલે તે તેને માટે લાયક હોય કે ન હોય. પણ ખુરશી તો ત્યારે જ છોડશે કે જ્યારે જીવનની આશા છૂટશે.

જે દિવસે હોદ્દો છૂટે કે નિવૃત્તિ લેવામાં આવે તે વખતે તે વ્યક્તિનો ચહેરો જોજો. જાણે કે તેના પરનું કોઈ માનવી મરી પરવાર્યું હોય એવો ભાવ તેના ચહેરા ઉપર જોવા મળશે. જેણે ક્ષણિક આવેશમાં પોતાનું સર્વસ્વ ગુમાવ્યું છે તેના મનમાં જીવનના ઇતિહાસનું એક ચલચિત્ર ખડું થઈ જાય

છે ભૂતકાળની જાહોજલાલી અને વૈભવોનુ દશ્ય તેના દિલને એક ઘેરી ચોટ લગાવે છે પોતે કેટલો મહત્ત્વાકાંક્ષી અને કઠોર પરિશ્રમી છે, આગળ વધવા માટે તે મહેનત કરે છે તેનામા શક્તિ પણ છે પરંતુ હવે તે શક્તિનો ઉપયોગ કરી પોતાના સ્વપ્નાને સાકાર કરવાની તેનામા લાયકાત રહી નથી. પોતાની નિરાધાર અવસ્થાને લીધે તેને શરમ આવે છે તેને થાય છે કે પોતાના પ્રયત્નમા અડધે રસ્તે રહી જવાને બદલે તેણે ટોચ સુધી પહોંચવુ હતુ તેનાથી અડધી પણ કુશળતા ન હોય તેવાઓ લહેર કરતા હોય છે. બૌદ્ધિક રીતે જેઓ તેનાથી ઘણા પાછળ છે, તેમની નેતાગીરી સ્વીકારવાને બદલે તેને પોતાને નેતા બનવુ હતુ, કારણ કે તેનામા નેતાગીરી માટે જોઈતી કુશળતા છે અને પોતાનાથી ઓછી શક્તિવાળાની આજ્ઞા હેઠળ રહેવુ એ તો મોતથાય વધરે ભયાનક લાગે છે તેની દરેક આજ્ઞા, દરેક હુકમ, વીંછીના ડખ જેવા લાગે છે પણ તેના સિવાય અન્ય કોઈ ઉપાય નથી પોતે પોતાની જાતે જ બધુ ગુમાવ્યુ છે

આવી વ્યક્તિઓની મનોદશાની સરખામણી નશો ઊતરી ગયેલા શરાબીની સ્થિતિ સાથે થઈ શકે તેમ છે દારૂની બાટલી લઈ તેને ગટગટાવી જવામા આનદ આવે છે દારૂનો કેફ ચઢે ત્યારે એમ લાગે છે કે તેનામા ખૂબ જ શક્તિ આવી ગઈ છે, પરંતુ જ્યારે કેફ દૂર થાય છે ત્યારે શક્તિનુ પૂર પણ ઓસરી જાય છે આવી જ હાલત ક્રોધીની હોય છે ક્રોધની શરૂઆતમા અહકાર હોય છે આવેશ વખતે તે પોતાને પૂરો શક્તિશાળી માને છે અને બીજાને એકદમ કમજોર, પણ જ્યારે ક્રોધ ઊતરી જાય છે ત્યારે તે એવો ઠંડો થઈ જાય છે કે જાણે ટાઈફોઈડમાથી ઊઠ્યો હોય સસારમા કોઈપણ માણસ એવો નહિ હોય કે જે ક્રોધ કરીને પસ્તાયો ન હોય.

એટલા માટે જ કહેવામા આવ્યુ છે કે ક્રોધમા ગેરસમજ છે, કમસમજ છે એટલે ક્રોધી બીજાનો નહિ પણ પોતાનો જ વિનાશ કરે છે. આપે જોયુ હશે કે ક્રોધમાં માણસ કાચનો પ્યાલો ફેંકે છે પણ તેને પૂછો કે ભાઈ! પ્યાલો ફૂટ્યો તેમા નુકસાન કોનુ થયુ ? અને તમારી આત્મિક શાંતિની કેટલી બરબાદી થઈ ?

એક કલાકાર વર્ષો સુધી મહેનત કરી હાથમા છીણી અને હથોડી લઈ આરસની મૂર્તિ બનાવે છે તેમા તે પોતાનાની કલ્પનાને મૂર્ત સ્વરૂપ આપે છે પરંતુ તેમા કોઈ જોનાર ભૂલ કાઢે છે જોનારનો તો ભૂલ કાઢવાનો

પડ્યો છે આ વસ્તુને તૈયાર કરવામાં કેટલી મહેનત પડી છે ? કેટલી બુદ્ધિ વાપરવી પડી છે ? કેટલો સમય લાગ્યો છે ? આ બધી વાતનો વિચાર કરવાની તો વિવેચકને ફુરસદ હોતી નથી તે તો ફક્ત ભૂલ ક્યાં છે તે જ જુએ છે હજાર સારી વસ્તુઓની વચમાં એક જરા ખામી હોય તો ટીકાકાર સારી વસ્તુઓ તરફ નજર ન કરતાં ખામી જ પહેલી જુએ છે. જ્યારે આમ ટીકાકાર ખામી બતાવે છે ત્યારે કલાકારનો મિજાજ ગરમ થઈ જાય છે અને તે મૂર્તિ પર હથોડો મારી તોડી નાખે છે આમ જે વસ્તુ તૈયાર કરતાં ત્રણ વર્ષ લાગ્યાં હોય તેને તોડી નાખતાં પૂરી ત્રણ મિનિટ પણ લાગતી નથી.

મને પોતાને એક અનુભવ થયો છે એક ભાઈને એક ગામનો નકશો તૈયાર કરવા કહ્યું લગભગ એક મહિનામાં તે ભાઈ કાર્ય પૂરું કરીને લાવ્યા તે જોઈને એક ભાઈએ કહ્યું કે બીજું તો ઠીક છે પણ લિપિ જરા અશુદ્ધ છે બસ આટલું કહેતાંની સાથે જ પેલા ભાઈનું મગજ ગરમ થઈ ગયું અને તે નકશાના મારી નજર સામે જ ટુકડે ટુકડા કરી નાખ્યા.

ઘણા માણસો નાજુક મિજાજના હોય છે પોતાની વિરુદ્ધ જરા પણ સાંભળવા માટે તેમના કાન તૈયાર હોતા નથી. તેમના લેખની કે તેમના કથનની જરા પણ ટીકા કરી તો ગાડી પાટા ઉપરથી જાય છે આવા ઉગ્ર સ્વભાવવાળી વ્યક્તિઓની સાથે વાત કરવામાં આપણે ખૂબ સાવધ રહેવું જોઈએ.

ક્રોધનો ખોરાક

માનવી ખાધા વિના જીવી શકતો નથી તેમ ક્રોધ પણ તેના ખોરાક વિના વધી શકતો નથી આપને થશે કે શું ક્રોધ તે કોઈ માનવી છે કે ખોરાક જોઈએ ! ક્રોધ માનવી નથી અને તે માનવીને પણ માનવી રહેવા દેતો નથી છતાં ય તે ખાય છે જરૂર તે પોતાનો ખોરાક બહારથી લેતો નથી પણ તે ખોરાકનું અપહરણ કરે છે હવે હું આપને વધુ વખત સસ્પેન્સમાં રાખવા માગતો નથી ક્રોધનો ખોરાક છે પ્રીતિ વિનય અને વિવેક ક્રોધ હમેશાં માનવીના આ ત્રણે ગુણોને ખાઈ જાય છે ક્રોધી મનુષ્ય હમેશાં દુખી રહે છે કારણ કે હમેશ તે અંદરથી બળ્યા કરે છે તેની વાણીમાં તેજ વસ્તુ નથી મનોબળ તો તેની પાસે હોય છે જ ક્યાં! આવેશની હાલતમાં મનોબળ નાસી જાય છે

માનવીના ત્રણે ગુણો નાશ પામવા છતાં તે ક્રોધનો ત્યાગ કરતો નથી.

આપ આપના કાર્ય માટે દિવસમા સત્તર વાર ક્રોધ કરો છો પણ ક્ષમાથી એક વાર પણ કામ લેતા નથી કારણ કે ક્ષમા પર વિશ્વાસ નથી હો, ક્ષમાની મૂર્તિઓને વદન જરૂર કરો છો, તેનુ પૂજન કરો છો તેની માળાઓ પણ ફેરવો છો તેમના નામની જય બોલાવો છો તેમના જન્મદિને મોટા મોટા સરઘસો કાઢો છો પણ જ્યારે જીવનમા ક્ષમા પ્રાપ્ત કરવાનો અવસર આવે છે ત્યારે તેને ધક્કો મારી બહાર ફેકી દો છો અને ક્રોધને માટે આપના દ્વાર હમેશા ખુલ્લા હોય છે ક્રોધ આપના બારણે સ્વાગત પામે છે ત્યારે ક્ષમા બિચારો બહાર આગણામા ઊભી ઊભી આસુ સારે છે.

આગ ઉપર ઠડુ પાણી પડવાથી આગ બુઝાઈ જાય છે તેમજ ગરમ પાણી પડવાથી પણ બુઝાય છે એમ આપણે માનીએ છીએ છતા દુનિયાની ત્રણ અમજની વસતિમાથી એક પણ એવો બુધ્ધુ નહિ મળે કે જે આગ લાગે ત્યારે ઓલવવા માટે પાણી ગરમ કરવા બેસે ક્રોધની આગ લાગી છે તે ક્ષમાથી પણ શાત થાય છે અને કયારેક ક્રોધથી પણ તે દબાઈ જાય છે પણ તે થોડા વખત પૂરતી જ કાયમની શાતિ ક્રોધની પાસે કયા છે? છતા જો કોઈ ક્રોધને દબાવવા પોતે જ ક્રોધનો આશ્રય લે તો તે આગ બુઝાવવા પાણી ગરમ કરવા જેવુ છે ક્ષમા ઠડુ પાણી છે તો ક્રોધ ઊકળતુ પાણી છે

આજ સુધી કોઈ એવો માણસ નથી મળ્યો કે જેણે ક્રોધને ધિક્કાર્યો ન હોય, છતા પ્રશ્ન એ છે કે કોણે તેને છોડયો છે? જે વીતરાગ પરમાત્મા-ઓએ-સર્વથા કષાયનો ત્યાગ કરી અકષાયી અવસ્થા પ્રાપ્ત કરી છે તેમની વાત બાજુ પર રાખો તે તો મહામાનવ હતા, પરતુ હુ તો એમની વાત કરુ છુ કે જેઓ આપણી આખ સામે છે અને જેમણે ક્રોધને એક વાર નહિ અનેક વાર ધિક્કાર્યો છે જ્યારે જ્યારે ક્રોધ ઉપર વ્યાખ્યાનો સાભળ્યા છે ત્યારે ત્યારે ધિક્કાર દર્શાવ્યો છે જ્યારે જ્યારે કોઈ પણ મહાપુરુષની વાત તેમની સમક્ષ મૂકાઈ છે ત્યારે ત્યારે તેમણે ક્રોધને ધિક્કાર્યો છે પણ માત્ર ધિક્કાર શબ્દોમા વ્યક્ત કરવાથી વાત પૂરી થતી નથી તેને છોડવો પડશે જો આપણે ખરા દિલથી ક્રોધને ખરાબ માનતા હોઈએ તો કોઈ પણ કારણે કે સજોગોમા આપણને ક્રોધ આવવો ન જોઈએ ક્રોધને ધિક્કારતા પણ જઈએ અને તેનો ઉપયોગ પણ કરતા રહીએ તો તો માનવુ જ પડશે કે, આપણા હૃદયના કોઈક ખૂણામા ક્રોધ પ્રત્યે આદર રહેલો છે.

માનવીને જેટલો વિશ્વાસ ક્રોધ પર છે તેનો એક ટકો પણ ક્ષમા પર નથી. એથી જ તેને ખરાબ કહેવા છતાં પણ તેને તે વળગી રહે છે

વ્યક્તિનો જ નહિ પણ સમાજનો ઇતિહાસ પણ ક્રોધની આસપાસ ફરી રહ્યો છે ઇતિહાસ શું છે ? એક માનવીના ક્રોધે ઇતિહાસનાં પાનાંઓ રંગી નાખ્યાં છે એક માનવી પોતાના ક્રોધને શમાવી ન શક્યો તો તેણે હજારો માનવીઓની લાશો ઢાળી દીધી. મોટાં મોટાં યુદ્ધો અને મહાયુદ્ધો એ માનવીના ક્રોધની જ કથાઓ છે માનવીઓએ ક્રોધને એટલું સન્માન આપ્યું છે કે દેવતા બનાવી પૂજ્યો છે હાથમાં ત્રિશૂળ, તલવાર, ચિપિયો અને બિભત્સ બિહામણા રૂપની મૂર્તિઓ બનાવી તેની સામે માનવી પોતાનું મસ્તક ઝુકાવે છે! આ ક્રોધની પૂજા નહિ તો બીજું શું છે!

અનંત કાળ થયો આત્મા ક્રોધને અપનાવતો આવ્યો છે સિંહ અને ચિત્તાના ભવમાં તેણે ક્રોધને પોતાનું હથિયાર બનાવ્યો. સાપ અને વીંછીના ભવમાં તેણે ક્રોધ વડે કામ લીધું આ અનંત જન્મોનો સંસ્કાર ચાલ્યો આવે છે અને એથી જ મનુષ્ય ક્રોધથી ઘેરાયેલો રહે છે તેને ક્રોધ છોડવાની વાત કરીએ તો પણ તે ક્રોધે ભરાય છે તે સંપત્તિને ત્યાગી શકે છે કરોડોના વૈભવ-વિલાસને ઠોકરે મારી શકે છે વૈભવભર્યો આલિશાન ઇમારતો એક ક્ષણમાં ત્યાગી શકે છે સમસ્ત કુટુંબ પરિવારને તે મૂકી શકે છે સ્નેહભરી પત્ની અને કુમળાં બાળકોની મમતા છોડી શકે છે પણ ક્રોધને ત્યાગી શકતો નથી. અને તેથી જ ગૃહત્યાગીઓમાં પણ ક્રોધની જ્વાળાઓ જલતી જ હોય છે

પણ યાદ રાખો—ક્રોધને ઉત્પન્ન કરવો એ જેટલું સહેલું છે તેના કરતાં તેને શમાવવો એ ઘણું કઠિન છે કેમકે રસ્તે ચાલવું સહેલું છે પણ રોકાવું મુશ્કેલ છે આમ તો તમે ઘણા ચતુર છો મુંબઈ જેવા શહેરમાં રહેનાર છો જરાક ઇશારામાં સમજો તેવા છો આ તમારી મોટર ભાગી પૂર ઝડપે જઈ રહી છે અને પોલીસ રોકવાનો ઇશારો કરે છે તો આપ એકદમ ગાડી થોભાવી દો છો. પોલીસ બોલતો નથી બબડતો નથી, માત્ર હાથ જ ઊંચો કરે છે અને આપ ગાડી થોભાવી દો છો ત્યારે હું વારંવાર તમને એમ જ કહીને સમજાવું છું તો શું તમે સમજતા ? તમે સમજતા એમ માનું તો મને કાંઈ કહેવાનું નથી અનંત જ્ઞાનીઓ વારંવાર કહે છે કે ક્રોધ ! ક્રોધના પંથે આગળ ન વધો કારણ કે એ રસ્તો સમાધાન નથી. તો તમે ચિંતા કરો કે નહિ એ જ વિચારવાનું છે

એક સ્ટેશન પર એક એન્જિન ઊભેલુ હતુ ગાડી આવી ગઈ હતી અને એન્જિન છૂટી ગયુ હતુ ડ્રાઈવર એન્જિનનો અવાજ અને ગરમીથી રાહત મેળવવા પ્લેટફોર્મ પર નીચે ઝુકવા હવામા ફરી રહ્યો હતો એવામા તેનો એક ૭ વર્ષનો છોકરો એન્જિન ઉપર ચઢી ગયો અને એક પછી એક ચાવીઓ ફેરવવા લાગ્યો થોડા વારમા તેનો હાથ એન્જિન ચલુ કરવાની ચાવી ઉપર ફર્યો અને એન્જિન પાટા ઉપર દોડવા લાગ્યુ ડ્રાઈવરના કાન ઉપર એન્જિન ચાલુ થવાનો અવાજ આવ્યો તેણે ફરીને જોયુ તો તેનો પોતાનો જ છોકરો અદર ઊભો હતો ડ્રાઈવરે તેને બૂમ પાડીને કહ્યુ કે એન્જિન રોક, નહિ તો મરી જઈશ છોકરાએ કહ્યુ કે રોકવાની ચાવી કઈ છે તે મને ખબર નથી ત્યારે પિતાએ કહ્યુ કે નીચે કૂદી પડ ત્યારે પુત્રે કહ્યુ કે-કૂદી પડવાનુ હિંમત ચાલતુ નથી ચાલુ એન્જિનમાથી નીચે કૂદી પડવા માટે પણ સાહસિકતાની જરૂર છે

હવે તમે જ બતાવો કે આવા છોકરાના શી દશા થશે? થોડેક દૂર જતા જ એન્જિન અથડાયુ, એન્જિનના ટુકડે ટુકડા થઈ ગયા અને છોકરાના તો હાડકા પણ હાથ ન આવ્યા

જેઓ કષાયના પાટા ઉપર દોડવાનુ જ શીખ્યા છે અને રોકવાનુ નહિ, તેમની પણ આજ વાત છે ક્રોધને ઉત્પન્ન કરવાની, પ્રજ્વલિત કરવાની અને ઉપશાંત થયેલ ક્રોધને ફરીથી જગાવવાની કળા જેઓ જાણે છે, પણ રોકવાની કળા જાણતા નથી તેમની શી ગતિ થશે?

ક્રોધને પાર લાવવા કરતા તેને રોકવાની કળા પહેલા શીખો, ચલાવતાં તો બધાને આવડે છે, જરાક શબ્દ બહાર નીકળ્યો કે ચાલુ પણ તેના પરિણામોને સમજો, માત્ર વર્તમાન નહિ, પણ ભવિષ્ય તરફ દૃષ્ટિ કરો વૈરમાથી અવૈર તરફ જાઓ ક્રોધમાથી ક્ષમા તરફ આગળ વધો એ જ સાચો શાતિનો માર્ગ છે

તા ૧૫-૭-૫૯ જૈન ઉપાશ્રય, માટુંગા

આવશ્યકની આવશ્યકતા

અથવા

૫૨ જીવનમાં પ્રતિક્રમણનું સ્થાન

આજનું પ્રવચન આવશ્યકની સાથે સબંધ ધરાવે છે. જીવનની એ ક્રિયા જેના અભાવે આપણે આગળ વધી શકતા નથી એને આવશ્યક કહે છે. જીવવા માટે શ્વાસ લેવો જરૂરી છે તેવી જ રીતે આધ્યાત્મિક ક્ષેત્રે જીવનશુદ્ધિ માટે જે ક્રિયા અનિવાર્યરૂપે જરૂરી છે એને આગમમાં આવશ્યકની સંજ્ઞા અપાઈ છે. આત્મશુદ્ધિ માટે બહારના ક્રિયા-કાંડ એટલા જરૂરી નથી જેટલી કે આત્માલોચના. આપણે પોતાનું નિરીક્ષણ કરીએ અને પરખીએ. આપણી દૃષ્ટિ બીજાને જોવામાં નિષ્ણાત-પટુ છે પણ જ્યાં પોતાને જોવાનો પ્રશ્ન આવે છે ત્યાં આપણે સૂર થઈ જઈએ છીએ. અધ્યાત્મના ક્ષેત્રમાં બીજાને જોવાનું એટલું મહત્ત્વ નથી જેટલું કે પોતાને જોવું. એટલા માટે આત્મ-નિરીક્ષણની પ્રક્રિયાને પ્રતિક્રમણ કહેવાય છે.

પ્રતિક્રમણનો શાબ્દિક અર્થ છે "પાછા વળીને આવવું". આત્માની વૃત્તિઓ જે અશુભ તરફ ગઈ છે એમને પાછી વાળીને શુભ સ્થિતિમાં કરવાનો ભાવ એ પ્રતિક્રમણ છે. સાધક પોતાના દૈનિક જીવન ઉપર નજર ફેરવે છે. વાસના અને કામની દુર્ભાવનાઓએ આત્મ-સ્થિતિમાં કેટલો વિક્ષેપ નાખ્યો છે? આત્માની શુદ્ધ સ્થિતિમાં અશુદ્ધતાએ ક્યાં સુધી પ્રવેશ કર્યો છે? મનના આ ચોરો ઉપર સાધકે સૂક્ષ્મદૃષ્ટિ રાખવી જોઈએ. વેપારીના ઘરમાં ચોર ઘૂસી આવે ને એને એની ખબર પણ ન રહે તો કેટલું મોટું નુકસાન એને સહેવું પડે! વેપારી જો જાગૃત હોય અને ચોર કદાચિત આવી પણ જાય તો પણ ચિંતા ઓછી છે કારણ કે ચોરોને એની જાગૃતાવસ્થાનું ભાન

થતા એ એમને નસાડી મૂકવામા સક્ષમ બનને હા, તો એટલા માટે પ્રતિક્રમણમા પોતાના મનમા સતાયેલા રોગ ઉપર સાધકે નજર રાખવી જોઈએ.

સધ્યા વેળાએ આપણે આપણી ભૂલોનું સ્મરણ કરીએ કારણ કે જીવનમા થયેલી ભૂલ ક્યારેક ભયકર શૂળ પણ બની જાય છે ભૂલને ભૂલરૂપે સ્વીકાર કરી લીધા પછી સાધક એનુ પરિમાર્જન કરે છે પણ ભૂલને ભૂલ જ ન માનવી, એથી મોટી ભૂલ બીજી કઈ હોઈ શકે વારુ ?

એક ડૉક્ટરને પૂછવામા આવ્યુ કે સૌથી મોટો રોગ કયો છે ? એમણે કહ્યુ 'રોગને રોગ ન માનવો એ સૌથી મોટો રોગ છે' ક્ષય-કેન્સર વગેરેને રાજરોગ કહેવાય છે પણ રોગનુ નિદાન થઈ જતા એની ભયકરતા ઓગળી જાય છે જ્યા સુધી રોગની પરીક્ષા થતી નથી ત્યા સુધી એ કાયમ રહે છે રોગ ત્યારે વળી વધુ ભયકર બને છે જ્યારે રોગી રોગના અસ્તિત્વનો જ સ્વીકાર ન કરે

હા, તો ભૂલોનુ જ્ઞાન, ભૂલ સુધારવાની દિશામા પહેલુ પગથિયુ છે અને પ્રતિક્રમણ આપણને આપણી ભૂલોનુ જ્ઞાન કરાવવાનો સુઅવસર પ્રદાન કરે છે એટલા માટે જ જૈન શાસનમા પ્રતિક્રમણનુ બહુ મોટુ સ્થાન છે સાધુ ને શ્રાવક માટે સાજે અને સવારે કર્મરૂપે કરવા માટે એ અનિવાર્ય ગણાયુ છે

હવે આપણે આવશ્યક-સૂત્રના અધ્યયનો ઉપર થોડા વિસ્તારથી વિચાર કરીશુ આવશ્યક સૂત્રના છ અધ્યયનો છે —

(૧) સામાયિક
(૨) ચતુર્વિંશતિસ્તવ
(૩) વદણા
(૪) પ્રતિક્રમણ
(૫) કાયોત્સર્ગ
(૬) પ્રત્યાખ્યાન

સામાયિક હવે આપણે સામાયિક આવશ્યક ઉપર વિચાર કરીશું. સમભાવનો સાધક દરેક પ્રત્યે સમતા, સમત્વ આચરતો હોય છે સુરુચિપ્રદ પદાર્થો ભણી એના મનમા લોભ-ભાવના જાગતી નથી તેમ અરુચિપ્રદ પદાર્થો

સામે આવતાં એ ઘૃણા-ભાવ ધરાવતો નથી. કટુ પ્રસંગ નજર સમક્ષ આવતાં એના ચિત્તમાં કોઈના પ્રત્યે કદી દુર્ભાવના જન્મતી નથી.

એવા સાધક જીવનમાં સમભાવની ધારા વહી રહી છે. એને લાભ-નુકસાનમાં પણ સમભાવ જ હોય છે. હજારો-લાખોનો લાભ થવા છતાં એને અહંકાર સ્પર્શી શકતો નથી તેમ નુકસાન એની પ્રસન્નતાને છીનવી શકતું નથી. શાકભાજી વેચનારનો કાંટો કદી ઊંચો કદી નીચો થતો હોય છે પણ ઝવેરીનો કાંટો સમ રહેતો હોય છે.

તમે શાક-ભાજી ખરીદવા બજારમાં ગયા. વેચનાર બાઈએ શાક-ભાજી તોળ્યાં. એ ત્રાજવું થોડુંક વધારે જ તોળે છે તો પણ તમે એને થોડું વધુ નાખવા-તોળવા કહો છો. એ બિચારી થોડું વળી વધુ નાખે છે. તેમ છતાં તમે મોઢું બગાડો છો. આટલી લોભી કેમ બની ગઈ છો! થોડીક ભાજી હજુ નાખ. એ બિચારી શેઠના ડરને લીધે ત્રાજવામાં વળી થોડુંક ઉમેરે છે અને પછી તમારી થેલામાં ભરી દે છે. અને તમે ઘેર પાછા આવી જાઓ છો. હવે એકાદ તમારા ઘેર લગ્ન પ્રસંગ આવે છે ત્યારે આણામાં આપવા માટે તમને સોનાની જરૂર પડે છે કારણ કે આણા વગર તો આજે લગ્ન થવા જ બહુ મુશ્કેલ બની ગયાં છે. પહેલાં દીકરીઓ વેચાતી હતી હવે દીકરાઓ વેચાવા લાગ્યા છે. તમારા આ સામાજિક સંબંધો હવે પૈસાના ત્રાજવે તોળાવા લાગ્યા છે. એમાં પ્રેમની મીઠાશ નથી પણ પૈસાની પૂજા જ છે.

હા તો તમે સોનું ખરીદવા સરાફને-સોનીને ત્યાં જાઓ છો. દસ તોલા સોનું ખરીદ્યું. સરાફ એ સોનું કાંટે ચઢાવે છે ત્યારે શું તમે એમ બોલો છો કે ભાઈ, થોડું સોનું હજુ ઉમેરો! ના નહીં. ત્યાં તમે એક શબ્દ પણ બોલશો તો તમારી ચતુરાઈનું માપ નીકળી જશે અને તમે ઠોઠ ગણાશો.

શાકભાજી વેચનાર બાઈ પાસે તમે થોડુંક ઉમેરવા કહો છો. પણ સરાફની દુકાને તમે કંઈ જ કહેતા નથી. કારણ કે પેલી બાઈનાં ત્રાજવાં ઘડીમાં નીચાં થઈ જાય છે જ્યારે સરાફનો કાંટો-ત્રાજવાં સમ રહે છે. વારુ તો હવે તમે બતાવો કે તમારે પેલી બાઈનાં ત્રાજવાં બનવું છે કે પેલા સરાફનાં? હું માનું છું પેલી બાઈનાં ઊંચાં-નીચાં થતાં ત્રાજવાં જેમ બનવાનું તમે પસંદ નહીં કરો. તો સમદૃષ્ટિ ધરાવતો આત્મા સંપત્તિ અને વિપત્તિમાં સમ રહે છે. એની સામે જીવનનું સોહામણું હાસ્ય હોય અથવા મોતની કાળી બાજુ,

તેમ છતાંય એ કદી પાછળ નહી હટે પ્રશંસાના પુષ્પો એને લલચાવી શકશે નહી તેમ નિંદાના કાંટા એને પદભ્રષ્ટ નહી કરી શકે સન્માનના મધુર પ્યાલા માટે જે પ્રસન્નતા સાથે એ હાથ લંબાવશે, અપમાનના કડવા ઘૂંટડાને એ જ પ્રસન્નતા સાથે એ ગળે ઊતારી લેશે

આપણે સમભાવની સાધના તો કરી, પણ કષાયનો પ્રસંગ આવતા આપણે જો એ સમભાવને વીસરી જઈએ છીએ તો એ જ વાત ચરિતાર્થ થઈ ગણાશે કે શત્રુના આવવા સુધી તો આપણે શસ્ત્રોની તૈયારી રાખી પણ શત્રુને આવતો જોતા જ શસ્ત્રો ફેંકી નાગી છૂટયા આ કાયરતા ગણાય એ જ રીતે ક્રોધનુ નિમિત્ત આવતા આપણે જો સમભાવનુ શસ્ત્ર ફેંકી દઈએ તો એ એક કાયરતા જ લેખાશે તો, સામાયિક સમભાવની એક શાળા—સ્કૂલ છે, જ્યા આપણે શાતિ, સહિષ્ણુતા અને ક્ષમાનો પાઠ શીખવો છે આ પાઠ તો શીખ્યા પણ ઘેર જતા જ ભૂલી ગયા આપણા બાળકો શાળામા ગણિત શીખે છે પણ ઘેર આવતા જ એ ભૂલી જાય છે તો શુ તમે એના એવા ભણતર પ્રત્યે રાજી થશો? કદાપિ નહી તેવી રીતે તમે ઉપાશ્રયે આવ્યા, એક કલાક સુધી સમભાવનો પાઠ શીખ્યા પણ ઘેર અથવા દુકાને સમભાવ-સાધનાની એક લીટી પણ તમે યાદ ન રાખી શકયા તો એ અભ્યાસ કેવો ગણાશે? જ્યા સુધી ઉપાશ્રયમા રહો છો, સમભાવની વાતો કરો છો પણ દુકાનની હવા લાગતા જ સમભાવ તો કોણ જાણે કયા છૂ થઈ ગયો?

યાદ રાખો, તમે પણ સમભાવના સાધક છો મુનિ—મર્યાદાથી એક ડગલુ તમે પાછળ છો મુનિ છઠ્ઠા ગુણસ્થાને છે તો તમે પાચમા ગુણસ્થાને છો સાધુની સામાયિક સર્વ સામાયિક છે તો શ્રાવકોની સામાયિક દેશ સામાયિક છે શ્રાવક મુનિ-પથનો જ એક નાનકડો સાથી છે એનુ લક્ષ્ય પણ એ જ છે કે જે પેલા વિરાટ—આત્મા સન્તનો છે પણ સન્તની સામાયિક 'જીવન માટે છે ત્યારે તમારી સામાયિક બે ઘડીની છે

હા, એક વાત એ છે કે તમે સામાયિક દરમ્યાન ભોજન કરતા નથી, સૂતા પણ નથી જ્યારે અમે તો સામાયિકમા બન્ને ટાઈમ ગોચરી પણ કરીએ છીએ, સૂઈએ પણ છીએ અને વિહાર પણ કરીએ છીએ તોય શુ અમારી સામાયિક તમારા કરતા ઊની થઈ? ના, વાત એમ નથી. શાળામા જે વિદ્યાર્થી છ કલાક ભણે છે, એને એક કલાક ખાવાપીવા આરામ માટે પણ મળે છે પણ જે વિદ્યાર્થી ફકત એક જ કલાક ભણે છે,

એને કેટલા સમયની રજા મળશે ! તો મુનિને યાવત્-જીવનની સામાયિક છે માટે એને પણ ભોજન વગેરેની રજા છે જ

સાથે જ યત્ના (જયણા) પૂર્વક જમવામાં સામાયિક દૂષિત થતી નથી. જ્યારે અયત્નાની ક્રિયા થાય છે ત્યારે જ દોષ લાગે છે મુનિનો આહાર સંયમમાં બાધા પહોંચાડનાર નહીં પણ સંયમ-સહાયક હોય છે સંયમની લાંબી મજલમાં સમાધિપૂર્વક આગળ વધવા માટે આહાર જરૂરી છે જ્યારે શ્રાવકની સામાયિકસાધનાની મર્યાદા બે ઘડીની છે આટલા અલ્પ-કાળની સાધનામાં ખાવા-પીવાની રજા લેવાનો કોઈ પ્રશ્ન જ ઊઠતો નથી

આ તો સામાયિક એક ઘણી મોટી આત્મ-સાધના છે સામાયિકની સાધના સાધુ કરે છે તો એ આત્માની સમરસતા મેળવે છે અને શ્રાવક કરે છે તો એને પણ સમરસતા મળે છે પછી ભલેને એ અલ્પ કાળ માટે જ હોય ને ! સાકર-ખાંડનો એક કણ પણ તમે ચાખશો તો એ પણ ગળી જ લાગશે ફક્ત ભલેને એ એનો-ખાંડનો અંશ જ હોય ને ! એ અલ્પ કણ પણ જો તમને ગળપણ નહીં આપે તો એ કદી સાકર-ખાંડ કહેવાશે જ નહીં

સામાયિકની સાધના અંગે મહામુનિ ગૌતમ પ્રભુ તારક-મહાપુરુષ શ્રમણ ભગવાન મહાવીર પ્રભુ પાસે પ્રશ્ન કરે છે —

प्र० सामाइयेण भन्ते जीवे किं जणयइ !
उ० सामाइएणं सावज्ज जोग विरइं जणयइ ॥

ઉત્તરાધ્યયન અ. ૨૯ સૂ. ૮

કેટલો માર્મિક પ્રશ્નોત્તર છે ! જીવનને સ્પર્શતો આ પ્રશ્ન છે એમાં સ્વર્ગમાં જવાનું પ્રલોભન નથી તેમ નરકનો પણ ભય નથી જીવનની સમભાવ સાધના અંગેનો આ પ્રશ્ન છે જે આત્માએ સમતાની અમૃત-બિંદુઓનું પાન કર્યું છે એ કયો આનંદ મેળવે છે ! પ્રશ્નમાં ગંભીરતા દેખાય છે તો ઉત્તર એથી પણ વધુ ગંભીર છે

ગૌતમ સામાયિક વડે આત્મા સાવદ્ય-યોગની પ્રવૃત્તિથી વિરક્ત બને છે આત્માની વૃત્તિઓ દિવસ-રાત અશુભ તરફ દોડી રહી છે સામાયિક એમને અશુભ તરફથી વાળી શુભમાં જોડે છે અને શુભથી શુદ્ધિ તરફ દોરી જાય છે પછી આત્મા નિર્મળ બને છે જે મલિન વૃત્તિઓને પાશે બાંધી દે છે પછી એમના ફરી ઊઠવાનો ભય રહેતો નથી તેથી જ રીતે—

સમભાવનો સાધક અશુભ વૃત્તિઓને સામાયિક વડે બાંધી દે છે,' પણ વિકારો બાણી એમનો દોડી જવાનો ભય રહેતો નથી બસ, આજ શારીરિક અને માનસિક સાવદ્ય વૃત્તિઓને વિરક્તિ તરફ લઈ જવાનું સામયિકનું લક્ષ્યબિંદુ છે સામયિકનો અર્થ ફક્ત શારીરિક ક્રિયાઓને જ રોકવી એ નથી, પરંતુ માનસિક ક્રિયાઓને પણ રોકવાનો છે

સામાયિકની મુખ્ય આધાર-ભૂમિ મન જ છે જ્યા સુધી મનમાં સામાયિક આવતી નથી ત્યા સુધી તનની સામાયિકનુ કાંઈ મહત્ત્વ નથી. રાજર્ષિ પ્રસન્નચંદ્રનુ શરીર તો સામાયિકમા હતુ પણ મન વિષમ-ભાવોમાં ગૂથાયેલુ હતુ તન સમભાવમા હતુ તો મન સંહારમા પ્રવૃત્તિ હતુ પણ મનની આ અસ્થિરતાના યોગે એમણે સાતમા નરકના ગુણો એકત્ર કર્યાં હતા પણ જ્યારે તનની સાથે મન પણ સમભાવમા પ્રવૃત્ત બન્યું ત્યારે તેઓ સકળ કર્મો ખપાવી મોક્ષ પણ મેળવી શક્યા

સામાયિકનુ બીજું રૂપ છે સ્વરક્ષણની ભાવનાને સર્વ-રક્ષણમાં પરિવર્તિત કરી દેવુ વિશ્વના પ્રત્યેક પ્રાણીમા સ્વરક્ષણની ભાવના રહેલી જ છે એક નાનકડી કીડી પણ આત્મ-રક્ષણ માટે સાવધાન-સચેત રહે છે. થોડોક આઘાત પામતા જ એ પોતાનો રસ્તો બદલી નાખે છે તો આ સ્વરક્ષણની ભાવનાને સર્વ-રક્ષણમા ફેરવી નાખવાનુ નામ જ સામાયિક છે.

સર્વ-રક્ષણની ભાવના ત્યા સુધી મનમાં જાગી શકતી નથી જ્યા સુધી દેહાસક્તિ તને પુદ્ગલાસક્તિ ઓછી થતી નથી જેના માનસમા સમતાની અન્તર્સ્ફુરણા જાગી છે, એના જીવનમા પદાર્થો પ્રત્યેની આસક્તિ સમાપ્ત થઈ જશે ઇન્દ્રિયો એ માટે સ્વીકૃતિ આપે અથવા ન આપે તોપણ એનુ મન તો સમતામા લીન જ રહેશે

એક વખતની વાત છે એક વૃદ્ધ મુનિ કફથી પીડાતા હતા એટલે તેઓ ચહા લેતા હતા નાના મુનિજી ચહા લઈને આવ્યા વૃદ્ધ સંતે ચહા લીધી અને પાતરું સાફ કરી જ રહ્યા હતા ત્યા એક બહેને દોડતી-દોડતી આવી એનો ચહેરો વ્યાકુળ હતો એણે કહ્યુ "મહારાજ, ચહા હજુ પીધી તો નથી ને ?" નાના મુનિજીએ કહ્યુ "શા માટે એમ પૂછો છો ? એનો ઉપયોગ તો થઈ ચૂક્યો" એ બોલી "માફ કરજો, મહારાજ ભૂલ થઈ ગઈ ચહેરામા સાકર-ખાંડની જગ્યાએ મીઠુ નખાઈ ગયુ હતુ." નાના મુનિજીને વિશ્વાસ ન બેઠો કારણ કે મોટા મુનિજી જ્યારે ચહા લઈ રહ્યા -

હતા ત્યારે નાના મુનિજી પાસે જ હતા. પણ એમના મોં પર એક પણ કરચલી પડેલી જોઈ નહોતી.

હવે તે (નાના મુનિજી) પાછા મોટા મહારાજશ્રી પાસે ગયા. એમને પૂછ્યું : ગુરુદેવ, ચહામાં મીઠું હતું કે ખાંડ? ગુરુદેવ હસતાં-હસતાં જવાબ વાળ્યો : રોજ-રોજ ગળી ચહા પીએ છીએ. એક દહાડો ખારી પી ગયા તો એમાં શું નુકસાન થઈ ગયું વળી? ગુરુદેવના જવાબથી શિષ્ય ચકિત બની ગયો. આ છે સમભાવની સાધના જેના વડે સાધક કડવાશને પણ મીઠાશમાં ફેરવી નાખવાનો અભ્યસ્ત બની જાય છે. જીવનમાં કડવા-મીઠા ઘૂંટડાં હસતાં-હસતાં ઉતારી શકે છે ત્યારે જ સમતાના સ્થાન પામી શકાય છે.

ચતુર્વિંશતિ-સ્તવન

(ચોવીસી-સ્તવન)

ચતુર્વિંશતિ-સ્તવન એ આવશ્યકનું બીજું અધ્યયન છે. પ્રતિક્રમણમાં પહેલાં સામાયિક આવશ્યક છે. બીજામાં વીતરાગની સ્તુતિનો ક્રમ રાખવામાં આવ્યો છે. આલોચનાના ક્ષેત્રમાં પ્રવેશ્યા પૂર્વે સાધકની ક્ષેત્ર-શુદ્ધિ થવી જરૂરી છે. સાધક પહેલાં સમભાવમાં સ્થિર બને અને પછી ગુણાધિક પુરુષોની સ્તુતિ કરે. મહાપુરુષોનું ગુણ-કીર્તન એમના જીવનને પ્રેરણાપાત્ર છે. એટલા માટે જ ચતુર્વિંશતિ-સ્તવન કરી સાધક લોગસ્સના પાઠનું ચિંતન કરે છે.

માનવ-મનને જ્યાં સુધી પ્રભુ-પ્રાર્થનાનો પ્રકાશ મળતો નથી ત્યાં સુધી અજ્ઞાન અંધકાર પ્રવર્તે છે અને જ્યાં અંધારું છે ત્યાં સ્વાર્થ વાસના અને મોહના વડીલ જ ઊગવા કરશે. એમને ને દૂર કરવા હોય તો તમે માનવ-મંદિરમાં પ્રભુ પ્રાર્થનાની જ્યોતિ જગાવો. એક કવિએ કહ્યું પણ છે —

> पाप पराल का पुंज बन्यो अति मानहुं मेरु आकारो ।
> ते तुम नाम हुतासन सेती प्रजलत लागे न वारो ॥
> पदम प्रभु पावन नाम तिहारो ॥

કવિ વિનયચંદજી બોલે છે. એમના શબ્દે-શબ્દે અંતરની સરસ વહેંગીઓ ભૂજી રહી છે. એમાં કશું સંગીત જ નથી. પ્રભુ પ્રાર્થનાની અંતરી છે. ભાષાના ક્ષેત્રમાં સજ્જાન સંગીત એ કંઈ ખાસ મહત્ત્વનું નથી પણ ત્યાં તો હૃદયનું સંગીત જોઈએ. એક વૈદિક કવિના શબ્દોમાં કહું તો એ કે ... બોલે છે તેનું પરમાત્મા સાંભળે છે અને હૃદય જો

મૌન-ચૂપ છે તો ત્યા પરમાત્મા પણ બહેરા બની જાય છે હા, તો કવિ પ્રાર્થનાનો આધ્યાત્મિક ચમત્કાર બતાવે છે ઘાસના વિશાળ ઢગલામા જો એક નાનકડી ચિનગારી પહોચી જાય તો એ સારોએ ઢગલો થોડાક જ કલાકોમા બળી ભસ્મ થઈ જશે, પણ એ ચિનગારી હોવી જોઈએ. બળતી-અગ્નિમય, ઠરેલી ચિનગારી કઈ કામમા આવશે નહી ઠરેલા મણ કોયલા પણ એ કામ નહી કરી શકે જે એક જલતી નાની-શી ચિનગારી કરી જશે તેવી જ રીતે પાપના વિશાળ ઢગલાને સમાપ્ત કરવા માટે પ્રાર્થનાની એક નાની-શી ચિનગારી બસ-પ્રર્યાપ્ત થશે પણ એમા આત્માની ચમક હોવી જોઈએ, હૃદયની ઉષ્મા હોવી જોઈએ, ત્યારે જ એ પાપ-પરાળ (ઘાસ)ને ભસ્મ કરી શકશે નહીતર ઠરેલી ચિનગારી પાપ-પરાળમા ભળી જઈ એના સમૂહને વધુ વધારશે જ પાપ-પરાળને ઘટાડવા માટે એની પાસે તેજ પણ નથી

પ્રાર્થનાના શબ્દોમા હૃદયનો અવાજ હોવો જોઈએ અને ત્યારે જ જીવત શબ્દો કહેવાશે અને જીવિત જ કઈક કામ કરી શકે છે, કારણ કે એમા તેજ રહેલુ છે કસ્તુરીમા જ્યા સધી સુગધ-તેજ છે ત્યા સુધી જ એની કિમત છે એક ભાઈ એમ કહે કે મારી પાસે મણ કસ્તુરી છે હુ એ સસ્તા ભાવે તમને આપી શકીશ પણ એમા તેજ-સુગધ નથી, નકલી છે શુ તમે એ ખરીદવા તૈયાર થશો ? નહી કદી નહી

બીજી બાજુ બીજો જણ એમ કહે કે મારી પાસે ફક્ત પાચ તોલા કસ્તુરી છે એનુ તેજ એટલુ છે કે શીતના પ્રબળતમ રોગીને પણ જો એ આપવામા આવે તો એકવાર ગરમી પેદા કરી શકે છે પણ એ છે મોઘી. હવે તમે જ બતાવો કે તમે સસ્તા ભાવે ઝાઝી કસ્તુરી ખરીદવા તૈયાર થશો કે મોઘા ભાવે મળતી થોડી કસ્તુરી ? અરે, તમે તો કુશળ વેપારીઓ છો. લાખોની ઉથલ-પાથલ તમે કરી છે નિસ્તેજ કસ્તુરી માટીના મૂલેથી પણ ગઈ ગુજરી છે તમે તેજવાળી કસ્તુરીના ગ્રાહક છો, પછી ભલેને એનુ મૂલ્ય વધારે કેમ ન હોય !

હા, તો અધ્યાત્મ-ક્ષેત્રમા તેજહીન પ્રાર્થનાનુ કોઈ મહત્ત્વ નથી-મૂલ્ય નથી જે પ્રાર્થનામા આત્માનુ તેજ નથી; જે પ્રાર્થનામા અક્ષરોની લીટીઓ અને સ્વરલહેરીઓ સખ્યામા ચાહે તેટલી વધુ હોય, પણ છતાં ય એની કશીજ કિમત અકાશે નહી. એટલે જીવનમાં સમાણુ પ્રાર્થનાનુ મહત્ત્વ છે આ અગે શિષ્ય પ્રશ્ન કરે છે કે :

प्र० चउव्वीसत्थएणं भन्ते जीवे किं जणयइ,
उ० चउव्वीसत्थएणं दंसण विसोहिं जणयइ ॥

ઉત્તરાધ્યયન. અ. ૨૯ સૂ. ૯

ચતુર્વિંશતિ-સ્તવનનું જીવનમાં શું સ્થાન છે ભગવન્! જીવનમાં સ્તવન-સ્તુતિનો પ્રકાશ આવે છે ત્યારે આત્મા ક્યા આધ્યાત્મિક ગુણસ્થાનને મેળવે છે!

શિષ્યની જિજ્ઞાસાના જવાબમાં ભગવાન ફરમાવે છે પ્રાર્થનાનો પ્રકાશ આત્માના દર્શન જ્ઞાનને વિશુદ્ધ બનાવે છે મિથ્યાત્વનો અંધકાર દર્શન-ગુણની પ્રતિભા ને નષ્ટ કરે છે પણ વીતરાગની સ્તુતિ આપણને મિથ્યાત્વથી સમ્યક્ત્વ ભણી લઈ જાય છે કારણ કે પ્રાર્થના દ્વારા આપણે પ્રભુને મળીએ છીએ. એમના વીતરાગ જીવનનો સાક્ષાત્કાર કરીએ છીએ અને પછી એમના દેદીપ્યમાન જીવનને સામે ધરી આપણે આપણા જીવનની વાસના તેમ જ મ દોષોને દૂર કરવા પ્રયત્ન કરીએ છીએ.

એટલે પ્રાર્થના દ્વારા આત્મા વીતરાગના જીવન અને એમની વાણી પ્રત્યે અનુરક્ત બને છે મનમાં શ્રદ્ધા જાગે છે આત્મ દર્શન-વિશુદ્ધિ પામે છે અને વીતરાગના શરણે જવાનો શુભ સંકલ્પ પણ કરે છે જીવનનું શાશ્વત શરણ પણ આખરે તો એ જ છે ને! ત્યાં જ આત્મા અભય બની શકે છે જે શત્રુઓથી રક્ષણ કરી શકે તે જ શરણ છે નહીતર બીજા શરણાં તો વિડંબણા માત્ર છે

એક વખતની વાત છે એક કુંભાર માટી ખોદવા ગયો. જે ખાણમાંથી માટી ખોદી રહ્યો હતો ત્યાં જ એક સાપનો રાફડો હતો અને દુર્ભાગ્યે કુંભારની કુહાડી પાવડો પેસી સાપની પૂંછડી સાથે અથડાયો. ફૂંફાડા કરતો સાપ રાફડામાંથી બહાર નીકળ્યો એની વિકરાળ કાયાને જોઈ કુંભારના હાથમાંથી પાવડો-કુહાડી છૂટી પડ્યાં અને પ્રાણ બચાવવા એ નાસી છૂટ્યો. ખૂબ ઝડપથી દોડ્યો. દૂર જઈ પહોંચ્યો એટલે એક ક્ષણ માટે અટક્યો. પાછળ નજર કરી તો મોત મોં ફાડી પાછળ-પાછળ આવી રહ્યું હતું એ પ્રાણના મોહને લઈ દોડ્યા જતો જ હતો કે સામે જ એક ગરુડે એને પોકાર કર્યો "ક્યાં માટે નાસી રહ્યો છે? મારી પાસે આવી જા અહીં તારા માટે નિર્ભય સ્થાન છે મોત તારો પીછો કરી રહ્યું છે અને તારા આ નાનકડા પગ ક્યાં

સુધી દોડતા જશો ?" પણ પેલા ભોળા માણસને ખાત્રી ન થઈ. એણે ગરૂડની વાત માનવા ના પાડી

કુંભારે દોટ મૂકી હજુ થોડેક જ દૂર પહોંચ્યો હતો કે એના પગ જવાબ દેવા લાગ્યા પરંતુ પાછળ પડેલો લાલ આંખવાળો સાપ પાછળ જ દોડ્યો-ચાલ્યો આવતો હતો થાકેલો માણસ-કુંભાર-બિચારો હવે શરણું શોધવા લાગ્યો તે જ વખતે પાસેના ખાબોચિયામાં એક દેડકો ડ્રાઉં-ડ્રાઉં કરતો દેખાયો. પેલો કુંભાર એ દેડકા પાસે પહોંચ્યો અને કહેવા લાગ્યો. "દેડકારાણા, રક્ષણ કરો, તમારા શરણે આવ્યો છું આ જુઓ, કાળમુખું મોત મોં ફાડી ચાલ્યુ આવે છે" હવે તમે જ કહો,-પેલો દેડકો એનું શું રક્ષણ કરશે ? એ બાપડો પોતે જ પોતાનું રક્ષણ કરી શકતો નથી આ શરણે આવેલાનું એ શું રક્ષણ કરી શકશે ?

એવી જ રીતે આજે માનવ સ્વરક્ષણ કાજે દોડી રહ્યો છે કાળ એની પાછળ મોં ફાડી ચાલ્યો આવે છે વચ્ચે વીતરાગનો ધર્મ ગરૂડના રૂપે એને મળે છે, એ કહે છે મારું શરણું સ્વીકારો, આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિના સર્પો તને દંશી શકશે નહીં, પણ ભોળા માણસને એમની વાતોમાં વિશ્વાસ બેસતો નથી એ જાય છે ડૉક્ટરને શરણે, વકીલોને શરણે અને ધન તથા સત્તાને શરણે પણ યાદ રાખજો, એમનું શરણું સ્વીકારતા પહેલા એ વિચારી લેજો કે શું એ પોતાનું રક્ષણ કરવા સમર્થ છે ? ક્યાય તમે પણ દેડકાનું શરણું લેતા નથી ને ? હું કહીશ કે ભાઈઓ તમે ભૌતિક પદાર્થોમાં શરણું ન શોધો તમે એ પરમ પિતા પરમાત્માનું શરણું શોધો. એમાં પોતાનો શ્રદ્ધા-સૂર જોડો ચતુર્વિંશતિ સ્તવન આ જ કહે છે-શીખવે છે તમે પુત્ર, નારીનું શરણું તજી વીતરાગને શરણે આવો વર્તમાન ચોવીસીમાં આધ્યાત્મિક જીવનના જે ચોવીસ કળાકારો થઈ ગયા છે એમનું શરણું લ્યો અને એમની અધ્યાત્મ-કળા શીખો એમના જેવું શાંત વીતરાગ-જીવન અપનાવો.

વંદણા-આવશ્યક

વંદણા એ ત્રીજો આવશ્યક છે આલોચનાના ક્ષેત્રમાં પ્રવેશતા પહેલા નમ્રતા અને ગુરુદેવ પ્રતિ ભક્તિ હોવી આવશ્યક છે એટલા માટે જ સાધક તીર્થંકરની સ્તુતિ પછી ગુરુદેવને વંદન કરે છે કારણ કે એ એમની સામે પોતાના પાપોની આલોચનાની તૈયારી કરે છે જેમની સામે રહી પોતાનાં પાપોની આલોચના કરી જીવનને અણિશુદ્ધ બનાવવું છે એમના પ્રત્યે જીવનમાં

શ્રદ્ધા તો જાગતી જ રહી. એમ ન કરવાથી એમની સામે એ મનની ગ્રંથિને પૂરી ખોલી જ નહીં શકે. એટલા માટે સાધક વંદન માટે પણ ગુરુની અનુમતિ મેળવે છે. ઇચ્છામિ ખમાસમણો... આ જ વસ્તુનું પ્રતિપાદન કરે છે. સાધક પૂછે છે... ક્ષમા શ્રમણ, જો આપની સમાધિમાં આપના જ્ઞાન ને ચારિત્ર્ય-સાધનામાં વિક્ષેપ ન પડતો હોય તો હું વંદના કરવા માટે આપના અવગ્રહમાં પ્રવેશ કરવા માગું છું-ઇચ્છું છું.

વંદના એ કોમળ-હૃદયની કૂંચી છે. જ્યાં સુધી હૃદયમાં નમ્રતા આવતી નથી ત્યાં સુધી આ માથું નમતું પણ નથી અને વંદનામાં હૃદયથી નમવું જ વધુ મહત્ત્વ ધરાવે છે. હાથ જો જોડાયેલા રહે પણ એમાં મન ન ભળ્યું તો હાથનું જોડાવાનું-બીડાવાનું શું મૂલ્ય છે! એમ તો કેદી પણ હાથ જ જોડે છે ને! એક ગુલામ પણ પોતાના માલિક પ્રત્યે હાથ જોડે છે પણ એમાં નમ્રતા ટપકતી નથી. અંતર-હૃદયની શ્રદ્ધા એમાં સાથ પૂરતી નથી.

વંદનામાં મનનો અહંકાર ગળી જવો જોઈએ. ગુણીજનો પ્રત્યે શ્રદ્ધાભાવ પેદા થવો જોઈએ. ગુણીજન પાસે જવું છે તો નમ્રતા અને વિનમ્ર થઈને જ જશો ત્યારે જ તમે કંઈક એમની પાસેથી મેળવી શકશો. ઘડામાં પાણી ભરવું છે. એટલે એને કૂવામાં નાખ્યો. પણ જ્યાં સુધી એ નમતો નથી ત્યાં સુધી એમાં પાણીનું એક ટીપું પણ ભરાશે નહીં. ગુરુ પાસેથી જ્ઞાન મેળવવું છે તો પહેલાં નમવું જ પડશે. એક પાશ્ચાત્ય વિદ્વાને કહ્યું છે કે... જો તમારે સ્વર્ગમાં જવું હશે તો તમારે નમવું પડશે. કારણ કે સ્વર્ગનું ભલે ઊંચું છે પણ એનું પ્રવેશ-દ્વાર નાનું છે.

જ્યાં સુધી જીવનમાં નમ્રતા આવતી નથી ત્યાં સુધી જ્ઞાન કેવું? જ્ઞાન મેળવવાની આશાએ તમે ગુરુ-દ્વારે પહોંચ્યા છો તો વિનયનો ઉપહાર-ભેટ સાથે લઈ જવો ભૂલશો નહીં. એમને પહેલાં વંદનાની ભેટ ધરવાનું ચૂકશો નહીં. રાજા પ્રદેશી જ્યારે મહામુનિ કેશીકુમાર સામે જાય છે અને વંદના કર્યા વિના જ પ્રશ્ન શરૂ કરી દે છે ત્યારે મહામુનિ કેશીકુમાર કહે છે – રાજન્, કોઈ વેપારી વેપાર માટે માલ લઈને આવે છે પણ એ વેરો ભરતો નથી તો એની સાથે તારો વ્યવહાર કેવો રહેશે? પ્રદેશી બોલ્યો... હું એને દંડીશ અને એને વેપાર કરવાની પરવાનગી પણ નહીં આપું. કારણ કે એ ચોર છે.

હા, તો રાજન્, તેમ તું પણ મારો ચોર છે. કારણ કે મારી પાસે

જ્ઞાન મેળવવા આવ્યો છે પણ બદલામા વિનય અને વ દણાની ભેટ ધરવા ઇચ્છતો નથી" ગુરુના દ્વારે હાથ ખાલી હોય તો ચિતા નહી પણ મન ખાલી ન હોવુ જોઈએ; એ તો વિનય, વિવેક અને નમ્રતાપૂર્ણ હોવુ જોઈએ.

વ દણાનાં પણ બે રૂપ છે. પહેલો તે સ્વાર્થ-સાધના માટે કરવામા આવેલી વ દણા અને બીજી તે ગુણપૂજાની વ દણા પહેલા પ્રકારમા વ દણા માનવ-મનના લોભનુ કામ કરે છે આવો માનવી સ્વાર્થ-સાધના માટે જ બીજાની સામે માથુ નમાવે છે બીજી ગુણપૂજક વ દણા છે જે ગુણાનુરાગને પ્રગટ કરે છે ગુરુ-ચરણોમા એટલા માટે માથુ નમાવવામા આવે છે કે તેઓ ગુણોના ઉત્કર્ષમા અમારા કરતા આગળ વધેલા છે અને એમના ગુણોને આપણે પ્રાપ્ત કરવા છે આવી વ દણામાં સર્વ સમર્પણ હોય છે. સાથે એ પણ જોવુ જરૂરી છે કે વ દણા પોતાના કરતા વધુ ગુણશીલ વ્યક્તિના ચરણોમા જ થવી જોઈએ સ્વાર્થ અને લોભથી પ્રેરિત વ દણા એ ક્ષુદ્ર જીવોની વ દણા છે. વીર આવી વ દણામા કદી વિશ્વાસ રાખતો હોતો નથી.

સોળમી શતાબ્દિનો ઇતિહાસ બતાવે છે અકબરે પોતાનુ સામ્રાજ્ય ફેલાવ્યુ, અને એ સમ્રાટ બન્યો પણ એના દિલમા રાણા પ્રતાપનુ ગૌરવ કાટાની જેમ ભોકાતુ હતુ ભારતના લાબા-પહોળા ભૂખ ડ ઉપર વિજય મેળવી લીધા છતા પણ મેવાડના વિજયનુ સ્વપ્ન અધૂરુ જ રહ્યુ હતુ જ્યા સુધી પ્રતાપની પાઘડી નમે નહી ત્યા સુધી મેવાડનો વિજય કેવો ? અકબરે પ્રતાપને નમાવવા માટે સેકડો ઉપાયો કર્યા એણે પ્રતાપને સ દેશો પાઠવ્યો કે એ જો એને બાદશાહ તરીકે સ્વીકારી લે અને એકવાર નમસ્કાર કરી લે તો એ ફક્ત મેવાડ રાજ્ય જ નહી પણ એની સાથે-સાથે એ એના રાજ્યનો છઠ્ઠો ભાગ પણ એને આપી દેશે

પણ રાણાનો જવાબ હતો. "જ્યા પગ મૂકવાભર જગ્યા મળશે એ જ મારુ રાજ્ય છે હુ એક મોગલ-જેણે ભારતની આઝાદીને છૂ દી નાખી છે. મેવાડ-ભૂમિને રગદોળી છે, એની સામે કદી નમી શકતો નથી. બાદશાહને નમસ્કાર કરવાનો મતલબ છે ગુલામીને સ્વીકારવી પૃથ્વીના ટુકડા માટે આ મસ્તક કદી નમી શકે નહી. ગુલામોની બેડીઓમા જડાઈ સોનાના સિહાસન ઉપર બેસવા કરતા આ પ્રતાપ વનવગડા ખૂદવાનુ વધુ પસ દ કરે છે ગુલામીની મીઠાઈ કરતા આઝાદીના સૂકા ઘાસના રોટલા મને વધુ આન દ પમાડશે"

રાણાની સામે એક તરફ સામાન્ય હતુ સોનાનુ સિંહાસન હતુ સુખ ને ચેનની જિન્દગી હતી ત્યારે બીજી બાજુ માત્ર શીશ માથુ નમાવવાનુ હતુ પણ એમણે સામાન્યને ઠોકર મારી અને અકબર સામે અણનમ રહ્યા, તો શુ તમે રાણાને અહંકારી માનશો ! નહી વિનય અને નમ્રતા તો એમને ગળથૂથીમાં જ મળ્યા હતા. પ્રતાપ ગુરુજનોની આગળ વંદન કરવા હમેશાં આગળ રહ્યા હતા પણ અહીં તો પ્રશ્ન જ બીજો હતો. અહીં વંદણા નમવાનો અર્થ હતો સ્વાર્થ અને લોભને વશ બની ઝૂકવુ પડવાનો એટલા માટે જ રાણાએ વંદણાની જગ્યાએ વનનુ આલિંગન કર્યુ

જે વંદણા પોતાથી ગુણાધિક ગુરુજન પ્રત્યે કરાય છે તે જ આત્માને વિકાસ ભણી લઈ જાય છે જુઓ ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં વંદણા અંગે થયેલા સુંદર પ્રશ્નોત્તરનો ઉલ્લેખ આવે છે

> प्र० वन्दणएणं भन्ते जीवे किं जणयइ ?
>
> उ० वन्दणएणं नीय गोय कम्मं खवेइ । उच्च गोय कम्मं निबन्धइ । सोहग्गं च णं अपडिहयं आणाफलं निव्वत्तेइ दाहिण भावं च णं जणयइ ॥

ઉત્તરાધ્યયન અ. ૨૯ સૂ. ૧૦

શિષ્ય પ્રશ્ન કરે છે ભગવન્, વંદણા દ્વારા આત્મા ક્યા આત્મિક ગુણો પ્રગટ કરે છે ?' શિષ્યના આ પ્રશ્નના જવાબમાં ભગવાન ફરમાવે છે વંદણા દ્વારા આત્માના નીચ ગોત્ર રૂપે બંધાતા વિપાક કર્મ ખપે છે અને ઉચ્ચ ગોત્ર બંધાય છે અને તે સૌભાગ્ય તથા અપ્રતિહત આજ્ઞાફળ પામે છે અર્થાત્ એની વાણીમાં એટલુ તેજ આવે છે કે દુનિયાનો કોઈ માનવી એના શબ્દોને ઓળંગી શકતો નથી. નમ્રતા અને વિવેક સાથે આવતો માનવી લોકપ્રિયતા મેળવે છે અને એટલા માટે જ એની વાણી કદી નિષ્ફળ જતી નથી. સાથે-સાથે વંદણા તો આત્માના દક્ષિણાભાવ તથા આર્જવને પ્રગટ કરે છે તો કહેવાનો આશય એ છે કે વિનયપૂર્ણ વંદણા આત્માને નીચ ગોત્રથી ઉગારીને ઉચ્ચ ગોત્ર તરફ દોરી જાય છે,

એક વખત સમ્રાટ શ્રેણિક ભગવાન મહાવીરને વંદણા કરે છે એની સાથે સાથે હાજર રહેલા અન્ય મુનિ-વરોને પણ વંદણા કરે છે એ વંદણામાં આત્માનો તે શુભ કર્મ બંધાય છે જે મહાસંતના ગુણોને સ્પર્શે છે અને તે સાતમા નરકના ઉપાર્જિત થયેલાં કર્મોને ખપાવી ફક્ત પ્રથમ નરકના

ક્રમેમા પરિણતિ લાવી દે છે. ક્ષમક સમ્યકત્વ દ્વારા આ સમ્રાટ જ આગામી ચોવીસીમા પહેલા તીર્થંકર બનશે હા, તો નમસ્કાર-નમન વ્યક્તિત્વના અહંકારને ગાળે છે અને ગુણાનુરાગથી થતા પ્રમોદભાવને પ્રગટાવે છે ઉદ્દેશ્યની વિભિન્નતાને લીધે નમસ્કારના ચાર ભેદ બતાવવામા આવ્યા છે

(૧) અશુદ્ધ નમસ્કાર

આ ભૌતિક સુખોની પ્રાપ્તિ માટે કરવામાં આવે છે એમા મનમાં રહેલો સ્વાર્થ બોલે છે આવી વ્યક્તિ જ્યા સ્વાર્થ હશે ત્યા નમી-નમીને વદણા કરતી રહેશે પણ જ્યા એને સ્વાર્થસાધનાની લેશમાત્ર આશા નહીં હોય ત્યા એ બિલકુલ નમશે નહી, પછી ભલેને કોઈ ગુણી સત પુરષ જ એની સમક્ષ કેમ ન હોય

(૨) અશુભ નમસ્કાર

આ બીજાને રાજી કરવા માટે કરાય છે એમા પણ પ્રત્યક્ષ નહીં પણ પરોક્ષરૂપે સ્વાર્થ નિહિત-રહેલો છે એ બીજાને ખુશ કરી પોતાનુ કામ કાઢી લે છે

(૩) શુભ નમસ્કાર

કર્તવ્ય-ભાવનાથી પ્રેરાઈને જે નમસ્કાર કરાય છે એ શુભ નમસ્કાર છે એમા સ્વાર્થ-ભાવના નથી તો ગુણાનુભાવ પણ નથી નમસ્કાર કરવા ખાતર એ નમસ્કાર કરતો હોય છે

(૪) શુદ્ધ નમસ્કાર

પરમાત્મ-ભાવથી પ્રેરાઈને જે નમસ્કાર કરવામા આવે છે તે છે શુદ્ધ નમસ્કાર એમા ગુણી-જનો પ્રત્યે અનુરાગ છે અને શ્રદ્ધા ને ભક્તિની ભાવના એમા અભિપ્રેત છે આવો જ નમસ્કાર જીવનને શુદ્ધ-દિશાએ પહોંચાડે છે

પ્રતિક્રમણ આવશ્યક

વ્રતમા લાગેલા અતિચારોની શુદ્ધિ માટે પ્રતિક્રમણની આવશ્યકતા છે કાંટાથી ભરેલા માર્ગે ચાલતી વખતે કાટાથી બચવા જેટલી કાળજી રખાય છે તેટલી જ કાળજી-સાવધાની સાધકે અતિચારો પ્રત્યે રાખવી જોઈએ. અસાવધાનીને લીધે કદાચિત કાંટો વાગી જાય તો તમે એની ઉપેક્ષા કરતા નથી કાંટો લાગતા જ તમે ત્યા જ બેસી જશો એને પગમાથી કાઢ્યા વિના તમે એક ડગલુ પણ આગળ નહી વધો એને કાઢવા માટે કાટાથી પણ વધુ

તીવ્ર સોયથી તમે પગમાં ઓતરશો એથી તમને પીડા થશે કદાચિત લોહી પણ નીકળશે છતાં પણ તમે એની ચિંતા નહીં કરો. પગમાં વાગેલા કાંટાને કાઢવા માટે તમે જેટલા સાવધાન–સતર્ક રહો છો શું એટલી સાવધાની તમે જીવનના કાંટા કાઢવા માટે રાખો છો ખરા!

શ્રાવક ગૃહસ્થજીવનમાં રહે છે છતાંય એનું લક્ષ્ય ત્યાગમાં રહે છે. એ સંસારમાં રહે છે પણ સંસારને હૃદયમાં ભરતો નથી. ચતુર નટ દોરડી પર ચડે છે એને અંગારે–આડે–ફરે છે કારણ કે આડે રોકવા વગર એ ચાલતી પણ નથી બસ, આવી જ રીતે શ્રાવક સંસારની આગ સાથે ખેલે–રમે–છે જ્યાં સુધી ગૃહસ્થાવસ્થામાં છે ત્યાં સુધી બીજો માર્ગ પણ નથી. પણ એ અંગારા સાથે રમવા–ક્રીડા કરવા–છતાંય જીવનમાં ડાઘ લાગવા દેતો નથી તેમ જ્યાં અસાવધાનીને લીધે અગર ડાઘ લાગી જાય તો એને ધોવા માટે એ સદા તૈયાર રહે છે

તમે કોટ પહેર્યો છે અને સભામાં જઈ રહ્યા છો ત્યારે કોટ પર કદાચિત પણ થોડી એવી કાળી રેખા અથવા કંઈક કચરો પડ્યો હોય તો પહેલાં એને સાફ કરો છો અને પછી જ ઘર બહાર નીકળો છો. આ તો વસ્ત્ર પરના ડાઘની ચિંતા છે તેમ આત્મા પરના ડાઘની પણ ચિંતા છે ને! કષાય અને વાસનાઓના કેટલા ડાઘા લાગ્યા એ અંગે તમે કદી વિચાર્યું પણ ખરું! પગમાં વાગેલા કાંટાને કાઢવા માટે તમે જાગ્રત છો તેમ મિથ્યાત્વના કાંટાને કાઢવા માટે પણ આટલી સાવધાની રાખો છો ને! મનોમાં અતિચારના કાંટા જડાયા છે એ તરફ પણ તમારું લક્ષ્ય ગયું છે ખરું!

વ્યવહારની વાતોમાં મનુષ્ય ઘણી સાવધાની રાખે છે ને? તમે રોજ હિસાબ કરો છો આજે કેટલું કમાયા ને કેટલું ખોયું! એ માટે તમે નામા–પદ્ધતિના ચોપડા રાખો છો. શેઠ–સાહેબોના પગારે તમે મુનિમો રાખો–રોકો–છો પણ એમ જો પૂછ્યું કે જીવનનું સરવૈયું કાઢવા માટે એક નાની–શી ડાયરી–રોજનીશી–પણ રાખી છે ખરી! તમે એનો શો જવાબ વાળશો! હું માનું છું–એનો જવાબ નકારમાં જ આવશે. પણ આત્માની–સાધકની–વાત કંઈક બીજી જ છે જેમ વેપારી પ્રતિદિન સાંજે દીપકના પ્રકાશમાં આવક–જાવકનું સરવૈયું કાઢે છે એવી જ રીતે અધ્યાત્મનો પથિક પણ સાંજે–સંધ્યા ટાણે–ગુરુના જ્ઞાન–દીપકના પ્રકાશમાં પોતાના જીવનનું સરવૈયું કાઢે છે

આજે આત્મા તરફથી જગતમાં કેટલો ભમ્યો! આજે કષાયની જ્વાળા

કેટલી વાર ઉદ્ભવી ? જો આવી તો શા માટે ? એની પાછળ ન્યાય હતો કે વ્યક્તિગત ક્ષુદ્ર સ્વાર્થ ? અને તેમાય આ કષાય અનતાનુબધી હતો કે, અપ્રત્યાખ્યાનનો હતો કે પ્રત્યાખ્યાનના વરણનો હતો કે પછી સજ્વલનનો ? એ ક્રોધની જ્વાલામા બીજાના હિતને કેટલુ નુકસાન થયુ, એના હૃદયને કેટલી ઠેસ પહોચી ? ક્રોધના આવેગમા મે જે શબ્દો વાપર્યા હતા તે ઉચિત હતા કે અનુચિત ? એમા ભૂલ કોની હતી–મારી કે સામા પક્ષની વ્યક્તિની ? પહેલ કોણે કરી ? આ બધાનુ સરવૈયુ કાઢવુ એનુ નામ જ તે પ્રતિક્રમણ છે

એક–એક નયા પૈસાનો હિસાબ રાખનાર શુ કદી મનના અહકારનો પણ હિસાબ રાખે છે ? મારા અહકારની શિલા બીજાની જીવનયાત્રામા પથાવરોધરૂપ તો બનતી નથી ને ? કયાય બીજાના જીવનની દુર્બળતાને જાણી એને સહારો–પીઠબળ દેવાને બદલે એની મશ્કરી તો નથી કરી ને ? સામાજિક પ્રગતિમા વ્યક્તિગત અહકારને પોષી સઘર્ષનુ બીજારોપણ તો નથી કર્યુ ને ? મનમા કેટલુ કપટ ભર્યુ છે, લોભ કેટલો જામેલો છે, ઈર્ષ્યાની કેટલી આગ જલી રહી છે, વાસનાના કેટલા તોફાનો છૂપાયેલા છે, વિકારોએ આત્માની સ્વભાવદશાને કેટલી વિકૃત કરી છે, દ્વેષે કેટલીકવાર આક્રમણ કર્યુ છે અને રાગે કેટલીવાર આત્માને હેઠો પછાડયો છે ?

સાધક આ રીતે પોતાની દિન–ચર્યાને યાદ કરે એટલા માટે પ્રતિક્રમણના પ્રથમ આવસ્યકમા ધ્યાનનો ક્રમ મૂકયો છે એના વડે સાધક એકાગ્ર બની પોતાના દૈનિક જીવન ઉપર દૃષ્ટિપાત કરે છે અને પોતાની પ્રતિજ્ઞાઓનુ સ્મરણ કરે છે સાથે–સાથે એક–એક વ્રતનુ પુનરાવર્તન કરી એમા લાગેલા અતિચારોનુ સ્મરણ કરે છે પછી સાધક ગુરુદેવને વદણા કરી એમની સામે પાપોની આલોચના કરે છે આ આલોચના જ પ્રતિક્રમણનો પ્રાણ છે. ફક્ત પાઠોને ગોખી જવા–રટણ કરી લેવુ–એ પ્રતિક્રમણ નથી એ તો એનુ શરીર થયુ જ્યા સુધી એમા પાપો પ્રત્યે પશ્ચાત્તાપ વહેતો નથી ત્યા સુધી એમા જીવન પણ આવતુ નથી.

કેટલાક એમ વિચારતા હોય છે કે દિવસ દરમ્યાન જેટલા પાપો થશે, સાજે "મિચ્છામિ દુક્કડ" કરી લઈશુ એટલે બધા પાપો ધોવાઈ જશે આપણામાના કેટલાકની એવી ધારણા હોય છે કે વર્ષમા જેટલા પાપ થાય, તેટલા ભલે થાય, સાવત્સરિક પ્રતિક્રમણ કરીશુ અને "મિચ્છામિ દુક્કડ" કરીશુ કે બધા પાપો આપમેળે ધોવાઈ જશે બહુ દૂરદર્શિતા વાપરી ? પણ

આવી વિચારધારા ધરાવનાર એ વાતનું સ્મરણ કરાવે છે કે જેઓ એવો વિશ્વાસ રાખે છે કે આખી જિન્દગી પાપમાં રચ્યા-પચ્યા રહો અને ગંગામાં એક ડૂબકી મારી લીધી કે બસ બધાં પાપો ધોવાઈ જશે.

પણ યાદ રાખજો ભાઈઓ પાપનો રંગ કંઈ એવો હલકો-કાચો નથી કે એક વખતના 'મિચ્છામિ દુક્કડં'થી એ સાફ થઈ શકે અથવા તો ગંગામાં ડૂબકી મારી કે બધું ધોવાઈ જશે. નહીંતર જો આ માન્યતા સાચી હોત તો તો ગંગામાં નિરંતર તરતી રહેતી માછલીઓ અને મચ્છો તો ક્યારનાય મોક્ષમાં ચાલી ગયાં હોત કારણ કે એમનું તો સમસ્ત જીવન જ ગંગામાં વીતે છે. પણ આ બધી વાતો તો ડોશીમાની વાતો સહજ છે. આવી વાતોથી બે ઘડી મનોરંજન થાય છે પણ એમાં કંઈ જ સત્ય નથી.

પાપની કાળાશને નદીનું સેંકડો મણ પાણી ધોઈ શકતું નથી પણ પ્રાયશ્ચિત્ત-પશ્ચાત્તાપનાં આંસુનાં બે ટીપાં એને એ મિનિટમાં ધોઈ શકે છે. પશ્ચાત્તાપનાં અશ્રુબિંદુઓ સદ્‌ગુણોને ઉજળા કરે છે. પશ્ચાત્તાપ એ પવિત્રતાનું ચિહ્ન છે પણ પશ્ચાત્તાપનો અર્થ છે ફરી-બીજી વખત એ પાપ ન કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરવી. જે પ્રાયશ્ચિત્તમાં આ જાતની પ્રતિજ્ઞા હોતી નથી એનો અર્થ એવો જ થશે કે પાપ કરતા જાઓ અને 'મિચ્છામિ દુક્કડં' પણ કરતાં જાઓ. આ તો પેલા કુંભારના 'મિચ્છામિ દુક્કડં' જેવું છે એનું કંઈ મૂલ્ય નથી.

પ્રતિક્રમણમાં સાધક પોતાની ભૂલોનું સ્મરણ કરે છે અને એ માટે પશ્ચાત્તાપનાં આંસુડાં સારે છે. એક વિચારકે કહ્યું છે — જે ભૂલ કરે છે તે માનવ છે પણ ભૂલો પર અહંકાર કરવો એ રાક્ષસનું કામ છે. ભૂલ થવી સ્વાભાવિક છે પણ એ ભૂલો ઉપર ગૌરવ અનુભવવું અને ભૂલોને ફૂલ માની બેસવું એ જ મોટામાં મોટી ભૂલ છે. એ જ જીવનમાં આગળ શૂળ બની જાય છે.

કેટલાક લોકો એમ વિચારતા હોય છે કે જો હું મારી ભૂલનો એકવાર-સ્વીકાર કરી લઈશ તો બધા સામે મારું અપમાન થશે, પણ આમ વિચારવું એ ભૂલ છે કારણ કે ખુલ્લી ગટર કરતાં બંધ ગટર વધુ દુર્ગંધમય હોય છે. પ્રગટ કરેલા પાપ કરતાં છુપું રખાયેલું પાપ વધુ અધઃપતન કરાવે છે. પાપોને દબાવવાનો-છુપાવવાનો પ્રયત્ન જ પાપને વધારે છે કારણ કે એક ભૂલને છુપાવવા માટે બીજી ભૂલ કરવી પડે છે. એવી વળી બીજા ઘણ

પાપ આચરવા પડે છે માટે મનુષ્યે પોતાથી થયેલા પાપને છુપાવવુ ન જોઈએ-પણુ એવો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ કે જે પાપ થઈ ગયુ છે, હૃદયથી એ માટે પશ્ચાત્તાપ કરી લે આ પશ્ચાત્તાપનો અગ્નિ એ પાપને ભસ્મ કરી નાખશે રસોઈ બનાવતી બહેનને રસોઈ બનાવતી વેળાએ કોયલાને પણુ અડવુ પડે-છે હાથ પણુ કાળા થાય છે પણુ કામ આટોપાતા એ હાથ ધોઈ સાફ કરી નાખે છે એ જ રીતે સમ્યકત્વી આત્માને કદી પાપાચાર કરવો પડે છે, પરિસ્થિતિ એને વિવશ–લાચાર–બનાવી દે છે પણ સત્યશોધક સાધક કાર્ય પૂર્ણ થતા જ પશ્ચાત્તાપના જળબિંદુઓ વડે થયેલા પાપને ધોઈ નાખે છે

એક વખત બગદાદના ફકીર કઈક ઉદાસ મને બેઠા હતા એમની મુખ–મુદ્રા પર ખિન્નતા છવાયેલી હતી એમનુ પડી ગયેલુ મો જોઈ એમના એક ભક્તે પૂછ્યુ " આજે આપ ઉદાસ કેમ છો ? સતનુ જીવન તો મસ્તીનુ જીવન હોય છે દુનિયાની ઉપાધિઓ તજી દીધી, તેમ છતા ફકીરમાં પાછી ફિકર બાકી રહી ગઈ ? " સતે જવાબ વાળ્યો "વત્સ, સાચુ પૂછો તો સતના જીવનમા આનદ–સરિતા વહે છે ત્યા તો રોજ દિવાળી હોય છે અને હમેશા વસતનો આનદ હોય છે પણ અત્યારે તો મારુ મન પશ્ચાત્તાપના-અગ્નિમા શેકાઈ રહ્યુ છે હુ પ્રભુને ધન્યવાદ દેવાનો પશ્ચાત્તાપ કરી રહ્યો છુ"

ભક્તે વિસ્મય બની ફરી પૂછ્યુ "ભગવન્, ધન્યવાદનો તે વળી પશ્ચાત્તાપ હોય ? અને તે પણુ ઈશ્વરને અપાયેલો ધન્યવાદ ? એનુ પણુ શુ કદી પ્રાયશ્ચિત્ત હોઈ શકે છે ? " ફકીર બોલ્યા ' વત્સ, હા જ્યારે પ્રભુ–પ્રાર્થના વખતે પણુ સ્વાર્થ આપણો પીછો છોડતુ નથી, ત્યારે આપણે-આત્માની નહી પણુ સ્વાર્થની વાત પ્રભુ પાસે કરતા હોઈએ છીએ તો એના માટે એની વૃત્તિ માટે પણ પશ્ચાત્તાપ કરવો જ જોઈએ "

એ ફકીર આગળ બોલ્યો "એક વાર જ્યારે મે ફકીરી અપનાવી નહોતી, ત્યારની એક દુખદ બીના વાત મને યાદ આવે છે બગદાદ શહેરમા આગ લાગી હતી શહેરની બજારોમાની દુકાનો આગમા ભસ્મ થઈ રહી હતી; કેટલીયે દુકાનો બળીને રાખ થઈ ગઈ હજારો–લાખોનુ નુકસાન થયુ મારી પણુ દુકાન ત્યા જ હતી હુ ચિતામગ્ન બેઠો હતો તે જ વખતે અચાનક-કોઈએ આવી મને ખબર આપી કે તમારી દુકાન બચી ગઈ છે મે ખુશ-થઈ, ખુદાનો ઉપકાર માન્યો અને એને અનેક ધન્યવાદ આપી રહ્યો પણુ આજે જ્યારે એ દૃશ્યનુ સ્મરણુ થઈ આવે છે ત્યારે મારુ મન શોઈ પડે-છે અતરાત્મા બોલી ઊઠે છે, કેટલી સ્વાર્થ–વૃત્તિ ભરી છે તારામા ? જ્યારે

તારા જ ભાઈઓની દુકાનો આગમાં ભસ્મીભૂત થઈ રહી હતી એમનો રોટલો ઝૂંટવાઈ રહ્યો હતો એ બિચારા આંસુ વહાવી રહ્યા હતા ત્યારે તારું મન તારી દુકાન બચવાથી ખુશ થઈ રહ્યું હતું કેટલો સ્વાર્થ ભર્યો છે આ અંતરમાં ! ભાઈઓની આંખોમાં આંસુ નીતરતા હતાં અને હું પ્રભુને ધન્યવાદ આપી રહ્યો હતો. બસ એ જ પાપ આજે મારા મનને પીડિત કરી રહ્યું છે

આ તો બગદાદના સંત ફકીરની વાત તમારી સામે મુકાઈ છે એના જીવનમાં હૃદયની પવિત્રતા બોલી રહી છે કારણ કે એના મને સ્વાર્થને પકડ્યો છે એ પાપ ઉપર આંસુડાં સાર્યાં છે

તેવી જ રીતે પ્રતિક્રમણમાં આપણે છુપાયેલી સ્વાર્થ-વૃત્તિને શોધવી છે બીજાની બરબાદી-વિનાશની વાતથી મન હર્ષાન્વિત થાય છે તો સમજવું કે મનમાં હજુ દુષ્ટતા બાકી છે અને એ દુષ્ટતાને ધોવા જ પ્રતિક્રમણનો ક્રમ યોજાયો છે

પ્રતિક્રમણ શું છે ? આત્માની સાથે એનો શો સંબંધ છે ? ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં એના અંગે વિશદ ચિંતન રજૂ કરવામાં આવ્યું છે શિષ્ય પ્રશ્ન કરે છે

प्रश्न पडिक्कमणेणं भन्ते! जीवे किं जणयइ?

जवाब पडिक्कमणेणं वयछिद्दाणि पिहेइ,
पिहिय वय-छिद्दे पुण-जीवे निरुद्धासवे
असबल चरित्ते अट्ठसु पवयणमायासु
उवउत्ते अपुहत्ते सुप्पणिहिए विहरइ।

ઉત્તરાધ્યયન અ. ૨૯ સૂ. ૧૧

પ્રશ્ન ભગવન્ પ્રતિક્રમણ કરીને આત્મા ક્યા વિશિષ્ટ ગુણને જગાવે છે ?

શિષ્યના મનની જિજ્ઞાસાનું સમાધાન કરતાં ભગવાન ફરમાવે છે પ્રતિક્રમણ દ્વારા સાધક વ્રતના છિદ્રોને ઢાંકે છે પ્રમાદવશ વ્રતમાં જે સ્ખલન થયું હોય, સાધક પ્રતિક્રમણ દ્વારા એને દૂર કરે છે ઉંદરડાં વગેરે મકાનમાં-ઘરમાં ક્યાંય પણ નાનું એક છિદ્ર કરે છે તો તમે ચિંતા કરવા લાગો છો. તમે એ પૂરવા માટે પ્રયત્ન કરો છો પણ વ્રતોમાં છિદ્રો પડી જાય છે ત્યારે તો તમે અસાવધ રહો છો. તમે વિચારતા હો છો કે આ તો નાની એવી ભૂલ છે પણ યાદ રાખજો, ભાઈઓ નાની એવી ભૂલ પણ જીવન-

નૈયાના છિદ્રવત્ છે નાવ-વહાણમા છિદ્ર પડ્યુ છે. નાવિક એની ઉપેક્ષા કરે ને કહે અરે, આ તો નાનુ શુ છિદ્ર છે આવી આવીને તે વળી કેટલુ પાણી આવશે ? પણ એ ઉપેક્ષિત છિદ્ર જ કદી આખા વહાણને લઈ ડૂબે છે એટલા માટે સાધકે તો વ્રતોમા પડતા છિદ્રો પ્રત્યે ખૂબ સવાધ રહેવુ ઘટે એને પૂરવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ કારણ કે આજે છિદ્રો દ્વારા આશ્રવને પ્રવેશવાની તક મળે છે વ્રતોમા પડતા છિદ્રો બધ થતા જ કર્મોનો આશ્રવ પણ થતો બધ થાય છે

પ્રતિક્રમણનો બીજો લાભ છે ચારિત્રમા રહેલી શબળતાને દૂર કરવી - શબળતા એટલે ચિત્ર-વિચિત્રતા. જે ગાય ચિત્ર-વિચિત્ર હોય છે એને શબળાગો કહેવામા આવે છે આ ચિત્ર-વિચિત્રતા જ્યારે જીવનમા આવે છે ત્યારે એ બહુરૂપિયાપણુ કહેવાય છે, કે જેના મનમા કઈક છે, વાણીમાં કઈ બીજુ જ છે અને કર્મમા પણ વળી કઈ ત્રીજુ જ છે જે આપને કઈક કહે છે અને મારી પાસે કઈ બીજી જ વાત કરે છે, જન-સમૂહમા એનુ જીવન જદુ હોય છે ત્યારે એકાત-ક્ષણોમાં એના જીવનની ગતિ વળી એથી જુદી જ જોવા મળે છે. આ બધુ જ બહુરૂપીયા જેવુ છે આવુ જીવન સાધક-પથ પરથી અધ પતન કરાવે છે પ્રતિક્રમણ જીવનના આ બહુરૂપીપણાને દૂર કરે છે સાથે જ સાધક પ્રતિક્રમણ દ્વારા અષ્ટ પ્રવચનની આરાધનામા વિશેષ પ્રયત્નશીલ બને છે

પાચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિ અષ્ટ પ્રવચન કહેવાય છે આ છે પ્રતિક્રમણનુ સ્વરૂપ હવે આપણે પાચમા આવશ્યક અગે વિચાર કરીશુ

કાયોત્સર્ગ આવશ્યક

પ્રતિક્રમણ આવશ્યક પછી કાયોત્સર્ગનુ સ્થાન આવે છે. સાધક પાપોની આલોચના કરીને આતરિક ભૂલોથી શુદ્ધ બને છે કાયોત્સર્ગ એ અગિયારમુ તપ છે એનો અર્થ છે દેહ પ્રત્યેની મમતાને દૂર કરવી જ્યા સુધી દેહ પ્રત્યે મમત્વ-ભાવ છે ત્યા સુધી સાધક જીવનના મેદાનમા દૃઢતાપૂર્વક આગળ વધી શકતો નથી

એક સૈનિક યુદ્ધ-મેદાને જાય છે એના મનમા જો દેહ પ્રત્યે મમતા છે તો મોતનો ભય એના મન ઉપર છવાયેલો રહેશે. રણ-મેદાને મોતને સામે જોતા જ એ નાસી છૂટશે સાધનાના ક્ષેત્રમા પણ સાધકના મનમાં દેહ પ્રત્યે મમતા છે તો ત્યા પણ એને સફળતા મળતી નથી સાધક-જીવન

ફૂલોનો નહીં પણ કાંટાળો રાહ છે જ્યાં ડગલે ને પગલે હજારો કષ્ટો છે વિહાર–યાત્રામાં ગરમી–ઠંડીના સેંકડો પરિષહો સહેવા પડે છે એટલે જો સાધકના મનમાં દેહ પ્રત્યે આસક્તિ હશે તો એ સાધના કરી શકશે નહીં

દેહ પરની આસક્તિ સમાપ્ત ન થાય તો આધ્યાત્મિક જીવન સુંદર બની શકતું નથી. પોતાના ધાર્મિક વિશ્વાસ પર મનુષ્ય ત્યારે જ સ્થિર થઈ શકે છે જ્યારે દેહ પ્રત્યેનો એનો આસક્તિ–ભાવ સમાપ્ત થઈ ગયો હોય છે કામદેવ શ્રાવકના મનમાં જો દેહાસક્તિ હોત તો શું એ આટલાં કષ્ટોને સહી શકત ખરા ! શરીરના ટુકડે ટુકડા કરવામાં આવે છે શરીરનો અણુ–અણુ વેદનાથી પીડા પામી રહ્યો છે પેલો પિશાચ આકૃતિમાં રહેલો દેવ બોલે છે કામદેવ શા માટે પીડાઓ છો ! કહી દો ને કે ભગવાન મહાવીરનો ધર્મસિદ્ધાન્ત મિથ્યા છે આ બે શબ્દો માત્ર કહેવાના જ એક મિનિટમાં તમારી વેદનાનો અંત લાવી દઈશ એક બાજુ અસીમ વેદના છે બીજી બાજુ ફક્ત બે શબ્દો ઉચ્ચારવાના છે પણ કામદેવે તો વેદના–પીડા સહેવાનું સ્વીકાર્યું પરંતુ ભગવાન મહાવીરના ધર્મને મિથ્યા ન કહ્યો કારણ કે કામદેવની દેહાસક્તિ ઓગળી થઈ ચૂકી હતી.

આવી જ વાત ગજસુકુમારની છે માથે અગ્નિ મૂકી રહ્યો છે અગ્નિ જ્વાળામાં લોહી ને માંસ તપી તપીને બળી રહ્યાં છે પણ આગની જ્વાળા મન સુધી પહોંચી શકી નહીં ત્યાં તો ક્ષમાનો શાંતિનો સાગર લહેરાઈ રહ્યો છે કારણ એ જ કે એમની દેહાસક્તિ સમાપ્ત થઈ ચૂકી છે તેઓ જાણે છે કે જે બળે છે તે મારું નથી અને જે મારું છે તે કદી ભસ્મ થઈ શકે નહીં પ્રલયકાળની–દાવાનળની જ્વાળા પણ ભસ્મીભૂત કરી શકતી નથી. દેહ પરનો મમત્વભાવ દૂર થયો ત્યારે જ તો ગજસુકુમારનો આત્મા પ્રાણઘાતક શત્રુને પણ ક્ષમા આપી શક્યો કાયોત્સર્ગ અંગે શિષ્ય પ્રશ્ન કરે છે

प्रश्न : काउस्सग्गेणं भन्ते जीवे किं जणयइ ?

समाधान : काउस्सग्गेणं तीय पडुप्पन्नं पायच्छित्तं विसोहेइ, विसुद्ध पायच्छित्तेय जीवे निव्वुयहियए ओहरियभरुव्वभारवहे पसत्थ झाणोवगए सुहंसुहेणं विहरइ।

ઉત્તરાધ્યયન અ. ૨૯ સૂ. ૧૫

પ્રશ્ન ભગવન્, કાયોત્સર્ગ દ્વારા આ આત્મા ક્યા આધ્યાત્મિક આનંદનો અનુભવ કરે છે? જવાબમા ભગવાન ફરમાવે છે "કાયોત્સર્ગ દ્વારા આત્મા ભૂતકાળના અને વર્તમાન કાળના પ્રાયશ્ચિત્તથી વિશુદ્ધ બને છે ભૂત અને વર્તમાનમા જીવનની દુર્બળતાઓને લીધે થયેલાં પાપો માટે સાધકને જે પ્રાયશ્ચિત્તનો યોગ સાપડ્યો છે, એની વિશુદ્ધિ વિના આત્મા અતિચારોને દૂર કરી શકતો નથી અતિચારોથી શુદ્ધ થયા પછી સાધકના મનમા એટલો જ આનંદનો અનુભવ થાય છે, જેટલો કે એક મજૂરને માથેથી ભાર ઊતરે છે ત્યારે જે આનંદ એને મળે છે

ભારે વજન ઊચકી ચાલતા મજૂરની મનસ્થિતિને મોટરકારોમા ઘૂમતા શેઠો–શાહુકારો જાણી શકતા નથી જેણે જીવનમા કદી પાચ શેર પણ વજન ઊચક્યુ નથી તે મણ ભારથી હળવા થવાનો આનંદ જાણી શકતો નથી માથાનો ભાર તો હળવો હોય છે એના કષ્ટોને પણ આપણે સમજી શકીએ પરંતુ અતિચારોનો પણ એક ભાર હોય છે પ્રત્યેક વિભાવ દશા પોતે એક ભાર છે એ ભારનો તોલ–માપ કાઈ નહી હોય પણ એ રૂપે ભાર છે, જેના વડે આત્મા ભાગ્ન-મય બને છે આ ભાર જ આત્માને અધઃપતન તરફ ખેચી જાય છે અને દુર્ગતિદ્વારે લાવી ઊભા કરી દે છે

હા, તો જે ક્ષણે આત્મા અતિચારોને હરી લે છે, પ્રાયશ્ચિત્ત દ્વારા દોષોના ભારથી મુક્ત બને છે ત્યારે એને એક જાતનુ હળવાપણુ અનુભવાય છે એના મન પરનો ભાર ઓછો થાય છે અને ત્યારે જ એ પ્રશસ્ત ધ્યાનનો યોગ મેળવી શકે છે ધર્મ અને શુકલધ્યાન પ્રશસ્ત–ધ્યાયવા યોગ્ય છે પ્રાયશ્ચિત્ત પહેલા મનની સ્થિતિ સંકલ્પ–વિકલ્પમા રાચે છે પણ જ્યારે દોષોનુ પ્રાયશ્ચિત્ત લેવાઈ જાય છે ત્યારે મનના વિકલ્પો–સમાપ્ત થાય છે અને પ્રશસ્ત ધ્યાન ભણી આગળ ધપે છે.

પ્રત્યાખ્યાન આવશ્યક :

અતીત (ભૂતકાળના)ના અતિચારોની આલોચના પછી સાધક પ્રાયશ્ચિત્ત રૂપે કાયોત્સર્ગ કરે છે અને અતીતના દોષોથી મુક્તિ પામે છે પરંતુ ભવિષ્યના દોષોને રોકવાનુ કાર્ય પ્રત્યાખ્યાન કરે છે જીવનમા પ્રત્યાખ્યાનનું મહત્ત્વનુ સ્થાન છે ભારતીય સંસ્કૃતિનુ લક્ષ્ય ત્યાગ તરફ છે એ ભોગમા નહી, પણ ત્યાગમાં વિશ્વાસ ધરાવે છે એ ભોગીનુ નહી પણ ત્યાગીનુ જ સન્માન કરવાનુ શીખવે છે.

એનું કહેવું છે લક્ષ્મીપુત્રો કરતા સરસ્વતીના પુત્રોનું સન્માન કરો કારણ કે લક્ષ્મી કરતાં સરસ્વતીનું સ્થાન ઊંચું છે લક્ષ્મી તો આજે છે, કાલે નથી જ્યારે સરસ્વતી તો જીવન પર્યંત સાથે જ રહે છે અને આ જીવન સુધી જ નહીં પણ આગામી જીવનમાં પણ એ સાથ આપે છે—આપી શકે છે પણ શ્રમણ–સંસ્કૃતિ કહે છે જ્ઞાન કરતાં ત્યાગનું સ્થાન મહાન છે તીર્થંકર જન્મથી સાથે જ ત્રણ જ્ઞાન ધરાવતા હોય છે પરંતુ જ્યાં સુધી તેઓ ગૃહસ્થ-દશામાં હોય છે ત્યાં સુધી મુનિઓ એમને વંદણા કરતા નથી. આ જૈનાગમનો સિદ્ધાન્ત છે મુનિમાં બે જ્ઞાન છે જ્યારે તીર્થંકર જ્ઞાનની શ્રેણીમાં મુનિ કરતાં આગળ છે પણ જ્યાં સુધી તેઓ ચારિત્ર–ગ્રહણ કરતાં નથી ત્યાં સુધી મુનિઓ એમને વંદણા કરી શકતા નથી, અને બીજું તો ઠીક પણ જ્ઞાનક્ષેત્રે એક દેવ પણ મુનિ કરતાં આગળ છે પણ એનામાં પ્રત્યાખ્યાનનો અભાવ હોય છે એટલા માટે જ મતિ–અને શ્રુતિજ્ઞાનના ધારક મુનિ વંદનીય છે પરંતુ અવધિજ્ઞાનનો ધારક દેવ વંદનીય નથી.

જૈનાગમની એક બીજી વાત એવી છે કે જે જીવનમાં પ્રત્યાખ્યાનના આદર્શને પ્રકાશે છે એક બાજુ ચક્રવર્તી છે બીજી બાજુ ચક્રવર્તીનો સેવક છે જે બેઉ હાથ જોડી ચક્રવર્તીના હુકમની રાહમાં ઊભો છે પણ એ જ સેવક જે ચારિત્ર–ધર્મ અંગીકાર કરે છે અને એના બીજે જ દિવસે પોતે ચક્રવર્તીના મનમાં વૈરાગ્યની ભાવના જાગે છે અને એ પણ વિશાળ સામ્રાજ્ય તજી મુનિ બને છે ચોવીસ કલાક પહેલાં એમના જ સેવકે દીક્ષા ગ્રહણ કરી છે એટલે એક બાજુ સેવક છે અને બીજી બાજુ સમ્રાટ છે પણ ચમત્કારની વાત તો એ છે કે સમ્રાટ સેવકના ચરણોમાં નમે છે કારણ કે આટલા દિવસો જેણે એ ભિખારી બની સમ્રાટના દ્વારે ભટકતો ફર્યો પણ આજે તો એ આત્માનો ચક્રવર્તી છે ત્યાગ અને વૈરાગ્યનું વિશાળ સામ્રાજ્ય એની પાસે છે આ છે પ્રત્યાખ્યાનનો પ્રભાવ વર્ષો સુધી જે ચરણોમાં ઝૂકતો રહ્યો ગુલામીમાં આખી જિંદગી વીતાવી પણ આજે એ ચક્રવર્તી છે અને ચક્રવર્તી એને વાંદવા એના ચરણોમાં ઝૂકે છે

જ્યાં સુધી ચારિત્ર–મોહનો ક્ષયોપશમ થતો નથી ત્યાં સુધી એક નવકારસી જેવું પ્રત્યાખ્યાન પણ આત્મા કરી શકતો નથી. આવરણ–કર્મ માં પ્રત્યાખ્યાનાવરણનું ઉપશમન, ક્ષય અથવા ક્ષયોપશમ થાય છે ત્યારે જ મનમાં પ્રત્યાખ્યાન તરફ અભિરુચિ જાગે છે પ્રત્યાખ્યાન અંગે ચિંતન મનન કરે છે –

प्रश्न ' पच्चक्खाणेण भन्ते जीवे किं जणयइ ?

ज० पच्चक्खाणेणं आसव दाराइं निरुंभइ,
पच्चक्खाणेण इच्छा निरोहं जणयइ ।
इच्छा निरोहं गणए णं जीवे सव्वदव्वेसु विणीय तण्हे
सीइ भूए विहरइ ॥

ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર અ ૨૯ સૂ ૧૩

પ્રશ્ન —" ભગવન્, પ્રત્યાખ્યાન દ્વારા આત્મા ક્યા આત્મગુણને પ્રગટ કરે છે ?"

શિષ્યની જિજ્ઞાસાનુ સમાધાન કરતા ભગવાન ફરમાવે છે "પ્રત્યાખ્યાન દ્વારા આત્મા આશ્રવદ્વારોને રોકે છે જ્યા સુધી આવતા આશ્રવોને રોકાતા નથી ત્યા સુધી કર્મોનો પ્રવાહ આત્મામા આવ્યા જ કરે છે જ્યા સુધી કોઈ વસ્તુ માટે પ્રત્યાખ્યાન કરવામા આવતો નથી, પરથી આસક્તિ દૂર થતી નથી ત્યા સુધી કર્મરજ આવતી જ રહેશે"

પિતાએ કોઈ વસ્તુ વ્યાજ ઉપર લીધી છે તો પુત્રે પણ એનુ વ્યાજ આપવુ જ પડશે તેવી જ રીતે કોઈ યોનિમા રહે અથવા ન રહે પણ એ વસ્તુ દ્વારા કર્મોનો આશ્રવ તે ચાલુ જ રહેશે એમ તો આત્મા જ્યારે શરીરનો ત્યાગ કરે છે ત્યારે ત્યાની હજારો વસ્તુઓમાથી એકને પણ સાથે લઈ જતો નથી પણ હા, વસ્તુઓનો મોહ સાથે લઈ જાય છે પદાર્થો તજ્યા છે પણ પદાર્થો પ્રત્યેની આસક્તિ દૂર થઈ નથી માટે જ્યા સુધી આસક્તિ સમાપ્ત થતી નથી ત્યા સુધી ક્રિયા થતી જ રહેશે

પણ અહી એક પ્રશ્ન થાય છે જે વસ્તુનો આપણે ઉપયોગ જ કરતા નથી શું એની ક્રિયા પણ લાગશે? હા, કારણ કે જ્યા સુધી પ્રત્યાખ્યાન થતુ નથી ત્યા સુધી ક્રિયા જરૂર લાગશે જ માની લ્યો કે તમારી પાસે બે મોટરો ને ત્રણ સાઈકલો છે તમે ફક્ત એક મોટર અને બે સાઈકલોનો જ ઉપયોગ કરો છો પણ તમારે ટેક્સ તો પાચેયનો ભરવો જ પડે છે તમે એમનો ઉપયોગ કરો છો અથવા નહી એ સવાલ નથી, પણ સવાલ તો છે માલિકીનો જ્યા સુધી વસ્તુઓ પરથી તમે સ્વામીત્વ–માલિકીપણુ–દૂર કર્યું નથી ત્યા સુધી તમારે ટેક્સ ભરવા જ પડશે બસ, આધ્યાત્મિક ક્ષેત્રમા પણ એ જ વાત છે.

એક વાત એમ પણ છે. તમે મુંબઈમાં એક મકાન ભાડે લીધું અને પછી દેશમાં ચાલ્યા ગયા. ત્યાંથી બે વર્ષ પછી પાછા મુંબઈ આવ્યા. મકાન માલિક તમારી પાસેથી ભાડું માગશે. તમે કહેશો, ભલા આદમી, હું તો એક દિવસ પણ આ મકાનમાં રહ્યો નથી તો એનું ભાડું કેવું? એ કહેશે, તમે રહો અથવા ન રહો એનો કોઈ પ્રશ્ન નથી. બે વર્ષ સુધી તો તમે એના માલિક રહ્યા છો. જુઓ તો ખરા કે આ તાળું તમે મારેલું છે અને વાત પણ સાચી જ છે કે તમે તમારું સ્વામીત્વ કાયમ-ચાલુ રાખ્યું છે તો તમારે એનું ભાડું પણ આપવું જ પડશે. આવા સ્વામીત્વને-માલિકીપણાને જ તો આધ્યાત્મિક ક્ષેત્રમાં આવા આસક્તિ કહે છે અને આ આસક્તિનો જ્યાં સુધી પરિત્યાગ કર્યો નથી ત્યાં સુધી આશ્રવ ચાલુ જ રહેશે. પ્રત્યાખ્યાન જ એ આશ્રવદ્વારને રોકી શકે છે.

સાચે જ પ્રત્યાખ્યાન ઇચ્છાનો નિરોધ કરે છે. કારણ કે ઇચ્છાને મર્યાદિત કર્યા વિના પ્રત્યાખ્યાન સંભવી શકતું નથી. એટલે પ્રત્યાખ્યાનદ્વારા જ આત્મા ઇચ્છાઓ પર કંટ્રોલ કરી શકે છે. પછી જે પદાર્થોનો એણે પરિત્યાગ કર્યો છે એ એના મનમાં ફરી લોભ-લાલચ કે આસક્તિ પેદા કરી શકતી નથી. એથી સૌથી મોટો લાભ એ થાય છે કે મનની તૃષ્ણા-જન્ય ચંચળતા સમાપ્ત થઈ જાય છે અને સાધક આત્મ-સંતોષી બની શકે છે.

ઉપસંહાર

આ રીતે પ્રતિક્રમણમાં આપણે આપણી આલોચના કરીએ છીએ. અતીતના દોષોને સાવધાનીપૂર્વક દૂર કરીએ છીએ. એનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરીએ છીએ અને ભવિષ્યમાં એમના નિરોધ માટે તૈયાર થઈએ છીએ. પ્રતિક્રમણના છ આવશ્યકોનો ક્રમ પણ વૈજ્ઞાનિક ઢબે રાખવામાં આવ્યો છે. પહેલો સામાયિક આવશ્યક જીવનમાં સમભાવની સાધના શીખવે છે. સમભાવ આવ્યા વિના સદ્ગુણો પ્રત્યે પ્રેમ જાગૃત થતો નથી તેમ દુર્ગુણોથી વિરક્તિ પણ થતી નથી. સમભાવનો સાધક જ ગુણાનુરાગી બની શકે છે. એટલા માટે જ સામાયિક પછી ચોવીસી સ્તવનનો ક્રમ આવે છે. ગુણ-પૂજક બન્યા પછી જ માનવી ગુણીની પૂજા કરે છે અને ત્યારે જ ગુરુજનોના ચરણે નમે છે. એટલા માટે જિન-સ્તુતિ પછી ગુરુવંદનાનો ક્રમ રખાયો છે.

જેનાં મન, વચન ને કર્મમાં નમ્રતા છે તે અનાચારોથી દૂર રહે છે.

અને અતિચારો પ્રત્યે સજાગ રહે છે પ્રમાદવશ પણ જો એમા સ્ખલન થઇ જાય છે અને વ્રતોમાં દોષ લાગે છે તો એ દોષોને પશ્ચાત્તાપના વારિથી ધોવા માટે કૃતનિશ્ચયી બને છે અને એટલા માટે જ વ દણા પછી પ્રતિક્રમણનુ સ્થાન રાખવામાં આવ્યુ છે. ભૂલોના સ્મરણ સારુ મન, વચન ને કાયામાં સ્થિરતા થવી જરૂરી છે માટે જ પાચમો આવશ્યક કાયોત્સર્ગનો આવે છે એટલે કે દોષોની આલોચના પછી પ્રાયશ્ચિત્ત રૂપે કાયોત્સર્ગનો નિયમ છે અને સ્થિર યોગવાળી વ્યક્તિ જ પ્રત્યાખ્યાન કરી શકે છે એટલા માટે કાયોત્સર્ગ પછી પ્રત્યાખ્યાન કરીને સાવદ્ય ભવિષ્યના દોષોની સભાવિતતાને રોકી દે છે અને આત્મામા પૂર્ણ લીન બનીને સ્વભાવ-દશામા પાછો આવે છે અને વિભાવ-સ્થિતિમાંથી સ્વભાવ-સ્થિતિમા પાછુ આવવુ એ જ પ્રતિક્રમણ છે

દિનાક — જૈન ઉપાશ્રય,
તા ૧૪-૯-૧૯૫૮ — કોટ, મુબઈ

અહિસા એ ભારતીય સસ્કૃતિનુ જીવનસૂત્ર તત્ત્વ છે ભારતીયોના રોમે રોમમા એનુ તત્ત્વ ભરેલુ પડેલુ છે ભારતીય હવા એટલે અહિસાની હવા ! ભારતીય ઈતિહાસ એટલે અહિસાનો ઈતિહાસ

ધર્મનો નીચોડનુ બીજુ નામ છે અહિસા

આપના મનને એક માત્ર દયારૂપી ખૂબસૂરત આભૂષણથી સજ્જો

અધ્યાત્મ સંસ્કૃતિના પ્રતીક સમા પવિત્ર દિવસોમાં તમે અધ્યાત્મ સંદેશો શ્રવણ કરી રહ્યા છો. તમે રેડિયો–સંદેશા સાંભળો છો અમેરિકા અને જાપાનના સંદેશાઓ સાંભળવા તમારા કાન આતુર રહે છે મોટા–મોટા નેતાઓના સંદેશા તમે સાંભળ્યા છે પ્રધાનમંત્રીનો સંદેશો સાંભળવા માટે ચોપાટી તટે લાખોની સંખ્યામાં તમે સૌ ભેગા થાઓ છો અને ઘણા પ્રેમથી એમનો સંદેશો ઝીલો છો. પણ હું પૂછું છું કે આત્માનો સંદેશો તમે સાંભળ્યો છે કદી કે નહિ! આત્માનો સંદેશો જેણે સાંભળી લીધો છે એને દુનિયાનો કોઈ સંદેશો સાંભળવાની જરૂર રહેતી નથી.

થોડા જ સમય પહેલાં તમારી સામે ગજસુકુમારની પવિત્ર વાત આવી હતી તે ત્યાગ અને બલિદાનભરી વાત મારા સાથી મુનિશ્રી પાસેથી તમે સાંભળી ચૂક્યા છો. તે મહાન સાધક જૈનજગતનું જ્યોતિર્ધર નક્ષત્ર છે એ પણ એક કાળ હતુ જેમાંથી પોતાના સુકુમાર ભાઈના માથે ધગધગતા અંગારા મૂકી દેવાયા. તો સામે પણ એવું એક અદ્ભુત બળ હતુ ? એ ધગધગતા અંગારાને સમભાવપૂર્વક સહી લઈ શક્યું એ જ્વાલામાં તન બળી રહ્યું હતુ રક્ત અને માંસ ઊકળી રહ્યાં હતાં પરંતુ એની આગ મન સુધી પહોંચી શકી નહિ. તે મનને બાળી શકી નહિ. કારણ તે સાધક સાધનાની એવી સ્થિતિએ પહોંચી ગયેલો કે જ્યાં તનને તપાવનાર આ જ્વાળાઓ પહોંચી શકે નહિ. અને આ બધુ એટલા જ કારણસર સંભવિત બની શક્યુ કે એમણે આત્માનો સંદેશો સાંભળી લીધો હતો. સંયમ અને ધ્યાનની એવી સ્થિતિમાં તેઓ લીન થઈ ગયા હતા કે જ્યારે એમને એ

ભાન પણ રહ્યું નહોતું કે કોઈ એને બાળી રહ્યું છે તેથી કોણ બળી રહ્યું છે એની એમને ખબર સુદ્ધા પડી નહિ.

આ સાધનાની ચરમ સ્થિતિ છે આ સ્થિતિએ પહોંચવા માટે સંયમનો પથ સ્વીકારવો પડશે મન અને ઇંદ્રિયોને વશમાં લેવા પડશે સંયમ શક્તિનો સ્રોત છે સ્ટીમ-વરાળ જ્યારે પાવર નળીમાં સંયમિત બની જાય છે ત્યારે વિશાળ એન્જિનને ગતિ આપે છે અને એને કારણે હજારો-લાખો ટન ભાર એક સ્થળેથી બીજે સ્થળે લઇ જઈ શકાય છે આવી શક્તિ ક્યાંથી આવી? કહેવું પડશે કે એ સંયમની જ શક્તિ છે એટલા માટે જ શાસ્ત્રકારોએ ઈંદ્રિય-નિગ્રહ અને આત્મસંયમ ઉપર ભાર આપ્યો છે મન ચારે બાજુ ફરતું રહે, ઇંદ્રિયો વાસના તરફ દોડતી ફરે અને પછી આપણે ઇચ્છીએ કે સાધનામાં રસ આવે તો એ સંભવિત નથી તમને તો રસ પડે છે ઓફિસમાં બેસી રૂપિયા ભેળા કરવામાં જેવો રસ ત્યાં છે એવો આત્મસાધનામાં છે ખરો? જ્યાં સુધી ઈંદ્રિયો વિપથગામિની છે ત્યાં સુધી અધ્યાત્મની વાતોમાં રસ આવી શકશે નહિ

ઇંદ્રિયો શું છે? ઋષિઓએ આત્માને ઇંદ્ર બનાવ્યો છે-"**इन्द्रो वै आत्मा**" આ ઇંદ્રરૂપી આત્મા માટે જે સહાયક છે, તેમને ઈંદ્રિય કહેવાય છે લખવા માટે પેન્સિલ અથવા પેન સાધન છે તેવી જ રીતે ઇંદ્રિયો પણ આત્મા માટેના સાધન છે આત્મા ધારે તો ઇંદ્રિયો વડે સંસારભ્રમણને સીમિત કરી શકે છે, અને તે ધારે તો તે જ ઇંદ્રિયો વડે ભવભ્રમણમાં વૃદ્ધિ કરી શકે છે

પેન્સિલની અણી કાઢવા માટે અપાયેલા ચાકુ વડે જો કોઈ બીજાની આંગળીને છોલી નાખે તો તે ચાકુનો દુરુપયોગ જ થયો કહેવાશે સાધન સાધન છે, તેનો તમે સદુપયોગ પણ કરી શકો છો તેમ દુરૂપયોગ પણ જે દર્પણને નિમિત્ત માની ભરત ચક્રવર્તીએ કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું હતુ, તે જ દર્પણ વડે અભયકુમારે કૂકડાને લડતા શીખવાડયું ચક્રવર્તી સમ્રાટે જે જે નિમિત્તને મેળવી અનંત-અનંત કર્મોનો ક્ષય કર્યો હતો, તે જ નિમિત્ત દ્વારા કૂકડા અને એના સ્વામીએ અનંત-અનંત નવા કર્મો બાંધી લીધાં.

એમ તો તમે બહુ કુશળ છો દરેક ચીજનો પૂરેપૂરો સદુપયોગ કરવા માગો છો બે આનાની એક દિવાળીની પેટી આણી, દીવાબત્તી કરતી વેળા જો એક દીવાસળી પણ નીચે પડી ગઇ હશે તો તેને શોધી ફરી પાછી તે

જ ડબીમાં મૂકી દો છો. એવી જ રીતે એક આનાની ૨૪ સોય લાવ્યા, એમાંથી એક પણ સોય ખોવાઈ જાય છે તો તેને પણ શોધી કાઢો છો. પંદર મિનિટ એની શોધ પાછળ ગુમાવી દો છો પણ એને જતી કરતા નથી. અને બીજું તો શું ચોપડા લખતી વખતે શાહી સુકવવા માટે જે રેતી અક્ષરો ઉપર નાખવામાં આવે છે તેની પણ તમારા દિમાગમાં કિંમત છે. આજે ફાઉંટનપેનનો યુગ આવી ગયો છે પરંતુ આજથી પચ્ચીસ વર્ષ પહેલાં દરેક દુકાને કાળી શાહીથી લખાતું હતું અને એને સૂકવવા માટે રેતીનો ઉપયોગ કરાતો હતો. અક્ષરો ઉપર રેતી નાખ્યા બાદ એ રેતીનું શું થતું ! શું એને ફેંકી દેતા હતા ! જી નહિ. ખૂબ જ સાવધાની સાથે એને ફરી તે જ ડબીમાં નાખી દેતા હતા. એ રેતીને પણ નકામી જવા દેતા નહોતા વારુ, તો બતાવો કે એની કિંમત શું હતી ! બે–ચાર પૈસામાં તો પૂરી ડબી ભરાઈ જાય છે પરંતુ એનો પણ તમે સદુપયોગ કરો છો.

નાની નાની વસ્તુઓનો તમે પૂરો સદુપયોગ કરો છો. કેરીની મોસમમાં તમે કેરી લાવ્યા બે રૂપિયા આપ્યા અને થેલી ભરીને ઘેર આવ્યા. તમે ખ્યાલ રાખો છો કે થેલીમાંની કેરીઓ બગડે નહિ—પિચાય નહિ. એના બગડી જવા પહેલાં જ તમે એનો ઉપયોગ કરી લો છો. તમે એનો કેવો ઉપયોગ કરો છો શું તે પણ મારે બતાવવું પડશે ! તમે સારી રીતે એ જાણો છો. અનેક વાર એનો રસ કાઢયો હશે, સૌથી પહેલાં કેરીને ધોઈ લેવામાં આવે છે પછી ઘોળી લેવાય છે ઉપરનું ડીટિયું કાઢી સાફ સ્વચ્છ કાચવાળા વાસણમાં રસ કઢાય છે પૂરી તાકાતથી એનો રસ કાઢી લેવાય છે અને એનાં ઉતરડાં એક બાજુ રાખી લેવામાં આવે છે પછી વારો આવે છે ગોટલીઓનો એમાંથી પણ ઘસીઘસીને રસ કાઢી લેવાય છે પછી શું એને ફેંકી દો છો ! ના ભાઈ હજુ તો ઘણું બાકી છે ભેગાં કરી કરીને ઉતરડાં અને ગોટલાંને ધોવાય છે કેટલીક વખતે એક વાર તો કેટલીક વખતે બે કે ત્રણ વખત પાણીમાં ધોવાય છે ક્યાંક દૂધમાં પણ ધોવાનાં હોય છે પહેલાં પાણીને રસમાં ભેળવી દેવાય છે અને બીજા પાણીનો ફજેતો બનાવાય છે શા સારુ બીજાનો ફજેતો કરો છો ! (શ્રોતાઓમાં હસાહસ)

હવે તો કોઈ ખાસ લેશમાત્ર રસ એમાં રહેવા પામ્યો નથી. હવે તો ફેંકી દેશો ને ! ના ભાઈ ના હજુ નહિ કેમ કોઈક ઘરોમાં જોવામાં આવ્યું છે કે પેલાં ઉતરડાંનું શાક બનાવી ડિટિનઓઇલમાં નાખી દે છે ડિટિનઓઇલનો અર્થ તો તમે સમજી જ ગયા છો ને ! હા–પેટમાં. હવે રહી

વાત ગોટલાની એને પણ ફેંકી દેતા નથી તેને સૂકાવી નાખવામા આવે છે, પછી એને તોડી શિલસપ્તમીને દિવસે ગોટલીનુ પણ શાક બનાવી લેવામાં આવે છે અને ઉપરની છાલની ઇંધનરૂપે વપરાશ થાય છે હવે તમે બતાવો કે આમાની કઈ વસ્તુ તમે નકામી જવા દીધી

એ આનાની કેરીનો તમે આટલી બધી રીતે સદુપયોગ કરી જાણો છો, પરતુ મને બતાવો કે આ ઇંદ્રિયો તમને મળી છે, એમનો તમે કેટલો સદ્‌પયોગ કરો છો ? હા, તો બતાવો એની શુ કિંમત હોય છે ? એક માણસ તમારે ઘેર આવી તમને કહી જાય કે હુ એક લાખ રૂપિયા આપીશ, તમે તમારી એક આખ મને આપો, તો શુ તમે આવા સોદા માટે તૈયાર થઈ જશો ? નહિ કદી નહિ એનો અર્થ એ થયો કે તમારી એક આખ એક લાખથી પણ વધુ કિમત ધરાવે છે, પરતુ મને બતાવો કે તમે એનો સદુપયોગ કરો છો કે દુરુપયોગ ?

કાન વડે તમે આધ્યાત્મિક સગીત પણ સાભળી શકો છો અને એ જ કાનો વડે ફિલ્મી સગીત પણ પહેલુ કામ મનની વાસનાને શાત કરે છે ત્યારે બીજુ કામ મનની સૂતેલી વાસનાને ઉત્તેજિત કરે છે વાસનાભર્યું સગીત સાભળવુ તે કાનનો દુરુપયોગ છે જ્યારે મનને વાસનાથી વાળી અધ્યાત્મ ભણી લઈ જતુ ગીત સાભળવુ તે કાનનો સદુપયોગ છે

કાન વડે તમે બીજાની નિદા પણ સાભળી શકો છો, તેમ બીજાની સ્તુતિ પણ વારુ, ત્યારે સચુ બતાવો કે કોઈની નિદા થતી હોય ત્યારે તેમા તમને વધુ રસ પડે છે કે કોઈ સદ્‌ગુણી મહાપુરુષનુ ગુણ-કિર્તન થતુ હોય તેમા રસ પડે છે ? જ્યારે ગુણીજનોની સ્તુતિની વાત આવી ત્યારે કહી ઊઠો છો કે હા, ઠીક છે પણ અદરથી કોને જોયો છે, વધુ થશે તો કહેશો મને સમય નથી પરતુ કોઈની નિદાની વાત કાને આવશે તો કહી ઊઠશો ભાઈ મને તો આજે જ ખબર પડી કે તે આવો છે હુ તો એને ઘણો સારો સમજતો હતો પણ હા, એમ બની શકે છે કે તે બહારથી ઊજળો હોય પણ અદરથી મેલો નિદાની વાત સોળ આના સાચી માની લો છો અને એમા એટલો રસ આવે છે કે જ્યાં વિદ્યા થઈ રહી હોય છે, ત્યા માણસ એવો તો બેસી જાય છે કે જાણે ગુદર વડે ચોટી ગયો હોય કલાકો વીતી જાય પણ ત્યાથી હલવાનુ નામ નહિ લે

અરે, કેટલાય માણસોને ટેલિફોન (કાન) સદા નિદાત્મક વાતો સારુ

તૈયાર જ રહેતા હોય છે. તેઓ ધ્યાન રાખે છે કે ક્યાં કઈ નવી વાત બની અને જ્યારે પણ એમના હાથમાં કોઈ એવી વાત આવી જાય છે ત્યારે તો એનું પૂછવું જ શું ! કોઈ પણ મળશે ત્યારે પણ બસ તે જ વાત કહે. મળનારની સાથે જ પૂછશે કંઈ નવી વાત સાંભળી કે ! આપણા સમાજમાં આજે આ રોગ એટલો તો ફેલાયો છે કે એની કોઈ સીમા રહી નથી. ધર્મસ્થાન પણ એથી બાકાત રહ્યાં નથી. કેટલાક લોકો તો એટલા માટે જ આવે છે કે કોઈ નવી વાત જાણવા મળી જાય. તેઓ આવશે, મુનિને હાથ જોડશે પણ એમની આંખો ચારે બાજુ ફરતી રહેશે—જોશે કે ક્યાં શું થઈ રહ્યું છે ! સામાયિકમાં પણ સમભાવની સાધનાના સ્થાને આવી જ સાધના થાય છે. પૈસાએ આમ કર્યું અને ફલાણાએ તેમ કર્યું. મુનિની પાસે આવશે ત્યારે પણ એમની એ જ રેકોર્ડ ચાલુ રહેશે.

એક વખતની વાત છે. હું ઉપાશ્રયે રહ્યો હતો. એક ભાઈ બહાર ગામથી આવ્યા. મને જોતાં જ થેલી એક બાજુ ફેંકી દીધી અને વંદના કરી. વંદના પૂરી થઈ નહિ કે એ બોલ્યા : મહારાજ, એક નવી વાત આપે સાંભળી ! હું સમજી ગયો હતો કે એ શું કહેવા માગે છે. મેં કહ્યું : કોઈ પણ વ્યક્તિ દેવસ્થાન અથવા ધર્મસ્થાન તરફ જાય છે ત્યારે ચઢાવવા માટે સુગંધિત પદાર્થ લઈ જાય છે. તમે ધર્મસ્થાનકે આવ્યા છો. કોઈ સુગંધદાર વાત લઈને આવ્યા હો, કોઈના સદ્ગુણોની સુવાસ લઈને આવ્યા હો તો મને સંભળાવો. જો કોઈની બૂરાઈની વાત હોય તો તેની દુર્ગંધ મહેરબાની કરી અહીં ફેલાવશો નહીં. આ સાંભળતાંની સાથે જ એણે ચરણ પકડી લીધાં અને બોલ્યો : મહારાજ, આપે મારી આંખો ખોલી દીધી છે. ખરેખર, હવેથી હું ધર્મસ્થાનમાં સુગંધિત વાત લઈને જ આવીશ.

આ તો મારા કહેવાનો અર્થ એ છે કે તમે આવો છો. તમારી દૃષ્ટિમાં તમારી વાણીમાં અને તમારા મનોમાં સર્વત્ર પવિત્રતા હોવી જોઈએ. ધર્મસ્થાનમાં આવો તો પવિત્ર દૃષ્ટિ લઈને આવો અને સદ્ગુણોની સુગંધ ભરી વાતો લઈને આવો અને તેવી જ સુગંધિત વાતો લઈને જાઓ. કાન વડે સદ્ગુણ ગ્રહણ કરવો તે એનો સદુપયોગ છે અને નિંદા સાંભળવી તે કાનનો દુરુપયોગ છે.

ચક્ષુ-ઇન્દ્રિય—શ્રોત્ર પછી ચક્ષુ ઇન્દ્રિયનું સ્થાન છે. આંખ કેમેરા કરતાં પણ શ્રેષ્ઠ છે. કેમેરા સામે આવેલા વસ્તુનો ફોટો લે છે. આંખ પણ એવું

જ કરે છે પરંતુ કેમેરામાં નવા નવા રોલ નાખવા પડે છે, ત્યારે આ આંખના પડદા પાછળ કેટલાયે રોલો સમાયા હશે એની ખબર નથી એ કેમેરા વડે ફોટો લેવા માટે પ્રકાશની જરૂર પડે છે પરંતુ આંખનો કેમેરો તો અલ્પ પ્રકાશમાં પણ ફોટો લઈ લે છે પેલો કેમેરો તમને બસો અથવા બે હજારમાં મળી શકે છે, પરંતુ આંખનો આ કેમેરો તમને કેટલામાં મળ્યો, એની કોઈ કિંમત છે ખરી ? હજારો–લાખોનો ખર્ચ કરવા છતાં તમે આંખો મેળવી શકતા નથી પરંતુ તમે તેનો કેવો ઉપયોગ કરી રહ્યા છો ? કેમેરામેન ફોટો લેવામાં સાવધાની રાખે છે, સુંદર દૃશ્યોનો જ એ ફોટો ખેંચે છે, તમે તમારી આંખોરૂપી કેમેરા વડે પણ સારા દૃશ્યોનો જ ફોટો ખેંચજો

સેવાવ્રતી લક્ષ્મણની વાત તમે સાંભળી હશે જ્યારે રાવણ મર્યાદા ઓળંગી પંચવટીથી સીતાને ઉપાડી ગયો ત્યારે સતી પોતાને આતતાયીના પંજામાં જોઈ વ્યાકુળ બની ગઈ એણે છૂટવાનો પ્રયત્ન કર્યો પરંતુ જ્યારે એમાં એને સફળતા ન મળી એટલે એ પોતાના આભૂષણો ઉતારી એક પછી એક રસ્તામાં નાખતી ગઈ જેથી મર્યાદા પુરુષોત્તમ રામ એ રસ્તાને જાણી શકે આ બાજુ શ્રી રામ અને લક્ષ્મણ જ્યારે પંચવટીએ પાછા આવ્યા અને ત્યાં ઝૂંપડી ખાલી જોઈ તો સીતાના વિરહમાં રામ ઉદ્વિગ્ન બની ગયા અને તેઓ પોતાના ભાઈ સાથે સીતાની શોધમાં નીકળી પડ્યા વૃક્ષ અને પાંદડે પાંદડાને પૂછવા લાગ્યા, તમે સીતાને જોયા ? આ એક દામ્પત્યનો આદર્શ હતો જ્યારે રસ્તે વિખરાયેલા આભૂષણો જોયા તો તેમણે લક્ષ્મણને કહ્યું "ભાઈ શોકની અંધકારપૂર્ણ રજનીએ મારા મનને ઘેરી લીધું છે, એટલે હું જોઈ શકતો નથી કે આ આભૂષણો કોના છે ? હવે તું જ પરીક્ષા કરી લે કે આ આભૂષણ તારી ભાભીના જ છે કે બીજા કોઈના આ સાંભળી શ્રી લક્ષ્મણે જે કહ્યું છે તે ઇતિહાસનું અમર વાક્ય છે આંખોનો સંયમ જાણે બોલી રહ્યો છે મહર્ષિ વાલ્મીકિએ પોતાની લેખનીમાં એને અંકિત કરી લીધું છે તે આ છે

केयूरं नैव जानामि नैव जानामि कुण्डलम् ।
नुपूरमेव जानामि नित्यं पदाभिवन्दनात् ॥

હે ભાઈ, હું કેયૂર જાણતો નથી; તેમ નથી જાણતો કુંડળને કારણ આજ સુધી આંખ ઉઠાવીને મેં ભાભીનું મોં જોયું નથી હા નુપૂરને જરૂર જાણું છું અને એનું કારણ છે, હું જ્યારે ભાભીને દરરોજ વંદન કરતો હતો ત્યારે મારી દૃષ્ટિ એમના નુપૂર પર જરૂર પડતી હતી

આંખોના સંયમનો પાઠ તમારે શીખવો છે તો તે તમે અહીં શીખી શકશો. પણ આજે નેત્ર–સંયમની વાત માઈલો દૂર ચાલી ગઈ છે. આજે તો જેમ રસગુલ્લાં ખાવા માટે જીભ સળવળે છે તેમ સૌંદર્ય જોવા માટે આંખો ટળવળતી હોય છે. ચાલતી સડક ઉપર અને આંખો રહે છે સીનેમાના રંગીન પોસ્ટરો ઉપર. આંખોનો સંયમ ગયો એટલે જ તો મૂર્તિમાની રાણીઓને જોવા માટે ગિરદી જામે છે. પણ આ માટે સૌંદર્ય પર પતંગિયું બનનારા જ નહિ, પરંતુ સૌંદર્યનું પ્રદર્શન કરનારા પણ ઓછા જવાબદાર નથી. સિનેમાનાં પોસ્ટરો જોવા પાછળ ઠોકર ખાનાર ભૂલ કરી બેસે છે તેમ સિનેમાનાં ગંદાં પોસ્ટરો લગાવનારાની પણ એક ભૂલ જ છે.

સૌંદર્ય પ્રત્યેની આસક્તિ આંખની વ્યાપક શક્તિને સીમિત કરી દે છે. રાવણ સીતાના સૌંદર્યમાં એટલો આસક્ત બન્યો કે તે એના સિવાય બીજું કશું જોઈ શક્યો નહિ. એ સૌંદર્ય પ્રત્યેના રાગનું જ પરિણામ હતું કે ગુણાવલી વીરમતીની સાથે કનકધ્વજના લગ્ન જોવા માટે વિમલાપુરી ગઈ અને પરિણામે રાજા ચંદ્રને કૂકડો બનવું પડ્યું. પોતાના પતિ મહારાજને કૂકડાના રૂપમાં જોઈ ગુણાવલીનું હૃદય કેટલું રોયું હશે. મહારાજાનો રાસ સાંભળનારાઓ આ વાત સારી રીતે જાણતા હશે. ભક્ત તુકારામ મહારાષ્ટ્રના પ્રસિદ્ધ સંત થઈ ગયા છે. એમણે એક વખત પ્રભુને પ્રાર્થના કરતાં કહ્યું હતું કે —

पापाची वासना नको देव डोळा ।
त्यांहून आंधळा बराच मी ॥

હે પ્રભો! તારી મુજ પર કૃપા હોય તો એટલું જ કરજે. મારી આંખોમાં પાપ વસે નહિ. એ જો ન થઈ શકે તો સારું છે કે હું આંધળો બની જાઉં. અલાઉદ્દીનની આંખોમાં જો વિકાર ન આવત તો ચિતોડની રાણીઓને અગ્નિસ્નાન કરી પોતાના સૌંદર્યને ખાખ બનાવવા વિવશ થવું પડત નહિ.

શ્રીમતીજી જો બજારમાં જશે અને ત્યાં સુંદર રંગીન સાડીઓ જોશે તો તેની સાથે જ મન એમાં ફસાઈ જશે. લેવા માટે હાથ તૈયાર થઈ જશે. પણ પાસે એટલા પૈસા ન હોવાને લીધે હાથ ઘસી જશે. સાંજે ઘેર આવશે કે બસ સાડી લેવા આદેશ અપાઈ જશે. એમણે જો

ખેંચ બનાવી તો શ્રીમતીજીનું મોઢું ચડી જશે અને પછી તો ઘરની શાંતિનો પણ ભંગ થઈ જશે. આનું સાચું કારણ આંખો જ હતી.

તમારી આંખ એ એક અણમોલ નિધિ છે, અને તે એવો નિધિ છે કે તમામ વૈજ્ઞાનિક આવિષ્કાર પણ એની શક્તિને પરાજિત કરી શકતો નથી. અમેરિકન વૈજ્ઞાનિકોએ એક આણુવિક્ષણ યંત્ર તૈયાર કર્યું છે, જે બમો ધ્યનું છે અને એને તૈયાર કરવામાં પૂરા અગિયાર વર્ષ લાગ્યાં, અને એના નિર્માણ પાછળ બે કરોડ અને આઠ લાખ રૂપિયા ખર્ચાયા. તે દસ લાખ આંખો જેટલો પ્રકાશ ગ્રહણ કરે છે. એનો દૂર જોવાની શક્તિ એટલી છે કે વીસ હજાર માઈલ અંતર પર રખાયેલી મીણબત્તીને એની શક્તિ વડે જોઈ શકાય છે. આટલું બધું હોવા છતાં પણ હું પૂછું છું કે જો તે દૂરબીન કોઈ આંધળાના હાથમાં મૂકવામાં આવે તો એનો શું અર્થ નીકળશે? આંખ છે તો પેલી બે કરોડની દૂરબિનનું મહત્ત્વ છે. સાથે જ હું એ પણ કહી શકું છું કે વૈજ્ઞાનિકો વીસ હજાર માઈલના અંતર પરનું જોઈ શકાય તેવું દૂરબીન બનાવી શકે છે, પરંતુ તમે એમને કહેશો કે બે ફર્લાંગ સુધીના અંતર પરનું જોઈ શકાય તેવી એક આંખ તો બનાવી આપો, તો એ માટે ઈન્કાર કરવા સિવાય બીજો કોઈ જવાબ તેમની પાસેથી નહિ મળે. એટલે એનો અર્થ એ થયો કે તમારી આંખ બે કરોડવાળા દૂરબીનથી પણ વધુ કિંમતી છે. પણ મારો પ્રશ્ન તો એટલો જ છે કે તમે એનો ઉપયોગ કઈ રીતે કરી રહ્યા છો? દુનિયાના ત્રણ અબજ આદમીઓમાં પણ એક એવો નહિ હોય કે જે સૂર્યના પ્રકાશમાં વ્યર્થ જ વીજળીનો ઉપયોગ કરે. સૂર્યના પ્રકાશમાં વીજળી ચાલુ રાખવી તે દુરુપયોગ છે, તો આંખની શક્તિને સિનેમા વગેરે પાછળ ખર્ચ કરવી તે શું આંખોનો દુરુપયોગ નથી?

ચક્ષુ ઈન્દ્રિય પર સંયમ રાખી તમે અનેક વિકારો ઉપર વિજય મેળવી શકો છો, પરંતુ એની સાથે સાથે ઘ્રાણેન્દ્રિય, રસનેન્દ્રિય, સ્પર્શેન્દ્રિય અને મનના સંયમની પણ અપેક્ષા રહે છે. ગુલાબની મધુરી સુવાસ માટે તમારે ઘ્રાણેન્દ્રિય ઉપર સંયમ રાખવો જોઈએ. હજારો ફૂલોનો સંહાર આ જ નાસિકા (નાક) માટે જ તો થાય છે. એક ઔંસ અત્તર તૈયાર કરવા માટે આઠ હજાર સાતસો બાવન રતલ ગુલાબની જરૂર પડે છે. અત્તરો પાછળ થતું લાખો ફૂલોનું બલિદાન પણ ઘ્રાણેન્દ્રિયના અસંયમીઓ માટે જ છે. એક માણસ બગીચામાં ગયો, અને ત્યાં ડાળ પર ઝૂલતું એક સુંદર-

પાંખડીઓવાળું ગુલાબનું ફૂલ જોયું અને તે ચૂંટી લીધું અને સૂંઘવા લાગ્યો. પરંતુ સૂંઘતાંની સાથે જ એણે બૂમ પાડી કારણ એ ફૂલમાં એક કીડો પડેલો હતો. તે ફૂલ સૂંઘતાંની સાથે જ એ માણસના નાકમાં પૂરી ગયો. તમાકુ-છીંકણી વગેરે વ્યસનાત્મક વસ્તુઓને સૂંઘવી એ પણ ઘ્રાણેન્દ્રિયનો દુરુપયોગ છે. જેને તે ઇચ્છતી નથી એને બળપૂર્વક એમાં ઘુસાડવી તે પણ એક ભૂલ છે.

જીભને વશ થઈને પણ માનવી કંઈ ઓછું પાપ કરતો નથી. હજારો પશુઓની હત્યા જીભ માટે જ થાય છે. અનંતકાય કંદનું સેવન પણ એટલા માટે જ વધુ હોય છે. આખા ભીંડાને ચાકુ વડે ચીરી એમાં મસાલો ભરવું ભરી લેવામાં આવે છે અને એનું શાક જ્યારે થાળીમાં આવે છે ત્યારે જીભ બોલી ઊઠે છે : વાહ! કેવું સરસ શાક બન્યું છે! આ રસના (સ્વાદ) ખાઈ અને બોલી એમ બંને બગડે છે. કોઈ માણસે પાંચ હજારનો ખર્ચ કરી પ્રીતિભોજન આપ્યું અને ગુલાબજાંબુ, કોપરાપાક અને બરફી વ. અનેક જાતની મીઠાઈ ખવડાવી પણ જો રાયતામાં મીઠું ઓછું પડ્યું હશે તો હોહા થઈ જશે. એના મોં ખરડવા પર તમે પાણી ફેરવશો. ઘરમાં દાળમાં જો મીઠું ઓછું પડ્યું તો કેટલાક એવા પણ ભલા માણસો મળશે કે થાળી ફેંકીને ગુસ્સામાં થઈ જશે.

રસન-ઇન્દ્રિય પર વિજય મેળવવા માટે આયંબિલનું વિધાન કરવામાં આવ્યું છે. આયંબિલનો અર્થ જ એ છે કે સાપ એના રાફડામાં સરી જાય છે તેમ રોટલીનો લૂખો કોળિયો પણ સીધો ગળે ઉતરી જવો જોઈએ. પણ આજે તો આ જીભ આયંબિલમાં પણ ઓછા નાચ કરતી નથી. પહેલાં ખાખરા-રાબડાથી ચલાવતું હતું પણ હવે તો એની ચાટ ને બનવા લાગી છે કે અણુતરી કરવા બેસીએ તો અડધો કલાક થાય. અને મીઠાના સ્થાને હવે પાપડખાર મીઠાનો ઉપયોગ થવા લાગ્યો છે. એટલું હોવા છતાં પણ આ લાલ બાઈ (જીભ)ને સંતોષ થતો નથી અને તે બોલી પડે છે : ગરમાગરમ રોટલી લાવો ને! (સભામાં હસાહસ)

જીભની લોલુપતા એટલી બધી વધી ગઈ છે કે માણસ આજે દરેક ચીજમાં રસ [illegible] ઇચ્છે છે. મરચાં-મસાલાનો વધુ ઉપયોગ આજ રસના (જીભ) માટે જ થતો હોય છે. પેટ ના પાડે છે તો પણ જીભને સારું લાગે છે એટલે તે ખાતો [illegible] છે. આંખો દુખતી હોય અને પેટ વધુ મરચાં-

મસાલા ખાવાની ના પાડી હોય તો પણ મસાલેદાર કચોરી ખાધા વગર રહી શકાતું નથી જો રોગનું નિદાન યોગ્ય થયું હોય, ડૉક્ટર કુશળ હોય, દવા પણ સારી હોય, અને હવા પણ સ્વાસ્થ્યવર્ધક હોય, છતાં પણ જો રોગ મટે નહિ તો સમજવું કે જીભ વશમાં નથી.

યાદ રાખો કે મોટાને જે સારું લાગે છે, તે સદૈવ પેટને પણ સારું લાગતું હોય, તેવું નથી આજે બધી બાબતોમાં રસ જોઈએ છે વ્યાખ્યાનમાં પણ રસ જોઈએ વક્તા વિદ્વાન હોય, જીવનને ઊંચે લઈ જાય તેવી વાત કહેતો હોય, તો પણ શ્રવણ કરનાર કેટલીક વાર કહી બેસે છે કે મહારાજે વ્યાખ્યાન તો સારું આપ્યું પણ રસ આવ્યો નહિ એમાં પણ રસ જોઈએ. માણસ આજે કેટલો ચટાકો થઈ ગયો છે રાષ્ટ્રપિતા મહાત્મા ગાંધીએ એક વાર કહ્યું હતું કે ખાવા અને બોલવામાં જેણે પોતાની જીભની ચપળતાને વશ કરી લીધી છે, એણે બધાયને પોતાને વશ કરી લીધા છે

અન્ય ઇંદ્રિયોની જેમ રસના (જીભ) ઇન્દ્રિયનો પણ સદુપયોગ અને દુરુપયોગ બંને થઈ શકે છે જ્યારે તમે જીભના ગુલામ થઈ જાઓ છો, ત્યારે તમે એનો દુરુપયોગ કરો છો અને જીભ જ્યારે તમારા કાબૂમાં છે ત્યારે સમજવું કે તમે એનો સદુપયોગ કરી રહ્યા છો ભોજનવેળા ભક્ષ્ય-અભક્ષ્યનો વિવેક જાળવો છો, અલ્પારંભ અને મહારંભનો વિચાર રાખો છો, સ્વાદ નહિ પણ સ્વાસ્થ્યનું લક્ષ્ય રાખો છો ત્યારે તમે રસનેન્દ્રિયમાં સંયમ રાખો છો એમ કહી શકાય

સાથે જ જમતી વેળા બોલવામાં પણ વિવેક રાખવો જોઈએ, એને કારણે તમે રોતાને હસાવી શકો છો અને હસતાને રોવડાવી શકો છો મધુર શબ્દો વડે તમે બીજાને લાગેલા ઘાને રુઝવવાનું કામ કરો તે જીભનો સદુપયોગ છે અને જીભ દ્વારા વહુની સાત પેઢીઓને વખોડતા ફરો, એનાં માતા-પિતાને દરિદ્રી કહી વહુનું કાળજું બાળવું એ જીભનો દુરુપયોગ છે. જીભ વડે મહાપુરુષોના ગુણ-કીર્તન કરાય છે, તે પણ એનો સદુપયોગ છે, પરંતુ બીજાની નિંદા અને આલોચના પાછળ તમારી જીભ ચાલુ રહે તો સમજવું કે તમે જીભનો દુરુપયોગ કરો છો

તેવી જ રીતે તમારે સ્પર્શેન્દ્રિયમાં પણ સંયમ કેળવવો જોઈએ શરીરને કોમળ લાગતી વસ્તુઓ લગભગ વિશેષ હિંસા વડે તૈયાર થયેલી હોય છે. રેશમી સાડીઓનો સ્પર્શ શરીરને ગમે છે પણ હે માતાઓ, એ તમારી

રેશમી સાડીઓ પાછળ કેટલા કીડાનો સંહાર થયો છે એની તમને ખબર પડતી નથી. આ રેશમમાં ત્રસ જીવોની હિંસા પણ છે. આ બધું પાપ કોના માટે છે ? જે રેશમનો ઉપયોગ કરે છે તે જ એ પાપનો ભાગીદાર બને છે. તેથી જ એક ગુજરાતી કવિ કહે છે –

ભલે હજારો હાથી હણાય, પણ દાંતની ચૂડી પહેરનારા
કીડા કરોડો ભલે કપાય પણ, રેશમ વસ્ત્ર ધરનારા
શ્રાવક નામ ધરનારા, જરી જુઓ ને તપાસી કામ તારા

ગુજરાતી કવિ વલ્લભદાસ શ્રાવકોને ફટકારતાં કહે છે કે ઓ શ્રાવક જરા તું તારી જાતને જો. તું કઈ તરફ જઈ રહ્યો છે ! તું શ્રાવક છે વીતરાગનો ઉપાસક છે. તારું જીવન કેટલું ઊંચું હોવું જોઈએ. અલ્પારંભ યુક્ત જીવન જીવવાની કળા તારી પાસે હોવી જોઈએ. બહારની ચમક દમક ઉપર તું શા માટે મોહાઈ રહ્યો છે ! આ ચમક–દમક પાછળ કેટલા પ્રાણી એનો સંહાર થઈ રહ્યો છે એનો તેં કદી વિચાર કર્યો છે ! દાંતની બંગડીઓ માટે હજારો હાથીઓનો સંહાર થાય છે. રેશમી વસ્ત્રો માટે કરોડો કીડા મારવામાં આવે છે. તેમ છતાં તું એવી ચીજોનો ઉપયોગ કરે છે અને પાછો પોતાને શ્રાવક પણ કહેવડાવે છે. શું આ દુ:ખ જનક વાત નથી!

આ તો માતાઓ માટે વાત થઈ અને એ સાંભળી તમે મનમાં જ હરખાતા. પણ તમારા બૂટ–ચંપલમાં પણ કાંઈ ઓછું પાપ થતું નથી. તમારે પણ રેશમી બૂટ જોઈએ છે. અને નરમ પોચાં અને ચળકતા બૂટ જોઈએ છે. પણ આ ચમક લાવવા માટે કેટલા પશુઓનો વધ થાય છે એ કદી વિચાર્યું છે તમે ! અહીં સુધી સાંભળવામાં આવ્યું છે કે વધુમાં વધુ નરમ અને ચમકદાર ચામડું મેળવવા માટે ગર્ભવતી ગાયને મારવામાં આવે છે અને એના ગર્ભસ્થ શિશુ ચામડી વડે ટીચાય છે ત્યારે જ તે ચામડામાં વધુમાં વધુ નરમાઈ અને ચમક આવે છે.

આ રોમાંચક વાત તમે જાણતા નહિ હો, પણ આ તમામ પાપ ચમકદાર બૂટ પહેરનારાઓ માટે થાય છે. સ્પર્શેન્દ્રિયના સુખ માટે પણ મનુષ્ય કંઈ ઓછું પાપ કરતો નથી. આ મહાશીપણું અને સુંદરીઓ એમાંથી જ જન્માં છે. એના માટે કંઈ સતીઓનું સતીત્વ લૂંટાયું અને સુંદરીઓને મેળવવા માટે જે લાખો વીરોના લોહીની નદીઓ વહાવવામાં આવી તે શું હતું ! આ તમામ ઇન્દ્રિયોનો જ રાગ હતો.

પેલો વનમાં ઘૂમતો મદોન્મત્ત હાથી હાથણીના પુતળાને જોઈને જ ખાડામાં પડે છે અને પછી સાત સાત દિવસ સુધી ભૂખ અને તરસનો માર્યો તરફડતો રહે છે આ ઇન્દ્રિયોના દાસત્વનું જ પરિણામ છે એક સંસ્કૃત કવિ કહે છે

> दासत्वमेति वितनोति विहीन-सेवाम्
> धर्मं धिनोति विदधाति विनिन्द्यकर्म ।
> रैफश्चिनोति कुरुते विरुप वेश
> किंवा हृषीक वश स्तततुले न मर्त्य ॥

ઇંદ્રિઓનો દાસ તે સારી દુનિયાનો દાસ હોય છે તે દાસત્વ સ્વીકાર કરે છે નીચ પુરુષોની સેવા કરે છે ધર્મથી વંચિત રહે છે પાપદલનો સંચય કરે છે અને વિરૂપ વેશ ધારણ કરે છે સાચું છે કે જે ઇંદ્રિયોના રાજમાં રહેશે તે રંજના રાજમાં મરશે ઇંદ્રિયોના વિષયોમાં આસક્ત બનેલો માણસ મહાપુરુષની આજ્ઞાને વિસરી જાય છે. ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવની વાત એ જ કહી જાય છે વાસુદેવ સમક્ષ મોટા મોટા સંગીતજ્ઞો સંગીતની ધૂન જમાવી રહ્યા હતા, અને નગરની શ્રેષ્ઠ નાચનારીઓ નૃત્ય કરી રહી હતી વાસુદેવે શૈયાપાલકને આદેશ આપ્યો કે મને ઊંઘ આવી જાય ત્યારે ગીત બંધ કરાવી દેજો. થોડીક જ વારમાં સંગીતની મધુરતાએ વાસુદેવને મીઠી નિંદરમાં સરકાવી દીધા, પરંતુ શૈયાપાલક એ મધુર ધ્વનિમાં તન્મય બની ગયો એણે વિચાર્યું સ્વામી હજી હમણાં જ સૂતા છે થોડી વાર પછી બંધ કરાવી દઈશ ને એમ હજુ ફરી વાર કરતા–કરતા રાત્રિનો ચોથો પહોર પણ ખલાસ થવા આવ્યો અને ઉષાકાળ થતા વાસુદેવ જાગી ગયા જોયું તો હજુ સંગીતનો કાર્યક્રમ તો ચાલુ જ છે

શૈયાપાલકની સામે વાસુદેવની આંખો ફરી, એણે કહ્યું "ક્ષમા કરો પ્રભુ! ગીત મીઠું લાગી રહ્યું હતું, એટલે બંધ કરવાનો આદેશ આપી શક્યો નહિ" વાસુદેવે કહ્યું "હા, ઠીક તો તમને મારી આજ્ઞા કરતા પણ આ ગીતો વધુ મીઠા અને સારા લાગે છે, એનો દંડ તમારે ભોગવવો પડશે" તે જ વખતે એમણે બીજા અનુચરોને આદેશ આપ્યો કે એના બંને કાનમાં ગરમ સીસું રેડવી દો હવે તમે જોઈ શકો છો કે શ્રવણેન્દ્રિયની આસક્તિએ કેટલા ભયંકર દુઃખને નિમંત્રણ આપ્યું શ્રવણના રસને લીધો વાસુદેવની આજ્ઞા પળાઈ નહિ અને પરિણામે અસીમ દુઃખને નિમંત્રણ મળ્યું એટલે

પાંચે ઇન્દ્રિયોમાં વિવશ બનેલો માણસ વીતરાગદેવની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરી, અનંત-અનંત દુઃખોનાં દ્વાર ખોલી દે તો એમાં આશ્ચર્ય શું કરવું !

એક કવિ કહે છે

मिया तोहे समझायो सौ सौ बार ।
विषय भुजंग सौं दुख पायो पुनि तिन सौं लिपटायो ।
स्व पद बिसार रच्यो पर पदमें मदरत ज्यौं बौरायो ॥
तन धन स्वजन नहीं तेरे नाहक नेह लगायो ।
क्यों न तजे भ्रम चाख समामृत जो नित संत सुहायो ॥

કવિ કેટલું સુંદર કહી રહ્યો છે. તે પોતાના મનને કહે છે: તને કેટલી વાર સમજાવ્યું કે તું વાસનામાં આસક્ત ન થા, પરંતુ તારી આદત જ એવી પડી ગઈ છે કે અમે એટલી વાર સમજાવીએ છીએ પણ તે બધું એળે જાય છે. આ મનની આદત ભૂંડ જેવી થઈ ગઈ છે. ભૂંડને જે બાજુ જતો રોકવામાં આવે છે તે જ બાજુ તે જાય છે. તેવી જ રીતે મનને વાસના તરફ ન જવા કેટલીવાર સમજાવવામાં આવે છે, તેટલી જ વાર તે એ જ તરફ દોડી-દોડીને જાય છે. માતા બાળકને નવડાવી-ધોવડાવી સ્વચ્છ કપડાં પહેરાવે છે પણ બાળક બહાર જઈ ફરી માટીમાં રમવા લાગે છે. બસ તેવી જ રીતે તમે પણ પેલા બાળક જેવું કામ તો નથી કરતાને ! ઉપાશ્રયમાં મુનિ મહારાજ વીતરાગ-વાણીના જળ વડે નવડાવી-ધોવડાવી સ્વચ્છ કરે છે અને તમે બજારમાં જઈ પાછાં હતાં તેવાં ને તેવાં જ બની જાઓ છો. (સભામાં હસાહસ)

બીજાને ઠોકર ખાતાં જોઈ જે સાવધાન બની જાય છે તેને કુશળ કહેવાય છે. પરંતુ ઇન્દ્રિયોની ગુલામીમાં જકડાયેલો જીવ તો બીજાને પડતો જોઈને પણ સાવધાન થતો નથી. પતંગિયું બીજા પતંગિયાને દીપકથી પ્રેમ કરતું જુએ છે અને એને અગ્નિમાં બળતાં પણ જુએ છે તો પણ તે દીપકની જ્વાળા સાથે પ્રેમ કરવાનું છોડતો નથી. વીતરાગ દેવ ભગવાન મહાવીર પોતાની છેલ્લી દેશનામાં આ તથ્ય સામે રાખી ફરમાવે છે

रूवेसु जो गिद्धिमुवेइ तिव्वं अकालियं पावइ से विणासं ।
रागाउरे से जह वा पयंगे आलोयलोले समुवेइ मच्चुं ॥
उत्तराध्ययन अ. ३२

જેમ દીપકની ઝળકતી વાટમા આતુર બનેલુ પતંગિયુ મૃત્યુને પ્રાપ્ત કરે છે તેમ રૂપના મોહમા તીવ્ર અનુરાક્તિ રાખનાર પ્રાણી વિનાશના ખાડામા જઈ પડે છે, હિંદનો એક કવિ પણ કહે કે.

दुनिया की झूठी प्रीति करो मत, प्रीति करी वो क्या फल पाये ! मीन मृगा वही महा भयंकर, प्रीति से वो भी पिटारे मे आये । प्रीति के कारण देखो पतंगा दीपक में पड प्राण गमाये ॥ दुनिया .

હિંદીનો આ કવિ દુનિયાની પ્રીતિને જૂઠી ઠેરવે છે પણ તમે તો એને સાચી માનો છો ને ! અરે, આ મનડાને કહો કે હે મન ! તુ કેટલુ હઠીલુ બની ગયુ છે ! અનંત–અનંત જ્ઞાનીઓએ જે સંસારને અસત્ય અને અસાર કહ્યો છે, એને તુ સત્ય માની બેઠો છે માછલીએ લોટની ગોળી સાથે પ્રેમ કર્યો ને પોતાનુ ગળુ વીંધાવી લીધુ મદારીની બમીના મધુરા તાન સાથે પ્રેમ કર્યો તો તે પણ પટારીમા કેદ થઈ ગયો ઈન્દ્રિયોના વિષયો તો કાચા સૂતરના પલંગ પર બેસવા સમાન છે જે કાચા સૂતરના પલંગ પર બેસશે તેના શા હાલ થશે એ તો તમે જાણો જ છો ખરે જ, ઇંદ્રિયોના વિષયોએ ચારિત્ર્યના ટુકડા કરી નાખ્યા છે

જીવનની સાચી શાન્તિને પ્રાપ્ત કરવી હોય તો ઇંદ્રિયો પર વિજય પ્રાપ્ત કરતા શીખો પણ ઇંદ્રિયો પર વિજય પામવાનો એ અર્થ નથી કે તમે ઇંદ્રિયોને નષ્ટ કરી નાખો ભારતમા થોડાક એવા પણ સાધકો થઈ ગયા છે જેઓ મનને સ્થાને ઈન્દ્રિયોને મારવામા રત રહ્યા બિલ્વ–મંગળની વાર્તા આવે છે એમની આંખો વિકાર તરફ ગઈ તો એમણે આંખો ફોડી નખી અનાવિલાગના ફજો તરફ હાથ વધ્યા તો હાથ કાપી નાખ્યા પણ આ રીત ખોટી છે આ તો મનની શેતાનિયતની શિક્ષા ઈન્દ્રિયોને કરવા જેવુ થયુ માટે ઈન્દ્રિયોને મારો નહી પણ એમને સાધો એને માટે પહેલા મન ઉપર વિજય મેળવો એના પર વિજય મળતા જ ઈન્દ્રિયો પરનો તમારો વિજય નિશ્ચિત છે જ ગણધર દેવશ્રી ગૌતમ સ્વામી મહામુનિ કેશીકુમાર સામે આ રહસ્ય બતાવતા કહે છે

एगे जिए जिया पंच पंचजिए जिया दस ।
दसहा उ जिणित्ताणं सव्व सत्तू जिणा महं ॥

–ઉત્તરાધ્યયન અ ૨૩

એક મનને જીતી લેતા પાંચે ઇંદ્રિયો પર તમારો વિજય થઈ જાય છે.

અને પાંચે ઇન્દ્રિયો પર વિજય મેળવી લીધા બાદ પાંચે પ્રમાદો અને પાંચે અવ્રતો પર પણ તમે વિજય પ્રાપ્ત કરી શકો છો. આ રીતે તમે તમારા અંતરની દુનિયાના તમામ શત્રુઓ ઉપર વિજય પ્રાપ્ત કરી લો છો. ઇન્દ્રિયોને તમારે કેળવવી જોઈએ. નયનને કહેજે, જ્યાં જ્યાં તારી દૃષ્ટિ જાય ત્યાં ત્યાં તું છુપું સત્ય ખોળજે. કાનને કહેજે, જે જે તું સાંભળે છે એમાંથી જીવન માટે પ્રકાશનું કિરણ લેજે. વાણીને કહેજે, જ્યારે તું બોલ ત્યારે ત્યારે એમાં સાકરની મીઠાશ મેળવજે. કાયાને કહેજે તું જ્યાં જાય ત્યાં પોતાની સુગંધ ફેલાવજે.

તમે તમારી ઇન્દ્રિયોને જો આ રીતે કેળવશો તો તમે નિશ્ચય-સંયમના પંથ પર આગળ વધી શકશો. સાધક-જીવનનું લક્ષ્ય જ સંયમ છે. શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજી કહે છે : "આ દેહ હોય તો સંયમને માટે છે." તમે પણ આ પવિત્ર દિવસોમાં આવી પ્રતિજ્ઞા લેજો.

'असंजमं परियाणामि संजमं उवसंपज्जामि ।'

હે પ્રભો ! હું અસંયમનો રાહ છોડી સંયમ તરફ આવું ! જ્યારે જીવનમાં સંયમ આવે છે ત્યારે શાંતિ પોતે જ સામે ચાલીને તમારી પાસે આવે છે. એક વિચારકે કહ્યું છે : પ્રેમ જો પવિત્ર છે તો વૈભવનું શું કામ છે ? જીવન જો અમૂલ્ય છે તો પૈસાનું શું કામ છે ? મન જો શુદ્ધ છે તો મંદિરની શી આવશ્યકતા છે ? અને જીવનમાં જો સંયમ છે તો કાનૂન-કાયદાની શી આવશ્યકતા છે ? જીવનમાં જો સંયમ હોય તો કાયદા-કાનૂનની જરૂર જ નહીં પડે. તો આ પવિત્ર દિવસોમાં તમે અસંયમથી પાછા ફરો અને તમે જેટલા સંયમ તરફ વળશો તેટલી જીવનની સાચી શાંતિ તમારી નિકટ આવતી જશે.

॥ ૐ શાંતિ શાંતિ ॥

આસો સુદ
ચોથ

જૈન ઉપાશ્રય,
કાંદાવાડી મુંબઈ.

જૈનદર્શનનું

૫૭. નિવૃત્તિ અને પ્રવૃત્તિ દર્શન

પ્રિય સજ્જનો અને શ્રીમતી માતાઓ,

પર્યુષણ પર્વના પાવન દિવસો ચાલી રહ્યા છે અધ્યાત્મ સાધનાનુ આ પર્વ આપણને સદેશ આપી રહ્યુ છે કે આપણે ભૌતિકતાથી પાછા ફરીએ અને આત્મ-સાધના તરફ વળીએ દુનિયાની રાહે ચાલતા અનત યુગો વીત્યા, હવે આપણે સાધના-પથ પર ચાલતા થઈએ અધ્યાત્મક જીવન વિતાવવાનો પવિત્ર સકલ્પ આપણી સામે છે આજની ભૌતિકતા-પ્રધાન દુનિયાને આપણે અધ્યાત્મનો સદેશ આપવો છે આપણે કહીએ છીએ કે આપણી પાસે દુનિયાને દેવા માટે ઘણો મોટો અધ્યાત્મસદેશ છે પરતુ જ્યા સુધી તમે પોતે એ પ્રમાણે નહિ ચાલો ત્યા સુધી દુનિયા તમારા એ સદેશાઓને નહિ સાભળે

ભાષણ કરતા આચરણ વધુ મહત્ત્વ ધરાવે છે તમે કહો તો હુ એક કલાક સુધી વીતરાગ અવસ્થા અગે ભાષણ આપી શકુ છુ પરતુ પૂર્ણ વીતરાગ અવસ્થા મેળવતા કેટલો સમય લાગશે એ કોણ જાણે છે? મોટા મોટા નેતાઓ સેવા અને સહયોગ ધર્મ ઉપર કલાકો સુધી લિજ્જતદાર ભાષણ આપી શકે છે, એમના ભાષણ ઉપર શ્રોતાજનો મુગ્ધ પણ બની જાય છે, તાળીઓના ગડગડાટ દ્વારા એમના ભાષણનુ સ્વાગત પણ થાય છે પરતુ એ ભાષણકર્તાને કહેશો કે તમારી માતા ઘેર ખાટલે પડી છે-બીમાર છે, એમની પાસે આજે રાત આખી જાગતા બેસી રહેવાનુ છે, તો તરત એ જવાબ વાળશે કે એ મારાથી થઈ નહિ શકે તમે બીજુ કામ બતાવો એમને કહેશો કે પાડોશીનુ બાળક બીમાર છે એને સારુ દવા

લાગતી છે તો કહેશો મારી પાસે સમય નથી. નોકરને મોકલી આપીશ. ભાષણમાં જે સેવા જાદુ બતાવી રહી હતી તે આચરણમાં આવતાં જ ગાયબ કેમ બની ગઈ! વાત એ જ છે. એક શાયરના શબ્દોમાં કહું તો

हमें कहना आता है करना नहीं आता,
हमें बोलना आता है चलना नहीं आता ॥

કહેવામાં વાર લાગતી નથી કે મનુષ્ય એક મિનિટમાં હિમાલયને માપી શકે છે પણ તાકાત તો ચાલવામાં લાગે છે. ચઢાણ પર ચઢતાં એક એક ડગલે પરસેવાનાં ટીપાં પડવા લાગે છે ત્યારે હિમાલયની કરાડો પાર થાય છે. આધ્યાત્મિક કરાડો પાર કરવી હોય તો આચારમાં પ્રગતિ કરવી પડશે ત્યારે જ આપણે જીવનના લક્ષ્ય સુધી પહોંચી શકીએ છીએ.

પાવન પુરુષ ભગવાન મહાવીરે જે આધ્યાત્મિક લક્ષ્યો બતાવ્યાં છે તે ક્રમે તમે પ્રવચન સાંભળી રહ્યા છો. ત્રણ પ્રવચન તમે સાંભળી ચૂક્યા છો. આજે આપણે જીવનના ચોથા લક્ષ્ય સંબંધી વિચાર-વિનિમય કરીશું. તારક મહાપુરુષે જીવનનું ચોથું લક્ષ્ય એ બતાવ્યું છે કે –

“ अकिरियं परियाणामि किरियं उवसंपज्जामि ।

અર્થાત્ અક્રિયા કે નિષ્ક્રિયતાને તજી આપણે સક્રિય બનીએ. આજે આપણા જીવનમાં નિષ્ક્રિયતા આવી ગઈ છે. નિષ્ક્રિયતા એ પોતે જ જડ છે. જૈનદર્શન એ જડનો નહીં પણ ચૈતન્યનો ઉપાસક છે. માટે જીવનમાં પ્રવેશેલી જડતાને ત્યાગી સક્રિય બનો. કારણ કે ચૈતન્યનો ગુણ છે સદા ક્રિયાશીલ રહેવું. ચાહે નિગોદની અંધકારપૂર્ણ દશા હોય, અથવા સિદ્ધની સ્વરૂપસ્થિતિ હોય, બન્નેમાં આત્મા સદા સક્રિય રહે છે. કારણ કે જૈન સિદ્ધાંત પ્રમાણે અંતરાય કર્મનો કદી પણ પૂર્ણ ઉદય થતો નથી. તે સદા ક્ષયોપશમરૂપે રહે છે. એટલે નિગોદમાં પણ આત્મા ક્રિયાશીલ તો રહે જ છે. પછી એ વાત ન્યારી છે કે એની ક્રિયા આત્માને તેના નિજ ગુણોથી દૂર ખેંચી ગઈ. સિદ્ધ સ્થિતિમાં અંતરાય કર્મનો સર્વથા ક્ષય છે અને તેથી જ ત્યાં આત્મા નિજ ગુણોમાં સદા પરિણમનશીલ રહે છે.

એવું કહેવાય છે કે જૈનદર્શન નિવૃત્તિપૂરક દર્શન છે અને એના ઉપર એવો આક્ષેપ મુકાય છે કે એણે તો સદા નિષ્ક્રિયતા જ શીખવી છે. પરંતુ હું કહીશ કે જેમની આવી ધારણા છે તેઓએ જૈનદર્શનનું આંતર-હૃદયને પારખ્યું જ નથી. જૈનદર્શને કદી પણ કોઈ એક બાબત પરત્વે

આગ્રહ સેવ્યો નથી, કારણ કે આગ્રહમા એકાતની દુર્ગંધ છે જ્યારે જૈન-દર્શનનો આતર–પ્રાણ અનેકાતમા વસે છે એ સાચુ છે કે જૈનદર્શન નિવૃત્તિ-પૂરક છે તે ભૌતિક–પ્રગતિમા વધુ વિશ્વાસ રાખતો નથી પરતુ એનો અર્થ એ નથી કે તે નિષ્ક્રિયતાનો ઉપાસક છે નિવૃત્તિનો અર્થ થાય છે, પાછુ ફરવુ તો શેનાથી પાછુ ફરવુ ? શુ પોતાના શુભ ભાવોથી પાછુ ફરવુ ? શુ આત્મિક સદ્ગુણો અને શુદ્ધ વૃત્તિઓથી પાછા ફરવુ ? નહિ, પીછેહઠ કરવામા પણ વિવેક જાળવવો પડશે

પીછેહઠનો અર્થ એટલો જ થાય છે કે આપણે વિકારોથી પાછા ફરીએ વાસનાઓ અને અશુભવૃત્તિઓથી પાછા ફરીએ એક આચાર્ય જૈનદર્શનની નિવૃત્તિ અને પ્રવૃત્તિનુ દર્શન કરાવતા કહે છે કે

असुहादो विणिवत्ति, सुहे पवित्ति जाण चरित्तं,
वदसमिति गुत्ति रूवं ववहारणयादुजिण भणियं ॥

द्रव्यसंग्रह–४५

દ્રવ્ય સગ્રહના શ્લોકાર્ધમા સિદ્ધાત ચક્રવર્તી આચાર્ય નેમચદ્રજી જૈન-દર્શનની નિવૃત્તિ અને પ્રવૃત્તિની વ્યાખ્યા બતાવી રહ્યા છે, અશુભથી નિવૃત્તિ અને શુભમા પ્રવૃત્તિ એ જ ચારિત્ર છે અશુભથી–આત્મવિકારોથી પાછા વળવુ તે ચારિત્રનુ એક અગ છે તો શુભમા પ્રવૃત્તિ કરવી તે ચારિત્રનુ બીજુ અગ છે જૈનદર્શનને કેવળ નિવૃત્તિવાદી કહેવો તે અર્ધસત્ય છે, અશુભથી નિવૃત્તિ લેવી જેટલી જરૂરી છે તેટલી જ શુભમા પ્રવૃત્તિ કરવી જરૂરી છે.

આ જ નિવૃત્તિ અને પ્રવૃત્તિનુ અન્તર્દર્શન જ અક્રિયા અને ક્રિયાનુ રહસ્ય છે અક્રિયાનો અર્થ અહી અશુભ ક્રિયા છે. અને તેનાથી પાછા વળવાનુ છે કારણ અક્રિયાનો અર્થ તદ્દન ક્રિયાશૂન્યતા નથી હમણા જ મેં ઉપર જણાવ્યુ તેમ આત્મા કદી નિષ્ક્રિય રહેતો જ નથી અનત કાળથી આત્મા ક્રિયા કરતો રહ્યો છે પરંતુ તે ક્રિયા તેને પોતાના લક્ષ્યથી દૂર હઠાવી રહી છે કલ્પના કરો, એક બહેન સવારે વહેલી ઊઠી પોતાને હાથે ઘરનો કચરો વાળે છે જો કે આજે આ કામને હલકુ ગણવામા આવે છે પરતુ મુનિ માટે જેટલુ પ્રતિલેખન અને પ્રમાર્જન જરૂરી છે તેટલુ જ ગૃહસ્થો માટે આ કામ જરૂરી છે કચરો સાફ નહિ થાય તો જાળા બાઝી પડશે અને તેમા જીવોત્પત્તિ થયા બાદ એને દૂર કરવો એ સાચા જૈનનુ લક્ષણ નથી.

આજે તો ઘણાં ય સંપન્ન ઘરોમાં નોકર દ્વારા આ કામ થતું હોય છે પરંતુ નોકર તે શી ભાવના રાખશે? તેને જીવોની શું દયા હશે? જેના હૃદયમાં અનુકંપા નથી, જેને તત્ત્વનો બોધ નથી એવા પાસે જયણા અને ક્ષમાની શી આશા રાખી શકાય? હવે તો એક બહેન કચરો વાળી એક ખૂણામાં એકઠો કરી દે છે એવું પણ ક્રિયા તો કરી જ છે. બીજી બહેન આવી અને એણે પેલા કચરાને ઉપાડી બહાર ફેંકવાને બદલે ફરી ઘરમાં વિખેરી દીધો. ક્રિયા તો બંનેએ કરી છે પરંતુ પહેલી બહેનની ક્રિયા તે સાર્થક ક્રિયા છે જ્યારે બીજી બહેનની ક્રિયા તે નિષ્ફળ ક્રિયા છે. તેવી જ રીતે મિથ્યાત્વ અને અજ્ઞાન અવસ્થામાં આત્મા જે કંઈ ક્રિયા કરે છે તે આ બીજી બહેને કરી હતી, તેવી ક્રિયા છે. તે કચરાને બહાર ફેંકતી નથી અપિતુ વિભાવને વાસનારૂપી કચરો પાછો ઘરમાં ફેલાવે છે. એટલા માટે એને અશુભ ક્રિયા કહેવાય છે. ત્યારે આપણે તો શુભ ક્રિયા કરવી છે.

તમે અશુભમાંથી શુભ ભણી ગમન કરો. તમારે વિચારવું જોઈએ કે તમારી ક્રિયા શુભ તરફ જાય છે કે અશુભ તરફ? તમારા મનની પ્રવૃત્તિ, વાણીની પ્રવૃત્તિ તેમ શરીરની પ્રવૃત્તિ શુભમાં છે કે અશુભમાં? મન વડે તમે પ્રતિદિન માટે કેટલું ચિંતન કરો છો? હું માનું છું, અહિત ચિંતનમાં તમારું મન જતું નહિ હોય કારણ તમે શ્રાવક છો. ભગવાન મહાવીરના ઉપાસક છો પરંતુ તમારા પાડોશીની દુકાને ઘરાકી થાય છે અને તમારી દુકાને એક પણ ગ્રાહક આવતો નથી ત્યારે તમારું મન શું બોલે છે? હે ભગવાન્ આની દુકાન ઉપર ગ્રાહકો શા માટે જાય છે? એની દુકાન બંધ થઈ જાય તો સારું. આ અશુભ વિચારો છે. એકની રેખાને તોડી પાડવાની ક્રિયા તે અશુભ ક્રિયા છે. તમારા થકી કોઈનું ભલું થાય તો કરજો પણ કોઈને તોડી પાડશો તો નહિ જ. પાણી મૂળિયાને જમીન સાથે સ્થિર કરે છે અને પ્રચંડ હવા એ મૂળિયાંને ઉખાડી દે છે. એટલે હવે તમે વિચારી લો કે તમારે શું બનવું છે? હવા કે પાણી?

હું તો તમને સલાહ આપીશ કે હવા નહીં પણ પાણીનું કામ કરજો. બીજાના પગ મજબૂત કરજો. પાડવું સહેલું છે પણ જમાવવું મુશ્કેલ છે. આ ભવનના નિર્માણમાં એક વર્ષ લાગ્યું હશે પણ એને તોડી પાડવા માટે તો ફક્ત રોજ જ દિવસ પર્યાપ્ત થશે. સ્વપ્નમાં ભલું ભાવવા કોઈ પણ માનવમાત્ર તમારો શત્રુ થઈને ભવાની કોશિશ કરે તો તમે એને ક્ષમામાં માફ કરજો અને પેલી આપ આત્માવાળી વાણી પણ રાખવામાં અને આગળ

વધવામા મદદ કરે છે, ત્યારે તમે તો વળી ચેતનામય છો, પચેન્દ્રિય છો અને મનુષ્ય છો, પછી બીજાને આગળ વધવામા મદદ ન કરો એવુ કદી સભવે ખરુ ?

વારુ તો આજે તમે જ્યારે ઘેર જાઓ ત્યારે વિચાર કરજો કે હુ અને મારી સપત્તિ બીજાના વિકાસમા કેટલા સહાયક થઈ રહ્યા છીએ ? યાદ રાખજો, પુણ્યના સુયોગે તમને જે સાધનો મળ્યા છે, એ વહેતી ગગામા કોઈ હાથ ધોવા આવે તો ઇન્કાર કરશો નહિ આમ કરશો તો પુણ્યની ગગા વહેતી જ રહેશે, પરતુ જ્યારે સ્વધર્મીઓની સહાયતાથી હાથ સકોચાશે ત્યારે પુણ્યની ગગા પણ સકુચિત બનતી જશે

હુ આપીશ તો ખાઈશ શુ ? મારા બાળકો ભૂખ્યાં મરશે સહાય કરવાના ટાણે આ જાતના વિચારો જેના મનમાં આવે છે તેને પુણ્યના તત્ત્વ પર શ્રદ્ધા જ નથી એમ હુ તો કહુ હસવાથી આનદ ખૂટતો નથી. તેમ દેવાથી સપત્તિ ખૂટતી નથી હા, પણ ઇન્કાર કરવાથી જરૂર તે ઘટી જાય છે

એક શહેરની વાત છે એક સપત્તિસપન્ન બહેન એક સાધ્વીજીના દર્શન કરવા સારુ આવી લગભગ પચ્ચીસેક હજારની મોટરકારમાંથી તે નીચે ઊતરી એના હાથે અને માથે મોતી જડ્યા આભૂષણો હતા, તે ઉપર ગઈ અને સાધ્વીજીને વદના કરી સપત્તિસપન્નની વદના પણ જરા જોવા લાયક હોય છે તે વધુ નમી શકતા નથી કારણ વધુ નમવા જતા જરા કપડાની ઇસ્ત્રી બગડી જવાનો ડર રહે છે અને એમા વળી થોડી પૈસાની ગરમી પણ વિનમ્રતા અને કોમળતાને ઓછી કરી દે છે

હા, તો શેઠાણીજીએ તેરી જ લટકેદાર વદના કરી, અને નીચે બેમી ગઈ પાસે જ એક ગરીબ વિધવા બહેન બેઠી હતી એની આર્થિક સ્થિતિ કથળેલી હતી તે અઠમ-અઠમના પારણા કરતી હતી સાધ્વીજીએ એના તરફ સકેત કરતા કહ્યુ આ ગરીબ બહેન છે, ધાર્મિક જીવન વ્યતિત કરે છે કઈક મદદ કરા શકો તો સારુ પુણ્યપ્રકૃતિએ તમને દીધુ છે, તો એનો આવા શુભ કામોમા ઉપયોગ થાય તો તે શુભ ફળ જ આપશે

મહાસતીજીની વાત સાભળીને પેલી શેઠાણી બોલી મહારાજ, ઊટની ગરદન લાબી છે તો તે શુ કાપી નાખવા માટે છે ? વધુ પૈસા છે પણ તે વહેચી નાખવા માટે નથી અને એક પૈસો પણ તેના હાથમાથી સર્યો

નહિ. થોડી વાર તે ત્યાં બેઠી. પછી તે મોટરમાં બેસી પોતાને ઘેર આવી ગઈ. આ બીના બન્યાને હજુ ૭ દિવસ પણ વીત્યા નહિ હોય કે તે બહેનનો પુત્ર કાળા બજારને અંગે પકડાઈ ગયો અને તે પણ એવા સકંજામાં કે છૂટવાની કોઈ જગ્યા રહી નહિ. એના કેસ પાછળ રૂપિયા દસ હજાર ઊડી ગયા અને આબરૂ પણ માટીમાં મળી ગઈ. ભટની ગરદન એક જ ઝપાટે કપાઈ ગઈ.

આજે તમે વિચારો કે તમારી સંપત્તિનો કેટલો ભાગ શુભ ખાતે વપરાય છે અને કેટલો અશુભ ખાતે? પોતાના વૈભવ અને વિલાસમાં સંપત્તિની કમી નથી. તમારે રેલયાત્રા કરવી હશે તો ફર્સ્ટ ક્લાસની ટિકિટ લેશો. સિનેમાઘરમાં પાંચની ટિકિટ નહિ મળે તો દસની લેશો. પણ કોઈ ગરીબ પોતાની હાલત આજુબાજુ મૂકી હાથ ફેલાવશે તો તમામ ઈન્કમટેક્ષ, સેલ્સટેક્ષ યાદ આવી જશે અને જ્યારે સમાજનું કોઈ કામ આવશે તો કહી દેશો કે સાહેબ હજુ તો બે દીકરીઓને વળાવવાની છે. શુભ કાર્યોમાં સો-સો બહાનાં યાદ આવી જાય છે. શુભ કાર્ય માટે જ્યારે દિલ સંકુચિત બને છે તો સમજી લેવું જોઈએ કે હજુ શુભ અને અશુભનો ભેદ સમજાયો નથી! નવતત્ત્વમાં પુણ્ય અને પાપ તત્ત્વનું રટણ કરતાં-કરતાં ઘણું સમજ્યા પરંતુ જીવનના મેદાને જ્યારે આ પ્રશ્ન આવ્યો ત્યારે નાપાસ જ થયા!

જૈનદર્શન ફરમાવે છે કે તમે અશુભમાંથી શુભમાં પ્રવૃત્ત થાઓ અને શુભમાંથી શુદ્ધતા તરફ જાઓ. પાપ પરિણતિ તે અશુભ છે, પુણ્ય શુભ છે તો નિર્જરાની પરિણતિ શુદ્ધ છે. તે તો રોકડો રૂપિયો છે. અશુભને સમાપ્ત કરવા માટે શુભ પરિણતિ અપનાવવામાં આવે છે, કારણ કે કાંટા વડે કાંટો કાઢી શકાય છે. સંસારના રાગને નિવારવા માટે ત્યાગનો રાગ અપનાવવો છે અને ત્યારે ત્યાગનો પણ રાગ સમાપ્ત થાય છે ત્યારે વીતરાગ અવસ્થા પ્રાપ્ત થાય છે.

તમારી અને મારી તમામ સાધના વીતરાગ દશા પ્રાપ્ત કરવા માટે છે. એક કવિએ પ્રાર્થના કરતાં કહ્યું છે કે:

प्रभु वीतराग स्वामी यह भावना हमारी
हम निज स्वरूप पावें पावें दशा तुम्हारी ॥

આપણી સાધનાનું લક્ષ્ય છે વીતરાગ ભાવ. જેનાથી એની સાધના

માટે આપણે સાધના ક્ષેત્રમા ઝ પલાવવુ પડશે તમે વિચાર્યું તો ઘણુ છે, પણ હવે આચરવુ પડશે એ ખરુ છે કે લક્ષ્ય વિના નીકળી પડવુ પણ ખોટુ છે, પર તુ કેવળ જાણી લેવા માત્રથી મ ઝીલ આવી જતી નથી એને સારુ તો ચાલવુ પડશે કસવાથી સોનાની પરીક્ષા થાય છે તો સોનાથી એરણની પરીક્ષા થાય છે જે એરણ એ બતાવી શકે કે આ સોનુ છે કે પિત્તળ છે તે એરણ નથી, એ છે કાળો પથ્થર ! એવી જ રીતે જ્ઞાનથી ક્રિયાની જાણ થાય છે, અને ક્રિયાથી જ્ઞાનની વિવેકયુક્ત ક્રિયાને જોઈ એ બોધ થાય છે કે એણે જ્ઞાન મેળવ્યુ છે.

ક્રિયા જ્ઞાનને વેગ આપે છે એના અભાવે જ્ઞાન પાગળુ રહે છે આચાર્ય માધવ–મુનિજી મહારાજ પ્રભુ પાર્શ્વનાથની સ્તુતિ કરતા ફરમાવે છે કે,

लंघत चढत नाथ प्रति छिन ये
पलो विषम पहारो ।
चरण रूप देवो चरण कृपा कर,
तो नही लंघत वारो
शरण मैं लीनो तुम चरणारो ।

આચાર્ય માધવ મુનિજી મહારાજ કે જેને માટે એ કહેવત રચાઈ છે કે, "સો સાધુ અને એક માધવ" અને જેમની સિહગર્જનાની સામે વિરોધીઓના પ્રાણ ક પતા હતા–તેઓ પ્રભુની સ્તુતિ કરતા કહી રહ્યા છે. "આ સસાર એક પર્વત છે અને એ પર્વત એવો તો વિષમ છે કે એના પર જેમ જેમ હુ ચઢતો જાઉ છુ તેમ તેમ એ વધતો જ જાય છે પરતુ હે પ્રભુ, ચારિત્રરૂપી ચરણ (પગ) મળી જાય તો એને ચઢવામા કશી વાર લાગશે નહિ"

ચારિત્ર અર્થાત્ જ્ઞાનયુક્ત ક્રિયા ભવ–ભ્રમણને સમાપ્ત કરી છે સિક્કો એક બાજુથી ઘસાયેલો હોય તો બજારમા તે ચાલતો નથી એવી જ રીતે જ્ઞાન–શૂન્ય ક્રિયા પણ લક્ષ્ય સુધી પહોચાડી શકતી નથી જ્ઞાનરહિત ક્રિયા આધળી ક્રિયા છે તો નિષ્ક્રિય જ્ઞાન પગુ છે બને પોત–પોતામા અધૂરા છે હજાર લૂલા એકઠા થઈ જાય તો પણ એક પૂર્ણ વ્યક્તિનુ કામ કરી શકતા નથી જે જ્ઞાન આચરણમા આવ્યુ નથી તે કેવળ એક જાતનો ભાર જ બની રહે છે

આચાર્ય ભદ્રબાહુ સ્વામી ક્રિયારહિત જ્ઞાનને ભારરૂપ બતાવતા કહે છે

जहा खरो चन्दण भारवाही
भारस्सभागी न हु चन्दणस्स ।
एवं खु नाणी चरणेण हीणो
भारस्स भागी न हु सोग्गइ ए ॥

विशेषावश्यक भाष्य

ચંદન એક સુગંધિત ચીજ છે એનું એક ટીપું તાપથી તપતાં શરીરને શીતળતા પ્રદાન કરે છે. મનુષ્ય તો શું વિષધર સાપ એની સુવાસમાં પોતાને ભૂલી જાય છે પરંતુ ચંદનને જો ગધેડા પર લાદવામાં આવે તો તે શું એની સુગંધનો આનંદ માણી શકશે? એ તો વિચારશે કે હું ક્યારે મારા સ્થાન પર પહોંચું અને મારી પીઠ પરથી આ ભારથી મુક્ત બની હલકો થાઉં. આગમવેત્તા આચાર્ય ભદ્રબાહુ કહે છે કે બસ આ જ રીતે જેણે જ્ઞાન મેળવ્યું છે પણ એનો એક અંશ પણ આચરણમાં ઉતાર્યો નથી તેવા લોકો આ ગધેડા જેવા જ્ઞાનના ભારવાહક માત્ર છે. એનો આનંદ એમના નસીબમાં નથી.

જ્ઞાન હોય કે ધન હોય અને જ્યારે ઉપયોગમાં આવતાં નથી ત્યારે એ કેવળ ભારરૂપ જ બની રહે છે. ધન ભેગું કરવા માટે પરસેવો વહાવ્યો, સવારથી સાંજ સુધી દોડધામ કરી અને લાખો ભેગું કર્યું પરંતુ જ્યારે ભૂખ લાગી ત્યારે એમાંથી ખાધું નહિ કે કશોય ઉપયોગ કર્યો નહિ. એવા એવા લક્ષાધિપતિઓ જેવામાં આવે છે કે જેઓ સવારે પોતાનાં બાળકોને દૂધ તો શું પણ ગ્લાસનું પાણી પણ પાતા નથી. સંપત્તિ હોવા છતાં એનો ઉપભોગ ન કરનાર આવા જ આસામીઓ છે. તેવા લોકો માટલામાં પાણી ભર્યું હોવા છતાં તરસે મરનાર જેવા છે.

જ્ઞાનની વાત પણ એવી જ વસ્તુ છે. ગણું એમાંથી એમાંથીને શીખ્યા, સવારે વહેલાં ઊઠી એનું અધ્યયન કર્યું, આખી રાત સુધી જાગીને એને યાદ કર્યું પણ જ્યારે એને જીવનમાં ઉતારવાનો પ્રશ્ન આવ્યો ત્યારે ત્યાંથી નાઠા. એનો અર્થ એ જ થયો કે એણે નકામું જેવું જાણ્યું છે. પુસ્તક પુસ્તક ગોખી-ગોખીને ગણું સારું છે પણ એ જ પુસ્તકો ઉપરથી જ્યારે મમત્વભાવ દૂર કરવાની વાત આવી, સ્વધર્મીને કંઈક આપવાની વાત આવી, હાથ સંકોચાવા લાગ્યા. આમ જ બનતું હોય તો પછી એ નવું શીખવાનો અને રટણ કરવાનો શો અર્થ?

માહિતી મેળવવી એ એક ચીજ છે અને વસ્તુને ગ્રહણ કરવી તે બીજી ચીજ છે એક હીરાની કિંમત જાણી લેવી તે સરળ છે, કિંતુ હીરાને ખરીદી લેવો તે કઠિન છે પાસે રૂપિયા હોય તો જ ખરીદી શકાય છે. ઈતિહાસ લખવામા વાર લાગતી નથી પરંતુ ઈતિહાસ બનતા વાર લાગે છે એક લેખક ભગવાન મહાવીરનો ઈતિહાસ બે દિવસમા લખી શકે છે પરંતુ એ પતિત પાવન પુરુષોત્તમ ભગવાનનો ઈતિહાસ બનવામા કેટલો સમય લાગ્યો? બાર-બાર વર્ષ સુધી કઠોર તપશ્ચર્યા કરી એ ભયાનક કષ્ટોને સહન કર્યા પછી જ તેઓ ભગવાન બની શકયા એની વાત સાભળતાની સાથે જ કાયરોનુ હૃદય થરથરી જાય છે. ત્યારે એ કથનીના નિર્માણમા કેટલી સાધના અને સયમની જરૂર પડી હશે?

ચિત્તોડનો ઈતિહાસ લખવામા શુ વાર લાગવાની છે? પરંતુ તેની રચનામા કેટલા સાહસ અને વીરતાની આવશ્યકતા પડી હશે, એ કોણ નથી જાણતુ, વારુ? પેલી સુકુમાર રાણીઓ જેમના પગ તળે ફૂલોની પાદડીઓ રહેતી હતી તેઓ સતીત્વના રક્ષણ કાજે ધગધગતી ચિતામા કૂદી પડી કેટલું સાહસ હશે એમનામા? હા, તો સાભળવા અને જાણવામા વાર લાગતી નથી પણ વાર તો ત્યા અને ત્યારે જ લાગે છે કે જ્યારે એ રસ્તે ચાલવાનો પ્રશ્ન આવે છે મુબઈનુ નામ સાભળી લેવા માત્રથી કે તમે એનો રસ્તો જાણી લેવા માત્રથી હુ કાઈ મુબઈ પહોચી ગયો નથી, એને સારુ થઈને તો ચાલવુ પડયુ, ભયકર ગરમી સહીને પણ ચાલવુ પડયુ રસ્તે પરસેવાના ટીપા ચાલી નીકળ્યા હતા ત્યારે જ તમારી મુબઈનગરીમા હુ પહોચી શકયો છુ.

જાણી લેવાથી અડધી સમસ્યાનો ઉકેલ આવે છે, પરંતુ મઝીલ સુધી તો આપણે ચાલવા માડીએ તો જ પહોચી શકીએ છીએ એટલે કહેવામા આવ્યુ છે કે

ज्ञान क्रियाभ्यां मोक्ष ॥

મોક્ષની મઝીલ સુધી પહોચવા માટે જ્ઞાન જોઈએ કે ક્રિયા? માની લો જ્ઞાન વિના ચારિત્ર આવતુ નથી, અને કેવળ જ્ઞાન વિના મોક્ષ પ્રાપ્ત થઈ શકતો નથી પરંતુ યથાખ્યાત ચારિત્ર વિના કેવળજ્ઞાન થઈ શકતુ નથી. મોક્ષ માટે કેવળજ્ઞાન જરૂરી છે પરંતુ કેવળજ્ઞાન થયા પછી પણ જ્યા સુધી આત્મા સર્વ સવરરૂપ સપૂર્ણ ચારિત્ર અને શૈલેશી અવસ્થા પ્રાપ્ત કરતો

નથી ત્યાં સુધી આત્મા મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. મોક્ષનું સીધી નિકટ વર્તી કારણ તે ચારિત્ર જ છે ચારિત્ર વિના આનંદ પણ આવતો નથી. કલ્પના કરો એક માણસ પ્રીતિભોજનમાં ગયો ભાણામાં પૂરીઓ આવી અને લાડુ પણ આવ્યા તે લાડુ ખાવાને બદલે ખિસ્સામાં ભરવા લાગ્યો. હવે તમે જ બતાવો શું એને લાડુ ખાવાનો આનંદ મળશે ખરો ? લાડુને ખિસ્સામાં ભરવાથી નહિ ખાવાથી આનંદ આવે છે તેવી જ રીતે કેવળ વસ્તુનું સ્વરૂપ જાણી લેવા માત્રથી નહિ પરંતુ એને જીવનમાં ઉતારવાથી આનંદ આવે છે

તમે જે કાંઈ સાંભળ્યું છે અને જે કાંઈ જાણ્યું છે તેને તમે જીવનમાં ઉતારો. ચારિત્ર તરફ ભરવા માંડેલાં પગલાં જ તમને તમારા શાશ્વત લક્ષ્ય સુધી પહોંચાડી શકશે

ૐ શાંતિ શાંતિ

શ્રાવણ વદ ચૌદશ
વિક્રમ સંવત ૨ ૧૬

જૈન ધર્મ સ્થાનક
કાંદાવાડી મુંબઈ

આલોક ને પરલોકના સુખ આની દશા પર નિર્ભર છે

પશુને આરામથી પેટ ભરાઈ જવાના સમયનું જ્ઞાન હોય છે જ્યારે મૂર્ખ મનુષ્યને પેટના પરિણામનું જ્ઞાન હોતું નથી

આજનું વ્યાખ્યાન દર્શનવિશુદ્ધિ ઉપર છે. દર્શન-વિશુદ્ધિને સમજવા, પહેલાં આપણે દર્શનને સમજવું પડશે. દર્શનનો એક અર્થ છે જોવું, જે સામાન્ય રીતે પ્રચલિત છે. દર્શનનો એક અર્થ તાત્ત્વિક સિદ્ધાંત પણ છે. અમુક ખાસ પ્રકારની વિચારધારા પણ આપણે ત્યાં દર્શનના નામે ઓળખાય છે જેમ કે જૈનદર્શન, બૌદ્ધદર્શન, સાંખ્યદર્શન વગેરે. દર્શનનો એક ત્રીજો પણ અર્થ છે, જે શ્રદ્ધાના અર્થમાં વપરાય છે. તત્ત્વનો નિર્ણય એ પણ દર્શનની એક પરિભાષા છે. આપણે અહીં છેલ્લા અર્થમાં દર્શનનો પ્રયોગ કરવાનો છે.

જ્યાં સુધી દર્શન પ્રાપ્ત થતું નથી, ત્યાં સુધી સત્યનું દર્શન નથી થઈ શકતું. વસ્તુને તેના સાચા સ્વરૂપમાં જોવી તે શુદ્ધ દર્શન છે. હેય (ત્યાજ્ય) વસ્તુને હેયરૂપે, જ્ઞેય (જાણવા યોગ્ય) ને જ્ઞેય અને ઉપાદેય (પ્રાપ્ત કરવા જેવી) ને ઉપાદેય તરીકે ઓળખવી તેનું નામ દર્શન છે.

સમ્યગ્દર્શન એક બીજ છે જે એક દિવસ ચારિત્રના વિશાળ વડલામાં પલટાઈ જઈ, સંસારના અનંત અનંત પ્રાણીઓને માટે શાંતિ આપનાર બને છે. તે સાધનાના ભવ્ય મહેલનો પાયો છે. પાયા વિના—મજબૂત પાયા વિના, રેતી ઉપર ચણાયેલો મહેલ કેટલો વખત ટકી શકે! અંતરમાં જ્યાં સુધી સમ્યક્ત્વનો પ્રકાશ પ્રાપ્ત નથી થતો, ત્યાં સુધી, કેવળ ઉપરના ક્રિયાકાંડો, આત્માને ભવપરંપરાના ચક્કરમાંથી મુક્ત કરી શકતા નથી. ભલે તેનાથી સ્વર્ગના મહાન સુખો મળે પણ જન્મમરણના ફેરા જરા પણ ઘટતા નથી.

સમ્યગ્દર્શનના અભાવે કરવામાં આવતી સાધનાની કિંમત, એકડા

વિનાનાં મીંડાં જેટલી છે જો પહેલાં એકડો હોય અને પછી મીંડાં વધારવાં જાઓ, તો દરેક મીંડે તેની કિંમત દસગણી વધતી જાય છે જેટલાં મીંડાં વધારતાં જાઓ તેટલા દરેક વખતે તેની કિંમત દસ દસગણી વધતી જશે. પરંતુ જો એકડો કાઢી નાખવામાં આવે, તો પછી તે મીંડાંની શી કિંમત રહેશે! એ જ રીતે સાધનાને માટે સમ્યક્ત્વ એકડાનું કામ કરે છે

સમ્યગ્દર્શનની આ વિશાળ ગુણગાથાની પાછળ એક રહસ્ય છે તે આપણને નવી દૃષ્ટિ આપે છે તેની પ્રાપ્તિ પછી જીવન અને જગતને જોવાની રીત બદલાઈ જાય છે તમે તમારા મિત્રને ત્યાં ગયા અને તેના ઘરમાં એક સોનાની વીંટી પડેલી જોઈ તમારા ગયા પછી કોઈ બીજો માણસ આવ્યો અને તેણે પણ જોઈ જોઈ બન્નેએ પણ બન્નેના જોવામાં ફેર છે. એક મિત્રની દૃષ્ટિએ જુએ છે અને બીજો ચોરની દૃષ્ટિએ. તમે જોઈ તો તમને વિચાર થયો કે તમારો મિત્ર ભૂલી ગયો છે તેણે ભૂલ કરી છે સોનાની વસ્તુ આમ રખડતી ન રાખવી જોઈએ. એ આવે તો હું તેને વાત કરું બીજો જે ભાઈ આવેલા છે તે બીજો જ વિચાર કરે છે તે વિચારે છે કે જો આ જરા ખસી જાય તો હું વીંટી હાથ કરી લઉં

સમ્યગ્જ્ઞાન સંસારને જોવાની દૃષ્ટિ આપે છે તે સંસારના સર્વ જીવો પ્રત્યે મિત્ર દૃષ્ટિ આપે છે તેમાં વિકારી ભાવનાનો નાશ થઈ અધિકારની દૃષ્ટિ આવે છે વિશ્વના પ્રાણીમાત્ર પ્રત્યે તેના હૃદયમાં સમભાવની ધારા પ્રગટ થાય છે સાથે જ તેનામાં અનાસક્તિભાવ પણ પ્રગટે છે જેથી તે સંસારની વાસનાઓનો હૃદયમાં પ્રવેશ થવા દેતો નથી. વહાણ પાણીમાં ચાલે છે તેની ચારે તરફ પાણી હોય છે તેનો અર્ધો ભાગ પાણીની અંદર હોય છે તેની નીચે અગાધ પાણી છે છતાં તે ડૂબતું નથી. કારણ કે તે પાણીને તેની અંદર પેસવા દેતું નથી તેમ, સમ્યક્ત્વી પણ સંસારની અંદર રહે છે તેની ચારે તરફ વાસનાનો સાગર છે ઈર્ષ્યા અને દ્વેષના મગરમચ્છો ફરતા હોય છે છતાં તે તેમાં ડૂબતો નથી કેમકે તેને તરવાની કળા આવડે છે

કુશળ તારો તળાવ અને સમુદ્રમાં તરે છે ઊંડે સુધી ડૂબકી મારે છે. કિનારે ઊભેલ વ્યક્તિને ચિંતા થાય છે કે આ તો ઊંડે નીચે ગયો ઉપર આવી શકશે કે નહિ? પણ થોડી વારમાં તરનારો ઉપર આવી જાય છે સમ્યગ્દર્શનવાળો આત્મા સંસાર સમુદ્રના ઊંડાણમાં ડૂબકી મારે છે છતાં તે ડૂબતો નથી. કારણ કે સંસારની વાસનાને તે અંતરમાં પ્રવેશ કરવા દેતો નથી.

આવી અનાસક્તિ પ્રાપ્ત કરવા માટે અંતરમાથી મોહની ભાવના દૂર થવી જોઈએ જ્યા સુધી મોહની ભાવના છે ત્યા સુધી સંસારની ભાવના મીઠી લાગશે જ લીબડો કડવો હોય છે પરંતુ જેને સાપ કરડ્યો હોય અને જેના શરીરમા તેનુ ઝેર ફેલાયેલુ હોય, તેને કડવા લીબડાના પાન પણ મીઠા લાગે છે પણ ઝેર ઊતરી જતાં લીબડાનો કડવો સ્વાદ જણાઈ આવે છે. એ પ્રમાણે જ્યા સુધી આત્મામા મિથ્યાત્વનુ ઝેર ફેલાયેલુ હોય છે ત્યા સુધી ભૌતિક પદાર્થોમા મીઠાશનો અનુભવ થતો રહે છે અધ્યાત્મનુ અમૃત પણ તેને અપ્રિય લાગે છે મોહનીય કર્મની સ્થિતિ સિત્તેર ક્રોડાક્રોડીથી સાગરો પમની છે તેમાથી અગનોતેર ક્રોડાક્રોડીથી પણ કાઈ વધુ ક્ષય થાય છે ત્યારે તો આત્મામા **ણમો અરિહંતાણ** કહેવાની ભાવના જાગૃત થાય છે

સમ્યક્ત્વપ્રાપ્તિનો ક્રમ

હવે આપણે જરા સમ્યક્ત્વપ્રાપ્તિના ક્રમ ઉપર વિચાર કરીએ જેવી રીતે નદીના પાણીમા પડેલો પથ્થર, નદીના પાણી વડે અથડાઈ, ઘસાઈને, સ્વાભાવિક રીતે, ગોળ બની જાય છે, તેવી રીતે આત્મા, સસારની ઠોકરો ખાઈને અકામ-નિર્જરા દ્વારા, કર્મબંધનથી હળવો બને છે, ત્યારે રાગ-દ્વેષની ગ્રંથિને ભેદીને, સમ્યક્ત્વની અભિમુખ બને છે ત્યાર પછી, તેની આતર-ઉત્ક્રાંતિ ચાલુ રહે છે પરિણામોની વિશુદ્ધિ દ્વારા દર્શન સપ્તકનુ ઉપશમન, ક્ષય અથવા ક્ષયોપશમ કરે છે ત્યારે જ આત્મા સમ્યક્ત્વના અસીમ પ્રકાશનો અનુભવ કરે છે

આ હુ એકી સાથે કહી ગયો છુ પણ તે વધારે વિવેચન માગે છે. તમારા મનમા થશે કે દર્શનસપ્તક શુ છે, તેનુ ઉપશમન કેવી રીતે કરી શકાય છે. ક્ષય અને ઉપશમ શું છે?

૧ અનંતાનુબંધી ક્રોધ	**૨ અનંતાનુબંધી માન**
૩. અનંતાનુબંધી માયા	**૪ અનંતાનુબંધી લોભ**
૫ મિથ્યાત્વ મોહનીય	**૬ મિશ્ર મોહનીય** અને
૭. સમ્યક્ત્વ મોહનીય	

આ સાત દર્શન-સપ્તક કહેવાય છે અનંતાનુબંધી ચતુષ્ટય ઉપર તો તમે સાભળી ચૂક્યા છો કષાયવિજય સબંધી બોલતી વખતે તેના ઉપર હુ પૂરતુ કહી ચૂક્યો છુ મિથ્યાત્વીના સબંધમા, આચાર્યોએ પૂરતુ વિવેચન કર્યું છે

વિનાનાં મીંડાં જેટલી છે. જો પહેલાં એકડો હોય અને પછી મીંડાં મૂકવાનાં આવે, તો દરેક મીંડે તેની કિંમત દસગણી વધતી જાય છે. જેટલાં મીંડાં વધારતાં જાઓ તેટલા દરેક વખતે તેની કિંમત દસ દસગણી વધતી જશે. પરંતુ જો એકડો કાઢી નાખવામાં આવે, તો પછી તે મીંડાની શી કિંમત રહેશે! એ જ રીતે સાધનાને માટે સમ્યક્ત્વ એકડાનું કામ કરે છે.

સમ્યગ્દર્શનની આ વિશાળ ગુણગાથાની પાછળ એક રહસ્ય છે. તે આપણને નવી દૃષ્ટિ આપે છે. તેની પ્રાપ્તિ પછી જીવન અને જગતને જોવાની રીત બદલાઈ જાય છે. તમે તમારા મિત્રને ત્યાં ગયા અને તેના ઘરમાં એક સોનાની વીંટી પડેલી જોઈ. તમારા ગયા પછી કોઈ બીજો માણસ આવ્યો અને તેણે પણ જોઈ. જોઈ બન્નેએ પણ બન્નેના જોવામાં ફેર છે. એક મિત્રની દૃષ્ટિએ જુએ છે અને બીજો ચોરની દૃષ્ટિએ. તમે જોતાં તો તમને વિચાર થયો કે તમારો મિત્ર ભૂલી ગયો છે. તેણે ભૂલ કરી છે. સોનાની વસ્તુ આમ રખડતી ન રાખવી જોઈએ. એ આવે તો હું તેને વાત કરું. બીજો જે ભાઈ આવેલા છે તે બીજો જ વિચાર કરે છે. તે વિચારે છે કે જો આ જરા ખસી જાય તો હું વીંટી હાથ કરી લઉં.

સમ્યગ્દર્શન સંસારને જોવાની દૃષ્ટિ આપે છે. તે સંસારના સર્વ જીવો પ્રત્યે મિત્રદૃષ્ટિ આપે છે. તેમાં વિકારી ભાવનાનો નાશ થઈ અવિકારની દૃષ્ટિ આવે છે. વિશ્વના પ્રાણીમાત્ર પ્રત્યે તેના હૃદયમાં સમભાવની ધારા પ્રગટ થાય છે. સાથે જ તેનામાં અનાસક્તિભાવ પણ પ્રગટે છે, જેથી તે સંસારની વાસનાઓનો હૃદયમાં પ્રવેશ થવા દેતો નથી. વહાણ પાણીમાં ચાલે છે. તેની ચારે તરફ પાણી હોય છે. તેનો અડધો ભાગ પાણીની અંદર હોય છે. તેની નીચે અથાગ પાણી છે છતાં તે ડૂબતું નથી. કારણ કે તે પાણીને તેની અંદર પેસવા દેતું નથી. તેમ, સમ્યક્ત્વી પણ સંસારની અંદર રહે છે. તેની ચારે તરફ વાસનાનો સાગર છે. ઊર્મી અને દ્વેષના મગરમચ્છો ફરતા હોય છે. છતાં તે તેમાં ડૂબતો નથી. કેમકે તેને તરવાની કળા આવડે છે.

કુશળ તારો તળાવ અને સમુદ્રમાં તરે છે. ઊંડે સુધી ડૂબકી મારે છે. કિનારે ઊભેલ વ્યક્તિને ચિંતા થાય છે કે આ તો છેક નીચે ગયો. ઉપર આવી શકશે કે નહિ! પણ થોડી જ વારમાં તરનારો ઉપર આવી જાય છે. સમ્યગ્દર્શનવાળો આત્મા સંસાર સમુદ્રના ઊંડાણમાં ડૂબકી મારે છે છતાં તે ડૂબતો નથી. કારણ કે સંસારની વાસનાને તે અંતરમાં પ્રવેશ કરવા દેતો નથી.

આવી અનાસક્તિ પ્રાપ્ત કરવા માટે અંતરમાંથી મોહની ભાવના દૂર થવી જોઈએ જ્યાં સુધી મોહની ભાવના છે ત્યાં સુધી સંસારની ભાવના મીઠી લાગશે જ લીંબડો કડવો હોય છે પરંતુ જેને સાપ કરડ્યો હોય અને જેના શરીરમાં તેનું ઝેર ફેલાયેલું હોય, તેને કડવા લીંબડાના પાન પણ મીઠા લાગે છે પણ ઝેર ઊતરી જતાં લીંબડાનો કડવો સ્વાદ જણાઈ આવે છે. એ પ્રમાણે જ્યાં સુધી આત્મામાં મિથ્યાત્વનું ઝેર ફેલાયેલું હોય છે ત્યાં સુધી ભૌતિક પદાર્થોમાં મીઠાશનો અનુભવ થતો રહે છે અધ્યાત્મનું અમૃત પણ તેને અપ્રિય લાગે છે મોહનીય કર્મની સ્થિતિ સિત્તેર ક્રોડાક્રોડીથી સાગરો પમની છે તેમાંથી અગનોતેર ક્રોડાક્રોડીથી પણ કાંઈ વધુ ક્ષય થાય છે ત્યારે તો આત્મામાં **ણમો અરિહંતાણ** કહેવાની ભાવના જાગૃત થાય છે

સમ્યકત્વપ્રાપ્તિનો ક્રમ

હવે આપણે જરા સમ્યકત્વપ્રાપ્તિના ક્રમ ઉપર વિચાર કરીએ જેવી રીતે નદીના પાણીમાં પડેલો પથ્થર, નદીના પાણી વડે અથડાઈ, ઘસાઈને, સ્વાભાવિક રીતે, ગોળ બની જાય છે, તેવી રીતે આત્મા, સંસારની ઠોકરો ખાઈને અકામ-નિર્જરા દ્વારા, કર્મબંધનથી હળવો બને છે, ત્યારે રાગ-દ્વેષની ગ્રંથિને ભેદીને, સમ્યકત્વની અભિમુખ બને છે ત્યાર પછી, તેની આંતર-ઉત્ક્રાંતિ ચાલુ રહે છે પરિણામોની વિશુદ્ધિ દ્વારા દર્શન સપ્તકનું ઉપશમન, ક્ષય અથવા ક્ષયોપશમ કરે છે ત્યારે જ આત્મા સમ્યકત્વના અસીમ પ્રકાશનો અનુભવ કરે છે

આ હું એકી સાથે કહી ગયો છું પણ તે વધારે વિવેચન માગે છે તમારા મનમાં થશે કે દર્શનસપ્તક શું છે, તેનું ઉપશમન કેવી રીતે કરી શકાય છે ક્ષય અને ઉપશમ શું છે?

૧ અનંતાનુબંધી ક્રોધ	**૨ અનંતાનુબંધી માન**
૩. અનંતાનુબંધી માયા	**૪ અનંતાનુબંધી લોભ**
૫. મિથ્યાત્વ મોહનીય	**૬. મિશ્ર મોહનીય અને**
૭. સમ્યકત્વ મોહનીય	

આ સાત દર્શન-સપ્તક કહેવાય છે અનંતાનુબંધી ચતુષ્ટય ઉપર તો તમે સાંભળી ચૂક્યા છો કષાયવિજય સંબંધી બોલતી વખતે તેના ઉપર હું પૂરતું કહી ચૂક્યો છું મિથ્યાત્વીના સંબંધમાં, આચાર્યોએ પૂરતું વિવેચન કર્યું છે

જીવનની એ અંધારભરી રાત્રિ જેમાં આપણે હિતનો અને અહિતનો વિવેક ખોઈ બેઠા હોઈએ જ્યારે આપણને સત્યમાં અસત્યની ભ્રમણા દેખાતી હોય અને અસત્યની આપણે સત્યરૂપે પૂજા કરતા હોઈએ છીએ તેને આગમની ભાષામાં મિથ્યાત્વ કહેવામાં આવે છે. જ્યારે આપણે સ્વાર્થ અને સત્ય બન્નેને સમાન મહત્ત્વ આપીએ ત્યારે તે અવસ્થાથી આવૃત્ત દૃષ્ટિ મિશ્ર દૃષ્ટિ કહેવાય છે. જો કે તેણે સત્યનું દર્શન કર્યું છે પણ સ્વાર્થે તેનો પીછો છોડ્યો નથી. આવે વખતે તે સત્યનાં ગીત ગાય છે અને જીવનની એકાંત પળોમાં અસત્યની પૂજા કરે છે. આ અસત્યનાં બે ટીપાં સત્યના દૂધને ઝેરમય બનાવે છે.

ત્રીજું છે સમ્યક્ત્વ મોહનીય. તેમાં આત્માની સ્થિતિ એવી છે કે જાણે મિથ્યાત્વની રાત્રિ વીતી ગઈ છે. જીવનપ્રભાતમાં સત્યની લાલિમા દેખાઈ રહી છે. જ્યાં હજુ મિથ્યાત્વની રાત્રિ પૂરી વીતી ગઈ નથી. હજુ થોડુંક અંધકારપટ બાકી છે. આ સ્થિતિમાં મિથ્યાત્વનો રસોદય સમાપ્ત થઈ જાય છે પણ પ્રદેશોદય બાકી રહે છે.

જ્યારે આત્મા દર્શન સપ્તકનો પૂર્ણપણે ક્ષય કરી નાખે છે ત્યારે તે ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ કહેવાય છે. પણ જ્યારે મિથ્યાત્વની પ્રકૃતિને વશ નથી કરી શકતો ત્યારે તે તેને દબાવી દે છે. જેવી રીતે ફટકડી પાણીમાં નાખવાથી પાણીમાંનો કચરો છૂટો પડી નીચે બેસી જાય છે અને પાણી ચોખ્ખું થઈ જાય છે પણ તેમાં મેલ દૂર થયો નથી. જો કદાચ તેને હલાવવામાં આવે તો પાછો કચરો ઉપર પાણીમાં આવી જઈ શકે છે. ક્ષયોપશમિક સમ્યક્ત્વમાં આત્મા દર્શન સપ્તકનો કેટલેક અંશે ક્ષય અને કેટલેક અંશે ઉપશમન કરે છે. તેમાં પૂરો ક્ષય કે પૂરું ઉપશમન નથી હોતું. એટલે તેમાં પહેલાં બે (ક્ષાયિક અને ઉપશમ) જેટલી વિશુદ્ધિ નથી.

આ અંતરની ક્રાંતિ તેના જીવનમાં એક મોટો ફેરફાર લાવે છે. હવે તે સમત્વનો દ્રષ્ટા છે અને મુક્તિમાર્ગનો યાત્રી છે. તેનું લક્ષ્ય પણ બદલાઈ જાય છે. સ્વપરિણતિમાં સ્થિત થવું એ જ તેનું ધ્યેય બને છે. દુનિયાના લૌકિક પદાર્થોની લિપ્સા તેના મનને બાંધી રાખી શકતી નથી. એનો અર્થ એવો નથી કે સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થયા પછી આત્મા ચારિત્ર સ્વીકાર કરી લે છે. પણ એ સમયે તેને ચારિત્ર પ્રત્યે અનુરાગ અવશ્ય પેદા થાય છે.

સમ્યક્ત્વ દૃષ્ટિ પ્રાપ્ત થયા પછી, આત્મામાં એવું પરિવર્તન જરૂર આવે છે કે તે સત્ અને અસત્‌નાં રહસ્યને સમજે છે. આ રહસ્ય સમજતાં

એ પણ ઘણો મોટો લાભ છે કારણ કે તે સમન્ત્યા પછી પરવસ્તુ પ્રત્યેની આસક્તિ નાશ પામે છે તે જીવનના દરેક ક્ષેત્રમા અનાસક્ત રહેશે માતપિતા, જે સ્નેહથી પુત્રનુ પાલન કરે છે, તે જ સ્નેહ પુત્રને પણ મળે છે દીકરીના માથાનુ દર્દ, માતાના માથાનુ દર્દ બની જાય છે તે પોતે ભૂખી રહી શકશે પણ પોતાની પુત્રીના આસુ નહિ જોઈ શકે, આટલુ વાત્સલ્ય રાખવા છતા પણ, તે જાણે છે કે દીકરી પારકા ઘરની વસ્તી છે એક દિવસ, તેને બીજાના ઘેર જવાનુ છે આવી જ વાત સમ્યક્ત્વી જીવની છે તે સસારની બધી ક્રિયાઓ કરે છે બીજાઓનુ રક્ષણ પણ કરે છે કેમકે તે જવાબદારી લઈને બેઠો છે છતા તે જાણે છે કે આ બધુ મારુ નથી

સ્વરૂપના ભેદનુ વિજ્ઞાન, મનની સકલ્પ–વિકલ્પાત્મક સ્થિતિનો અત લાવે છે કારણ કે જ્યારે તે હૃદયથી એક વાર પણ વસ્તુને પરવસ્તુ તરીકે જાણે છે, ત્યારે, પછી તેના સયોગ કે વિયોગથી, તેને હર્ષ કે શોક–બન્ને-માથી કાઈ પણ થતુ નથી તે જાણે છે કે જે આવ્યુ છે તે મારુ નથી એટલે તેનો હર્ષ કેવો ? તેમ જ જે ગયુ છે તે મારુ નહોતુ એટલે તેનો શોક પણ શા માટે ? એ મારુ હતુ જ કયારે ? દુનિયાના હર્ષ અને વિષાદ તેના હૃદય ઉપર અસર કરતા નથી કારણ કે તે દુનિયાને એક રગમચ (Stage) માને છે રોજમરોજની ઘટનાઓ એ નાટકના દશ્ય છે તેમા કોઈ વખત સારા તો કોઈ વખત નઠારા દશ્યો જોવામા આવે છે

નાટકમા જય અને પરાજય બન્ને મળે છે પણ નાટકના પાત્રોને તેનો હર્ષ કે શોક હોતો નથી રાવણનો પાઠ કરનારના હાથમાથી આખી લકાનુ સામ્રાજ્ય જતુ રહે છે, છતા તેને લેશમાત્ર પણ શોક થતો નથી પરતુ જો કદાચ તેના ખીસામાથી દસ રૂપિયાની નોટ પડી જાય તો તે ચિતાતુર બની જશે સામ્રાજ્ય ગયુ ત્યારે ન રોનાર, દસ રૂપિયાની નોટ માટે કેમ રડે છે ? કારણ કે તે જાણે છે કે નાટકનુ રાજ્ય, તે સાચુ રાજ્ય નહોતુ તેનો મુગટ તો બે કલાક પછી ઊતરી જ જવાનો હતો પણ દસ રૂપિયાની નોટ તો સાચી હતી અને તેનુ થયેલુ નુકસાન પણ પોતાનુ હતુ

તમે પણ આવી દૃષ્ટિ મેળવો દુનિયાને નાટકના દશ્યો માની લો અને તમે પ્રેક્ષક બની જાવ પછી તે નાટક તમને વિચલિત નહિ કરી શકે નટે એ ઘડીના રાજ્યને જૂઠુ માન્યુ, એટલા માટે તેને તે જવાથી કાઈ દુખ થતુ નથી પણ દસ રૂપિયા જવાથી દુખ થયુ કેમકે તે તેણે સાચા માન્યા હતા આ મિથ્યા જ્ઞાન જ દુખનુ કારણ છે એ નાટકનુ રાજ્ય સાચુ

નથી તો આ શરીર પણ કેટલું સાચું છે! આ પણ ભ્રમ પડેનું જ શરીર છે. પલ્યોપમ અને સાગરોપમની સરખામણીમાં આ જિંદગી પણ એ પલકારો એક જ છે.

પદાર્થનું સાચું સ્વરૂપ તમે ઓળખ્યા પછી દુઃખ જેવી કોઈ વસ્તુ જ રહેશે નહિ. તત્ત્વનો યથાર્થ પરિચય એ જ સમ્યક્ત્વ છે. તે પ્રાપ્ત થતાં દુનિયાના આ મહેલો તમને કેદખાનાં જેવા લાગશે. ભલા તમે એ બતાવો કે તમે સંસારને જેલ માનો છો કે મહેલ? જેલને, જેલ સમજનારો એક દિવસ તેનાથી છૂટી શકે છે. કોઈ અપરાધીને દશ વર્ષની કેદની સજા થઈ હોય તો જેમ જેમ દિવસ વીતતા જાય અને તેનો મુક્તિનો દિવસ નજીક આવતો જાય, તેમ તેમ તેના મનમાં પ્રસન્નતા વધતી જશે. પણ જેણે જેલને મહેલ જ માની લીધો તેનો છૂટકારો કયે દિવસે થશે?

સમ્યક્ત્વી આત્મા સંસારને મહેલ તરીકે નહિ પણ જેલ તરીકે જ જુએ છે. તે તેમાંથી બહાર નીકળવા મથે છે. જે ક્ષણે તેને મોકો મળશે તે જ ક્ષણે તે, એ જેલનાં બંધનો તોડી નાખી નીકળી જશે. પછી તે એક સેકંડ પણ તેની પાસે ઊભો નહિ રહે. સિંહને જો કદાચ પાંજરામાં પૂરવામાં આવે તો તે ચુપચાપ બેસી નહિ રહે કેમકે તે સમજે છે કે હું વનનો સ્વતંત્ર રાજા છું. કેદી બનવા સર્જાયો નથી. તેને લાગે કે તે ફસાઈ આવ્યો છે પણ જો નિમિત્ત પામી જવાનો મોકો મળશે તે જ ક્ષણે તે ત્યાંથી નાસી જશે. એક સેકંડ પણ ઊભો નહિ રહે. બીજીવાર તે પાંજરાની સામું પણ જોશે નહિ.

પરંતુ મેના અને પોપટના સંબંધમાં એવું નથી. વધારે વખત પાંજરામાં રહ્યા પછી તે તેને પોતાનું ઘર માની લે છે. પછી તે પાંજરું ઉઘાડું રાખવા છતાં તે ઊડી જતાં નથી. કદાચ તેને બહાર કાઢી ઉડાડી મૂકવામાં આવે તો પણ તે ઊડીને પાછાં ત્યાં આવી જશે. કારણ કે તેમણે પાંજરાને જ પોતાનું ઘર માન્યું છે. સમ્યક્દૃષ્ટિ આત્મા ફક્ત સ્વાત્મ રમણતાને જ પોતાનું ઘર માને છે. બાકીનાં બધાં તેને મન પારકાં ઘર છે.

આથી સમ્યક્ત્વી, દુનિયામાં રહેવા છતાં દુનિયાદાર બનતો નથી. કારણ કે તે શેઠ બનીને નહિ વ્યવસ્થાપક (Manager) બનીને રહે છે. ભલા તમે બતાવો કે તમે શેઠ બનવા ઇચ્છો છો કે મેનેજર? મેનેજરની પાસે આફિસની તમામ વ્યવસ્થા હોય છે. લાખો રૂપિયા, તેની પાસે આવે

છે અને જાય છે છતાં પણ તેને લાખોના આવવાથી હર્ષ થતો નથી કે લાખોના જવાથી શોક થતો નથી કેમકે તેની દષ્ટિ દી છે જો કે શેઠ પોતાની પાસે કાંઈ પણ નથી ગણતા અને દસ રૂપિયા પણ જોઈએ તો મેનેજર પાસે માગવા પડે છે પરંતુ સાંજના હિસાબમાં એક નવો પૈસો પણ ઘટ્યો તો શેઠના મગજમાં ચિંતા થાય છે. એટલા માટે હું કહું છું કે એવી દષ્ટિ કેળવો

દૃષ્ટિભેદ

સમ્યક્‌ત્વી અને મિથ્યાત્વી બન્ને ઘટને ઘટ અને પટને પટ રૂપે માને છે. સમ્યક્‌ત્વી, ગાય ને ગાય અને ઘોડાને ઘોડા કહે છે તો તેજ પ્રમાણે મિથ્યાત્વી પણ કહે છે તે કાંઈ ગાયને ઘોડો કે ઘોડાને ગાય કહેતો નથી પછી બન્નેમાં ફેર શો છે? તેના જવાબમાં કહેવું પડશે કે બહારથી બન્નેની દષ્ટિ એક છે પરંતુ માત્ર જોવું એ જ પ્રયુક્ત નથી તેની પાછળ જે દષ્ટિભેદ છે, એ જ સમ્યક્‌ત્વી અને મિથ્યાત્વીની વચ્ચે ભેદ પાડે છે. એક સૌંદર્યવતી નારીને કામુકની આંખો પણ જુએ છે અને સંતની આંખો પણ જુએ છે પણ તે બન્નેની દષ્ટિમાં ઘણો મોટો ફરક છે. એકની આંખોમાં વિકાર ભર્યો હોય છે, તો બીજાની દષ્ટિ તેમાં પૂર્વજીવનના સંચિત પુણ્યનું ફળ જુએ છે હીરાને એક ગામડીયો પણ જુએ છે અને એક ઝવેરી પણ જુએ છે ઝવેરીની આંખો પચાસ હજારની કિંમતનો હીરો જુએ છે, ત્યારે તેને જ, ગામડીયો એક ચળકતો પથ્થર સમજીને જુએ છે

આટલી ભૂમિકા સમજ્યા પછી આપણે મૂળ પ્રશ્ન ઉપર આવીએ મિથ્યાત્વી ગાયને ગાય કહે છે ઘોડો નહિ તે માત્ર ગાયનું વર્તમાન સ્વરૂપ જ જુએ છે જ્યારે સમ્યક્‌ત્વી ગાયને જુએ છે તો તે કહે છે કે આ એક માત્ર આત્માનો પર્યાય છે એના અનંત જન્મો થઈ ચૂક્યા છે અને અનંત ભવિષ્યમાં પણ તે કાયમ રહેશે ગાયરૂપ પર્યાય રહે કે ન રહે, પણ આત્મ-દ્રવ્ય શાશ્વત છે અને તે આ ગાયમાં આત્મતત્ત્વનું દર્શન કરે છે આવો આત્મા, એક દિવસ આત્માની તમામ વિભાવ-દશાઓને છોડીને સ્વભાવસ્થિત થઈ મુક્તિપદ મેળવી શકે છે આ છે સમ્યગ્દર્શનસંપન્ન આત્માની દષ્ટિ જ્યારે મિથ્યાદર્શનશીલ વ્યક્તિ, ગાયને માત્ર એક પશુ તરીકે જ જુએ છે

વાદી અને પ્રતિવાદીના વકીલો કાયદાના એકજ પુસ્તકો વાંચે છે અને એ જ કાયદાના પુસ્તકોના આધારે એક આરોપીને છોડાવવાનો પ્રયત્ન કરે

જીવનની એ અંધારઘેરી રાત્રિ, જેમાં આપણે હિતનો અને અહિતનો વિવેક ખોઈ બેઠા હોઈએ. જ્યારે આપણને સત્યમાં અસત્યની છાયા દેખાતી હોય અને અસત્યની આપણે સત્યરૂપે પૂજા કરતા હોઈએ છીએ તેને આગમની ભાષામાં મિથ્યાત્વ કહેવામાં આવે છે. જ્યારે આપણે સ્વાર્થ અને સત્ય બન્નેને સમાન મહત્ત્વ આપીએ ત્યારે તે અવસ્થાની આવૃત્ત દૃષ્ટિ મિશ્રદૃષ્ટિ કહેવાય છે. જો કે તેણે સત્યનું દર્શન કર્યું છે પણ સ્વાર્થે તેનો પીછો છોડ્યો નથી. આવે વખતે તે સત્યનાં ગીત ગાય છે અને જીવનની એકાંત પળોમાં અસત્યની પૂજા કરે છે. આ અસત્યનાં બે ટીપાં સત્યના દૂધને ઝેરમય બનાવે છે.

ત્રીજું છે સમ્યક્ત્વ મોહનીય. તેમાં આત્માની સ્થિતિ એવી છે કે જેમાં મિથ્યાત્વની રાત્રિ વીતી ગઈ છે. જીવનપ્રભાતમાં સત્યની લાલિમા દેખાઈ રહી છે. જ્યાં હજુ મિથ્યાત્વની રાત્રિ પૂરી વીતી ગઈ નથી. હજુ થોડુંક અંધકારરૂપ બાકી છે. આ સ્થિતિમાં મિથ્યાત્વનો રસોદય સમાપ્ત થઈ જાય છે પણ પ્રદેશોદય બાકી રહે છે.

જ્યારે આત્મા દર્શન સપ્તકનો પૂર્ણપણે ક્ષય કરી નાખે છે ત્યારે તે ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ કહેવાય છે. પણ જ્યારે મિથ્યાત્વની માટીને વશ નથી કરી શકતો ત્યારે તે તેને દબાવી દે છે. જેવી રીતે ફટકડી પાણીમાં નાખવાથી પાણીમાંનો કચરો છૂટો પડી નીચે બેસી જાય છે અને પાણી ચોખ્ખું થઈ જાય છે પણ તેમાં મેલ દૂર થયો નથી. જો કદાચ તેને હલાવવામાં આવે તો પાછો કચરો ઉપર પાણીમાં આવી જાય છે. ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વમાં આત્મા દર્શન સપ્તકનો કેટલેક અંશે ક્ષય અને કેટલેક અંશે ઉપશમન કરે છે. તેમાં પૂરો ક્ષય કે પૂરું ઉપશમન નથી હોતું. એટલે તેમાં પહેલાં બે (ક્ષાયિક અને ઉપશાન્ત) જેટલી વિશુદ્ધિ નથી.

આ અંતરની ઉત્ક્રાંતિ તેના જીવનમાં જબ્બર મોટો ફેરફાર લાવે છે. હવે તે સત્યનો દ્રષ્ટા છે અને મુક્તિમાર્ગનો યાત્રી છે. તેનું લક્ષ્ય પણ બદલાઈ જાય છે. સ્વરૂપસ્થિતિમાં સ્થિર થવું એ જ તેનું ધ્યેય બને છે. દુનિયાના ભૌતિક પદાર્થોની લિપ્સા તેના મનને બાંધી રાખી શકતી નથી. એનો અર્થ એવો નથી કે સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થયા પછી આત્મા ચારિત્ર સ્વીકાર કરી લે છે. હજુ એ સમયે તેને ચારિત્ર પ્રત્યે અનુરાગ અવશ્ય પેદા થાય છે.

સમ્યક્ત્વ દૃષ્ટિ પ્રાપ્ત થયા પછી, આત્મામાં એટલું પરિવર્તન જરૂર આવે છે કે તે સ્વ અને પરનાં સ્વરૂપને સમજે છે. આ સ્વરૂપ સમજતાં

એ પણ ઘણો મોટો લાભ છે કારણ કે તે સમજ્યા પછી પરવસ્તુ પ્રત્યેની આસક્તિ નાશ પામે છે તે જીવનના દરેક ક્ષેત્રમા અનાસક્ત રહેશે માતપિતા, જે સ્નેહથી પુત્રનુ પાલન કરે છે, તે જ સ્નેહ પુત્રને પણ મળે છે દીકરીના માથાનુ દર્દ, માતાના માથાનુ દર્દ બની જાય છે તે પોતે ભૂખી રહી શકશે પણ પોતાની પુત્રીના આસુ નહિ જોઈ શકે, આટલુ વાત્સલ્ય રાખવા છતા પણ, તે જાણે છે કે દીકરી પારકા ઘરની વસ્તી છે એક દિવસ, તેને બીજાના ઘેર જવાનુ છે આવી જ વાત સમ્યક્ત્વી જીવની છે તે સસારની બધી ક્રિયાઓ કરે છે બીજાઓનુ રક્ષણ પણ કરે છે કેમકે તે જવાબદારી લઈને બેઠો છે છતા તે જાણે છે કે આ બધુ મારુ નથી

સ્વરૂપના ભેદનુ વિજ્ઞાન, મનની સકલ્પ-વિકલ્પાત્મક સ્થિતિનો અત લાવે છે કારણ કે જ્યારે તે હૃદયથી એક વાર પણ વસ્તુને પરવસ્તુ તરીકે જાણે છે, ત્યારે, પછી તેના સયોગ કે વિયોગથી, તેને હર્ષ કે શોક-બન્નેમાથી કાઈ પણ થતુ નથી તે જાણે છે કે જે આવ્યુ છે તે મારુ નથી. એટલે તેનો હર્ષ કેવો ? તેમ જ જે ગયુ છે તે મારુ નહોતું એટલે તેનો શોક પણ શા માટે ? એ મારુ હતુ જ ક્યારે ? દુનિયાના હર્ષ અને વિષાદ તેના હૃદય ઉપર અસર કરતા નથી કારણ કે તે દુનિયાને એક રગમચ (Stage) માને છે રોજબરોજની ઘટનાઓ એ નાટકના દૃશ્ય છે તેમા કોઈ વખત સારા તો કોઈ વખત નઠારા દૃશ્યો જોવામા આવે છે

નાટકમા જય અને પરાજય બન્ને મળે છે પણ નાટકના પાત્રોને તેનો હર્ષ કે શોક હોતો નથી રાવણનો પાઠ કરનારના હાથમાથી આખી લકાનુ સામ્રાજ્ય જતુ રહે છે, છતા તેને લેશમાત્ર પણ શોક થતો નથી પરતુ જો કદાચ તેના ખીસામાથી દસ રૂપિયાની નોટ પડી જાય તો તે ચિતાતુર બની જશે સામ્રાજ્ય ગયુ ત્યારે ન રોનાર, દસ રૂપિયાની નોટ માટે કેમ રડે છે ? કારણ કે તે જાણે છે કે નાટકનુ રાજ્ય, તે સાચુ રાજ્ય નહોતુ તેનો મુગટ તો બે કલાક પછી ઊતરી જ જવાનો હતો પણ દસ રૂપિયાની નોટ તો સાચી હતી અને તેનુ થયેલુ નુકસાન પણ પોતાનુ હતું.

તમે પણ આવી દૃષ્ટિ મેળવો દુનિયાને નાટકના દૃશ્યો માની લો અને તમે પ્રેક્ષક બની જાવ પછી તે નાટક તમને વિચલિત નહિ કરી શકે નટે બે ઘડીના રાજ્યને જૂઠુ માન્યુ, એટલા માટે તેને તે જવાથી કાઈ દુખ થતુ નથી પણ દસ રૂપિયા જવાથી દુખ થયુ કેમકે તે તેણે સાચા માન્યા હતા આ મિથ્યા જ્ઞાન જ દુખનુ કારણ છે એ નાટકનુ રાજ્ય સાચુ

નથી તો આ રાજ્ય પણ કેટલું સાચું છે ! આ પણ ન પચીનું જ રાજ્ય છે પલ્યોપમ અને સાગરોપમની સરખામણીમાં આ જિંદગી પણ નિમિષ એક જ છે

પદાર્થનું સાચું સ્વરૂપ તમે ઓળખશો પછી દુઃખ જેવી કોઈ વસ્તુ જ રહેશે નહિ. તત્ત્વનો યથાર્થ પરિચય એ જ સમ્યક્ત્વ છે. તે પ્રાપ્ત થતાં દુનિયાના આ મહેલો તમને કેદખાના જેવા લાગશે. હવે તમે એ બતાવો કે તમે સંસારને જેલ માનો છો કે મહેલ ? જેલને, જેલ સમજનારો એક દિવસ તેનાથી છૂટી શકે છે. કોઈ અપરાધીને દશ વર્ષની કેદની સજા થઈ હોય તો જેમ જેમ દિવસ વીતતા જાય અને તેનો મુક્તિનો દિવસ નજીક આવતો જાય, તેમ તેમ તેના મનમાં પ્રસન્નતા વધતી જશે. પણ જેણે જેલને મહેલ જ માની લીધો તેનો છૂટકારો કયે દિવસે થશે ?

સમ્યક્ત્વી આત્મા સંસારને મહેલ તરીકે નહિ પણ જેલ તરીકે જ જુએ છે. તે તેમાંથી બહાર નીકળવા મથે છે. જો કોઈ તેને મોકો મળશે તો જ ચૂકે તે, એ જેલનાં બંધનો તોડી નાખી નીકળી જશે. પછી તે એક સેકંડ પણ તેની પાસે ઊભો નહિ રહે. સિંહને જો કદાચ પાંજરામાં પૂરવામાં આવે તો તે ચુપચાપ બેસી નહિ રહે કેમકે તે સમજે છે કે હું વનનો સ્વતંત્ર રાજા છું. હું કેદી બનવા સર્જાયો નથી. તેને જો કે કેદ તો કરવામાં આવ્યો છે પણ જો ભિંતિ ભાંગી જવાનો મોકો મળશે તો ન ચૂકે તે ત્યાંથી નાસી જશે. એક સેકંડ પણ ઊભો નહિ રહે. બીજીવાર તે પાંજરાની સામું પણ જોશે નહિ.

પરંતુ મેના અને પોપટના સંબંધમાં એવું નથી. વધારે વખત પાંજરામાં રહેવા પછી તે તેને પોતાનું ઘર માની લે છે. પછી તે પાંજરું ઉઘાડું રાખવા છતાં તે ઊડી જતાં નથી. કદાચ તેને બહાર કાઢી ઉડાડી મૂકવામાં આવે તો પણ તે ઊડીને પાછાં ત્યાં આવી જશે. કારણ કે તેમણે પાંજરાને જ પોતાનું ઘર માન્યું છે. સમ્યક્દૃષ્ટિ આત્મા ફક્ત સ્વાત્મ રમણતાને જ પોતાનું ઘર માને છે. બાકીનાં બધાં તેને માટે પારકાં ઘર છે.

આવો સમ્યક્ત્વી દુનિયામાં રહેવા છતાં દુનિયાદાર બનતો નથી. કારણ કે તે શેઠ બનીને નહિ વ્યવસ્થાપક (Manager) બનીને રહે છે. હવે તમે બતાવો કે તમે શેઠ બનવા ઇચ્છો છો કે મેનેજર ? મેનેજરની પાસે ઓફિસની તમામ વ્યવસ્થા હોય છે. લાખો રૂપિયા તેની પાસ આવે

છે અને જાય છે છતાં પણ તેને લાખોના આવવાથી હર્ષ થતો નથી કે લાખોના જવાથી શોક થતો નથી કેમકે તેની દૃષ્ટિ દી છે જો કે શેઠ પોતાની પાસે કાંઈ પણ નથી રાખતા અને દસ રૂપિયા પણ જોઈએ તો મૅનેજર પાસે માગવા પડે છે પરંતુ સાંજના હિસાબમાં એક નવો પૈસો પણ ઘટયો તો શેઠના મગજમાં ચિંતા થાય છે એટલા માટે હું કહું છું કે એવી દૃષ્ટિ કેળવો

દૃષ્ટિભેદ

સમ્યક્ત્વી અને મિથ્યાત્વી બન્ને ઘટને ઘટ અને પટને પટ રૂપે માને છે સમ્યક્ત્વી, ગાય ને ગાય અને ઘોડાને ઘોડો કહે છે તો તે જ પ્રમાણે મિથ્યાત્વી પણ કહે છે તે કાંઈ ગાયને ઘોડો કે ઘોડાને ગાય કહેતો નથી પછી બન્નેમાં ફેર શો છે? તેના જવાબમાં કહેવું પડશે કે બહારથી બન્નેની દૃષ્ટિ એક છે પરંતુ માત્ર જોવું એજ પૂરતું નથી તેની પાછળ જે દૃષ્ટિભેદ છે, એ જ સમ્યક્ત્વી અને મિથ્યાત્વીની વચ્ચે ભેદ પાડે છે, એક સૌંદર્યવતી નારીને કામુકની આંખો પણ જુએ છે અને સંતની આંખો પણ જુએ છે પણ તે બન્નેની દૃષ્ટિમાં ઘણો મોટો ફરક છે એકની આંખોમાં વિકાર ભર્યો હોય છે, તો બીજાની દૃષ્ટિ તેમાં પૂર્વજીવનના સંચિત પુણ્યનું ફળ જુએ છે હીરાને એક ગામડીયો પણ જુએ છે અને એક ઝવેરી પણ જુએ છે. ઝવેરીની આંખો પચાસ હજારની કિંમતનો હીરો જુએ છે, ત્યારે તેને જ, ગામડીયો એક ચળકતો પથ્થર સમજીને જુએ છે

આટલી ભૂમિકા સમજ્યા પછી આપણે મૂળ પ્રશ્ન ઉપર આવીએ. મિથ્યાત્વી ગાયને ગાય કહે છે ઘોડો નહિ તે માત્ર ગાયનું વર્તમાન સ્વરૂપ જ જુએ છે જ્યારે સમ્યક્ત્વી ગાયને જુએ છે તો તે કહે છે કે આ એક માત્ર આત્માનો પર્યાય છે એના અનંત જન્મો થઈ ચૂકયા છે અને અનંત ભવિષ્યમાં પણ તે કાયમ રહેશે ગાયરૂપ પર્યાય રહે કે ન રહે, પણ આત્મ-દ્રવ્ય શાશ્વત છે અને તે આ ગાયમાં આત્મતત્ત્વનું દર્શન કરે છે આવો આત્મા, એક દિવસ આત્માની તમામ વિભાવ-દશાઓને છોડીને સ્વભાવસ્થિત થઈ મુક્તિપદ મેળવી શકે છે આ છે સમ્યગ્દર્શનસંપન્ન આત્માની દૃષ્ટિ જ્યારે મિથ્યાદર્શનશીલ વ્યક્તિ, ગાયને માત્ર એક પશુ તરીકે જ જુએ છે

વાદી અને પ્રતિવાદીના વકીલો કાયદાના એકજ પુસ્તકો વાંચે છે અને એ જ કાયદાના પુસ્તકોના આધારે એક આરોપીને છોડાવવાનો પ્રયત્ન કરે

છે તો બીજો તેને ફસાવવાનો યત્ન કરે છે. એવી જ રીતે સમ્યક્ત્વી અને મિથ્યાત્વી બન્ને સંસારની વાસનાઓમાં જ આ હોય છે અને એક સરખા વાતાવરણમાં રહે છે બન્ને એક સરખાં પુસ્તક પણ વાંચે છે પણ એ જ વસ્તુ એકને માટે ભવપરંપરાની વૃદ્ધિનું કારણ બને છે તો બીજાને માટે એ જ સાહિત્ય ભવપરંપરાનો ઉચ્છેદ કરનારું બને છે.

સમ્યક્ત્વ અને મિથ્યાત્વ એ કોઈ પુસ્તકમાં બાંધી રાખેલાં નથી. એ તો વ્યક્તિની દૃષ્ટિમાં રહેલાં છે. જો દૃષ્ટિ શુદ્ધ હોય અને મનમાં પવિત્રતા હોય તો મિથ્યાશ્રુત પણ સમ્યક્ત્વરૂપ થાય છે અને દૃષ્ટિમાં દ્વેષ ભર્યો હોય મિથ્યાત્વનો રંગ પેઠો હોય તો તેવાઓને માટે સમ્યક્શ્રુત પણ મિથ્યા નિવડે છે. એટલા માટે નંદી સૂત્રમાં આચાર્ય દેવર્ધિગણિ ક્ષમાશ્રમણ, સમ્યક્શ્રુત અને મિથ્યાશ્રુતની વ્યાખ્યા આપતાં કહે છે કે —

सम्मदिट्ठिस्स सम्मसुयाई
मिच्छादिट्ठिस्स मिच्छासुयाई ।

નંદી સૂત્ર.

ચોર અને શાહુકાર બન્નેના દીકરા સાથે ભણે છે. ત્યારે ચોરનો દીકરો ચોરીની કળાનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરશે, જ્યારે શાહુકારનો દીકરો તેમાં શાહુકારીનાં તત્ત્વો શીખશે. વાતાવરણ અને એકસરખું હોય. પુત્રના વિયોગ જેવી કરુણ ઘટના વખતે અજ્ઞાની આત્મા આર્ત અને રૌદ્ર ધ્યાન કરી કર્મબંધ પામશે. સમ્યક્ત્વીને ત્યાં પણ આવો એવો પ્રસંગ આવશે. તેને ત્યાં કોઈ બધાં અમર રહેવાનાં છે એવું કોઈ નથી. છતાં પણ એવા શોકની કરુણ ઘડીઓ તેને માટે નિર્જરાનો હેતુ બને છે. તે વિચાર કરે છે કે સંયોગ, એક દિવસ વિયોગમાં પલટાઈ જવાનો છે. તેનો અને મારો સંબંધ આટલા જ દિવસોનો હશે. પછી તેને માટે આંસુ શું કરવા પાડવાં? દુઃખ વખતે મિથ્યા દૃષ્ટિવાળો આત્મા ક્ષુબ્ધિત બને આંસુ સારવા બેસી જશે જ્યારે સમ્યક્ત્વી તેને નવી જાગૃતિનું સંદેશવાહક માનશે.

બે વ્યક્તિઓ કેદમાં છે

આ દૃષ્ટિભેદની પાછળ એક હેતુ છે. બે વ્યક્તિઓ કેદમાં છે. એક લોખંડની પેટીમાં પુરાયેલી છે અને બીજી કાચની પેટીમાં. બંધન તો બન્નેને માટે છે પણ બન્નેનાં બંધનોમાં ફેર છે. પહેલી પોતાને જ જોઈ શકે છે બીજાને નહિ. તે અંધકારમાં છે જ્યારે બીજી પ્રકાશને પામી શકે

છે આ જ વાત સમ્યક્ત્વી અને મિથ્યાત્વીની છે મુક્ત તો એકેય નથી છતાં એક પ્રકાશના કિરણો મેળવે છે, તે સ્વ અને પરને જાણે છે, જ્યારે બીજી અંધકારમા અટવાય છે

સાકર અને ફટકડી બન્નેની પિછાન છે અરે! એટલુ જ્ઞાન તો એક માખીને પણ હોય છે તે સાકર ઉપર જઈને બેસે છે, ફટકડી ઉપર નહિ. ઓછામા ઓછો એટલો તો વિવેક રાખો માત્ર બાહ્ય રગ અને રૂપને સમ્યક્ત્વ અને સયમની પારાશીશી (Thermometer) ન બનાવો અમુક પ્રકારની ક્રિયા કરે કે અમુક પ્રકારના વસ્ત્રો પહેરે તે જ સયમી છે, જે અમુક વાતને માને અને અમુક વાતને ન માને તેજ સમ્યક્ત્વી છે, એમ ન માનશો, તમે સમ્યગ્દર્શનનુ થર્મોમિટર બનાવ્યુ છે? પણ સમ્યક્ત્વ કોઈ દેખાવની વસ્તુ નથી નથી તો ને આપી શકાતુ નથી, તો તે દેખાડી શકાતુ તે તો આપવાની અને દેખાડવાની ચીજોથી પર છે

આ તો આતરવિશુદ્ધિનુ કાર્ય છે જેનુ હૃદય જેટલે અ શે કષાયોના કાળા રગથી દૂર છે, તે તેટલે અ શે સમ્યક્ત્વાભિમુખ છે

એક જૂની વાર્તા છે

એક શેઠને ત્રણ પુત્રો હતા. ત્રણે આજ્ઞાકિત હતા પિતાની પાસે એક કિમતી રત્ન હતુ રત્ન એક અને લેનારા ત્રણ આ તો કજિયાનુ મૂળ છે. વસ્તુ એક હોય અને લેનાર અનેક હોય, તો ઝઘડો થયા વિના રહેતો નથી ગાય તો બહુ સીધુ પ્રાણી કહેવાય છે પણ દસ ગાયો બાંધી હોય અને તેમની વચ્ચે માત્ર બે પૂળા ઘાસના નાખવામા આવે તો તે લડ્યા વિના રહેશે નહિ આજે ભારતની પણ આ જ સમસ્યા છે ખાનારાઓની લગાર વધતી જાય છે અને ઉત્પાદન ઓછુ છે પછી રહે છે કે શાંતિ રાખો! કેવી રીતે શાતિ રહેશે?

માણસોના જીવનમાથી સયમનુ સ્થાન આજે ઘટતુ જાય છે વાસનાને વધારનારા સાધનો આજે વધતા જાય છે આ પરિસ્થિતિમા, સયમ દ્વારા સતતિનિયમનની વાત કરવી એ મજાક નહિ તો બીજું શુ ગણાય? પણ સમસ્યાઓને હલ કરવાનો સાચો ઉપાય સયમમા જ છે જીવનમાં સયમ હોય અને વિકારો ઉપર નિયમન હોય, તો ઉપભોક્તાઓની સખ્યા વધશે નહિ અને પછી અશાતિનો પ્રશ્ન ઉદ્ભવશે જ નહિ

હા, તો તે શેઠને ત્રણ પુત્રો હતા તેમને પણ આવો જ પ્રશ્ન હતો.

તેમણે ત્રણે પુત્રોને બોલાવ્યા અને કહ્યું કે મારી પાસે એક રત્ન છે. તમારા ત્રણેમાંથી જેણે જીવનમાં સર્વોત્તમ કાર્ય કર્યું હશે તેને હું આપીશ. ત્રણે જણા પોતાના જીવનનાં સર્વોત્તમ કાર્યો ગણાવવા મંડ્યા. મોટા પુત્રે કહ્યું કે પિતાજી! આજ મેં બધા કરતા સારુ કામ કર્યું છે. દુકાન ઉપર એક ઘરાક આવ્યો. તેણે પાંચ શેર ઘી માગ્યું. મેં પાંચ શેરના પૈસા લીધા અને તેને સાડાચાર શેર તોળી આપ્યું. હું કેટલો હોશિયાર છું!

તમે પણ એને હોશિયાર સમજો છો ને! પાંચ શેરના બદલે ચાર શેર આપે, દસ વારના બદલે નવ વાર આપે, સારા ઘીના પૈસા લઈ અને વેજિટેબલ આપે, એવા બધાને તમે હોશિયાર માનો છો! અને દુકાન ઉપર આવી હોશિયારી બતાવી ઉપાશ્રયમાં આવી સામાયિક કરો છો કે જેથી મહારાજ પણ ખુશ થઈ જાય! મંદિરમાં જઈને બે ફૂલ ચઢાવો જેથી ભગવાન પ્રસન્ન થઈ જાય! અજબ છે તમારી આ હોશિયારી! જો આજ તમારી હોશિયારીની વ્યાખ્યા હોય તો પછી છળ અને કપટની વ્યાખ્યા કઈ?

પણ વૃદ્ધ શેઠની કુશળતાની વ્યાખ્યા તમારી વ્યાખ્યા કરતાં કંઈક જુદી હતી. તેમણે મોટા દીકરાને રત્ન આપવાનો ઈન્કાર કર્યો. બીજાએ કહ્યું—આજે હું દુકાન ઉપર બેઠો હતો તેવામાં એક ગરીબ ભિખારી આવ્યો. તેની હાલત ખરેખર દયા ઉપજાવી મૂકે તેવી હતી. તે ત્રણ દિવસનો ભૂખ્યો હતો. લોકો તેના તરફ જોઈને આડું મોં કરી જતા રહેતા. મને તેના પ્રત્યે દયા આવી. મેં તેને બે રૂપિયા આપ્યા. ભિખારી બે દિવસ સુખેથી ખાશે. હવે કહો હું રત્ન મેળવવા લાયક છું કે નહિ?

પિતાએ કહ્યું—હજુ જરા રહે. તારા નાના ભાઈની વાત સાંભળવાની બાકી છે.

સૌથી નાના પુત્રે કહ્યું—પિતાજી! મારો એક દુશ્મન હતો. તે મારા તરફ તિરસ્કારની નજરે જોતો હતો. હું પણ તેનું મોં જોવા માગતો નહોતો. મને જોતાં જ તેની આંખમાંથી રક્ત ઝરતું. તે મારા લોહીનો તરસ્યો હતો. ગઈ કાલે સાંજના હું નદીકિનારે ફરવા ગયો હતો. ત્યારે અચાનક કોઈની ચીસ સંભળાઈ. કોઈ ડૂબતું માણસ મદદ માટે પોકાર પાડી રહ્યું હતું. હું નજીક ગયો અને જોયું તો એ જ માણસ હતો કે જેને માટે મારા મનમાં ખૂબ જ દુર્ભાવના ભરેલી હતી. પહેલાં તો મારા મનમાં થયું કે સારું થયું આજ બદલો લેવાનો મોકો મળ્યો છે. ભલે ડૂબતો. પણ બીજી

જ પળે, મારા અંતરમાંથી માનવતાનો પોકાર પડ્યો–તું માણસ છે? જો તારામાં માણસાઈ હોય તો એક માણસ ડૂબતો હોય ત્યારે આમ ઊભો ઊભો હસ્યા કરે? આ તો માનવતા નથી, દાનવતા છે થોડી જ વારમાં માનવતાએ દાનવતા ઉપર વિજય મેળવ્યો હું તેની રક્ષા માટે કૂદી પડ્યો તેને પાણીમાંથી બહાર કાઢ્યો ત્યાં સુધીમાં તો તે બેભાન થઈ ગયો હતો તેના શરીરને જરા ગરમી આપી તેણે આંખો ખોલી અને મારી સામે જોયું તો સ્તબ્ધ થઈ ગયો તેણે કહ્યું–તમે મારો જીવ બચાવ્યો! તેની આંખોમાંથી આંસુ નીકળવા માંડ્યાં એ આંસુઓએ વેરની આગને હંમેશને માટે ઓલવી નાખી આજે તે ગાઢ મિત્ર છે

ત્રણેની વાત પિતાએ સાંભળી તમે પણ સાંભળી છે હવે તમે જ ન્યાય કરો કે પિતા, રત્ન કયા પુત્રને આપે?

(સભામાંથી અવાજ આવે છે "સૌથી નાના પુત્રને")

નાના પુત્રની વાતે, પિતાના હૃદયને હલાવી નાખ્યું તેણે તે હીરો પોતાના નાના પુત્રને આપી દીધો સમ્યક્ત્વને પણ આગમકારોએ ચળકતા રત્નની ઉપમા આપી છે તેને મેળવવા માટે તમે બધા ઉત્સુક છો માત્ર કપડાં બદલવાથી કે કોઈ ખાસ કુળમાં જન્મ લેવાથી, તે માત્ર મળી જવાનું નથી સમ્યક્ત્વ એ કાંઈ એવા પડીકે બંધાયેલું નથી કે જે તમે તમારા મનપસંદ ભક્તોને આપી શકો તેમ જ તે કાંઈ અમુક પાઠો ગોખી જવાથી આવી જતું નથી કે અમુક શબ્દો સાંભળવાથી મળી જતું નથી કે અમુક શબ્દો સાંભળવાથી મળી જતું નથી તે તો અનંતાનુબંધી કષાય અને દર્શનત્રિકનો નાશ થાય છે કારણ કે તે પવિત્ર હૃદયમાં જ જન્મે છે હૃદયની પવિત્રતા, એ જ તેની સર્વોત્તમ ભૂમિકા છે, જ્યાં સમ્યક્ત્વનો પ્રકાશ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે

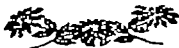
હૃદય પવિત્ર હશે તો જ દૃષ્ટિમાં સામ્ય આવશે દૃષ્ટિનું વિષમપણું એ અંતરની વિકૃતિનું સૂચક છે સમ્યગ્દર્શન, આત્માની આ અનાદિકાળની વિકૃતિને મટાડે છે વસ્તુનું સાચું સ્વરૂપ દેખાય છે આપણી બન્ને આંખો વાંચતી વખતે કામ કરે છે પણ જો તેમાં વિષમતા આવે અને એક આંખથી અક્ષરો નાના દેખાય અને બીજીથી મોટા દેખાય તો કેટલી મુશ્કેલી પડે? એવી જ રીતે, નાની વસ્તુ મોટી જણાય અને મોટી વસ્તુ નાની દેખાય એ અનુચિત છે સાથે સાથે એક વસ્તુની ચાર દેખાય, એક થેલીની ચાર થેલીઓ દેખાય, તે પણ તમે પસંદ નહિ કરો

આ પણ આંખોની બીમારી છે. મારા પૂજ્ય ગુરુજીને પણ એક વખત ધુળિયામાં આવો આંખનો રોગ થયો હતો. તેમને એક વસ્તુ ચાર કે છ જણાતી હતી. મેં વિનોદમાં ગુરુજીને કહ્યું—આપની પાસે એક બેઠો હશે તો આપને એમ લાગશે કે આપની પાસે ચાર શિષ્યો બેઠા છે. આ સારું છે! રોગને લઈને એકના ચાર દેખાવા એ કોઈ આનંદની વાત નથી. ધુળિયામાં ચિકિત્સા કરવામાં આવી અને ગુરુદેવની આંખો પહેલાંની માફક જોઈ શકતી થઈ ત્યારે જ તેમને આનંદ થયો.

જે વસ્તુ જેવી હોય તેવી જ દેખાય, ત્યારે જ આપણને આનંદ થાય છે. તમારી આંખો નબળી હોય તો તમે ડૉક્ટર પાસે જઈ નંબર કઢાવો છો. ડૉક્ટર એક કાચ તમારી આંખે લગાડે છે. જો તમને તેનાથી અક્ષરો નાના દેખાશે તો તમે કહેશો કે—નહિ, ડૉક્ટર સાહેબ આ ન જોઈએ. તે બીજો કાચ લગાડશે તેનાથી તમને અક્ષરો મોટા દેખાશે તો પણ તમે ના કહેશો. અક્ષરો જેવા હોય તેવા જ દેખાય તેવા જ કાચના ચશ્મા તમે લેશો.

સમ્યગ્દર્શન, એ એવા ચશ્મા છે જે વસ્તુને ન તો એકાંતે નિત્ય બતાવે છે કે ન એકાંતિક રીતે અનિત્ય. કારણ કે વસ્તુને માત્ર નિત્ય રૂપમાં જોવી એ પણ મિથ્યા છે તો તેને માત્ર અનિત્ય રૂપમાં જોવી એ પણ મિથ્યા છે અને દર્શનની ભ્રાંતિ છે. કેમકે વસ્તુ તો નિત્યાનિત્યાત્મક છે. તે દ્રવ્યરૂપે નિત્ય છે અને પર્યાયે અનિત્ય છે. પદાર્થોને બન્ને સ્વરૂપે જોવા એ જ સત્યદૃષ્ટિ છે. સમ્યગ્દર્શન એવી અનેકાન્ત દૃષ્ટિ આપે છે. કોઈ પણ પક્ષવિશેષનો આગ્રહ રાખવો અથવા તેને જ સત્ય માનવો એ એકાન્તવાદ છે. જેને વીતરાગદેવે મિથ્યા કહ્યો છે. અનેકાન્ત દૃષ્ટિ વસ્તુનું યથાર્થ દર્શન કરાવે છે અને વસ્તુના યથાર્થ સ્વરૂપનું જ્ઞાન એ જ સમ્યગ્જ્ઞાન છે. મિથ્યા જ્ઞાનદર્શન અશુદ્ધ બનાવે છે જ્યારે સમ્યક્ત્વ દર્શનની વિશુદ્ધિ છે. તમે દર્શન–વિશુદ્ધિને સમ્યક્રૂપે ઓળખો અને તેને પ્રાપ્ત કરો ત્યારે જ સત્યનો સાક્ષાત્કાર થઈ શકશે.

તા. ૧૯-૮-૫૯ — જૈન ઉપાશ્રય માટુંગા

૫૫. ધ્યેય સિદ્ધિ

સફળતા એક એવો શબ્દ છે, જેને વિશ્વનો પ્રત્યેક માનવ ચાહે છે. વિશ્વમા વસતા કરોડો માનવ પોતાના કોઈ ધ્યેયને લઈને જ કાર્ય કરી રહ્યા છે એ બધાયનુ લક્ષ્ય છે પોતાના ધ્યેયમાં સફળ થવુ મનુષ્ય પુરુષાર્થ કરે છે કોઈ કાર્યની પાછળ પોતાની પૂર્ણ શક્તિ જોડી દે છે, તથાપિ સફળતા સૌને વરતી હોતી નથી

આખરે આપણે એ વિચારવુ પડશે કે એ કયુ તત્ત્વ છે કે જેના વડે માનવ સફળતા ઇચ્છતો હોવા છતાય સફળ થઈ શકતો નથી વૈદિક દર્શન સમક્ષ જો આ પ્રશ્ન મૂકવામા આવે તો એની પાસે એનો હાજર જવાબ તૈયાર જ છે 'ઇશ્વરની એવી જ ઇચ્છા હતી' કોઈ ઊગતી તરુણાવસ્થામાં વીસ વર્ષનો યુવક અવસાન પામે તો એનુ (ઇશ્વરવાદીનુ) દર્દભર્યું દિલ બોલી ઊઠશે 'ઇશ્વરને એ જ પસદ હશે' પરતુ આ જવાબોમા ઇશ્વરની વીતરાગતાનુ સન્માન નથી એમની અનત કરુણાનુ અપમાન છે સાથે જ આ જવાબો વૈચારિક ત્રાજવામા તોળતા ઠીક બેસતા પણ નથી જૈન દર્શન એનો યુક્તિપુર સર જવાબ આપે છે કે બધી જ શક્તિ જુટાવી દેવા છતાય શા માટે માનવ અસફળ થાય છે? સર્વ જાતની યોજનાઓને પુરુષાર્થ હોવા છતા પણ સફળતા માનવીના હાથથી શા માટે વછૂટી જાય છે? આ પ્રશ્ન પરત્વે જૈન દર્શને ઊડુ ચિતન કર્યું છે એની પાછળ એની પોતાની દાર્શનિક ફિલસૂફી છે કોઈ પણ કાર્યની સફળતા માટે પાચ હેતુઓનુ હોવુ જરૂરી છે.

એમના નામ આ પ્રમાણે છે -કાળ, સ્વભાવ, કર્મ પુરુષાર્થ અને નિયતિવાદ

(ક) એ યાદ રાખવું પડશે કે કાર્યસિદ્ધિના આ પવિત્ર હેતુ સંયુક્ત (સમવેત) હોવા જોઈએ ને ત્યારે જ કર્મમાં સફળતા મળી શકે છે એટલે એમને પરસ્પરવાચક પણ કહેવાય છે કોઈ એકનો સ્વીકાર કરી બીજા માટે ઈન્કાર કરવો એ અસફળતાને નિમંત્રણ દેવા સમાન છે

“ કાળવાદ ”

૧ કેટલાક દાર્શનિકો કાલ કળવાદી હોય છે તેઓ માને છે કે પ્રત્યેક કાર્યની સફળતા અને અસફળતા કાળ પર જ અવલંબિત છે માનવીનું જીવન કાળચક્રની ધુરી પર ભ્રમણ કરે છે એની પ્રત્યેક ક્રિયા પર કાળની છાપ રહેલી છે શિયાળામાં માનવીનું મન ગરમ પદાર્થ માગે છે જ્યારે ઉનાળામાં એ ઠંડા પદાર્થોને યાદ કરે છે એ કાળનો જ પ્રભાવ છે ભયંકર ગરમી બાદ વર્ષાબિંદુઓ પૃથ્વી અને ગગનના વાતાવરણમાં એક સહજ શીતળતા લાવી મૂકે છે શીતલ મંદ હવા ધીમી ગતિએ વહેવા લાગે છે ચોમાસા બાદ પાછો શિયાળો આવે છે ઋતુઓના પરિવર્તનનું આ ચક્ર કોના સંકેત પ્રમાણે થઈ રહ્યું છે? જવાબ મળશે, વિશ્વનું પરિવર્તન ચક્ર કાળની ધુરી પર ઘૂમી રહ્યું છે

કાળવાદીઓ વિશ્વાસ છે કે વિશ્વની પ્રત્યેક વસ્તુ સમય સાપેક્ષ હોય છે દવા ગમે તેટલી શ્રેષ્ઠ હોય પરન્તુ એનો ડોઝ ઉતારતાંની સાથે જ એ પોતાની અસર દેખાડી શકતી નથી સારામાં સારું ઈન્જેક્શન પણ લેવામાં આવે તો પણ બીજી મિનિટે જ રોગ દૂર થઈ શકતો નથી. શક્તિશાળી દવા પણ રોગ દૂર કરવા માટે થોડો સમય જરૂર માગી લે છે

લેટર-બોક્સમાં પત્ર નાખતાંની સાથે જ એ તમારા મિત્ર પાસે પહોંચી જતો નથી આવવામાં એને પણ ઓછામાં ઓછા બે ત્રણ દિવસ લાગી જાય છે તાર અને ટેલિફોન જેવાં પત્ર કરતાં શીઘ્રગામી છે તો પણ સમયની જરૂરિયાત તો ત્યાં પણ રહે જ છે એ જ પ્રમાણે એક માળી આંબો રોપે છે પરંતુ વાવીને માળીના ઈચ્છાવતાંની સાથે જ કંઈ આંબા ઊગી જતા નથી. માળી એને પાણી ભરી ભરીને પાણી પાય, એને સીંચે તો પણ આમ્રફળને નવ-પલ્લવિત થતાં સમય તો જરૂર લાગશે જ કોઈ પણ કાર્ય પોતાની પૂર્ણતા માટે સમય અવશ્ય માગી જ લે છે તમે પણ જો અહીંથી કલકત્તા માટે રવાના થશો તો મેલ-ટ્રેનમાં બેસતાંની સાથે જ કંઈ કલકત્તા

નહી પહોંચી જાવ તમે ભલે વિમાન મારફતે જાઓ તોપણ અલ્પ અંશે સમય તો લાગશે જ એમાં અસત્યને સ્થાન હોઈ શકે નહીં

પ્રકૃતિમાં ફેરફાર લાવનાર જે શક્તિ છે તે કાળ છે વૈશાખ અને જેઠ માસમાં જ સૂર્ય શા માટે પ્રચંડ બની જાય છે? શા માટે એ પ્રચંડ કિરણો વડે પૃથ્વીને તપાવવા લાગે છે? એ જ સૂર્ય શિયાળામા ચન્દ્રમા સમાન ભાસે છે, એની એ અગ્નિ વરસાવતા કિરણો ક્યા અદૃશ્ય થઈ જાય છે વારુ? વસંતના આગમન સાથે જ શા માટે વન-ઉપવનોમા નવી બહાર આવી જાય છે? વાતાવરણમા સર્વત્ર પ્રકૃતિનુ નવ-સૌન્દર્ય ખીલી ઊઠે છે. કોયલની સંગીત-માધુરી શા માટે આ જ વખતે ઊભરી આવે છે? આ બધા પ્રશ્નોનો જવાબ એક શબ્દમા એ આવે છે કે એ પ્રકૃતિ ઉપર છે કાળની છાયા

પ્રકૃતિ પર જ નહી, પરંતુ આપણા દૈનિક જીવનના ઉપયોગમાં આવતી વસ્તુઓમા પણ કેટલો ફેરફાર થતો જાય છે આજથી ૨૫ વર્ષ પહેલા જે ચોખા આપણે ખાતા હતા અને એનો જે સ્વાદ હતો, એમાં જે સોડમ હતી, તે સોડમ અને તે સ્વાદ આજે ક્યા મળે છે? જે આંબા દશ વર્ષ પહેલા ખાધા અને જે મધુરતા ત્યારે અનુભવી તે આજના આંબામાઃ ક્યાં છે વારુ?

જડ પદાર્થો પર જ નહી, માનવીના વિચારો ઉપર પણ સમયનો પ્રભાવ પડે છે દિવાળીના દિવસે અસભ્ય માનવી પણ સભ્ય બની જાય છે. ભૂલેચૂકે પણ જો મોએથી ગાળો બોલાય જાય છે તો એનો એને પશ્ચાત્તાપ થાય છે, કે આજની આ મંગળ ઘડીએ-દિવસે, આ અમંગળ શબ્દો કેમ કરી નીકળ્યા? પરંતુ હોળી આવે છે ત્યારે? તે દિવસની તો વાત જ ન પૂછો, સભ્ય મનાતો માનવી પણ સભ્યતાની સીમા ઓળંગી જાય છે ગામડામા આજે પણ થોડીક વ્યક્તિઓનો તો એવો વિશ્વાસ છે કે હોળીના દા'ડે બે-ચાર ગાળો કાન પર અથડાય અને મુખેથી બે-ચાર ગાળો દેવાય તો જ આખું વર્ષ આનંદની સાથે પસાર થાય આ છે માનવીના મન ઉપર સમયનો પ્રભાવ (સભામા હસાહસ) હજુ આગળ વિચારીએ આજે હું ગમે તેટલું ગળું ફાડીને પણ વૈરાગ્યનો ઉપદેશ દઉં તોપણ એટલા ઉત્સાહનો પ્રવાહ નહી આવે જેટલો કે પર્યુષણ વખતે આવી જાય છે એ પણ એક પ્રવાહ જ છે કે જે બાળકો આજે જમવા માટે આતુરતા સેવતા હશે તે જ બાળકો પર્યુષણમા ન જમવા માટે આગ્રહ રાખતા હશે

એક વાત યાદ આવે છે તે એ બતાવે છે કે સમયના વહેણ સાથે માનવીના વિચારોમાં પણ કેવું પરિવર્તન થાય છે! એક ઘરડો માળી દરરોજ ફૂલોનો હાર બનાવી કોઈ યુવાન રાજાને ભેટ મોકલતો હતો. એક દિવસ એ યુવાન રાજાએ મલકાતાં-મલકાતાં એ વૃદ્ધ-માળીને પૂછ્યું : કાકા એ તો બતાવો કે તમારી ઉંમર શું છે?" માળીના કરમાયેલા મોં પર સ્મિત ફરક્યું અને એણે કહ્યું : સમ્રાટ વર્ષોની તો મેં ગણત્રી રાખી નથી પણ મેં આપના પિતા અને પિતામહનું રાજ્ય પણ જોયું છે. સમ્રાટે બીજો પ્રશ્ન કર્યો : વારુ, ત્યારે એ બતાવો કે મારું શાસન સુંદર છે કે મારા પિતાશ્રીનું કે પિતામહનું? વૃદ્ધ માળીએ જવાબ વાળ્યો : સમ્રાટ આ પ્રશ્નને અહીં જ દબાવી દો કારણ કે સત્તાધીશોને એ ભાન હોતા નથી કે એ નગ્ન સત્ય સાંભળી શકે અને હવે તો આ વૃદ્ધ કાયા પણ નગ્ન-સત્ય કહેવા રજા આપતી નથી કારણ કે હું એથી આવનાર પરિણામોથી સારી રીતે માહિતગાર છું.

યુવાન રાજાએ કહ્યું : કાકા તમારી કોઈપણ વાતથી હું નારાજ નહીં થાઉં. તમે તમારે દિલ ખોલીને વાત કરો. તમારા પાકેલા વાળ તમારી પરિપક્વ બુદ્ધિના સૂચક છે. અનુભવની એરણ પર કસાયેલી તમારી વાત તો મારા માટે લાભદાયી જ બનશે. માળીએ કહ્યું : ઠીક તો સાંભળો! આપણા આ નગર બહાર કાળી માતાનું મંદિર છે. દર વર્ષે ત્યાં મેળો ભરાય છે. આ મેળો સેંકડો વર્ષોથી બરાબર ભરાતો ચાલ્યો આવ્યો છે.

એક મેળા વખતની વાત છે જ્યારે આપના પિતામહનું રાજ હતું. મેળામાં હજારો લોકો ઊમટ્યા હતા. હું પણ ત્યાં પહોંચ્યો. સંધ્યાકાળ થઈ ગયું હતું. તેથી પાછા ફરતાં મેં જોયું કે એક સોળ વર્ષની છોકરી એક ખૂણે ઊભી ઊભી રડી રહી છે. મેં એને પૂછ્યું : બેટી-દીકરી શા માટે રડે છે? એણે આંખો લૂછી જવાબ વાળ્યો : અમે બહારગામથી આવેલા મુસાફર છીએ. મેળો જોવા આવ્યા હતા. પણ આ મેળાની ભીડમાં હું મારા પરિવારથી વિખૂટી પડી ગઈ છું. મેં એને સાન્ત્વના આપી અને મારે ઘેર લઈ આવ્યો. થાણે જઈને હું આની સૂચના પણ આપી આવ્યો. બીજે દિવસે એનો બાપ એને શોધતાં-શોધતાં મારે ઘેર આવી લાગ્યો. છોકરી એના પિતાને જોઈને ગાંડી બની અને દોડીને એના ગળે બાઝી પડી. પિતાએ પોતાની પુત્રીને હેમખેમ પાછી મેળવી એના ઉપલક્ષમાં મારો

આભાર માનતા મને રૂા પાચસો આપવા લાગ્યો એ રૂપિયા પાછા વાળતા મે કહ્યુ 'આ પાચસો રૂપિયામા હુ મારી માનવતાને વેચી શકુ નહીં'. એ તો માનવીની ફરજ છે કે સકટમા પડેલાનુ એ રક્ષણ કરે–એની એ સહાયતા કરે, પરતુ એના બદલે જો એ ચાદીના ટુકડા એકઠા કરવા લાગે તો એ એની માનવતા જ વેચે છે એમ જાણવુ 'હુ આ માટે તૈયાર નથી' સાભળી એના હરખભર્યા મને એણે સેકડો આશિષ મારા પર વરસાવ્યા "

"સમ્રાટ ! આ હતી આપના પિતામહના રાજ્યવખતના મારા વિચારોની પવિત્રતા જ્યારે આપના પિતાનુ રાજ આવ્યુ ત્યારે મારુ મન–આ માનવીય કાર્ય અગે કઈક ઉદાસ બની ગયુ મનડુ કહે તે ભૂલ કરી એનો (છોકરીનો) બાપ તને પાચસો રૂપિયા આપતો હતો ત્યારે લઈ કેમ ન લીધા ? એમા ખોટુ શું હતું ? કઈ તમારી માનવતા એથી લૂટાઈ જતી હતી ?"

યુવાન રાજાએ પૂછ્યુ "કાકા, મન હવે શુ કહે છે ?" વૃદ્ધ માળીએ કહ્યુ, "સાહેબ, હાલની વાત ન પૂછો હવે તો મન કહે છે મે કેટલી મૂર્ખતા કરી ? થાણે જઈને ખબર આપવાની શી જરૂર હતી ? જો એ છોકરી સાથે લગ્ન જ કરી લીધા હોત તો આજના આ ઘડપણ ટાણે હાથે રોટલો રાધવાની સમસ્યા જ રહેત નહી "

હા, તો માનવીના મન અને એના વિચારો ઉપર પણ સમયનો પ્રભાવ પડે જ છે

નિશ્ચય દૃષ્ટિમા કાળનુ ઘણુ મોટુ મહત્ત્વ છે આત્માને સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્તિનુ મૂળ કારણ કાળ લબ્ધિની પરિપક્વતા બતાવી છે, અર્થાત્ ત્યારે કાળલબ્ધિ પાકી જાય છે ચરમ પુદ્ગલ પરાવર્તનનો ઘણો સમય વીતી જાય ત્યારે જ આત્મા સમ્યક્ત્વને અભિમુખ થાય છે આબાને પાકવાની કાળલબ્ધિ પાકી ગઈ હોય છે ત્યારે માળી પણ આવી જશે અને એને ચૂટી લઈ ઘાસમા નાખશે તો એ ઘાસ-સમૂહ પણ એને પકવશે પરતુ સમય· પહેલા જ માળી એને ચૂટી લે અને ઘાસમા નાખી દે તો એ આબો પાકશે નહી, પણ બગડી જશે આબો પણ એ જ છે, માળી પણ એ જ છે અને પેલુ ઘાસ પણ એજ છે તો પણ આબો એક વખતે પાકે છે અને બીજી વખતે બગડે છે એનુ એક માત્ર કારણ એ છે કે કાળલબ્ધિ હજુ પાકી નથી .

આત્માની કાળલબ્ધિ પાકી નથી તો પછી ચાહે તે મોટા સંત સમીપે જાવ. ચાહે તેટલાં શાસ્ત્રોનું અધ્યયન કરી જાઓ, બધું વ્યર્થ જશે. ગોશાળો અને જમાલી પ્રકાશપુંજ ભગવાન મહાવીરની પાસે જઈને પણ શા માટે અંધકારમાં રહ્યા? જૈન દર્શન એનો જવાબ આપશે. એ આત્માઓની કાળલબ્ધિ હજુ પૂરી પાકી નથી.

કાળથી અહીં સામાન્ય કાળનો અર્થ નથી. પરંતુ ક્રિયાસિદ્ધિ રૂપી કાળથી મતલબ છે અને વસ્તુ પરિપાક કાળ પણ કહેવાય છે અને જ અહીં લેવામાં આવ્યો છે. એક ક્રિયાને પૂર્ણ થવામાં જેટલો સમય લાગે છે એને ક્રિયાસિદ્ધિ કાળ કહ્યો છે. દાખલા તરીકે એક વસ્ત્રને વણવામાં થોડાક કાળની અપેક્ષા છે. એક ઘડાને બનાવવામાં પણ થોડો સમય જોઈએ છે જ. એને ક્રિયાસિદ્ધિ કાળ કહ્યો છે. એક કેરી પણ પાકવામાં જેટલો સમય લાગે છે એને વસ્તુ પરિપાક કાળ કહે છે. એક કર્મ બંધાઈ ગયા બાદ જેટલા સમય પછી એનો ઉદય થાય છે એને વિપાક કાળ કહે છે.

આ રીતે કાળવાદી દર્શન પ્રત્યેક કાર્યની સફળતા અને અસફળતાનો એક માત્ર આધાર કાળને માને છે.

काल सृजति भूतानि काल संहरते प्रजा ।
काल सुप्तेषु जागर्ति, कालो हि दुरतीक्रम ॥

વિશ્વની ઉત્પત્તિ અને વિશ્વનો મૂળ હેતુ કાળ છે. કાળ જ વિશ્વના પ્રાણીઓને ઉત્પન્ન કરે છે અને કાળ જ એમનો સંહાર કરે છે. જ્યારે સમસ્ત સૃષ્ટિ નિદ્રાધીન હોય છે ત્યારે પણ કાળ અપ્રમત્તરૂપે પોતાનું કાર્ય ચાલુ રાખે છે. સાચે જ કાળની ગરિમા સમજવી અઘરી છે. આ છે કાળવાદ.

સ્વભાવ વાદ

સ્વભાવવાદ-દર્શન માને છે કે વિશ્વના બધાં જ પદાર્થો સ્વભાવ સિદ્ધ છે. આંબાની ગોટલીથી જ આંબો પેદા થઈ શકે છે. લીંબોળીને ગમે તેટલું ખાતર નાખો, ગમે તેટલા એની પાછળ પ્રયત્ન કરાય, પરંતુ એ લીંબોળીથી આંબા પેદા નહીં જ થઈ શકે. કાળની પણ શક્તિ છે પરંતુ કાળની પૂરી શક્તિ પણ સ્વભાવથી વિરુદ્ધ વસ્તુનિર્માણ કરવામાં અસમર્થ છે. ખજૂરીને એક નહીં બે નહીં પણ દસ-દસ વર્ષો સુધી ખેતરમાં રાખવામાં-રોપવામાં આવે પણ કાળની એ શક્તિ નથી કે એ ખજૂરીમાંથી એ આમ્રફળ પેદા કરી દે.

કાળ, પુરુષાર્થ, કર્મ અને નિયતિ બધા મળીને પણ વિષને અમૃતમાં બદલવામાં સમર્થ નથી શુભ કૃત્યોનુ પ્રતિફળ અશુભમાં અને અશુભનુ શુભમાં પ્રતિફળ લાવવા એ બધાં અસમર્થ છે કારણ કે સ્વભાવ અપરિવર્તનીય હોય છે માછલી દિવસ-રાત પાણીમાં રહે છે કડકડતી ઠંડીમાં પણ એ એમાં જ ફરતી ફરે છે પરંતુ એ જ પાણીમાં જો મનુષ્યને વધુ વાર રાખવામાં આવે તો એ ત્યાં જ ઠંડો થઈ જશે આ છે સ્વભાવભેદ માછલી પાણીમાં જ રહેશે એને જો કહેવામાં આવે કે રે માછલી, પાણીની દુનિયામાં કશી કિંમત નથી, ચાલ, હું તને દૂધભરી તળાવમાં મૂકી આવું, તો એ એનો ઇન્કાર કરશે એની સાથે જો જબરદસ્તી કરાશે અને એને પાણીની બહાર ખેંચી કાઢશો તો એ પ્રાણ તજી દેશે પણ પાણીને છોડશે નહીં માણસને માટે એ કદાચ પણ પાણીમાં પડ્યુ રહેવું અશક્ય છે આ છે સ્વભાવવાદ

નાની એવી ચકલી આકાશમાં ઊંચે-ઊંચે ઊડી શકે છે, પણ વિશાળ પાંખોવાળુ શતુર્મુર્ગ એક ઇંચ પણ આકાશમાં ઊડી શકતુ નથી પાંખો તો એને પણ છે જ પરંતુ ઊડવુ એ એનો સ્વભાવ જ નથી સર્પ છાતીના બળે લીસોટા પાડીને જ ચાલશે જ્યારે નાનીશી કીડી પણ પગના બળે ચાલે છે ગાયનુ બચ્ચુ (વાછરડુ) જન્મતાની સાથે જ ઉછળવા-કૂદવા લાગે છે. જ્યારે મનુષ્યનુ બાળક જન્મતાની સાથે રડવા લાગે છે પક્ષીઓનો જન્મ ઈંડાથી થાય છે અને મનુષ્યનો જન્મ ગર્ભ વડે થાય છે આ બધી જ વિચિત્રતાઓ સ્વભાવસિદ્ધ છે ક્ષુધાતૃપ્તિ માટે અન્નનો જ ઉપયોગ કરવામાં આવે છે, પાણીનો નહીં, કારણ કે ક્ષુધાતૃપ્તિનો સ્વભાવ અન્નના દાણામાં જ રહેલો છે આ છે સ્વભાવસમવાય

પૃથ્વી પર જળ, આકાશ, વાયુ અને માટીના તત્ત્વો સર્વત્ર મળે છે. પરંતુ તોપણ શેરડી એમાંથી મીઠાશના તત્ત્વો એકઠા કરી આપણને ખાંડ, સાકર અને મીઠાશ આપે છે લીંબુ, નારંગી અને આમલી ખટાશના જ તત્ત્વો એકઠા કરે છે કારેલુ કડવા તત્ત્વોને એકઠા કરે છે તો મરચુ તીખા તત્ત્વોને ભેગા કરે છે બધા તત્ત્વો એક સાથે ઉપસ્થિત હોવા છતા ય બીનો જે સ્વભાવ હોય છે તે જ તત્ત્વ એ ગ્રહણ કરે છે

સ્વભાવે ચાર પ્રકારનો છે.: (૧) વસ્તુસ્વભાવ, (૨) દેશસ્વભાવ, (૩) જાતિસ્વભાવ અને (૪) કાળસ્વભાવ.

વસ્તુ સ્વભાવ અંગે આપણે ઉપર વિચાર કરી ગયા છીએ

દેશ સ્વભાવ

કેટલીક બાબતોમાં દેશસ્વભાવ કામ કરતો જોવા મળે છે યુરોપના રહેવાસીઓની ચામડી ગોરી હોય છે ત્યારે આફ્રિકાના હબસીઓનો વર્ણ કાળો હોય છે આ છે દેશના વાયુમંડળનો શરીર પરનો પ્રભાવ એ દેશ સ્વભાવ છે કે કેશર ફક્ત કાશ્મીરમાં જ પેદા થઈ શકે છે અન્યત્ર ક્યાંય નહીં

ભારતની માટીમાં આંબા પેદા થઈ શકે છે વિદેશોની માટીમાં આંબા પેદા કરવાનો સ્વભાવ જ નથી. આ છે દેશસ્વભાવનો પ્રભાવ.

જાતિ સ્વભાવ

ફૂલના શિરે ચામડીની એ ક્યાંથી આ કળાકારે નિર્માણ કરી છે? મયુરની પાંખો આ ચિત્રકારે ચિતરી છે? વૈદિક દર્શનનો અનુયાયી એમ કહેશે કે આ વિશ્વની વિચિત્રતા ઈશ્વરની ઇચ્છા ઉપર અવલંબિત છે પરંતુ જૈન દર્શન માને છે કે આ જાતિસ્વભાવ છે પ્રત્યેક ફૂકડાના શિરે આ કલગી છે કારણ કે એની બધી જાતિનો આ સ્વભાવ છે પોપટને તમે ભણાવી શકો કારણ કે કોઈ વસ્તુને શીખી લેવાની એનામાં યોગ્યતા છે પણ ગધેડાને કોઈએ ભણાવ્યો છે? નહીં કારણ કે ભણવું એ એનો જાતિ સ્વભાવ જ નથી

કાળ સ્વભાવ

કાળભેદ થવાથી એના સ્વભાવમાં પણ ભેદ પડે છે એક વર્ષ બે મહિને જ ફળ આપતા આંબો છ તો કોઈ છ મહિને જૈન દર્શનમાં આરા ગણુ નિરૂપણ આવે છે પહેલા આરા વખતે પૃથ્વી જેટલી સરસ હતી તેટલી સરસ એ બીજા આરામાં નહોતી. ત્રીજા અને ચોથા આરામાં જન્મેલો માનવી મોક્ષ જઈ શકે છે પાંચમાનો નહીં આ કાળ સ્વભાવની વિચિત્રતા છે ને! પરિવર્તનનો કાળ સ્વભાવ છે જેના વડે પ્રત્યેક વસ્તુ પ્રતિક્ષણ પરિવર્તન પામી રહી છે એ જ શક્તિનું નામ કાળ છે અને પરિવર્તન એ એનો સ્વભાવ છે

સ્વભાવવાદીનો તર્ક છે કે પ્રત્યેક વસ્તુ પોતાના સ્વભાવમાં સ્થિત છે કાળ ની શક્તિ પણ પોતાના સ્વભાવથી એક ઈંચ આ કે તે તરફ થઈ શકતી નથી વીતતી ક્ષણને પાછી વાળી શકાય નહીં એની પાછળ ગમે તે પુરુષાર્થ નાખો જરી કારણ કે કાળમાં પાછા વળવાનો સ્વભાવ જ નથી.

कंटकस्य तीक्ष्णत्वं मयुरस्य विचित्रता ।
वर्णाश्च ताम्रचुडाना स्वभावेन भवन्ति हि ॥

કાંટાને અણીદાર બનાવનાર કોણ છે ? મયુર-પાંખોને ચિતરનાર ચિત્રકાર કોણ છે ? કુકડાને કોણે શીખવ્યું છે કે તુ ચાર વાગતાની સાથે જ બોલી ઊઠજે કોયલને કોણે શીખવ્યુ કે વસત આવતાંની સાથે જ પાચેય સ્વરોમાં તુ સગીત રેલાવજે આ સ્વભાવવાદ જ છે

દાર્શનિક દષ્ટિએ સ્વભાવવાદનુ મહત્ત્વપૂર્ણ સ્થાન છે. દરેક પદાર્થ પોતાના સ્વભાવમા રહેલો છે ધર્માસ્તિકાય ગતિ સહાયક જ કેમ હોય છે, સ્થિતિ સહાયક શા માટે નહી ? આનો જવાબ પણ સ્વભાવવાદમા જ છે અમૂર્ત મૂર્તરૂપે શા માટે પરિણમતો નથી ? કારણ કે એ એનો સ્વભાવ જ નથી આગમની રીતે કહુ તો મુકત આત્મા ઉર્ધ્વગતિ જ શા માટે કરે છે, અધોગતિ શા માટે નહી, એને માટે શાસ્ત્રકાર પહેલા એક કારણ દર્શાવે છે પરતુ એથી શિષ્યના મનનુ સમાધાન થતુ ન જુએ તો એક પછી બીજો તર્ક કરે છે "**तथागति परिणामाच्च**" ઉર્ધ્વગતિના પરિણામથી જ આત્મા ઉપર જાય છે કારણ કે આત્માનો એ સ્વભાવ છે એટલે એ ઉપર જાય છે સ્વભાવનો હેતુ સર્વ છેલ્લો હોય છે એના પછી કોઈ તર્ક બાકી રહેતો નથી સ્વભાવમા કોઈ તર્ક ચાલતા નથી, સર્વભાવ સ્વભાવમા રહેલ છે,

કર્મવાદ

સ્વભાવને વિભાવમા બદલાવનાર કર્મ સમવાય છે આત્મા શુદ્ધરૂપે અવિકાર છે પરતુ એના અવિકારરૂપને વિકૃતિમા લાવનાર કર્મ છે જૈન દર્શનની ફિલસૂફી કર્મવાદના પાયા પર ઊભી છે આ વિશ્વની વિચિત્રતાનુ મૂળ કારણ પણ કર્મ છે એક માતાની કૂખે જન્મનારા બે ભાઈઓમા જુદાપણુ હોય છે એક બુદ્ધિમા કુશાગ્ર હોય છે જ્યારે બીજો બુદ્ધિમદ પણ હોઈ શકે છે પહેલો દસ વાતને એક જ વારમા સમજી લે છે જ્યારે બીજો એક વાતને દસવાર સમજાવો તો પણ સમજતો હોતો નથી

કહેવાય છે કે એક માણસ સપન્ન ઘેર જન્મ્યો છે એની કેળવણી માટેની પૂરી વ્યવસ્થા છે, એની પાસે બુદ્ધિવિકાસના સમસ્ત સાધનો ઉપલબ્ધ છે જ્યારે બીજો પણ આટલી બુદ્ધિપ્રતિભા ધરાવે છે પણ એની પાસે અનુકૂળ સાધનોનો અભાવ છે એટલે એની પ્રતિભા ચમકી શકતી નથી પરતુ એની સાથે જ બીજો પ્રશ્ન એ આવે છે કે બીજી વ્યકિત આમ દરિદ્ર ઘરમાં કેમ જન્મી હશે ? શા માટે એ સપન્ન ઘરમા ન જન્મી ? કહેવુ પડશે કે એને સાધનવિહીન ઘરમા આવવા-જન્મવા સારુ બાધ્ય કરનાર તે કર્મો જ છે.

વસ્તુ સ્વભાવ અને આ ક્રમે ઉપર વિચાર કરી જઈએ

દેશ સ્વભાવ

કેટલીક બાબતોમાં દેશસ્વભાવ કામ કરતો જોવા મળે છે. યુરોપના રહેવાસીઓની ચામડી ગોરી હોય છે ત્યારે આફ્રિકાના હબસીઓનો વર્ણ કાળો હોય છે. આ છે દેશના વાયુમંડળનો શરીર પરનો પ્રભાવ. એ દેશ સ્વભાવ છે કે કેશર ફક્ત કાશ્મીરમાં જ પેદા થઈ શકે છે, અન્યત્ર ક્યાંય નહીં.

ભારતની માટીમાં આંબા પેદા થઈ શકે છે, વિદેશોની માટીમાં આંબા પેદા કરવાનો સ્વભાવ જ નથી. આ છે દેશસ્વભાવનો પ્રભાવ.

જાતિ સ્વભાવ

કૂકડાના શિરે ચામડીની એ કલગી ક્યા કળાકારે નિર્માણ કરી છે? મયુરની પાંખો ક્યા ચિત્રકારે ચિતરી છે? વૈદિક દર્શનનો અનુયાયી એમ કહેશે કે આ વિશ્વની વિચિત્રતા ઈશ્વરની ઈચ્છા ઉપર અવલંબિત છે. પરંતુ જૈન દર્શન માને છે કે આ જાતિસ્વભાવ છે. પ્રત્યેક કૂકડાના શિરે આ કલગી છે કારણ કે એની બધી જાતિનો આ સ્વભાવ છે. પોપટને તમે ભણાવી શકો કારણ કે કોઈ વસ્તુને શીખી લેવાની એનામાં યોગ્યતા છે. પણ બગલાને કોઈએ ભણાવ્યો છે? નહીં, કારણ કે ભણવું એ એનો જાતિ સ્વભાવ જ નથી.

કાળ સ્વભાવ

કાળભેદ થવાથી એના સ્વભાવમાં પણ ભેદ પડે છે. એક વૃક્ષ બે મહિને જ ફળ આપવા લાગે છે તો કોઈ છ મહિને. જૈન દર્શનમાં આરા ચક્રનું નિરૂપણ આવે છે. પહેલા આરા વખતે પૃથ્વી જેટલી સરસ હતી તેટલી સરસ એ બીજા આરામાં નહોતી. ત્રીજા અને ચોથા આરામાં જ મેળો માનવી મોક્ષ જઈ શકે છે, પાંચમાનો નહીં. આ કાળ સ્વભાવની વિચિત્રતા છે ને! પરિવર્તનનો કાળ સ્વભાવ છે. જેના વડે પ્રત્યેક વસ્તુ પ્રતિક્ષણ પરિવર્તન પામી રહી છે એ જ શક્તિનું નામ કાળ છે અને પરિવર્તન એ એનો સ્વભાવ છે.

સ્વભાવવાદીનો તર્ક છે કે પ્રત્યેક વસ્તુ પોતાના સ્વભાવમાં સ્થિત છે. કાળ જેવી શક્તિ પણ પોતાના સ્વભાવથી એક ક્ષણ આ કે તે તરફ થઈ શકતી નથી. વીતતી ક્ષણને પાછી વાળી શકાય નહીં. એની પાછળ થતો પુરુષાર્થ નકામો જશે, કારણ કે કાળમાં પાછા વળવાનો સ્વભાવ જ નથી.

कंटकस्य तीक्ष्णत्व मयुरस्य विचित्रता ।
वर्णाश्च ताम्रचुडाना स्वभावेन भवन्ति हि ॥

કાંટાને અણીદાર બનાવનાર કોણ છે? મયુર-પાંખોને ચિતરનાર ચિત્રકાર કોણ છે? કૂકડાને કોણે શીખવ્યું છે કે તું ચાર વાગતાની સાથે જ બોલી ઊઠજે? કોયલને કોણે શીખવ્યું કે વસંત આવતાની સાથે જ પાંચમા સ્વરોમાં તું સંગીત રેલાવજે? આ સ્વભાવવાદ જ છે

દાર્શનિક દૃષ્ટિએ સ્વભાવવાદનું મહત્ત્વપૂર્ણ સ્થાન છે દરેક પદાર્થ પોતાના સ્વભાવમાં રહેલો છે ધર્માસ્તિકાય ગતિ સહાયક જ કેમ હોય છે, સ્થિતિ સહાયક શા માટે નહીં? આનો જવાબ પણ સ્વભાવવાદમાં જ છે અમૂર્ત મૂર્તરૂપે શા માટે પરિણમતો નથી? કારણ કે એ એનો સ્વભાવ જ નથી આગમની રીતે કહું તો મુક્ત આત્મા ઉર્ધ્વગતિ જ શા માટે કરે છે, અધોગતિ શા માટે નહીં, એને માટે શાસ્ત્રકાર પહેલાં એક કારણ દર્શાવે છે પરંતુ એથી શિષ્યના મનનું સમાધાન થતું ન જુએ તો એક પછી બીજો તર્ક કરે છે "**तथागति परिणामाच्च**" ઉર્ધ્વગતિના પરિણામથી જ આત્મા ઉપર જાય છે કારણ કે આત્માનો એ સ્વભાવ છે એટલે એ ઉપર જાય છે સ્વભાવનો હેતુ સર્વ છેલ્લો હોય છે એના પછી કોઈ તર્ક બાકી રહેતો નથી સ્વભાવમાં કોઈ તર્ક ચાલતા નથી, સર્વભાવ સ્વભાવમાં રહેલ છે.

કર્મવાદ

સ્વભાવને વિભાવમાં બદલાવનાર કર્મ સમવાય છે આત્મા શુદ્ધરૂપે અવિકાર છે પરંતુ એના અવિકારરૂપને વિકૃતિમાં લાવનાર કર્મ છે જૈન દર્શનની ફિલસૂફી કર્મવાદના પાયા પર ઊભી છે આ વિશ્વની વિચિત્રતાનું મૂળ કારણ પણ કર્મ છે એક માતાની કૂખે જન્મનારા બે ભાઈઓમાં જુદાપણું હોય છે એક બુદ્ધિમાં કુશાગ્ર હોય છે જ્યારે બીજો બુદ્ધિમંદ પણ હોઈ શકે છે પહેલો દસ વાતને એક જ વારમાં સમજી લે છે જ્યારે બીજો એક વાતને દસવાર સમજાવો તો પણ સમજતો હોતો નથી

કહેવાય છે કે એક માણસ સંપન્ન ઘેર જન્મ્યો છે એની કેળવણી માટેની પૂરી વ્યવસ્થા છે, એની પાસે બુદ્ધિવિકાસના સમસ્ત સાધનો ઉપલબ્ધ છે જ્યારે બીજો પણ આટલી બુદ્ધિપ્રતિભા ધરાવે છે પણ એની પાસે અનુકૂળ સાધનોનો અભાવ છે એટલે એની પ્રતિભા ચમકી શકતી નથી પરંતુ એની સાથે જ બીજો પ્રશ્ન એ આવે છે કે બીજી વ્યક્તિ આમ દરિદ્ર ઘરમાં કેમ જન્મી હશે? શા માટે એ સંપન્ન ઘરમાં ન જન્મી? કહેવું પડશે કે એને સાધનવિહીન ઘરમાં આવવા-જન્મવા સારુ બાધ્ય કરનાર તે કર્મો જ છે.

રાજ-સત્તાના નિયમોમાં ફેરફાર થઈ શકે છે તમે ચાહો તો એ કાયદાઓને ઠોકર મારી શકો છો પરંતુ કર્મ-સત્તાના કાયદાને તમે ચાહો અથવા ન ચાહો તો પણ તમારે માનવા જ પડશે. કહેવાય છે કે ચારિત્ર્યશીલ નારીઓના શીયળમાં એટલી શક્તિ છે કે એ અગ્નિને પણ નીરમાં ફેરવી શકે છે અગ્નિને પાણી બનાવી દેવાની શક્તિ એ સતી-સાધ્વીઓમાં હતી પરંતુ કર્મને બદલી નાખવાની શક્તિ તો એમનામાં પણ નહોતી.

ભગવાન મહાવીરે આજથી અઢી હજાર વર્ષ પહેલાં પોતાના એક પ્રવચનમાં કહ્યું હતું —

सुचिण्णा कम्मा सुचिण्णा फला भवन्ति ।
दुचिण्णा कम्मा दुचिण्णा फला भवन्ति ॥

શુભ કર્મોનું પ્રતિફળ આત્માને શુભરૂપે જ મળશે અને અશુભ કર્મોનું અશુભરૂપે. ધતૂરા-કુવળી ખાઈને કોઈ એલચીની સુવાસ નહી લઈ શકાય એ જ રીતે કોઈ આત્મા અશુભ કર્મ કરી એનું શુભ ફળ નહી મેળવી શકે. ખેતરમાં બાજરી વાવ્યા બાદ ગમે તેટલી પ્રાર્થના-આરઝૂ કરો તો પણ એનો ભાત કદી થઈ શકવાનો નથી. આ રીતે અશુભ કર્મોનું ઉપાર્જન કર્યા બાદ ચાહે તેટલા પ્રયત્ન કરવામાં આવે તો પણ અશુભ ફળ જ મળવાનાં.

કર્મ ફિલસૂફીનું જ્ઞાન થયા બાદ વ્યક્તિને બીજા પર પ્રેમ તથા વૈર જાગૃત નહી થાય. કારણ કે જ્યારે આપણને એ જ્ઞાન થઈ જાય છે કે આ આપત્તિને મેં જ નિમંત્રી છે અને આજે એ આવી છે તો પછી એનો તિરસ્કાર શા માટે ! મહાશ્રમણ ગૌતમ ભગવાન મહાવીર પાસે પ્રશ્ન કરે છે—

પ્રશ્ન.—

'जीवाणं भन्ते ! अत्तकडं दुक्खं वेदन्ति
परकडं दुक्खं वेदन्ति तदुभयकडं दुक्खं वेदेंति ।

ભગવન્ ! આ જીવ આત્મકૃત દુઃખને ભોગે છે કે પરકૃત દુઃખને ભોગે છે અથવા તદુભયકૃત દુઃખને ભોગે છે ?

જવાબ —

गोयमा ! अत्तकडं दुक्खं वेदेंति जीवा णोपरकडं
दुक्खं वेदेंति णो तदुभयकडं दुक्खं वेदेंति ।
—भगवती सूत्र ।

ભગવાન બોલ્યા ગૌતમ જીવ સ્વકૃત કર્મને જ ભોગે છે

કેટલો મર્મભર્યો આ પ્રશ્ન છે સ્વર્ગ ને નરક અંગેનું આ ચિંતન નથી જીવનને સ્પર્શતો પ્રશ્ન છે "આત્મા સ્વકૃત દુઃખનો અનુભવ કરે છે" એ સૂત્રમાં કર્મફિલસૂફી ભરી પડી છે અને આ વિચાર વિપત્તિની

ક્ષણોમા આપણને ઘણી મોટી સાન્તવના આપે છે જ્યારે મનુષ્ય પર આપત્તિ-ઓનાં વાદળો ઘેરાય છે ત્યારે એ બીજા પર રોષે ભરાય છે પરતુ કર્મવાદ કહે છે કે આના બી તમે જ વાવ્યા હતા, આજે એ વિશાળ વૃક્ષ બનીને આવ્યા છે તો પછી બીજા પર રોષ કે દોષ શા માટે ? જ્યારે ફિલ્સુફી માનવીના મનમા પૂર્ણરૂપે પેસી જાય છે, ત્યારે એ ઘણી મોટી માનસિક અશાન્તિમાંથી મુક્ત બની જાય છે, સાથે-સાથે પોતા પર આવેલા સકટ સારુ પોતાને જ જવાબદાર ગણે છે બીજાને એ આરોપમાથી મુક્ત કરે છે. આમ કરીને તે પરિવાર તેમજ સમાજને એક અશાન્તિથી મુક્ત બનાવે છે. બીજી બાજુ અશાન્તિની જ્વાળા જ્યારે એની ચારે બાજુ ભભૂકતી હશે તો પણ એ હસતે મોએ જ રહેવાનો

કર્મબધના બે મુખ્ય પ્રકારો છે નિદ્ધિત અને નિકાચિત જ્યા સુધી આત્મા મદ પરિણામોથી કર્મોનુ બધન કરે છે ત્યા સુધી બધન કઇંક હલકા-શિથિલ હોય છે એ શિથિલ બધન તપ ઇત્યાદિ દ્વારા છૂટી શકે છે જેમ સોયોને એકઠી કરાય છે અને જ્યારે ચાહો ત્યારે એમને જુદી-જુદી પણ કરી શકાય છે તેમ

તીવ્ર પરિણામો વડે જે કર્મ બધાય છે, તેને નિકાચિત કહે છે મન યોગ, વચનયોગ અને કાયયોગ એ ત્રણે અશુભ ક્રિયામા એકરસ બની જાય છે ત્યારે પ્રગાઢ બધન બની જાય છે જેમ સોયોનો જથ્થો બનાવી એને અગ્નિ વડે તપાવી હથોડા વતી ટીપ્યા બાદ એને ચાહો તોય જૂદી કરી શકાતી નથી તેમ

આ જ નિકાચિત બધન છે આત્મા એને ભોગવીને જ જુદુ કરી શકે છે તપ અને સાધના એ કર્મને જૂદુ કરી શકતા નથી એમા કર્મોનુ ઉદ્વર્તન, અપવર્તન, સક્રમણ વગેરે કાંઈ પણ કારણ સભવિત નથી

કર્મવાદીનો એ તર્ક છે કે જે કાંઈ આપણે પૂર્વ જન્મમા કરીને આવ્યા છીએ તે જ અહી ઉદયમા આવે છે એને ભોગવવુ જ પડશે. આપણા કર્મની સફળતા અથવા અસફળતા, પૂર્વકૃત કર્મ પર જ આધાર રાખે છે આપણો જો શુભ-ઉદય હશે તો આપણને કાર્ય કરવાની પ્રેરણા મળશે કાળ પણ અનુકૂળ હશે તેમ વાતાવરણ પણ અનુકૂળ જ હશે શુભ કર્મનો ઉદય હશે તો શરીર સ્વસ્થ રહેશે અને પછી પુરુષાર્થ પણ કરી શકાશે માટે માનવની સફળતા શુભ કર્મમાં જ રહેલી છે

પુરુષાર્થવાદ

કાર્યસિદ્ધિનુ મૂળ પુરુષાર્થ છે બધી જાતના સાધનો પ્રાપ્ત છે પણ

મનુષ્ય જો શ્રમ-ફળ ન કમાવે તો એ અસફળ રહેશે. ભૂખ લાગી છે પરંતુ ભોજન બનાવવાની બધી ચીજો મોજૂદ છે પણ રાંધણો કરનાર બહેન પરિશ્રમ ન કરે તો ભૂખ શાંત થઈ શકશે નહિ. જો થાળીમાં ભોજન પીરસાયું છે અને પેટમાં સખત ભૂખ લાગી છે પરંતુ તમે જો થાળીમાંથી હાથે કોળિયો લઈ મોં સુધી પહોંચાડવાનું કષ્ટ નહિ કરો તો શું કદી પેટ ભરાઈ શકશે! કદાપિ નહીં.

માનીએ કે દહીંમાં માખણ છે પણ જો કોઈ એક આદમી દહીં સામે સાષ્ટાંગ પ્રણામ કરીને કલાક સુધી પ્રાર્થના કરે કે "હે દેવ! મને માખણ આપો!!" તો હું માનું છું કે એક કલાક તો શું એ બે હજાર વર્ષ સુધી પ્રાર્થના કરતો રહે તોય એને દહીંમાંથી માખણ એમ મળી શકશે નહીં. તમે સમુદ્રતટ રહો છો. સમુદ્રને તો રત્નાકર કહેવાય છે. તમે સમુદ્ર તટે ઊભા રહી પ્રાર્થના કરો કે રત્નાકર મને ચાર મોંઘાં મોતી આપો તો અનંત કાળ વીતી જાય તોય સમુદ્ર તમારી પ્રાર્થનાનો સ્વીકાર નહીં કરે પરન્તુ માનવનો પ્રબળ પુરુષાર્થ જ સમુદ્રના અગાધ ઊંડાણમાંથી મોતી લાવી શકે છે।

એક વિચારકે કહ્યું છે કે ભક્તિ પાસે હૃદય છે, જ્ઞાન પાસે આંખો છે અને કર્મ (પુરુષાર્થ) પાસે પગ છે. હૃદયથી આપણે કોઈ વસ્તુ પર વિશ્વાસ કરી શકીએ છીએ. આંખો વડે આપણે રાહ જોઈ શકીએ છીએ પણ ચાલવાનું કામ તો પગનું છે. મંજિલની દૂરી ફક્ત વિશ્વાસથી ઓછી થઈ શકતી નથી તેમ ન જોવા માત્રથી એ નજીક આવે છે. ફક્ત આપણા પગ જ આપણને એ મંજિલની સમીપે પહોંચાડી શકે છે. ભક્તિમાં તન્મયતા છે, જ્ઞાનમાં પ્રકાશ છે તો કર્મમાં સજીવતા—ચૈતન્ય છે.

એ નિશ્ચિત સિદ્ધાંત છે કે શરીરમાં ગુણો પુણ્યથી સાંપડે છે પરંતુ આત્માના ગુણોને વિકસિત કરવા એ પુણ્યની શક્તિ બહારની વાત છે. આત્મિક ગુણોનો વિકાસ આત્માના પુરુષાર્થ પર જ નિર્ભર છે. પણ તમે મુંબઈના નાગરિકો બહુ પુણ્યશાળી છો. વીસમી સદીના (શતાબ્દિ)ના વૈજ્ઞાનિકો પોતાની બધી નવી શોધો અને આવિષ્કારો તમારી સગવડતા સારુ કરી રહ્યા છે. ઉકળાટ થાય છે તો જરા બટન દબાવી દો કે પંખો એની મેળે ફરવા લાગશે. આબુ મહાબળેશ્વરનો શીતળ મંદ પવન તમારા ઘરમાં જ આવી પહોંચ્યો છે. અસહ્ય ઉકળાટ અને ગરમી હોય ભીના-ભીના પવનથી તમે બેચેન થઈ રહ્યા હો અને ફરતો પંખો પણ ગરમ હવા ફેંકી રહ્યો હોય તો તમારા સારુ વાતાનુકૂલિત (એરકંડીશનર) તૈયાર છે. એ ગરમીમાં તમારા સારુ એવી તો ઠંડક પ્રદાન કરશે જાણે સીમલા જ તમારે ઘેર આવી ગયું છે.

આજના યુગે પુણ્યશાળી એને જ માનવામાં આવશે કે જેની પાસે

વધુ વાસના અને વિલાસના પ્રસાધનો છે. જેની પાસે ચાર–ચાર મોટરકારો છે, તમારી નજરમા એ જ પુણ્યશાળી છે, પરન્તુ જેની પાસે નથી કારે કે નથી મહેલો, પણ જે સાદાઈથી શ્રમ કરી પોતાનુ જીવન વીતાવે છે એ તમારી દૃષ્ટિએ પુણ્યશાળી નહીં હોય

આજના યત્રયુગે માનવને પુરુષાર્થ હીન બનાવી દીધો છે એ પ્રત્યેક કાર્ય માટે યત્નનો દાસ બની ગયો છે નાના નાના ગામડાઓમા વસતી માતાઓ આજે પણ દૂર–દૂરથી કૂવાનુ પાણી ભરી લાવે છે, હાથે ઘટી ચલાવી અનાજ દળે છે, જ્યારે મુબઈની પુણ્યશાળી માતાઓ સાચે જ ભાગ્યશાળી છે એમને માટે વિજ્ઞાને બધી સગવડતાઓ પ્રદાન કરી છે નળને થોડો ફેરવો કે એવુ લાગશે જાણે ગગા ને જમના તો તમારા આગણે જ આવી પહોચી પહેલાની માતાઓ લોટ હાથે દળતી હતી આજે એમને માટે ચક્કીઓ તૈયાર છે રોટલા બનાવવા માટે પહેલા લાકડા અને કોલસા વપરાતા હતા, તેમા ધુમાડાથી હેરાનગતિ થતી આજે ગેસના ચૂલા તૈયાર છે, જેમા ન ધુમાડો છે તેમ ન એથી કોઈ હેરાનગતિ સાભળ્યુ છે કે ભોજન બનાવવાનુ મશીન પણ આવી ગયેલ છે એક એવુ ટીફીન આવે છે જેમા તમે ભાત, દાળ–શાક યથાવત્ ભરીને મૂકો અને એને ચૂલા પર ધરો કે આપોઆપ (ઓટોમેટિક) બધુ તૈયાર થઈ જશે હા–હવે એવુ પણ યત્ર બનાવવુ જોઈએ જે રોટલા પણ તમને ચાવી–ચાવીને ખવડાવ્યા કરે. પુરુષાર્થહીનતાની આ પરમ સીમા છે જ તો (સભામા- હસાહસ)

આને ભલે તમે પુણ્ય માનો, પરતુ જૈનદર્શન આનો સ્વીકાર કરતો નથી એ પુરુષાર્થવાદી દર્શન છે એ આળસને પાપ બતાવનાર દર્શન છે તો પછી જે સાધનો મનુષ્યને પુરુષાર્થથી આળસ ભણી ખેચી જાય છે એને પુણ્ય શે મનાય? અને એક વાત એ પણ છે કે જે પોતાના શરીરને શ્રમથી બચાવે છે એના શરીરમા ચરબી વધી જાય છે, અને શરીર બેડોળ બની જાય છે મે પોતે જોયુ છે કે એક બહેનનુ શરીર એટલુ બધુ ફૂલી ગયુ હતુ કે એને ઉઠવા અને બેસવા સારુ પણ બીજાની મદદની જરૂર પડતી હતી હા, તો કહેવુ પડશે કે શ્રમથી જીવ ચોરનારાને પુણ્યશાળી નહી પણ પાપશાળી જ કહેવા પડશે ઉપનિષદ્ કહે છે કે જે માનવ સુએ છે એનુ ભાગ્ય પણ સુએ છે, જે બેઠો છે, એનુ ભાગ્ય પણ બેઠુ છે, જે ચાલી શકે છે, એનુ ભાગ્ય પણ એને યારી આપે છે ગતિ જ જીવન છે પુરુષાર્થ વાદીનુ કહેવુ છે કે ભાગ્યવાદ આળસુઓનો અવાજ છે પુરુષાર્થવાદીને ભાગ્ય પણ સહાયક બને છે માટે સમસ્ત કાર્યોની સિદ્ધિ પુરુષાર્થમા જ રહેલી છે કાળ અનુકૂળ હોય, સ્વભાવ પણ હોય, કર્મના (પુણ્ય) અને સામગ્રી પણ ઉપલબ્ધ હોય પણ માનવી જો પુરુષાર્થ ન કરે તો એ શૂન્યો જ રહેશે.

નિયતિવાદ (ભાવિભાવ)

નિયતિ વાદનો તર્ક છે વિશ્વની પ્રત્યેક વ્યવસ્થા નિયત (નિશ્ચિત) છે. દિવસ પછી રાતનું આવવું નિશ્ચિત છે જડ ને ચૈતન્ય સમસ્ત પદાર્થો નિયતિવાદની ધૂસરી પર ઘૂમી રહ્યાં છે

મનુષ્ય પુરુષાર્થ કરે છે અને પુરુષાર્થ જ આપણા હાથની વસ્તુ છે પરંતુ થશે એ જ કે જે નિયતિવાદની વ્યવસ્થામાં નિયત (નિશ્ચિત) છે. કદી કોઈ અકસ્માત બને છે ત્યારે આપણે વિચારીએ છીએ કે એ તરફ આપણે ન ગયા હોત તો આમ ન થાત પરંતુ આ તો આપણી ક્ષુદ્ર (અલ્પ) બુદ્ધિના વિકલ્પો છે પૂર્ણ જ્ઞાનીની દૃષ્ટિમાં આ એમ થવાનું હતું જ એટલે એ તો નિમિત્ત માત્ર હતું પણ યથાર્થમાં એ સમયે એમ થવાનું જ હતું

વાસુદેવ શ્રીકૃષ્ણ ભ. નેમિનાથ પાસે દ્વારકાના વિનાશ અંગે પ્રશ્ન છે. ભગવાને એમને જવાબ આપ્યો દ્વિપાયન ઋષિના ક્રોધની જ્વાળામાં તારી દ્વારિકા એક દા'ડે ભસ્મ થઈ જશે. ભગવાન નેમિનાથના આ શબ્દોને લીધે વાસુદેવના મનમાં ઘેરી ચિંતા પેઠી. ચિંતિત બને શ્રીકૃષ્ણ બોલ્યા ભગવન્ કોઈ ઉપાય છે કે દ્વારિકા બચી શકે ભગવાન બોલ્યા વાસુદેવ આ આમ થવાનું જ છે તથાપિ એમણે કૃષ્ણના મનને સમજાવવા સારુ ઉપાય બતાવ્યો જ્યાં સુધી દ્વારિકામાં આયંબીલ થતાં રહેશે (ત્યાં સુધી) દ્વૈપાયન દ્વારિકાનું કંઈ નહી બગાડી શકે " પરન્તુ એ દિવસ પણ આવ્યો જ્યારે દ્વારિકાના ભાગ્ય રૂઠ્યા ને એ વિશાળ નગરી દ્વારિકામાં આયંબીલ કરનાર કોઈ ન મળ્યુ અને જોત જોતાં જ દ્વારિકામાં અગ્નિ-જ્વાળાઓ ઊઠવા લાગી અને થોડાક જ કલાકોમાં સ્વર્ણનગરી દ્વારિકા રાખ બની ગઈ

સાંભળનારના મનમાં કદાચ એમ થશે કે એક વ્યક્તિ જો આયંબીલ કરી લેત તો દ્વારિકા બચી જાત પણ એ કેમ કરી બચી શકે એ દા'ડે એ સમાપ્ત થવાની જ હતી. દ્વૈપાયન તો એક નિમિત્ત હતો. પણ સત્ય તો એ હતું કે દ્વારિકાના દિવસો વીતી ગયા હતા વૈભવની નગરી માટીને ભેટવા જઈ રહી હતી દ્વૈપાયને તો એક ચિનગારી જ મૂકી હતી.

સ્થૂળ આંખો બહારના નિમિત્તને જ જુએ છે અને નિમિત્ત પર જ રોષ અને દોષ ઠાલવે છે પરંતુ તત્ત્વદર્શીના કથનમાં એ ચીજ એ દિવસે થવાની હતી જ તમારા બધા પ્રયત્નો નકામા બન્યા. જો સારુ થવાનું છે તો તેવા નિમિત્ત પણ એમાં આવી મળશે તમારો પુરુષાર્થ પણ એ બાજુએ જ દોરાશે, ને અશુભ થવાનું છે તો બધા જ પ્રયત્નો પણ વ્યર્થ સિદ્ધ થશે. પાંચ પાંડવ જેવા બળવાનોની હાજરી હોવા છતાં ય દ્રૌપદીની લાજ લૂંટાતી હતી. ભીમની ગદા અને અર્જુનનું ગાંડીવ એક બાજુએ જ ઊભાં રહ્યાં

ગયા તમે પૂછશો શા માટે ? એનો જવાબ છે, એમ થવાનુ જ હતુ આજે એક વ્યક્તિ દીક્ષા લે છે અને કાલે એ છોડી પણ દે છે સર્વજ્ઞ પોતાના જ્ઞાનચક્ષુ વડે જુએ છે કે આ વ્યક્તિ દીક્ષા નહી પાળે શાસનનો સહારક શત્રુ બનશે તો પણ દીક્ષા દે છે કે નહી ? જવાબ છે, જરૂર અપાય છે, આગમ સાક્ષી છે કે એવી વ્યક્તિઓને દીક્ષા અપાઈ છે ભગવાન મહાવીરે જમાલીને દીક્ષા આપી હતી અને એને પોતાનો શિષ્ય બનાવ્યો હતો પ્રશ્ન થશે એમ શા માટે ? કારણ કે તેઓ એ જાણતા હતા કે એ દીક્ષા લઈને છોડી દેશે, તેમ તેઓ એ પણ જાણતા હતા કે મારા હાથે આ થવાનુ જ છે એને અભાવવાની તાકાત એમના હાથોમા પણ નહોતી

ભાવિભાવ એ તત્ત્વ છે કે જેને આધીન કાળ, સ્વભાવ, કર્મ અને પુરુષાર્થ એ બધા છે એક માળી આબો રોપે છે, વર્ષાઋતુ આવી, કાળ સમવાય પણ અનુકૂળ છે ગોટલીમાં ઉગવાનો સ્વભાવ પણ છે સચિત કર્મના યોગે માળી પાસે આબાની ગોટલી પણ છે અને માળી એને જમીનમા રોપે છે એની રક્ષા કરે છે, અહી પુરુષાર્થ પણ છે પરતુ આ બધુ હોવા છતા એને એક કીટક લાગી ગયુ, જેણે ગોટલીને ખોખલી કરી નાખી, એ ઊગી ન શકી એ ગોટલીને આબાના વિશાળ વૃક્ષ પરિણત થવાનુ હતુ જ નહી

એક વિદ્યાર્થી છે એનો એ ધ્યેય છે કે પરીક્ષામા પહેલા નબરે પાસ થવુ પરતુ એના સારુ સમયની પણ જરૂર રહેશે એક દિવસમા જ કાંઈ એ બધુ વાચી શકશે નહિ માટે સમય ક્ષેપમા કાળ સમવાય જરૂરી છે એનો વાચવાનો સ્વભાવ પણ છે કારણ કે ચેતન વાચી શકે છે જડ નહી એટલે સ્વભાવ સમવાય પણ અનુકૂળ છે જ્ઞાનાવરણના ક્ષયોપશમથી બુદ્ધિ પણ સાંપડી છે કર્મ પણ સહયોગી છે, વાચન સારુ એ પરિશ્રમ પણ કરે છે, પુરુપાર્થી છે, પરતુ દુર્ભાગ્ય કે પરીક્ષાનો દિવસ આવ્યો અને એ ૧૦૫ ડીગ્રી તાવમા સપડાઈ ગયો પરીક્ષામા બેસી શક્યો નહી, અને એમ એને સફળતા મળી નહી અહી બધુ ઉપસ્થિત છે તો પણ એક વસ્તુનો અભાવ રહ્યો કહેવુ પડશે કે નિયતિવાદ અનુકૂળ ન હતો એને જો પરીક્ષામા પાસ થવુ જ હતુ તો એ બીમાર જ ન પડત

: થોડાક પ્રશ્નો :

પચ સમવાયના તત્ત્વ ઉપર ચર્ચા ચાલી રહી છે એક પ્રશ્ન એ થાય છે કે ભાવિભાવ અને કર્મ વચ્ચે શો ભેદ છે ? કારણ કે મનુષ્યને શુભ કર્મનો ઉદય હશે તો એ સફળ થશે જ અને અશુભનો ઉદય હશે તો એના બધા પ્રયત્નો નિષ્ફળ સિદ્ધ થવાના, તો પછી ભાવિભાવને સ્વતત્ર જુદુ માનવાની શી જરૂર છે ?

વાયુકાયની સ્થિતિ, જઘન્ય, અંતર્મુહૂર્તની ઉત્કૃષ્ટ, ત્રણ હજાર વર્ષની.
વનસ્પતિની સ્થિતિ, જઘન્ય, અંતર્મુહૂર્તની ઉત્કૃષ્ટ, દશ હજાર વર્ષની.

૨૨ મરણ દ્વાર

તેમાં, સમોહિયા તે એળની પેઠે ચાલે
અસમોહિયા તે દડીની પેઠે ચાલે

૨૩ આગતિ દ્વાર ને ૨૪ ગતિ દ્વાર

પૃથ્વીકાય, અપકાય વનસ્પતિકાય, એ ત્રણ એકેંદ્રિયમાં ત્રણ ગતિનો આવે, તે ૧ મનુષ્ય ૨ તિર્યંચ, ૩ દેવનો જાય બે ગતિમાં, તે ૧ મનુષ્ય ને ૨ તિર્યંચમાં. તેઉકાય ને વાયુકાય એ બે એકેંદ્રિયમાં બે ગતિનો આવે, તે ૧ મનુષ્યનો, ૨ તિર્યંચનો જાય એક ગતિમાં તે તિર્યંચમાં.

ઇતિ પાંચ એકેંદ્રિયના પાઠ ૧૫ સંપૂર્ણ

બે ઇંદ્રિય, ત્રિઇંદ્રિય, ચૌઇંદ્રિય ને તિર્યંચ સમૂર્છિમ
પંચેંદ્રિયના ૧૬.

૧ શરીર

બેઇંદ્રિ, ત્રિઇંદ્રિ, ચૌઇંદ્રિ ને તિર્યંચ સમૂર્છિમ પંચેંદ્રિયમાં શરીર ત્રણ તે ૧ ઔદારિક ૨ તૈજસ ૩ કાર્મણ.

૨ અવગાહના

બે ઇંદ્રિયની અવગાહના, જઘન્ય આંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની ઉત્કૃષ્ટ, બાર જોજનની

ત્રિઇંદ્રિયની અવગાહના જઘન્ય આંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની ઉત્કૃષ્ટ ૩ ગાઉની

ચૌઇંદ્રિયની અવગાહના, જઘન્ય, આંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની ઉત્કૃષ્ટ ૪ ગાઉની

તિર્યંચ સમૂર્છિમ પંચેંદ્રિયની અવગાહના જઘન્ય આંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની ઉત્કૃષ્ટ જુદી જુદી નીચે મુજબ.

ગાથા

જોયણ સહસ્સ, ગાઉઅં પુહુત્તં તત્તો જોયણ પુહુત્તં;
દોણ્હ તુ ધણુહ પુહુત્તં સમૂછીમે હોઇ ઉચ્ચત્તં. ૧

૧ **જલચરની,** એક હજાર જોજનની
૨ **સ્થળચરની,** પૃથક્ ગાઉની છે, (બેથી નવ ગાઉ સુધીની)
૩ **ઉરપરિસર્પની,** પૃથક્ યોજનાની છે, (બેથી નવ યોજન સુધીની)
૪ **ભુજપરિસર્પની,** પૃથક્ ધનુષ્યની છે (બેથી નવ ધનુષ્યની)
૫ **ખેચરની,** પૃથક્ ધનુષ્યની છે (બેથી નવ ધનુષ્ય સુધીની)

૩ સહનન દ્વાર.

ત્રણ વિકલેંદ્રિય (બેઇંદ્રિય, ત્રિઇંદ્રિય, ચૌઇંદ્રિય) ને તિર્યંચ સમૂર્છિમ પચેંદ્રિયમા, સહનન એક તે, એક સેવાર્ત્ત

૪ સંસ્થાન દ્વાર.

ત્રણ વિકલેંદ્રિય ને તિર્યંચ સંમૂર્છિમ પચેંદ્રિયમાં, સસ્થાન તે એક, હુડ

૫ કષાય દ્વાર. તેમા કષાય ચાર
૬ સંજ્ઞા દ્વાર. તેમા સજ્ઞા ચાર.
૭ લેશ્યા દ્વાર. તેમા લેશ્યા ત્રણ ૧ કૃષ્ણ, ૨ નીલ, ૩ કાપોત

૮ ઇંદ્રિય દ્વાર.

બેઇંદ્રિયમાં ઇદ્રિય બે
ત્રિઇદ્રિયમા ઇદ્રિય ત્રણ
ચૌઇદ્રિયમાં ઇંદ્રિય ચાર
તિર્યંચ અસમૂર્છિમ પચેદ્રિયમાં ઇદ્રિય પાચ

૯ સમુદ્ઘાત.

તેમા સમુદ્ઘાત ત્રણ તે, ૧ વેદનીય ૨ કષાય, ૩ મારણાંતિક

૧૦ સંજ્ઞી અસંજ્ઞી દ્વાર.

ત્રણ વિકલેદ્રિય તથા સમૂર્છિમ તિર્યંચ પચેદ્રિય, અસજ્ઞી

૧૧ વેદ દ્વાર

તેમાં વેદ એક તે નપુંસક

૧૨ પર્યાપ્તિ દ્વાર

તેમાં પર્યાપ્તિ પાંચ ૧ આહાર પર્યાપ્તિ, ૨ શરીર પર્યાપ્તિ, ૩ ઇંદ્રિય પર્યાપ્તિ, ૪ શ્વાસોશ્વાસ પર્યાપ્તિ, ૫ ભાષા પર્યાપ્તિ.

૧૩ દૃષ્ટિ દ્વાર

બેઇંદ્રિ, તેઇંદ્રિય, ચૌરેંદ્રિય ને તિર્યંચ સંમૂર્છિમ પંચેંદ્રિયના અપર્યાપ્તામાં દૃષ્ટિ બે તે, ૧ સમકિત દૃષ્ટિ, ૨ મિથ્યાત્વ દૃષ્ટિ પર્યાપ્તામાં એક મિથ્યાત્વ દૃષ્ટિ.

૧૪ દર્શન દ્વાર

બેઇંદ્રિ, તેઇંદ્રિયમાં દર્શન એક, તે ૧ અચક્ષુદર્શન ચૌરેંદ્રિ ને તિર્યંચ સંમૂર્છિમ પંચેંદ્રિયમાં દર્શન બે, ૧ ચક્ષુદર્શન, ૨ અચક્ષુદર્શન

૧૫ જ્ઞાન દ્વાર

અપર્યાપ્તામાં જ્ઞાન બે ૧ મતિજ્ઞાન, ૨ શ્રુતજ્ઞાન. અજ્ઞાન બે, ૧ મતિ અજ્ઞાન, ૨ શ્રુત અજ્ઞાન. પર્યાપ્તામાં અજ્ઞાન બે.

૧૬ યોગ દ્વાર

તેમાં યોગ ચાર ૧ ઔદારિક શરીર કાયયોગ, ૨ ઔદારિક મિશ્ર શરીર કાયયોગ ૩ કાર્મણ શરીર કાયયોગ, ૪ વ્યવહાર વચન યોગ.

૧૭ ઉપયોગ દ્વાર

બેઇંદ્રિય, તેઇંદ્રિયના, અપર્યાપ્તામાં પાંચ ઉપયોગ. ૧ મતિજ્ઞાન ૨ શ્રુતજ્ઞાન ૩ મતિઅજ્ઞાન ૪ શ્રુતઅજ્ઞાન, ૫ અચક્ષુદર્શન પર્યાપ્તામાં ત્રણ ઉપયોગ બે અજ્ઞાન ને અચક્ષુદર્શન ચૌરેંદ્રિય ને તિર્યંચ સંમૂર્છિમ પંચેંદ્રિયના અપર્યાપ્તામાં છ ઉપયોગ. ૧ મતિજ્ઞાન ઉપયોગ, ૨ શ્રુતજ્ઞાન ઉપયોગ, ૩ મતિ અજ્ઞાન, ૪ શ્રુતઅજ્ઞાન, ૫ ચક્ષુદર્શન ૬ અચક્ષુદર્શન. પર્યાપ્તામાં ચાર ઉપયોગ, બે અજ્ઞાન, બે દર્શન.

૧૮ આહાર દ્વાર

આહાર ૭ દિશાનો લે, ત્રણ પ્રકારે કરે તે. ૧ ઓજસ ૨ રોમ ૩ કવલ, તે ૧ સચિત્ત, ૨ અચિત્ત, ૩ મિશ્ર.

૧૯ ઉપજવાના દ્વાર, ૨૨ ચવવાના દ્વાર

બેઇંદ્રિય, તેઇંદ્રિય, ચૌરેંદ્રિય એ ત્રણમાં ૧૦ ઔદારિકનો આવે ને પાંચ ઔદારિક ત્રણ વિકલેંદ્રિય, મનુષ્ય ને તિર્યંચનો ને જાય તે ૧૦ દંડકમાં

તિર્યંચ સંમૂર્છિમ પંચેંદ્રિયમાં દશ ઔદારિકનો **આવે,** તે ઉપર મુજબ દશ કહ્યા તે, **જાય** બાવીશ દંડકમાન્તે જ્યોતિષી, ને વૈમાનિક એ બે વિનાના બાવીશ દંડકમા જાય

૨૦ સ્થિતિ દ્વાર

બેઇંદ્રિયની સ્થિતિ, જઘન્ય, અંતર્મુહૂર્તની, ઉત્કૃષ્ટ બાર વર્ષની

ત્રિઇંદ્રિયની સ્થિતિ, જઘન્ય, અંતર્મુહૂર્તની, ઉત્કૃષ્ટ ૪૯ દિવસની

ચોઇંદ્રિયની સ્થિતિ, જઘન્ય, અંતર્મુહૂર્તની, ઉત્કૃષ્ટ ૭ માસની

તિર્યંચ સંમૂર્છિમ પંચેંદ્રિયની સ્થિતિ, જુદી જુદી નીચે મુજબ.

ગાથા

પુવ્વ ક્રોડ ચઉરાશી, તેપન, બાયાલીસ, બહુત્તેર; સહસાઇ વાસાઇ, સમુછિમે આઉયં હોઇ.

જલચરની સ્થિતિ, જઘન્ય, અંતર્મુહૂર્તની, ઉત્કૃષ્ટ, પૂર્વક્રોડ વર્ષની

સ્થળચરની સ્થિતિ, જઘન્ય, અંતર્મુહૂર્તની, ઉત્કૃષ્ટ ચોરાશી હજાર વર્ષની.

ઉરપરિસર્પની સ્થિતિ, જઘન્ય, અંતર્મુહૂર્તની, ઉત્કૃષ્ટ, ત્રેપન હજાર વર્ષની.

ભુજપરિસર્પની સ્થિતિ, જઘન્ય, અંતર્મુહૂર્તની, ઉત્કૃષ્ટ, બેતાળીશ હજાર વર્ષની

ખેચરની સ્થિતિ, જઘન્ય, અંતર્મુહૂર્તની, ઉત્કૃષ્ટ બહોતેર હજાર વર્ષની

૨૧ મરણદ્વાર

સમોહિયા મરણ, તે ચૈળની પેરે ચાલે,

અસમોહિયા મરણ, તે દડીની પેઠે ચાલે

૨૩ આગતિ દ્વાર, ૨૪ ગતિ દ્વાર

બેઇંદ્રિય, ત્રિઇંદ્રિય ચૌઇંદ્રિયમાં બે ગતિનો આવે તે, ૧ મનુષ્ય, ને ૨ તિર્યંચનો, **જાય** બે ગતિમા તે એક મનુષ્ય, ને ૨ તિર્યંચમા

તિર્યંચ સંમૂર્છિમ પંચેંદ્રિયમાં બે ગતિનો આવે તે, ૧ મનુષ્યનો, ને ૨ તિર્યંચનો **જાય ચાર ગતિમા** તે, ૧ નારકી, ૨ તિર્યંચ, ૩ મનુષ્ય, ને ૪ દેવ એ ચારમાં જાય

ઇતિ ત્રણ વિકલેંદ્રિય, (બેઇંદ્રિય, ત્રિઇંદ્રિય, ચૌઇંદ્રિય) ને તિર્યંચ સંમૂર્છિમ પંચેંદ્રિય દંડક સંપૂર્ણ.

તિર્યંચ ગર્ભજ પંચેદ્રિયનો થોક ૬૪

૧ શરીર

તિર્યંચ ગર્ભજ પંચેદ્રિયમાં શરીર ચાર. ૧ ઔદારિક ૨ વૈક્રિય ૩ તેજસ ૪ કાર્મણ

૨ અવગાહના ગાથા,

જોયણ સહસ્સ છ ગાઉં આઈ તતો જોયણ સહસ્સ,
પ્રહુત ભુજગે ધણુહ પ્રહુત્ત ચ પખીસુ

જલચરની, જઘન્ય આંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની, ઉત્કૃષ્ટ એક હજાર જોજનની.

સ્થલચરની જઘન્ય આંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની ઉત્કૃષ્ટ છ ગાઉની.

ઉરપરિસર્પની, જઘન્ય આંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની, ઉત્કૃષ્ટ એક હજાર જોજનની.

ભુજપરિસર્પની, જઘન્ય આંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની ઉત્કૃષ્ટ પ્રત્યેક ગાઉની.

ખેચરની જઘન્ય, આંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની ઉત્કૃષ્ટ પ્રત્યેક ધનુષ્યની ઉત્તર વૈક્રિય કરે તો, જઘન્ય, આંગુલના સંખ્યાતમા ભાગની, ઉત્કૃષ્ટ ૯ સો જોજનની

૩ સંઘયણ દ્વાર તિર્યંચ ગર્ભજ પંચેદ્રિયમાં સંઘયણ છ.

૪ સંસ્થાન દ્વાર, તેમાં સંસ્થાન છ

૫ કષાય દ્વાર તેમાં કષાય ચાર

૬ સંજ્ઞા દ્વાર, તેમાં સંજ્ઞા ચાર

૭ લેશ્યા દ્વાર, તેમાં લેશ્યા છ.

૮ ઇંદ્રિય દ્વાર, તેમાં ઇંદ્રિય પાંચ.

સમુદ્ઘાત દ્વાર તેમાં સમુદ્ઘાત પાંચ તે ૧ વેદનીય, ૨ કષાય, ૩ મારણાંતિક ૪ વૈક્રિય, ૫ તેજસ.

૧૦ સંજ્ઞી દ્વાર તે સંજ્ઞી.

૧૧ વેદ દ્વાર તેમાં વેદ ત્રણ.

૧૨ પર્યાપ્તિ દ્વાર તેમાં પર્યાપ્તિ છ ને અપર્યાપ્તિ છ.

૧૩ દૃષ્ટિ દ્વાર તેમાં દૃષ્ટિ ત્રણ.

૧૪ દર્શન દ્વાર.

તેમા દર્શન ત્રણ તે, ૧ ચક્ષુ દર્શન, ૨ અચક્ષુ દર્શન, ૩ અવધિ દર્શન.

૧૫ જ્ઞાન દ્વાર.

તેમા જ્ઞાન ત્રણ તે, ૧ મતિ જ્ઞાન, ૨ શ્રુત જ્ઞાન, ૩ અવધિ જ્ઞાન અજ્ઞાન પણ ત્રણ તે, ૧ મતિ અજ્ઞાન, ૨ શ્રુત અજ્ઞાન, ૩ વિભંગ જ્ઞાન.

૧૬ યોગ દ્વાર.

તેમા યોગ તેર તે, ૧ સત્ય મનયોગ, ૨ અસત્ય મનયોગ, ૩ મિશ્ર મનયોગ, ૪ વ્યવહાર મનયોગ, ૫ સત્ય વચનયોગ, ૬ અસત્ય વચનયોગ, ૭ મિશ્ર વચનયોગ, ૭ વ્યવહાર વચનયોગ ૯ ઔદારિક શરીર કાયયોગ ૧૦ ઔદારીક મિશ્ર શરીર કાયયોગ, ૧૧ વૈક્રિય શરીર કાયયોગ, ૧૨ વૈક્રિય મિશ્ર શરીર કાયયોગ, ૧૩ કાર્મણ શરીર કાયયોગ

૧૭ ઉપયોગ દ્વાર

તિર્યંચ ગર્ભજમાં ઉપયોગ નવ તે, ૧ મતિ જ્ઞાન ઉપયોગ, ૨ શ્રુત જ્ઞાન ઉપયોગ, ૩ અવધિ જ્ઞાન ઉપયોગ ૪ મતિ અજ્ઞાન ઉપયોગ, ૫ શ્રુત અજ્ઞાન ઉપયોગ, ૬ વિભંગ જ્ઞાન ઉપયોગ, ૭ ચક્ષુ દર્શન ઉપયોગ, ૮ અચક્ષુ દર્શન ઉપયોગ, ૯ અવધિ દર્શન ઉપયોગ

૧૮ આહાર દ્વાર. તેમા આહાર ત્રણ પ્રકારનો

૧૯ ઉપજવાનાં દ્વાર. તેમા ચોવીશ દંડકનો આવે

૨૨ ચવવાનાં દ્વાર. જાય પણ ચોવીશ દંડકમા

૨૦ સ્થિતિ દ્વાર.

જલચરની, જઘન્ય, અંતર્મુહૂર્ત્તની, ઉત્કૃષ્ટ, પૂર્વ ક્રોડ વર્ષની
સ્થલચરની, જઘન્ય, અંતર્મુહૂર્ત્તની, ઉત્કૃષ્ટ, ત્રણ પલ્યની
ઉરપરિસર્પની, જઘન્ય, અંતર્મુહૂર્ત્તની, ઉત્કૃષ્ટ, પૂર્વ ક્રોડ વર્ષની.
ભુજપરિસર્પની, જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત્તની; ઉત્કૃષ્ટ, પૂર્વ ક્રોડ વર્ષની.
ખેચરની, જઘન્ય, અંતર્મુહૂર્ત્તની, ઉત્કૃષ્ટ, પલ્યના અસંખ્યાતમા ભાગની

૨૧ મરણ દ્વાર

સમોહિયા મરણ તે કીડીની પેઠે ચાલે
અસમોહિયા મરણ તે દડીની પેઠે ચાલે

૨૩ આગતિ દ્વાર, તિર્યંચ ગર્ભજ પંચેંદ્રિયમા ચાર ગતિનો આવે
૨૪ ગતિદ્વાર, તે ચાર ગતિમાં જાય.

ઇતિ તિર્યંચ ગર્ભજ પંચેંદ્રિયનો એક દંડક સંપૂર્ણ

મનુષ્ય ગર્ભજ પંચેંદ્રિયનો એક દંડક

૧ શરીર મનુષ્ય ગર્ભજમાં શરીર પાંચ.

૨ અવગાહના દ્વાર

અવસર્પિણી કાળમા

મનુષ્ય ગર્ભજની અવગાહના પહેલો આરો બેસતા ત્રણ ગાઉની ઉતરતે આરે બે ગાઉની

બીજે આરો બેસતા બે ગાઉની ઉતરતે આરે એક ગાઉની

ત્રીજે આરો બેસતા એક ગાઉની ઉતરતે આરે પાંચસેં ધનુષ્યની

ચોથો આરો બેસતા પાંચસે ધનુષ્યની, ઉતરતે આરે સાત હાથની

પાંચમો આરો બેસતા સાત હાથની, ઉતરતે આરે એક હાથની.

છઠ્ઠો આરો બેસતા એક હાથની ઉતરતે આરે મૂઢ હાથની

ઉત્સર્પિણી કાળમા

પહેલા આરો બેસતા મૂઢ હાથની, ઉતરતે આરે એક હાથની

બીજે આરો બેસતા એક હાથની, ઉતરતે આરે સાત હાથની

ત્રીજે આરો બેસતા સાત હાથની, ઉતરતે આરે પાંચસેં ધનુષ્યની

ચોથો આરો બેસતા પાંચસે ધનુષ્યની ઉતરતે આરે એક ગાઉની

પાંચમો આરો બેસતા એક ગાઉની ઉતરતે આરે બે ગાઉની.

છઠ્ઠો આરો બેસતા બે ગાઉની, ઉતરતે આરે ત્રણ ગાઉની.

મનુષ્ય વૈક્રિય કરે તો જઘન્ય, આંગુલનો સંખ્યાતમો ભાગ, ઉત્કૃષ્ટ, લાખ જોજન અધિક

૩ સંઘયન દ્વાર, તેમા સંઘયન ૬.

૪ સંસ્થાન દ્વાર તેમાં સંસ્થાન ૬

૫ કષાય દ્વાર તેમાં કષાય ચાર.

૬ સંજ્ઞા દ્વાર. તેમા સન્ના ચાર

૭ લેશ્યા દ્વાર તેમા લેશ્યા ચાર

૮ ઈંદ્રિય દ્વાર તેમા ઇંદ્રિય પાચ

૯ સમુદ્‌ઘાત દ્વાર. તેમા સમુદ્‌ઘાત સાત

૧૦ સંજ્ઞી દ્વાર તેમા સંજ્ઞી

૧૧ વેદ દ્વાર તેમા વેદ ત્રણ

૧૨ પર્યાપ્તિ દ્વાર તેમા પર્યાપ્તિ છ અપર્યાપ્તિ છ

૧૩ દૃષ્ટિ દ્વાર તેમા દૃષ્ટિ ત્રણ

૧૪ દર્શન દ્વાર દર્શન ચાર

૧૫ જ્ઞાન દ્વાર. જ્ઞાન પાંચ, અજ્ઞાન ત્રણ

૧૬ યોગ દ્વાર. યોગ પંદર

૧૭ ઉપયોગ દ્વાર. તેમા આહાર ત્રણ પ્રકારનો

૧૮ આહાર દ્વાર. તેમાં આહાર ત્રણ પ્રકારનો

૧૯ ઉપજવાનાં દ્વાર. મનુષ્ય ગર્ભજમા, બાવીશદંડકનો આવે, તે તેજસ્કાય, ને વાયુકાયના બે દંડક વિનાના, બાકીના બાવીશ દંડકનો આવે

૨૨ ચવવાનાં દ્વાર. જાય ચોવીશ દંડકમા

૨૦ સ્થિતિ દ્વાર.

અવસર્પિણી કાળમાં

પહેલો આરો બેસતાં, ત્રણ પલ્યની સ્થિતિ, ઉતરતે આરે બે પલ્યની

બીજે આરો બેસતાં, બે પલ્યની સ્થિતિ, ઉતરતે આરે એક પલ્યની.

ત્રીજે આરો બેસતાં એક પલ્યની સ્થિતિ, ઉતરતે આરે ક્રોડ પૂર્વની

ચોથો આરો બેસતાં. ક્રોડ પૂર્વની સ્થિતિ, ઉતરતે આરે બસો વર્ષમા ઊણી

પાંચમો આરો બેસતાં. બસો વર્ષમા ઊણી સ્થિતિ, ઉતરતે આરે વીશ વર્ષના

છઠ્ઠો આરો બેસતાં વીશ વર્ષની, ઉતરતે આરે સોળ વર્ષની

ઉત્સર્પિણી કાળમાં

પહેલો આરો બેસતાં, સોળ વર્ષની, ઉતરતે આરે વીશ વર્ષની.

બીજે આરે બેસતા, વીશ વર્ષની ઉતરતે આરે બસે વર્ષની.
ત્રીજે આરે બેસતા, બસો વર્ષની ઉતરતે આરે ક્રોડ પૂર્વની.
ચોથા આરે બેસતા, ક્રોડ પૂર્વની, ઉતરતે આરે એક પલ્યની.
પાંચમે આરે બેસતા, એક પલ્યની ઉતરતે આરે બે પલ્યની.
છઠ્ઠો આરે બેસતા બે પલ્યની ઉતરતે આરે ત્રણ પલ્યની સ્થિતિ.

૨૧ મરણ દ્વાર. મરણ બે. ૧ સમોહિયા મરણ, ૨ અસમોહિયા મરણ.

૨૩ આગતિ દ્વાર મનુષ્ય ગર્ભજમા ચાર ગતિનો આવે, તે ૧ નારકી ૨ તિર્યંચ ૩ મનુષ્ય, ૪ દેવના.

૨૪ ગતિ દ્વાર મનુષ્ય ગર્ભજ જાય પાંચ ગતિમાં.

ઇતિ મનુષ્ય ગર્ભજનો દંડક સંપૂર્ણ

મનુષ્ય સંમૂર્છિમનો દંડક.

૧ શરીર

મનુષ્ય સંમૂર્છિમમા શરીર ત્રણ તે, ૧ ઓદારિક ૨ તેજસ, ૩ કારમણ.

૨ અવગાહના દ્વાર

તેની અવગાહના, જઘન્ય, આંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની ઉત્કૃષ્ટ, પણ આંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની

૩ સંહનન દ્વાર તેમાં સંહનન એક તે ૧ સેવાર્ત

૪ સંસ્થાન દ્વાર તેમાં સંસ્થાન એક તે, હુંડ.

૫ કષાય દ્વાર તેમાં કષાય ચાર.

૬ સંજ્ઞા દ્વાર તેમાં સંજ્ઞા ચાર.

૭ લેશ્યા દ્વાર તેમાં લેશ્યા ત્રણ તે, ૧ કૃષ્ણ, ૨ નીલ, ૩ કાપોત.

૮ ઇંદ્રિય દ્વાર તેમાં ઇંદ્રિય પાંચ.

૯ સમુદ્ઘાત દ્વાર સમુદ્ઘાત ત્રણ તે, ૧ વેદનીય ૨ કષાય ૩ મારણાંતિક.

૧૦ સંજ્ઞી દ્વાર તેમાં અસંજ્ઞી.

૧૧ વેદ દ્વાર તેમાં વેદ એક તે, નપુંસક વેદ.

૧૨ પર્યાપ્તિ દ્વાર તેમાં પર્યાપ્તિ ચાર ને અપર્યાપ્તિ પાંચ.

૧૩ દૃષ્ટિ દ્વાર તેમાં દૃષ્ટિ એક ૧ મિથ્યાત્વ દૃષ્ટિ.

૧૪ દર્શન દ્વાર તેમા દર્શન બે, ૧ ચક્ષુદર્શન, ૨ અચક્ષુદર્શન.

૧૫ જ્ઞાન દ્વાર. તેમા જ્ઞાન નથી અજ્ઞાન બે તે, ૧ મતિ અજ્ઞાન, ૨ શ્રુત અજ્ઞાન.

૧૬ યોગ દ્વાર.

તેમા યોગ ત્રણ તે, ૧ ઔદારિક શરીર કાયયોગ, ૨ ઔદારિક મિશ્ર શરીર કાયયોગ, ૩ કાર્મણ શરીર કાયયોગ.

૧૭ ઉપયોગ દ્વાર.

ઉપયોગ ચાર ૧ મતિ અજ્ઞાન ઉપયોગ, ૨ શ્રુત અજ્ઞાન ઉપયોગ, ૩ ચક્ષુ દર્શન ઉપયોગ, ૪ અચક્ષુ દર્શન ઉપયોગ.

૧૮ આહાર દ્વાર.

આહાર બે પ્રકારને, ૧ ઓજસ્, ૨ રોમ, તે ૧ સચિત્ત, ૨ અચિત્ત, ૩ મિશ્ર

૧૯ ઉપજવાનાં દ્વાર.

મનુષ્ય સમૂર્છિમમા આઠ દંડકને આવે તે, ૧ પૃથ્વીકાય, ૨ અપૂકાય, ૩ વનસ્પતિકાય, ૪ બેઇંદ્રિય, ૫ ત્રિઇંદ્રિય, ૬ ચૌઇંદ્રિય, ૭ મનુષ્ય, ૮ તિર્યંચ પંચેંદ્રિય એ આઠને આવે

૨૨ ચવવાનાં દ્વાર.

તે પાચ એકેંદ્રિય ત્રણ વિકલેંદ્રિય મનુષ્ય ને તિર્યંચ એ દશ દંડકમા જાય

૨૦ સ્થિતિ દ્વાર.

તેના સ્થિતિ જઘન્ય, અંતર્મુહૂર્તની, ઉત્કૃષ્ટ, અંતર્મુહૂર્તની

૨૧ મરણ દ્વાર. મરણ બે ૧ સમોહિયા મરણ, ૨ અસમોહિયા મરણ.

૨૩ આગતિ દ્વાર. તેમા બે ગતિને આવે તે, ૧ મનુષ્ય, ૨ તિર્યંચને.

૨૪ ગતિ દ્વાર. જાય બે ગતિમા તે મનુષ્ય ને તિર્યંચમા

ઇતિ મનુષ્ય સંમૂર્છિમને દંડક સંપૂર્ણ.

જુગલીયાને દંડક.

૧ શરીર દ્વાર.

જુગલીયામાં શરીર ત્રણ તે, ૧ ઔદારિક ૨ તેજસ, ૩ કાર્મણ

૨ અવગાહના દ્વાર.

હેમવય, હિરણ્યવયમાં જઘન્ય આંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની ઉત્કૃષ્ટ, એક ગાઉની

હરિવાસ, રમ્યકવાસમાં જઘન્ય, આંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની ઉત્કૃષ્ટ બે ગાઉની

દેવકુરૂ ઉત્તરકુરૂમાં જઘન્ય, આંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ ગાઉની

છપ્પન અંતરદ્વીપમાં આઠસેં ધનુષ્યની

સંઘેનન દ્વાર

જુગલીયામાં સંઘેનન એક તે, ૧ વજ્રઋષભનારાચ સંઘેનન.

૪ સંસ્થાન દ્વાર.

જુગલીયામાં સંસ્થાન એક તે, ૧ સમચઉરસ્ત્ર સંસ્થાન.

૫ કષાય દ્વાર જુગલીયામાં કષાય ચાર.

૬ સંજ્ઞા દ્વાર જુગલીયામાં સંજ્ઞા ચાર.

૭ લેશ્યા દ્વાર જુગલીયામાં લેશ્યા ચાર તે ૧ કૃષ્ણ ૨ નીલ ૩ કાપોત, ૪ તેજો.

૮ ઇંદ્રિય દ્વાર જુગલીયામાં ઇંદ્રિ પાંચ.

૯ સમુદ્ઘાત દ્વાર જુગલીયામાં સમુદ્ઘાત ત્રણ તે, ૧ વેદનીય ૨ કષાય ૩ મારણાંતિક.

૧૦ સંજ્ઞી દ્વાર જુગલીયા સંજ્ઞી. અંતરદ્વીપમાં સંજ્ઞી, અસંજ્ઞી

૧૧ વેદ દ્વાર તેમાં વેદ બે તે, ૧ સ્ત્રીવેદ ૨ પુરૂષવેદ.

૧૨ પર્યાપ્તિ દ્વાર તેમાં પર્યાપ્તિ ૬ ને અપર્યાપ્તિ ૬.

૧૩ દૃષ્ટિ દ્વાર

પાંચ દેવકુરૂ પાંચ ઉત્તરકુરૂમાં દૃષ્ટિ બે તે, ૧ સમકિત દૃષ્ટિ ૨ મિથ્યાત્વ દૃષ્ટિ

પાંચ હરિવાસ, પાંચ રમ્યકવાસ, પાંચ હેમવય, પાંચ હિરણ્યવય એ વીશ અકર્મભૂમિ, ને છપ્પન અંતરદ્વીપમાં દૃષ્ટિ એક તે ૧ મિથ્યાત્વ દૃષ્ટિ

*૩ અકર્મભૂમિમાં ૨ દૃષ્ટિ અને ૨ જ્ઞાન તથા ૨ અજ્ઞાન છે અને ૫૬ અંતરદ્વીપમાંજ ૧ મિથ્યાદૃષ્ટિ અને ૨ અજ્ઞાન હોવાનું પણ કેટલાક ગ્રંથોમાં છે

૧૪ દર્શન દ્વાર.

સર્વમાં દર્શન બે તે ૧ ચક્ષુદર્શન ૨ અચક્ષુદર્શન

૧૫ જ્ઞાનદ્વાર.

*પાંચ દેવકુરૂ, પાંચ ઉત્તરકુરૂમાં બે જ્ઞાન તે, ૧ મતિજ્ઞાન, ૨ શ્રુતજ્ઞાન

પાંચ દેવકુરૂ, પાંચ ઉત્તરકુરૂમાં બે અજ્ઞાન તે. ૧ મતિ અજ્ઞાન, ૨ શ્રુતઅજ્ઞાન

બાકી રહેલ વીસ અકર્મભૂમિ, ને છપ્પન અંતરદ્વીપમાં બે અજ્ઞાન, ૧ મતિ અજ્ઞાન, ૨ શ્રુતઅજ્ઞાન

૧૬ યોગ દ્વાર.

સર્વમાં યોગ અગિયાર તે, ૧ સત્ય મનયોગ, ૨ અસત્ય મનયોગ, ૩ મિશ્ર મનયોગ ૪ વ્યવહાર મનયોગ, ૫ સત્ય વચનયોગ, ૬ અસત્ય વચનયોગ, ૭ મિશ્ર વચનયોગ, ૮ વ્યવહાર વચનયોગ, ૯ ઔદારિક શરીર કાયયોગ, ૧૦ ઔદારિક મિશ્ર શરીર કાયયોગ, ૧૧ કાર્મણ શરીર કાયયોગ

૧૭ ઉપયોગ દ્વાર.

*પાંચ દેવકુરૂ, પાંચ ઉત્તરકુરૂમાં ઉપયોગ ૭ તે, મતિજ્ઞાન, ૨ શ્રુતજ્ઞાન, ૩ મતિઅજ્ઞાન, ૪ શ્રુતઅજ્ઞાન, ૫ ચક્ષુદર્શન, ૬ અચક્ષુદર્શન.

બાકીના વીશ અકર્મભૂમિ ને છપ્પન અંતરદ્વીપમા ઉપયોગ ચાર, તે ૧ મતિ અજ્ઞાન ઉપયોગ, ૨ શ્રુત અજ્ઞાન ઉપયોગ, ૩ ચક્ષુ દર્શન, ૪ અચક્ષુ દર્શન

૧૮ આહાર દ્વાર.

જુગલીયામાં આહાર ત્રણ પ્રકારનો

૧૯ ઉપજવાનાં દ્વાર. ૨૨ ચવનનાં દ્વાર.

ત્રીશ અકર્મભૂમિમાં બે દંડકનો આવે, તે ૧ મનુષ્ય, ૨ તિર્યંચનો.

જાય તેર દંડકમાં, તે દશ ભવનપતિના દશ દંડક, ૧૦ એક વાણવ્યંતર, ૧૧. એક જ્યોતિષી, ૧૨ વૈમાનિક ૧૩, એ તેર દંડકમા

છપ્પન અંતરદ્વીપમા બે દંડકનો આવે, તે ૧ મનુષ્યનો તિર્યંચનો જાય અગિયાર દંડકમા તે, દશ ભવનપતિ, એક વાણવ્યંતર એ અગિયારમા જાય

*૩૦ અકર્મભૂમિમા ૬ ઉપયોગ (૨ જ્ઞાન, ૨ અજ્ઞાન ૨ દર્શન) અને ૫૬ અંતરદ્વીપમાજ ૪ ઉપયોગ (૨ અજ્ઞાન ૨ દર્શન) પણ અન્ય ગ્રંથોમા કહેલ છે

૨૦ સ્થિતિ દ્વાર

હેમવય, હિરણ્યવયમાં જઘન્ય એક પલ્યમાં દેશ ઉણી, ઉત્કૃષ્ટ એક પલ્યની.

હરિવાસ રમ્યકવાસમાં જઘન્ય બે પલ્યમાં દેશ ઉણી, ઉત્કૃષ્ટ બે પલ્યની.

દેવકુરૂ ઉત્તરકુરૂમાં, જઘન્ય ત્રણ પલ્યમાં દેશ ઉણી, ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પલ્યની.

છપ્પન અંતરદ્વીપમાં જઘન્ય પલ્યના અસંખ્યાતમા ભાગમાં દેશ ઉણી, ઉત્કૃષ્ટ પલ્યના અસંખ્યાતમા ભાગની

૨૧ મરણ દ્વાર

મરણ બે ૧ સમોહિયા મરણ, ૨ અસમોહિયા મરણ

૨૩ આગતિ દ્વાર

બેમાં આવે બે ગતિનો ૧ મનુષ્ય ને ૨ તિર્યંચનો

૨૪ ગતિ દ્વાર

જાય એક ગતિમાં તે, ૧ દેવમાં

ઇતિ જુગલીયાનો દંડક સંપૂર્ણ

સિદ્ધનો વિસ્તાર

૧ શરીર દ્વાર સિદ્ધને શરીર નથી

૨ અવગાહના દ્વાર પાંચસે ધનુષ્યના સિદ્ધ થયા હોય તેની ત્રણસેં તેત્રીસ ધનુષ્ય ને બત્રીસ આંગુલની

સાત હાથના સિદ્ધ થયા હોય તેની ચાર હાથ ને સોળ આંગુલની.

બે હાથના સિદ્ધ થયા હોય તેની એક હાથ ને આઠ આંગુલની.

૩ સંહનન દ્વાર સિદ્ધ અસંહનની (અસંઘયણી)

૪ સંસ્થાન દ્વાર સિદ્ધ અસંસ્થાની.

૫ કષાય દ્વાર સિદ્ધ અકષાયી

૬ સંજ્ઞા દ્વાર સિદ્ધને સંજ્ઞા નથી

૭ લેશ્યા દ્વાર સિદ્ધને લેશ્યા નથી

૮ ઇંદ્રિય દ્વાર સિદ્ધને ઇંદ્રિયો નથી.

૯ સમુદ્ઘાત દ્વાર સિદ્ધને સમુદ્ઘાત નથી.

૧૦ સંજ્ઞી દ્વાર સિદ્ધ સંજ્ઞી નથી, અસંજ્ઞી નથી

૧૧ વેદ દ્વાર સિદ્ધને વેદ નથી

૧૨ પર્યાપ્તિ દ્વાર. સિદ્ધને પર્યાપ્તિ નથી, અપર્યાપ્તિ નથી.
૧૩ દૃષ્ટિ દ્વાર. સિદ્ધમા સમકિત દૃષ્ટિ.
૧૪ દર્શન દ્વાર. સિદ્ધમા કેવલદર્શન
૧૫ જ્ઞાન દ્વાર. સિદ્ધમા કેવલજ્ઞાન
૧૬ યોગ દ્વાર. સિદ્ધને યોગ નથી
૧૭ ઉપયોગ દ્વાર. સિદ્ધને ઉપયોગ બે, ૧ કેવલજ્ઞાન, ૨ કેવલદર્શન
૧૮ આહાર દ્વાર. સિદ્ધને આહાર નથી
૧૯ ઉપજવાનાં દ્વાર. સિદ્ધમાં ઉપજવુ છે.
૨૦ સ્થિતિ દ્વાર. સિદ્ધને આદિ છે પણ અંત (છેડો) નથી.
૨૧ મરણ દ્વાર. એકે મરણ નથી
૨૨ ચવણ દ્વાર. સિદ્ધને ચવવુ નથી
૨૩ આગતિ દ્વાર. આગતિ, તે એક મનુષ્યનો આવે
૨૪. ગતિ દ્વાર સિદ્ધને ગતિ નથી

એવા સિદ્ધ ભગવંતજીને મારો ત્રણે કાલ નમસ્કાર હો

ઇતિ શ્રી સિદ્ધ ભગવંતનો વિસ્તાર સંપૂર્ણ.

ઇતિ ચોવીશ દંડક સંપૂર્ણ

(૭) આઠ કર્મની પ્રકૃતિ.

પ્રથમ આઠ કર્મનાં નામ.

૧ જ્ઞાનાવરણીય, ૨ દર્શનાવરણીય, ૩ વેદનીય, ૪ મોહનીય, ૫ આયુષ્ય, ૬ નામ, ૭ ગોત્ર ૮ અંતરાય.

આઠ કર્મનાં લક્ષણ.

૧ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ, સૂર્યને ઢાંકવા જેમ વાદળ તે સમાન છે
૨ દર્શનાવરણીય કર્મ, રાજા પાસે જતા જેમ દ્વારપાળ તે સમાન છે.
૩ વેદનીય કર્મ શાતાવેદનીયઃમધથી ખરડેલી તરવારની ધાર જેમ તે સમાન છે તે ચાટે તો ગળી લાગે, પણ જીભ કપાય

અશાતાવેદનીય—અફીણ ખરડેલા ખડગ સમાન.

૪ મોહનીય કર્મ દારૂનો જેમ કેફ, તે સમાન તથા ઝેરીમ સમાન છે

૫ આયુષ્ય કર્મ તે રાજાની જેમ હેડ (બેડી) તે સમાન છે, વખત પૂરો થયા સિવાય છૂટે નહિ.

૬ નામકર્મ જેમ ચીતારો તે સમાન વિવિધ પ્રકારના રૂપ બનાવે છે

૭ ગોત્ર કર્મ કુંભારનું ચક્ર જેમ પિંડને ફેરવે તેમ જીવને સંસારમાં ફેરવે છે

૮ અંતરાય કર્મ સર્વ શાંતરાય લક્ષ્મીને ગમે છે જેમ રાજાનો ભંડારી ભંડારને.

આઠ કર્મની પ્રકૃતિ, તથા આઠ કર્મ કેટલા પ્રકારે બાંધે, તથા કેટલા પ્રકારે ભોગવે, તથા આઠ કર્મની સ્થિતિ, એ સર્વ ભેદ.

૧ જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો વિસ્તાર

જ્ઞાનાવરણીય કર્મની પાંચ પ્રકૃતિ. ૧ મતિ જ્ઞાનાવરણીય, ૨ શ્રુત જ્ઞાનાવરણીય, ૩ અવધિ જ્ઞાનાવરણીય ૪ મનપર્યવ જ્ઞાનાવરણીય ૫ કેવળ જ્ઞાનાવરણીય.

જ્ઞાનાવરણીય કર્મ ૬ પ્રકારે બાંધે ૧ **નાણ પડિણિયાએ** તે જ્ઞાનના તથા જ્ઞાનીના અવર્ણવાદ બોલે તો જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધે ૨ **નાણ નિન્હવણિયાએ**, તે જ્ઞાન ભણાવનારને ઓળવે તો જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધે. ૩ **નાણ અંતરાએણં** તે જ્ઞાનની અંતરાય પાડે તો જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધે ૪ **નાણપઓસેણં** તે જ્ઞાન કે જ્ઞાની ઉપર દ્વેષ કરે તો જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધે ૫ **નાણ આસાયણાએ** તે જ્ઞાનની તથા જ્ઞાનીની આશાતના કરે તો જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધે ૬ **નાણ વિસંવાયણા જોગેણં** તે જ્ઞાની સાથે ખોટો વિવાદ કરે તો જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધે એ ૬ પ્રકારે બાંધે.

જ્ઞાનાવરણીય કર્મ દશ પ્રકારે ભોગવે.

૧ શ્રોત્ર—આવરણ, ૨ શ્રોત્રવિજ્ઞાન આવરણ, ૩ નેત્ર—આવરણ, ૪ નેત્ર વિજ્ઞાન આવરણ ૫ ઘ્રાણ—આવરણ ૬ ઘ્રાણવિજ્ઞાન—આવરણ, ૭ રસ આવરણ ૮ રસવિજ્ઞાન—આવરણ, ૯ સ્પર્શ—આવરણ ૧૦ સ્પર્શવિજ્ઞાન—આવરણ.

જ્ઞાનાવરણીય કર્મની સ્થિતિ, જઘન્ય, અંતમુહૂર્તની ઉત્કૃષ્ટ ત્રીશ ક્રોડાક્રોડી સાગરોપમની અબાધાકાળ ત્રણ હજાર વર્ષનો.

ઇતિ જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો વિસ્તાર સંપૂર્ણ

૨ દર્શનાવરણીય કર્મનો વિસ્તાર.
દર્શનાવરણીય કર્મની પ્રકૃતિ નવ.

૧ નિદ્રા, તે સુખે ઉંઘે, સુખે જાગે

૨ નિદ્રા નિદ્રા, તે દુખે ઉંઘે, દુખે જાગે

૩ પ્રચલા તે બેઠા બેઠા ઉંઘે.

૪ પ્રચલા પ્રચલા, તે બોલતા બોલતા, ખાતા ખાતા ઉંઘે.

૫ થીણદ્ધિ (સ્ત્યાનર્દ્ધિ) નિદ્રા, તે ઉંઘને વિષે અર્ધ વાસુદેવનુ બળ આવે, ત્યારે ઉંઘમા ને ઉંઘમા ઉઠે, ઉઠીને પટારો ઉઘાડે, ઉઘાડીને માહેથી ઘરેણાનો ડાબલો લે, અને લુગડાનો બચકો બાંધીને તે લઈને નદીએ જાય, તે ઘરેણાનો ડાબલો હજાર મણની શિલા ઉંચી કરી તેની નીચે દાટે ને લુગડા ધોઇને ઘેર આવે, સવારે જાગે પણ ખબર ન પડે ઘરેણાનો ડાબલો શોધે પણ ખબર ન પડે ઘરેણાનો ડાબલો શોધે પણ જડે નહિ એવી નિદ્રા ફરીથી ૭ મહિને આવે ત્યારે ઘરેણાનો ડાબલો દાટયો હોય ત્યાંથી લઈને આવે, ને જ્યાં હોય ત્યા મુકે, ત્યારપછી કાળ કરે, એવી ઉંઘવાળો હોય તે મરીને નરકે જાય તેને થીણદ્ધિ (સ્ત્યાનર્દ્ધિ) નિદ્રા કહીયે.

૬ ચક્ષુ દર્શનાવરણીય, ૭ અચક્ષુ દર્શનાવરણીય ૮ અવધિ દર્શનાવરણીય, ૯ કેવળ દર્શનાવરણીય, એવં નવ

દર્શનાવરણીય કર્મ ૭ પ્રકારે બાંધે.

૧ **દંસણ પડિણિયાએ,** તે ચક્ષુ આદિ ૪ દર્શનના કે તે દર્શનોના ધારકના અવર્ણવાદ (વાંકા) બોલે તો દર્શનાવરણીય કર્મ બાંધે ૧.

૨ **દંસણ નિન્હવણિયાએ,** તે દર્શન અને દર્શનીના ઉપકાર ઓળવે તો દર્શનાવરણીય કર્મ બાંધે ૨

૩ **દંસણ અંતરાએણં,** તે દર્શન અને દર્શનના સાધનોમા અંતરાય પાડે તો દર્શનાવરણીય કર્મ બાંધે ૩

૪ **દંસણ પઓસેણં** તે દર્શન કે દર્શનીના ઉપર દ્વેશ કરે તો દર્શનાવરણીય કર્મ બાંધે ૪

૫ **દંસણ આસાયણાએ,** તે દર્શન અને દર્શનીની આશાતના કરે તો દર્શનાવરણીય કર્મ બાંધે ૫

૬ દર્શણ વિસવાયણા ભેળણ, તે દર્શની સાથે ખોટા ક્રમા વિખવાદ કરે તો દર્શનાવરણીય કર્મ બાંધે. ૬

દર્શનાવરણીય કર્મ નવ પ્રકારે ભોગવે.

નિદ્રા ૨ નિદ્રા નિદ્રા ૩ પ્રચલા, ૪ પ્રચલા પ્રચલા ૫ થીણદ્ધિ ૬ ચક્ષુદર્શનાવરણીય ૭ અચક્ષુદર્શનાવરણીય ૮ અવધિદર્શનાવરણીય, ૯ કેવલદર્શનાવરણીય, દર્શનાવરણીય કર્મની સ્થિતિ, જઘન્ય અંતર્મુહૂર્તની ઉત્કૃષ્ટ ત્રીસ કોડા કોડી સાગરોપમની, અબાધા કાળ ત્રણ હજાર વર્ષનો

ઇતિ દર્શનાવરણીય કર્મનો વિસ્તાર સંપૂર્ણ

૩ વેદનીય કર્મનો વિસ્તાર

વેદનીય કર્મના બે ભેદ ૧ શાતા વેદનીય ૨ અશાતા વેદનીય

વેદનીય કર્મની સોળ પ્રકૃતિ, તેમા શાતા વેદનીયની આઠ પ્રકૃતિ, ને અશાતા વેદનીયની આઠ પ્રકૃતિ

પ્રથમ શાતા વેદનીય કર્મની આઠ પ્રકૃતિ

૧ મનોજ્ઞ શબ્દ ૨ મનોજ્ઞ રૂપ ૩ મનોજ્ઞ ગંધ, ૪ મનોજ્ઞ રસ ૫ મનોજ્ઞ સ્પર્શ ૬ મન સૌખ્ય, ૭ વચન સૌખ્ય ૮ કાય સૌખ્ય

અશાતા વેદનીય કર્મની આઠ પ્રકૃતિ.

૧ અમનોજ્ઞ શબ્દ ૨ અમનોજ્ઞ રૂપ, ૩ અમનોજ્ઞ ગંધ ૪ અમનોજ્ઞ રસ, ૫ અમનોજ્ઞ સ્પર્શ ૬ મન દુખ, ૭ વચન દુખ, ૮ કાય દુખ કુલ સોળ પ્રકૃતિ

વેદનીય કર્મ ૨૨ પ્રકારે બાંધે, તેમા શાતા વેદનીય દશ પ્રકારે તે બાંધે

+૧ પાણાણુ કંપિયાએ ૨ ભૂયાણુ કંપિયાએ, ૩ જીવાણુ કંપિયાએ ૪ સત્તાણુ કંપિયાએ ૫ બહુણં પાણાણં ભૂયાણં જીવાણં સત્તાણં અદુખણિયાએ, ૬ અસોયણિયાએ ૭ અઝુરણિયાએ ૮ અતીપ્પણિયાએ ૯ અપીટ્ટણિયાએ, ૧૦ અપરિતાવણિયાએ એ દશ પ્રકારે બાંધે

સૌખ્યને સ્થાને સુખિયા શબ્દ છે

+૧ પાણી અનુકંપા ૨ ભૂત અનુકંપા ૩ જીવ અનુકંપા, ૪ સત્વ અનુકંપા ૫ બહુ પ્રાણી ભૂત જીવ સત્વોને દુખ આપવું નહિ ૬ શોક કરવો નહિ, ૭ ઝુરણા કરાવી નહિ ૮ ૫૬ ટપક આંસુ પાડવા નહિ ૯ પીટવું નહિ ૧૦ પરિતાપના કરવી (..

૭.શાતા વેદનીય બાર પ્રકારે બાંધે તે.

×૧ પર દુઃખણિયાએ, ૨ પરસોગણિયાએ, ૩ પરઝુરણિયાએ ૪ પરટીપણિયાએ, ૫ પરપીટ્ટણિયાએ, ૬ પરપરિતાવણિયાએ, ૭ બહુણં પાણાણં ભૂયાણં જીવાણં સત્તાણં દુઃખણિયાએ, ૮ સોયણિયાએ, ૯ ઝુરણિયાએ, ૧૦ ટીપણિયાએ, ૧૧ પીટ્ટણિયાએ, ૧૨ પરિતાવણિયાએ, એવ બાર કુલ બાવીશ.

વેદનીય કર્મ સોળ પ્રકારે ભોગવે, તે સોળ પ્રકૃતિ કહી છે તે પ્રમાણે.

વેદનિય કર્મની સ્થિતિ

શાતા વેદનીય સ્થિતિ, જઘન્ય, બે સમયની ઉત્કૃષ્ટ પંદર ક્રોડા ક્રોડી સાગરોપમની અબાધાકાળ કરે તો જઘન્ય અંતમુર્હુર્તનો ઉત્કૃષ્ટ, દોઢ હજાર વર્ષનો

અશાતા વેદનીય સ્થિતિ, જઘન્ય એક સાગરના સાત ભાગ કરીએ તે માહેના ત્રણ ભાગ ને એક પલ્યને અસંખ્યાતમે ભાગ ઉણી, ઉત્કૃષ્ટ ત્રીશ ક્રોડા ક્રોડી સાગરોપમની એનો અબાધાકાળ ત્રણ હજાર વર્ષનો

૪ મોહનીય કર્મનો વિસ્તાર.

મોહનીય કર્મના બે ભેદ, ૧ દર્શન મોહનીય, ૨ ચારિત્ર મોહનીય

૧ દર્શન મોહનીયની ત્રણ પ્રકૃતિ, ૧ સમ્યક્ત્વ મોહનીય, ૨ મિથ્યાત્વ મોહનીય, ૩ સમમિથ્યાત્વ મોહનીય

૨ ચારિત્ર મોહનીયના બે ભેદ, ૧ કષાય ચારિત્ર મોહનીય, ૨ નોકષાય ચારિત્ર મોહનીય

કષાય ચારિત્ર મોહનીયની સોળ પ્રકૃતિ, નોકષાય ચારિત્ર મોહનીયની નવ પ્રકૃતિ, એવ કુલ અઠાવીશ.

કષાય ચારિત્ર મોહનીયની સોળ પ્રકૃતિ.

૧ અનંતાનુબંધી ક્રોધ, તે પર્વત ફાટયા સમાન,

૨ અનંતાનુબંધી માન, તે પથ્થરના સ્થંભ સમાન,

૩ અનંતાનુબંધી માયા, તે વાસના મૂળ સમાન,

×૧ પરને (બીજાઓને) દુઃખ આપવું ૨ પરને શોક કરાવવો, ૩ પરને ઝુરણા કરાવવી, ૪ પરને આંસુ પડાવવા, ૫ પરને પીટાવવું, ૬ પરને પરિતાપના આપવી, ૭ બહુ પ્રાણી ભૂત જીવ સત્વોને દુઃખ આપવું, ૮ શોક કરવો, ૯ ઝુરણા કરવી, ૧૦ ટપક ટપક આંસુ પાડવા, ૧૧ પીટવું, ૧૨ પરિતાપના કરવી

૪ અનંતાનુબંધી લોભ, તે કીરમજીના રંગ સમાન.
એ ચારેની ગતિ નરકની સ્થિતિ જાવ જીવની, ઘાત કરે સમકિતની.
૫ અપ્રત્યાખ્યાની ક્રોધ, તળાવની તિરાડ સમાન.
૬ અપ્રત્યાખ્યાની માન, તે હાડકાંના સ્થંભ સમાન.
૭ અપ્રત્યાખ્યાની માયા, તે ઘેટાંનાં શીંગડાં સમાન
૮ અપ્રત્યાખ્યાની લોભ, તે નગરની ગટરના કર્દમ સમાન
એ ચારેની ગતિ તિર્યંચની સ્થિતિ એક વર્ષની ઘાત કરે દેશ વ્રતની
૯ પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય ક્રોધ, તે રેતી મધ્યે લીટી સમાન.
૧૦ પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય માન, તે લાકડાના સ્થંભ સમાન
૧૧ પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય માયા, તે ગોમૂત્રિકા સમાન
૧૨ પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય લોભ, તે ગાડાના ખંજન કે અંજન સમાન.
એ ચારેની ગતિ મનુષ્યની સ્થિતિ ચાર માસની ઘાત કરે સાધુપણાની.
૧૩ સંજ્વલનનો ક્રોધ, તે પાણી મધ્યે લીટી સમાન
૧૪ સંજ્વલનનો માન, તે નેતરના સ્થંભ સમાન
૧૫ સંજ્વલનની માયા, તે વાંસની છોઈ સમાન.
૧૬ સંજ્વલનનો લોભ, તે પતંગ તથા હળદરના રંગ સમાન
એ ચારે ગતિ દેવની, સ્થિતિ પંદર દિવસની ઘાત કરે યથાખ્યાત ચારિત્રની એ ૧૬ કષાય ચારિત્ર મોહનીય

નોકષાય ચારિત્ર મોહનીયની નવ પ્રકૃતિ

૧ હાસ્ય ૨ રતિ ૩ અરતિ ૪ ભય ૫ શોક, ૬ દુગંછા, ૭ સ્ત્રી વેદ ૮ પુરુષ વેદ, ૯ નપુંસક વેદ એવં નવ મળીને કુલ ૨૫ ને પ્રથમ દર્શન મોહનીયની ત્રણ પ્રકૃતિ કુલ અઠ્ઠાવીસ પ્રકૃતિ થઈ.

મોહનીય કર્મ ૭ પ્રકારે બાંધે તે

૧ તીવ્ર ક્રોધ ૨ તીવ્ર માન ૩ તીવ્ર માયા ૪ તીવ્ર લોભ, ૫ તીવ્ર દર્શન મોહનીય, ૬ તીવ્ર ચારિત્ર મોહનીય.

મોહનીય કર્મ પાંચ પ્રકારે ભોગવે તે.

૧ સમ્યક્ત્વ મોહનીય ૨ મિથ્યાત્વ મોહનીય, ૩ સમ્યક્ત્વ મિથ્યાત્વ મોહનીય, ૪ કષાય ચારિત્ર મોહનીય ૫ નોકષાય ચારિત્ર મોહનીય.

મોહનીય કર્મની સ્થિતિ, જઘન્ય, અંતર્મુહૂર્તની, ઉત્કૃષ્ટ સીત્તેર ક્રોડા ક્રોડી સાગરોપમની, અબાધાકાળ જઘન્ય અંતર્મુહૂર્તનો ઉત્કૃષ્ટ સાત હજાર વર્ષનો.

૫ આયુષ્ય કર્મનો વિસ્તાર.

આયુષ્ય કર્મની ચાર પ્રકૃતિ, તે ૧ નારકીનુ આયુષ્ય, ૨ તિર્યંચનુ આયુષ્ય, ૩ મનુષ્યનુ આયુષ્ય, ૪ દેવનું આયુષ્ય

આયુષ્ય કર્મ સોળ પ્રકારે બાંધે, તેની વિગત. ૧ નારકીનુ આયુષ્ય ચાર પ્રકારે બાંધે, ૨ તિર્યંચનુ આયુષ્ય ચાર પ્રકારે બાંધે, ૩ મનુષ્યનુ આયુષ્ય ચાર પ્રકારે બાંધે ૪ દેવનુ આયુષ્ય ચાર પ્રકારે બાંધે

નારકીનું આયુષ્ય ચાર પ્રકારે બાંધે તે. ૧ મહા આરંભ, ૨ મહા પરિગ્રહ, ૩ કુણિમ, આહાર, ૪ પંચેંદ્રિય વધ, એવં ચાર

તિર્યંચનું આયુષ્ય ચાર પ્રકારે બાંધે તે. ૧ માયા સહિત અલિક, ૨ નિવડ માયા અલિક, ૩ અલિક વચન, ૪ ખોટા તોલ ખોટા માપ, એ ચાર કુલ આઠ

મનુષ્યનુ આયુષ્ય ચાર પ્રકારે બાંધે તે. ૧ ભદ્રપ્રકૃતિ, ૨ વિનયપ્રકૃતિ, ૩ સાનુક્રોશ, ૪ અમત્સર, એવં ચાર કુલ ૧૨

દેવનું આયુષ્ય ચાર પ્રકારે બાંધે તે. ૧ સરાગ સંયમ, ૨ સંયમાસંયમ, ૩ બાલતપોપકર્મ, ૪ અકામ નિર્જરા, એવં ચાર કુલ સોળ

આયુષ્ય કર્મ ચાર પ્રકારે ભોગવે.

૧ નારકી, નારકીનું ભોગવે, ૨ તિર્યંચ, તિર્યંચનુ ભોગવે, ૩ મનુષ્ય, મનુષ્યનુ ભોગવે

આયુષ્ય કર્મની સ્થિતિ.

નારકી દેવની સ્થિતિ જઘન્ય દશ હજાર વર્ષ ને અંતર્મુહૂર્ત અધિક, ઉત્કૃષ્ટ તેત્રીશ સાગર ને પૂર્વક્રોડીનો ત્રીજો ભાગ અધિક

૬ નામ કર્મનો વિસ્તાર.

નામ કર્મના બે ભેદ, ૧ શુભ નામ, ૨ અશુભ નામ

નામ કર્મની ૯૩ પ્રકૃતિ, તેના ૪૨ થોક.

૧ ગતિ નામ, ૨ જાતિ નામ, ૩ શરીર નામ, ૪ શરીર અંગોપાંગ નામ, ૫ શરીર બંધન નામ, ૬ શરીર સંઘાતકરણ નામ ૭ સંહનન (સંઘયણ) નામ, ૮ સંસ્થાન નામ, ૯ વર્ણ નામ ૧૦ ગંધ નામ, ૧૧ રસ નામ, ૧૨ સ્પર્શ નામ, ૧૩ અગુરુલઘુ નામ, ૧૪ ઉપઘાત નામ, ૧૫ પરાઘાત નામ, ૧૬ અનુપૂર્વી નામ,

૧૭ ઉચ્છ્વાસ નામ ૧૮ ઉદ્યોત નામ ૧૯ આતાપ નામ, ૨૦ વિહાયગતિ નામ ૨૧ ત્રસ નામ, ૨૨ સ્થાવર નામ, ૨૩ સૂક્ષ્મ નામ, ૨૪ બાદર નામ, ૨૫ પર્યાપ્ત નામ ૨૬ અપર્યાપ્ત નામ ૨૭ પ્રત્યેક નામ ૨૮ સાધારણ નામ ૨૯ સ્થિર નામ, ૩૦ અસ્થિર નામ ૩૧ શુભ નામ ૩૨ અશુભ નામ, ૩૩ સૌભાગ્ય નામ, ૩૪ દુર્ભાગ્ય નામ ૩૫ સુસ્વર નામ, ૩૬ દુસ્વર નામ, ૩૭ આદેય નામ, ૩૮ અનાદેય નામ, ૩૯ યશોકીર્તિ નામ ૪૦ અપયશોકીર્તિ નામ, ૪૧ તીર્થંકર નામ, ૪૨ નિર્માણ નામ, એ ૪૨ ભેદ.

૪૨ ભેદની ૯૩ પ્રકૃતિ

પહેલી ગતિ નામના ચાર ભેદ ૧ નરકની ગતિ ૨ તિર્યંચની ગતિ ૩ મનુષ્યની ગતિ ૪ દેવની ગતિ, એવ ચાર.

બીજે જાતિ નામના પાંચ ભેદ ૧ એકેંદ્રિયની જાતિ ૨ બેઇંદ્રિયની જાતિ ૩ ત્રિઇંદ્રિયની જાતિ ૪ ચોરિંદ્રિયની જાતિ, ૫ પંચેંદ્રિયની જાતિ. એવ નવ.

ત્રીજે શરીર નામના પાંચ ભેદ ૧ ઔદારિક શરીર ૨ વૈક્રિય શરીર ૩ આહારક શરીર, ૪ તેજસ શરીર ૫ કાર્મણ શરીર. એવ ચૌદ.

ચોથે શરીર આંગોપાંગના ત્રણ ભેદ ૧ ઔદારિક શરીર અંગોપાંગ, ૨ વૈક્રિય શરીર આંગોપાંગ ૩ આહારક શરીર અંગોપાંગ એવ ત્રણ કુલ સત્તર.

પાંચમે શરીર બંધન નામના પાંચ ભેદ ૧ ઔદારિક શરીર બંધન, ૨ વૈક્રિય શરીર બંધન ૩ આહારક શરીર બંધન ૪ તૈજસ શરીર બંધન ૫ કાર્મણ શરીર બંધન એવ પાંચ. કુલ બાવીશ.

છઠે શરીર સંઘાતકરણના પાંચ ભેદ ૧ ઔદારિક શરીર સંઘાતકરણ, ૨ વૈક્રિય શરીર સંઘાતકરણ, ૩ આહારક શરીર સંઘાતકરણ ૪ તૈજસ શરીર સંઘાતકરણ, ૫ કાર્મણ શરીર સંઘાતકરણ, એવ પાંચ સર્વ કુલ સત્તાવીશ.

સાતમે સંઘયન નામના ૭ ભેદ. ૧ વજ્રઋષભનારાચ સંઘયન, ૨ ઋષભનારાચ સંઘયન, ૩ નારાચ સંઘયન, ૪ અર્ધ નારાચ સંઘયન ૫ કીલિકા સંઘયન, ૬ સેવાર્ત સંઘયન એવ ૭ કુલ તેત્રીશ.

આઠમે સંસ્થાન નામના ૭ ભેદ ૧ સમચતુરસ્ત્ર સંસ્થાન, ૨ ન્યગ્રોધ પરિમંડલ સંસ્થાન ૩ સાદિ સંસ્થાન, ૪ કુબ્જ સંસ્થાન, ૫ વામન સંસ્થાન, ૬ હુંડ સંસ્થાન એવ ૭ કુલ ઓગણચાળીશ.

નવમે વર્ણના પાંચ ભેદ ૧ કાળો ૨ નીલો ૩ રાતો ૪ પીળો, ૫ ધોળો. એવ પાંચ. કુલ ચુમ્માળીશ.

દશમે ગંધના બે ભેદ. ૧ સુરભિ ગંધ, ૨ દુરભિ ગંધ, એવં બે કુલ છેંતાળીશ.

અગીઆરમે રસના પાંચ ભેદ. ૧ તીખો, ૨ કડવો ૩ કસાયલો. ૪ ખાટો, ૫ મીઠો; એવં પાંચ, થઇ કુલ એકાવન.

બારમે સ્પર્શના આઠ ભેદ. ૧ હળવો. ૨ ભારે, ૩ કર્કશ, ૪ સુંહાળો. ૫ ટાઢો, ૬ ઉન્હો, ૭ લુખો, ૮ ચોપડયો, એવં આઠ, થઇ કુલ ઓગણસાઠ

તેરમે અગુરૂલઘુ નામનો એક ભેદ. એવં સાઠ.

ચૌદમે ઉપઘાત નામનો એક ભેદ. એવં એકસઠ

પંજરમે પરાઘાત નામનો એક ભેદ એવં બાસઠ.

સોળમે અનુપૂર્વીના ચાર ભેદ. ૧ નારકીની અનુપૂર્વી, ૨ તિર્યંચની અનુપૂર્વી, ૩ મનુષ્યની અનુપૂર્વી, ૪ દેવતા અનુપૂર્વી, એવં ચાર, કુલ છાસઠ

સત્તરમે ઉચ્છવાસ નામનો એક ભેદ. એવં સડસઠ

અઢારમે ઉદ્યોત નામનો એક ભેદ. એવં અડસઠ.

ઓગણીશમે આતાપ નામનો એક ભેદ. એવં ઓગણ્યોતેર

વીશમે વિહાયગતિ નામના બે ભેદ. ૧ પ્રશસ્ત વિહાયગતિ તે ગંધ હસ્તીની પેઠે શુભ ચાલવાની ગતિ, ૨ અપ્રશસ્ત વિહાયગતિ તે ઊંટની પેઠે અશુભ ચાલવાની ગતિ, એવં બે કુલ એકોતેર

બાકી જે બાવીશ બોલ રહ્યા તે દરેકના એક એક ભેદ છે. સર્વ થઇ ૯૩ ભેદ તે ૯૩ પ્રકૃતિ સંપૂર્ણ.

નામ કર્મ આઠ કારે બાંધે. તેમાં શુભ નામ કર્મ ચાર પ્રકારે બાંધે તે.

૧ કાયાની સરલતા ને, કાયાના યોગ સારા પ્રવર્તાવે

૨ ભાષાની સરલતા તે વચનના યોગ સારા પ્રવર્તાવે

૩ ભાવની સરલતા તે, મનના યોગ સારા પ્રવર્તાવે.

૪ અકલેશકારી પ્રવર્તન, તે ખોટા રાડ, ઝઘડા વિવાદ ન કરે

અશુભ નામ કર્મ ચાર પ્રકારે બાંધે તે.

૧ કાયાની વક્રતા, ૨ ભાષાની વક્રતા, ૩ ભાવની વક્રતા, ૪ કલેશકારી પ્રવર્તન

નામ કર્મ ૨૮ પ્રકારે ભોગવે તે

૧ શુભ નામ કર્મ ચૌદ પ્રકારે ભોગવે, ૨ અશુભ નામ કર્મ ચૌદ પ્રકારે ભોગવે

શુભ નામ કર્મ ચૌદ પ્રકારે ભોગવે તે

૧ ઇષ્ટ શબ્દ, ૨ ઇષ્ટ રૂપ, ૩ ઇષ્ટ ગંધ, ૪ ઇષ્ટ રસ ૫ ઇષ્ટ સ્પર્શ ૬ ઇષ્ટ ગતિ ૭ ઇષ્ટ સ્થિતિ, ૮ ઇષ્ટ લાવણ્ય, ૯ ઇષ્ટ યશોકીર્તિ, ૧૦ ઇષ્ટ ઉત્થાન, કર્મ બલવીર્ય પુરુષાકાર પરાક્રમ, ૧૧ ઇષ્ટ સ્વર, ૧૨ કાંત સ્વર, ૧૩ પ્રિય સ્વર, ૧૪ મનોજ્ઞ સ્વર, એ ચૌદ

અશુભ નામ ચૌદ પ્રકારે ભોગવે

૧ અનિષ્ટ શબ્દ, ૨ અનિષ્ટ રૂપ, ૩ અનિષ્ટ ગંધ, ૪ અનિષ્ટ રસ, ૫ અનિષ્ટ સ્પર્શ ૬ અનિષ્ટ ગતિ, ૭ અનિષ્ટ સ્થિતિ, ૮ અનિષ્ટ લાવણ્ય ૯ અનિષ્ટ યશોકીર્તિ ૧૦ અનિષ્ટ ઉત્થાન કર્મ બલવીર્ય પુરુષાકાર પરાક્રમ, ૧૧ હીન સ્વર ૧૨ દીન સ્વર, ૧૩ અનિષ્ટ સ્વર, ૧૪ અકાન્ત સ્વર, એ ચૌદ કુલ ૨૮

નામ કર્મની સ્થિતિ, જઘન્ય આઠ મુહૂર્તની ઉત્કૃષ્ટ વીશ ક્રોડાક્રોડ સાગરોપમની અબાધાકાળ બે હજાર વર્ષનો.

૭ ગોત્ર કર્મનો વિસ્તાર

ગોત્ર કર્મના બે ભેદ, ૧ ઉંચ ગોત્ર, ૨ નીચ ગોત્ર

ગોત્ર કર્મની સોળ પ્રકૃતિ, તેમાં ઉંચ ગોત્રની આઠ પ્રકૃતિ, ને નીચ ગોત્રની આઠ પ્રકૃતિ

ઉંચ ગોત્રની આઠ પ્રકૃતિ

૧ જાતિ વિશિષ્ટ, ૨ કુળ વિશિષ્ટ, ૩ બળ વિશિષ્ટ, ૪ રૂપ વિશિષ્ટ ૫ તપ વિશિષ્ટ ૬ સૂત્ર વિશિષ્ટ, ૭ લાભ વિશિષ્ટ. ૮ ઐશ્વર્ય વિશિષ્ટ.

નીચ ગોત્રની આઠ પ્રકૃતિ

૧ જાતિ વિહીન ૨ કુળ વિહીન, ૩ બળ વિહીન ૪ રૂપ વિહીન ૫ તપ વિહીન, ૬ સૂત્ર વિહીન ૭ લાભ વિહીન ૮ ઐશ્વર્ય વિહીન.

ગોત્ર કર્મ સોળ પ્રકારે બાંધે, તેમાં ઉંચ ગોત્ર આઠ પ્રકારે બાંધે ને નીચ ગોત્ર આઠ પ્રકારે બાંધે

ઉંચ ગોત્ર આઠ પ્રકારે બાંધે તે, ૧ જાતિ અમદ ૨ કુળ અમદ, ૩ બળ અમદ, ૪ રૂપ અમદ ૫ તપ અમદ ૬ સૂત્ર અમદ ૭ લાભ અમદ ૮ ઐશ્વર્ય અમદ

નીચ ગોત્ર આઠ પ્રકારે બાંધે તે. ૧ જાતિ મદ ૨ કુળ મદ, ૩ બળ મદ, ૪ રૂપ મદ, ૫ તપ મદ, ૬ સૂત્ર મદ, ૭ લાભ મદ, ૮ ઐશ્વર્ય મદ, એવ આઠ, કુળ સોળ.

ગોત્ર કર્મ સોળ પ્રકારે ભોગવે, તેમા ઉચ ગોત્ર આઠ પ્રકારે, ને નીચ ગોત્ર આઠ પ્રકારે. તે જે પ્રમાણે ઉચ ગોત્ર તથા નીચ ગોત્રની આઠ આઠ પ્રકૃતિ છે તે જ આઠ આઠ પ્રમાણે ભોગવે.

ગોત્ર કર્મની સ્થિતિ, જઘન્ય આઠ મુહૂર્ત્તની, ઉત્કૃષ્ટ, વીશ ક્રોડાક્રોડી સાગરોપમની અબાધા કાળ બે હજાર વર્ષનો

૮ અંતરાય કર્મનો વિસ્તાર.

અંતરાય કર્મની પાંચ પ્રકૃતિ.

૧ દાનાંતરાય, ૨ લાભાંતરાય, ૩ ભોગાંતરાય ૪ ઉપભોગાંતરાય, ૫ વીર્યાંતરાય, એ પાચ,

અંતરાય કર્મ પાંચ પ્રકારે બાંધે, તે ઉપર પ્રમાણે.

અંતરાય કર્મની પાંચ પ્રકારે, ભોગવે, તે પણ તે પ્રમાણે.

અંતરાય કર્મની સ્થિતિ, જઘન્ય, અંતર્મુહૂર્ત્તની, ઉત્કૃષ્ટ, ત્રીશ ક્રોડાક્રોડી સાગરોપમની અબાધાકાળ ત્રણ હજાર વર્ષનો.

ઇતિ અંતરાય કર્મ સંપૂર્ણ.

ઇતિ આઠ કર્મનો વિસ્તાર સંપૂર્ણ

---

(૮) ગતાગતિ

ગાથા.

બારસ,[૧] ચઉવીસાઇ,[૨] સંતર,[૩] એગસમય,[૪] કત્તો,[૫] ય;
ઉવટ્ટણ,[૬] પરભવ[૭] આઉયં, ચ અટ્ઠે વ આગરિસા.[૮] ૧.

પહેલો બારસ દ્વાર.

નારકી, તિર્યંચ, મનુષ્ય, દેવ એ ચાર ગતિમા ઉત્પન્ન થવાનુ તથા ચવવાનુ - અંતર પડે તો જઘન્ય એક સમય, ઉત્કૃષ્ટ બાર મુહૂર્ત્તનું અંતર પડે સિદ્ધગતિમા અંતર પડે તો જઘન્ય એક સમય, ઉત્કૃષ્ટ ૭ માસનુ ચવવાનુ નથી

બીજો ચઉવીસ દ્વાર

૧ પહેલી નરકે, અંતર પડે તો, જઘન્ય એક સમય ઉત્કૃષ્ટ, ચો
મુહૂર્તનું

૨ બીજી નરકે, અંતર પડે તો જઘન્ય, એક સમય ઉત્કૃષ્ટ, સ
દિવસનું

૩ ત્રીજી નરકે, જઘન્ય, એક સમય, ઉત્કૃષ્ટ પન્નર દિવસનું

૪ ચોથી નરકે, જઘન્ય, એક સમય, ઉત્કૃષ્ટ, એક માસનું

૫ પાંચમી નરકે જઘન્ય એક સમય ઉત્કૃષ્ટ બે માસનું

૬ છઠ્ઠી નરકે, જઘન્ય એક સમય, ઉત્કૃષ્ટ, ચાર માસનું

૭ સાતમી નરકે, જઘન્ય, એક સમય, ઉત્કૃષ્ટ, ૭ માસનું

ભવનપતિ, વાણવ્યંતર જ્યોતિષી, પહેલા બીજા દેવલોક સું
અંતર પડે તો જઘન્ય એક સમય ઉત્કૃષ્ટ, ચોવીસ મુહૂર્તનું

ત્રીજે દેવલોકે અંતર પડે તો, જઘન્ય, એક સમય, ઉત્કૃષ્ટ ન
દિવસ ને વીસ મુહૂર્તનું

ચોથે દેવલોકે અંતર પડે તો જઘન્ય એક સમય ઉત્કૃષ્ટ બાર
દિવસ ને દસ મુહૂર્તનું

પાંચમે દેવલોકે અંતર પડે તો, જઘન્ય, એક સમય, ઉત્કૃષ્ટ સાડ
બાવીસ દિવસનું

છઠ્ઠે દેવલોકે અંતર પડે તો, જઘન્ય, એક સમય, ઉત્કૃષ્ટ પીસ્તાળીસ
દિવસનું

સાતમે દેવલોકે અંતર પડે તો, જઘન્ય એક સમય ઉત્કૃષ્ટ, એંસ
દિવસનું

આઠમે દેવલોકે અંતર પડે તો જઘન્ય એક સમય ઉત્કૃષ્ટ, સો
દિવસનું

નવમે-દશમે દેવલોકે અંતર પડે તો, જઘન્ય એક સમય, ઉત્કૃષ્ટ
સંખ્યાતા માસનું

અગિયારમે-બારમે દેવલોકે અંતર પડે તો, જઘન્ય એક સમય
ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતા વર્ષનું

ગ્રૈવેયકની પહેલી ત્રિકે અંતર પડે તો, જઘન્ય એક સમય, ઉત્કૃષ્ટ
સંખ્યાતા હજાર વર્ષનું

ગ્રૈવેયકની ત્રીજી ત્રિકે અંતર પડે તો, જઘન્ય, એક સમય, ઉત્કૃષ્ટ, સંખ્યાતા લાખ વર્ષનું,

ચાર અનુત્તર વિમાને અંતર પડે તો, જઘન્ય, એક સમય ઉત્કૃષ્ટ, પલ્યના અસખ્યાતમા ભાગનુ,

પાંચમા સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાને અંતર પડે તો, જઘન્ય, એક સમય ઉત્કૃષ્ટ, પલ્યના સંખ્યાતમા ભાગનુ,

પાંચ એકેંદ્રિયમાં અંતર નથી;

ત્રણ વિકલેંદ્રિય ને તિર્યંચ સંમૂર્છિમમાં અંતર પડે તો, જઘન્ય, એક સમય ઉત્કૃષ્ટ, અ તરમુહૂર્તનુ,

તિર્યંચ ગર્ભજ, મનુષ્ય ગર્ભજમાં અંતર પડે તો, જઘન્ય, એક સમય, ઉત્કૃષ્ટ, બાર મુહૂર્તનુ,

મનુષ્ય સમૂર્છિમમાં અતર પડે તો, જઘન્ય, એક સમય, ઉત્કૃષ્ટ, ચોવીશ મુહૂર્તનુ,

સિદ્ધમાં અંતર પડે તો, જઘન્ય, એક સમય, ઉત્કૃષ્ટ છ માસનુ એમજ સિદ્ધ વર્જી ચવવાનુ ઉત્પન્ન વિરહની પેરે જાણવુ

બીજે દ્વાર સંપૂર્ણ.

ત્રીજે સઅંતર નિરતર દ્વાર.

સઅતર કહેતા અતર સહિત, **નિરતર** કહેતા અંતર રહિત ઉપજે તે

પાંચ એકેંદ્રિયના પાંચ દંડક વર્જીને, બાકીના ઓગણીશ દંડક તથા સિદ્ધમાં સઅતર તથા નિરતર ઉપજે

પાંચ એકેદ્રિયના પાંચ દડકમાં નિરતર ઉપજે. એમજ ઉદ્વર્તન (ચવવાનુ) પણ સિદ્ધને વર્જી સર્વને જાણવુ

ત્રીજે દ્વાર સપૂર્ણ.

ચોથે એક સમયમાં જે બોલમાં જેટલા ઉપજે તથા ચવે તે દ્વાર.

સાત નારકી, ૭. દશ ભવનપતિ. ૧૭. વાણવ્યંતર, ૧૮. જ્યોતિષી, ૧૯ પહેલાથી આઠ દેવલોક, ૨૭. ત્રણ વિલેદ્રિય, ૩૦ તિર્યંચ સમૂર્છિમ, ૩૩. એ તેત્રીશ બોલમાં એક સમયમાં જઘન્ય, એક, બે, ત્રણ, ઉત્કૃષ્ટ ઉપજે, તો સખ્યાતા તથા અસખ્યાતા ઉપજે.

નવમુ-દશમુ-અગિયારમું-બારમુ એ ચાર દેવલોક ૪, નવ ગ્રૈવેયક ૧૩ પાંચ અનુત્તર વિમાન ૧૮, મનુષ્ય ગર્ભજ ૧૯, એ

ઓગણીશ બોલમાં, જઘન્ય, એક બે, ત્રણ ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતા ઉપજે પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ, એ ચાર એકેન્દ્રિમાં, સમયે, સમયે, અસંખ્યાતા ઉપજે

વનસ્પતિમાં, સમયે સમયે સંખ્યાતા અસંખ્યાતા અને (પ્રધાનતાએ) અનંતા ઉપજે

સિદ્ધમાં એક સમયે જઘન્ય, એક બે, ત્રણ ઉત્કૃષ્ટ એકસોને આઠ ઉત્પન્ન થાય. એમજ ઉદ્વર્તન પણ સિદ્ધ વર્જી સર્વનિ જાણવું ઇતિ એક સમયે ઉત્પન્ન થવાનો તથા મરવાનો ચોથો દ્વાર સંપૂર્ણ

પાંચમો કત્તો (ક્યાથી આવે), છઠ્ઠો ઉદ્વર્તન
(મરીને જાય) તે બન્ને દ્વાર

પરક માહેના જે જે બોલનો આવીને ઉત્પન્ન થાય તે આગતિ [કસ્માત્ (ક્યાથી) આવે], ને મરીને પરક મહિના જે જે બોલમાં જાય તે ગત (ઉદ્વર્તન)

૧ પહેલી નરકે ૨૫ બોલની આગતિ, તે ૫ ૧૨ કર્મ ભૂમિ, પાંચ સન્ની તિર્યંચ પાંચ અસન્ની તિર્યંચ પંચેંદ્રિ એ પચીશ પર્યાપ્તની

ગતિ ૪૦ બોલની, તે ૫ ૧૨ કર્મ ભૂમિ, પાંચ સન્ની તિર્યંચ, એ વીશના પર્યાપ્ત, તથા અપર્યાપ્ત એમ ચાળીશની

૨ બીજી નરકે વીશ બોલની આગતિ, તે ૧૫ કર્મ ભૂમિ, પાંચ સન્ની તિર્યંચ, એવ ૨ પર્યાપ્તના

ગતિ ૪૦ બોલની, તે પહેલી નરક પ્રમાણે

૩ ત્રીજી નરકે, ઓગણીશ બોલની આગતિ, તે બીજી નરકમાં ? વીશ બોલનો આવે છે, તેમાંથી એક ભુજપરિસર્પ બાદ કરતાં બાકીના ઓગણીશની

ગતિ ૪૦ બોલની, તે પહેલી નરક પ્રમાણે

૪ ચોથી નરકે અઢાર બોલની આગતિ, તે બીજી નરકમાં જે વીશ બોલનો આવે છે તેમાંથી ૧ ભુજપરિસર્પ ૨ ખેચર એ બે બાદ કરતાં બાકીના અઢારની

ગતિ ૪૦ બોલની, તે પહેલી નરક પ્રમાણે

૫ પાંચમી નરકે સત્તર બોલની આગતિ, તે બીજી નરકમાં જે વીશ બોલનો આવે છે તેમાંથી ૧ ભુજપરિસર્પ ૨ ખેચર, ૩ સ્થળચર, એ ત્રણ બાદ કરતાં બાકીના સત્તર બોલની.

નારકી અને દેવતા કાળ કરીને મનુષ્ય કે તિર્યંચમાં જન્મે છે તે અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં મરતા નથી. તે અપેક્ષાએ કોઈ માત્ર પર્યાપ્તાજ માને છે

ગતિ ૪૦ બોલની, તે પહેલી નરક પ્રમાણે

૬ છઠ્ઠી નરકે સોળ બોલની આગતિ, તે બીજી નરકમા જે વીશ બોલનો આવે છે તેમાથી ૧ ભુજપરિસર્પ, ૨ ખેચર, ૩ સ્થળચર, ૪ ઉરપરિસર્પ, એ ચાર બાદ કરતાં બાકીના સોળની

ગતિ ૪૦ બોલની, તે પહેલી નરક પ્રમાણે.

૭ સાતમી નરકે સોળ બોલની આગતિ, તે પંદર કર્મભૂમિ ને જળચર એ સોળની, તે મધ્યેની સ્ત્રી મરીને ન આવે, પુરૂષ તથા નપુંસક મરીને આવે

ગતિ દશ બોલની, તે પાચ સંજ્ઞી તિર્યંચના પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્તાની.

૮ પચીશ ભવનપતિ, છવીશ વાણવ્યંતર, એ એકાવન જાતિના દેવની આગતિ, ૧૧૧ બોલની, તે ૧૦૧ સંજ્ઞી મનુષ્યના પર્યાપ્તા, પાચ સંજ્ઞી તિર્યંચ પચેદ્રિય ને પાચ અસંજ્ઞી તિર્યંચ, એવ ૧૧૧ ના પર્યાપ્તની.

ગતિ ૪૬ બોલની તે પંદર કર્મભૂમિ, પાચ સંજ્ઞી તિર્યંચ, એવ વીશ, બાદર પૃથ્વીકાય, ૨૧, બાદર અપકાય ૨૨, બાદર વનસ્પતિકાય ૨૩, એ ત્રેવીશના પર્યાપ્તા અને અપર્યાપ્તાની

૯ જ્યોતિષીને પહેલા દેવલોકે ૫૦ બોલની આગતિ, તે પંદર કર્મભૂમિ, ત્રીશ અકર્મભૂમિ, પાચ સંજ્ઞી તિર્યંચ, એવ પચાસ પર્યાપ્તની

ગતિ ૪૬ બોલની, તે ભવનપતિ પ્રમાણે

૧૦ બીજા દેવલોકે ચાળીશ બોલની આગતિ, તે પંદર કિવમ કર્મભૂમિ, પાચ સંજ્ઞી તિર્યંચ, એ વાશ ને ત્રીશ અકર્મભૂમિમાથી પાચ હિરણ્યવય એ દશ બાદ કરતા, બાકીના વીશ, એવં ચાળીશ પર્યાપ્તની

ગતિ ૪૬ બોલની, તે ભવનપતિ પ્રમાણે

૧૧ પહેલા કિલ્વિષીમાં ત્રીશ બોલની આગતિ, તે પંદર કર્મભૂમિ, પાચ સંજ્ઞી તિર્યંચ, પાચ દેવકુરૂ, પાચ ઉત્તરકુરૂ, એવ ત્રીશના પર્યાપ્તની

ગતિ ૪૬ બોલની, તે ભવનપતિ પ્રમાણે

૧૨ ત્રીજા દેવલોકથી આઠમા દેવલોક સુધીના, નવ લોકાંતિકના, ને બીજા ને ત્રીજા કિલ્વિષી, એ સત્તર જાતિના દેવની વીશ બોલની આગતિ, તે પંદર કર્મભૂમિ, પાચ સંજ્ઞી તિર્યંચ, એ વીશના પર્યાપ્તની

ગતિ ૪૦ બોલની, તે પંદર કર્મભૂમિ, પાચ સંજ્ઞી તિર્યંચ, એ વીશના પર્યાપ્તા અને અપર્યાપ્તાની

૧૩ નવમા, દશમા, અગિયારમા, બારમા, એ ચાર દેવલોક, નવ ગ્રૈવેયક, પાંચ અનુત્તર વિમાન, એ અઢાર જાતિના દેવની આગતિ, પંદર કર્મભૂમિના પર્યાપ્તની

અતિ ૩૦ બોલની, તે ૫૬૨ કર્મભૂમિના પર્યાપ્તા અને અપર્યાપ્તાની.

૧૪ પૃથ્વી, પાણી, વનસ્પતિ, એ ત્રણની આગતિ, ત્રેવીસ ને વૈતાળીસ બોલની તે એકસો ને એક મનુષ્ય સમૂર્છિમના અપર્યાપ્ત, ને ૫૬૨ કર્મભૂમિના અપર્યાપ્ત ને પર્યાપ્ત એવં ત્રીસ કુલ એકસો એકત્રીસ ને અડતાળીસ જાતિના તિર્યંચ એવં **૧૭૯** ને ચોસઠ જાતિના દેવ (દશ ભવનપતિ, આઠ વાણવ્યંતર, પાંચ જ્યોતિષી, ૬૧ પહેલા કિલ્વિષી ૬૨ પહેલું બીજું દેવલોક ૬૪) ના પર્યાપ્ત, એવં બસેં ને વૈતાળીસ બોલની.

અતિ ૧૭૯ બોલની તે, એકસો ને એક મનુષ્ય સમૂર્છિમના અપર્યાપ્ત ને ૫૬૨ કર્મભૂમિના અપર્યાપ્ત ને પર્યાપ્ત એવં ત્રીસ કુલ ૧૩૧ ને અડતાળીસ જાતિના તિર્યંચ, એવં ૧૭૯ ની.

૧૫ તેજસ વાયુની આગતિ, ૧૭૯ બોલની તે ઉપર કહેલ છે તે.

અતિ અડતાળીસ બોલની, તે ૪૮ જાતિના તિર્યંચની.

૧૬ ત્રણ વિકલેંદ્રિયની આગતિ ૧૭૯ બોલની, તે ૧૭૯ બોલ ઉપર કહેલ છે તે.

અતિ પણ ૧૭૯ બોલની ઉપર મુજબ

૧૭ અસન્ની તિર્યંચની આગતિ ૧૭૯ બોલની તે એકસો ને એક મનુષ્ય સમૂર્છિમના અપર્યાપ્ત અને ૫૬૨ કર્મભૂમિના અપર્યાપ્ત ને પર્યાપ્ત, એવં ત્રીસ, કુલ ૧૩૧ ને અડતાળીસ જાતિના તિર્યંચ, એવં ૧૭૯ ની.

ગતિ ૩૯૫ બોલની તે, છપ્પન અંતરદ્વીપ ને એકાવન જાતિના દેવ ૧ ૭ પહેલી નરક ૧ ૮ તે એકસો આઠના અપર્યાપ્ત ને પર્યાપ્ત એવં ૨૧૬ ને ૧૭૯ ઉપર કહ્યા છે તે, કુલ ૩૯૫ ની.

૧૮ સન્ની તિર્યંચની આગતિ ૨૬૭ બોલની. તે ૮૧ જાતિના દેવ (નવાણુ જાતિના દેવતામાંથી ઉપરના ચાર દેવલોક નવ ગ્રૈવેયક પાંચ અનુત્તર વિમાન એવં અઢાર બાદ કરતાં બાકીના એકાશી), સાત નરકના નારકીના પર્યાપ્ત ૮૮ ને ૧૭૯ બોલ ઉપર કહેલ છે તે, એવં ૨૬૭

ગતિ ૪૦ બોલની, તે ૫૬૨ કર્મભૂમિ, પાંચ સન્ની તિર્યંચ, એ વીસના પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્તના

પાંચેની જુદી જુદી ગતિ.

૧ જળચરની ૫૨૭ બોલની તે, પાંચસે ત્રેસઠ માંહેથી નવમા દેવલોકથી સર્વાર્થસિદ્ધ સુધીના ૧૮ જાતિના દેવના અપર્યાપ્ત ને પર્યાપ્ત એવં છત્રીસ બોલ બાદ કરતાં બાકીના ૫૨૭ ની.

૨ ઉરપરિસર્પની ૫૨૩ બોલની તે, ઉપર પાચસે સત્તાવીશ કહ્યા તેમાથી, છઠ્ઠી ને સાતમી નરકના અપર્યાપ્ત ને પર્યાપ્ત એ ચાર બાદ કરતા બાકીના ૫૨૩ બોલની

૩ સ્થળચરની ૫૨૧ બોલની તે, ઉરપરિસર્પના પાચસે ત્રેવીશમાથી પાંચમી નરકના અપર્યાપ્ત ને પર્યાપ્ત એ બે બાદ કરતા બાકીના ૫૨૧ ની.

૪ ખેચરની ૫૧૯ બોલની તે, ૫૨૧ બોલમાથી ચોથી નરકના અપર્યાપ્ત ને પર્યાપ્ત એ બે બાદ કરતા બાકીના ૫૧૯ બોલની.

૫ ભુજપરિસર્પની ૫૧૭ બોલની તે, ૫૧૯ બોલમાથી ત્રીજી નરકના અપર્યાપ્ત ને પર્યાપ્ત એ બે બાદ કરતાં બાકીના ૫૧૭ બોલની.

૧૯ અસંજ્ઞી મનુષ્યની આગતિ ૧૭૧ બોલની તે, ઉપર ૧૭૯ બોલ કહેલ છે તેમાથી તેઉ, વાયુના આઠ બાદ કરતાં બાકીના ૧૭૧ ની.

ગતિ ૧૭૯ બોલની તે ઉપર ૧૭૯ બોલ કહેલ છે તે

૨૦ ૫દર કર્મભૂમિના સંજ્ઞી મનુષ્યની આગતિ, ૨૭૧ બોલની તે, ૧૭૯ બોલ કહેલ છે, તેમાથી તેઉ વાયુના આઠ બાદ કરતા બાકી ૧૭૧ રહ્યા તે ને નવાણુ જાતિના દેવ, એ ૨૭૦ ને પહેલેથી છ નરક સુધી, એવ ૨૭૬ ની

ગતિ ૫૬૩ ની,

૨૧ ત્રીશ અકર્મભૂમિના સંજ્ઞી મનુષ્યની આગતિ, વીશ બોલની તે, ૫દર કર્મભૂમિ, પાચ સંજ્ઞી તિર્યંચ, એ વીશ પર્યાપ્તાની

જુદી જુદી ગતિ નીચે મુજબ.

પાંચ દેવકુરૂ, પાંચ ઉત્તરકુરૂ, એ દશ ક્ષેત્રના જુગલીયાની ૧૨૮ બોલની, તે ચોસઠ જાતિના દેવના અપર્યાપ્ત ને પર્યાપ્ત એ ૧૨૮ ની

પાંચ હરિવાસ, પાંચ રમ્યકવાસ એ દશ ક્ષેત્રના જુગલીયાની ૧૨૬ બોલની, તે ઉપરના ૧૨૮ બોલમાથી પહેલા કિલ્બિષીના અપર્યાપ્ત ને પર્યાપ્ત, એ બે બાદ, એવ ૧૨૬ ની

પાચ હેમવય, પાંચ હિરણ્યવય, એ દશ ક્ષેત્રના જુગલીયાની ૧૨૪ બોલની, તે ઉપરના ૧૨૬ બોલમાથી બીજા દેવલોકના અપર્યાપ્ત ને પર્યાપ્ત એ બાદ કરતા બાકીના ૧૨૪ ની

છપ્પન અતરદ્વીપના જુગલીયાની આગતિ પચીશ બોલની તે, ૫દર કર્મભૂમિ, પાંચ સંજ્ઞી તિર્યંચ, પાચ અસંજ્ઞી તિર્યંચ, એવ ૨૫ પર્યાપ્તની

ગતિ ૧૦૨ બોલની, તે પચીશ ભવનપતિ છવીશ વાણુવ્યંતર એ ૫૧ ના અપર્યાપ્ત ને પર્યાપ્ત એમ ૧૦૨ બોલની

એ બાવીશ બોલ સંપૂર્ણ એ બાવીશ બોલમાં ચોવીશ દંડકની ગતાગતિ કહી

નવ ઉત્તમ પદવીમાંથી માંડલિક રાજા બાદ કરતા આઠ પદવીધર તથા મિથ્યાત્વી તથા ત્રણ વેદ, એ

બાર બોલની ગતાગતિ

૧ તીર્થંકરની આગતિ ૩૮ બોલની, તે વૈમાનિકના ૩૫ ભેદ તે પહેલેથી ત્રણ નરક એ ૩૮ ની.

ગતિ મોક્ષની

૨ ચક્રવર્તીની આગતિ ૮૨ બોલની, તે નવાણુ જાતિના દેવમાંથી પંદર પરમાધામી ત્રણ કિલ્વિષી એ અઢાર બાદ કરતાં બાકીના ૮૧ ને પહેલી નરક કુલ ૮૨ બોલની.

ગતિ ૧૪ બોલની, તે સાત નરકના અપર્યાપ્ત ને પર્યાપ્ત એ બોલની (જો તે દીક્ષા લે તો દેવની કે મોક્ષની).

૩ વાસુદેવની આગતિ ૩૨ બોલની, તે બાર દેવલોક નવ લોકાંતિક, નવ ગ્રૈવેયક ને પહેલી બીજી નરક કુલ ૩૨ બોલની

ગતિ ૧૪ બોલની, તે સાત નરકના અપર્યાપ્ત ને પર્યાપ્ત, એ બોલની.

૪ બળદેવની આગતિ ૮૩ બોલની, તે ચક્રવર્તીના ૮૨ બોલ ને તથા એક બીજી નરક કુલ ૮૩ બોલની.

ગતિ ૭૦ બોલની, તે વૈમાનિકના ૩૫ ભેદના અપર્યાપ્ત ને પર્યાપ્ત એવ ૭૦ ને, તથા મોક્ષની

૫ કેવલીની આગતિ, ૧૦૮ બોલની, તે નવાણુ જાતિના દેવમાંથી ૧૮ પરમાધામી ને ત્રણ કિલ્વિષી એ અઢાર બાદ કરતાં બાકીના ૮૧ ને પંદર કર્મભૂમિ પાંચ મનુષ્ય તિર્યંચ, પૃથ્વી પાણી વનસ્પતિ એ ૧૪ ને પહેલી ચાર નરક એમ ૧૦૮ બોલની

ગતિ નક્કી મોક્ષની

૬ સાધુની આગતિ ૨૭૫ બોલની, તે ઉપર ૧૦૮ બોલ કહેલ છે તેમાંથી તેઉ વાયુના બાદ બાદ કરતાં બાકીના ૧૦૧ ને ૬૪ જાતના દેવ, એ ... તે સમની પાંચ નરક એ ૨૭૫ ની.

ગતિ ૭૦ બોલની, તે બળદેવ પ્રમાણે

૭ શ્રાવકની આગતિ ૨૭૬ બોલની, તે સાધુની ૨૭૧ બોલની કહી છે તે, ને છઠ્ઠી નરકના પર્યાપ્ત, એવ ૨૭૬ ની

ગતિ ૪૨ બોલની, તે બાર દેવલોક, નવ લોકાંતિક, એ ૨૧ ના અપર્યાપ્ત ને પર્યાપ્ત એવં ૪૨ ની.

૮ સમ્યક્ત્વ દૃષ્ટિની આગતિ ૩૬૩ બોલની, તે નવાણુ જાતિના દેવના પર્યાપ્ત, ને ૧૦૧ સન્નિ મનુષ્યના પર્યાપ્ત એવં ૨૦૦ ને ૧૦૧ મનુષ્ય સમૂર્છિમના અપર્યાપ્ત એવ ૩૦૧ ને ૧૫ કર્મભૂમિના અપર્યાપ્ત. ૩૧૬, સાત નરકના પર્યાપ્ત, એવ ૩૨૩, ને તિર્યંચના ૪૮ ભેદમાથી, તેજસ્‌ વાયુના આઠ બાદ કરતાં બાકીના ચાળીશ એવ ૩૬૩ ની

*ગતિ ૨૫૮ ની તે, નવાણુ જાતિના દેવ, ૫ દશ કર્મભૂમિ, પાચ સન્નિ તિર્યંચ, છ નરક એ ૧૨૫ ના અપર્યાપ્ત ને પર્યાપ્ત એવ ૨૫૦, ત્રણ વિકલેંદ્રિયના અપર્યાપ્ત એ ૨૫૩, ને પાચ અસન્નિ તિર્યંચના અપર્યાપ્ત એવં ૨૫૮ ની

૯ મિથ્યાત્વ દૃષ્ટિની આગતિ ૩૭૧ બોલની, તે નવાણુ જાતિના દેવતા ને ૧૭૯ બોલ આગળ કહેલ છે તે, એવ ૨૭૮, સાત નરકના પર્યાપ્ત એવ ૨૮૫, ને ૮૬ જાતિના જુગલીયાના પર્યાપ્ત એવ ૩૭૧ ની.

ગતિ ૫૫૩ ની તે ૫૬૩ બોલમાથી પાચ અનુત્તર વિમાનના અપર્યાપ્ત ને પર્યાપ્ત એ દશ બાદ કરતા બાકી ૫૫૩ ની

૧૦ સ્ત્રી વેદની આગતિ ૩૭૧ બોલની, મિથ્યાદૃષ્ટિ પ્રમાણે

ગતિ ૫૬૧ બોલની, તે સાતમી નરકના અપર્યાપ્ત ને પર્યાપ્ત એ બે બાદ કરતાં બાકીના ૫૬૧ ની

૧૧ પુરૂષ વેદની આગતિ ૩૭૧ બોલની, તે મિથ્યાત્વ દૃષ્ટિની આગતિ પ્રમાણે

ગતિ ૫૬૩ ની

૧૨ નપુંસક વેદની આગતિ ૨૮૫ બોલની, તે નવાણુ જાતિના દેવના પર્યાપ્ત ને આગળ ૧૭૯ બોલ કહ્યા છે તે, ને સાત નરકના પર્યાપ્ત ને આગળ ૧૭૯ બોલ કહ્યા છે તે, ને સાત નરકના પર્યાપ્ત એવ ૨૮૫

ગતિ ૫૬૩ ની

ઇતિ પાંચમા છઠ્ઠો દ્વાર સંપૂર્ણ.

*૨૨૨ ની પણ મનાય છે. તે ૧૫ પરમાધામી અને ૩ કિલ્વિષી એ ૧૮ ના પર્યાપ્ત-અપર્યાપ્ત એમ ૩૬ વર્જીને

સાતમો આયુષ્ય દ્વાર

આ ભવના આયુષ્યના કેટલામે ભાગે પરભવના આયુષ્યનો બંધ પડે તે.

દશ ઔદારિકના દંડક સોપક્રમી અને નોપક્રમી જાણવા.

નારકીના એક દંડક ને દેવના ૧૩. એ ચૌદ દંડક નોપક્રમી જાણવા.

દશ ઔદારિકના દંડક છે તેમાં જેઓને અસંખ્યાત વર્ષનાં આયુષ્ય છે તેઓ નોપક્રમી છે. સંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા છે તેમાં સોપક્રમી છે ને નોપક્રમી છે.

નોપક્રમી તે નિશ્ચે આયુષ્યને ત્રીજે ભાગે પરભવનું આયુષ્ય બાંધે.

સોપક્રમી તે આયુષ્યને ત્રીજે ભાગે, તેને ત્રીજે ભાગે, યાવત્ અંતર્મુહૂર્ત રહે ત્યારે પણ પરભવનું આયુષ્ય બાંધે.

અસંખ્યાત વર્ષના મનુષ્ય, તિર્યંચ તથા નારકી દેવ નોપક્રમી છે. તેઓ નિશ્ચે આયુષ્યના છ માસ શેષ રહે ત્યારે પરભવનું આયુષ્ય બાંધે. પરભવ જતા જીવ છ બોલ સાથે આયુષ્ય નિધત્ત કરે છે.

૧ જાતિ, ૨ ગતિ, ૩ સ્થિતિ, ૪ અવગાહના, ૫ પ્રદેશ અને ૬ અનુભાગ.

ઇતિ સાતમો દ્વાર સંપૂર્ણ

આઠમો આકર્ષ દ્વાર

આકર્ષ એટલે તથાવિધ પ્રયત્ને કરી કર્મ પુદ્ગલનું ગ્રહણ—એટલે જેમ ગાય પાણી પીતાં ભયથી પાછું જુએ વળી પીએ, તેમ જીવ જાતિ નિધત્તાદિ આયુષ્યને જઘન્ય એક બે ત્રણ ઉત્કૃષ્ટ આઠ આકર્ષ કરી બાંધે.

તે આકર્ષનો અલ્પ-બહુત્વ

સર્વથી થોડા જીવ આઠ આકર્ષે કરી જાતિ નિધત્તાયુષ્યને બાંધનાર, તેથી સાતે કરી બાંધનાર સંખ્યાતગુણા, તેથી છથી બાંધનાર સંખ્યાતગુણા તેથી પાંચથી બાંધનાર સંખ્યાતગુણા, તેથી ચારથી બાંધનાર સંખ્યાતગુણા, તેથી ત્રણથી બાંધનાર સંખ્યાતગુણા તેથી બેથી બાંધનાર સંખ્યાતગુણા તેથી એકથી બાંધનાર સંખ્યાતગુણા

ઇતિ આઠમો દ્વાર સંપૂર્ણ

ઇતિ ગતાગતિ સંપૂર્ણ

(૯) છ આરાના ભાવ.

દશ ક્રોડાક્રોડી સાગરોપમના છ આરા જાણવા.

પહેલો આરો.

ચાર ક્રોડાક્રોડી સાગરોપમનો પહેલો આરો સુષમ સુષમ નામે એટલે અતિશય સુંદર જાણવો એ આરાને વિષે ત્રણ ગાઉનુ શરીર ને ત્રણ પલ્યોપમનું આયુષ્ય જાણવુ, ઉતરતે આરે બે ગાઉનું શરીર ને બે પલ્યોપમનું આયુષ્ય જાણવુ. એ આરાને વિષે શરીરમા ૨૫૬ પાસળીઓ જાણવી, ને ઉતરતે આરે ૧૨૮ પાસળીઓ જાણવી. એ આરાને વિષે, વજ્રઋષભ નારાચ સંહનન, ને સમચતુરસ્ત્ર સંસ્થાન જાણવુ એ આરાને વિષે સ્ત્રી પુરૂષના રૂપ ઘણાં શોભાયમાન દેખાય એ આરાને વિષે અઠમભકતે (ત્રણ દિવસે) આહારની ઇચ્છા થાય, ત્યારે શરીર પ્રમાણે આહાર કરે જમીનની સરસાઈ (રસ) સાકર સરખી જાણવી એ આરાને વિષે કલ્પવૃક્ષ દશ પ્રકારના *મનવાછિત સુખ આપે, તે દશ પ્રકારના મનવાછિત સુખની—

ગાથા

મતગાય ભિંગા, તુડીયંગા દીવ જોઇ ચિતગા;
ચિતરસા મણુવેગા, ગિહગારા અનિયગણાઉ. ૧

અર્થ—૧ મતગા કહેતા મધુર રસના ફળના કલ્પવૃક્ષ થઇ આવે, ૨ ભિંગા કહેતા રત્નજડાવ ભાજનનાં કલ્પવૃક્ષ થઇ આવે, ૩ તુડીયગા કહેતા, ૪૯ જાતિના વાજિંત્રના કલ્પવૃક્ષ થઇ આવે, ૪ દીવ કહેતા રત્નજડાવ દીવાના કલ્પવૃક્ષ થઇ આવે, ૫ જોઇ કહેતાં રત્નજડાવ સૂર્યની જ્યોતિના કલ્પવૃક્ષ થઇ આવે, ૬ ચિતગા કહેતા, ચિત્રામણ સહિત ફૂલની માળાના કલ્પવૃક્ષ થઈ આવે, ચિતરસા કહેતા, ચિત્તને ગમે તેવા રસવતા ભોજનના કલ્પવૃક્ષ થઇ આવે, ૮ મણુવેગા કહેતા રત્ન જડાવ આભરણના કલ્પવૃક્ષ થઇ આવે, ૯ ગિહગારા કહેતા, ૪૨ ભોમીયા આવાસનાં કલ્પવૃક્ષ થઇ આવે, ૧૦ અનિયગણાઉ કહેતા, નાકને વાયરે ઉડે એવા ઝીણા રત્નજડાવ વસ્ત્રના કલ્પવૃક્ષ થઇ આવે, એ દશ પ્રકારના કલ્પવૃક્ષ જુગલીઆને સુખ આપે એ આરાને વિષે જુગલીયાને આયુષ્યના છ માસ બાકી રહે, તે વખતે જુગલીયા પરભવનું આયુષ્ય બાંધે, ત્યારે જુગલાણી એક જોડુ પ્રસવે તે જોડાની પ્રતિપાલના (આસના-વાસના) ઓગણપચાસ દહાડાની કરે જુગલ જુગલાણીને

*એ દશ પ્રકારના કલ્પવૃક્ષ તેની પાસે જે ફળ છે તે જ આપે છે એટલે દશે કલ્પવૃક્ષ મળીને દશ વસ્તુ આપે છે પણ જે મનમાં ચિંતવે તે આપવા સમર્થ નથી

ષણ્‌ માત્રનો વિયોગ ન પડે એકને છીંક આવે ને એકને બગાસું આવે, મરીને દેવગતિમાં જાય, એના શરીરનો નિહારણ (મારણક્રિયા) દેવ કરે. ગતિ એક દેવની એ આરાના વિષે વૈર નહિ, વેર નહિ ઇર્ષ્યા નહિ, જરા (ઘડપણ) નહિ, રોગ નહિ, કુરૂપ નહિ, પરિપૂર્ણ અંગ ઉપાંગને વિષે સુખ ભોગવે, તે પૂર્વનાં દાન પુન્યનાં ફળ જાણવાં.

ઇતિ પહેલા આરાના ભાવ સંપૂર્ણ

બીજો આરો.

પહેલો આરો ઉતરીને બીજો આરો બેસે, ત્યારે વર્ણ, ગંધ, રસ સ્પર્શના પર્યવ અનંત અનંત ઓછા થાય, એ આરો ત્રણ કોડાકોડી સાગરોપમનો જાણવો એ આરો સુષમ નામે જાણવો. એટલે સુંદર જાણવો. એ આરાને વિષે બે ગાઉનું શરીરને બે પલ્યોપમનું આયુષ્ય જાણવું. ઉતરતે આરે એક ગાઉનું શરીર ને એક પલ્યોપમનું આયુષ્ય જાણવું. આરાને [ ] વજ્રઋષભનારાચ સંઘયણ, સમચતુરસ્ર સંસ્થાન જાણવું. એ આરાના વિષે ૧૨૮ પાંસળીઓ. ઉતરતે આરે ૬૪ પાંસળીઓ જાણવી. એ આરાને વિષે ઉતરતે (બે દિવસે) આહારની ઇચ્છા થાય ત્યારે શરીર પ્રમાણે આહાર કરે. જમીનની સરસાઇ (સ્વાદ) ખાંડ સરખી જાણવી. ઉતરતે આરે ગોળ સરખી જાણવી. એ આરાને વિષે ૧૦ પ્રકારનાં કલ્પવૃક્ષ દશ પ્રકારનાં મનવંછિત સુખ આપે તે ઉપર પહેલા આરામાં કહ્યાં તે પ્રમાણે જાણવાં. એ આરાને વિષે જુગલીઆના આયુષ્યના ૭ માસ બાકી રહે, ત્યારે જુગલીયા પરભવનું આયુષ્ય બાંધે, તે વખતે જુગલણી એક જોડું પ્રસવે તે બાળની પ્રતિપાલના ૬૪ દિવસ કરે જુગલ જુગલણીને ક્ષણ માત્રનો વિયોગ ન પડે એકને છીંક ને એકને બગાસું આવે, તે મરીને દેવગતિમાં જાય. એના શરીરનો નિહારણ દેવ કરે. ગતિ એક દેવની જાણવી એ આરાને વિષે વૈર નહિ વેર નહિ ઇર્ષ્યા નહિ જરા (ઘડપણ) નહિ રોગ નહિ કુરૂપ નહિ, પરિપૂર્ણ અંગ ઉપાંગને વિષે સુખ ભોગવે, તે પૂર્વનાં દાન, પુન્યનાં ફળ જાણવાં.

ઇતિ બીજા આરાના ભાવ સંપૂર્ણ

ત્રીજો આરો

બીજો આરો ઉતરીને ત્રીજો આરો બેસે ત્યારે વર્ણ ગંધ, રસ, સ્પર્શના પર્યવ અનંત હીણા થાય. એ આરો બે કોડાકોડી સાગરોપમનો. એ આરો સુષમ દુઃષમ નામે જાણવો એટલે સુખના ઘણી ને વિષમતા થોડી જાણવી. એ આરાને વિષે એક ગાઉનું શરીર ને એક પલ્યોપમનું આયુષ્ય ઉતરતે આરે પાંચસેં ધનુષ્યનું શરીર ને ક્રોડ પૂર્વનું આયુષ્ય એ આરાને વિષે વજ્રઋષભનારાચ સંઘયણ ને

સમચતુરસ સંસ્થાન જાણવું એ આરાને વિષે ૬૪ પાંસળીઓ, ઉતરતે આરે ૩૨ પાંસળીઓ જાણવી એ આરાને વિષે ચઉથભક્તે (એક દિવસે) આહારની ઈચ્છા ઉપજે, ત્યારે શરીર પ્રમાણે આહાર કરે જમીનની સરસાઈ (રસ) ગોળ સરખી જાણવી ઉતરતે આરે સારી જાણવી એ આરાને વિષે કલ્પવૃક્ષ દશ પ્રકારના સુખ આપે એ આરાને વિષે છેલ્લા જુગલીયાના આયુષ્યમાં છેલ્લા ૭ માસ બાકી રહે રહે ત્યારે જુગલીયા પરભવનું આયુષ્ય બાંધે, તે વારે જુગલાણી એક જોડું પ્રસવે, તે જોડાની પ્રતિપાલના ઓગણએંશી દિવસની કરે જુગલ જુગલાણીને ક્ષણ માત્રનો વિયોગ ન પડે એકને છીંક ને એકને બગાસું આવે, તે મરીને દેવ ગતિમાં જાય એના શરીરનો નિહારણ (મરણક્રિયા) દેવ કરે એ ત્રણ આરા જુગલીયાના એકલો જુગલ ધર્મ જાણવો. એ ત્રીજા આરામાં જુગલીયા સુધી, ગતિ એક દેવની જાણવી એ આરાને વિષે જુગલીયા ધર્મ સુધી રોગ નહિ, વેર નહિ, ઈર્ષ્યા નહિ, જગ નહિ, રોગ નહિ, કુરૂપ નહિ, પરિપૂર્ણ અંગ ઉપાંગને વિષે સુખ ભોગવે તે પૂર્વના દાન પુન્યના ફળ જાણવા

ઇતિ જુગલીયા ધર્મ સંપૂર્ણ.

ત્રીજા આરાના જતાં શેષ ચોરાસી લાખ પૂર્વ ત્રણ વર્ષ અને સાડા આઠ મહિના રહ્યા ત્યારે સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનમાં ૩૩ સાગરોપમનું આયુષ્ય ભોગવીને, ત્યાંથી ચવીને, વનિતા નગરીને વિષે, નાભિરાજાને ઘેર મરૂદેવી રાણીના કુક્ષીમાં શ્રી ઋષભદેવ સ્વામી ઉપન્યા પછી સવા નવ માસે જન્મ થયો પ્રથમ ઋષભનું સ્વપ્ન દીઠું માટે ઋષભદેવ નામ પાડ્યું તે ઋષભદેવ સ્વામીએ યુગલ ધર્મ નિવારી (કાઢી નાખી) ને ૧ અસિ, ૨ મસિ, ૩ કૃષિ, ઇત્યાદિક બહોતેર કળા પુરૂષને શીખવી, સ્ત્રીને ચોસઠ કળા શિખવી અનુકંપા વાસ્તે વીશ લાખ પૂર્વ તો કુંવરપણામાં રહ્યા ત્રેસઠ લાખ પૂર્વનું રાજ્ય પાળ્યું પછી પોતાના પુત્ર ભરતને રાજ્ય સોંપી, પોતે ચાર હજાર પુરૂષ સહિત સંયમ લીધો સંયમ લીધા પછી એક હજાર વર્ષે કેવળ જ્ઞાન ઉપન્યું, એમ છદ્મસ્થપણું, તથા કેવળપણું મળીને પૂરા એક લાખ પૂર્વનો સંયમ પાળીને, અષ્ટાપદ પર્વત ઉપર, પદ્મ આસને બેસીને દશ હજાર સાધુ સહિત, ભગવંત મોક્ષ પધાર્યા તે સ્વામીજીના પાંચ કલ્યાણીક, ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રમાં થયા, તે ૧ પહેલે કલ્યાણીકે, ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રમાં સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનથી ચવીને મરૂદેવી રાણીના કુક્ષીમાં ઉપન્યા, ૨ બીજે કલ્યાણીકે ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રમાં જન્મ થયો, ૩ ત્રીજે કલ્યાણીકે, ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રમાં રાજ્યાસને બિરાજ્યા, ૪ ચોથે કલ્યાણીકે, ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રમાં દીક્ષા લીધી, ૫ પાંચમે કલ્યાણીકે, ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રમાં કેવળજ્ઞાન પામ્યા અને અભિજિત નક્ષત્રમાં પ્રભુજી મોક્ષ પધાર્યા એ જુગલીયા ધર્મ નિવાર્યા પછી ગતિ પાંચ જાણવી

ઇતિ ત્રીજા આરાના ભાવ સંપૂર્ણ.

ચોથો આરો

ત્રીજો આરો ઉતરીને ચોથો આરો બેઠો, ત્યારે વર્ણ ગંધ, રસ, સ્પર્શના પર્યવ અનંત અનંત ગુણા વધ્યા એ આરો એક કોડાકોડી સાગરોપમમાં બેતાળીસ હજાર વર્ષ ઓછા જાણવો. એ આરો દુષમ સુખમ નામે જાણવો એટલે વિષમતા ઘણી ને સુખતા થોડી જાણવી. એ આરાને વિષે પાંચસે ધનુષ્યનું શરીર ને ક્રોડ પૂર્વનું આયુષ્ય જાણવું. ઉતરતે આરે સાત હાથનું શરીર ને ઝાઝેરા સો વર્ષનું આયુષ્ય જાણવું. એ આરાને વિષે સંઘયણ છ, સંસ્થાન છ. એ આરાને વિષે ૩૨ પાંસળીઓ જાણવી. એ આરાને વિષે દિન દિન પ્રત્યે આહારની ઇચ્છા થાય, તે વારે પુરુષ ૩૨ કવળનો ને સ્ત્રી ૨૮ કવળનો આહાર કરે. ધરતીનો સ્વાદ (રસ) સારો જાણવો. ઉતરતે આરે તેથી ઓછો જાણવો. એ આરાને વિષે જ્યારે ત્રણ વરસ અને સાડા આઠ મહિના બાકી રહ્યા ત્યારે દશમા પ્રાણત દેવલોકે વીશ સાગરોપમનું આયુષ્ય ભોગવી ચવીને બ્રાહ્મણકુંડ નગરીને વિષે ઋષભદત્ત બ્રાહ્મણના ઘેર, દેવાનંદા બ્રાહ્મણીની કુખે શ્રી મહાવીર સ્વામી ઉપન્યા, ત્યાં સ્વામી ૮૨ રાત્રી રહ્યા. ૮૩ મી રાત્રિએ સૌધર્મ ઇન્દ્રનું આસન કંપ્યું ત્યારે અવધિ ઉપયોગ મુકીને જોયું તો શ્રી મહાવીર સ્વામી ભિક્ષુ ને તુચ્છ કુળમાં ઉપન્યા એમ જાણ્યું તે અનંતે કાળે આશ્ચર્ય થયું તે વારે ઇન્દ્રે હરિણગમેષી દેવને બોલાવીને કહ્યું કે તમે જાઓ અને શ્રી મહાવીર સ્વામીનો ગર્ભ ક્ષત્રિયકુંડ નગરને વિષે સિદ્ધાર્થ રાજાને ઘેર, ત્રિશલાદેવી રાણીની કુખે મુકો. અને ત્રિશલાદેવી રાણીની કુખે પુત્રીપણે ગર્ભ છે તે દેવાનંદા બ્રાહ્મણીની કુખમાં મુકો. એમ કહ્યું ત્યારે તે હરિણગમેષી દેવે ત્યાં તહત્તિ (કહી ઉઠાવી લીધું) એમ કરીને તેજ વખતે તે બ્રાહ્મણકુંડ આવ્યો ને ત્યાં ભગવંતને નમસ્કાર કરીને કહ્યું જે હે સ્વામી તમે સારુ જાણો છો તમારો ગર્ભ સાહરું છું તે વખતે દેવાનંદા બ્રાહ્મણીને અવસ્વાપિની નિદ્રા મુકીને ગર્ભ સાહર્યો તે ક્ષત્રિયકુંડ નગરને વિષે, સિદ્ધાર્થ રાજાને ઘેર ત્રિશલાદેવી રાણીની કુખમાં મુક્યો, અને ત્રિશલાદેવી રાણીની કુખમાં જે પુત્રીનો ગર્ભ હતો તે દેવાનંદા બ્રાહ્મણીની કુખમાં મુક્યો. પછી સવા નવ માસે ભગવંતનો જન્મ થયો. પછી દિન દિન પ્રત્યે વધવા લાગ્યા. અનુક્રમે યૌવનાવસ્થા પામ્યા ત્યારે યશોદા નામે સ્ત્રી પરણ્યા. સંસારિક સુખ ભોગવતાં એક પુત્રી થઈ તેનું નામ પ્રિયદર્શના પાડ્યું. ત્રીશ વરસમાં માતાપિતા મરણ પામ્યા પછી ભાઈની રજા લઈને સંયમ લીધો. સાડાબાર વરસ ને એક પખવાડીયા સુધી સાધુ તપ ધ્યાન કરીને ભગવંતને કેવળજ્ઞાન થયું. તે માસ ચોથો પક્ષ તે વૈશાખ સુદી દશમ તે દિવસ નામા વિજય, વિજય નામા મુહુર્ત ઉત્તરા ફાલ્ગુની નક્ષત્રે, ચંદ્રમા શુભ આવ્યે, ૩૦ વરસ ત્યાં ભગવાને પાવાપુરી નામા નગરીની ચોસઠમે અપાપા નગરીના

ઋજુવાલિકા નદીને ઉત્તર દિશાને તટે સામાયિક ગાથાપતિ કૃષણીના ક્ષેત્રને વિષે વૈયાવૃત્યી યક્ષના સ્થાનકના ઇશાન ખુણે, ત્યા શાલવૃક્ષના નજીક, ઉકડુ અને ગોદુહ આસને તડકાની આતાપના લેતાં થકા, એવે શુભ પ્રકારે પાણી પીવા રહિત, ચઉવીઆરો છઠ્ઠભક્ત કરે, શ્રી મહાવીર ઉંચા ઢીંચણ નીચું મસ્તક, એવી રીતે ધર્મધ્યાનમાહી પ્રવર્તતા ધ્યાનરૂપ કોઠાને વિષે પહોચ્યા છતે, શુકલ ધ્યાનના ચાર ભેદ છે તેણે અ તરાલે (વચ્ચે) વર્તતા થકા આઠ કર્મ મધ્યે, ૧ જ્ઞાનાવરણીય, ૨ દર્શનાવરણીય, ૩ મોહનીય, ૪ અતરાય, એ ચાર ઘનઘાતી કર્મ અરિ કહેતા શત્રુ સમાન, વૈરી સમાન, ઝેરિંગ સમાન તેને હણી, ક્ષય કરી, દૂર કરીને મહા પ્રકાશ કરે એવું કેવલજ્ઞાન કેવલદર્શન પ્રાપ્ત કર્યું ઓગણત્રીશ વર્ષ ને સાડ પાચ મહિના સુધી, કેવળજ્ઞાનપણે વિચર્યા એવ સર્વ થઇને બહોતેર વર્ષનુ આયુષ્ય ભોગવીને, ચોથા આરાના શેષ જતાં ત્રણ વર્ષ ને સાડાઆઠ મહિના બાકી રહ્યા, ત્યારે કાર્તિક વદી અમાસને દિને, પાવાપુરી નગરીને વિષે એકાએકપણે સ્વામી નિર્વાણ (મોક્ષ) પધાર્યા તે ભગવતના પાચ કલ્યાણીક ઉત્તરા ફાલ્ગુની નક્ષત્રમા થયા, તે ૧ પહેલે કલ્યાણીકે ઉત્તરા ફાલ્ગુની નક્ષત્રમા દશમા પ્રાણત દેવલોકથી ચવીને દેવાનદાની કુક્ષીએ ઉપન્યા, ૨ બીજે કલ્યાણીકે, ગર્ભનું સાહરણ થયુ, ૩ ત્રીજે કલ્યાણીકે, જન્મ થયો, ૪ ચોથે કલ્યાણીકે, દીક્ષા લીધી, ૫ પાચમે કલ્યાણીકે, કેવળજ્ઞાન પામ્યા સ્વાતિ નક્ષત્રમા ભગવત મોક્ષ પધાર્યા એ આરાને વિષે ગતિ પાચ જાણવી શ્રી મહાવીરદેવ નિર્વાણ પધાર્યા, તેજ વખતે શ્રી ગૌતમ સ્વામીને કેવળજ્ઞાન ઉપન્યુ તે ગૌતમ સ્વામી બાર વર્ષ કેવળ પ્રવર્જ્યા પાળીને મોક્ષ પધાર્યા, તેજ વખતે શ્રી સુધર્મા સ્વામીને કેવળજ્ઞાન ઉપન્યુ, તે સુધર્મા સ્વામી આઠ વર્ષ કેવળ પ્રવર્જ્યા પાળી મોક્ષ પધાર્યા, તેજ વખતે શ્રી જબૂસ્વામીને કેવળજ્ઞાન ઉપન્યુ, તે જબૂસ્વામી ૪૪ વર્ષ લગી કેવળ પ્રવર્જ્યા પાળીને મોક્ષ પધાર્યા, એવ સર્વ થઇને શ્રી મહાવીર દેવને મોક્ષ પધાર્યા પછી ૬૪ વર્ષ લગી કેવળજ્ઞાન રહ્યુ, પછી વિચ્છેદ ગયુ (નષ્ટ થયુ.) એ આરાને વિષે જન્મેલ હોય, તે પાચમા આરામા મોક્ષ જાય, પરતુ પાંચમાં આરાનો જન્મેલ હોય, તે પાચમા આરામા મોક્ષ જાય નહિ જબૂસ્વામીજી મોક્ષ પધાર્યા પછી દશ બોલ વિચ્છેદ ગયા તે આ પ્રમાણે:-૧ પરમ અવધિજ્ઞાન ૨ મનપર્યવજ્ઞાન, ૩ કેવળજ્ઞાન, ૪ પરિહાર વિશુદ્ધ ચારિત્ર, ૫ સુક્ષ્મ સપરાય ચારિત્ર, ૬ યથાખ્યાત ચારિત્ર, ૭ પુલાકલબ્ધિ ૮ ક્ષપક-ઉપશમ શ્રેણી, ૯ આહારક શરીર, ૧૦ જીનકલ્પી સાધુ એ દશ બોલ વિચ્છેદ ગયા (નષ્ટ થયા.)

ઇતિ ચોથા આરાના ભાવ સપૂર્ણ.

પાંચમો આરો.

ચોથો આરો ઉતરતે પાંચમો આરો બેઠો, ત્યારે વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શના પર્યવ અનંત અનંત ઓછા થયા. એ આરો એકવીશ હજાર વર્ષનો જાણવો. એ આરો દુષમ નામે જાણવો, એટલે એમાં તદન વિષમતા જાણવી. એ આરાને વિષે સાત હાથનું શરીર અને એકસો વર્ષમાં ઊણું આયુષ્ય જાણવું. ઉતરતે આરે એક હાથનું શરીર ને વીશ વર્ષનું આયુષ્ય જાણવું. એ આરાને વિષે સંઘયણ છ સંસ્થાન છ. ઉતરતે આરે સેવાર્ત્ત સંઘયણ, હુંડ સંસ્થાન. એ આરાને વિષે ૧૬ પાંસળીઓ, ઉતરતે આરે આઠ પાંસળીઓ જાણવી. એ આરાને વિષે દિન દિન પ્રત્યે આહારની ઈચ્છા ઉપજે તે વારે પોતપોતાના શરીર પ્રમાણે આહાર કરે. જમીનની સરસાઈ (રસ) ઘટી એટલે કાંઈક સારી જાણવી. ઉતરતે આરે કુંભારના નીભાડાની ખાર સરખી જાણવી. એ આરાને [illegible] ગતિ ચાર જાણવી. (પાંચમી મોક્ષ ગતિએ ન જાય.) પાંચમા આરાના લક્ષણના ૩૨ બોલ નીચે પ્રમાણે –

૧ નગર તે ગામડાં સરખાં થશે

૨ ગામડાં તે મસાણ સરખાં થશે

૩ ભલા (ઊંચા) કુળના ભાઈ તે દાસ દાસી સરખા (નીચા કુળના) થશે.

૪ પ્રધાનો લાલચી થશે.

૫ રાજાઓ યમદંડ સરખા થશે.

૬ સારા કુળની સ્ત્રી તે લજ્જારહિત થશે.

૭ સારા કુળની સ્ત્રી તે વેશ્યા સરખી થશે.

૮ પુત્ર પોતાના છંદે (મરજી મુજબ સ્વતંત્ર) ચાલશે

૯ શિષ્ય ગુરૂના અવર્ણવાદ બોલશે

૧૦ દુર્જન લોક સુખી થશે.

૧૧ સજ્જન લોક દુઃખી થશે

૧૨ દુર્ભિક્ષ દુકાળ ઘણા પડશે

૧૩ ઉંદર, સર્પાદિની દાદ ઘણી થશે

૧૪ બ્રાહ્મણો અર્થના લોભી થશે.

૧૫ હિંસાએ ધર્મ પ્રવર્તાવનાર ઘણા થશે.

૧૬ એક ધર્મના ઘણા ભેદ થશે

૧૭ મિથ્યાત્વીની દેર ઘણા થશે,

૧૮ મિથ્યાત્વીની લોક ઘણા થશે
૧૯ માણુસને દેવદર્શન દુર્લભ થશે.
૨૦ વિદ્યાધરના વિદ્યાપ્રભાવ થોડા રહેશે
૨૧ ગોરસ (દૂધ, દહી, ઘી,) મા સરસાઇ થોડી રહેશે
૨૨ બળદ પ્રમુખના બળ, આયુષ્ય થોડા રહેશે.
૨૩ સાધુ, સાધ્વીને માસ કલ્પ તથા ચોમાસુ કર્યા જેવાં ક્ષેત્ર થોડા રહેશે
૨૪ ×શ્રાવકની અગિયાર પ્રતિમા તથા સાધુની બાર પ્રતિમા વિચ્છેદ જશે
૨૫ ગુરૂ શિષ્યને ભણાવશે નહિ
૨૬ શિષ્ય અવિનીત, કલેશી ઘણા થશે.
૨૭ અધર્મી, કલેશી, ઝગડાખોર, કુમાણુસ ઘણા થશે, ને સુમાણુસ થોડા થશે
૨૮ આચાર્ય પોતપોતાના ગચ્છની પરપરા, સમાચારી જુદી જુદી પ્રવર્તાવશે, તથા મૂઢ, મૂર્ખ માણુસને મોહ, મિથ્યાત્વના પાશમા નાખશે, ઉત્સૂત્ર ભાખશે, નિન્દનિક, કુબુદ્ધિક ઘણા થશે, પોતપોતાની પરપરામા રાચશે
૨૯ સરલ, ભદ્રિક, ન્યાયી, પ્રમાણિક પુરૂષ થોડા રહેશે
૩૦ મ્લેચ્છના રાજ્ય ઘણા થશે
૩૧ હિન્દુના રાજ્ય અલ્પ ઋદ્ધિવાળા ને થોડા રહેશે
૩૨ મોટા કુળના રાજા તે નીચ કામ કરી અન્યાય અધર્મ તથા કુવ્યસનમા ઘણા રાચશે. **એ ૩૨ બોલ સંપૂર્ણ.**

એ આરાને વિષે ધન સર્વ વિચ્છેદ જશે. લોઢાની ધાતુ રહેશે. ચામડાની મોહોરો ચાલશે, તે ધનવત કહેવાશે એ આરાને વિષે એક ઉપવાસ તે માસખમણુ સરખો થશે [એ* આરાને વિષે જ્ઞાન સર્વ વિચ્છેદ જશે, ફક્ત દશવૈકાલિક સૂત્રના પહેલા ૪ અધ્યયન રહેશે કોઇ માને છે કે, દશવૈકાલિક, ૨ ઉત્તરાધ્યયન, ૩ આચારાગ ૪ આવશ્યક એ ચાર સૂત્ર રહેશે તે ઉપર ચાર જીવ એકાવતારી થશે તે ચાર જીવના નામ દુપસહ નામા આચાર્ય, ૨ ફાલ્ગુની નામા સાધ્વી ૩ જીનદાસ નામે શ્રાવક, ૪ નાગશ્રી નામે શ્રાવિકા એ સર્વ થઇને ૨૦૦૪ પાચમા આરાના છેડા સુધી શ્રી મહાવીરના યુગધર જાણવા]

× શ્રાવકની ૧૧ પ્રતિમાનો વિચ્છેદ કોઇ કોઇ નથી માનતા

* કાઉસ [ ] મા લખેલી વાત સિદ્ધાંતમા નથી, ગ્રથની છે અને ચર્ચાસ્પદ છે

અષાડ સુદી ૧૫ ને દિને શક્રેંદ્રનું આસન ચળશે, ત્યારે શક્રેંદ્ર ઉપયોગ મુકીને જોશે કે આજે પાંચમો આરો ઉતરીને હવે છઠ્ઠો આરો બેસશે એમ જાણીને શક્રેંદ્ર આવશે. આવીને તે ચાર જીવને કહેશે જે હવે છઠ્ઠો આરો બેસશે, માટે આલોચો, પડિક્કમો, નિંદો, નિઃશલ્ય થાઓ, એમ શક્રેંદ્ર કહેશે. પછી તે ચાર જીવ તે પ્રમાણે કરી, સર્વને ખમાવી, નિઃશલ્ય થઇ સંથારો કરશે તે વખતે સંવર્તક આવર્તક નામે વાયરો થશે, તેણે કરી પહાડ, પર્વત, મઠ, ગેહ, કુપ, વાવ, સર્વ સ્થાનક વિધ્વંસ (નાશ) થશે. માત્ર ૧ વૈતાઢ્ય પર્વત, ૨ ગંગા નદી, ૩ સિંધુ નદી, ૪ ઋષભકુટ ૫ લવણની ખાડી એ પાંચ સ્થાનક રહેશે બીજાં સર્વ સ્થાનક તુટી પડશે. તે ચાર જીવ સમાધિ પરિણામે કાળ કરીને પહેલા દેવલોકે જશે ત્યારે ચાર બોલ વિચ્છેદ જશે. ૧ પહેલે પ્રહરે જૈન ધર્મ વિચ્છેદ જશે ૨ બીજે પ્રહરે મિથ્યાત્વીનો ધર્મ વિચ્છેદ જશે, ૩ ત્રીજે પ્રહરે રાજની રીતભાત વિચ્છેદ જશે ચોથે પ્રહરે બાદર અગ્નિ વિચ્છેદ જશે.

એ પાંચમા આરાના છેવટ સુધી ચાર ગતિમાં જીવ જાય. એક પાંચમી મોક્ષ ગતિમાં ન જાય. ઇતિ પાંચમા આરાના ભાવ સંપૂર્ણ.

છઠ્ઠો આરો.

જ્યારે પાંચમો આરો ઉતરીને છઠ્ઠો આરો બેસશે તે વખતે વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શના પર્યવ અનંત અનંતગુણ ઓછા થશે. એ આરો એકવીશ હજાર વર્ષનો જાણવો. એટલે એ આરો મહા ભયંકર-મહા ત્રાસદાયક જાણવો. એ આરાને દિને એક હાથનું શરીર, ને ૨ વર્ષનું આયુષ્ય ઉતરતે આરે મુઢા હાથનું શરીર ને ૨ વર્ષનું આયુષ્ય, ઉતરતે આરે મુઢા હાથનું શરીર ને ૧૬ વર્ષનું આયુષ્ય જાણવું. એ આરે સંઘયણ એક સેવાર્ત્ત સંસ્થાન એક હુંડ. ઉતરતે આરે પણ એમજ જાણવું. એ આરાને ૭ દિને આઠ પાંસળીઓ ઉતરતે આરે ચાર ચોથ ભાખ્યું, એ આરાના વિષે ૭ વર્ષની સ્ત્રી ગર્ભ ધરશે તે ઘણા દુઃખે કરી રીસાળ, નખ ને કેશ ઘણા એવા ઉંચા જાણશે તે ભુંડાની પેઠે પરિવાર સાથે ફરશે. એ આરાને દિને ગંગા નદી સિંધુ નદીના વૈતાઢ્ય પર્વતના બેઉ ૭૨ બીલ છે તે બીલમાં મનુષ્ય તથા તિર્યંચ બીજમાત્ર રહેશે. ગંગા સિંધુનો પાણી બાહર જોજનનો પટ છે તેમાં રથના ચીલા પ્રમાણે વહેશે તથા ગાડાની ધરી બુડે એટલું પાણી રહેશે તેમાં મચ્છ કચ્છ ઘણા થશે. તે ગંગા સિંધુ બીલના મનુષ્ય, સંધ્યાને પ્રભાત સમયે, મચ્છ કચ્છ કાઢીને રેતીમાં દાટશે, તે સુર્યના તાપથી તેમજ ટાઢથી સીઝ્યાથી રહેશે તેને મનુષ્ય આહાર કરશે. તેના હાડકાં તથા માથાં તેમજ ચાટીને ગમશે મનુષ્યના માથાની ખોપરીમાં પાણી લાવીને પીશે એ રીતે

એકવીશ હજાર વર્ષ પૂરા કરશે જે સાણમ દાન પુન્યરહિત, તેમજ નમોક્કાર રહિત વ્રત પ્રત્યાખ્યાન રહિત સમકિત વિનાનો હશે, તે એવા આરાને વિષે આવીને ઉપજશે એવુ જાણી જે કોઈ મનુષ્ય જૈન ધર્મ પાળશે, અથવા જૈન ધર્મની આસ્થા રાખશે તે જીવ આ ભવાબ્ધિમાંથી તરીને પરમ સુખ પામશે

ઇતિ છઠ્ઠા આરાના ભાવ સંપૂર્ણ.

ઈતિ છ આરાના ભાવ સંપૂર્ણ.

૧૦ દશ દ્વારના જીવસ્થાનક.

ગાથા.

જીવઠાણ(૧) નામ, લખ્ખણ(૨) ઠિઇ(૩), કિરિયા(૪), કમ્મસત્તાય(૫),
બંધ(૬), ઉદીરણ(૭), ઉદય(૮), નિજ્જરા(૯), છ ભાવ(૧૦), દશ દારાય ૧

અર્થ –દશ દ્વારના નામ, ૧ પહેલો ચઉદ જીવસ્થાનકના નામનો દ્વાર ૨ બીજો લક્ષણ દ્વાર, ૩ ત્રીજો સ્થિતિ દ્વાર, ૪ ચોથો ક્રિયા દ્વાર, ૫ પાચમો કર્મસત્તા દ્વાર, ૬ છઠ્ઠો કર્મ બંધ દ્વાર, ૭ સાતમો કર્મ ઉદીર્ણ દ્વાર ૮ આઠમો કર્મ ઉદય દ્વાર, ૯ નવમો કર્મનિર્જરા દ્વાર ૧૦ દશમો છ ભાવ દ્વાર

દશ દ્વારનો વિસ્તાર.

પહેલો નામદ્વાર, તે ચૌદ જીવસ્થાનકનાં નામ

૧ મિથ્યાત્વ જીવસ્થાનક ૨ સાસ્વાદાન જીવસ્થાનક. ૩ સમમિથ્યાત્વ દષ્ટિ જીવસ્થાનક ૪ અવ્રતી સમદષ્ટિ જીવસ્થાનક ૫ દેશવ્રતી જીવસ્થાનક ૬ પ્રમત્ત સંયતિ જીવસ્થાનક ૭ અપ્રમત્ત સંયતિ જીવસ્થાનક, ૮ નિવર્તિ બાદર જીવસ્થાનક, ૯ અનિવર્તિ બાદર જીવસ્થાનક ૧૦ સૂક્ષ્મ સંપરાય જીવસ્થાનક ૧૧ ઉપશમ મોહનીય જીવસ્થાનક, ૧૨ ક્ષીણ મોહનીય જીવસ્થાનક. ૧૩ સયોગી કેવલી જીવસ્થાનક ૧૪ અજોગી કેવલી જીવસ્થાનક **ઇતિ નામ દ્વાર સંપૂર્ણ.**

બીજો લક્ષણ દ્વાર.

૧ મિથ્યાત્વ દષ્ટિ જીવસ્થાનકનુ લક્ષણ, જે મિથ્યાત્વના બે પ્રકાર ૧ ઉણારિત, ૨ તવાદારિત

૧ ઉણારિત તે ઓછુ અધિકુ સર્દહે તથા પ્રરૂપે

૨ તવાદારિત તે વિપરીત સર્દહે તથા પ્રરૂપે

મિથ્યાત્વના બાર ભેદ

૧ એક મૂળબીજ વીતરાગનાં વચન સદ્દહે નહિ, જમુખે એકદ પાખંડીવત્, શાખ સૂયગડાંગની (સૂત્રકૃતાંગની)

૨ એક કાંઈક સદ્દહે કાંઈક ન સદ્દહે, જમાલી પ્રમુખ સાત નીહ્નવવત્, શાખ સૂત્ર ઉવવાઈ તથા ઠાણાંગના સાતમે ઠાણે.

૩ એક આધું પાછું ઓછું અધિક સદ્દહે, ઉદકપેઢાલ પુત્રવત્, શાખ સૂત્ર સૂયગડાંગ બીજા શ્રુતસ્કંધના સાતમા અધ્યયને.

૪ એક જ્ઞાનાંતરાદિક તેર બોલને વિષે શંકા કંખા વેદે તે. ૧ જ્ઞાનાંતર ૨ દર્શનાંતર, ૩ ચારિત્રાંતર, ૪ લિંગાંતર, ૫ પ્રવચનાંતર, ૬ પ્રાવચનાંતર ૭ કલ્પાંતર ૮ માર્ગાંતર, ૯ મતાંતર, ૧૦ ભંગાંતર, ૧૧ નયાંતર ૧૨ નિયમાંતર ૧૩ પ્રમાણાંતર. તેની શાખ સૂત્ર ભગવતી શતક પહેલે, ઉદ્દેશે ત્રીજે ૧

૨ સાસ્વાદાન સમદૃષ્ટિ જીવસ્થાનકનું લક્ષણ, જે સમકિત વમતે વમતો છે. ખટાશ માત્ર રહે, તે બે ઇંદ્રિયાદિક ને અપર્યાપ્ત વખતે હોય, પર્યાપ્ત થયા પછી મટી જાય, સંજ્ઞી પંચેંદ્રિય ને પર્યાપ્ત થયા પછી પણ હોય, તેને સાસ્વાદાન સમદૃષ્ટિ જીવસ્થાનક કહિયે. શાખ સૂત્ર જીવાભિગમ દંડકને અધિકારે

૩ ત્રીજું સમમિથ્યાત્વદૃષ્ટિ જીવસ્થાનકનું લક્ષણ, જે મિથ્યાત્વમાંથી નીકળ્યો પણ સમકિત પામ્યો નથી, એવે અંતરાલે અધ્યવસાયને રસે કરીને પ્રવર્તે છે, આયુષ્ય કર્મ બાંધે નહિ, કાળ પણ કરે નહિ, જેથી જે પોતે કાળ કરે, અનિશ્ચયપણા માટે ત્રીજેથી પડીને પહેલે આવે, અથવા ત્યાંથી ચોથા આદિ ગુણસ્થાનકે જાય, ત્યારે આયુષ્ય બાંધે, કાળ પણ કરે. શાખ, સૂત્ર ભગવતી, શતક ત્રીશમે અથવા ત્રીશમે. ૩

૪ ચોથું અવ્રતી સમદૃષ્ટિ જીવસ્થાનકનું લક્ષણ, જે શંકા કંખા રહિતપણે વીતરાગના વચન શુદ્ધ ભાવે સદ્દહે, તથા પ્રતીત આણી રોચવે પણ વ્રત પ્રમુખ વિરત આચરણ આચરે નહિ તે માટે જે લોક મધ્યે વિરતી કે નિયમી કહેવાય માટે, અપ્રત્યાખ્યાનીને અવ્રતી કહેવાય છે, તેની શાખ સૂત્ર ઉત્તરાધ્યયન ૨૮ મા મોક્ષ માર્ગના અધ્યયને ૪

૫ દેશવ્રતી જીવસ્થાનકનું લક્ષણ, જે યથાતથ્ય સમકિત સહિત, વિજ્ઞાન વિવેક સહિત, દેશથકી વ્રત આદરે, તે જઘન્ય એક નવકારશી પ્રત્યાખ્યાન તથા એક જીવને હણવાના પ્રત્યાખ્યાન, ઉત્કૃષ્ટ ૧૧ શ્રાવકની પ્રતિમા આદરે તેને દેશવ્રતી જીવસ્થાનક કહિયે. શાખ સૂત્ર ભગવતી શતક સાતમે ઉદ્દેશે બીજે ૫

૬-પ્રમત્તસંયતિ જીવસ્થાનકનું લક્ષણ, જે સમકિત સહિત સર્વ વ્રત આદરે, પ્રમત્તનો અર્થ જે (અપ્રમત્ત જીવસ્થાનકે સંજ્વલનના ચાર કષાય છે તે થકી) **પ્ર** કહેતા વિશેષે, **મત્ત** કહેતા માતો છે સંજ્વલનનો ક્રોધ, માન, માયા લોભ તેને પ્રમત્ત સયાત જીવસ્થાનક કહિયે, પણ પ્રમાદી ન કહિયે ૬

૭ સાતમા અપ્રમત્ત સંયમિ જીવસ્થાનકનું લક્ષણ, જે **અ** કહેતા નથી, **પ્ર** કહેતા વિશેષે, **મત્ત** કહેતા માતા, સંજ્વલનનો ક્રોધ માન, માયા, લોભ એટલે છઠ્ઠાથી કાંઈક પાતળો છે, તેને અપ્રમત્ત સયતિ જીવસ્થાનક કહિયે ૭

૮ આઠમા નિવર્તિ બાદર જીવસ્થાનકનું લક્ષણ, જે નિવર્તિ કહેતા નિવર્યો છે, સંજ્વલનના ક્રોધ અને માનથકી તને નિવર્તિ બાદર જીવસ્થાનક કહિયે ૮.

૯ નવમું અનિવર્તિ બાદર જીવસ્થાનકનુ લક્ષણ, અનિવર્તિ કહેતા નથી નિવર્યો, સંજ્વલનના લોભ થકી તેને અનિવર્તિ બાદર જીવસ્થાનક કહિયે ૯

૧૦ દશમુ સૂક્ષમ સંપરાય જીવસ્થાનકનું લક્ષણ, જે થોડાક સંજ્વલનના લોભનો ઉદય છે, તને સૂક્ષમસંપરાય જીવસ્થાનક કહિયે ૧૦

૧૧ અગિયારમું ઉપશાંત મોહનીય જીવસ્થાનકનુ લક્ષણ, જે મોહનીય કર્મના ૨૮ પ્રકૃત ઉપશમાવી છે તેને ઉપશાત મોહનીય જીવસ્થાનક કહિયે. ૧૧

૧૨ બારમું ક્ષીણ મોહનીય જીવસ્થાનકનું લક્ષણ, જે મોહનીય કર્મની ૨૮ પ્રકૃતિ ક્ષય કરી છે તેને ક્ષીણ મોહનીય જીવસ્થાનક કહિયે ૧૨

૧૩ સયોગી કેવળી જીવસ્થાનિકનું લક્ષણ, જે મન, વચન, કાયના શુભ યોગ સહિત, કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શનપણે પ્રવર્તે, તેને સયોગી કેવળી જીવસ્થાનક કહિયે

૧૪ ચૌદમુ અયોગી કેવળી જીવસ્થાનકનું લક્ષણ, જે શરીર સહિત મન, વચન, કાયાના યોગ રૂંધીને કેવળજ્ઞાન કેવળદર્શનપણે પ્રવર્તે તેને અયોગી કેવળી જીવસ્થાનક કહિયે ૧૪

ઇતિ બીજો લક્ષણ દ્વાર સંપૂર્ણ.

ત્રીજો સ્થિતિ દ્વાર

પહેલા મિથ્યાત્વ જીવસ્થાનકની સ્થિતિ, ત્રણ પ્રકારની.

૧ અનાદિ અપર્યવસિત તે મિથ્યાત્વની આદિ નથી અને અંત (છેડો) પણ નથી, તે અભવ્ય જીવોનુ મિથ્યાત્વ જાણવું

૨ અનાદિ સપર્યવસિત, તે મિથ્યાત્વની આદિ નથી પણ અંત (છેડો) છે તે ભવ્ય જીવોનું મિથ્યાત્વ જાણવું ૨.

૩ સાદિ સપર્યવસિત, તે મિથ્યાત્વની આદિ છે અને અંત પણ છે અનાદિ કાળનું જીવને મિથ્યાત્વ છે, તે ભવ્ય જીવ કોઇક વારે, સમકિત પામ્યો તેમાંથી સંસાર પરિભ્રમણ મોહ કર્મને વિશેષે કરી, સમકિતથી પડ્યો ને મિથ્યાત્વ પામ્યો, તે ભવ્ય જીવ સમદૃષ્ટિ પડિવાઇ આશ્રી જાણવું તે મિથ્યાત્વની સ્થિતિ, જઘન્ય અંતર્મુહૂર્તની ઉત્કૃષ્ટ અર્ધ પુદ્ગલ પરાવર્તનમાં દેશ ઊણ, તે જીવ, નિશ્ચે સમકિત પામી મોક્ષ જાય ૩

મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનકની સ્થિતિ કહી તેની શાખ, સૂત્ર જીવાભિગમ કમને અધિકારે

૨-૩ બીજા અને ત્રીજા એ બે ગુણસ્થાનકની સ્થિતિ, જઘન્ય એક સમયની ઉત્કૃષ્ટ, અંતર્મુહૂર્તની, ૨-૩

૪ ચોથા ગુણસ્થાનકની સ્થિતિ, જઘન્ય અંતર્મુહૂર્તની, ઉત્કૃષ્ટ છાસઠ સાગરોપમ ઝાઝેરી ૪

૫ પાંચમા ગુણસ્થાનકની સ્થિતિ, જઘન્ય અંતર્મુહૂર્તની, ઉત્કૃષ્ટ ક્રોડ પૂર્વમાં દેશ ન્યૂન. ૫.

૬ છઠ્ઠા ગુણસ્થાનકની સ્થિતિ પરિણામ આશ્રી, જઘન્ય એક સમય ઉત્કૃષ્ટ ક્રોડ પૂર્વમાં દેશ ન્યૂન. પ્રવર્તન આશ્રી જઘન્ય અંતર્મુહૂર્તની ઉત્કૃષ્ટ ક્રોડ પૂર્વમાં દેશ ન્યૂન તે ધર્મદેવ આશ્રી તેની શાખ સૂત્ર ભગવતી શતક બારમે ઉદ્દેશે નવમે. ૬

૭ સાતમા, ૮ આઠમા, ૯ નવમા, ૧૦ દશમા, ને ૧૧ અગિયારમા એ પાંચ ગુણસ્થાનકની સ્થિતિ, જઘન્ય એક સમયની ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુહૂર્તની તેની શાખ, સૂત્ર ભગવતી શતક પચીશમે ૧૧

૧૨ બારમા ગુણસ્થાનકની સ્થિતિ જઘન્ય અંતર્મુહૂર્તની ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુહૂર્તની ૧૨

૧૩ તેરમા ગુણસ્થાનકની સ્થિતિ, જઘન્ય અંતર્મુહૂર્તની ઉત્કૃષ્ટ ક્રોડ પૂર્વમાં દેશ ઊણ. ૧૩

૧૪ ચૌદમા ગુણસ્થાનકની સ્થિતિ, જઘન્ય અંતર્મુહૂર્તની ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુહૂર્તની તે અંતર્મુહૂર્ત કેવું લઘુ પાંચ અક્ષર (અ, ઇ, ઉ, ઋ, લૃ) ઉચ્ચાર એટલા વખતનો જે કાળ, તે અંતર્મુહૂર્ત જાણવું ૧૪

ઇતિ ત્રીજો સ્થિતિદ્વાર સંપૂર્ણ

ચોથો ક્રિયાદ્વાર.

ક્રિયા પચીશ છે, તે ૧ કાઇયા ક્રિયા ઇત્યાદિક પચીશ ક્રિયા પ્રથમ લખી છે, તેમાની ક્રિયા જે જે જીવસ્થાનકે જેટલી જે જે કારણે કરીને લાગે તેનો વિસ્તાર કર્મ આઠ છે, તેમાં એક ચોથુ મોહનીય કર્મ સરદાર છે. તે મોહનીય કર્મની ૨૮ પ્રકૃતિ છે.

તે ૨૮ પ્રકૃતિનો વિસ્તાર કર્મ પ્રકૃતિના થોકડા મધ્યે લખેલ છે તે મોહનીય કર્મની પ્રકૃતિની સત્તા, ઉદય, ક્ષયોપશમ, ક્ષયને લીધે જે જે ક્રિયા લાગે અને જે જે ક્રિયા ન લાગે તે કહિયે છીએ

પહેલે મિથ્યાત્વ જીવસ્થાનકે, જે મોહનીય કર્મની ૨૮ પ્રકૃતિ છે, તેમા ।। અભવ્યને છવ્વીશ પ્રકૃતિની સત્તા છે તે ૧ સમકિત મોહનીય, ૨ સમમિથ્યાત્વ મોહનીય, એ બે વર્જીને. કેટલાએક ભવ્ય જીવને ૨૮ પ્રકૃતિનો ઉદય છે, તેમા મિથ્યાત્વનુ બળ વિશેષ છે, તેમા બેનુ ખરૂ, તે ત્રણુનો વાદ બેનુ ખરૂ તે, ૧ સમકિત મોહનીય, ૨ સમમિથ્યાત્વ મોહનીય, એ બેનુ ખરૂ ત્રણુનો વાદ તે, ૧ અક્રિયાવાદી, ૨ અજ્ઞાનવાદી, ૩ વિનયવાદી, એ ત્રણુનો વાદ; તેણે કરીને ચોવીશ સપરાય ક્રિયા લાગે. ૧.

બીજે જીવસ્થાનકે, મોહનીય કર્મની ૨૮ પ્રકૃતિમાની અઠાવીશનો ઉદય છે, તેમા સાસ્વાદાનનું બળ વિશેષ છે, તેમાં બેનુ ખરૂં ને બેનો વાદ બેનુ ખરૂં તે ૧ મિથ્યાત્વ મોહનીય, ૨ સમમિથ્યાત્વ મોહનીય, એ બેનુ ખરૂં ને બેનો વાદ તે ૧. અક્રિયાવાદી, ૨ અજ્ઞાનવાદી એ બેનો વાદ, તેણે કરીને ચોવીશ સપરાય ક્રિયા લાગે ૨

ત્રીજે સમમિથ્યાત્વ દૃષ્ટિ જીવસ્થાનકે, મોહનીય કર્મની ૨૮ પ્રકૃતિ માહેની ૨૮ નો ઉદય તેમા સમમિથ્યાત્વનુ બળ વિશેષ છે, તેમા બેનુ ખરૂં, ને બેનો વાદ બેનુ ખરૂ તે ૧ સમકિત મોહનીય, ૨ મિથ્યાત્વ મોહનીય, એ બેનુ ખરૂ, બેનો વાદ તે ૧ અજ્ઞાનવાદી, ૨ વિનયવાદી, એ બેનો વાદ, તેણે કરીને ૨૪ સપરાય ક્રિયા લાગે ૩

ચોથે અવ્રતી સમદૃષ્ટિ જીવસ્થાનકે, મોહનીય કર્મની ૨૮ પ્રકૃતિ માહેની સાતનો ક્ષયોપશમ, એકવીશનો ઉદય, સાતનો ક્ષયોપશમ, તે અનંતાનુબંધી ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, સમકિત મોહનીય ૫, મિથ્યાત્વ મોહનીય ૬, સમમિથ્યાત્વ મોહનીય ૭, એ સાતનો ક્ષયોપશમ ૨૧ નો ઉદય તે, ઉપર જે સાત બોલ કહ્યા તે વર્જ્યા, સાતના ક્ષયોપશમ માટે, એક મિથ્યાદર્શનવત્તિયા ક્રિયા ન લાગે, એકવીશના ઉદય માટે, તેવીશ સપરાય ક્રિયા લાગે ૪

પાંચમે દેશવ્રતી જીવસ્થાનકે, મોહનીય કર્મની ૨૮ પ્રકૃતિ માહેની ૧૧ નો ક્ષયોપશમ ૧૭ નો ઉદય અગીયારનો ક્ષયોપશમ તે ૧ અનંતાનુબંધી

ક્રોધ, ૨ માન, ૩ માયા, ૪ લોભ, ૫ સમકિત મોહનીય, ૬ મિથ્યાત્વ મોહનીય, ૭ સમમિથ્યાત્વ મોહનીય, ૮ અપ્રત્યાખ્યાની ક્રોધ, ૯ માન, ૧૦ માયા, ૧૧ લોભ, એ અગિયારનો ક્ષયોપશમ. સત્તરનો ઉદય, તે, જે ઉપર અગિયાર બોલ કહ્યા તે વર્જીને, શેષ સત્તરના ઉદય, ૧૧ ના ક્ષયોપશમ માટે મિથ્યાત્વદર્શનવત્તિયા ક્રિયા, અપચ્ચખ્ખાન ક્રિયા, એ બે ક્રિયા ન લાગે. સત્તરના ઉદય માટે ૨૨ સંપરાય ક્રિયા લાગે. ૫.

છઠ્ઠે પ્રમત્ત સંયતિ જીવસ્થાનકે મોહનીય કર્મની ૨૮ પ્રકૃતિ મહિલી ૧૫ નો ક્ષયોપશમ તેરનો ઉદય. પનરનો ક્ષયોપશમ તે ૧ અનતાનુબંધી ક્રોધ, ૨ માન ૩ માયા ૪ લોભ ૫ સમકિત મોહનીય, ૬ મિથ્યાત્વ 'મોહનીય, ૭ સમમિથ્યાત્વ મોહનીય, ૮ અપ્રત્યાખ્યાની ક્રોધ ૯ માન, ૧૦ માયા ૧૧ લોભ, ૧૨ પ્રત્યાખ્યાની ક્રોધ ૧૩ માન, ૧૪ માયા ૧૫ લોભ, એ ૧૫ નો ક્ષયોપશમ તેરનો ઉદય તે ઉ ૨ કહ્યા તે ૧૫ વર્જીને શેષ ૧૩ નો ઉદય ૧૫ના ક્ષયોપશમ માટે ૨૨ સંપરાય ક્રિયા ન લાગે તેરના ઉદયે કરીને ૧ આરંભિયા ૨ માયાવત્તિયા, એ બે ક્રિયા લાગે છઠ્ઠે જીવસ્થાનકે આરંભ નહિ કરે પણ પૂર્વના કુ ...

સાતમે જીવસ્થાનકે, મોહનીય કર્મની ૨૮ પ્રકૃતિ મહિલી સોળનો ક્ષયોપશમ ૧૨ નો ઉદય. સોળનો ક્ષયોપશમ તે ૧૫ ઉપર કહ્યા તે અને ૧ સંજ્વલનનો ક્રોધ એવં સોળના ક્ષયોપશમ બારનો ઉદય તે ક્ષયોપશમના ૧૬ ટાળ્યા શેષ બારનો ઉદય સોળના ક્ષયોપશમ માટે ૨૩ સંપરાય ક્રિયા ન લાગે બારના ઉદય માટે એક માયાવત્તિયા ક્રિયા લાગે ૭

આઠમે જીવસ્થાનકે, મોહનીય કર્મની ૨૮ પ્રકૃતિ મહિલી સાતનો ઉપશમ તથા ક્ષાયિક ૧૦ નો ક્ષયોપશમ, અગિયારનો ઉદય. સાતનો ઉપશમ તથા ક્ષાયિક તે ૧ અનતાનુબંધી ક્રોધ, ૨ માન ૩ માયા ૪ લોભ ૫ સમકિત મોહનીય ૬ મિથ્યાત્વ મોહનીય, ૭ સમમિથ્યાત્વ મોહનીય એ સાતનો ઉપશમ તથા ક્ષાયિક ૧૦ નો ક્ષયોપશમ તે, અપ્રત્યાખ્યાની ચાર, પ્રત્યાખ્યાની ચાર એવં આઠ, ૯ સંજ્વલનનો ક્રોધ, ૧૦ માન, એ દશનો ક્ષયોપશમ. અગિયારનો ઉદય તે, નોકષાયના નવ ૧૦ સંજ્વલનની માયા ૧૧ લોભ એ અગિયારનો ઉદય દશના ક્ષયોપશમ માટે તેવીશ સંપરાય ક્રિયા ન લાગે. અગિયારના ઉદય માટે એક માયાવત્તિયા ક્રિયા લાગે ૮

નવમે જીવસ્થાનકે, મોહનીય કર્મની ૨૮ પ્રકૃતિ માહેલી ૧૦ ને ઉપશમ તથા ક્ષાયિક ૧૧ નો ક્ષયોપશમ ૭ નો ઉદય. તેમાં દશનો ઉપશમ તથા ક્ષાયિક તે, અનતાનુબંધીના ચાર ૫ સમકિત મોહનીય, ૬ મિથ્યાત્વ મોહનીય, ૭ સમમિથ્યાત્વ મોહનીય ને ત્રણ વેદ એ ૧૦ નો ઉપશમ તથા ક્ષાયિક અગિયારનો ક્ષયોપશમ તે અપ્રત્યાખ્યાની ચાર પ્રત્યાખ્યાની ચાર ૮ ૯ સંજ્વલનનો ક્રોધ ૧૦

માન, ૧૧ માયા એ અાગયારનો ક્ષયોપશમ 'સાતનો ઉદય તે નોકષાય ૯ માથી ત્રણ વેદ વર્જીને ૭, અને સજ્વલનો લોભ, એ સાતનો ઉદય ૧૧ ના ક્ષયોપશમ માટે ૨૩ સપરાય ક્રિયા ન લાગે, સાતના ઉદય માટે એક માયાવત્તિયા ક્રિયા લાગે ૯

દશમે જીવસ્થાનકે, મોહનીય કર્મના ૨૮ પ્રકૃતિ માહેતી ૨૭ નો ઉપશમ અથવા ક્ષાયિક, એક થોડા સજ્વલનના લોભનો ઉદય, ૨૭ ના ઉપશમ અથવા ક્ષપિકે કરી ૨૩ સપરાય ક્રિયા ન લાગે, એક સજ્વલનના લોભને ઉદયે કરી, એક માયાવત્તિયા ક્રિયા લાગે ૧૦

અગિયારમે જીવસ્થાનકે, મોહનીય કર્મની ૨૮ પ્રકૃતિ તે સર્વે ઉપશમાવી છે, તેણે કરીને ૨૪ સંપનય ક્રિયા ન લાગે, પણ સાત કર્મનો ઉદય છે, તેણે કરીને એક ઇર્યાપથિકા (ઇરેયાવાહયા) ક્રિયા લાગે. ૧૧

બારમે જીવસ્થાનકે, મોહનીય કર્મના ૨૮ પ્રકૃતિ, છે, તે સર્વે ખપાવી છે, માટે ૨૪ સપરાય ક્રિયા ન લાગે પણ સાત કર્મનો ઉદય છે, તેણે- કરીને એક ઇર્યાપથિકા ક્રિયા લાગે ૧૨

તેરમે જીવસ્થાનકે, ચાર ઘાતીયા કર્મ ખપાવ્યા છે, તેણે કરીને ૨૪ સંપરાય ક્રિયા ન લાગે, ચાર અઘાતયા કર્મના ઉદયે કરીને એક ઇર્યાપાથકા ક્રિયા લાગે. ૧૩

ચૌદમે જીવસ્થાનકે, ચાર ઘાતીયા કર્મ ખપાવ્યા છે ચારનો ઉદય તેમા, પણ વેદનીય કર્મનું બળ હતુ તે ભાગ્યુ તે ભણી ત્યાં એક પણ ક્રિયા ન લાગે

ઇતિ ચોથો ક્રિયાદ્વાર સંપૂર્ણ.

પાંચમો કર્મની સત્તાનો દ્વાર.

પહેલે માંડીને નિરંતર ૧૧ મા જીવસ્થાનક પર્યંત આઠે કર્મની સત્તા, બારમે જીવસ્થાનકે સાત કર્મની સત્તા, મોહનીય ન હોય તેરમે ને ચૌદમે જીવસ્થાનકે ચાર કર્મની સત્તા તે ૧ વેદનાય કર્મ, ૨ આયુષ્ય કર્મ, ૩ નામ કર્મ ૪ ગોત્ર કર્મ

ઇતિ પાંચમો કર્મની સત્તાનો દ્વાર સંપૂર્ણ.

છઠ્ઠો કર્મના બંધનો દ્વાર.

પહેલે તથા બીજે જીવસ્થાનકે સાત આઠ કર્મ બાંધે, સાત બાંધે તો આયુષ્ય કર્મ વર્જીને સાત કર્મ બાંધે ચોથાથી સાતમા જીવસ્થાનક સુધી સાત, તથા આઠ કર્મ બાંધે, તો આયુષ્ય કર્મ વર્જીને ત્રીજા, આઠમા નવમા જીવસ્થાનકે સાત કર્મ બાંધે, તે આયુષ્ય કર્મ વર્જીને દશમે જીવસ્થાનકે ૭ કર્મ બાંધે, તે આયુષ્ય ને મોહનીય એ બે કર્મ વર્જીને અગિયારમે બારમે તેરમે જીવસ્થાનકે એકજ શાતાવેદનીય કર્મ બાંધે ચૌદમે જીવસ્થાનકે એક પણ કર્મ ન બાંધે

ઇતિ છઠ્ઠો કર્મના બંધનો દ્વાર સંપૂર્ણ.

સાતમો કર્મની ઉદીરણાનો દ્વાર

પહેલે ગુણસ્થાનકે સાત અથવા આઠ અથવા ૭ કર્મની ઉદીરણા કરે સાતની કરે તો વેદનીય વર્જીને છની કરે તો વેદનીય, આયુષ્ય એ બે વર્જીને

બીજે ત્રીજે, ચોથે, પાંચમે ગુણસ્થાનકે, સાત તથા આઠની ઉદીરણા કરે. સાતની કરે તો આયુષ્ય વર્જીને.

છઠ્ઠે સાતમે, આઠમે, નવમે એ ચાર ગુણસ્થાનકે, સાત, આઠ છની ઉદીરણા કરે. સાતની કરે તો આયુષ્ય વર્જીને છની કરે તો આયુષ્ય ને વેદનીય વર્જીને

દશમે ગુણસ્થાનકે, ૭ ને પાંચની ઉદીરણા કરે છની કરે તો આયુષ્ય ને વેદનીય એ બે વર્જીને, પાંચની કરે તો આયુષ્ય વેદનીય, ને મોહનીય, એ ત્રણ વર્જીને

અગિયારમે ગુણસ્થાનકે, પાંચ કર્મની ઉદીરણા કરે તે આયુષ્ય, વેદનીય મોહનીય, એ ત્રણ વર્જીને.

બારમે, તેરમે, ગુણસ્થાનકે બે કર્મની ઉદીરણા કરે તે ૧ નામ ને ૨ ગોત્રની

ચૌદમે ગુણસ્થાનકે એક પણ કર્મની ઉદીરણા કરે નહિ.

ઇતિ સાતમો કર્મ ઉદીરણાનો દ્વાર સંપૂર્ણ

આઠમો કર્મના ઉદયનો દ્વાર, ને નવમો કર્મની નિર્જરાનો દ્વાર.

પહેલાથી માંડીને નિરવગ દશમા ગુણસ્થાનક સુધી આઠ કર્મનો ઉદય ને આઠ કર્મની નિર્જરા અગિયારમે, બારમે ગુણસ્થાનકે મોહનીય વર્જીને સાતનો ઉદય ને સાતની નિર્જરા. તેરમે, ચૌદમે ગુણસ્થાનકે ચાર કર્મનો ઉદય ને ચાર કર્મની નિર્જરા તે ૧ વેદનીય, ૨ આયુષ્ય ૩ નામ ૪ ગોત્ર એ ચાર.

ઇતિ ઉદય નિર્જરા દ્વાર સંપૂર્ણ

દશમો છ ભાવનો દ્વાર

૭ ભાવના નામ, ૧ ઔદયિક ૨ ઔપશમિક ૩ ક્ષાયિક ૪ ક્ષયોપશમિક ૫ પારિણામિક ૬ સાન્નિપાતિક

૭ ભાવના ભેદ

૧ ઔદયિક ભાવના બે ભેદ ૧ જીવ ઔદયિક ૨ અજીવ ઔદયિક

૧ જીવ ઔદયિકના બે ભેદ ૧ ઔદયિક ૨ ઔદયિક નિષ્પન્ન ૧ ૧ તેમાં આઠ કર્મનો ઉદય છે તેને ઔદયિક કહીએ, અને ૨ આઠ કર્મના ઉદયથી જે જે ભાવ નીપજે તેને ઔદયિક નિષ્પન્ન કહીએ તે આઠ કર્મના ઉદયથી થકા પાપ નીપજે તે માયા અર્થે કરીને નરક મોક્ષ જેમ છે તેમ કહીએ છીએ

ગાથા

ગઇ, કાય, કસાય, વેદ, લેસ્સ, મિચ્છદિઠિ, અવિરિએ;
અસન્ની અનાણીઆહારે, છઉમ’થ સજોગી સંસારસ્થઅસિદ્ધેય.

અર્થ -ગત ચાર, ૪ કય છ, ૧૦ કષાય ચાર ૧૪ વેદ ત્રણ, ૧૭ લેશ્યા છ, ૨૩ મિથ્યાત્વદષ્ટિ એક ૨૪ અવ્રતીપણુ એક, ૨૫ અસન્નીપણુ એક ૨૬. અજ્ઞાન એક, ૨૭ અહારકપણુ એક, ૨૮ છદ્મસ્થપણું, ૨૯ સજોગીપણુ, ૩૦ સંસારને વિષે રહેવાપણુ, ૩૧ આસદ્ધપણું, ૩૨ એ પ્રમાણે ૩૨ બોલ જીવ ઔદયિકથી પામે એ જીવ ઔદયિકના ભેદ કહ્યા ૧

૨ અજીવ ઔદયિકના ચૌદ ભેદ. ૧ ઔદારિક શરીર, ૨ ઔદારિક શરીરે જે જે પુદ્ગલ પરિણમે ૩ વૈક્રિય શરીર, ૪ વૈક્રિય શરીરે જે જે પુદ્ગલ પરિણમે, ૫ આહારક શરીર, ૬ આહારક શરીરે જે જે પુદ્ગલ પરિણમે ૭ તેજસ્ શરીર, ૮ તેજસ્ શરીરે જે જે પુદ્ગલ પરિણમે, ૯ કાર્મણ શરીર, ૧૦ કાર્મણ શરીરે જે જે પુદ્ગલ પરિણમે, ૧૧ વર્ણ, ૧૨ ગંધ, ૧૩ રસ, ૧૪ સ્પર્શ એ અજીવ ઔદયિકના ભેદ સંપૂર્ણ ૨

બીજે ઔપશમિક ભાવના બે ભેદ. ૧ ઔપશમિક ને ૨ ઔપશમિક નિષ્પન્ન ઔપશમિક તે મોહનીય કર્મની ૨૮ પ્રકૃતિ ઉપશમાવી છે તે ઔપશમિક નિષ્પન્ન તે મોહનીય કર્મના ઉપશમ થકી જે જે પદાર્થ નીપજે તેને ઔપશમિક નિષ્પન્ન કહિયે

ઉપશમથી શા શા પદાર્થ ઉપજે તેની ગાથા તથા અર્થ

ગાથા.

કસાય પેજ્જદોસે, દસણમોહણીજે ચરિત મોહણીજે;
સમ્મત્ત ચરીત લદ્ધિ, છઉમથ્થે વીયરાગે ય. ૧

અર્થ-કસાય ચાર, ૪ રાગ, ૫ દ્વેષ ૬ દર્શન મોહનીય, ૭ ચારિત્ર મોહનીય, ૮ એ આઠની ઉપશમતા સમકિત તથા ઉપશમ ચારિત્રની લબ્ધિની પ્રાપ્તિ, ૯ છદ્મસ્થપણું ૧૦. યથાખ્યાત ચારિત્રપણુ, ૧૧ એ અગિયાર બોલ ઉપશમથી પામે ૧ તેમજ એજ અગિયાર બોલ, ઉપશમ નિષ્પન્નથી પણ પામે ૨ ઔપશમભાવ સંપૂર્ણ

ત્રીજે ક્ષાયિક ભાવના બે ભેદ. ૧ ક્ષાયિક, ૨ ક્ષાયિક નિષ્પન્ન તેમાં ક્ષાયિક તે આઠ કર્મને ખપાવે તે ૧ ક્ષાયિક નિષ્પન્ન તે આઠ કર્મ ખપાવ્યા પછી જે જે પદાર્થ નીપજે તેને ક્ષાયિક નિષ્પન્ન કહિયે ૨

ક્ષાયિક નિષ્પન્નના આઠ ભેદ.

૧ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ ખપાવે ત્યારે કેવળજ્ઞાન પામે, ૨ દર્શના વરણીય કર્મ ખપાવે ત્યારે કેવળ દર્શન પામે, ૩ વેદનીય કર્મ ખપાવે ત્યારે નિરાબાધપણુ પામે,

૪ મોહનીય કર્મ ખપાવે ત્યારે ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ પામે, ૫ આયુષ્ય કર્મ ખપાવે ત્યારે અક્ષયપણું પામે, ૬ નામ કર્મ ખપાવે ત્યારે અરૂપીપણું પામે, ૭ ગોત્ર કર્મ ખપાવે ત્યારે અગુરુલઘુપણું પામે, ૮ અંતરાય કર્મ ખપાવે ત્યારે વીર્યપણું પામે

ઇતિ ક્ષાયિક ભાવના ભેદ સંપૂર્ણ

ચોથે ક્ષાયોપશમિક ભાવના ભેદ ૧ ક્ષાયોપશમિક નિષ્પન્ન ક્ષાયોપશમિક તે ઉદય આવ્યાં કર્મને ખપાવે, ને ઉદય નથી આવ્યાં તેને ઉપશમાવે તેને ક્ષાયોપશમિક કહિયે. ક્ષાયોપશમિક નિષ્પન્ન તે ક્ષયોપશમમાંથી જે જે પદાર્થ નીપજે તેને ક્ષાયોપશમિક નિષ્પન્ન કહિયે.

ક્ષયોપશમિકથી શા શા પદાર્થ નીપજે તેની ગાથા તથા અર્થ

ગાથા

દશ ઉવઓગ તિદિઠ્ઠિ, ચઉ ચરિત્ત, ચરિતાચરિત્તે ય,
દાણાઈ પંચ લદ્ધિ વીરિયત્તિ પંચ ઇંદિયે. ૧
દુવાલસ, અંગ ધરે નવ પુવ્વી જાવ ચઉદસ પુવ્વિએ,
ઉવસમ, ગણિ પડીમાઓ, છઠ્ઠ ખઓસમ, નીપ્ફન્ને ૨

અર્થ—૧ ઉપયોગ જ્ઞાનના ૧ ૩ દૃષ્ટિ ૧૩ ૪ ચારિત્ર ચોથો ૧૭ ચરિતાચરિત્ર ૧૮ દાનાદિક ૫ લબ્ધિ ૨૩ ૩ વીર્ય ૨૬ ૫ ઇંદ્રિય, ૩૧ ૧૨ અંગનું ધરવું ૪૩ ૯ પૂર્વનું ભણવું યાવત્ ૧૪ પૂર્વનું ભણવું ૪૪ ઉપશમ ૪૫ આચાર્યની પ્રતિમા ૪૬ એ ૪૬ બોલ ક્ષાયોપશમિકથી નીપજે ક્ષાયોપશમિક નિષ્પન્નના પણ તે પ્રમાણે.

પાંચમે પારિણામિક ભાવના બે ભેદ ૧ સાદિ પારિણામિક, ૨ અનાદિ પારિણામિક તેમાં પ્રથમ અનાદિ પારિણામિકના દશ ભેદ ૧ ધર્માસ્તિકાય, ૨ અધર્માસ્તિકાય ૩ આકાશાસ્તિકાય, ૪ જીવાસ્તિકાય, ૫ પુદ્ગલાસ્તિકાય ૬ અદ્ધાકાળ, ૭ ભવ્ય ૮ અભવ્ય, ૯ લોક ૧૦ અલોક એ દશ મર્યાદા છે સાદિ પારિણામિકના ઘણા ભેદ છે તે ગાથા અર્થે કરીને કહિયે છીએ.

ગાથા

જુના સુરા, જુના ગુડા, જુના ઘિય, જુના તંદુલ ચેવ,
અબ્ભય અબ્ભરૂખા, સંઝ ગંધવ્વ નગરા ૧
ઉક્કાવાએ દિસિદાહે, ગજ્જીએ વિજ્જુએ નિગ્ઘાએ,
જુવએ જખ્ખાલિત્તએ ધુમિતા મહીતા રયુગ્ઘાએ ૨
ચંદોવરાગા, સુરોવરાગા ચંદ્રપરિવેસા સુરપરિવેસા
પડિચંદા પડિસુરા ઇંદધણુ ઉદગમચ્છા કવિહસા અમોહા ૩
વાસા વાસધરા ગામ ઘર પ્રાકારા,
પયાસ પાયાલ ભવણા ય નિરયા પાસાએ ૪

પુઢવિસત્ત કપ્પોબાર, ગેવિજય અણુત્તર સિદ્ધિ;
પરમાણુ પોગ્ગલદોપ્પએસી, જાવ અણંતપ્પએસી ખંધે ૫

અર્થ—જુનો દારૂ, જુનો ગોળ, જુનુ ઘૃત (ઘી), જુના ચોખા, વાદળાં, વાદળાની રેખા, સંધ્યાનો વર્ણ ગંધર્વના ચિહ્ન, નગરના ચિહ્ન (૧). ઉલ્કાપાત, ૨ દિશિદાહ, ૩ ગર્જના, ૪ વીજળી, ૫ નિર્ઘાત (કડકો), ૬ શુક્લપક્ષનો બોલો-ચંદ્રમા, ૭ આકાશે જક્ષના ચિહ્ન, ૮ ધૂઅર કાલી, ૯ ધૂઅર ઉજળી, ૧૦ રજોવાત (૨). ચંદ્રમાનુ ગ્રહણ, સૂર્યનુ ગ્રહણ ચંદ્રમા જળકુંડે સૂર્ય જળકુંડે, એકી વખતે બે ચંદ્ર, બે સૂર્ય દેખાય, ઈંદ્ર ધનુષ્ય, પાણીભર્યાં વાદળા મચ્છરના ચિહ્ન વાદરાના ચિહ્ન, શસના ચિહ્ન ગાણુના ચિહ્ન (૩). ક્ષેત્ર, વર્ષધર, પર્વત, ગ્રામ, ઘર, નગર, પ્રાસાદ (મહેલ), પાતાલ કલશા, ભવનપતિના ભવન, નરકવાસા (૪) સાત પૃથ્વી, કલ્પ (દેવલોક) બાર, નવ ગ્રૈવેયક, અનુત્તર વિમાન પાંચ, સિદ્ધશિલા પરમાણુ પુદ્‌ગલ, બે પ્રદેશી સ્કંધ, યાવત્ અનંતપ્રદેશી સ્કંધ (૫) એ બોલ કહ્યા તેમાં પુદ્‌ગલ જાય તથા આવે, ગળે તથા મળે, તેને સાદિ પારિણામિક કહીએ

છઠે સાન્નિપાતિક ભાવ, તેના ૨૬ ભાંગા છે. બે સંયોગી દશ, ત્રણ સંયોગી દશ, ચાર સંયોગી પાંચ, પાંચ સંયોગી એક, એમ છવીશ છે તે યંત્રે કરીને કહીએ છીએ

બે સંયોગી દશ ભાંગ					
ભાંગા	ઔદયિક ૧	ઔપશમિક ૨	ક્ષાયિક ૩	ક્ષયોપશમિક ૪	પારિણામિક ૫
૧	૧	૧	૦	૦	૦
૨	૧	૦	૧	૦	૦
૩	૧	૦	૦	૧	૦
૪	૧	૦	૦	૦	૧
૫	૦	૧	૧	૦	૦
૬	૦	૧	૦	૧	૦
૭	૦	૧	૦	૦	૧
૮	૦	૦	૧	૧	૦
૯	૦	૦	૧	૦	૧
૧૦	૦	૦	૦	૧	૧

નવમો ભાંગો સિદ્ધને લાભે.

ત્રણ સંયોગી દશ ભાંગા.					
ભાંગા	ઔદયિક ૧	ઔપશમિક ૨	ક્ષાયિક ૩	ક્ષયોપશમિક ૪	પારિણામિક ૫
૧૧	૧	૧	૧		
૧૨	૧	૧		૧	
૧૩	૧	૧	•	•	૧
૧૪	૧		૧	૧	
૧૫	૧		૧		૧
૧૬	૧			૧	૧
૭		૧	૧	૧	
૧૮		૧	૧		૧
૧૯		૧		૧	૧
૨		•	૧	૧	૧

પન્દરમો ભાંગો તેરમે, ચૌદમે જીવસ્થાનકે લાભે. સોળમો ભાંગો પહેલા સાત જીવસ્થાનકે લભે.

ચાર સંયોગી પાંચ ભાંગા.					
ભાંગા	ઔદયિક. ૧	ઔપશમિક ૨	ક્ષાયિક ૩	ક્ષયોપશમિક ૪	પારિણામિક ૫.
૨૧	૧	૧	૧	૧	
૨૨	૧	૧	૧		૧
૨૩	૧	૧		૧	૧
૨૪	૧		૧	૧	૧
૨૫		૧	૧	૧	૧

૨૩ મો ભાંગો ઉપશમ શ્રેણીના આઠમાંથી ૧૧ મા જીવસ્થાનક સુધી લાભે. ૨૪ મો ભાંગો ક્ષપક શ્રેણીના ૮ માંથી ૧૧ મા વર્જી બારમા જીવસ્થાનક સુધી લાભે.

પાંચ સંયોગી એક ભાંગો.					
ભાંગા.	ઔદયિક ૧	ઔપશમિક ૨	ક્ષાયિક ૩	ક્ષયોપશમિક ૪	પારિણામિક ૫.
૨૬	૧	૧	૧	૧	૧

આ છઠ્ઠા સાન્નિપાતિક ભાંગા યંત્રે કરી કહ્યા. એ છવીશ ભાંગામાં પાંચ ભાંગા પારિણામિક છે બાકીના ૨૧ ભાંગા અપારિણામિક છે. એ છઠ્ઠા સાન્નિપાતિક ભાવના છવીશ ભાંગા સંપૂર્ણ

ઇતિ છ દ્વારના ભાવ સંપૂર્ણ.

ઇતિ શ્રી જીવસ્થાનક સંપૂર્ણ.

(૧૦ અ) શ્રી ગુણસ્થાનદ્વાર.

ગાથા.

નામ, લક્ખણ, ગુણ ઠિઇ, કિરિયા, સત્તા, બંધ, વેદેય,
ઉદય, ઉદિરણા, ચેવ, નિજ્જરા, ભાવ, કારણા. ૧
પરિસહ, મગ્ગ, આયાય, જીવાય ભેદે, જોગ, ઉવઓગ,
લેસ્સા, ચરણ, સમ્મત્ત, અપ્પાબહુચ્ચ, ગુણઠાણેહિં. ૨

પહેલો નામદ્વાર.

પહેલુ મિથ્યાત્વ ગુણઠાણુ બીજું સાસ્વાદાન ગુ૦, ત્રીજુ સમામિથ્યાત્વ ગુ૦, ચોથું અવિરતિ સમ્યક્ત્વદૃષ્ટિ ગુ૦, પાંચમુ દેશવિરતિ ગુ૦, છઠ્ઠુ પ્રમત્તસંજતિ ગુ૦ સાતમુ અપ્રમત્તસંજતિ ગુ૦ આઠમુ નિયટ્ટિબાદર ગુ૦, નવમુ અનિયટ્ટિબાદર ગુ૦, દશમું સુક્ષ્મસંપરાય ગુ૦, અગિયારમું ઉપશાતમોહ ગુ૦, બારમું ક્ષીણમોહ ગુ૦, તેરમુ સજોગિ કેવલિ ગુ૦, ચઉદમુ અજોગિ કેવલિ ગુણઠાણુ, એ નામદ્વાર સમાપ્ત.

લક્ષણગુણ દ્વાર.

પહેલા મિથ્યાત્વ ગુણઠાણાનાં લક્ષણ:–શ્રી વીતરાગની વાણીથી ઓછુ અધિક વિપરીત શ્રદ્ધે પરૂપે ફરસે તેને મિથ્યાત્વ કહિયે ઓછી પરૂપણા તે કેને કહિયે? જેમ કોઈ કહે જે જીવ અંગુઠા માત્ર છે, તંદુલ માત્ર છે, શામા માત્ર છે, દીપક માત્ર છે, તેને ઓછી પરૂપણા કહિયે ૧ અધિકી પરૂપણા તે કેને કહિયે? એક જીવ સર્વ લોક વ્યાપક માનમાં વ્યાપી રહ્યો છે તેને અધિકી પરૂપણા કહિયે ૨ વિપરીત પરૂપણા તે કેને કહિયે? કોઇ કહે જે પંચ ભૂત થકી આત્મા ઉપન્યો છે, અને એને વિનાશે જીવ પણ વિણસે છે, તે જડ છે. તે થકી ચૈતન્ય ઉપજે વિણસે. એમ કહે તેને વિપરીત પરૂપણા કહિયે ૩ એ મિથ્યાત્વ એમ નવ પદાર્થનુ વિપરીતપણું શ્રદ્ધે પરૂપે ફરસે તેને મિથ્યાત્વ કહિયે જૈન માર્ગ આત્મા

ત્રણ સંયોગી દશ ભાંગા					
ભાંગા	ઔદયિક ૧	ઔપશમિક ૨	ક્ષાયિક ૩	ક્ષયોપશમિક ૪	પારિણામિક ૫
૧૧	૧	૧	૧		
૧૨	૧	૧		૧	
૧૩	૧	૧	૦	૦	૧
૧૪	૧		૧	૧	
૧૫	૧		૧		૧
૧૬	૧			૧	૧
૭		૧	૧	૧	
૧૮		૧	૧		૧
૧૯		૧	૦	૧	૧
૨		૦	૧	૧	૧

પંદરમો ભાંગો તેરમે, ચૌદમે જીવસ્થાનકે લાભે. સોળમો ભાંગો ચોથા સાત જીવસ્થાનકે લભે.

ચાર સંયોગી પાંચ ભાંગા.					
ભાંગા	ઔદયિક ૧	ઔપશમિક ૨	ક્ષાયિક ૩	ક્ષયોપશમિક ૪	પારિણામિક ૫
૨૧	૧	૧	૧	૧	
૨૨	૧	૧	૧		૧
૨૩	૧	૧		૧	૧
૨૪	૧		૧	૧	૧
૨૫		૧	૧	૧	૧

૨૩ મો ભાંગો ઉપશમ શ્રેણીના આઠમાંથી ૧૧ મા જીવસ્થાનક સુધી લાભે.
૨ મો ભાંગો ક્ષપક શ્રેણીના ૮ માંથી ૧૧ મા વર્જી બારમા જીવસ્થાનક સુધી લાભે.

પાંચ સંયોગી એક ભાંગો					
ભાંગા	ઔદયિક ૧	ઔપશમિક ૨	ક્ષાયિક ૩	ક્ષયોપશમિક ૪	પારિણામિક ૫
૨૬	૧	૧	૧	૧	૧

ગ્નાની સુર કહે છે, જે કાળા અડદ સરખો હતો તે છડિ'ાળ સરખો થયો, કૃષ્ણપક્ષી ટળીને શુકલપક્ષી થયો, અનાદિ કાળનો ઉલટો હતો તે સુલટો થયો, સમકિત સન્મુખ થયો, પણ પગ ભરવા સમર્થ નહિ તે વારે ગૌતમ સ્વામી હાથ જોડી માન મોડી વદણા નમસ્કાર કરીને શ્રીભગવતને પુછતા હવા, સ્વામિનાથ! તે જીવને શુ ગુણ નિપજ્યો ? તે વારે શ્રીભગવત કહે છે, તે જીવ ૪ ગતિ ૨૪ દંડકમા ભમીને પણ ઉત્કૃષ્ટો દેશ ઉણો અર્દ્ધ પુદ્ગલ પરાવર્તનમા સંસારનો પાર પામશે ૩

ચોથુ' અવિરતિ સમ્યકત્વદષ્ટિ ગુણઠાણુ'–તેના શુ લક્ષણ ? ૭ પ્રકૃતિને ક્ષયોપશમાવે, અનતાનુબધી ક્રોધ, માન માયા, લોભ, સમ્યકત્વમોહનીય, મિથ્યાત્વમોહનીય, મિશ્રમોહનીય એ ૭ પ્રકૃતિને કાંઈક ઉદય આવે તેને ક્ષય કરે અને સત્તામા દલ છે તેને ઉપશમાવે તેને ક્ષયોપશમ સમ્યકત્વ કહીયે તે સમ્યકત્વ અસખ્યાતી વાર આવે ૭ પ્રકૃતિના દલને સર્વથા ઉપશમાવે, ઢાંકે તેને ઉપશમ સમ્યકત્વ કહિયે, તે સમકિત પાચ વાર આવે ૭ પ્રકૃતિના દલનો ક્ષય કરે તે વારે ક્ષાયક સમકિત કહિયે તે સમ્યકત્વ ૧ વાર આવે ચોથે ગુણઠાણે આવ્યો થકા જીવાદિક પદાર્થ દ્રવ્યથકી, ક્ષેત્રથકી, કાલથકી, ભાવથકી, નોકારસી આદિ છમ સી તપ જાણે સદ્દહે પરૂપે પણ ફરસી શકે નહિ તે વારે ગૌતમ–સ્વામી હાથ જોડી માન મોડી શ્રીભગવતને પુછતા હવા સ્વામિનાથ! તે જીવને શુ ગુણ નિપજ્યો ? તે વારે શ્રીભગવત કહે, ગૌતમ! તે જીવ સમકિત વ્યવહારપણે શુદ્ધ પ્રવર્તતો તે જીવ જઘન્ય ત્રીજે ભવે મોક્ષ જાય, ઉત્કૃષ્ટો ૫ દર ભવે મોક્ષ જાય, વેદક સમકિત એક વાર આવે, એક સમયની સ્થિતિ છે પૂર્વે જો આયુષનો બધ પડયો ન હોય તો ૭ બોલમા બધ પાડે નહિ નરકનુ આયુષ, ભવનપતિનુ આયુષ, તિર્યચનુ આયુષ વાણવ્યંતરનુ' આયુષ, જ્યોતિષનુ' આયુષ, સ્ત્રીવેદ, નપુંસકવેદ એ ૭ બોલના આયુષનો બંધ પાડે નહિ તે જીવ ૮ આચાર સમકિતના આરાધી ચતુર્વિધ સઘની વાછલ્ડા પરમહર્ષભર ભકિત કરતો થકો જઘન્ય પહેલે દેવલોકે ઉપજે, ઉત્૦ બારમે દેવલોકે ઉપજે પન્નવણાની શાખે પૂર્વ કર્મને ઉદયે કરીને વ્રત પચ્ચખાણ કરી ન શકે પણ અનેક વરસની શ્રમણોપાસકની પ્રવજ્યાનો પાલક કાલકે દશાશ્રુતસ્કધે શ્રાવક કહ્યા છે તે માટે દર્શન શ્રાવકને અવિરત સમદષ્ટિ કહિયે ૪

પાંચમુ દેશવિરતિ ગુણઠાણુ :–તેના શું લક્ષણ ? અગિયાર પ્રકૃતિને ક્ષયોપશમાવે તે પૂર્વે કહી તે અને અપ્રત્યાખ્યાના ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, એવ ૧૧ પ્રકૃતિને ક્ષય કરે તો ક્ષાયક સમકિત કહિયે, અને ૧૧ પ્રકૃતિને ઢાંકે ઉપશમાવે તો ઉપશમ સમકિત કહિયે અને ૧૧ પ્રકૃતિને કાંઈક ઢાંકે કાંઈક ક્ષય કરે તેને ક્ષયોપશમ સમકિત કહિયે પાચમે ગુણઠાણે આવ્યો થકો જીવાદિક પદાર્થ દ્રવ્યથી, ક્ષેત્રથી, કાળથી, ભાવથી, નોકારસી આદિ દેઇને છમાસી તપ જાણે સદ્દહે

અકૃત્રિમ અખંડ અવિનાશી નિત્ય છે શરીર માત્ર વ્યાપક છે તે વારે ગૌતમ
સ્વામી વંદના કરીને શ્રીભગવંતને પૂછતા હવા. સ્વામિનાથ! તે મિથ્યાત્વી જીવને
શું ગુણ નિપજ્યો? તે વારે શ્રીભગવંતે કહ્યું, તે જીવરૂપ દીપને કર્મરૂપ અંધેરે
કરી ૪ ગતિ, ૨૪ દંડક, ૮૪ લાખ જીવાજોનિમાંહિ વારંવાર પરિભ્રમણ કરે પણ
સંસારનો પાર પામે નહિ. ૧

બીજા ગુણઠાણાના લક્ષણ—જેમ કોઇ પુરૂષ ખીરખાંડનું ભોજન
જમ્યો ત્યારપછી વમન કર્યું તે વારે કોઇક પુરૂષ પુછ્યું ભાઇ કંઇ સ્વાદ રહ્યો!
ત્યારે કહે જે થોડો સ્વાદ રહ્યો, તે સમાન સમકિત, અને વમ્યો તે સમાન
મિથ્યાત્વ. ૧ બીજું દૃષ્ટાંત—જેવો ઘંટાનો નાદ પહેલો ગહેર ગંભીર, પછી રણકો
રહી ગયો. ગહેર ગંભીર સમાન સમકિત ને રણકો રહી ગયો તે સમાન મિથ્યાત્વ.
૨ ત્રીજું દૃષ્ટાંત—જીવરૂપ આંબો ને પરિણામરૂપ ડાળ સમકિતરૂપ ફળ, તે મોહરૂપ
વાયરે કરી પરિણામરૂપ ડાળથી સમકિતરૂપ ફળ તુટ્યું મિથ્યાત્વરૂપ ધરતીએ આવી
પડ્યું નથી, વચમાં છે ત્યાંસુધી સાસ્વાદન સમકિત કહિયે, અને જ્યારે ધરતીએ
આવી પડ્યું ત્યારે મિથ્યાત્વ. ૩ ગૌતમ સ્વામિ હાથ જોડી માન મોડી શ્રીભગ
વંતને પૂછતા હવા, સ્વામિનાથ! તે જીવને શું ગુણ નિપજ્યો? ત્યારે શ્રી ભગવંત
કહે છે કૃષ્ણપક્ષી હતો તે શુકલપક્ષી થયો. અર્ધ પુદગલ સંસાર ભોગવવો રહ્યો
જેમ કોઈ પુરૂષને માથે લાખ ક્રોડનું દેવું હતું તે પરદેશ જઈને કમાઈ આવ્યો,
દેવું દેતાં એક અધેલીનું દેવું રહ્યું તેનું વ્યાજ થયું તેટલો સંસાર ભોગવવો
એવી સાસ્વાદન સમકિત પામનાર જાણે ૨

ત્રીજા ગુણઠાણાના લક્ષણ—ત્રીજું મિશ્રગુણઠાણું તે બે વસ્તુ ભળીને
મિશ્ર શીખંડના દૃષ્ટાંત. શીખંડ જેમ ખાટો ને મીઠો. મીઠાશ સમાન સમકિત
ને ખટાશ સમાન મિથ્યાત્વ, તે જિનમાર્ગ પણ રૂડો જાણે, તથા અન્ય માર્ગ
પણ રૂડો જાણે. જેમ કોઇક નગર બહાર સાધુ મહાપુરૂષ પધાર્યા છે તેને શ્રાવક
વાંદવા જાય છે ત્યાંમાં મિથ્યાદૃષ્ટિવાળો મિત્ર મળ્યો. તેણે પુછ્યું જે ક્યાં જાઓ
છો? તે વારે શ્રાવક કહે જે સાધુ મહાપુરૂષને વાંદવા જાઉં છું તે વારે
મિથ્યાદૃષ્ટિવાળો કહે એને વાંદે શું થાય? તે વારે શ્રાવક કહે જે મહાલાભ થાય
તે વારે કહે જે હું પણ વાંદવા આવું એમ કહીને મિશ્રગુણઠાણાવાળો વાંદવાને
પગ ઉપાડ્યો. ત્યાંમાં બીજો મિથ્યાત્વી મિત્ર મળ્યો. તેણે પુછ્યું કે ક્યાં જાઓ
છો? ત વારે મિશ્રગુણઠાણાવાળો કહે જે સાધુ મહાપુરૂષને વાંદવા જાઉં
છું ત વારે મહામિથ્યાત્વી કહે જે એને વાંદે શું થાય? એ તો મેલા ઘેલા
છે એમ કહીને ભેળવી નાખ્યો અને પાછો વળ્યો. તે વારે સાધુજીની સામો
ચાલીને ગયો! નહિ પણ વાંદવા પગ ઉપડ્યો તેને શું ગુણ નિપજ્યો? તે વારે

જીવ જીવાદિ પદાર્થ દ્રવ્યથી, ક્ષેત્રથી કાળથી, ભાવથી તથા નોકારસી આદિ દઇને છમાસી તપ ધ્યાન જુગતપણે જાણે સદ્દહે પરૂપે ફરસે, તે જીવ જઘન્ય તેજ ભવે મોક્ષ જાય, ઉત્કૃષ્ટો ત્રીજે ભવે મોક્ષ જાય ગતિ તો પ્રાયે કલ્પાતીતની થાય, ધ્યાનને વિષે અપ્રમત્ત ઉદ્યત થકા રહે છે, તથા શુભ લેશ્યાપણેજ કરીને, નથી પ્રમત્ત કષાય જેને તેને અપ્રમત્ત સંજતિ ગુણઠાણું કહિયે

આઠમું નિયટ્ટિ બાદર ગુણઠાણું :—તેનું શું લક્ષણ? ૧૭ પ્રકૃતિને ક્ષયોપશમાશે, ૧૬ પૂર્વે કહી તે અને સંજ્વલનનું માન એ ૧૭ પ્રકૃતિને ક્ષયોપશમાવે તે વારે ગૌતમસ્વામી હાથ જોડી માન મોડી શ્રીભગવંતને પૂછતા હવા, સ્વામીનાથ! તે જીવને શું ગુણ નીપજ્યો? તે વારે શ્રીભગવંતે કહ્યું, પરિણામધારા, અપૂર્વ કરણ જે કોઇ કાળે જીવને, કોઇ દિને આવ્યું નથી, તે શ્રેણિ જુગત જીવાદિક પદાર્થ દ્રવ્યથી, ક્ષેત્રથી, કાળથી, ભાવથી, નોકારસી આદિ દઇ છમાસી તપ, જાણે, શ્રદ્દહે પ્રરૂપે ફરસે, તે જીવ જઘન્ય તેજ ભવે મોક્ષ જાય ઉત્૦ ત્રીજે ભવે મોક્ષ જાય. અહીંથી શ્રેણિ ૨ કરે. ઉપશમશ્રેણિ, ને ક્ષપકશ્રેણિ. ઉપશમ શ્રેણિવાળો જીવ ને મોહનીય કર્મની પ્રકૃતિના દલને ઉપશમાવતો અગ્યારમા ગુણઠામા સુધી જાય, પડિવાઇ પણ થાય, હાયમાન પરિણામ પરિણમે, અને ક્ષપક શ્રેણીવાળો જીવ તે મોહનીય કર્મની પ્રકૃતિ દલને ખપાવતો શુદ્ધ મૂલમાથી નિર્જરા કરતો નવમે દશમે ગુણઠાણે થઇને બારમે ગુણઠાણે જાય અપડિવાઇજ હોય. વર્દ્ધમાન પરિણામ પરિણમે નિયટ્ટિબાદરનો અર્થ તે નિવર્ત્યો છે, બાદર કષાયથી, બાદર સંપરાય ક્રિયાથી, શ્રેણી કરવે અભ્યંતર પરિણામે, અધ્યવસાય સ્થિર કરવે, બાદર ચપલતાથી નિવર્ત્યો છે માટે નિયટ્ટિબાદર ગુણઠાણું કહિયે તથા બીજું નામ અપૂર્વકરણ ગુણઠાણું પણ કહિયે જે કોઇ કાળે જીવે પૂર્વે એ શ્રેણિ કરી ન હતી અને એ ગુણઠાણે પહેલુંજ કરણ તે પડિતવીર્યનું આવરણ ક્ષયકરણરૂપ કરણપરિણામધારા, વર્દ્ધનરૂપ શ્રેણી કરે તેને અપૂર્વ કરણ ગુણઠાણું કહિયે

નવમું અનિયટ્ટિબાદર ગુણઠાણું :—તેનું શું લક્ષણ? એકવીશ પ્રકૃતિને ક્ષયોપશમાવે તે ૧૭ પ્રકૃતિ પૂર્વે કહી તે અને સંજ્વલનની માયા, સ્ત્રીવેદ, પુરૂષવેદ, નપુંસકવેદ, એવ ૨૧ પ્રકૃતિને ક્ષયોપશમાવે તે વારે ગૌતમસ્વામી હાથ જોડી માન મોડી શ્રી ભગવંતને પૂછતા હતા સ્વામિનાથ! તે જીવને શું ગુણ નિપજ્યો? તે વારે ભગવંતે કહ્યું તે જીવ જીવાદિક પદાર્થ તથા નોકારસી આદિ દઇને છમાસી તપ દ્રવ્યથી ક્ષેત્રથી, કાળથી, ભાવથી, નિરંકાર અભાવી વિષયનિરવંછાપણે જાણે, સદ્દહે, પરૂપે, ફરસે તે જીવ જઘન્ય તેજ ભવ મોક્ષ જાય, ઉત્૦ ત્રીજે ભવે મોક્ષ જાય અનિયટ્ટિબાદર તે સર્વથા ઘણા ગંભીર છે, તે અન્ય પંચસંગ્રહાદિક ગ્રંથ તથા સિદ્ધાંતથી સમજવા

યપિ, શક્તિ પ્રમાણે ટુસ્સે, એક પચ્ચખાણથી માંડીને ૧૨ વ્રત ૧૧ શ્રાવકની પડિમા આદરે, જાવત્ સંલેખણા સુધી અનશન કરી આરાધે. તે વારે ગૌતમસ્વામી હાથ જોડી માન મોડી શ્રીભગવંતને પૂછતા હવા, તે જીવને શું ગુણ નીપજ્યો ? તે વારે શ્રી ભગવંતે કહ્યું, જ ત્રીજે ભવે મોક્ષ જાય, ઉ ૧૫ ભવે મોક્ષ જાય. જ પહેલે દેવલોકે ઉપજે, ઉત ૧૨ મે દેવલોકે ઉપજે તેને ગુણના અર્થી અપેક્ષાએ દેશવિરતિ કહિયે, પણ પરિણામથી જાણવાની ક્રિયા ઉતારી સર્વ છે અલ્પ ઇચ્છા અલ્પ આરંભ, અલ્પ પરિગ્રહી સુશીલ સુવ્રતી ધર્મિષ્ઠ ધર્મવૃત્તિ કલ્પઉગ્રવિહારી, મહાસંવેગવિહારી ઉદાસી, વૈરાગ્યવંત એકાંતઆર્ય સમ્યક્ત્વી, સુસાધુ, સુપાત્ર ઉત્તમ ક્રિયાવાદી, આસ્તિક્ય, આરાધક, જૈનમાર્ગપ્રભાવક, અરિહંતના શિષ્ય વર્ણવ્યા છે ગીતાર્થે જાણે છે સિદ્ધાંતની સાખ છે શ્રાવકપણું એક ભવમાં પ્રત્યેક હજાર વાર આવે ૫

છઠ્ઠું પ્રમત્તસંજતિ ગુણઠાણું —તેનું શું લક્ષણ ? ૧૫ પ્રકૃતિને ક્ષયોપશમાવે, ૧૧ પ્રકૃતિ પૂર્વે કહી તે અને પચ્ચખાણાવરણીય ક્રોધ, માન, માયા, લોભ એવ ૧૫ પ્રકૃતિને ક્ષય કરે તો ક્ષાયિક સમકિત કહિયે અને પ્રકૃતિને કીને કંઈ ક્ષય કરે તો ક્ષયોપશમ સમકિત કહિયે તે વારે ગૌતમસ્વામી હાથ જોડી માન મોડી શ્રી ભગવંતને પૂછતા હવા, તે જીવને શું ગુણ નીપજ્યો ? તે વારે શ્રી ભગવંતે કહ્યું જે તે જીવ દ્રવ્યથી ક્ષેત્રથી, કાળથી ભાવથી જીવાદિક નવ પદાર્થનો જાણ નોકારસી આદિ છમાસી તપ જાણે શક્તે રૂપે ટુસ્સે સાધુપણું એક ભવમાં નવસેંવાર આવે તે જીવ જઘન્ય ત્રીજે ભવે મોક્ષ જાય, ઉત્ ૧૫ ભવે મોક્ષ જાય. આરાધક જીવ જઘન્ય પહેલે દેવલોકે ઉપજે ઉત્ અનુત્તર વિમાને ઉપજે ૧૭ ભેદે સંજમ નિર્મળ પાળે, ૧૨ ભેદે તપસ્યા કરે, પણ એમ ચપળ કાય ચપળ વચન ચપળ દૃષ્ટિ ચપળતાના અંશ છે તેણે કરીને યદ્યપિ ઉત્તમ આત્માદિ ધારે છે તો પણ પ્રમાદ સહ છે માટે પ્રમાદપણે કરી તથા કષાયાદિક ક્લેશ આદિક એમ કોઈક કાળે પ્રવૃત્તિ પ્રથમ છે માટે કષાય પ્રમત્ત કહ્યું જાય છે તેને પ્રમત્તસંજતિ ગુણઠાણું કહિયે

સાતમું અપ્રમત્ત સંજતિ ગુણઠાણું —તેનું શું લક્ષણ ? પાંચ પ્રમાદ ત્યજે તે વારે સાતમે ગુણઠાણે આવે. તે ૫ પ્રમાદનાં નામ

ગાથા

મદ, વિસય, કસાયા, નિદ્દા, વિગહા, ય પંચમા, ભણિયા,
એએ પંચ પમાયા, જીવા પાડંતિ સંસારે

એ ૫ પ્રમાદ છાંડે અને ૧૧ પ્રકૃતિને ઉપશમાવે ૧૫ પૂર્વે કહી તે અને નવનો કષાય એવ ૧૧ પ્રકૃતિને ક્ષયોપશમાવે. તેને શું ગુણ નિપજ્યો ? તે

ક્ષાયક સમકિત, પાંડતવીર્ય, શુકલધ્યાન, કેવલજ્ઞાન, કેવલદર્શન, એ ૧૦ બોલસહિત, જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત, ઉત્૦ દેશેઊણી પૂર્વક્રોડી સુધી વિચરે ઘણા જીવને તારી પ્રતિબોધી નિહાલ કરીને બીજા ત્રીજા શુકલધ્યાનના પાયાને ધ્યાઇને ચઉદમે જાય સજોગી તે શુભ મન વચન, કાયાના જોગસહિત છે બાહ્યાભ્યા ચલોપકરણ છે. ગમનાગમનાદિક ચેષ્ટા શુભ સહિત છે કેવલજ્ઞાન, કેવલદર્શન ઉપયોગ સમયાતર અવિછિન્નપણે શુદ્ધ પ્રમાણે, માટે સજોગી કેવલી ગુણઠાણું કહિયે

ચઉદમુ અજોગી કેવલી ગુણઠાણું :-તેનુ શું લક્ષણ? શુકલધ્યાનનો ચોથો પાયો સમુછિન્નક્રિયા, અનતર અપ્રતિપાતી, અનિવૃત્તિધ્યાતા મનજોગ રૂધી, વચનજોગ રૂધી, કાયજોગ રૂધી, આન પ્રાણ નિરોધ કરી, રૂપાતીત પરમ શુકલ ધ્યાન ધ્યાતા, ૭ બોલસહિત વિચરે તેરમે ૧૦ બોલ કહ્યા તેમાથી સજોગી સલેશી, શુકલ લેશી, એ ત્રણ વર્જીને શેષ ૭ બોલસહિત સકલ ગીરિનો રાજા મેરૂ તેની પરે અડોલ અચલ સ્થિર અવસ્થાને પામે, શૈલેશીપણે રહી ૫ લઘુ અક્ષર ઉચ્ચાર પ્રમાણ કાલ રહી, શેષ વેદનીય, આયુષ્ય, નામ, ગોત્ર, એ ૪ કર્મ ક્ષીણ કરીને મુક્તિપદ પામે શરીર ઔદારિક, તેજસ, કાર્મણ સર્વથા છાડીને સમશ્રેણી રૂજુગતિ અન્ય આકાશ પ્રદેશને ન અવગાહતો, અણફરસતો એક સમય માત્રમા ઉર્દ્ધગતિ અવિગ્રહગતિયે ત્યા જાય, એરંડબીજ બંધન મુક્તવત્ નિર્લેપ તુબીવત્ કોદંડમુક્ત બાણવત્, ઇંધનવહ્નિમુક્ત ધુમ્રવત્ જ્યા સિદ્ધક્ષેત્રે જઇ સાકારોપયોગે સિદ્ધ થાય, શુદ્ધ થાય, પરાંગત થાય, પરપગત થાય, સકલ કાર્ય અર્થ સાધી કૃતકૃતાર્થ નિષ્ટતાર્થ અતુલ સુખસાગર નિમગ્ન સાદિ અનંત ભાગે સિદ્ધ થાય, એ સિદ્ધ પદનો ભાવસ્મરણ ચિંતન મનન સદા કાળે મુજને હોશે? તે ઘાટ પલ ધન્ય સફળ હોશે અજોગી તે જોગરહિત કેવલસહિત વિચરે તેને અજોગી કેવલી ગુણઠાણુ કહિયે.

ઇતિ લક્ષણ ગુણદ્વાર બીજો સંપૂર્ણ. ૨.

ત્રીજો સ્થિતિ દ્વાર.

પહેલા ગુણઠાણાની સ્થિતિ ૩ પ્રકારની છે અણાદિયા અપજ્જવસિયા તે જે મિથ્યાત્વની આદિ નથી ને અંત પણ નથી તે અભવ્ય જીવના મિથ્યાત્વ આશ્રી ૧ અણાદિયા સપજ્જવસિયા તે જે મિથ્યાત્વની આદિ નથી પણ અત છે તે ભવ્ય જીવના મિથ્યાત્વ આશ્રી, ૨ સાદિયા સપજ્જવસિયા તે જે મિથ્યાત્વની આદિ પણ છે ને અત પણ છે, પાડવાઇ સમદષ્ટિના મિથ્યાત્વ આશ્રી તેની સ્થિતિ જઘન્ય અતર્મુહૂર્ત, ઉત્૦ અર્ધપુદ્ગલ પરાવર્તન દેશે ઉણી, પછી અવશ્ય સમકિત પામીને મોક્ષ જાય ૩ બીજા ગુણઠાણાની સ્થિતિ જ૦ ઉ૦ અતર્મુહૂર્તની ચોથા ગુણઠાણાની સ્થિતિ જ૦ અતર્મુહૂર્તની ઉ૦ ૬૬ સાગરોપમ ઝાઝેરાની, તે ૨૨ સાગરોપમની સ્થિતિએ ૩ વાર બારમે દેવલોકે ઉપજે, ત્રણ પૂર્વ ક્રોડિ અધિક મનુષ્યના

દશમું સૂક્ષ્મ સંપરાય ગુણઠાણું —તેનું શું લક્ષણ? ૨૭ પ્રકૃતિને ક્ષયોપશમભાવે. ૨૧ પ્રકૃતિ પૂર્વે કહી તે, અને હાસ્ય ૧ રતિ, ૨ અરતિ, ૩ ભય ૪, શોક ૫ દુર્ગંછા ૬ એવ ૨૭ પ્રકૃતિને ક્ષયોપશમભાવે. તે વારે ગૌતમસ્વામી હાથ જોડી માન મોડી શ્રી ભગવંતને પૂછતા હવા સ્વામિનાથ, તે જીવને શું ગુણ નિપજ્યો? તે વારે ભગવંતે કહ્યું, તે જીવ દ્રવ્યથી, ક્ષેત્રથી, કાળથી ભાવથી ઇત્યાદિ પદાર્થ તથા નોકષાય આદિ ઘને ખપાવી તથા, નિરભિલાષ, નિર્બંધ, નિરીહ વાંછા નિરાશી, અવ્યામોહ, અવિભ્રમ, ત્યાંલું સહિ પાપે દસે તે જીવ જઘન્ય તેજ ભવે મોક્ષ જાય, ઉત્. ત્રીજે ભવ મોક્ષ જાય. સૂક્ષ્મ લોભકષાયને ઉદયથી સંપરાય ક્રિયા કહી છે તેને સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણઠાણું કહિયે.

અગ્યારમું ઉપશાંતમોહ ગુણઠાણું —તેનું શું લક્ષણ? ૨૮ પ્રકૃતિને ઉપશમભાવે તે ૨૭ પ્રકૃતિ પૂર્વે કહી તે, અને સંજ્વલનનો લોભ ૧ એવ ૨૮ મોહનીય કર્મની પ્રકૃતિને ઉપશમભાવે. રાખ થકી દાબે અગ્નિ તેમ ભારી પ્રબળ અગ્નિ તે વારે ગૌતમસ્વામી હાથ જોડી માન મોડી શ્રી ભગવંતને પૂછવા લાગ્યા, સ્વામિનાથ! જીવને શું ગુણ નિપજ્યો? તે વારે શ્રી ભગવંતે કહ્યું તે જીવ કષાયે કરી પ્રથમ દ્રવ્યથી ક્ષેત્રથી, કાળથી ભાવથી નોકષાય આદિ કર્મને ઉપશમાવી તથા વીતરાગ ભાવે યથાખ્યાત ચારિત્રપણું જાણે સહિ પાપે દસે, એટલામાં જો કાળ કરે તો અનુત્તર વિમાનમાં જાય. પછી મનુષ્ય ભવ મોક્ષ જાય. જો સૂક્ષ્મ લોભનો ઉદય થાય તે અંતર અગ્નિ પ્રગટે, પછી પડે ક્રમથી પડે તો પહેલા ગુણઠાણા સુધી જાય પણ અગ્યારમેથી ચડવું તો નથી. ઉપશાંત એટલે ઉપશમ્યો છે મોહ સર્વથા, જેમ રાખે અગ્નિ ઓલવ્યાની પરે નહિ, પણ ઢાંક્યો છે માટે ઉપશાંતમોહ ગુણઠાણું કહિયે.

બારમું ક્ષીણમોહ ગુણઠાણું —તેનું શું લક્ષણ? જે ૨૮ પ્રકૃતિને સર્વથા ખપાવે ક્ષપકશ્રેણી ક્ષાયકભાવે ક્ષાયકસમકિત ક્ષાયક યથાખ્યાત ચારિત્ર કરવું જાણું. એમ સાત ભાવ સત્ય, અમાયી અકષાયી વીતરાગી, ભાવનિગ્રંથ સંપૂર્ણ સર્વ સંપૂર્ણ ચારિત્રના મહાવ્રતથી મહાસુશીલ અમોહી, આ કરી મહાજ્ઞાની મહાધ્યાની વર્ધમાન પરિણામી અપ્રતિપાતી અંતર્મુહૂર્ત રહે. એ ગુણઠાણે મરણ નથી પુનર્ભવ છે નહિ છેલ્લે સમયે પાંચ જ્ઞાનાવરણીય, નવ દર્શનાવરણીય પાંચવિધ અંતરાય સમકાળે ક્ષય કરી તેરમા ગુણઠાણાને પહેલે સમયે લોકાલોક પ્રકાશક કેવળ જ્યોતિ પ્રકટે, માટે ક્ષીણ તે ક્ષય કર્યો છે મોહ સર્વથા તે ગુણઠાણું એ ક્ષીણમોહ ગુણઠાણું કહિયે

તેરમું સયોગી કેવળી ગુણઠાણું —તેનું શું લક્ષણ? દશ બોલ સહિત તે એ ગુણઠાણે વિચરે સયોગી સશરીરી સલેશી શુક્લલેશી યથાખ્યાત ચારિત્ર

નવમો ઉદીરણા દ્વાર.

પહેલા ગુણઠાણાથી માંડીને ૭ મા ગુણઠાણા સુધી ૮ કર્મની ઉદીરણા તથા ૭ ની કરે તો આયુષ્ય વર્જિને આઠમે, નવમે ગુણઠાણે ૭ કર્મની ઉદીરણા તે આયુષ્ય વર્જિને, તથા ૬ ની કરે તો આયુષ્ય, વેદનીય, એ ૨ વર્જિને દશમે ૬ ની ઉદીરણા કરે, આયુષ્ય, વેદનીય, એ ૨ વર્જિને અને ૫ ની કરે તો આયુષ્ય, મોહનીય વેદનીય, એ ૩ વર્જિને અગ્યારમે, બારમે ગુ૦ ૫ ની ઉદીરણા, આયુષ્ય, મોહનીય, વેદનીય એ ૩ વર્જિને, તથા ૨ ની કરે તો નામ, ગોત્ર એ ૨ ની ચઉદમે ગુગુ૦ ઉદીરણા કરે, નહિ

ઇતિ ૯ મો ઉદીરણા દ્વાર સમાપ્ત ૯.

દશમો નિર્જરા દ્વાર.

પહેલાથી તે ૧૧ મા ગુણઠાણા સુધી ૮ કર્મની નિર્જરા બારમે ૭ કર્મની નિર્જરા, મોહનીય વર્જિને તેરમે, ચઉદમે ૪ કર્મની નિર્જરા, વેદનીય આયુષ્ય નામ, ગોત્ર, એ ૪

ઇતિ ૧૦ મો નિર્જરા દ્વાર સમાપ્ત ૧૦.

અગ્યારમો ભાવ દ્વાર.

ઉદયભાવ, ઉપશમભાવ, ક્ષાયકભાવ, ક્ષયોપશમભાવ, પારિણામિકભાવ, સાન્નિપાતિકભાવ પહેલે ને ત્રીજે ગુણઠાણે ૩ ભાવ, ઉદય, ક્ષયોપશમ, પારિણામિક બીજે, ચોથે, પાંચમે, છઠ્ઠે, સાતમે ને આઠમેથી તે અગ્યારમા ગુણઠાણા સુધી ઉપશમ શ્રેણિવાળાને ૪ ભાવ, ઉદય ઉપશમ, ક્ષયોપશમ ને પરિણામિક તથા કોઇક ઉપશમને ઠેકાણે ક્ષાયક પણ કહે છે અને ૮ માથી માંડીને બારમા સુધી ક્ષપક શ્રેણિવાળાને ૪ ભાવ, ઉદય, ક્ષયોપશમ ક્ષાયક પારિણામિક તેરમે ચઉદમે ગુ૦ ૩ ભાવ ઉદય, ક્ષાયક, પરિણામિક સિદ્ધમાં ૨ ભાવ, ક્ષાયક, પારિણામિક

ઇતિ ૧૧ મો ભાવ દ્વાર સમાપ્ત. ૧૧.

બારમો કારણ દ્વાર.

કારણ ૫ કર્મબંધના, મિથ્યાત્વ અવિરતિ, પ્રમાદ, કષાય, જોગ પહેલે ત્રીજે ગુ૦ ૫ કારણ લાભે બીજે ચોથે ૪ કારણ લાભે, મિથ્યાત્વ વર્જિને પાંચમે છઠ્ઠે ગુણા૦ ૩ કારણ લાભે, મિથ્યાત્વ અવિરતિ એ ૨ વર્જિને સાતમેથી દશમા ગુણઠાણા સુધી ૨ કારણ લાભે, કષાય અને જોગ એ ૧ લાભે. અગ્યારમે બારમે, તેરમે ૧ કારણ લાભે તે ૧ જોગ ચઉદમે કોઇ કારણ નથી.

ઇતિ ૧૨ મો કારણ દ્વાર સમાપ્ત. ૧૨.

ભવ આશ્રી જાણવી તથા બે વાર અનુત્તર વિમાનમાં ૩૩ સાગરોપમની સ્થિતિએ ઉપજે ૩૩ ડુ ઝાઝેરું સાગરોપમ, ને ૩ પૂર્વક્રોડિ અધિક મનુષ્યના ભવ આશ્રી જાણવી પાંચમા આ તેરમા ગુણઠાણાની સ્થિતિ જ૦ અંત ઉ૦ દેશે ઉણી તે આઠ વર્ષ ઉણી પૂર્વક્રોડની. સાતમાથી તે અગ્યારમા ગુ સુધી જ૦ ૧ સમય ઉ અંત બારમા ગુ સ્થિતિ જ૦ ઉ અંત૦ ચઉદમા ગુણઠાણાની સ્થિતિ પાંચ હ્રસ્વ અક્ષર (અ. ઇ ઉ ઋ. લૃ) બોલવા પ્રમાણે જાણવી

ઇતિ ત્રીજો સ્થિતિ દ્વાર સમાપ્ત ૩.

ચોથો ક્રિયા દ્વાર.

પહેલે ને ત્રીજે ગુણઠાણે ૨૪ ક્રિયા લાભે, ઇર્યાવહિયા ક્રિયા વર્જીને બીજે ચોથે ગુ ૨૩ ક્રિયા લાભે મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, ઇર્યાવહિયા એ ૩ વર્જીને, છઠ્ઠે ગુણઠાણે ૨ ક્રિયા આરંભિયા માયાવત્તિયા એ ૨ લાભે સાતમે ગુણઠાણેથી તે દશમા ગુણઠાણા સુધી ૧ માયાવત્તિયા ક્રિયા લાભે અગ્યારમે, બારમે, તેરમે ગુણઠાણે ૧ ઇર્યાવહિયા ક્રિયા લાભે ચઉદમે ગુણ કોઇ ક્રિયા લાભે નહિ

ઇતિ ચોથો ક્રિયા દ્વાર સમાપ્ત ૪

પાંચમો સત્તા દ્વાર

પહેલા ગુણઠાણાથી તે અગ્યારમા ગુણઠાણા સુધી આઠ કર્મની સત્તા બારમે ૭ કર્મની સત્તા, ૧ મોહનીય કર્મ વર્જીને. તેરમે, ચઉદમે ગુણ ૪ કર્મની સત્તા, વેદનીય, આયુષ્ય, નામ ગોત્ર.

ઇતિ ૫ મો સત્તા દ્વાર સમાપ્ત ૫

છઠ્ઠો બંધ દ્વાર

પહેલા ગુણઠાણાથી તે સાતમા ગુણઠાણા સુધી ત્રીજું ગુણઠાણું વર્જીને ૮ કર્મ બાંધે અને જો ૭ બાંધે તો આયુષ્ય વર્જીને ત્રીજે આઠમે નવમે ગુ ૭ કર્મ બાંધે આયુષ્ય વર્જીને. દશમે ગુણ ૬ કર્મ બાંધે, આયુષ્ય, ને મોહનીય એ ૨ વર્જીને અગ્યારમે, બારમે, તેરમે ગુણ ૧ સાતા વેદનીય બાંધે ચઉદમે ગુણ નાબંધ

૬ ઠ્ઠો બંધ દ્વાર સમાપ્ત ૬

સાતમો વેદ દ્વાર ને આઠમો ઉદય દ્વાર

પહેલા ગુણઠાણાથી તે દશમા ગુણઠાણા સુધી ૮ કર્મ વેદે ને ૮ નો ઉદય અગ્યારમે, બારમે, ૭ કર્મ વેદે ને ૭ નો ઉદય, મોહનીય વર્જીને. તેરમે ચઉદમે ૪ કર્મ વેદે ને ૪ નો ઉદય વેદનીય આયુષ્ય, નામ ગોત્ર.

ઇતિ ૭ મો વેદ દ્વાર ને ૮ મો ઉદય દ્વાર સમાપ્ત ૭-૮

નવમો ઉદીરણા દ્વાર.

પહેલા ગુણઠાણાથી માંડીને ૭ ના ગુણઠાણા સુધી ૮ કર્મની ઉદીરણા તથા ૭ ની કરે તો આયુષ્ય વર્જીને આઠમે, નવમે ગુણઠાણે ૭ કર્મની ઉદીરણા તે આયુષ્ય વર્જીને, તથા ૬ ની કરે તો આયુષ્ય, વેદનીય, એ ૨ વર્જીને દશમે ૬ ની ઉદીરણા કરે, આયુષ્ય, વેદનીય, એ ૨ વર્જીને અને ૫ ની કરે તો આયુષ્ય, મોહનીય વેદનીય એ ૩ વર્જીને અગ્યારમે, બારમે ગુ૦ ૫ ની ઉદીરણા, આયુષ્ય, મોહનીય, વેદનીય એ ૩ વર્જીને, તથા ૨ ની કરે તો નામ, ગોત્ર એ ૨ની ચઉદમે ગુણ૦ ઉદીરણા કરે નહિ

ઇતિ ૯ મો ઉદીરણા દ્વાર સમાપ્ત ૯.

દશમો નિર્જરા દ્વાર.

પહેલાથી તે ૧૧ મા ગુણઠાણા સુધી ૮ કર્મની નિર્જરા બારમે ૭ કર્મની નિર્જરા, મોહનીય વર્જીને તેરમે, ચઉદમે ૪ કર્મની નિર્જરા, વેદનીય. આયુષ્ય, નામ, ગોત્ર, એ ૪

ઇતિ ૧૦ મો નિર્જરા દ્વાર સમાપ્ત ૧૦.

અગ્યારમો ભાવ દ્વાર.

ઉદયભાવ, ઉપશમભાવ, ક્ષાયકભાવ, ક્ષયોપશમભાવ, પારિણામિકભાવ, સાન્નિપાતિભાવ પહેલે ને ત્રીજે ગુણઠાણે ૩ ભાવ, ઉદય, ક્ષયોપશમ, પારિણામિક બીજે, ચોથે, પાચમે, છઠ્ઠે, સાતમે ને આઠમેથી તે અગ્યારમા ગુણઠાણા સુધી ઉપશમ શ્રેણિવાળાને ૪ ભાવ, ઉદય ઉપશમ, ક્ષયોપશમ ને પરિણામિક તથા કોઇક ઉપશમને ઠેકાણે ક્ષાયક પણ કહે છે અને ૮ માથી માંડીને બારમા સુધી ક્ષપક શ્રેણિવાળાને ૪ ભાવ, ઉદય, ક્ષયોપશમ ક્ષાયક પારિણામિક તેરમે ચઉદમે ગુ૦ ૩ ભાવ ઉદય, ક્ષાયક, પરિણામિક સિદ્ધમાં ૨ ભાવ, ક્ષાયક, પારિણામિક

ઇતિ ૧૧ મો ભાવ દ્વાર સમાપ્ત. ૧૧.

બારમો કારણ દ્વાર.

કારણ ૫ કર્મબંધના, મિથ્યાત્વ અવિરતિ, પ્રમાદ, કષાય, જોગ પહેલે ત્રીજે ગુ૦ ૫ કારણ લાભે બીજે ચોથે ૪ કારણ લાભે, મિથ્યાત્વ વર્જીને પાચમે છઠ્ઠે ગુણ૦ ૩ કારણ લાભે, મિથ્યાત્વ. અવિરતિ એ ૨ વર્જીને સાતમેથી દશમા ગુણઠાણા સુધી ૨ કારણ લાભે, કષાય અને જોગ એ ૧ લાભે. અગ્યારમે બારમે, તેરમે ૧ કારણ લાભે તે ૧ જોગ ચઉદમે કોઇ કારણ નથી.

ઇતિ ૧૨ મો કારણ દ્વાર સમાપ્ત. ૧૨.

તેરમો પરિસહ દ્વાર

પહેલાથી તે ચોથા ગુણઠાણા સુધી મહવિ પરિસહ ૨૨ લાભે, પણ તે ૧ સમયે ૭, નિર્જરાય અક્રમે નહિ પાંચમાથી તે ૯ મા ગુણઠાણા સુધી ૨૨ પરિસહ લાભે એક સમયે ૨૦ વેદે. ટાઢનો ત્યાં તાપનો નહિ, તાપનો ત્યાં ટાઢનો નહિ ચાલવાનો ત્યાં બેસવાનો નહિ, બેસવાનો ત્યાં ચાલવાનો નહિ. દશમે અગ્યારમે બારમે ૧૪ પરિસહ લાભે આઠ જે મોહનીય કર્મને ઉદયે હતા તે વર્જ્યા તે કહે છે અચેલનો, અરતિનો, સ્ત્રીનો, બેસવાનો આક્રોશનો, યાચનાનો, સત્કાર પુરસ્કારનો એ ૭ ચારિત્ર મોહનીય કર્મને ઉદયે હતા તે, ને ૮ મો દંસણ પરિસહ દર્શન મોહનીયનો ઉદય હતો તે, એ ૮ વર્જીને શેષ ૧૪ રહ્યા. તે માહિલા એક સમયે ૧૨ વેદે. ટાઢનો ત્યાં તાપનો નહિ તાપનો ત્યાં ટાઢનો નહિ. ચાલવાનો ત્યાં સ્થાનકનો નહિ સ્થાનકનો ત્યાં ચાલવાનો નહિ, તેરમે ચૌદમે ગુણઠાણે ૧૧ પરિસહ લાભે. પૂર્વે ૧૪ કહ્યા તેમાંથી પ્રજ્ઞાનો અજ્ઞાનનો એ બે જ્ઞાનાવરણીય કર્મને ઉદયે હતા તે અને ૧ અલાભનો અંતરાય કર્મને ઉદયે હતો તે એ ૩ વર્જીને શેષ ૧૧ રહ્યા. તે માહિલા એક સમયે ૯ વેદે. ટાઢનો ત્યાં તાપનો નહિ તાપનો ત્યાં ટાઢનો નહિ. ચાલવાનો ત્યાં સ્થાનકનો નહિ સ્થાનકનો ત્યાં ચાલવાનો નહિ

ઇતિ ૧૩ મા પરિસહ દ્વાર સમાપ્ત. ૧૩

ચૌદમો માર્ગણા દ્વાર

પહેલે ગુણઠાણે માર્ગણા ૪, બીજે ચોથે, પાંચમે, સાતમે જાય. બીજે ગુણ માર્ગણા ૧ પડે તો પહેલે આવે ચડવું નથી ત્રીજે માર્ગણા ૪ પડે તો પહેલે આવે અને ચડે તો ચોથે પાંચમે અને સાતમે જાય. ચોથે માર્ગણા ૫ પડે તો પહેલે બીજે ત્રીજે આવે અને ચડે તો પાંચમે સાતમે જાય પાંચમે માર્ગણા ૫, પડે તો પહેલે, બીજે ત્રીજે ચોથે આવે અને ચડે તો સાતમે જાય છઠ્ઠે માર્ગણા ૬ પડે તો પહેલે બીજે, ત્રીજે ચોથે, પાંચમે આવે અને ચડે તો સાતમે જાય. સાતમે માર્ગણા ૩ પડે તો છઠ્ઠે ચોથે આવે અને ચડે તો આઠમે જાય આઠમે માર્ગણા ૩ પડે તો સાતમે ચોથે આવે અને ચડે તો નવમે જાય. નવમે માર્ગણા ૩ પડે તો આઠમે ચોથે આવે અને ચડે તો દશમે જાય. દશમે માર્ગણા ૪ પડે તો નવમે ચોથે આવે, અને ચડે તો અગ્યારમે બારમે જાય અગ્યારમે માર્ગણા ૨ કાળ કરે તો અનુત્તર વિમાને જાય, પડે તો દશમાથી પહેલા સુધી આવે ચડવું નથી. બારમે માર્ગણા ૧ તેરમે જાય પડવું નથી. તેરમે માર્ગણા ૧ ચૌદમે જાય પડવું નથી. ચૌદમે માર્ગણા કો નથી, મોક્ષ જાય.

ઇતિ ૧૪ મા માર્ગણા દ્વાર સમાપ્ત. ૧૪

પંદરમો આત્મા દ્વાર.

આત્મા ૮, દ્રવ્યઆત્મા, કષાયઆત્મા, યોગઆત્મા, ઉપયોગઆત્મા, જ્ઞાનઆત્મા, દર્શનઆત્મા, ચારિત્રઆત્મા, વીર્યઆત્મા એવં ૮. પહેલે, ત્રીજે ગુણ૦ ૬ આત્મા, જ્ઞાન ને ચારિત્ર એ ૨ વર્જીને. બીજે ચોથે ગુણ૦ ૭ આત્મા, ચારિત્ર વર્જીને. પાંચમે ગુણઠાણે પણ ૭ આત્મા, દેશથી ચારિત્ર છે છઠેથી દશમા ગુણઠાણા સુધી ૮ આત્મા. અગ્યારમે, બારમે, તેરમે ગુ૦ ૭ આત્મા, કષાય વર્જીને ચઉદમે ગુ૦ ૬ આત્મા, કષાય ને જોગ વર્જીને સિદ્ધમાં ૪ આત્મા જ્ઞાનઆત્મા, દર્શનઆત્મા, દ્રવ્યઆત્મા, ઉપયોગઆત્મા,

ઇતિ ૧૫ મો આત્મ દ્વાર સમાપ્ત. ૧૫.

સોળમો જીવ ભેદ દ્વાર.

પહેલે ગુણઠાણે ૧૪ ભેદ લાભે. બીજે ગુણ૦ ૬ ભેદ લાભે, એ ઇંદ્રિય, તે ઇંદ્રિય, ચઉરિંદ્રિય, અસંજ્ઞી તિર્યંચ પંચેંદ્રિય, એ ૪ ના અપર્યાપ્ત ને સંજ્ઞી પંચેંદ્રિયમાં અપર્યાપ્તો ને પર્યાપ્તો એ ૬ ત્રીજે ગુણ૦ ૧ સંજ્ઞી પંચેંદ્રિયનો પર્યાપ્તો લાભે ચોથે ગુણઠાણે ૨ ભેદ લાભે. સંજ્ઞી પંચેંદ્રિયનો અપર્યાપ્તો ને પર્યાપ્તો લાભે

ઇતિ ૧૬ મો જીવભેદ દ્વાર સમાપ્ત. ૧૬.

સત્તરમો જોગ દ્વાર.

પહેલે બીજે ને ચોથે ગુણઠાણે જોગ ૧૩ લાભે, એ આહારકના વર્જીને, ત્રીજે ગુણ૦ ૧૦ જોગ લાભે તે ૪ મનના, ૪ વચનના, ૧ ઉદારિકનો, ૧ વૈક્રિયનો એવં ૧૦ લાભે. પાંચમે ગુણઠાણે ૧૨ જોગ, આહારકના ૨ ને એક કાર્મણનો એ ૩ વર્જીને ૧૨ લાભે છઠે ગુ૦ ૧૪ જોગ લાભે, ૧ કાર્મણનો વર્જીને સાતમે ગુ૦ ૧૧ જોગ તે ૪ મનના, ૪ વચનના, ૧ ઔદારિકનો, ૧ વૈક્રિયનો, ૧ આહારકનો એવં ૧૧ આઠમાથી માંડીને ૧૨ મા ગુણઠાણા સુધી જોગ ૯ લાભે તે ૪ મનના ૪ વચનના ને ૧ ઔદારિકનો એ ૯ તેરમે ગુણઠાણે જોગ ૭ લાભે, ૨ મનના ૨ વચનના, એ ૪ ને ઉદારિકનો, ઉદારિકનો મિશ્ર કાર્મણ કાયજોગ, એવં ૭ ચોદમે ગુણ૦ જોગ નથી

ઇતિ ૧૭ મો જોગ દ્વાર સમાપ્ત. ૧૭

અઢારમો ઉપયોગ દ્વાર.

પહેલે ને ત્રીજે ગુણઠાણે ૬ ઉપયોગ લાભે, ૩ અજ્ઞાન ને ૩ દર્શન એવં ૬ બીજે, ચોથે, પાંચમે ગુણ૦ ૬ ઉપયોગ લાભે, ૩ જ્ઞાન, ૩ દર્શન, એવં ૬, છઠ્ઠાથી તે બારમા ગુણઠાણા સુધી ઉપયોગ ૭ લાભે તે ૪ જ્ઞાન ને ૩ દર્શન એવં ૭ તેરમે, ચૌદમે ગુણઠાણે તથા સિદ્ધમાં ૨ ઉપયોગ કેવલજ્ઞાન, ને કેવલદર્શન

ઇતિ ૧૮ મો ઉપયોગ દ્વાર સમાપ્ત. ૧૮.

ઓગણીશમો લેશ્યા દ્વાર

પહેલાથી તે છઠ્ઠા ગુણઠાણા સુધી ૬ લેશ્યા લાભે. સાતમે ગુણ ઉપલી ૩ લેશ્યા લાભે. આઠમેથી માંડીને બારમા ગુણઠાણા સુધી ૧ શુક્લ લેશ્યા લાભે. તેરમે ગુણઠાણે ૧ પરમ શુક્લલેશ્યા લાભે ચૌદમે ગુ લેશ્યા નથી.

ઇતિ ૧૯ મો લેશ્યા દ્વાર સમાપ્ત ૧૯

વીસમો ચારિત્ર દ્વાર.

પહેલાથી તે ચોથા ગુણઠાણા સુધી કોઇ ચારિત્ર નથી. પાંચમે ગુણઠાણે દેશથી સામાયક ચારિત્ર છે છઠ્ઠે સાતમે ગુણઠાણે ૩ ચારિત્ર લાભે: સામાયક ચારિત્ર છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર, પરિહારવિશુદ્ધ ચારિત્ર એ ૩ લાભે: આઠમે, નવમે ગુણઠાણે ૨ ચારિત્ર લાભે, સામાયક ને છેદોપસ્થાપનીય. દશમે ગુણ ૧ સુક્ષ્મસંપરાય ચારિત્ર લાભે અગ્યારમેથી તે ચૌદમા ગુણઠાણા સુધી ૧ યથાખ્યાત ચારિત્ર લાભે.

ઇતિ ૨૦ મો ચારિત્ર દ્વાર સમાપ્ત ૨૦

એકવીસમો સમકિત દ્વાર

પહેલે ને ત્રીજે ગુણઠાણે સમકિત નથી બીજે ગુણ૦ ૧ સાસ્વાદન સમકિત લાભે ચોથે પાંચમે ને છઠ્ઠે ગુણ ઉપશમ અને ક્ષયોપશમ તથા સાતમે ગુણ ઉપશમ ક્ષયોપશમ અને વેદક આઠમે, નવમે ગુણઠાણે ૩ સમકિત લાભે ઉપશમ ક્ષયોપશમ, ક્ષાયક દશમે અગ્યારમે ગુણઠાણે ૨ સમકિત લાભે, ઉપશમ ને ક્ષાયક બારમે તેરમે, ચૌદમે ગુણઠાણે તથા સિદ્ધમાં ૧ ક્ષાયક સમકિત લાભે.

ઇતિ ૨૧ મો સમકિત દ્વાર સમાપ્ત ૨૧

બાવીસમો અલ્પબહુત્વ દ્વાર

સર્વથી થોડા અગ્યારમા ગુણઠાણાવાળા એક સમયે ઉપશમશ્રેણીવાળા ૫૪ જીવ લાભે માટે. ૧ તેથી બારમા ગુણઠાણાવાળા સંખ્યાતગુણા એક સમયે ક્ષપક શ્રેણીવાળા એકસો ને આઠ જીવ લાભે માટે ૨ તેથી આઠમા નવમા દશમા ગુણઠાણાવાળા સંખ્યાતગુણા જઘન્ય બસો ઉત્કૃષ્ટ નવસેં લાભે માટે ૩ તેથી તેરમા ગુણઠાણાવાળા સંખ્યાતગુણા જઘ બે ક્રોડી ઉત્કૃષ્ટ નવ ક્રોડી લાભે માટે. ૪ તથી સાતમા ગુણઠાણાવાળા સંખ્યાતગુણા જઘ બસેં ક્રોડી ઉત્કૃષ્ટ નવસેં ક્રોડી લાભે માટે ૫. તેથી છઠ્ઠા ગુણઠાણાવાળા સંખ્યાતગુણા જઘ બે હજાર ક્રોડી ઉત્કૃષ્ટ નવ હજાર ક્રોડી લાભે માટે ૬ તેથી પાંચમા ગુણઠાણાવાળા અસંખ્યાતગુણા તિર્યંચ શ્રાવક ઘણા માટે ૭ તેથી બીજા ગુણઠાણાવાળા અસંખ્યાતગુણા ૪ ગતિમાં લાભે માટે ૮ તેથી ત્રીજા ગુણઠાણાવાળા અસંખ્યાતગુણા ૪ ગતિમાં લાભે માટે ૯ તથા ચોથા ગુણઠાણાવાળા અસંખ્યાતગુણા ઘણી સ્થિત છે

માટે ૧૦. તેથી ચૌદમા ગુણઠાણાવાળા ને સિદ્ધ ભગવંતજી અનંતગુણા. ૧૧ તેથી પહેલા ગુણઠાણાવાળા અનંતગુણા, એકેંદ્રિય પ્રમુખ સર્વ મિથ્યાદ્દષ્ટિ છે માટે ૧૨.

ઇતિ ૨૨ મો અલ્પબહુત્વ દ્વાર સમાપ્ત. ૨૨

ઇતિ ગુણઠાણાના ૨૨ દ્વાર સંપૂર્ણ.

ભાવ ૬.

ઉદયભાવ, ઉપશમભાવ, ક્ષાયકભાવ, ક્ષયોપશમભાવ, પારિણામિકભાવ તે સન્નિવાઇ ભાવ

ઉદય ભાવના ૨ ભેદ જીવ ઉદય નિષ્પન્ન ને અજીવ ઉદય નિષ્પન્ન જીવ ઉદય નિષ્પન્નમા ૩૩ બોલ પામે, ૪ ગતિ ૬ કાય, ૬ લેશ્યા ૪ કષાય ૩ વેદ એવ ૨૩ ને મિથ્યાત્વ ૧, અજ્ઞાન ૨, અવિરતિ ૩, અસંજ્ઞીપણું ૪, આહારકપણું ૫, છદ્મસ્થપણું ૬, સજોગીપણું ૭, સંસાર પરિયટ્ટણા ૮, અસિદ્ધ ૯, અકેવલી ૧૦, એવ ૩૩ અજીવ ઉદય નિષ્પન્નના ૩૦ બોલ પામે, ૫ વર્ણ, ૨ ગંધ, ૫ રસ ૮ સ્પર્શ, ૫ શરીર, ૫ શરીરના વ્યાપાર એવ ૩૦ એવ ઉભય મળીને ૩૩ ને ૩૦ ત્રેસઠ ભેદ ઉદય ભાવના કહ્યા ૧.

ઉપશમ ભાવે ૧૧ બોલ છે ચાર કષાયનો ઉપશમ ૪, રાગનો ઉપસમ ૫ દ્વેષનો ઉપશમ ૬, દર્શનમોહનીયનો ઉપશમ ૭, ચારિત્રમોહનીયનો ઉપશમ, એવ ૮ મોહનીયની પ્રકૃતિ અને ઉવસમિયા દંસણલદ્ધિ તે સમકિત ૯ ઉવસમિયા ચરિત્તલદ્ધિ ૧૦, ઉવસમિયા અકષાય છદ્મસ્થ વીતરાગલદ્ધિ એવ ૧૧. ૨

ક્ષાયક ભાવે ૩૭ બોલ છે ૫ જ્ઞાનાવરણીય ૯ દર્શનાવરણીય ૨ વેદનીયની, ૧ રાગની, ૧ દ્વેષની, ૪ કષાયની, ૧ દર્શનમોહનીયની ૧ ચારિત્રમોહનીયની ૪ આયુષ્યની, ૨ નામની, ૨ ગોત્રની, ૫ અંતરાયની, એવ ૩૭ પ્રકૃતિને ક્ષય કરે તેને ક્ષાયક ભાવ કહિયે તે ૯ બોલ પામે ક્ષાયક સમકિત, ક્ષાયક જથાખ્યાત ચારિત્ર, કેવલજ્ઞાન, કેવલદર્શન અને ક્ષાયક દાનાદિ પાંચ લબ્ધિ, એવ ૯ બોલ. ૩

ક્ષયોપશમ ભાવે ૩૦ બોલ છે. ૪ જ્ઞાન પ્રથમના, ૩ અજ્ઞાન, ૩ દર્શન, ૩ દૃષ્ટિ. ૪ ચારિત્ર પ્રથમના, ૧ ચરિતાચરિત્ત તે શ્રાવકપણું પામે, ૧ આચાર્યગણિની પદવી, ૧ ચૌદ પૂર્વ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ, ૫ ઇંદ્રિયની લબ્ધિ, ૫ દાનાદિ લબ્ધિ એવ સર્વ મળી ૩૦ બોલ ૪

પારિણામિક ભાવના ૨ ભેદ, સાદિપારિણામિક, અનાદિપારિણામિક સાદિ વિણસે, અનાદિ વિણસે નહિ, સાદિ પારિણામિકના અનેક ભેદ છે જુની સુરા, મદિરા, જુનો ગોળ, તંદુલ એ આદિ ૭૩ બોલ, ભગવતિની સાખે છે અનાદિ પારિણામિક ભાવના ૧૦ બોલ ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય, પુદ્ગલાસ્તિકાય, જીવાસ્તિકાય કાળ, લોક, અલોક, ભવ્ય, અભવ્ય, એવ ૧૦ ૫

સન્નિવાઈ ભાવના ૨૬ ભાંગા. ૧ દ્વિકસંયોગીના ૧ ત્રિકસંયોગીના ૫ ચૌકસંયોગીના ૧ પંચસંયોગીનો એવં ૨૬ ભાંગા. એનો વિસ્તાર શ્રી અનુયોગદ્વાર સિદ્ધાંતથી જાણવો.

૧૪ ગુણસ્થાનક ઉપર ૧૦ ક્ષેપક દ્વાર

પ્રથમ હેતુ દ્વાર કર્મબંધના મૂળ હેતુ ૧ મિથ્યાત્વ ૨ અવિરતિ ૩ કષાય અને ૪ જોગ. એ ચાર છે. ઉત્તર હેતુ ૫૭ છે તે ૫ મિથ્યાત્વ, ૧૨ અવિરતિ (૬ કાય, ૫ ઇંદ્રિય, ૧ મન) ૨૫ કષાય અને ૧૫ જોગ, એવં ૫૭ હેતુ. પહેલે ગુણસ્થાનકે ૫૫ હેતુ તે આહારકના ૨ વર્જીને. બીજે ગુ૦ ૫૦ હેતુ તે ૫૫ માંહીથી ૫ મિથ્યાત્વ ટળ્યાં. ત્રીજે ગુ૦ ૪૩ હેતુ તે ૧૨ અવિરતિ, ૨૧ કષાય (અનંતાનુબંધીઆ ૪ વિના) અને ૧૦ જોગ (૪ મનના ૪ વચનના ૧ ઔદારિક અને ૧ વૈક્રિય) એવં ૪૩. ચોથે ગુ૦ ૪૬ હેતુ તે ૧૨ અવિરતિ, ૨૧ કષાય અને ૧૩ જોગ. પાંચમે ગુ૦ ૩૯ હેતુ તે ૧૧ અવિરતિ (ત્રસકાય વર્જીને) ૧૭ કષાય, (૪ અનં. અને ૪ અપ્રત્યાખ્યાની એ ૮ વિના) અને ૧૧ જોગ. છઠ્ઠે ગુ૦ ૨૭ હેતુ તે ૧૩ કષાય (સંજ્વલનનો ચોક અને ૯ નોકષાય) અને ૧૪ જોગ. સાતમે ગુ૦ ૨૪ હેતુ તે ૧૩ કષાય અને ૧૧ જોગ. આઠમે ગુ૦ ૨૨ હેતુ તે ૧૩ કષાય અને ૯ જોગ (૪ મનના ૪ વચનના અને ૧ ઔદારિક) નવમે ગુ૦ ૧૬ હેતુ તે ૭ કષાય (સંજ્વલનના ૪ અને ૩ વેદ) અને ૯ જોગ. દશમે ગુણ૦ ૧૦ હેતુ તે ૧ કષાય (સંજ્વલનનો લોભ) અને ૯ જોગ. અગિયારમે તથા બારમે ગુણ૦ ૯ હેતુ તે નવ જોગ. તેરમે ગુણ૦ ૭ હેતુ તે સાત જોગ. તેરમે ગુણ૦ ૭ હેતુ તે સાત જોગ અને ચૌદમે ગુણસ્થાનકે હેતુ નથી. ઇતિ પહેલો હેતુ દ્વાર સમાપ્ત.

બીજો દંડક દ્વાર પહેલે ગુ૦ ૨૪ દંડક. બીજે ગુણ૦ ૧૯ દંડક તે ૫ થાવરના વર્જ્યાં. ત્રીજે ચોથે ગુણ૦ ૧૬ દંડક તે ૩ વિકલેંદ્રિય વર્જ્યાં. પાંચમે ગુણ૦ ૨ દંડક સંજ્ઞી મનુષ્ય, સંજ્ઞી તિર્યંચ એ ૨. છઠ્ઠાથી તે ચૌદમા ગુણ૦ સુધી ૧ મનુષ્યનો દંડક. ઇતિ બીજો દંડક દ્વાર સમાપ્ત.

ત્રીજો જીવાયોનિ દ્વાર પહેલે ગુણ૦ ૮૪ લાખ જીવાયોનિ. બીજે ગુણ૦ ૩૨ લાખ તે એકેંદ્રિયની વર્જી. ત્રીજે ચોથે ગુણ૦ ૨૬ લાખ જીવાયોનિ. પાંચમે ગુણ૦ ૧૮ લાખ જીવાયોનિ. છઠ્ઠાથી તે ૧૪ મા ગુણસ્થાનક સુધી ૧૪ લાખ જીવાયોનિ. ઇતિ ત્રીજો યોનિ દ્વાર સમાપ્ત.

ચોથો અંતર દ્વાર પહેલે ગુણ૦ જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત ઉત્કૃષ્ટ ૬૬ સાગર ઝાઝેરાનું અથવા ૧૩૨ સાગર ઝાઝેરાનું તે ૬૬ સાગર ચોથે ગુણ૦ રહે [illegible] ગુણ૦ ફરી પાછો ચોથે ગુણ૦ ૬૬ સાગર રહી મિથ્યાત્વે આવે. બીજાથી

માઠીને અગ્યારમા ગુણઠાણા સુધી જ૦ અંત૦ અથવા પદ્યનો અસંખ્યાતમો ભાગ તે એટલા કાળ વિના ઉપશમ શ્રેણી કરીને પડે નહીં. ઉત૦ અર્ધપુદ્ગલ દેશે ઉણુ બારમે તેરમે ને ચૌદમે ગુણ૦ આતરૂં નથી, એ એક જીવઆશ્રી. ઇતિ ૪ અંતર દ્વાર સમાપ્ત.

પાંચમો ધ્યાન દ્વાર. પહેલે, બીજે, ત્રીજે ગુણ૦ ૨ ધ્યાન પહેલા. ચોથે, પાંચમે ગુણ૦ ૩ ધ્યાન પહેલા છઠે ગુણ૦ ૨ ધ્યાન આર્ત્ત, ને ધર્મ ધ્યાન. સાતમે ગુણ૦ ૧ ધર્મધ્યાન આઠમેથી માઠીને ચૌદમા ગુણ૦ ૧ શુકલધ્યાન. ઇતિ ૫ મો ધ્યાન દ્વાર સમાપ્ત.

છઠ્ઠો ફરસનાદ્વાર. પહેલું ગુણઠાણું ૧૪ રાજલોક સ્પર્શે. બીજુ ગુણ૦ હેઠું પંડગવનથી તે છઠ્ઠિ નરક લગે ફરસે. તથા ઊંચુ અધોગામની વિજયથી તે ૯ ગ્રૈવેયક સુધી ફરસે. ત્રીજુ ગુણ૦ લોકનો અસંખ્યાતમો ભાગ ફરસે. ચોથુ ગુણ૦ અધોગામની વિજયથી ૧૨ મા દેવલોક સુધી ફરસે અથવા પંડગવનથી છઠ્ઠી નરક સુધી ફરસે પાચમુ ગુ૦ પણ એમજ અધોગામની વિજયથી ૧૨ મા દેવલોક સુધી ફરસે છઠ્ઠાથી તે અગ્યારમા ગુણઠાણાવાળા અધોગામની વિજયથી ૫ અનુત્તરવિમાન સુધી ફરસે બારમુ ગુણ૦ લોકનો અસંખ્યાતમો ભાગ ફરસે તેરમુ ગુણ૦ સર્વલોક ફરસે ચૌદમુ ગુણ૦ લોકનો અસંખ્યાતમો ભાગ ફરસે ઇતિ ૬ ઠ્ઠો ફરસનો દ્વાર સમાપ્ત

સાતમો દ્વાર. તીર્થંકર ગોત્ર ૪ ગુણઠાણે બાંધે ચોથે, પાંચમે, છઠે ને સાતમે, એ ૪ ગુણઠાણે બાંધે શેષ ગુણઠાણે ન બાંધે તીર્થંકર દેવ ૯ ગુણઠાણા ફરસે તે ૪, ૬, ૭, ૮, ૯, ૧૦, ૧૨, ૧૩, ૧૪, એ ૯ ફરસે. ઇતિ ૭ મો દ્વાર સમાપ્ત.

આઠમો દ્વાર. ગુણઠાણા ૧૪ મા ૧, ૪, ૫, ૬, ૧૩, એ ૫ શાશ્વતા, શેષ ૯ ગુણ૦ અશાશ્વતા ઇતિ આઠમો દ્વાર સમાપ્ત

નવમો દ્વાર. ગુણઠાણા ૧૪મા ૧, ૨, ૩, ૪, ૫, ૬, ૭, એ ૭ ગુણ૦ ૬ સંઘયણ, આઠમાથી તે ૧૪ મા ગુણઠાણા સુધી એક વજ્રઋષભ નારચ સંઘયણ ઇતિ ૯ મો દ્વાર સમાપ્ત

દશમો દ્વાર. આર્યાજી, અવેદી પરિહારવિશુદ્ધચારિત્રવંત પુલાક લબ્ધિવંત, અપ્રમાદી સાધુ, ૧૪ પૂર્વી સાધુ અને આહારક શરીર એ ૭નુ કોઇ દેવતા સાહારણ કરી શકે નહિ ઇતિ ૧૦ મો દ્વાર સમાપ્ત

ક્ષેપક દ્વાર સમાપ્ત ઇતિ ગુણઠાણાદ્વાર સમાપ્ત.

(૧૧) તેત્રીશ બોલ

એક પ્રકારે અસયમ —સર્વ આસ્રવથી નહિ નિવર્તવું તે.

બે પ્રકારે બંધ —૧ રાગબંધ, ૨ દ્વેષબંધ.

ત્રણ પ્રકારે દંડ —૧ મન દંડ, ૨ વચન દંડ, ૩ કાય દંડ. ત્રણ પ્રકારે ગુપ્તિ ૧ મન ગુપ્તિ ૨ વચન ગુપ્તિ ૩ શરીર ગુપ્તિ. ત્રણ પ્રકારે શલ્ય ૧ માયા શલ્ય, ૨ નિદાન શલ્ય, ૩ મિથ્યાદર્શન શલ્ય. ત્રણ પ્રકારે ગર્વ ૧ ઋદ્ધિગર્વ, ૨ રસગર્વ ૩ શાતાગર્વ. ત્રણ પ્રકારે વિરાધના, ૧ જ્ઞાન વિરાધના ૨ દર્શન વિરાધના ૩ ચારિત્ર વિરાધના.

ચાર પ્રકારે કષાય —૧ ક્રોધ કષાય ૨ માન કષાય, ૩ માયા કષાય ૪ લોભ કષાય. ચાર પ્રકારે સંજ્ઞા, ૧ આહાર સંજ્ઞા, ૨ ભયસંજ્ઞા ૩ મૈથુન સંજ્ઞા ૪ પરિગ્રહ સંજ્ઞા. ચાર પ્રકારે કથા, ૧ સ્ત્રી કથા ૨ ભક્ત કથા, ૩ દેશ કથા ૪ રાજ કથા. ચાર પ્રકારે ધ્યાન, ૧ આર્ત ધ્યાન ૨ રૌદ્ર ધ્યાન ૩ ધર્મ ધ્યાન ૪ શુક્લ ધ્યાન.

પાંચ પ્રકારે ક્રિયા —૧ કાયિકી ક્રિયા, ૨ આધિકરણિકી ક્રિયા, ૩ પ્રાદ્વેષિકી ક્રિયા ૪ પારિતાપનિકી ક્રિયા ૫ પ્રાણાતિપાતિકી ક્રિયા. પાંચ પ્રકારે કામગુણ ૧ શબ્દ ૨ રૂપ ૩ ગંધ ૪ રસ ૫ સ્પર્શ. પાંચ પ્રકારે મહાવ્રત, ૧ સર્વ પ્રાણાતિપાતથી વિરામ, ૨ સર્વ મૃષાવાદથી વિરામ, ૩ સર્વ અદત્તથી વિરામ ૪ સર્વ મૈથુનથી વિરામ, ૫ સર્વ પરિગ્રહથી વિરામ. પાંચ પ્રકારે સમિતિ ૧ ઈર્યા સમિતિ, ૨ ભાષા સમિતિ ૩ એષણા સમિતિ ૪ આદાન ભંડમાત્ર નિક્ષેપણા સમિતિ, ૫ ઉચ્ચાર-પ્રસ્રવણ—ખેલ શ્લેષ્મ વગેરેને પરઠવવાની સમિતિ. પાંચ પ્રકારે પ્રમાદ, ૧ મદ ૨ વિષય, ૩ કષાય ૪ નિદ્રા ૫ વિકથા.

છ પ્રકારે જીવનિકાય —૧ પૃથ્વીકાય, ૨ અપકાય, ૩ તેજસ્કાય, ૪ વાયુકાય ૫ વનસ્પતિકાય ૬ ત્રસકાય. છ પ્રકારે લેશ્યા, ૧ કૃષ્ણલેશ્યા ૨ નીલલેશ્યા ૩ કાપોતલેશ્યા ૪ તેજોલેશ્યા ૫ પદ્મલેશ્યા ૬ શુક્લલેશ્યા.

સાત પ્રકારે ભય —૧ આલોક ભય મનુષ્યને મનુષ્યથી ભય થાય છે તે ૨ પરલોક ભય દેવતિર્યંચ આદીથી ભય થાય તે. ૩ આદાન ભય ધનથી ભય થાય તે ૪ અકસ્માત ભય અગ્નિ આદિ દેખી ભય થાય તે. ૫ વેદના ભય દુઃખથી ભય થાય તે ૬ મરણથી ભય થાય તે ૭ અપયશ—અપકીર્તિથી ભય થાય તે.

આઠ પ્રકારે મદ —૧ જાતિ મદ, ૨ કુળ મદ, ૩ બળ મદ ૪ રૂપ મદ, ૫ તપો મદ ૬ શ્રુત મદ ૭ લાભ મદ ૮ ઐશ્વર્ય મદ

નવ પ્રકારે બ્રહ્મચર્ય ગુપ્તિ :–૧ સ્ત્રી પશુ પંડક રહિત આલય (સ્થાનક)મા રહેવુ, ઉંદર બીલાડીના દૃષ્ટાંતે ૨ મનને આનંદ આપે તેવી ને કામ-રાગને વૃદ્ધિ કરે તેવી સ્ત્રી સાથે કથા-વાર્તા ન કરવી, લીંબુ રસના (જીભ) ને દૃષ્ટાંતે. ૩ સ્ત્રીના આસને તેમ સ્ત્રી સાથે સહવાસ કરવો નહિ, કોળાના ગંધે કણીકનો વંશ જાય તે દૃષ્ટાંતે ૪ સ્ત્રીના અંગ અવયવ તેમ તેની સુરચના ને તેનું બોલવુ, નિરીક્ષણ વગેરેને, વિષય રાગદૃષ્ટિથી જોવુ નહિ, સૂર્ય ચક્ષુના દૃષ્ટાંતે ૫ સ્ત્રી સબંધી કુજિત, રુદન, ગીત. હાસ્ય, આક્રંદ વગેરે સંભળાય તે ભીંત કે દિવાલના અંતરે નિવાસ નહિ કરવો, લાખ અગ્નિના દૃષ્ટાંતે. ૬ પૂર્વગત સ્ત્રી સબંધી ક્રીડા, હાસ્ય, રતિ, દર્પ, સ્નાન, સાથે જમવુ વગેરે યાદ કરવુ નહિ, સર્પના ઝેરના દૃષ્ટાંતે ૭ સ્વાદિષ્ટ તેમ મજબૂત પ્રણિત આહાર કરવો નહિ, ત્રિદોષીને ઘૃતના દૃષ્ટાંતે ૮ મર્યાદા કાળે ધર્મયાત્રા નિમિત્તે જોઈએ તેથી વધારે આહાર કરવો નહિ, કાગળની કોથળીમા નાણાને દૃષ્ટાંતે ૯ શરીર સુંદર ને વિભૂષિત લાગે તેવી શૃંગાર-શોભા કરવી નહિ, ગરીબના રત્નને દૃષ્ટાંતે

દશ પ્રકારે શ્રમણધર્મ–૧ ક્ષમા, સહન કરતા શીખવુ **૨ મુક્તિ,** નિર્લોભતા રાખવી ૩ **આર્જવ** નિખાલસ-સ્વચ્છ હૃદય રાખવું ૪ **માર્દવ,** કોમળ-વિનય બુદ્ધિ રાખવી, અહંકાર-મદ નહિ કરવો ૫ **લાઘવ,** અલ્પ-થોડા ઉપકરણ-સાધન રાખવા. ૬ **સત્ય,** સત્યતાથી-પ્રામાણિકતાથી વર્તવુ ૭ **સંયમ.** શરીર-ઈંદ્રિયો વગેરેને નિયમમા રાખવા ૮ **તપ,** શરીર દુર્બલ થાય તેમ ઉપવાસાદિ તપ કરવો. ૯ **ચૈત્યદાન,** બીજાઓને ઉપકાર બુદ્ધિથી જ્ઞાનાદિ આપવુ ૧૦ **બ્રહ્મચર્ય,** શુદ્ધ આચાર, નિર્મલ પવિત્ર વૃત્તિમા રહેવુ

દશ પ્રકારે સમાચારી :–૧ આવશ્યક. સ્થાનકથી બહાર જવું હોય ત્યારે ગુરૂ કે ઉપરીને કહેવું કે અવશ્ય મારે જવુ છે **૨ નિષેધક.** સ્થાનકમા આવવુ હોય ત્યારે કહેવુ કે નિશ્ચય કાર્ય કરીને હુ આવ્યો છુ ૩ **આપૃચ્છના** પોતાનુ કાર્ય હોય તો ગુરૂને પૂછવુ ૪ **પ્રતિપૃચ્છના.** બીજા સાધુઓનુ કાર્ય હોય ત્યારે વારવાર ગુરૂને પૂછવુ ૫ **છંદના.** ગુરૂ કે વડાને પોતાની પાસેની વસ્તુ આમંત્રણ કરવી ૬ **ઇચ્છાકાર** ગુરૂ કે વડાને કહેવુ "હે પૂજ્ય! આપની ઇચ્છા છે-સૂત્રાર્થ જ્ઞાન આપશો ?" ૭ **મિથ્યાકાર.** પાપ લાગ્યુ હોય તે ગુરૂ પાસે મિથ્યા કહી માફ કહેવું. ૮ **તથ્યકાર.** ગુરૂ કથન પ્રતિ કહે કે આપ કહો છો તેમ કરીશ ૯ **અભ્યુત્થાન.** ગુરૂ કે વડા આવતા સાત આઠ ડગલા સામા જવુ, તેમ જતા સાત આઠ ડગલા સુધી મૂકવા જવુ **૧૦ ઉપસંપદા** ગુર્વાદિ પાસે સૂત્રાર્થ લક્ષ્મી પામવા હંમેશા રહેવુ

અગીયાર પ્રકારે શ્રાવકપ્રતિમા—૧ **પહેલી પ્રતિમા એક માસની.** તેમાં શુદ્ધ સત્ય ધર્મ રૂચિ હોય, પણ નાના વ્રત ઉપવાસ દિ અવશ્ય કરવાને તે શ્રાવકને નિયમ ન હોય તે દર્શન શ્રાવક પ્રતિમા ૨ **બીજી પ્રતિમા બે માસની.** તેમાં સત્ય ધર્મના રૂચિ સાથે નાના શીલવ્રત-ગુણવ્રત પ્રત્યાખ્યાન પોષધ ઉપવાસાદિ કરે પણ સામાયિક દિશાવકાશિક વ્રત કરવાને નિયમ ન હોય. તે ઉપાસક પ્રતિમા ૩ **ત્રીજી પ્રતિમા ત્રણ માસની** તેમાં ઉપર પ્રમાણે ઉપરાંત સામાયિકાદિ કરે પણ અષ્ટમી ચતુર્દશી અમાવાસ્યા પૂર્ણમાસી વગેરે પર્વમાં પૌષધોપવાસ કરવાને નિયમ ન હોય. ૪ **ચોથી પ્રતિમા ચાર માસની.** તેમાં પ્રતિપૂર્ણ પૌષધોપવાસ અષ્ટમાદિ સર્વ પર્વમાં કરે. ૫ **પાંચમિ પ્રતિમા પાંચ માસની.** તેમાં પૂર્વોક્ત સર્વ સાચવે વિશેષ એક રાત્રિમાં કાયોત્સર્ગ કરે, ને તે પાંચ બોલ સાચવે ૧ સ્નાન ન કરે ૨ રાત્રિ ભોજન ન કરે, ૩ કાછડી ન વાળે, ૪ દિવસે બ્રહ્મચર્ય સાચવે, ૫ રાત્રિમાં પરિમાણ કરે ૬ **છઠ્ઠી પ્રતિમા ૭ માસની** તેમાં પૂર્વોક્ત ઉપરાંત સર્વ વખતે બ્રહ્મચર્ય સાચવે ૭ **સાતમી પ્રતિમા** જઘન્ય એક દિવસથી ઉત્કૃષ્ટ આઠ માસની તેમાં આરંભ કરે નહિ. ૯ **નવમી પ્રતિમા.** તેમજ ઉત્કૃષ્ટ નવ માસની. તેમાં આરંભ કરવા સાથે કરાવવાના પણ નિયમ કરે ૧ **દશમી પ્રતિમા** ઉત્કૃષ્ટ દશ માસની. તેમાં પૂર્વોક્ત સાથે આરંભ કરીને આપે તે પણ લેવાના નિયમ કરે. ઉપરાંત ક્ષુરમુંડન કરાવે અથવા શિખા રાખે એમજ એક વાર પૂછ્યા થકાં તથા વારંવાર પૂછ્યા થકાં જે જાણતા હોય તે જાણે તો હા પાડવી કલ્પે, ને ન જાણે તો ના પાડવી કલ્પે. ૧૧ **અગિયારમી પ્રતિમા** ઉત્કૃષ્ટ અગિયાર માસની, તેમાં ક્ષુરમુંડન કરાવે, કે કેશ લોચ કરે, સાધુ-શ્રમણ સમાન ઉપકરણ પાત્ર રજોહરણ વગેરે ધરે, સ્વજ્ઞાતિમાં ગોચરી જાય પ્રવેશ કરે કહે કે પ્રતિમાધારી શ્રાવક છું ભિક્ષા આપશો! સાધુ માફક ઉપદેશ આપે. સાડા પાંચ વર્ષ ૧૧ પ્રતિમામાં જાય છે

બાર ભિક્ષુની પ્રતિમા (અભિગ્રહ રૂપ)—૧ **પહેલી પ્રતિમા** એક માસની તે શરીર ઉપર મમતા સ્નેહભાવ ન રાખે, શરીર શુશ્રુષા ન કરે, જે દેવ મનુષ્ય કે તિર્યંચનો પરિષહ ઉપજે થાય તે સમ પરિણામે સહન કરે. ૧

૨ એકદાત આહારની એકદાતિ પાણીની લેવી કલ્પે તે આહાર શુદ્ધ નિર્દોષ કાર્ય શ્રમણ બ્રાહ્મણ અતિથિ કૃપણ, કે પ્રમુખ દ્વિપદ તથા ચતુષ્પદને અંતરાય ન પડે તેમ વળી એક માણસ જમતો હોય તથા એકને અર્થે રાંધ્યું હોય તે આહાર લે, બે જમવામાંથી આપે તો ન લે ત્રણ ચાર, પાંચ વિગેરે જમતા બેઠા હોય તેમાંથી આપે તો ન લે, ગર્ભવતી માટે નિપજાવ્યો હોય તે ન લે તથા નવપ્રસૂતિનો આહાર ન લે, તથા બાળકને દૂધ પાતી હોય તેના હાથનો ન લે વળી એક પગ ઉંબરમાં ને એક પગ ઉંબરા બહાર એમ પગ રાખી વહોરાવે તો લે નહિ તો ન લે

૩ પ્રતિમાધારી સાધુને ત્રણ કાળ ગૌચરીના કહ્યા છે, આદિમ, મધ્યમ, ચરિમ એટલે એક દિવસના ત્રણ ભાગ કરે, પહેલામા ગૌચરી જાય તો બીજા બે ભાગમા ન જાય, એમ ત્રણેમા સમજવુ.

૪ પ્રતિમાધારી સાધુને ૭ પ્રકારે ગૌચરી કરવી કહી છે ૧ પેટીને આકારે (ચૌખુણી) ૨ અર્ધ પેટીને આકારે (બે પંક્તિ) ૩ બળદના મૂત્રને આકારે. ૪ પતગ ટીડ ઉડે તે માફક અતરે અતરે કરે ૫ શખના આવર્ત્તનની પેરે ગૌચરી કરે ૬ જાતા તથા વળતાં ગૌચરી કરે એ ૭ પ્રકાર.

૫ પ્રતિમાધારી સાધુ જે ગામમા જાય ત્યા જાણે કે આ પ્રતિમાધારી સાધુ છે તો એક રાત્રિ રહે ને ન જાણે તો બે રાત્રિ રહે, ને ઉપરાત રહે તો છેદ તથા પરિહાર તપ જેટલી રાત્રિ રહે તેટલા દિનનુ પ્રાયશ્ચિત પામે

૬ પ્રતિમાધારી ચાર પ્રકારે બોલે ૧ યાચના કરે ત્યારે. ૨ પથ પ્રમુખ પૂછતા ૩ આજ્ઞા માગતા. ૪ પ્રશ્નાદિકનો ઉત્તર આપતાં

૭ પ્રતિમાધારી સાધુને ત્રણ પ્રકારના સ્થાનક જોવા પ્રતિલેખવા કલ્પે. ૧ આરામરૂપ ઘર, ૨ છત્રીના આકારે, ૩ ઝાડતળે.

૮ પ્રતિમાધારી સાધુ એ ત્રણ સ્થાનકને યાચે-માગે

૯ એ ત્રણ પ્રકારના સ્થાનકને વિષે રહેવુ કરે

૧૦ પ્રતિમાધારી સાધુને ત્રણ પ્રકારની શય્યા જોવી કલ્પે ૧ પૃથ્વીરૂપ, ૨ શિલારૂપ, ૩ કાષ્ટરૂપ

૧૧ એ ત્રણ પ્રકારની શય્યા યાચના કરવી કલ્પે

૧૨ એ ત્રણ પ્રકારની શય્યા ભોગવવી કલ્પે.

૧૩ પ્રતિમાધારી સાધુ જે સ્થાનકમા રહ્યા હોય ત્યા કોઇ સ્ત્રી પ્રમુખ આવે તો તે સ્ત્રી પ્રમુખના ભયે કરી બહાર નાસરે નહીં, તથા બહાર હાથ ઝાલી કાઢે તો ઇર્યાસમિતિ શોધતા નાકળે

૧૪. પ્રતિમાધારી સાધુ જે ઘરમાં રહ્યા હોય ત્યાં કોઇ અગ્નિ લગાડે તો તેના ભયે કરી બહાર નીકળે નહિ. કોઇ બળાત્કારે કાઢે તો ઇર્યાસમિતિ શોધતા નીકળે

૧૫. પ્રતિમાધારી સાધુને પગને વિષે કાટો પ્રમુખ વાગે તો તેને કાઢવો ન કલ્પે

૧૬ પ્રતિમાધારી સાધુને આખમાં નાના જીવ તથા નાના બીજ તથા રજ પ્રમુખ પેસે તો કાઢવા ન કલ્પે, ઇર્યાએ ચાલવુ કલ્પે.

૧૭ પ્રતિમાધારી સાધુને, જ્યાં સૂર્ય આથમે ત્યાંથી એક પગ માત્ર પણ પછી ચાલવું ન કલ્પે. એટલે પ્રતિલેખનની વેળા સુધી વિહાર કરે.

૧૮ પ્રતિમાધારી સાધુને સચિત્ત પૃથ્વી ઉપર સૂવું બેસવું, થોડી નિદ્રા પણ કરવી ન કલ્પે ને પૂર્વે જોયેલાં સ્થાનકે ઉચ્ચાર પ્રમુખ પરિઠવવું કલ્પે.

૧૯ સચિત્ત રજે કરી પગ પ્રમુખ ખરડાએલા હોય તેવા શરીરે ગૃહસ્થને ઘરે ગોચરી જવું ન કલ્પે.

૨૦ પ્રતિમાધારી સાધુને પ્રાશુક શીતળ તથા ઉષ્ણ પાણીએ કરી હાથ પગ દાંત નાક આંખ પ્રમુખ એક વાર ધોવું, વારંવાર ધોવું ન કલ્પે, અશુચિએ લેપ લાગ્યો હોય તે તથા ભોજનથી ખરડાએલ હોય તેટલું ધોવું કલ્પે.

૨૧ પ્રતિમાધારી સાધુ, ઘોડો, હાથી, બળદ, પાડો, વરાહ (સૂઅર) શ્વાન વાઘ ઈત્યાદિક દુષ્ટ જીવ સામાં આવતાં હોય તો તેના ભયે કરી પગ માત્ર પાછો ખસે નહિ પણ સુંવાળો જીવ સામો આવતો હોય તો તેની દયાને કારણે જરા માર્ગ પાછો ઓસરે.

૨૨ પ્રતિમાધારી સાધુ વિહાર કરતાં તડકેથી છાંયે ન જાય, છાંયેથી તડકે ન જાય. ટાઢ તાપ સમપરિણામે સહન કરે.

બીજી પ્રતિમા એક માસની તેમાં બે દાતિ આહાર અને બે દાતિ પાણીની લેવી કલ્પે.

ત્રીજી પ્રતિમા એક માસની તેમાં ત્રણ દાતિ આહાર અને ત્રણ દાતિ પાણીની લેવી કલ્પે.

ચોથી પ્રતિમા એક માસની તેમાં ચાર દાતિ આહાર. અને ચાર દાતિ પાણીની લેવી કલ્પે.

પાંચમી પ્રતિમા એક માસની તેમાં પાંચ દાતિ આહાર અને પાંચ દાતિ પાણી

છઠ્ઠી પ્રતિમા એક માસની તેમાં છ દાતિ આહાર અને છ દાતિ પાણી.

સાતમી પ્રતિમા એક માસની તેમાં સાત દાતિ આહાર અને સાત દાતિ પાણી.

આઠમી પ્રતિમા સાત રાત્રિ દિવસની તેમાં પાણી વિના એકાંતર ઉપવાસ કરે. ગામ નગર રાજધાની વગેરેની બહાર સ્થાનક કરે ત્રણ આસને વર્તે ચત્તો સૂવે પાસું વાળી સૂવે અને પલાંઠી વાળી સૂવે. કોઈ પણ પરિષહથી ડરે નહિ.

નવમી પ્રતિમા સાત રાત્રિ દિવસની ઉપર પ્રમાણે. વિશેષ ત્રણમાંથી એક આસન કરે દંડ આસન, લગડ આસન અને ઉત્કટ આસન.

દશમી પ્રતિમા સાત રાત્ર દિવસની ઉપર પ્રમાણે વિશેષ ત્રણમાંથી એક આસન કરે, ગોદુહ આસન, વીરાસન ને અમ્બુબુજ આસન

અગિયારમી પ્રતિમા એક અહોરાત્રિની પાણી વિના છઠ્ઠ ભક્ત કરે, ગામ બહાર બે પગ સંકોચી હન્ત લાંબા કરી કાયોત્સર્ગ કરે

બારમિ પ્રતિમા ૧ રાત્રિની પાણી વિના અઠ્ઠમ ભક્ત કરે, ગામ, નગર બહાર શરીર ત્યજીને અણમિલા લોચને એક પુદ્ગળ ઉપર સ્થિર દૃષ્ટિ કરી તમામ ઇંદ્રિયો ગુપ્ત કરી બન્ને પગ એકત્ર કરી, બે હસ્ત લંબાવી દહાસને રહે તેવા વખતે દેવ, મનુષ્ય કે તિર્યંચ સમ્બંધી ઉપસર્ગ થાય તે સહે સમ્યક્ પ્રકારે આરાધન થાય તો, અવધિ જ્ઞાન મન પર્યવ જ્ઞાન કે કેવળ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય જો અહિત થાય તો, ઉન્માદ પામે, દીર્ઘ કાલિક રોગ થાય ને કેવળી પ્રજ્ઞપ્ત ધર્મથી ભ્રષ્ટ થાય. એ પ્રતિમામાં આઠ માસ થાય છે.

તેર પ્રકારે ક્રિયાસ્થાનક.

(૧) અર્થ દંડ—પોતાના માટે હિંસા કરે

(૨) અનર્થ દંડ—પરને માટે હિંસા કરે

(૩) હિંસા દંડ—તે મને હણે છે, હણ્યો હતો કે હણશે એમ સંકલ્પી હણે

(૪) અકસ્માત્ દંડ—એકને મારવા જતા વચમાં જતા બીજાની હિંસા થાય

(૫) દૃષ્ટિવિપર્યાસ દંડ—દુશ્મન ધારીને મિત્રને હણે

(૬) મૃષાવાદ દંડ—અસત્ય બોલી દંડાય

(૭) અદત્તાદાન દંડ—અભિમાન કરે

(૮) અભ્યસ્થ દંડ—મનમાં દુષ્ટ, અનિષ્ટ કલ્પનાઓ કરે.

(૯) માન દંડ—અભિમાન કરે

(૧૦) મિત્રદોષ દંડ—માતા, પિતા મિત્રવર્ગને નજીવા અપરાધે ભારે દંડ કરે

(૧૧) માયા દંડ—કપટ કરે

(૧૨) લોભ દંડ—લાલચ તૃષ્ણા કરે

(૧૩) ઇર્યાપથિક દંડ—માર્ગમાં ચાલતા હિંસા થાય તે.

ચૌદ પ્રકારે જીવ—(૧) સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય અપર્યાપ્ત (૨) સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય પર્યાપ્ત (૩) બાદર એકેન્દ્રિય અપર્યાપ્ત (૪) બાદર એકેન્દ્રિય પર્યાપ્ત (૫) બેઇન્દ્રિય અપર્યાપ્ત (૬) બેઇન્દ્રિય પર્યાપ્ત (૭) ત્રિઇન્દ્રિય અપર્યાપ્ત (૮) ત્રિઇન્દ્રિય પર્યાપ્ત (૯) ચૌઇન્દ્રિય અપર્યાપ્ત (૧૦) ચૌઇન્દ્રિય પર્યાપ્ત (૧૧) અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય અપર્યાપ્ત (૧૨) અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય પર્યાપ્ત (૧૩) સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય અપર્યાપ્ત (૧૪) સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય પર્યાપ્ત

પંદર પ્રકારે પરમાધર્મી દેવ—(૧) આમ, (૨) આમરસ, (૩) શામ, (૪) શબલ, (૫) રુદ્ર, (૬) રૌદ્ર (૭) કાલ (૮) મહાકાલ, (૯) અસિપત્ર, (૧૦) ધનુષ્ય, (૧૧) કુંભ, (૧૨) વાલુક (૧૩) વૈતરણી, (૧૪) ખરસ્વર, (૧૫) મહાઘોષ

સોળમે સૂત્રકૃતાંગના પ્રથમ શ્રુતસ્કંધના સોળ અધ્યયન—(૧) સ્વસમય પરસમય (૨) વૈતાલિક (૩) ઉપસર્ગ પરિજ્ઞા (૪) સ્ત્રી પરિજ્ઞા (૫) નરક વિભક્તિ, (૬) વીર સ્તુતી, (૭) કુશીલ પરિભાષા (૮) વીર્યાધ્યયન, (૯) ધર્મધ્યાન, (૧૦) સમાધિ, (૧૧) મોક્ષમાર્ગ (૧૨) સમવસરણ, (૧૩ યથાતથ્ય (૧૪) ગ્રંથી, (૧૫) યમકિય (૧૬) ગાથા

સત્તર પ્રકારે સંયમ—૧ પૃથ્વીકાય સંયમ, ૨ અપકાય સંયમ, ૩ તેઉકાય સંયમ ૪ વાયુકાય સંયમ ૫ વનસ્પતિકાય સંયમ ૬ બેઇંદ્રિયકાય સંયમ, ૭ ત્રિઇંદ્રિયકાય સંયમ, ૮ ચૌઇંદ્રિયકાય સંયમ ૯ પંચેંદ્રિયકાય સંયમ, ૧૦ અજીવકાય સંયમ, ૧૧ પ્રેક્ષા સંયમ ૧૨ ઉપેક્ષા સંયમ, ૧૩ અપહૃત્ય સંયમ ૧૪ પ્રમાર્જના સંયમ, ૧૫ મન સંયમ, ૧૬ વચન સંયમ ૧૭ શરીર સંયમ

અઢાર પ્રકારે બ્રહ્મચર્ય—ઔદારિક શરીર સંબંધી ભોગ ૧ મનથી, ૨ વચનથી, ૩ શરીરથી સેવે નહિ ૩ સેવરાવે નહિ ૩ સેવતા પ્રતિ અનુમોદન આપે નહિ ૯ એમ વૈક્રિય શરીર સંબંધી ૯ પ્રકારે જાણે

ઓગણીશ પ્રકારે જ્ઞાતા સૂત્રના અધ્યયન—૧ ઉત્ક્ષિપ્ત-મેઘકુમારનું ૨ ધન્ના સાર્થવાહ ને વિજય ચોરનું ૩ મયૂર ઇંડાનું ૪ કુર્મ (કાચબા)નું ૫ શૈલક રાજર્ષિનું ૬ તુંબડાનું ૭ ધન્ના સાર્થવાહ ને ચાર વહુનું ૮ મલ્લી ભગવતીનું ૯ જિનપાલ જિનરક્ષિતનું ૧૦ ચંદ્રની કલાનું ૧૧ દવાનલનું, ૧૨ જિતશત્રુ રાજા ને સુબુદ્ધિ પ્રધાનનું ૧૩ નંદમણિયારનું ૧૪ તેતલિ પુત્ર પ્રધાન ને પોટીલા—સોનાર પુત્રીનું ૧૫ નંદિ ફલનું ૧૬ અવરકંકાનું ૧૭ સમુદ્ર અશ્વનું ૧૮ સુસીમા દારિકાનું ૧૯ પુંડરીક કંડરીકનું

વીશ પ્રકારે અસમાધિક સ્થાનક—(૧) ઉતાવળું ઉતાવળું ચાલે તે (૨) પૂંજ્યા વિના ચાલે તે. (૩) દુષ્ટ રીતે પૂંજે તે (૪) પાટ પાટલા જાજમ વગેરે વધારે રાખે તે. (૫) રત્નાધિક (વડા) સામું બોલે તે. (૬) સ્થવિર, વૃદ્ધ ગ્લાન, આચાર્યનો ઉપઘાત (નાશ) કરે તે (૭) એકેન્દ્રિયાદિ જીવને સાતા, રસ, વિભૂષા નિમિત્તે હણે તે. (૮) ક્ષણ ક્ષણ પ્રતિ ક્રોધ કરે તે. (૯) ક્રોધમાં હમેશા પ્રદીપ્ત રહે તે (૧૦) પૃષ્ઠમાંસ ખાય છે. [અન્યના પાછળથી અવર્ણ (નિન્દા) બોલે છે] (૧૧) નિશ્ચયવાળી ભાષા બોલે છે (૧૨) નવો કલેશ ઉત્પન્ન કરે છે (૧૩) જુના કલેશોને ફરીથી જાગૃત કરે છે. (૧૪) અકાળે સ્વાધ્યાય કરે છે. (૧૫) સચિત પૃથ્વીથી હસ્ત પગ ખરડાએલા હોય ને આહારાદિ લેવા જાય છે. (૧૬) શાન્તિ વખતે કે પ્રહર

રાત્રિ ગયા પછીથી ગાઢ અવાજ કરે તે (૧૭) ગચ્છમા ભેદ ઉત્પન્ન કરે તે. (૧૮) ગચ્છમા કલેશ ઉત્પન્ન કરી માહોમાંહિ દુ ખ ઉત્પન્ન કરે તે (૧૯) સૂર્યોદયથી સૂર્યાસ્ત સુધી અશનાદિ ભોજન લીધા જ કરે તે (૨૦) અનેષણિક, અપ્રાશુક આહાર લે તે

એકવીસ પ્રકારે શબલ કર્મ—(૧) હસ્તકર્મ કરે તે (૨) મૈથુન સેવે તે. (૩) રાત્રિભોજન જમે તે (૪) આધાકર્મી ભોગવે તે (૫) રાજપિંડ જમે તે (૬) પાચ બોલ સેવે તે ૧ વેચાતુ આપે ને લે તે, ૨ ઉછીતુ આપે ને લે તે, ૩ બળાત્કારે આપે ને લે તે, સહીઆરીની આજ્ઞા વિના આપે ને લે તે, ૫ સ્થાનકમા સામુ આણી આપીને લે તે, (૭) વારવાર પ્રત્યાખ્યાન કરીને ભોગવે તે (૮) મહીનાની અદર ત્રણ ઉદક લેપ કરે તે (૯) છ માસમા એક ગણથી બીજાગણમાં જાય તે, (૧૦) એક માસની અદર ત્રણ માયાના સ્થાન ભોગવે તે (૧૧) શય્યાતરનો આહાર જમે તે (૧૨) ઇરાદા પૂર્વક હિંસા કરે તે (૧૩) ઇરાદા પૂર્વક અસત્ય બોલે તે (૧૪) ઇરાદા પૂર્વક ચોરી કરે તે (૧૫) ઇરાદા પૂર્વક સચિત્ત પૃથ્વી ઉપર સ્થાનક, શય્યા, ને બેઠક કરે તે (૧૬) ઇરાદા પૂર્વક સચિત મિશ્ર પથ્વી ઉપર શય્યાદિક કરે તે, (૧૭) સચિત્ત શિલા, પથ્થર, ઝીણા જીવો રહે તેવા કાષ્ટ તથા જીવસહિત અડ, પાણી, બીજ, હરિત વિગેરે જીવવાળા સ્થાનક ઉપર, આશ્રય, બેઠક, પથારી કરે તે (૧૮) ઇરાદાપૂર્વક (૧) મૂળ, (૨) કંદ (૩) સ્કધ, (૪) ત્વચા, (૫) શાખા, (૬) પ્રશાખા, (૭) પત્ર, (૮) પુષ્પ, (૯) ફળ, (૧૦) બીજ, એ દશ સચિત્તનો આહાર જમે તે, (૧૯) એક વર્ષની અંદર દશ ઉદક લેપ કરે તે (૨૦) એક વર્ષની અદર દશ માયાના સ્થાનક સેવે તે (૨૧) જળથી ભીના હસ્ત, પાત્ર, ભાજન વગેરે કરીને અશનાદિ આપે તે લઈને ઇરાદાપૂર્વક ભોગવે તે

બાવીશ પ્રકારે પરિષહ—(૧) ક્ષુધા (૨) તૃષા (૩) શીત, (૪) તાપ, (૫) ડાસ-મત્સર, (૬) અચેલ (નહિ વસ્ત્ર) (૭) અરતિ (૮) સ્ત્રી, (૯) ચાલવુ તે, (૧૦) એક આસને સ્થિર રહેવુ તે (૧૧) ઉપાશ્રય (૧૨) આક્રોશ (૧૩) વધ, (૧૪) યાચના (૧૫) અલાભ (૧૬) રોગ (૧૭) તૃણસ્પર્શ, (૧૮) જળ (મેલ), (૧૯) સત્કાર, પુરસ્કાર (૨૦) પ્રજ્ઞા (૨૧) અજ્ઞાન, (૨૨) દર્શન,

ત્રેવીશ પ્રકારે સૂત્રકૃત સૂત્રનાં અધ્યયન—સોળમા બોલમા સોળ અધ્યયન કહ્યા છે તે, ને સાત નીચે મુજબ.

(૧) પુડરીક કમળ, (૨) ક્રિયાસ્થાનક (૩) આહારપ્રતિજ્ઞા, (૪) પ્રત્યાખ્યાન ક્રિયા (૫) અણગાર સુત (૬) આર્દ્રકુમાર (૭) ઉ ક (પેઢાલ પુત્ર)

ચોવીસ પ્રકારના દેવ- (૧) દશ ભવનપતિ. (૨) આઠ વાણવ્યંતર (૩) પાંચ જ્યોતિષી (૪) એક વૈમાનિક

પચ્ચીશ પ્રકારે પાંચ મહા વ્રતની ભાવના.

૧ લા મહાવ્રતની પાંચ ભાવના—(૧) ઇર્યા સમિતિ ભાવના (૨) મનઃસમિતિ ભાવના (૩) વચન સમિતિ ભાવના (૪) એષણા સમિતિ ભાવના (૫) આદાન-ભંડ-માત્ર નિક્ષેપના સમિતિ ભાવના.

૨ જા મહાવ્રતની પાંચ ભાવના—(૧) વિચાર્યા વિના બોલવું નહિ (૨) ક્રોધથી બોલવું નહિ, (૩) લોભથી બોલવું નહિ. (૪) ભયથી બોલવું નહિ [૫] હાસ્યથી બોલવું નહિ.

૩ જા મહાવ્રતની પાંચ ભાવના—(૧) નિર્દોષ સ્થાનક યાચી લેવું (૨) તૃણ પ્રમુખ યાચી લેવું (૩) સ્થાનકાદિ સુધારવું નહિ (૪) સ્વધર્મીનું અદત્ત લેવું નહિ (૫) સ્વધર્મીની વૈયાવચ્ચ કરવી.

૪ થા મહાવ્રતની પાંચ ભાવના—(૧) સ્ત્રી પશુ, પંડકવાળા સ્થાનને સેવવું નહિ. (૨) સ્ત્રી સાથે વિષય સંબંધી કથા વાર્તા કરવી નહિ. (૩) વિષય રાગદ્રષ્ટિથી સ્ત્રીનાં અંગ, અવયવ નીરખવાં નહિ. [૪] પૂર્વકૃત સુખ ક્રીડા સંભારવી નહિ. [૫] સ્વાદિષ્ટ, મજબુત આહાર જમવો નહિ.

૫ મા મહાવ્રતની પાંચ ભાવના—(૧) સારા શબ્દ ઉપર રાગ ને માઠા શબ્દો ઉપર દ્વેષ કરવો નહિ. (૨) સારા રૂપ ઉપર રાગ ને માઠા રૂપ ઉપર દ્વેષ કરવો નહિ. (૩) સારા ગંધ ઉપર રાગ ને માઠા ગંધ ઉપર દ્વેષ કરવો નહિ, (૪) સારા રસ ઉપર રાગ ને માઠા રસ ઉપર દ્વેષ કરવો નહિ (૫) સારા સ્પર્શ ઉપર રાગ ને માઠા સ્પર્શ ઉપર દ્વેષ કરવો નહિ.

છવીશ પ્રકારે દશાશ્રુતસ્કંધ, બૃહત્કલ્પ ને વ્યવહારના અધ્યયન- (૧) દશ દશાશ્રુતસ્કંધના. (૨) ૬ બૃહત્કલ્પના, (૩) દશ વ્યવહારનાં અધ્યયન છે.

સત્તાવીશ પ્રકારે અણગારના ગુણ—(૧) સર્વ પ્રાણાતિપાતથી વિરામ (૨) સર્વ મૃષાવાદથી વિરામ (૩) સર્વ અદત્તાદાનથી વિરામ (૪) સર્વ મૈથુનથી વિરામ (૫) સર્વ પરિગ્રહથી વિરામ (૬) શ્રોત્રેન્દ્રિય નિગ્રહ (૭) ચક્ષુઇન્દ્રિય નિગ્રહ (૮) ઘ્રાણેન્દ્રિય નિગ્રહ (૯) રસેન્દ્રિય નિગ્રહ (૧૦) સ્પર્શેન્દ્રિય નિગ્રહ (૧૧) ક્રોધ વિજય (૧૨) માનવિજય, (૧૩) માયાવિજય (૧૪) લોભવિજય (૧૫) ભાવસત્ય (૧૬) કરણસત્ય (૧૭) યોગસત્ય (૧૮) ક્ષમા (૧૯) વૈરાગ્ય (૨૦) મનસમાધારણતા (૨૧) વચનસમાધારણતા (૨૨) કાયસમાધારણતા, (૨૩) જ્ઞાન (૨૪) દર્શન (૨૫) ચારિત્ર, (૨૬) વેદના સહિષ્ણુતા (૨૭) મરણ સહિષ્ણુતા

અઠાવીશ પ્રકારે આચારકલ્પ—(૧) માસ પ્રાયશ્ચિત (૨) માસ ને પાચ દિવસ (૩) માસ ને દશ દિવસ (૪) માસ ને પંદર દિવસ (૫) માસ ને વીશ દિવસ (૬) માસ ને પચિસ દિવસ (૭) બે માસ. (૮) બે માસ ને પાચ દિવસ (૯) બે માસ ને દશ દિવસ (૧૦) બે માસ ને પદર દિવસ (૧૧) બે માસ ને વીશ દિવસ (૧૨) બે માસ ને પચિસ દિવસ (૧૩) ત્રણ માસ (૧૪) ત્રણ માસ ને પાંચ દિવસ (૧૫) ત્રણ માસ ને દશ દિવસ (૧૬) ત્રણ માસ ને પદર દિવસ (૧૭) ત્રણ માસ ને વીશ દિવસ (૧૮) ત્રણ માસ ને પચિસ દિવસ (૧૯) ચાર માસ (૨૦) ચાર માસ ને પાચ દિવસ (૨૧) ચાર માસ ને દશ દિવસ (૨૨) ચાર માસ ને પદર દિવસ (૨૩) ચાર માસ ને વીશ દિવસ (૨૪) ચાર માસ ને પચિસ દિવસ (૨૫) પાચ માસ એ પચિસ ઉપઘાતિક છે (૨૬) અનુઘાતિકારોપણ (૨૭) કૃત્સ્ન (સપૂર્ણ) (૨૮) અકૃત્સ્ન (અસંપૂર્ણ)

ઓગણત્રીશ પ્રકારે પાપ સૂત્ર—(૧) ભૂમિકપ શાસ્ત્ર (૨) ઉત્પાત શાસ્ત્ર (૩) સ્વપ્ન શાસ્ત્ર (૪) આતરીક્ષ શાસ્ત્ર (૫) અગ ફરકવાના શાસ્ત્ર (૬) સ્વર શાસ્ત્ર (૭) વ્યજન શાસ્ત્ર (મસા, તલ વગેરે સમાય છે) (૮) લક્ષણ શાસ્ત્ર એ આઠ સૂત્રથી, આઠ વૃત્તિથી ને આઠ વાર્તિકથી કુલ ચોવિશ (૨૫) વિકથા અનુયોગ. (૨૬) વિદ્યા અનુયોગ (૨૭) મત્ર અનુયોગ. (૨૮) યોગ અનુયોગ (૨૯) અન્યતીર્થિક પ્રવૃત અનુયોગ

ત્રીશ પ્રકારે મોહનીયનાં સ્થાનક—(૧) સ્ત્રી, પુરુષ, નપુસકને અથવા કોઈ ત્રસ પ્રાણીને જળમા પેસારીને જળરૂપ શાસ્ત્રે કરીને મારે તે મહામોહનીય કર્મ બાધે.

૨ હાથે કરી પ્રાણીના મુખ પ્રમુખ બાધી, શ્વાસ રૂંધી જીવને મારે તો મહામોહનીય

૩ અગ્નિ પ્રગ્નળી, વાડાદિકમા પ્રાણી રોકી ધૂમાડે કરી, આકુળવ્યાકુળ કરી મારે તો મહામોહનીય.

૪ ઉત્તમાગ જે મસ્તક તેને ખડગાદિકે કરી ભેદે-છેદે-ફાડે તો મહામોહનીય

૫ ચામડા પ્રમુખની વાધરીએ કરી મસ્તકાદિ શરીરને તાણી બાધી વારવાર અશુભ પરિણામે કરી કદર્થના કરે તો મહામોહનીય

૬ વિશ્વાસકાદી વેષે કરી-માર્ગ પ્રમુખને વિષે જીવને હણે-તે લોકમા ઉપહાસ્ય થાય તેવી રીતે તથા પોતે કર્તવ્ય કરી આનદ માને તે મહામોહનીય

૭ કપટે કરી પોતાનો દુષ્ટ આચાર ગોપવે તથા પોતાની માયાએ કરી અન્યને પણ પાશમા નાખે તથા શુદ્ધ સત્યાર્થ ગોપવે તો મહામોહનીય

૮ પોતે અનેક ચોરી પારદારા (અન્યાય) પ્રમુખ કર્મ કીધાં હોય, તે દોષ નિર્દોષી પુરુષ ઉપર નાખે, તથા યશસ્વીનો યશ ઘટાડવા માટે આળ આપે તો મહામોહનીય.

૯ પાપને રૂડું મનાવવા માટે કપટ ભાવથી કલહ (કલેશ) વધારવા માટે જાણતો થકો સભા મધ્યે સત્ય મૃષા (મિશ્ર) ભાષા બોલે તો મહામોહનીય.

૧૦ રાજાનો ભંડારી પ્રમુખ તે રાજા પ્રધાન તથા સમસ્ત લોક પુરુષની લક્ષ્મી પ્રમુખ લેવા ચાહે તથા તેની સ્ત્રી વિણસાડે તથા તેના રાગી પુરુષના મન ફેરવે તથા રાજાને રાજ્ય કર્તવ્યથી ભ્રષ્ટ કરે તો મહામોહનીય.

૧૧ સ્ત્રીઓને વિષે ગૃદ્ધ થઈ પરણ્યા છતાં કુમારપણાનું (હું કુંવારો છું) બિરુદ ધરાવે તો મહામોહનીય.

૧૨ ગાયોની મધ્યે ગર્દભ માફક આત્માના જ્ઞાન વિષે સ્વદશો આત્માનું અહિત કરનાર માયામૃષા બોલે, અબ્રહ્મચારી છતાં બ્રહ્મચારીનું બિરુદ ધરાવે તે મહામોહનીય. (લોકમાં ધર્મનો અવિશ્વાસ થાય ધર્મ ઉપર પ્રતીત ન રહે તે માટે)

૧૩ જેની નિશ્રાએ આજીવિકા કરે છે તેની લક્ષ્મીને વિષે લુબ્ધ થઈ તેની લક્ષ્મી લૂંટે તથા પર પાસે લૂંટાવે તો મહામોહનીય, વિશ્વાસઘાતી હોવાથી.

૧૪ જેણે દરિદ્રપણું (નિર્ધનપણું) મટાડી, આધાર (આજીવિકા) કર્યો તે ધનવિષયે પામ્યા પછી ઈર્ષ્યા દ્વેષ કરી, કલુષિત ચિત્ત કરી, તે ઉપકારી પુરુષને વિપત્તિ આપે તથા ધન પ્રમુખ આવવાની અંતરાય પાડે તો મોહનીય.

૧૫ પોતાનું ભરણપોષણ કરનાર રાજા, પ્રધાન પ્રમુખ તથા જ્ઞાન પ્રમુખનો અભ્યાસ કરાવનાર ગુરુ આદિને હણે તો મહામોહનીય; સર્પણી જેમ ઇંડાને હણે તેમ.

૧૬ દેશના રાજા તથા વાણિજ્યના ઘણા પ્રવર્તક (વ્યવહારીઓ) તથા નગરશેઠ એ ત્રણ ઘણા જનના ધણી છે તેને હણે તો મહામોહનીય.

૧૭ જે ઘણા જનને આધારભૂત (સમુદ્રમાં દ્વીપ સમાન) છે તેને હણે તો મહામોહનીય.

૧૮ સંયમ લેવા સાવધાન થયો છે તેને તથા સંયમ લીધેલ છે તેને ધર્મથી ભ્રષ્ટ કરે તો મહામોહનીય.

૧૯ અનંત જ્ઞાની તથા અનંત દર્શી એવા તીર્થંકર દેવના અવર્ણવાદ બોલે તો મહામોહનીય.

૨૦ તીર્થંકર દેવના પ્રરૂપિત ન્યાય માર્ગનો દ્વેષી થઈ અવર્ણવાદ બોલે નિંદા કરે ને શુદ્ધ માર્ગથી લોકોના મન ફેરવે તો મહામોહનીય.

૨૧ આચાર્ય ઉપાધ્યાય જે સૂત્ર પ્રમુખ વિનયને શિખવે છે-ભણાવે છે તેવા પુરૂષને હીને, નિંદે, ખીસે તો મહામોહનીય.

૨૨ આચાર્ય ઉપાધ્યાયને સામે મને આગધે નહિ, તથા અહંકારી થકો ભક્તિ ન કરે તો મહામોહનીય

૨૩ અબહુશ્રુત (અલ્પસૂત્રી) થકો શાસ્ત્રે કરી પોતાની શ્લાઘા કરે તથા સ્વાધ્યાયનો વાદ કરે તો મહામોહનીય

૨૪. અતપસ્વી થકો તપસ્વીનુ બિરૂદ ધરાવે તો (લોકોને છેતરવા માટે) મહામોહનીય

૨૫ ઉપકારને અર્થે ગુર્વાદિકો તથા સ્થવિર ગ્લાન પ્રમુખનો છતી શક્તિએ વિનય વૈયાવચ્ચ ન કરે (કહે જે મારી સેવા એણે પૂર્વે કરી નહોતી એમ તે ધૂર્ત માયાવી મલિન ચિત્તનો ધણી પોતાના બોધ બીજાનો નાશ કરનાર અનુકંપારહિત હોય) તો મહામોહનીય

૨૬ ચાર તીર્થનો ભેદ કરે એવી કથા વાર્તા પ્રમુખ (કલેશરૂપ શસ્ત્રાદિક)નો પ્રયોગ કરે તો મહામોહનીય

૨૭ પોતાની શ્લાઘા વધારવા તથા બીજા સાથે મિત્રતા કરવા અધર્મ-યોગ એવા વશીકરણ નિમિત્ત મંત્ર પ્રમુખ પ્રયોજે તો મહામોહનીય

૨૮ જે કોઇ મનુષ્ય સબંધી ભોગ તથા દેવ સંબંધી ભોગને અતૃપ્તપણે ગાઢ પરિણામથી આસક્ત થઇ આસ્વાદન કરે તો મહામોહનીય

૨૯ મહર્દ્ધિક મહાજ્યોતિવાન્ મહાયશસ્વી દેવોના બળ વીર્ય પ્રમુખનો અવર્ણવાદ બોલે તો મહામોહનીય

૩૦ અજ્ઞાની થકો લોકમા પૂજા (શ્લાઘા) નો અર્થી વૈમાનિક વ્યંતર પ્રમુખ દેવને નહિ દેખતો થકો કહે જે હું દેખું છું, તેવુ કહે તો મહામોહનીય

એકત્રીશ પ્રકારે સિદ્ધના આદિગુણ—આઠ કર્મની એકત્રિશ પ્રકૃતિને વિજય તે એકત્રિશ ગુણ તે એકત્રિશ પ્રકૃતિ નીચે મુજબ—

(૧) **જ્ઞાનાવરણીય કર્મની પાંચ પ્રકૃતિ**—(૧) મતિ જ્ઞાનાવરણીય (૨) શ્રુત જ્ઞાનાવરણીય (૩) અવધિ જ્ઞાનાવરણીય (૪) મન પર્યવ જ્ઞાનાવરણીય (૫) કેવળ જ્ઞાનાવરણીય

(૨) **દર્શનાવરણીય કર્મની નવ પ્રકૃતિ**—(૧) નિદ્રા (૨) નિદ્રાનિદ્રા (૩) પ્રચલા (૪) પ્રચલા પ્રચલા. (૫) થીણદ્ધી [સ્ત્યાનર્દ્ધિ] (૬) ચક્ષુ દર્શનાવરણીય. (૭) અચક્ષુ દર્શનાવરણીય (૮) અવધિ દર્શનાવરણીયાં (૯) કેવળ દર્શનાવરણીય

સાથે મિશ્ર જે ઔદારિક પુદ્ગલજન્ય વ્યાપાર તે ઔદારિક મિશ્રયોગ જાણવો.

વૈક્રિય શરીરને યોગે જે જીવનો વ્યાપાર તે વૈક્રિયયોગ અને દેવતા તથા નારકીને અપર્યાપ્તાવસ્થાએ કાર્મણ સાથે મિશ્ર જે વૈક્રિય પુદ્ગળ જન્ય વ્યાપાર તે વૈક્રિય મિશ્રયોગ જાણવો અને મનુષ્યાદિક ને ઉત્તરવૈક્રિય કરતા જ્યાંસુધી તેની પર્યાપ્તિ પૂરી થઈ નથી ત્યા સુધી ઔદારિક પુદ્ગળ સાથે વૈક્રિય પુદ્ગળ મિશ્ર હોય તેનાથી થતો જીવનો વ્યાપાર તે *વૈક્રિય મિશ્રયોગ જાણવો.

આહારક શરીરને યોગે જે જીવનો વ્યાપાર તે આહારક કાયયોગ અને આહારક શરીર કરતા જ્યા સુધી તેની પર્યાપ્તિ પૂરી કરી નથી ત્યાસુધી ઔદારિક શરીર સાથે આહારક મિશ્ર હોય તેનાથી થતો જે જીવનો વ્યાપાર તે આહારક મિશ્ર કાયયોગ જાણવો.

કાર્મણ કાયયોગ એટલે કર્મદળ સાથે આત્મપ્રદેશનું મળવું તે કાર્મણ શરીર તેનાથી પરભવાદિકથી આગમનશક્તિ તેનું નામ કાર્મણ કાયયોગ. તૈજસ શરીર અને કાર્મણશરીર સર્વદા ભેળા જ હોય, તેથી તૈજસ કાયયોગ જૂદો નહીં ગણતાં કાર્મણમાંહે જ ભળ્યો છે.

દેવતાના તેર ૧૩, નારકીનો એક ૧૩ એ ચૌદ ૧૪ ૪ મનના ૪ વચનના ૩ કાયાના (તે ૧ વૈક્રિય ૨ વૈક્રિયનો મિશ્ર ૩

* નોધ — મનુષ્ય જ્યારે ઉત્તર વૈક્રિય કે આહારક શરીર ઉત્પન્ન કરે ત્યારે જ્યાંસુધી ઉત્તર શરીરની પર્યાપ્તિ થઈ નથી ત્યાસુધી ઔદારિક શરીરની મુખ્યતા હોવાથી તે વખતે ઔદારિક મિશ્રયોગ કહેવાય છે અને સહેવતા પૂરૂ ન સહેવાય જાય ત્યા સુધી વૈક્રિય કે આહારક શરીરની મુખ્યતા હોવાથી વૈક્રિય મિશ્રયોગ અથવા આહારક મિશ્રયોગ ગણાય છે એમ કેટલાક આચાર્યોનો અભિપ્રાય છે તત્ત્વ કેવળી ગમ્ય.

કાર્મણ કાયયોગ) એ પ્રમાણે ૧૧ યોગ કહ્યા છે

પૃથ્વી, પાણી, તેઉ, વનસ્પતિ એ ૪ દડકમાં તથા સમુ-ર્ચ્છિમ મનુષ્યમાં ત્રણ યોગ છે (તે ૧ ઔદારિક ૨ ઔદારિકને મિશ્ર ૩ કાર્મણ કાયયોગ એ ત્રણ યોગ છે) અને વાયુમાં ત્રણ તો પૃથ્વીવત્ તેમા વૈક્રિયના બે ભેળવતા પાચ યોગ છે

વિગલેદ્રિયના ત્રણ દંડકમાં અને અસન્નીતિર્યંચ પંચેંદ્રિયમા બે ઔદારિકના, કાર્મણ કાયયોગ અને વ્યવહાર વચન એ ૪ યોગ છે

ગર્ભજ સન્નિતિર્યંચ પચેદ્રિયમાં આહારકને મિશ્ર એ બે વર્જવા શેષ ૧૩ યોગ છે.

મનુષ્યના દડકમાં પદર કર્મભૂમિના ગર્ભજ મનુષ્યને પાદર યોગ છે અને મનુષ્યાણીને સન્નીતિર્યંચવત્ ૧૩ યોગ છે. યુગલીઆમાં ૪ મનના ૪ વચનના ૩ કાયાના (તે બે ઔદારિકના અને કાર્મણકાયયોગ) એ ૧૧ યોગ છે.

અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનવર્ત્તિ ચૌદપૂર્વધરને આહારક લબ્ધિ ઉપજે પણ એથી ઓછા જ્ઞાનવાળાને ન ઉપજે અને સ્ત્રીને શ્રુત-જ્ઞાનની ઉત્કૃષ્ટ લબ્ધિ અગીઆર અગની હોય તેથી અધિક ન હોય માટે આહારક લબ્ધિ ઉત્પન્ન થાય નહીં તેથી મનુષ્યાણીમા આહા-રકના બે યોગ વર્જ્યા છે

(૩) **શાશ્વતા યોગ** :– પદર યોગમાથી આહારકના બે અને વૈક્રિયમિશ્ર એમ ત્રણ વર્જિને શેષ ૧૨ યોગ શાશ્વતા એટલે હમેશાં છે. કેમકે એ બારનુ પ્રવર્તન હમેશા છે નારકીને એક દડક દેવતાના તેર દડક એ ૧૪ દડકમા ૪ મનના ૪ વચનના ૧ વૈક્રિયકાયયોગ એ ૯ યોગ શાશ્વતા છે પાચ સ્થાવરમા બે ઔદા-રિકના ને ૧ કાર્મણકાયયોગ એ ત્રણ શાશ્વતા છે.

વાયુમાં વૈક્રિયના બે કયારેક હોય અને કયારેક ન હોય માટે અત્રે શાશ્વતામાં ગવેષ્યા નથી. ત્રણ વિગલેંદ્રિયમા અને સમુર્ચ્છિમ તિર્યંચ પંચેંદ્રિયમા ૧ ઔદારિક ૨ વ્યવહારવચન એ બે શાશ્વતા છે સંજ્ઞીતિર્યંચપંચેંદ્રિયમાં તથા મનુષ્યના દંડકમા નવ યોગ શાશ્વતા છે વિરહ કાળની ગણના ન લઈએ તો દરેક દંડકમા પોતપોતાના દંડક પ્રમાણે લેવા છે

(૪) અશાશ્વતા યોગ - ૫૬૨ યોગમાંથી આહારકના બે અશાશ્વતા છે કેમકે એ યોગ સદાકાળે ન હોય. મનુષ્યના દંડકમા પણ સર્વતિમનુષ્ય આહારક લબ્ધિવાળાને હોય બીજાને ન હોય તે પણ જઘન્ય ૧-૨-ને ૩ અને ઉત્કૃષ્ટા પ્રત્યેક હજારને હોય. વિરહ કાળ આશ્રી ચોવીસે દંડકમાં વિચારીએ તો દેવતાના ૧૩ અને નારકીનો ૧ એ ૧૪ દંડકમાં ૧ વૈક્રિયમિશ્ર ૨ કાર્મણકાયયોગ એ બે અશાશ્વતા છે વાયુ વર્જીને શેષ ૪ સ્થાવરના અશાશ્વતાયોગ નથી. વાયુમા વૈક્રિયના બે અશાશ્વતા છે

વિગલેંદ્રિયના ૩ દંડકમા તથા અસંજ્ઞી તિર્યંચપંચેંદ્રિયના દંડકમાં ઔદારિકમિશ્ર ૨ કાર્મણકાયયોગ એ બે અશાશ્વતા છે સંજ્ઞી તિર્યંચપંચેંદ્રિયમાં તે બે ઉપરાત વૈક્રિય અને વૈક્રિયમિશ્ર એ ચાર અશાશ્વતા છે મનુષ્યમાં એ ચાર ઉપરાંત આહારકના બે મળી છ અશાશ્વતા છે

(૧૪) લેશ્યા દ્વાર

(૧) લેશ્યા ૫૬. कर्ममिगस्मानं लिंपतीति लेश्या

લેશ્યા એટલે કર્મ પુદ્દગલો (પરમાણુઓ) આત્મપ્રદેશ ઉપર લેપરૂપ પરિણમે અને તેને લગતા આત્માને પરિણામ થાય તે લેશ્યા. તેના દ્રવ્ય અને ભાવથી બે પ્રકાર છે, દ્રવ્ય લેશ્યા અને ભાવ લેશ્યા. કૃષ્ણથાવત શ્વેત રંગમય કર્મ પુદ્દગલો થાય તે દ્રવ્ય લેશ્યા અને

લેશ્યા યોગ્ય પરિણામ થાય તે ભાવ લેશ્યા. શુભાશુભ વર્ણ ગંધ, રસ, સ્પર્શ અને અધ્યવસાયની તારતમ્યતા અનુસાર લેશ્યાના છ ભેદ છે તે કૃષ્ણ, **નીલ, કાપોત, તેજુ, પદ્મ અને શુકલ લેશ્યા.** તે છ લેશ્યાને આધાર, મન, વચન અને કાયાના જોગ અને કષાયની તારતમ્યતા, મંદતા કે અભાવ ઉપર રહે છે. કષાય અને જોગની પરિણતિનો આધાર બાહ્ય સંજોગો, દ્રવ્યો અને માનસિક કલ્પના ઉપર રહે છે બાહ્ય સંજોગો અને દ્રવ્યોમાં રાગદ્વેષનો અભાવ હોય અને નકામી કલ્પના (સંકલ્પ વિકલ્પ) બંધ થાય તો ફકત યોગો ઉપર લેશ્યાનો આધાર રહે છે ત્યારે ફકત શુકલ લેશ્યા જ હોય.

જેમ ગાયના દુધમા છાશ નાખવાથી, પોતાનો મીઠો સ્વાદ તજીને દહીંરૂપે ખટાશ પરિણમે છે અને જેમ સફેદ વસ્ત્ર મજીઠાદિ રંગમા નાખવાથી શ્વેતરંગ તજીને બીજા રંગમય થાય છે તેમ ગર્ભજ મનુષ્ય અને ગર્ભજ તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયમા, યોગ સાથે કષાયની તારતમ્યતા કે અભાવ પ્રમાણે કૃષ્ણ લેશ્યાના દ્રવ્યો નીલ લેશ્યાપણે પરિણમે, નીલ લેશ્યાના દ્રવ્યો કાપોત લેશ્યાપણે પરિણમે, કાપોતના તેજુના દ્રવ્યપણે પરિણમે, તેજુના પદ્મના દ્રવ્યરૂપે પરિણમે, પદ્મના શુકલપણે પરિણમે અને ઉલટા ક્રમથી શુકલમાથી પદ્મ લેશ્યામાં આવે, પદ્મમાથી તેજુમા, તેજુમાથી કાપોતમા અને કાપોતમાથી **નીલમાં** અને નીલમાંથી કૃષ્ણ લેશ્યામા આવે અને છમાંથી કોઇપણ લેશ્યા સહિત આવી ઉપજે અથવા મરણ પામે.

જેમ વૈડુર્ય મણિ (કાચ)ના પારામા જેવા રંગનો દોરો નાખીએ તેવા જ રંગમય તે પારો દેખાય છે અને દોરો દુર કરવાથી પોતાના મૂળરૂપમા આવી જાય છે તેમ દેવતા અને નારકીમાં દ્રવ્ય લેશ્યા કાયમ રહે છે અને બાહ્ય સંજોગોના નિમિત્તથી દ્રવ્ય લેશ્યામાં ઝાંય પડે અને ભાવ લેશ્યામા ફેર પડે પણ તે નિમિત્તો દૂર થતા દ્રવ્ય લેશ્યા કાયમની હતી તે રહે છે તેથી તેઓ જે લેશ્યામા ઉપજે તે લેશ્યામા મરે છે.

ય સ્થાવર, વિકલેન્દ્રિય અને અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયમાં મનના અભાવે છ લેશ્યામાં પરિણતિ થતી નથી પણ અશુભ લેશ્યામાં ઓધસંજ્ઞાથી ફેર પડે છે તેથી તેઓ જે લેશ્યામાં ઉપજે તે લેશ્યામાં મરે અથવા અન્ય લેશ્યામાં મરે. કેટલાક પૃથ્વી, અપ અને વનસ્પતિના જીવો જેઓ તેજુ લેશ્યાવાળા દેવતામાંથી આવ્યા હોય તેમને અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં તેજુ લેશ્યા હોય પણ પર્યાપ્ત થતાં તેજુ લેશ્યા જતી રહે છે અને અશુભ લેશ્યામાં રહે છે

ર દરેક લેશ્યાને અસંખ્યાત સ્થાન હોય છે જેમ સ્ફટીક મણિને એકવાર રંગવાથી થોડો લેપ લાગે, ફરી રંગવાથી વધારે રંગ ચઢે તેવી રીતે પરિણામોની ધારા જેમ જેમ ચઢે ઉતરે તેમ તેમ સ્થાનનો પલટો થાય છે

૩ પાંચેય આશ્રવ, ત્રણ અગુપ્તિ, છ જીવનિકાયની અવિરતિ, આરંભને વિષે તીવ્ર પરિણામ, દ્રોહ, પાપને વિષે સાહસિક ક્રુરતા સહિત, નિર્ધ્વંસપરિણામ અને અજીતેન્દ્રિય વિગેરેના વ્યાપાર સહિત, જીવના પરિણામ તે કૃષ્ણ લેશ્યાનું લક્ષણ જાણવું

૪ ઈર્ષા અમર્ષવંત, અતપસ્વી, માયાવી, પાપથકી બીએ નહીં ચંચલ ઇંદ્રિય વિષયાશક્ત પ્રમાદી રસનો લોલુપી, માયાગવેષી, આરંભી, અવતિ અને પાપને વિષે સાહસિક વિગેરે વ્યાપાર સહિત જીવના પરિણામ તે નીલ લેશ્યાનું લક્ષણ જાણવું

વાંકુ વાકુ સમાચરે નીવડ માયાકરે સરલપણાથી રહિત મોઢે બુરો અને પુંઠે બુરો, મિથ્યાત્વિ અનાર્ય, દુષ્ટ વચન બોલનાર ચોર, અને મત્છરી વિગેરેના વ્યાપારે સહિત જીવના પરિણામ તે કાપોત લેશ્યાનું લક્ષણ જાણવું

અમાઇ અચપલ, અકુતુહલી વિનિત દમિતેંદ્રિય, યોગવંત, ઉપધાનવંત દ્રઢ ધર્મી, પ્રિય ધર્મી અને પાપથકી ભય પામે વિગેરે વ્યાપારે સહિત જીવના પરિણામ તે તેજો લેશ્યાનું લક્ષણ જાણવું

ક્રોધાદિ ચારે કષાયો પાતલા પ્રશાંતચિત્ત ઇંદ્રિયોને દમનાર ઉપયોગવંત; ઉપધાનવંત થોડું બોલે ઉપશાંત અને **જીતેદ્રિય** વિગેરે વ્યાપારે સહિત જીવના પરિણામ તે **પદ્મલેશ્યાનું લક્ષણ** જાણવું.

આર્ત, રૌદ્રધ્યાન વર્જી ધર્મ શુકલ ધ્યાન ધ્યાવે, **પ્રશાંત-ચિત્ત** સમતાવાળો આત્મરમણતા, પાંચ સમિતિએ સમિતા, ત્રણ ગુપ્તિએ ગુપ્તા, સરાગી તથા વીતરાગી, ઉપશાતચિત્ત, અને જીતેદ્રિય વિગેરે વ્યાપારે સહિત જીવનાપરિણામ તે **શુકલલેશ્યાનું લક્ષણ** જાણવું.

લેશ્યાના સ્થાનક અસખ્યાતી ઉત્સર્પીણી અવસર્પીણીના જેટલા સમય થાય અથવા લોકના જેટલા આકાશ પ્રદેશ થાય તેટલા લેશ્યાના સ્થાનક છે.

પ્રથમ નારકીના દંડકમા લેશ્યા ત્રણ છે, પહેલી બીજી નરકે એક કાપોતલશ્યા છે, ત્રીજી નરકે બે લેશ્યા છે તે કાપોત ઘણી અને નીલથોડી, ચોથી નરકે એક નીલલેશ્યા છે પાચમી નરકે બે લેશ્યાં છે તે નીલ ઘણી અને કૃષ્ણ થોડી, છઠી સાતમી નરકે એક કૃષ્ણલેશ્યા છે.

દશભવનપતિના ૧૦ દડક વાણવ્યતરનો ૧ દડક એ ૧૧ દડકમાં ૧ કૃષ્ણ ૨ નીલ ૩ કાપોત ૪ તેજો એ ૪ લેશ્યા છે

પૃથ્વી પાણી અને વનસ્પતિ એ ૩ દડકમાં અપર્યાપ્તાવેળાએ ભવનપતિવત્ ચાર લેશ્યા છે, અને એના પર્યાપ્તાવેળામા, તેઉ, વાયુ, વિગલેદ્રિય ત્રણમા અને સંમુર્છિમ તિર્યંચ અને સમુર્છિમ મનુષ્ય એટલામા ૧ કૃષ્ણ ૨ નીલ ૩ કાપોત એ ત્રણ લેશ્યા છે

સન્નીગર્ભજ તિર્યંચપચેન્દ્રિય તથા ૧૫ કર્મભૂમીના ગર્ભજ મનુષ્યમા છ લેશ્યા છે

યુગલીઆમા ભવનપતિવત ૪ લેશ્યા છે જ્યોતિષીના દંડકમા એક તેજોલેશ્યા છે.

વૈમાનિકના દંડકમાં ત્રણ લેશ્યા છે, તે પહેલે બીજે દેવલોકે ૧ તેજોલેશ્યા છે, ત્રીજે ચોથે પાંચમો એ ત્રણ દેવલોકે ૧ પદ્મલેશ્યા છે, અને છઠા દેવલોકથી તે સર્વાર્થસિદ્ધ સુધી ૧ શુકલલેશ્યા છે.

(૨) સંક્લિષ્ટ લેશ્યા સંકિલષ્ટ એટલે માઠી અશુભ, જેનાથી જીવ નરક અને તિર્યંચની ગતિ પામે તેવી લેશ્યા ત્રણ છે તેના નામ–(૧) કૃષ્ણ (૨) નીલ (૩) કાપોત.

ચોવીસ દંડકમાંથી જ્યોતિષી અને વૈમાનિક એ બે દંડક વર્જીને શેષ બાવીસ દંડકમાં ત્રણ સંકિલષ્ટ લેશ્યાઓ છે જ્યોતિષી અને વૈમાનીકમાં નથી.

(૩) અસંક્લિષ્ટ લેશ્યા–અસંકિલષ્ટ એટલે સારી શુભ જેનાથી જીવ દેવ અને મનુષ્યગતિ પામે તેવી ૧ તેજો ૨ પદ્મ ૩ શુકલ એ ત્રણ લેશ્યા છે

પૃથ્વી પાણી વનસ્પતિ દશ ભવનપતિ યુગલીઆ વાણવ્યંતર અને જ્યોતિષી એટલામાં અસંકિલષ્ટ ૧ તેજોલેશ્યા છે, સન્નીતિર્યંચ તથા મનુષ્યના દંડકમાં અને વૈમાનિકના દંડકમા ત્રણે અસંકિલષ્ટલેશ્યા છે. બાકીનાં દંડકોમાં નથી.

(૧૫) ગુણસ્થાન દ્વાર

(૧) નામ દ્વાર

ગુણસ્થાન એટલે ગુણ જે જીવના જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રાદિ ગુણોને કેળવવાના સ્થાન તેમાં અશુદ્ધ શુદ્ધ શુદ્ધતર શુદ્ધતમ વિગેરે અધ્યવસાયથી આગળ વિકાસ થાય છે જીવના અસંખ્યાતા અધ્યવસાય સ્થાનક ભેદે અસંખ્ય ગુણસ્થાનક હોય છે તોપણ સ્થુળવ્યવહારે ચૌદ ગુણસ્થાનક કહ્યા છે. તેના નામ – ૧ મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનક ૨ સાસ્વાદાન ગુ. ૩ મિશ્રદૃષ્ટિ ગુ., ૪ અવિરતિ સમ્યક્દૃષ્ટિ ગુ.

૫ દેશવિરતિ ગુ, ૬ પ્રમત્ત સંયત ગુ, ૭ અપ્રમત્ત સંયત ગુ., ૮ નિવૃત્તિ બાદર અથવા અપૂર્વકરણ ગુ, ૯ અનિવૃત્તિ બાદર સંપરાય ગુ, ૧૦ સૂક્ષ્મ સંપરાય ગુ, ૧૧ ઉપશાંત મોહ વીતરાગ ગુ., ૧૨ ક્ષીણમોહ વીતરાગ ગુ, ૧૩ સયોગી કેવળી ગુ, ૧૪ અયોગી કેવળી ગુણસ્થાનક

ગુણસ્થાનકના લક્ષણ – મિથ્યાત્વ એટલે જિન વચનથી વિપરીત તત્ત્વ દૃષ્ટિ જેમ ધતુરાના બીજ ખાવાથી શ્વેત વસ્તુને પણ પીળી વસ્તુ જાણે છે તેમ મિથ્યાત્વ મોહનીયના જોરથી રાગ-દ્વેષ મોહાદિક અઢાર દોષે સહિત અથવા સંસારના હેતુ એવા સ્ત્રી હથિઆર વિગેરે ચિન્હ સહિત હોય તેને પણ ભગવાન (દેવ) કરી માને. ધન ધાન્ય સ્ત્રી વિગેરે પરિગ્રહાદિકમા આસક્ત તથા સાધુના ગુણથીરહિત હોય તેને ગુરુ કરી માને. હિંસાદિક અધર્મને ધર્મ કરી માને એને મિથ્યાત્વ કહીએ એવા મિથ્યાત્વ ઉદયવંત જીવ પણ કોઈક દેખાદેખીએ કોઈ સુગતિની અભિલાષાએ તથા કોઇ ભદ્રીક જીવ મોક્ષ હેતુએ ક્રિયા કરે માટે તેને **મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનક** કહીએ કર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૭૦ કોડાકોડ સાગરની છે તેમાથી ૬૯ કોડાકોડ સાગરની સ્થિતિ પહેલા ગુણસ્થાનમાં ખપાવવાની હોય છે તેથી પહેલું **મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનક** કહ્યુ છે

૨ ઔપશમીક સમ્યકત્વવંત જીવ અનંતાનુબંધી કષાયના ઉદયે ઔપશમિક વમતા ક્ષીરના સ્વાદ સરખો ભાવ મિથ્યાત્વ ગુણ-સ્થાનક પામ્યા પહેલા જે જીવને હોય તે **સાસ્વાદન સમ્યગ્દૃષ્ટિ બીજુ ગુણસ્થાનક** ૩ મિશ્રમોહનીના ઉદયથી જીવને રૂચી કે અરૂચી એ બન્ને ન હોય એવા જે અધ્યવસાય તે **મિશ્રદૃષ્ટિ ત્રીજુ ગુણસ્થાનક** ૪ વિરતિગુણ જાણતો છતા પણ અપ્રત્યાખ્યાન કષાયોદયે કરીને વિરતિ આદરી ન શકે પણ તત્ત્વરુચી સમ્યકત્વવંત જિન વચન યથાવસ્થિતપણે પરિણમાવે તે જીવનુ ગુણસ્થાન તે **અવિરતિ સમ્યક્ દૃષ્ટિ ચોથુ ગુણસ્થાનક** ૫ પ્રત્યાખ્યાની કષાયોદયે સર્વ

વિરતિ પણ તો ન આદરી શકે પણ કાંઇક અંશે સાવદ્ય યોગની વિરતિ કરે જેમ નિરપરાધ નિરપેક્ષ સંકલ્પી ત્રસ જીવને ન હણવો ઇત્યાદિક સમ્યક્ત્વ સહિત અધ્યવસાય અથવા સમ્યક્ત્વ સહિત એક નવકારસી આદિ દેશથી વ્રત પચ્ચક્ખાણ કરે એવા અધ્યવસાય તે દેશવિરતિ પાંચમું ગુણસ્થાનક ૬ દેશવિરતિ ગુણસ્થાનકથી અનંત ગુણ વિશુદ્ધ સર્વ વિરતિરૂપ ચારિત્રના અધ્યવસાય છે પણ પ્રમાદે કરીને સહિત હોય તેનું નામ પ્રમત્ત સંયત છઠ્ઠું ગુણસ્થાન. ૭ પ્રમાદ પાંચ પ્રકારના છે ૧ મદ, ૨ વિષય, ૩ કષાય, ૪ નિદ્રા અને ૫ વિકથા. તે પાંચે પ્રમાદથી રહિત અનંત ગુણ વિશુદ્ધ નિશ્ચય ચારિત્રે સ્થિરતારૂપ અધ્યવસાય તે સાતમું અપ્રમત્ત સંયત ગુણસ્થાન ૮ પૂર્વે નહિ પામેલા એવા અનંત વિશુદ્ધ અધ્યવસાયે કરી ચારિત્રમોહનીની એકવીસ પ્રકૃતિ ઉપસમાવવા અથવા ખપાવવાને અર્થે રસઘાત, સ્થિતિઘાત, ગુણશ્રેણી, ગુણસંક્રમ અને અપૂર્વસ્થિતિ બંધ એ પાંચેવાના એક સાથે પહેલા સમયથી જ શરૂ કરે તે આઠમું અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનક આગાઉના ગુણસ્થાનની અપેક્ષાએ આ અપૂર્વકરણ છે એટલે પહેલા એવું કરણ કર્યું ન હતુ અને ક્ષપક શ્રેણીની અપેક્ષાએ પૂર્વે કોઇ વખતે આવું કરણ કર્યું ન હતુ તેથી અપૂર્વકરણ તેને નિવૃત્તિ ગુણસ્થાનક પણ કહેવાય છે કારણ કે એક જ સમયે અનેક જીવ આ ગુણસ્થાને ચઢે તે સમ સમયવર્તી સર્વ જીવોના અધ્યવસાયો એક સરખા હોતા નથી. આ ગુણસ્થાને ક્ષપક અથવા ઉપશમ શ્રેણીની તૈયારી થાય છે તેથી અનંતાનુબંધી કષાય અને મિથ્યાત્વ સર્વથા ક્ષય થાય કે ઉપશમ થાય, વળી બાદર કષાય, બાદર સંપરાય ક્રિયા, બાદર સંપરતાથી જીવ નિવૃત્તિ પામ્યો છે તેથી નિયટ્ટિબાદર ગુણસ્થાન પણ કહેવાય છે

૯ નવમું અનિવૃત્તિ બાદર ગુણસ્થાન છે, અહીં સમ સમય વર્તી સર્વ જીવોના અધ્યવસાય એક સરખા છે અથવા બાદર એટલે

મોટાખડ અને સપરાય એટલે કષાયના આ ગુણસ્થાનકે જીવ કરે એટલે કષાયના ઉપસમાવવા કે ખપાવવાને અર્થે ઘણા ખંડ કરે તેથી તેનુ નામ **બાદર સંપરાય ગુણસ્થાન**

૧૦ સૂક્ષ્મ છે સપરાય એટલે કિટ્ટીકૃત લોભ કષાયનો ઉદય જ્યાં તે **સૂક્ષ્મ સપરાય નામે દસમુ ગુણસ્થાનક** ૧૧. જેમ મેલવાળુ પાણી શાંત થવાથી મેલ નીચે બેસે ને પાણી નિર્મળ થાય અથવા જણાય તેમ જ્યા મોહની કર્મનો ઉપશમ થાય તેનું નામ **ઉપશાંતમોહ ગુણસ્થાનક** પાણીમાં મેલ છે ને પાછુ ડોળાવાથી અવશ્ય મલીન થાય તેમ આ ગુણસ્થાનક પામેલા જીવને કષાય સત્તામાં છે તેથી ત્યાંથી અવશ્ય પડે જ એમ જાણવું

૧૨. સર્વ મોહની પ્રકૃતિ ક્ષય થતા સત્તામાથી પણ મોહની કર્મ ટલી જતાં અત્યત વિશુદ્ધ અધ્યવસાય સ્થાનક છે જ્યા તેનુ નામ **ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનક** બારમા ગુણઠાણેથી કોઈ જીવ પડે નહીં તેમ એ ગુણઠાણે મરણ પણ પામે નહિ ૧૩ મન વચન ને કાય યોગ સહિત વર્તે અને ઘાતી કર્મના ક્ષય થકી કેવલ જ્ઞાન હોય તે **સયોગી કેવલી** ગુણસ્થાનક

૧૪ ત્રણે યોગનુ રૂધન કરેલ હોવાથી બાદર મન વચન ને કાયાના વ્યાપારને અભાવે મેરૂ પર્વતની પેઠે નિષ્કંપ **શૈલેસી** અવસ્થા તે **અયોગી કેવલી ગુણસ્થાનક** ચૌદમુ જાણવુ તે ચૌદમાં ગુણસ્થાનકના છેલ્લા સમયે જીવના સર્વ કર્મો અને બધનોથી મોક્ષ થાય અને ઋજુગતિએ સિદ્ધ થાય

નારકીનો ૧ દડક અને દેવતાના ૧૩ દડક એટલામાં પહેલા ૪ ગુણઠાણા છે. પાચ સ્થાવર તથા સમુર્છિમ મનુષ્યમા એક પહેલુ ગુણઠાણુ છે ત્રણ વિગલેદ્રિયમાં તથા સમુર્ચ્છિમ તિર્યચ પચેંદ્રિયમાં ગુણસ્થાનક પહેલા બે છે. સ ગ્નીતિર્યચ પચેદ્રિયમા પહેલા પાંચ ગુણ ઠાણા છે યુગલીઆને પહેલુ અને ચોથુ એ બે ગુણઠાણા છે.

મનુષ્યના દંડકમાં ચૌદે ગુણઠાણા છે

(૩) કર્મની સ્થિતિ રસ આદિ ઘાતનું સ્વરૂપ (૧) સ્થિતિ ઘાત એટલે પૂર્વે કરેલા સત્તામા રહેલ કર્મમાથી અગ્રભાગની સ્થિતિ ઉકેરે એટલે તે સ્થિતિ સત્તાનો અગ્રભાગ ઉત્કૃષ્ટો તો ઘણા સાગરોપમ પ્રમાણ હોય અને જઘન્યથી તો પલ્યોપમના અસખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ હોય તે સ્થિતિ ખડને કટકા ટુકડા કરે એટલે ઉકેર છે તે ઉકેરીને તેનું દલિક ઉદય આવવા યોગ્ય નીચેની સ્થિતિ વિભાગમાં સ્થાપે તે નાના એક અતર્મુહૂર્તમા થાય. તે પ્રક્ષેપ કરેલા કર્મો સમયે સમયે ઉદય આવતા કર્મની સાથે ભોગવાય જાય. જે સ્થિતિ શેષ રહે તેના અગ્રભાગ થકી પલ્યોપમના અસખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ સ્થિતિખડને ઉકેરી તેનું દળ અતર્મુહૂર્તે પૂર્વોક્ત પ્રકારે જ બાકી રહેલા હેઠલા સ્થિતિદળ મધ્યે ભેળવે એમ અતર્મુહૂર્તે અતર્મુહૂર્તે સ્થિતિમાહે તેનું દળ ભેળવતા અપૂર્વકરણના કાળ માંહે ઘણા હજાર સ્થિતિના ખડ આની રીતે ભોગવાય જાય અને ખપી જાય ત્યારે જે અપૂર્વકરણને પ્રથમ સમયે જેટલી કર્મની સ્થિતિની સત્તા હતી તે થકી સખ્યાતગુણહીન સ્થિતિની સત્તા રહી એ સ્થિતિઘાતનું સ્વરૂપ કહ્યું

(૨) રસઘાત એટલે સત્તાગત કર્મના રસનો અનતમો ભાગ બાકી રાખીને શેષ અનત ભાગોને અપવર્તના કરણરૂપ શુદ્ધ અધ્યવસાયથી લઘુ અતર્મુહૂર્ત જેટલા કાળમા ખપાવે પછી જે અનતમો ભાગ રહ્યો છે તેનો વળી અનતમો ભાગ મૂકીને શેષ અનુભાગના ભાગ સર્વ, અતર્મુહૂર્તમા ખપાવે પછી તે પૂર્વે મૂક્યો એવો જે અનતમો ભાગ રહ્યો છે તેનો વળી અનતમો ભાગ મૂકીને શેષ અનુભાગના ભાગને અતર્મુહૂર્ત વિનાશે એમ અનેક સહસ્ર રસઘાત એક સ્થિતિ ખડના ઘાતને વિષે થાય અને તે સ્થિતિખડના અનેક સહસ્રે અપૂર્વકરણ સમાપ્ત થાય. રસખડના કાલથકી સ્થિતિખડનો કાલ

સંખ્યાતગુણો અધિક જાણવો તે થકી અપૂર્વકરણકાલ સંખ્યાત ગુણો અધિક છે

(૩) **ગુણશ્રેણિ**—એટલે અંતર્મુહૂર્ત પ્રમાણ કર્મસ્થિતિ થકી ઉપલી કર્મસ્થિતિ જે વર્તે છે તે મધ્યેથી દલિક લઇને પોતાની ઉદયાવલિકાની ઉપરલી સ્થિતિમાહે સમય સમય પ્રત્યે અસંખ્યાત ગુણ અસંખ્યાત ગુણ ચઢતું દલ સંક્રમાવે (ભેળવે) તે આવી રીતે જે પ્રથમ સમયે સ્તોક પણ અનંત અનંત કર્મપરમાણુઓ, તે થકી બીજે સમયે અસંખ્યાતગુણ ભેળવે, તે થકી વળી ત્રીજે સમયે અસંખ્યાતગણુ વધતુ ભેળવે એમ યાવત્ અંતર્મુહૂર્તના ચરમ સમય પર્યંત કહેવું તે અંતર્મુહૂર્ત અપૂર્વકરણ તથા અનિવૃત્તિ કરણના કાળથકી લગારેક અધિક જાણવું. એ પ્રથમ સમયે ગ્રહ્યું જે દળ તેનો નિક્ષેપવિધિ કહ્યો એમ દ્વિતીયાદિ સમયથી માંડીને યાવત્ છેલ્લા સમય પર્યંત સમયે સમયે ગ્રહીત દળિઆનો પણ નિક્ષેપ વિધિ જાણવો એટલે જે સમય સમય પ્રત્યે દલિક લીએ તે સર્વ અંતર્મુહૂર્તના સઘળા અલગ અલગ સમયના દલમધ્યે મેળવે એમજ અસંખ્યાતગુણાં ચઢતું ભેળવે એમ કરતા જે સમય ભોગવતો જાય તે સમયથી આગલા શેષ સમયના દલમાહે ભેળવે એટલે અપૂર્વ-કરણના અને અનિવૃત્તિકરણના સમયે અનુક્રમે ઘટતેથકે શેષ રહે તેમા ગુણશ્રેણિદલિકનો નિક્ષેપ હોય તે ઉપરાત વધે નહીં

(૪) **ગુણ સંક્રમ**:— એટલે જે અપૂર્વકરણના પ્રથમ સમયને વિષે અણ બધાતી એવી જે અનંતાનુબંધિ આદિક અશુભ પ્રકૃતિ તેનુ દલ બધાતી એવી જે સંજ્વલનાદિક પર પ્રકૃતિ તેમાં સમય સમયદીઠ અસંખ્યાતગણુ ચઢતુ સંક્રમાવે સંક્રમાવીને પર પ્રકૃતિ રૂપપણે પરિણમાવે તેને ગુણ સંક્રમ કહીએ તે પહેલે સમયે સર્વસ્તોક સંક્રમાવે તે થકી બીજે સમયે અસંખ્યાતગણુ સંક્રમાવે એમ સમયે સમય દીઠ અસંખ્યાતગણુ ચઢતુ દલ સંક્રમાવે

સાર – અનંતાનુબંધી કષાયને સંજ્વલના કષાયમાં પરિણ માવે, તે શુદ્ધ ઉપયોગના જોરથી એમ થાય.

અપૂર્વસ્થિતિબંધ – એટલે અપૂર્વકરણના પહેલા સમયમાં જે કર્મનો સ્થિતિબંધક કહ્યો તેની અપેક્ષાએ અપૂર્વકરણના બીજા સમયમાં જે બીજો સ્થિતિબંધ આરંભે તે સ્તોક (થોડી–ટુંકી સ્થિતિનો) જાણવો માટે અપૂર્વસ્થિતિ બંધ કહ્યો એને અન્ય સ્થિતિબંધ પણ કહે છે અહીંઆ સ્થિતિબંધ અને સ્થિતિઘાતનો કાળ સરખો જ જાણવો એ બેને સમકાલે આરંભે છે અને સમકાલે પૂર્ણ થાય ૫ એમ એ પાંચે પદાર્થ અપૂર્વકરણે પ્રવર્તે છે સ્તિબુક સંક્રમ એટલે જે અનુદય પ્રકૃતિનું દલ તે ઉદયવતી પ્રકૃતિ મધ્યે સંક્રમાવવું તેને સ્તિબુક સંક્રમ કહીએ.

(૪) અમર ગુણસ્થાનક – ચઉદ ગુણસ્થાનકમાંથી ત્રીજે બારમે અને તેરમે એ ત્રણ ગુણસ્થાને કોઇ જીવ મરે નહીં તેથી એ ત્રણ ગુણસ્થાનક અમર કહેવાય છે

ત્રીજે ગુણઠાણે મિશ્રદૃષ્ટિ છે એટલે સમદૃષ્ટિ મિથ્યાદૃષ્ટિ બન્નેનો મેળ છે માટે એ ગુણઠાણાવાળા નથી મરતા. બારમું ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનક પામેલા જીવને અવશ્ય સયોગી કેવળી થવું છે અને તેરમાવાળાને અવશ્ય અયોગી કેવળી થવું છે માટે એ ત્રણ ગુણસ્થાનકે પણ કોઈ જીવ કાળ ન કરે.

નારકીનો એક દેવતાના ૧૩ તિર્યંચ પંચેંદ્રિયનો ૧ એ ૧૫ દંડકમાં અમર ગુણઠાણું એક ત્રીજું છે મનુષ્યના દંડકમાં ત્રણેય છે (૫) પૂર્વસ્પર્દ્ધકાદિક સ્વરૂપ સ્પર્દ્ધક એટલે જીવ અનંતાનંત કર્મપરમાણુઓના બનેલા સ્કંધને કર્મપણે ગ્રહે છે. ત્યાં એકેક કર્મસ્કંધ મધ્યે જે સર્વ જઘન્ય રસ છે તેના રસાંશો (રસ વિભાગ, રસ પલિચ્છેદ કે જેમાંનો એક રસાંશ કેવળીની દૃષ્ટિએ અવિભાજ્ય છે) સર્વ જીવ થકી અનંતગુણા અધિક છે તેમાંના જે

સરખાં સરખાં જઘન્ય રસના કર્મ પરમાણુઓનો સ્કંધ દલ (સમુદાય) તે વર્ગણા કહીયે

તેથી એક રસાંશે અધિક રસાંશવાળા કર્મ પરમાણુઓનો સ્કધ તે બીજી વર્ગણા તેથી બે રસાશે ચઢતા કર્મ સ્કંધની ત્રીજી વર્ગણા એમ એકેકા રસ વિભાગે ચઢતી ચઢતી વર્ગણા કરતાં અભવ્યથી અનતગુણી અને સિદ્ધના અનંતમા ભાગ પ્રમાણ વર્ગ-ણાનો સમુદાય તેનુ નામ રસ સ્પર્દ્ધક કહીયે.

તે સ્પર્દ્ધકની ઉપરની વર્ગણાના રસ વિભાગ થકી એક રસ વિભાગે અધિક તથા બે રસ વિભાગે અધિક યાવત્ સર્વ જીવથી અનતગુણા રસ વિભાગે અધિક રસ સહિત જે કર્મ સ્કંધ દલ હોય એવા સ્કધનો સમુદાય તે બીજા સ્પર્દ્ધકની પ્રથમ વર્ગણા જાણવી.

તેથી એક રસ વિભાગે અધિક કર્મસ્કંધની સમુદાય તે બીજી વર્ગણા એમ એકેક રસ વિભાગે ચઢતી ચઢતી અભવ્યથી અનતગુણી વર્ગણા હોય તેના સમુદાયને બીજો સ્પર્દ્ધક કહીયે.

એમજ વળી સર્વ જીવથી અનતગુણ રસ વિભાગે અધિક ભેળતા કર્મ સ્કંધના સમુદાયની ત્રીજા સ્પર્દ્ધકની પ્રથમ વર્ગણા એમ તે પણ પૂર્વોકત અભવ્યથી અનતગુણી એવી અનતવર્ગણાએ સ્પર્દ્ધક હોય એવા અનત સ્પર્દ્ધક જીવે પૂર્વે બાધ્યા છે તે માટે એને પૂર્વસ્પર્દ્ધક કહીએ તે મધ્યેથી દળ લઇને તે દળને પ્રકૃર્ષ-વિશુદ્ધિના કરણથી અત્યત રસહિન કરીને અપૂર્વ સ્પર્દ્ધક કરે કેમકે આ સસાર મધ્યે પરિભ્રમણ કરતા જીવે કોઇવારે બધઆશ્રી એવા રસસ્પર્દ્ધક નથી કર્યા પણ હમણા જ વિશુદ્ધિના ઉપયોગથી કરે છે તે ભણી એને અપૂર્વરસસ્પર્દ્ધક કહીએ

કિટ્ટિકરણદ્ધા એટલે ઉપર પ્રમાણે બતાવેલ રસહિન અપૂર્વ-સ્પર્દ્ધકના દળની અનતી કિટ્ટિકરે, કિટ્ટિ કહેતા જે અપૂર્વસ્પર્દ્ધકથી વર્ગણા લઇ લઇને તેને અનતગુણ રસહિનતાને પમાડીને થોડું

આંતરે અંતરે થાપવું જેમ અસત્ કલ્પનાએ જેના એકસો રસ વિભાગ છે અથવા એકોતેરસો બહોંતેરસો હતા તેના પાંચ પંદર પચ્ચીસ રસવિભાગ રાખવા તેને કિટ્ટિ કહે છે વિશેષ સ્વરૂપ કર્મ ગ્રંથથી જાણવો અનિવૃત્તિ કરણની વખતે વર્તતા જીવને પૂર્વસ્પર્દ્ધક કિટ્ટિનું સ્વરૂપ હોય.

(૬) મરણયુક્ત ગુણસ્થાનક–ચઉદ ગુણસ્થાનકમાંથી ત્રીજું બારમું તેરમું એ ત્રણ વર્જીને શેષ ૧૧ ગુણસ્થાનકે વર્તતા જીવો મરણને પામે છે માટે એને મરતા ગુણસ્થાનક કહે છે

નારકીનો ૧ દેવતાના ૧૩ એ ૧૪ દંડકમા પહેલું બીજું અને ચોથું એ ત્રણ ગુણઠાણા મરતા છે તિર્યંચપંચેંદ્રિના દંડકમા પહેલું બીજું ચોથું ને પાંચમું એ ચાર મરતા ગુણઠાણા છે.

પાંચ સ્થાવર અને સમુર્છિમ મનુષ્યમા એક પહેલું મરણ ગુણસ્થાનક છે ત્રણ વિકલેંદ્રિય અને સમુર્છિમ તિર્યંચ પંચેન્દ્રિમાં પહેલા બે મરતાં ગુણસ્થાનક છે

મનુષ્યના દંડકમા અગીઆરેય મરતા ગુણસ્થાનક છે જુગલીઆમાં પહેલું ને ચોથું એ બે મરતાં ગુણસ્થાનક છે અનુત્તર વિમાનમાં એક ચોથું ગુણસ્થાનક છે

(૭) શાશ્વતા ગુણસ્થાનક – ચઉદ ગુણસ્થાનકમાંથી ૧, ૪, ૫, ૬, ૧૩ એ પાંચ ગુણઠાણે વર્તતા જીવો સદાકાળે સાસીયા લાવે છે છે, છે, ને છે માટે એ પાંચ ગુણઠાણાને શાશ્વતા કહેલ છે.

નારકીનો ૧ દેવતાના ૧૩ એ ૧૪ દંડકમા પહેલું ચોથું એ બે શાશ્વતા ગુણઠાણા છે. પાંચ સ્થાવર ત્રણ વિકલેંદ્રિય એ ૮ દંડકમા એક પહેલું ગુણસ્થાનક શાશ્વતું છે તિર્યંચપંચેંદ્રિયના દંડકમા ૧–૪–૫ એ ત્રણ શાશ્વત ગુણસ્થાનક છે મનુષ્યના દંડકમા શાશ્વતા પાંચ ગુણ સ્થાનક છે

(૮) **અશાશ્વત ગુણસ્થાનક**—ચઉદ ગુણસ્થાનકમાથી ૧–૪–૫–૬–૧૩ મા એ **પાંચ** વર્જી શેષ **નવ** ગુણસ્થાનકે પ્રવર્તતા જીવો કયારેક હોય અને કયારેક ન હોય એટલે એ **નવ** ગુણસ્થાને વિરહ પડે છે માટે અસાશ્વતા કહેલ છે

નારકીનો ૧ દેવતાના ૧૩ તિર્યંચ પચેદ્રિયનો ૧ એ ૧૫ દડકમાં અશાશ્વતા બીજુ અને ત્રીજુ એ બે ગુણસ્થાનક છે ત્રણ વિગલેંદ્રિયમા એક બીજુ ગુણસ્થાનક છે મનુષ્યના દડકમાં અશાશ્વતા **નવે** ગુણસ્થાનક છે પાંચ સ્થાવરમા અશાશ્વતું એકે ગુણસ્થાનક નથી.

(૯) **ગુણસ્થાનક સ્પર્શના** નારકીનો ૧ દેવતાના ૧૩ એ ૧૪ દડકવાળા જીવો પહેલા ૪ ગુણસ્થાનક સ્પર્શે તિર્યચ પચેદ્રિયના દડકમા પહેલા ૫ ગુણસ્થાનક સ્પર્શે મનુષ્યના દડકમા ચઉદે ગુણઠાણા સ્પર્શે યુગલીઆ પહેલુ અને ચોથુ એ બે ગુણઠાણા સ્પર્શે. ત્રણ વિગલેદ્રિય અને સમુર્છિમ તિર્યચ પચેદ્રિયને પહેલા બે ગુણઠાણા સ્પર્શે પાંચ સ્થાવર ને સમુર્છિમ મનુષ્યને ૧ પહેલું ગુણઠાણુ સ્પર્શે પાચ અનુત્તર વિમાનવાલા દેવને ૧ ચોથુ ગુણઠાણુ સ્પર્શે તીર્થકર ૪, ૬, ૭, ૮, ૯, ૧૦, ૧૨, ૧૩, ૧૪ એ નવ સ્પર્શે અન્યલિંગે સિદ્ધા ૪, ૭, ૮, ૯, ૧૦, ૧૨, ૧૩, ૧૪ એ આઠ સ્પર્શે

(૧૬) સમકિત દ્વાર

तत्त्वानामप्यर्थानांश्रद्धानं तत्त्वेन वाप्यर्थानां श्रद्धानं तत्त्वार्थ श्रद्धानम् ततसम्यगदर्शनम् तत्त्वेन भावतो निश्चित्त मित्यर्थः
જૈન શાસ્ત્રોથી પ્રતિપાદન કરાએલ તત્ત્વભૂત પદાર્થોમા શ્રદ્ધા અથવા તત્ત્વથી જે અર્થોનુ શ્રદ્ધાન છે તેને તત્ત્વાર્થ શ્રદ્ધાન કહે છે તે જે તત્ત્વાર્થ શ્રદ્ધાનને સમ્યગ્દર્શન કહે છે તત્ત્વના યથાર્થ (નિશ્ચયાત્મક) ભાવોમા રૂચી–પ્રતિતી–નિશ્ચય–શ્રદ્ધા તેને સમ્યગ્દર્શન કહે છે. સમકિતનુ આ લક્ષણ તત્ત્વાર્થ સૂત્રના ભાષ્યમા કહેલ છે.

સમકિત પાંચ પ્રકારે છે તેનાં નામ–(૧) ઉપશમ સમકિત, (૨) ક્ષયોપશમ સમકિત, (૩) ક્ષાયિક સમકિત, (૪) વેદક સમકિત, (૫) સાસ્વાદન સમકિત.

ઉપશમ સમકિત એટલે દર્શન મોહનીયની ૩ પ્રકૃતિ તથા ચારિત્ર મોહનીયની ૪ પ્રકૃતિ તે અનંતાનુબંધીની ચોકડી એ સાત પ્રકૃતિના સત્તામાં રહેલા દલોને શુદ્ધ ઉપયોગથી ઉદયમાં ન આવવા દીએ, રાખથી ઢંકેલા અંગારાની જેમ ઢાંકી રાખે, ઉપશમાવી રાખે એવી શુદ્ધ ભાવનામાં પ્રવર્તતી આત્મિક શક્તિને ઉપશમ સમકિત કહે છે. સન્નીના ૧૬ દંડકના પર્યાપ્તામાં ઉપશમ સમકિત હોય.

ક્ષયોપશમ એટલે પૂર્વોક્ત ૭ પ્રકૃતિના દળો જે ઉદયમાં આવ્યા તેને શુદ્ધ અધ્યવસાયથી નિરસ કરી પ્રદેશોને ભોગવીને ક્ષય કરે અને સત્તામાં રહેલા અનુદયદળોને ઢાંકી દબાવે એવી જે આત્મિકશક્તિ તેને ક્ષયોપશમ સમકિત કહે છે. તે અસંખ્યાતિવાર આવે. ક્ષયોપશમ સમકિત સન્નીના ૧૬ દંડકમાં હોય.

ક્ષાયક એટલે ઉદયમાં આવેલા અને અનુદય એટલે સત્તામાં રહેલા પૂર્વોક્ત ૭ પ્રકૃતિનાં દળોને આકર્ષીને સર્વથા ક્ષય કરે એવી જે ઉત્કૃષ્ટ આત્મિકશક્તિ તેને ક્ષાયક સમકિત કહે છે. એ શક્તિરૂપ સમકિત તે આત્માનો ઉત્કૃષ્ટમાં ઉત્કૃષ્ટ ગુણ છે. એ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થયા પછી જીવ પાસેથી તે ગુણ જતો નથી. ક્ષાયક સમકિત વૈમાનિક દેવમાં કર્મભૂમિ અને અકર્મભૂમિના મનુષ્યમાં, તિર્યંચ પુરુષીકર્મા અને પેલી ત્રણ નરકે હોય.

વેદક એટલે સમ્યક્ત્વ મોહનીયના ઉદયમાં આવેલા સર્વ દળોને વેદી નિર્જરી નાખવાના જે ચરમ છેલ્લા સમયમાં પ્રવર્તતી આત્મિક શક્તિને વેદક સમકિત કહે છે. એ સમકિત જીવને એક જ વખત આવે. એ સમકિતની ૧ સમયની સ્થિતિ છે. ત્યારપછી અવશ્ય ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ પામે. આ સમકિત ફક્ત મનુષ્યમાં જ હોય.

સાસ્વાદન એટલે ઉપશમ સમ્યકત્વથી પડતા મિથ્યાત્વે આવતા ફક્ત છ આવલિકા અને સાત સમય સુધી જે ભાવનુ રહેવું તે શક્તિને સાસ્વાદન સમકિત કહે છે એ સમ્યકત્વ પાંચ વખત આવે તથા ઉપશમ સમ્યકત્વ પણ પાચ વખત આવે

ચાર ગતિ આશ્રી પાચે સમકિત હોય પાંચ સ્થાવરમાં એકે સમકિત નથી ત્રણ વિગલેદ્રિય ના અપર્યાપ્તામા તથા અસજ્ઞીતિર્યંચ પચેદ્રિયના અપર્યાપ્તામા તથા સજ્ઞીના ૧૬ દંડકમા સાસ્વાદન સમકિત છે

(૧૭) મિથ્યાત્વ દ્વાર.

મિથ્યાત્વ એટલે નવતત્ત્વ સબધી વિપરીત રૂચિ, અથવા અરૂચિ, કદાગ્રહરૂપ તે મિથ્યાત્વ તેના ૫ ભેદ છે તેના નામ– (૧) અભિગ્રહીક મિથ્યાત્વ, (૨) અણાભિગ્રહિક મિથ્યાત્વ, (૩) અભિનિવેસિક મિથ્યાત્વ, (૪) સશયિક મિથ્યાત્વ, (૫) અણાભોગ મિથ્યાત્વ

૧ અભિગ્રહીક એટલે ગુણ અવગુણ વિચાર્યા વિના જે કુમત ગ્રહણ કર્યો તેને જ ભલો જાણે અને બીજાની નિંદા કરે. કહે કે અમારા પૂર્વજો કરતા હતા તે અમે પણ કરશુ ઇત્યાદિક પરીક્ષા કર્યા વિના જે પોતાના ધર્મનો કદાગ્રહ હોય તેને અભિગ્રહીક મિથ્યાત્વ કહે છે

૨ અનભિગ્રહીક એટલે જેણે કરી સર્વ દર્શન ભલા છે એમ કહે પણ કોઇ વિશેષપણું જાણે નહી એવો કોઈ એક મધ્યસ્થ પરિણામે ગુણ અવગુણની પરિક્ષા કરે નહિ તેને અનભિગ્રહિક મિથ્યાત્વ કહે છે

૩ અભિનિવેશ એટલે પોતાનુ અસત્ય વચન સ્થાપવા સાટે સત્ય વચનને મરડે, કુયુકિત મારે, સમજાવ્યો છતા પોતાનો હઠ ન મૂકે, તેને અભિનિવેશિક મિથ્યાત્વ કહે છે

૪ શાશયિક એટલે જિનોકત તત્ત્વને વિષે સશય ધરતો

રહે એટલે ગુરુગીતાર્થની સામગ્રી છતાં પણ મનમાં વિચારે જે હું જો પૂછીશ તો રખે ગુજને ગુરુ અજ્ઞાની જાણશે એમ જાણીને ગીતાર્થ ગુરુને પૂછે નહી, સંશયવંતપણે તથા અવિશ્વાસી થકો રહે. તેને સંશયિક મિથ્યાત્વ કહે છે.

અનાભોગ એટલે જે થકી કોઈ પણ દર્શન ભુરું ભલું ન જાણે જેમ મૂર્ચ્છા પામેલો મનુષ્ય કડુનો રસ તથા સાકરનો રસ વિશેષ ન જાણે તેની પેઠે જે એકેંદ્રિયાદિક જીવો છે તે તત્ત્વાતત્ત્વ ન જાણે માટે એ સહુ અનાભોગિક મિથ્યાત્વવંત છે એને અનાભોગિક મિથ્યાત્વ કહે છે

પાંચ સ્થાવર અને ત્રણ વિગલેંદ્રિય સમુર્છિમ તિર્યંચ પંચેંદ્રિય તથા સમુચ્છિંમ મનુષ્ય એટલાને એક અનાભોગિક મિથ્યાત્વ છે. શેષ નારકીઆદિક સંજ્ઞીના ૧૬ દંડકમાં પાંચે મિથ્યાત્વ છે

૧૮ દષ્ટિદ્વાર

દષ્ટિ– સાચા ખોટા તત્ત્વપૂર્વક જે અવલોકન કરવું તેને દષ્ટિ કહીએ તે દષ્ટિ ત્રણ પ્રકારની છે (૧) સમ્યગ્દષ્ટિ, (૨) મિથ્યાત્વ દષ્ટિ, (૩) મિશ્ર દષ્ટિ.

૧ શ્રી વીતરાગે કહેલા વસ્તુ તત્ત્વની જ્ઞાન પ્રમાણે આત્મ પરિણતિ થાય તેને સમ્યગદ્રષ્ટિ કહે છે ૨. સમ્યગ્દષ્ટિના લક્ષણથી જે વિપરીત તેને મિથ્યા દષ્ટિ કહે છે ૩ સારૂ અથવા માઠું જ્ઞાન બેઉને વિષે જે સરખાપણાનો ભાવ થાય તેને મિશ્રદષ્ટિ કહે છે.

નારકીનો ૧ ભવનપતિના ૧૦ વ્યંતરનો ૧ જ્યોતિષિનો ૧ એ ૧૩ દંડકમાં ત્રણ દષ્ટિ છે પાંચસ્થાવરમાં ૧ મિથ્યાત્વ દષ્ટિ છે. ત્રણ વિગલેંદ્રિયમાં ૧ સમ્યગ્ દષ્ટિ ૨ મિથ્યાત્વ દષ્ટિ છે તિર્યંચ પંચેંદ્રિયના દંડકમાં સંજ્ઞીને ત્રણ દષ્ટિ છે અને અસંજ્ઞીને બે દષ્ટિ છે તે સમ્યગ્ દષ્ટિ અને મિથ્યાદષ્ટિ.

મનુષ્યના દંડકમા કર્મભૂમિના મનુષ્યને ત્રણ દષ્ટિ છે. ત્રીસ અકર્મભૂમિના યુગાલીઆના ક્ષેત્રમાં મિથ્યા દષ્ટિ અને સમ્યગ્ દષ્ટિ છે. છપન્ન અંતરદ્વીપના યુગલિયા મનુષ્ય તથા સમુર્છિમ મનુષ્ય એટલાઓને ૧ મિથ્યાત્વ દષ્ટિ છે.

વૈમાનિકના દંડકમા બાર દેવલોકમા ત્રણ દષ્ટિ છે. નવગ્રૈવેયકમાં બે તે સમ્યગ્દષ્ટિ ૨ મિથ્યાત્વ દષ્ટિ છે. પાચ અનુત્તર વિમાનમાં ૧ સમ્યગદષ્ટિ છે.

૧૯ જ્ઞાન દ્વાર.

જ્ઞાન – જેણે કરી વસ્તુનુ સ્વરૂપ જાણીએ, ગુણપર્યાયે કરી વસ્તુનો નિર્ણય યથાર્થપણે કરીએ તેનુ નામ **જ્ઞાન.** અથવા સામાન્ય વિશેષાત્મક વસ્તુને વિષે વિશેષ ગ્રહણાત્મક જે બોધ તેનુ નામ **જ્ઞાન** કહેવાય છે. તે (૧) મતિજ્ઞાન, (૨) શ્રુતજ્ઞાન, (૩) અવધિજ્ઞાન, (૪) મનઃપર્યવજ્ઞાન, (૫) કેવલજ્ઞાન એમ જ્ઞાનના પાચ પ્રકાર છે. ૧. પાંચ ઇંદ્રિય તથા મનવડે નિયત વસ્તુનુ જીવને જે જ્ઞાન તેનુ નામ **મતિજ્ઞાન.**

સાંભળવાથી જાણીએ એટલે સમ્યક્ પ્રકારે ઉપયોગપૂર્વક શાસ્ત્ર જાણવા વાચવા તથા સાંભળવાથી વસ્તુનુ જીવને જે જ્ઞાન થાય તેનુ નામ **શ્રુતજ્ઞાન.** મતિ અને શ્રુતજ્ઞાન સાથે જ હોય, શ્રુતજ્ઞાન મતિજ્ઞાન પૂર્વકજ હોય છે

ઇંદ્રિયાદિકની અપેક્ષા વિના મર્યાદા પ્રમાણે રૂપી વસ્તુનુ જીવને જે જ્ઞાન થાય તેનુ નામ **અવધિજ્ઞાન.** ૪ સંજ્ઞી પચેંદ્રિય જીવના મનોગત ભાવનુ અર્થાત્ મનચિંતિત અર્થનુ જીવને જે જ્ઞાન થાય તેનુ નામ **મનઃપર્યવજ્ઞાન.**

૫. સંપૂર્ણ લોકાલોકનુ તથા જીવ અજીવના સર્વ ગુણપર્યાયોનુ તથા રૂપી અરૂપી સર્વ વસ્તુઓનુ જીવને જે ત્રીકાલિક જ્ઞાન એકી

સામે થાય તેનું નામ કેવળજ્ઞાન સર્વ જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ક્ષય થવાથી આવરણ રૂપ ઉપાધી રહિત કેવળજ્ઞાન સર્વથા એકજ પ્રકારનું છે અને બાકીના ચારે જ્ઞાન જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમ પ્રમાણે ઘણા પ્રકારના છે મતિજ્ઞાન ને શ્રુતજ્ઞાન પરોક્ષ છે અને અવધિજ્ઞાન અને મનપર્યવજ્ઞાન દેશથી પ્રત્યક્ષ છે તથા કેવલજ્ઞાન સંપૂર્ણ પ્રત્યક્ષ છે

દેવતાના તેર દંડક, નારકીનો ૧, સંજ્ઞી તિર્યંચ પંચેંદ્રિય એ ૧૫ દંડકમા જ્ઞાન ૩ છે તે (૧) મતિજ્ઞાન, (૨) શ્રુતજ્ઞાન, (૩) અવધિજ્ઞાન મનુષ્યના દંડકમાં પંદર કર્મભૂમીમા પાંચે જ્ઞાન છે ત્રીસ અકર્મભૂમિમા ત્રણ વિગલેંદ્રિયના અપર્યાપ્તમા અને સમુચ્છિમ તિર્યંચ પંચેંદ્રિય અપર્યાપ્તામા બે જ્ઞાન છે તે ૧ મતિજ્ઞાન ૨ શ્રુતજ્ઞાન છપન્ન અંતરદ્વીપના મનુષ્ય સમુચ્છિમ મનુષ્ય અને પાંચ સ્થાવર એટલામા જ્ઞાન નથી

(૨૦) અજ્ઞાન દ્વાર

અજ્ઞાન– અનતધર્માત્મક વસ્તુને મોહનીય કર્મના ઉદયથી કોઈ એકરૂપથીજ જાણે. સંસારહેતુ તેને મોક્ષહેતુ જાણે એકાંતે ગ્રહણ કરવારૂપ અથવા ત્યાગ કરવારૂપ એમ એકાંતે જ વસ્તુ સ્વરૂપ માને, પણ ઉભયરૂપ ન જાણે માટે મિથ્યાત્વના ઉદયે કરીને મિથ્યાત્વીનું જાણપણું તે અજ્ઞાનરૂપ જ હોય. તે (૧) મતિઅજ્ઞાન, (૨) શ્રુતઅજ્ઞાન, (૩) વિભંગજ્ઞાન એમ ત્રણ પ્રકારના અજ્ઞાન કહ્યા છે

દેવતાના ૧૩ નારકીનો ૧, તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયનો ૧, મનુષ્યનો ૧ એ ૧૬ દંડક ॥ ત્રણ અજ્ઞાન છે પાંચ સ્થાવર, ત્રણ વિગલેંદ્રિય, યુગલીઆ, સમુચ્છિમ તિર્યંચ તથા સમુચ્છિમ મનુષ્ય એટલામા બે અજ્ઞાન છે તે ૧ મતિ અજ્ઞાન, ૨ શ્રુતઅજ્ઞાન. ૫ અનુત્તર વિમાનમા અજ્ઞાન નથી

(૨૧) દર્શન દ્વાર.

દર્શન– સામાન્યપણે નિરાકારોપયોગરૂપ વસ્તુનો જે અવબોધ તેનુ નામ દર્શન તે (૧) ચક્ષુ દર્શન, (૨) અચક્ષુ દર્શન, (૩) અવધિ દર્શન, (૪) કેવળ દર્શન એમ ચાર પ્રકારે દર્શન છે.

૧ ચક્ષુ દર્શન– ઘટાદિ પદાર્થોને આખો વડે સામાન્યપણે દેખવુ તે **૨ અચક્ષુ દર્શન**– એટલે ચક્ષુ સિવાય બાકીની ઇંદ્રિયો જે સ્પર્શન, રસન, ઘ્રાણ, શ્રોત્ર અને નોઇંદ્રિય જે મન એણે કરી શબ્દાદિક અર્થનો સામાન્યાવબોધ થાય તે અચક્ષુ દર્શન.

૩ દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાળ ભાવ એ ચાર મર્યાદામા રહ્યાં જે રૂપીદ્રવ્યો તેનો સામાન્યાવબોધ તે ત્રીજુ **અવધિ દર્શન.** ૪. ત્રિકાલિક સર્વ દ્રવ્યો પર્યાયોનું સ્પષ્ટ નિરાવરણ અપ્રતિપાતી યુગપત દર્શન તે ચોથું **કેવળ દર્શન** જાણવું એ ચાર દર્શન અનાકાર છે.

પાંચ સ્થાવર બેઇંદ્રિય તેઇંદ્રિય એ સાત દડકમા ૧ અચક્ષુ દર્શન છે, ચઉરિંદ્રિયમા તથા અસજ્ઞી તિર્યચ પચેંદ્રિય, યુગલીઆ અને સમુર્ચ્છિમ મનુષ્ય એટલામા પહેલા બે દર્શન છે. નારકીનો ૧, દેવતાના ૧૩ તિર્યચ પંચેન્દ્રિયનો ૧ એ ૧૫ દડકમા પહેલા ત્રણ દર્શન છે મનુષ્યના દડકમા ચારે દર્શન છે

(૨૨) ઉપયોગ દ્વાર.

(૧) **વ્યાખ્યા** મૂળ ઉપયોગ બે પ્રકારનો છે– (૧) સાગારોવઉતા (૨) અણાગારોવઉતા ઉપયોગ એટલે વસ્તુને ઓળખવા, જાણવા, પ્રકાશવાને વિષે જે વ્યાપાર થાય તેનુ નામ ઉપયોગ. એ જીવનુ લક્ષણ જીવ સ્વભાવે ચેતનારૂપ જાણવુ તે ઉપયોગ સાકાર અને નિરાકાર એમ બે પ્રકારે છે

૧ તેમાં દરેક વસ્તુને વિશેષ ભેદ (વિકલ્પ) પૂર્વક, દ્રવ્ય, ગુણ પર્યાયોના ભેદ પૂર્વક ગ્રહણ કરવી એ જ તેનો પરિણામરૂપ આકાર તે

જેનાથી થાય તે સાકારોપયોગ કહેવાય છે તે જ્ઞાન અજ્ઞાન બે બન્ને ઉપયોગરૂપ છે

૨ ઉપરોકત લક્ષણોથી ભિન્ન એટલે જાતિ ગુણ ક્રિયાદિ વિશેષણ રહિત તથા વસ્તુના આકાર રહિત સામાન્ય સત્તા અથવા આભાસ માત્ર, ગુણપર્યાયોના વિકલ્પ વગર કાંઈક છે એવું દેખીએ તે દર્શનને અનાકાર ઉપયોગ કહે છે એ સાકાર અને નિરાકાર બન્ને જાતના ઉપયોગો ચોવીસે દડકમા છે

(૨) સાગારોવઉતા ઉપયોગ સાકાર ઉપયોગના આઠ પ્રકાર છે તે પાચ જ્ઞાન, ત્રણ અજ્ઞાન. નારકીનો ૧ દેવતાના ૧૩ તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયનો ૧ એ ૧૫ દડકમા સાકારોપયોગ ૬ છે તે જ્ઞાન ત્રણ પહેલા અને અજ્ઞાન ૩ એવ ૬ છે

મનુષ્યના દડકમા આઠેય છે, ત્રણ વિગલેન્દ્રિયમા તથા અસજ્ઞી તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય અને યુગલીઆ એટલાઓમા ચાર છે તે પહેલા બે જ્ઞાન અને પહેલા બે અજ્ઞાન. પાચ સ્થાવરમા તથા સમુર્ચ્છિમ મનુષ્યમાં સાકાર ઉપયોગ બે છે તે પહેલા બે અજ્ઞાન જાણવા. ૫ અનુત્તર વિમાનમાં સાકારોપયોગ ૩ છે તે પહેલા ત્રણ જ્ઞાન જાણવા.

(૩) અણાગારોવઉતા ઉપયોગ નિરાકાર ઉપયોગના ચાર પ્રકાર છે તે ચાર પ્રકારના દર્શન જાણવા. તેનો વિસ્તાર ચોવીસ દડક આશ્રી દર્શનદ્વારની પેઠે જાણવો.

(૫) ઉત્તર ઉપયોગ ઉત્તર ઉપયોગ બાર પ્રકારે છે— તે ૫ જ્ઞાન ૩ અજ્ઞાન અને ૪ દર્શન એમ ૧૨ છે મનુષ્યના દડકમા બાર ઉપયોગ છે નારકીનો ૧, દેવતાના ૧૩, તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયનો ૧ એમ ૧૫ દડકમા ત્રણ જ્ઞાન પહેલા, ૩ અજ્ઞાન, ૩ દર્શન, પ્રથમ એમ ૯ છે પાચ સ્થાવરમા પ્રથમ બે અજ્ઞાન ને ૧ અચક્ષુ

દર્શન એ ત્રણ છે બેઇન્દ્રિય તેઇન્દ્રિયમા બે જ્ઞાન પહેલા અને બે અજ્ઞાન તથા ૧ અચક્ષુ દર્શન એમ પાચ છે ચઉરિન્દ્રિયમાં તથા સમુચ્છિમ તિર્યંચમા અને ત્રીસ અકર્મભૂમિ એટલામા ઉપયોગ ૬ છે તે ૨ જ્ઞાન ૨ અજ્ઞાન ૨ દર્શન. છપ્પન અંતરદ્વીપામાં તથા સમુચ્છિમ મનુષ્યમા ઉપયોગ ૪ છે તે ૨ અજ્ઞાન ૨ દર્શન એવ ૪ જાણવા પાચ અનુત્તર વિમાનમા ૬ ઉપયોગ છે તે ૩ જ્ઞાન ૩ દર્શન એ ૬ જાણવા.

(૫) **પાશણીઆ ઉપયોગ** પાશણીઆ એટલે વસ્તુને સ્પષ્ટ પ્રમાણથી જાણી દેખી શકે તેવા ઉપયોગ ૯ છે તે મતિજ્ઞાન વર્જિને શેષ ૪ જ્ઞાન, મતિઅજ્ઞાન વર્જિને શેષ બે અજ્ઞાન, અચક્ષુદર્શન વર્જિને શેષ ત્રણ દર્શન એ નવ પાશણીઆ ઉપયોગ છે

મનુષ્યના દડકમા પાશણિયા ઉપયોગ નવ છે દેવતાના ૧૩, નારકીનો ૧, તિર્યંચ પચેન્દ્રિયનો ૧, એ ૧૫ દડકમા પાશણિયા ઉપયોગ ૬ છે તે-(૧) શ્રુતજ્ઞાન, (૨) અવધિજ્ઞાન, (૩) શ્રુતઅજ્ઞાન, (૪) વિભગજ્ઞાન, (૫) ચક્ષુદર્શન, (૬) અવધિદર્શન એ ૬ છે પાચ સ્થાવરમા પાશણિયા ઉપયોગ ૧ તે શ્રુતઅજ્ઞાન છે બેઇન્દ્રિય, તેઇન્દ્રિય એ બે દડકના અપર્યાપ્તામા પાશણિયા ઉપયોગ બે છે તે શ્રુતજ્ઞાન અને શ્રુતઅજ્ઞાન

ચૌરિન્દ્રિયમા તથા અસજ્ઞી તિર્યંચ પચેન્દ્રિયના અપર્યાપ્તામા તથા ત્રીસ અકર્મભૂમિમા પાશણિયા ઉપયોગ ૩ છે તે (૧) શ્રુતજ્ઞાન, (૨) શ્રુતઅજ્ઞાન, (૩) ચક્ષુદર્શન ૫૬ અતરદ્વીપા તથા સમુચ્છિમ મનુષ્યમા શ્રુતઅજ્ઞાન અને ચક્ષુદર્શન એ બે છે અનુત્તર વિમાનમા (૧) શ્રુતજ્ઞાન, (૨) અવધિજ્ઞાન, (૩) ચક્ષુદર્શન, (૪) અવધિદર્શન એ ૪ પાશણિયા ઉપયોગ છે શ્રુતજ્ઞાન કે અજ્ઞાનની બાબતમા પ્રત્યક્ષ નથી પણ ચિત્રામણ અથવા મનથી પદાર્થ રચનાને આકારે છે અને અસજ્ઞીને ઓઘ સજ્ઞાએ આભાસ રૂપ સમજવુ.

(૬) અપાશણિયા ઉપયોગ – અપાશણિયા એટલે વસ્તુને પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી જોઈ જાણી શકતા નથી પણ અનુમાન પ્રમાણથી જોઇ જાણી શકે છે તેવા ઉપયોગ ૩ છે—(૧) મતિજ્ઞાન, (૨) મતિઅજ્ઞાન, (૩) અચક્ષુદર્શન.

સજ્ઞીના ૧૬ દંડકમા ત્રણ વિકલેન્દ્રિયના ૩ દંડકમાં તથા સમુચ્છિંમ તિર્યંચમા અને ત્રીસ અકર્મભૂમિમા, એટલાઓમા અ-અપાશણિયા ઉપયોગ ૩ છે પાચ સ્થાવર, ૫૬ અતરદ્વીપા અને સમુચ્છિંમ મનુષ્ય એટલામા અપાશણિયા બે ઉપયોગ છે તે મતિ-અજ્ઞાન અને અચક્ષુદર્શન ૫ અનુત્તર વિમાનમા મતિજ્ઞાન અને અચક્ષુદર્શન એ બે ઉપયોગ છે

(૭) સાગાર પાશણિયા ઉપયોગ – મતિજ્ઞાન વર્જિને શેષ ૪ જ્ઞાન, મતિઅજ્ઞાન વર્જિને શેષ બે અજ્ઞાન એ છ સાગાર પાશણિયા ઉપયોગ કહેવાય છે મનુષ્યના દંડકમાં સાગાર પાશણિયા ઉપયોગ ૬ છે દેવતાના ૧૩, નારકીનો ૧, તિર્યંચ પચેદ્રિયનો ૧ એ ૧૫ દંડકમા સાગાર પાશણિયા ૪ ઉપયોગ છે તે (૧) શ્રુતજ્ઞાન, (૨) અવધિજ્ઞાન, (૩) શ્રુતઅજ્ઞાન અને (૪) વિભગજ્ઞાન.

ત્રણ વિકલેન્દ્રિયમા તથા સમુચ્છિંમ તિર્યંચ, ત્રીસ અકર્મ ભૂમિમા એટલામા શ્રુતજ્ઞાન શ્રુતઅજ્ઞાન એ બે સાગાર પાશણિયા ઉપયોગ છે પાચ સ્થાવર, ૫૬ અતરદ્વીપા અને સમુચ્છિમ મનુષ્ય એટલાઓમા સાગાર પાશણિયા ૧ શ્રુતઅજ્ઞાન છે પાચ અનુત્તર વિમાનમા સાગાર પાશણિયા ઉપયોગ ૨ છે તે શ્રુતજ્ઞાન અને અવધિજ્ઞાન.

(૮) અણાગાર પાશણિયા ઉપયોગ – અચક્ષુદર્શન વર્જિને શેષ ૩ દર્શન તે અણાગાર પાશણિયા ઉપયોગ કહેવાય છે. મનુષ્યના દંડકમા ૩ છે દેવતાના ૧૩, નારકીનો ૧, તિર્યંચપચેદ્રિયનો ૧ એ ૧૫ દંડકમા અણાગાર પાશણિયા ઉપયોગ બે છે તે ચક્ષુદર્શન, અને અવધિદર્શન. ચૌરિદ્રિયમા, અસજ્ઞી તિર્યંચ પચેદ્રિયમાં, યુગલીઆમા સમુ

ચ્છિમ મનુષ્ય એટલાઓમા અણાગાર પાશણિયા એક ચક્ષુદર્શન છે પાચ સ્થાવર, બેઇદ્રિય તેઇદ્રિય એ ૭ દડકમા અણાગાર પાશણિયા ઉપયોગ નથી.

(૯) સાગાર અપાશણિયા ઉપયોગ :– સાગાર અપાશણિયા ઉપયોગ બે છે તે (૧) મતિજ્ઞાન (૨) મતિઅજ્ઞાન. પાચ સ્થાવર, ૫૬ અતરદ્વીપ, સમુચ્છિમ મનુષ્ય એટલામા સાગાર અપાશણિયા ઉપયોગ એ મતિઅજ્ઞાન છે

દેવતાના ૧૩, નારકીને ૧, તિર્યચ પચેદ્રિયને ૧, મનુષ્યને ૧, વિગલેદ્રિયના ૩ એ ૧૯ દડકમા સાગાર અપાશણિયા બે ઉપયોગ છે પાચ અનુત્તરવિમાનમા સાગાર અપાશણિયા ઉપયોગ એક મતિજ્ઞાન છે

(૧૦) અણાગાર અપાશણિયા ઉપયોગ :– અણાગાર અપાશણિયા ઉપયોગ એક અચક્ષુદર્શન છે નારકી આદિક ચોવીસે દંડકમાં અણાગાર અપાશણિયા એક અચક્ષુદર્શન ઉપયોગ જાણવો.

૨૩ ચારિત્ર દ્વાર.

વ્યાખ્યા – દ્રવ્યથી સાવદ્ય જોગનો ત્યાગ અને ભાવથી જીવના શુદ્ધ સ્વભાવમા લઇ જાય તે ચારિત્ર

ચારિત્ર પાચ પ્રકારનુ છે–(૧) સામાયિક ચારિત્ર, (૨) છેદોપસ્થાપનિય ચારિત્ર, (૩) પરિહાર વિશુદ્ધ ચારિત્ર, (૪) સૂક્ષ્મ સપરાય ચારિત્ર, (૫) યથાખ્યાત ચારિત્ર ૧ **સામાયિક** એટલે જેનાથી આત્માને સમ્યક્ પ્રકારે જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ, વીર્યથી સમતા ગુણનો લાભ થાય તેને સામાયિક ચારિત્ર કહે છે.

૨ **છેદ** કાપવુ **ઉપ** સમીપે **સ્થાપનીય** આરોપણુ કરવુ. **છેદોપસ્થાપનીય** તે પૂર્વપર્યાયનો છેદ કરી નવીન પર્યાયનો એટલે ફરીથી પચમહાવ્રતનુ સ્થાપન કરવુ તેને છેદાપસ્થાપનીય ચારિત્ર કહે છે,

परिहार ત્યાગવા લાયક **विशुद्ध** અત્યંત શુદ્ધ નિર્મલ પરિહાર વિશુદ્ધ તે જેનાથી ચારિત્રને મલીનતા ઉપજે એવા અશુદ્ધ ભાવોનો ત્યાગ કરે અને જેનાથી ચારિત્રની વિશેષ નિર્મલતા ઉત્પન્ન થાય એવા વિશુદ્ધ ભાવોને અંગીકાર કરે તેને પરિહાર વિશુદ્ધ ચારિત્ર કહે છે

૪ **सूक्ष्म** અત્યંત પાતલી **संपराय** લોભરૂપ ક્રિયા જે કંઈ પ્રવર્તે છે તેને સૂક્ષ્મ સંપરાય ચારિત્ર કહે છે એ ચારિત્ર દશમા ગુણસ્થાનક સિવાય બીજા ગુણસ્થાનકે ન હોય

૫. ક્ષપક અથવા ઉપશમ શ્રેણી દ્વારા દશમા ગુણસ્થાનકથી ઉપરના ગુણસ્થાનકે ચઢતાને સહાયતા મદદ આપનાર જે ચારિત્ર તેને **યથાખ્યાત ચારિત્ર** કહે છે **यथा** જેમ, જે પ્રમાણે **आख्यात** તીર્થંકરોએ કહેલ મતલબ કે એ ચારિત્રવાલો જિનવચન પ્રમાણે કહે છે અને તે જ પ્રમાણે આચરણ કરે છે માટે યથાખ્યાત ચારિત્ર કહે છે મનુષ્યના દંડકમા પાંચ ચારિત્ર છે શેષ ૨૩ દંડકમાં એકે ચારિત્ર નથી.

વિશેષપણે જાણવાને અહિં પાંચે ચારિત્રે (૧) ભેદ, (૨) વેદ, ૩ રાગ, (૪) નિર્ગ્રંથ, (૫) જ્ઞાન, (૬) લિંગ, (૭) શરીર, (૮) ક્ષેત્ર, (૯) કાલ, (૧૦) ગતિ, (૧૧) યોગ, (૧૨) ઉપયોગ, (૧૩) કષાય, (૧૪) લેશ્યા, (૧૫) ગુણસ્થાનક, (૧૬) ભવ, (૧૭) આકર્ષ, (૧૮) ભાવ, (૧૯) અલ્પ બહુત્વ—એ ૧૯ બોલ સંક્ષેપે કહે છે

૧ સામાયિક ચારિત્રના બે ભેદ છે—(૧) ઇત્વરિક ને (૨) યાવત્કથિક તેમા ઇત્વરિક એટલે સ્વલ્પકાળનું ને તે પહેલા તથા છેલ્લા તીર્થંકરના વારામાં હોય અને યાવત્ કથિક એટલે ઘણા કાળનું તે ૨૨ તીર્થંકરના વારામા તથા મહાવિદેહ ક્ષેત્રમા હોય છે.

છેદોપસ્થાપનિય ચારિત્રમા બે ભેદ છે—(૧) સાતિચાર, (૨) નિરતિચાર તેમા સાતિચાર એટલે મૂળગુણઘાતિને પ્રાયશ્ચિત્તરૂપ

હોય અને નિરતિચાર એટલે ઇત્વરિક સામાયિકવત નવદીક્ષિતને વડી દીક્ષારૂપ હોય છે તથા ભરત ઇરવતના છેલા તીર્થંકરના શાસનમાં ભળનાર સાધુને હોય છે

પરિહારવિશુદ્ધ ચારિત્રના બે ભેદ છે–(૧) નિર્વિશ માનસિક અને (૨) નિર્વિષ્ટકાયિક નિર્વિષ માનસિક એટલે કર્મ નિર્જરા અર્થે તપો વિશેષ કરનારા, આ ચારિત્રના આસેવક, તે કલ્પમાં પ્રવર્તતા હોય તેને હોય

નિર્વિષ્ટકાયિક એટલે આ ચારિત્રમા પ્રવર્તતાના વૈયાવચ્ચાદિકના કરનારને હોય **સૂક્ષ્મ સપરાય ચારિત્રના** બે ભેદ છે (૧) વિશુદ્ધ માનસિક, (૨) સકિલષ્ટમાનસિક

વિશુદ્ધ માનસિક એટલે ઉપશમ શ્રેણીએ તથા ક્ષપક શ્રેણીએ ચડતાં જીવને વિશુદ્ધ પરિણામ રૂપ હોય છે. **સકિલષ્ટ માનસિક** એટલે ઉપશમ શ્રેણીથી પડતા જીવને સકિલષ્ટ પરિણામ રૂપ હોય છે

યથાખ્યાત ચારિત્રનાં બે ભેદ છે – (૧) છાદ્મસ્થિક (૨) કૈવલિક **છાદ્મસ્થિક** અગિયારમા તથા બારમા ગુણસ્થાનકે વર્તતા જીવોને હોય છે

કૈવલિક તે તેરમા તથા ચૌદમા ગુણસ્થાનકે હોય છે ૧ સામાયિક તથા છેદોપસ્થાપનિય ચારિત્ર સવેદીને અથવા અવેદીને પણ હોય તેમા સવેદીને સ્ત્રી, પુરુષ અને કૃત નપુસક એમ ત્રણે વેદે હોય અવેદીને ઉપશમવેદી તથા ક્ષપક વેદીને હોય છે.

પરિહાર વિશુદ્ધિ ચારિત્ર સવેદી એટલે પુરુષવેદવાળાને અથવા કૃતિમ નપુસકવેદવાળાને હોય છે સૂક્ષ્મ સપરાય તથા યથાખ્યાત ચારિત્ર અવેદી એ ઉપશમ તથા ક્ષપક શ્રેણીગતને હોય છે.

પહેલેથી ચાર ચારિત્ર સરાગી હોય અને યથાખ્યાત ચારિત્ર વીતરાગી હોય છે ઇતિ નિર્ગ્રંથના ૭ ભેદ છે –

(૧) પુલાક, (૨) બકુસ, (૩) પ્રતિસેવનાકુશીલ, (૪) કષાય કુશીલ, (૫) નિર્ગ્રંથ, (૬) સ્નાતક ૧ જ્ઞાનાદિના અતિચારને અપવાદ માર્ગે સેવવે કરી મૂળ વ્રતનો ભંગ કરીને પ્રાયશ્ચિત્ત લે તે પુલાક ૨ શરીરની સુશ્રુષા વિભુષા કરે અથવા ઉપકરણ બહુમુલ્ય સુશોભિત રાખે સબલ એટલે ઉત્તર ગુણમાં દોષ સેવે તેને બકુશ કહે છે. ૩ મૂળગુણ તો પાળે સેવે અપવાદ માર્ગે ભંગ થઈ જાય તો પ્રાયશ્ચિત્તથી પણ ઉત્તરગુણમાં કાંઈ કાંઈ દોષ લગાડે તેને **પ્રતિસેવના કુશળ કહે છે**

સંજ્વલન કષાયોદયે કરી કાંઈક અપ્રશસ્ત પરિણામ થાય પણ મૂળગુણમાં તથા ઉત્તરગુણમાં કાંઈ દોષ લગાડે નહીં તેને **કષાય કુશીલ કહે છે**

૫ સંપૂર્ણ ગ્રંથીરહિત મોહનીય વર્જિત વીતરાગ છદ્મસ્થ તેને નિર્ગ્રંથ કહીએ ૬ ઘાતિકર્મ રહિત સયોગી કેવળી તથા શૈલેશી પ્રતિપન્ન અયોગી કેવળી તે **સ્નાતક** કહેવાય છે. સડુસાધાન્યના પુળા સરખા પુલાક સડુશાધાન્ય સરખા બકુસ. મસળ્યા ધાન્ય સરખા પ્રતિસેવના કુશીલ ઉપવ્યા ધાન્ય સરખા કષાય કુશીલ. કણકી સહિત ચોખા સમા નિર્ગ્રંથ. અતીશુદ્ધ ચોખા સદ્રશ સ્નાતક જાણવા. પુલાક બકુસ અને પ્રતિસેવના કુશીલમાં સામાયિક તથા છેદોપસ્થાપનીય એ બે ચારિત્ર લાભે। કષાય-કુશીલમાં પ્રથમના ચાર ચારિત્ર લાભે. નિર્ગ્રંથ અને સ્નાતકમાં એક યથાખ્યાત ચારિત્ર હોય છે ઇતિ નિર્ગ્રંથ.

૫. પ્રથમના ચાર ચારિત્રે બે ત્રણ અથવા ચાર જ્ઞાન। હોય છે અને યથાખ્યાત ચારિત્રમાં પાંચ જ્ઞાનની ભજના જાણવી. ઇતિ

જ્ઞાન ૬ સ્વલિંગે પાચ ચારિત્ર લાભે અન્યલિંગે અને ગ્રહસ્થલિંગે પરિહારવિશુદ્ધિ ચારિત્ર વિના બાકીના ચાર ચારિત્ર લાભે એમ દ્રવ્યલિંગની અપેક્ષાએ જાણવું તથા ભાવલિંગની અપેક્ષાએ સ્વલિંગે પાચે ચારિત્ર હોય અને અન્યલિંગે તથા ગૃહસ્થલિંગે એકે ચારિત્ર હોય નહીં ઇતિ લિંગ

૭. પહેલા તથા બીજા ચારિત્રને વિષે ત્રણ ચાર અથવા પાચે શરીર લાભે ત્રીજા ચોથા પાચમા ચારિત્રને વિષે ઔદારિક તૈજસ કાર્મણ એમ ત્રણ શરીર હોય છે, ઇતિ શરીર ૮ કર્મ-ભૂમિમાં પાચે ચારિત્ર હોય અને અકર્મભૂમિ તથા અતરદ્વીપમાં એકે ચારિત્ર હોય નહીં ઇતિ ક્ષેત્ર

ઉત્સર્પિણી કાળમા **જન્મની અપેક્ષાએ** પહેલે આરે એકે ચારિત્ર ન લાભે અને બીજા ત્રીજા તથા ચોથા આરામા પાચે ચારિત્ર લાભે પાચમા છઠ્ઠા આરામા એકે ચારિત્ર હોય નહિ

અવસર્પિણી કાળમા જન્મની અપેક્ષાએ પહેલાને બીજા આરામાં એકે ચારિત્ર ન હોય ત્રીજા ચોથા આરામા પાચે ચારિત્ર હોય પાચમા આરામા જન્મની અપેક્ષાએ પહેલા બે ચારિત્ર હોય અને છઠે આરે એકે ચારિત્ર હોય નહીં ઇતિકાલ

૧૦ નારકી તિર્યંચ અને મનુષ્ય એ ત્રણે ગતિમા ચારિત્રનો આરાધક જાય નહીં પણ દેવગતિમા જાય તેમા સામાયિક અને છેદોપસ્થાપનિય ચારિત્ર આરાધક જઘન્ય પહેલે દેવલોકે અને ઉત્કૃષ્ટ અનુત્તર વિમાને જાય છે પરિહાર વિશુદ્ધિ ચારિત્ર આરાધક જઘન્ય પહેલે દેવલોકે અને ઉત્કૃષ્ટ આઠમે દેવલોકે જાય સૂક્ષ્મ સંપરાય અને યથાખ્યાત ચારિત્રના આરાધક અનુત્તર વિમાને જાય તથા યથાખ્યાત ક્ષાયક ચારિત્રનો આરાધક મોક્ષે જાય છે ઇતિગતિ

૧૧. મનયોગ, વચનયોગ અને કાયયોગ એ ત્રણે યોગે અપેક્ષાપૂર્વક પાંચ ચારિત્ર અને અયોગીમા એક યથાખ્યાત ચારિત્ર

લાભે. ઇતિયોગ. ૧૨ સાગારઉપયોગમા પાંચ ચારિત્ર અને અનાગાર ઉપયોગમા સૂક્ષ્મ સંપરાય ચારિત્ર વર્જીને બાકીના ચાર ચારિત્ર લાભે. ઇતિ ઉપયોગ. ૧૩ પ્રથમના ચાર ચારિત્ર સકષાયી અને યથાખ્યાત ચારિત્ર કષાય રહિત જાણવું સકષાયી ચારિત્રમાંથી પહેલા બીજા ને ત્રીજા ચારિત્રે સંજ્વલનની ચોકડી હોય છે તથા સૂક્ષ્મ સંપરાય ચારિત્રે એક સંજ્વલન લોભનો કાંઈક અંશ હોય છે. ઇતિકષાય. ૧૪ પહેલા બે ચારિત્રમા છ લેશ્યા છે પણ અશુભ લેશ્યા બહુ મંદ હોય. પરિહારવિશુદ્ધિ ચારિત્રમા ત્રણ શુભ લેશ્યા અને સૂક્ષ્મ સંપરાય તથા યથાખ્યાત ચારિત્રને વિષે શુક્લ લેશ્યા હોય છે ઇતિ લેશ્યા.

૧૫ પહેલા બે ચારિત્રે ૬–૭–૮–૯ મુ એમ ચાર ગુણ સ્થાનક હોય. પરિહાર વિશુદ્ધ ચારિત્રે છઠુ સાતમુ એમ બે ગુણ સ્થાનક હોય સૂક્ષ્મ સંપરાય ચારિત્રે દશમુ ગુણસ્થાનક હોય અને યથાખ્યાત ચારિત્રે ઉપરના ચાર ગુણસ્થાનક હોય છે ઇતિ ગુણસ્થાનક

૧૬ સામાયિક અને છેદોપસ્થાનપનિય ચારિત્રવાળા જઘન્ય એક ભવ અને ઉત્કૃષ્ટા આઠ ભવ કરે અને બાકીના ત્રણ ચારિત્રવાળા જઘન્ય એક ભવ અને ઉત્કૃષ્ટા ત્રણ ભવ કરે. ઇતિ ભવ. ૧૭ સામાયિક ચારિત્ર એક ભવમા જઘન્ય એકવાર અને ઉત્કૃષ્ટ નવસેવાર આવે. છેદોપસ્થાપનિય ચારિત્ર એક ભવમા જઘન્ય એકવાર અને ઉત્કૃષ્ટ એકસોને વીસવાર આવે પરિહાર વિશુદ્ધિ ચારિત્ર એક ભવમાં જઘન્ય એકવાર અને ઉત્કૃષ્ટ ત્રણવાર આવે. સૂક્ષ્મ સંપરાય ચારિત્ર એક ભવમા જઘન્ય એકવાર અને ઉત્કૃષ્ટ ચારવાર આવે યથાખ્યાત ચારિત્ર એક ભવમા જઘન્ય એકવાર આવે અને ઉત્કૃષ્ટ બે વાર આવે એમ કહ્યું છે ઇતિ આકર્ષ

૧૮ પહેલાથી ચાર ચારિત્ર ક્ષયોપશમ ભાવે લાભે અને યથાખ્યાત ચારિત્ર ઉપશમ અને ક્ષાયિક ભાવ એ બે ભાવે લાભે. ઇતિ ભાવ.

૧૯ સર્વથી થોડા સૂક્ષ્મસંપરાય ચારિત્રવાળા તેથી પરિહાર વિશુદ્ધ ચારિત્રવાળા સંખ્યાતગુણા તેથી યથાખ્યાત ચારિત્રવાળા સંખ્યાતગુણ તેથી છેદોપસ્થાપનિય ચારિત્રવાળા સંખ્યાતગુણા તેથી સામાયિક ચારિત્રવાળા સંખ્યાતગુણા જીવો લાભે ઇતિ અલ્પ બહુત્વ.

(૨૪) નિયંઠા દ્વાર

નિયંઠા છ પ્રકારના છે તેના નામ (૧) પુલાકનિયંઠો, (૨) બકુસનિયંઠો, (૩) પ્રતિસેવણાકુશીલનિયંઠો, (૪) કષાયકુશીલનિયંઠો, (૫) નિર્ગ્રંથનિયંઠો, (૬) સ્નાતકનિયંઠો એ નિયંઠાનુ સ્વરૂપ ચારિત્ર દ્વારથી જાણવું મનુષ્યના દંડકમા છએ નિયંઠાલાભે શેષ ૨૩ દંડકમા એકે નિયંઠો લાભે નહીં

(૨૫) સંજત્યાદિ દ્વાર

૧ સંયતિ ૨ અસંયતિ ૩ સંયતા સંયતિ છઠા ગુણસ્થાનકથી તે ચઉદમાં ગુણસ્થાનકસુધી વર્તનારા જીવોને સંયતિ કહેવાય છે પહેલાથી ચોથા ગુણસ્થાનક સુધી વર્તતા જીવોને અસંયતિ કહેવાય છે પાચમા ગુણસ્થાનકવાળા જીવોને સંયતાસંયતિ કહેવાય છે. મનુષ્યના દંડકમા ત્રણે છે તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયના દંડકમા અસંયતિ તથા સંયતા સંયતિ એ બે છે બાકીના ૨૨ દંડકમા એક અસંયતિ છે

(૨૬) વિરતિ અવિરતિ દ્વાર

૧ વિરતિ ૨ અવિરતિ ૩ વિરતા વિરતિ છ કાયની **હિંસાથી** તથા પાચ ઇંદ્રિય અને મન એ છ નો અસંવર એમ ૧૨ અવ્રત થકી નિવર્ત્યા છે, તેને **વિરતિ** કહે છે એ ૧૨ અવ્રતથી નથી નિવર્ત્યા તેને **અવિરતિ** કહે છે એ ૧૨ અવ્રતથી કાઇંક નિવર્ત્યા છે ને કાઇંક નથી નિવર્ત્યા તેને વિરતાવિરતિ કહે છે

મનુષ્યના દંડકમા ત્રણે બોલ છે તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયના દંડકમા ૧ અવિરતિ ૨ વિરતા વિરતિ એ બે બોલ છે શેષ ૨૨ દંડકમા એકલા અવિરતિ છે

(૨૭) સવુડાદિ દ્વાર

૧ સવુડા ૨ અસવુડા ૩ સવુડા સવુડા, સવુડા—એટલે જેણે ઇંદ્રિયોને વશ કરેલ છે તે, અસવુડા—એટલે જેણે ઇંદ્રિયોને વશ નથી કરેલ તે, સવુડા સવુડ—એટલે જેણે ઇંદ્રિયોને કાંઈક વશ કરેલ છે અને કાંઇક વશ નથી કરેલ તે, મનુષ્યના દંડકમા ત્રણે બોલ લાભે તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયના દંડકમા અસવુડા, સવુડા સવુડ એ બે બોલ લાભે શેષ ૨૨ દંડકમાં એક અસવુડા છે

(૨૮) પચ્ચક્ખાણાદિ દ્વાર.

૧ પચ્ચક્ખાણિ ૨ અપચ્ચક્ખાણિ ૩ અપચ્ચક્ખાણી. જેણે સર્વ સાવદ્યયોગના સર્વથા પચ્ચક્ખાણ કર્યા છે તેને પચ્ચક્ખાણી કહે છે. જેણે સાવદ્ય યોગના બીલકુલ પચ્ચક્ખાણ નથી કર્યા તેને અપચ્ચક્ખાણી કહે છે જેણે કાંઈક પચ્ચક્ખાણ કર્યા છે અને કાંઇક નથી કર્યા તેને પચ્ચક્ખાણી અપચ્ચક્ખાણી કહે છે

૧ મનુષ્યના દંડકમાં ત્રણે બોલલાભે. તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયના દંડકમા અપચ્ચક્ખાણી, પચ્ચક્ખાણા પચ્ચક્ખાણી એ બે બોલ લાભે શેષ ૨૨ દંડકમાં એક અપચ્ચક્ખાણી છે

(૨૯) પંડિતાદિ દ્વાર

૧ પડિત ૨ અપંડિત ૩ પંડિતા પંડિત. રત્નત્રયીની વિશુદ્ધતા પ્રાપ્ત કરવાને અર્થે જે પોતાના આત્માની શક્તિનો ઉપયોગ કરે છે તેને પંડિત કહે છે. જે એ પ્રમાણે નથી કરતો તેને અપંડિત કહે છે અને કાંઇક કરે છે ને કાઇક નથી કરી શકતા તેને પંડિતા પંડિત કહે છે મનુષ્યના દંડકમાં ત્રણે બોલ લાભે. તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયના દંડકમા અપંડિત તથા પંડિતા પડિત એ બે બોલ લાભે શેષ ૨૨ દંડકમાં અપડિત છે

(૩૦) જાગૃતાદિ દ્વાર

૧ જાગતા ૨ સૂતા ૩ સૂતા જાગતા. આત્મજ્ઞાન ધ્યાનમા

રમણતા કરનારા સર્વ વિરતિઓ સદાય જાગતા છે એ પ્રમાણે નથી કરતા તે અવિરતિઓ તે સદાય સૂતા છે અને કાઇક આત્મજ્ઞાન ધ્યાનમા રમણતા કરે છે ને કાઇક નથી કરી શકતા એવા દેશવિરતીયો તે સૂતા જાગતા છે

મનુષ્યના દડકમા ત્રણે બોલ લાભે તિર્યંચ પચેન્દ્રિયના દડકમા સૂતા, સૂતા જાગતા એ બે બોલ લાભે શેષ ૨૨ દડકમાં એક બોલ સૂતાનો લાભે

(૩૧) ધર્મીઆદિ દ્વાર

૧ ધર્મી ૨ અધર્મી ૩ ધર્મીઅધર્મી દુર્ગતીમા આત્માને પાડવાના જે જે કારણો છે તેનાથી પોતાના આત્માને જેઓ સર્વથા બચાવે છે એવા જે સર્વવિરતિ તેને ધર્મી કહે છે જેઓ પોતાના આત્માને દુર્ગતીમા પડતા બચાવી શકતા નથી એવા જે અવિરતિ તેને અધર્મી કહે છે અને જેઓ દુર્ગતીમાં પડવાના કારણોમાંથી પોતાના આત્માને કાઇક બચાવે છે ને કાઇક નથી બચાવી શકતા એવા જે દેશવિરતિ તેને ધર્મીઅધર્મી કહે છે

મનુષ્યના દંડકમા ત્રણે બોલ લાભે તિર્યંચ પચેન્દ્રિયના દડકમાં અધર્મી ધર્માધર્મી એ બે બોલ લાભે શેષ ૨૨ દડકમા અધર્મી છે સૂત્રમા દેવોને અસાતના ન ઉપજે તે માટે નોધર્મીયા કહીને બોલાવેલ છે

(૩૨) આચાર દ્વાર.

आचरणमाचारो व्यवहार ज्ञानादि विषये सेवा इत्यर्थः આચરણ કરવુ તે આચાર અથવા એને વ્યવહાર પણ કહે છે તેના પાચ પ્રકાર છે-(૧) જ્ઞાનાચાર, (૨) દર્શનાચાર, (૩) ચારિત્રાચાર, (૪) તપાચાર, (૫) વીર્યાચાર

૧ **ज्ञायतेअवगम्यते तत्त्वं अनेनेति ज्ञानंतस्य**

आचारोज्ञानाचार : જેવી રીતે જાણ્યું તેવી જ રીતે તત્ત્વમાં રમતા કરાય છે તેને જ્ઞાન ઉપયોગ અથવા ભાવથી જ્ઞાનાચાર કહેવાય વ્યવહારથી તે જ્ઞાનનો કાલાદિક અતિચાર ટાળીને પઠનાદિક કરવું તેને જ્ઞાનાચાર કહે છે તેના આઠ પ્રકાર છે

૨ **दर्शनं सम्यक्त्व तस्या चारो दर्शनाचार** : દર્શન એટલે સમ્યક્ત્વ તેને વિષે જે નિઃશંકિત.દિકપણે સમકિતનું રક્ષણ કરવું તેને દર્શનાચાર કહે છે તેના આઠ ભેદ છે અત્ર **दर्शन शब्दे** ચક્ષુદર્શનાદિક દર્શનનો ગ્રહણ ન કરવો.

૩ **चारित्र संयम तस्याचार चारित्राचार** ચારિત્ર એટલે સંયમનું જે વડે રક્ષણ થાય તેને ચારિત્રાચાર કહે છે તેના આઠ ભેદ છે

૪ **तपोबाह्याभ्यंतर भेदेन द्वादशधा तस्याचार तपाचार** તપશ્ચર્યા બાહ્યાભ્યંતરરૂપ બાર પ્રકારની છે જેના આરાધનથી સકામ નિર્જરા થાય તેને તપાચાર કહે છે અથવા તપાવીએ દેહ કર્માદિક જેણે કરીને તેને તપ કહીયે. તેમાં જે પ્રવર્તન કરવું તેને તપાચાર કહીએ તેના બાર ભેદ છે

૫. **वीर्य जीव शक्तिरिति तस्याचारो व्यापारों मनो वाक् काय वीर्य भेदेन त्रिधा ज्ञानादिषु शक्तेर गोपनं वीर्याचार** વીર્ય એટલે જીવની શક્તિ એ પ્રકારનું આચાર એટલે મન, વચન, કાયાના ત્રણ પ્રકારના વ્યાપારને રત્નત્રયીમાં જીવની શક્તિ (ઉત્થાન, કર્મ બળ, વીર્ય પુરુષાકાર પરાક્રમ) ફોરવવા તેને વીર્યાચાર કહે છે તેના ત્રણ ભેદ છે ઉપયોગ, યથાશક્તિ અને અણગોપન અથવા જ્ઞાનના ૮ દર્શનના ૮ ચારિત્રના ૮ તપના ૧૨ એ ૩૬ માં વીર્ય ફોરવવું તેથી વીર્યના છત્રીશ ભેદ પણ કહેવાય છે એનો વિશેષ ખુલાસો નીશીથ ભાષ્યથી અને આચાર પ્રદીપાદિક ગ્રંથોથી જાણી લેવું

મનુષ્યના દંડકમાં પાંચે આચાર છે તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયના દંડકમાં ત્રણ આચાર છે તે (૧) દર્શનાચાર, (૨) તપાચાર (૩) વીર્યાચાર તિર્યંચમાં શ્રુતજ્ઞાન ભણવાનો સંભવ નથી માટે જ્ઞાનાચાર

નથી, તેમ સર્વ વિરતિરૂપ ચારિત્ર નથી માટે ચારિત્રાચાર પણ નથી દેવતાના ૧૩ અને નારકીનો ૧ એ ૧૪ દંડકમાં ૧ દર્શનાચાર ૨ વીર્યાચાર એ બે છે દેવતા અપચ્ચક્ખાણી છે માટે તપાચાર નથી નારકીમાં પણ દેવ જેમ જાણવુ.

પાચ સ્થાવર ત્રણ વિગલેદ્રિય એ આઠ દંડકમાં એકે આચાર નથી વિગલેદ્રિયના અપર્યાપ્તતામા સાસ્વાદાન સમકિત છે પણ તે જીવ સાસ્વાદાનના છ આવલિકાને સાત સમયનો કાળ પૂર્ણ થયા પછી અવશ્ય મિથ્યાત્વ ગુણઠાણે જાય માટે વિગલેદ્રિયમાં દર્શનાચારનો ઉપયોગ નથી દર્શનાચારના અભાવે જ્ઞાન અને વીર્યાચારનો પણ અભાવ છે

નારકી દેવતા અને તિર્યંચમા જ્ઞાનાચાર નિષેધ્યો તેનું કારણ એ છે કે જ્ઞાનાચાર તો અચારાંગાદિક સૂત્રોના ભણવારૂપે સૂત્રજ્ઞાન મનુષ્ય ગતિ સિવાય બીજે નથી માટે વર્જેલ છે, અને દેશવિરતિ ગુણસ્થાનક આશ્રી તિર્યંચના દંડકમા દેશ થકી સામાયિક ચારિત્ર આશ્રી ચારિત્રાચાર છે પણ સર્વથા ચારિત્રાચાર પાચ સમિતિ ત્રણ ગુપ્તિરૂપ નથી માટે તિર્યંચમા ચારિત્રાચાર નથી

(૩૩) સમિતિ ગુપ્તિ દ્વાર

(૧) **સમિતિ सम्यग् प्रवर्तनं समितिः** : તીર્થંકરદેવની આજ્ઞા પ્રમાણે સંયમમા જે પ્રવર્તવુ તેને સમિતિ કહે છે તેના નામ– (૧) રસ્તામા ઉપયોગ પૂર્વક જોઈને ચાલવુ તે **ઇર્યા સમિતિ.** (૨) ઉપયોગપૂર્વક નિર્વદ્ય ભાષા બોલવી તે **ભાષા સમિતિ** (૩) ઉદ્ગમાદિક ૯૬ દોષ વર્જિને આહારાદિક લેવા તે **એષણા સમિતિ.** (૪) વસ્ત્રપાત્ર યત્નાથી લેવા મૂકવા તે **આદાન નિક્ષેપણા સમિતિ** (૫) ઉચ્ચાર પાસવણાદિક શરીર સબધી મળો યત્નાથી પરઠવવાં તે **પરિઠાવણિયા સમિતિ**

એ પાચેય સમિતિ મનુષ્યના દંડકમા છે શેષ ૨૩ દંડકમાં નથી એ પાચે સમિતિ ચારિત્રના આચારરૂપ છે.

(૨) ગુપ્તિ गोपनंमन प्रभृतीनाम शुभानुष्ठानादि वर्त्तनं गुप्तिः ગુપ્તિ એટલે સર્વથા મનાદિયોગોની પ્રવૃત્તિને રૂંધવી અથવા તેમ ન થાય તો અશુભાનુષ્ઠાનમા પ્રવર્તતા મનાદિયોગના વ્યાપારથી આત્માને ગોપવી સંવરીને શુભયોગની પ્રવૃત્તિમા જોડવો તેને ગુપ્તિ કહે છે તેના નામ-(૧) મનગુપ્તિ, (૨) વચનગુપ્તિ, (૩) કાયગુપ્તિ એ ત્રણ ગુપ્તિ મનુષ્યના દંડકમા છે ચારિત્રના આચારરૂપ છે શેષ ૨૩ દંડકમા નથી. સમિતિ ગુપ્તિ મળીને આઠ આચાર ચારિત્રના સમજવા.

(૩) અગુપ્તિ मनः प्रभृती नाम गोपनम गुप्ति ः મનાદિક યોગના અશુભ વ્યાપારને ગોપવવું નહીં તેને અગુપ્તિ કહે છે તેના નામ મન અગુપ્તિ, વચન અગુપ્તિ, (૩) કાય અગુપ્તિ.

સન્નીના ૧૬ દંડકમા ત્રણે છે પાચ સ્થાવરમા એક કાય અગુપ્તિ છે- ત્રણ વિકલેન્દ્રિયમા વચન અગુપ્તિ, કાય અગુપ્તિ એ બે છે

(૩૪) સરાગ વીતરાગ દ્વાર

સરાગ એટલે રાગદ્વેષની પ્રવૃત્તિ સહિત. વીતરાગ એટલે રાગદ્વેષની પ્રવૃત્તિ રહિત અથવા રાગદ્વેષને મૂળથી ક્ષય કરનાર, મનુષ્યના દંડકમા બન્ને છે અને શેષ ૨૩ દંડકમા એક સરાગી છે

(૩૫) પ્રણિધાન દ્વાર

(૧) સુપ્રણિધાનઃ- प्रणिधि प्रणिधानं व्यापार शोभनं संयमाय्यों पेतं प्रणिधानं सुप्रणिधान प्रणिधिः એટલે દયા, દાન, સંયમ શીલયુક્ત જે વ્યાપાર તેને સુપ્રણિધાન કહે છે તેના ત્રણ પ્રકાર છે (૧) મનસુપ્રણિધાન, (૨) વચન સુપ્રણિધાન, (૩) કાય સુપ્રણિધાન. સન્નીના ૧૬ દંડકમા ત્રણે છે પાચ સ્થાવર, ત્રણ વિકલેન્દ્રિય એ ૮ દંડકમા સુપ્રણિધાન નથી.

(૨) દુપ્રણિધાન दुष्ट अशोमन संयमादि विराध

नारूद्यंप प्रणिधानं दुःप्रणिधानं દુષ્ટ પ્રકારે સંયમ શીલાદિકથી વીપરીત જે વ્યાપાર તેને **દુઃપ્રણિધાન** કહે છે. તેના ત્રણ પ્રકાર છે. (૧) મન દુપ્રણિધાન, (૨) વચન દુપ્રણિધાન, (૩) કાયદુપ્રણિધાન સંજ્ઞીના ૧૬ દંડકમાં ત્રણે છે વિગલેદ્રિયમાં મન વર્જીને શેષ બે છે. પાંચ સ્થાવરમા ૧ કાયદુપ્રણિધાન છે

(૩૬) ત્રણ પ્રકારના દંડ દ્વાર.

ત્રણ પ્રકારના દંડ જેનાથી જીવના સુકૃત્યાદિક દ્રવ્ય લુંટાય તેને દંડક કહે છે. તેના ત્રણ પ્રકાર છે. (૧) મનનો દંડ, (૨) વચનનો દંડ, (૩) કાયાનો દંડ

સંજ્ઞીના ૧૬ દંડકમાં ત્રણે દંડ છે. ૩ વિગલેંદ્રિયમા વચન કાયાનો એ બે દંડ છે પાચસ્થારમા ૧ કાયાનો દંડ છે.

(૩૭) કલ્પ દ્વાર

કલ્પ પાંચ પ્રકારના છે (૧) સ્થિતકલ્પ, (૨) અસ્થિતકલ્પ, (૩) સ્થવીર કલ્પ, (૪) જિનકલ્પ, (૫) કલ્પાતિત

૧ સ્થિતિ કલ્પ એટલે અચેલકાદિક દશ પદોને વિષે પ્રથમ ચરમ જિનના સાધુઓ, બાંધેલી મર્યાદામા રહે, બાંધેલી મર્યાદા પ્રમાણે વર્તે તેને સ્થિતિકલ્પ કહે છે **૨ અસ્થિતિ કલ્પ** એટલે મધ્યમ બાવીસ જિનના વખતમા તથા મહાવિદેહ ક્ષેત્રે ઉપરોક્ત **દશ પદોની** મર્યાદા રહિત પણ કલ્પમા પ્રવર્તે તેને અસ્થિતિકલ્પ કહે છે. બાકીના ત્રણ કલ્પો આ બે કલ્પોમા સમાઈ જાય છે માટે જુદુ વિવેચન લખેલ નથી

મનુષ્યના દંડકમા પાચે કલ્પ છે શેષ ૨૩ દંડકમાં એકે કલ્પ નથી મનુષ્યના દંડકમા પણ સયતિ મનુષ્યમા છે બાકીનાને નથી

(૩૮) ભાવ દ્વાર

ભાવ એટલે આત્માના પરિણામ વિશેષ તેના પાચ પ્રકાર છે.

(૧) ઉદયભાવ, (૨) ઉપશમભાવ, (૩) ક્ષયોપશમભાવ, (૪) ક્ષાયિક ભાવ, (૫) પારિણામિક ભાવ. ૧ શુભાશુભ કર્મના ઉદયની સાથે જીવના પરિણામો જે મિશ્રણ થાય છે તે પરિણામોને **ઉદયભાવ** કહે છે

કર્માંશો ઉદયમા નહિ આવેલાનો ઉપશમ કરવાથી પ્રગટ થએલા જે જીવના પરિણામો એટલે કર્મોને ઉદય આવતા અટકાવવાના જે પરિણામ, તેને **ઉપશમ ભાવ** કહે છે ૩ ઉદયમા આવેલા કર્માંશોનું શુદ્ધ અધ્યવસાયથી મદ કરી નિષ્ફળ કરી ક્ષય કરવું અને ઉદયમા નહિ આવેલા એટલે સત્તામા રહેલા કર્માંશોનુ ઉપશમ કરવું એટલે દબાવવું એવી મિશ્ર સ્થિતિમા પ્રવર્તતા જે આત્માના પરિણામો તેને **ક્ષયોપશમ ભાવ** કહે છે

૪ સર્વથા કર્મના ક્ષય થવાથી પ્રગટ થયેલા આત્માના શુદ્ધ પરિણામોને **ક્ષાયિક ભાવ** કહે છે ૫ જેનાથી કરીને આત્માનો અસ્તિત્વ ધર્મ ત્રીકાલાબાધીત રહે છે તેને **પરિણામિક ભાવ** કહે છે. એ પાંચે ભાવના દ્વિસયોગાદિક ૨૬ ભાગા રૂપ **સન્નિપાત ભાવ છઠો કહે છે અત્રે એ ભાવની જરૂર ન હોવાથી લીધેલ નથી.**

મોહનીય કમના ઉપશમથી ઉપશમ ભાવ પ્રગટે છે આઠે કર્મોની ઉત્તર પ્રકૃતિમાની જેટલી સર્વથા ક્ષય થાય છે તેટલે અંશે ક્ષાયક ભાવ પ્રગટે છે અને ચાર ઘાતી કર્મના ક્ષયોપશમથી ક્ષયોપશમ ભાવ પ્રગટે છે

સન્નીના ૧૬ દડકમા પાંચે ભાવ છે પાચ સ્થાવર, ત્રણવિંગ લેન્દ્રિય એ ૮ દડકમા ૧ ઉદય ૨ ક્ષયોપશમ ૩ પરિણામિક એ ત્રણ ભાવ છે ભાવના ભેદાદિકોનું વિશેષ સ્વરૂપ અનુયોગદ્વાર સૂત્રથી જાણવું.

સરાગી વીતરાગી ભાવ સરાગી અને વીતરાગીમા અપેક્ષા પૂર્વક પાંચે ભાવ હોય. મનુષ્યના દડકમા સરાગી અને વીતરાગીને ઉપરોક્ત રીતે પાંચે ભાવ છે મનુષ્ય વર્જિને શેષ સન્નીના દડકમા

સરાગીમાં ઉપશમ અને ક્ષાયક સમકિતની અપેક્ષાએ પાંચ ભાવ છે પાચસ્થાવર ત્રણવિગલે દ્રિયમા સરાગી ભાવ ઉપરના દ્વારમા બતાવેલા ત્રણ છે તે ઉપશમ અને ક્ષાયક વર્જિને બાકીના ત્રણ.

(૩૯) તત્વ દ્વાર

તત્ત્વ નવ છે (૧) જીવ તત્ત્વ, (૨) અજીવ તત્ત્વ, (૩) પુણ્ય તત્ત્વ, (૪) પાપ તત્ત્વ, (૫) આશ્રવ તત્ત્વ, (૬) સવર તત્ત્વ, (૭) નિર્જરા તત્ત્વ, (૮) બધ તત્ત્વ, (૯) મોક્ષ તત્ત્વ **૧. જીવ** એટલે જ્ઞાનાદિક ગુણે કરી ચેતના સહિત છે, નિશ્ચય નયે કરી સત્તાયે સિદ્ધાસમાન એટલે નિજ ગુણનો કર્તા અને ભોકતા અને વ્યવહાર નયે કરી શુભાશુભ કર્મનો કર્તા, હર્તા અને ભોકતા છે ચૈતન્ય લક્ષણ, સદા ઉપયોગવ ત, સુખ અથવા દુ ખનો ભોકતા, સ ખ્યાત પ્રદેશી, સ્વભાવનો કર્તા અને ભોકતા તે જીવનુ તત્ત્વ જાણવુ

૨. અજીવ એટલે જ્ઞાનાદિક ચેતના રૂપ ગુણે કરી રહિત જડ સ્વભાવવાળો અને જેને સુખદુ ખનુ જ્ઞાન નથી એ એનુ તત્ત્વ જાણવુ **૩. પુણ્ય** એટલે જેમ સાકરનુ તત્ત્વ મીઠાશ છે તેમ એના **મીઠાંવપાક** (ફળ) જીવ ભોગવે છે તે **પુણ્ય** કહેવાય છે એ એનું તત્ત્વ જાણવુ

૪ પાપ એટલે જેમ અફીણનુ તત્ત્વ કડવાશ છે તેમ એના કડવાવિપાકનુ ફળ જીવ ભોગવે છે એ એનુ તત્ત્વ જાણવુ **૫ આશ્રવ** એટલે પુણ્ય તથા પાપ એ બે તો કર્યા થાય અને આશ્રવતો કર્યા પણ આવે અને અવ્રત અને અણ ઉપયોગ (અણકર્યા) પણ આવે. જે કારણે પુણ્ય પાપના જે દળિયા છે તે આશ્રવરૂપે છે. તે તો કર્યા આવે છે અને અવ્રતિપણાના અને અણ ઉપયોગના જે આશ્રવ છે તે તો પ્રયત્ન કે ઇચ્છા વગર આવે છે કેમકે એકે-દ્રિયને અવ્રતિપણે અઢાર પાપ સ્થાનકના આશ્રવ આવે છે એમ ભગવતિસૂત્રમા કહેલ છે માટે આશ્રવ પ્રયત્નથી કર્યા પણ આવે અને વગર પ્રયત્ને પણ આવે એ એનુ તત્ત્વ છે.

(૧) ઉદયભાવ, (૨) ઉપશમભાવ, (૩) ક્ષયોપશમભાવ, (૪) ક્ષાયિક ભાવ, (૫) પારિણામિક ભાવ ૧ શુભાશુભ કર્મના ઉદયની સાથે જીવનાં પરિણામો જે મિશ્રણ થાય છે તે પરિણામોને **ઉદયભાવ** કહે છે

કર્માંશો ઉદયમા નહિ આવેલાનો ઉપશમ કરવાથી પ્રગટ થએલા જે જીવના પરિણામો એટલે કર્મોનિ ઉદય આવતા અટકાવવાના જે પરિણામ, તેને **ઉપશમ ભાવ** કહે છે ૩ ઉદયમા આવેલા કર્માંશોનુ શુદ્ધ અધ્યવસાયથી મદ કરી નિષ્ફળ, કરી ક્ષય કરવું અને ઉદયમા નહિ આવેલા એટલે સત્તામાં રહેલા કર્માંશોનુ ઉપશમ કરવું એટલે દબાવવું એવી મિશ્ર સ્થિતિમા પ્રવર્તતા જે આત્માના પરિણામો તેને **ક્ષયોપશમ ભાવ** કહે છે

૪ સર્વથા કર્મના ક્ષય થવાથી પ્રગટ થયેલા આત્માના શુદ્ધ પરિણામોને **ક્ષાયિક ભાવ** કહે છે ૫ જેનાથી કરીને આત્માનો અસ્તિત્વ ધર્મ ત્રીકાલાબાધીત રહે છે તેને **પરિણામિક ભાવ** કહે છે. એ પાંચે ભાવના દ્વિસયોગાદિક ૨૬ ભાગા રૂપ **સન્નિપાત ભાવ** છઠો કહે છે અત્રે એ ભાવની જરૂર ન હોવાથી લીધેલ નથી.

મોહનીય કર્મના ઉપશમથી ઉપશમ ભાવ પ્રગટે છે આઠે કર્મોની ઉત્તર પ્રકૃતિમાની જેટલી સર્વથા ક્ષય થાય છે તેટલે અંશે ક્ષાયક ભાવ પ્રગટે છે અને ચાર ઘાતી કર્મના ક્ષયોપશમથી ક્ષયોપશમ ભાવ પ્રગટે છે.

સજ્ઞીના ૧૬ દંડકમાં પાંચે ભાવ છે પાચ સ્થાવર, ત્રણવિકલેંદ્રિય એ ૮ દંડકમા ૧ ઉદય ૨ ક્ષયોપશમ ૩ પરિણામિક એ ત્રણ ભાવ છે ભાવના સંહાદિકોનુ વિશેષ સ્વરૂપ અનુયોગદ્વાર સૂત્રથી જાણવું

સરાગી વીતરાગી ભાવ સરાગી અને વીતરાગીમા અપેક્ષા પૂર્વક પાંચે ભાવ હોય. મનુષ્યના દડકમા સરાગી અને વીતરાગીને ઉપરોક્ત રીતે પાચે ભાવ છે મનુષ્ય વર્જિને શેષ સજ્ઞીના દડકમાં

आत्म प्रदेशेभ्यो अष्ट कर्मपरिशाटनं આત્મપ્રદેશ થકી આઠ કર્માંનુ અશોથી ઝરીને દૂર થવુ તેટલા કર્મનો અભાવ થવો તેને નિર્જરા કહે છે તે નિર્જરા બે પ્રકારની છે-(૧) સકામ નિર્જરા (૨) અકામ નિર્જરા

૧ મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવાના હેતુથી જે કર્માશોને આત્મ પ્રદેશોથી નિર્જરી દૂર કરવા તેને **સકાર્મનિર્જરા** કહે છે એ નિર્જરા સમકીતિ જીવને હોય. બીજાને ન હોય

૨. ઉપરોકત હેતુ રહિત જે કર્મની નિર્જરા કરવી તેને **અકામ નિર્જરા** કહે છે તેમજ પોતાની ઇચ્છા સિવાય પરવશપણે ભૂખ તૃષા શીતાદીક સહન કરવાથી થતી જે નિર્જરા તેને **અકામ-નિર્જરા** કહે છે તે નિર્જરા મિથ્યાત્વી જીવન છે. જે મિથ્યાત્વી સમકિત સન્મુખ છે અને પરિત સસાર કરે છે તેને મહા નિર્જરા થાય છે.

સજ્ઞીના ૧૬ દડકમા બન્ને નિર્જરા છે. પાચ સ્થાવર, ત્રણ વિગલેદ્રિયમા એક અકામનિર્જરા છે.

૪૦ ધ્યાન દ્વાર

ध्याय ते चिंतयते इति ध्यानम् अतर्मुहूर्तकालं चित्त स्थिरता लक्षणं–શુભ અને અશુભ તેમજ શુદ્ધ વિચાર કરવા ચિંતવના કરવી તેને **ધ્યાન** કહે છે અતર્મુહૂર્ત કાળ પ્રમાણે મન અથવા ચિત્તને સ્થિર રાખવું, કાર્યમા એકાગ્ર કરવુ તેને ધ્યાન કહે છે તેના ચાર ભેદ છે-(૧) આર્તધ્યાન, (૨) રૌદ્રધ્યાન, (૩) ધર્મ-ધ્યાન, (૪) શુકલધ્યાન.

૧ માનસિકાદિક પીડાથી ઉત્પન્ન થએલા ચિંતામા ચિત્તનુ એકાગ્રપણું તેને **આર્તધ્યાન** કહે છે ૨. રૌદ્ર હિંસાદિ દુષ્ટ ક્રૂર અધ્યવસાયથી ઉત્પન્ન થએલ જે ચિત્તનુ એકાગ્રપણું તેને **રૌદ્રધ્યાન**

કહે છે ૩ શ્રુત ચારિત્રાદિ ધર્મોથી ઉત્પન્ન થએલ જે ચિત્તનું એકાગ્રપણુ તેને ધર્મધ્યાન કહે છે

૪ આઠ કર્મરૂપ મળ શોધવાને જે અત્યત વિશુદ્ધ ચિત્તનું એકાગ્રપણુ તેને **શુક્લધ્યાન** કહે છે **આર્ત્તધ્યાનના ચાર ભેદ.–**

(૧) મનને એટલે ચિત્તને નહિ ગમતા એવા શબ્દાદિ વિષયોની પ્રાપ્તિ થતા હૃદયમા કલેશ ભાવ ઉત્પન્ન થાય અને તે તેના વિયોગની ચિંતવના કર્યા કરે તે આર્તધ્યાનનો પ્રથમ ભેદ જાણવો. અથવા મનોજ્ઞ શબ્દાદિ વિષયોની પ્રાપ્તિ થતા તેઓનો વિયોગ ન થાય એટલે તેઓના રક્ષણ કરવાના ઉપાયો ચિંતવવારૂપ જે ચિત્તની એકાગ્રતા તેને પણ આર્ત્તધ્યાનનો પ્રથમ ભેદ કહે છે

(૨) શરીરમા જ્વરાદિ રોગો ઉત્પન્ન થવાથી વેદના થાય છે અને તે વેદના સહન ન થવાથી શાતાની ઇચ્છાથી ચિંતવે કે આ દર્દો જલ્દી કેમ મટે? ફરીથી આવા દર્દો જેમ ન થાય એવા ઉપાય યોજવા જોઈએ. એવી જે ચિત્તની એકાગ્રતા તે આર્ત્તધ્યાનનો બીજો ભેદ જાણવો.

(૩) પૂર્વે અનુભવેલા એટલે ભોગવેલા કામ, ભોગનું અહર્નીશ સ્મરણ કરવું અને નવીન કામ ભોગોની પ્રાપ્તિને અર્થે વિવિધ પ્રકારના ઉપયો યોજવા માટે ચિત્તનું એકાગ્રપણુ તે આર્ત્તધ્યાનનો ત્રીજો ભેદ જાણવો.

(૪) અનશનાદિક તપ તપી ને ચારિત્ર પાળીને શક્ર, ચક્રવર્તિ, વાસુદેવ, માંડલીક રાજા, ઇંદ્રાદિ દેવોની ઋદ્ધિ પામવારૂપ નિદાન કરવું તે આર્ત્તધ્યાનનો ચોથો ભેદ જાણવો.

આર્ત્તધ્યાનના ચાર લક્ષણ – જેથી આ જીવ આર્ત્તધ્યાન વાળો છે એમ જાણી શકાય છે તેને લક્ષણ કહે છે તેના ચાર પ્રકાર છે (૧) મોટા મોટા સ્વરથી આક્રંદ રૂદન કરવું તે પ્રથમ લક્ષણ છે. (૨)

(૨) શોક કરવો ઉંડા ઉંડા નિશ્વાસ મૂકવા તે બીજું લક્ષણ, (૩) આંખોથી અશ્રુ પાત કરવા તે ત્રીજું લક્ષણ (૪) હાહા દૈવ ઈત્યાદિક વલોપાત કરવા તે આર્ત્તધ્યાનનુ ચોથું લક્ષણ જાણવું.

(૨) **રૌદ્રધ્યાનના ચાર ભેદ** ૧. રૌદ્ર પરિણામે જીવોને વધ બધાદિકોથી પીડા ઉપજાવે, દુખ ઉત્પન્ન કરે, અહર્નિશ એમાંજ રક્ત રહે, એજ પ્રકારની ચિત્તમાં ચિંતવના થયા કરે તે **હિંસાનુબંધી** નામે રૌદ્રધ્યાનનો પ્રથમ ભેદ જાણવો

૨. ક્રુર પરિણામે કરી અહર્નિશ મૃષા અસત્ય વચનનો ઉચ્ચાર કરે કે જેનાથી ઘણી જાતના **અનર્થો** ઉપજે, અસત્ય વચનમાં રાચી રહે, પોતાના અસત્ય કૃત્યો ને સત્ય ઠરાવવા વાસ્તે કુયુક્તિઓની રચના રૂપે જે ચિત્તનુ એકાગ્રપણું-તે **મૃષાનુંબધી** નામે રૌદ્રધ્યાનનો બીજો ભેદ જાણવો

૩ રૌદ્રપરિણામથી ચોરી કરવી, પરધન હરણ કરવું, 'સપ્તવ્યસનાદિક સેવવામા જે ચિત્તનુ એકાગ્રપણુ તે **સ્તેનાનુબધી** નામે રૌદ્રધ્યાનનો ત્રીજો ભેદ જાણવો

૪ વિષય સુખોને સાધવાના સાધન ભૂત જે દ્રવ્ય પૈસા તેનો જેમ બને તેમ નાશ થતો અટકાવી તેને સ્થિર કરવાના ઉપાયો યોજવામા જે ચિત્તનુ એકાગ્રપણુ તે રૌદ્રધ્યાનનો **સારખણાણુબધી** નામે ચોથો ભેદ જાણવો

રૌદ્રધ્યાનના ચાર લક્ષણ જેથી આ પ્રાણી રૌદ્રધ્યાનવાળો છે એમ જાણી શકાય તેને લક્ષણ કહે છે. તેનાં ચાર પ્રકાર છે. (૧) હિંસા અસત્ય ચોરી એમાથી કોઈ પણ એકમા વર્તન કરવું તેને **ઉસન દોષ** કહે છે તે ઉસન દોષ એ રૌદ્રધ્યાનનુ પ્રથમ લક્ષણ જાણવુ (૨) હિંસા, અસત્ય, ચોરી, એ ત્રણેમા પ્રવર્ત્તન તેને **બહુદોષ** કહે છે તે બહુદોષ એ રૌદ્રધ્યાનનુ બીજુ લક્ષણ જાણવું.

(૩) કુશાસ્ત્રના અભ્યાસથી હિંસાદિકમા ધર્મ માનવો તે અજ્ઞાન દોષ કહેવાય છે એ રૌદ્રધ્યાનનુ ત્રીજુ લક્ષણ જાણવુ (૪) જન્મથી માંડીને મરણ પર્યંત હિંસાદિક અધર્મ પ્રવૃત્તિઓમા રાચ્યો રહે, તેને આમરણાંત દોષ કહે છે એ રૌદ્રધ્યાનનુ ચોથુ લક્ષણ જાણવુ

(૩) ધર્મધ્યાનનાં ચાર ભેદ ૧ તીર્થંકર દેવ કથિત પ્રવચનમા જે જે આજ્ઞાઓ કહેલ છે તેનો નિશ્ચય કરી તે પ્રમાણેજ વર્તવા માટે ચિત્તની એકાગ્રતા કરવી તે ધર્મધ્યાનનું આજ્ઞાવિચય નામે પ્રથમ ભેદ જાણવો. ૨ જીવને રાગ દ્વેષાદિજનીત કર્મો આભવમા તથા પરભવમા અનર્થના કરનારા છે એવુ ચિંતવવારૂપ ચિત્તનુ એકાગ્રપણુ તે ધર્મધ્યાનનો અપાય વિચય નામે બીજો ભેદ જાણવો.

૩ જ્ઞાનાવરણીયાદિક અશુભ કર્મોનો વિપાક એટલે રસ મહાકડવો છે એવું ચિંતવનરૂપ જે ચિત્તનુ એકાગ્રપણુ તે ધર્મધ્યાનનો વિપાક વિચય નામે ત્રીજો ભેદ જાણવો. ૪ દ્વીપ, સમુદ્ર, લોક, જીવ વિગેરેના સંસ્થાનો, આકારો, વિચિત્ર પ્રકારના છે તે સંસ્થાનોનો નિર્ણય કરી વૈરાગ્યભાવે પ્રવર્તવુ લોક ભાવના વિષે જે ચિત્તનુ એકાગ્રપણે ભાવવું તે ધર્મધ્યાનનો સંસ્થાન વિચય નામે ચોથો ભેદ જાણવો. ધર્મ ધ્યાનના ચાર લક્ષણ જેનાથી આ જીવ ધર્મ ધ્યાનવંત છે એવી પ્રતિતી થાય, ઓળખી શકાય તેને લક્ષણ કહે છે તે લક્ષણ ચાર પ્રકારના છે (૧) તીર્થંકર ભાષિત આજ્ઞાઓમાં રૂચીવંત, પ્રીતિવંત તે ધર્મધ્યાનનું આજ્ઞારૂચી નામે પ્રથમ લક્ષણ જાણવું (૨) સ્વભાવે, ગુરુ મુખેથી ઉપદેશ સાંભળ્યા વિના પોતાની મેળે જીવાદિ તત્ત્વો ઉપર રૂચી રાખનાર પ્રાણી હોય તેની નિસર્ગ રૂચી કહેવાય છે એ ધર્મધ્યાનનું બીજુ લક્ષણ જાણવું (૩) તીર્થંકર ભાષિત દ્વાદશાંગીરૂપ સિદ્ધાંતો ભણવામા પ્રીતિવંત તેને સૂત્રરૂચી કહે છે એ ધર્મધ્યાનનું ત્રીજુ લક્ષણ જાણવું (૪) દ્વાદશાંગીરૂપ સિદ્ધાંત વાણી સદ્ગુરુના મુખેથી શ્રવણ કરે ભણે અને તત્ત્વાર્થ

ધારે જેમ જેમ તત્ત્વાર્થનો નિર્ણય થતો જાય તેમ તેમ વિશેષ સિદ્ધાંતો અવગાહે તેને **અવગાઢરૂચી** કહે છે એ ધર્મધ્યાનનુ ચોથું લક્ષણ જાણવુ **ધર્મધ્યાનના ચાર અવલબન** જેની સહાયતાથી ધર્મધ્યાનરૂપ મહેલ ઉપર આત્માથી સુખે સુખે ચઢી શકાય તેને અવલબન કહે છે તેના ચાર પ્રકાર છે (૧) નિર્જરાના હેતુથી શિષ્યોને સિદ્ધાંતોની વાચના આપતી વખતે ઇંદ્રિયોના અન્ય સર્વ વ્યાપારોને તજી વાચનામા એકાગ્રતા ધારણ કરવી તે ધર્મધ્યાનનું **વાચણા નામે** પ્રથમ અવલબન જાણવું (૨) સિદ્ધાંતોક્ત વાક્યોમાં કાંઇક મતિ ભ્રમણાને લીધે સશય ઉત્પન્ન થયેલ હોય તે ગુરુને પૂછી નિર્ણય કરવો તે ધર્મધ્યાનનુ **પુછણા** નામે બીજુ અવલંબન જાણવું (૩) પૂર્વે જેટલા સિદ્ધાંતો ભણેલા મુખપાઠ કર્યા હોય તેનું ફરીફરીને પર્યટન કરવું, ફેરવવું, તે ધર્મધ્યાનનુ **પરિયટ્ટણા નામે** ત્રીજું અવલંબન જાણવું (૪) સૂત્રાર્થનુ વખતો વખત હૃદયમાં વિચારવુ, વિચારી નિર્ણય કરવો તે ધર્મધ્યાનનું **અનુપ્રેક્ષા** નામે ચોથું અવલબન જાણવું **ધર્મધ્યાનની ચાર અનુપેક્ષા** ધર્મધ્યાની જીવ હમેશા તત્ત્વ સબધી વિચારણા કરે તેને અનુપ્રેક્ષા કહે છે તેના ચાર પ્રકાર છે

(૧) ધર્મધ્યાની જીવ વિચારણા કરે જે આ મારો આત્મા અસખ્યાત પ્રદેશી છે, સદા ઉપયોગવત છે, જ્ઞાન, દર્શન ચારિત્રરૂપ નિજગુણે સહિત છે એવો એક આત્મા મારો છે અને એથી ભિન્ન જે પુદ્ગલાદિ પર વસ્તુઓ મારી નથી એવી રીતે નિજ સ્વરૂપ, રૂપ એકત્વપણાની જે ભાવના ભાવવી તે ધર્મધ્યાનની પ્રથમ **એકત્વાનુપ્રેક્ષા** જાણવી, અથવા ચિંતવે જે આ અપાર સસારમાં મારો જીવ એકલો આવ્યો છે અને પરભવે એકલો જ છે કુટુબ પરિવાર કોઇ સાથે આવે તેમ નથી એમ વૈરાગ્યપણે ચિંતવવું, તેને પણ એકત્વાનુપ્રેક્ષા કહેવાય છે

(૨) સસારમા દેખાતા ધન, યૌવન, રૂપાદિ સર્વે પદાર્થો

ચળ, અનિત્ય છે એક શ્રી જિનભાષિત ધર્મ સ્થિર છે બાકી તમામ પદાર્થો અસ્થિર છે, એવી રીતે વૈરાગ્યપણે ચિંતવવું તે ધર્મધ્યાનની બીજી અનિત્યાનુપ્રેક્ષા જાણવી.

(૩) સંસારરૂપ સમુદ્રમાં પડેલા જંતુને જન્મ, જરા, મરણ, વ્યાધી, દુઃખ, પીડાથી માતા પિતા વિગેરે સંબંધીઓ કોઇ પણ રક્ષા કરવાને સમર્થ નથી પરંતુ એ દુઃખોમાથી છોડાવવાને સમર્થ એક શ્રી વીતરાગનો ધર્મ જ સમર્થ છે એવી રીતે જે વૈરાગ્યપણે ચિંતવવું તે ધર્મધ્યાનની ત્રીજી અશરણાનુપ્રેક્ષા જાણવી

(૪) સંસારમાં માતા એ સ્ત્રી થાય છે સ્ત્રી, તે માતા થાય છે પિતા તે પુત્ર અને પુત્ર તે પિતા થાય છે, શત્રુ તે મિત્ર ને મિત્ર તે શત્રુ થાય એવો પલટાવાનો સ્વભાવ સંસારનો છે તેથી એને સંસાર કહે છે માટે એવા ક્ષણ સ્વભાવી સંસારમાં શું રાચવું ? એવું જે ચિંતવવું તે ધર્મધ્યાનની ચોથી સંસારાનુપ્રેક્ષા જાણવી.

(૪) શુક્લ ધ્યાનના ચાર ભેદ ૧ એક દ્રવ્ય આશ્રી પુદ્ગલાદિ દ્રવ્યોમાં ઉત્પાદ, વ્યય ધ્રૌવ્ય રૂપે જે જે પર્યાયો રહેલા છે તે તે પર્યાયોનો જુદા જુદા પ્રકારે વિચાર એટલે અર્થોથી વ્યંજનો અને વ્યંજનોથી અર્થોમાં ચિત્તની એકાગ્રતા એટલે દ્રવ્ય પર્યાયોના ભેદ પ્રભેદના સ્વરૂપમાં રમણતા તે શુક્લ ધ્યાનનો પૃથક્ત્વ વિતર્ક વિચારવા નામનો પ્રથમ ભેદ છે

૨ દ્રવ્યના ઉત્પાદાદિ પર્યાયોમાંથી એક પર્યાયનું અવલંબન કરી એટલે એકજ પર્યાયને લઇને મનની સાથે તેના સ્વરૂપનો પૂર્ણ પણે વિચાર કરે અથવા ઉત્પાતાદિ પર્યાયોને દ્રવ્ય સાથે અભેદપણે સંપૂર્ણતયા વિચારવું એટલે દ્રવ્ય એ પર્યાય રૂપે રહે છે અને પર્યાય તે તે જ દ્રવ્યનો છે

એમ દ્રવ્ય પર્યાયમાં અભેદ પણાનો અનુભવ કરવો તે વખતે જે ચિત્તનુ એકાગ્રપણુ તેને શુકલધ્યાનનો **એકત્વ વિતર્ક અવિચાર** નામે બીજો ભેદ જાણવો. ૩. મોક્ષ ગમનકાળે કેવળી ભગવતોને સૂક્ષ્મ એક કાયાની એટલે સૂક્ષ્મ કાયયોગના વ્યાપારરૂપ ક્રિયા હોય છે તે પણ જઘન્ય અવગાહનાવાળા પનક–લીલફુગના જીવોના શરીરની અવગાહનાથી અસખ્યાતમે ભાગે સૂક્ષ્મ જાણવી અને બીજી મન વચનના વ્યાપારરૂપ ક્રિયાઓ તો રોકાઇ ગઈ છે અને જે કાયયોગ વ્યાપારરૂપે સૂક્ષ્મ ક્રિયા છે તે પણ શ્વાસોશ્વાસરૂપ છે એ સૂક્ષ્મ ક્રિયાને ટાળવા માટે જે સ્વ સ્વરૂપમા અનુભવરૂપી રમણતા કરવી તેને શુકલધ્યાનનો * **સૂક્ષ્મક્રિયા અનિવૃત્તિ** નામે ત્રીજો ભેદ જાણવો તેનાથી શૈલેસી કરણરૂપ કેવળી ભગવંતોને સર્વ યોગના વ્યપારોનુ રોકાવું થાય છે અર્થાત્ જે ધ્યાનના બળથી કાય વ્યાપારરૂપ સૂક્ષ્મ ક્રિયા પણ રૂધાઈ જાય છે ત્યારબાદ અયોગી અવસ્થા (સપૂર્ણ શૈલેશ અવસ્થા)મા આત્મ પ્રદેશોનો ઘન રચાય અને સર્વકર્મથી મુકત થાય તે જેનાથી થાય તે **સમુચ્છિન્નક્રિયા અપ્રતિપાતિ** નામે ચોથો ભેદ જાણવો.

શુકલધ્યાનના ચાર લક્ષણ આ જીવ શુકલધ્યાની છે એમ જેથી જાણી શકાય છે તેને લક્ષણ કહે છે તેના ચાર પ્રકાર છે. (૧) ધર્મમા વિઘ્ન કર્ત્તારૂપ ઉપસર્ગોથી ઉત્પન્ન થયેલી વેદનાના ભયથી ધ્યાનમાથી ચલાયમાન થાય નહિ અર્થાત્ વેદનાને વેદના તરીકે જાણવા માટે લક્ષ આપે જ નહિ તે શુકલધ્યાનનુ **અવ્યથા** નામે પ્રથમ લક્ષણ જાણવુ

(૨) દેવાદિકની નીપજાવેલ માયાવડે સૂક્ષ્મ પદાર્થોમાં અથવા વિષયોમા જે મુઝાય નહિ તે શુકલધ્યાનનુ **અસમોહ** નામે બીજુ

---

* **નોંધ** – ત્રીજા પાયાથી ૧૩મા ગુણસ્થાનને અતે શૈલેશીકરણ (યોગરૂધન) શરૂ થાય છે તે પૂરૂ થાય એટલે ૧૪મા અયોગી ગુણ પ્રાપ્ત થાય તેમા ૪થા પાયાથી આત્મ પ્રદેશોનો ઘન બને અને સર્વ કર્મ રહિત થાય ત્યારે કામ પૂરૂ થાય

લક્ષણ જાણવું (૩) આત્માને કર્મના સંયોગથી ભિન્ન રીતે અનુભવવો તે શુક્લધ્યાનનું વિવેક નામે ત્રીજુ લક્ષણ જાણવું (૪) દેહ ઉપાધી વસ્ત્રાદિકનો ત્યાગ કરી કાયોત્સર્ગ જ્હેવું અથવા દેહાદિ ઉપરથી મોહભાવ ઉતારી વોસરાવવા તે શુક્લધ્યાનનું વ્યુત્સર્ગ નામે ચોથુ લક્ષણ જાણવું

શુક્લધ્યાનના ચાર અવલંબન જેઓની મદદથી શુક્લ ધ્યાનરૂપ મહા મહેલમા આત્મા સુખે ચઢી શકે તેને અવલંબન કહે છે તેના ચાર પ્રકાર છે (૧) ક્ષમા, (૨) નિર્લોભતા, (૩) માર્દવતા, (૪) સરલતા, શુક્લધ્યાનની ચાર અનુપેક્ષા ૧ સંસારની રૂખડ પટી, અનાદિકાળની છે એવી જે હમેશા વિચારણા કરવી તેને શુક્લ ધ્યાનની પ્રથમ અનંત વર્તિતાનુ પ્રેક્ષા કહે છે

૨ સર્વે પદાર્થો આ સંસારમા પ્રતિક્ષણે એટલે ક્ષણ ક્ષણ પ્રત્યે વિવિધ પરિણામોને પામે છે એવી જે વિચારણા તેને શુક્લ ધ્યાનની બીજી વિપરિણામાનુ પ્રેક્ષા કહે છે ૩ સંસારનું અશુભ ત્વપણુ વિચારવું જેમ દેવતા મહાશક્તિવંત મરીને અલ્પશક્તિવંત પૃથ્વ્યાદિ તિર્યંચ થાય છે ઇત્યાદિક સંસારના અશુભપણાનું વિચારવું તેને શુક્લધ્યાનની ત્રીજી અશુભાનુ પ્રેક્ષા કહે છે

૪ પ્રાણાતિ પાતાદિક આશ્રવદ્વારોથી અનેક અનર્થો ઉપજે છે તેમ વળી રાગદ્વેષથી પણ આ ભવ પરભવમા અનર્થો ઉત્પન્ન થાય છે માટે સમભાવમા રહેવાની જે વિચારણા કરવી તેને શુક્લધ્યાનની ચોથી અપાયાનુ પ્રેક્ષા કહે છે

મનુષ્યના દંડકમાં ચારે ધ્યાન છે મનુષ્ય વર્જિને શેષ સંજ્ઞીના ૧૫ દંડકમા અપેક્ષા પૂર્વક પ્રથમના ત્રણ ધ્યાન છે. પાંચસ્થાવર, ત્રણ વિગલેન્દ્રિય એ ૮ દંડકમાં મન નથી તેથી પ્રવૃત્તિ રૂપ નહિ પણ સત્તારૂપે પહેલા બે ધ્યાન છે તે પણ દુઃખના અનુભવમા ઓઘસંજ્ઞાએ ઉપયોગના કારણે અધ્યવસાય આશ્રી લેવા.

(૪૧) લબ્ધિ દ્વાર

લબ્ધિ એટલે આત્માની શકિત તે અંતરાય કર્મનો ક્ષય તથા ક્ષયોપશમથી પ્રગટ થાય છે તે પાચ પ્રકારની છે-(૧) દાનલબ્ધિ, (૨) લાભલબ્ધિ, (૩) ભોગલબ્ધિ, (૪) ઉપભોગલબ્ધિ, (૫) વીર્ય-લબ્ધિ એ પાંચે લબ્ધિ ક્ષાયક ભાવે તથા ક્ષયોપશમ ભાવે છે.

ક્ષાયક ભાવે રહેલી પાંચ લબ્ધિનુ સ્વરૂપ

૧ દાનાતરાય કર્મનો સર્વથા ક્ષય થવાથી આત્માને નિશ્ચયથી દાન લબ્ધિની પ્રાપ્તિ થાય છે તે આવી રીતે કે આત્માનો વીર્યગુણ સર્વગુણોને સહાયતા આપે છે અને તે વીર્ય, જ્ઞાન ગુણના ઉપયોગ વિના સ્ફૂરી શકતુ નથી તેથી વીર્યને સહાયક જ્ઞાન ગુણ છે તથા જ્ઞાનમા રમણતા તે ચારિત્રની સહાયતા છે અને પર ભાવમાં રમણતા ન કરે તે રૂપે ચારિત્રને જ્ઞાનની સહાયતા છે એમ એકેક ગુણને અનતગુણો સહાયક છે જે ગુણ સહાય આપે છે તે જ આત્માના ગુણમાં દાન ધર્મ છે અને તે પ્રતિસમય અનતે સ્વગુણ સહાયરૂપે આત્મા અનત દાન આપે છે પણ કોઇ વખત એ દાન ધર્મનો ક્ષય આત્મામાંથી થતો નથી એવો જે અક્ષય દાન ગુણ આત્મામા છે તેથી તેને **ક્ષાયકદાન લબ્ધિ** કહે છે.

૨ લાભાતરાય કર્મનો સર્વથા ક્ષય થવાથી આત્માને જ્ઞાનાદિ અનત ગુણોનો સપૂર્ણપણે લાભ થાય છે તેને **ક્ષાયિકલાભ લબ્ધિ** કહે છે ભોગાતરાય કર્મનો સર્વથા ક્ષય થવાથી આત્મા પોતાના પર્યાયોને સમયે સમયે પ્રયાસવિના ભોગવે છે માટે તેને **ક્ષાયક-ભોગ લબ્ધિ** કહે છે

૪. ઉપભોગાતરાય કર્મનો સર્વથા ક્ષય થવાથી આત્માને પોતાના સ્વભાવમાથી જ શુદ્ધ અનત ગુણોનો, એકેક ગુણના અનત ત્રીકાલિક પર્યાયો દ્વારા, ઉપભોગ ચાલ્યા કરે છે માટે તેને **ક્ષાયક ઉપભોગ લબ્ધિ** કહે છે.

૫ વીર્યાંતરાય કર્મનો સર્વથા ક્ષય થવાથી આત્માના ગુણોની પ્રવૃત્તિનું સહાયક અનંતુ વીર્ય અન્ય સહાયવિના સ્ફૂરી રહ્યું છે. તે વીર્યની સ્ફૂરણા પ્રયાસ એટલે ઉદ્યમ વિના સ્ફૂરે છે માટે તેને **ક્ષાયક વીર્ય લબ્ધિ કહે છે**

આવી રીતે ક્ષાયક ભાવે રહેલી દાનાદિ પાંચ લબ્ધિની પ્રાપ્તિ આત્માને તેરમે ગુણઠાણે થાય છે. માટે ક્ષાયક દાનાદિ પાંચ લબ્ધિઓ મનુષ્યના દંડકમાં છે. શેષ ૨૩ દંડકમાં નથી. ક્ષયોપશમ ભાવે રહેલી પાંચ લબ્ધિનું સ્વરૂપ ૧ દાનાંતરાય એટલે દાન આપવામાં રોકાણ કરનાર કર્મનો સમૂહ કે જેના જોરથી, પ્રાણીપાસે દાન કરવાની વસ્તુ હોય તેમ આપવાની વૃત્તિ થાય છતા તે આપી શકતો નથી પણ જો તેને દાનાંતરાયનો ક્ષયોપશમ થએલ હોય અગર કરે તો દાન કરવાને શક્તિવાન થાય તેને ક્ષયોપશમ દાન લબ્ધિ કહે છે ૨ લાભાંતરાય એટલે લાભ મેળવવામાં રોકાણ કરનાર કર્મના સમુહના જોરથી, જીવને વસ્તુનો લાભ થવાનો હોય અથવા તો લાભ નજરે દેખાતો હોય છતાં તે લાભ મેળવી શકે નહીં પણ જો તેને લાભાંતરાયનો ક્ષયોપશમ થયેલ હોય અગર કરે તો તે લાભ મેળવવાને શક્તિવાન થાય તેને ક્ષયોપશમ લાભ લબ્ધિ કહે છે ૩ ભોગાંતરાય એટલે ભોગ્ય પદાર્થોમાં રોકાણ કરનાર કર્મના સમૂહના જોરથી, જીવની પાસે એક વખત જે પદાર્થ ભોગવાય તેને ભોગ કહે છે તે ભોગ્ય પદાર્થની પ્રાપ્તિ છે છતા તે ભોગવી શકતો નથી પણ જો તેને ભોગાંતરાયનો ક્ષયોપશમ થએલ હોય અગર કરે તો તે પદાર્થને ભોગવી શકે તેને ક્ષયોપશમ ભોગ લબ્ધિ કહે છે. ૪ ઉપભોગાંતરાય એટલે વસ્ત્ર, સ્ત્રી, પ્રમુખ જે પદાર્થ વખતો વખત ભોગવાય તેને ઉપભોગ કહે છે એટલે ઉપભોગ્ય પદાર્થોમાં રોકાણ કરનાર કર્મના સમૂહના જોરથી જીવ પાસે ઉપભોગ્ય પદાર્થની પ્રાપ્તિ છે છતાં તે પદાર્થનો ઉપભોગ લઇ શકે નહી પણ જો ઉપભોગાંતરાયનો ક્ષયોપશમ થએલ હોય અગર કરે

તો તે પદાર્થનો ઉપભોગ કરી શકે તેને **ક્ષયોપશમ ઉપભોગ લબ્ધિ** કહે છે. ૫ વીર્યાંતરાય એટલે આત્મામાં અનંતશકિત છે તે શકિત ગુણને વીર્ય કહે છે તે વીર્યની રોકાણ કરનારા કર્મ સમૂહના જોરથી, જીવ પોતાની વીર્ય શકિત ફોરવી શકતો નથી પણ જો તેને વીર્યાતરાયનો ક્ષયોપશમ થએલ હોય અગર વર્તમાન કાળે ધર્મધ્યાનનો પુરુષાર્થ કરે તો તે એટલે અંશે વીર્ય ફોરવી શકે છે તેને **ક્ષયોપશમ વીર્ય લબ્ધિ** કહે છે.

જે જે જીવોને જેટલે જેટલે અંશે અંતરાય કર્મની પાંચે પ્રકૃતિઓનો ક્ષયોપશમ થયો હોય તેટલે તેટલે અંશે ક્ષયોપશમ દાનાદિ પાંચ લબ્ધિની પ્રાપ્તિ થાય છે. આ ક્ષયોપશમ દાનાદિ પાંચ લબ્ધિ ચોવીસે દંડકમાં છે.

(૪૨) આત્મા દ્વાર

(૧) આત્મા **ત્રણ પ્રકારના** છે–(૧) બહિરાત્મા, (૨) અંતરાત્મા, (૩) પરમાત્મા. ૧. બહિરાત્મ ભાવમા પુદ્ગલને વશ વર્તતાં આત્મ સ્વરૂપ બીલકુલ લક્ષમા ન આવે અને પુદ્ગલને જ સર્વસ્વ એટલે આત્મરૂપ માને તેને **બહિરાત્મા** કહે છે. તે પહેલા ત્રણ ગુણઠાણાના જીવો છે ૨ પુદ્ગલિક સંસર્ગ છતાં એટલે પુદ્ગલમાં પ્રવર્તતાં, પ્રત્યેક ક્રિયામા તેનાથી આત્માનુ ભિન્નત્વપણું સમજે તેને અંતરાત્મા કહે છે તે ચોથા ગુણઠાણાથી બારમા ગુણઠાણા સુધીના જીવોને સમજવા. ૩ નિર્લેપ જ્ઞાનાનંદી અબંધ સ્વરૂપી નિજાનંદી ચિદાનંદરૂપીદશામા વર્તે તેને પરમાત્મા કહેવાય છે. તે તેરમા ચૌદમા ગુણઠાણાવાળા તથા સિદ્ધભગવંતો જાણવા. મનુષ્યના દંડકમાં ત્રણે આત્મા છે મનુષ્ય વર્જિનેશેષ સંજ્ઞીના ૧૫ દંડકમા બહિરાત્મા અને અંતરાત્મા એ બે છે પાચસ્થાવર, ત્રણ વિગલેન્દ્રિયમા ૧ બહિરાત્મા છે.

(૨) **વળી આત્માના આઠ પ્રકાર છે**–(૧) દ્રવ્યાત્મા (૨) કષાયાત્મા, (૩) યોગાત્મા, (૪) ઉપયોગાત્મા, (૫) જ્ઞાનાત્મા, (૬) દર્શનાત્મા, (૭) ચારિત્રાત્મા, (૮) વીર્યાત્મા.

૧ દ્રવ્યાત્મા એટલે જ્ઞાનાદિગુણો તથા ઉત્પાદાદિ પર્યાયોનું ભાજન અસંખ્યાત પ્રદેશી જીવ દ્રવ્યને દ્રવ્યાત્મા કહે છે ૨ દ્રવ્યાત્મા જ્યારે ક્રોધાદિક કષાયથી રંગાય, કષાયમાં તન્મય થાય, અર્થાત્ અનુપશાંત કષાયાધ્યવસાયે વર્તતો હોય ત્યારે તેને કષાયાત્મા કહે છે ૩ મન, વચન કે કાયાની પ્રવૃત્તિમાં દ્રવ્યાત્માની પરિણતિ થયેલી હોય ત્યારે તેને યોગાત્મા કહે છે ૪ જ્યારે દ્રવ્યાત્મા સાકારોપયોગ યુક્ત હોય અથવા, અનાકારોપયુક્ત હોય ત્યારે તેને ઉપયોગાત્મા કહે છે, ૫ જ્યારે આત્મા મતિશ્રુતઆદિ જ્ઞાન સહિત વર્તતો હોય ત્યારે તને જ્ઞાનાત્મા કહે છે જ્યાં સમ્યક્ત્વ હોય ત્યાં જ્ઞાન નિયમા હોય એટલે જ્ઞાનાત્મા સમકિતિને હોય પણ મિથ્યાત્વીને ન હોય. ૬ દર્શનાત્મા એટલે ચક્ષુદર્શનાદિ દર્શનયુક્ત દ્રવ્યાત્મા હોય ત્યારે તે દર્શનાત્મા કહેવાય છે ૭ જ્યારે દ્રવ્યાત્મા સામાયિકાદિક ચારિત્ર પરિણામ યુક્ત હોય ત્યારે તે ચારિત્રાત્મા કહેવાય છે ૮. જ્યારે દ્રવ્યાત્મા ઉત્થાનાદિક વીર્યયુક્ત હોય ત્યારે વીર્યના પ્રધાનપણાથી તે વીર્યાત્મા કહેવાય છે

(૧) જ્ઞાનાત્મા, (૨) ચારિત્રાત્મા વર્જીને શેષ ૬ આત્મા પાંચ સ્થાવરના પાંચ દંડકમાં છે મનુષ્યના ૧ દંડમાં આઠે આત્મા છે મનુષ્ય વર્જીને શેષ ત્રસના ૧૮ દંડકમાં આત્મા સાત છે. આઠમાથી એક ચારિત્રાત્મા વર્જવો કેમકે એ ૧૮ દંડકવાળા અવિરતીઓ છે.

(૪૩) વેદના દ્વાર,

(૧) અભ્યુપગમિકાદિ વેદના વેદન वेदना साथ स्वभावेन भवति अथवा उदीरणा करणेन यो : उदयावलिकायां प्रक्षिप्य कर्मणो वेदनं अनुभवनं वेदना વેદવું ભોગવવું તેને વેદના કહે છે તે વેદના સ્વભાવે થાય છે,, અથવા, ઉદીરણા કરણે કરીને ઉદયાવલિકામાં કર્મ દળોને ક્ષેપીને વેદવા તે, ઉદીરણા યુક્ત વેદના કહેવાય છે

વેદના બે પ્રકારની છે–(૧) અભ્યુપગમિક વેદના (૨) ઉપક્રમિક વેદના **૧. અભ્યુપગમિક** એટલે ઉદીરણા કરીને વેદે તે લોચ પ્રમુખ. **૨. ઉપક્રમિક** એટલે કર્મોદયથી ઉત્પન્ન થએલ તે મનુષ્ય તથા તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય એ બે દંડકમાં બન્ને જાતની વેદના છે. શેષ ૨૨ દંડકમાં તથા મનુષ્ય સમુર્ચ્છિમ અને તિર્યંચ સમુર્ચ્છિમમાં એક ઉપક્રમિક વેદના છે

(૨) નિદાયાદિ વેદના – વેદના બે પ્રકારની છે (૧) નિદાય વેદના, (૨) અનિદાય વેદના **૧ નિદાય** એટલે ઉપયોગયુક્ત મન સહિત વેદના વેદવી તે. **૨ અનિદાય** એટલે શૂન્ય ઉપયોગથી મન રહિત વેદના વેદવી તે. અથવા ઓઘ સંજ્ઞાથી વેદવી તે.

સંજ્ઞીના ૧૯ દંડકમાં બન્ને પ્રકારની વેદના છે. પાંચ સ્થાવર ત્રણ વિગલેદ્રિય તથા સમુર્ચ્છિમ મનુષ્ય તિર્યંચમાં એક અનિદાય વેદના છે.

(૩) જરાદિવેદના. વળી વેદના બે પ્રકારની છે–(૧) જરા વેદના, (૨) શોક વેદના. ૧. શરીરથી જે વેદાય તેને જરા વેદના કહે છે ૨ અને મનથી જે વેદાય તેને શોક વેદના કહે છે. સંજ્ઞીના ૧૯ દંડકમા બન્ને જાતની વેદના છે. પાચ સ્થાવર, ત્રણ વિગલેદ્રિય તથા સમુર્ચ્છિમ મનુષ્ય અને તિર્યંચમા એક જરા વેદના છે.

(૪) **શીતાદિ વેદના** વળી વેદના ત્રણ પ્રકારની છે–(૧) શીત વેદના, (૨) ઉષ્ણ વેદના, (૩) શીતોષ્ણ વેદના. નારકીના દંડકમા શીતવેદના અને ઉષ્ણવેદના એ બે છે શેષ ૨૩ દંડકમા ત્રણે વેદના છે

(૫) **સાતાદિ વેદના.** વળી વેદના ત્રણ પ્રકારની છે–(૧) સાતા વેદની, (૨) અસાતા વેદની, (૩) મિશ્ર વેદના. ચોવીસે દંડકમા ત્રણે પ્રકારની વેદના છે.

(૬) સુખાદિ વેદના વળી વેદના ત્રણ પ્રકારની છે-(૧) સુખ વેદના, (૨) દુઃખ વેદના, (૩) અસુખ અદુઃખ વેદના. ચોવીસે દંડકમાં ત્રણે પ્રકારની વેદના છે

(૭) શારીરાદિ વેદના વળી વેદના ત્રણ પ્રકારની છે-(૧) શારિરીક વેદના, (૨) માનસિક વેદના, (૩) મિશ્ર વેદના. સન્નીના ૧૬ દંડકમા ત્રણે વેદના છે પાંચ સ્થાવર ત્રણ વિગલેંદ્રિય તથા સમુચ્છિમ મનુષ્ય તિર્યંચને એક શારિરીક વેદના છે.

(૮) દ્રવ્યાદિ વેદના વળી વેદના ચાર પ્રકારની છે (૧) દ્રવ્ય વેદના, (૨) ક્ષેત્ર વેદના, (૩) કાળ વેદના, (૪) ભાવ વેદના ૧ દ્રવ્ય વેદના એટલે આસપાસના શબ્દાદિક તથા વર્ણાદિકના પુદ્ગલોથી ઉપજે તે. ૨ ક્ષેત્ર વેદના એટલે પોતપોતાના ઉત્પત્યાદિ ક્ષેત્ર સબંધી ઉપજે તે. ૩ કાળ વેદના એટલે ભવસબંધી. ૪ ભાવ વેદના એટલે અસાતા વેદનીય વા સાતા વેદનીય કર્મોદયથી ઉત્પન્ન થયેલી તે. એ ચાર પ્રકારની વેદના ચોવીસે દંડકમા છે

(૪૪) ભવ્ય અભવ્ય દ્વાર

भवाभाविनी सिद्धिर्येषां ते भवासिद्धिका भव्या इत्यर्थस्तद्विपरीत अभवसिद्धिकाः (૧) ભવિષ્યમા જેઓ મોક્ષ પદ પામી શકશે એવી યોગ્યતા ધરાવનારા જીવો ભવ્ય સિદ્ધિક કહેવાય છે (૨) કોઈ પણ કાળમા જેઓ મોક્ષ પામવાની યોગ્યતા નહિ મેળવી શકનારા અભવ્ય સિદ્ધિક કહેવાય છે. ચોવીસે દંડકમાં એ બન્ને બોલ છે

(૪૫) પક્ષ દ્વાર

(૧) પક્ષ બે પ્રકારના છે-(૧) શુક્લ પક્ષી જીવ, (૨) કૃષ્ણ પક્ષી જીવ. ૧ શુક્લપક્ષી એટલે જે જીવને દેશેઉણું અર્ધપુદ્ગલ સસારમાં રહેવું છે પછી અવશ્ય મોક્ષે જાય તેને શુક્લ પક્ષી કહે છે ૨. જે જીવને દેશેઉણા અર્ધપુદ્ગલ પરાવર્તન ઉપરાંત હજી સસા

સ્માં પરિભ્રમણ કરવુ છે તેને કૃષ્ણ પક્ષી જીવ કહે છે ચોવીસે દંડકમા એ બન્ને બોલ છે (૨) અત્રે પ્રસ ગવસાત **પુદ્ગલ પ્રરાવર્તન** સ્વરૂપ કહે છે

૧ બાદર દ્રવ્ય પુદ્ગલ પરાવર્ત ૨ સૂક્ષ્મ દ્રવ્ય પુદ્ગલપરાવર્ત ૩ બાદર ક્ષેત્ર પુદ્ગલપરાવર્ત ૪ સૂક્ષ્મ ક્ષેત્ર પુદ્ગલ પરાવર્ત ૫ બાદર કાળ પુદ્ગલ પરાવર્ત ૬ સૂક્ષ્મ કાળ પુદ્ગલ પરાવર્ત ૭ બાદર ભાવ પુદ્ગલ પરાવર્ત ૮ સૂક્ષ્મ ભાવ પુદ્ગલ પરાવર્ત

કોઇક આચાર્ય ભવ પુદ્ગલ પરાવર્ત સૂક્ષ્મ તથા બાદર એમ પણ માને છે તેને મતે દસ ભેદ છે પણ સિદ્ધાતને મતે તો આઠ ભેદ કહ્યા છે. પુરણ ગલન સ્વભાવવાળા દ્રવ્યને પુદ્ગલ કહે છે પુદ્ગલ પરમાણુઓના મળવાથી તથા વિખરાવાથી જે સ્કધ બને તે પુદ્ગલ સ્કધ કહીએ પરમાણુઓ અને સ્કધો સર્વ જીવથી અન તગણા છે. સર્વ લોકાકાશના પ્રદેશો, અન તાન ત પરમાણુઓ અને પુદ્ગલ સ્કધોથી ભર્યો છે તે જેટલે કાળે જીવ સર્વ પુદ્ગલોને ઔદારિકાદિક શરીરપણે ગ્રહીને મૂકે તેટલે કાળે બાદર દ્રવ્ય પુદ્ગલ પરાવર્ત એવી સામાન્ય સ જ્ઞા હોય.

આઠ જાતિના પુદ્ગલ પરાવર્ત કહ્યા છે તે મધ્યે પણ ચાર જાતિના બાદર પુદ્ગલ પરાવર્ત જે કહ્યા છે તે સૂક્ષ્મ પુદ્ગલ પરાવર્તના સુખાવબોધને અર્થે કહ્યા છે જે મૂઢમતિ સૂક્ષ્મ પુદ્ગલ પરાવર્તનુ સ્વરૂપ ન સમજે તેને બાદરનુ સ્વરૂપ સમજાવીએ. તે બાદરના સ્વરૂપની સમજણમા મતિ ભેદાય તો પછી સૂક્ષ્મ પુદ્ગલ પરાવર્તનુ સ્વરૂપ પણ સુખે સમજી જાય તે ભણી બાદર કહ્યા છે.

બીજુ જ્યા પુદ્ગલ પરાવર્ત કાળ શાસ્રમા કહ્યો છે ત્યા તો સર્વ સૂક્ષ્મ પુદ્ગલ પરાવર્ત લેવા કેમકે તે જ શાસ્રમા ઉપયોગી છે. જે સમ્યક્ત્વ પામ્યા પછી કિંચિત્ ન્યૂન-અર્ધપુદ્ગલ પરાવર્ત માત્ર સ સાર મધ્યે રહે એમ કહેલ છે તે પણ સૂક્ષ્મ ક્ષેત્ર પુદ્ગલ

પરાવર્તનું અર્ધ જાણવું તે ચારે જાતિના સૂક્ષ્મ પુદ્ગલ પરાવર્ત માહેલો એકેક કેટલે કાળે હોય તેનું માન કહે છે

ભરત અને ઐરવત ક્ષેત્રમા જે ચડતો કાળ ઉત્સર્પીણી અને ઉતરતો કાળ અવસર્પીણી વર્તે છે, તે બન્ને કાળ મળીને વીસ કોડાકોડ સાગરોપમનું એક કાળચક્ર થાય એક દ્રવ્ય પુદ્ગળ પરાવર્તમા એવા અનતા કાળચક્ર થાય, પણ તેનો કાળ બીજા પરાવત કરતા થોડો છે તેથી અનતગણો ક્ષેત્ર પુદ્ગલ પરાવર્ત કાલ જાણવો, તેથી કાલ પુદ્ગલ પરાવર્તનો કાળ અનતગણો જાણવો, તેથી ભાવ પુદ્ગલ પરાવર્તનો કાળ અનતગણો જાણવો. એ જીવને અતીતકાળે ભાવ પુદ્ગલ પરાવર્ત અનતા થયા, તેથી અનતગુણા કાલ પુદ્ગલ પરાવર્ત થયા, તેથી અનતગુણા ક્ષેત્ર પુદ્ગલ પરાવર્ત થયા તેથી અનતગુણા દ્રવ્ય પુદ્ગલ પરાવર્ત થયા.

દ્રવ્યથી બાદર તથા સૂક્ષ્મ પુદ્ગલ પરાવર્તનું સ્વરૂપ, (૧) ઔદારિક, (૨) વૈક્રિય, (૩) તૈજસ, (૪) ભાષા, (૫) શ્વાસોશ્વાસ, (૬) મન અને (૭) કાર્મણ એ સાત પ્રકારે સર્વલોક માંહેલા પરમાણુ સેહ સઘાતે તથા બાદર સૂક્ષ્મ પરિણમને કરી સ્વસ્વ વર્ગણા યોગ્ય પરિણતરૂપ ઔદારિકાદિક નોકર્મપણે તથા કાર્મણપણે જેટલે કાળે એક જીવ અનત ભવ ભ્રમણ કરતો પરિણમાવી ગ્રહી, સ્પર્શી, મૂકે તેને બાદર દ્રવ્ય પુદ્ગલ પરાવર્ત કહીએ.

એકવેળા ગ્રહ્યા એવા જે પુદ્ગલ તેને ફરી બીજી વેળા ગ્રહણ કરે તે ગ્રહીત ગ્રહણદાર તથા પૂર્વે કઇ ગ્રહણ કર્યા કઇ અગ્રહણ કર્યા એવા પુદ્ગલને ગ્રહે તે મિશ્ર ગ્રહણદાર તથા જે પૂર્વે અગ્રહણ કરેલ ગ્રહે તે અગૃહીત ગ્રહણદાર.

ગૃહીત ગ્રહણાહાર તથા મિશ્ર ગ્રહણાહાર અતિક્રમીને જે અગૃહીત ગ્રહણાહારે પુદ્ગલ ગ્રહણ કરે તે લેખામા ગણવા એમ એક ઔદારિકપણે, બીજે વૈક્રિયપણે, ત્રીજે તૈજસપણે, ચોથો ભાષપણે, પાચમો શ્વાસોશ્વાસ પણે, છઠો મનપણે અને સાતમો કાર્મણપણે

એ સાત પરિણામ એકેક અણુના થાય એમ સર્વલોકવર્તિ પુદ્ગલ દ્રવ્યના સાત પરિણમન એક જીવ પૂર્ણ કરે ત્યારે **બાદર દ્રવ્ય પુદ્ગલ પરાવર્ત** પૂર્ણ થાય

અહીયાં આહારક શરીર તો સસારમાં વસતો જીવ, ચાર વેળા કરે ત્યારે તેથી સર્વ પુદ્ગલની પરાવર્તિ ન હોય તેથી ન લીધો ૧ તથા જ્યારે સર્વ લોકવર્તિ અણુને ઔદારિકાદિક ભણે પરિણમાવે પણ એટલુ વિશેષ જે ઔદારિકપણે પરિણમાવતા વચલે ભવે જે જે વૈક્રિયાદિક પુદ્ગલ ગ્રહણ કરે તે કોઈ લેખામા ન આવે એમ અનતભવે કરી સર્વ લોકના અણુઓ ઔદારિકપણે પરિણમાવી ગ્રહી સ્પર્શી મૂકે ત્યારે પ્રથમ ઔદારિક સૂક્ષ્મ દ્રવ્ય પુદ્ગલ પરાવર્ત થાય

એજ રીતે સર્વાણુઓ વૈક્રિયપણે પરિણમાવી ગ્રહીને મૂકે ત્યારે બીજુ વૈક્રિય પુદ્ગલ પરાવર્ત થાય, એમજ તૈજસ શરીર પણે પરિણમાવી ગ્રહીને મૂકે ત્યારે ત્રીજુ તૈજસ પુદ્ગલ પરાવર્ત થાય, એમજ ભાષાદળપણે સર્વાણુ પરિણમાવી ગ્રહીને મૂકે ત્યારે ચોથુ ભાષા પુદ્ગલ પરાવર્ત થાય એમ જ પાચમુ શ્વાસોશ્વાસ છઠુ મન અને સાતમુ કાર્મણ પુદ્ગલ પરાવર્ત પણ જાણવુ

અલ્પબહુત્વ :- કાર્મણ પુદ્ગલ પરાવર્તકાળ અનતો છે પરતુ બીજાની અપેક્ષાએ સ્તોક, તે થકી તૈજસ પુદ્ગલ પરાવર્તકાળ અનત ગુણો, તે થકી ઔદારિક પુદ્ગલ પરાવર્તકાળ અનતગુણો, તે થકી શ્વાસોશ્વાસ પુદ્ગલ પરાવર્તકાળ અનતગુણો, તે થકી મન પુદ્ગલ-પરાવર્તકાળ અનતગુણો, તે થકી ભાષા પુદ્ગલ પરાવર્તકાળ અનત ગુણો તે થકી વૈક્રિય પુદ્ગલ પરાવર્તકાળ અનતગુણો જાણવો

કાર્મણ પુદ્ગલ પરાવર્ત સર્વ ભવે ગ્રહણ કરે તેથી તરત પૂરાય અને તે કાર્મણ દળ થકી તૈજસ અનતગુણો હીન પુદ્ગલ છે તે ભણી અનતગુણ કાળે પૂરાય એમ સર્વેમા પોતાની મતિયે વિચારિને કહેવુ

અતિત કાળે એક જીવને અનંતા વૈક્રિય પુદ્ગલ પરાવર્ત થયા, તે થકી અનંતગુણા ભાષા પુદ્ગલ પરાવર્ત થયા, તે થકી અનંતગુણા મન. પુદ્ગલ પરાવર્ત થયા, તે થકી અનંતગુણા શ્વાસો-શ્વાસ પુદ્ગલ પરાવર્ત થયાં, તે થકી અનંતગુણા ઔદારિક પુદ્ગલ પરાવર્ત થયા, તે થકી અનંતગુણા તૈજસ પુદ્ગલ પરાવર્ત થયા, તે થકી અનંતગુણા કાર્મણ પુદ્ગલ પરાવર્ત થયા એમ અતિત-કાળે અતિક્રમ્યા.

કેટલાક આચાર્ય એમ કહે છે કે ઔદારિક વૈક્રિય તૈજસ અને કાર્મણ એ ચાર શરીરપણે સર્વ લોકવર્તિ પરમાણુ જે ગ્રહે તે તેના લેખામાંહે ગણાય એમ કરી સર્વ પરમાણુ ચાર શરીરપણે પરિણમાવી ગ્રહીને મૂકે તે બાદર દ્રવ્ય પુદ્ગલ પરાવર્ત અને અનુ-ક્રમે એક શરીરપણે પરિણમાવે તે લેખામાંહે ગણાય એવી રીતે સર્વાણુ એક શરીરપણે જ્યારે પરિણમાવી રહે ત્યાર પછી વળી બીજા શરીરપણે પરિણમાવે પણ ઔદારિક પરાવર્ત મધ્યે વૈક્રિયાદિક પુદ્ગલ લીધે તે લેખામાહે ગણાય નહી એમ અનુક્રમે ચારે પ્રકારે સર્વાણુ પરિણમાવતાં સૂક્ષ્મ દ્રવ્ય પુદ્ગલ પરાવર્ત થાય.

બાદર તથા સૂક્ષ્મ પુદ્ગલ ક્ષેત્ર પરાવર્તનુ સ્વરૂપ

સર્વલોકના આકાશ પ્રદેશ એટલે જે અંગુલ ઘન આકાશ ખંડના પ્રદેશોને સમય સમય પ્રત્યે એક એક અપહરતા અસંખ્યાતા કાળચક્ર અતિક્રમી જાય એવા સૂક્ષ્મ નભ. પ્રદેશો છે તે સર્વ લોકના આકાશ પ્રદેશને જ્યારે એક જીવ અનેક ભવે કરી સ્પર્શે એટલે સર્વ આકાશ પ્રદેશે મરણ પામે તેમા જે આકાશ પ્રદેશે એક વેળા મરણ પામ્યા તે જ આકાશ પ્રદેશે વળી બીજી વેળા મરણ પામે તે લેખામા ન ગણાય. પરંતુ જે અણસ્પર્શ્યા પ્રદેશને સ્પર્શી મરણ પામે તે પ્રદેશ તેના લેખામા ગણાય. એમ કરતાં સર્વ લોકાકાશ પ્રદેશને મરણે કરી સ્પર્શે

અહીંયા જો કે જીવ અસંખ્યાતા આકાશ પ્રદેશ અવગાહીને રહ્યા છે તો પણ મરણ વેળાયે તેમાથી એક આકાશ પ્રદેશ જ ગણવો એને **બાદર ક્ષેત્ર પુદ્ગલ પરાવર્ત** કહીયે.

અને જ્યારે અનુક્રમે એટલે જે આકાશ પ્રદેશે જીવ એકવાર મરણ પામ્યો તે જ આકાશ પ્રદેશની શ્રેણીયે જ્યારે વળી તેની જોડના બીજા પ્રદેશે બીજી વેળા મરણ પામે તે લેખામાં ગણાય પરંતુ બીજે સ્થાનકે બીજે ભવે તેની વચમાં અસંખ્ય લોકાકાશ પ્રદેશે અસખ્યવેળા મરણ પામે તે વચલા મરણના પ્રદેશ લેખામાં ન આવે એમ અનુક્રમે શ્રેણીબદ્ધ, પ્રતરબદ્ધ, પ્રદેશ મરણે કરી સ્પર્શતો થકો સર્વ લોકાકાશ પ્રદેશ સ્પર્શે ત્યારે **સૂક્ષ્મ ક્ષેત્ર પુદ્ગલ પરાવર્ત** થાય. તે મધ્યે અનંતાકાલ ચક્ર પ્રમાણ, બાદર પુદ્ગલ પરાવર્ત થકી અનંતગુણો કાળ નીપજે

બાદર તથા સૂક્ષ્મ પુદ્ગલ કાળ પરાવર્તનું સ્વરૂપ

વીસ ક્રોડાક્રોડી સાગરોપમ પ્રમાણ કાળચક્ર છે તેનાં સર્વ સમય મરણે કરી જીવ સ્પર્શે એટલે પહેલા સમય થકી માંડીને છેલ્લા સમય સુધી સર્વ સમયે મરણ કરે પરંતુ જે સમયે એક કાળચક્રમા મરણ પામ્યો તે જ સમયે બીજા ઘણા કાળચક્રમા મરણ પામે તે સમય લેખામા ગણાય નહી પણ અનેરે સમયે મરણ પામે તે લેખામા ગણાય એમ કાળચક્રના સર્વ સમય મરણ વેળાએ કરી જ્યારે એક જીવ સ્પર્શી રહે ત્યારે **કાળથી બાદર પુદ્ગલ પરાવર્ત** થાય.

અને જ્યારે એક કાળચક્રને પહેલે સમયે મરણ કરી વળી જ્યારે કોઇ કાળચક્રને બીજે સમયે મરણ પામે તે લેખામાં ગણાય પછી કોઈ કાલચક્રને ત્રીજે સમયે જીવ મરણ પામે તે લેખામાં ગણાય પરંતુ વચલા આગલ પાછલના સમયે અનેક મરણ કરે તે લેખામા ગણાય નહી એમ વળી જ્યારે કોઇક કાળચક્રને ચોથે

સમય મરણે લહે. પાચમે સમય મરણે લહે યાવત્ કાળચક્રના છેલ્લાં સમય પર્યંત અનુક્રમે સર્વ સમય મરણે કરી સ્પર્શે

અહીયાં કોઈક કાળચક્રથી એક સમય લેખામાં આવે અને વચમાં સંખ્યાતા અસંખ્યાતા યાવત્ અનંત કાળચક્રના મરણ પણ લેખામાં ન આવે પરંતુ પહેલા જે સમયે મરણ પામ્યો હોય તેને આગલે સમયે જ મરણ પામે ત્યારે તે જ લેખામાં આવે, એમ અસંખ્યાતે મરણે પણ અનંતાકાળચક્ર વ્યતીત થઈ જાય ત્યારે કાળ પ્રમાણ સૂક્ષ્મ કાળ પુદ્ગલ પરાવર્ત થાય.

ભાવથકી સૂક્ષ્મ પુદ્ગલ બાદર પરાવર્ત

કષાય અનુરંજીત લેશ્યાના અધ્યવસાય સ્થાનક મંદ, મંદતર, મંદતમના ભેદે અસંખ્યાત લોકાકાશ પ્રમાણે છે, તે સર્વ અધ્યવસાય સ્થાનક મરણે કરી અનુક્રમે સ્પર્શે એટલે તે રસ બંધના સ્થાનક ક્યારેક મંદ, મંદતમ, મંદતર તીવ્ર તીવ્રતમ એવા સ્થાનકે મરણ પામતો જ્યારે એક જીવ સર્વસ્થાનક ફરસી રહે ત્યારે ભાવ થકી બાદર પુદ્ગલ પરાવર્ત થાય.

અને જ્યારે પ્રથમ જઘન્ય અધ્યવસાયે મરણ પામીને વળી જ્યારે કોઈ એક કાળાંતરે તે થકી વધતે બીજે અધ્યવસાય સ્થાનકે મરણ પામે તે લેખામાં ગણાય પછી વળી કોઈક કાળાંતરે તે થકી વધતે ત્રીજે અધ્યવસાય સ્થાનકે વર્તતો મરણ પામે તે લેખામાં ગણાય પરંતુ બીજા આઘા પાછા અધ્યવસાયે મરણ પામે તે લેખામાં ન ગણાય એમ અનુક્રમે નિરંતર પણે જઘન્યથી ઉત્કૃષ્ટ અધ્યવસાય સ્થાનક પર્યંત સર્વ કર્મના અસંખ્યાતા રસ બંધના અધ્યવસાય સ્થાનક છે તે અનુક્રમે મરણે કરી સ્પર્શે તેની વચમાં તે જ અધ્યવસાયે તથા આંતરે અધ્યવસાય સ્થાનકે અનંતા મરણ કરે તે પણ લેખામાં ન આવે પરંતુ જે પૂર્વનો અધ્યવસાય હોય તે થકી વધતે અધ્યવસાયે મરણ પામે તો જ તે લેખામાં આવે એમ અનુક્રમે સર્વ અનુભાગ બંધ સ્થાનક જન્મ અથવા મરણે કરી સ્પર્શે, ત્યારે ભાવથી સૂક્ષ્મ પુદ્ગલ પરાવર્ત થાય.

પ્રકારાંતરે વળી પાંચવર્ણ, બે ગંધ, પાંચ રસ, આઠ સ્પર્શ અને અગુરુલઘુ એ ૨૧ ભેદે કરીને સર્વ લોકવર્તિ પુદ્‌ગલ પરમાણુ સ્પર્શી મૂકે ત્યારે ભાવથી બાદર પુદ્‌ગલ પરાવર્ત થાય અને એ ૨૧ થી એકે કાપણે અનુક્રમે સર્વ પુદ્‌ગલ સ્પર્શીને રહે ત્યારે ભાવથી સૂક્ષ્મ પુદ્‌ગલ પરાવર્ત થાય

એ રીતે આઠ પુદ્‌ગલ પરાવર્ત કહ્યા છે તથા પ્રથાંતરે ભવ પરાવર્ત કહેલ છે તે કોઇ એક જીવ નરકાદિક ગતિને વિષે દસ સહસ્રવર્ષ જઘન્યાયુથી સમયાધિક સમયાધિક સ્થિતિ વધારતા તેનું હજારની સ્થિતિ પર્યંત તથા દસ લક્ષ વર્ષ સ્થિતિ થકી સમયાધિક સમયાધિક તેંત્રીસ સાગરોપમ સ્થિતિને આઉખે સર્વ નરકાયુ સ્થિતિના સ્થાનકે નારકીના ભવે કરી તથા દેવગતિ મધ્યે દસ હજાર વર્ષાયુથી લઈ સમયાધિક સમયાધિક એકત્રીસ સાગરોપમ સુધી સર્વ દેવાયુસ્થિતિના સ્થાનકે દેવભવે કરી તેમજ મનુષ્ય તિર્યંચ ગતિ-મધ્યે જઘન્ય ક્ષુલ્લક ભવથી લઇને સમયાધિક સમયાધિક મનુષ્ય તિર્યંચની યાવત્ ત્રણ પલ્યોપમાયુ સ્થિતિ સુધીના સ્થાનકે મનુષ્ય તિર્યંચના ભવે કરી એમ સર્વાયુસ્થાનકે અનુક્રમે સ્પર્શતો બાદર ભવ પુદ્‌ગલ પરાવર્ત થાય અને સમયાધિક સમયાધિક સ્થિતિ અનુક્રમે એકેક ગતિના ક્રમે ક્રમે કરી આયુના સર્વ સ્થાનક સ્પર્શતો ચારે ગતિના સર્વાયુ-સ્થાનક જીવ સ્પર્શે ત્યારે સૂક્ષ્મ ભવ પુદ્‌ગલ પરાવર્ત થાય એમ દિગમ્બર મત માને છે તે અહીં પ્રસંગે જાણવા નિમિત્તે લખ્યુ છે.

ક્ષેત્રથકી સૂક્ષ્મ અર્ધપુદ્‌ગલ પરાવર્ત દેશેઉણો જેને સંસારમાં રહેવું છે તે શુકલપક્ષી જાણવો

૪૬ પરિત્તાદિ દ્વાર

પરિત એટલે જે જીવે અનાદિ અનંત સંસારને શુભ અધ્ય-વસાયના બળથી ટૂંકો કરેલ છે અર્થાત્ જેના સંસારનો અંત

સંખ્યાતા ભવમાં થશે તેને પરિત કહે છે અને જે જીવે સંસારને ટૂંકો કરેલ નથી તેને અપરિત કહે છે ચોવીસે દંડકમાં એ બન્ને બોલ છે

૪૭મો ચરમા ચરમ દ્વાર

ચરમ એટલે તે દંડકનો છેલ્લો ભવ કરવો અથવા સંસાર વસ્થાનો છેલ્લો ભવ કે જે ભવના ક્ષયે મોક્ષ જવું છે તેને ચરમ કહે છે અને અચરમ એટલે તે દંડક આશ્રી અથવા સંસાર આશ્રી હજી ઘણાં ભવ કરવાના છે તેને અચરમ કહે છે અથવા અભવ્યના સંસારનો છેડો નથી માટે તેને પણ અચરમ કહે છે ચોવીસે દંડકમા ચરમ અચરમ બ ને છે નિશ્ચયથી ચરમ શરીરી એક મનુષ્યના દંડકમાં જ છે જે દંડકનો છેલ્લો ભવ હોય તે વ્યવહારથી તે દંડકની અપેક્ષાએ ચરમ શરીરી ગણાય.

અચરમ શરીરી એટલે તે દંડકમા નીકળી હજી સંખ્યાતા અસંખ્યાતા તથા અનંતા ભવ કરવા છે તેને અચરમ શરીરી કહે છે તેઉ, વાયુ અને ત્રણ વિગલેંદ્રિય તથા સમુચ્છિંમ મનુષ્ય, તિર્યંચ, અચરમ શરીરી છે શેષ દંડક ૧૯મા બ ને બોલવાળા છે પણ નિશ્ચયથી ચરમ શરીરી મનુષ્ય જ છે

૪૮મો સંજ્ઞી અસંજ્ઞી દ્વાર

સંજ્ઞી જેને મન હોય તેને સંજ્ઞી કહે છે અસંજ્ઞી જેને મન ન હોય તેને અસંજ્ઞી કહે છે નારકીનો ૧ ભવનપતિના ૧૦ તિર્યંચપંચેન્દ્રિયનો ૧ મનુષ્યનો ૧ વાણવ્યંતરનો ૧ એ ૧૪ દંડકમાં સંજ્ઞી અસંજ્ઞી બન્ને છે જ્યોતિષિનો ૧ વૈમાનીકનો ૧ એ બે દંડકમાં એકલા સંજ્ઞી છે પાંચ સ્થાવર ત્રણ વિગલેંદ્રિય ફક્ત અસંજ્ઞી છે અસંજ્ઞી તિર્યંચ પંચેદ્રિ પર્યાપ્તો મરીને કોઈ પહેલી નરકમા કે ભવનપતિ કે વાણવ્યંતરમા ઉપજે ત્યારે તેના અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં જ અસંજ્ઞી કહેવાય, પણ પર્યાપ્ત અવસ્થામા તો સંજ્ઞી જ હોય.

(૪૯) સૂક્ષ્મ બાદર દ્વાર

સૂક્ષ્મ એટલે છદ્મસ્થ પોતાની કોઇપણ ઇંદ્રિયથી ઓળખી શકે નહીં પણ જ્ઞાની જાણી દેખી શકે તે સૂક્ષ્મ **બાદર** એટલે છદ્મસ્થ પોતાની ઇંદ્રિય દ્વારા જાણી શકે અથવા ચર્મચક્ષુથી જોઈ શકે તે બાદર ચોવીસ દડકમા પાંચ સ્થાવરને વિષે સૂક્ષ્મ અને બાદર એ બન્ને છે શેષ દડક ૧૯મા બાદર છે

(૫૦) ત્રસ સ્થાવર દ્વાર

ત્રસ સુખ, દુ ખ, શીત, તાપાદિક વેદનાથી ત્રાસ પામે તેને ત્રસ કહીએ અથવા જેનામા હાલવા ચાલવાની શકિત છે તેને પણ ત્રસ કહીએ **સ્થાવર** – જેનામા ગમનાગમન કરવાની શકિત નથી અને શીતાદિ વેદનાનો પરાભવ હોવા છતા પણ ગમનાગમન કરી શકતા નથી તેને સ્થાવર કહીએ

અથવા ત્રસનામ કર્મ જેણે ઉપાર્જેલ છે તેને ત્રસ કહે છે અને સ્થાવરનામ કર્મ જેણે ઉપાર્જેલ છે તેને સ્થાવર કહે છે ચોવીસ દડકમાથી (૧) પૃથ્વી, (૨) પાણી, (૩) તેઉ, (૪) વાયુ, (૫) વનસ્પતિ એ પાચ દડક સ્થાવર છે અને શેષ ૧૯ દડક ત્રસ છે

(૫૧) પ્રત્યેક-સાધારણ દ્વાર

પ્રત્યેક – શરીરે શરીરે એકેક જીવ હોય તેને પ્રત્યેક કહે છે **સાધારણ**:– એક શરીરમા અનતાજીવ હોય તેને સાધારણ કહે છે વનસ્પતિના દડકમા પ્રત્યેક અને સાધારણ બન્ને છે શેષ દડક ૨૩મા ફકત પ્રત્યેક છે

(૫૨) જાતિ દ્વાર

જાતિ પાચ છે–(૧) એકેદ્રિયની જાતિ, (૨) બેઇંદ્રિયની જાતિ, (૩) તેઇદ્રિયની જાતિ, (૪) ચૌરિંદ્રિયની જાતિ, (૫) પચેન્દ્રિયની જાતિ. પાચ સ્થાવરના દડકમા એક એકેદ્રિયની જાતિ છે

ત્રણ વિગલેન્દ્રિયના દંડકમાં પોતપોતાની જાતિ જાણવી. શેષ ૧૬ દંડકમાં એક પંચેન્દ્રિયની જાતિ છે

(૫૩) કાય દ્વાર

કાય એટલે શરીરધારી જીવોનો સમૂહ, તે કાય ૭ પ્રકારની છે (૧) પૃથ્વીકાય, (૨) અપકાય, (૩) તેઉકાય, (૪) વાયુકાય, (૫) વનસ્પતિકાય, (૬) ત્રસકાય છે

પાંચ સ્થાવરના દંડકમાં પોતપોતાની કાય જાણવી. શેષ ૧૯ દંડકમાં એક ત્રસ કાય છે જીવાભિગમજી સિદ્ધાંતમા તેઉકાય તથા વાયુકાયને ત્રસ કહેલા છે તે ગતિ ત્રસ જાણવા પણ તેને ત્રસ નામકર્મનો ઉદય નથી પણ સ્થાવર નામકર્મનો ઉદય છે પ્રદેશોનો સમુહ તે પણ કાય કહેવાય તે અત્રે લીધેલ નથી.

(૫૪) ગર્ભજ અગર્ભજ દ્વાર

ગર્ભજ – એટલે માતાના ઉદરથી યોનિદ્વારા જન્મે તેને ગર્ભજ કહે છે અગર્ભજ – ગર્ભજ સિવાયના બાકી બધાએ જીવો અગર્ભજ કહેવાય છે મનુષ્યના તથા તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયના એ બે દંડકમાં ગર્ભજ તથા અગર્ભજ એ બન્ને છે અને શેષ ૨૨ દંડકના જીવો અગર્ભજ છે

(૫૫) સિજ્ઝણા દ્વાર)

પહેલી ત્રણ નરકના નીકળ્યા દરેક નરકના જઘન્ય એક અને ઉત્કૃષ્ટ દસ એક સમયે સિઝે. ચોથી નરકના નીકળ્યા એક સમયે ઉત્કૃષ્ટ ચાર સિઝે. શેષ ત્રણ નરકના નીકળ્યા સિઝે નહીં.

દસ ભવનપતિ, ગર્ભજ તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય તથા મનુષ્ય, વાણવ્યંતર, જ્યોતિષિ એ ૧૪ દંડકના નીકળ્યા એક સમયે ઉત્કૃષ્ટ દસ સિઝે. ભવનપતિની દેવી તથા વ્યંતરની દેવીના નીકળ્યા એક સમયે ઉત્કૃષ્ટ પાંચ પાંચ સિઝે. તિર્યંચણીના નીકળ્યા એક સમયે

દસ સિઝે મનુષ્યાણી તથા જ્યોતિષિની દેવીના નીકળ્યા એક સમયે વીસ વીસ સિઝે. વૈમાનીકના દંડકના નીકળ્યા એક સમયે એકસો ને આઠ સિઝે તેની દેવીના નીકળ્યા એક સમયે વીસ સિઝે.

પૃથ્વી, પાણીના નીકળ્યા એક સમયે ચાર ચાર સિઝે વનસ્પતિના દંડકના નીકળ્યા એક સમયે છ સિઝે તેઉ, વાયુના નીકળ્યા મનુષ્ય ન થાય અને ત્રણ વિગલેદ્રિયના નીકળ્યા એક પણ સિઝે નહીં

અત્ર પ્રસંગ વસાત્ બીજા પણ કેટલાક બોલ સિઝણાના કહે છે, સ્વલિંગે ૧૦૮ સિઝે, અન્યલિંગે ૧૦ સિઝે ગૃહસ્થલિંગે ૪ સિઝે સ્રીલિંગે ૨૦ સિઝે પુરુષલિંગે ૧૦૮ સિઝે. નપુંસકલિંગે ૧૦ સિઝે. ઉર્દ્ધ્વલોકે ૪ સિઝે. અધોલોકે ૨૦ સિઝે. ત્રિછેલોકે ૧૦૮ સિઝે. ઉત્કૃષ્ટિ અવગાહનાવાળા ૨ સિઝે જઘન્ય અવગાહનાવાળા ૪ સિઝે. મધ્યમ અવગાહનાવાળા ૧૦૮ સિઝે સમુદ્રમા ૨ સિઝે નદી પ્રમુખ શેષ જળમા ૩ સિઝે તીર્થમા ૧૦૮ સિઝે અતીર્થમા ૧૦ સિઝે, તીર્થંકર ૨૦ સિઝે અતીર્થંકર ૧૦૮ સિઝે સ્વયબુદ્ધ ૪ સિઝે, પ્રત્યેક બુદ્ધ ૧૦ સિઝે બુદ્ધબોહિ ૧૦૮ સિઝે. એક સિદ્ધા તે એક સમયે ૧ સિઝે અનેક સિદ્ધા તે એક સમયે ઉ૦ ૧૦૮ સિઝે

વિજય વિજય પ્રતે એક સમયે વીસ વીસ સિઝે ભદ્રશાલવન, નંદનવન, સોમનસવન એ ત્રણમાં ચાર ચાર સિઝે પંડગવનમા ૨ સિઝે અકર્મભૂમિમા ૧૦ સિઝે કર્મભૂમિમા ૧૦૮ સિઝે. પહેલે બીજે પાચમે છઠે એ ૪ આરે દસ દસ સિઝે ત્રીજે ચોથે એ બે આરે ૧૦૮ સિઝે અવસપિણી ઉત્સર્પિણી એ બેમા ૧૦૮ સિઝે. નોઉત્સર્પિણી નોઅવસર્પિણીમા ૧૦૮ સિઝે અંતર રહિત, આઠ સમય સુધી સિદ્ધ થાય તો— પહેલા સમયે ૧૦૮, બીજા સમયે ૧૦૨, ત્રીજા સમયે ૯૬, ચોથા સમયે ૮૪, પાચમા સમયે ૭૨, છઠ્ઠા સમયે ૬૦, સાતમા સમયે ૪૮, આઠમા સમયે ૩૨ એમ ઉત્કૃષ્ટ પદે સિદ્ધ થાય પછી જરૂર અંતર પડે.

(૫૬) પદવી દ્વાર

(૧) પદવી ત્રેવીસ છે તેના નામ (૧) તીર્થંકરની પદવી (૨) ચક્રવર્તિની (૩) વાસુદેવની (૪) બલદેવની, (૫) કેવલીની, (૬) સાધુની, (૭) શ્રાવકની, (૮) સમ્યક દૃષ્ટિની (૯) માંડલિકની. એ નવ મોટી પદવી તથા ચૌદ રત્ન ચક્રવર્તિના મેલવતા ત્રેવીસ પદવી થાય. તે ચૌદ રત્નના નામ (૧) સેનાપતિ રત્ન (૨) ગાથાપતિ રત્ન, (૩) વાર્ધિક રત્ન, (૪) પુરોહિત રત્ન, (૫) સ્ત્રી રત્ન, (૬) હસ્તિ રત્ન, (૭) અશ્વ રત્ન એ સાત પંચેન્દ્રિય રત્ન છે તથા (૧) ચક્ર રત્ન, (૨) ખડ્ગ રત્ન, (૩) છત્ર રત્ન, (૪) ચર્મ રત્ન, (૫) દંડ રત્ન, (૬) મણિ રત્ન, (૭) કાગણિ રત્ન, એ સાત એકેન્દ્રિય રત્ન જાણવા. એમ નવ મોટી પદવી સાત પંચેન્દ્રિય રત્ન અને સાત એકેન્દ્રિય રત્ન થઇને ત્રેવીસ થાય.

(૨) કાર્ય – ચૌદ રત્નમા સેનાપતિ દેશસાધે, ગાથાપતિ ધાન્ય રસવતી નીપજાવે. વાર્ધિક આવાસ ઘર નીપજાવે. પુરોહિત ઘાવ સાજા કરે, શાંતિ કર્મ કરે અને વિઘ્ન ટાલે. સ્ત્રી રત્ન ભોગ સાધન આવે. અશ્વ તથા હસ્તિ સ્વારી કરવાને કામ આવે ચક્ર રત્ન ૬ ખંડ સાધતા માર્ગ બતાવે. ખડ્ગ રત્ન વૈરીનું મસ્તક છેદે છત્ર રત્ન જરૂર પડે ત્યારે ચક્રવર્તિના હસ્ત સ્પર્શે એટલે બાર જોજન સુધી વીસ્તરે અને બાર જોજન સુધી છાયા કરે. ચર્મ રત્ન તે કાર્ય ઉપને છતે ચક્રવર્તિના સ્પર્શે બાર જોજન વિસ્તરે ને તેમા પ્રભાતકાલે બીજ વાવે તે સંધ્યાકાલે ઉપભોગમા આવે અને શાલિ પ્રમુખને ઉત્પન્ન કરે.

દંડ રત્ન તે વાંકી ભૂમિ સમી કરે, કામ પડયે હજાર જોજન ધરતી વીદારે અને તિમિસ્રાદિક ગુફાના બાર ઉઘાડે મણિરત્ન હસ્તિ રત્નના કપાલપર બાંધવાથી પ્રકાશ આપે અને બાર જોજન સુધી ઉદ્યોત કરે અને કાગણિ રત્ન વૈતાઢય પર્વતની ગુફામા યોજન યોજનને આંતરે વર્તુલાકારે ઘસવાથી સૂર્યમંડલ પ્રમાન પ્રકાશ આપે.

(૩) ઉત્પતિ સ્થાન– ચક્ર રત્ન ખડગ્ રત્ન છત્ર રત્ન અને દંડ રત્ન એ ચાર રત્નો ચક્રવર્તિની આયુધશાળામા ઉપજે ચર્મ રત્ન, મણિ રત્ન, અને કાંગણિ રત્ન એ ત્રણ રત્નો લક્ષ્મીના ભંડારમા ઉપજે સેનાપતિ, ગાથાપતિ, વાર્દ્ધિક અને પુરોહિત એ ચાર રત્નો ચક્રવર્તિના પોતાના નગરમા ઉપજે સ્ત્રી રત્ન વૈતાઢય પર્વતે વિદ્યાધરના નગરમા ઉપજે અશ્વ તથા ગજ રત્ન વૈતાઢય પર્વતના મૂળમા ઉપજે

(૪) માન પ્રમાણ – ચક્ર, છત્ર અને દંડ એ ત્રણ રત્ન એક ધનુષ્ય એટલે ચાર હાથ પ્રમાણના હોય ચર્મ રત્ન બે હાથ પ્રમાણું હોય ખડગ્ રત્ન ૫૦ આંગુલ લાંબુ ૧૬ આગુલ પહોળુ, અર્ધ આગુલ જાડું હોય મણિ રત્ન ચાર આંગલ લાબુ ને બે આગલ પહોળુ હોય કાગણિ રત્ન સુવર્ણમય ચાર ચાર આગુલ લાબુ પહોળુ અને ઉચુ હોય સેનાપતિ ગાથાપતિ વાર્ધિક અને પુરોહિત એ ચારની ઉચાઇ અવગાહના ચક્રવર્તિ પ્રમાણે જાણવી સ્ત્રી રત્ન ચક્રવર્તિથી ચાર આગુલ નીચી હોય. અશ્વરત્ન કાનના મૂળથી તે પુછના મૂળ સુધી એકસોને આઠ આગુલ લાબો અને એસી આગુલ ઉચો હોય અને ગજરત્ન ચક્રવર્તિથી બમણો ઉચો હોય છે સર્વે રત્નનુ માપ ચક્રવર્તિના આત્મ આગુલ પ્રમાણુ જાણવુ

(૫) આગતિ – (૨૩ પદવીમા આગતિ) પ્રથમ નરકના નીકલ્યા ૧૬ પદવી પામે તે ૨૩માથી ૭ એકેન્દ્રિય રત્નની વર્જવી બીજી નરકના નીકલ્યા ૧૫ પદવી પામે તે ઉપર કહેલી ૧૬માંથી ચક્રવર્તિની પદવી વરજવી ત્રીજી નરકના નીકલ્યા ૧૩ પદવી પામે તે પૂર્વે કહેલી ૧૫માથી વાસુદેવ તથા બલદેવ એ બે વર્જવી ચોથી નરકના નીકલ્યા ૧૨ પદવી પમે તે ઉપરોકત ૧૩માથી તીર્થંકરની પદવી વર્જવી પાચમી નરકના નીકલ્યા ૧૧ પદવી પામે તે ઉપરોકત ૧૨માથી કેવળીની પદવી વર્જવી. છઠી નરકના નીકલ્યા ૧૦ પદવી પામે તે ઉપરોકત ૧૧માથી સાધુની પદવી વર્જવી.

સાતમી નરકના નીકળ્યા ત્રણ પદવી પામે તે (૧) સમકિત દષ્ટિની, (૨) અશ્વની, (૩) ગજની એ ત્રણ પામે.

દશ ભવનપતિ, વાણવ્યંતર અને જ્યોતિષિ એ ૧૨ દંડકના નીકળ્યા ૨૧ પદવી પામે તે ૨૩માંથી તીર્થંકર અને વાસુદેવની એ બે વર્જવી. પૃથ્વી, અપ, વનસ્પતિ તથા ગર્ભજ મનુષ્ય અને ગર્ભજ તિર્યંચ નીકળ્યા ૧૯ પદવી પામે તે ૨૩માંથી ૧ તીર્થંકર ચક્રવર્તિ ૨ વાસુદેવ ૩ બળદેવ ૪ એ ૪ વર્જવી ત્રણ વિકલેન્દ્રિય તથા સમુચ્છિંમ મનુષ્ય અને તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયના નીકળ્યા ૧૮ પદવી પામે તે ઉપરોક્ત ૧૯માંથી કેવળીની વર્જવી. તેઉ, વાયુના નીકળ્યા ૯ પદવી પામે તે સાત એકેન્દ્રિયની અને એક અશ્વની, એક ગજની એમ નવ પામે.

૫૬ર પરમાધામી અને પહેલા કિલ્વિષિના નીકળ્યા વિકલે ન્દ્રિયવત્ ૧૮ પદવી પામે. બીજા ત્રીજા કિલ્વિષિના નીકળ્યા ઉપર કહેલ ૧૮ પદવીમાંથી સાત એકેન્દ્રિયની વર્જવી શેષ ૧૧ પદવી પામે. વૈમાનીકના દંડકના નીકળ્યા ૨૩ પદવી પામે તેનું વિવરણ પહેલા બીજા દેવલોકના નીકળ્યા ૨૩ પદવી પામે. ત્રીજા દેવલોકથી તે આઠમા દેવલોક સુધીના અને નવલોકાંતિકના નીકળ્યા ૧૬ પદવી પામે તે ૨૩માંથી ૭ એકેન્દ્રિયની વર્જવી. નવમા દેવલોકથી તે નવમા ગ્રૈવેયક સુધીના નીકળ્યા ૧૪ પદવી પામે તે ઉપરોક્ત ૧૬માંથી અશ્વ અને ગજની એ બે વર્જવી. પાંચ અનુત્તર વિમાનના નીકળ્યા ૮ પદવી પામે તે નવ મોટી પદવીમાંથી એક વાસુદેવની વર્જીને શેષ ૮ પદવી લેવી.

(૬) એકી સાથે કેટલી પદવી હોય— તીર્થંકર અને ચક્રવર્તિને વિષે કોઇ જીવોને (૧) તીર્થંકરની, (૨) ચક્રવર્તિની, (૩) મંડલિકની (૪) સમકિતીની, (૫) સાધુની, (૬) કેવળીની એમ છ પદવીઓ લાભે. વાસુદેવને વિષે (૧) વાસુદેવની, (૨) મંડલિકની, (૩) સમકિતિની એમ ત્રણ પદવીઓ લાભે બળદેવમાં (૧) બળદેવની, (૨) માંડલિકની, (૩) સમકિતિની, (૪) સાધુની, (૫) કેવળીની એ પાંચ પદવી લાભે.

મનુષ્યમા પુરુષ લિંગે ૧૩ પદવી લાભે તે નવ મોટી પદવી અને (૧) સેનાપતિ, (૨) ગાથાપતિ, (૩) વાદ્ધિંક, (૪) પુરોહિત એ ૪ રત્નો ભેલવતાં ૧૩ પદવી લાભે. મનુષ્યમા સ્રીલીંગે પાંચ પદવી લાભે તે (૧) સમકિતીની, (૨) શ્રાવીકાની, (૩) સાધ્વીની, (૪) કેવળીની, (૫) સ્રી રત્નની એ પાચ લાભે

(૭) કયા દ ડકમાં ૨૩માંથી કેટલી પદવી :– નારકીનો ૧, દેવતાના ૧૩, અને ત્રણ વિગલેન્દ્રિય એ ૧૭ દ ડકમાં તથા સમુર્ચ્છિમ-તિર્યંચ પચેંદ્રિય એટલામાં એક સમકિત દૃષ્ટિની પદવી લાભે. પૃથ્વીકાયના દ ડકમાં ૭ પદવી લાભે તે સાત એકેન્દ્રિય રત્ન લેવા તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયના દંડકમાં ચાર પદવી લાભે ને (૧) સમકિતીની, (૨) શ્રાવકની, (૩) અશ્વની, (૪) ગજની એ ૪ લાભે મનુષ્યના દંડકમા ૧૪ પદવી લાભે તે ૨૩માની ૭ એકેન્દ્રિય રત્ન અને (૧) અશ્વ (૨) ગજની એ નવ વર્જ્યવી શેષ ૧૪ લાભે પૃથ્વી વર્જિને શેષ ચાર સ્થાવરના દ ડકમાં એકે પદવી લાભે નહીં

(૮) ૨૩ પદવીવાળાની ગતિ – નરકના દ ડકમા ૧૧ પદવી વાળા જાય તે ૭ પચેન્દ્રિય રત્ન, (૧) ચક્રવર્તી, (૨) વાસુદેવ, (૩) મંડલીક, (૪) સમકિતી એમ ૧૧ વાળા જાય દસ ભવનપતિ, વાણવ્યંતર, જ્યોતિષી એ ૧૨ દ ડકમા ૧૦ પદવીવાળા જાય તે સાત પચેન્દ્રિય રત્નમાથી સ્રી રત્ન વર્જિ શેષ ૬ લેવા, (૭) મ ડલીક, (૮) સમકિતી, (૯) શ્રાવક, (૧૦) સાધુ એ ૧૦ વાળા જાય

વૈમાનિકના દ ડકમા ૧૧ પદવીવાળા જાય તે બળદેવની પદવી વધી પાંચ સ્થાવરમા ૧૪ પદવીવાળા જાય તે ૭ એકેન્દ્રિય રત્ન અને ૭ પચે દ્રિય રત્નમાથી સ્રી રત્ન વર્જિ શેષ ૬ લેવા અને મ ડલીક એ ૧૪ વાળા જાય. ત્રણ વિગલે દ્રિયમા ૧૫ પદવીવાળા જાય તે ૭ એકે દ્રિયની, પચે દ્રિયની સ્રી વર્જિને ૬, એક મ ડલીકની, અને એક સમકિતીની એમ કુલ ૧૫ પદવીવાળા જાય. તિર્યંચ પંચે દ્રિય તથા મનુષ્યમા વિગલેન્દ્રિયવત્ ૧૫ પદવીવાળા જાય

૫૭ સમુદ્દઘાત દ્વાર

(૧) વ્યાખ્યા – (સમુદ્દઘાત=**सम एकीभाव उत् प्रबलता घात–क्षय**) જેમ સમ્ એટલે એકી ભાવથી, ઉદ્ એટલે પ્રબલ પણાથી, ઉદીરણા કરીને, ઉદયાવલિકામા નાખીને શીઘ્ર ભોગવીને, ઘાત એટલે ઘણા કર્મોનો ક્ષય કરે તે

(૨) નામ – સમુદ્દઘાતના સાત પ્રકાર–(૧) વેદના સમુદ્દઘાત, (૨) કષાય સમુદ્દઘાત, (૩) મરણ સમુદ્દઘાત, (૪) વૈક્રિય સમુદ્દઘાત, (૫) તૈજસ સમુદ્દઘાત, (૬) આહારક સમુદ્દઘાત, (૭) કેવલી સમુદ્દઘાત

(૩) ભાવાર્થ – **વેદના સમુદ્દઘાત** – એટલે અત્યંત વેદના ઉત્પન્ન થવાથી તેની અંદર આત્માનું તન્મયપણું 'થઈ જેવું' અને તેમા ઘણાજ કર્મનો ક્ષય થવો તેનું નામ વેદના સમુદ્દઘાત. જ્યારે જીવને અત્યંત વેદના થાય છે ત્યારે પોતાના આત્મ પ્રદેશો બહાર નીકળે તે નીકળેલા આત્મ પ્રદેશથી પોલાણનો ભાગ પૂરી દે અને લાંબાકાળે ભોગવવા લાયક કર્મને ઉદીરણા કરી ખેંચી, વર્તમાન કાળે ભોગવી લે. જો કે તે વખતે તેટલા કર્મોનો ક્ષય થાય પણ દુ:ખ ઉપર દ્વેષ અથવા હાય વોય થવાથી ફરી અશાતા વેદનીય કર્મદળ ઘણાજ બધાય છે

અશાતા વેદનીયનો જ સમુદ્દઘાત થાય. પણ શાતાવેદનીયનો સમુદ્દઘાત ન થાય કારણ કે જેની શાંતિ ન થાય તેને માટે સમુદ્દઘાત હોય પણ શાંતિ થાય તેને માટે સમુદ્દઘાત ન હોય. વેદના સમુદ્દઘાતનો કાળ અંતર્મુહૂર્તનો છે.

કષાય સમુદ્દઘાત – એટલે જ્યારે જીવને તીવ્રકષાય થાય ત્યારે કષાયની પ્રબળતાથી એકીભાવ તન્મયતાના યોગે પોતાના આત્મપ્રદેશો બહાર નીકળે છે નીકળેલા જીવ પ્રદેશથી પોલાણનો ભાગ પૂરી દે છે અને લાંબા કાળે ભોગવવા લાયક કષાયને ઉદીરણા

કરી, ખેંચી વર્તમાન કાળે ભોગવી લે છે તેથી તે કર્મોનો તો ક્ષય થાય પણ અશુભ પરિણામ વડે બીજા નવા કર્મ ઘણા બંધાય છે તે કષાય સમુદ્ઘાતનો કાળ અંતર્મુહૂર્તનો છે, ને પછીથી આત્મપ્રદેશો શાંત થઇ જાય છે

૩. **મરણ સમુદ્ઘાત** – એટલે જ્યારે જીવને અંતર્મુહૂર્ત આયુષ્ય બાકી હોય ત્યારે આત્માના પ્રદેશોને જે ગતિમાં જવાનું હોય ત્યાસુધી લંબાવે છે અને અંતર્મુહૂર્તનું આયુષ્ય ભોગવી લે છે આ વખતે તે ભવ સંબંધીના બાકી રહેલા કર્મનો ક્ષય કરે છે, પણ તે સમુદ્ઘાતથી નવા કર્મો આયુષ્યના બંધાતા નથી મરણ સમુદ્ઘાત અસમાધીવાળો જીવ કરે છે

૪. **વૈક્રિય સમુદ્ઘાત** :– વૈક્રિય લબ્ધિવાળો જીવ વૈક્રિય શરીર નામકર્મ યુકત હોય તે સમુદ્ઘાત કરવા માટે પોતાના આત્મપ્રદેશોને, સ્વ શરીરથી બહાર કાઢી, શરીર પ્રમાણે જાડો અને સંખ્યાત જોજન પ્રમાણે લાંબો દંડ રચીને, પૂર્વ ઉપાર્જિત વૈક્રિય નામકર્મના ઘણા પરમાણુઓને ઉદેરી, તેમને નિર્જરવા પૂર્વક વૈક્રિય શરીર પ્રાયોગ્ય પુદ્ગળોને ગ્રહણ કરી, જેવા બનાવવા હોય તેવાં વૈક્રિય શરીર કરે તે વૈક્રિય સમુદ્ઘાત કહેવાય

૫ **તૈજસ સમુદ્ઘાત** – જ્યારે જીવને તૈજસ સમુદ્ઘાત કરવી હોય ત્યારે તૈજસ નામકર્મ વડે, જેના ઉપર તેજોલેશ્યા મૂકવી હોય ત્યાસુધી આત્મપ્રદેશો લંબાવે અને તૈજસ પુદ્ગળો ગ્રહણ કરી તેના ઉપર મૂકે અને તે લેશ્યા જો શીતલ હોય તો તેને શાંત કરે ને ઉષ્ણ લેશ્યા હોય તો બાળી નાખે છે તૈજસ સમુદ્ઘાતનો કાળ અંતર્મુહૂર્તનો છે

૬. **આહારક સમુદ્ઘાત**–કોઇ લબ્ધિવંત ચૌદપૂર્વધારી પોતાના આત્મપ્રદેશોને શરીર બહાર કાઢી, દંડરચી, પૂર્વબદ્ધ આહારક શરીર નામ કર્મના ઘણા પુદ્ગળોને ઉદીરણાથી ઉદયાવલિમાં નાખી,

હાથમાં લાવી નિર્જરવા પૂર્વક આહારક શરીર યોગ્ય પુદ્ગલો લઈને મુંઢા હાથ પ્રમાણ શરીર કરે અને મહાવિદેહ ક્ષેત્રને વિષે તીર્થંકરની ઋદ્ધિ જોવા અથવા કોઈ સૂક્ષ્મ શંકાનું સમાધાન કરવા મોકલે. તે આહારક શરીર ત્યાં જઈ અંતર્મુહૂર્તમાં પાછુ આવી વિસરાળ થઈ જાય છે એક જીવ એક ભવ આશ્રી આહારક સમુદ્ઘાત જઘન્ય એક વખત અને ઉત્કૃષ્ટ બે વખત કરે અને સર્વ ભવ આશ્રી ચાર વખત કરે, પછી અવશ્ય તે જ ભવે મોક્ષ જાય.

૭ **કેવળી સમુદ્ઘાત** એટલે જ્યારે કેવળી ભગવાનને સમુદ્ઘાત થવાની હોય ત્યારે તેમના આત્મપ્રદેશો બહાર નીકળીને ચૌદ રાજલોક પ્રમાણ દંડ કરે. બીજે સમયે તે પ્રદેશો ઉત્તર દક્ષિણ ફેલાય. ત્રીજે સમયે પૂર્વ પશ્ચિમ ફેલાય. ચોથે સમયે આંતરાપુરે અને પાચમે સમયે તે આંતરા સહરે, છઠે સમયે ઉત્તર દક્ષિણના આત્મ પ્રદેશો સહરે. સાતમે સમયે પૂર્વ પશ્ચિમના આત્મ પ્રદેશ સહરે અને આઠમે સમયે દંડ સહરે છે, કેવલી સમુદ્ઘાત વડે ઘણાં કર્મનો ક્ષય કરે અને વેદનીય કર્મ અને આયુષ્ય કર્મની સ્થિતિ સરખી કરે.

નારકી અને વાયુકાયના દંડકે વેદની, કષાય, મરણ અને વૈક્રિય એ ચાર સમુદ્ઘાત હોય છે પૃથ્વી, અપ, તેઉ, વનસ્પતિ અને ત્રણ વિકલેંદ્રિય એ સાત દંડકે વેદના, કષાય અને મરણ એ ત્રણ સમુદ્ઘાત છે દેવતાના તેર દંડક અને તિર્યંચપંચેંદ્રિયનો એક એ ૧૪ દંડકમા વેદના, કષાય, મરણ, વૈક્રિય અને તૈજસ એ પાચ સમુદ્ઘાત છે અને મનુષ્યના દંડકે સાતે સમુદ્ઘાત છે સમુર્છિમ તિર્યંચ પંચેંદ્રિય, સમુર્છિમ મનુષ્ય, યુગલિયા નવગ્રૈવેયક અને પંચ અનુત્તર વિમાન એટલામા વેદના કષાય અને મરણ એ ત્રણ સમુદ્ઘાત હોય છે

(૪) **છદ્મસ્થ સમુદ્ઘાત**—સાત સમુદ્ઘાતમાથી પ્રથમની છ

સમુદ્દઘાત છદ્મસ્થને છે, મનુષ્યના દંડકમાં છએ સમુદ્દઘાત છે અને બાકીના દંડકોમા સમુચ્ચય સમુદ્દઘાતમા કહેલ છે તે પ્રમાણે તેટલી સમુદ્દઘાત લેવી

(૫) **કેવળી સમુદ્દઘાત** સાત સમુદ્દઘાતમાંથી એક સાતમી કેવળ-સમુદ્દઘાત એ કેવળી સમુદ્દઘાતના નામથી ઓળખાય છે. કેવળી સમુદ્દઘાત મનુષ્યના દંડકમાં છે શેષ ત્રેવીસ દંડકમાં નથી જે જીવને આયુષ્યકર્મ અલ્પ રહેલ હોય અને વેદની નામ-તથા ગોત્ર કર્મ ઘણાં હોય તો આયુષ્ય કર્મની સ્થિતિ જેટલી વેદની યાદિ ત્રણ કર્મની સ્થિતિ સમાન કરવા માટે કેવળી સમુદ્દઘાત કરે. તે કેવળી સમુદ્દઘાતનો કાળ આઠ સમય પ્રમાણે છે

કેવળી સમુદ્દઘાતવાળા ત્રીજે ચોથે ને પાચમે એ ત્રણ સમયે અણાહારક હોય અને એ જ ત્રણ સમયે કેવલીને એક કાર્મણ કાય યોગ હોય છે. (૨, ૬, ૭ મે સમયે ઔદારિક મિશ્ર અને ૧, ૮ મે સમયે ઔદારીક) યોગ હોય છે. વેદની (વગેરે ત્રણ) કર્મ ખપાવવા નિમિત્તે કેવળી સમુદ્દઘાત કરે છે

(૫૮) સંઘયણ દ્વાર.

(૧) વ્યાખ્યા – હાડકાના સમુહની સંધીનુ બંધારણ તે સંઘયણ **संहनन** અર્થાત્ શરીરના હાડનો દ્રઢ **द्रढतर** (દ્રઢતમ) કે શિથિલ બંધ તેને સંઘયણ કહે છે (૨) નામ – તે સંઘયણ છ છે ૧. વજ્રઋષભનારાચ, ૨ ઋષભનારાચ, ૩ નારાચ, ૪ અર્ધનારાચ, ૫. કીલિકા, ૬ સેવાર્ત્ત (૩) ભાવાર્થ – (૧) વજ્રઋષભનારાચ સંઘયણ એટલે વજ્ર=ખીલી,* ઋષભ=પાટો અને નારાચ એટલે મર્કટ બંધ (વાદરીને તેનુ બચ્ચુ બે હાથે આકડા ભીડાવે છે તેમ સાધાના હાડના માહોમાહે આકડે આકડા જોડેલા હોય તેને મર્કટ બંધ કહે છે) એટલે હાડ ને બે પાસે મર્કટ બંધ તેના ઉપર બીજુ પાટાની પેઠે ફરતું હાડકુ અને તેના ઉપર ત્રણે હાડને આરપાર

ખીલી રૂપ હાડકુ, એવો અતિ દૃઢ હાડ સધીબધ તે વજ્રઋષભ નારાચ સઘયણ કહેવાય છે

વજ્રઋષભનારાચ સઘયણવાળો કદી ઊંચેથી પથ્થર ઉપર પડે તો તે પથ્થરના ચૂરેચૂરા થઈ જાય પણ તેની હાડસધી તુટે કે વછુટે નહિ એ પ્રથમ સઘયણનો ધણી અતિ ઉત્કૃષ્ટ વિશુદ્ધ અધ્યવસાયે થઇતી પદવીના દેવતામા ઉપજે અને કોઇક કર્મ ખપાવી કેવળ જ્ઞાન પામી મોક્ષે પણ જાય. અત્યત દઢતમ સધી બધરૂપ પહેલા સઘયણ વિના બીજા સઘયણનો ધણી મોક્ષ સાધી શકે નહિ, અતિ અશુભ અધ્યવસાયથી સાતમી નરકે પણ પ્રથમ સઘયણ વાળો જાય છે

૨ ઋષભનારાચ સઘયણ એટલે બે પાસે મર્કટ બધ અને ઉપર પાટો હોય તે ઋષભનારાચ સઘયણ કહેવાય. એ ઋષભ નારાચ સઘયણનો ધણી અતિ ઉત્કૃષ્ટ વિશુદ્ધ અધ્યવસાયે નવ ગ્રૈવેયક સુધી અને અતિ સક્લિષ્ટ અધ્યવસાયે છઠ્ઠી નરક સુધી જાય છે

૩. નારાચ સઘયણ એટલે બે પાસે મર્કટ બધ હોય પણ ઉપર પાટો કે ખીલી ન હોય તે નારાચ સઘયણ કહેવાય. એ સઘયણનો ધણી અતિ ઉત્કૃષ્ટ વિશુદ્ધ અધ્યવસાયે બારમા દેવલોક સુધી અને અતિ સક્લિષ્ટ અધ્યવસાયે પાચમી નરક સુધી જાય છે.

૪ અર્ધનારાચ સઘયણ એટલે હાડ સધીના એક પાસાએ મર્કટ બધ અને બીજા પાસાએ કીલિકા હોય પણ બન્ને પાસાએ મર્કટ બધ પાટો કે ખીલી ન હોય તે અર્ધનારાચ સઘયણ કહેવાય. એ સઘયણનો ધણી અતિ વિશુદ્ધ અધ્યવસાયે ચ્રી આ મા દેવલોક સુધી અને અતિ સક્લિષ્ટ અધ્યવસાયે ચોથી નરક સુધી જાય છે

૫. કીલિકા સઘયણ એટલે હાડ સધીબધ ફક્ત એક ખીલીએ જ હોય પણ મર્કટ બધ કે પાટો ન હોય તે કીલિકા

સઘયણ કહેવાય એ સઘયણનો ધણી અતિ વિશુદ્ધ અધ્યવસાયે કરી છઠ્ઠા દેવલોક સુધી અને અતિ સંક્લિષ્ટ અધ્યવસાયે ત્રીજી નરક સુધી જાય છે

૬ સેવાર્ત્ત – એટલે હાડકાના છેડા એક બીજાની જોડે લાગેલા હોય એટલે અડેલા હોય પણ બીલી પાટો કે મર્કટ બધ ન હોય તે સેવાર્ત્ત સઘયણ કહેવાય એ સઘયણવાળો અતિ વિશુદ્ધ અધ્યવસાએ કરી ઉત્કૃષ્ટ ચોથા દેવલોક સુધી અને અતિ સક્લિષ્ટ અધ્યવસાએ છેવટ બીજી નરક સુધી જાય છે

(૪) દડકમા સઘયણ ગર્ભજ મનુષ્ય તથા ગર્ભજ તિર્યંચના દડકે છ એ સઘયણ હોય પાચ સ્થાવર, ત્રણ વિગલેન્દ્રિય તથા સમુચ્છિમ મનુષ્ય અને સમુર્ચ્છિમ તિર્યંચને એક સેવાર્ત્ત સંઘયણ હોય નારકીનો ૧, દેવતાના ૧૩ એ ૧૪ દડકે એકે સઘયણ નથી

તીર્થંકર, ચક્રવર્તી, વાસુદેવ, બલદેવ, તદ્દ્ભવ મોક્ષગામી તથા અનુત્તર, વિમાનગામી મનુષ્ય અને અસખ્યાતા આયુષ્યવાળા મનુષ્ય તથા તિર્યંચોને પહેલુ જ સઘયણ હોય છે જીવાભિગમ સૂત્રમા ઔપચારિક રીતે બતાવ્યુ છે કે સ્થાવરને એક સેવાર્ત્ત સઘયણ છે

(૫૯) સસ્થાન (સઠાણ) દ્વાર

સઠાણ **સંસ્થાન** એટલે જીવને શુભા શુભ લક્ષણવાળી શરીરની આકૃતિ અથવા આકાર વિશેષ હોય તેને સસ્થાન કહે છે તે સસ્થાન બે પ્રકારે છે એક જીવસબધી ને બીજુ અજીવસબધી **જીવસબધી સસ્થાન** છ પ્રકારના છે તેના નામ–(૧) સમચતુરસ્ર, (૨) ન્યગ્રોધ પરિમડળ, (૩) સાદિ, (૪) વામન, (૫) કુબ્જ અને (૬) હુડક

અજીવસબધી સસ્થાન પાચ પ્રકારના છે. તેના નામ

(૧) વર્તુલ, (૨) ત્રસ, (૩) પરિમંડલ ચુડીને આકારે, (૪) પાટલા ગોળ દડાને આકારે. (૫) આયત-લાંબુ

જીવ સંબંધી સંસ્થાનનું વર્ણન

૧ સમચતુરસ્ત્ર સંસ્થાન એટલે સમચોરસ આકાર જેમકે પર્યંકાસને બેઠા છતા ચારે બાજુએ સરખુ માપ થાય. તે આવી રીતે—જમણા ઢીંચણથી ડાબા ઢીંચણ સુધીની જેટલી લંબાઈ થાય તેટલી જ ડાબા ઢીંચણથી જમણા ખભે અને જમણા ઢીંચણથી ડાબા ખભે તથા પર્યંકાસનના મધ્યભાગથી માથા સુધી એમ ચારે લંબાઈ સરખી થાય. તે સમચતુરસ્ત્ર સંસ્થાન. અથવા પોતાના એકસો આઠ આંગુલ પ્રમાણ દેહ ભરાય એવું સર્વાંગ સુંદર ભલા લક્ષણવાળુ તે સમચતુરસ્ત્ર સંસ્થાન જાણવું

૨ ન્યગ્રોધ પરિમંડળ સંસ્થાન એટલે વડવૃક્ષની પેઠે નાભી ઉપરનો ભાગ સુંદર પ્રમાણોપેત સુલક્ષણવાન અને નાભિની નીચેનો ભાગ અસુંદર અલક્ષણોપેત હોય તે ન્યગ્રોધ પરિમંડળ સંસ્થાન જાણવું

૩ સાદિ સંસ્થાન એટલે આદિનું નાભિ નીચેનું સુલક્ષણ પ્રમાણોપેત અને નાભિના ઉપરનું અસુંદર અલક્ષણોપેત હોય તે સાદિ સંસ્થાન જાણવું

૪ વામન સંસ્થાન તે ઠીંગણુ સંસ્થાન તેમા હાથ પગ નાના હોય છાતી પેટ પૂરા હોય તેથી ઠીંગણું દેખાય. ૫. કુબ્જ સંસ્થાન એટલે કુબડું તેમાં છાતી પેટહિન અને અવ્યવસ્થિત હોય તેથી કદરૂપુ દેખાય હાથ, પગ, શિર, ઠીક ઠીક હોય તે કુબ્જ સંસ્થાન જાણવું

૬ હુંડક સંસ્થાન એટલે સર્વ અંગોપાંગ પ્રમાણ વગરના, કુલક્ષણ હિનાધિક, અશોભનિક હોય તે હુંડક સંસ્થાન જાણવું

નારકીનો ૧, પાંચ સ્થાવરના ૫, ત્રણ વિગલેન્દ્રિયના ૩, સમુર્છિમ તિર્યંચપચેન્દ્રિય તથા સમુર્છિમ મનુષ્ય એટલાને એક હુંડક સંસ્થાન છે.

દેવતાના ૧૩ દંડકમા એક સમચતુરસ્ર સસ્થાન છે. ગર્ભજ તિર્યંચ પચેન્દ્રિય અને ગર્ભજ મનુષ્યના દડકે છએ સંસ્થાન છે. ઉપર કહ્યા પ્રમાણે પાંચ સ્થાવરના દડકે હુડક સંસ્થાન છે. તે પાચેના સસ્થાન જુદા જુદા કહે છે પૃથ્વીનુ સસ્થાન મસુરની દાળ તથા ચદ્રમાને આકારે છે પાણીનુ સસ્થાન પાણીના પરપોટાને આકારે છે. તેઉનુ સસ્થાન સોયના ભારાની અણિયોને આકારે છે વાયુનુ સસ્થાન ધજા પતાકાને આકારે છે વનસ્પતિનુ સસ્થાન નાના પ્રકારનુ છે

વાયુકાય વૈક્રિય શરીર કરે તો પણ ધજાપતાકાના જેવા સસ્થાન કરે, ગર્ભજ તિર્યંચપચેન્દ્રિય અને મનુષ્ય તથા બારમા દેવલોક સુધીના દેવો ઉત્તર વૈક્રિય શરીર કરે તો તે ઘણા પ્રકારના આકારે સસ્થાને કરી શકે છે નવગ્રૈવેયક તથા પાચ અનુત્તર વાસી-દેવોને ઉત્તર વૈક્રિય કરવાની શકિત છે પણ તેવા શરીરનુ તેમને પ્રયોજન નહી હોવાથી કદીએ ઉત્તર વૈક્રિય શરીર કરતા નથી નારકી ઉત્તર વૈક્રિય શરીર કરે તો તે પણ શરીર હુડક સસ્થાને જાણવુ તીર્થંકર, ચક્રવર્તિ, વાસુદેવ, બલદેવ અને અસંખ્યાતા આયુષ્યવાળા મનુષ્ય તથા તિર્યંચોને એક પ્રથમ સસ્થાન હોય છે

(૬૦) પ્રાણ દ્વાર.

પ્રાણ એટલે આત્માનુ જીવન લક્ષણ, આ જીવતો છે એમ પ્રાણુથી જે ઓળખાય છે પ્રાણને ધારણ કરે તે પ્રાણી જીવ કહેવાય છે પ્રાણ બે પ્રકારે છે-(૧) દ્રવ્યપ્રાણ અને (૨) ભાવપ્રાણ શરીર સબધી પાંચ ઇંદ્રિયો, ત્રણ યોગ, શ્વાસોચ્છવાસ અને આયુષરૂપ બાહ્યપ્રાણ તે દ્રવ્યપ્રાણ અને આત્માના જ્ઞાનાદિ ગુણને **ભાવપ્રાણ**

જાણવા, સ્પર્શેન્દ્રિય, રસેન્દ્રિય, ઘ્રાણેન્દ્રિય, ચક્ષુરિન્દ્રિય, શ્રોત્રેન્દ્રિય, મનબળ, વચનબળ, કાયબળ, શ્વાસોશ્વાસ અને આયુષ્ય એ દસ દ્રવ્ય પ્રાણ છે જ્ઞાન દર્શન, સુખ અને વીર્ય એ ચાર ભાવ પ્રાણ છે

પાચ સ્થાવર ને સ્પર્શેન્દ્રિય કાયબળ, શ્વાસોશ્વાસ અને આયુષ્ય એમ ચાર પ્રાણ હોય છે શખ વિગેરે બે ઇંદ્રિયને ઉપર કહેલા ચાર પ્રાણની સાથે રસેન્દ્રિય અને વચનબળ સહિત છ પ્રાણ હોય છે કીડી, માકડ ચાચડ વિગેરે તેઇંદ્રિય જીવોને ઉપર કહેલા છ પ્રાણોની સાથે ઘ્રાણેન્દ્રિય સહિત સાત પ્રાણ હોય છે માખી ભમરા વિગેરે ચૌરિંદ્રિય જીવોને ઉપર કહેલા સાત પ્રાણોની સાથે ચક્ષુરિંદ્રિય સહિત આઠ પ્રાણ હોય છે

અસજ્ઞી તિર્યંચ પચેન્દ્રિયને ઉપર કહેલા આઠ પ્રાણોની સાથે શ્રોત્રેંદ્રિય સહિત નવ પ્રાણ હોય છે અને સમુર્ચ્છિમ મનુષ્યને વચનબળ નહીં હોવાથી અને શ્વાસોશ્વાસ પર્યાપ્તિ પૂરી ન કરે માટે તેને સાત કે આઠ પ્રાણ હોય છે સજ્ઞીના સોલે દડકમા દસે પ્રાણ છે પ્રાણની સાથે જીવને જે વિયોગ થાય તેનું નામ મરણ કહેવાય છે

(૬૧) દેવ દ્વાર.

દેવના પાચ પ્રકાર (૧) ભવ્ય દ્રવ્યદેવ, (૨) નરદેવ (૩) ધર્મદેવ, (૪) દેવાધિદેવ (૫) ભાવદેવ ૧ મનુષ્ય અથવા તિર્યંચ પચેન્દ્રિય જીવોમાથી જેને દેવતાના ભવમાં ઉપજવાની યોગ્યતા છે અને તે આવતા ભવે દેવ પણે ઉપજસે એવા જીવો ભવ્ય દ્રવ્યદેવ કહેવાય છે ૨ ચૌદ રત્ન, નવનિધાન જેને હોય તે નરદેવ ૩ સાધુના સત્તાવીસ ગુણ સહિત હોય તે ધર્મ દેવ. ૪ બારગુણ સહિત અઢારદોષ રહિત તથા ચોત્રીસ અતિશય પાત્રીસ વાણીના ગુણ વગેરે અનતગુણ સહિત ધર્મના પ્રવર્ત્તક હોય તે દેવાધિદેવ ૫ ચાર નિકાયના દેવો તે ભાવદેવ. ભવ્ય દ્રવ્ય દેવની સ્થિતિ જઘન્ય

અતર્મુહૂર્તની અને ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પલ્યોપમની કહી છે નરદેવની જઘન્ય સ્થિતિ સાતસો વરસની ઉત્કૃષ્ટી ચોરાસી લાખ પૂર્વની કહી છે ધર્મદેવની જઘન્ય સ્થિતિ અતર્મુહૂર્તની ઉત્કૃષ્ટી દેશે ઉણી પૂર્વક્રોડીની કહી છે. દેવાધિદેવની જઘન્ય બહોતેર વર્ષની ઉત્કૃષ્ટી ચોરાસી લાખ પૂર્વની કહી છે ભાવદેવની જઘન્ય દસ હજાર વર્ષની ઉત્કૃષ્ટી તેત્રીસ સાગરોપમની જાણવી

ભવ્ય દ્રવ્યદેવચ્યવીને દેવતા થાય નરદેવચ્યવીને નરકે જાય અથવા ચારિત્ર ગ્રહણ કરીને ધર્મદેવ થાય તો સ્વર્ગે અથવા મોક્ષે જાય છે ધર્મદેવ કાળ કરીને વૈમાનિક દેવ થાય અથવા મોક્ષમા જાય છે. અને ભાવદેવ ચ્યવીને બાદર પૃથ્વી, પાણી, વનસ્પતિ, મનુષ્ય અને તિર્યંચ પચેદ્રિય એ પાચ દંડકમા જાય છે સર્વથી થોડા નરદેવ હોય તેથી દેવાધિદેવ સખ્યાત ગણા હોય તેથી ધર્મદેવ સખ્યાત ગણા હોય તેથી ભવ્ય દ્રવ્યદેવ અસખ્યાત ગણા હોય તેથી ભાવદેવ અસખ્યાત ગણા જાણવા

ભવ્ય દ્રવ્યદેવને વિષે યુગલીઆ મનુષ્ય તથા યુગલીઆ તિર્યંચ અને સર્વાર્થ સિદ્ધનાદેવ વિના બાકીના સર્વ સ્થાનકેથી જીવો આવી ઉપજે નરદેવને વિષે દેવતાના તેર દડકને પહેલી નરકના નિકળ્યા જીવો આવી ઉપજે ધર્મદેવને વિષે છ.ી ને સાતમી નરક તથા તેઉ, વાયુ અને યુગલીઆ મનુષ્ય તથા યુગ ીઆ તિર્યંચ એટલા વર્જિને બાકીના સર્વ સ્થાનકમાથી નીકળેલા જીવો આવીને ઉપજે દેવાધિદેવમા કિલ્વીષિયા સિવાય વૈમાનિક દેવલોકના દેવો તથા પહેલી ત્રણ નરકમાથી નીકળેલા જીવો આવીને ઉપજે

ભાવદેવને વિષે સજ્ઞી–અસજ્ઞી તિર્યંચ પચેન્દ્રિય અને સજ્ઞી મનુષ્યમાથી નીકળેલા જીવો આવીને ઉપજે, ભવ્ય દ્રવ્યદેવનુ આંતરૂ પડે તો જઘન્ય દસ હજાર વર્ષને અતર્મુહૂર્ત અધિક ઉત્કૃષ્ટ અનંતાકાળનુ આતરૂ પડે નરદેવનુ જઘન્ય એક સાગર ઝઝેરૂ, ઉત્કૃષ્ટ

અર્ધપુદ્ગલ પરાવર્તન દેશે ઉણુ ધર્મદેવનું જ એમજ આંતરૂ છે અર્ધપુદ્ગલ પરાવર્ત્ત દેશે ઉણુ દેવાધિદેવનું આંતરૂ નથી. ભાવદેવનું જઘન્ય અંતર્મુહૂર્તનું ઉત્કૃષ્ટ અનંતાકાળનું આંતરૂ જાણવું

ભવ્ય દ્રવ્યદેવમાં જેને વૈક્રિય લબ્ધિ ઉપજી હોય તેને નરદેવને તો હોય જ, ધર્મદેવમાં જેને હોય તેને, ભાવદેવને તો હોય જ, એ ચાર વૈક્રિયરૂપ કરે તો જઘન્ય ૧-૨-૩ ઉત્કૃષ્ટા સંખ્યાતા કરે. શક્તિતો અસંખ્યાતારૂપ કરવાની છે પણ કરે નહિ. દેવાધિદેવની શક્તિ ઘણી છે પણ કરે નહિ. સંચિઠણા એટલે દેવનો દેવ પણે રહે તો કેટલોકાળ રહે તેને સંચિઠણા કહે છે ભવ્ય દ્રવ્યદેવની સંચિઠણા જઘન્ય અંતર્મુહૂર્તની ઉત્કૃષ્ટી ત્રણ પલ્યોપમની નરદેવની જઘન્ય સાતસો વર્ષની ઉત્કૃષ્ટી ચોરાસી લાખ પૂર્વની ધર્મદેવની જઘન્ય એક સમયની ઉત્કૃષ્ટ દેશેઉણી પૂર્વક્રોડીની દેવાધિદેવની જઘન્ય બહોતેર વર્ષની, ઉત્કૃષ્ટી ચોરાસી લાખ પૂર્વની. ભાવદેવની જઘન્ય દસ હજાર વર્ષની ઉત્કૃષ્ટી તેત્રીસ સાગરોપમની.

દેવતાના તેર દંડકમાં એક ભાવદેવ છે તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયના દંડકમાં એક ભવ્ય દ્રવ્યદેવ છે મનુષ્યના દંડકમાં ભાવદેવ વર્જીને શેષ ચાર દેવ છે પાંચસ્થાવર, ત્રણ વિકલેન્દ્રિય અને એક નરકનો એ નવ દંડકમાં એકે દેવ નથી

(૬૨) ગતિ આગતિ દ્વાર

(૧) દંડકમાંથી ગતિ તે ૫૬૩માંના કેટલા ભેદમાં જાય. નરકના દંડકવાલા ૪૦ ભેદમાં જાય તે ૧૫ કર્મ ભૂમિ અને ૫ સંજ્ઞી તિર્યંચ એ વીસના અપર્યાપ્તા ને પર્યાપ્તા મળી ૪૦ ભેદમાં પહેલીથી છઠ્ઠી નરક સુધીના જાય. સાતમી નરકવાલા પાંચ સંજ્ઞી તિર્યંચના અપર્યાપ્તાને પર્યાપ્તા એ ૧૦ ભેદમાં જાય. દેવતાના ૧૩ દંડકમાંથી બીજા દેવલોક સુધીના દેવ, ૪૬ ભેદમાં જાય તે ૪૦ તો નરકના દંડકના જીવોની ગતિના લેવા. તેમાં બાદર પૃથ્વી, પાણી ને વનસ્પતિ એ

૩ ના અપર્યાપ્તા ને પર્યાપ્તા એ ૬ ભેળવતાં ૪૬ જાણવા. બીજા કિલ્વીષીથી આઠમા દેવલોક સુધીના નરકના દંડકવત્ ૪૦ ભેદમાં જાય નવમાં દેવલોકથી સર્વાર્થ સિદ્ધ સુધીના ૧૫ કર્મભૂમિના અપર્યાપ્તા ને પર્યાપ્તા એ ૩૦ ભેદમા જાય.

પૃથ્વી, પાણી, વનસ્પાત અને ત્રણ વિગલેદ્રિય એ ૬ દંડકવાલા ૧૭૯ ભેદમા જાય તે ૧૦૧ ક્ષેત્રના સમુર્છિમ મનુષ્યના અપર્યાસા, ૪૮ ભેદ તિર્યંચના અને ૧૫ કર્મભૂમિના અપર્યાસા ને પર્યાસા મળી ૩૦ એમ સર્વે ૧૭૯ ભેદ જાણવા તેઉ વાયુ તિર્યંચના ૪૮ ભેદમાં જાય તિર્યંચ પચેદ્રિયના દંડકમાથી સન્ની તિર્યંચ પચેદ્રિય પાંચસો સત્યાવીસ ભેદમાં જાય તે ૫૬૩માથી નવમા દેવલોકથી તે સર્વાર્થસિદ્ધ સુધી ૧૮ જાતના દેવોના અપર્યાસા ને પર્યાસા એ ૩૬ ભેદ વર્જવા

અસંન્ની તિર્યંચ પચેદ્રિય, ત્રણસો પચાણું ભેદમાં જાય તે ૧૫ કર્મભૂમિ, ૫૬ અંતરદ્વીપાના મનુષ્ય, ૧૦ ભવનપતિ, ૧૫ પરમાધામી, ૧૬ વાણુવ્યંતર, ૧૦ જંભકા, અને પહેલી નરક મળી ૧૨૩ના અપર્યાસા ને પર્યાસા મળી ૨૪૬ થયા તેમાં વળી ૪૮ ભેદ તિર્યંચના તથા ૧૦૧ ક્ષેત્રના સમુર્છિમ મનુષ્યના અપર્યાસા ભેળવતાં ત્રણસો પંચાણું જાણવા

મનુષ્યના દંડકમાથી પદર કર્મભૂમીના મનુષ્ય પાંચસો ત્રેસઠ ભેદમા જાય. ૫ દેવકુરૂ ૫ ઉત્તરકુરૂ એ ૧૦ એકસો અઠ્યાવીસ ભેદમા જાય તે ૧૦ ભવનપતિ ૧૫ પરમાધામી ૧૬ વાણવ્યંતર ૧૦ જભકા ૧૦ જ્યોતિષિ પેલુ બીજુ દેવલોક અને પેલાકિલ્વીષિ એ ૬૪ જાતના દેવતાના અપર્યાસા ને પર્યાસા મળી ૧૨૮ ભેદ જાણવા.

૫ હરિવાસ, ૫ રમ્યકવાસ, એ ૧૦ના નીકળ્યા એકસો છવીસ ભેદમાં જાય તે ૧૨૮માંથી પહેલા કિલ્વીષિના બે ભેદ વર્જવા શેષ

૧૨૬ ભેદ જાણવા, ૫ હેમવય ૫ ઐરણ્યવયવાળા ૧૨૪ ભેદમા જાય તે ૧૨૬માથી બીજુ દેવલોક વર્જવું શેષ ૧૨૪ ભેદ જાણવાં.

છપ્પન અંતર દ્વીપાવાળા ૧૦ ભવનપતિ, ૧૫ પરમાધામી, ૧૬ વાણવ્યંતર, ૧૦ જભક, એ ૫૧ જાતના દેવતાના અપર્યાપ્તા ને પર્યાપ્તા મળી ૧૦૨ ભેદમા જાય. સમુર્છિમ મનુષ્ય પૃથ્વીવત્ ૧૭૯ ભેદમા જાય છે

મનુષ્યણી ૫૬૧ ભેદમાં જાય તે ૫૬૩ માથી સાતમી નરકના બે ભેદ વર્જવા. તિર્યંચણી ૫૨૫ ભેદમા જાય તે સન્ની તિર્યંચના ૫૨૭ ભેદમાથી સાતમી નરકના બે ભેદ વર્જવા.

જલચર ૫૨૭ ભેદમાં જાય. ઉરપર ૫૨૩ ભેદમાં જાય તે છઠી તથા સાતમી નરકના ભેદ વર્જવા. સ્થળચર ૫૨૧ ભેદમાં જાય તે ૫૨૩માથી પાચમી નરકના બે ભેદ વર્જવા, ખેચર ૫૧૯ ભેદમા જાય તે ૫૨૧માથી ચોથી નરકના બેબે ભેદ વર્જવા. ભૂજપરિ ૫૧૭ ભેદમા જાય તે ૫૧૯માંથી ત્રીજી નરકના બે ભેદ વર્જવા.

(૨) દંડકમાં ૫૬૩માંથી આગતિ કેટલા ભેદવાળા ક્યા ક્યા દંડકમાં ઉપજે – નરકના દંડકમા સમુચ્ચયે તથા પહેલી નરકમાં પચીસ ભેદવાળા આવે. તે ૧૫ કર્મભૂમિ, ૫ સન્ની તિર્યંચ અને ૫ અસન્ની તિર્યંચ એ ૨૫ ના પર્યાપ્તા બીજી નરકમા ૨૦ ભેદવાળા આવે તે પૂર્વે કહેલા ૨૫માંથી ૫ અસન્નીતિર્યંચના પર્યાપ્તા વર્જ્યા. ત્રીજી નરકે ૧૯ ભેદના આવે તે પૂર્વોક્ત ૨૦માંથી ભૂજપરિ વર્જયા. ચોથી નરકે ૧૮ ભેદના આવે તે પૂર્વોક્ત ૧૯માંથી ખેચર વર્જયા. પાંચમી નરકે ૧૭ ભેદના આવે તે પૂર્વોક્ત ૧૮માથી સ્થળચર વર્જયા. છઠી નરકે ૧૬ ભેદના આવે તે પૂર્વોક્ત ૧૭માંથી ઉરપર વર્જયા. સાતમી નરકે છઠીવત્ ૧૬ ભેદના આવે પણ સ્ત્રી વર્જવી સ્ત્રી છઠી સુધી જાય પણ સાતમીએ ન જાય.

દશ ભવનપતિ અને વાણવ્યંતર એ, ૧૧ દંડકમા એકસો અગીઆર ભેદના આવે તે ૧૦૧ ક્ષેત્રના સન્ની મનુષ્ય, પાંચ સન્ની

તિર્યંચ, પાચ અસન્નીી તિર્યંચ, એમ ૧૧૧ ના પર્યાસા, જ્યોતિષીના એક દડક અને વૈમાનિકના દડકમા ઓઘે તથા પહેલા દેવલોકમાં પચાસ ભેદવાલા આવે તે ૧૫ કર્મભૂમિ, ૩૦ અકર્મભૂમિ ને ૫ સન્નીી તિર્યંચ એમ ૫૦ ના પર્યાસા. બીજા દેવલોકમા ૪૦ ભેદના આવે તે પૂર્વોકત ૫૦માથી ૫ હેમવય, ૫ એરણ્વય એ ૧૦ના પર્યાપ્તા વર્જ્યા.

પહેલા કિલ્વીષિમાં ૩૦ ભેદના આવે તે પૂર્વોકત ૪૦માથી ૫ હરિવાસ, ૫ રમ્યકવાસ એ ૧૦ના પર્યાસા વર્જ્યા ત્રીજા દેવલોકથી આઠમા દેવલોક સુધી છ દેવલોક, નવ લોકાતિક, બે કિલ્વીષિ એટલામાં ૨૦ ભેદના આવે તે પૂર્વોકત ૩૦માંથી ૫ દેવકુરૂ, ૫ ઉત્તર કુરૂ એ ૧૦ ના પર્યાસા વર્જ્યા, નવમા દેવલોકથી તે સર્વાર્થસિદ્ધ સુધીમા ૧૫ ભેદના આવે તે ૧૫ કર્મભૂમિના પર્યાસા લેવા.

" પૃથ્વી, પાણી, વનસ્પતિ એ ૩માં ૨૪૩ ભેદના આવે તે ૧૭૯ જાવાના લેવા ને તેમા ભવનપતિથી માડીને પહેલા કિલ્વીષિ સુધી ૬૪ જાતના દેવતાના પર્યાસા ભેળવતા ૨૪૩ ભેદ જાણુવા. ઉપરતા દેવતા ચ્યવીને બાદરમા જાય, સૂક્ષ્મમા ન જાય, કારણુ કે સૂક્ષ્મનાં અપર્યાસાસા તેજુ લેશ્યા નથી તેઉ, વાયુમા તથા ત્રણ વિગલેંદ્રિયમાં ૧૭૯ ભેદના આવે તે ૧૭૯ ભેદમા જાય તે લેવાં એ **૧૭૯ ની લટ** કહેવાય છે.

તિર્યંચના દડકમા સન્નીી તિર્યંચમા ૨૬૭ ભેદવાલા આવે તે ૯૯ જાતના દેવતામાથી નવમા દેવલોકથી સર્વાર્થસિદ્ધ સુધી ૧૮ વર્જતા શેષ ૮૧ જાતના દેવતા અને ૭ નરક એ ૮૮ ના પર્યાસામા ૧૭૯ની લટ મેળવતા ૨૬૭ ભેદ જાણુવા, અસન્નીી તિર્યંચમા ૧૭૯ની લટવાળા આવે એટલે ૧૭૯ ભેદવાળા આવે

મનુષ્યના દડકમા ૫૬૨ કર્મભૂમિના મનુષ્યમાં ૨૭૬ ભેદના આવે તે ૧૭૯ની લટમાથી તેઉ વાયુના આઠ વર્જવા શેષ ૧૭૧

તેમાં ૯૯ જાતના દેવતા અને પહેલી ૭ નરક એમ ૧૦૫ ના પર્યાપ્તા મેળવતા ૨૭૬ ભેદ જાણવા.

ત્રીસ અકર્મભૂમિમા ૨૦ ભેદના આવે તે ૧૫ કર્મભૂમિ ને ૫ સન્નીતિર્યંચ એ ૨૦ના પર્યાપ્તા લેવા. છપ્પન અંતરદ્વીપમાં ૨૫ ભેદવાળા આવે તે ઉપરના ૨૦ સાથે ૫ અસન્ની તિર્યંચના પર્યાપ્તા ઉમેરતા ૨૫ ભેદ જાણવા. સમુર્છિમ મનુષ્યમાં ૧૭૧ ભેદના આવે તે ૧૭૯ની લટમાથી તેઉ વાયુના આઠ વર્જ્યા

(૩) તીર્થંકર આદિ બોલમા આગતિ અને ગતિ. તીર્થંકર દેવમાં આગત ૩૮ ભેદની તે ૧૨ દેવલોક, ૯ લોકાંતિક, ૯ ગ્રૈવેયક, ૫ અનુત્તરવિમાન ને ૩ નરકપહેલી. એ ૩૮ ના પર્યાપ્તાની. ગત મોક્ષની.

ચક્રવર્તિમા આગત ૮૨ ભેદની. તે ૯૯ જાતના દેવતા માંથી, ૧૫ પરમાધામી, ૩ કિલ્વીષિ એ ૧૮ વર્જ્યા શેષ ૮૧ જાતના દેવતાને પહેલી નરક એ ૮૨ ભેદના પર્યાપ્તાની ગત ૧૪ ભેદની તે ૭ નરકના અપર્યાપ્તા ને પર્યાપ્તા એ ૧૪ ની લેવી. પણ દીક્ષા લીએ તો વૈમાનિકમા કે મોક્ષ જાય. બળદેવમાં આગત ૮૩ ભેદની તે ચક્રવર્તિના ૮૨ પૂર્વે કહ્યા તેને એક બીજી નરક વધી એમ ૮૩ની. ગત ૭૦ ભેદની તે ૧૨ દેવલોક, ૯ લોકાંતિક, ૯ ગ્રૈવેયક ને ૫ અનુત્તરવિમાન એ ૩૫ ના પર્યાપ્તા ને અપર્યાપ્તા એમ ૭૦ની અને મોક્ષ પણ જાય.

વાસુદેવમાં આગત ૩૨ ભેદની તે ૧૨ દેવલોક, ૯ લોકાંતિક ૯ ગ્રૈવેયક એ ૩૦ને પહેલી બે નરક એમ ૩૨ના પર્યાપ્તાની અને ગતિ ૧૪ બોલની તે ૭ નરકના પર્યાપ્તા અપર્યાપ્તા.

કેવળીમાં આગત ૧૦૮ ભેદની તે ૯૯ ભેદ દેવતામાંથી, ૧૫ પરમાધામીને ૩ કિલ્વીષિ એ ૧૮ વર્જ્યા શેષ ૮૧ રહ્યા ને ૧૫

કર્મભૂમિ ૫ સંજ્ઞાતિર્યંચ એમ ૧૦૧ ને ૪ નરક પહેલીને બાદર પૃથ્વી, પાણી, વનસ્પતિ એમ ૧૦૮ના પર્યાપ્તાની **ગત** મોક્ષની.

સાધુમાં આગત ૨૭૫ ભેદની તે ૧૭૯ની લટમાંથી તેઉ વાયુના આઠ વર્જતા શેષ ૧૭૧ તેમા ૯૯ જાતના દેવતા અને પહેલી પાંચ નરક ભેળવતાં ૨૭૫ની **ગત** બળદેવની જેમ ૭૦ ભેદની. અને મોક્ષની.

શ્રાવકમાં આગત ૨૭૬ ભેદની તે પૂર્વે ૨૭૫ કહ્યા તેમાં છઠ્ઠી નરક વધી એ ૨૭૬ની **ગત** ૪૨ ભેદની ને ૧૨ દેવલોક, નવ લોકાંતિક. એ ૨૧ના અપર્યાપ્તા, તે પર્યાપ્તાની. **સમ્યક્ત્વ દૃષ્ટિમાં આગત** ૩૬૩ ભેદની તે ૯૯ જાતના દેવતાના પર્યાપ્તા, ૧૦૧ સમુર્છિમના અપર્યાપ્તા, ૧૦૧ સંજ્ઞી મનુષ્યના પર્યાપ્તા, ૧૫ કર્મભૂમિના અપર્યાપ્તા, ૭ નરકના પર્યાપ્તા અને ૪૮ તિર્યંચમાંથી તેઉ વાયુના આઠ વર્જ્યા શેષ ૪૦ રહ્યા તે એ સર્વ થઈને ૩૬૩ ની **ગત** ૨૨૨ની તે ૮૧ જાતિના દેવતા તે ૯૯માંથી ૧૫ પરમાધામીને ૩ કિલ્વીષિ એ ૧૮ ભેદ વર્જ્યા તે, ને ૧૫ કર્મભૂમિ, ૫ સન્ની તિર્યંચને ૬ નરક એમ ૧૦૭ના અપર્યાપ્તા ને પર્યાપ્તા અને ચઉદ અને ૩ વિગલેંદ્રિયના અપર્યાપ્તા અને ૫ અસન્ની તિર્યંચના અપર્યાપ્તા એમ ૨૨૨ની.

મિથ્યાત્વીમાં આગત ૩૭૧ ભેદની તે પૂર્વેની સમકિત આશ્રી ૩૬૩ કહ્યા તેમા તેઉ વાયુના ૮ વધ્યા **ગત** ૫૫૩ ભેદની તે ૫૬૩માથી ૫ અનુત્તર વિમાનના અપર્યાપ્તા ને પર્યાપ્તા એ ૧૦ વર્જ્યા શેષ ૫૫૩ની.

સ્ત્રી વેદ પુરુષવેદ એ બેમા ૩૭૧ ભેદની આગત તે મિથ્યાત્વીની પેઠે. **ગત** પુરુષની ૫૬૩ની સ્ત્રી વેદની ૫૬૧ની, તે સાતમી નરકના બે ભેદ વર્જ્યા. **નપુંસક વેદમાં આગત** ૨૮૫ ભેદની તે ૯૯ જાતના દેવતાના પર્યાપ્તા, ૧૭૯ની લટ ૭ નરકના પર્યાપ્તા એ ૨૮૫ની મહર્દ્ધિક દેવ ચ્યવીને જન્મ નપુંસક ન થાય

પણ કૃત નપુંસક વેદ સમજવા (જેમકે ગાંગેય અણગાર) અને ૫૬૩ ભેદની, નારકી દેવતા જે અંતિમા ભવ ત્યાં પર્યાપ્તા થઈને જ મરે છે અપર્યાપ્તા મરે નહિ. માટે નારકી દેવતાની અંતિમા અપર્યાપ્તાના ભેદ ગણવા નહિ.

૪ ઉત્પન્ન ચ્યવન—**કતિસંચયા** એટલે એક સમયમાં બેથી માંડીને સંખ્યાતા ઉપજે તે ૧૯ દંડકમાં છે, પાંચ સ્થાવર વર્જવા.

અકતિસંચયા એટલે એક સમયમાં અસંખ્યાતા ઉપજે તે વનસ્પતિ વર્જિને ૨૩ દંડકમાં અસંખ્યાતા ઉપજે ફક્ત મનુષ્યના દંડકે સંજ્ઞી મનુષ્યમાં અકતિ સંચયા નથી કેમકે સંજ્ઞી મનુષ્ય ઓગણત્રીસ આંક સંખ્યાતા છે અર્થાત્ કતિસંચયા છે પણ સમુચ્છિમ મનુષ્યમાં કતિસંચયા, અકતિ સંચયા અને અવક્તવ્ય એ ત્રણે લાભે. વનસ્પતિમાં અસંખ્યતાને સ્થાનકે અસંખ્યાતા અને અનંતાને સ્થાનકે અનંતા ઉપજે એકેક સમયે સમયે અવક્તવ્ય એટલે એક સમયે એક ઉપજે તે પાંચ સ્થાવર વર્જિને શેષ ૧૯ દંડકમાં છે પાંચમા વર્ગ મૂળને છઠા વર્ગ મૂળથી ગુણીએ ને જેટલો અંક આવે તેટલે અંકે ગર્ભજ મનુષ્ય હોય અથવા બગડાના અંકને છન્નું વખત ગુણવાથી જે અંક આવે તેટલે અંકે ગર્ભજ મનુષ્ય હોય એ ઉત્કૃષ્ટ આશ્રી જાણવું ગર્ભજ મનુષ્યના ૨૯ અંકમાં યોનિમાં મરનારાનો સમાવેશ થાય છે કારણ કે ૨૯ અંક જેટલા મનુષ્યને રહેવા માટે પૂરતી જગ્યા અઢીદ્વીપમાં નથી. યોનિમાં મરનારા એકથી નવ લાખ ઉત્પન્ન થઈને મરે છે

ઉત્પન્ન ચ્યવન—ચોવીસે દંડકમાં પાંચ સ્થાવર વર્જિને શેષ ૧૯ દંડકમાં જઘન્ય એક બે ત્રણ ઉપજે અને ચ્યવે. પાંચ સ્થાવરમાં એક બે ત્રણ ઉપજતા તથા ચ્યવતા નથી. પણ પૃથ્વીઆદિ, ચાર સ્થાવરમાં અસંખ્યાતા અને વનસ્પતિમાં અનંતા ઉપજે અને ચ્યવે છે માટે જઘન્ય ઉપજવા ચ્યવવામાં ન લીધા.

વનસ્પતિ વર્જિને ૨૩ દંડકમાં ઉત્કૃષ્ટા સંખ્યાતાને ઠામે

સખ્યાતા અને અસખ્યાતા, ને ઠામે અસખ્યાતા ઉપજે ચ્યવે, અને વનસ્પતિમા સખ્યાતાને ઠામે સખ્યાતા, અસખ્યાતાને ઠામે અસંખ્યાતા અને અનંતાને ઠામે અનતા ઉપજે તથા ચ્યવે છે

(૫) ઉવવાય દ્વાર.

કયા દંડકમાં કેટલા દડકના ઉપજે :– નારકીનો ૧, દેવતાના ૧૩ એ ૧૪ દંડકમાં બે દડકના આવીને ઉપજે તે મનુષ્ય અને તિયચ પચેન્દ્રિય એ બે દડકના ઉપજે. પૃથ્વી પાણી વનસ્પતિ એ ૩ દડકમા ૨૩ દડકના આવી ઉપજે તે એક નરકમો વર્જવો.

તેઉ વાયુ તથા ત્રણ વિગલેદ્રિય અને અસજ્ઞી તિર્યચ પચેન્દ્રિયમા દશ દડકના આવી ઉપજે તે ૫ સ્થાવર, ૩ વિગલેદ્રિય, અને તિર્યચ પચેદ્રિય તથા મનુષ્ય એ ૧૦ના ઉપજે સજ્ઞી તિર્યચપચેદ્રિયમા ૨૪ દડકના ઉપજે

ગર્ભજ મનુષ્યમા તેઉ વાયુ વર્જીને શેષ ૨૨ દડકના ઉપજે સમુર્છિમ મનુષ્યમા આઠ દડકના ઉપજે તે પૃથ્વી, પાણી, વનસ્પતિ, ૩ વિગલેદ્રિય, તિર્યચ પચેદ્રિય અને મનુષ્ય એ ૮ દડકના ઉપજે. યુગલીઆમા મનુષ્ય તથા તિર્યચ પચેદ્રિય એ બે દડકના ઉપજે

(૬) ચવણ ચ્યવીને કેટલા દડકમાં જાય – નરકના દડકમા છઠી નરક સુધીના ચ્યવીને બે દડકમા જાય તે સજ્ઞી મનુષ્ય તિર્યચમા અને સાતમી નરકના એક સજ્ઞી તિર્યચના દડકમા જાય દસ ભવનપતિ વાણવ્યતર જ્યોતિષિ અને વૈમાનિકના દડકે બીજા દેવલોક સુધીના ચ્યવીને બાદર પૃથ્વી, પાણી, વનસ્પતિ, સજ્ઞી મનુષ્યને સજ્ઞી તિર્યચ પચેદ્રિય એ પાચ દડકમા જાય

ત્રીજાથી આઠમા દેવલોક સુધીના ચ્યવીને મનુષ્ય તથા તિર્યચ એ બે દડકમા જાય નવમા દેવલોકથી તે સર્વાર્થસિદ્ધ સુધીના

પંદર કર્મભૂમિના ગર્ભજ મનુષ્યના દંડકમા જાય અને એમા મોક્ષ મનુષ્યના દંડકના જ ઉપજે

પૃથ્વી, પાણી, વનસ્પતિ, ૩ વિકલેંદ્રિય અને સમુર્છિમ મનુષ્ય એટલા આવીને દસ દંડકમા જાય તે ૫ સ્થાવર, ત્રણ વિકલેંદ્રિય, મનુષ્ય ને તિર્યંચ એ દસમાં જાય. તેઉ વાયુ આવીને નવ દંડકમા જાય તે ઉપર કહેલા દસ દંડકમાથી મનુષ્યનો વર્જવો.

સન્નીતિર્યંચ પંચેદ્રિય અને સન્ની મનુષ્ય આવીને ૨૪ દંડકમા જાય. અસન્ની તિર્યંચ પંચેદ્રિય આવીને જ્યોતિષિ ને વૈમાનીક એ બે વર્જિ શેષ ૨૨ દંડકમા જાય. ત્રીસ અકર્મભૂમી વાળા દેવતાના તેર દંડકમા જાય. છપ્પન અતરદ્વીપાવાળા દસ ભવનપતિ ને વાણવ્યતર એ ૧૧ દંડકમાં જાય.

(૬૩) સન્ના દ્વાર

(૧) ચાર સન્ના – સન્ના એટલે અભિલાષ અથવા જ્ઞાન, બે પ્રકારની સન્ના (૧) જ્ઞાન સન્ના અને (૨) અનુભવ સન્ના. જ્ઞાન સન્ના તે (૧) મતિજ્ઞાન (૨) શ્રુતજ્ઞાન, (૩) અવધિજ્ઞાન, (૪) મનપર્યવ જ્ઞાન, (૫) કેવળજ્ઞાન. તેમાં કેવળજ્ઞાન રૂપસન્ના ક્ષાયિક અને મતિ આદિક સર્વસન્ના ક્ષાયોપશમિક છે

અનુભવ સન્ના તે પોતાના કરેલા શાતા વેદનીયાદિ કર્મોથી ઉત્પન્ન થાય છે તે. જેમકે આ વસ્તુ મારે આહાર યોગ્ય છે, આ વસ્તુથી મારૂં પોષણ થશે ઇત્યાદિક. એકેંદ્રિયાદિકને પણ અવ્યક્તરૂપ સન્ના છે અનુભવ સન્ના ચાર પ્રકારની છે—(૧) આહાર સન્ના, (૨) ભય સન્ના (૩) મૈથુન સન્ના, (૪) પરિગ્રહ સન્ના.

ચોવીસ દંડકમાં ચારે સન્ના છે તેમાં નરકના દંડકમા ભય સન્ના ઘણી છે. તિર્યંચના દંડકમા આહાર સન્ના ઘણી છે મનુષ્યમા મૈથુન સન્ના ઘણી છે, દેવતાના દંડકમા પરિગ્રહ સન્ના ઘણી છે

આહાર સંજ્ઞા વેદનીયકર્મના ઉદયથી, શેષ ત્રણ સંજ્ઞા મોહનીય કર્મના ઉદયથી છે

દસ સંજ્ઞા – **દસ પ્રકારની સંજ્ઞા :–** (૧) આહાર સંજ્ઞા, (૨) ભય સંજ્ઞા, (૩) મૈથુન સંજ્ઞા, (૪) પરિગ્રહ સંજ્ઞા, (૫) ક્રોધ સંજ્ઞા, (૬) માન સંજ્ઞા, (૭) માયા સંજ્ઞા, (૮) લોભ સંજ્ઞા, (૯) ઓઘસંજ્ઞા, (૧૦) લોક સંજ્ઞા

બીજા ગ્રંથોમાં વળી (૧) સુખ, (૨) દુઃખ, (૩) મોહ, (૪) વિતિગિચ્છા, (૫) શોક અને (૬) ધર્મ એ છ પ્રકારની પણ સંજ્ઞા કહેલી છે. એ સંજ્ઞાઓ તે પૂર્વોક્ત દસ સંજ્ઞાઓમાં અંતર્ગત છે.

નરકાદિક ચોવીસે દંડકે સર્વ જીવોને ઉપર કહેલી દસે સંજ્ઞાઓ હોય છે. પૃથ્વીકાયાદિક જીવોને મન નથી તોપણ આ કહેલી સંજ્ઞાઓ તો સર્વ જીવોને હોય જેમ વનસ્પતિકાય જીવો જળાદિકના આહાર વડે જીવે છે અને આવા પ્રકારની વસ્તુઓ મળે તો સારૂં, આ વસ્તુથી મારૂં શરીર પુષ્ટ થશે એવો અવક્તવ્ય શબ્દાર્થોલ્લેખ તે આહાર સંજ્ઞા જાણવી

લજામણી વિગેરે કેટલીએક વનસ્પતિ મનુષ્યના હાથનો સ્પર્શ થવાથી સંકોચાઇ જાય છે એ ભયસંજ્ઞા જાણવી તીલક, ચંપકાદિવૃક્ષોને સ્ત્રીનો સ્પર્શ થવાથી પ્રફુલ્લિત થાય છે અથવા તાડી વૃક્ષની પાસે તાડવૃક્ષ હોય તો જ તાડી ફળે છે, ફળવાળી થાય છે એ મૈથુનસંજ્ઞાના લક્ષણ જાણવા

બીલ્વ પલાસાદિવૃક્ષો **નિધાન** ધનના ઉપર ઉગે છે અથવા પોતાના મૂળીઆ વડે નિધાનને વીંટે છે. નિધાનની આસપાસ વિંટળાય છે એ પરિગ્રહ સંજ્ઞાનુ લક્ષણ જાણવું. કોકનદ વૃક્ષને મનુષ્યાદિકનો પગ લાગવાથી હુંકારા કરે છે એ ક્રોધ સંજ્ઞાનુ લક્ષણ જાણવું હું છતા આ લોકો દુઃખી કેમ થાય છે એવા અહંકારથી

રૂદ્દવીવેલ રૂદન કરે છે કારણ કે તેથી સુવર્ણ સિદ્ધિ થાય છે, એ માન સંજ્ઞાનું લક્ષણ છે

વેલડીઓ પોતાના ફળને પાદડા વડે ઢાંકે છે એ માયા સંજ્ઞાના લક્ષણ છે અતી તીવ્ર લોભના ઉદયે જીવ ધન ઉપર વૃક્ષ થાય છે અથવા કોઇ મોટો ફણીધર નાગ થઈ ધનની રક્ષા કરે છે એ લોભ સંજ્ઞાના ભાવ જાણવા સૂર્ય વિકાસી કમળ સૂર્યના ઉદય વખત પ્રફુલ્તિ થાય છે એમ માનવું તે લોક સંજ્ઞા

વેલડીઓ માર્ગ વજી વૃક્ષને વીટળાય એ ઓઘ સંજ્ઞા તથા કીડીઓ મેઘી ભય થાલે છે આકડ એકદમ નાસે છે આ ભવમા હજી મરણ નથી આવ્યુ તો પણ હુ મરી જઇશ એ જીવને ભય લાગે છે એ સર્વ પૂર્વોક્ત સંજ્ઞાના ભાવ જાણવા. જીવ ભવોભવથી આહારાદિક કૃત્યવડે ટેવાયેલો છે માટે અજાણપણે અસંજ્ઞીપણે અથવા તો સંજ્ઞીપણે પણ ઉપર કહેલી સર્વ સંજ્ઞા સહિત જીવ હોય છે.

(૬૪) યોનિ દ્વાર

વ્યાખ્યા— જીવો, તૈજસ કાર્મણ શરીરથી ઔદારિકાદિ ભવધારણીય દેહ યોગ્ય પુદ્ગળોની સાથે જોડાય તે ઉત્પતિ સ્થાન યોનિ કહેવાય છે

યોનિના ત્રણ પ્રકાર (૧) શીત યોનિ, (૨) ઉષ્ણ યોનિ, (૩) શીતોષ્ણ મિશ્ર યોનિ. નારકીના દંડકમા શીત અને ઉષ્ણ બે યોનિ છે દેવતાના તેર દંડકમાં એક મિશ્ર યોનિ છે તેઉમા એક ઉષ્ણ યોનિ છે ચાર સ્થાવર, ત્રણ વિગલેંદ્રિય, મનુષ્ય અને તિર્યંચ પંચેંદ્રિયમાં ત્રણે યોનિ છે ગર્ભજ મનુષ્ય અને ગર્ભજ તિર્યંચને શીતોષ્ણ યોનિ હોય છે અને સમુર્છિમને ત્રણે યોનિ હોય છે

(૨) યોનિના બીજી રીતે ત્રણ પ્રકાર (૧) સચિત, (૨) અચિત (૩) સચિત અચિત મિશ્ર નરકનો ૧, દેવતાના ૧૩ એ

૧૪ દડકવાળાની એક અચિત યોનિ છે શેષ ૧૦ દંડકવાલાની ત્રણે યોનિ છે ગર્ભજ મનુષ્ય અને ગર્ભજ તિર્યચની મિશ્ર યોનિ છે. સમુચ્છિમમા ત્રણે યોનિ છે

(૩) **યોનિના ત્રીજા ત્રણ પ્રકાર** (૧) સવુડા (સંવૃતા) (૨) વિયડા (વિવૃતા) (૩) સવુડા વિયડા (સવૃતા વિવૃતા) સવુડા એટલે ઢાકેલી વિયડા એટલે ઉઘાડી. સવુડા વિયડા એટલે ઢાકી ઉઘાડી ૧ નારકીના, ૧૩ દેવતાના અને ૫ સ્થાવરના એ ૧૯ દંડકવાળાની એક સંવુડાયોનિ છે ત્રણ વિગલેંદ્રિયની તથા સમુચ્છિમ તિર્યચ પચેન્દ્રિય અને સમુચ્છિમ મનુષ્ય એટલાની એક વિયુડા યોનિ છે ગર્ભજ તિર્યંચ અને ગર્ભજ મનુષ્યની એક સવુડા વિયડા યોની છે

(૪) **યોનિના ત્રણ પ્રકાર** – (૧) કૂર્મોન્નત યોનિ, (૨) શખાવર્ત યોનિ, (૩) વશીપત્રા યોનિ. **કૂર્મોન્નત** એટલે કાચબાની પીઠના જેવી ઉપસેલી **શખાવર્ત** એટલે શખના આવર્ત્તનને આકારે. **વશીપત્રા** એટલે વશવૃક્ષના પાદડાના આકારે

તીર્થંકર, ચક્રવર્તી, વાસુદેવ, બલદેવ એ ચાર ઉત્તમ પુરુષની માતાની યોનિ (જનનેદ્રિય) કૂર્મોન્નત હોય શ્રી રત્નની શખાવર્ત યોનિ છે એ યોનિમા જીવો ઉપજે પણ નીપજે નહિ એટલે જન્મે નહિ બાકીની મનુષ્યણિયો અને તિર્યંચણીઓની યોનિનો આકાર વાસના પત્રના જેવો હોય છે અર્થાત્ વશીપત્રા યોનિ છે દેવાગનાઓની યોનિનો આકાર વશીપત્રા જેવો છે પણ એ યોનિમા કોઈ જીવ ઉપજતો નથી, કારણ કે દેવાગનાઓની યોનિઓ અચેત છે

મનુષ્યના દડકમા ત્રણે યોનિયો છે, દેવતાના ૧૩ અને તિર્યચનો ૧ એ ૧૪ દડકવાળાની સ્રીઓની યોનિ વશીપત્રા હોય છે, શેષ ૯ દડકમા સ્રીવેદ ન હોવાથી આવા પ્રકારની યોનિ નથી

(૫) **ચોરાશી લાખ યોનિ** – ૧ ઉત્પતિ સ્થાન અસંખ્ય છે પણ સમાન વર્ણ, ગધ, રસ, સ્પર્શ અને સસ્થાનવાળી અનેક

યોનિઓને એક યોનિરૂપ ગણતા ૮૪ લાખ યોનિ થાય છે ૧ નારકીનો, ૧૩ દેવતાના અને ૧ તિર્યંચ પંચેંદ્રિયનો એ ૧૫ દંડકવાળા જીવોની ચાર ચાર લાખ યોનિ છે પૃથ્વી પાણી તેઉ વાયુ એ ચાર દંડકવાળા જીવોની સાત સાત લાખ યોનિ છે વનસ્પતિના દંડકવાળાને ૨૪ લાખ યોનિ છે તેમા દસ લાખ પ્રત્યેક વનસ્પતિની છે અને સાધારણ વનસ્પતિની ચૌદ લાખ યોનિ છે એટલે વનસ્પતિની ૨૪ લાખ યોનિ છે

બેઇંદ્રિય તેઇંદ્રિય અને ચઉરિંદ્રિય એ ૩ દંડકવાળાની બે બે લાખ યોનિ છે મનુષ્યના દંડકવાળાની ચૌદ લાખ યોનિ છે. સામાન્ય રીતે જે જે જીવના ઉત્પતિસ્થાનક વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શમાં સરખા હોય તે સર્વે એક જાતની યોનિમા ગણાય. જેમ ગોબરમા એટલે છાણમાં જુદા જુદા કીડા, કરમીયા, વીંછી વિગેરે ઘણા જીવ ઉપજે છે તે સર્વના જુદા જુદા કુળ, છે પણ યોનિ તો એકજ ગણાય. કારણ કે એકવર્ણ એકગંધ, એકરસ એક સ્પર્શ ને એક સ્થાન લાભે.

પૃથ્વીકાયના મૂળ જીવાયોનિ સાડ ત્રણસે છે તેને બે વર્ણે ગુણવાથી સાતસો થાય. તેને પાચ વર્ણે ગુણવાથી સાડાત્રણ હજાર થાય. તેને પાચ રસે ગુણવાથી સાડા સત્તર હજાર થાય. તેને પાંચ સંસ્થાને ગુણવાથી સાડી સત્યાસી હજાર થાય. તને આઠ સ્પર્શે ગુણવાથી સાત લાખ પૂરા થાય.

એમ અપ તેઉ વાયુની મૂળ યોનિ પૃથ્વીવત્ ૩૫૦ છે પ્રત્યેક વનસ્પતિની મૂળ ૫૦૦ યોનિ છે સાધારણ વનસ્પતિ અને મનુષ્ય એ બન્નેની મૂળ યોનિ ૭૦૦ છે ત્રણ વિગલેંદ્રિયની મૂળ યોનિ સો સો છે તિર્યંચ પંચેંદ્રિય નારકી અને દેવતાઓ એટલાઓની મૂળ યોનિયો બસે બસે છે. તે સર્વેને પૃથ્વીની જેમ ગણવાથી તેટલા તેટલા લાખ યોનિયો થાય છે એ રીતે ગણતાં સર્વ સંસારી જીવોની ચોરાસી લાખ યોનિ છે

(૬૫) કુળ કોડી દ્વાર

સર્વે જીવોની કુળ ક્રોડી એક ક્રોડી ને સાડી સતાણું લાખ છે. નારકીના ૨૫ લાખ કુળ ક્રોડી છે દેવતાના તેર દંડકે ઓઘે ૨૬ લાખ કુળ ક્રોડી છે પૃથ્વીના ૧૨ લાખ કુળ છે અપ, વાયુ ને બેઇંદ્રિય એ ૩ના સાત સાત લાખ કુળ છે તેઉના ત્રણ લાખ કુળ છે વનસ્પતિના ૨૮ લાખ કુળ છે તેઇંદ્રિયના ૮ લાખ કુળ છે. ચઉરિંદ્રિયના નવ લાખ કુળ છે મનુષ્યના ૧૨ લાખ કુળ છે.

તિર્યંચના દંડકે જળચરના સાડાબાર લાખ કુલ છે. સ્થળચરના ૧૦ લાખ કુળ છે. ઉરપરના ૧૦ લાખ કુળ છે. ભૂચરના ૯ લાખ કુળ છે. ખેચરના ૧૨ લાખ કુળ છે એવી રીતે તિર્યંચના દડકમા સર્વે થઇને સાડાત્રેપન લાખ કુળ છે એમ સર્વેમલીને એક ક્રોડી સાડીસતાણુ લાખ કુળ ક્રોડી છે પૂષ્પનો ભૃગ કાષ્ટનો ભૃગ ગોબરના ભૃગ એવી રીતે કુળ જુદા જુદા જાણુવા

(૬૬) સ્થાનક દ્વાર

પ્રથમ નરકનાં સ્થાનકોની વિવિક્ષા કરવાને માટે સાતે નર્કના ગોત્રના અર્થ કહે છે રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ત્રણુ કાંડ–વળિયા છે તેમા પહેલો સોળ હજાર જોજન કઠણુ રત્નમય કાડ છે બીજો ચોરાસી હજાર જોજનનો પક–કાદવ–બહુલકાડ અને એશી હજાર જોજનનો જળ બહુલ કાડ છે

પહેલે કાડે રત્ન ઘણા છે માટે તેનુ નામ રત્નપ્રભા બીજી નરક પૃથ્વીને વિષે કાકરા ઘણા હોવાથી તેનું નામ શર્કરાપ્રભા. ત્રીજી નરક પૃથ્વીને વિષે વેલુ (રેતી) ઘણી હોવાથી તેનુ નામ વાલુકાપ્રભા ચોથી નરક પૃથ્વીને વિષે કાદવ ઘણો હોવાથી તેનું નામ પકપ્રભા. પાચમી નરક પૃથ્વીને વિષે ધુમાડો ઘણો હોવાથી તેનુ નામ ધુમપ્રભા છઠ્ઠી નરક પૃથ્વીને વિષે અધકાર ઘણો હોવાથી

તેનું નામ તમપ્રભા અને સાતમી નરક પૃથ્વીને વિષે ઘણો ઘણો અંધકાર હોવાથી તેનું નામ તમઃતમા પ્રભા છે એમ સાતે નરક પૃથ્વીના ગુણ નિષ્પન્ન ગોત્ર જાણવા

પ્રથમની રત્નપ્રભા પૃથ્વી એક લાખ એંસી હજાર જોજનના પીંડવાળીછે લાંબી પહોળી અસંખ્યાત જોજનની છે અને ત્રણગણી ઝાઝેરી પરિધિવાળી ઝાલરના આકારે છે પરિધિને ફરતા ઉપરને છેડે વલયાકારે છ જોજન સુધી ઘનોદધિ, સાડાચાર જોજન સુધી ઘનવાત અને દોઢ જોજન સુધી તનવાત છે પછી અલોક છે

તે નરક પૃથ્વીને નીચે ૨૦ હજાર જોજનનો ઘનોદધિ છે તેની નીચે ઘનોદધિથી અસંખ્યાત ગુણો ઘનવાતનો પિંડ છે તેની નીચે ઘનવાતના પિંડથી અસંખ્યાત ગુણો તન વાત છે અને તેની નીચે તનવાતથી અસંખ્યાત ગુણો આકાશ છે આ બધા ઘનોદધિ, ઘનવા તનવા અને આકાશ ઉપર નરકની સામે જતાં પાતળા પ તા જાય છે

તે નરક રત્નપ્રભા પૃથ્વી એક લાખ એંશી હજાર જોજનની જે જાડી કહી છે તેમાંથી ઉપર નીચે હજાર હજાર જોજન કાઢીએ ત્યારે બાકીની એક લાખ અઠોતેર હજાર જોજન કઈક પોલાણવાળો પૃથ્વી પિંડ છે તેને વિષે તેર પ્રતર માલ પાથડા છે તે નીચે મુજબ છે—(૧) સીમંતેક, (૨) રોરૂએક, (૩) ભ્રાંત, (૪) ઉદ્ભ્રાંત, (૫) સંભ્રાંત, (૬) અસંભ્રાંત (૭) વિભ્રાંત, (૮) તપ્ત, (૯) શીત, (૧૦) વક્રાંત, (૧૧) અવક્રાંત, (૧૨) વિક્રાંત, (૧૩) રોરૂક

તે દરેક પ્રતર ત્રણ હજાર જોજનના ઉંચા (જાડા) અસંખ્યાત જોજન લાંબા પહોળા અને અગીઆર હજાર) પાથડો ત્યાસી જોજન ઉપર એક જોજનના ત્રીજા ભાગ જેટલા અંતરે અંતરે એક બીજાથી નીચે નીચે છે

તેમા ત્રીશલાખ નરકાવાસા છે તે બે પ્રકારના છે (૧) પુષ્પાવિકીર્ણ એટલે છુટા ફૂલની પેઠે જ્યાં ત્યાં રહેલા છે તે

ઓગણત્રીસ લાખ પંચાણું હજાર પાંચસો સડસઠ છે. (૨) શ્રેણી બધ ચાર હજાર ચારસો તેત્રીસ છે એમ બન્ને મલી ત્રીસ લાખ નરકવાસા છે.

પહેલા સીમત પ્રતરના મધ્ય ભાગમાં સીમત નામનો ઇંદ્રક મુખ્ય નરકવાસો પીસ્તાલીસ લાખ જોજન લાંબો પહોળો છે અને બાકીના સર્વે નરકાવાસા (માં ૨૪ લાખમાં એક ઓછો) સખ્યાતા તથા છ લાખ અસખ્યાતા જોજન લાંબા પહોળા છે. તેમાં-નારકીના જીવો રહે છે.

પહેલી નરકની નીચે બીજી શરકરાપ્રભા નરક પૃથ્વી એક લાખ છત્રીસ હજાર જોજન જાડી, અસંખ્યાતા હજાર જોજન વિસ્તારવાળી અને વિસ્તારથી ત્રણ ગણી ઝાઝેરી પરિધિવાળી ઝાલરના આકારે છે. પરિધિ ને ફરતા વલયાકારે $6\frac{1}{3}$ જોજનનો ઘનોદધિ; પોણાપાંચ ($4\frac{3}{4}$) જોજન સુધી ઘનવાત અને દોઢ જોજન ઉપરાંત ૧/૧૨ જોજન સુધી તનવાત છે ને તે પછી અલોક છે.

તે નરક પૃથ્વી નીચે વીસ હજાર જોજન ઘનોદધિનો પિંડ છે તેની નીચે ઘનવાત, તનવાત અને આકાશ અનુક્રમે નીચે નીચે એક બીજાથી અસખ્યાત અસખ્યાત જોજન પૂર્વોકત રીતે રહેલાં છે. તેની નીચે ત્રીજી નરક છે તે શર્કરાપ્રભા નરક પૃથ્વીનો એક લાખ બત્રીસ હજાર જોજનનો પીડ છે તેમાંથી ઉપર તથા નીચેથી એકેક હજાર જોજન દળ કાઢીએ ત્યારે બાકીની એક લાખ ત્રીસહજાર જોજન પૃથ્વી રહી તેમા અગીઆર પ્રતર છે તે નીચે મુજબ છે–(૧) સ્તનિક, (૨) સ્તનક, (૩) મણુક, (૪) ચણુક, (૫) ઘટ્ટ, (૬) સઘટ્ટ, (૭) જીભ, (૮) અજીભ, (૯) લોલ, (૧૦) લોલાવત, (૧૧) ઘણુલોલુક

તે દરેક પ્રતર ત્રણ હજાર જોજન ઉચા (જાડા), અસખ્યાત જોજન લાંબા પહોળા અને નવહજાર સાતસો જોજનના અંતરે

અંતરે એક બીજાથી નીચે નીચે છે. તેમા પચ્ચીસ લાખ નરકાવાસા છે તે બે પ્રકારના છે (૧) પુષ્પાવકીર્ણ, ચોવીસ લાખ સત્તાણું હજાર ત્રણસો ને પાંચ છે (૨) શ્રેણીબંધ. બે હજાર છસો પંચાણુ છે એમ બને મળીને પચીસ લાખ નરકાવાસા છે. તે સર્વ નરકાવાસામા કેટલાક સખ્યાતા અને કેટલાક અસખ્યાતા જોજન લાંબા પહોળા છે તેમા નારકીના જીવો રહે છે

ત્રીજી વાલુકાપ્રભા નરક પૃથ્વી એકલાખ અઠાવીસહજાર જોજનની જાડી, અસખ્યાતા જોજનની વિસ્તારવાળી અને વિસ્તારથી ત્રણગણી ઝાઝેરી પરિધિવાળી ઝાલરના આકારે છે. પરિધિને ફરતા વલયાકારે ૬-૩ જોજન સુધી ઘનોદધિ પાચ જોજન સુધી ઘનવાત અને દોઢ જોજન ઉપરાંત ૧/૬ જોજન સુધી તનવાત છે ને તે પછી અલોક આવે છે

તે નરક પૃથ્વીની નીચે વીસહજાર જોજનનો ઘનોદધિનો પિંડ છે તેની નીચે ઘનવાત, તનવાત અને આકાશ અનુક્રમે નીચે નીચે એક બીજાથી અસખ્યાત અસખ્યાત જોજનના પૂર્વોક્ત રીતે રહેલા છે અને તેની નીચે ચોથી નરક પૃથ્વી છે વાલુકાપ્રભા નરક પૃથ્વી એકલાખ અઠાવીસ હજાર જોજન જાડી છે. તેમાં ઉપરથી તથા નીચેથી એકેક હજાર જોજનનો દળ કાઢીએ ત્યારે બાકીની એક લાખ છવીસહજાર જોજનની પોલાણવાળી પૃથ્વી રહી તેમા નવ પ્રતર છે તેનાં નામ (૧) તપ્ત (૨) તપિત, (૩) તપન, (૪) તાપન, (૫) નિદાઘ, (૬) પ્રજ્વાલસ, (૭) પ્રજ્વલિત (૮) સજ્વલિત, (૯) સપ્રજ્વલિત.

તે દરેક પ્રતર ત્રણ હજાર જોજન ઉચા (જાડાં) અસખ્યાત જોજન લાંબા પહોળા અને બાર હજાર નવસો પચાતેર જોજનના અતરે અતરે એક બીજાથી નીચે નીચે છે તેમાં પદર લાખ નરકાવાસા છે તે બે પ્રકારના છે (૧) પુષ્પાવકીર્ણ તે ચઉદ

લાખ અઠાણુ હજાર પાંચસો ને પંદર છે અને (૨) શ્રેણીબંધ એક હજાર ચારસો ને પંચાશી છે. એમ બંને મલી ૫દર લાખ નરકાવાસા છે તે સર્વ નરકાવાસામાં કેટલાએક સંખ્યાતા તથા કેટલાએક અસખ્યાતા જોજન લાંબા પહોળા છે. તેમાં નારકીના જીવો રહે છે.

ચોથી ૫કપ્રભા નરક પૃથ્વી એક લાખ વીસહજાર જોજન જાડી, અસખ્યાતા જોજનનો વિસ્તારવાળી અને વિસ્તારથી ત્રણગણી ઝાઝેરી પરિધિવાળી ઝાલરના આકારે છે પરધિને ફરતા વલયાકારે સાત જોજન સુધી ઘનોદધિ સવા પાંચ જોજન ઘનવાત અને પોણુબે જોજન સુધી તનવાત છે ને તે પછી અલોક આવે છે.

તે નરક પૃથ્વીની નીચે વીસહજાર જોજન ઘનોદધિનો પિંડ છે તેની નીચે ઘનવાત, તનવાત અને આકાશના અનુક્રમે નીચે નીચે એક બીજાથી અસખ્યાત અસખ્યાત જોજનના પૂર્વોકત રીતે રહેલાં છે અને તેની નીચે પાચમી નરક પૃથ્વી છે પંકપ્રભા નરક પૃથ્વી એક લાખ વીસહજાર જોજન જાડી છે તેમાથી ઉપર તથા નીચેથી એકેક હજાર જોજન દળ કાઢીએ ત્યારે બાકીની એક લાખ અઢાર હજાર જોજન પૃથ્વી રહી. તેમા સાત પ્રતર છે તેનાં નામ. (૧) આર, (૨) તાર, (૩) માર, (૪) વર્ચ, (૫) તમ, (૬) ખાડખડ, (૭) ખડખડ

તે દરેક પ્રતર ત્રણ હજાર જોજન ઉંચા, (જાડા) અસંખ્યાત હજાર જોજન લાબા પહોળા અને સોળ હજાર એકસો છાસઠ જોજન ઉપરાત એક યોજનના છ ભાગ કરીએ એવા ચાર ભાગના અતરે અતરે એક બીજાથી નીચે નીચે છે

તેમા દસ લાખ નરકાવાસા છે તે બે પ્રકારના છે (૧) પૃષ્પાવકીર્ણ. તે નવ લાખ નવાણુ હજાર બસો ત્રાણું છે અને (૨) શ્રેણી બંધ

નોધ – પહેલી છ નરકના ૮૩૯૯૯૯૫ નરકાવાસા છે તેમાંથી પાંચમો ભાગ ૧૬૭૯૯૯૯ નરકાવાસા અસખ્યાત જોજન લાબા પહોળા છે. બાકીના ૮૩૯૯૯૯૫ સંખ્યાતા જોજનના લાબા પહોળા છે.

સાતસોજે સાત છે, એમ બન્ને મળી દસ લાખ નરકાવાસા છે તે સર્વ નરકાવાસામા કેટલાએક સંખ્યાતા અને કેટલાએક અસંખ્યાતા જોજન લાંબા પહોળા છે તેમા નારકીના જીવો રહે છે

પાંચમી ધુમપ્રભા નરક પૃથ્વી એકલાખ અઢાર હજાર જોજન જાડી, અસંખ્યાતા હજાર જોજન લાબી પહોળી અને વિસ્તારથી ત્રણગુણી ઝાઝેરી પરિધિવાળી ઝાલરના આકારે છે. પરિધિને ફરતા વલયાકારે છ જોજન સુધીનો ઘનોદધિ સાડાપાંચ જોજન સુધી ઘનવાત અને પોણા બે જોજન ઉપરાંત ૧/૧૨ જોજન એટલે ૧૬ તનવાત છે ને તે પછી અલોક છે

તે નરક પૃથ્વીની નીચે વીસ હજાર જોજન ઘનોદધિનો પીંડ છે તેની નીચે ઘનવાત, તનવાત અને આકાશ અનુક્રમે નીચે નીચે એક બીજાથી અસંખ્યાત અસંખ્યાત જોજનના પૂર્વોક્ત રીતે રહેલા છે અને તેની નીચે છઠ્ઠી નરક પૃથ્વી છે. હવે, તે ધૂમપ્રભા નરક પૃથ્વી જે એક લાખ અઢાર હજાર જોજનની જાડી કહી છે તેમાંથી ઉપર તથા નીચેથી એકેક હજાર જોજન દળ કાઢીએ ત્યારે બાકીના એક લાખ સોળ હજાર જોજનની પોલાણવાળી પૃથ્વી રહી તેને વિષે પાંચ પ્રતર છે તેના નામ (૧) ખાત, (૨) તમસ, (૩) ઝસ, (૪) અંધ, (૫) તિમિસ્ર તે દરેક પ્રતર ત્રણ હજાર જોજન ઉંચા, અસંખ્યાત જોજન લાંબા પહોળા અને પચીસ હજાર બસો પચાસ જોજનના અંતરે અંતરે એક બીજાથી નીચે નીચે છે

તેમા ત્રણ લાખ નરકાવાસા છે તે બે પ્રકારના છે. (૧) પુષ્પાવકીર્ણ તે બે લાખ નવાણું હજાર સાતસો પાત્રીસ અને (૨) બીજી બસો પાસઠ છે. એમ બન્ને મળી ત્રણ લાખ નરકાવાસા છે તે સર્વ નરકાવાસામા કેટલાએક સંખ્યાતા અને કેટલાએક અસંખ્યાતા જોજનના લાંબા પહોળા છે તેમાં નારકીના જીવો રહે છે

છઠ્ઠી તમપ્રભા નરક પૃથ્વી એકલાખ સોળહજાર જોજનની જાડી અસંખ્યાતા જોજનની લાંબી પહોળી અને વિસ્તારથી ત્રણગણી

ઝાઝેરી પરિધિએ કરીને સહિત ઝાલરના આકારે છે પરિધિમાં ફરતાં વલયાકારે ૭૬ જોજન ઘનોદધિ, પોણા છ જોજન ઘનવાત અને ૧૧/૧૨ જોજન (૧।।-૧/૬ જોજન) સુધી તનવાત છે ને તે પછી અલોક છે તે નરક પૃથ્વીની નીચે વીસહજાર જોજન ઘનોદધિનો પીંડ છે તેની નીચે ઘનવાત તનવાત અને આકાશ અનુક્રમે નીચે નીચે એક બીજાથી અસખ્યાત અસખ્યાત જોજનના પૂર્વોકત રીતે રહેલા છે ને તેની નીચે સાતમી નરક પૃથ્વી છે

તે તમપ્રભા નરક પૃથ્વી એકલાખ સોળહજાર જોજનની જાડી કહી છે તેમાથી ઉપર તથા નીચેથી એકેક હજાર જોજન દળ કાઢીએ ત્યારે બાકીની એકલાખ ચૌદહજાર જોજનની પોલારવાળી પૃથ્વી રહી તેમા ત્રણ પ્રતર છે તેના નામ (૧) વાહી, (૨) વાદલ, (૩) મેલર્ક, તે દરેક ત્રણહજાર જોજન ઉચા, અસખ્યાત જોજન લાબા પહોળા અને બાવન હજાર પાચસો જોજનના અતરે એક બીજાથી નીચે નીચે છે

તેમાં નવાણુ હજાર નવસો પચાણુ નરકાવાસા છે તે બે પ્રકારના છે (૧) પુષ્પાવકીર્ણ તે નવાણુ હજાર નવસો બત્રીસ છે અને (૨) શ્રેણીબધ ત્રેસઠ છે એમ બન્ને મલીને નવાણુ હજાર નવસો પચાણુ નરકાવાસા છે તે સર્વ નરકાવાસામાં કેટલાક સખ્યાતા અને કેટલાક અસખ્યાતા જોજનના લાબા પહોળા છે. તે સર્વમા નારકીના જીવો રહે છે

સાતમી તમ તમપ્રભા નરક પૃથ્વી એક લાખ આઠ હજાર જોજનની જાડી અસખ્યાતા હજાર જોજનની વિસ્તાવાળી અને વિસ્તારથી ત્રણગણી ઝાઝેરી પરિધિએ કરીને સહિત ઝાલરને આકારે છે પરિધિના ફરતા વલયાકારે આઠ જોજન સુધી ઘનોદધિ, છ જોજન સુધી ઘનવાત અને બે જોજન સુધી તનવાત છે ને તે પછી અલોક આવે છે

તે નરક પૃથ્વીની નીચે વીસહજાર જોજન ઘનોદધિનો પીંડ

છે. તેની નીચે ઘનવાત તનવાત અને આકાશ અનુક્રમે નીચે નીચે એક બીજાથી અસંખ્યાત અસંખ્યાત જોજનના પૂર્વોક્ત રીતે રહેલા છે ને તેની નીચે અલોક છે તે તમઃ તમપ્રભા નરક પૃથ્વી જે એકલાખ આઠહજાર જોજનની જાડી કહી છે તેમાથી સાઠીબાવનહજાર જોજન ઉપર મૂકીએ અને સાઠી બાવન હજાર જોજન નીચે મૂકીએ તેની વચમાં એક પ્રતર છે તેનુ નામ અપઈઠાણે. તે પ્રતર ત્રણહજાર જોજન ઉંચો અસંખ્યાત જોજન લાંબો પહોળો છે અને તેમા એક જ પ્રતર હોવાથી આંતર નથી.

તે નરક પૃથ્વીમા પાંચ નરકાવાસા છે તે મેલી બંધ છે તેમા પાંચ નરકાવાસામા મધ્યનો અપઈઠાણે એકલાખ જોજન લાંબો પહોળો છે અને બાકીના ચારે નરકાવાસા અસંખ્યાત અસંખ્યાત જોજન લાંબા પહોળા છે તેમા નારકીના જીવો રહે છે

ઉપર કહ્યા પ્રમાણે સાતે નરકમાં સીમંત પ્રતરથી અપઈઠાણા પ્રતર સુધી સર્વે મળીને ઓગણપચાસ પ્રતરો છે તેમા પહેલા સીમંત નામના પ્રતરમાં સીમંત નામનો નરકાવાસો જે પિસ્તાલીસ લાખ જોજનનો છે તેને ફરતા ચાર દિશાએ ઓગણપચાસ ઓગણપચાસ તથા ચાર વિદિશાએ અડતાલીસ અડતાલીસ નરકાવાસા છે. તે મેલી બંધ છે. તેમાંથી તેની નીચેના બીજા પ્રતર વગેરે સર્વ પ્રતરોમાં દિશા તથા તથા વિદિશાએ થઈને આઠ આઠ નરકાવાસા ઓછા ઓછા મેલી બંધ છે છેવટ સર્વથી નીચલા અપઈઠાણા નામના નરકાવાસાની ચાર દીશાએ એકેકો નરકાવાસો છે, ત્યાં વિદિશામાં નથી.

સર્વ મેલી બંધ નરકાવાસા નવ હજાર છસોને ત્રેપન છે અને પુષ્પાવકીર્ણ નરકાવાસા વ્યાસીલાખ નેવુંહજાર ત્રણસો સુડતાલીસ છે તે બન્ને મળીને ચોરાસીલાખ નરકાવાસા થયા તેમા પહેલો સીમંતો તથા છેલ્લો અપઈઠાણો મૂકીને બાકીના સર્વ નરકાવાસા સંખ્યાતા અસંખ્યાતા જોજનના લાંબા પહોળાં ઉપર કહ્યા પ્રમાણે છે

તેનુ કાંઈક પ્રમાણ સમજાવવાને માટે શાસ્ત્રકારો કહે છે કે કોઈક દેવતા ત્રણવાર ચપટી વગાડતા જેટલો વખત લાગે તેટલા વખતમાં આ જંબૂદ્વીપને એકવીસવાર પ્રદક્ષિણા દીએ એવી શીઘ્ર-ગતિએ સાડા આઠ-આઠ લાખ જોજનનુ પગલું ભરતો નરકાવાસામાં ચાલે તો પણ કોઈકનો એક માસે અને કોઈકનો છ માસે સંખ્યાતા જોજનના નરકાવાસાનો પાર પામે. પણ અસંખ્યાતા જોજનના નરકા-વાસાનો પાર પામે નહિ. એવા મોટા તે નરકાવાસા છે.

સંખ્યાતા અને અસંખ્યાતા જોજનના નરકાવાસામા અનુક્રમે સંખ્યાતા અને અસંખ્યાતા નારકીઓ રહે છે. શ્રેણીબંધ નરકાવાસા વાટલા ત્રિખૂણા અને ચોખૂણા આકારે છે અને પુષ્પાવકીર્ણ વિવિધ આકારના છે.

રત્નપ્રભા શર્કરાપ્રભા અને વાલુકાપ્રભામાંના સર્વે તથા પંક-પ્રભામાંના ઘણા અને ધુમપ્રભામાંના થોડા નરકાવાસાની ભૂમિકા લાલચોળ ખેરના અંગારાથી પણ અતિ ઉષ્ણ છે અને થોડા પંક-પ્રભામાંના, ઘણાં ધુમપ્રભામાંના અને તમપ્રભા તથા તમ:તમ પ્રભા-માંના સર્વે નરકાવાસા જામેલા પાણી (બરફ)થી પણ અતિ શીતલ ભૂમિવાળા છે."

ઉષ્ણ ભૂમિમાં રહેલા નારકીઓને ઉષ્ણવેદના અને શીત ભૂમિમા રહેલા નારકીઓને અતિ શીત વેદના છે જેમ પીત્તજ્વર (તાપ)વાલો માણસ આચ્છાદન વિના ઉનાળાના દિવસમા મધ્યાન્હ-કાળે ચારેબાજુએ અગ્નિની વચમા રહેલો હોય અને ત્યા તેને ઉષ્ણવેદના થાય તેનાથી અનંતગુણી ઉષ્ણવેદના ઉષ્ણભૂમિના નરકા-વાસામા રહેલા નારકીઓને હોય છે અને અતિ દુર્બલ વૃદ્ધ માણસ કાંઈ પણ આચ્છાદન વિના શિયાળાની રાત્રે ઉંચેથી બરફ પડતો હોય, ચારે બાજુથી શીત વાયુ વાતો હોય અને હીમાચલના ઠંડા પ્રદેશમા બરફ ઉપર રહેલો હોય તો ત્યા તેને જેટલી શીત વેદના

થાય તેથી અનંતગુણી શીતવેદના શીત ભૂમિના નરકાવાસામાં રહેલા નારકીઓને હોય છે નરકાવાસા ક્ષેત્રોના વર્ણ ગંધ રસ અને સ્પર્શ અતિ ભયંકર બિહામણા અને અતિ દુઃખદાયી છે.

(૨) દસ ભવનપતિ નિકાયના ભુવનો

રત્નપ્રભા પૃથ્વીનો પીંડ એક લાખ એંસી હજાર યોજનનો જાડો છે તેમાંથી એક હજાર યોજન ઉપર અને એક હજાર યોજન નીચે મૂકીએ બાકી એક લાખ અઠોતેર હજાર યોજન પિંડ રહ્યો તેમાં પાથડા વચ્ચે વચલા ૧૦ આંતરામાં દસ જાતિના ભુવનપતિનીકાયના દેવોના ભુવનો છે.

મેરુ પર્વતના જે આઠ રુચક પ્રદેશ છે ત્યાંથી અર્ધોઅર્ધ બે ભાગ કરીએ એક દક્ષિણદિશાનું અર્ધ અને બીજું ઉત્તર દિશાનું અર્ધ એવા બે ભાગે ભુવનપતિના ભુવનોની શ્રેણીઓ છે તેમાં દક્ષિણ દિશાની શ્રેણીમા અસુરકુમારના ચોત્રીસલાખ, ભુવન છે, નાગકુમારના ૪૪ લાખ ભુવન છે, સુવર્ણકુમારના ૩૮ લાખ, વિદ્યુતકુમાર, અગ્નિકુમાર, દ્વીપકુમાર, ઉદધિકુમાર, દિશિકુમાર, સ્તનિતકુમાર, એ દરેકના ચાલીસ ચાલીસ લાખ અને પવનકુમારના પચાસ લાખ ભુવનો છે. એ સર્વે મળી દક્ષિણ દિશાની શ્રેણીમાં ચારક્રોડ ને છ લાખ ભુવન છે.

ઉત્તર દિશાની શ્રેણીમા અસુરકુમારના ૩૦ લાખ, બીજાનાં ૪૦ લાખ, ત્રીજાના ૩૪ લાખ, ચોથા, પાંચમાં છઠ્ઠા, સાતમા, આઠમા અને દસમાં એ દરેકના છત્રીસ છત્રીસ લાખ અને નવમાનાં ૪૬ લાખ ભુવનો છે એ સર્વ મળી ઉત્તર દિશાની શ્રેણીમા ત્રણ ક્રોડ છાસઠ લાખ ભુવન છે.

એમ બન્ને શ્રેણીના મળીને કુલ સાત ક્રોડ બહોતેર લાખ ભુવનપતિના ભુવનો છે એ ભુવનો નાનામાં નાના જંબુદ્વીપ જેવડા મોટા છે મધ્યમ સંખ્યાતા યોજનના અને મોટામા મોટા અસંખ્યાત

જોજન લાંબા પહોળા, બહારથી વાટલા, અંદરથી ચોખૂણા અને ભૂમિતળીએ કમળની કર્ણીકાને આકારે, ઘણા સુંદર, સાનુકુલ વર્ણ ગંધ, રસ અને સ્પર્શે કરીને સહિત છે

સંખ્યાતા જોજનવાલા ભુવનમાં સંખ્યાતા અને અસંખ્યાતા જોજનવાળા ભુવનમાં અસંખ્યાતા દેવો રહે છે

(૩) વ્યંતરના નગરો :– રત્નપ્રભા પૃથ્વી ઉપર મૂકેલો જે એક હજાર જોજનનો જાડો પૃથ્વીપીંડ તેમાંથી એકસો જોજન ઉપર અને એકસો જોજન નીચે મૂકીને વચલો આઠસો જોજન જાડો, અસંખ્યાત જોજન લાંબો પહોળો પૃથ્વીપીંડ છે તેમાં આઠ જાતિના વ્યંતર દેવોના ઉત્તર તથા દક્ષિણ શ્રેણીએ અસંખ્યાતા નગરો છે.

તે નાનામા નાના ભરતક્ષેત્ર જેવડા, મધ્યમ મહાવિદેહ ક્ષેત્ર જેવડા અને મોટામાં મોટા જંબુદ્વીપ જેવડા લાખ જોજન જેવડા છે, તે સર્વે નગરો બહારથી વાટલા, અંદરથી ચોખૂણા અને ભૂમિતળીએ કમળની કર્ણીકાને આકારે અતિ સુંદર, મનોહર, સાનુકુળ, વર્ણ ગંધ, રસ અને સ્પર્શે કરીને યુક્ત છે તેમા વ્યંતરના દેવો રહે છે

(૪) વાણવ્યંતરના દેવોના નગરો.–વળી રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં ઉપર મૂકેલો જે એકસો જોજનનો જાડો પૃથ્વીપીંડ તેમાથી દસ જોજન ઉપર અને દસ જોજન નીચે મૂકીને વચલો એસી જોજનનો જાડો અસંખ્યાત જોજનનો લાંબો પહોળો પૃથ્વીપીંડ છે તેમા આઠ જાતિના વાણવ્યંતર દેવના ઉત્તર તથા દક્ષિણ શ્રેણીએ અસંખ્યાતા નગરો છે. તે નાનમા નાના ભરતક્ષેત્ર જેવડા, મધ્યમ મહાવિદેહ જેવડા અને મોટામા મોટા જંબુદ્વીપ જેવડા લાખ જોજનના છે –

(૫) તિર્છાલોક :– ઉપર કહ્યા પ્રમાણે વ્યંતરના તથા વાણવ્યંતરના અસંખ્યાતા નગરો છે તે સમુદ્રોની નીચે નથી પણ દ્વીપોની નીચે પૃથ્વીના પિંડની પોલારમા છે અનંતાનંત આકાશ પ્રદેશના મધ્યભાગમા કટીએ હાથ રાખી પગ પસારી ઉભેલા પુરુષના આકારે,

અકૃત્રિમ, નિશ્ચળ અને પંચાસ્તિકાયના સમુદાયયુક્ત ચૌદ રાજ પ્રમાણ લોક છે એ ચૌદ રાજલોકના મધ્યમા એક રાજ લાંબો પહોળો અને મેરૂસમીપે સમભૂતલા પૃથ્વીથી નવસો જોજન નીચા ને નવસો જોજન ઉંચો તિર્છોલોક છે.

તિર્છાલોકમા પચ્ચીસ કોડાકોડી ઉદ્ધારપલ્યોપમના જેટલા સમય થાય તેટલા દ્વીપ અને સમુદ્રો છે અર્થાત અસંખ્યાતા દ્વીપ અને સમુદ્રો છે તેમા ત્રણ વિકલેંદ્રિય અને તિર્યંચ પંચેંદ્રિયો રહે છે. માટે એ ચાર દંડકવાળાના સ્થાનકો અસંખ્યાતા છે.

(૬) અઢીદ્વીપ અને મનુષ્ય ક્ષેત્ર. જંબુદ્વીપ :– તે સર્વદ્વીપ સમુદ્રની અભ્યંતરમા લાખ જોજનનો લાંબો પહોળો થાળીના આકારે ગોળ આ પ્રથમ જંબુદ્વીપ છે તેમા ૧ ભરત, ૧ ઇરવત, ૧ મહાવિદેહ એ ૩ કર્મભૂમિના ક્ષેત્રો છે અને ૧ હેમવય, ૧ એરણ્યવય, ૧ હરિવાસ, ૧ રમ્યકૂવાસ, ૧ દેવકુરૂ ૧ ઉત્તરકુરૂ, એ અકર્મભૂમિના ક્ષેત્રો છે એમ નવ ક્ષેત્રો જંબુદ્વીપમાં છે

તેને ફરતો ચુડીને આકારે બે લાખ જોજનનો લવણ સમુદ્ર છે તેમાં છપન્ન અંતર દ્વીપો છે તે ભરતક્ષેત્રના ચુલહિમવંત પર્વત અને ઐરવત ક્ષેત્રના શિખરીપર્વત એ બને પર્વતના પૂર્વ પશ્ચિમને છેડે બબે દાઢાઓ નીકળી છે તે એકેકી દાઢા ચોરાસીસે ચોરાસીસે જોજનની જાજેરી લાંબી છે તે એકેકી દાઢા ઉપર સાત સાત અંતરદ્વીપો છે એમ આઠ દાઢાઓ ઉપર થઇને છપન્ન અંતરદ્વીપો છે.

તે લવણસમુદ્રને ફરતો ચાર લાખ જોજનનો ધાતકીખંડ નામાદ્વીપ છે તેમા ૨ ભરત, ૨ ઇરવત, ૨ મહાવિદેહ એમ ૬ ક્ષેત્ર કર્મભૂમિના છે અને ૨ હેમવય, ૨ એરણ્યવય, ૨ હરિવાસ, ૨ રમ્યકવાસ, ૨ દેવકુરૂ, ૨ ઉત્તરકુરૂ એમ ૧૨ ક્ષેત્રો અકર્મભૂમિના છે.

તે ધાતકીખંડને ફરતો આઠ લાખ જોજનનો કાળોદધિસમુદ્ર છે. તેને ફરતો આઠ લાખ જોજનનો અર્દ્ધપુષ્કરનામા દ્વીપ છે તેમાં

ધાતકીખંડના જેટલા જ કર્મભૂમિ તથા અકર્મભૂમિના ક્ષેત્રો છે. એમ સર્વે મળીને ૧૦૧ ક્ષેત્ર છે. અર્થાત્ મનુષ્યના સંખ્યાતા એટલે એકસોને એકવીસ ક્ષેત્ર છે.

તે કાલોદધિ સમુદ્રને ફરતો પુષ્કરદ્વીપ ને તેને ફરતો પુષ્કરવર સમુદ્ર વિગેરે એક બીજાથી બમણા બમણાં વિસ્તારે ચુડીના આકારે અને પ્રશસ્ત વસ્તુના નામે અસંખ્યાતા દ્વીપને અસંખ્યાતા સમુદ્રો છે. સર્વથી છેલ્લો સ્વયંભુરમણ નામે સમુદ્ર છે તે અર્ધરાજથી કાંઇક ઝાઝેરો વિસ્તારે છે.

(૭) જ્યોતિષી – જંબુદ્વીપમા બે ચંદ્ર ને બે સૂર્ય, લવણ સમુદ્રમાં ચાર ચંદ્ર ને ચાર સૂર્ય, ધાતકીખંડમા બાર ચંદ્ર ને બાર સૂર્ય, કાલોદધિ સમુદ્રમાં બેતાલીસ ચંદ્ર ને બેતાલીસ સૂર્ય. અને પૂષ્કરાર્ધમા ૭૨ ચંદ્ર ને ૭૨ સૂર્ય છે એ બધા મળી એકસો બત્રીસ ચંદ્રને ૧૩૨ સૂર્ય તથા ગ્રહાદિક જ્યોતિષિઓના વિમાનો આ મનુષ્ય ક્ષેત્રમા છે, તે સર્વે ચર છે.

મનુષ્ય ક્ષેત્રની બહાર અસંખ્યાતા દ્વીપ તથા સમુદ્રોમાં અસંખ્યાતા જ્યોતિષિના વિમાનો છે તે સર્વે સ્થિર છે. દરેક ચંદ્રને અઠયાસી ગ્રહ, અઠાવીસ નક્ષત્ર અને છાસઠ હજાર નવસે પચોતેર ક્રોડા ક્રોડી તારાનો પરિવાર છે. પૃથ્વીના સમભૂતળ થકી ઉંચે સાતસો નેવું જોજને તારાના વિમાન છે, ત્યાથી ૧૦ જોજન ઉપર સૂર્યનુ વિમાન છે, ત્યાંથી ૮૦ જોજન પર ચંદ્રમાનુ વિમાન છે, ત્યાંથી ઉપર ૪ જોજને નક્ષત્રના વિમાન છે, ત્યાથી ૪ જોજન પર બુધનુ વિમાન છે, ત્યાથી ૩ જોજન પર શુક્રનુ વિમાન છે, ત્યાથી ૩ જોજન પર બૃહસ્પતિનુ વિમાન છે ત્યાથી ૩ જોજન પર મંગલનુ વિમાન છે, ત્યાથી ૩ જોજન પર સર્વથી ઉપર શનિનુ વિમાન છે. એવી રીતે ૧૧૦ જોજન જાડપણે અને સમભૂતળથી નવસો જોજન ઉંચે જ્યોતિષ ચક્ર છે.

તે વિમાનો મેરૂપર્વતથી અગીઆરસે એકવીસ જોજન ચારે તરફ દૂર છે, અને અગીઆરસે ને અગીઆર જોજન અલોકથી દૂર અંદરની બાજુમાં એટલે લોકમાં છે એટલે અલોકની અબાધાએ જ્યોતિષ ચક્ર છે મનુષ્ય ક્ષેત્રમાંના ચંદ્રમાના વિમાન એક જોજનના એકસઠ ભાગ કરીએ એવડા, છપ્પન ભાગના લાંબા પહોળા ને અઠાવીસ ભાગના ઉંચા છે

સૂર્યના વિમાન એકસઠીયા ૪૮ ભાગના લાંબા પહોળા ને ૨૪ ભાગના ઉંચા છે. ગ્રહના ૨ ગાઉના લાંબા પહોળા ને એક ગાઉના ઉંચા છે નક્ષત્રના ૧ ગાઉના લાંબા પહોળા ને અર્ધગાઉના ઉંચા છે અને તારાઓના પાંચસો ધનુષ્યથી એક હજાર ધનુષ્ય સુધીના લાંબા પહોળા ને ૨૫૦ થી ૫૦૦ ધનુષ્યના ઉંચા છે.

મનુષ્ય ક્ષેત્રની બહારના જ્યોતિષિના વિમાનોનુ પ્રમાણ મનુષ્ય ક્ષેત્રના વિમાનોથી અર્ધો અર્ધ છે એટલે મનુષ્ય ક્ષેત્રમા રહેલ ચંદ્રનુ વિમાન એકસઠિયા ૫૬ ભાગનુ છે તો મનુષ્ય ક્ષેત્રની બહારનુ ચંદ્રનુ વિમાન એકસઠિયા ૨૮ ભાગનુ છે એમ પાંચે જ્યોતિષિઓના વિમાનોની લંબાઇ પહોળાઇ અને ઉંચાઇનુ પ્રમાણ અર્ધોઅર્ધ છે.

ચંદ્ર તથા સૂર્યના વિમાન વાહક દેવો સોળ સોળ હજાર છે ગ્રહના વિમાન વાહક દેવો આઠ હજાર છે નક્ષત્રના ચાર હજાર છે અને તારાના બે હજાર દેવો છે ચંદ્ર સૂર્ય ગ્રહ, નક્ષત્ર અને તારાની ચાલવાની ગતિ અનુક્રમે એક બીજાથી શીઘ્રશીઘ્રતર છે

જ્યોતિષિના વિમાનનુ માહોમાંહે અંતર વ્યાઘાતે ઉત્કૃષ્ટ બાર હજાર બસે બહેતાલીસ જોજનનુ અને જઘન્ય (૧)

૧ દશ હજાર યોજનનો મેરૂને બે પડખે મેરૂને ૧૧૨૧ યોજન છોડીને વિમાનો ચાલે છે માટે ૧૨૨૪૨ યોજન અંતર થાય.

બસો ને છાસઠ જોજનનુ છે નિર્વ્યાઘાતે એટલે વ્યાઘાત ન હોય ત્યારે, ઉત્કૃષ્ટ બે ગાઉનુ અને જઘન્યથી પાચસે ધનુષ્ય, એક તારાથી બીજા તારાની વચ્ચે અંતર છે.

સૂર્ય ઉચો સો જોજન, નીચો અઢારસો જોજન, અને તિર્છો સુડતાલીસ હજાર બસો ત્રેસઠ જોજન અને સાઠીયા એકવીસ ભાગ તપે છે, એટલે ઉપર કહ્યા પ્રમાણે સૂર્યનુ તાપ ક્ષેત્ર છે. લવણ સમુદ્રે જ્યોતિષિના વિમાનો છે તે ઉદક સ્ફટિક રત્નના અને બીજા સર્વ જ્યોતિષિના વિમાનો સ્ફટિક રત્નનાં છે. તે સર્વ વિમાનો **અર્ધકવીઠા** અર્ધ કોઠ ફલના આકારે મનોહર દેદીપ્યમાન પ્રકાશ વાલા અને અતિસુંદર જ્યોતિષિઓના વિમાનો છે તેમજ અસંખ્યાતા દ્વીપમાં જ્યોતિષિના અસંખ્યાતા દ્વીપો તથા રાજધાનીઓ છે તેમા અસંખ્યાતા જ્યોતિષિ દેવો રહે છે.

(૮) **વૈમાનિક દેવોના વિમાન**—વૈમાનિક દેવોના વિમાનો જ્યોતિષિના વિમાનોથી અસંખ્યાત કોડા કોડી જોજને અથવા આઠમા રાજલોકના છેડે ઘનોદધિના આધારે (૧) સૌધર્મ દેવલોક દક્ષિણ દિશાએ અને બીજુ ઇશાન દેવલોક ઉત્તર દિશાએ છે તે બન્ને દેવલોકના ભેગા મળી વલયાકારે તેર પ્રતર છે તેરે પ્રતરની વચ્ચે અર્ધોઅર્ધ બે ખંડ કરીએ ૧ દક્ષિણ દિશિખંડ અને બીજો ઉત્તર દિશીખંડ દક્ષિણના ખંડનો અધિપતિ સૌધર્મેંદ્ર અને ઉત્તરના ખંડનો અધિપતિ ઇશાનેંદ્ર છે. સૌધર્મના ૩૨ લાખ વિમાન છે તેમાં ૪૯૪ ત્રિખૂણા, ૪૮૬ ચોખૂણા, ૭૨૭ વાટલા અને એકત્રીસલાખ ૯૮ હજાર બસો ત્રાણુ વિવિધ આકારના પુષ્પાવકીર્ણ વિમાનો છે.

૨ નિષધ અને નીલવંત પર્વત ચારસો યોજનના ઉંચા છે તેના ઉપર પાચસો પાચસો યોજનના શિખર છે તે શિખરો ઉપર અઢીસો યોજન પહોળા છે તેની બે બાજુએ આઠ આઠ યોજન છોડીને વિમાનો ચાલે છે માટે જઘન્ય અંતર બસો છાસઠ યોજન થાય છે.

તથા ઇશાનેંદ્રના ૨૮ લાખ વિમાન છે તેમા ૪૯૪ ત્રિખૂણા, ૪૮૬ ચોખૂણા, ૨૩૮ વાટલા અને ૨૭ લાખ ૯૮ હજાર સાતસો બ્યાસી વિવિધ આકારના છે પુષ્પાવકીર્ણ વિમાનો છે તે બન્ને દેવલોકના સર્વ વિમાનના ભોયતળીઆનો પૃથ્વીપિંઠ સત્તાવીસસો જોજનનો જાડો છે ને તે વિમાનો પાચસો જોજનના ઉંચા છે કેટલા એક સખ્યાતા ને કેટલાએક અસખ્યાતા જોજનના લાંબા પહોળા છે અને કાળા નીલા રાતા પીળા ને ધોળા એમ પચ વર્ણના છે.

તે વિમાનોની ઉપર અસખ્યાત જોજને અથવા નવમા રાજ લોકના છેઠે ઘનવાતના આધારે ત્રીજો સનત્કુમાર દેવલોક દક્ષિણ દિશાએ અને ચોથો માહેન્દ્ર દેવલોક ઉત્તર દિશાએ છે તે બન્ને દેવલોકના ભેગા મળી વલયાકારે બાર પ્રતર છે તેમાં પણ પૂર્વોક્ત રીતે દક્ષિણખંડનો અધિપતિ સનત્કુમારેન્દ્ર અને ઉત્તરખંડનો અધિપતિ માહેન્દ્ર છે

સનત્કુમારેંદ્રના ૧૨ લાખ વિમાન છે તેમા ૩૫૬, ત્રિખૂણા, ૩૪૮, ચોખૂણા, ૫૨૨ વાટલા અને ૧૧ લાખ ૯૮ હજાર સાતસો ચુમોતેર વિવિધ આકારનાં પુષ્પાવકીર્ણ વિમાન છે તથા માહેંદ્રના ૮ લાખ વિમાન છે તેમા ૩૫૬ ત્રિખૂણા, ૩૪૮ ચોખૂણા, ૧૭૦ વાટલા અને ૭ લાખ ૯૯ હજાર એકસો છવીસ વિવિધ પ્રકારના પુષ્પાવકીર્ણ વિમાન છે

તે બન્ને દેવલોકના સર્વ વિમાનના ભોંયતળીયાનો પૃથ્વી પીઠ છવીસસો જોજનનો જાડો છે ને તે સર્વ વિમાનો છસો જોજનના ઉંચા છે કેટલાએક સખ્યાતા અને કેટલાએક અસખ્યાતા જોજનના લાંબા પહોળા છે અને કાળા વર્ણ સિવાય ચાર વર્ણના છે

ત્રીજા ચોથા દેવલોક ઉપર અસખ્યાતા જોજને અથવા દશમાં રાજલોકના ઘનવાતને આધારે પાચમો બ્રહ્મ દેવલોક છે તેમાં છ પ્રતરને ૪ લાખ વિમાન છે તેમા ૨૮૪ ત્રિખૂણા, ૨૭૬ ચોખૂણા,

૨૭૪ વાટલા અને ૩ લાખ ૯૯ હજાર એકસો છાંસઠ વિવિધ આકારના પુષ્પાવકીર્ણ વિમાન છે

તેનું ભોયતળીઉં પચીસો જોજન જાડું છે ને તે વિમાનો સાતસો જોજન ઉંચા છે કેટલાએક સંખ્યાતા ને કેટલાએક અસંખ્યાતા જોજન લાંબા પહોળા છે અને કાળા ને નીલા વર્ણ સિવાય ત્રણ વર્ણના છે. પાંચમા દેવલોકના ઉપર અસંખ્યાતા જોજને અથવા દસમાં રાજલોકના છેડે ઘનોદધિ ને ઘનવાતના આધારે છઠોલાતક દેવલોક છે. તે દેવલોકમા પાંચ પ્રતર ને પચાસહજાર વિમાનો છે તેમાં ૨૦૦ ત્રિખૂણા, ૧૯૨ ચોખૂણા, ૧૯૩ વાટલા અને ૪૯ હજાર ચારસો પંદર વિવિધ આકારના પુષ્પાવકીર્ણ વિમાન છે. વિમાનના ભોયતળીઆનુ જાડપણું તથા ઉંચાઇ અને વર્ણ પાચમાં દેવલોકની જેમ જાણવા અને તે વિમાનો કેટલાએક સંખ્યાતા અને કેટલાએક અસખ્યાતા જોજનના લાબા પહોળા છે.

છઠા દેવલોકના ઉપર અસંખ્યાતા જોજને અથવા અગીયારમાં રાજલોકમાં ઘનોદધિ અને ઘનવાતના આધારે સાતસો મહાશુક્ર દેવલોક છે તેમા ચાર પ્રતરને ૪૦ હજાર વિમાનો છે તેમાં ૧૩૬ ત્રિખૂણા. ૧૩૨ ચોખૂણા, ૧૨૮ વાટલા અને ૩૯ હજાર છસો ને ચાર વિવિધ આકારના પુષ્પાવકીર્ણ વિમાન છે. તેના ભોંયતળીયાનો પૃથ્વી પીડ ચોવીસસો જોજન જાડો છે ને આઠસો જોજન ઉચા છે. કેટલાએક સખ્યાતા ને કેટલાએક અસંખ્યાતા જોજન લાંબા પહોળા છે અને પીળા તથા ધોળા એ બે વર્ણવાળા છે.

સાતમા દેવલોકના ઉપર અસખ્યાત જોજને અથવા અગીઆરમા રાજલોકના છેડે ઘનોદધિ અને ઘનવાતના આધારે આઠમો સહસ્રાર દેવલોક છે તેમા ૪ પ્રતર ને છ હજાર વિમાનો છે, તેમાં ૧૧૬ ત્રિખૂણા, ૧૦૮ ચોખૂણા, ૧૦૮ વાટલા અને ૫ હજાર છસો અડસઠ વિવિધ આકારના પુષ્પાવકીર્ણ વિમાન છે. તે વિમાનના

ભોમતળીઆનું અડપણ, ઊંચાઈ લંબાઈ પહોળાઈ અને વર્ણ એ સર્વે સાતમા દેવલોકની પેઠે જાણવા.

આઠમા દેવલોકના ઉપર અસંખ્યાત જોજને અથવા બારમાં રાજલોકમાં આકાશના આધારે નવમો આણત અને દશમો પ્રાણત એ બે દેવલોક એકઅેક છે અને તે બન્ને દેવલોકનો ૧ ઈંદ્ર છે તે બન્ને દેવલોકમા થઈને ૪ પ્રતરને ચારસો વિમાનો છે, તેમા ૬૨ ત્રિખુણા, ૮૮ ચોખુણા, ૮૮ વાટલા અને ૧૩૨ વિવિધ પ્રકારના પુષ્પાવકીર્ણ વિમાન છે.

તે વિમાનના ભોંયતળીઆનો પૃથ્વીપીંડ ત્રેવીસસો જોજન જાડો છે, ને તે વિમાનો નવસો જોજન ઉંચા છે તેમાના કેટલાએક સંખ્યાતા ને કેટલાએક અસંખ્યાતા જોજનના લાંબા પહોળા છે અને ધોળા વર્ણના છે નવમા દસમા દેવલોકના ઉપર અસંખ્યાતા જોજને અથવા બારમાં રાજલોકના છેડે આકાશને આધારે ૧૧મો આરણને ૧૨મો અચ્યુત દેવલોક એકઅેક છે તે બન્ને દેવલોકનો એક ઈંદ્ર છે તે બન્ને દેવલોકમા થઈને ૪ પ્રતર ને ત્રણસો વિમાનો છે, તેમાં ૭૨ ત્રિખુણા, ૬૮ ચોખુણા, ૬૪ વાટલા અને ૯૬ વિવિધ પ્રકારના પુષ્પાવકીર્ણ વિમાન છે તે વિમાનના ભોંયતળીઆનું જાડપણુ ઉંચાઈ લાંબા પહોળાં ને વર્ણ એ સર્વે નવમા દસમાં દેવલોકની પેઠે જાણવા.

૧૧મા અને ૧૨મા દેવલોકના ઉપર અસંખ્યાતા જોજને અથવા તેરમા રાજલોકમાં આકાશના આધારે નવગ્રૈવેયક છે તે ઠેરનો એકેકો પ્રતર હોવાથી નવગ્રૈવેયકના નવ પ્રતર છે તે નવ પ્રતરોમાં પ્રથમ નીચેની ત્રીકે ત્રણ પ્રતરે ૧૧૧ વિમાન છે તેમા ૪૦ ત્રિખુણા, ૩૬ ચોખુણા અને ૩૫ વાટલા વિમાન છે. એ હેઠલી ત્રીકમા પુષ્પાવકીર્ણ વિમાન નથી.

તેના ઉપર અસંખ્યાત જોજને બીજી મધ્યની ત્રીકે ૧૦૭

વિમાન છે તેમાં ૨૮ ત્રિખૂણાં, ૨૪ ચોખૂણાં, ૨૩ વાટલા અને ૩૨ પુષ્પાવકીર્ણું વિમાન છે તેના ઉપર અસખ્યાત જોજને અથવા તેરમા રાજલોકને છેડે ઉપરનુ ત્રીજું ત્રીક છે તેના ૧૦૦ વિમાન છે તેમા ૧૬ ત્રિખૂણા, ૧૨ ચોખૂણા, ૧૧ વાટલા અને ૬૧ પુષ્પાવકીર્ણ વિમાન છે એમ નવગ્રૈવેયકના સર્વે મળી ૩૧૮ વિમાન છે. તેનાં ભોંયતળીઆનો પૃથ્વી પીડ બાવીસો જોજનનો જાડો છે, તે વિમાનો એક હજાર જોજન ઉચા, કેટલાએક સખ્યાતા ને કેટલાએક અસખ્યાતા જોજન લાબા પહોળા છે ને તે ફક્ત ધોળા વર્ણના જ છે.

નવગ્રૈવેયકની ઉપર અસખ્યાતા જોજન અથવા ચૌદમા રાજલોકના છેડે આકાશના આધારે પાચ અનુત્તર વિમાન છે. તેનો એક પ્રતર ને પાચ વિમાન છે તેમાં વચલું સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાન લાખ જોજનનુ લાંબું પહોળુ ને વાટલુ છે તેની ચારે દિશાએ અનુક્રમે વિજય વિજયત, જયત ને અપરાજીત એમ ચાર વિમાન છે. તે ત્રિખૂણા છે

તે વિમાનના ભોયતળીઆનો પૃથ્વી પીંડ એકવીસસો જોજન જાડો છે વિમાન ૧૧સો જોજન ઉચા છે અસખ્યાત જોજન લાબા પહોળા અને ફક્ત ધોળા વર્ણના જ છે. તે પાંચ અનુત્તર વિમાનની ઉપર બાર જોજને ૪૫ લાખ જોજનની લાબી પહોળી છત્રાકારે મધ્યભાગે આઠ જોજનની જાડી છેડે માખીની પાંખ જેવી પાતલી એક ક્રોડ ૪૨ લાખ ૩૦ હજાર ૨૪૯ જોજન ઝાઝેરી પરિધિ અને પાણીના કણીયા, મચકુડનું ફુલ, રૂપાનો પટ ને મોતીના હારથી પણ અધિક ઉજળી એવી સિદ્ધશિલા છે તે સિદ્ધશિલાની ઉપર એક જોજનને છેડે લોકનો અત છે ત્યા એક ગાઉનો છઠ્ઠો ભાગ એટલે ત્રણસો તેત્રીસ ધનુષ્યની ઉપર બત્રીસ આગલમા સર્વ સિદ્ધના અનતા જીવો રહ્યા છે

૧૨ દેવલોક નવગ્રૈવેયક અને પાચ અનુત્તર વિમાનના સર્વે-
૨ મલીને ૮૪ લાખ ૯૭ હજાર ને ત્રેવીસ વિમાનો છે. તે વિમાનો

અત્યંત સુગંધીમય માખણનાં જેવો મૃદુસ્પર્શ, નિત્ય ઉદ્યોતવંત, મનોહર છે તથા શબ્દ, રૂપ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ, ઋદ્ધિ, ગતિ, લાવણ્ય, કાંતિ, સ્થિતિ એ દશ વાના મનોજ્ઞ છે જેમાં એવા અતિ સુંદર વિમાનોને વિષે અસંખ્યાત દેવો રહે છે પૃથ્વી પ્રમુખ પાંચ સ્થાવરો ચઉદે રાજલોકમાં ભરેલા છે માટે એ પાંચ દંડકવાળાના રહેવાના અસંખ્યાતા સ્થાનકો છે

(૬૭) વિરહ દ્વાર

વિરહકાળ એટલે એક જીવ ઉત્પન્ન થયા પછી બીજા જીવો કેટલા કાળને અંતરે ઉત્પન્ન થાય અથવા ચ્યવે એમ દરેક દંડકમાં કહેવું તેનું નામ વિરહ કાળ જાણવું નારકી આદિક ચોવીસ દંડકમાંથી પાંચ સ્થાવર વર્જિને શેષ ૧૯ દંડકમાં ઉપજવા તથા ચ્યવવાનો જઘન્ય વિરહ એક સમયનો છે પાંચ સ્થાવરમાં વિરહ પડતો નથી માટે અવિરહિયા કહેલ છે

નારકીના દંડકે પ્રાય સમય સમય પ્રત્યે જીવ ઉપજે છે અને ચ્યવે છે પરંતુ ક્યારેક અંતર પડે તો જઘન્ય ૧ સમયનું અને ઉત્કૃષ્ટ બાર મુહૂર્તનું જાણવું સાતે નરકમાં કોઈ જીવ ઉત્પન્ન થાય તો વધારેમાં વધારે બાર મુહૂર્ત સુધી ન ઉપજે માટે સામાન્યે સાતે નરક આશ્રી બાર મુહૂર્તનો વિરહ જાણવો.

જુદી જુદી નરકની અપેક્ષાએ પહેલી નરકમાં ઉત્કૃષ્ટો ૨૪ મુહૂર્તનો, બીજી નરકે સાત દિવસનો, ત્રીજી નરકે ઉત્કૃષ્ટો ૧૫ દિવસનો, ચોથી નરકે ઉ૦ એકમાસનો, પાંચમી નરકે ઉ૦ બે માસનો, છઠ્ઠી નરકે ઉ૦ ચાર માસનો, સાતમી નરકે ૭ માસનો, ચ્યવવાનો વિરહકાળ એટલે અંતર ઉત્કૃષ્ટ જાણવો. અહીં જેનો જેટલો વિરહ કાળ કહ્યો છે તેટલા કાળથી ઉપરાંત કાળમાં અવશ્ય એ નરકોને વિષે કોઈ પણ જીવ ઉત્પન્ન થાય એમ કહ્યું છે.

દશ ભુવનપતિના દંડકે જીવ નિરતર ઉપજે છે અને ચ્યવે છે, પરંતુ કદી ઉત્કૃષ્ટ વિરહ પડે તો ૨૪ મુહૂર્તનો, તેમજ વ્યંતર જ્યોતિષી અને વૈમાનિકના દંડકે અને પેલા બીજા દેવલોકને વિષે પ્રત્યેક ઉપજવા તથા ચ્યવવાનો વિરહ ઉ૦ ૨૪ મુહૂર્તનો છે, ત્યાર-પછી નિશ્ચય બીજો કોઇ જીવ દેવતાપણે ઉપજે અથવા ચ્યવે.

ત્રીજા દેવલોકે ૯ દિવસ ને ૨૦ મુહૂર્તનો ચોથે દેવલોકે ઉ૦ ૧૨ દિવસ ને ૧૦ મુહૂર્તનો પાચમે દેવલોકે ઉ૦ સાડીબાવીસ દિવસનો છઠે દેવલોકે ઉ૦ ૪૫ દિવસનો સાતમે દેવલોકે ઉ૦ ૮૦ દિવસનો આઠમે દેવલોકે ઉ૦ સો દિવસનો નવમા તથા દસમા દેવલોકમા પ્રત્યેકે ઉ૦ સખ્યાતા માસનો અગિયારમે બારમે દેવલોકે ઉ૦ સખ્યાતા વર્ષનો પેલીત્રીકે ઉ૦ સંખ્યાતા સોવર્ષનો તે જ્યાંલગે હજાર વર્ષ ન થાય ત્યા સુધી, બીજી ત્રીકે ઉ૦ સખ્યાતા હજાર વરસનો તે જ્યા સુધી લાખ વર્ષ ન થાય ત્યા સુધી ત્રીજી ત્રીકે ઉ૦ સખ્યાતા લાખ વરસનો તે જ્યા સુધી ક્રોડ વરસ ન થાય ત્યાં સુધી વિજયાદિક ચાર અનુત્તર વિમાને ઉ૦ પલ્યોપમના અસંખ્યા-તમા ભાગ જેટલો અને સર્વાર્થસિદ્ધ મહા વિમાનને વિષે ઉ૦ પલ્યોપમના સખ્યાતમા ભાગ જેટલો ઉપજવા તથા ચ્યવવાનો વિરહ-કાળ જાણવો.

પૃથ્વીકાયાદિ પાચે એકેન્દ્રિયના દડકે પ્રત્યેક સમયે જીવ ઉત્પન્ન થાય છે અને ચ્યવે છે માટે તે એકેન્દ્રિયને વિષે જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ વિરહકાળ નથી અર્થાત્ અવિરહીયા છે અને ત્રણ વિગલેન્દ્રિયનો ઉ૦ અતર્મુહૂર્તનો ઉત્પાત અને ચ્યવનનો વિરહ જાણવો ગર્ભજ તિર્યચ પચેન્દ્રિયને વિષે ઉ૦ બાર મુહૂર્તનો અને સમુર્છિમ તિર્યચ પચેન્દ્રિયને વિષે ઉ૦ અતર્મુહૂર્તનો ઉપજવા તથા ચ્યવવાનો વિરહ જાણવો

ગર્ભજ મનુષ્યને વિષે ઉ૦ બારમુહૂર્તનો અને સમુર્છિમ મનુષ્યને વિષે ઉ૦ ચોવીસમુહૂર્તનો ઉપજવા તથા ચ્યવવાનો વિરહ

જાણવો. સમુચ્ચયે ચાર ગતિનો ઉપજવા તથા ચ્યવવાનો વિરહકાળ જઘન્ય ૧ સમયનો, ઉત્કૃષ્ટ બાર મુહૂર્તનો. સર્વ ઇંદ્રસ્થાનકે ઉપજવાનો વિરહ જ૦ ૧ સમયનો, ઉ૦ છ માસનો. મોક્ષમા નિરંતર જીવ ઉપજે છે પણ કયારેક વિરહ પડે તો જ૦ ૧ સમયનો ને ઉ૦ છ માસનો તથા સિદ્ધગતિથી સિદ્ધના જીવોને ચ્યવવું નથી માટે એને ચ્યવન વિરહકાળ હોય નહી

(૬૮) શુન્યકાળાદિ દ્વાર

૧ શુન્યકાળ, ૨ અશુન્યકાળ, ૩ મિશ્રકાળ, ૧ શુન્યકાળ એટલે પુચ્છા સમયે જેટલા જીવ જે દંડકમા છે તેમાથી ચ્યવીને તે બધા જીવો નીકળી જાય એમાંનો એક પણ જીવ તે દંડકમાં રહે નહિ તે આશ્રી એને શૂન્યકાળ કહે છે તે શૂન્યકાળ વનસ્પતિ વર્જિને શેષ ૨૩ દંડકમા છે વનસ્પતિમા શૂન્યકાળ નથી. ૨ અશુન્યકાળ એટલે પુચ્છા સમયે જે દંડકમા જેટલા જીવ ઉપન્યા તેમાંનો એક પણ ચ્યવ્યો નથી તેમજ નવો ઉપન્યો નથી અર્થાત્ તેટલા જ જીવો હજી તે જ દંડકમાં છે તે આશ્રી તેને અશુન્યકાળ કહે છે તે અશુન્યકાળ ચોવીસે દંડકમાં છે

૩ મિશ્રકાળ એટલે પુચ્છા સમયે જે દંડકમા જેટલા જીવ ઉપન્યા તેમાથી થોડાએક જીવો તે દંડકમાથી નિકળી ગયા છે અને થોડાએક હજી તે દંડકમા છે એટલે નથી નીકળી ગયા તે આશ્રી તેને મિશ્રકાળ કહે છે તે મિશ્રકાળ ચોવીસે દંડકમા છે એટલે વનસ્પતિ વર્જિને શેષ ૨૩ દંડકમા ત્રણેકાળ છે અને વનસ્પતિના દંડકમાં શૂન્યકાળ વર્જિને બાકીના બે કાળ છે

(૬૯) અવગાહના દ્વાર

(૧) વ્યાખ્યા—અવગાહના પદાર્થ જેટલા આકાશ પ્રદેશોમા સમાય તેટલા આકાશ પ્રદેશો તે પદાર્થની અવગાહના રૂપ છે અથવા પદાર્થની ઉંચાઇ લંબાઇ, પહોળાઇ અને જાડાઇનું જે માપ તે

અવગાહના કહેવાય (૨) અંગુલનુ સ્વરૂપ–અવગાહનાનુ સ્વરૂપ જાણવા માટે પ્રથમ ત્રણ પ્રકારના અગુલનુ સ્વરૂપ કહે છે જીવોના શરીરાદિકના માપ જે અગુલથી માપીએ તે અગુલ ત્રણ પ્રકારના છે. (૧) આત્માગુલ, (૨) ઉત્સેધાગુલ અને (૩) પ્રમાણાગુલ. (૧) આત્માંગુલ–જે કાળે જે ક્ષેત્રે જેટલુ મનુષ્યનુ અગુલ હોય તે અગુલ પ્રમાણને આત્માઅગુલ કહે છે આત્માગુલે નગર, ગામ, કુવા, તળાવ, વાવ, ગઢ, પોળ, કોઠા, વહાણ, રથ અને ગાડાદિક મપાય છે જેમકે ઋષભદેવ પ્રભુના વખતમા ઋષભદેવના અગુલ પ્રમાણે માપીને લોકો ઘર, હાટ, કુવા, પ્રમુખ કરતા હતા અને શ્રી મહાવીર સ્વામીના વખતમા મહાવીર સ્વામીના અગુલ પ્રમાણે માપીને ઘર હાટ પ્રમુખ લોકો કરતા હતા એ પ્રમાણે આત્મ–અગુલનુ સ્વરૂપ જાણવુ

(૨) ઉત્સેધ અગુલનુ સ્વરૂપ માટે જુઓ–અનતા સૂક્ષ્મ પરમાણુએ એક વ્યવહાર પરમાણુ થાય તે વ્યવહાર પરમાણુ મદિરને વિષે છિદ્રાદિકથી આવતા સૂર્યના કિરણોમા જે ઉડતા રજના કણ દેખાય છે તેના અનતમા ભાગ જેટલો ઝીણો હોય છે અનતા વ્યવહાર પરમાણુનો એક ઉષ્ણ શ્રેણીયો પરમાણુ થાય, આઠ ઉષ્ણ શ્રેણીયા પરમાણુનો એક શીત શ્રેણીયો પરમાણુ થાય આઠ શિત શ્રેણીયા પરમાણુએ એક ઉર્ધ્વ રેણુ થાય આઠ ઉર્ધ્વ રેણુએ એક ત્રસરેણુ થાય તે ત્રસરેણુ બેઇંદ્રિયાદિક ત્રસજીવોને ચાલતા જે રજ ઉડે છે તેના એક કણ બરાબર જાણવી

આઠ ત્રસરેણુએ એક રથરેણુ થાય તે રથરેણુ રથાદિક ચાલતા જે રજ ઉડે છે તેમાના એક કણ જેવડી જાણવી આઠ રથ રેણુએ દેવ–ઉતર કુરૂક્ષેત્રના યુગલિયા મનુષ્યનો એક વાલાગ્ર કુરૂ ક્ષેત્રના આઠ વાલાગ્રે હરિવર્ષ તથા રમ્યક્ વર્ષના યુગલિયાનો એક વાલાગ્ર હરિવર્ષ રમ્યક્ વર્ષના આઠવાલાગ્રે હેમવય એરણવય ક્ષેત્રના યુગલિયા મનુષ્યનો એક વાલાગ્ર, હેમવય એરણવયના આઠ વાલાગ્રે મહાવિદેહના મનુષ્યનો એક વાલાગ્ર, મહાવિદેહના આઠ વાલાગ્રે ભરત ઇરવત ક્ષેત્રના મનુષ્યનો એક વાલાગ્ર જાણવો

આઠ વાલાગ્રે એક લિખ. આઠ લિખે એક જુ. આઠ જુએ એક જવમધ્ય અને આઠ જવમધ્યે એક ઉત્સેધાંગુલ થાય. એવા છ ઉત્સેધાંગુલે એક પગ. બે પગે એક વેંત. બે વેંતે અથવા ચોવીસ અંગુલે એક હાથ. ચાર હાથે એક ધનુષ્ય. બે હજાર ધનુષ્યે એક ગાઉ, અને ચાર ગાઉએ એક જોજન થાય.

ઉત્સેધાંગુલે દેવતાદિક સર્વ દંડકના સંસારી જીવોની અવગાહનાનું પ્રમાણ (માપ) કહ્યું છે. એક હજાર ઉત્સેધાંગુલે કરીને એક પ્રમાણ અંગુલ થાય. તત્ત્વં તુ કેવલીગમ્યં, અને એક પ્રમાણ અંગુલના ઉત્સેધાંગુલ હજાર થાય. ૨૪ પ્રમાણાંગુલે એક હાથ. ચાર હાથે એક ધનુષ્ય. બે હજાર ધનુષ્યે એક ગાઉ અને એવા ચાર ગાઉએ એક જોજન થાય.

શાશ્વતા પર્વતો, દ્વીપો, સમુદ્રો નદીઓ, દ્રહો, પૃથ્વી, લોક, અલોક, નરકાવાસા, વિમાનો, રાજધાનીઓ વિગેરે શાશ્વતિ વસ્તુઓની લંબાઈ, પહોળાઈ તથા પરિધિ વિગેરેના માપ પ્રમાણાંગુલે કહ્યા છે.

(૩) જઘન્ય અવગાહના – ચોવીસે દંડકના જીવોના ભવધારણીય શરીરની જઘન્ય અવગાહના અંગુલને અસંખ્યાતમે ભાગે છે તે પણ ઉત્સેધાંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ લેવો. આગળ દ્વારમાં ઉત્કૃષ્ટ અવગાહનાનો સ્વરૂપ કહેશે તેનું માપ ઉત્સેધાંગુલે લેવું એમ ઉત્તર વૈક્રિયમાં પણ જાણવું.

(૪) ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના – ઔદારિક શરીરની ઉત્કૃષ્ટી ભવધારણીય અવગાહના હજાર જોજનની ઝાઝેરી, કમળના ઊજને

નોંધ– ઉત્સેધાંગુલથી પ્રમાણાંગુલ ચારસોગણું લાંબુ હોય છે અને અઢીગણું પહોળું હોય છે તે કારણ લંબાઈથી ગણતાં ચારસોગણું હોય છે અને પહોળાઈ સહિત ગણીએ તો હજારગણું થાય છે

ન્યાયે જાણવી વૈક્રિય શરીરની ઉ૦ પાંચસો ધનુષ્યની, આહારક શરીરની જઘન્ય મુંડાહાથની ને ઉત્કૃષ્ટી એક હાથની, તૈજસ અને કાર્મણ શરીરની ઉ૦ પોતપોતાના શરીર પ્રમાણે અથવા ચૌદ રાજલોક પ્રમાણે કેવળી સમુદ્દઘાતની અપેક્ષાએ સમજવી.

નારકીના દંડકમા ૧લી નરકે ઉત્કૃષ્ટ પોણા આઠ ધનુષ્ય ને છ અંગુલની, ૨જી નરકે ઉ૦ સાડા પંદર ધનુષ્ય ને ૧૨ અંગુલની, ૩જી નરકે સવાએકત્રીસ ધનુષ્યની ચોથી નરકે ઉ૦ સાઢા બાસઠ ધનુષ્યની , પમી નરકે ઉ૦ ૧૨૫ ધનુષ્યની, છઠી નરકે ઉ૦ ૨૫૦ (બસો પચાસ) ધનુષ્યની સાતમી નરકે ઉ૦ ૫૦૦ ધનુષ્યની.

પહેલી નરકના પહેલા પ્રતરે નારકીની ઉ૦ દેહમાન ૩ હાથનું છે. બીજે પ્રતરે ૫ હાથ ને સાડા આઠ અંગુલનુ એમ દરેક પ્રતરે બે હાથ સાડા આઠ અંગુલ વધારતા છેલ્લા તેરમાં પ્રતરમાં પોણા આઠ ધનુષ્ય ને છ અંગુલનુ ઉ૦ દેહમાન જાણવું.

બીજી નરકના પહેલે પ્રતરે ઉ૦ દેહમાન પોણાઆઠ ધનુષ્ય ને છ અંગુલનુ જાણવું બીજા પ્રતરે સાડા આઠ ધનુષ્ય ને નવ અંગુલનુ એમ દરેક પ્રતરે ત્રણ હાથ ને ત્રણ અંગુલ વધારતાં છેલ્લા ૧૧મા પ્રતરમાં ઉ૦ દેહમાન સાડા પંદર ધનુષ્ય ને બાર અંગુલનું જાણવુ ત્રીજી નરકના પહેલા પ્રતરે ઉ૦ સાડા પંદર ધનુષ્ય ને બાર અંગુલનુ દેહમાન. બીજા પ્રતરે ઉ૦ સાડાસત્તર ધનુષ્ય ને સાડાસાત અંગુલનુ એમ દરેક પ્રતરે ૭ હાથ ને સાડાઓગણીસ અંગુલ વધારતા છેલ્લા નવમા પ્રતરે સવાએકત્રીસ ધનુષ્યનુ ઉ૦ દેહમાન છે.

ચોથી નરકના પહેલા પ્રતરે સવાએકત્રીસ ધનુષ્યની ઉ૦ અવગાહના છે અને બીજા દરેક પ્રતરે પાંચ ધનુષ્ય ને ૨૦ અંગુલની વૃદ્ધિ કરતાં છેલા ૭મા પ્રતરે સાડાબાસઠ ધનુષ્યનુ ઉ૦ દેહમાન છે

પાંચમી નરકના પહેલા પ્રતરે ઉ૦ સાડાબાસઠ ધનુષ્યનુ દેહમાન છે અને બીજા દરેક પ્રતરે ૧૫ ધનુષ્યને અઢીહાથની વૃદ્ધિ

કરતા છેલ્લા પાંચમાં પ્રતરે ઉ૦ ૧૨૫ ધનુષ્યનું દેહમાન છે છઠ્ઠી નરકના પહેલા પ્રતરે ઉ૦ ૧૨૫ ધનુષ્યનું દેહમાન છે, બીજા કરે પ્રતરે સાડાબાસઠ ધનુષ્યની વૃદ્ધિ કરતા છેલ્લા ત્રીજા પ્રતરે ઉ૦ ૨૫૦ ધનુષ્યનું દેહમાન છે સાતમી નરકે એક જ પ્રતર છે તેમાં ઉ૦ પાંચસો ધનુષ્યનું દેહમાન છે

ભવનપતિના ૧૦, વ્યંતરનો એક, જ્યોતિષીનો એક, વૈમાનિકનો એક, તેમા પણ પહેલે બીજે દેવલોકે એટલા સ્થાનકના દેવ દેવીઓનું ઉ૦ દેહમાન ૭ હાથનું છે ત્રીજે ચોથે દેવલોકે ૬ હાથનું છે પાંચમે છઠ્ઠે દેવલોકે પાંચ હાથનું સાતમે આઠમે દેવલોકે ૪ હાથનું નવમાંથી બારમા સુધીના ચાર દેવલોકમા ૩ હાથનું છે. નવગ્રૈવેયકમા બે હાથનું છે ચાર અનુત્તર વિમાનમા એક હાથનું છે. દેહમાન છે અને સર્વાર્થસિદ્ધમાં મુઠા હાથનું દેહમાન છે

ચાર સ્થાવર અને નિગોદનું ઉ૦ દેહમાન અંગુલને અસંખ્યાતમે ભાગે છે પ્રત્યેક વનસ્પતિનું ઉ૦ દેહમાન હજાર જોજન ઝાઝેરું જાણવું. બેઇંદ્રિયનું ઉ૦ દેહમાન ૧૨ જોજનનું, તેઇંદ્રિયનું ૩ ગાઉનું, ચૌરિંદ્રિયનું ૪ ગાઉનું તિર્યંચના દંડકમા જળચર સમુચ્છિંમ અને ગર્ભજ તથા ઉરપર સર્પગર્ભજની ઉ૦ અવગાહના હજાર જોજનની છે ભૂજપરિ સર્પ ગર્ભજની ઉ૦ પૃથક્ત્વ એટલે બે થી નવ ગાઉની, સ્થળચર ચોપદ ગર્ભજની ૬ ગાઉની. ગર્ભજ ખેચરની પૃથક્ત્વ ધનુષ્યની. સમુચ્છિંમ ઉરપરિ સર્પની પૃથક્ત્વ જોજનની. સમુચ્છિંમ સ્થળચર ચોપદની પૃથક્ત્વ ગાઉની. સમુચ્છિંમ ભુજપરિ સર્પને ખેચરની પૃથક્ત્વ ધનુષ્યની છે

મનુષ્યના દંડકે સમુચ્છિંમ મનુષ્યનું ઉ૦ દેહમાન પણ અંગુલને અસંખ્યાતમે ભાગે જાણવું, ગર્ભજ મનુષ્યની ઉ૦ અવગાહના ૩ ગાઉની છે તે ક્ષેત્ર તથા કાળની અપેક્ષાએ લેવી.

દેવકુરુ ઉત્તરકુરુમાં ૩ ગાઉની, હરિવાસ રમ્યક્વાસમા બે

બે ગાઉની, હેમવય એરણ્યવયમા એક ગાઉની, ૫૬ અંતરદ્વીપામાં ૮૦૦ ધનુષ્યની, ૫ મહાવીદેહમા ૫૦૦ ધનુષ્યની

૫ ભરત ૫ ઇરવતમા કાળઆશ્રી પહેલે આરે બેસતા ૩ ગાઉની, ઉતરતા બે ગાઉની, બીજે આરે બેસતા બે ગાઉની, ઉતરતાં એક ગાઉની, ત્રીજે આરે બેસતા ૧ ગાઉની, ઉતરતા ૫૦૦ ધનુષ્યની, ચોથે આરે બેસતા ૫૦૦ ધનુષ્યની, ઉતરતા ૭ હાથની, પાચમે આરે બેસતાં ૭ હાથની, ઉતરતા ૧ હાથની, છઠે આરે બેસતા ૧ હાથની, ઉતરતા મુંડા હાથની એમ ચડતા અવળા-સવળી જાણવી.

સૂક્ષ્મ ને સાધારણ નામ કર્મના ઉદયે કરીને અનંતા જીવોએ ગ્રહણ કરેલ એક શરીર તે સૂક્ષ્મ નિગોદ સૂક્ષ્મ સાધારણ વનસ્પતિ-કાયનુ શરીર કહેવાય એ શરીર સર્વ જીવોના શરીરથી અતિ સૂક્ષ્મ અગુલના અસખ્યાતમા ભાગ જેટલુ છે, સૂક્ષ્મ નિગોદિઓના શરી-રથી અસખ્યાતગણું મોટુ સૂક્ષ્મ વાયુકાયનુ શરીર જાણવું, એટલે અસખ્યાતા સૂક્ષ્મ નિગોદના શરીરે એક સૂક્ષ્મ વાયુકાયનુ શરીર હોય.

તેથી અસખ્યાતગણુ મોટુ સૂક્ષ્મ તેઉકાયનુ, તેથી અસખ્યાત ગણું મોટુ અપકાયનુ, તેથી અસખ્યાતગણુ સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયનુ શરીર છે, તેથી અસ બાદર વાઉકાયનુ, તેથી અ૦ બાદર તેઉકાયનુ શ૦ તેથી મોટુ અ૦ બાદર અપકાયનુ શ૦ તેથી અ૦ એક બાદર પૃથ્વી-કાયનુ શ૦ તેથી પણ અ૦ એક બાદર નિગોદ, સાધારણ વનસ્પતિ કાયનુ શરીર કહેલ છે.

એ પ્રમાણે પાચ સૂક્ષ્મ ને પાચ બાદર એ દસેના શરીર એકબીજાથી અનુક્રમે અસખ્યાતગણા મોટા મોટા કહ્યા છે પરંતુ દસેના શરીરમાનુ મોટામા મોટુ શરીર પણ અગુલના અસખ્યાતમા ભાગ જેટલુ જાણવુ. કારણ કે અગુલના અસખ્યાતમા ભાગના પણ અસખ્યાત ભેદ કહ્યા છે

પૃથ્વ્યાદિ પાચે સૂક્ષ્મ એકેદ્રિય જીવોના શરીર એવા સૂક્ષ્મ

છે કે એક શરીર તો દેખાય જ નહીં પણ અસંખ્યાતા કે અનંતા સૂક્ષ્મ જીવોના શરીરોનો પીંડ એકઠો હોય તો પણ તે દેખાતા નથી, અને પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય સિવાય પૃથ્વ્યાદિ પાંચે બાદર એકેંદ્રિય જીવોના શરીર પણ એવા ઝીણા છે કે તે અસંખ્યાતા જીવોના શરીરના પીંડ એકઠા હોય તો જ દેખાય છે

શાસ્ત્રો કહે છે કે એક પથ્થર કે મીઠાના કકડાને કોઈ અતિ બલવાન પુરુષ ઘણી વખત વાટીને સૂક્ષ્મ ચૂર્ણ કરે તો પણ તેમાં રહેલા કેટલાએક જીવના શરીરોને કીલામણા થાય કેટલાએક જીવના શરીરને કીલામણા પણ ન થાય. કેટલાએક મરે ને કેટલાએક મરે પણ નહિ અને કેટલાએકને તો માલમ પણ પડે નહિ જેમકે ૧૨ જોજન લાંબી ને ૯ જોજન પહોળી નગરીને વિષે ઘણા લોકો વસે છે તેમા કોઇના ઘરે ચોર ખાતર પાડે લુંટે કે મારે તેની ખબર નગરીના લોકોમા કોઇને પડે ને કોઇને ન પડે તેમ અહી પણ જાણી લેવું

જઘન્ય ઉત્તર વૈક્રિય અવગાહના – જે જે દંડકના જીવોને વૈક્રિય શરીર અથવા વૈક્રિયલબ્ધિ ઉપન્ન થએલ હોય તે જીવો નાનામાં નાના રૂપો બનાવે તો અંગુલને સંખ્યાતમે ભાગે કરી શકે ને મોટામા મોટા લાખ જોજન ઝાઝેરા મોટા કરી શકે તેને ઉત્તર વૈક્રિય શરીર કહે છે

ઉત્તર વૈક્રિયશરીર નારકી તથા દેવોને તો હમેશાં છે કેમકે નારકી તથા દેવોને ભવધારણીય વૈક્રિય શરીર છે માટે એઓમાં સ્વાભાવિક રીતે ઉત્તરવૈક્રિય શરીર કરવાની શક્તિ છે અને મનુષ્ય તથા તિર્યંચપંચેન્દ્રિયના દંડકમાં સંખ્યાતા વર્ષની આયુષ્યની સ્થિતિવાળા ગર્ભજ મનુષ્ય અને તિર્યંચપંચેદ્રિયમા પણ જેને વૈક્રિય લબ્ધિ ઉત્પન્ન થઇ હોય તેઓ જ ઉત્તરવૈક્રિય શરીર કરી શકે છે બાકીના બીજા કરી શકતા નથી

બાદર વાયુકાય પર્યાપ્તામા પણ જેને વૈક્રિયશરીર હોય છે તે જ ઉત્તરવૈક્રિય કરી શકે છે બીજા નથી કરી શકતા નારકીનો ૧, દેવતાના ૧૩, તિર્યંચપચેદ્રિયનો ૧, મનુષ્યનો ૧ એ ૧૬ દંડકવાળા ઉત્તર વૈક્રિય કરે તો જઘન્ય અંગુલના સંખ્યાતમાં ભાગ સુધીની અવગાહના કરે, અને વાયુકાય જઘન્ય અગુલને અસંખ્યાતમે ભાગે અવગાહના કરી શકે. કેમકે વાયરાની ભવધારણીય અવગાહના અંગુલને અસખ્યાતમે ભાગે છે માટે સખ્યાતમે ભાગે ન કરી શકે.

(૬) **ઉત્કૃષ્ટ ઉત્તર વૈક્રિય અવગાહના**-નરકના દંડકમાં જે જે નરકે તથા જે જે પ્રતરે જેટલી જેટલી ઉત્કૃષ્ટ ભવધારણીય અવગાહના છે તેનાથી બમણી ઉત્તર વૈક્રિય શરીરની અવગાહના કરી શકે.

જેમકે પહેલી નરકને પહેલે પ્રતરે ભવધારણીય અવગાહના ત્રણ હાથની છે. તો તે પ્રતરવાલા ઉત્તરવૈક્રિય અવગાહના છ હાથની કરી શકે પણ વધારે ન કરી શકે. એમ નરકના દડકમા સાતે નરકે દરેક પ્રતરે ભવધારણીયથી બમણી ઉત્તરવૈક્રિય અવગાહના જાણવી. એટલે નરકના દંડકમા ઉત્તરવૈક્રિયની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના હજાર ધનુષ્યની જાણવી

- દેવતાના ૧૩ દડકમા ઉત્તર વૈક્રિય શરીરની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના લાખ જોજનની જાણવી મનુષ્યના દડકમા લાખ જોજન ઝાઝેરી જાણવી. તિર્યંચના દડકમા નવસો જોજનની જાણવી વાયરાની ઉત્કૃષ્ટ પણ અગુલને અસખ્યાતમે ભાગે જાણવી શેષ દડક ૭માં જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ ઉત્તર વૈક્રિય અવગાહના નથી કેમકે તેઓને વૈક્રિયશરીર અથવા વૈક્રિય લબ્ધિ નથી

(૭) **ઉત્તર વૈક્રિય સ્થિતિ** જે જે દડકવાળા ઉત્તર વૈક્રિય શરીર કરી શકે છે તેને દડકવાળાનુ ઉત્તર વૈક્રિય શરીર, ઉત્તર વૈક્રિયપણે જેટલો કાળ રહી શકે તેને ઉત્તર વૈક્રિય સ્થિતિ કહે છે. નારકી તથા વાયરાનુ ઉત્તર વૈક્રિય શરીર અતર્મુહૂર્ત સુધી રહે.

મનુષ્ય તથા તિર્યંચપંચેન્દ્રિયનું ઉત્તર વૈક્રિય શરીર ચાર મુહૂર્ત સુધી રહે. દેવતાનું ઉત્તર વૈક્રિય શરીર ઉત્કૃષ્ટ પંદર દિવસ પર્યંત રહે. શેષ દંડકમાં વિકુર્વણા સ્થિતિ નથી. આ સ્થિતિ પોતાના શરીર આશ્રીત સમજવી, અન્ય પ્રકારની વિક્રોવણા ઘણો વખત રહે, તત્ત્વ કેવળી ગમ્ય.

(૭૮) સ્થિતિ (કાળ પ્રમાણ) દ્વાર

સ્થિતિ તે બે પ્રકારની છે—(૧) સંખ્યાતી, (૨) અસંખ્યાતી. **૧ સંખ્યાતી** (૧) એટલે જેનો ગણીત કરવાથી છેડો પામીયે તેને સંખ્યાતી સ્થિતિ કહે છે અથવા અંતરમુહૂર્તથી લઈને ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતા વર્ષની જે સ્થિતિ તેને પણ સંખ્યાતી સ્થિતિ કહે છે

૨. **અસંખ્યાતી** એટલે જેનો ગણીત કરતા છેડો ન પામીયે પણ જ્ઞાની પુરુષો જેનો છેડો પામી શકે તેને અસંખ્યાતી સ્થિતિ કહે છે અર્થાત્ સંખ્યાથી જે અતિત તેને અસંખ્ય કહે છે અથવા પલ્યોપમ સાગરોપમના જે સ્થિતિ તેને પણ અસંખ્યાતી સ્થિતિ કહે છે હવે ચોવીસ દંડકમાથી જ્યોતિષિ અને વૈમાનિક એ બે દંડક વર્જિને શેષ ૨૨ દંડકમા સંખ્યાતી સ્થિતિ છે, અને પાચ સ્થાવર, ત્રણ વિકલેંદ્રિય એ આઠ દંડક વર્જીને શેષ ૧૬ દંડકમા અસંખ્યાતી સ્થિતિ છે આ સ્થિતિદ્વાર વર્તમાન ભવ આશ્રી જાણવો.

જે જીવોના આયુષ્ય અસંખ્યાતી સ્થિતિ એટલે પલ્યોપમ સાગરોપમના કહ્યા છે તે પલ્યોપમ અને સાગરોપમનું સ્વરૂપ જાણવા માટે પહેલા પલ્યનું સ્વરૂપ જાણવું જોઇએ—(૧) ઉદ્ધાર પલ્યોપમ, (૨) અદ્ધાપલ્યોપમ, (૩) ક્ષેત્રપલ્યોપમ, એવી રીતે ૩ પ્રકારના પલ્યોપમ છે. ને તે દરેકના બાદર અને સૂક્ષ્મ એમ બે ભેદ ગણતાં પલ્યોપમ છ પ્રકારના છે

(૧) ઉત્સેધાગુલના માપ પ્રમાણે એક જોજન પ્રમાણ એટલે ૪ ગાઉ લાંબો પહોળો ને ઉંડો એવો એક કુપાકાર પાલો કલ્પીએ ને તે પાલા મધ્યે કુરૂક્ષેત્રમા ઉત્પન્ન થએલા ૭ દિવસના યુગલિયાનો

એક વાલ ઉત્સેધાંગુલ પ્રમાણ લઈ તેના સાતવાર આઠ આઠ ખડ કરીએ ત્યારે એ એક અગુલ પ્રમાણ વાલના ૨૦ લાખ ૯૭ હજાર એકસોને બાવન ખડ થાય તેવા ખડો ઠાસીને એ પાલો ભરીયે તે એવી રીતે ઠાંસીને ભરીએ કે તેના ઉપર ચક્રવર્તિનુ કટક ચાલ્યુ જાય તો પણ તે લચકે નહિ. ગગાના પ્રવાહથી ભેદાય નહિ, અગ્નિથી બળે નહિ અને વાયુથી એક ખડ પણ ઉડે નહિ એવો ઠાંસીને ભરીએ

પછી એ પાલામાથી એકેકા સમયે એકેક ખડ કાઢતા જેટલે કાળે તે પાલો ખાલી થાય તેટલા કાલને (I) **બાદર ઉદ્ધાર પલ્યોપમ** કહે છે તે ઉદ્ધાર પલ્યોપમ સખ્યાતા સમય કાળ પ્રમાણ હોય છે કેમકે ખડ સખ્યાતા છે માટે કાળ પણ સખ્યાતો થાય એવા દસ ક્રોકાક્રોડી બાદર ઉદ્ધાર પલ્યોપમનો એક બાદર ઉદ્ધાર સાગરોપમ થાય એ પલ્યોપમ ને સાગરોપમ તો, સૂક્ષ્મ ઉદ્ધાર પલ્યોપમ અને સૂક્ષ્મ ઉદ્ધાર સાગરોપમ સુખે કરી જાણી શકાય તે માટે પ્રરૂપણા માત્ર છે

પૂર્વે જે વાલાગ્ર ખડે કરી પાલો ભર્યો છે તે ખડોને જ્ઞાનીઓ બાદર વાલાગ્ર કહે છે તે એકેકા બાદર ખડના અસખ્યાતા અસખ્યાત સૂક્ષ્મ ખડ મનથી કલ્પીએ, એક ખડનો બીજો ખંડ ન કલ્પી શકાય એવા સૂક્ષ્મ ખડે કરી પૂર્વોક્ત રીતે પાલો ભરીયે તેમાથી સમયે સમયે એકેકો ખડ કાઢીએ એમ કાઢતા જેટલે કાળે તે પાલો ખાલી થાય તેટલા કાળને **સૂક્ષ્મ ઉદ્ધાર પલ્યોપમ** કહે છે.

સૂક્ષ્મ ઉદ્ધાર પલ્યોપમ અસખ્યાતા સમય કાળ પ્રમાણ છે દસક્રોડા ક્રોડી સૂક્ષ્મ ઉદ્ધાર પલ્યોપમે એક (II) **સૂક્ષ્મ ઉદ્ધાર સાગરોપમ** થાય એવા **અઢી સાગરોપમના જેટલા સમય થાય તેટલા દ્વીપ સમુદ્રો છે** દ્વીપસમુદ્રોની સખ્યાની ગણત્રી માટે આ પલ્યોપમની પ્રરૂપણા કરેલ છે માટે સાર્થક છે પણ કેવળ પરૂપણામાત્ર નથી

(૨) પૂર્વોક્ત યોજન પ્રમાણ પાલો બાદર વાલાગ્રે ભરીને તેમાંથી સો સો વર્ષે એકેક ખંડ કાઢતા જેટલે કાળે તે પાલો ખાલી થાય તેટલા કાલને (I) બાદર અદ્ધા પલ્યોપમ કહે છે એવા દશ કોડાકોડી પલ્યોપમે એક બાદર અદ્ધા સાગરોપમ થાય. પણ એનું પ્રયોજન નથી, કેવળ પ્રરૂપણા માત્ર છે

તે જ બાદર ખંડના પૂર્વોક્ત રીતે અસંખ્યાત સૂક્ષ્મ ખંડ કલ્પીને સો સો વર્ષે એકેક ખંડ કાઢતા પાલો જેટલે કાળે ખાલી થાય તેટલા કાળને (II) સૂક્ષ્મ અદ્ધાપલ્યોપમ કહે છે.

એ પલ્યોપમ અસંખ્યાતા ક્રોડ વર્ષે થાય એવા દસ ક્રોડ કોડી પલ્યોપમે એક સૂક્ષ્મ અદ્ધાસાગરોપમ થાય. એ સૂક્ષ્મ અદ્ધાપલ્યોપમને સાગરોપમે કરી દેવતા નારકી તિર્યંચ અને મનુષ્યના આયુષ્ય તથા સ્વકાયસ્થિતિ ભવસ્થિતિ અને કર્મસ્થિતિનું કાળમાન કહ્યુ છે અર્થાત્ એ પલ્યોપમનું પ્રયોજન છે પણ કેવળ પ્રરૂપણા માત્ર નથી.

(૩) પૂર્વોક્ત રીતે એક યોજન પ્રમાણ પલ્યને વિષે ભરેલા બાદર વાલાગ્રમાંથી એકેકા વાલાગ્રે સ્પર્શેલા જેટલા જેટલા આકાશ પ્રદેશ હોય તેટલા તેટલા સમયે એકેક વાલાગ્ર કાઢતાં જેટલે કાળે તે પાલો ખાલી થાય તેટલા કાળને (I) બાદર ક્ષેત્ર પલ્યોપમ કહે છે

તે પલ્યોપમ અસંખ્યાતી ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણીએ થાય છે. પણ એ પલ્યોપમ કેવળ પ્રરૂપણા માત્ર છે તે જ બાદર વાલાગ્રખંડના પૂર્વોક્ત રીતે અસંખ્યાત સૂક્ષ્મખંડ કલ્પીએ ને કલ્પેલા સૂક્ષ્મ વાલાગ્રને સ્પર્શેલા પ્રદેશ તથા અણસ્પર્શ્યા એવા સમસ્ત આકાશ પ્રદેશને સમયે સમયે કાઢતાં જેટલા કાળે તે પાલો ખાલી થાય તેટલા કાળને (II) સૂક્ષ્મ ક્ષેત્ર પલ્યોપમ કહે છે.

સૂક્ષ્મ ક્ષેત્ર પલ્યોપમનું કાળમાન પૂર્વોક્ત બાદર ક્ષેત્રપલ્યોપમથી અસંખ્યાતગણું અસંખ્યાતી ઉત્સર્પિણી ને અવસર્પિણી પ્રમાણ કહેલ છે

એવા દસ ક્રોડાક્રોડી **સૂક્ષ્મ** પલ્યોપમે એક **સૂક્ષ્મ** ક્ષેત્ર સાગરોપમ થાય. એમ પાલ્યોપમ તથા સાગરોપમે કરી **ત્રસાદિક જીવો અને પુદ્ગળોનુ પરિમાણ** (માપ) કરવુ એમ કહ્યુ છે

ત્રણ પ્રકારના સૂક્ષ્મ પલ્યોપમ તથા સાગરોપમનુ પ્રયોજન શાસ્ત્રને વિષે છે અને ત્રણ પ્રકારના બાદર પલ્યોપમ કહ્યા તે તો ફકત સૂક્ષ્મ પલ્યોપમના સુખાવબોધ થવા માટે કહ્યાં છે તેનુ કાંઇ બીજું પ્રયોજન શાસ્ત્રને વિષે નથી

(૭૧) ભવ સ્થિતિદ્વાર.

(૧) **જઘન્ય ભવ સ્થિતિ** નારકીનો ૧, ભવનપતિના ૧૦, વ્યંતરનો ૧ એ ૧૨ દડકવાળાની જઘન્ય ભવસ્થિતિ દસ દસ હજાર વર્ષની છે જ્યોતિષીના દડકમા જઘન્ય ભવ સ્થિતિ-ચદ્ર, સૂર્ય, ગ્રહ, નક્ષત્ર દેવદેવીની પા પલ્યની છે તારા દેવદેવીની પલ્યનો આઠમો ભાગ છે વૈમાનિકના દડકમા જઘન્ય સ્થિતિ એક પ્રલ્યની છે, તે પહેલા દેવલોક આશ્રી અને બીજે દેવલોકે જ૦ એકપલ્ય ઝાઝેરી સમજવી શેષ પૃથ્વ્યાદિક દસ દડકમા જઘન્ય ભવસ્થિતિ અતર્મુહૂર્તની છે

(૨) **ઉત્કૃષ્ટ ભવસ્થિતિ** નરકના દંડકમા ઉત્કૃષ્ટ ભવસ્થિતિ તેત્રીસ સાગરોપમની છે ૧લી નરકે ઉ૦ ૧ સાગરની, ૨ જી નરકે ૩ સાગરની, ૩જી નરકે ૭ સાગરની, ૪થી નરકે ૧૦ સાગરની, પમી નરકે ૧૭ સાગરની, ૬ઠી નરકે ૨૨ સાગરની, ૭મી નરકે ૩૩ સાગરની ઉ૦ સ્થિતિ છે પહેલી નરકની જે ઉ૦ સ્થિતિ છે તે બીજી નરકની જઘન્ય સ્થિતિ જાણવી. એમજ બીજી નરકની ઉ૦ સ્થિતિ છે તે ત્રીજી નરકની જ૦ સ્થિતિ જાણવી એમ દરેક નરકમા જાણવુ

અસુરકુમારમા દક્ષિણ દિશાના અસુરકુમારોની ઉ૦ ૧ સાગરની, તેની દેવીઓની ઉ૦ સાડાત્રણ પલ્યની ઉત્તર દિશાના અસુરકુમારની ઉ૦ ૧ સાગર ઝાઝેરી, તેની દેવીની સાડાચાર પલ્યની છે. દક્ષિણ

દિશાના નાગકુમારાદિક નવનિકાયના દેવોની ઉ૦ દોઢ પલ્યની, તેની દેવીની પોણા પલ્યની, ઉત્તરદિશાના નવનિકાયના દેવોની ઉ૦ બે પલ્ય દેશે ઉણી છે, તેની દેવીની દેશે ઉણી ૧ પલ્યની છે.

પૃથ્વીની ૨૨ હજાર વર્ષની, અપની ૭ હજાર વર્ષની, તેઉની ૩ અહોરાત્રીની, વાયુની ૩ હજાર વર્ષની વનસ્પતિની ૧૦ હજાર વર્ષની, બેઇંદ્રિયની ૧૨ વર્ષની, તેઇંદ્રિયની ૪૯ દિવસની, ચરિંદ્રિયની ૭ માસની તિર્યંચ પંચેંદ્રિયના દંડકમાં જલચર સમુર્છિમ તથા ગર્ભજ અને ગર્ભજ ઉરપરિ તથા ભુજપરિ સર્પ એ સર્વની ઉ૦ પૂર્વ ક્રોડીની છે ગર્ભજ સ્થળચર, ચૌપદની ઉ૦ ૩ પલ્યની, ખેચર ગર્ભજની ઉ૦ પલ્યોપમના અસંખ્યાતા ભાગની, સ્થલચર સમુર્છિમની ૮૪ હજાર વર્ષની, ઉરપરિ સમુર્છિમની ૫૩ હજાર વર્ષની ભુજપરિ સમુર્છિમની ૪૨ હજાર વર્ષની, ખેચર સમુર્છિમની, ૭૨ હજાર વર્ષની ઉ૦ સ્થિતિ છે.

મનુષ્યના દંડકે સમુર્છિમ મનુષ્યની જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટી અંતર્મુહૂર્તની છે દેવકુરુ ઉત્તરકુરુમાં ૩ પલ્યની, હરિવાસ રમ્યકવાસમાં ૨ પલ્યની હેમવય એરણ્યવયમાં ૧ પલ્યની મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં પૂર્વ ક્રોડીની ભરત ઇરવતે પહેલે આરે બેસતા ૩ પલ્યની, ઉતરતા ૨ પલ્યની, બીજે આરે બેસતા ૨ પલ્યની ઉતરતા ૧ પલ્યની ત્રીજે આરે બેસતા ૧ પલ્યની ઉતરતા પૂર્વ ક્રોડીની ચોથે આરે બેસતા પૂર્વ ક્રોડીની ઉતરતા ૧૨૫ વર્ષની પાંચમે આરે બેસતા ૧૨૫ વર્ષની ઉતરતા ૨૦ વર્ષની છઠે આરે બેસતા ૨૦ વર્ષની ઉતરતા ૧૬ વર્ષની, એમ ૧૦ દંડકોમાં ઉત્કૃષ્ટી જાણવી.

વાણવ્યંતરની ૧ પલ્યની તેની દેવીની અર્ધ પલ્યની જ્યોતિષિના ચંદ્રમાના દેવની ૧ પલ્ય ને લાખ વર્ષની તેની દેવીની અર્ધ પલ્ય ને પચાસ હજાર વર્ષની સૂર્યના દેવની ૧ પલ્ય ને હજાર વર્ષની તેની દેવીની અર્ધ પલ્ય ને પાંચસો વર્ષની ગ્રહના દેવની ૧ પલ્યની

સેંની દેવીની અર્દ્ધપલ્યની, નક્ષત્રની અર્દ્ધપલ્યની. તેની દેવીની પા પલ્યની ઝાઝેરી. તારાની ઉ૦ પા પલ્યની તેની દેવીની ઉ૦ પલ્યની આઠમો ભાગ ઝાઝેરી છે.

વૈમાનીકના દંડકમા ઉ૦ ૩૩ સાગરની છે પહેલે દેવલોકે ૨ સાગરની, તેની પરિગ્રહીતાદેવીની ૭ પલ્યની અને અપરિગ્રહિતા દેવીની ૫૦ પલ્યની, બીજે દેવલોકે ઉ૦ બે સાગર ઝાઝેરી, તેની પરિગ્રહિતા દેવીની, નવપલ્યની ને અપરિગ્રહિતાની ૫૫ પલ્યની છે. (૩) જઘન્ય-ઉત્કૃષ્ટ ભવ સ્થિતિ ત્રીજે દેવલોકે જઘન્ય ૨ સાગર ઉ૦ સાત સાગર, ચોથે દેવલોકે જ૦ બે સાગર ઝાઝેરી ઉ૦ ૭ સાગર ઝાઝેરી, ૫ દેવલોકે ૭ સાગર ઉ૦ ૧૦ સાગર, છઠ્ઠે દેવલોકે જ૦ ૧૦ સાગર ઉ૦ ૧૪ સાગર, ૭ મે દેવલોકે ઉ૦ ૧૭ સાગર, ૮ મે દેવલોકે ઉ૦ ૧૮ સાગર, નવમે દેવલોકે ઉ૦ ૧૯ સાગર, ૧૦ મે દેવલોકે ઉ૦ ૨૦ સાગર, ૧૧મે દેવલોકે ઉ૦ ૨૧ સાગર, ૧૨મે દેવલોકે ઉ૦ ૨૨ સાગર, પ્રથમગ્રૈવેયકે ૨૩ સાગર, બીજીગ્રૈવેયકે ૨૪ સાગર, ૩જી ગ્રૈ૦ ૨૫ સાગર, ૪થી ગ્રૈ૦ ૨૬ સાગર, ૫મી ગ્રૈ૦ ૨૭ સાગર છઠ્ઠી ગ્રૈ૦ ૨૮ સાગર, ૭મી ગ્રૈ૦ ૨૯ સાગર, ૮મી ગ્રૈ૦ ૩૦ સાગર, ૯મી ગ્રૈ૦ ૩૧ સાગર, ચારઅનુત્તરે ૩૩ સાગર, સર્વાર્થસિદ્ધે જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટી ૩૩ સાગર

૫ દેવલોકની જે ઉ૦ સ્થિતિ છે તે છઠ્ઠાની જઘન્ય જાણવી એવી રીતે નવ ગ્રૈવેયકની જે ઉ૦ છે તે ચાર અનુત્તરની જઘન્ય સ્થિતિ જાણવી

(૭૨) કાયસ્થિતિ દ્વાર

(૧) કાયસ્થિતિ—'કાય' એટલે સમુહ પૃથ્વીના જીવોનો સમુહ તે પૃથ્વીકાય તેને વિષે ફરી ફરી મરણ પામીને તેની તે જ કાયમાં ઉત્પન્ન થાય તો તેની અપેક્ષાએ જે સ્થિતિકાળ માન તેનું નામ **કાર્યસ્થિતિ** કહે છે તેનાં બે ભેદ—જઘન્ય કાય સ્થિતિ અને ઉત્કૃષ્ટ કાય સ્થિતિ.

નારકીના ૧, દેવતાના ૧૩, એ ૧૪ દંડકમાં જઘન્ય ને ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ જઘન્ય ને ઉત્કૃષ્ટ ભવસ્થિતિ પ્રમાણે જાણવી. પૃથ્વી પાણી તેઉ વાયુ એ ૪ની જઘન્ય કાયસ્થિતિ અંતર્મુહૂર્તની અને ઉત્કૃષ્ટ કાય સ્થિતિ અસંખ્યાતિ ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી કાળની અર્થાત્ પૃથ્વીનો જીવ પૃથ્વી પણે રહે તો, એટલે પોતાની કાયને મૂકે નહિ તો અસંખ્યાતી ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી કાળ સુધી રહે. એમ જ અપ્ તેઉ ને વાયુકાયમાં પણ જાણવું.

વનસ્પતિ (પ્રત્યેક અને સાધારણ બન્ને ભેગી મળીને લેવી) કાયસ્થિતિ જઘન્ય અંતર્મુહૂર્તની અને ઉત્કૃષ્ટી અનંતકાળ પ્રમાણ જાણવી. અર્થાત્ વનસ્પતિનો વનસ્પતિપણે જો રહે તો ઉ૦ અસંખ્યાત પુદ્ગલ પરાવર્તન સુધી રહે તે પછી અવશ્ય વનસ્પતિપણું છોડે અને નિગોદની ઉ૦ કાય સ્થિતિ અઢી પુદ્ગલ પરાવર્તન છે.

વિગલેન્દ્રિયની જ૦ અં૦ અને ઉ૦ સંખ્યાતા હજાર વર્ષ સુધીની જાણવી, પછી અવશ્ય વિગલેન્દ્રિયપણું છોડે. તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય ને મનુષ્યની કાયસ્થિતિ જ૦ અં૦ ને ઉ૦ ૩ પલ્યને પ્રત્યેક પૂર્વ ક્રોડીની તે એમકે સંજ્ઞી મનુષ્ય તથા તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય સાત ભવ તો લગોલગ પોતાની જાતિમાં પૂર્વક્રોડી આયુષ્યના કરે, અને આઠમો ભવ યુગલિયાનો ૩ પલ્યને આઉખે પોતપોતાના દંડકમાં કરે, અને નવમે ભવે દેવતા થાય એટલે અવશ્ય પણે પોતાનો દંડક છોડવો જ પડે. અર્થાત્ પોતપોતાના દંડકમાં ૩ પલ્યને ૭ પૂર્વક્રોડીથી અધિક ન રહે.

ત્રસકાયની કાયસ્થિતિ જ૦ અં૦ ઉ૦ બે હજાર સાગર ઝાઝેરો સંખ્યાતા વર્ષની છે, તે પછી અવશ્ય ત્રસપણું છોડીને સ્થાવર થાય, સંજ્ઞીની જ૦ કાયસ્થિતિ અં૦ ઉ૦ નવસો સાગરોપમની છે પછી અવશ્ય અસંજ્ઞી થાય. કાય સ્થિતિનું વિશેષ સ્વરૂપ જાણવાની ઇચ્છાવાળાએ પન્નવણાજીના ૧૮મા કાયસ્થિતિ પદથી જાણી લેવું.

(૯) કાયસ્થિતિનું અંતર તે જીવ જે કાયમાં આવ્યા જે

દંડકમાં હોય તે કાય વા તે દંડકમાંથી નીકળીને ફરીથી પાછો તે કાય અથવા તે દંડકમાં આવે તેની વચમા જેટલો કાળ જાય તેને અંતર કહે છે. તે અંતર બે પ્રકારનું છે–(૧) જઘન્ય અંતર અને (૨) ઉત્કૃષ્ટ અંતર.

નારકીનો જીવ નરકમાંથી તે ભવ સંબંધી આયુષ્ય પૂરું કરીને ફરીથી નરકમાં આવે તો જઘન્ય અંત૦ આવે અને ઉ૦ અનંતકાળે પણ આવે. અર્થાત્ નારકીમાં એક જીવ આશ્રી અંતર પડે તો જ૦ અંત૦ અને ઉ૦ અનંતાકાળનુ. એવી રીતે શેષ ૨૨ દંડકે જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ અંતર નારકીની જેમ જાણવું.

વનસ્પતિમાં જઘન્ય અંતર પડે તો અંતર્મુહૂર્તના અને ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાત કાળનું કેમકે વનસ્પતિ સિવાય બીજી કાયોની કાયસ્થિતિ અનંતકાળની નથી. પણ અસંખ્યાત કાળની કાયસ્થિતિ છે. માટે વનસ્પતિમાં ઉત્કૃષ્ટ અંતર અસંખ્યાતા કાળનું પડે

(૭૩) જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ ભવદ્વાર.

જે દંડકમાં જીવ વર્તમાન ભવે છે તે વર્તમાન ભવ પૂરો કરી મરણ પામી તે દંડકમા અંતર રહિત ફરી ઉપજે એવી રીતે નિરંતર કેટલા ભવ કરે તે કહે છે: નારકીના દંડકમાં જ૦ ઉ૦ ૧ ભવ કરે કેમકે નારકી મરીને નારકી થાય નહિ. એમ જ દેવતાના ૧૩ દંડકમા નારકીની પેઠે જ જ૦ ઉ૦ ૧ ભવ કરે.

વનસ્પતિ વર્જીને ચાર સ્થાવરમાં જ૦ ૧–૨–૩ ભવ કરે અને ઉ૦ અસંખ્યાતા ભવ કરે વનસ્પતિમાં જ૦ ૧–૨–૩ ભવ કરે અને ઉ૦ અનંતાભવ કરે ત્રણ વિકલેન્દ્રિયમાં જ૦ ૧–૨–૩ ભવ કરે ઉ૦ સંખ્યાતાભવ કરે તિર્યંચપંચેન્દ્રિય તથા મનુષ્યમાં જ૦ ૧–૨–૩ ભવ કરે ઉ૦ ૮ ભવ કરે તેથી વધારે ન કરે.

(૭૪) મરણદ્વાર

(૧) સમોહિયા, અસમોહિયા મરણ—મરણ બે પ્રકારના છે—(૧) સમોહિયા મરણ તે સમુદ્‌ઘાતસહિત મરણ અને (૨) અસમોહિયા મરણ. ૧ સમોહિયા મરણ તે કીડીની હારની પેઠે જીવના પ્રદેશ જુદા જુદા નીકળે તેને સમોહિયા મરણ કહે છે. અસમોહિયા મરણ તે બંદુકના ભડાકાની પેઠે જીવના પ્રદેશ સામટા એકીસાથે નીકળે તેને અસમોહિયા મરણ કહે છે. એ બે પ્રકારના મરણ ચોવીસે દંડકવાળા જીવોને છે.

(૨) પર્યાપ્તા અપર્યાપ્તા મરણ ચોવીસે દંડકના પર્યાપ્તા અવસ્થાએ મરે છે અને નારકીનો ૧, દેવતાના ૧૩ એ ૧૪ દંડકના અપર્યાપ્તા મરતા નથી. પાંચ સ્થાવર, ૩ વિકલેન્દ્રિય અને સંખ્યાતા વર્ષની સ્થિતિના આયુષ્યવાળા તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય અને મનુષ્ય એના અપર્યાપ્તા મરે છે અને અસંખ્યાતા વર્ષના આયુષ્યવાળા મનુષ્ય તિર્યંચના અપર્યાપ્તા મરતા નથી.

(૭૫) આયુષ્યબંધ દ્વાર

(૧) છ બોલ જીવ છ બોલની સાથે પરભવનું આયુષ્ય બાંધે તેના નામ—(૧) ગતિ નામ (૨) જાતિ નામ, (૩) સ્થિતિ નામ, (૪) અવગાહના નામ, (૫) અનુભાગ નામ, (૬) પ્રદેશ નામ. ચોવીસે દંડકમાં આયુષ્ય બાંધતા છએ બોલ છે.

(૨) આકર્ષ ચોવીસે દંડકના જીવો પરભવનું આયુષ્ય આઠ આકર્ષે કરી બાંધે છે. જે જીવ આઠે આકર્ષે આયુષ્ય બાંધે છે તે કોઈ પણ [illegible] ઉપક્રમથી મરતા નથી પણ બાંધ્યા આયુષ્યની સ્થિતિ પૂરી કરીને મરે છે અને જેણે આકર્ષ ઓછી આકર્ષે આયુષ્ય બાંધ્યું છે તેને પ્રત્યેક ઉપક્રમ લાગવાથી પણ મરી જાય છે.

(૩) **સોપક્રમી નીરૂપક્રમી** જેને વિષ, વિગેરેનો ઉપક્રમ લાગવાથી મરણ પામે તેને **સોપક્રમી** કહે છે. અને જેને કોઈ પણ પ્રકારનો ઉપક્રમ નથી લાગતો ને જે આયુ ક્ષયે સ્વભાવે મરણ પામે તેને **નિરૂપક્રમી** કહે છે.

ચોવીસ દંડકે નારકીનો ૧, દેવતાના ૧૩ એ ૧૪ દંડકમાં એક નિરૂપક્રમી છે શેષ દંડક દસમા સોપક્રમી અને નિરૂપક્રમી બન્ને છે અસંખ્યાતા વર્ષના આયુષ્યવાળા તિર્યંચો તથા મનુષ્યો અને તીર્થંકર, વાસુદેવ, બલદેવ, ચક્રવર્તિ તથા ચરમ શરીરી એટલા નિરૂપક્રમી જાણવા

(૭૬) ગતિ આગતિ દ્વાર

(૧) ગતિ દ્વાર – ગતિ એટલે ગમન કરવું, પહેલીથી છઠ્ઠી નરક સુધીના નારકી મરીને મનુષ્યની અને તિર્યંચની એ બે ગતિમાં જાય સાતમી નરકના નારકી એક તિર્યંચની ગતિમા જાય

દશ ભુવનપતિ, વાણવ્યંતર, જ્યોતિષિ અને વૈમાનિકના દંડકે આઠમા દેવલોક સુધીના દેવતા મરીને મનુષ્યની ને તિર્યંચની એ બે ગતિમાં જાય નવમા દેવલોકથી તે સર્વાર્થસિદ્ધ સુધીના એક મનુષ્યની ગતિમા જાય.

પૃથ્વી, પાણી, વનસ્પતિ અને ૩ વિગલેદ્રિય તથા સમુચ્છિમ મનુષ્ય (૧) મનુષ્યની (૨) તિર્યંચની એ બે ગતિમાં જાય. તેઉ વાયુ એક તિર્યંચની ગતિમાં જાય ગર્ભજ મનુષ્ય પાંચ ગતિમા જાય, સમુચ્છિમ ને ગર્ભજ તિર્યંચ પંચેદ્રિય ચારે ગતિમાં જાય જુગલિયા એક દેવગતિમાં જાય

(૨) આગતિ દ્વાર – આગતિ એટલે **આગમન**. કયા કયા દંડકને વિષે કેટલી કેટલી ગતિના જીવો આવી ઉપજે તે. નારકી,

છઠા ભવનપતિ, વાણવ્યંતર, જ્યોતિષિ અને વૈમાનિકમા દડકમાં આઠમાં દેવલોક સુધી ૧ મનુષ્ય ૨ તિર્યંચની એ બે ગતિના ઉપજે નવમા દેવલોકથી સર્વાર્થસિદ્ધ સુધીમા એક મનુષ્યની ગતિને ઉપજે પૃથ્વી પાણીને વનસ્પતિમા ૧ મનુષ્ય ૨ દેવગતિ ૩ તિર્યંચની એ ૩ ગતિવાળા આવે. તેઉ વાયુ ને ૩ વિગલેંદ્રિય તથા સમુર્છિમ મનુષ્ય ને સમુર્છિમ તિર્યંચ એટલામાં ૧ મનુષ્ય ૨ તિર્યંચની એ બે ગતિના ઉપજે યુગલિયામા પણ એમ બે ગતિના ઉપજે ગર્ભજ મનુષ્ય ને તિર્યંચ પંચેંદ્રિયમાં ચારે ગતિવાળા આવે.

(૭૭) અધ્યવસાય દ્વાર

દરેક સસારી જીવોને અધ્યવસાય બે પ્રકારના હોય છે (૧) પ્રશસ્ત ને અપ્રશસ્ત ૧ પ્રશસ્ત એટલે ભલા અને ૨ અપ્રશસ્ત એટલે માઠા એ બે પ્રકારના અધ્યવસાય ચોવીસે દડકમા છે.

(૭૮) બંધ હેતુ દ્વાર

દરેક જીવ જે કર્મ બંધન કરે છે તેના મૂળ હેતુ પાંચ છે- મિથ્યાત્વ, અવ્રત, પ્રમાદ, કષાય અને જોગ પણ પ્રમાદ બીજામાં અંતર્ગત થઈ જાય છે તેના ઉત્તર ભેદ ૫૭ થાય છે - તેના વિસ્તારે ૨૫ કષાય, ૧૫ જોગ, ૧૨ અવ્રત ને ૫ મિથ્યાત્વ એ સર્વે મળીને ૫૭ થયા.

નરકના દડકમાં ૫૧ હેતુ હોય. તે ૫૭માથી ૧ ઔદારિક ૨ ઔદારિક મિશ્ર, ૪ આહારક દ્વિક, ૫ સ્ત્રીવેદ ૬ પુરુષવેદ એ ૬ વર્જવા. શેષ ૫૧ હોય. દેવતાના ૧૩ દડકમાં ૫૨ હેતુ હોય તે ૫૭ માંથી ઔદારિકના ૨ આહારકનાં ૨ અને નપુંસક વેદ, એ પાંચ વર્જવા શેષ ૫૨ હોય. પૃથ્વી પાણી તેઉ ને વનસ્પતિ એ ચમાં ૩૮ હેતુ હોય. તે સ્ત્રીવેદ ને પુરુષવેદ વર્જીને શેષ ૨૩ કષાય, ૧૨ અવ્રત, ઔદારિક ઔદારિકનો મિશ્ર અને કાર્મણ એ ત્રણ કાય જોગ, અને અનાભોગ મિથ્યાત્વ એ સર્વે મળીને ૩૮ હેતુ હોય વાયરામા ૪૦ હેતુ હોય તે ૩૮ ના પૃથ્વીના ને તેમાં વૈક્રિય

વૈક્રિયનો મિશ્ર એ બે ઉમેરતા ૪૧ હોય ત્રણ વિગલેન્દ્રિયમાં ૪૦ હેતુ હોય તેમા ૩૯ તો પૃથ્વીના અને એક વ્યવહાર વચન ઉમેરતાં ૪૦ હોય તિર્યંચ પંચેંદ્રિયના દંડકમા ૫૫ હેતુ હોય તે ૫૭માંથી આહારક ૧ આહારકનો મિશ્ર એ બે વર્જવા મનુષ્યના દંડકમાં ૫૭ હેતુ હોય.

૭૯ કરણ દ્વાર

(૧) કરણ પંચાવન છે. તેનાં નામ દ્રવ્ય–પાંચ તે ૧ દ્રવ્ય ૨ ક્ષેત્ર, ૩ કાલ, ૪ ભાવ, ૫ ભવ, શરીર ૫, ઇંદ્રિય ૫, મન ચાર પ્રકારના ૪, વચન ચાર પ્રકારના ૪, કષાય ૪, લેશ્યા ૬, સમુદ્દઘાત ૭, સંજ્ઞા ૪, દૃષ્ટિ ૩, વેદ ૩, પ્રાણાતિપાતાદિ ૫ તેના નામ ૧ પ્રાણાતિપાત ૨ મૃષાવાદ ૩ અદત્તાદાન ૪ મૈથુન ૫ પરિગ્રહ એવં સર્વે મળીને ૫૫ કરણ જાણવા એ પંચાવન કરણમાંથી કયા કયા દંડકમાં કેટલા કેટલા કરણ હોય છે તે કહે છે.

નારકીના દંડકમાં ૪૫ કરણ છે તે દ્રવ્ય ૫ શરીર ૩ તે ૫માથી ઔદારીક ને આહારક એ બે શરીર વર્જવા, ઇંદ્રિય ૫, મન ૪, વચન ૪, કષાય ૪, લેશ્યા ૩ પહેલી, સમુદ્દઘાત ૪ પહેલી, સજ્ઞા ૪, દૃષ્ટિ ૩, વેદ ૧ નપુંસક, પ્રાણાતિપાતાદિ ૫ એ સર્વે મળીને ૪૫ જાણવા

ભવનપતિના ૧૦ વ્યંતરનો ૧ એ ૧૧ દંડકમાં ૪૮ કરણ છે તે દ્રવ્ય ૫, શરીર ૩ તે ૫માથી ઔદારીક ને આહારક એ બે શરીર વર્જવા, ઇંદ્રિય ૫, મન ૪, વચન ૪, કષાય ૪, લેશ્યા ૪ પહેલી, સમુદ્દઘાત ૫ પહેલી, સજ્ઞા ૪, દૃષ્ટિ ૩, વેદ ૨ તે નપુંસક વર્જવો, પ્રાણાતિપાતાદિ ૫ એ સર્વે મળીને ૪૮ જાણવા.

પૃથ્વી પાણી ને વનસ્પતિ એ ૩ દંડકમાં ૩૧ કરણ છે તે દ્રવ્ય ૫, શરીર ૩ તે વૈક્રિય ને આહારક એ બે વર્જવા, ઇંદ્રિય

૧ સ્પર્શેંદ્રિય, કષાય ૪ લેશ્યા ૪ પહેલી, સમુદ્ઘાત ત્રણ પહેલી, સજ્ઞા ૪, દષ્ટિ ૧ મિથ્યાત્વની, વેદ ૧ નપુંસક, પ્રાણાતિપાતાદિ ૫ એ સર્વે મળીને ૩૧ જાણવા.

તેઉના દડકમા ૩૦ કરણ છે તે પૃથ્વીના દડકમા કહેલા ૩૧માથી એક તેજોલેશ્યા વર્જવી. વાયુના દડકમા ૩૨ કરણ છે તે ૩૦ તો તેઉના ને તેમા એક વૈક્રિય શરીર ને બીજી વૈક્રિય સમુદ્ઘાત એ બે ઉમેરતા ૩૨ કરણ જાણવા. બેઇંદ્રિયમા ૩૩ કરણ છે તે દ્રવ્ય ૫, શરીર ૩, ઇંદ્રિય ૨ તે સ્પર્શેંદ્રિય રસેંદ્રિય, વચન ૧ તે વ્યવહાર વચન, કષાય ૪, લેશ્યા ત્રણ પહેલી, સમુદ્ઘાત ૩ પહેલી સજ્ઞા ૪, દષ્ટિ ૨ તે ૩માથી મિશ્ર દષ્ટિ વર્જવી, વેદ ૧ નપુંસક, પ્રાણાતિપાતાદિ ૫ એમ ૩૩ કરણ જાણવા.

તેઇંદ્રિયમાં ૩૪ તે એક ઘ્રાણેંદ્રિય વધી. ચૌરિંદ્રિયમા ૩૫ તે એક ચક્ષુઇંદ્રિય વધી. સમુર્છિમ તિર્યંચમા ૩૬ તે એક શ્રોતેંદ્રિય વધી. ગર્ભજ તિર્યંચમા ૫૨ કરણ છે તે ૫૫માથી આહારક શરીર આહારક અને કેવલી એ બે સમુદ્ઘાત એમ ૩ વર્જવા.

ગર્ભજ મનુષ્યમા ૫૫ કરણ છે સમુર્છિમ મનુષ્યમા ૩૪ કરણ છે તે અસંજ્ઞી તિર્યંચ ૫ચેંદ્રિયના ૩૬માથી ૧ વ્યવહાર વચન ને ૨ સમકિત દષ્ટિ એ બે વર્જવા શેષ ૩૪ કરણ જાણવા.

જ્યોતિષિના દડકમાં ૪૫ કરણ છે તે દ્રવ્ય ૫, શરીર ૩ ઇંદ્રિય ૫, મન ૪ વચન ૪, કષાય ૪, લેશ્યા ૧ તેજો, સમુદ્ઘાત ૫ પહેલી, સજ્ઞા ૪ દષ્ટિ ૩ વેદ ૨ તે નપુંસક વર્જવો, પ્રાણાતિપાતાદિ ૫ એ સર્વે મળીને ૪૫ કરણ જાણવા.

વૈમાનિકના દડકમાં ૪૭ તે ૪૫ જ્યોતિષિના લેવા ને તેમા ૧ પદ્મલેશ્યા ને ૨ શુક્લલેશ્યા એ બે મેળવતાં ૪૭ કરણ જાણવા પેહલા બીજા દેવલોકમા જ્યોતિષીની પેઠે ૪૫ કરણ જાણવા. ત્રીજાથી

બારમા દેવલોક સુધીમા ૪૪ કરણ છે તે પૂર્વોક્ત ૪૫માંથી સ્ત્રી-વેદ વર્જવો અને લેશ્યામાં તેજુ વર્જવી. ને તેને ઠેકાણે ૩ થી ૫માં સુધી પદ્મ લેવી અને છઠ્ઠાથી ૧૨મા સુધીમાં શુક્લ લેવી.

નવ ગ્રૈવેયકમાં ૪૧ કરણ છે તે ૪૪માંથી વૈક્રિય ને તૈજસ એ બે સમુદ્ઘાત તથા મિશ્રદૃષ્ટિ એ ૩ વર્જતાં શેષ ૪૧ જાણવા પાંચ અનુત્તર વિમાનમાં ૪૦ કરણ છે તે. ઉપરોક્ત ૪૧માંથી ૧ મિથ્યાદૃષ્ટિ વર્જવી શેષ ૪૦ કરણ જાણવા[1]

(૮૦) નિર્વર્તિ દ્વાર

નિર્વર્તિ ૮૨ છે. તેનાં નામ કહે છે-કર્મ ૮, શરીર ૫, ઇંદ્રિય ૫, મન ૪, ભાષા ૪, કષાય ૪, વર્ણ ૫, ગંધ ૨, રસ ૫, સ્પર્શ ૮, સંઠાણ ૬, સંજ્ઞા ૪, લેશ્યા ૬ દૃષ્ટિ ૩, જ્ઞાન ૫, અજ્ઞાન ૩, યોગ ૩, ઉપયોગ ૨, એ સર્વે મલીને ૮૨ થઈ

નરકના દંડકમા ૭૦ નિર્વર્તિ છે, તે કર્મ ૮, શરીર ૩, ઇંદ્રિય ૫, મન ૪, ભાષા ૪, કષાય ૪, વર્ણ ૫, ગંધ ૨, રસ ૫, સ્પર્શ ૮, સંઠાણ ૧ હુંડ, સંજ્ઞા ૪, લેશ્યા ૩ પ્રથમ, દૃષ્ટિ ૩, જ્ઞાન ૩ પ્રથમ, અજ્ઞાન ૩, યોગ ૩, ઉપયોગ ૨, એ ૭૦ જાણવી

ભવનપતિના ૧૦, વ્યંતરનો ૧ એ ૧૧ દંડકમા ૭૧ નિર્વર્તિ છે તે નરકની ૭૦માથી હુંડસંઠાણ ને નપુંસક વેદ એ બે વર્જતા ૬૮ રહે તે ૬૮મા સમચઉરંસ સંઠાણ સ્ત્રીવેદ અને પુરુષવેદ એ ૩ ભેળવતા ૭૧ થાય

---

[1] વળી કરણ ત્રણ પ્રકારના છે – (૧) સારંભ=હિંસાદિ પાપ ચિંતવવુ (સંકલ્પ) (૨) સમારંભ=હિંસાદિ પાપ કરવા તૈયાર થવુ કે તેનો આદેશ આપવો (૩) આરંભ=હિંસાદિ પાપ કાયાથી કરવું. ચોવીસે દંડકમા એ ત્રણે કરણ છે

પૃથ્વી પાણી તે વનસ્પતિ એ ૩ દંડકમાં ૫૧ નિર્વંતિ છે તે કર્મ ૮, શરીર ૩, ઇંદ્રિય ૧ સ્પર્શેંદ્રિય, મન અને ભાષા નથી કષાય ૪, વર્ણ ૫ ગંધ ૨ રસ ૫ સ્પર્શ ૮, સંઠાણ હુંડ, સંજ્ઞા ૪, લેસ્યા ૪ પ્રથમ, દષ્ટિ ૧ મિથ્યાત્વ, જ્ઞાન નથી અજ્ઞાન ૨, તે વિભંગ જ્ઞાન વર્જવો યોગ ૧ કાયાનો, ઉપયોગ ૨ એમ ૫૧ જાણવી. તેઉમાં ૫૦ છે તે ઉપરોક્ત ૫૧માંથી તેજુલેશ્યા વર્જવી. વાયુમા ૫૧ છે તે ૫૦ તો તેઉની લેવી તેમા ૧ વૈક્રિય શરીર ઉમેરવાં ૫૧ થાય.

બેઇંદ્રિયમા ૫૬ નિર્વતિ છે તે કર્મ ૮, શરીર ૩, ઇંદ્રિય ૨ તે સ્પર્શેંદ્રિય ને રસેંદ્રિય, મન નથી, ભાષા ૧ વ્યવહાર, કષાય ૪, વર્ણ ૫, ગંધ ૨, રસ ૫, સ્પર્શ ૮, સંઠાણ ૧ હુંડ, સંજ્ઞા ૪, લેશ્યા ૩ પહેલી, દષ્ટિ ૨ તે મિશ્ર વર્જવી, જ્ઞાન ૨ પ્રથમ, અજ્ઞાન ૨ પ્રથમ, યોગ ૨ તે વચનનો કાયાનો, ઉપયોગ ૨ એમ ૫૬ જાણવી

તેઇંદ્રિયમાં ૫૭ તે એક ઘ્રાણેંદ્રિય વધી. ચૌરિંદ્રિયમા ૫૮ તે ચક્ષુઇંદ્રિય વધી. અસંજ્ઞી પંચેંદ્રિયમાં ૫૯ તે શ્રોતેંદ્રિય વધી. સંજ્ઞી તિર્યચ પંચેંદ્રિયમા ૭૯ નિર્વતિ છે તે ૮૨માંથી આહારક શરીર મનપર્યવજ્ઞાન કેવળજ્ઞાન એ ત્રણ વર્જવી.

ગર્ભજ મનુષ્યમા ૮૨ નિર્વતિ છે મનુષ્યણીમા ૮૧ તે ૮૨ માંથી આહારક શરીર વર્જવું સંમુર્છિમ મનુષ્યમા ૫૪ નિર્વતિ છે તે કર્મ ૮ શરીર ૩ ઇંદ્રિય ૫, મન નથી, ભાષા નથી, કષાય ૪, વર્ણ ૫, ગંધ ૨ રસ ૫, સ્પર્શ ૮, સંઠાણ ૧ હુંડ, સંજ્ઞા ૪ લેસ્યા ૩ પહેલી, દષ્ટિ ૧ મિથ્યાત્વ, જ્ઞાન નથી, અજ્ઞાન ૨ પહેલા, યોગ ૧ કાયાનો, ઉપયોગ ૨ એમ ૫૪ જાણવી.

જ્યોતિષિના દંડકમા ૬૮ નિર્વતિ છે તે કર્મ ૮, શરીર ૩ ઇંદ્રિય ૫, મન ૪ ભાષા ૪ કષાય ૪, વર્ણ ૫ ગંધ ૨ રસ ૫ સ્પર્શ ૮, સંઠાણ ૧ સમચઉરસ, સંજ્ઞા ૪ લેસ્યા ૧ તેજુ, દષ્ટિ ૩

જ્ઞાન ૩ પહેલા, અજ્ઞાન ૩, યોગ ૩ ઉપયોગ ૨ એમ ૬૮ જાણવી. વૈમાનિકના દંડકમાં ૭૦ નિર્વર્તિ છે તે ઉપરોકત ૬૮ માં ૧ પદ્મલેશ્યા ને શુકલલેશ્યા એ બે ભેળવતાં ૭૦ થાય પહેલે બીજે દેવલોકે જ્યોતિષિની જેમ ૬૮ નિર્વર્તિ છે ૩-૪-૫ એ ૩ દેવલોકમાં પણ ૬૮ નિર્વર્તિ છે તે તેજુલેશ્યાવર્જીને તેને ઠેકાણે પદ્મલેશ્યા કહેવી. છઠ્ઠાથી બારમા દેવલોક સુધી પણ ૬૮ નિર્વર્તિ છે. તે પદ્મલેશ્યાવર્જીને તેને ઠેકાણે શુકલ લેશ્યા કહેવી. નવગ્રૈવેયકમાં ૬૭ નિર્વર્તિ છે તે ઉપરોકત ૬૮માંથી ૧ મિશ્રદષ્ટિ વર્જવી. પાંચ અનુત્તર વિમાનમાં ૬૩ નિર્વર્તિ છે તે ઉપરોકત ૬૮માથી ૩ અજ્ઞાન ને ૨ દષ્ટિ તે મિથ્યાત્વને મિશ્ર એ પાંચ વર્જવી શેષ ૬૩ નિર્વર્તિ જાણવી.

(૮૧) દંડ દ્વાર

દંડ પાચ પ્રકારના છે. (૧) અર્થદંડ, (૨) અનર્થદંડ, (૩) હિંસાદંડ, (૪) અકસ્માતદંડ, (૫) દૃષ્ટિવિપર્યાસદંડ **૧ અર્થદંડ તે** પોતાને કાર્યે દંડાય **૨. અનર્થદંડ** તે પોતાના સ્વાર્થ સિવાય ફોગટનો પરના કાર્યે દંડાય **૩ હિંસાદંડ** તે જીવઘાત કરવાથી દંડાય તે. **૪. અકસ્માત દંડ** તે જેને મારવા ધારેલ છે તેને મારતાં વચમાં બીજાને મરાય તે. **૫. દૃષ્ટિ વિપર્યાસદંડ** તે સમજ ફેરથી પોતાનાં મિત્રને શત્રુ જાણીને મારે તે. એ પાંચે દંડ ચોવીસે દંડકમાં છે પાંચ સ્થાવર ને ૩ વિગલેંદ્રિય એ ૮ દંડકમા પાચ દંડ પાછલા ભવ આશ્રી અથવા ઓઘ સંજ્ઞાએ લેવા, તત્ત્વ કેવળી ગમ્ય.

(૮૨) ક્રિયા દ્વાર

ક્રિયા **क्रियंते कर्म उपार्ज्यंते आभिस्ताः क्रियाः** જેના થકી કર્મ ઉપાર્જન કરી શકાય છે તેને ક્રિયા કહે છે તે પાચ પ્રકારે છે–(૧) કાયિકી ક્રિયા, (૨) અધિકરણકિ ક્રિયા, (૩) પાઉસિયા ક્રિયા, (૪) પારિતાવણિયા ક્રિયા, (૫) પાણાઇવાઇયા ક્રિયા.

૧ કાયિકી તે કાય શરીરના વ્યાપારરૂપ જે, ક્રિયા તેને કાયિકી કહે છે ૨ ખડ્ગાદિક અધિકરણોથી ઉત્પન્ન થએલી જે વ્યાપાર એટલે ક્રિયા તે અધિકરણકિ, કહે છે ૩ મત્સર દ્વેષથી ઉત્પન્ન થએલ જે ક્રિયા તેને પ્રાદ્વેષિકી કહે છે. ૪ પરપ્રાણી ને પરિતાપના દુઃખ, પીડા ઉત્પન્ન કરવા રૂપી જે ક્રિયા તેને પારિતાપનિકી કહે છે. ૫ પરપ્રાણીના પ્રાણ હણવારૂપ જે ક્રિયા તેને પ્રાણાતિપાતકી કહે છે એ પાંચે ક્રિયાઓ ચોવીસે દંડકમાં છે.

(૮૩) પરિગ્રહ દ્વાર

(૧) પરિગ્રહ એટલે મુર્છાભાવ, એટલે પદાર્થ ઉપર મૌહની ભાવ રાખવો તેને પરિગ્રહ કહે છે પરિગ્રહના ત્રણ પ્રકાર-(૧) કર્મ પરિગ્રહ, (૨) શરીર પરિગ્રહ, (૩) બાહ્ય ભંડોપગરણાદિ પરિગ્રહ એ ત્રણ પ્રકારના પરિગ્રહ પાંચ સ્થાવર ને નારકી એ છ દંડક વર્જીને શેષ ૧૮ દંડકમાં છે અને પાંચ સ્થાવર ને નારકી એ છ દંડકમાં બે જાતના પરિગ્રહ છે તે ૧ કર્મ પરિગ્રહ ૨ શરીર પરિગ્રહ એ બે પરિગ્રહ છે.

(૨) બીજા ત્રણ પ્રકારના પરિગ્રહ (૧) સચિત પરિગ્રહ, (૨) અચિત પરિગ્રહ અને (૩) મિશ્ર પરિગ્રહ. એ ૩ પ્રકારના પરિગ્રહ ચોવીસે દંડકમાં છે

(૮૪) સમોસરણ દ્વાર

सम्य गे कीमावे नावसरण मेकत्र गमनं मेलापकः समवसरणम् અત્યંત પ્રકારે એકી ભાવ વડે એકત્ર થઇને અર્થાત એકત્ર મળવું તેને સમોસરણ કહે છે તે સમોસરણ ચાર પ્રકારના છે તેના નામ કહે છે ૧ ક્રિયાવાદી ૨ અક્રિયાવાદી ૩ અજ્ઞાનવાદી અને ૪ વિનયવાદી.

એ ચાર સમોસરણમા ક્રિયાવાદીનો એક સમોસરણ અપેક્ષા પૂર્વક સમકીતી છે બાકીના ત્રણ સમોસરણ મિથ્યાત્વી છે અર્થાત્ ૧ સમદષ્ટિ છે ને ત્રણ મિથ્યાદષ્ટિ છે અપેક્ષા– એકાંત ક્રિયાવાદ મિથ્યાત્વમા જાય પણ જ્ઞાન સાથે મળતા સમકીતી છે.

નરકનો ૧ દેવતાના ૧૩ તિર્યંચ પંચેદ્રિયનો ૧ મનુષ્યનો ૧ એ ૧૬ દંડકમાં ચારે સમોસરણ લાભે પાંચ સ્થાવર ત્રણ વિગલેંદ્રિય એ ૮ દંડકમાં ૧ અક્રિયાવાદી ને ૨ અજ્ઞાન વાદી એ બે સમોસરણ છે ક્રિયાવાદી મરીને ૧ મનુષ્ય ૨ દેવગતિ એ બે ગતિમાં જાય અને સમ્યક્ આરાધનાથી મોક્ષે પણ જાય અને બાકીના ત્રણ સમોસરણવાળા ચારે ગતિમા જાયે સમોસરણનુ વિશેષ સ્વરૂપ ભગવતી શતક ૩૦ ઉદ્દેશો ૮ થી જાણવુ

(૮૫) સપ્રદેશી અપ્રદેશી દ્વાર

સપ્રદેશી એટલે જેને ઘણા સમય ઉત્પન્ન થયા પછી થયા હોય તેને સપ્રદેશી કહે છે અને **અપ્રદેશી** એટલે જેને એક સમય ઉપજવાને થયો હોય તેને અપ્રદેશી કહે છે નારકીઆદિ ચોવીસે દંડકમા સપ્રદેશી અપ્રદેશી બન્ને હોય છે ૧ આહાર ૨ ભવ્ય ૩ સંજ્ઞી ૪ લેશ્યા ૫ દષ્ટિ ૬ સયતિ ૭ કષાય ૮ જ્ઞાન ૯ અજ્ઞાન ૧૦ જોગ ૧૧ ઉપયોગ ૧૨ વેદ ૧૩ શરીર ૧૪ પર્યાય એ ૧૪ બોલમા પણ ચોવીસે દડક આશ્રી સપ્રદેશી અપ્રદેશી બન્ને ઉતારવા તેમજ એના ભાંગા વિગેરેનો વિશેષ સ્વરૂપ સપ્રદેશી અપ્રદેશી પદથી જાણી લેવો

(૮૬) સોપચયાદિ દ્વાર

(૧) **સોપચયા** એટલે ઉપચય સહિત તે વધે પણ ઘટે નહીં તે સિદ્ધ ૨ **સાપચયા** એટલે અપચય સહિત તે ઘટે પણ વધે નહિ. તે ભવ્ય જીવ (૩) **સોપચયા સાપચયા** તે વધે પણ ખરા ને ઘટે પણ ખરા તે ઉપજવા ચ્યવવા આશ્રી, તે ૪ ગતિ ને

૨૪ દંડક આશ્રી સમજવું (૪) નિરુપચયા નિર અપચયા તેમાં વધે નહીં તે 'સિદ્ધ' જીવ તથા અભવ્ય જીવ આશ્રી અનુક્રમે ત્રણે ભાંગા સમુચ્ચે જીવમાં છે'

પાંચ સ્થાવર વર્જીને શેષ ૧૯ દંડકમાં (૧) સોપચયા તે ઉપજ્યા કરે તેનો કાળ આવલિકાનો અસંખ્યાતમો ભાગ છે, (૨) સાપચયા તે ચવ્યા કરે, અંતર ન પડે તેનો કાળ પણ આવલિકાનો અસંખ્યાતમો ભાગ છે (૩) સોપચયા સાપચયા તે સમે સમે ઉપજે ચવે પણ અંતર ન પડે. તેનો કાળ આવલિકાનો અસંખ્યાતમો ભાગ છે તે પછી અવશ્ય અંતર પડે અને પાંચ સ્થાવરમાં સમય સમય ઉપજે ને ચવે તે સર્વકાળે લાભે સ્થાવરમાં ઉપજવા ચવવાનો અંતર પડતો નથી. એટલે આ ત્રીજો ભાંગો ચોવીસે દંડકમાં છે

પાંચ સ્થાવર વર્જીને શેષ ૧૯ દંડકમાં નિરુપચયા તેનો કાળ જેટલો વિરહ તેટલો જ કહેવો. એટલે જે વખતે ઉપજવા ચવવાના બન્ને વિરહો સાથે પડે ત્યારે એ ભાંગો લાભે, પાંચ સ્થાવરમાં એ ભાંગો નથી કેમકે એમાં ઉપજવા તથા ચવવાનો એ બન્ને વિરહો પડતા નથી. અર્થાત્ પાંચ સ્થાવરમાં એક ત્રીજો ભાંગો છે શેષ ૧૯ દંડકમાં ચારે ભાંગા હોય છે

હાયમાન કાળ તે ૨૪ દંડકે આવલિકાનો અસંખ્યાતમો ભાગ વર્ધમાનનો કાળ ૨૪ દંડકમા આવલિકાનો અસંખ્યાતમો ભાગ, અવટ્ઠીયાનો કાળ જઘન્ય ૧ સમય ઉ૦ વિરહકાળથી બમણો જાણવો. પણ સિધ્ધમાં વિરહ તેટલો જ કહેવો. પાંચ સ્થાવરમાં વિરહ જ નથી માટે એમા અવસ્થિત કાળ છે

પ્રશ્ન :- (૧) સોપચયા કાળને વર્ધમાન કાળમાં શું ફેર?

(૨) હાયમાન કાળ ને સાપચયા કાળમા ફેર શું ? (૩) સોપચયા સાપચયા કાળ ને અવઠીયા કાળમા ફેર શું ?

ઉત્તર :– સોપચયા કાળ તે સમયે સમયે લગતા ઉપજે પણ અંતર ન પડે અને વર્દ્ધમાન કાળમાં ઉપજે ઘણાં ને ચ્યવે થોડા, એટલે વધતા રહે, તેને વર્દ્ધમાન કાળ કહીએ. સાપચયા કાળ તે સમયે સમયે ચ્યવે પણ અંતર ન પડે અને હાયમાન કાળ તે પહેલાં જેટલા હોય તેમાથી ઘટે, ચ્યવે અર્થાત્ ચ્યવે ઘણા ને ઉપજે થોડા, તેને હાયમાન કાળ કહીએ.

સોપચયા સાપચયા કાળ તે જે સમયે જેટલા ચ્યવે તે સમયે તેટલા જ અથવા વધારે ઘટાડે પણ ઉપજે, પણ એમા વધઘટ થવાનું પ્રયોજન નથી, એટલે જે સમયે ચ્યવે તે જ સમયે ઉપજે અને અવઠીયા કાળ તે ચ્યવવા અને ઉપજવાનો એ બન્ને વિરહ પડે ત્યારે જેટલા પહેલા હોય તેટલા જ રહે તથા જેટલા ચ્યવે તેટલા જ ઉપજે, પણ વધઘટ ન હોય, તેને અવઠીયા કાળ કહીએ.

અને જે વેળાએ ચ્યવવા તથા ઉપજવા એ બેનો વિરહકાળ હોય તેને નીરૂપચયા કહીએ પાચ સ્થાવરમાં હાયમાન વૃધમાન અવઠીયા એ ૩ કાળ આવલિકાને અસખ્યાતમે ભાગે કહ્યા તે કેમ ?

ઉત્તર–તેમા ચ્યવવા ઉપજવાનો વિરહકાળ તો નથી પણ લગતા ઘણા ઘણા ઉપજે અને થોડા થોડા ચ્યવે એટલે જ્યારે વધે ત્યારે વર્દ્ધમાન કાળ જાણવો પછી તો જરૂર ફેર પડે લગતા વધતા રહે તો આવ૦ અ૦ ભાગ સુધી વધે ૧ એમ જ હાયમાન કાળમાં લગતાં ઘણા ચ્યવે ને થોડા ઉપજે તે હાયમાન કાળ પણ આવ૦ અ૦ ભાગ સુધી રહે પછી જરૂર ફેર પડે ૨ અને જેટલા ઉપજે તેટલા ચ્યવે પણ વધ ઘટ ન હોય તે અવઠીયા કાળ પણ આવ૦ અ૦ ભાગ સુધી પછી જરૂર ફરક પડે.

પહેલા દેવલોકથી અનુત્તર વિમાન સુધી સમય સમય ઉપજે તથા ચ્યવે તો આવ૦ અ૦ ભાગ સુધી અને એની ખતામણ તો સંજ્ઞી મનુષ્યની છે, અને તે તો સંખ્યાતા છે, અને આ૦ અ૦ ભાગ તો અસંખ્યાતા સમયનો હોય છે તો કેમ મનુષ્યમાં આવે?

ઉત્તર—એમાં સંખ્યાતા સમયનો ભાગ કહેવો પણ પૂછે તો આવ૦ અસં૦ ભાગ કહે. પણ તે ભાગ સંખ્યાતા સમયનો જાણવો. અવઠીયાકાળ વિરહકાળથી બમણો કહ્યો તે કેમ? ચ્યવવા ઉપજવા બન્નેનું વિરહ પડે ત્યારે આવ૦ અસં૦ ભાગ સુધી ચ્યવે. જેટલા તેટલા ફરી ઉપજે પછી બન્નેનો વિરહ પડે, પછી વળી જેટલા ચ્યવે તેટલા ઉપજે એમ કરતા વિરહકાળથી બમણા કાળ સુધી તો અવઠીયાકાળ હોય. પછી જરૂર વધઘટ હોય.

સંમુર્છિમ મનુષ્યમાં અવઠીયાકાળ ૪૮ મુહૂર્તનો છે પછી જરૂર વધઘટ હોય ૩ વિગલેન્દ્રિય અને અસંજ્ઞી તિર્યંચના વિરહ કાળથી અવઠીયાના કાળ બિરે સરિખા જાણવા. તે ૬૨ બોલની કણના અલ્પબ૦માં કહ્યું છે તથા પન્નવણામાં ઔદારિક મિશ્ર જોગ શાશ્વતો કહ્યો તે ન્યાયે જાણવો.

૮૭ માર્ગણા દ્વાર

માર્ગણા ૬૨ છે તે આ પ્રમાણે—૪ ગતિ-(૧) દેવ, (૨) મનુષ્ય, (૩) તિર્યંચ, (૪) નરક ૫ જાતિ-એકેન્દ્રિય, બેઇન્દ્રિય તેઇન્દ્રિય, ચૌરિન્દ્રિય, પંચેન્દ્રિય. ૬ કાય-પૃથ્વી, અપ, તેજ, વાયુ વનસ્પતિ, ત્રસ. ૩ યોગ-મન વચન અને કાયાના. ૩ વેદ-પુરુષ, સ્ત્રી અને નપુંસક ૪ કષાય-ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ. ૫ જ્ઞાન-મતિ, શ્રુત, અવધિ, મનઃપર્યવ, કેવળ. ૩ અજ્ઞાન-મતિ, શ્રુતઅજ્ઞાન, વિભંગજ્ઞાન ૭ સંયમ અસંયમદ્વાર-સામાયિક, છેદોપસ્થાપનીય પરિહારવિશુદ્ધ, સૂક્ષ્મ સંપરાય, યથાખ્યાત, દેશવિરતિ, અસંયમ ૪ દર્શન-ચક્ષુ અચક્ષુ અવધિ, કેવળ ૬ લેશ્યા-કૃષ્ણ નીલ,

કાપોત, તેજો, પદ્મ, શુકલ. ૧ ભવ્ય ૧ અભવ્ય. ૫ સમકિત– ઉપશમ, ક્ષયોપશમ, ક્ષાયક, -મિશ્ર, -સાસ્વાદન, ૧ મિથ્યાત્વ ૧ સન્ની ૧ અસન્ની ૧ આહારક ૧ અનાહારક કુલ ૬૨ માર્ગણા. કયાકયા દંડકમા કેટલી કેટલી માર્ગણા હોય નરકના દંડકમાં ૩૬ માર્ગણા હોય છે તે ૧ નરકની ગતિ ૨ પચેંદ્રિયની જાતિ ૩ ત્રશકાય ૬ જોગ ત્રણે ૭ નપુસક વેદ ૧૧ કષાય ચારે ૧૭ જ્ઞાન ૬ તે ૩ જ્ઞાન પહેલા ને ૩ અજ્ઞાન ૧૮ અસયમ ૨૧ દર્શન ૩ પહેલા ૨૪ લેશ્યા ૩ પહેલી ૨૫ ભવ્ય ૨૬ અભવ્ય ૩૧ સમકિત પાચ અને ૩૨ મિથ્યાત્વ ૩૩ સન્ની ૩૪ અસન્ની ૩૫ આહારક ૩૬ અણાહારક એમ ૩૬ જાણવી

ભવનપતિના ૧૦ વ્યતરનો ૧ એ ૧૧ દંડકમા ૩૭ માર્ગણા છે. તે ઉપરોકત ૩૬માથી નરકની ગતિ અને નપુસક વેદ અને ક્ષાયક સમકિત એ વર્જતા શેષ ૩૩ રહે તેમા ૧ દેવગતિ ૨ તેજોલેશ્યા ૩ સ્રીવેદ ૪ પુરુષવેદ એ ૪ માર્ગણા ઉમેરતા ૩૭ જાણવી જ્યોતિષિના દંડકમા ૩૩ માર્ગણા છે તે ઉપરોકત ૩૭માથી ૧ અસન્ની ને ૩ લેશ્યા તે કૃષ્ણાદિ પહેલી એ ૪ માર્ગણા વર્જવી શેષ ૩૩ જાણવી

વૈમાનિકના દંડકમા ૩૬ માર્ગણા છે તે ઉપરોકત ૩૩મા ક્ષાયક સમકિત અને ૧ પદ્મ ૨ શુકલ એ બે લેશ્યા કુલ ત્રણ ઉમેરતા ૩૬ જાણવી પહેલે બીજે દેવલોકે જ્યોતિષિની પેઠે ૩૩ અને ક્ષાયક સમકિત મળી ૩૪ માર્ગણા જાણવી ૩ થી તે ૧૨ દેવલોક સુધી ૩૩ માર્ગણા છે તે ઉપરોકત ૩૪માથી સ્રીવેદ વર્જવો અને ત્રીજે ચોથે ને પાચમે દેવલોકે લેશ્યામા તેજોને બદલે પદ્મ કહેવી ને છઠ્ઠાથી ૧૨મા દેવલોક સુધી પદ્મને બદલે શુકલ કહેવી. નવગ્રૈવેયકમા ૩૨ માર્ગણા છે તે ઉપરોકત ૩૩માથી એક મિશ્ર

સમકિત વર્જવો શેષ ૩૨ જાણવી. પાંચ અનુત્તર વિમાનમાં ૨૭ માર્ગણા છે તે ઉપરોક્ત ૩૨માંથી ૩ અજ્ઞાન ૪ સાસ્વાદન ૫ મિથ્યાત્વ વર્જી શેષ ૨૭ જાણવી.

પૃથ્વીના દંડકમાં ૨૩ માર્ગણા છે તે ૧ તિર્યંચની ગતિ ૨ એકેંદ્રિયની જાતિ ૩ પૃથ્વીકાય ૪ કાયયોગ ૫ નપુંસકવેદ ૯ કષાય ચારે ૧૧ પહેલા બે અજ્ઞાન ૧૨ અસંયમ ૧૩ અચક્ષુદર્શન ૧૭ પહેલી ૪ લેશ્યા ૧૮ ભવ્ય ૧૯ અભવ્ય ૨૦ મિથ્યાત્વ ૨૧ અસંજ્ઞી ૨૨ આહારક ૨૩ અણાહારક એમ ૨૩ જાણવી. અપ અને વનસ્પતિ એ બે દંડકમાં પણ ઉપરોક્ત ૨૩ માર્ગણા જાણવી પણ કાય માર્ગણામાં પોતપોતાની કાય લેવી તેઉ ને વાઉના દંડકમાં ૨૨ માર્ગણા છે તે ઉપરોક્ત ૨૩માંથી તેજુ લેશ્યા વર્જવી ને કાય માર્ગણામાં પોતપોતાની કાય લેવી.

બેઇંદ્રિય તેઇંદ્રિયમાં ૨૬ માર્ગણા છે તે ઉપરોક્ત તેઉની ૨૨ તેમાં પહેલા બે જ્ઞાન ને સાસ્વાદન સમકિત ને વચનયોગ એ ૪ ઉમેરતાં ૨૬ થઈ તેમાં ઇંદ્રિય માર્ગણામાં પોતપોતાની ઇંદ્રિય કહેવી ને કાય માર્ગણામાં ત્રસકાય કહેવી એટલે ૨૬ જાણવી. ચૌરિંદ્રિયમાં ૨૭ માર્ગણા છે તે ઉપરોક્ત ૨૬માં ચક્ષુદર્શન ઉમેરતાં ૨૭ જાણવી ને ઇંદ્રિય માર્ગણામાં પોતાની ઇંદ્રિય કહેવી.

તિર્યંચપંચેંદ્રિયના દંડકમાં ૪૨ માર્ગણા છે તે ૧ તિર્યંચની ગતિ ૨ પંચેંદ્રિયની જાતિ ૩ ત્રસકાય ૬ યોગ ત્રણે ૯ વેદ ત્રણે ૧૩ કષાય ચારે, ૧૬, ૩ જ્ઞાન પહેલા ને ૧૯ ત્રણ અજ્ઞાન ૨૦ દેશવિરતિ ૨૧ અસંયમ ૨૪ દર્શન ૩ પહેલા, ૩૦ લેશ્યા ૬ એ ૩૧ ભવ્ય ૩૨ અભવ્ય ૩૮ સમકિત પાંચ અને મિથ્યાત્વ, ૩૯ સંજ્ઞી ૪૦ અસંજ્ઞી ૪૧ આહારક ૪૨ અણાહારક એવ ૪૨ જાણવી.

મનુષ્યના દંડકમા ૫૦ માર્ગણા છે તે ૧ મનુષ્યની જાતિ, ૨ પંચેદ્રિયની જાતિ, ૩ ત્રસકાય, ૬ યોગ ત્રણ, ૯ વેદ ત્રણ, ૧૩ કષાય ૪, ૨૧ જ્ઞાન અજ્ઞાન આઠ, ૨૮ સયમ આદિ સાત ૩૨ દર્શન ચાર ૩૮ લેશ્યા ૬ ૩૯ ભવ્ય ૪૦ અભવ્ય ૪૬ સમકિત પાચ અને મિથ્યાત્વ, ૪૭ સજ્ઞી ૪૮ અસજ્ઞી ૪૯ આહારક ૫૦ અણાહારક એવં ૫૦ જાણવી

(૮૮) અલ્પાબહુત્વ દ્વાર

હવે ૨૪ દડકનો અલ્પબહુત્વ કહે છે. ૧ સર્વથી થોડા મનુષ્ય ૨૪ બોલે છે. ૨ તેથી વૈમાનિક અસંખ્યાત ગણા ૨૮ બોલે છે ૩ તેથી ભવનપતિ અસંખ્યાત ગણા ૩૦ બોલે છે માટે. ૪ તેથી નારકી અસંખ્યાત ગણા ૩૧ બોલે છે માટે. ૫. તેથી વાણવ્યતર અસખ્યાત ગણા ૩૯મે બોલે છે માટે. ૬ તેથી જ્યોતિષિ સખ્યાતગણા છે ૪૧મે બોલે છે માટે ૭. તેથી તિર્યંચ પચેંદ્રિય વિશેષાહિયા ૪૪મે બોલે છે માટે ૮ તેથી ચોરિંદ્રિય વિશેષહિયા ૫૦મે બોલે છે, માટે ૯ તેથી તેઇંદ્રિય વિશેષાહિયા ૫૧મે બોલે છે માટે ૧૦. તેથી બેઇન્દ્રિય વિશેષાહિયા ૫૨મે બોલે છે માટે ૧૧ તેથી તેઉકાય અસખ્યાતગુણા ૬૮મે બોલે છે માટે ૧૨ તેથી પૃથ્વીકાય વિશષાહિયા ૬૯મે બોલે છે માટે. ૧૩ તેથી અપકાયયા વિશેષાહિયા ૭૦મે બોલે છે માટે ૧૪ તેથી વાઉકાયયા વિશેષાહિયા ૭૧ મે બોલે છે માટે ૧૫ તેથી વનસ્પતિકાયયા અનંતગણા ૮૯ બોલે છે માટે

૮૯ અથ શ્રી વાટે વહેતા જીવના ૩૧ બોલ કહે છે.

૧ વાટે વહેતા જીવમા મિશ્ર વર્જિને શેષ ૩ સમકિત[1]

[1] નોધ – વાટે વહેતા જીવમા ૧૧મે ગુણસ્થાને કાળ કરી સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાને જનાર નેજ ઉપશમ સમકિતનો સભવ છે ત્યાં ઉપજી પછી ક્ષયોપશમ સમકિત પામે તત્ત્વ કેવળી ગમ્ય, બીજા વાટે વહેતા જીવને ઉપશમ સમકિત ન હોય.

અને મિથ્યાત્વ હોય. ૨ વાટે વહેતા જીવમા ૧ તૈજસ ૨ કાર્મણ એ બે શરીર હોય. ૩ વાટે વહેતા જીવમા ગુણઠાણાં ૧-૨-૪ એ ત્રણ હોય. ૪ વાટે વહેતા જીવમા ઉપયોગ ૧૦ હોય તે ૧ મનપર્યવજ્ઞાન ૨ ચક્ષુદર્શન એ બે વર્જ્યા.

૫ વાટે વહેતા જીવમા ફક્ત ભાવઇન્દ્રિય ૫ તે છદ્મસ્થ આશ્રી સમજવી, કેવળીને નથી. ૬ વાટે વહેતા જીવમાં જોગ ૧ કાર્મણનો, ૭ વાટે વહેતા જીવમા લેશ્યા ૬ તે સિદ્ધને નથી.

૮ વાટે વહેતા જીવમાં દષ્ટિ ૨ તે મિશ્ર વર્જવી. ૯ વાટે વહેતા જીવમા અજ્ઞાન ૩ હોય. ૧૦ વાટે વહેતા જીવમાં સમુદ્ઘાત બે પહેલી. ૧૧ વાટે વહેતા જીવમા જ્ઞાન ૪ તે મનપર્યવ જ્ઞાન વર્જ્યું

૧૨ વાટે વહેતા જીવમાં દર્શન ૩ તે ચક્ષુદર્શન વર્જ્યું ૧૩ વાટે વહેતા જીવમા સત્તામા વેદ ૩ હોય ને અવેદી પણ હોય ૧૪ વાટે વહેતા જીવમાં પર્યાપ્તિ ૬ માહેલી એકે નથી, ૧૫ વાટે વહેતા જીવમાં સ્થિતિ જઘન્ય ૧ સમયની ઉત્કૃષ્ટી ૪ સમયની, ૧૬ વાટે વહેતા જીવમા કષાય ૪ હોય, ૧૭ વાટે વહેતા જીવમાં ઇંદ્રિય સહિત તથા રહિત હોય, ૧૮ વાટે વહેતા જીવમા જીવના ભેદ ૭ હોય તે અપર્યાપ્તા લેવા.

૧૯ વાટે વહેતા જીવમાં સમકિતિ અને મિથ્યાત્વિ હોય, ૨૦ વાટે વહેતા જીવમા ૧ આયુષ્ય પ્રાણ હોય, ૨૧ વાટે વહેતા જીવમા સન્ની તથા અસન્ની હોય, ૨૨ વાટે વહેતા જીવમા ત્રસ તથા સ્થાવર હોય, ૨૩ વાટે વહેતા જીવમા આત્મા ૭ તે ચારિત્રાત્મા વર્જવો, ૨૪ વાટે વહેતા જીવમા સન્ના ૪ હોય ૨૫ વાટે વહેતા જીવમા ભાષામા 0 ૨૬ વાટે વહેતા જીવમા કરણું ૨૮ હોય.

૧ દ્રવ્ય ૫, શરીર તે જસ-કાર્મણ ૨ કષાય-૪ લેશ્યા ૬ સમુદ્ઘાત-૨ સન્ના ૪ દષ્ટિ ૨, વેદ ૩ એવં ૨૮

૨૭ વાટે વહેતા જીવમા હેતુ[૨] ૩૩ હોય, ૨૮ વાટે વહેતા જીવમા સૂક્ષ્મ તથા બાદર હોય, ૨૯ વાટે વહેતા જીવમાં અણાહારિક છે, ૩૦ વાટે વહેતા જીવમા ક્રિયા સહિત તથા રહિત હોય, ૩૧ વાટે વહેતા જીવમાં જોગ એક કાર્મણ કાયનો છે

૨ ૧ અનાભોગ મિથ્યાત્વ ૨૫ કષાય ૬ અવિરતિ (છકાયના વધરૂપ) ૧ કાર્મણકાય યોગ એવ ૩૩.

* * *

હવે શિઘ્ર બોધ થાવાને માટે ૨૫૨ દ્વાર યત્રથી કહે છે.

તેના કોઠા ૨૧૪મા પેઇજથી શરૂ થાય છે તે કોઠામા જે શબ્દો બાધેલા છે તેની પૂરી સમજણ આ કોઠાની વિગત પૂરી થાય છે ત્યા આપેલ છે.

આંક		૭નં નો૧ ઉદ્દે	૧૦ બ.પ. ના ૧૦ ઉદ્દે	પૂનો ઉ ૧૨	પાનો ઉ ૧૩	તેઉનો ઉ ૧૪	વાઉનો ઉ ૧૫	
૧	નામ દ્વાર						
૨	સા. જીવ ભેદ ૧૪માંથી	૩	૩	૪	૪	૪	૪
૩	વિ જીવ ભેદ ૫૬૩માંથી	૧૪	૫૦	૪	૪	૪	૪
૪	અપ. આહા. અણાહા. દ્વા	૨	૨	૨	૨	૨	૨
૫	પર્યાપ્તા આહા અણાહા.	૧	૧	૧	૧	૧	૧
૬	આભોગ અણા. આ. દ્વા.	૨	૨	૧	૧	૧	૧
૭	કેટલી દિશો આ. લીએ	૬	૬	૩-૬	૬	૬	૩-૬
૮	આહારેચ્છાનું અંતર	અ મુ	૧સ. ઉ બેથી ૯ દિ	સમય ,,	સમય ,,	સમય ,,	સમય ,,
૯	સચિતાદિ આહાર ૩માંથી	૧	૧	૩	૩	૩	૩
૧૦	ઓજાદિઆહાર ૩માંથી	૨	૨	૨	૨	૨	૨
૧૧	શ.દ્વાર બે કારણે(રાગ, દ્વેષ)	૨	૨	૨	૨	૨	૨
૧૨	શ. દ્વાર ૪ કારણ (૪ કષાય)	૪	૪	૪	૪	૪	૪
૧૩	શરીર પ્રાપ્તિ દ્વાર પાંચમાંથી કેટલા	૩	૩	૩	૩	૩	૪
૧૪	શરીર પર્યાપ્તિ કાળ	અ	અ	અ	અ	અ	અ
૧૫	બાહ્ય શરીર ૩માંથી	૧	૧	૧	૧	૧	૨
૧૬	અભ્યંતર શરીર બેમાંથી	૨	૨	૨	૨	૨	૨
૧૭	ઔદારીક બધેલગા દ્વાર	નથી	નથી	છે	છે	છે	છે
૧૮	ઔદારીક મુકેલગા દ્વાર	છે	છે	છે	છે	છે	છે
૧૯	વૈક્રિય બધેલગા દ્વાર	છે	છે	નથી	નથી	નથી	છે
૨૦	વૈક્રિય મુકેલગા દ્વાર	છે	છે	છે	છે	છે	છે
૨૧	આહારક બધેલગા દ્વાર	નથી	નથી	નથી	નથી	નથી	નથી
૨૨	આ મુકેલગા દ્વા (ભજના)	છે	છે	છે	છે	છે	છે

વ નો દં.૧૬	બે.નો દં ૧૭	તેઇદ્રિનો દંડક ૧૮	ચૌ નો દં. ૧૯	તિ.પ નો દંડક ૨૦	મનુષ્યનો દંડક ૨૧	વા.નો દં.૨૨	જ્યો નો દં. ૨૩	વૈ.નો દં. ૨૪
૪	૨	૨	૨	૪	૩	૩	૨	૨
૬	૨	૨	૨	૨૦	૩૦૩	૫૨	૨૦	૭૬
૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨
૧	૧	૧	૧	૧	૨	૧	૧	૧
૧	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨
૬	૬	૬	૬	૬	૬	૬	૬	૬
સમય ,,	અં.	અ.	અ.	જ. અ ઉ છઠ ભકત	જ. અ. ઉ અઠમ ભકત	જ ૧ અ ઉ ૯ દિવસ	જ ઉ, બેથી ૯દિ.	જ બે થી ૯ દિ ઉ. ૩૩હ.વ.
૩	૩	૩	૩	૩	૩	૧	૧	૧
૨	૩	૩	૩	૩	૩	૨	૨	૨
૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨
૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪
૩	૩	૩	૩	૪	૫	૩	૩	૩
અ	અ:	અ	અ	અ	અં	અં	અ	અ.
૧	૧	૧	૧	૨	૩	૧	૧	૧
૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨
છે	છે	છે	છે	છે	છે	નથી	નથી	નથી
છે	છે	છે	છે	છે	છે	છે	છે	છે
નથી	નથી	નથી	નથી	છે	છે	છે	છે	છે
છે	છે	છે	છે	છે	છે	છે	છે	છે
નથી	નથી	નથી	નથી	નથી	છે	નથી	નથી	નવી
છે	છે	છે	છે	છે	છે	છે	છે	છે

	ના.	ભ.	પૃ	પા.	તે	વા.
૨૩ તેજસ બ પેલગા દ્વાર	છે	છે	છે	છે	છે	છે
૨૪ તેજસ મુકેલગા દ્વાર	છે	છે	છે	છે	છે	છે
૨૫ કાર્મણ બ પેલગા દ્વાર	છે	છે	છે	છે	છે	છે
૨૬ કાર્મણ મુકેલગા દ્વાર	છે	છે	છે	છે	છે	છે
૨૭ ઇંદ્રિય લબ્ધિ દ્વાર	૫	૫	૧	૧	૧	૧
૨૮ ઇંદ્રિય નિષ્પન્નકાલ દ્વાર	અ.ત.	અ.ત.	અ.ત.	અ.ત.	અ.ત.	અ.ત.
૨૯ દ્રવ્યેંદ્રિય દ્વાર	૧૦	૧૦	૨	૨	૨	૨
૩૦ ભાવેંદ્રિય દ્વાર	૧૦	૧૦	૨	૨	૨	૨
૩૧ ઇંદ્રિય નામદ્વાર	૫	૫	૧	૧	૧	૧
૩૪ ઇંદ્રિય કામી દ્વાર	૨	૨	૦	૦	૦	૦
૩૫ ઇંદ્રિય ભોગી દ્વાર	૩	૩	૧	૧	૧	૧
૩૬ ઇંદ્રિય ઉપયોગકાલ દ્વાર	અ.ત.	અ.ત.	અ.ત.	અ.ત.	અ.ત.	અ.ત.
૩૭ ઇંદ્રિય અર્થ અવગ્રહ કાલ દ્વાર	૧ સમય	૧ સમય	પ્રથમ સ્થાવર તથા ત્રણ			
૩૮ ઇંદ્રિય ઇહાકાલ દ્વાર	અ.ત.	અ.ત.	૦	૦	૦	૦
૩૯ ઇંદ્રિય અવાયકાલ દ્વાર	અ.ત.	અ.ત.	૦	૦	૦	૦
૪૦ ઇંદ્રિયધારણાકાલ દ્વાર	સં.અ. કાલ	સં.અ. કાલ	૦	૦	૦	૦
૪૧ ઇંદ્રિય અર્થાવગ્રહ કાલ અભિગ્રહથી સામ પરિ. અને પદાર્થોના ભાવ સમ. આમી	જ ૧સ. ઉ સ અ.કાલ	જ ૧સ. ઉ સ અ.કાલ	૦	૦	૦	૦
૪૨ ઇંદ્રિય વ્યંજનાવગ્રહ કાલ દ્વાર	જ આ.અ. ઉ પ્ર. શ્વાસ	જ આ.અ. ઉ પ્ર. શ્વા.પ્ર.			આવલીકાનો	

વ.	બે.	તે	ચૌ	તિ	મ	વ્ય	જ્યો	વૈ
છે	છે	છે	છે	છે	છે	છે	છે	છે
છે	છે	છે	છે	છે	છે	છે	છે	છે
છે	છે	છે	છે	છે	છે	છે	છે	છે
છે	છે	છે	છે	છે	છે	છે	છે	છે
૧	૨	૩	૪	૫	૫	૫	૫	૫
અત	અત	અત	અંત	અત	અત	અત	અત	અત
૨	૪	૬	૮	૧૦	૧૦	૧૦	૧૦	૧૦
૨	૪	૬	૮	૧૦	૧૦	૧૦	૧૦	૧૦
૧	૨	૩	૪	૫	૫	૫	૫	૫
૦	૦	૦	૧	૨	૨	૨	૨	૨
૧	૨	૩	૩	૩	૩	૩	૩	૩
અત	અત	અત	અત	અત	અત	અત	અત	અત
વિગલેન્દ્રિય આશ્રી એક સમય તત્વ કેવળી ગમ્ય								
૧	૧	૧	૧	૧સમય	૧સમય	૧સમય	૧સમય	૧સમય
૦	૦	૦	૦	અત	અંત	અત	અત	અત
૦	૦	૦	૦	,,	,,	,,	,,	,,
૦	૦	૦	૦	સં અ કાલ	સ અ કાલ	સ અ કાલ	સ અ કાલ	સ અ કાલ
૦	૦	૦	૦	જ ૧સ ઉ સ અ કાલ	જ ૧સ ઉ સં અ કાલ	જ ૧સ ઉ સ અ કાલ	જ ૧સ ઉ સ અ કાલ	જ ૧સ ઉ સ અ કાલ
અસખ્યાતમો ભાગ તત્વ કેવલી ગમ્ય				જ આ અ ભા ઉ પ્ર	જ આ અ ભા ઉ પ્ર	જ આ અ ભા ઉ પ્રં	જ આ અ ભા ઉ પ્રં	જ આ અ ભા ઉ પ્ર

શ્વાસ

	ના.	ભ.	રૂ	પ્ર	તે	વા.
૪૩ નોઇંદ્રિય અર્થાવગ્રહ કાલ દ્વાર	જ ૧સ. ઉ અં વા.અ. કાલ	જ ૧સ. ઉ સં વા.અ. કાલ	૦	૦	૦	૦
૪૪ નોઇંદ્રિય વ્યંજનાવગ્રહ કાલદ્વાર	૦	૦	૦	૦	૦	૦
૪૫ શ્રોતેંદ્રિય બંધેલવા દ્વાર	છે	છે	છે	૦	૦	૦
૪૬ શ્રોતેંદ્રિય મુકેલવા દ્વાર	છે	છે	છે	છે	છે	છે
૪૭ ચક્ષુઇંદ્રિય બંધેલવા દ્વાર	છે	છે	૦	૦	૦	૦
૪૮ ચક્ષુઇંદ્રિય મુકેલવા દ્વાર	છે	છે	છે	છે	છે	છે
૪૯ ઘ્રાણેન્દ્રિય બંધેલવા દ્વાર	છે	છે	૦	૦	૦	૦
૫૦ ઘ્રાણેન્દ્રિય મુકેલવા દ્વાર	છે	છે	છે	છે	છે	છે
૫૧ રસેન્દ્રિય બંધેલવા દ્વાર	છે	છે	૦	૦	૦	૦
૫૨ રસેંદ્રિય મુકેલવા દ્વાર	છે	છે	છે	છે	છે	છે
૫૩ સ્પર્શેંદ્રિય બંધેલવા દ્વાર	છે	છે	છે	છે	છે	છે
૫૪ સ્પર્શેંદ્રિય મુકેલવા દ્વાર	છે	છે	છે	છે	છે	છે
૫૫ શ્વાસોશ્વાસ નિપ. કાલ દ્વાર	અ.ત.	અ	અ	અ	અ	અ ૦
૫૬ શ્વાસોશ્વાસ લેવા કાલ દ્વાર	નિર	જ ઉત્કૃ મ.મુ ઉ ૧ પક્ષ	નિ.	નિ.	નિ.	નિ.
૫૭ ભાષા પર્યાપ્તિ નિપ. કાલ દ્વાર	અ	અ	૦	૦	૦	૦
૫૮ ભાષમા કાલ દ્વાર જ ૨સ. ઉ અ.	છે	છે	૦	૦	૦	૦
૫૯ અભાષમા દ્વાર સન્નીમાં અપર્યાપ્તા લેવા	છે	છે	છે	છે	છે	છે
૬૦ ભાષકાલ દ્વાર	જ ૨ સ.ઉ અ	જ ૨ મુ.ઉ. અ	૦	૦	૦	૦

૧	બે	તે	ચૌ	તિ	મ	વ્ય	જ્યો	વૈ
૦	૦	૦	૦	જ ૧સ. ઉ સ અ કાલ	જ ૧સ ઉ સ અ કાલ	જ ૧સ ઉ સ અ કાલ	જ ૧સ ઉ સ. અ. કાલ	જ ૧સ ઉ સં અ કાલ
૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦
૦	૦	૦	૦	છે	છે	છે	છે	છે
છે	છે	છે	છે	છે	છે	છે	છે	છે
૦	૦	૦	છે	છે	છે	છે	છે	છે
છે	છે	છે	છે	છે	છે	છે	છે	છે
૦	૦	છે	છે	છે	છે	છે	છે	છે
છે	છે	છે	છે	છે	છે	છે	છે	છે
૦	છે	છે	છે	છે	છે	છે	છે	છે
છે	છે	છે	છે	છે	છે	છે	છે	છે
છે	છે	છે	છે	છે	છે	છે	છે	છે
છે	છે	છે	છે	છે	છે	છે	છે	છે
અ.	અં.	અ.	અ.	અ	અં.	અ.	અ,	અ.
નિ.	નિ,	નિ.	વિ.	નિ	નિ	જ. ૭ થો. ઉ. પ્ર સુ	જ ઉ.પ્ર, સુ.	જ પ્ર સુ. ઉ, ૩૩ પક્ષ
૦	અં.	અં.	અ	અ	અ	અં	અ.	અ
૦	છે	છે	છે	છે	છે	છે	છે	છે
છે	છે	છે	છે	છે	અ૦ કે૦ પ૦ અ૦ અપર્યાપ્ત કેવળ સમુ અ	છે	છે	છે
૦	જ.૨સ. ઉ અં	જ.૨સ ઉ.અં.	જ ૨સ. ઉ અ,	જ ૨સ. ઉ અ	જ ૨સ ઉ અ	જ ૨સ ઉ અ,	જ ૨સ ઉ.અ	જ.૨સ ઉ અ,

	ના.	ભ	પૃ	પા.	તે.	વા.
૬૧ આભાવન કાલ દ્વાર જ અતમું ઉ અનતકાળ	જ અ ઉ અ.	જ અ ઉ અ.	જ અ ઉ અ.	જ અ ઉ અ.	જ અ ઉ અ.	જ અ ઉ અ.
૬૨ ચાર ભાષા દ્વાર	૪	૪	૦	૦	૦	૦
૬૩ મન પર્યાપ્તિ નીપ. કાલ દ્વાર	અ	અ	૦	૦	૦	૦
૬૪ મન પર્યાપ્તિ કાલ દ્વાર	જ ૧સ. ઉ અ	જ સ. ઉ અ	૦	૦	૧	૦
૬૫ ચાર પ્રકારના મનનું દ્વાર	૪	૪	૦	૦	૦	૦
૬૬ પર્યાપ્તિ દ્વાર	૬	૬	૪	૪	૪	૪
૬૭ પર્યાપ્તા અપર્યાપ્તા દ્વાર	૨	૨	૨	૨	૨	૨
૬૮ શાશ્વતા પર્યાપ્તા દ્વાર	૧	૧	૧	૧	૧	૧
૬૯ શાશ્વતા અપર્યાપ્તા	૦	૦	૧	૧	૧	૧
૭૦ સવીર્ય અવીર્ય દ્વાર	૨	૨	૨	૨	૨	૨
૭૧ કર્મોત્પત્તિ દ્વાર	૪	૪	૪	૪	૪	૪
૭૨ મૂલ પ્રકૃતિ બંધ દ્વાર	૭-૮	૭-૮	૭-૮	૭-૮	૭-૮	૭-૮
૭૩ મૂલ પ્રકૃતિ બંધ દ્વાર	૮	૮	૮	૮	૮	૮
૭૪ મૂલપ્રકૃતિ વેદ દ્વાર	૮	૮	૮	૮	૮	૮
૭૫ મૂલપ્રકૃતિ ઓદીરણા દ્વાર	૮	૮	૮	૮	૮	૮
૭૬ મૂલપ્રકૃતિ નિર્જરા દ્વાર	૮	૮	૮	૮	૮	૮
૭૭ મૂલપ્રકૃતિ સત્તા દ્વાર	૮	૮	૮	૮	૮	૮
૭૮ ઘાતિ કર્મ દ્વાર	૪	૪	૪	૪	૪	૪
૭૯ અઘાતિ કર્મ દ્વાર	૪	૪	૪	૪	૪	૪
૮૦ ઉત્તર પ્રકૃતિ બંધ દ્વાર	૧૦૧ ઓઘે	૧ ૩	૧૦૯	૧૦૯	૧૦૫	૧ ૫
૮૧ ઉત્તર પ્રકૃતિ ઉદય દ્વાર	૮૦	૮૫	૮૧	૭૯	૭૯ ૭૮	૮૦-૭૯ ૭૮
૮૨ ઉત્તરપ્રકૃતિ ઓદીરણા દ્વાર	૮	૮૫	૮૧	૭૯	૭૯-૭૮	૮૦-૭૯ ૭૮

સ	એ	તે	ચૌ	તિ	મ	વ્યં	જ્યો	વૈ.
જ અ	જ અ.	જ અં	જ અ	જ અં	જ અ	જ અ	જ અં	
ઉ અ	ઉ અ	ઉ અ	ઉ અ	ઉ અ	ઉ અ	ઉ અ	ઉ અ	
૦	૧	૧	૧	૪	૪	૪	૪	૪
૦	૦	૦	૦	અ.	અ	અ.	અં	અં.
૦	૦	૦	૦	જ ૧સ ઉ અં	જ ૧સ ઉ અ	જ ૧સ ઉ અ	જ ૧સ ઉ. અ	જ ૧સ ઉ અ
૦	૦	૦	૦	૪	૪	૪	૪	૪
૪	૫	૫	૫	૬	૬	૬	૬	૬
૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨
૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧
૧	૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦
૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨
૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪
૭-૮	૭-૮	૭-૮	૮-૮	૮-૮	૮-૭ ૬-૧ નેઅબ ઘક	૭-૮	૭-૮	૭-૮
૮	૮	૮	૮	૮	૮-૭-૪	૮	૮	૮
૮	૮	૮	૮	૮	૮-૭૪	૮	૮	૮
૮	૮	૮	૮	૮	૮-૭ ૬	૮	૮	૮
૮	૮	૮	૮	૮	૫-૨ને ૮-૭-૪	૮	૮	૮
૮	૮	૮	૮	૮	૮-૭ ૮	૮	૮	૮
૪	૪	૪	૪	૪	૪છેનેનથી	૪	૪	૪
૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪
૧૦૯	૧૦૯	૧૦૯	૧૦૯	૧૧૭	૧૨૦	૧૦૩	૧૦૩	૧૦૪સ
૮૧	૮૩	૮૩	૮૩	૧૦૨	૧૦૪	૮૫	૮૫	૮૫
૮૧	૮૩	૮૩	૮૩	૧૦૨	૧૦૪	૮૫	૮૫	૮૫

	ના.	ભ.	પૂ.	પા.	તે.	ચૈ.
૮૩ ઉત્તર પ્રકૃતિ સત્તા દ્વાર	૧૪૮	૧૪૮	૧૪૮	૧૪૮	૧૪૮	૧૪૮
૮૪ ધ્રુવ બંધ ઉત્તર પ્રકૃતિ દ્વાર	૪૭	૪૭	૪૭	૪૭	૪૭	૪૭
૮૫ અધ્રુવ બંધી ઉત્તર પ્રકૃતિ દ્વાર	૫૪ એક ૬૨	૫૬	૬૨	૬૨	૫૮	૫૮
૮૬ ધ્રુવોદયી ઉત્તર પ્રકૃતિ દ્વાર	૨૭	૨૭	૨૭	૨૭	૨૭	૨૭
૮૭ અધ્રુવોદયી ઉત્તરપ્રકૃતિ દ્વાર	૫૩	૫૮	૫૪	૫૨	૫૨ ૫૧	૫૧ ૫ ૫૩
૮૮ ધ્રુવસત્તા ઉત્તર પ્રકૃતિ દ્વાર	૧૨૬	૧૨૬	૧૨૬	૧૨૬	૧૨૬	૧૨૬
૮૯ અધ્રુવસત્તા ઉ પ્રકૃતિ દ્વાર	૨૨	૨૨	૨૨	૨૨	૨૨	૨૨
૯૦ આયપજ્જડિયાદી ક્રોધ દ્વાર	૪	૪	૪	૪	૪	૪
૯૧ આયપજ્જડિયાદિમાન દ્વાર	૪	૪	૪	૪	૪	૪
૯૨ આયપજ્જડિયાદિમાયા દ્વાર	૪	૪	૪	૪	૪	૪
૯૩ આયપજ્જડિયાદિ લોભ દ્વાર	૪	૪	૪	૪	૪	૪
૯૪ આભોગનિવર્ત્યાદિ ક્રો. દ્વાર	૪	૪	૪	૪	૨	૪
૯૫ આ. નિવર્ત્યાદિમાન દ્વાર	૪	૪	૪	૪	૪	૪
૯૬ આ. નિવર્ત્યાદિ માયા દ્વાર	૪	૪	૪	૪	૪	૪
૯૭ આ. નિવર્ત્યાદિ લોભ દ્વાર	૪	૪	૪	૪	૪	૪
૯૮ ક્ષેત્રાદિ ક્રોધોત્પત્તિ દ્વાર	૪	૪	૪	૪	૪	૪
૯૯ ક્ષેત્રાદિમાનોત્પત્તિ દ્વાર	૪	૪	૪	૪	૪	૪
૧૦૦ ક્ષેત્રાદિમાયોત્પત્તિ દ્વાર	૪	૪	૪	૪	૪	૪
૧૦૧ ક્ષેત્રાદિ લોભોત્પત્તિ દ્વાર	૪	૪	૪	૪	૪	૪
૧૦૨ મૂળ કષાય દ્વાર	૪	૪	૪	૪	૪	૪
૧૦૩ ઉત્તર કષાય દ્વાર	૧૬	૧૬	૧૬	૧૬	૧૬	૧૬
૧૦૪ નોકષાય દ્વાર	૯	૯	૯	૯	૯	૯
૧૦૫ વેદ દ્વાર	૧	૨	૧	૧	૧	૧
૧૦૬ મૂળયોગ દ્વાર	૩	૩	૧	૧	૧	૧
૧૦૭ ઉત્તર યોગ દ્વાર	૧૧	૧૧	૩	૩	૩	૫
૧૦૮ શાશ્વતા યોગ દ્વાર	૯	૯	૩	૩	૩	૩

ધ	ભિ	તે	ચૌ	તિ	મ	વ્ય	જ્યો	વૈ
૧૪૮	૧૪૮	૧૪૮	૧૪૮	૧૪૮	૧૪૮	૧૪૮	૧૪૮	૧૪૮
૪૭	૪૭	૪૭	૪૭	૪૭	૪૭	૪૭	૪૭	૪૭ઓ.
૬૨	૬૨	૬૨	૬૨	૭૦	૭૩	૫૬	૫૬	૫૭એ.
૨૭	૨૭	૨૭	૨૭	૨૭	૨૭	૨૭	૨૭	૨૭-૨૬
૫૪	૫૬	૫૬	૫૬	૭૫	૭૮	૫૮	૫૮	એકંદર ૫૮
૧૨૬	૧૨૬	૧૨૬	૧૨૬	૧૨૬	૧૨૬	૧૨૬	૧૨૬	૧૨૬
૨૨	૨૨	૨૨	૨૨	૨૨	૨૨	૨૨	૨૨	૨૨
૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪
૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪
૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪
૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪
૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪
૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪
૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪
૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪
૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪
૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪
૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪
૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪
૧૬	૧૬	૧૬	૧૬	૧૬	૧૬	૧૬	૧૬	૧૬
૯	૯	૯	૯	૯	૯	૯	૯	૯
૧	૧	૧	૧	૩	૩	૨	૨	૨
૧	૨	૨	૨	૩	૩	૩	૩	૩
૩	૪	૪	૪	૧૩	૧૫	૧૧	૧૧	૧૧
૩	૨	૨	૨	૯	૯	૯	૯	૯

	ના.	ભ.	પૃ.	પા.	તે.	વા.
૧૦૯ અશાશ્વતા યોગ દ્વાર	૨	૨	૦	૦	૦	૨
૧૧૦ લેશ્યા દ્વાર	૩	૪	૪	૪	૩	૩
૧૧૧ સંક્લિષ્ટ લેશ્યા દ્વાર	૩	૩	૩	૩	૩	૩
૧૧૨ અસંક્લિષ્ટ લેશ્ના દ્વાર	૦	૧	૧	૧	૦	૦
૧૧૩ ગુણ ઠાણા દ્વાર	૪	૪	૧	૧	૧	૧
૧૧૪ અમર ગુણ સ્થાનક દ્વાર	૧	૧	૦	૦	૦	૦
૧૧૫ મરતા ગુણ સ્થાનક દ્વાર	૩	૩	૧	૧	૧	૧
૧૧૬ શાશ્વતા ગુણ ઠાણા દ્વાર	૨	૨	૧	૧	૧	૧
૧૧૭ અસાસ્વતા ગુણ ઠાણા દ્વાર	૨	૨	૦	૦	૦	૦
૧૧૮ ગુણ સ્થાનક સ્પર્શના દ્વાર	૪	૪	૧	૧	૧	૧
૧૧૯ સમકિત પાચમાથી વેદક ફક્ત મનુષ્યમા જ હોય	૪	૩	૦	૦	૦	૦
૧૨૦ મિથ્યાત્વ દ્વાર	૫	૫	૧	૧	૧	૧
૧૨૧ દૃષ્ટિ દ્વાર	૩	૩	૧	૧	૧	૧
૧૨૨ જ્ઞાન દ્વાર	૩	૩	૦	૦	૦	૦
૧૨૩ અજ્ઞાન દ્વાર	૩	૩	૨	૨	૨	૨
૧૨૪ દર્શન દ્વાર	૩	૩	૧	૧	૧	૧
૧૨૫ મૂલોપયોગ દ્વાર	૨	૨	૨	૨	૨	૨
૧૨૬ સાગારિવર્ત્તતા ઉપયોગ દ્વાર	૬	૬	૨	૨	૨	૨
૧૨૭ અણાગારો વર્ત્તતાઉપયોગ દ્વાર	૩	૩	૧	૧	૧	૧
૧૨૮ ઉત્તર ઉપયોગ દ્વાર	૯	૯	૩	૩	૩	૩
૧૨૯ પારાણીયા ઉપયોગ દ્વાર	૬	૬	૧	૧	૧	૧
૧૩૦ અપારાણીયા ઉપીયોગ દ્વાર	૩	૩	૨	૨	૨	૨
૧૩૧ સાગાર પારણીયા ઉ દ્વાર	૪	૪	૧	૧	૧	૧

વ	બે.	તે.	ચૌ	તિ	મ	વ્યં	જ્યો	વૈ.
૦	૨	૨	૨	૪	૬	૨	૨	૨
૪	૩	૩	૩	૬	૬	૪	૧	૩
૩	૩	૩	૩	૩	૩	૩	૦	૦
૧	૦	૦	૦	૩	૩	૧	૧	૩
૧	૨	૨	૨	૫	૧૪	૪	૪	૪
૦	૦	૦	૦	૧	૩	૧	૧	૧
૧	૨	૨	૨	૪	૧૧	૩	૩	૩
૧	૧	૧	૧	૩	૫	૨	૨	૨
૦	૧	૧	૧	૨	૯	૨	૨	૨
૧	૨	૨	૨	૫	૧૪	૪	૪	૪
૦	૧	૧	૧	૪	૫	૩	૩	૪
૧	૧	૧	૧	૫	૫	૫	૫	૫
૧	૨	૨	૨	૩	૩	૩	૩	૩
૦	૨	૨	૨	૩	૫	૩	૩	૩
૨	૨	૨	૨	૩	૩	૩	૩	૩
૧	૧	૧	૨	૩	૪	૩	૩	૩
૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨
૨	૪	૪	૪	૬	૮	૬	૬	૬
૧	૧	૧	૨	૩	૪	૩	૩	૩
૩	૫	૫	૬	૯	૧૨	૯	૯	૯
૧	૨	૨	૩	૬	૯	૬	૬	૬
૨	૩	૩	૩	૩	૩	૩	૩	૩
૧	૨	૨	૨	૪	૬	૪	૪	૪

	ના.	ભ.	પૃ	પા	તે.	વા.
૧૩૨ અણુાગાર પાશણીયા ઉપયોગ દ્વાર	૨	૨	૦	૦	૦	
૧૩૩ સાગાર અપાસણીયા ઉપયોગ દ્વાર	૨	૨	૧	૧	૧	૧
૧૩૪ અણુાગાર અપાસણીયા ઉપયોગ દ્વાર	૧	૧	૧	૧	૧	૧
૧૩૫ ચારિત્ર દ્વાર	૦	૦	૦	૦	૦	૦
૧૩૬ નિયઠા દ્વાર	૦	૦	૦	૦	૦	૦
૧૩૭ સમ્યાદિ દ્વાર ૩ માંથી	૧	૧	૧	૧	૧	૧
૧૩૮ વૃત્તાદિ દ્વાર ૩ માંથી	૧	૧	૧	૧	૧	૧
૧૩૯ સણુાદિ દ્વાર ૩ માંથી	૧	૧	૧	૧	૧	૧
૧૪ પચ્ચક્‌ખાણાદિ દ્વાર	૧	૧	૧	૧	૧	૧
૧૪૧ પંડિતાદિ દ્વાર ૩ માંથી	૧	૧	૧	૧	૧	૧
૧૪૨ જાગૃતાદિ દ્વાર ૩ માંથી	૧	૧	૧	૧	૧	૧
૧૪૩ ધર્મીમાદિ દ્વાર ૩ માંથી	૧	૧	૧	૧	૧	૧
૧૪૪ આચાર દ્વાર પાંચમાંથી	૨	૨	૦	૦	૦	૦
૧૪૫ સુમતિ દ્વાર	૦	૦	૦	૦	૦	૦
૧૪૬ ગુપ્તિ દ્વાર		૦	૦	૦	૦	૦
૧૪૭ અગુપ્તિ દ્વાર	૩	૩	૧	૧	૧	૧
૧૪૮ સરાગ વીતરાગ દ્વાર બેમાંથી	૧	૧	૧	૧	૧	૧
૧૪૯ સુપ્રણિધાન દ્વાર	૩	૩	૦	૦	૦	૦
૧૫ દુપ્રણિધાન દ્વાર	૩	૩	૧	૧	૧	૧
૧૫૧ દંડ દ્વાર	૩	૩	૧	૧	૧	૧
૧૫૨ કલ્પ દ્વાર	૦	૦	૦	૦	૦	૦
૧૫૩ ભાવ દ્વાર	૫	૪	૩	૩	૩	૩
૧૫૪ સરાગીવીતરાગી ભાવ દ્વાર	૧	૧	૧	૧	૧	૧
૧૫૫ તત્ત્વ દ્વાર	૮	૮	૬	૬	૬	૬

વ	બે	તે	ચૌ	તિ	મ	વ્ય	જ્યો	વૈ
૦	૦	૦	૧	૨	૩	૨	૨	૨
૧	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨
૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧
૦	૦	૦	૦	૦	૫	૦	૦	૦
૦	૦	૦	૦	૦	૫	૦	૦	૦
૧	૧	૧	૧	૨	૩	૧	૧	૧
૧	૧	૧	૧	૨	૩	૧	૧	૧
૧	૧	૧	૧	૨	૩	૧	૧	૧
૧	૧	૧	૧	૨	૩	૧	૧	૧
૧	૧	૧	૧	૨	૩	૧	૧	૧
૧	૧	૧	૧	૨	૩	૧	૧	૧
૧	૧	૧	૧	૨	૩	૧	૧	૧
૦	૦	૦	૦	૩૬ તવી	૫	૨	૨	૨
૦	૦	૦	૦	૦	૫	૦	૦	૦
૦	૦	૦	૦	૦	૩	૦	૦	૦
૧	૨	૨	૨	૩	૩	૩	૩	૩
૧	૧	૧	૧	૧	૨	૧	૧	૧
૦	૦	૦	૦	૩	૩	૩	૩	૩
૧	૨	૨	૨	૩	૩	૩	૩	૩
૧	૨	૨	૨	૩	૩	૩	૩	૩
૦	૦	૦	૦	૦	૫	૦	૦	૦
૩	૩	૩	૩	૫	૫	૪	૪	૫
૧	૧	૧	૧	૧	૨	૧	૧	૧
૬	૬	૬	૬	૮	૯	૮	૮	૮

	ના.	ભ	પૃ	પા.	તે.	વા.
૧૫૬ નિર્જરા દ્વાર સકામ, અકામ	૨	૨	૧	૧	૧	૧
૧૫૭ ધ્યાન દ્વાર	૩	૩	૨	૨	૨	૨
૧૫૮ લબ્ધિ દ્વાર	૫	૫	૫	૫	૫	૫
૧૫૯ ત્રણ આત્મા દ્વાર	૨	૨	૧	૧	૧	૧
૧૬૦ આઠ આત્મા દ્વાર	૭	૭	૬	૬	૬	૬
૧૬૧ અભ્યુપગમીકાદિ વેદના દ્વા.	૧	૧	૧	૧	૧	૧
૧૬૨ નિદાયાદિ વેદના દ્વાર	૨	૨	૧	૧	૧	૧
૧૬૩ જરાદિ વેદના દ્વાર	૨	૨	૧	૧	૧	૧
૧૬૪ શીતાદિ વેદના દ્વાર	૨	૩	૩	૩	૩	૩
૧૬૫ સાતાદિ વેદના દ્વાર	૩	૩	૩	૩	૩	૩
૧૬૬ સુખાદિ વેદના દ્વાર	૩	૩	૩	૩	૩	૩
૧૬૭ શરીરાદિ વેદના દ્વાર	૩	૩	૧	૧	૧	૧
૧૬૮ દ્રવ્યાદિ વેદના દ્વાર	૪	૪	૪	૪	૪	૪
૧૬૯ ભવિ, અભવિ (૨)	૨	૨	૨	૨	૨	૨
૧૭ પક્ષ દ્વાર	૨	૨	૨	૨	૨	૨
૧૭૧ પરિત્તાદિ દ્વાર	૨	૨	૨	૨	૨	૨
૧૭૨ ચરમાચરમ દ્વાર	૨	૨	૨	૨	૨	૨
૧૭૩ ચરમાચરમ શરીર દ્વાર	૨	૨	૨	૨	૧	૧
૧૭૪ સન્ની અસન્ની દ્વાર	૨	૨	૧	૧	૧	૧
૧૭૫ સૂક્ષ્મ બાદર દ્વાર	૧	૧	૨	૨	૨	૨
૧૭૬ ત્રસ સ્થાવર દ્વાર	૧	૧	૧	૧	૧	૧
૧૭૭ પ્રત્યેક સાધારણ દ્વાર	૧	૧	૧	૧	૧	૧
૧૭૮ જાતિ દ્વાર	૧ ૫	૧ ૫	૧એ.	૧	૧	૧
૧૭૯ કાય દ્વાર	૧ ત્ર.	૧ ત્ર.	૧પૃથ. કાય	૧અપ કાય	૧તેઉ કાય	૧વાઉ કાય
૧૮૦ ગભજ અગભજ દ્વાર	૧	૧	૧	૧	૧	૧
૧૮૧ નિકળ્યા દ્વાર (ત્યાંથી નીકળ્યા)	૩૪	૧૫	૪	૪	૦	૦
૧૮૨ કે ૫ પામે ૨૩માંથી તે દ્વા.	૧૬	૨૧	૧૯	૧૯	૯	૯

વ	બે	તે	ચૌ	તિ	મ	વ્ય	જ્યો	વૈ
૧	૧	૧	૧	૨	૨	૨	૨	૨
૨	૨	૨	૨	૩	૪	૩	૩	૩
૫	૫	૫	૫	૫	૫	૫	૫	૫
૧	૧	૧	૧	૨	૩	૨	૨	૨
૬	૭	૭	૭	૭	૮	૭	૭	૭
૧	૧	૧	૧	૨	૨	૧	૧	૧
૧	૧	૧	૧	૨	૨	૨	૨	૨
૧	૧	૧	૧	૨	૨	૨	૨	૨
૩	૩	૩	૩	૩	૩	૩	૩	૩
૩	૩	૩	૩	૩	૩	૩	૩	૩
૩	૩	૩	૩	૩	૩	૩	૩	૩
૧	૧	૧	૧	૩	૩	૩	૩	૩
૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪
૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨
૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨
૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨
૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨
૨	૧	૧	૧	૨	૨	૨	૨	૨
૧	૧	૧	૧	૨	૨	૨	૧	૧
૨	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧
૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧
૨	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧
૧	૧ બે	૧ તે.	૧ ચૌ	૧ ૫	૧ ૫	૧ ૫	૧ ૫	૧ ૫
૧ વન. કાય	૧ ત્રસ કાય	૧ ત્રસ કાય	૧ ત્રસ કાય	૧ ત્રસ કાય	૧ ત્રસ કાય	૧ ત્રસ કાય	૧ ત્રસ કાય	૧ત્રસ કાય
૧	૧	૧	૧	૨	૨	૧	૧	૧
૬	૦	૦	૦	૨૦	૩૦	૧૫	૩૦	૧૦૮ ૨૦દેવીના ની
૧૯	૧૮	૧૮	૧૮	૧૯	૧૯	૨૧	૨૧	૨૩

	ના.	ભ.	પૃ	પા.	તે.	વા.
૧૫૬ નિર્જરા દ્વાર સકામ, અકામ	૨	૨	૧	૧	૧	૧
૧૫૭ ધ્યાન દ્વાર	૩	૩	૨	૨	૨	૨
૧૫૮ લબ્ધિ દ્વાર	૫	૫	૫	૫	૫	૫
૧૫૯ ત્રણ આત્મા દ્વાર	૨	૨	૧	૧	૧	૧
૧૬૦ આઠ આત્મા દ્વાર	૭	૭	૬	૬	૬	૬
૧૬૧ અભ્યુપગમીકાદિ વેદના દ્વા.	૧	૧	૧	૧	૧	૧
૧૬૨ નિદાયાદિ વેદના દ્વાર	૨	૨	૧	૧	૧	૧
૧૬૩ જરાદિ વેદના દ્વાર	૨	૨	૧	૧	૧	૧
૧૬૪ શીતાદિ વેદના દ્વાર	૨	૩	૩	૩	૩	૩
૧૬૫ સાતાદિ વેદના દ્વાર	૩	૩	૩	૩	૩	૩
૧૬૬ સુખાદિ વેદના દ્વાર	૩	૩	૩	૩	૩	૩
૧૬૭ શરીરાદિ વેદના દ્વાર	૩	૩	૧	૧	૧	૧
૧૬૮ દ્રવ્યાદિ વેદના દ્વાર	૪	૪	૪	૪	૪	૪
૧૬૯ ભવિ, અભવિ (૨)	૨	૨	૨	૨	૨	૨
૧૭૦ પક્ષ દ્વાર	૨	૨	૨	૨	૨	૨
૧૭૧ પરિતાદિ દ્વાર	૨	૨	૨	૨	૨	૨
૧૭૨ ચરમાચરમ દ્વાર	૨	૨	૨	૨	૨	૨
૧૭૩ ચરમાચરમ શરીર દ્વાર	૨	૨	૨	૨	૧	૧
૧૭૪ સન્ની અસન્ની દ્વાર	૨	૨	૧	૧	૧	૧
૧૭૫ સૂક્ષ્મ બાદર દ્વાર	૧	૧	૨	૨	૨	૨
૧૭૬ ત્રસ સ્થાવર દ્વાર	૧	૧	૧	૧	૧	૧
૧૭૭ પ્રત્યેક સાધારણ દ્વાર	૧	૧	૧	૧	૧	૧
૧૭૮ જાતિ દ્વાર	૧ પં	૧ પં	૧એ.	૧	૧	૧
૧૭૯ કાય દ્વાર	૧ ત્ર.	૧ ત્ર.	૧પૃથ. કાય	૧અપ કાય	૧તેઉ કાય	૧વાઉ કાય
૧૮૦ ગર્ભજ અગર્ભજ દ્વાર	૧	૧	૧	૧	૧	૧
૧૮૧ સિઝણા દ્વાર (ત્યાંથી નીકળ્યા)	૩૪	૧૫	૪	૪	૦	૦
૧૮૨ કે ૫ પામે ૨૩માંથી તે દ્વા.	૧૬	૨૧	૧૯	૧૯	૯	૯

વ	બે	તે	ચૌ	તિ	ગ	વ્યં	જ્યો	વ.
૦	૧	૧	૧	૪	૧૪	૧	૧	૧
૧૪	૧૫	૧૫	૧૫	૧૫	૧૫	૧૦	૧૦	૧૧
૩	૩	૩	૩	૫	૭	૫	૫	૫
૩	૩	૩	૩	૫	૬	૫	૫	૫
૦	૦	૦	૦	૦	૧	૦	૦	૦
૧	૧	૧	૧	૬	૬	૦	૦	૦
૧	૧	૧	૧	૬	૬	૧	૧	૧
૪	૬	૭	૮	૯ ૧૦	૮ ૧૦	૧૦	૧૦	૧૦
૦	૦	૦	૦	૧	૪	૧	૧	૧
૧૭૯	૧૭૯	૧૭૯	૧૭૯	૫૨૭	૫૬૩	૪૬	૪૬	૪૬
								સમુ
૨૪૩	૧૭૯	૧૭૯	૧૭૯	૨૬૭	૨૭૬	૧૧૧	૫૦	૫૦ગો
૧	૩	૩	૩	૩	૨ ૩	૩	૩	૩
૦	૧-૨-૩	૧-૨-૩	૧-૨-૩	૧-૨ ૩	૧ ૨-૩	૧ ૨-૩	૧ ૨-૩	૧ ૨-૩
૩	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨
૦	૧ ૨-૩	૧-૨-૩	૧-૨ ૩	૧ ૨-૩	૧ ૨ ૩	૧ ૨-૩	૧ ૨-૩	૧-૨-૩
૩	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨
૨૩	૧૦	૧૦	૧૦	૨૪	૨૨	૨	૨	૨
૧૦	૧૦	૧૦	૧૦	૨૪	૨૪	૫	૫	૫ એ.
૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪
૧૦	૧૦	૧૦	૧૦	૧૦	૧૦	૧૦	૧૦	૧૦
૩	૩	૩	૩	૩	૩	૧	૧	૧
૩	૩	૩	૩	૩	૩	૧	૧	૧
૧સંવુ	૧ વિયડા	૧ વિ.	૧ વિ	૧સ વિ	૧સવિ	૧સ	૧ સ	૧સં.
૦	૦	૦	૦	૧વશી	૩	૧ વં.	૧ વ	૧ વ.

	ના.	ભ.	પૂ	પા.	તે.	વા.
૧૮૩ કેટલી પદવી લાભે તેજ દ મા કેટલી ?	૧	૧	૭	૦	૦	૦
૧૮૪ કે પ વાળો કયા જાય તે દ્વા.	૧૧	૧૦	૧૪	૧૪	૧૪	૧૪
૧૮૫ સમુદ્ઘાત દ્વાર	૪	૫	૩	૩	૩	૪
૧૮૬ છદ્મસ્થ સમુદ્ઘાત દ્વાર	૪	૫	૩	૩	૩	૪
૧૮૭ કેવલી સમુદ્ઘાત દ્વાર		૦	૦	૦	૦	૦
૧૮૮ સઘયણુ દ્વાર	૦	૦	૧	૧	૧	૧
૧૮૯ સઠાણુ દ્વાર	૧	૧	૧	૧	૧	૧
૧૯૦ પ્રાણ દ્વાર	૧૦	૧૦	૪	૪	૪	૪
૧૯૧ દેવ દ્વાર, ૫ પ્રકારમાંથી	૦	૧	૦	૦	૦	
૧૯૨ ૫૬૩માના કે સેઆ જાય તે દ્વાર	૪૦	૪૬	૧૭૯	૧૭૯	૪૮	૪૮
૧૯૩ કેટલા ભેદનો આવે તે દ્વાર	૨૫	૧૧૧	૨૪૩	૨૪૩	૧૭૯	૧૭૯
૧૯૪ કતિસ અથાદિ દ્વાર	૩	૩	૧	૧	૧	૧
૧૯૫ જઘન્ય ઉવવાય દ્વાર	૧-૨-૩	૧-૨ ૩	૦	૦	૦	૦
૧૯૬ ઉત્કૃષ્ટ ઉવવાય દ્વાર	૨	૨	૨	૧	૧	૧
૧૯૭ જઘન્ય ચ્યવન દ્વાર	૧ ૨ ૩	૧-૨ ૩	૦	૦	૦	૦
૧૯૮ ઉ ચ્ય. દ્વા. સ૦ અસ અનતા એ રમાણી	૨	૨	૧	૧	૧	૧
૧૯૯ ઉવવાય દ્વાર	૨	૨	૨૩	૨૩	૧	૧૦
૨૦ ચ્યવન દ્વાર	૨	૫	૧૦	૧૦	૯	૯
૨૦૧ ચાર સંજ્ઞા દ્વાર	૪	૪	૪	૪	૪	૪
૨૦૨ દશ સંજ્ઞા દ્વાર	૧૦	૧૦	૧૦	૧૦	૧૦	૧૦
૨૦૩ શીતાદિ યોનિ દ્વાર	૨	૧	૩	૩	૧	૩
૭૦૪ સચિતાદિ યોનિ દ્વાર	૧	૧	૩	૩	૩	૩
૨૦૫ સવુડાદી યોનિ દ્વાર	૧સવુ	૧સવુ	સવુ	૧સવુ	સવુ	૧સવુ
૨૦૬ કુર્મોન્નતાદિ યોનિ દ્વાર	૦	૧નરી.	૦	૦		૦

વ	એ	તે	ચૌ	તિ	મ	વ્ય	જ્યો	વે
૦	૧	૧	૧	૪	૧૪	૧	૧	૧
.૪	૧૫	૧૫	૧૫	૧૫	૧૫	૧૦	૧૦	૧૧
૩	૩	૩	૩	૫	૭	૫	૫	૫
૩	૩	૩	૩	૫	૬	૫	૫	૫
.૦	૦	૦	૦	૦	૧	૦	૦	૦
૧	૧	૧	૧	૬	૬	૦	૦	૦
૧	૧	૧	૧	૬	૬	૧	૧	૧
૪	૬	૭	૮	૯-૧૦	૮-૧૦	૧૦	૧૦	૧૦
૦	૦	૦	૦	૧	૪	૧	૧	૧
૧૭૯	૧૭૯	૧૭૯	૧૭૯	૫૨૭	૫૬૩	૪૬	૪૬	૪૬
								સમુ.
૨૪૩	૧૭૯	૧૭૯	૧૭૯	૨૬૭	૨૭૬	૧૧૧	૫૦	૫૦એ
૧	૩	૩	૩	૩	૨-૩	૩	૩	૩
૦	૧-૨-૩	૧-૨ ૩	૧-૨-૩	૧-૨-૩	૧-૨-૩	૧ ૨-૩	૧-૨-૩	૧-૨-૩
૩	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨
૦	૧-૨-૩	૧-૨-૩	૧-૨ ૩	૧ ૨-૩	૧ ૨ ૩	૧-૨-૩	૧-૧-૩	૧-૨-૩
૩	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨
૨૩	૧૦	૧૦	૧૦	૨૪	૨૨	૨	૨	૨
૧૦	૧૦	૧૦	૧૦	૨૪	૨૪	૫	૫	૫ એ
૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪
૧૦	૧૦	૧૦	૧૦	૧૦	૧૦	૧૦	૧૦	૧૦
૩	૩	૩	૩	૩	૩	૧	૧	૧
૩	૩	૩	૩	૩	૩	૧	૧	૧
૧સંવુ	૧ વિયડા	૧ વિ	૧ વિ	૧સ વિ	૧સવિ	૧સ	૧ સ	૧સ
૦	૦	૦	૦	૧વશી	૩	૧ વ	૧ વ	૧ વ.

	ના.	ભ.	પૃ.	પા.	તે.	વા.
૨૦૭ યોની દ્વાર	૪લાખ	૪ લા. દેવ૧૩ ૬ સમુ	૭ લા.	૭ લા.	૭ લા.	૭લા.
૨૦૮ કુલકોડી દ્વાર	૨૫લા. કો કુ છે	૨૬ લા. કો.કુ છે	૧૨લા. કોડ	૭લા. કોડ	૩લા. કોડ	૭લા. કોડ
૨૦૯ સ્થાનક દ્વાર	૮૪લા. નવાસા છે	૭ કો. ૭૨લા. ખુ. છે	અ.	અ.	અ.	અ.
૨૧૦ જઘન્ય ઉવવાય વિરહ દ્વાર	જ ૧	૧સ.	૦	૦	૦	૦
૨૧૧ જઘન્ય ચ્યવન વિરહ દ્વાર	૧સ	૧સ.	૦	૦	૦	૦
૨૧૨ ઉત્કૃષ્ટ ઉવવાય વિરહ દ્વાર	૧૨મુ	૨૪મુ	૦	૦	૦	૦
૨૧૩ ઉત્કૃષ્ટ ચ્યવન વિરહ દ્વાર	૧૨મુ	૨૪મુ	૦		૦	૧
૨૧૪ શુન્ય કાલાદિ દ્વાર	૩	૩	૩	૩	૩	૩
૨૧૫ જઘન્ય ભવધારણીય અવગેણા દ્વાર	અ.ગુ અ.ભા.	અ. ભાગ	અ. ભાગ	અ. ભાગ	અ. ભાગ	અ. ભાગ
૨૧૬ ઉત્કૃષ્ટ ભવધારણીય અવગેણા દ્વાર	૫૧૧ મનુષ્ય	ઉત્કૃષ્ટ	અ. અ.	અ. ભાગ	અ. ભાગ	અ. ભાગ
૨૧૭ જ ઉત્તર વૈક્રીય અ. દ્વાર	અ સ	અ સ	૧	૧	૧	અગુ અ.
૨૧૮ ઉ ઉત્તરવૈક્રીય અવ. દ્વાર	૧લ.ય	૧લાખ્ખ	૧	૧	૧	અગુ અ.સ
૨૧૯ ઉત્તર વૈક્રીય સ્થિતિ દ્વાર	અ મુ	૧૫ દિન	૧	૧	૧	અ.મુ
૨૨૦ સખ્યા અસ સ્થિ. દ્વાર	૨	૨	૧	૧	૧	૧
૨૨૧ જઘન્ય ભવ સ્થિતિ દ્વાર	૧૧૯ વષ	૧૧ ૯ વર્ષ	અ ત.	અ ત.	અ ત.	અ ત.
૨૨૨ ઉત્કૃષ્ટ ભવ સ્થિતિ દ્વાર	૩૩સા.	૧સા. આનવ. દે ૨ પમરે ઉણી	૨૨હ. વ.	૭હ. વ.	૩અ. રા.	૩હ. વ.

વ.	બે	તે	ચૌ	તિ	મ	વ્ય	જ્યો	વૈ
૨૪લાખ	૨ લાખ	૨ લાખ	૨ લાખ	૪ લાખ	૧૪ લાખ	૪લાખ હે ૧૩૬ મળીને ૪લા છે	૪લાખ	૪લા.
૨૮ લાખ	૭ લાખ	૮ લાખ	૯ લાખ	સાડાપ૩ લા. ક્રો	૧૨ લા ક્રોડ	૨૬લા ક્રોહે૬.	૨૬લા. ક્રોડ	૨૬લા. ક્રોડ
અસ.	અસં	અસ	અસ.	અસ	૧૦૧ ક્ષેત્ર	અસ નગર છે	અસં દ્વીપા રા છે	૮૪ લાખ ૯૭ હજાર ત્રેવીસવિ.
૦	૧ સ	૧ સ	૧ સ	૧ સ	૧ સ	૧ સં	૧ સ.	૧ સ.
૦	૧ સ	૧ સ	૧ સ	૧ સ	૧ સ	૧ સ	૧ સ	૧ સ.
૦	અંત	અત	અત	૧૨મુ	૧૨મુ	૨૪મુ	૨૪મુ	૨૪મુ.
૦	અત	અત	અત	૧૨મુ	૧૨મુ	૨૪મુ	૨૪મુ	૨૪મુ.
૨	૩	૩	૩	૩	૩	૩	૩	૩
અં.અ ભાગ ૧હજો ઝાઝેરી	અ અ ભાગ ૧૨જો	અ અ ભાગ ૩ગાઉ	અ અ ભાગ ૪ગાઉ	અ અ ભાગ ૧હજાર જોજન	અ અ ભાગ ૩ગાઉ	અ અ ભાગ ૭હાથ	અ અ ભાગ ૭હાથ	અ અ ભાગ ૭હાથ
૦	૦	૦	૦	અ સ	અ સ	અ.સ	અ.સ	અં.સ.
૦	૦	૦	૦	૯૦૦ જોજન	૧લાખ જોઝા	૧લાખ જોજન	૧લાખ જોજન	૧લાખ જોજન
૦	૦	૦	૦	૪મુ	૪મુ-	૧૫ દિન	૧૫ દિન	૧૫ દિન
૧	૧	૧	૧	૨	૨	૨	૧	૧
અત.	અત	અત.	અત	અત	અત	૧૦હ.વ	પલ્યનો ૮મોભા	૧ પલ્ય ઝાઝેરી
૧૦હ વરસ	૧૨ વરસ	૪૯ દિવસ	૬ માસ	૩ પલ્ય	૩ પલ્ય	૧ પલ્ય	૧ પલ્ય ને ૧ લાખ વર્ષની	૩૩ સાગરો પમની

	ના.	ભ.	પૃ	પા	તે.	વા.
૨૨૩ જઘનકાય સ્થિતિ દ્વાર	૧૦હ. વ.	૧૦હ. વ.	અ.ત.	અ.ત.	અ.ત.	અ.ત.
૨૨૪ ઉ. કાય સ્થિતિ દ્વાર	૩૩ સા.	૧સા ઝાન. ઝેઝે પલ્ય ઝેઉ	અ.ઉ. અવ સર્પિ	અ.ઉ. અવ સર્પિ.	અ.ઉ. અવ. સર્પિ.	અ.ઉ. અવ. સર્પિ.
૨૨૫ જ કાય સ્થિતિ દ્વાર	અ.ત.	અ.ત.	અ.ત.	અ.ત.	અ.ત.	અ.ત.
૨૨૬ ઉ કાય સ્થિતિ અ.દ્વાર	અ.કા	અ.કા	અ.કા	અ.કા.	અ.કા	અ.કા
૨૨૭ જઘન્ય ભવ દ્વાર	૧	૧	૧૨૩	૧૨૩	૧-૨૩	૧-૨૩
૨૨૮ ઉત્કૃષ્ટ ભવ દ્વાર	૧	૧	અસ	અસ	અસ	અસ
૨૨૯ મરણ દ્વાર	૨	૨	૨	૨	૨	૨
૨૩૦ પર્યાપ્તા અપર્યાપ્તામરણદ્વાર	૧	૧	૨	૨	૨	૨
૨૩૧ આયુષ્ય બંધ દ્વાર	૬	૬	૬	૬	૬	૬
૨૩૨ આકર્ષ દ્વાર	૮	૮	૮	૮	૮	૮
૨૩૩ સોપક્રમી નિરૂપક્રમી દ્વાર	૧નિરૂ	૧નિરૂ	૨	૨	૨	૨
૨૩૪ ગતિ દ્વાર	૨	૨	૨	૨	૧	૧
૨૩૫ આગતિ દ્વાર	૨	૨	૩	૩	૨	૨
૨૩૬ અધ્યવસાય દ્વાર	૨	૨	૨	૨	૨	૨
૨૩૭ કારણ દ્વાર	૫	૫	૫	૫	૫	૫
૨૩૮ હેતુ દ્વાર	૫૧	૫૨	૩૯	૩૯	૩૯	૪૧
૨૩૯ કરણ દ્વાર	૪૫	૪૮	૩૧	૩૧	૩	૩૨
૨૪૦ નિર્વર્તિ દ્વાર	૭	૭૧	૫૧	૫૧	૫	૫૧
૨૪૧ દંડ દ્વાર	૫	૫	૫	૫	૫	૫
૨૪૨ ક્રિયા દ્વાર	૫	૫	૫	૫	૫	૫
૨૪૩ સારંભાદિ કરણ દ્વાર	૩	૩	૩	૩	૩	૩
૨૪૪ કર્માદિ પરિગ્રહ દ્વાર	૨	૩	૨	૨	૨	૨
૨૪૫ સચિતાદિ પરિગ્રહ	૩	૩	૩	૩	૩	૩

વ	બે	તે.	ચૌ	તિ વ	મ	વ્ય	જ્યો.	વૈ
અંત	અત	અત	અત	અત	અત	૧૦હ વરસની	પલ્ય ૮મોભા.	૧ પલ્ય ઝાઝેરી
અં.અ પુદ્ગલ પરાવ.	સ હ વરસ	સં હ વરસ	સ હ વરસ	૩ પલ્ય ૭ પૂ ક્રોડી	૩ પલ્ય ૭ પૂ ક્રોડી	૧ પલ્ય	૧ પલ્ય ૧ લાખ વરસની	૩૩ સાગરની
અત	અંત	અત	અત	અત	અત	અત	અત	અત
અસ	અન.	અનં	અનં	અન	અન	અનં	અન.	અન.
૧-૨-૩	૧-૨-૩	૧-૨-૩	૧-૨-૩	૧-૨ ૩	૧ ૨-૩	૧	૧	૧
અનં.	સંખ્ય	સ	સં.	૮	૮	૧	૧	૧
૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨
૨	૨	૨	૨	૨	૨	૧	૧	૧
૬	૬	૬	૬	૬	૬	૬	૬	૬
૮	૮	૮	૮	૮	૮	૮	૮	૮
૨	૨	૨	૨	૨	૨	૧નિરૂ	૧નિરૂ	૧નિરૂ.
૨	૨	૨	૨	૪	૫	૨	૨	૨
૩	૨	૨	૨	૪	૪	૨	૨	૨
૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨
૫	૫	૫	૫	૫	૫	૫	૫	૫
૩૯	૪૦	૪૦	૪૦	૫૫	૫૭	૫૨	૫૨	૫૨
૩૧	૩૩	૩૪	૩૫	૫૨	૫૫	૪૮	૪૫	૪૭
૫૧	૫૬	૫૭	૫૮	૭૯	૮૨	૭૧	૬૮	૭૦
૫	૫	૫	૫	૫	૫	૫	૫	૫
૫	૫	૫	૫	૫	૫	૫	૫	૫
૩	૩	૩	૩	૩	૩	૩	૩	૩
૨	૩	૩	૩	૩	૩	૩	૩	૩
૩	૩	૩	૩	૩	૩	૩	૩	૩

	ના.	ભ.	પૂ	પા.	તે.	વા
૨૪૬ સમોસરણ દ્વાર	૪	૪	૨	૨	૨	૨
૨૪૭ સપ્રદેશી અપ્રદેશી દ્વાર	૨	૨	૨	૨	૨	૨
૨૪૮ સોવચિયાદિ દ્વાર	૪	૪	૧	૧	૧	૧
૨૪૯ દરમાર્ગણા દ્વાર	૩૬	૩૭	૨૩	૨૩	૨૨	૨૨
૨૫૦ ઘાતિ પ્રકૃતિ દ્વાર	૪૫	૪૫	૪૫	૪૫	૪૫	૪૫
૨૫૧ સર્વઘાતિ પ્રકૃતિ દ્વાર	૨૦	૨૦	૨૦	૨૦	૨૦	૨૦
૨૫૨ દેશઘાતિ પ્રકૃતિ દ્વાર	૨૫	૨૫	૨૫	૨૫	૨૫	૨૫
૨૫૩ અઘાતિ પ્રકૃતિ દ્વાર	૭૫	૭૫	૭૫	૭૫	૭૫	૭૫
૨૫૪ અલ્પાબહુત્વ દ્વાર	અણુ	તે ભ.	નિરો.	વિરો.	અણુ	નિરો.
	૩૧મે	અ.ગ.	૬૯	૭૦	૬૮	૭૧
	ભાગે	૩૩૦	ભા.છે	ભા.છે	ભા છે	ભા.છે
	છે ૪	ભા.છે	૧૨	૧૩	૧૧	૧૪

૩૨ તથા ૩૩ મુ દ્વાર મળતુ નહિ હોવાથી કોઠામાંથી કમી કરેલ છે એથી આ ૨૫૪ દ્વાર ના બદલે ૨૫૨ દ્વાર સમજવા– ૮

વ	બે.	તે	ચૌ	તિ	મિ	વ્ય	જ્યો	વૈ
૨	૨	૨	૨	૪	૪	૪	૪	૪
૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨
૧	૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪
૨૩	૨૬	૨૬	૨૭	૪૨	૫૦	૩૭	૩૩	૩૬
૪૫	૪૫	૪૫	૪૫	૪૫	૪૫	૪૫	૪૫	૪૫
૨૦	૨૦	૨૦	૨૦	૨૦	૨૦	૨૦	૨૦	૨૦.
૨૫	૨૫	૨૫	૨૫	૨૫	૨૫	૨૫	૨૫	૨૫
૭૫	૭૫	૭૫	૭૫	૭૫	૭૫	૭૫	૭૫	૭૫
અનં	વિશે	વિશે.	વિશે	વિશે '	સર્વ થોડા	અસખેજ	સંખે	તેથી.વૈ.
૮૯મેં	૫૨	૫૧	૫૦	૪૪મે	મનુ.૨૪મે	ગુ ૩૯મેં	ગુ ૪૧	અસ.ગુ
બોલેછે	બોલેછે	બોલેછે	બોલેછે	બોલેછે	બોલેછે	બોલેછે	બોલેછે	૨૮ મે
૧૫	૧૦	૯	૮	૭	૧	૫	૬	બોલેછેર

દ્વાર યંત્રના કોઠામાં બાંધેલા શબ્દોની સમજણ

ન. – નરક
ભ પ – ભવન પતિ
પૃ – પૃથ્વી
ક – કઉ
પા. – પાણી
વ. – વનસ્પતિ
તિ – તિર્યંચ
એ. – એકેન્દ્રિય
બે. – બેઇન્દ્રિય
તે – તેઇન્દ્રિય
ચો. – ચોરિન્દ્રિય
પં – પંચેન્દ્રિય
વા – વાણવ્યંતર
જ્યો. – જ્યોતિષી
વૈ. – વૈમાનીક
સા. – સામાન્ય
વિ – વિશેષ
અપ. – અપર્યાપ્તા
આહા. – આહારક
આ. – આહાર
દિ – દિશા
અંત – અંતર્મુહૂર્ત
અ – અંતર્મુહૂર્ત
જ – જઘન્ય
ઉ. – ઉત્કૃષ્ટ
હ. – હજાર
વ. – વરસ
શ. – શરીર
સ – સંખ્યાતા
અ. – અસંખ્યાતા
પરિ – પરિવર્તન
સ – સમય
આ.અ. – આવલી અસંખ્યાત
પ્ર – પ્રથક્
ભ – ભાગ
નિપ. – નિપજાવવા
નિ – નિરંતર
ઉ. અ – ઉત્કૃષ્ટ અનંતકાલ
ઉ અ – ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુહૂર્ત
ક્રો. – ક્રોડ
દ.ત.વી – દર્શન તપ વીર્ય
ત્ર – ત્રસકાય
ની – નીકળ્યા
કે – કેટલા
ભે – ભેદ
સમુ. – સમુચ્ચય
ચ્ય – ચ્યવન
દ્વા. – દ્વાર
સગુ – સગુણ
સ વિ – સગુણ વિષય

વિ	– વિયડા	અવસર્પિ	– અવસર્પિણી
વ	– વશીપતા	પુદ્ગ	– પુદ્ગલ
લા	– લાખ	પરાવ	– પરાવૃત્ત
કુ	– કુલ	પૂ	– પૂર્વ
મુ	– મુહૂર્ત	અ કા	– અનતકાલ
અગુ અં	– અ ગુલ	અન	– અનતકાલ
જો	– જોજન	નિરૂ	– નિરૂપક્રમી
અ. દ્વા	– અવગોગ્રા દ્વાર	અ ગુ	– અસંખ્યાત ગુણા
ધ	– ધનુષ્ય	વિશે	– વિશેષાઇ
સા	– સાગર	સર્વ	– સર્વથી
ઝા	– ઝાઝેરી	મનુ	– મનુષ્ય
નવ	– નવનિકાય	સખે	– સખેજ
દે	– દેશે	ઓ	– ઓલે
અ ઉ	– અસખ્ય ઉત્સર્પિણી		

अनुष्टुव् वृत्तम्–

स जीवति यशो यस्य, कीर्त्ति र्यस्य, स जीवति:
अयशोऽकीर्त्तिसंयुक्तो, जीवन्नपि, मृतोपमः

અર્થ – યશ સાથે જેની કીર્તિ ગવાય છે એજ પુરુષ જીવતો છે અપયશ યુક્ત જેની અપ કીર્તિ છે, તે જીવતો છતા મુઆ સમાન છે

અવિચ્છિન્ન પ્રવાવશાળી ત્રિકાલાબાધિત શ્રી વીતરાગ શાસન, તેના આરાધનને માટે અનુકૂળ, અનત પુણ્યરાશિએ દુર્લભ મનુષ્ય જન્મ, પવિત્ર આર્યક્ષેત્ર, મહા મગળકારી શ્રી જિનેશ્વર દેવ પ્રતિ પાદિત ઉત્તમ ધર્મવાસિત શ્રાવક કુળ આદિ સામગ્રી પામીને અહર્નિશ તેના આરાધનમા ઉદ્યમવત રહેવુ તે જ માનવ જીવનનુ સર્વસ્વ છે વિવેકી ભવ્ય જીવનુ કર્ત્તવ્ય છે અને આ ભવ પરભવના સુખ સાધન સાથે મુક્તિપદ મેળવવાનો પરમ માર્ગ છે–

ગ્રંથ-પ્રશસ્તિ

દોહરા

આપ્ત વાણી અનુસારથી, આ દંડકના દ્વાર,
પ્રૌઢ પ્રયાસ કરી લખ્યા, સ્વ પરને હિતકાર ૧
કચ્છ સ્વચ્છ વર દેશમાં, આઠ કોટિ ગુણ પક્ષ;
સદ્ગુરુ પ્રખર પંડિત પ્રવર નિ*મતિહરિ સૂરિ દક્ષ. ૨
તે ગુરુના સુપસાયથી આશ્રિત મુનિએ ખાસ;
ગુર્જર ભાષામાં લખ્યો, નાનચંદ્ર ગુરુ પાસ ૩
૪ ૭ ૯ ૧
ગતિ ભય નિધિ શશી સાલમાં, પાલનપુર ચઉમાસ;
કીધ જ્ઞાન પંચમી દિને પૂરણ એહ પ્રયાસ ૪

ઇતિશ્રી દંડકાવબોધ ગ્રંથ સમાપ્ત